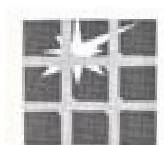
Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України
Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією"
Служба безпеки України
Всеукраїнська спілка краєзнавців
Українське культурно-просвітницьке товариство "Меморіал" імені В. Стуса
Волинська обласна державна адміністрація
Волинська обласна рада

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

Науково-документальна
серія книг

**ПАМ'ЯТІ
ЖЕРТВ
ПОЛІТИЧНИХ
РЕПРЕСІЙ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

Київ – Луцьк
2010

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

Київ – Луцьк
2010

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

Авторський колектив: КУЧЕРЕПА М. М. **(керівник)**, ВІСИН В. В., ЛЕНАРТОВИЧ О. Ю., ОНІЩУК В. В., ПІВЕНЬ О. І., СУЩУК О. П.

Колектив укладачів: КУЧЕРЕПА М. М. (керівник), ВІСИН В. В., КОЦ М. Г., МІХНО О. В., НИКОНЧУК О. С. **(завідувач відділу "Реабілітовані історією"),** ОНИЩУК О. Л., ОНІЩУК В. В., ПІВЕНЬ О. І., СУЩУК О. П.

У підготовці книги брали участь: І. З. Бойко, К. І. Власова, О. Є. Горяйнова, В. Г. Дмитрук, С. В. Дмитрук, В. І. Довгалюк, Г. О. Дробот, О. В. Захарова, А. О. Зінчук, І. В. Зінчук, Б. Ю. Кощей, М. Я. Миць, В. В. Пастухов, Л. С. Пащук, В. П. Підборецький, О. М. Різванюк, О. Є. Сардачук, Б. В. Степанюк, С. М. Степанюк, О. Д. Ткач, А. М. Хмеляр, Я. Ю. Хмеляр, В. В. Шеремета, В. М. Щурук, Н. Я. Ярмольчук.
У книзі використано матеріали В. О. Данилюка, П. М. Кралюка, В. Л. Пенька, Р. Р. Стрілки, Ю. М. Хлопука.

Луцьк
ВАТ "Волинська обласна друкарня"
2010

УДК 94(477.82)
ББК 63.3(4УКР–4ВОЛ)
Р 31

Видається відповідно до постанов
Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р.
та Кабінету Міністрів України
від 11 вересня 1992 р.

Рецензенти:
Г. В. БОНДАРЕНКО,
кандидат історичних наук, професор;
С. В. ГАВРИЛЮК,
доктор історичних наук, професор;
Б. Й. ЗАБРОВАРНИЙ,
кандидат історичних наук, професор;
І. І. ІЛЬЮШИН,
доктор історичних наук, професор;
В. П. КОЛЕСНИК,
доктор історичних наук, професор;
М. М. КУЧИНКО,
доктор історичних наук, професор;
О. Є. ЛИСЕНКО,
доктор історичних наук, професор;
С. А. МАКАРЧУК,
доктор історичних наук, професор;
Ю. Ю. СЛИВКА,
доктор історичних наук, професор;
В. В. ТРОФИМОВИЧ,
доктор історичних наук, професор.

У книзі на основі архівних документів і матеріалів, інших джерел висвітлюється процес становлення, функціонування радянського тоталітарного режиму на території Волинської області. Вміщено оригінальні документи, що розкривають суть репресивної системи в області. Значне місце займають біографічні нариси про наших видатних земляків і спомини громадян, які зазнали безпідставних переслідувань.

Для широкого кола читачів: наукових працівників, викладачів, студентів, учнів, службовців органів державної влади й управління – всіх, хто небайдужий до минулого України, хто прагне знати правду про її трагічні сторінки, хто виявляє зацікавлення історією Волині, а також для тих, хто особисто зазнав репресій.

Видання здійснене за фінансової підтримки
експертної ради з питань видавничої справи
Волинської обласної державної адміністрації

ISBN 978-966-361-559-2
ISBN 978-966-361-560-8(Кн.1)

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Ст. 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Ст. 4. Ніхто не повинен бути у рабстві або у підневільному стані...

Ст. 5. Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Загальна декларація прав людини.
Резолюція Генеральної асамблеї ООН
217/А/ІІІ від 10 грудня 1948 року

У руки читачів віддаємо першу книгу "Волинська область" із багатотомної науково-документальної серії "Реабілітовані історією". Цим виданням повертаємо історії прізвища тисяч безневинних волинян, які на власній долі переконалися у "справедливості найгуманнішого на світі радянського ладу" на безмежних просторах сталінського ГУЛАГу, в далеких від рідних домівок спецпоселеннях. Багато з них знайшли там свій останній спочинок. Світла їм пам'ять.

Але є живі й ті, хто пройшов муки пекла і дивом вижив. Живими залишилися їхні діти, родичі, знайомі, які хочуть знати більше правди про трагедію близьких їм людей. І не лише їм потрібна правда. Правда потрібна усім, бо без минулого немає майбутнього. Надіємося, що ця книга стане достойним пам'ятником жертвам тоталітаризму, їхнім родинам. Одночасно вважаємо, що трагічні долі сотень тисяч громадян стануть пересторогою тим, хто ще наївно вірить у відновлення "единого, могучего Советского Союза". Саме цими міркуваннями керувалися автори й укладачі, готуючи до друку цю книгу.

Живі сьогодні ще й ті, хто допитував, катував своїх жертв, виносив їм жорстокі, невідповідні діянням, вироки. Бог їм суддя! Вони думали, що їхні злочини, їхні чорні справи, ними ж скрупульозно задокументовані, ніколи оприлюдненими не будуть. Вони помилилися. В архівах і пам'яті народній зберігається багато таємниць про найтрагічніший період в історії України й нашого краю. Сподіваємося, що пропонована читачам книга деякою мірою відкриє таємниці всесильних ЧК–ГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. Деякою мірою, але, на жаль, не повністю. Злочини їхні надто великі. Вивчення, узагальнення і викриття їх – справа не одного року.

З 1992 року в Україні проводиться робота щодо підготовки і видання багатотомної серії науково-документальних книг "Реабілітовані історією", яка була ініційована Національною академією наук України, Службою безпеки України, Всеукраїнською спілкою краєзнавців та іншими державними установами і громадськими організаціями. Почин підтримали Верховна Рада та Кабінет Міністрів нашої держави, які прийняли відповідні постанови.

Це видання ставить за мету осмислити події не такого вже й далекого минулого, пов'язані з масовими незаконними репресіями, відновити історичну справедливість щодо сотень тисяч наших співвітчизників.

Така робота проводиться і в нашій області. 21 грудня 1992 року Волинська обласна державна адміністрація видала розпорядження "Про підготовку і випуск серії книг "Реабілітовані історією", яким затвердила склад обласної редколегії і створила при ній редакційно-видавничу групу для вирішення практичних завдань щодо підготовки відповідних книг. З цього часу в області почалося вивчення раніше не доступних для дослідників документів і матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Архіву управління СБУ у Волинській області, Архіву управління МВС у Волинській області, Державного архіву Волинської області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Співробітники РВГ виїжджали до Польщі, де вивчали фонди Архіву нових актів у Варшаві, Центрального архіву Міністерства внутрішніх справ і адміністрації, Центрального військового архіву та інших. Більшість оприлюднених у книзі документів уперше вводяться до наукового обігу.

Важливим джерелом стали публікації документів і матеріалів, укладені вітчизняними і зарубіжними вченими. Багато з них дають можливість по-новому подивитися на різні сторони суперечливого процесу розвитку волинського суспільства.

Окрему групу джерел складають мемуари і спогади, видані в Україні і за рубежем. Ці публікації дають змогу глибше і ширше осмислити функціонування радянського тоталітарного режиму в краї, характер репресій польської влади щодо краян у 1921–1939 рр. і трагізм німецької окупації. З них ми можемо реконструювати суспільну свідомість, психологію, позиції населення Волинської області, мотиви вчинків окремих людей. При використанні спогадів доводилося враховувати емоційне ставлення їх авторів до подій того часу.

Упорядники видання не оминули увагою публікацій як місцевої, так і центральної преси.

Перша книга видання "Реабілітовані історією. Волинська область" включає чотири розділи. Причини, перебіг, специфіка та наслідки політичних репресій на території нинішньої Волинської області розкриваються у вступній статті до книги. Автори розглядають їх як явище чужорідне, принесене із зовні, у вир якого були втягнуті сотні тисяч мешканців краю. Хронологічно політичні репресії на Волині охоплюють період від 1919 р., тобто встановлення в краї радянської влади та розгортання діяльності її каральних органів – Всеукраїнської надзвичайної комісії і революційних комітетів, до кінця 1980-х рр., коли місцева партноменклатура, намагаючись утримати владу, використовувала випробувані репресивні методи з використанням органів міліції і державної безпеки. Вістря політичних репресій у Волинській області було спрямоване проти учасників українського національно-визвольного руху.

У статті також відведено місце розповіді про боротьбу краян за українську державність під час перебування Волині у складі Польської держави упродовж 1921–1939 рр. та репресії владних структур проти тих, хто не мирився з існуючими порядками. Автори відобразили також трагізм ситуації, в якій опинилися волиняни в роки нацистської окупації.

Наслідком усіх репресій стало руйнування надбань матеріальної і духовної культури, системи релігійних і моральних цінностей.

Положення і висновки вступної статті підтверджуються вміщеними у другому і третьому розділах документами та спогадами, які дають змогу відчути морально-психологічну атмосферу тоталітарної доби, розгледіти деталі функціонування механізму беззаконня, спрямованого на знищення так званих "ворогів народу". Більшість наведених документів стосується діяльності у Волинській області органів НКВС–НКДБ–МВС–МДБ–КДБ, зокрема насильницьких методів придушення національно-визвольного руху, вміщено також деякі директивні рішення і вказівки партійних та урядових органів.

Документи і спогади розташовані у книзі в хронологічному порядку і пронумеровані. Вони подаються мовою оригіналу (за винятком перекладу з польської), із збереженням первісної орфографії та стилістики. Крапками у квадратних дужках позначаються редакційні купюри у текстах документів чи спогадів. Водночас квадратними дужками позначені виправлення механічних описок та пропусків, розшифровка незрозумілих скорочень і абревіатури. Публікація документів і спогадів супроводжується коментарями (примітками).

До четвертого розділу книги включено біографічні нариси, що конкретизують перебіг політичних репресій на Волині через висвітлення долі суспільних прошарків, груп, окремих людей, які стали їх жертвами. Автори нарисів розкривають і аналізують широкий спектр "репресивної" тематики.

Книгу доповнює велика кількість ілюстративного матеріалу, а також перелік умовних скорочень та іменний і географічний покажчики.

За період своєї роботи редакційно-видавнича група в рамках проекту "Реабілітовані історією" видала низку матеріалів підготовчого характеру, зокрема:

Кучерепа М. М., Дмитрук В. Г., Прокопчук В. І. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.).– Луцьк: РВГ "Реабілітовані історією", 1994.– 60 с.; Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944.– Луцьк: Ініціал, 1995.– 224 с.; Слово українських повстанців. Матеріали про інформаційно-пропагандистську діяльність УПА в повоєнний період.– Луцьк: Настир'я, 1996.– 107 с.; Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.).– Луцьк: Настир'я, 2001.– 420 с.; Реабілітовані історією: зб. наук. статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної конф. / упорядник М. М. Кучерепа.– Луцьк: Надстир'я, 2003.– 168 с.; Волинь у Другій світовій війні: зб. наук.

та публіцист. ст. / гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа.– Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2005.– 252 с.; Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939–1941 рр.: навч. посіб.– Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2005.– 486 с.: іл. 112 с.; Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся).– Т. ІІІ.– Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2006.– 404 с.

Спільно з іншими організаціями і установами РВГ “Реабілітовані історією” провела цілу низку наукових конгресів, конференцій і семінарів, найбільш вагомими серед яких є: Міжнародна наукова конференція “Волинь і волинське зарубіжжя” (Луцьк, 16–18 червня 1994 р.); Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя (Львів–Холм, 17–21 вересня 1994 р.); наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 50-й річниці перемоги над фашизмом “Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки” (Луцьк, 19–20 квітня 1995 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Волинь у долях краян і людських документах” (Луцьк, 28–30 листопада 1996 р.); науково-практична конференція, присвячена 105-й річниці з дня народження Арсена Річинського та 70-літтю з дня проведення церковного з’їзду (Луцьк, 7 червня 1997 р.);. науково-практична конференція, присвячена 55-річчю утворення Української повстанської армії “ За Україну, за її волю” (Луцьк, 13 жовтня 1997 р.; Третій світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя (Луцьк, 21 вересня 2000 р.);. Міжнародна науково-практична конференція “Реабілітовані історією” (Луцьк, 5–6 грудня 2002 р.); науково-практична конференція “Депортація етнічних українців Польщі в ХХ столітті та її наслідки” (Луцьк, 22 лютого 2003 р.); Міжнародна наукова конференція “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки” (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.); Міжнародна наукова конференція “Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків” (Луцьк, 23–24 листопада 2004 р.);. Міжнародна наукова конференція “Західний регіон України у Другій світовій війні 1939–1945 рр.” (Луцьк, 6–7 травня 2005 р.).

Багато проблем, пов’язаних з репресіями, обговорювалося на 13-ти міжнародних наукових семінарах “Україна–Польща: важкі питання”. Підготовчі матеріали апробувалися на сторінках центральних (“Україна молода”, “Українське слово”, “Визвольний шлях”), обласних (“Волинь-нова”, “Молода Волинь”, “Віче”, “Луцький замок”, “Народна трибуна”, “Народна справа”) та багатьох районних газет.

У наступних книгах видання “Реабілітовані історією. Волинська область” ми продовжимо оприлюднювати архівні документи і матеріали. Проте основну їх частину складатимуть короткі біографічні довідки про репресованих громадян, які народилися, жили чи тимчасово перебували на території області.

Автори й упорядники намагалися подати у книзі найточніші і перевірені біографічні дані про репресованих і реабілітованих громадян, проте зіткнулися з численними труднощами.

По-перше, на багатьох осіб, репресованих у 1917–1941 рр., справи втрачено, вони відсутні в архівах через різноманітні причини. Не вдалося нам відшукати повних списків в’язнів, розстріляних у волинських тюрмах і камерах попереднього ув’язнення при відступі радянських військ у червні 1941 року. Внаслідок скрупульозного вивчення цих трагічних подій, з допомогою краєзнавців, ентузіастів, людей небайдужих, більшість прізвищ жертв удалося встановити. Більшість, але, на жаль, не всі. Ведуться подальші пошуки. Всі прізвища, в міру їх віднайдення, буде вміщено у наступних книгах.

По-друге, всі справи на арештованих громадян велися російською мовою, їхні прізвища, імена і по батькові слідчі часто перекручували, писали нерозбірливо, подавали у російській вимові, що не завжди відповідає українському правопису. А тому в книзі, незважаючи на проведену велику роботу, можливі деякі неточності.

По-третє, багато населених пунктів Волинської області через різні обставини тепер уже не існують. У післявоєнний період відбулися значні зміни в адміністративно-територіальному поділі області, в назвах населених пунктів. У книзі, за змогою, наведено їхні старі й нові назви, а належність до районів подається відповідно до нинішнього адміністративно-територіального поділу.

За усі неточності і розбіжності просимо вибачення.

З метою реалізації у Волинській області єдиної державної політики з питань увічнення пам’яті жертв воєн та політичних репресій, забезпечення належної підготовки і випуску тому “Волинська область” із науково-документального видання “Реабілітовані історією” та Книги Пам’яті і Книги Скорботи України. Волинська область 3 травня 2006 р. голова обласної державної адміністрації видав розпорядження про утворення, шляхом злиття двох робочих груп, редакційно-видавничої групи під назвою “Науковий центр історичних студій Волині”.

Одночасно цим розпорядженням були затверджені Статут нової організації та персональний склад Ради, яка стала керівним органом, що здійснює загальне керівництво і контроль за функціонуванням редакційно-видавничої групи, її штатних підрозділів (відділів), приймає рішення про рекомендацію рукописів книг до друку, затверджує їх тираж.

До нас приходили, приїжджали з далеких країв люди, щоб розповісти або уточнити деталі трагізму своєї долі чи долі своїх близьких. Це значно посприяло більшій об’єктивності і вивіреності нашого видання. За це ми їм щиро вдячні.

Висловлюємо подяку за допомогу керівництву Волинської обласної державної адміністрації і обласної ради. Їх працівники постійно допомагали у зборі інформації про репресованих і реабілітованих громадян, виділили кошти на придбання оргтехніки, чим значно полегшили нашу роботу. Слів подяки заслуговує ректорат Волинського державного університету імені Лесі Українки, який надавав приміщення редакційно-видавничій групі.

Видання книги було б неможливим без розуміння і підтримки з боку управлінь Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ у Волинській області, які надали нам можливість ознайомитися із величезним пластом архівних справ, котрі зберігаються у їхніх відомствах.

Висловлюємо щиру вдячність за допомогу працівникам Державного архіву Волинської області, Волинського краєзнавчого музею. Висловлюємо подяку Касі ім. Юзефа М’яновського у Варшаві, завдяки якій отримали можливість працювати в архівах і бібліотеках Польщі. Теплих слів подяки заслуговують професори В. К. Баран, Г. В. Бондаренко, С. В. Гаврилюк, Б. Й. Заброварний, І. І. Ільюшин, В. П. Колесник, М. М. Кучинко, О. Є. Лисенко, К. К. Кондратюк, М. Р. Литвин, С. А. Макарчук, Ю. Ю. Сливка, В. В. Трофимович, доценти Я. М. Шабала, А. Г. Шваб та колектив кафедри нової і новітньої історії України ВНУ ім. Лесі Українки за їхні конструктивні поради та слушні зауваження щодо змісту цієї книги.

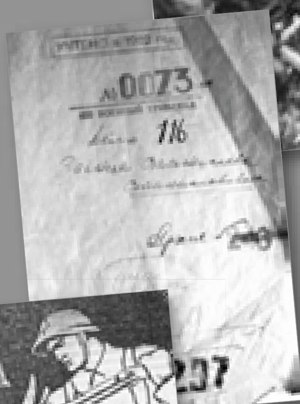
Велику допомогу у підготовці видання надавали колишні заступники голів облдержадміністрації В. О. Ворон, Є. М. Шимонович, П. В. Онищук, С. В. Родич, В. Г. Карпук, С. Є. Кравчук, які в різний час очолювали редколегію та докладали зусиль для створення необхідних умов для роботи редакційно-видавничої групи. Складаємо слова щирої подяки й усім іншим, хто долучився до появи цієї праці.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВОЛИНЯН: 1917–1985 рр.

1. РЕПРЕСІЇ 1917–1939 РР.

1.1 Репресії більшовиків проти волинян

Для більшості тоталітарних режимів, до яких відносять і сформовану в міжвоєнний період радянську політичну систему, характерна наявність політичного терору як державної політики і щодо політичних опонентів, і щодо цілком безневинних громадян. Тому репресії стали важливим елементом функціонування більшовицької влади від самого початку її існування. Не оминули вони і мешканців Західної Волині, які з тих чи інших причин зазнали переслідувань з боку радянської репресивно-каральної системи.

Революція 1917 р. в Петрограді і події національно-визвольних змагань в Україні призвели не тільки до територіального поділу Волині, а й розкололи її жителів на два ворожі табори – борців за національне відродження України та прибічників більшовицької влади. Обидві сторони взяли посильну участь у збройній боротьбі: одні в рядах військових формувань українських національних сил, інші – у лавах Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА). Значна частина волинян, які проживали в Польщі, прихильно ставилася до радянської влади і, повіривши комуністичній пропаганді, емігрувала в СРСР. Проте, опинившись на території Російської Радянської Федеративної Соціалістичної (РРФСР) та Української Радянської Соціалістичної Республік (УРСР), вони зазнали переслідувань від більшовицького режиму.

Утворення Польської держави, громадянська війна в Україні та спроба відновити Польщу в кордонах 1772 р. за рахунок українських земель призвели до польсько-українського протистояння 1919 р. та польсько-радянської війни 1920 року. В ході останньої Червона армія влітку захопила Західну Україну. Протягом усієї воєнної кампанії особливі відділи (ОВ) Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК) та революційні військові трибунали (РВТ) вдавалися до репресій проти місцевого населення як засобу утвердження радянської влади на окупованих територіях.

Фігурантом кримінальної справи міг стати будь-хто. Звичайною жертвою зведення особистих рахунків був бухгалтер і прикажчик панського маєтку с. Сошичне Ковельського повіту Путерман Ноєх Мендель, заарештований 7 серпня 1920 р. ОВ ВНК при РВР 12-ї Армії.[1] Підставою для арешту стали дві заяви від місцевих жителів: селянка Степанида Фіц за доносом Путермана Н. М. була побита польськими жандармами за те, що збирала ягоди в панському лісі, а селянин Авраам Сусь не отримав від звинуваченого плати за вивіз лісу. Причому під час конфлікту останній пригрозив Путерману, що "…як тільки прийдуть більшовики, він зведе рахунки…"[2] Слідство було коротким, і колегія ОВ ВНК при РВР 12-ї Армії постановила Путермана Н. М. розстріляти.[3]

Під час бойових дій польські війська чинили масові безчинства проти українського населення. Волиняни сприймали поляків як окупантів, а передові частини РСЧА зустрічали як визволителів. Відповідно тих, хто так чи інакше співпрацював з польською владою, відразу віддавали до рук червоноармійців. Так, 14 серпня 1920 р. був заарештований бійцями 58-ї дивізії 12-ї Армії РСЧА селянин Корній Григорович Мороз, який виконував обов'язки старости с. Нудиже Володимирського повіту.[4] В архівно-кримінальній справі підшита заява жителя того ж села Павла Лазарука, який стверджував, що був побитий польськими жандармами за доносом К. Г. Мороза за поділ церковних земель між 92 односельцями.[5] Таких "вагомих" доказів виявилось досить, щоб звинуватити Корнія Мороза в контрреволюції і розстріляти.[6]

До категорії тих, хто зазнав репресій з боку більшовицьких каральних органів, належали також службовці державних установ: передусім, органів польської влади та поліції. Показовою є архівно-кримінальна справа помічника бургомістра м. Ковеля Костянтина Петровича Славаковського, заарештованого 15 серпня 1920 р. ОВ при РВР 4-ї Армії Східного фронту.[7] В ухвалі у справі К. П. Славаковського найбільш характерними звинуваченнями, які відображають більшовицьку правову риторику, є лакейська відданість польській владі, запекла ворожість до трудового народу, затята контрреволюційність, отримання коня у подарунок від польського офіцера.[8]

РВТ при 25-й стрілецькій дивізії (СД) ім. Чапаєва на своєму засіданні, яке відбулося 6 вересня 1920 р., розглянув справу К. П. Славаковського і виніс вирок: помістити його в концентраційний табір до закінчення громадянської війни в Росії та Україні.[9] Як бачимо, концентраційні табори є безпосереднім винаходом більшовицького керівництва.

Отже, хоч перебування військ РСЧА на території Західної Волині не було довготривалим, проте її мешканці змогли сповна відчути на собі "переваги" революційної законності та правосуддя і скласти уявлення про радянську владу. Підстави для арешту громадян могли бути різними, але методи і форми проведення репресій щодо них більшовицькими каральними органами були напрочуд схожими. Слідство було швидким, вирок: в кращому разі – ув'язнення, в більшості випадків – розстріл.

Відторгнення від УРСР у 1921 році значної частини території з українським населенням у кілька мільйонів осіб спонукало Комінтерн, ЦК ВКП(б) і радянський уряд узяти під своє ідейне й організаційне керівництво революційний рух на окупованих поляками територіях. Для цього ще в червні 1920 р. був організований Закордонний відділ ЦК КП(б)У (Закордот), який у своїй діяльності використовував звичну для більшовиків тактику терору і насильства. Керуючись директивами з Москви, відділ спрямував свої зусилля на організацію нападів на державні об'єкти, установи і поліцейські відділки, обеззброєння солдат і поліцаїв, убивства представників влади і шляхти, здійснення терористичних актів, нальоти на важливі державні об'єкти. Це потрібно було для того, щоб змусити польську владу вживати жорстких заходів, які призвели б до вибуху невдоволення серед місцевого українського населення. А негативне ставлення до польської влади планувалося використати для її дискредитації і піднесення народного визвольного руху прокомуністичного спрямування.[10]

Новостворене постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 22 березня 1922 р. Державне політичне управління (ДПУ), користуючись важким післявоєнним економічним та соціальним становищем українців, продовжило роботу щодо експорту комуністичної революції в Польщу з метою приєднати Західну Україну до СРСР. Повстанські загони та диверсійні групи організовувались як на території Волинського воєводства, так і переправлялись через кордон із радянської сторони. Комплектувалися вони добровольцями – радянськими військовими і міліціонерами, а також вихідцями із Західної Волині. Очолювали збройні повстанські загони та диверсійні групи керівники, вишколені та завербовані ДПУ. Особливо відзначився загін під керівництвом Мухи-Михальського, який складався з 50 кавалеристів. Протягом 1922–1924 рр. він здійснив численні розбійницькі напади на різні села північних повітів Волинського воєводства.[11]

Починаючи з 1921 р., озброєні загони вже діяли в Ковельському, Володимир-Волинському, а пізніше і в інших повітах воєводства. Так, тільки за один день 28 червня 1921 р. партизани розгромили два поліцейські постерунки – в колонії Зеленій і в селі Велицьк Ковельського повіту.[12]

Надалі дії повстанців настільки активізувалися, що до кінця 1922 р. набрали ознак загального збройного повстання. Не припинялись напади на господарства осадників, державні установи, маєтки заможних селян. Особливо поширеними були підпали хат, скирт, хлівів. Якщо за вересень–жовтень 1922 р. на території Волинського воєводства зареєстровано 21 підпал,[13] то вже за перші три місяці 1923 р. – 78 підпалів.[14]

Особливо великого розмаху на Західній Волині збройні акції диверсійних загонів і груп набули у 1923–1924 рр., а Ковельський та Володимирський повіти перебували під повним контролем повстанців, куди не ризикували проникати навіть значні польські військові та поліцейські загони.[15] Постійно збільшувалась кількість диверсійних акцій. Якщо в січні 1924 р. відбулося лише три виступи, то в лютому – шість, у березні – 12, у квітні – 26, у травні – 20.[16]

Діяльність пробільшовицьких організацій, повстанських загонів та озброєних груп здійснювалась у двох напрямах: терористичний (підпали і грабіж маєтків заможних селян, поміщиків і осадників, вбивства поліцаїв) та диверсійний (підрив мостів, будинків, напади на органи польської влади). Повідомлення про злочини такого характеру на території Волинського воєводства фігурують у звітах польської поліції протягом 1922–1925 років. Для прикладу наводимо зведену таблицю зі звіту Луцької повітової коменди поліції про кількість злочинів за цей період на території Луцького повіту.[17]

Роки	Бунт і опір владі	Бандитизм	Підпали
1922	14	16	17
1923	58	17	19
1925	89	6	40

Протягом усього міжвоєнного періоду польська влада на Волині проводила антиукраїнську політику, що змушувало частину волинян шукати легальних і нелегальних шляхів переходу через кордон, у радянську Україну, у сподіваннях покращити своє життя, а то й рятуючи його від свавілля польської адміністрації. Водночас нова економічна політика (НЕП) більшовиків та політика національного відродження в радянській Україні (українізація) знаходила відгук серед населення Західної Волині. Прорадянським настроям серед волинян сприяла пропаганда Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), яка викривала антинародну політику польської влади і вихваляла радянський устрій.[18] Тому, починаючи з середини 20-х років, кількість перебіжчиків з польської території на радянську постійно збільшувалась. Це був здебільшого обездолений та доведений до відчаю умовами існування трудовий люд.

Відсутність коштів, бюрократичні перепони та політичні чинники практично виключали можливість легально потрапити в СРСР. Для більшості волинян залишався доступним лише нелегальний шлях. Водночас охорона кордонів постійно посилювалась, що призвело до немалих жертв серед порушників кордону. Значна кількість волинян була вбита радянськими прикордонниками при перетині рубежу з Польщі в радянську Україну.[19] Ті ж, кому все-таки вдалося перейти кордон, підлягали обов'язковому затриманню, обшуку та допиту, незалежно від того, були вони затримані прикордонниками чи добровільно з'явилися у відповідний орган влади. Частина порушників притягалася до кримінальної відповідальності, частина отримала дозвіл на проживання в СРСР. Проте всі вони були знищені під час політичних репресій 30-х років.

Зокрема, така доля спіткала депутата польського парламенту від Волині, активного діяча "Просвіти" і "Сельробу" Марка Луцкевича. З сеймової трибуни він нищівно критикував польську державну політику щодо українських шкіл, православної церкви, українського селянства. Від розправи польської влади його захищав депутатський імунітет і голодування, які він оголошував під час арештів. Рятуючись від переслідування, Марко Луцкевич перебрався в УРСР, де був головним редактором республіканської сільськогосподарської газети, обирався депутатом Верховної Ради УРСР. У роки масових політичних репресій був заарештований, і в знак протесту оголосив голодування. Проте в застінках НКВС це не мало ніякого ефекту, і він помер від виснаження.[20]

З початку 30-х років кордони СРСР стають ще більше закритими, тому відомостей про перебіжчиків із Західної Волині все меншає. Одночасно в Радянському Союзі швидко сформувався культ особи Сталіна, який супроводжувався масовим застосуванням політики репресій і насильства. Пік масових політичних репресій проти різних соціальних верств населення припав на 1937–1938 роки. Цей період в історії Радянського Союзу отримав назву "Великий терор". До смертної кари засуджувалися десятки тисяч людей, мільйони відбували покарання в концтаборах, де гинули від голоду та хвороб. Серед них були і вихідці із Західної України: не тільки політичні опоненти та запеклі противники більшовизму, а й ті, хто вірою і правдою служив радянській владі.

Одним з найважливіших напрямів репресивної політики в добу Великого терору стало винищення командного і рядового складу армії, серед яких були і вихідці із Західної Волині. З їх числа одним із перших попав у лабети репресивно-каральної машини командир 81-ї стрілецької дивізії Білоруського військового округу комбриг Микола Андросюк, який народився в с. Туличів Турійської волості Ковельського повіту Волинської губернії. На підставі показів свого безпосереднього командира, заарештованого раніше комдива А. Мелік-Шахназарова, 20 червня 1937 р. він був заарештований як учасник контрреволюційної військово-фашистської змови.[21]

Слідство не мало у своєму розпорядженні об'єктивних доказів про змову в Червоній армії, тому всі звинувачення базувалися лише на суперечливих показах самих заарештованих, нав'язаних їм співробітниками НКВС за допомогою злочинних методів ведення слідства. Доказом цього є наявні в архівній справі М. Андросюка оглядові довідки на слідчих, які вели справу М. Андросюка: колишнього начальника 5-го особливого відділу НКВС БРСР та кількох його колег. Їх у 1940 р. розстріляли за те, що вони "викривляли революційну законність і методи ведення слідства шляхом підміни і фальсифікацій протоколів допиту, культивування і широкого використання щодо ув'язнених методів фізичного впливу…"[22]

Таким чином, лише на підставі сфальсифікованих показів виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР на закритому судовому засіданні 30 жовтня 1937 р., яке тривало 15 хвилин, позбавила М. Андросюка звання комбрига і засудила до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок був виконаний негайно.[23]

Істерія боротьби з "ворогами народу" та шпигуноманія охопили не лише армію, а й флот. Причому "особісти" використовували для цього будь-які методи, навіть сімейні обставини, доходячи у своїх звинуваченнях до абсурду. У скрутній ситуації опинився уродженець м. Володимир-Волинський, командир сторожового корабля Балтійського флоту "Вихор" Михайло Дацюк. У постанові на арешт, датованій 17 червня 1937 р., він звинувачується у тому, що, одружившись на дочці коменданта шведського консульства в Ленінграді, систематично відвідував будинок консульства, оскільки в ньому проживали батьки дружини. Слідчі особливого відділу Балтійського флоту, використовуючи цей факт, зробили висновок, що М. Дацюк є агентом шведської розвідки.[24]

На підставі таких "незаперечних" доказів військовий трибунал Балтійського флоту 4 жовтня 1937 р. засудив М. Дацюка на 10 років таборів з конфіскацією майна і позбавленням політичних прав на 5 років. Військова колегія Верховного суду СРСР своєю ухвалою від 17 лютого 1938 р. залишила його касаційну скаргу без задоволення. Лише 25 лютого 1940 р. пленум Верховного суду СРСР врахував очевидну безглуздість доказів і постановив справу М. Дацюка закрити, а його негайно звільнити.[25] Такі поодинокі випадки запізнілої реабілітації були скоріше винятком із правил у діяльності радянської репресивно-каральної системи.

На хвилі розгортання масового шельмування і знищення військових кадрів у країні 1 вересня 1937 р. був заарештуваний командир 115-го кавалерійського полку Білоруського військового округу майор Семен Іванов, родом із с. Кобче Луцького повіту Волинської губернії. В постанові на арешт стверджувалось, що він "…за період перебування в РСЧА проводив контрреволюційну підривну роботу, спрямовану на погіршення якості бойової та політичної підготовки бійців та командирів".[26]

Одне з основних завдань, яке ставило перед собою слідство, – зламати заарештованого фізично і морально, аби отримати від нього потрібні покази. Людину тижнями не викликали на допит або застосовували до неї тортури, погрози і шантаж. Не дивно, що після такої обробки більшість заарештованих, намагаючись припинити страждання, готові були дати будь-які свідчення. Визнав себе винним і майор С. Іванов. Військовий трибунал Білоруського військового округу 17 січня 1938 р. виніс йому смертний вирок. Однак з огляду на те, що наш земляк не перебував в антирадянській організації, Військова колегія Верховного суду СРСР 17 лютого 1938 р. замінила розстріл на 10 років виправно-трудових таборів з позбавленням політичних прав на 5 років.[27] Ось така своєрідна гуманність по-радянськи.

Вихідці із Західної Волині уже внаслідок самого свого походження, наявності родичів за кордоном, себто на території Польщі, були напрочуд зручним об'єктом для звинувачень у шпигунстві і зрадництві. Це стосується переважної частини репресованих волинян. Показовою в цьому контексті є справа командира батальйону Омського військового училища майора Олександра Борисюка, який народився в с. Маневичі Луцького повіту Волинської губернії. 9 жовтня 1938 р. його заарештували як польського провокатора-шпигуна. Підставою для такого звинувачення стала інформація про те, що, перебуваючи на службі в РСЧА, О. Борисюк систематично підтримував зв'язок зі своїм братом, який проживав в Польщі, а його дружина зустрічалася з підозрілими особами.[28]

Вся кримінальна справа побудована на біографічних даних О. Борисюка, про які він сам розповів слідству. Але слідчі особливого відділу Сибірського військового округу трактували їх так, як було вигідно їм. Не дивно, що при такому вільному тлумаченні фактів військовий трибунал Сибірського військового округу 26 квітня 1939 р. засудив О. Борисюка на 15 років виправно-трудових таборів з позбавленням політичних прав на 5 років.[29]

Отже, період масових політичних репресій став однією з найчорніших сторінок в історії Радянського Союзу і України як його складової частини. Серед цих репресованих були і вихідці із Західної Волині. Внаслідок постійного нагнітання в СРСР атмосфери нетерпимості, пошуку ворогів, агентів іноземних розвідок ставлення радянської влади до них було надзвичайно прискіпливим. Опинившись у Радянському Союзі у роки визвольних змагань чи перетнувши кордон у 1920–1930-х рр., вони стали жертвами тоталітарного режиму і одними з перших потрапили у вир репресій.

1.2 Каральна політика польської влади щодо українців Волині (1921–1939 рр.)

Після Першої світової війни, коли на місці нещодавно могутніх імперій постали національні держави, принцип самовизначення націй дістав загальне визнання, однак застосовувався він далеко не завжди. У новоутвореній Польській державі, громадянами якої стало близько 4 млн українців,[30] влада проводила відверто антиукраїнську політику. Польський уряд ставив за мету цілковито підпорядкувати політичне, культурне та економічне життя українців власним інтересам. З огляду на міжнародну громадську думку Польща змушена була запевняти світ у готовності поважати права українців у своїй державі. Однак основною метою уряду в галузі національної політики була повна полонізація українців.

Волиняни сприйняли нову владу досить неприязно і навіть вороже, вважаючи її окупаційною. І вони мали на це підстави. Адже від асиміляційної політики польського уряду страждало аполітичне населення Волині – люди, які хотіли працювати на власній землі, розмовляти рідною мовою, брати участь у громадському житті.

Вже з 1919 р. Польща розпочала оформлення нової системи державної влади. Так, у 1919 р. було утворено окружні суди, серед них Луцький. З грудня 1920 р. у кожному воєводстві почали діяти коменди державної поліції, при яких із січня 1922 р. були утворені слідчі управління. У 1924 р. виникла ще одна силова структура – Корпус охорони прикордоння (КОП). Ці інституції, конче необхідні для побудови правової держави, відіграли в житті української громади дещо іншу роль – вони стали втіленням карально-репресивної системи Польщі. Для утримання політичних в’язнів діяли спеціальні в’язниці. Лише на Волині їх було три: Луцька, Ковельська, Володимир-Волинська. Режим ув’язнення був дуже жорстоким. Звичайною практикою стали катування підозрюваних у слідчих ізоляторах.

У 20-х роках на Волині діяли польові (або наглі) суди, які складалися із трьох суддів. За вчинки, які на звичайному процесі каралися більше ніж п’ятьма роками ув’язнення, польовий суд виносив смертний вирок. Судові політичні процеси стали однією з найхарактерніших рис буття українців у Польській державі міжвоєнного періоду.

Певні умови для розвитку української політичної думки все ж існували. Поштовхом до політичної самоорганізації широких верств українського населення стали парламентські вибори 1922 року. У польському парламенті було створено Українську репрезентацію, що мало велике значення для подальшої політизації волинян. Ці події також засвідчили можливість легальної боротьби за власні права. Почалося формування українських політичних партій.

Основна частина українського політичного табору на Волині, залишаючись в опозиції до Польської держави, вела легальну політичну діяльність. Деякі партії перейшли у підпілля і розпочали боротьбу за приєднання західних земель до радянської України або за побудову незалежної Української держави.

Надаючи українцям певні політичні свободи, Польська держава, своєю чергою, знаходила різноманітні способи боротьби з опозицією. Легальні українські партії постійно зазнавали утисків

та обмежень у своїй діяльності. Та особливо жорстоко переслідувалися члени підпільних опозиційних партій і організацій, а також страйкарі, демонстранти, учасники антиурядових акцій та виступів.

Опозиційні настрої серед волинян стали причиною появи певних політичних течій. Найпотужнішими і найбільш організованими були українські комуністичний та націоналістичний рухи. Саме в них Польща вбачала найбільшу небезпеку.

Так, у 20-х роках досить сильними були прорадянські тенденції. Комуністична влада отримала значно більше симпатій національно свідомих волинян, аніж антиукраїнська діяльність польської державної влади. На прорадянських позиціях стояли легальні партії та організації, які згодом усе ж наразилися на заборону діяльності – Українська соціал-демократична партія (УСДП), Українське соціалістичне об’єднання “Селянський союз”, Українське селянсько-робітниче соціалістичне об’єднання “Сельроб” та інші.

Водночас більшовики створити цілу низку підпільних організацій, збройних формувань, партизанських загонів і груп. Зокрема, на Волині було утворено “Закордот” (Закордонний відділ КП(б)У). У 1921 р. члени “Закордоту” планували з допомогою волинян здійснити замах на главу Польської держави. Однак учасники цієї змови були заарештовані поліцією. Суд над членами “Закордоту” в липні 1921 р. став першим гучним політичним процесом на Волині.[31]

Значною політичною силою на західноукраїнських землях у міжвоєнний період стала Комуністична партія Західної України (КПЗУ), яка з 1923 р. поширила свої впливи на всі західні українські території. Уже навесні 1925 р. лише у Володимирському повіті у рядах комуністів нараховувалось близько 5 тис. осіб.[32]

Комуністичний рух постійно наражався на репресії з боку польської влади. Перша хвиля так званих ліквідацій комуністичних осередків розпочалася навесні 1925 року. Було проведено арешти у Володимирському, Горохівському, Ковельському та Луцькому повітах. Зі звинуваченням у приналежності до КПЗУ у в’язниці опинилося понад 300 осіб.[33] Розпочалися масові судові процеси проти комуністів. Так, у Ковелі перед судом постали 43 звинувачених, у Луцьку – близько 100.[34] Найбільшим був судовий процес у Володимирі, який розпочався 15 листопада 1926 року. Перед окружним судом постав 151 звинувачений у приналежності до КПЗУ. Було засуджено 124 особи. З них дев’ятеро осіб отримали довічне ув’язнення, четверо – до 15 років, 39 – до 10 років і 71 особа – від 4-х до 6-ти років ув’язнення. Восьмеро заарештованих втекли і лише 19 були виправдані.[35]

Переслідування інакомислячих розглядалося в уряді як найефективніший спосіб розв’язання внутрішніх політичних і соціальних проблем. Протягом 1934–1935 рр. за комуністичну діяльність на Волині польською владою було заарештовано понад 2100 осіб.[36]

З 1 вересня 1932 р. набрав чинності новий уніфікований Кримінальний кодекс, який забороняв страйки на залізницях, телеграфі, пошті, водогонах, нафто- і газозаводах. За порушення цих приписів визначалося покарання до п’яти років тюремного ув’язнення. Учасники страйків карались двома роками тюремного ув’язнення. Така ж кара визначалася і для тих, хто брав участь у заборонених владою зборах, вічах та інших публічних заходах.[37] Нові повноваження були використані поліцією під час придушення масових першотравневих мітингів та демонстрацій у 1935 році. Кривавими сутичками з поліцією відзначилися першотравневі мітинги уВарковичах, Колках і Торчині. Під час цих сутичок загинуло 14 осіб, десятки дістали поранення.[38]

У 1937–1939 рр. політичні арешти набули страшного розмаху. Про це свідчать навіть окремі цифри – лише у Луцькому повіті за приналежність до комуністичної організації у квітні 1938 р. було заарештовано 152 особи, у серпні 1938 р. – 163 особи.[39]

Польська влада не оминала увагою і легальні форми руху, які знаходилися під впливом комуністів. Зокрема, легальним представником КПЗУ було Українське селянсько-робітниче соціалістичне об’єднання “Сельроб”. У вересні 1932 р. волинський воєвода повідомив старостам повітів, що слід “вважати нелегальними усі організаційні ланки “Сельробу-єдності” на території своїх повітів”.[40] Тож

уже у вересні за підозрою у приналежності до “Сельробу-єдності” було затримано 356 осіб, проведено 780 обшуків.[41]

Постійні ліквідації комуністичних осередків, масові арешти змушували комуністів переходити у глибоке підпілля. Наприкінці 1931 р. – на початку 1932 р. у лісах Ковельського та Камінь-Каширського повітів почали створюватися партизанські загони. У зв’язку з цим з вересня 1931 р. знову почали діяти польові суди, повноваженням яких було винесення смертних вироків і виконання їх протягом доби.

Та, незважаючи на репресивні заходи влади, діяльність КПЗУ відновлювалася і розгорталася з новою силою. Це свідчить, що комуністичні погляди мали значну підтримку серед волинян.

Поряд з комуністичним рухом у середині 20-х років на Волині починає активно розгортатися націоналістичний рух. Не сприймаючи цілей комуністів щодо приєднання українських земель до СРСР, націоналістичний рух висуває ідею створення незалежної Української держави.

Націоналістичний рух був представлений певними політичними партіями та громадськими організаціями, які теж зазнали різноманітних утисків і переслідувань. Яскравим прикладом такої політики стала доля “Просвіти”, яка мала густу мережу осередків у воєводстві. З 1928 р. до 1936 р. було зліквідовано 360 осередків товариства, в яких нараховувалося 17 700 членів.[42]

Учасники національно-визвольного руху переслідувалися владою з особливим завзяттям. Усе-таки радикальні українські націоналістичні партії знаходили підтримку широких мас українського населення Волині. 30-ті роки позначилися значним зростанням національної свідомості волинян. Спроби ж польських урядів позбутися українців як окремої нації в Польській державі призвели до неминучого загострення стосунків між українцями і поляками. Це посилило вплив створеної у 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН), яка ставила за мету побудову Української самостійної держави і проявляла все більшу активність у краї.

Протягом 30-х років ОУН провела низку терористичних актів щодо представників польської адміністрації. Так, у середині 30-х років готувався замах на волинського воєводу Г. Юзевського. Виконати цей акт було доручено члену проводу ОУН у Луцьку Олександру Куцу. Замах не вдався, однак у зв’язку з цим було заарештовано багатьох членів ОУН. За ґратами опинився і Олександр Куц. У січні 1936 р. окружним судом у Луцьку він був засуджений на дев’ять років тюремного ув’язнення.[43]

Після вбивства членами ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького у червні 1934 р. було створено концентраційний табір для політичних в’язнів. Осередком концтабору стало містечко Береза-Картузька у Білорусі.[44] Лише на основі постанови поліції, без суду і слідства, опоненти влади ізольовувалися у табір “Береза-Картузька” на три місяці. Фізичні та моральні знущання над в’язнями були там особливо витонченими.

У другій половині 30-х років український політичний і громадський рухи на Волині почали набирати все більше незалежницьких рис. Це непокоїло польську владу. У червні 1935 р. польська поліція провела у Волинському воєводстві пацифікацію. В ніч з 24 на 25 червня були організовані масові поліцейські облави. Репресивна акція характеризувалася передусім жорстокістю. Облавами було охоплено 78 сіл трьох повітів, у ході яких заарештували 41 особу.[45]

Зазнав репресій і Український національний козацький рух (УНАКОР). У вересні 1936 р. були заарештовані провідні діячі руху. 27–30 квітня 1937 р. у Луцьку відбувся гучний судовий процес над 44 унакорівцями. Лише двох підсудних було виправдано, решту ув’язнили на тривалі терміни.[46]

Уже восени 1936 р. в селі Запілля Любомльського повіту знову організовано осередок УНАКОРу. 15 липня 1939 р. 13 членів цієї організації були заарештовані, восьмеро з них опинилися у в’язниці.[47]

У 1937–1939 рр. арешти активістів національного руху Волині стали масовими. Волинь потрясали гучні судові процеси над націоналістами. Так, на Луцькому процесі у серпні 1937 р. на лаві підсудних за приналежність до ОУН опинилися 42 студенти. Звинувачених засуджено до різних термінів ув’язнення.[48]

У квітні 1938 р. Г. Юзевський був звільнений з посади волинського воєводи. Його наступником став А. Гауке-Новак, який з новою силою взявся за поборення комуністичного і націоналістичного

2 Зам. 5156

рухів. Так, 30 вересня 1938 р. Волинське воєводське управління виступило з поданням, у якому обґрунтовувалася необхідність проведення чергової ліквідації ОУН.[49]

Результатом ліквідаційних заходів стали масові арешти. За час від листопада 1938 р. до лютого 1939 р. на Волині за приналежність до ОУН було заарештовано 325 осіб, з них 286 ув'язнено.[50] Вже станом на травень 1939 р. на Волині було заарештовано понад 600 націоналістів, з них 492 засуджені до ув'язнення.[51]

Українсько-польські відносини надзвичайно загострилися напередодні Другої світової війни. Польською владою було розроблено план знешкодження так званих антидержавних елементів на випадок війни. Таке знешкодження почалося в ніч з 1 на 2 вересня. Загалом було ув'язнено близько 20 тисяч українців. Сотні українських діячів вивезено до концтабору "Береза-Картузька".[52]

Отже, замість пошуку конструктивного розв'язання гострих соціальних, політичних та національних проблем, забезпечення загальнодемократичних прав усім громадянам держави владці міжвоєнної Польщі вперто застосовували насильство як спосіб вирішення усіх проблем. Друга Річ Посполита, спрямовуючи зусилля на примусову асиміляцію, полонізацію, пацифікацію, дискримінацію, колонізацію української народності, спричинила активне несприйняття та організований супротив українства, яке всіма можливими легальними і нелегальними засобами в умовах жорсткої конфронтації йшло до виборювання власної державності.

---

[1] Архів управління Служби безпеки України у Волинській області (Архів УСБ України у Волинській обл.), ф. п., спр. 9147, арк. 17.

[2] Там само, арк. 18.

[3] Там само, арк. 20.

[4] Там само, спр. 9148, арк. 12.

[5] Там само, арк. 6.

[6] Там само, арк. 15.

[7] Там само, спр. 8939, арк. 4.

[8] Там само, арк. 38.

[9] Там само, арк. 41.

[10] Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 1, оп. 2, спр. 29, арк. 14.

[11] Оксенюк Р. Нариси історії Волині. Соціально-економічний та національно-визвольний рух трудящих. 1861–1939 / Р. Оксенюк.– Львів, 1970.– С. 224.

[12] У боротьбі за радянську владу і соціалізм.– Львів, 1960.– С. 59.

[13] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 133, арк. 1–6.

[14] Там само, спр. 203, арк. 9.

[15] У боротьбі за радянську владу і соціалізм...– С. 70.

[16] З історії західноукраїнських земель: в 2 т.– К., 1958.– Т. 2.– С. 220.

[17] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 137, арк. 1–3.

[18] Там само, ф. 46, оп. 9а, спр. 102, арк. 92.

[19] Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 142, арк. 93–95.

[20] Степанов Л. С. Народний оборонець: [Марко Луцкевич] / Л. С. Степанов, Л. Л. Степанова // Тези доповідей та повідомлень V Волин. історико-краєзнавчої конф. 11–13 жовтня 1991 року "Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю".– Луцьк, 1991.– С. 133–134.

[21] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1828, арк. 1а.

[22] Там само, арк. 114.

[23] Там само, арк. 72.

[24] Там само, спр. 2096, арк. 2.

[25] Там само, арк. 58.
[26] Там само, спр. 1810, арк. 1.
[27] Там само, арк. 40, 41.
[28] Там само, спр. 1955, арк. 1.
[29] Там само, арк. 55.
[30] Mały rocznik statystyczny.– Warszawa, 1939.– S. 22.
[31] Dziesięciolecie sądownictwa na Wołyniu.– Łuck, 1929.– S. 27.
[32] Ibidem.– S. 65.
[33] Ibidem.– S. 66.
[34] Держархів Волинської обл, ф. 1, оп. 2, спр. 1229, арк. 11 зв.
[35] Там само, арк. 51, 53 зв.– 54.
[36] Там само, арк. 102.
[37] Рожик М. Репресії проти політв'язнів у Польщі. 1929–1939 рр. / М. Рожик // Галичина.– 2001.– № 5–6.– С. 330.
[38] Панчук М. "Білі плями" героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України / М. Панчук.– К., 1989.– С. 101.
[39] Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 2001, арк. 129–161.
[40] Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 3223, арк. 3.
[41] AAN, UWW, sygn. 979/88, k. 120.
[42] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 1076, арк. 29.
[43] Wołyń.– 1936.– 26 stycznia.– Nr. 3, 4, 19, 26.
[44] Киричук Ю. Терор і тероризм у Західній Україні / Ю. Киричук // Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова та ін.; відп. ред. В. А. Смолій.– К., 2002.– С. 552.
[45] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3096, арк. 24–25.
[46] Там само, спр. 2904, арк. 190–191.
[47] Держархів Волинської обл., ф. 216, оп. 3, спр. 1978, арк. 2.
[48] Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідеї / О. Баган.– Дрогобич, 1994.– С. 108.
[49] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 248.
[50] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 200.
[51] Там само, арк. 288.
[52] Киричук Ю. Терор і тероризм у Західній Україні…– С. 555.

2. РАДЯНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)

2.1 Формування державно-політичних структур

Тимчасові органи влади та їхня діяльність

Унаслідок радянсько-німецьких домовленостей Західна Україна, в тому числі Волинь, опинилася в 1939 р. у сфері інтересів СРСР. 31 серпня 1939 року народний комісар закордонних справ Радянського Союзу В. Молотов, виступаючи на сесії Верховної Ради СРСР, сказав: "Учора ще фашисти Німеччини проводили щодо СРСР ворожу нам зовнішню політику. Так, учора ще в галузі зовнішніх відносин ми були ворогами. Сьогодні, одначе, становище змінилося і ми перестали бути ворогами".[1] Через декілька годин після цієї заяви німецька армія розпочала проти Польщі воєнні дії. Спираючись на попередні домовленості, Гітлер домагався від СРСР, щоб збройне вторгнення у Польщу було більш-менш одночасним із заходу і сходу. Проте в цей час СРСР ще не був готовий до цієї акції. До того ж Сталін зайняв вичікувальну позицію, прагнучи втрутитися у події лише після розвалу Польщі.

Незважаючи на масовий героїзм польських вояків, серед яких були і волиняни-українці, німецькі війська просувалися на схід територією Польщі досить швидко. Невдовзі вони появились і на українських землях. Так, уже в середині вересня німецька авіація бомбардувала Луцьк.[2] Передові частини вермахту підійшли до Львова, Володимира-Волинського, Устилуга та інших західноукраїнських міст.

Такий поворот справ аж ніяк не міг влаштувати сталінське керівництво, яке мало свої плани щодо Західної України. До польського кордону терміново стали перекидати десятки радянських дивізій, а 15 вересня війська західних округів були приведені у повну бойову готовність. Німецькому послові в СРСР фон В. Шуленбургу 16 вересня було заявлено, що наступ вермахту на схід буде зупинено. Одночасно він був ознайомлений із текстом ноти польському урядові.

Введення радянських військ у Західну Україну і Західну Білорусію обґрунтовувалося тим, що польський уряд не проявляє ознак життя і, таким чином, Польща перетворилася на зручне поле для всіляких випадковостей і несподіванок, які можуть створити загрозу для СРСР. Радянський Союз, зазначалося далі в ноті, не може байдуже ставитись до долі населення Західної України і Західної Білорусії – своїх єдинокровних братів, які залишилися беззахисними. Зважаючи на все це, уряд СРСР дав наказ частинам Червоної армії перейти кордон і взяти під захист життя та майно населення західноукраїнських земель.[3]

Ноту про вступ радянських військ на територію Польщі було вручено польському послові в Москві В. Гжибовському о третій годині ночі 17 вересня. Вранці збройні сили СРСР перейшли польсько-радянський кордон. Польським військам було наказано: опору Червоній армії не чинити. А тому сутичок польських військ із радянськими було небагато.

23 вересня збройні сили СРСР зайняли всю Волинь.

Завершення воєнної кампанії на сході Польщі на зламі вересня–жовтня 1939 р. висунуло на перший план питання нової державної належності та суспільно-політичного устрою територій, зайнятих Червоною армією. Якими ж були наміри радянського керівництва? По-перше, ліквідувати систему польських державних інституцій. По-друге, сформувати органи нової влади. Згортання елементів громадянського суспільства на Волині проявлялося насамперед у ліквідації багатопартійності, існування якої, бодай в урізаному вигляді, допускав авторитарний режим довоєнної Польщі. До приходу радянських військ у Західній Україні діяла розгалужена мережа партійних структур.

У вересні 1939 р. більшовики застали на Волині численні громадські товариства й об'єднання різноманітного спрямування, серед яких активністю вирізнялися "Просвітянські хати", "Рідні хати", Союз українок.

Уже протягом першої половини вересня 1939 р. діяльність політичних партій і громадських об'єднань через обставини німецько-польської війни була майже паралізована. Із вступом радянських військ від 20 до 30 тисяч керівників політичних партій, діячів громадських організацій, відомих представників кооперації, науковців, журналістів, творчої інтелігенції, які діяли в Західній Україні, виїхали на окуповану

німцями територію Польщі.[4] Представники регіональних партій та місцевих філій загальнопольських партій склали заяви про саморозпуск, лояльність і готовність співпрацювати з радянською владою.

Незважаючи на це, НКВС розпочав арешти західноукраїнських громадських діячів та лідерів легальних політичних партій.[5] Одночасно із забороною діяльності українських політичних структур почалася ліквідація польських інституцій. Пройшли масові арешти польських політичних лідерів і державних функціонерів.

Напередодні приходу радянських військ у містах і селах Волині колишні члени КПЗУ почали створювати революційні комітети. У Луцьку, Любомлі, Ковелі та інших населених пунктах організовувалися ревкоми, які негайно почали створювати загони червоної гвардії. У селі Любитів Ковельського повіту вже 18 вересня 1939 р. було обрано ревком на чолі з С. В'юном. Головою Любешівського волосного ревкому став член КПЗУ С. Джуманюк. Колишні політичні в'язні Брестської тюрми А. Мізюк, П. Оліферчук та інші організували повітовий ревком у селищі Колки.[6]

Проте активність колишніх членів Комуністичної партії Західної України не подобалася новій владі. Пояснюється це тим, що комуністичний рух на західних землях був скомпрометований розпуском КПЗУ. Комінтерн постановою виконкому від 16 серпня 1938 р. розпустив Комуністичну партію Польщі та її складову частину – Комуністичну партію Західної України. В постанові виконкому Комінтерну, в дусі тих часів, КПЗУ звинувачувалась у найгіршому: "...В керівних ланках Польської Компартії протягом ряду років орудували вороги, агенти польського фашизму... Банда шпигунів і провокаторів, яка засіла в керівництві Компартії Польщі і розсадила, в свою чергу, агентуру по партійній периферії, систематично видавала класовому ворогові кращих синів робітничого класу, розбивала з року в рік провалами партійні організації як у Польщі, так і в ...Західній Україні..."[7]

Недовіра до колишніх членів КПЗУ була такою великою, що лише 47 західноукраїнських комуністів у довоєнний період було переведено у члени ВКП(б),[8] з них – десять у Волинській області.[9] Зрозуміло, що в ситуації, коли під підозрою перебувала місцева комуністична інтелігенція, а демократична її більшість назагал була зарахована до "відвертих антирадянщиків", на терені Західної України після вересня 1939 р. утворився своєрідний вакуум влади. Заповнення його відбулося не відразу, а з певною затримкою. У багатьох місцевостях навіть через дві доби після приходу радянських військ ще не було структур, які взялися б за наведення елементарного громадського порядку. Тому після ліквідації польських державних інституцій постало питання про формування органів нової влади.

Хоча прихід Червоної армії супроводжувався гаслами класової боротьби в дусі соціалістичної революції, насправді йшлося не про революцію у власному розумінні, а лише про відтворення на приєднаній території існуючої в СРСР моделі суспільства відповідно до заздалегідь відпрацьованої схеми. Показово, що радянські уповноважені досить рішуче припиняли всілякі відхилення від цієї схеми. Навіть революційні ініціативи колишніх членів КПЗУ (як-от створення ревкомів) рішуче відкидалися владою. Створенням нового державного апарату займалися політичні органи Червоної армії.

Для легітимного оформлення нової політичної системи потрібен був час. Протягом перехідного періоду владу на місцях здійснювали тимчасові органи, створення яких ініціювалося у зверненні командуючого Українським фронтом С. Тимошенка від 29 вересня 1939 р. "До трудового населення Західної України".[10] У перші дні після вступу радянських військ у Західну Україну роль цивільних організаторів нової державної структури залишалася другорядною. Все у цьому процесі розподілялося таким чином:

– створення тимчасових управлінь (не ревкомів, а саме тимчасових управлінь) з представником армії (в особі одного з політпрацівників – він же голова), представником НКВС і по одному представнику від робітників та лівої інтелігенції;

– організація постачання міського населення продовольством, захоплення складів продовольства, залучення до органів постачання робітників; встановлення тісного зв'язку з робітничими організаціями, створення озброєних робітничих загонів для встановлення "революційного" порядку;

– створення у гмінах селянських комітетів з представників незаможників і середняків для захоплення поміщицьких та монастирських земель, а також земель великих державних чиновників і передача цих земель біднякам та середнякам.

Усі ці заходи мали на меті зруйнувати польську владу. Вони проводилися політичними працівниками Червоної армії та відрядженими до неї працівниками (у тому числі політичними) НКВС.[11]

Військова рада Українського фронту 3 жовтня затвердила Луцьке обласне тимчасове управління у складі В. А. Бегми, І. М. Мартиненка, П. Л. Тульнова, Р. В. Крутова. Головою управління був призначений В. А. Бегма.[12] В усіх містах, колишніх повітах і воєводствах створювалися тимчасові управління, а в селах і колишніх гмінах – селянські комітети.

Отже, з перших днів приходу Червоної армії на територію Волині всі функції державної влади здійснювали тимчасові управління та волосні і селянські комітети. Верхні щаблі ієрархії – обласні (воєводські), міські, повітові тимчасові управління – комплектувалися прибулими зі сходу партійними і радянськими працівниками. Для заповнення численних вакансій ЦК ВКП(б) наказав зібрати в радянській Україні 2000 партійних та комсомольських працівників. Призначення на посади відбувалося згідно з рівнем керівної роботи в державних структурах. Наприклад, головою Луцького обласного управління став один із секретарів Київського обкому КП(б)У – В. А. Бегма. Нерідко до тимчасових управлінь входили добровольці з числа колишніх політв'язнів – комуністи, члени ревкомів, які були розпущені з приходом радянських військ. Але були випадки, коли в органи влади потрапляли недосвідчені у політиці люди, які зазвичай ніякої ініціативи не проявляли.

Нижчий щабель нової адміністрації – селянські комітети – формувалися на сільських сходках у присутності представників повітових тимчасових управлінь, часто армійських політпрацівників. Головною місією радянського представника було не допустити обрання до складу сількому, а особливо його головою, "контрреволюційного елементу". Обрані таким чином сількоми найчастіше складалися з бідняків, які не користувалися особливим авторитетом в односельців.

Нормалізувати обстановку після вересневої розгубленості новій владі вдалося досить швидко. Запроваджувалася комендантська година. Під загрозою покарання вимагалося здати зброю, заборонялося змінювати місце проживання, давати притулок стороннім особам. Починаючи з кінця вересня 1939 р., в усіх містах Західної України створювалася озброєна робітнича гвардія[13] з підпорядкуванням її тимчасовим управлінням, а по селах – озброєні сільські дружини,[14] які підпорядковувалися селянським комітетам. Ці підрозділи поряд із забезпеченням порядку в містах і селах запобігали пограбуванням, охороняли склади, установи, залізничні станції.[15] Робітнича гвардія одночасно виконувала функції судів, виявляла і вилучала зброю, виловлювала офіцерів польської армії, колишніх поліцаїв, осадників та інших ворогів нового порядку.[16]

Тимчасові органи влади, маючи у своєму розпорядженні озброєні робітничі загони і сільські дружини, повністю взяли владу до своїх рук. При міських тимчасових управліннях були створені відділи: продовольчий, фінансовий, промисловий, охорони здоров'я, народної освіти, комунальний, політико-освітній.[17] Почалося впровадження нового економічного життя. Встановлювався робітничий контроль на виробництві, восьмигодинний робочий день, забезпечувались роботою безробітні,[18] конфісковувалися землі поміщиків, церков, монастирів і осадників.[19]

Проте тимчасові органи влади не могли вирішити питання про державну владу і суспільний лад. Ці корінні життєві питання міг розв'язати лише представницький орган народної влади, обраний усім населенням Західної України шляхом загальних, рівних і прямих виборів. Для цього потрібно було скликати Народні збори Західної України, які б вирішили питання про суть і форму влади. З ініціативою про скликання таких установчих зборів доручили виступити Львівському тимчасовому управлінню. 4 жовтня 1939 р. воно звернулося з відозвою до Луцького, Станіславського і Тернопільського тимчасових управлінь про скликання Народних зборів Західної України. 7 жовтня було опубліковано "Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України".[20] В цей же день опубліковані постанови Львівського, Луцького, Тернопільського і Станіславського комітетів про початок підготовки до виборів, які призначалися на 22 жовтня 1939 року.[21]

Більшовицька партія, щоб забезпечити собі перемогу на виборах, провела ретельний відбір кандидатів у депутати. До того ж вибори проходили на безальтернативній основі, в час, коли вже була

заборонена діяльність усіх політичних партій, закриті всі українські культурно-освітні і громадські організації. Над пресою встановлювалася жорстка комуністична цензура. Багатьох активних діячів національно-визвольного руху заарештували, а деякі з них змушені були емігрувати.

Агітаційна кампанія, що велася серед населення, була надінтенсивною. Робилося все, щоб у буквальному розумінні "дійти до кожного". Наприклад, червоноармієць Б. А. Попов провів групові бесіди у 51-му будинку м. Луцька із понад трьома сотнями їх мешканців.

Помітна роль в агітаційній кампанії належала пресі. В період підготовки до виборів вона вміщувала багато матеріалів про СРСР. Так, у "Червоній Україні" були надруковані великі, на чверть усього номера, статті "Нездоланна сила радянського народу" (№ 12), "Суспільний лад Союзу РСР" (№ 14), "Соціалістичне землеробство Радянської України" (№ 17) та інші. Характерним було встановлення гучномовців на центральних вулицях і площах міст. Таким чином, передвиборча агітація переслідувала громадянина скрізь – на масових заходах, на робочому місці, вдома, на вулиці та на сторінках газет.

Проте не все йшло так гладко, як того хотіла нова влада. Члени ОУН, які продовжували діяти в підпіллі, розгорнули контрагітацію, перешкоджали проведенню передвиборчої кампанії. А тому під час виборів у села вводилися військові гарнізони, за їхнім ходом стежили чекісти. У результаті на Волині за висунутих кандидатів проголосувало 90,6 % виборців. Крім того, майже 22 000 бюлетенів було визнано недійсними.[22]

Частина депутатів, незважаючи на старанну фільтрацію та підготовку, виявилася не такою вже слухняною, як цього хотілося новій владі. А тому, щоб не відбулось якихось непередбачених ексцесів, усі документи, які мали бути ухвалені Народними зборами, були завчасно підготовлені у Києві і погоджені з Москвою. Про елементарну демократію чи вільне волевиявлення не могло бути й мови. Депутатам залишилося одне – затвердити їх підняттям мандатів. У час проведення Народних зборів до Львова було стягнуто додаткові загони міліції, у підвищену готовність приведено війська. Лідер українських комуністів М. Хрущов та командуючий Українським фронтом С. Тимошенко твердою рукою проводили лінію партії.

26–28 жовтня 1939 р. у Великому театрі Львова відбулися Народні збори, які затвердили низку документів. Найголовнішими серед них були: декларації про встановлення радянської влади в Західній Україні і про її входження до складу Української РСР. Одночасно із першими двома документами були ухвалені декларації про націоналізацію банків та великих промислових підприємств, поміщицьких та монастирських земель.

Маючи легітимну основу, радянська влада доклала всіх зусиль для невідкладного впровадження рішень Народних зборів у життя. Так, 4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про утворення Волинської області, до складу якої увійшли шість повітів колишніх Волинського і Поліського воєводств, а саме: Володимир-Волинський, Горохівський, Камінь-Каширський, Ковельський, Луцький і Любомльський. Територія Волинської області становила понад 20 000 кв. км, а її населення налічувало 1 032 тисячі осіб.[23]

Історичне значення Народних зборів Західної України для Волині полягає в тому, що було ліквідовано історично несправедливе захоплення волинських земель Польщею у 1918–1919 рр. і в цьому розумінні підтверджено Акт злуки Західної та Східної України, проголошений 22 січня 1919 р. у Києві. Проте поряд із новими можливостями, які принесла радянська влада на Волинь, не слід забувати і про масові репресії та інші біди, що були занадто дорогою платою за омріяне народом возз'єднання.

Впровадження радянської політичної системи

Проіснувавши до грудня 1939 – січня 1940 рр., тимчасові органи влади підготували ґрунт для запровадження політичної системи, що повністю відповідала радянському зразку. Основні владні функції взяли на себе згідно з радянським "народовладдям" комітети Комуністичної партії. Створення партійних організацій на Волині розпочалося відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. "Про створення первинних партійних організацій і оголошення прийому до партії в західних областях УРСР".[24] На її виконання перші первинні партійні організації в західних областях України були створені головним

чином на залізничному транспорті, великих промислових підприємствах і в установах. У грудні 1939 р. на Волині почали працювати партійні комітети в містах, у повітових центрах і в переважній більшості волостей.[25] Були затверджені (саме затверджені) секретарі повітових КП(б)У.[26]

8 грудня 1939 р. ЦК КП(б)У в такий же спосіб затвердив склад бюро Волинського обкому партії (першим секретарем було призначено П. І. Таценка).[27] До складу бюро входило десять осіб.

У січні 1940 р., у зв'язку із запровадженням нового адміністративного поділу, в містах і районах області було організаційно оформлено три міські і тридцять районних партійних організацій, створено міські й районні комітети партії. 19 січня 1940 р. бюро обкому КП(б)У затвердило склад бюро районних і міських партійних організацій.[28] Партійні органи міських і районних ланок так само створювалися не шляхом виборності, а затвердженням їх складу зверху донизу. Лише у квітні 1940 р. у партійних організаціях області відбулися вибори, на яких відповідно до статуту було обрано керівні органи.

Щодо соціального складу більшовицьких організацій, то в них переважали службовці. Як правило, це були вихідці зі східних районів УРСР та інших республік, прислані сюди на керівні посади згідно з постановою ЦК КП(б)У про відбір 495 працівників для заміщення посад перших, других і третіх секретарів у західних областях.[29] Так, наприклад, перший секретар обкому КП(б)У П. І. Таценко прибув з Києва з посади завідувача сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У; другий секретар обкому КП(б)У В. Г. Дідур був третім секретарем Житомирського обкому КП(б)У; третій секретар О. М. Овчаренко завідував військовим відділом Ворошиловградського обкому КП(б)У.[30] Апарат управління, за винятком нижчих щаблів, також комплектувався приїжджими, котрі займали до того аналогічні посади у східних областях України. Склад політико-адміністративного корпусу, який формував і забезпечував функціонування нової політичної системи, ще раз переконливо засвідчує ініціювання ззовні тих перетворень, що відбувалися в Західній Україні.

Підготовленість приїжджих зі східних областей до виконання покладених на них завдань у специфічних умовах краю залишала бажати кращого. По-перше, їхній попередній досвід був переважно господарським, досить обмеженим і прямолінійним. По-друге, всупереч директивам ЦК КП(б)У, партійні керівники східних областей відправляли на захід, зазвичай, не найздібніших своїх підлеглих.

На початку червня 1941 р. обласна партійна організація вже нараховувала 4 482 комуністи у 350 осередках.[31] За соціальним складом це були переважно службовці, які становили 44 % чисельності партійних організацій. На 1 квітня 1941 р. кількість номенклатурних працівників обкому КП(б)У Волинської області становила 1581 особу. З них членами КП(б)У були 1498 осіб (95 %). Про освітній рівень можна судити з таких даних: вища освіта – 151 особа (10 %), середня та неповна середня освіта – 759 (48 %), початкова освіта – 671 (42 %). За національним складом: українців було 708 осіб (45 %), росіян – 710 (45 %), євреїв – 107 (7 %), поляків – 9 (0,6 %), інших національностей – 47 осіб (3 %).[32]

Поряд з партійною ієрархією формувався її адміністративно-господарський придаток – система виконавчих комітетів рад депутатів трудящих. 8 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила обласний виконавчий комітет ради депутатів трудящих у складі голови, заступника, секретаря і семи членів. Головою його став Г. Є. Гришко.[33]

17 січня 1940 р. на Волині проведено новий адміністративно-територіальний поділ: замість повітів і гмін було створено 30 районів.[34] Протягом січня – березня 1940 р. було створено 855 сільських, 19 селищних і 30 районних рад з відповідними відділами і комісіями.[35] Радянські органи, як і партійні, були створені не шляхом виборності, а шляхом затвердження їх складу зверху донизу. До виборів у місцеві ради депутатів трудящих районні виконкоми безпосередньо підпорядковувались облвиконкому, а сільські ради – райвиконкомам. У великих містах, виділених в окремі адміністративно-господарські одиниці, виконкоми підпорядковувалися безпосередньо облвиконкомам. У Волинській області це були міста: Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель.[36]

Вибори до місцевих рад депутатів трудящих, які теоретично вважалися органами власне державної влади, відбулися в Західній Україні лише наприкінці 1940 року. Спочатку, як уже було сказано, функції рад виконували призначені партійними органами виконавчі комітети рад. Тому ці владні структури не залежали від волі виборців і були тільки придатком партійних органів.

До складу виконкомів, особливо міського та районного рівня, на відміну від партійних комітетів, були включені місцеві активісти. Як правило, вони займали посади завідувачів відділів, заступників голів. Однак усі ключові позиції у владних структурах залишилися в руках адміністративного корпусу, відрядженого зі сходу України. В кінці 1939 – на початку 1940 рр. в Західну Україну було направлено 1534 адміністративних працівники, 60 комуністів для роботи редакторами районних та багатотиражних газет, 265 осіб для заповнення вакансій у судах та прокуратурі, 1215 комуністів і комсомольців як інструктори та пропагандисти партійних комітетів, а також працівники торгівлі, фінансових органів та системи зв'язку.[37]

Важливим заходом було проведення виборів депутатів від області до Верховних Рад СРСР і УРСР, які відбулися 24 березня 1940 р., а також виборів до місцевих рад 25 грудня цього ж року.

З 24 січня 1940 р. на Волині широко розгорнулася виборча кампанія, яка за рівнем підготовки набагато перевищувала кампанію зі скликання Народних зборів. Під час підготовки до виборів більшовики використовували "досвід", нагромаджений у період виборів у східних областях республіки. Мітинги, збори, доповіді, лекції, бесіди, преса, кіно, наочна агітація – всі ці форми роботи широко застосовувались під час виборчої кампанії. Партійні й радянські чиновники не зупинялися і перед відвертим адміністративним втручанням у хід виборів. В області, наприклад, у ході висунення кандидатур було відведено 213 осіб, які не влаштовували владу. Після реєстрації в окружних виборчих комісіях відвели ще 65 небажаних кандидатур.[38]

Ось як описує вибори до сільрад свідок цих подій, священик с. Романів М. І. Федорчук: "У нас пройшли вибори до сільрад, районів і області. Які то вибори? Викликав район пару місцевих діячів, уклали виборчий лист – і то обов'язково поставлено осіб неписьменних! Приїхали агітатори і заставили свої щоденні катеринки співати: що наша батьківщина багата, що все є, а капіталістичні держави деруться, в капіталістичних державах революція, голод і т. д. Треба вибрати людей чесних, не ворогів народу, пильнувати, щоб не проліз ворог народу, не слухайтеся попів, бо то є обманщики, і т. д. На закінчення промови всім сказано встати, гукнути "Ура Сталінові!", "Ура Ворошилову!", "Ура Кагановичу!", "Ура!" всім іншим.

Що торкається вільних пропозицій, то наші селяни з приходом совітів дещо навіть і говорили, але виявилося, що краще мовчати, якщо хочеш жити.

Коли слова агітатора мало діяли на вуха, так роздавалися газети. Інколи їх сам читав представник з району. Виявилося, що до нас агітаторами приїжджали в основному малописьменні! Як соромно слухати таке каліцтво української мови! Не дивно – жиди..."[39]

Про гостроту передвиборчої боротьби свідчать випадки підпалення дільниць, нищення бюлетенів і наочної агітації. Під час одного зібрання, яке проводила влада, до клубу с. Боголюби Луцького району прийшли націоналісти. Вони розігнали агітаторів, а жителів змусили розійтися.[40]

24 березня 1940 р. до найвищого державного органу країни – Верховної Ради СРСР – волиняни обрали селянина М. А. Васюту, робітниць М. Д. Дружук і М. Я. Яков'юк, секретаря Волинського обкому КП(б)У П. І. Таценка та відомого партійного діяча Л. Р. Корнійця. Депутатами Верховної Ради УРСР стали С. А. Денисюк, А. І. Мізюк, Ф. Г. Садошенко та інші.[41]

15 грудня 1940 р., у день виборів до обласних, міських, селищних і сільських рад депутатів трудящих, за офіційними даними із загальної кількості 684 214 виборців Волинської області взяли участь 677 365 виборців, або 98,9 %. За кандидатів у депутати обласної ради віддали голоси 98,4 %, в районні ради – 98,8 %, в міські – 98,6 % виборців. До Волинської обласної ради обрано 73 депутати, з них 40 комуністів, у районні ради обрано 1034 особи, з них 426 комуністів. Усього до місцевих органів було обрано майже 12 тисяч осіб.[42] За соціальним складом депутати обласної ради характеризуються так: робітників – 3, селян – 13, службовців – 57 (до числа службовців включаються працівники радянських і партійних органів, а також трудова інтелігенція), за національним складом: українців – 62, поляків – 2, росіян – 4, євреїв – 2, інших національностей – 3 особи. Серед депутатів – 23 жінки, або 31,45 %. Вищу освіту мали лише 8 осіб (10,98 %), середню і неповну середню – 31 (42,48 %), початкову освіту – 34 (46,64 %).[43]

Як бачимо, ключові позиції у владних структурах опинилися в руках службовців, серед яких в основному були люди, відряджені зі сходу України. Тому вибори як до місцевих рад, так і до Верховних Рад СРСР та УРСР не мали нічого спільного з вільним волевиявленням народу, а служили поширенню і зміцненню тотального контролю держави над усіма громадянами.

Ще одним показовим інструментом політичного контролю в руках партії були комсомольські організації. Бюро ЦК ВЛКСМ 4 жовтня 1939 р. прийняло рішення про створення в Західній Україні організації ВЛКСМ, а потім затвердило для колишніх Волинського, Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств голів, відповідно О. Н. Усенка, О. Г. Алексинка, П. Т. Тронька, І. Ф. Бугайченка. За вже знайомою схемою 13 грудня ЦК ЛКСМУ затвердив склад бюро обкомів комсомолу. Пізніше за таким же зразком утворилися повітові, а потім районні комітети комсомолу. Хоча формування комсомольських організацій на Волині і розпочалося у грудні 1939 р., проте організаційно комсомольці об'єдналися лише у вересні 1940 р. на обласній конференції. В її роботі брали участь 179 делегатів, які представляли 5 892 комсомольці області.[44] Молодь села не спішила до нових молодіжних структур. У переважній більшості вона перебувала під впливом національного руху. З іншого боку, комсомольські керівні органи виявляли політичну недовіру до колишніх членів Комуністичної спілки молоді Західної України (КСМЗУ). Їх не приймали до комсомолу.

Ставлення влади до профспілкового руху на Волині формувалося на двох принципових засадах. Перша: всі профспілкові організації, які існували в Польщі, на думку влади, мали реакційний, буржуазний характер. Тому старі організації не могли очолювати трудящих. Інша засада випливала з ленінських настанов про роль профспілок як "школи комунізму", а в школі, як відомо, вчаться, тому комунізму треба було вчитися лише в єдиного вчителя – у більшовицької партії.

Всесоюзна центральна рада професійних спілок після розпуску існуючих профспілок провела перереєстрацію їх членів. Паралельно записували до нових профспілок. Вибори групоргів, цехових, фабрично-заводських, районних і обласних комітетів проходили під суворим більшовицьким контролем.

На всіх підприємствах Волинської області проведено перереєстрацію членів профспілок і видано тимчасові посвідчення. Якщо за польської влади у профспілках об'єднувалися лише 7–8 відсотків працюючих, то в нові профспілки зарахували 80–85 відсотків. Швидкими темпами проведено вибори профспілкових органів. Більшовики стежили, щоб у профспілки не потрапили колишні фабриканти, купці, члени політичних партій і організацій, які діяли до приходу радянської влади. В цілому на 1 жовтня 1940 р. у Волинській області нові профспілки об'єднували 65,1 % всіх працюючих.[45] Лише в Олицькому районі на 1 березня 1941 р. нараховувалось і проводило роботу 12 низових профорганізацій.[46] Профспілкові організації, як і комсомольські, цілком і повністю контролювалися партійними органами.

Після вторгнення у вересні 1939 р. Червоної армії в Західну Україну були розігнані численні громадські, просвітницькі і культурницькі організації. На їх місце насаджувалися громадські організації, що існували у східних областях. У березні 1940 р. були затверджені обласні комітети Червоного Хреста СРСР і ради Тсоавіахіму.

Процес радянізації Волині супроводжувався творенням карально-репресивних органів – суду, прокуратури, НКВС. Рішенням наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 6 листопада 1939 р. утворено чотири обласних і 60 повітових відділів міліції. На початку листопада 1939 р. сюди відряджено 400 осіб начальницького складу з міст РРФСР.[47] Але цього було мало. Тому у західні області направили ще 100 кадрових офіцерів внутрішніх військ з інших республік, 250 працівників особливих відділів НКВС Київського військового округу, 100 офіцерів з прикордонних округів, 150 випускників чекістських шкіл. За короткий час у Волинській області створено три в'язниці.[48]

Таким чином, після виборів депутатів до Верховної Ради СРСР та УРСР, на початку 1940 р. в області був ліквідований старий державний апарат і в основному завершився процес формування радянської державно-політичної системи. Радянський режим брутально знищив традиційні політичні структури, використовуючи військову силу та політичні репресії. Політичні партії, громадські об'єднання, культурницькі спілки були одразу ж заборонені або взяті під контроль. Керівництво перейшло до людей, які приїхали з інших регіонів і здебільшого не знали місцевих особливостей і традицій.

Радянська тоталітарна система, незважаючи на спротив населення, була нав'язана без будь-яких суттєвих змін порівняно зі східними районами країни. Головними елементами нової системи стали партійні й карні органи. Всі інші структури лише виконували їхню волю. Радянські органи, профспілки, молодіжні структури, створені в області, діяли не в інтересах населення, а заради утвердження тоталітарної системи.

Репресивно-каральна система в області

Приєднання західноукраїнських земель до УРСР восени 1939 р. принесло жителям цього регіону не лише здійснення віковічної мрії, а й трагічні наслідки від повсюдного тиску сталінської тоталітарної системи. На всіх етапах формування і розвитку цієї системи керівна роль у суспільстві належала Комуністичній партії, а точніше – її апаратові й одноособово Генеральному секретареві. Партійний апарат визначав і контролював життя суспільства. У суспільстві все підпорядковувалось (навіть карально-репресивні органи) вищій партійній інстанції або вождю.

Партократична держава повністю знищила політичну, соціально-економічну структуру старого суспільства. Націоналізація всієї економіки легалізувала партійну монополію на володіння народним господарством. Усі державні і громадські структури діяли відповідно до волі партії. Ради стали надійною ширмою, за якою стояв всевладний партійний апарат. Профспілкові, молодіжні організації і "самодіяльні" структури мали право лише сліпо виконувати партійні розпорядження і підтримувати її ініціативи. Відносини між партапаратом і держапаратом були відносинами не координації, а субординації. Державна машина лише допомагала партапарату управляти суспільством. Становлення більшовицької державності супроводжувалося абсолютизацією насильства. Деспотичний режим одноосібної влади створив як інструмент каральної політики наддержавний механізм – НКВС, придатком якого стали всі інститути держави, включаючи армію. У партійній державі все без найменших винятків було проникнуто всеохоплюючим контролем репресивних органів.

Включення західних українських земель до складу СРСР призвело до створення на них радянської політичної моделі. Причому вона не пристосовувалась до попередньо існуючої польської системи і навіть не мала специфічного окупаційного характеру – вона була запроваджена такою ж, як і в СРСР: чи то на Київщині, в Підмосков'ї, чи у Приморському краї. Сталінська тоталітарна система нехтувала місцевими особливостями, усталеними звичаями й традиціями. Для запровадження цієї системи в Західну Україну, в тому числі й на Волинь, як уже зазначалося, присилалися уповноважені з різних регіонів СРСР. Місцеві кадри радянським режимом ігнорувались. Природно, що такий стан справ викликав опір місцевого населення. Тому постала необхідність негайного розширення репресивно-карального механізму з метою захисту насаджуваного більшовицького режиму та тотального контролю.

У грудні 1939 – лютому 1940 рр. на Волині були створені органи суду і прокуратури. Керівництво обласним і районними судами здійснювало управління юстиції. У 1940 р. начальником цього управління був затверджений В. Липлявий, а заступником – Д. Любиський.[49] Посади народних суддів комплектувались здебільшого працівниками, відрядженими сюди Народним комісаріатом юстиції УРСР. Головою обласного суду був призначений М. Школьний, а заступниками – С. Алпатов і С. Кутовий.[50] Також були призначені обласний та районні прокурори Волинської області.[51]

Активно працювали органи НКВС. Їх створення було визначено наказами тодішнього наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 6 листопада 1939 р. "Про організацію органів НКВС Західної України", "Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектуванння її кадрами".[52] Були утворені обласне управління та повітові відділи міліції. 26 лютого 1940 р., у зв'язку з ліквідацією повітів та утворенням районів, наказом наркома внутрішніх справ у Волинській області було створено шість міських та 24 районних відділи міліції.[53]

Загалом утворено обласне управління, міські і районні відділи, містечкові відділення та дільниці НКВС. Одночасно з обласним УНКВС створено дорожньо-транспортні відділи (ДТВ) НКВС на Ковельській і Львівській залізницях. Вони безпосередньо підпорядковувалися Головному управлінню державної безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР. Об'єктами уваги ДТВ були не лише працівники транспорту, а й жителі населених пунктів, що розміщувались уздовж залізничних колій.[54]

Арешти проводилися також особливими відділами (ОВ) ГУДБ НКВС СРСР Київського особливого військового округу. Для комплектування каральних органів, згідно з розпорядженням наркома Л. Берії, направлялися працівники НКВС із різних регіонів СРСР, які мали "великий досвід плідної діяльності в репресивних органах". Так, наприклад, на посаду заступника начальника обласного управління НКВС з кадрів було призначено М. Д. Дубового, який до цього працював начальником відділу кадрів управління НКВС Одеської області.[55]

До лютого 1941 р. усі репресивно-каральні органи радянської імперії підпорядковувались одному відомству – НКВС СРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого 1941 р. НКВС СРСР було розділено на два наркомати: Наркомат внутрішніх справ СРСР і Наркомат державної безпеки СРСР,[56] але вже 20 липня 1941 р. ці наркомати було об'єднано в один Наркомат внутрішніх справ СРСР (НКВС СРСР).[57]

Репресивно-каральні органи в західному регіоні України насаджувались на основі жорсткої централізації, виключно наказними методами. Їхня діяльність була зорієнтована на активне поширення тоталітарного радянського режиму та насадження основ радянської влади, що органічно не сприймалося місцевим населенням, яке прагнуло мати власну національну державність. Ця особливість і спонукала застосовувати виключно репресивні методи карального апарату в регіоні з перших днів його утворення.

Передумовою розгортання масових репресій проти населення Західної України стала діяльність підрозділів НКВС щодо налагодження тотального контролю за життям краю. З цією метою Рада народних комісарів СРСР 30 грудня 1939 р. прийняла постанову про запровадження паспортної системи у західних областях України, а 5 лютого 1940 р. НКВС СРСР видав наказ аналогічного змісту.[58] Для окремих місцевостей СРСР було встановлено особливий паспортний режим, що забороняв проживання осіб, які відбули покарання з позбавленням волі за злочини, передбачені певними статтями Кримінального кодексу РРФСР (зокрема, ст. 107 – спекуляція; ст. 136 – вбивство; ст. 193-24 – шпигунство та інші). До 2-ї категорії режимної місцевості належав і Луцьк.[59] Не викликає сумніву, що паспортизація населення була черговою закамуфльованою репресивною кампанією. Її результатом повинно було стати виселення тих громадян, які раніше з тієї чи іншої причини не потрапили в категорію контрреволюціонерів, але чия незалежна поведінка чи соціальний статус не задовольняли комуністичну владу. Невидача паспорта за рішенням місцевих органів міліції автоматично призводила до виселення.

Населення західних областей України чинило певний опір проведенню паспортизації. Вона проходила важко, з порушенням наперед затверджених термінів. Проте на осінь 1940 р. цей захід був в основному завершений.[60]

Слід зазначити, що у процесі паспортизації облвиконком прийняв постанову № 256 від 23 квітня 1940 р. "Про реєстрацію актів громадянського стану у Волинській області".[61] За нею метричні книги й архівні документи в консисторіях, костелах, церквах, єврейських та інших общинах і метрикальних конторах вилучалися і передавалися відділам ЗАГС НКВС. Це робилося для суцільного обліку населення та контролю за ним. З метою вилучення церковних книг були утворені спеціальні комісії, до складу яких увійшли керівники структурних підрозділів НКВС УРСР. Фактично під цим приводом розпочався наступ на церкву: масові обшуки у церквах, арешти священиків, знищення канонічної літератури, зміст якої видавався за націоналістичний.[62]

Водночас у Західній Україні створювалася розгалужена мережа в'язниць. Зокрема, у Волинській області діяла в'язниця у Луцьку зі штатом 105 осіб і лімітом в'язнів на 640 осіб (далі 105/640, штат/ліміт), у Володимирі-Волинському – 44/115, Ковелі – 68/237. Але цих лімітів ніколи ніхто не дотримувався. Камери завжди були переповнені.[63] Так, станом на 10 червня 1941 р. у Луцькій в'язниці утримувалося 2 055 в'язнів, у Ковельській – 836, Володимир-Волинській – 318.[64] У в'язницях, не пристосованих для тривалого утримання людей, які до того ж перебували в антисанітарному стані, час від часу спалахували епідемічні захворювання. Зокрема, у січні 1941 р. у Ковельській в'язниці виникла епідемія висипного тифу.[65]

Як бачимо, тоталітарна радянська система на Волині набула своїх яскравих проявів. Новосформована репресивно-каральна система розпочала методичні репресії проти громадян поневоленого краю.

Потрібно зазначити, що перші арешти мирного населення розпочалися одразу ж зі вступом у населені пункти Червоної армії, коли в Західній Україні ще не діяли радянський суд та прокуратура. Прийшовши на Волинь, більшовики стали повсюдно організовувати польові суди, які звинувачували багатьох місцевих мешканців "у підготовці в тилу Червоної армії замаху на Радянський Союз". Перед такими судами опинялися польські військовослужбовці, урядовці й поліцейські, лісова охорона, українські націоналісти...

У Луцькому польовому суді головну роль відігравав син місцевого заможного купця, студент юридичного факультету комуніст Еттінгер. Він був комендантом робітничої гвардії міста. Більшовики використовували його як свого радника. Одними з перших перед таким польовим судом опинились комендант Луцька полковник Габерлінг та його помічник підпоручник Загорський. Як пише Кароль Лішевський, вистачало таких слів Еттінгера, як "это националистическая каналия", щоб політрук без будь-яких вагань дав команду "стрелкам" про розстріл тої чи іншої особи.[66]

Для арештів використовувалися різні мотиви і методи. Випробуваним засобом більшовицької партії була "опора на маси". Під тиском політвідділів або й без такого селянські комітети схвалювали постанови про притягнення до відповідальності колишніх агентів польської поліції, офіцерів і рядових поліцейських, командирів з корпусу охорони кордону, військовослужбовців польської армії, членів політичних партій і громадських організацій, які діяли за часів Польщі, осадників та інших категорій населення.[67] Наприклад, селянський комітет села Велика Яблунька Маневицького району 22 вересня 1939 р. на своєму засіданні прийняв ухвалу про віддання до суду Василя Петлюка як агента польської поліції.[68] На цій підставі, крім нього, були заарештовані Василь Пліскун, Сазон Паламарчук, Денис Неведюк. Волинський обласний суд, розглянувши 18–19 березня 1940 р. справи щодо їх звинувачення, виніс усім чотирьом смертний вирок – розстріл. Касаційні скарги Петлюка, Пліскуна, Паламарчука і Неведюка Президія Верховної Ради СРСР відхилила і залишила смертний вирок у силі.[69] Таким же чином отримав вищу міру покарання житель села Ватин Луцького району Іван Головчун, якого розстріляли згідно з вироком суду від 28 грудня 1939 року.[70] Нині усі вони посмертно реабілітовані як невинно засуджені.

Активно працювали на Волині і військові трибунали, які зайнялися насамперед агентами польської таємної поліції. Військові трибунали 15-го стрілецького корпусу і 5-ї армії Київського особливого військового округу (КОВО) восени 1939 р., розглядаючи їхні справи, виносили здебільшого смертні вироки. Офіцери і солдати польської армії намагалися чинити опір новим властям. Зокрема, у Володимирі-Волинському 19 вересня 1939 року деякі польські офіцери намагались роззброїти створену тут робітничу гвардію. Проте сили були нерівні. Багато поляків було заарештовано, а 29 вересня 1939 р. військовий трибунал 15-го стрілецького корпусу КОВО розглянув справу одного з членів польського загону Антона Романюка і засудив його до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок було виконано 23 березня 1940 року.

Репресовували і так званих біженців. Як відомо, після розгрому Польщі спільними силами нацистів і комуністів багато її жителів намагалися перейти в Радянський Союз. Так, після переходу кордону була заарештована в Здолбунові мешканка Кракова Надія Букатко, яку доставили у Ковельську в'язницю, а НКВС сфабрикував справу, звинувативши її у шпигунстві на користь Німеччини. 17 травня 1940 року ця 17-річна дівчина була засуджена військовим трибуналом КОВО на 12 років виправно-трудових таборів.[71]

Органи НКВС брутально поводились і з біженцями, які намагалися виїхати на територію Німеччини.[72] Такі фальсифікації були в цей час непоодинокі. В околицях Володимира-Волинського більшовики арештували багато національно свідомих селян. У в'язницях арештованих катували, вимагаючи від них признатися в неіснуючих провинах та назвати спільників.[73]

Кількість репресованого населення на Волині швидко зростала, і це вимагало постійного збільшення штатів каральних органів. Відповідно до наказу НКВС СРСР від 13 травня 1940 р. "Заходи для покращення оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей УРСР та БРСР" були організовані так звані відділи для боротьби з бандитизмом як в управліннях державної безпеки НКВС,

так і в управліннях міліції. Для новоутвореного відділу у Волинській області було визначено 10 осіб оперативного складу НКВС. Комплектування відділу здійснювалося за рахунок офіцерів репресивних органів, що прибували з інших республік. Також були збільшені штати слідчих частин. У Волинській області в управлінні НКВС кількість слідчих збільшилась на 30 осіб. Комплектування слідчих частин здійснювалося за рахунок курсантів Вищої школи НКВС СРСР, які навіть не встигли її закінчити.[74]

Наведені факти свідчать про те, що репресивну машину було запущено на максимальні оберти, слідство як таке не велось або проводилось украй недбало і поверхово. Складені за справами обвинувачувальні висновки в переважній більшості не відповідали матеріалам слідства. Звинувачуваних абсолютно не допитували як за суттю висунутого звинувачення, так і за документами, що знаходилися в справах. Протоколи допитів фальсифікувались.[75] Оперативні працівники виконували функції статистів, оскільки жодних доказів провини репресованих не вимагалось. Основними аргументами і доказом "вини" місцевого населення перед радянською імперією були приналежність до волелюбної української нації та прагнення бути господарем на своїй землі.

Антигуманний сталінський режим запровадив на західноукраїнських землях політичне безправ'я і державну злочинність. Лише за один рік, з осені 1939 до осені 1940 р., було репресовано майже 10 відсотків населення Західної України.[76] Каральні органи вели себе як завойовники, а зловживання стали масовим явищем.

Слід звернути увагу на пересічний якісний склад кадрів НКВС, що присилалися. Маховик сталінських репресій 30-х років призвів до катастрофічного падіння інтелектуального рівня радянського суспільства. "Висуванці", як правило, не мали ні освіти, ні досвіду, ні кваліфікації своїх попередників, знищених репресіями. Такі працівники могли й покликані були лише добре виконувати вказівки партії, але не мали ні культури, ні широти світогляду, неспроможні були самостійно мислити й приймати відповідальні, зважені рішення. До того ж у західні області посилались не найкращі представники. Бо який господар охоче віддасть кваліфікованого працівника?

Все це призводило до широкомасштабних зловживань у силових структурах. Так, старший слідчий прокуратури Волинської області М. Т. Коваленко, народний слідчий прокуратури Луцького району Л. С. Баркар, народний слідчий прокуратури м. Луцька Т. В. Призент у 1940 р. були звинувачені в хабарництві. Вони брали хабарі за звільнення арештованих з-під варти та за припинення справ.[77] За низку зловживань (хабарництво, пияцтво, здирництво, морально-побутовий розклад і т. ін.) у 1940 році наркомом юстиції були звільнені з роботи: заступник голови облсуду С. Кутовий, народний суддя Любомльського району П. Кукуруза, помічник облпрокурора І. Філоненко, прокурор Луцького району А. Шилов, прокурор Любомльського району М. Філев, прокурор Теремнівського району Б. Бергман, помічник облпрокурора К. Калюжний.[78]

Як бачимо, зловживання працівників каральних органів у Волинській області були дуже поширеними. Це викликало справедливе незадоволення місцевого населення радянською владою.

2.2. Національно-визвольний рух, депортації

Політична боротьба та опір радянській тоталітарній системі

Процес радянізації Волині супроводжувався загостренням політичної боротьби. Цю боротьбу з новим радянським режимом повели підпільні польські й українські організації. Так, наприкінці жовтня 1939 р. до Володимира-Волинського з Варшави прибули представники Польської військової організації Міхал Замецький і Анджей Янішек. Їх ціллю було утворення на Волині конспіративної організації для боротьби з радянськими властями. Тут вони провели значну роботу, залучивши до організації сім'ї Савицьких, Замецьких, Гольців, а також дружину польського офіцера Ірену Боднарську. А. Янішек розпочав роботу зі створення подібних конспіративних організацій у Луцьку, Рівному і Львові.[79]

У цьому ж році виникла ще одна польська підпільна організація "Ридз-Смігли", до складу якої увійшли вояки польської армії. Очолив її полковник Войтович зі Львова. Луцьке відділення цієї організації

очолив капітан Рацилевич. Організація ставила своїм завданням боротьбу проти радянської влади. Уже в 1939 р. вона нараховувала майже 600 осіб. Проте практичної роботи не встигла розгорнути. Майже всіх її членів було заарештовано органами НКВС і лише небагатьом удалось уникнути арешту.[80]

Перша організація з чіткими військовими завданнями – Служба звиценьства Польські (Служба перемоги Польщі) – була зорганізована лише в січні 1940 р., коли із Польщі на Волинь прибув полковник Ян Маєвський. Він прийняв від кількох осіб присягу в присутності ксьондза Казимира Чурка. Ця підпільна організація займалася збором зброї, влаштовувала нелегальний перехід кордону, закладала конспіративну мережу, вела пропагандистську роботу.

Відчутного удару польському підпіллю завдали масові депортації, які проводилися НКВС у лютому 1940 року. Крім того, весною 1940 р. НКВС ще провів масові репресії проти членів польського підпілля. В листопаді 1940 р. звинувачені постали перед судом. 13 особам винесено смертні вироки, а 22–м багаторічні терміни ув’язнення. Пізніше п’ятьом особам смертний вирок було замінено тривалим ув’язненням. Однак троє з них були розстріляні 23 червня 1941 р. у Луцькій в’язниці. Це – ксьондз Броніслав Галицький, Олександр Анджієвський і Пйотр Шевчук-Краєвський.[81] За кілька тижнів перед нападом німців на Радянський Союз НКВС арештував у Володимирі-Волинському членів підпілля Францішека Захарчука і Броніслава Носаля, які лише завдяки щасливому випадку вціліли від масового розстрілу, вчиненого більшовиками 23 червня 1941 року.[82]

23 листопада 1939 р. НКВС викрив і заарештував шістьох жителів Ковеля – членів “Стшельців”, а саме: Карла Неметовського, Миколая Липниського, Станіслава Левинського, Леоніда Барановського, Миколая Ракуцького, Юліана Геретича. Їм пред’явили стандартне звинувачення в тому, що вони намагалися збройним шляхом повалити радянську владу і відновити Польську державу. 25 жовтня 1940 р. за рішенням Особливої наради НКВС СРСР кожен з них отримав по вісім років сталінських таборів.

Боротьбу з новим режимом на західноукраїнських землях очолила Організація українських націоналістів. Оунівці розуміли, що боротися з більшовицькою владою буде набагато важче ніж з польською.

Досить активно діяла ОУН у Східній Галичині. На Волині ж українські націоналісти в час приходу Червоної армії ще не опам’яталися від тих ударів, які їм завдали польські власті.

За відновлення на Волині організаційної мережі ОУН взявся Іван Скоп’юк. Насамперед він зустрівся із нелегалами ОУН, які допомогли йому організувати зв’язок зі Львовом. Невдовзі налагодилися зв’язки із націоналістичними осередками Жидичина, Лаврова, Милуш, Піддубців, Вишкова. У звинувачувальному висновку щодо діяльності І. Скоп’юка, затвердженому 6 липня 1941 р. начальником 3-го управління НКДБ СРСР старшим майором держбезпеки Горлинським, записано: “Із встановленням радянської влади в Західній Україні Скоп’юк відновив свої старі оунівські зв’язки з націоналістичними елементами і, перейшовши на нелегальне становище, створив у Волинській і Рівненській областях УРСР нелегальну повстансько-терористичну Організацію українських націоналістів (“ОУН”).

Скоп’юк як керівник обласної екзекутиви ОУН створив окружні, повітові, районні і станичні організації ОУН. Практично підривна робота Скоп’юка проводилася в напрямку організації контрреволюційного підпілля для боротьби з радянською владою, за створення “Самостійної України” буржуазного типу...”[83]

Тут слід зазначити, що Іван Скоп’юк проводив підпільну роботу, засновував нові організації за власною ініціативою, оскільки зв’язок з Центральним проводом ОУН був відновлений лише у березні 1940 року. Звідти через зв’язкових з Кракова почали йти директивні вказівки щодо підготовки збройного повстання проти радянської влади, інструкції, шифри, література. Представник Центру Іван Климів – *Легенда – Мармаш* прибув на Волинь лише навесні 1940 р. і включився у підготовку збройного повстання. На одній із зустрічей, яка відбулась у березні 1940 р., Іван Климів пояснив Скоп’юку: “…у зв’язку з тим, що міжнародна обстановка в Європі змінилася, Німеччина знаходиться в стані війни з Англією і Францією, розраховувати на те, що в цьому році буде війна, малоймовірно. Тому потрібно активно готуватися до повстання на весну чи літо 1941 року...”[84] *Мармаш* рекомендував Скоп’юку посилити теоретичну і військову підготовку членів ОУН, створювати диверсійно-терористичні групи для проведення акцій на шосейних дорогах, залізничному транспорті і здійснення терористичних актів над представниками радянської влади.

Виконуючи вказівки Центру, Скоп'юк направив кур'єра до Львова за відповідною літературою. Звідти він отримав радянські статути стройової служби і з вогневої підготовки, книги про сучасну стрілецьку зброю, маскування і навіть книги з авіації.[85] Протягом 1940 р. він провів цілу низку нарад і курсів, на яких члени ОУН вивчали тактику партизанської боротьби, друкарську справу, основи медичних знань, займалися військовою підготовкою.

Місцеве населення піддавалось інтенсивній, вдало зорганізованій пропагандистській обробці. Керівники ОУН рекомендували своїм членам читати твори радянських письменників. Уже під час слідства енкаведисти запитували Скоп'юка, чи не боявся він цим зробити із членів ОУН більшовиків. На це Скоп'юк відповів: "Це робилось для того, щоб виховувати в членів ОУН вольові якості, твердість характеру, прищеплювати пориви до боротьби, а разом з тим піднімати їх загальний світогляд. Справа така: рекомендуючи подібного роду книги для читання, членам ОУН давалися відповідні коментарі і читачам підкреслювалось, щоб вони звернули увагу на персонажі, які, незважаючи на труднощі, добивалися своєї мети. В окремому випадку використовувались японські методи виховання – "Позитивним якостям вчитися навіть у ворогів".[86]

Активізація діяльності дала невдовзі свої результати. На Волині з'явилися нові осередки (станиці), районні, повітові, окружні проводи ОУН. Лише у Луцькому окружному проводі робота велася приблизно у 100 селах. Загальна кількість членів тут становила 250–300 осіб.[87]

За діяльністю оунівців пильно стежили енкаведисти. Ще у грудні 1939 р. чекісти провели цілу низку оперативних і чекістсько-військових операцій, у результаті яких заарештовано більше 30 активних членів ОУН, вбито районного провідника Мефодія Микитюка і підрайонних провідників Юрія Харченка та Івана Гайдюка. Значного удару націоналістичному підпіллю завдано у другій половині 1940 р.: чекісти ліквідували Володимир-Волинський надрайонний провід, арештували майже весь провід Устилузького району. Втрат зазнала ціла низка районних і станичних організацій ОУН.

Незважаючи на великі втрати, протягом 1940 р. оунівське підпілля на Волині, кероване Скоп'юком, організувало ряд терористичних актів. "...Терористичні акти організацією "ОУН" проводилися за завданням Центрального проводу "ОУН". Вони поділялись на два види: перший – це вбивство членів ОУН, які зрадили організацію і перейшли на сторону радянської розвідки, другий – це застосування терористичних актів до громадян і радянських службовців, зі сторони яких загрожувала безпосередня небезпека для членів "ОУН".[88]

Зважаючи на тодішні умови, Іван Скоп'юк прийняв рішення про створення паралельної, запасної екзекутиви ОУН. Її керівниками призначалися члени ОУН, які перебували на нелегальному становищі і в діючій екзекутиві активно себе не проявляли, але були обізнані з усією роботою і знали зв'язки.[89] З метою конспірації Скоп'юк розробив спеціальну систему зв'язку, паролів, явок, розробив шифри і підготував конспіративні квартири.

Уже на початку 1940 р. спокій був порушений пострілами українських націоналістів. Як таємний співробітник НКВС була вбита в с. Піддубці Луцького району Любов Драницька. Під час збройної сутички з підрозділом НКВС загинув активіст-нелегал Костянтин Шеверда. За це у відповідь оунівці на кару смерті присудили радянського активіста – голову Баївської сільради – Якима Левчука. Смертний вирок виконав націоналіст *Баклажка*.

Водночас негативно позначилися на діяльності обласної організації незгоди, які виникли в Центральному проводі ОУН. Про них поінформував Скоп'юка представник Центру Дмитро Мирон у кінці вересня 1940 року. Він запропонував Скоп'юку підтримати Степана Бандеру. Проте згоди на це не дістав.[90] З цією ж метою у другій половині грудня цього ж року інший представник Краківського центру І. Климів скликав нараду обласного проводу ОУН. На ній Скоп'юк заявив: "Після того, що відбулося в Центральному проводі ОУН, для мене ні Мельник, ні Бандера не можуть бути авторитетними і тому буду займати нейтральну позицію".[91]

У ніч із 6 на 7 січня 1941 р. внаслідок ретельно спланованої операції І. Скоп'юк був захоплений енкаведистами в селі Забороль Луцького району. Безперервні допити спочатку в Луцьку, Києві, а потім у

Москві його не зломили. Він розумів, що милості від сталінського керівництва йому чекати не доведеться. 13 липня 1941 р. у закритому судовому засіданні в Москві, скориставшись правом останнього слова, він заявив: "...Я боровся за народ, був противником німецького впливу і хочу боротися з німцями. Якщо суд порахує можливим, то прошу мене використати за призначенням для боротьби з фашизмом..."[92] Такої можливості суд не надав. 30 липня 1941 р. в енкаведистських застінках смертний вирок був виконаний.

З особливою жорстокістю НКВС продовжував громити ОУН. Окремі її групи змушені були перейти у глибоке підпілля і звідти не припиняли боротьби. 21 квітня 1941 р. на полях між селами Буків Луцького та Іванчиці Рожищенського районів група енкаведистів (приблизно взвод) о десятій годині ранку оточила будинок Костянтина Новосада, де під клунею була добре обладнана і законспірована криївка-схрон з трьома виходами: в сад, за хлів і до болота, кожен з них довжиною близько 50 метрів. У цей час у криївці переховувався районний провідник ОУН Олексій Степаненко – *Смуглявий*, члени ОУН Людмила Степаненко, Лаврентій Рак – *Чорний*, Олександр Королюк – *Лев*, Віра Королюк – *Зірка*. Між енкаведистами й оунівцями зав'язався жорстокий бій, який тривав до дванадцятої години ночі. Оунівці знищили гранатою кулемет, поранили кількох енкаведистів. На допомогу енкаведистам з Луцька прибули два броньовики. В бою загинув Лаврентій Рак, а іншим вдалося вийти через болото і зникнути. За кілька днів утікачі зуміли перебратися на хутір у с. Княгинінок-Фальків, де їх і застала війна.[93]

Для того, щоб зберегти свої кадри, у жовтні 1940 р. обласний провід ОУН за згодою закордонного проводу віддав вказівки зібрати всіх членів ОУН, які перебували на нелегальному становищі, і перекинути їх у генерал-губернаторство. За вказівкою обласного проводу у жовтні–листопаді 1940 р. з області за кордон було відправлено чотири групи активних членів ОУН по 8–10 осіб у кожній. Ці групи нелегалів збиралися поблизу с. Жидичин Ківерцівського району, а потім вночі добиралися до с. Козятин Горохівського району і там з допомогою переправників переходили державний кордон.

Потрібно зазначити, що будь-які прояви українського національного життя наштовхувалися на енергійну протидію НКВС. Зі встановленням у Західній Україні червоного тоталітарного режиму розпочався нечуваний терор проти мирного населення. Більшовики на Волині широко використовували всі уже добре відомі і перевірені засоби та методи переслідування: "ухвали селянських комітетів" про притягнення до кримінальної відповідальності окремих осіб, накладання непосильних податків, розкуркулення, арешти і депортації.

Коли не вистачало доказів, НКВС фальсифікував справи, вигадував неіснуючі організації. Зокрема, восени 1940 р. було сфальсифіковано справу так званої української контрреволюційної повстанської організації, яка діяла на території Порицького і Локачинського районів. Головним її завданням нібито було повалення збройним шляхом радянської влади і утворення Української самостійної держави на території УРСР. Підготовчу роботу до повстання ця організація, на думку енкаведистів, здійснювала шляхом проведення агітації проти СРСР, поширення націоналістичної літератури, вербування нових членів і збору коштів для ОУН. Члени цієї "організації" звинувачувалися також у проведенні спеціальних військових занять з членами ОУН, придбанні зброї і медикаментів, здійсненні терористичних актів проти радянсько-партійно-комсомольського активу та ще у багатьох інших гріхах. Усього по цій справі було заарештовано 30 осіб. Судова колегія з кримінальних справ Волинського обласного суду, розглянувши у Володимирі-Волинському 10–13 листопада 1940 р. цю справу, засудила 13 членів неіснуючої організації "як ворогів народу" до розстрілу. Серед них були Леонтій Данилюк, Микола Денисюк, Володимир Водяниця, Федір Швайковський, Олександр Матвійчук, Михайло Гирич, Касян Кужіль, Дмитро Шпачук, Іван Зводюк, Степан Поліщук, Тимофій Семенюк, Терентій Заворотинський, Андрій Мандзюк. Решта ж отримали великі терміни ув'язнення у виправно-трудових таборах.[94]

Репресивна машина набирала обертів. Наприкінці 1940 – на початку 1941 рр. була заарештована група із 15 мешканців сіл Княгининок, Ольшани, Сирники, Німецьке, які також звинувачувались у належності до ОУН і в організації збройного повстання проти радянської влади. 21 квітня 1941 р. військовий трибунал 5-ї Армії КОВО, розглянувши їхні справи в закритому судовому засіданні в Луцьку, на

3 Зам. 5156

основі ст. 54-2 Кримінального кодексу УРСР виніс смертний вирок Івану Корольчуку (1912 р. н.), Миколі Дацюку (1918 р. н.), Миколі Наумчуку (1915 р. н.), Олександрові Пивоварчуку (1921 р. н.), Петру Степанюку (1912 р. н.), Олександрові Приступі (1906 р. н.), Володимиру Кондратюку (1911 р. н.) і Івану Якимчуку (1921 р. н.).[95] Інші отримали від п'яти до 10 років ув'язнення у сталінських таборах.

Розгляди подібних справ у 1940 р. почастішали. Зокрема, чекістами була "розкрита" "контрреволюційна повстансько-терористична організація" в селі Верхи Камінь-Каширського району. Під слідством опинились українці Микола і Павло Ковальчуки, Федір Муха, Василь Марчук і місцевий вчитель Стефан Щепан – за національністю поляк. Їм було пред'явлене стандартне звинувачення у підготовці збройного повстання і створення самостійної Української націоналістичної буржуазної держави. Але, враховуючи, що до цієї організації був зарахований поляк, чекісти записали їм ще один гріх – боротьбу за відновлення колишньої Польської держави. 24 травня 1941 р. військовий трибунал 5-ї Армії КОВО в закритому судовому засіданні в м. Ковелі чотирьох "керівників" цієї організації засудив до смертної кари. Уникнув її лише Василь Марчук, отримавши 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах та п'ять років позбавлення прав з конфіскацією майна.[96] Потрібно зазначити, що тепер всі згадані вище особи реабілітовані як такі, у чиїх діях не було складу злочину.

Органи НКВС арештовували навіть неповнолітніх. Так, наприклад, підлітки с. Воротнів тодішнього Теремнівського району в липні 1940 р. були заарештовані НКВС за те, що ще при польській владі зорганізували товариство любителів природи, яке вони називали Українське товариство "Гніздо". Дійсно, у 1938 р. 14–15-річні підлітки Григорій Струсь, Павло Степанюк, Василь Личко, Володимир Грицовник, Петро Мажара і Петро Міщук зорганізували товариство, яке нагадувало гайдарівську "тимурівську команду" або польське "Товариство, що жує кіт" (віконну замазку). Хлопці навіть виготовили собі круглу печатку.[97] Ніякої програми чи статуту у них не було. Підлітки лікували птахів, подорожували лісом. В уяві вони "воювали" разом із запорізькими козаками проти турків і татар, "громили" польських панів. Від політичного життя вони були далекі.

Після вступу Червоної армії товариство розпалося. Проте, довідавшись про попередню "бурхливу" діяльність підлітків, чекісти почали "ліпити" справу. 29 липня 1940 р. всі юнаки були заарештовані. Ось як описує свій арешт і допити Петро Міщук: "Вранці 29 липня 1940 року я був розбуджений різким окриком "Руки вгору! Не ворушись!" Під самим носом побачив дуло нагана, а подалі із десяток націлених на мене гвинтівок... Мене стали допитувати про те, де знаходиться зброя. Зброї не було і не могло бути, але НКВС хоч вроди, але дай. Били нещадно. Так може бити лише озвіріла людина. Перевернули і перерили всю стодолу. Доволі повозившись із обшуком і зі мною, вони повели мене до сільради. Там впритул приступили до допиту, тобто один бив у живіт, намагаючись попасти у сонячне сплетіння, другий – у правий бік, третій – тягнув за волосся, відтягуючи голову, і ребром долоні бив по шиї. Допитують, кого я знаю із членів ОУН і де я заховав 40 гвинтівок і 2 кулемети. Не пам'ятаю, скільки продовжувались ці тортури, але мені здалося, що це останні хвилини мого життя. Не пам'ятаю, скільки разів я приходив до тями від холодної води, яку лили мені в лице з відра і знову – розказуй, де заховав зброю і кого знаєш з ОУН... Після цього мене посадили в автомобіль, де вже знаходились мої товариші, і повезли до Луцька... Через три доби я сидів в кабінеті слідчого. Після вмовлянь зізнатися в моїй контрреволюційній діяльності мені поставили питання: "Розкажіть, як, де, коли і за яких обставин ви були завербовані в контрреволюційну, повстанську, фашистську, петлюрівську організацію ОУН?" Такого не було і я відповів, що мене ніхто ніколи не вербував. Знову пішли в дію кулаки, ноги, навіть гумова палиця польського поліцая. Так три доби...

Одного разу вночі, після моєї відповіді може вже у сотий раз, що мене ніхто не вербував і що я не був членом ОУН, слідчий сказав: "Не зізнаєшся! Зараз розстріляємо тебе як собаку!" Посадили в критий автомобіль, вивезли на околицю міста, на якесь кладовище. Поставили мене спиною до свіжовиритої ями. Шестеро стояли з гвинтівками, мій слідчий з пістолетом. "Ну як, зізнаєшся? Інакше – смерть!" Я тремтів як осиковий лист, зуб на зуб не попадав, сльози лились, лились. Я вмовляв їх пощадити мене, божився, що я зовсім не винний, благав їх залишити мене в живих.

– Зізнаєшся?

– Я нічого не знаю, – ридаючи, говорив я.

– Стріляйте!

Клацнули гвинтівки і шість дул глянули на мене льодяним жахом смерті. Я впав на коліна, протягнувши руки: "Стійте! Зачекайте! Скажу! Все розповім!"[98]

Ось таким чином творилися повстанські організації. До речі, П. Міщук отримав 10 років таборів. Петрові Мажарі суд виніс смертний вирок, але, зважаючи на неповнолітній вік, його "помилували" кількома роками.[99] Така тактика постійно застосовувалася НКВС щодо сотень і тисяч інших волинян. Відомство Берії виявляло у Західній Україні надзвичайну продуктивність праці.

Масові депортації населення Волині, розстріли в'язнів

Справжнім бичем для мешканців "визволених територій" – Західної України і Західної Білорусії стали масові депортації 1939–1941 років. Це питання не випадково не стало предметом наукового дослідження в колишньому СРСР. Факт цей лише побіжно згадувався, практично ж довго замовчувався, вважався та й до цього часу деякою мірою вважається "білою плямою". Ознайомлюючись сьогодні із багатьма відкритими для вивчення архівними документами, можна зробити висновок, що масові арешти, депортації, трудові переміщення, штучні мобілізаційні акції мали зовсім не стихійний характер. Ці репресії були логічним продовженням кривавого терору, розпочатого проти населення радянської України у 30-х роках. Без суду і слідства й навіть без письмового звинувачення за цей час було вивезено у Сибір, на Північ, Далекий Схід, у Казахстан та інші віддалені райони СРСР майже 10 % населення.

Поки гестапо переслідувало "расових ворогів" на окупованій Німеччиною території Польщі, НКВС взявся за "класових ворогів". Постанови НКВС у 1940 р. перераховували чотирнадцять категорій населення, що підлягали депортації. Цікаво, що в першу категорію входили троцькісти й інші єретики марксизму. В списки також включалися всі ті, хто колись їздив за кордон або мав "контакти з представниками іноземних держав". Ця категорія охоплювала настільки широкі верстви населення, що до неї входили навіть есперантисти і філателісти.[100]

Все ж більшість депортованих складали представники верхівки суспільства і члени їхніх сімей: політики, службовці, офіцери армії і поліції, адвокати, землевласники, бізнесмени, власники готелів і ресторанів, священики й "активні прихожани". Це робилося для "обезголовлення суспільства", тобто для знищення будь-яких потенційних лідерів, які могли організувати опір радянському режиму.[101]

Доктор історичних наук В. С. Парсаданова, вивчивши архівні матеріали, наводить цифру депортованих – 1 млн 170 тис. осіб. Таку ж кількість називає московський історик М. Бугай.[102]

Проте необхідно зазначити, що не всі переміщення населення у межах регіону та СРСР у ті роки можна вважати депортацією, оскільки вони були різнохарактерними. Не можна вважати депортацією інтернування частини польської армії 1939 р., призов у лави Червоної армії,[103] добровільний переїзд безробітних у Донбас, на Урал,[104] відселення із 800-метрової прикордонної смуги,[105] евакуацію населення з початком війни. Усупереч твердженням, які трапляються в публікаціях деяких польських вчених,[106] про виключно антипольський характер чотирьох етапів депортацій зазначимо, що вони торкнулися не лише поляків, а й українців, євреїв, німців, білорусів, осіб інших національностей.[107]

Перші депортації розпочалися вже восени 1939 р., але досягли свого апогею у 1940 році. "Правовими основами" для спецпереселення були прийнята у грудні 1939 р. директива та розроблена на її основі постанова Ради народних комісарів СРСР № 2122-617, "Положення про спецпереселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР",[108] а також інструкція НКВС СРСР "Про порядок переселення польських осадників із західних областей УРСР і БРСР",[109] на підставі яких розпочався масовий депортаційний терор.

З цього часу в розряд "ворогів народу" потрапляли не лише ті, хто виступав проти радянської влади зі зброєю в руках, родичі арештованих і засуджених, а навіть ті, хто до радянської влади ставився лояльно, але критично оцінював методи її впровадження у Західній Україні.

Іван Білас у згадуваній вже книзі пише, що "атмосфера масового терору посилювалася законодавчими актами на зразок закону про націоналізацію великої промисловості, банків, у яких юридично обґрунтовувалися репресивні дії не тільки проти польських поміщиків, а й проти всіх, хто володів більшою кількістю землі від установленої норми (5 га у приміській зоні, 7 га у селах і 10 га в гірській місцевості)".[110] Якщо ж врахувати, що на Волині земельними ділянками більше 5 га користувалося понад 38 відсотків господарств, то їхнім господарям і членам сімей автоматично загрожувало т. зв. "розкуркулення і виселення у віддалені райони СРСР". До того ж енкаведисти видавали інструкції, які передбачали "очистити міста й села від ворожих елементів, осадників, апарату місцевого самоврядування, від неблагонадійних служителів культу, представників демократичної частини місцевої інтелігенції всіх національностей за класово-політичною ознакою".[111]

Виселення почалося з польських осадників і службовців лісової охорони. Польська влада в 20–30-ті роки, з метою зміцнення своїх позицій, обсадила землі Західної України "осадниками". Протягом 1919–1929 рр. 77 тисячам осадників було роздано понад 600 тис. га землі.[112] Серед них було чимало державних службовців – лише у Волинському воєводстві зі 3562 осадників 1358 (38,1 %) мали державні посади.[113]

ВКП(б) 4 грудня 1939 р. ухвалила постанову, якою передбачалася ціла система каральних заходів. Відповідно до неї республіканський комітет прийняв рішення, за яким секретаря Волинського обкому партії зобов'язували до особистої участі щодо переселення осадників, створення "трійок".[114] Постановою ЦК КП(б)У регламентувалося використання власності осадників.[115] Це ж стосувалось і німецьких колоністів. На 3 квітня 1940 р. на Волині було "звільнено" 10 630 будинків німецьких колоністів.[116] Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 19 січня 1940 р. заходи примусу стосовно осадників поширювались і на службовців лісової охорони. Виселенню підлягали сім'ї лісової охорони, які мали 3–4 морги землі, числились у воєводських списках і користувались пільгами Польської держави. В частину будинків осадників і колоністів вселялися ті, хто виїжджав з територій, окупованих німецькими військами. Постановою від 10 лютого 1940 р. РНК УРСР затвердила поселення на території західних областей України 15 тис. переселенців з території Німеччини. У Волинській області поселилася 1 000 сімей (3 000 осіб).[117]

2 березня 1940 р. РНК СРСР ухвалила постанову № 289–127сс про виселення із Західної України членів сімей військовополонених, які перебували у таборах і в'язницях, колишніх офіцерів польської армії, а також тюремників, жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів, чиновників держапарату, учасників повстанських і контрреволюційних організацій, біженців із районів Польщі, що відійшли до Німеччини, які виявили бажання виїхати із Радянського Союзу на зайняту територію і не були прийняті німецьким урядом.[118]

Перший етап депортацій розпочався 10 лютого 1940 року. Як правило, людей виловлювали вночі і на збори давали дуже мало часу. Люди мали змогу прихопити з собою лише те, що потрапляло під руки. Ось як розповідає про своє вивезення жителька Горохівського району Олександра Ящукевич: "Вночі стукають у двері: "Собирайся!" Що в мішок всадили, те і взяли. Посадили нас на підводу і повезли в Мар'янівку на станцію..."[119]

За три дні, на першому етапі депортацій, із Волинської області було вивезено 1 613 сімей (8 858 осіб); залишено через хворобу 115 осіб; відсутні вдома на час операції – 274 особи. Всього на 13 лютого 1940 р. із Західної України було депортовано 17 206 сімей (89 062 особи).[120]

Другий етап депортації розпочався 13 квітня 1940 року. Жертвами цієї акції стали переважно жінки і діти, тобто члени сімей заарештованих і засуджених громадян. Для проведення операції були створені обласні, районні і дільничні трійки НКВС, до складу яких входили партійні керівники. Відповідальність за підготовку і проведення виселення повністю покладалася на райкоми КП(б)У і райвиконкоми, передусім на перших секретарів райкомів і голів райвиконкомів. Третій етап акції тривав протягом червня–липня 1940 р., за цей час було вивезено близько 240 тис. осіб.[121] На 2 липня 1940 р. з Волинської області виселено 7 452 сім'ї, або 16 590 біженців.[122] Останній, четвертий, етап депортації відбувся в червні 1941 року. Її жертвами стали приблизно 300 тис. осіб. Це переважно кваліфіковані робітники, залізничники, заможні селяни та інтелігенція.[123]

Із директивних документів вищих органів влади, а також матеріалів НКВС СРСР видно, що в ході кожної з чотирьох депортацій 1940–1941 рр. виселені різні категорії громадян, кожна з яких у тодішній термінології мала свою назву і на поселенні зазвичай утримувалась окремо від інших:

– у лютому 1940 р. – "спецпоселенці-осадники", або "осадники і лісники";

– у квітні 1940 р. – "адміністративно вислані" (члени сімей репресованих польських офіцерів, поліцейських, жандармів, тюремників, державних службовців, поміщиків, фабрикантів і учасників "контрреволюційних повстанських організацій");

– в кінці червня – на початку липня 1940 р. – "спецпоселенці-біженці" (особи, які прибули в західні області УРСР і БРСР з територій, окупованих німцями);

– в травні – червні 1941 р. – т. зв. "ссильнопоселенці".

Усі депортації 1940 р. проведено згідно з рішеннями вищих органів влади СРСР – Політбюро ЦК ВКП(б) і Ради народних комісарів. Для прийняття рішень їм направлялися письмові пропозиції НКВС, а після ухвалення рішень НКВС розробляв нормативні документи та інструкції з переселення та порядку утримання депортованих у місцях розселення. Після цього розроблені виконавчі акти затверджувались Політбюро ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР. Постанови РНК повністю відповідали змісту рішень Політбюро і ухвалювались або одразу, або наступного дня.[124]

Спецпереселенців використовували як дармову робочу силу. Формально НКВС і виробничі відомства (Наркомліс, Наркомколірмет, Наркомат шляхів сполучення та ін.) були пов'язані між собою договірними відносинами: НКВС як справжній рабовласник надавав спецпереселенців як робочу силу виробничим наркоматам, а відомства в обмін зобов'язувалися забезпечувати цю робочу силу житлово-комунальними умовами, продовольчим і промисловим постачанням, медичним та іншим обслуговуванням, а також відраховувати 10 відсотків заробітків спецпереселенців на утримання працівників районних і поселенських комендатур НКВС.[125]

Найбільшою бідою для спецпереселенців була нестача продуктів харчування – голод. В офіційних документах нерідко трапляються такі записи, як, наприклад: "Мають місце випадки смерті дітей на основі недоїдання" (спецпоселення В.–Толмша). У спецпоселенні "Крута Осип" тресту "Вологдаліс" в школі діти не виходили на фіззарядку через слабкість від поганого харчування: "В результаті такого стану з продовольчим постачанням мають місце випадки виснаження від поганого харчування як у дорослих, так і особливо у дітей, масові захворювання – курячою сліпотою, а також і цинготні захворювання".[126]

У доповідній записці "Про стан спецпоселення "Мароміца" Онаринського району", яке прийняте до складу Кіровської області від ОІТК і ТП УНКВС Архангельської області, за станом на 16 лютого 1941 р. зазначається: "Через недостатність хліба, відсутність овочів, жирів і ін. продуктів харчування трапляються випадки виснаження, слабість у робітників і захворювання авітамінозом, звідси невиконання норм і смертність […]. Моральний стан дорослих і дітей пригнічений. Через погане харчування і недостаток хліба населення спецпоселення виснажене. На запитання дітям шкільного віку "Чи відвідують вони школу" діти відповідають: "Помирати можна і неписьменними".[127]

Окремою трагічною сторінкою в історії Волині був розстріл енкаведистами в'язнів Луцької, Ковельської і Володимир-Волинської в'язниць на початку німецько-радянської війни. Тривалий час ці злочини замовчувалися. Дехто навіть намагався зобразити цю трагедію як справу рук німецьких десантників. Тепер же ми маємо вже значний документальний матеріал з архівів, спогади чудом уцілілих від страти людей і родичів загиблих. Слід зазначити, що про цей злочин стало відомо вже на початку війни. Зокрема, військовий кореспондент гітлерівської армії Курт Гампе 9 липня 1941 р. у газеті "Українські щоденні вісті" писав про вимордування енкаведистами у Луцьку 1500 в'язнів.[128] Ця ж газета 15 липня 1941 р. надрукувала інформацію Горстафона Кобілінського "про мученицьку смерть 2 800 українців" від рук енкаведистів, про те, що "на тюремному подвір'ї поховано 2000 українських людей. Решту поховали в бомбових вирвах..."[129] Цифра 2800 в'язнів є дещо завищеною, оскільки зі "Звіту про хід евакуації в'язнів із тюрем УРСР" дізнаємося, що станом на 22 червня 1941 р. в Луцькій в'язниці утримувалося 2052, у Володимир-Волинській – 333, в Ковельській – 800 осіб.[130] Як відомо, жодного в'язня з цих тюрем

не було евакуйовано. Із надісланого 28 червня 1941 р. повідомлення начальника тюремного управління НКВС УРСР капітана Філіпова довідуємося, що 23 червня 1941 р. на подвір'ї Луцької тюрми було розстріляно близько 2000 в'язнів.[131] У Ковельській в'язниці розстріляно – 194 в'язні; у Володимир-Волинській – лише засуджені до вищої міри покарання.[132]

Про те, як здійснювався цей розстріл, розповідав уцілілий свідок трагедії житель с. Буяни Луцького району Микола Куделя: "22 червня 1941 року о четвертій годині ранку, коли ми спали, тюрму, що біля замку Любарта, сколихнув перший вибух німецької бомби поблизу. Бомбардування не припинялося довго. Смертоносні вантажі вибухали навколо тюрми, на її подвір'ї, падали на Луцьк. Не було сумніву, що почалась війна. Тюремна охорона не з'являлась. Уже під вечір впала бомба великої сили на південно-західне крило в'язниці, де розміщувалась камера № 15, що на другому поверсі. Від цього вибуху повилітали двері у кількох камерах. В'язні опинилися в коридорі. Та незабаром бомбардування припинилося. Тоді озброєні енкаведисти повилазили із своїх схованок. Вбігають і стріляють в людей з криками: "По местам, по камерам!" На нашому коридорі троє вбитих, кілька поранених. Кати підбігали до нашої камери з вереском: "Кто ступит шаг на коридор – будет расстрелян! Сидеть спокойно до особого распоряжения!"

Далі М. Куделя пише, що, як тільки вранці 23 червня 1941 р. всіх в'язнів вивели на тюремне подвір'я, раптом вдарили кулемети, пролунали вибухи гранат – і жахливий людський крик... Люди бігали, неначе загнані олені, збиваючи з ніг одні одних. Кулі свистіли з усіх боків, доки все залягло мертвотою. Лише поранені благали різними голосами: "Добийте мене, людоїди! Що ви наробили!"...

Жахлива картина. Від страхітливого видива, що відкрилося на західному подвір'ї, встеленому горами пошматованих жертв, можна було збожеволіти. Мертві тіла – впритул до самої стіни, а вона знизу й догори забризкана кров'ю. На даху і на ринвах висіли рештки людей..."[133] Щоб замести сліди свого злочину, енкаведисти трупи полили гасом і спалили, а після цього ще й посипали вапном.

Подібні розстріли в'язнів відбулись і в інших тюрмах Західної України.

Червоний терор на Волині, – мабуть, найтрагічніша сторінка в історії нашого краю. За кількістю жертв цей період перевершив будь-які суспільні катаклізми попередніх часів. Насильницька колективізація, націоналізація промислових підприємств, банків, житлових будинків, масові арешти, депортації, русифікація, постійний політичний, економічний та ідеологічний тиск, придушення викликаного всім тим злочинством національного руху опору – це елементи, які складають далеко не повну картину більшовицького геноциду проти мешканців Західної України, в т. ч. Волині, в 1939–1941 роках.

Приєднання території області до складу СРСР призвело до встановлення на ній радянської політичної моделі. Головною причиною корінної зміни політичного устрою виступав зовнішній фактор – поділ сфер впливу диктаторських режимів згідно з таємним протоколом до німецько-радянського договору про ненапад від 23 серпня 1939 року. Внутрішній фактор відігравав другорядну роль, хоча цілком його відкидати було б неправильно. Невирішеними залишалися територіальні, етнічні, релігійні, економічні та інші проблеми. Однак говорити про революційну ситуацію в Західній Україні, як це твердила офіційна радянська пропаганда, немає підстав. Хоча, розширюючи межі своєї імперії, Сталін сприяв збиранню українських земель в одну державну структуру. Це мало велике значення для майбутнього державного відродження української нації.

Радянська тоталітарна система, незважаючи на спротив населення, була нав'язана без будь-яких суттєвих змін, за заздалегідь відпрацьованою схемою і виключала будь-які відхилення. Навіть "революційні" ініціативи членів КПЗУ (створення ревкомів) рішуче відкидалися владою. Створенням нового державного апарату займалися партійні комітети і політичні органи Червоної армії. Рішення про скликання Народних зборів Західної України приймалось у ЦК ВКП(б), а підготовчу роботу здійснювали працівники, спеціально надіслані з Москви і Києва. Народні збори, затвердивши низку декларацій, легітимували нову владу на західноукраїнських землях.

Швидкому впровадженню радянської системи сприяли заходи, здійснені радянською владою: вирішення територіальних проблем і усунення зі владних структур польського елементу в регіоні;

державна політика українізації (яка пізніше набере виразного русифікаторського обличчя); деполонізація освіти; ліквідація безробіття; впровадження безкоштовного медичного обслуговування. Такі заходи, безумовно, схвально сприймалися населенням.

У 1939–1941 рр. радянський режим знищив усі традиційні політичні структури волинського суспільства. Політичні партії, громадські об'єднання, культурницькі спілки відразу ж були заборонені, розпущені або взяті під контроль. Керівництво перейшло до людей, які приїхали з інших регіонів і в переважній більшості не знали місцевих особливостей і традицій. Головним елементом нової системи стали партійні і каральні органи. Всі інші структури виконували їхню волю. Радянські органи, профспілки, молодіжні структури, створені в області, діяли здебільшого не в інтересах населення, а заради утвердження тоталітарної системи.

Нова влада на Волині негайно розпочала перетворення, що мали змінити соціально-економічний лад, який тут існував, і встановити такий лад, котрий утвердився на всій території СРСР. В економіці процес перетворень торкався, головним чином, відносин власності, з метою зробити її державною або кооперативною, підпорядкованою цілковитому контролю державних органів. Найбільш складним було завдання перебудови аграрного сектора – панівного в місцевій економіці. На першому етапі аграрної реформи було націоналізовано поміщицькі, церковні, монастирські, осадницькі та інші землеволодіння і перерозподілено їх між колгоспами, радгоспами, малоземельними та безземельними селянами. Після цього короткого етапу почалось об'єднання одноосібних селянських господарств у колективні. Головним стимулом колективізації були не реальні переваги колгоспів, а нав'язлива пропаганда, яка супроводжувалася адміністративним, економічним, політичним примусом, репресіями щодо одноосібного селянства. Природно, що це викликало не лише незадоволення, а й опір місцевого населення. Незважаючи на радикальні заходи нової влади, колективні форми власності охопили до червня 1941 р. трохи більше 10-ї частини виробників. Основним виробником сільськогосподарської продукції були не економічно слабкі колгоспи, а одноосібні господарства.

Промисловість Волинської області відразу через націоналізацію переводилася на державні рейки і передавалась у володіння командно-партійному адміністративному апаратові. Радянська влада, проводячи корінну структурну перебудову і змінюючи відносини власності на свою користь, разом з тим розпочала запізнілу модернізацію промисловості краю, яка включалась у загальносоюзний комплекс і тисячами виробничих та технологічних процесів прив'язувалась до імперської економіки. Дрібних товаровиробників під тиском об'єднали у неефективні промислові артілі.

Значні капіталовкладення дали змогу створити нові галузі промисловості, сформувати місцеві робітничі колективи, а також сприяли швидкому збільшенню тут обсягу промислового виробництва, ліквідації безробіття, зростання кількості робітничого класу. Насадження радянських методів управління викликало появу таких явищ, яких за попереднього суспільного укладу тут не знали. Це передусім – марнотратство і приписки, низька ефективність виробництва. На націоналізованих підприємствах низькою була продуктивність праці. Досить часто через нерозпорядливість керівників простоювало обладнання. Характерний для радянської економіки переважаючий розвиток важкої індустрії призвів до скорочення виробництва товарів народного споживання. Ліквідація дрібного виробництва зруйнувала традиційну інфраструктуру, спричинила споживчий голод на ринку і призвела до зниження життєвого рівня населення.

Тоталітарний режим намагався повністю підпорядкувати своєму контролю й духовне життя волинян. Важливе значення мали поширення і пропаганда в регіоні досягнень СРСР у галузі загальної освіти населення. Радянська влада, маючи свої цілі, зробила загальнодоступним здобуття знань. Розвиток шкільництва став державною справою. Не лише діти, а й доросле населення заохочувалося до самоосвіти. Держава вклала великі кошти у розвиток матеріальної бази початкової, середньої і вищої школи. Українська мова стала панівною у навчальних закладах. Разом з тим, радянський режим нав'язав свою масову форму освіти, відкинувши регіональні і національні особливості. На основі державних програм, впровадження заідеологізованих підручників і посібників було здійснено уніфікацію освіти.

Провідним елементом у народній освіті в той період став величезний загін учителів, відряджених на захід зі східних областей.

Радянська влада намагалася повністю підпорядкувати своєму контролю розвиток культури Волині. Робочі органи спілок одержали беззастережне право втручатися у творчий процес митців. Ідеологічний тиск і організаційний контроль були головними складниками у ставленні влади до діячів культури. Намагання підпорядкувати духовне життя впливам однієї ідеології збіднювало культурні процеси і піддало їх тотальному контролю. Одноманітність душила культуру, стримувала її розвиток. Загальносоюзні (інтернаціональні) елементи культури ставилися вище від національних і регіональних. Розпочався жорсткий атеїстичний тиск на населення, яке залишалося глибоко віруючим. Допущено було грубі порушення у стосунках з релігією і духовенством, у ставленні до віри і служителів культу. Церковну земельну власність ліквідовано; відокремлення церкви від держави призвело до ліквідації викладання релігії в школах, православну церкву підпорядковано Московському патріархату.

Радянська влада особливу увагу надавала пропагандистському впливу. Складність ситуації у Волинській області полягала в тому, що тут довгий час існували порівняно демократичні традиції. З Москви і Києва в регіон постійно направлялись групи пропагандистів. Крім цього, у містах і селах агітаційну роботу вели місцеві лектори і доповідачі. Марксистська ідеологія стала офіційною і насаджувалась усіма засобами. Для цього працювали преса, радіо, у великій кількості завозилась ідеологічна література. Однак традиційні впливи й уподобання в цей час залишалися панівними. Ефект радянізації був, головним чином, зовнішнім, оскільки період радянізації виявився надто коротким, щоб домогтися глибоких зрушень у суспільній свідомості.

З метою захисту насаджуваної більшовицької державності та тотального контролю за населенням в області були створені органи радянської репресивно-каральної системи. Маючи величезний досвід боротьби з "ворогами народу", відомство Берії почало, в буквальному розумінні цього слова, масово розправлятися з "буржуазними націоналістами", всіма тими, хто не сприймав "радянського способу життя". Можна без перебільшення стверджувати, що вересень 1939 р. приніс жителям волинського краю тяжкі випробування. Почалася масова депортація жителів у східні райони СРСР, у гулагівські табори та поселення, де люди зазнали поневірянь, знущань та мук, потерпаючи від голоду, холоду, варварського поводження берiївських опричників. Висилалися всі, хто "в майбутньому міг би чинити опір" новим властям. У нелояльності підозрювали людей, які володіли власністю, мали освіту, які перебралися через кордон, щоб насолодитися "щасливим життям при совєтах", можливих "бандпосібників" тощо. Спостерігалося масове ущемлення прав людини.

Самоправство, беззаконня, сваволя органів НКВС, партійних, радянських працівників викликали масове незадоволення місцевого населення, яке часто піднімалося проти насильницького "розкуркулення", вилучення майна, вивезення безневинних людей у Сибір, Казахстан, Середню Азію. Боротьбу з новим режимом очолила Організація українських націоналістів. Боротися з більшовицькою владою їй було набагато важче ніж з польською. Хоча рух українських націоналістів мав переважно екстремістський характер, він відображав негативне ставлення населення до радянської влади та прагнення до незалежної Української держави.

Волинь зазнала примусової інтеграції до радянської суспільної системи. Низка факторів, таких, як нерівноправне економічне становище регіону у міжвоєнній Польщі та обов'язкове поєднання соціального і національного нерівноправ'я, безперечно, сприяла радянізації, надала їй специфічного характеру, залучила до цього процесу досить широкі верстви місцевого населення.

Включення Волинської області до складу УРСР, без сумніву, було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єднались у межах однієї державної структури. Проте через свою обмежену тривалість це насильне об'єднання не спричинило надто глибоких змін ні в краї, ні в радянській Україні. І все ж воно мало певний вплив: перше ознайомлення з радянською системою виявилося для волинян в основному негативним досвідом, у результаті якого багато з них дійшли висновку, що більшовицької влади слід уникати.

Таблиця 1

Дані про національний склад заарештованих в Західній Україні у 1939–1941 рр.

Всього заарештовано	В тому числі			
	поляків	українців	євреїв	білорусів
За 1939 р.	5406	2779	1439	43
За 1940 р.	15518	15024	10924	119
січень	499	313	146	3
лютий	1734	979	768	11
березень	2759	1077	494	12
квітень	2704	985	378	9
травень	2255	1149	198	8
червень	1154	1253	975	13
липень	1233	1509	1262	13
серпень	658	1412	242	9
вересень	1287	2094	5689	18
жовтень	496	1471	378	7
листопад	370	1197	187	7
грудень	369	1585	207	9
За 1941 р.	525	2179	332	16
січень	246	1019	155	8
лютий	279	1160	177	8
ВСЬОГО	21449	19982	12695	178

Складено за: Горланов О. Я., Рогинский А. Б. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 88.

Таблиця 2

Рух підслідних, заарештованих і залучених без арешту в Західній Україні за вересень 1939 р. – травень 1941 р.

Орган	Чисельність підслідних заарештованих на початок періоду	Прибуло					Вибуло								Числиться у слідстві на кінець року	
		всього	у тому числі				всього	у тому числі								
								направлено по підсудності								
									з них							
			заарештовано вперше	залучено без арешту	прибуло з інших органів	прибуло на дослідування		всього	у судові органи через прокуратуру	в Особливу нараду	передано в інші органи	померло	втекли	Звільнено в процесі слідства	залучених	в тому числі заарештованих
УНКВС Західної України		72903	62868	859	5139	4037	64152	29447	12352	17095	28627	308	28	5742	8751	8478
ДТВ НКВС: Ковельської залізниці		821	596	5	20	200	786	622	436	186	104	1		59	37	36
Львівської залізниці		2370	1610	16	393	351	2272	1413	889	524	644	16	1	198	98	96
Всього		3191	2206	21	413	551	3058	2035	1325	710	748	17	1	257	135	132
Всього по УНКВС і ДТВ		76094	65074	880	5552	4588	67210	31482	13677	17805	29375	325	29	5999	8886	8610
Особливий відділ Київського ОВО	352	2631	1489	9	185	948	2881	2129	1665	464	427			325	102	100

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 97.

Таблиця 3

Соціальний склад заарештованих в Західній Україні
за вересень–грудень 1939 р. та січень–травень 1941р.

Верства		Вересень–грудень 1939 р.			Січень–травень 1941 р.		
		УНКВС Західної України	ДТВ Ковел. залізниці	ДТВ Львівської залізниці	УНКВС Західної України	ДТВ Ковел. залізниці	ДТВ Львівської залізниці
Колишні куркулі, поміщики, царські чиновники, торгівельники, офіцери і т. ін.		3962	121	226	514	1	8
Декласований елемент (карні злоч. без певного роду занять, жебраки і т. ін.)		34			87		
Служителі культу		17		2	25		
Робітники	промисловість і транспорт	474	24	124	357	35	45
	сезонні, с.-госп. та інші	717		36	435	1	
Службовці	інженери	62			4		
	наукові працівники	8			2		
	педагоги	102	1	5	127		
	лікарі	35		5	7		
	працівн. літ-ри і мистецтва	42			17		
	агрономи	21	1	2	4		
	керівний склад установ і підприємств	17	8	45	16	1	
	інші	1131	47	85	514		16
Військово-службовці	командно-політ. склад				1		
	червоноармійці і молод. команд. склад, курсанти				2		
	адм.-госп. склад				12		
	оперативний склад НКВС				8		
	оперативний склад міліції				10		
Колгоспники		1			143		
Одноосібники		1177	15	86	4534	4	2
Кустарі		629	4	34	384	1	
Інші (домогосподарки, пенсіонери та ін.)		857	14	32	1014	5	14
Всього		9286	235	682	8217	48	85

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 101–102.

Таблиця 4

Національний склад заарештованих в Західній Україні за вересень–грудень 1939 р. та січень–травень 1941 р.

Національність		Вересень– грудень 1939 р.			Січень– травень 1941 р.		
		УНКВС Західної України	ДТВ НКВС Ковел. залізниці	ДТВ НКВС Львівської залізниці	УНКВС Західної України	ДТВ НКВС Ковел. залізниці	ДТВ НКВС Львівської залізниці
Національності СРСР	Росіяни	272	1	7	277	3	2
	Українці	2651	6	122	5360	23	35
	Білоруси	38	24	5	23	3	
	Грузини				1		
	Вірмени	7					
	Молдавани				88		
	Євреї	1397	3	39	797	3	1
Національності інших держав	інші			1	21		
	Німці	57	1	7	17		
	Поляки	4744	200	499	1058	16	47
	Румуни	4			481		
	Греки	3		2	1		
інші		113			93		
Всього		9286	235	682	8217	48	85

Примітки: * – графа тільки для 1939–1940 рр.
** – графа тільки для 1941 р.

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 105

Таблиця 5

Звинувачення, пред'явлені заарештованим у Західній Україні за вересень 1939 р. – травень 1941 р.

Характер злочину		УНКВС Західної України	ДТВ НКВС Ковельськ. залізниці	ДТВ НКВС Львівської залізниці
Терор, ст. 58 п. 8 КК РРФСР		419	2	4
Диверсія, ст. 58 п. 9 КК РРФСР		79	15	54
Шкідництво, ст. 58 п.п. 7, 14 КК РРФСР		34	2	16
Антирадянські змови, ст. 58 п.п. 2, 3, 4, 5, 11 КК РРФСР		748		
Повстання і політбандитизм, ст. ст. 58 п. 2, 59 п.п. 2, 3, 35 КК РРФСР		122	13	
Зрада батьківщині і шпигунство (агенти інозем. розвідок і їх посібники) ст.ст. 58 п.п. 1а, б, 2, 3, 6 і 193 п. 24 на користь:	Німеччини	380	7	1
	Англії	4		
	Франції	2		
	Румунії	343		1
	Польщі *	269	10	30
	Латвії *			
	інших розвідок	165	1	1
	зрада батьківщині **	507		
	Емісари і білоемігранти	2		
Колишні агенти і гласні співробітники розвідки і поліцейських органів, ст. 58 п. 13 КК РРФСР	Польщі **	209	9	3
	Литви **			
Належність до к/р організацій і груп, ст. 58 п.п. 2, 4, 11 КК РРФСР		12902	114	437
К/р агітація, ст.ст. 58 п. 10, 59 п.7 РРФСР		2216	105	165
Участь у масових безпорядках і бандитизм, ст. 59 п.п. 2, 3, 3б КК РРФСР		520		24
Нелегальний перехід кордону, ст.ст. 59 п. 9, 83 КК РРФСР		32585	39	221
Контрабандна діяльність, ст.ст. 59 п. 9, 83 КК РРФСР		163		2
Військові злочини, ст. 193 КК РРФСР (крім п.п. 17 і 24)		44		1
Посадові злочини ст.ст. 59 п. 3в, 109-121 і 193 п. 17 КК РРФСР		21	29	83
Різні злочини, ст. 58 п.п. 1в, г, 12, 13 в інші ст.ст. КК РРФСР		11134	250	567
Всього		62868	596	1610

Примітки: * – графа тільки для 1939–1940 рр.

**** – графа тільки для 1941 р.**

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 105

Таблиця 6

Рішення судових органів і Особливої наради НКВС за вересень 1939 р. – травень 1941 р.

Орган	Всього пройшло за рішеннями судових органів і Особливої наради НКВС	У тому числі								
		Засуджено								звільнено
		ВМП	позбавлення волі			вислання і заслання		примусові роботи	інші міри	
			більше 10 років	до 10 років	до 5 років	за межі СРСР	у межах СРСР			
По справах УНКВС Західної України	10839	750	41	3496	5292	77	691	13	16	463
По справах ДТВ НКВС Ковельської залізниці	312	28	1	142	107			9	6	19
По справах ДТВ НКВС Львівської залізниці	581	23	3	256	158		96	2	6	37
Всього	893	51	4	398	265		96	11	12	56
Разом по справах УНКВС і ДТВ	11732	801	45	3894	5557	77	787	24	28	519
По справах ОН НКВС Київського ОВО	1385	116	8	509	533		15	1	31	172

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 109

Таблиця 7

Чисельність депортованих углиб СРСР із західних областей УРСР у 1940 р. за даними ешелонного конвоювання з документів конвойних військ НКВС СРСР

Регіон	Чисельність висланих за категоріями			Всього
	спецпереселенці – осадники	сім'ї репресованих (адм. вислані)	спецпереселенці – біженці	
Західні області УРСР в цілому	88385	29012+1 еш.	51503	168900+1 еш.
Волинська обл.	8905	1434	6663	17002
Рівненська обл.	8946	3663	6089	18698
Тернопільська обл.	30908	7454	2965	41327
Львівська обл.	21308	8856+1 еш.	26589	56763+1 еш.
Дрогобицька обл.	8730	1672	8008	18410
Станіславська обл.	9588	3323	–	12911
Невідомо, з яких західних областей УРСР	–	2610	1189	3499

Складено за: Репрессии против поляков и польских граждан.– М., 1997.– С. 119

Таблиця 8

Наповненість в'язниць у Волинській області в березні–червні 1941 р.

Місце-знахо-дження	Ліміт місць	20.III	1. IV	10. IV	20. IV	1.V	10.V	20.V	1.V	10.VI
м. Луцьк	640	2204 344,4%	2215 346,1%	2087 326,1%	2119 331,1%	2082 325,3%	2044 319,4%	2005 313,3%	2055 321,1%	2055 321,1%
м.Воло-димир-Волинсь-кий	115	404 351,3%	384 333,9%	384 333,9%	334 290,4%	354 307,8%	343 298,3%	348 302,6%	360 313,0%	318 276,5%
м. Ковель	237	812 342,6%	879 370,1%	922 389,0%	787 332,1%	862 363,7%	912 384,8%	821 346,4%	836 352,7%	836 352,7%
Всього	992 100%	3420 344,7	3478 350,6	3393 342,0	3240 326,6	3298 332,5	3299 332,6	3174 319,9	3251 327,7	3209 323,5

Складено за: Государственный архив Российской Федерации, ф. 9413, оп. 1-с, д. 6, л. 165–166; 175–176; 186–189. Опубліковано в: Głowacki A. Sowieci wobec Polaków na Ziemiach Wschodnich II Rzeczypospolitej. 1939–1941.– Wydanie II.– Łódż, 1998.– S. 646–647.

---

[1] Див.: Семиряга М. 23 августа 1939 года / М. Семиряга // Лит. газета.– 1988.– 5 окт.
[2] Архів управління СБУ у Волинській області (далі: Архів УСБ України у Волинській обл.), ф. п., спр. 6216, арк. 17.
[3] Волинь Радянська (1939–1945 рр.): зб. док. і мат.– Ч. ІІІ.– Львів, 1971.– С. 9–10.
[4] Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний.– К., 1991.– С. 393.
[5] Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний.– Львів, 1992.– С. 118.
[6] Історія Волині з найдавніших часів до наших днів.– Львів, 1988.– С. 107.
[7] Панчук М. І. Комуністична партія Західної України: героїзм і драматизм історії / М. І. Панчук // Про минуле заради майбутнього.– К., 1989.– С. 107–124.
[8] Тесленко М. Організаційно-партійна робота в західних областях України (1939–1941 рр.) / М. Тесленко // Укр. іст. журн.– 1975.– № 9.– С. 71.
[9] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 648, арк. 53.
[10] Червоний прапор.– 1939.– 2 жовт.
[11] Там само.
[12] Волинський обласний краєзнавчий музей, книга вступу 475/1, книга історії 1775/1.
[13] Правда.– 1939.– 26 сент.
[14] Держархів Волинської обл., ф. Р-293, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[15] Правда.– 1939.– 26 сент.
[16] Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький.– К., 1960.– С. 106, 107.
[17] Там само.– С. 107.
[18] Молода гвардія.– 1939.– 26 жовт.
[19] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944 років: художньо-документ. повість / В. О. Данилюк.– Луцьк, 1995.– С. 33.
[20] Вільна Україна.– 1939.– 7 жовт.
[21] Молода гвардія.– 1939.– 14 жовт.
[22] Історія Волині...– С. 111.
[23] Там само.
[24] Нариси історії Волинської обласної партійної організації.– К., 1968.– С. 47.
[25] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 516, арк. 22.
[26] Там само, арк. 97.
[27] Там само, оп. 6, спр. 513, арк. 234.
[28] Нариси історії Волинської обласної партійної організації...– С. 48.
[29] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 516, арк. 117.
[30] Там само, спр. 513, арк. 234.
[31] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 104а, арк. 2.
[32] Там само, спр. 133, арк. 1, 80.
[33] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 513, арк. 234.
[34] Вісті.– 1940.– 18 січ.
[35] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1а, арк. 26.
[36] Вісті.– 1940.– 18 січ.
[37] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 516, арк. 194, 195.
[38] Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки ХХ ст. (Історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош.– Луцьк, 1995.– С. 130.
[39] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 59–60.
[40] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 3а, арк. 62, 63.
[41] Історія Волині...– С. 115.
[42] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 3а, арк. 61, 63, 65.

[43] Там само, ф. Р-6, оп. 2, спр. 2, арк. 8–10.
[44] ЛКСМ України в цифрах і фактах: довідник.– К., 1987.– С. 84.
[45] Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.– С. 329.
[46] Нариси історії Волинської обласної партійної організації...– С. 50.
[47] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Білас.– К., 1994.– Кн. 2.– С. 119–120, 123.
[48] Там само.– С. 127.
[49] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 513, арк. 253.
[50] Савич З. П. З історії органів юстиції на Волині // Матеріали XXXIX наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів інституту / З. П. Савич.– Ч. ІІ.– Луцьк, 1993.– С. 373.
[51] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 9, спр. 116, арк. 9; спр. 127, арк. 21.
[52] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні... – Кн. 1.– С. 119.
[53] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 41, 42.
[54] Горланов О. Я. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941 гг. / О. Я. Горланов, А. Б. Рогинский // Репрессии против поляков и польских граждан.– Вып. 1.– М., 1997.– С. 78–79.
[55] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 581, арк. 38.
[56] Ведомости Верховного Совета СССР.– 1941.– № 7.
[57] Там само.– № 33.
[58] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 1.– С. 123.
[59] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 53.
[60] Филиппов С. Г. Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг. / С. Г. Филиппов // Репрессии против поляков и польских граждан.– С. 57.
[61] Держархів Волинської обл., ф. Р-6, оп. 1, спр. 1, арк. 63.
[62] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 55.
[63] Держархів Волинської обл., ф. Р-18, оп. 1, спр. 1, арк. 1–16.
[64] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 9413, оп. 1, д. 10, л. 253; оп. 1, д. 21, л. 22; д. 6, л. 185.
[65] Там само, оп. 1, д. 160, л. 2.
[66] Liszewski K. Wojna polsko-sowiecka 1939.– T. 1 / K. Liszewski.– Warsczawa, 1996.– S. 141.
[67] Вільний М. Перші місяці під совєтським п’ястуком / М. Вільний // Літопис Волині.– 1956.– Ч. 3.– С. 90.
[68] Архів УСБ України у Волин. обл., ф. п., спр. 6823, арк. 3.
[69] Там само.
[70] Там само, спр. 5267.
[71] Там само, спр. 1901, арк. 63.
[72] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 31.
[73] Яковкевич Т. 1939–1943 рр. на Володимирщині / Т. Яковкевич // Літопис Волині.– 1956.– Ч. 3.– С. 114.
[74] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 1.– С. 124–125.
[75] Данилюк В. О. Вірити занадто боляче...– С. 47–48.
[76] Zbrodnie NKWD na obszarze województw wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej.– Koszalin, 1995.– S. 62.
[77] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 66, арк. 43–59.
[78] Там само, арк. 103.
[79] Liszewski K. Wojna polsko-sowiecka 1939...– S. 123–125.
[80] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 381, арк. 42.
[81] Liszewski K. Wojna polsko-sowiecka 1939...– S. 125.
[82] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6824, т. 2.
[83] Там само, арк. 512.
[84] Там само, т. 1, арк. 91.
[85] Там само, арк. 97.
[86] Там само, арк. 95.
[87] Там само, арк. 136.

4 Зам. 5156

[88] Там само, т. 2, арк. 449.
[89] Там само, арк. 225.
[90] Там само, т. 1, арк. 41.
[91] Там само, арк. 182.
[92] Там само, арк. 629–630.
[93] Гарбарчук Р. За два місяці до війни / Р. Гарбарчук, В. Романчук // Волинь.– 1995.– 22 серп.
[94] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6016, арк. 13–17.
[95] Там само, спр. 6216, т. 3, арк. 55–59.
[96] Там само, спр. 5576, арк. 338–340.
[97] В часи Польщі будь-хто міг замовити собі круглу печатку.
[98] Архів УСБ України у Волин. обл., ф. п., спр. 2479, арк. 6–8.
[99] Там само, спр. 6016, арк. 4.
[100] Эндрю К. КГБ. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева / К. Эндрю, О. Гордиевский // Nota Bene.– 1992.– С. 265.
[101] Там само.
[102] Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Укр. іст. журн.– 1990.– № 10.– С. 35.
[103] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 126, арк. 21–25.
[104] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 143.
[105] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 7, арк. 55.
[106] Зокрема польські еміграційні публікації.
[107] Парсаданова В. Депортации населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. / В. Парсаданова // Новая и новейшая история.– 1989.– № 2.– С. 35.
[108] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 131–134.
[109] Там само.– С. 129–131.
[110] Там само.– Кн. 1.– С. 134–135.
[111] Там само.– С. 136.
[112] Історія Української РСР.– Т. 6.– С. 411.
[113] ЦДАВОВ України, ф. Р-582, оп. 2, спр. 45, арк. 28.
[114] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 18, арк. 49.
[115] Там само, арк. 50.
[116] Там само, спр. 19, арк. 191.
[117] Там само, арк. 60.
[118] Бугай М. Вказ. стаття.– С. 35.
[119] Боярчук П. На Сибір і додому / П. Боярчук // Волинь.– 1993.– 27 квіт.
[120] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 1.– К., 1994.– С. 153, 154.
[121] Там само.– С. 138.
[122] Там само. Кн. 2.– С. 156.
[123] Там само.– Кн. 1.– С. 138.
[124] Гурьянов А. Э. Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг. / А. Э. Гурьянов // Репрессии против поляков и польских граждан.– Вып. 1.– С. 116–117.
[125] Там само.– С. 125–126.
[126] ГАРФ, ф. 9479 с, оп. 1 с, д. 75, л. 16, 34.
[127] Там само, л. 274–275.
[128] Українські щоденні вісті.– 1941.– 9 лип.
[129] Там само.– 15 лип.
[130] Боярчук П. Злочин у в’язниці / П. Боярчук // Волинь.– 1995.– 6 черв.
[131] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 2.– 1994.– С. 236.
[132] Там само.– С. 267.
[133] Куделя М. Пекло біля замку Любарта / М. Куделя // Волинь.– 1995.– 22 черв.

3. МІЖ СМЕРТЮ І ЖИТТЯМ: ВІЙНА І НАЦИСТСЬКА ОКУПАЦІЯ

3.1. Початок війни. Становище у сталінських таборах

22 червня 1941 р. Німеччина напала на Радянський Союз. Почалася найтрагічніша війна в історії нашого народу. Воєнне лихоліття руйнівною хвилею прокотилося по Волині, горем увірвалося в кожну оселю, у кожну родину, незважаючи на стан, вік, політичні уподобання й національну приналежність.

Прорахунки і помилки, що межували із злочинністю, допущені радянським керівництвом у визначенні часу нападу Німеччини на СРСР, вагання щодо приведення збройних сил у бойову готовність призвели до того, що радянські війська в перші ж дні війни опинилися у тяжкому становищі і зазнали величезних втрат. Війна не була несподіваною. Напад в неділю 22 червня 1941 р. не був раптовим. Про нього знали, його обговорювали мешканці Волині. Подих грядущої війни люди відчували задовго до її початку, тривожились, робили всілякі припущення. Відомий краєзнавець Г. Гуртовий описує це так: “Старі люди казали: “За Бугом стоїть вишколена армія Великої Німеччини. Гітлер тримає її не для того, щоб приймати наші, українські ешелони з хлібом...”

А вони справді йшли безперервно відповідно до сталінсько-гітлерівської угоди про співробітництво. Всі це знали. 14 червня того спекотного і тривожного сорок першого гучномовець у центрі Торчина з Москви викарбував голосом Левітана заяву радянського уряду про провокаційність слухів щодо можливої війни між СРСР і Німеччиною. Старенький торчинський єврей Біюмен з гіркотою всміхався і мовив до Артема Будяка:

– Брешуть. Буде війна. Ось побачиш, Артеме. Чого ж тоді цілу ніч ішли через Торчин оті танки на Володимир? А он у небі літак. Німецький. Бачиш, як звисока роздивляється, що в нас робиться?..

– Усе це було, – згадує фронтовик, інвалід війни, син отого Артема Будяка – Анатолій Артемович. – Ішли танки до Володимира, аж земля тряслася. І артилерію в кінних упряжках тягли. І літаки німецькі щораз появлялись...[1]

Неорганізовано і надзвичайно складно проходила мобілізація військовозобов’язаних у західних областях, що входили до складу Київського особливого військового округу. Звертає на себе увагу той факт, що як в українських, так і в центральних російських архівах цифрових даних про хід мобілізації військовозобов’язаних до лав Червоної армії на початку війни в західних областях України майже не міститься. В архівних матеріалах початкового періоду війни (звіти радянських органів, партійних і комсомольських організацій західних областей УРСР про їх роботу) зовсім нічого не говориться про хід мобілізації. На думку дослідників, усе це замовчувалося, “ретушувалося” тодішньою системою влади за рахунок загальних даних з інших областей військового округу тільки тому, що на початок війни мобілізація в Західній Україні була зірвана.[2] Це пояснюється тим, що, з одного боку, у зв’язку зі швидким просуванням німецьких військ у деяких областях вона взагалі не розпочалася, з іншого – масові репресії нової влади проти населення спричинили те, що більшість жителів регіону не бажали служити в Червоній армії.

Великий ентузіаст-пошуковець краєзнавець В. Ф. Шуйчук із с. Хотешів Камінь-Каширського району у своєму короткому нарисі історії села зазначив: “Через кілька днів після 22 червня оголосили мобілізацію, чоловіків забрали і пішки повели в Ковель. Коли вони дійшли туди, то місто вже захопили німці. Через це всі мобілізовані повернулися додому”.[3]

Незважаючи на мужність червоноармійців, гітлерівські війська, які використовували перевагу в живій силі і техніці, стрімко просувалися по Волині.

Уже в середу, 25 червня, німецькі частини увійшли в Торчин. Того ж дня вони були у Луцьку.

Поблизу села Смолигів, що у Луцькому районі, впав збитий німецький літак. Пілота біля будинку Торчинського відділу НКВС розстріляли. У вбитого місцеві жителі з планшетки витягли карту Волині. На ній були позначені навіть найменші населені пункти, дороги, ріки і навіть струмки.[4] Німці йшли по нашій землі, знаючи все до дрібниць.

З перших днів війни в західних областях УРСР розпочалася евакуація сімей працівників партійних, радянських установ, військовослужбовців, місцевого активу. Для цього використовувалися залізничний транспорт, автомашини. До кінця червня 1941 р. тільки родин військовослужбовців було евакуйовано близько 27 тисяч.[5]

Така поспішна евакуація партійного і радянського активу на схід деякою мірою спричинила зневіру, розгубленість серед бійців та мирного населення. Військовослужбовці самовільно залишали бойові позиції, тисячами здавалися в полон ворогу. В армії запанував терор, запрацювали на повну потужність військові трибунали. Відповідно до директиви народного комісара оборони СРСР від 20 липня 1941 р. військовим радам фронтів, армій, округів, начальникам політорганів було наказано зняти з фронту і відправити у глибокий тил, у трудові табори НКВС для роботи в промисловості вихідців із західних областей УРСР, призваних на дійсну військову службу у жовтні 1940 та квітні 1941 року.

Керуючись цією директивою, вже в серпні 1941 р. з фронтових частин почали вилучати бійців-західняків. Обтяжені недовірою, ці люди майже всю війну перебували в так званій трудовій армії, терплячи там голод і холод, хвороби і знущання начальства, вмираючи від фізичного виснаження, а потім і на очищеній уже від окупантів території були позбавлені пільг, які надавалися в той час сім'ям військовослужбовців.[6]

Червоноармійцеві досить було прохопитися словом зневіри в перемогу над Німеччиною, як тут же його заарештовували, віддавали під суд військових трибуналів, які видавали розстрільні вироки або ж карали багатолітніми ув'язненнями у сталінських таборах. Так, за стандартним звинуваченням "антирадянська агітація" у липні 1941 р. були засуджені рядові Червоної армії, волиняни С. М. Ліхван із с. Кортеліси Ратнівського району (7 років ВТТ з позбавленням прав на 5 років),[7] І. Т. Форманюк із с. Холонів Горохівського району (10 років ВТТ з позбавленням прав на 5 років).[8] Судили не лише українців, а й представників інших національностей. Мешканець Володимир-Волинського єврей А. Г. Хувер,[9] мешканець Ківерець росіянин О. С. Чоботарьов[10] отримали такі ж покарання за таким самим звинуваченням. Чистки від "антирадянських елементів" серед червоноармійців тривали й упродовж 1942 року. Судили рядового Я. І. Савчука із с. Залісся теперішнього Камінь-Каширського району,[11] С. О. Данилюка з с. Радошин теперішнього Ковельського району.[12] З. Л. Заінчиковського із с. Угринів теперішнього Горохівського району,[13] які за стандартними звинуваченнями скеровувалися військовими трибуналами на непосильні роботи на безмежних просторах ГУЛАГу. Не всі витримували такі нелюдські умови і знаходили там свій останній спочинок. З. Л. Заінчиковський помер 23 червня 1942 р., Я. І. Савчук – 19 вересня цього ж року в Ягринлазі, а С. О. Данилюк – 11 березня 1944 року. Якщо ж трибунали не могли знайти якоїсь поважної причини для покарання, то вигадували їх самі. Зокрема, за надуманими звинуваченнями у тому, що лише "мав намір зрадити Батьківщину, тобто перейти на бік ворога" до вищої міри покарання був засуджений 16 жовтня 1942 р. військовим трибуналом 47-ї Армії за ст. 19; 58-1б КК РРФСР рядовий червоноармієць із с. Заболотці теперішнього Іваничівського району Іван Андрійович Зубеня. Вирок було виконано через чотири дні – 20 жовтня.[14]

З тривогою зустріли початок війни в'язні Гулагу. Один із них – Карло Штайнер, який був тоді в'язнем у Норильську, почув цю новину по радіо в таборі: "Раптом перестала грати музика, і ми почули голос Молотова, який говорив про "підступний напад" нацистів на Радянський Союз. Він сказав буквально кілька слів, і передача припинилась. У бараку було близько сотні людей, але можна було почути, як упала голка: всі дивилися один на одного. Василевий сусід сказав: "Тепер нам кінець".[15]

Політичні в'язні, які звиклися з думкою, що будь-яка велика політична подія означає для них щось погане, прислухалися до новин про війну з особливим страхом. І справедливо: "вороги народу" – яких тепер розглядали як потенційну п'яту колону, – в деяких випадках відразу ж ставали об'єктом посилених репресій. Декого – кількість досі невідома – було страчено.[16] В'язні згадують, що їм вже на другий день війни скоротили пайки, зовсім перестали давати цукор, наполовину скоротили навіть мило. Керівництво Устьвимлагу повністю заборонило листування, посилки і газети, а також у таборі познімали гучномовці. Колимські начальники скасували право політичних в'язнів на листування та читання газет

і теж припинили транслювання радіопрограм. Всюди посилилися обшуки, ранішні переклички стали довшими.

Найдраматичніше відбився на в'язнях відповідних категорій ще один наказ – виданий теж 22 червня 1941 р., – що забороняв усім в'язням, засудженим за "зраду Батьківщини, шпигунство, тероризм, диверсії, троцькізм, правий ухил і бандитизм" (іншими словами, усім політичним), залишати табори. В'язні називали цей наказ "додатковим терміном", хоча насправді він являв собою адміністративне розпорядження, а не судовий вирок. За офіційними даними, відразу ж під його дію потрапило 17 тисяч в'язнів. Пізніше до них додалися інші.[17] Зазвичай не робилося жодних попереджень: у день, коли мало відбуватися звільнення, ті, хто підпадав під наказ, просто отримували документ, яким їм наказувалося залишатися за колючим дротом на "період війни".[18] Багато хто вважав, що насправді це означає – назавжди. "Тільки тоді стала зрозумілою уся трагічність мого становища", – згадував один в'язень.[19]

З розгортанням війни життя в таборах ставало суворішим. Новими законами було запроваджено довший робочий день. До найтяжчих злочинів, які можливо було вчинити у таборі після 22 червня 1941 року, належали поширення поразницьких настроїв і відмова від виходу на роботу, які в рамках надзвичайного воєнного законодавства розцінювались як саботаж оборони країни.

Усі ці заходи у поєднанні зі значним браком харчів мали жахливі наслідки. Хоча масові страти не набували таких масштабів як у 1937 і 1938 роках, смертність серед в'язнів у 1942 і 1943 роках сягла найвищого рівня за всю історію ГУЛАГу. За даними офіційної статистики, які майже напевно є заниженими, 1942 року померло 352 560 осіб – чверть від загальної кількості. Одна п'ята загинула 1943 року – 267 826 осіб.[20] Кількість хворих в'язнів, за офіційними даними, 1943 року становила 22 %, а 1944-го – 18 %; справжні цифри, ймовірно, були набагато більшими, оскільки у таборах лютували епідемії тифу, дизентерії та інших інфекційних хвороб.[21]

На січень 1943 року становище стало таким загрозливим, що радянський уряд створив для ГУЛАГу спеціальний продуктовий "фонд": можливо, в'язні були "ворогами", однак вони також були необхідні для військового виробництва. Становище з продуктами поліпшилося, коли Радянський Союз почав перемагати у війні, та навіть з додатковими пайками харчові норми кінця війни передбачали менше калорій, ніж норми кінця 1930-х років.[22] Загалом у роки війни у таборах і колоніях ГУЛАГу померли понад два мільйони людей; сюди не входять померлі, що перебували на засланні чи інших формах ув'язнення. Понад 10 тисяч осіб за наказом табірних прокуратур було розстріляно за зраду і саботаж.[23]

На початок війни співробітників НКВС охопила паніка. Особливо панічними ці настрої були в Західній Україні, тюрми якої були переповнені політичними в'язнями. НКВС не мав часу для їх евакуації, проте не міг він і залишати ці "антирадянські елементи" у руках німців.

У попередньому розділі ми вже описували розстріл енкаведистами в'язнів волинських тюрем – у Луцьку, Ковелі, Володимирі-Волинському. Подібні розстріли здійснювалися органами НКВС і в інших містах та селищах. Так у Торчинському райвідділі НКВС без доказів вини були розстріляні юнаки Федір Самолюк з Хорохорина і якийсь Івась із села Іванчиці.[24]

Звістка про злочини радянських катів поширилася по всій Волині. А тому багато наших краян тепер називали прихід гітлерівців визволенням з-під більшовицького ярма. Багато з них зустрічали німецьке військо з квітами, хлібом-сіллю. Народ надіявся, що з німцями все ж повинно бути краще, бо це ж європейська культурна нація, добрі господарі. Люди сподівалися хоч на який-небудь правопорядок замість того дикого свавілля, яке панувало за більшовиків. Так потішав себе народ перспективою кращого життя під новим "цивілізованим" окупантом.[25] Інші, навпаки, чекали на відновлення української державності.

Увечері 30 червня 1941 р. з ініціативи ОУН(б) були скликані у Львові Національні збори із 100 представників різних політичних течій, які проголосили "Акт відновлення Української Держави".

У ньому, зокрема, було сказано: "Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України".[26]

Повсюди на західноукраїнських землях з цієї нагоди відбулися урочисті мітинги місцевого населення, служились молебні, проходили святкові маніфестації. 7 липня 1941 р. таку урочистість провела громада села Романів Луцького району. На неї зійшлися всі мешканці. Павло Мельник зачитав Акт про відновлення самостійної Української держави. "Радості не було меж, – написав місцевий священик. – Плакали, сміялися і віталися взаїмно, як на Великдень. З приводу такої важливої події від імені громади Романова написав я таку подяку Проводові:

"З приводу історичних подій в житті Українського народу, ми, громада с. Романова, зібравши дня 7 липня 1941 року і вислухали так давно бажані слова про оголошення Української Соборної Незалежної Держави, завдячуємо і присягаємо на вірність Проводові ОУН на чолі з вождем Степаном Бандерою. Клянемося могилами героїв, що прапор, котрий доручив нести Провід ОУН, будемо тримати до повної перемоги. Клянемось служити Українській державі всім майном та життям. Клянемося боронити її до останньої краплі крові. У невимовній радості присягаємо на вірність і славу України. Слава Україні! Слава героям!!!"[27]

Сміливий поступ ОУН дезорієнтував німецьких окупантів. 2 липня новина про проголошення незалежності дійшла до Берліна. 3 липня Ярослав Стецько спробував проінформувати Гітлера про створення українського уряду, але його лист взагалі не був переданий Гітлеру.[28]

Такий розвиток подій викликав роздратування у німецьких керівних колах.

Німці вирішили зупинити українську ініціативу арештом головних діячів. 5 липня 1941 р. у Кракові був заарештований Степан Бандера, депортований у Берлін для допитів. Крім того, було заарештовано багатьох членів Національного комітету. Будь-яка політична діяльність їм була заборонена. 9 липня були заарештовані Ярослав Стецько і його співробітник Роман Ільницький. Все керівництво ОУН Бандери у Львові перейшло у підпілля.[29]

Стало очевидним, що всі кроки націоналістів, спрямовлені на відновлення української державності, національного відродження, суперечили загарбницьким планам гітлерівців. У відповідь на проголошення Акта від 30 червня і створення Української національної ради у Києві вже в серпні–вересні 1941 р. відбулися масові арешти бандерівців, а в грудні розпочалися репресії і проти мельниківців.

У перші місяці німецько-радянської війни нацисти на Волині ще не розкривали своїх планів щодо України і деякою мірою загравали з українцями. Була дозволена діяльність українських організацій, шкіл. Заняття в школах розпочалися 1 жовтня. У Луцьку було відкрито Українську учительську гімназію. Повсюдно в селах відбувалися посвячення пам'ятників-хрестів на честь полеглих борців за волю України. Зокрема, такі хрести було встановлено в Копчі, Воротневі, Романові.[30]

Волиняни щиро сподівалися, що врешті вдасться відновити віками глумлену Українську державу. Але це була мить оманливого щастя.

3.2. Німецький окупаційний режим

Вступивши на загарбані землі, німці заходилися реально розчленовувати Україну для того, щоб панувати тут та експлуатувати її. В циркулярах німецького керівництва конкретизувалися плани нацистів: "Ми хочемо, щоб на Сході жили виключно люди чистої німецької крові, а для успіху німецької політики на Сході треба знищити 30 млн слов'ян, щоб на цій території щезли такі народності, як українці, гораки і лемки".[31]

По всій території, окупованій німецькими військами, діяла розгалужена мережа наділених необхідною владою каральних організацій, у розпорядженні яких були військові частини і з'єднання. З перших днів окупації розгорнула свою страхітливу діяльність таємна політична поліція – гестапо, у складі якої знаходилися оперативні формування: "айзатцгрупи", "зондеркоманди". З діяльністю гестапо тісно переплелася діяльність військових частин СС, які використовувались для боротьби проти партизан і місцевого населення, на базі поліції безпеки ("Зіпо") і служби безпеки (СД) були створені чотири спеціальні загони поліції – айнзатцгрупи.

Нацистська система окупаційної адміністрації запровадила на Волині насилля, сваволю, масовий терор і криваву розправу. Так під час масових кривавих акцій 23 червня 1941 р. у кількатисячному містечку Устилуг новими окупантами було розстріляно 1817 осіб. У той же день кривавий розбій вчинили гітлерівці у Володимирі-Волинському. Жителів міста, старих і малих, чоловіків і жінок, вони виганяли за місто, примушували копати ями, а потім скидати туди розстріляні жертви. З 37-тисячного населення міста залишилося на день визволення тільки 7 тис. осіб.[32] Уже в перші дні війни німці розстріляли майже 100 осіб біля села Скобелка, а в селі Скабарівщина – шістьох членів ОУН.[33]

Мотиви страт були різні. З німецьких донесень ми довідуємося, що насамперед окупанти страчували політпрацівників, грабіжників (СД віддало наказ таємно страчувати членів ОУН як грабіжників), саботажників, активних комуністів, осіб, звільнених з таборів, військовополонених з фальшивими заявками, агентів НКВС, донощиків комуністичного режиму, асоціальні елементи, партизанів, політкомісарів, осіб, що становили загрозу епідемій, та інших.[34] Під ці категорії міг потрапити будь-хто.

Жахливого глумління зазнали тисячі радянських військовополонених. В області гітлерівці створили концентраційні табори. У концтаборі в Ковелі знищено 12 тис. радянських військовополонених, у Луцьку до червня 1942 р. розстріляно та померло від голоду і хвороб 10 530 військовополонених. У Володимирі-Волинському у вересні 1941 р. почав діяти один із найбільших в Україні концтаборів для військовополонених офіцерів “Норд-365”, у якому водночас перебувало від 4 тис. до 8 тис. осіб, а за весь період його існування – понад 42 тис. людей. Тут було розстріляно, померло від голоду та епідемій 25 тис. осіб.[35]

З особливою жорстокістю німецький окупаційний режим розправлявся з євреями. Спеціальні відділи СС, що входили до складу айнзацгрупи “Ц”, відразу ж після своєї появи на українських землях приступили до винищувальних акцій. Використовуючи як привід розстріли в’язнів, здійснені НКВС у червні 1941 р., вони у відповідь розпочали розстріл єврейського населення, радянських активістів. Зокрема, 2 серпня 1941 р. в урочищі Зеленево поблизу села Буяни Луцького району за наказом коменданта Валеншуса відбувся розстріл мирних громадян з навколишніх сіл. Відомий краєзнавець Григорій Гуртовий на підставі показів очевидців так описав цю трагедію: “На краю величезної ями поставили недавнього секретаря Торчинської сільради Миколу Кревського – красеня-хлопця, талановитого учасника “Просвіти” за Польщі; Віру Орлюк – трактористку з села Кошів, зовсім юну дівчину; Миколу і Ольгу Сахнюків з села Боратин; недавнього директора Торчинського цегельного заводу Олександра Брильянтова, чимало інших так званих “активістів”, а з ними перших відібраних з єврейської громади – всього 436 чоловік. Наказали роздягатись до білизни... Постріли. У безневинних...”[36]

Євреїв почали зганяти у гетто, які з’явились на Волині у грудні 1941 року.

Наказ про остаточне винищення єврейського населення окупаційна влада на Волині отримала влітку 1942 року. Першими жертвами масового розстрілу стали євреї з гетто старовинного містечка Олика, яке було на той час райцентром. 28 липня колони з тисячами його мешканців під щільним супроводом поліцаїв потягнулися в урочище Кемпа, де їх уже чекали заздалегідь викопані самими ж євреями глибокі і довгі рови та розстрільна команда.[37]

Таким же методом, з властивою німцям педантичністю та організованістю, проводилися розстріли в інших населених пунктах Волині.

Ось як відбувався розстріл євреїв у с. Хотешів Камінь-Каширського району у листопаді 1942 р.: “З боку Щедрогір’я появилася велика колона людей. По боках ішли поліцаї, спереду – двоє німців. Це вели євреїв, зігнаних з навколишніх сіл. Вони йшли, як приречені на смерть, понуро опустивши голови, ледве переставляючи ноги. Жінки вели дітей за руки, немовлят притуляли до грудей. Попереду єврейського натовпу повільно йшов рабин, їх священик. Йшли без лементу і крику, мовчки змирившись з долею. На ніч їх загнали в колишню польську комору і виставили поліцейську варту. Коли вже зовсім стемніло, діти почали плакати. Сусіди, вийшовши з хат, похмуро вслухалися в скигління дітей. Потім, найбільш сміливіші, кинулись до своїх хат, зібрали, що могли їстивного і підійшли до комори. Вартовий, місцевий поліцай, відвернувся. Хліб стали кидати у вікна. Звідти почулися вдячні вигуки і звернення до Божої ласки.

Ще не встало сонце, як всіх вигнали на вулицю. Йшов мокрий сніг, але шлях був недалекий, до цегельні Франека. Бранців зупинили над ямою, з якої брали глину на цеглу. Рабин виголосив молебень і закликав усіх спокійно змиритися з карою Божою, спокійно роздягнувся догола, став над ямою. Пролунав постріл у потилицю і рабин упав у яму. А далі кати запрацювали, як у забійному цеху. Люди мовчки роздягалися, кидаючи одяг на одну купу, коштовності на окреме простирадло. За дві години все було закінчено. Навколишні селяни мовчки закопували холонучі тіла".[38]

Під час ліквідації гетто влітку і восени 1942 р. було знищено 150 тис. євреїв. А загалом на Волині внаслідок масових екзекуцій та каральних акцій загинуло майже 200 тис. осіб єврейської національності. Лише небагатьом вдалося врятуватися і пережити лихоліття. Наприклад, у Луцьку їх залишилось лише 150 осіб, а в Ковелі – всього 40.[39] Багато волинян, ризикуючи своїм життям, рятували євреїв, надавали їм допомогу й опіку.

Не менш масштабними були окупаційні репресії проти українського, польського, чеського населення та представників інших національностей, що проживали на території краю. До них застосовувались найрізноманітніші способи і засоби знищення. Для цього гітлерівці ввели цілу систему "окупаційного законодавства і судочинства". Широко використовувались каральні органи, які очищали українську землю від ворожих рейху елементів. Каральні заходи щодо українців, поляків та населення інших національностей не були менш масштабними і жорстокими. Відрізнялися лише приводи страт та розстрілів – порушення наказів окупаційної влади, невиконання різного роду поставок, ухиляння молоді від примусового виїзду в Німеччину. Нацисти запровадили принцип колективної відповідальності населення за той чи інший акт непокори, невиконання наказів, активних військових дій. Надзвичайні репресії щодо страти випадково захоплених заложників запроваджувалися повселюдно. Особливо багато жертв на Волині несли каральні акції, в ході яких горіли села і гинули їх мешканці, котрих запідозрювали у симпатіях і допомозі радянським партизанам, українським повстанцям (УПА) чи Армії крайовій.

За будь-який опір окупанти жорстоко розправлялися з місцевими мешканцями, знищували цілі села, направляючи туди каральні експедиції. Так, 14 червня 1942 р. фашисти оточили села Кропивники та Вілиця Шацького району, поблизу яких діяв місцевий партизанський загін Степана Шковороди. В цей день від їх рук загинуло 167 селян".[40]

22 вересня цього ж року командир 15-го поліцейського полку видав наказ роті "Нюрнберг" знищити велике село Кортеліси.[41] Цей наказ німецькі окупанти виконали наступного дня, провівши каральну експедицію "Трикутник", під час якої загинуло 2 885 кортелісців. Обер-лейтенант поліції Мюллер у своєму звіті так описав своє пекельне ремесло: "Організував оточення села у формі лещат при одночасному збільшенні дистанції між постами. В результаті мені вдалося захопити і доставити до місця збору всіх жителів села без винятку. Сприятливим виявилось і те, що мета, для якої зганяли населення, до останнього моменту була йому невідома...

Команда могильників одержала лопати лише на місці розстрілу, завдяки чому населення не знало про те, що його чекає. Непомітно установив легкі кулемети, з допомогою яких подавив паніку, коли прозвучали постріли з місця розстрілу...

Розстріл почався о 9-й годині і закінчився о 18-й. Розстріл проходив без всяких ускладнень, підготовлені заходи виявились якраз надійними".[42]

За всю багатовікову історію Кортеліс то був найтрагічніший момент. Старожили зберегли у пам'яті вкриті сивиною давнини перекази про спустошливі набіги прадавніх завойовників, але їхня жорстокість поблідла перед дикунством гітлерівських інквізиторів.

У зведеному списку населених пунктів Волинської області, повністю або частково знищених німецькими окупантами в 1941–1944 рр., наводиться 407 населених пунктів.[43] В 42-х із них число мирних вбитих громадян перевищувало 100 осіб, а у 22-х – більше 500. Так, у с. Опалин було страчено 942 особи, с. Озерне – 942, с. Вовнянка – 547, с. Киселин – понад 500, у Шацьку – 574 особи. Під час масових каральних акцій в Любомльському районі загинуло 6264 особи, Рожищенському – 6025, Олицькому – 5500, Ратнівському – 5960, Торчинському – 4039, Локачинському – 3667, Турійському – 3278, Цуманському – 2936, Берестечківському районі – близько 3000 осіб.[44]

Фізичний геноцид проти українського народу супроводжувався масовим вивезенням населення на примусові роботи до Німеччини. Своєю програмою організації рабської праці нацистський уряд будував далекосяжні політичні та економічні плани. По-перше, він втілював у життя ідею обезлюднення України і заселення вивільнених територій людьми "чистої німецької крові", по-друге, заповнював вакуум робочої сили в Рейху.[45]

Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини прозвучали вже влітку 1941 року.

Газети були постійно переповнені закликами до української молоді: "Німеччина кличе зайняти українців почесні місця біля станків та на ріллі Німеччини, щоб заступити тих німців, які поїхали на фронт і віддають своє життя за визволення народів Європи... Кожен, хто працює в Німеччині на фабриці, на заводі, на ріллі, є вояком фронту праці..."[46]

На певну частину населення ці звернення справляли враження. Спочатку українці самі добровільно їхали працювати до Третього рейху, рятуючись від скрутних умов на батьківщині, або щоб здобути якусь спеціальність. Проте так було недовго. Ухильницькі настрої серед населення постійно зростали і, зрештою, стали панівними, коли набули поширення відомості про те, як були зустрінуті в Рейху перші остарбайтери. Німецька реальність не збігалася з намальованими рожевими агітками.

Перші розчарування "східних робітників" починалися вже під час перевезення. Збереглося чимало розповідей цих людей про "незабутню дорогу в Німеччину". Переважає в них одне – зневага, ненависть, з якими ставилися представники "раси панів" до тих, хто мав необережність потрапити туди, чи кому не пощастило уникнути відбування трудової повинності. З гіркотою пригадують: "вагони-теплушки, напхані людьми", спання "на голих дошках, у кращому разі – на сіні, кинутому у вагон", "за 5–6 днів дороги годували лише один раз", "примушували справляти нужду чоловіків та жінок разом, ще й з реготом фотографували", "померлих у дорозі не ховали – залишали у придорожніх ровах". І навіть таке: "німці викидали новонароджених немовлят із вікна вагонів..."[47]

На весну 1942 р. кількість добровільців значно зменшилася. Кампанія опинилася під загрозою зриву. У звіті командира корпусу охоронних військ оперативного тилового району "Південь" за 1942 р. читаємо: "Недоліки при вербовці робітників, їх транспортуванні до Німеччини призвели до того, що успіхи в цій справі стали менш значними, у результаті чого вдається відправити лише 25–50 % від запланованої кількості робочої сили".[48]

З весни 1942 р., аби врятувати програму забезпечення німецької економіки робочою силою, нацистський уряд узяв курс на примусові методи. Ширма добровільності була скинута.

Для того, щоб забезпечити виконання ясиру ХХ ст., окупаційна адміністрація на Волині привела в рух гігантський репресивний апарат: гебітскомісаріати, окружні, міські та районні управи, жандармерію, охоронні війська, підрозділи СС. Кожному місту, містечку, селу, навіть хутору було доведено план відправки людей до Рейху.

У хід були пущені такі заходи, як масові облави по селах, у церквах, кінотеатрах, організований вивіз учнів ремісничих шкіл. На вік молоді переставали звертати увагу. Брали 14–16-річних, а то й молодших. З багатьох сімей брали по двоє-троє дітей. Так, М. Лебідь згадує: "Одного дня німці оточили село. Вигнали усіх людей на майдан. Молодь завантажили і повезли до Ковеля. В уряді праці в Ковелі приділили їх на різні місця праці й поїздом вони від'їхали до Німеччини".[49]

Складовою частиною насильницької системи праці було введення на окупованих українських територіях обов'язкових примусових робіт. 5 серпня 1941 р. рейхсміністр окупованих територій Розенберг видав розпорядження, за яким усе їх населення, включаючи обмежено працездатних, було зобов'язане працювати на гітлерівський режим. Обов'язковій реєстрації в окупаційних органах і на так званих біржах праці підлягали чоловіки і жінки віком від 16 до 60 років.

Поряд з обов'язковим примусом працювати для населення окупованих територій вводилася велика кількість податків та грошових поборів, збір всього, що мало будь-яку цінність: коштовностей, металевих виробів, одягу і навіть старого паперу та гуми.

Практичні завдання нацистського керівництва, викладені в численних інструкціях, полягали головним чином у тотальному вилученні сільськогосподарської продукції у громадських господарств та у селян. При цьому наголошувалося, що кількість забраного повинна визначатися не розміром продовольства, а розміром власного споживання. З цією метою пропонувалося звести до мінімуму харчування місцевого населення. Нацисти проводили відверто грабіжницьку політику.

Так, у Торчинському районі лише із 1 травня по 10 червня 1942 р. було відправлено до Німеччини 330 осіб, забрано 40,3 т збіжжя, 80 корів, 35 свиней, доставлено в управу 530 підвод для перевезення вантажів, зібрано 167 584 крб податків з населення.[50]

Згубними для населення окупованих територій були інтенсивні міграційні процеси в роки війни на територіях з різною санітарно-епідемічною обстановкою, що спричиняло збільшення контактів людей і викликало масове розповсюдження інфекційних хвороб. Постійний жах бути страченим, ув'язненим, недоїдання і голод, відсутність медичної допомоги, погіршення життєвих і побутових умов існування викликали серед населення окупованих територій туберкульоз, серцево-судинні, невропатологічні та інші захворювання.

Масове знищення людей, депортації, міграційні процеси, хвороби істотно підірвали генофонд народу України, на довгий час спотворили демографічну ситуацію і позбавили можливості нормального природного відтворення населення.

3.3. Червоні партизани

Жорстока окупаційна політика німців викликала спротив народу. На західноукраїнських землях почали стихійно створюватися загони самооборони, вишкільні табори, бойові відділи, почала розгортатися антифашистська боротьба. Протистояння загарбникам постійно наростало. Особливістю ситуації на Волині було те, що тут одночасно діяли щонайменше чотири сили: німецькі окупанти, більшовицькі партизани і підпілля, українські національні формування, а саме – Українська повстанська армія, підпорядкована ОУН(Б), Український легіон самооборони, сформований мельниківцями, "Поліська Січ" Тараса Бульби-Боровця, а також польські воєнізовані формування. Також слід зазначити, що між двома фракціями ОУН – мельниківцями і бандерівцями – стосунки були складні, напружені, а часто й ворожі. Це відвертало увагу народу від досягнення спільної мети – боротьби з окупантами за українську державність.

Організованого характеру боротьбі народу проти окупантів намагалися надати як радянські партизани, так і націоналісти.

Слід зазначити, що до 1941 р. сталінське керівництво СРСР, плануючи в майбутній війні проводити боротьбу на ворожій території, не подбало про підготовку організаторів підпілля і партизанства. Ця діяльність розгорнулася в ході війни, велася постійно, але не завжди кваліфіковано.

За перший рік на території України для партизанської і диверсійної роботи було залишено 500 груп.[51] Однак уже в перші тижні окупаційного режиму нацисти викрили і розгромили сотні непідготовлених до підпільної діяльності організацій. Тоді ж були виявлені заготовлені для диверсійних партизанських груп запаси зброї і продовольства.

З початком окупації підпільно-партизанські структури не змогли належним чином заявити про себе. Адже сформовані вони були поспіхом, з недостатньо підготовлених, а то й випадкових людей, без урахування специфіки антифашистської боротьби. До того ж, їх учасники не мали озброєння, боєприпасів, засобів зв'язку. Як результат – багато учасників підпілля не дійшли навіть до місця свого призначення, бо німці схопили їх і стратили; інші злякалися і "залягли на дно". Як стверджує історик В. І. Клоков (учасник партизанського руху), списки членів десяти обкомів залишилися переважно на папері. Дев'ять із десяти членів підпільних міськкомів та райкомів Компартії також не приступили до роботи. Лише двадцята частина підпільних організацій змогла розгорнути свою діяльність у тилу ворога. Головною причиною такої невдачі було те, що гітлерівці за два роки війни в Західній Європі здобули досвід боротьби з підпіллям, тоді як поспіхом підготовлені підпільники погано розумілися на конспірації.[52]

На початку війни не кращим було становище з партизанським рухом в Україні. Колишній заступник начальника Українського штабу партизанського руху полковник І. Старинов згадував, що “в перший рік війни на окуповану територію України було перекинуто близько 3500 партизанських загонів і диверсійних груп. На червень 1942 р. Український партизанський штаб знав про наявність тільки 22-х діючих загонів. Решта розпалась або була розгромлена”.[53]

Активізації радянського партизанського руху в Україні сприяли декілька обставин: насамперед терористично-грабіжницький характер нацистського режиму, а також перемога Червоної армії у грудні 1941 р. під Москвою. Аби засвідчити лояльність радянській владі, до лав партизанів потягнулися ті, хто раніше вагався, вичікував.

Велику допомогу партизанським загонам надавали члени підпільних антифашистських груп, які діяли у Луцьку, Ковелі, селищах Торчин, Голоби, Маневичі, Рожище, у селах Клубочин, Кортеліси, Кропивники, Уховецьк, Білин, Суськ, Тростянець, Хопнів, Маневичі (тепер Прилісне), Ветли, Дольськ, Щурин, Доросині, Угли (тепер Партизанське) та багатьох інших.[54]

Так, у Торчині і в довколишніх селах уже в липні–серпні 1941 року почало діяти підпілля, яким керував учитель П. Й. Каспрук. Це була певною мірою молодіжна мережа конспіративних груп, яка охоплювала величезний регіон – від Торчина до Локач, Манькова, Затурець, Рожища, Луцька, Ковеля. Входили до неї люди різних поглядів, яких об’єднало єдине – ненависть до окупантів, прагнення визволити від них рідну землю.[55]

У Москві побоювалися появи в Україні нової махновської вольниці. Сталін вирішив налагодити централізоване керівництво партизанами і ввів посаду головнокомандувача партизанським рухом. Цю посаду обійняв маршал К. Ворошилов,[56] а 30 травня 1942 р. було створено Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР), начальником якого призначили першого секретаря ЦК КП(б) Білорусії П. Пономаренка. У червні 1942 р. почав діяти Український партизанський штаб (УШПР), підпорядкований безпосередньо ЦК КП(б)У. Начальником штабу було призначено Т. Строкача.

Проникнення радянських партизанів на західноукраїнські землі розпочалося влітку 1942 року. У районі м. Березно на Рівненщині 20 червня була десантована група парашутистів на чолі з полковником Д. Медведєвим.[57]

У середині серпня з’явилась ще одна група радянських десантників.[58] Вони утворили широковідомий з радянської літератури загін “Переможці” під загальним командуванням Д. Медведєва. Основне завдання медведєвців полягало у розвідувальній роботі, підготовці політичного ґрунту для розгортання широкомасштабної бойової діяльності.

На допомогу Медведєву були направлені інші радянські партизанські з’єднання.[59] На Волині та Поліссі з’явилися загони А. Бринського, А. Одухи, О. Сабурова, І. Шитова, О. Федорова.

Навесні 1943 р. в похід по тилах з виходом у північну частину Волинської області було направлено з’єднання чернігівських партизан під керівництвом О. Федорова. Перед з’єднанням стояло завдання паралізувати рух німецьких тилових комунікацій на дільницях залізниці Брест – Ковель – Луцьк, Холм – Ковель, проводити діяльність із “розкладу націоналістичних формувань”.[60] У червні 1943 р. у Волинській області було створено підпільний обком партії на чолі з О. Федоровим.

Найбільш успішною діяльністю радянських партизанів на Волині у 1943 р. проти німецьких окупантів була “рейкова війна”, тобто удари по залізничних комунікаціях. Діючи дрібними диверсійно-розвідувальними групами, партизанські загони пускали під укіс поїзди, підривали залізничне полотно й мости. У результаті цієї операції на деяких магістралях рух на певний час було блоковано, німці зазнали чималих втрат.[61]

Однак навряд чи відповідають дійсності наведені в радянських публікаціях деякі факти, зокрема про те, що лише партизани Чернігово-Волинського з’єднання протягом липня–серпня 1943 р. знищили 274 поїзди ворога. А всього на кінець року вони підірвали 440 поїздів, у тому числі вісім бронепоїздів.[62] Викликає сумнів і таке твердження: “Під керівництвом Волинського підпільного обкому й обласного штабу партизанського руху з 7 липня 1943 р. до квітня 1944 р. партизани знищили 611 паровозів,

близько 4 тис. вагонів, ліквідували близько 17 тис. гітлерівських солдатів і офіцерів”.[63] З цього приводу історик М. В. Коваль зазначає: “Наявні в літературі цифри втрат, завданих партизанами окупантам, – наприклад, 465 тис. знищених гітлерівців, – є, з огляду на бойові можливості партизанів, абсолютно фантастичними; економічні збитки, що їх терпіли окупанти від партизанів, також були не такі вже й значні – недарма ж свої господарські успіхи в Україні німці називали видатними”.[64]

Головна мета, якої будь-що намагалося досягти партійне керівництво СРСР, полягала, по-перше, у масштабній дестабілізації обстановки в тилу ворога; по-друге, в підтриманні у прорадянськи настроєної частини населення надії на швидке повернення органів законної влади і, по-третє, у створенні, завдяки існуванню широкої мережі підпілля і партизанських загонів, у свідомості людей ефекту безпосереднього існування, непорушності радянської влади як єдино легітимної, визнаної народом.[65]

У літературі трапляються твердження, що “червоні партизани” провокували розправу німців над селянами, розташовуючись у селах. Зауважимо, що німці здійснювали каральні акції проти мирного населення незалежно від того, чи це були радянські партизани, чи загони УПА.

Відомо й те, що радянські партизани врятували багатьох жителів України, яких німці везли залізницею на роботу до Німеччини. Партизани нападали на ешелони, знищували охорону і давали змогу бранцям утекти.[66]

Командирам і комісарам партизанських загонів досить часто доводилося боротися не лише із зовнішніми, а й внутрішніми ворогами, застосовуючи практику так званих партизанських судів. При цьому слід зазначити, що керівники червоних партизанів під час своєї діяльності виходили далеко за межі своїх повноважень. Наприклад, командир партизанського з’єднання Сидір Ковпак згадував: “Під час Жовтневого торжества я помітив, що серед наших гостей-колгоспників є люди, які можуть тримати зброю. І в мене тоді виникла думка оголосити в тилу ворога призов до Червоної армії. Ніяких повноважень я на те не мав. Тому вирішив дізнатися, як поставиться до цього населення. Розвідники, послані в навколишні села, повернувшись, доповіли: – Оголошуйте призов, товаришу командир, – підуть охоче. “Коли так, обійдусь і без повноважень”, – подумав я і підписав наказ про мобілізацію до Червоної армії”.[67]

Та що було робити, коли після оголошення подібної “мобілізації” хтось навідріз відмовляється йти до лісу? Зрозуміло, таких судили. Але як? Партизанський суд – явище практично не досліджене. Офіційні радянські джерела висвітлювали його дуже обережно. Приміром, Олексій Федоров: “Взяти у селянина без дозволу шматок хліба у нас вважалося найтяжчим злочином. За п’ять місяців, що ми пробули на Волині, тільки два наших партизани заплямували себе мародерством. Обидва були розстріляні перед строєм. До слова, один з них був у минулому поліцаєм”.[68]

Доволі повоював на Волині і Михайло Корчев, який пригадував: “Поки партизани з Місюрою супроводили полонених до табору, я з кількома бійцями поїхав до Фоміна... Зрадник не підозрював, що його виявлено... Фомін зблід і довго сидів мовчки. Потім процідив крізь зуби: “Не гайте марно часу. Мені вороття немає і жодні розмови не поможуть...” Партизанський суд присудив зрадників до розстрілу”.[69]

А ось що пригадував заарештований “Смершем” у 1945 р. рядовий 367-го запасного стрілецького полку уродженець с. Хрипськ Шацького району Лук’ян Яльницький, 1906 р. н.: “Весною 1944 року я також був заарештований радянськими партизанами разом з Дорошем М. М., Лютиком Ю. Д., Мільгуном Р. А. Підводою партизани повезли нас у напрямку с. Гута... Доповнюю, що разом з нами був заарештований і Дорош Л. А. Від’їхавши від с. Хрипськ приблизно 1,5–2 км і проїжджаючи лісовою дорогою, Лазар Дорош зіскочив з підводи і побіг в ліс. Коли партизани, що нас супроводжували, відкрили стрілянину по Дорошеві, в цей момент з підводи зістрибнув і я та побіг в інший бік лісу. Додому я повернувся вночі через одну добу”.[70] Картину доповнив заарештований солдат, уродженець с. Хрипськ Шацького району Панас Лютик, 1903 р. н.: “Заступником старости сільуправи був Шевчик Максим, приблизно 40–45 років, який був розстріляний радянськими партизанами у себе на квартирі. Старостою села приблизно один рік був Онищук Василь, наприкінці 1943 року його заарештували радянські партизани,

потім серед населення ходили чутки, що він був розстріляний”[71], а “Мільгун Роман, 32–35 років, житель с. Хрипськ, був заарештований радянськими партизанами весною 1944 року...”[72]

Як уже вище зазначалося, зібрати відомості про діяльність так званих партизанських судів украй важко, оскільки вони були надто нетривкими у просторі і в часі. Проте з різноманітних джерел вдалося довідатися про арешт і вирок стосовно Івана Лук’янюка, 1923 р. н., уродженця с. Комарове Ратнівського району.

13 січня 1944 р. вчорашній чотовий групи УПА під командуванням *Рудого* добровільно прийшов у розташування партизанського загону Логінова, який входив до складу Першої спецбригади особливого призначення полковника Бринського. Перебіжчик заявив, що рішуче порвав з минулим (а перед вступом до УПА він встиг послужити поліцаєм у Ратно і Ковелі) і хоче боротися за радянську владу. Проте через кілька днів Івана Лук’янюка заарештували, було проведене попереднє розслідування. Звинуваченого у шпигунстві на користь УПА Івана Лук’янюка 22 січня 1944 року під вартою підлеглих Бринського переправляють у розташування з’єднання генерала О. Ф. Федорова.

Воно знаходилося у Лобні, за 17 км від Любешова, з червня 1943 р. по квітень 1944 року.[73]

Олексій Федоров з обранням місця дислокації свого штабу не прогадав. Великих німецьких гарнізонів поблизу не було, боротьба переважно велася з загонами УПА. В такій досить спокійній обстановці федорівським оперативникам не потрібно було докладати великих зусиль, аби закінчити розпочате в з’єднанні Бринського старшим лейтенантом Василенком розслідування “справи” Івана Лук’янюка.

Було встановлено місця дислокації багатьох загонів УПА, канали зв’язку повстанців, місця розташування баз продовольства й озброєння, попередні дії групи *Рудого*, а також детальні відомості про курінь *Назара*, який оперував у Камінь-Каширському, Любешівському і Ратнівському районах. Заарештований зізнався і в причетності до репресій у Ковельському гетто…

Отож, 10 лютого 1944 р. генерал Олексій Федоров підписав наказ № 1.5 по “військовій частині 0015” або, іншими словами, – по партизанському з’єднанню, яким командував. Свої підписи також поставили начальник штабу капітан Рванов і комісар з’єднання підполковник Дружинін. “Враховуючи, що Лук’янюк Іван Лашович здійснив низку дуже важких злочинів перед Батьківщиною, мав можливість в травні 1943 року вступити до лав червоних партизанів і спокутувати свою провину в боротьбі з німецькими загарбниками, але знову пішов до лав банд націоналістів і на даний час прийшов від націоналістів у розвідку проти червоних партизанів, показав ще раз себе ярим і невиправним ВОРОГОМ НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ, НАКАЗУЮ: Ворога народу Лук’янюка Івана Лашовича фізично знищити через ПОВІШЕННЯ”.

11 лютого 1944 року “наказ приведений у виконання о 12 годині дня перед строєм”.[74]

Зрозуміло, що такі, як Іван Лук’янюк, ніколи не будуть реабілітовані, оскільки чинне законодавство взагалі не передбачає дій, пов’язаних з такою категорією справ. Вони провадилися в позасудовому порядку. Це опосередковано стверджує й сам Федоров: “У нашій контррозвідці були непогані працівники. Вони знешкодили чимало ворожих лазутчиків. Честь за це і хвала партизанським чекістам! Не раз вони припиняли замахи бандерівських агентів і на моє життя. За це моя особиста подяка. Однак, деколи, як кажуть, перегинали палку. Шпигуни їм бачились там, де їхньої й згадки не було.[75] Це підтверджують й інші матеріали з життя з’єднання Федорова: “Список націоналістів села Деревок Любешівського району станом на 02.03.43 р. (Спіймані і знищені як активні націоналісти-бандити):

1. Либіжанін Юліан Петрович, 1901 р. н., старший по проведенню пропаганди і розповсюдження листівок серед населення. Вбитий 2 березня 1943 р.

2. Климчук Дмитро Дмитрович, 1912 р. н. Вбитий 2 березня 1943 р.

3. Перець Андрій Тихонович, 50 років. Вбитий 2 березня 1943 р.

4. Кудлюк Андрій Федосійович, 32 роки. Вбитий 2 березня 1943 р.

5. Кудлюк Тимофій Федосійович, 22 роки, вилучені друкарський шрифт, фотоапарат і націоналістичні листівки. Вбитий 2 березня 1943 р.

6. Шостак Єна Іванович, 1919 р. н. Вбитий 2 березня 1943 р.

7. Березюк Петро Федорович, 1922 р. н. Вбитий 2 березня 1943 р.
8. Якимчук Іван Харитонович, 50 років. Вбитий 2 березня 1943 р.
9. Шостак Іван Прокопович, 50 років. Вбитий 2 березня 1943 р.
10. Турчин Дмитро Дмитрович, 50 років. Вбитий 2 березня 1943 р.
11. Шостак Мойсей Григорович, 51 рік. Вбитий 2 березня 1943 р.
12. Паремчук Панас Гнатович, 38 років. Вбитий 2 березня 1943 р.

Крім цього, під час бою вбито ще 16 чоловік. Прізвища не встановлені.

Заступник командира 7-го батальйону по розвідці. (Підпис)".[76]

Такі суди набрали значного поширення. Секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко і начальник Українського штабу партизанського руху Т. Строкач змушені були реагувати. 16 липня 1943 р. вони направили командирам окремих партизанських загонів наказ з вимогою припинити мародерство і насилля над мирним населенням. У ній зокрема зазначається (цитуємо мовою оригіналу):

"Имеем точные данные, что Ваш отряд занимается мародерством, насилием, расстрелом невинных, что вызывает неудовольствие населения, дискредитирует партизан.

Предлагаем немедленно принять меры к прекращению преступных явлений, позорящих партизанское движение.

Мародеров и лиц, совершивших незаконные расправы над невинным населением наказать (викреслено слова: "расстрелять на месте")".[77]

Як бачимо, радянський партизанський рух на Волині докладав великих зусиль для боротьби з нацистськими окупантами. Проте їхню діяльність оцінити однозначно не можна. Поруч з героїзмом і самовідданою боротьбою з окупантами, червоні партизани, намагаючись забезпечити на Волині радянську присутність, долучилися до боротьби з українським національно-визвольним рухом, до репресій і терору проти цивільного населення краю.

3.4. Український повстанський рух

Окрім радянських партизанів, на території області з нацистами боролися і українські національні збройні формування.

Невизнання німецькою владою чинності Акта від 30 червня 1941 р., рішення ставки фюрера від 16 липня 1941 р. про розчленування території України перекреслили надії щодо відновлення української державності.

Провід ОУН на західноукраїнських землях десь на початку вересня 1941 р. видав конкретні вказівки й поради членам ОУН щодо поведінки й практичних дій за умов очікуваних репресивних заходів з боку гітлерівців. Насамперед заборонялося будь-яке співробітництво з гестапо, котре розглядатиметься як зрада і беззастережно каратиметься. "Вся праця з окупантами, – підкреслювалося у документі, – це злочин, національна зрада. Не сміє бути співпраці там, де є заперечення України".

Час від осені 1941 р. по весну 1942 р., на думку робочої групи істориків, створеної при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, слід розглядати як період роздумів і вагань у визначенні позиції ОУН(Б) щодо Німеччини та виробленні такої політики і стратегії, яка б дала змогу бандерівській організації утримати чільні позиції в національно-визвольному русі та в боротьбі за УССД.[78]

1942 р. став багато в чому вирішальним як для ходу Другої світової війни загалом, так і для долі українського визвольного руху зокрема. Події на фронтах на зламі 1941–1942 рр. продемонстрували, що війна набуває затяжного характеру.

Напруження всіх зусиль гітлерівського рейху та його союзників в останній переможний для вермахту рік призвели до стрибкоподібного, вибухового посилення експлуатації окупованих територій Європи й особливої бруталізації окупаційного режиму в Україні в цілому і на Волині зокрема.

Настрої населення починають швидко змінюватися. Зникає загальна атмосфера початкової стриманості чи навіть лояльності значної частини українців до нових господарів регіону. Нацисти остаточно скидають маску "визволителів" від більшовицької тиранії.

За таких умов навіть найбільш лояльні кола української еліти перестали сподіватися на якісь позитивні зміни в нацистській політиці. Надзвичайно промовисто й вичерпно охарактеризував гітлерівський окупаційний режим митрополит Андрей Шептицький у своєму листі до папи Пія XII, написаному 29–31 серпня 1942 р.: "Німецький режим є на рівні, може, й вищім, як режим большевицький, лихий, майже диявольський".[79]

Найпершою дилемою при виборі моделі поведінки українських національних сил у 1942 р. став пошук формули можливого оптимального поєднання протистояння брутальній окупаційній політиці Німеччини та її сателітів з намаганням не надто зашкодити боротьбі вермахту на протирадянському фронті. Лідери всіх українських рухів абсолютно чітко розуміли, що закривати очі на німецькі злочини стосовно українського народу вони не мають права, але з іншого боку – свободу їхніх антинімецьких дій паралізувала одна-єдина думка про можливість реставрації в Україні сталінсько-більшовицького режиму.

Найактивніша та найрадикальніша у своїх діях ОУН(Б), яка своїм керівником визнавала С. Бандеру, опинилася в 1942 р. в дещо легшій з психологічної точки зору ситуації, порівняно з прихильниками А. Мельника чи іншими групами. Бандерівці свідомо пішли на конфлікт з нацистами ще в липні 1941 р., відтак, попри колосальні фізичні втрати і першочергову розгубленість, на початку 1942 р. вони уже зуміли перегрупуватися, відновити підпільну роботу в нових умовах.

Восени 1942 р. швидкими темпами відбулася радикалізація ОУН(Б) на антинімецькій платформі. Всі тюрми в Україні були переповнені членами Руху опору С. Бандери. Багатьох із них після допитів відправили в концтабори до Німеччини. Багато з них померло, інші перебували там до кінця війни. У вересні 1942 р. в таборі Освенцім було побито до смерті двох братів Степана Бандери – Олексу і Василя. У цей же час у львівській тюрмі помер Андрій Марченко – один із керівників ОУН(Б) на Волині, автор революційних пісень.[80]

Низові структури ОУН вимагали розпочати партизанську війну. На Волині рядові оунівці не могли знайти відповіді на питання: "Чому мовчить Провід? Де той Провід? Чому нема вказівки про антинімецьку партизанку?" Окремі лідери волинської ОУН(Б) у цій складній ситуації намагалися знайти свій шлях.

Як показав на допиті в НКВС УРСР (січень 1945 р.) один з відомих командирів УПА Ю. Стельмащук – *Рудий – Кайдаш*, уже у липні 1942 р. у нього відбулася розмова з провідником ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківським – *Охрімом – Климом Савуром*, а після неї – зустріч із крайовим військовим референтом В. Івахівим – *Сомом – Сонаром*. Перед Ю. Стельмащуком, який у той час був військовим референтом Ковельської округи ОУН на Волині, були поставлені такі завдання: підготуватися до проведення старшинських вишколів кадрів, посилити військове навчання членів ОУН, підібрати кандидатури на командирські посади у майбутній військовій окрузі "Турів" УПА–Північ.[81] Велика увага у підготовчій роботі зверталася на збирання і магазинування зброї, набоїв та іншого спорядження.

У середині літа 1942 р., як повідомляє В. Косик, "ОУН Бандери вже мала в розпорядженні більше 600 бойовиків, що могли стати ядром майбутньої Повстанської армії".[82]

Сергій Качинський – *Остап* у вересні 1942 р. висловив думку: "Українські націоналісти мусять тепер знову більше орієнтуватися на радянську Росію і всіма засобами їй допомагати, бо від німців українському народу очікувати нема чого; після закінчення війни з українцями все одно будуть поводитися як із рабами, оскільки кожен німецький солдат має отримати у власність в Україні 40–50 га землі, які потім муситиме обробляти місцеве населення".[83] Це спонукало оунівські верхи діяти рішучіше. За вказівкою Проводу на Поліссі впродовж вересня і на початку жовтня 1942 р. виникають перші бойові відділи ОУН(Б) під командуванням С. Качинського – *Остапа* та Г. Перегійняка – *Довбешки – Коробки*.[84] Здійснюючи напади на німецькі війська й окупаційні установи, вони швидко завойовують авторитет. Зростає чисельність їх відділів.

Своєю чергою, протягом весни–літа 1942 р. мельниківський актив ОУН провів у різних містах України свої регіональні підпільні конференції, на яких вироблялася нова формула діяльності організації

в умовах загострення нацистського терору. 14–15 серпня 1942 р. мельниківці провели в Києві свій нелегальний з'їзд.[85] Його делегати, доносячи настрої регіональних конференцій, наполягали на полагодженні конфлікту з бандерівцями, розбудові організаційної мережі, посиленні антигітлерівської агітації та створенні збройних формувань. Фактично ці вимоги лягли в основу резолюції з'їзду.[86] Мельниківці налагодили доволі тісні стосунки з отаманом Т. Бульбою-Боровцем, намагаючись взяти під свій контроль очолювані ним бойові структури. Влітку 1942 р. мельниківська ОУН провела на південній Волині (райони Дубно, Кременця, Луцька, Рівного) 15 бойових вишколів для членів організації, які очолював В. Білий – *Арієць*. Уже на початку осені 1942 р. ОУН(М) почала формувати перші власні боївки (загальна кількість учасників мельниківських загонів на той період становила 450 осіб),[87] більшість яких, щоправда, протягом наступного року була поглинена сильнішими конкурентами з бандерівської організації.

Виходячи з теорії поступового накопичення власних сил, протягом весни–літа 1942 р. ОУН(Б) формувала на Волині та Поліссі українську сільську самооборону. Боївки самооборони часто відбивали у німців відібране у селян продовольство, рятували людей, яких збиралися вивозити на роботи, вбивали керівників німецьких промислових і сільськогосподарських підприємств (якими на Волині та Поліссі зазвичай були поляки). Часто свої акції бойовики намагалися законспірувати під дії радянських партизанів, щоб відвернути від мешканців сіл гнів німецьких каральних загонів.[88]

Кінець 1942 р. – початок 1943 р. став періодом масового розгортання українського збройного націоналістичного руху.

Командир групи УПА "Турів" Юрій Стельмащук – *Рудий* під час слідства у лютому 1945 р. розповів, що 15 лютого 1943 р. в селі Піддубці Теремнівського району Волинської області крайовий військовий референт ОУН(Б) на ПЗУЗ Василь Івахів – *Сом* скликав нараду з приводу створення партизанських загонів. Нарада визначила кількість людей кожної округи, які повинні були влитись у ряди повстанських відділів, розподілила командний склад, зброю, конспіративно провела військовий вишкіл з добровольцями.[89]

Фактично це була директива щодо створення УПА–Північ. Одночасно крайовий військовий референт *Сом* почав формувати військовий штаб (Головну команду), до якого увійшли *Гарпун*, *Сірко* та інші старшини.

За свідченням того ж *Рудого,* Ковельський окружний провід ОУН весною 1943 р. створив три сотні УПА і підстаршинську школу. Згодом виникла ще одна сотня. Між добровольцями було розподілено зброю – 450 гвинтівок. Пізніше ці чотири сотні командир *Рудий* реорганізував у три загони і назвав це формування Українська повстанча група "Озеро". Чисельність її становила близько 500 вояків. 1-й загін "Стохід" очолив командир *Вовчак* – Олексій Шум, 2-й – "Буг" був сформований з колишніх учасників 103-го батальйону поліції під керівництвом *Лисого* – Івана Климчака, 3-м загоном "Тур" командував *Бистрий* – Пашкевич.[90]

Але й такі великі формування на той час були рідкістю. Діяли окремі невеликі боївки або відділи по 50–60 осіб. До них слід віднести відділи *Остапа* – Сергія Качинського, *Коробки* – Григорія Перегійняка, *Яреми* – Никона Семенюка, *Стрибайла* – Леоніда Борейчука, *Крука* – Івана Климишина, *Аркаса* – Олексія Брися, *Острого* – Ярослава Ждана, *Саблі* – Остапа Качана, *Чорноморця* – Євгена Басюка, *Шпака* та інших.[91]

Від самого початку існування збройні відділи УПА розпочали активну діяльність: нападали на господарські, транспортні, адміністративні та військові об'єкти німецької окупаційної адміністрації. Цьому сприяв перехід української допоміжної поліції за наказом Головного командування УПА на бік українських повстанців, що відбувся у період з 15 березня по 10 квітня 1943 року.

Зокрема, 7 квітня 1943 р. у ліс до повстанців організовано пішли так звані "зеленяки" (Ляндділст України), школа Земельної служби України в кількості 300 юнаків, яких привів Степан Коваль – *Рубащенко*, уродженець Радехівського району Львівської області. Курінь з них формувався в селі Садів. Сотня "зеленяків" на чолі з Анатолієм Гуралем – *Батьком*, уродженцем села Баїв Луцького району, пішла в Звірівсько-Котівські ліси.[92] На початку травня в лави УПА влилася Луцька гендлярська школа.[93]

Швидке кількісне зростання УПА дуже загострило потребу в старшинських та підстаршинських кадрах. Цим займався вишкільний відділ військового штабу УПА. Зокрема, підстаршинську школу організувала 1-ша група УПА у квітні 1943 р. на чолі з колишнім учасником одного з українських легіонів *Корбаном*. Через місяць відбувся випуск підстаршин, або, як їх ще називали, командирів-інструкторів. Старшинська школа “Дружинники” була створена у липні 1943 р. і нараховувала 60 курсантів. Офіційний випуск цієї школи відбувся в грудні 1943 року. Всім курсантам, які успішно закінчили навчання, було присвоєно звання хорунжого.[94]

Створювалися і працювали й інші школи на території Волинської області. У Підгайцях Луцького, Годомичах Маневицького районів діяли вишколи районних пропагандистів. У селі Кукуріки Старовижівського району проходили вишкіл розвідники, у Ківерцях, Піддубцях, Теремно та в багатьох інших місцевостях – медпрацівники.[95]

Починаючи від березня 1943 р., завдяки підтримці мешканців українських сіл, підрозділи УПА брали участь у бойових діях проти загонів німецької поліції та каральних відділів СС в околицях чи в обороні кількох десятків міст та сіл. Найбільші бої відбулися в Цумані, Колках, Турійську, в с. Дружкопіль на Горохівщині.

Заарештований органами НКВС куріний Олексій Брись – *Аркас – Остап* 8 травня 1944 р. розповів: “27 березня 1943 р. я зі своїм загоном у 38 чоловік здійснив збройний напад на м. Горохів з метою захоплення арсеналу зброї і щоб забрати у загін поліцейських, з якими була домовленість про перехід у загін. Такий напад був здійснений ще й для того, щоб не дати приводу для переслідування сімей поліцейських та створення враження, що вони не самі пішли від німців, а їх забрали. Арсенал зі зброєю вдалося захопити і приєднати до загону 30 поліцейських”.

Окупанти не могли не помічати активного руху опору на Волині. Великий бій підрозділу УПА з фашистами відбувся 15 березня 1943 р. поблизу смт Торчин Луцького району.[96] А 9 серпня упівці в с. Пулганів заатакували чотири автомобілі німців. Після чотирьохгодинного бою німців було розбито. У бою загинуло 20 окупантів, багатьох було поранено, частину взято в полон, а автомобілі спалено. Повстанці захопили всю зброю, яку мали німці.[97]

У відповідь на німецькі репресії проти українських сіл за підтримку УПА у другій половині березня повстанці вдалися до тактики попереджень окупаційної адміністрації про відповідальність за антиукраїнські дії. В одному з них, наприклад, Степан Савчук – *Наливайко* закликав: “Зауважте, якщо прийдете зі своїм гестапо, то ви поплатитеся власною головою. Не думайте, що партизани такі собаки, як ваші гестапо і комісари. На доказ цього посилаємо вам ваших людей і нагадуємо вам: “На кожен ваш удар ми відповімо ударом!” Ваш Цумань разом із вами та вашими поляками злетить у повітря. Не радійте тому, що ви, окупувавши Україну, палите її, п’єте народну кров і погрожуєте своїми танками. Наші груди міцніші за ваші танки, наша гордість сильніша за ваше гестапо. Ми знаємо, що ви прийшли для того, щоб сплюндрувати Україну й знищити українців. За це ви розплатитеся своєю власною кров’ю!!!”[98] Подібні заклики не були пустими погрозами. Усе частіше антинімецькі військові дії повстанських формацій набували наступального характеру, тобто формування УПА самі проявляли стратегічну ініціативу під час наступів на ворожі укріплення, що нерідко здійснювалися під покровом ночі.

Водночас із успіхами УПА зазнала втрат командного складу з числа організаторів перших її формувань. 22 лютого біля Висоцька сотня Г. Перегійняка була атакована німецьким відділом, у результаті чого загинув командир цього підрозділу.[99] У ніч з 10 на 11 березня під час бою загинув організатор перших відділів УПА С. Качинський. 13 травня біля с. Чорниж Колківського району Волинської області в бою з німецьким військовим підрозділом загинули поручники УПА Василь Івахів та Юліян Ковальський – *Гарпун* і хорунжий Семен Снятецький – *Сівко*.[100]

У підсумковому звіті німецького розвідувального відділу штабу для боротьби проти банд від 30 червня 1943 р. відтворено загальну картину антинацистських збройних дій УПА. У ньому зазначається: “У березні кількість великих нападів на державні маєтки та підприємства постачання у районах Любомля, Володимир-Волинська, Горохова, Дубна та Крем’янця не перевищило цифри 8, у квітні їх

5 Зам. 5156

було 57, а в травні – 70. Особливо відчутним було знищення важливих лісопильних заводів, підпал багатьох державних маєтків та зростання кількості нападів на південну дорогу”. У звіті зроблено висновок, що попри деякі розбіжності в тактиці антинімецьких дій окремих повстанських загонів спільними для усіх відділів УПА є “зусилля паралізувати німецьку воєнну економіку нападами на державні маєтки та центри постачання”.[101]

Численні факти тогочасних боїв між повстанськими і німецькими каральними підрозділами зафіксовано у багатьох розвідувальних зведеннях радянських партизанських загонів для УШПР, у яких прибічників Бандери традиційно називали бандерівцями (чи помилково “бендерівцями”), а Т. Бульби-Боровця – “бульбівцями“. Ось витяги тільки з кількох зведень штабу партизанського загону під командуванням О. Сабурова, дані штабу Шитова: “Ковель, 6.4.1943 р. У містечку відбувся бій німців з поліцією (націоналістами). Поліція вбила 18 німців, випустила заарештованих із тюрми і розпустила табори трудової повинності“ (розвідувальне зведення № 4 від 24 квітня). “Націоналісти нападають на невеликі німецькі гарнізони“ (розвідувальне зведення № 6 від 1 червня).[102] Отже, український повстанський рух охопив усю Волинь. Весною 1943 р. упівські загони витіснили німців з Колок.[103] Тут утворилася вільна від загарбників територія, яка увійшла в історію як Колківська республіка.

Загони УПА організували тут цивільну владу і громадське життя. До Колок прибув командир Північно-західної групи УПА Юрій Стельмащук – *Рудий* зі своїм штабом та працівниками з територіальної адміністрації.

Влітку 1943 р. одним із головних завдань керівників “Колківської республіки” було забезпечити населенню збір врожаю і його збереження. На врожай зазіхали німці і поляки. А тому “УПА залізним кордоном загородила вступ усім займанцям на українські лани. Під охороною УПА люди жнуть і молотять своє збіжжя. Декуди німці, щоб захопити збір у свої руки, посилають на поле польських наймитів, даючи їм зброю в руки. УПА завжди збіжжя відбиває, нагороджуючи смертю на місці вірних вислужників Гітлера”.[104]

Українське населення симпатизувало упівцям, надавало їм усіляку посильну допомогу. УПА була народною армією. В ній боролись знайомі, сусіди, брати, сестри, чоловіки, дружини, куми, свати, кохані та наречені, батьки та діти. Повстанець завжди находив під селянським дахом притулок, чисту постіль, добру вечерю, теплу воду і навіть дівочий поцілунок. У народі любовно називали упівців “наші хлопці”.[105] Допомагали люди як могли. Секретар районного господарчого Колківського району Дем’ян Загоровець на допиті в НКВС пригадував: “В с. Копилля було викопано 7 бункерів. Заклали туди біля 450 центнерів жита, 45 центнерів борошна, 300 кг сухарів, центнер маку, 68 вичинених конячих шкір, 7 операційних столів, лікарняні ліжка і медикаменти. Все заготовлялося під керівництвом райпроводу ОУН”.[106]

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1943 р. німці вирішили розгромити непокірну “республіку”. На Колки вони кинули цілу дивізію, застосували авіацію.[107]

Доволі частими були випадки героїзму і самопожертви заради перемоги над ворогом. На початку серпня у с. Загорів у сільському монастирі відбувся один із найвідоміших з них – бій чоти Андрія Марцинюка – *Берези* проти більш ніж учетверо потужнішого нацистського карального підрозділу, під час якого німецька сторона застосувала танки й авіацію. В бою загинули 31 повстанець (з 42-х) і понад 100 німців (з понад 200).[108]

У ніч з 19 на 20 серпня 1943 р. відбувся напад кількох куренів під командуванням командира ВО “Турів” Ю. Стельмащука на м. Камінь-Каширський, яке повстанці здобули й утримували до 17-ї години наступної доби. Здобуто цінні трофеї: понад 20 000 набоїв, п’ять кулеметів, чотири автомати, понад 100 пістолетів, чотири радіоприймачі, 16 друкарських машинок, 11 коней, сім мотоциклів, одну легкову автомашину й багато харчів.[109] Ворог втратив 100 осіб убитими і 15 пораненими.

Цікавим є те, що повстанці при цьому помстилися німцям за їхню екзекуцію над селянами с. Кортеліси Ратнівського району. Вони були розстріляні повстанцями привселюдно у Камені-Каширському.[140] У свою чергу нацисти за цю акцію помстилися мешканцям. Два літаки повністю спалили вулицю Гніван під час бомбардування, загинуло кілька людей.[111]

Отже, жорстока й безкомпромісна боротьба українських патріотичних сил за здобуття національної незалежності, відстоювання і захист власної території і всього народу засвідчили створення у роки Другої світової війни ще одного феномена світової історії – Української повстанської армії.

Українські націоналісти головними ворогами української самостійності визнавали Польщу і Радянський Союз. Однак реальна можливість стати на шлях збройної боротьби з московським окупантом України створилася лише у зв'язку з війною, що розпочалася 22 червня 1941 року. Від цього часу бере початок протибільшовицький фронт ОУН. Перехід ОУН(Б) на антинімецькі позиції змусив бандерівську організацію вдатися до стратегії "двофронтової" боротьби, розрахованої на одночасну протидію імперіалізмам Берліна і Москви в їх планах щодо українських земель. ОУН засадничо відкидала будь-які можливості перебування України в складі СРСР.

Збройний виступ ОУН навесні 1943 р. і організація УПА на Волині–Поліссі започаткували активні дії українських націоналістів на протибільшовицькому фронті. Ще в 1942 р. ОУН охарактеризувала партизанів як агентів "Сталіна і Сікорського" і в подальшому розглядала їх як авангард московського імперіалізму. Вороже ставлення ОУН до радянських партизанів пояснювалося кількома поважними причинами, про які йдеться в конфіденційному документі ОУН "До внутрішнього положення" (кінець 1943 року). "Шкідливість дій червоної партизанки, – говориться в ньому, – полягає в слідуючому: 1) Провокує німців до виступів проти українського народу; 2) Нищить свідомий український елемент; 3) Є одиноким чинником, що веде комуністичну роботу на українських землях й через це вводить дезорієнтацію серед частини населення (промосковська орієнтація); 4) Своїми діями старається паралізувати визвольний рух українського народу; 5) Є передовим загоном московського імперіалізму й тим самим є ворогом визвольної боротьби поневолених народів…"[112]

Створення УПА на Волині–Поліссі та розгортання її бойових формувань, їх прагнення закріпити за собою цей терен посилило конфронтацію між націоналістами і партизанами.

Загострення стосунків між українськими повстанцями і червоними партизанами навесні 1943 р. було викликане не лише загальним ворожим ставленням українського руху Опору до перспективи повернення радянської влади, а й зумовлювалось оперативними обставинами. В цей час на території Волині–Полісся, у північно-східній частині регіону були зосереджені найбільш боєздатні партизанські формування. У зв'язку з цим УШПР планував створити постійний плацдарм у вигляді партизанських країв і зон для ведення бойових дій у західному і південно-західному напрямках. Ці плани партизанського командування створювали не лише загрозу підпіллю ОУН і УПА, включаючи й людські ресурси, а й обмежували зону їх бойової діяльності.

Наприкінці вересня 1943 р., за свідченнями відомого командира УПА Ю. Стельмащука – *Рудого – Кайдаша*, питання боротьби з радянськими партизанами розглядалося на спеціальній нараді за участю командира УПА на Волині–Поліссі *Клима Савура*. Було домовлено атакувати і знищити силами груп "Турів" і "Заграва" партизанське з'єднання під командуванням О. Федорова. Однак завдати скоординованого удару не вдалося. Спроби *Рудого* (група "Турів") власними силами здійснити наступ на позиції червоних партизанів в районі Любешова були легко відбиті. 2 листопада 1943 р., зустрівшись з *Климом Савуром*, Ю. Стельмащук висловив думку "про недоцільність вести дальшу боротьбу проти партизанів", з чим командир УПА погодився.[113]

Восени 1943 р. масштаби збройного протиборства між червоними партизанами й силами українського руху опору помітно посилились порівняно з весняно-літнім періодом. В одній із праць, присвяченій УПА, говориться, що впродовж жовтня–листопада 1943 р. українські повстанці провели з партизанами 54 бої, в той час як з німцями – 47.[114] Це підтверджують й радянські джерела.

Посилення боротьби між українськими повстанцями і червоними партизанами наприкінці 1943 р. було об'єктивно неминучим. У зв'язку з тим, що лінія фронту стрімко наближалася до західноукраїнських земель, які становили запілля визвольного руху, спроби партизанів закріпитися в західному регіоні становили смертельну небезпеку для УПА. За партизанами йшла Червона армія, за нею – радянська влада з карально-репресивним апаратом. Щоб гідно протистояти цій загрозі, українські націоналісти

мали згортати протинімецький фронт і ще до приходу радянських військ спробувати очистити свої терени від червоних партизанів і тих елементів, котрі розглядалися як потенційні “агенти Москви”.

Бойові дії між загонами червоних партизанів і українськими повстанцями завжди носили впертий і непоступливий характер. “Боротьба з червоними партизанами, – писав Л. Шанковський, – була куди складніша за боротьбу з німцями. Партизани – це був бойовий, відважний і жорстокий противник, що знав мову і місцеві умови та вмів прекрасно маскуватися. У боротьбі з цим противником УПА здобувала важливий досвід для прийдешньої боротьби”.[115]

Зі свого боку, радянська сторона визнавала УПА більш небезпечним противником ніж німців.

Незважаючи на те, що в тактиці і методах бойових дій партизанів і українських повстанців було багато спільного, однак кожна зі сторін в боротьбі між собою мала плюси і мінуси. Червоні партизани, як правило, мали перевагу в озброєнні, в їхніх загонах було багато кваліфікованих офіцерських кадрів, а також осіб сержантського і рядового складу Червоної армії і НКВС, котрі мали бойовий і оперативний досвід.

Слід зазначити, що не завжди червоні партизани добре поводилися з місцевим населенням. Вчитель В. Ф. Шуйчук з поліського села Хотешів занотував такі факти:

“На другий день Пасхи 25.04.1943 р. під час церковної служби, Василь Наумік на коні в’їхав у церкву і двома пострілами вбив місцевого священика, організатора боївок УПА в селі Олександра Білецького. Із засідки в районі села Мельники-Річицькі партизани вбили *Сушка* – провідника групи “Північ”. Разом з ним загинув лікар Євген Каранович, медсестра Марія та четверо невідомих з числа їх охорони. Вони урочисто були поховані на цвинтарі біля Хотешівської церкви. Нині там відновлено цю могилу, встановлено меморіальну дошку.

Осінню 1943 року в селі побував загін партизан із з’єднання Федорова. Окремі “приймаки” – червоноармійці пішли з ними. Оунівці відступили в ліс до своєї бази і схронів, а партизани, не наважившись їх атакувати, мирно покинули Хотешів. Відступаючи з села, партизани захоплювали вози, міняли загнаних коней на здорових селянських, шукали одяг. Причому знаходили скрізь – це були майстри своєї справи. Прилюдно все це видавалось за “добровільні” пожертви на користь партизан”.[116]

Що стосується УПА, то у своєму запіллі вона відчувала більшу допомогу від місцевого населення ніж партизани. І ця обставина давала повстанцям значні переваги у веденні розвідки, встановленні місць дислокації свого противника, дозволяла контролювати його рух по теренах, вирішувати питання забезпечення продовольством і переховування поранених і хворих бійців.

Говорячи про протибільшовицький фронт УПА в 1943 р., необхідно підкреслити, що він у цей період спрямовувався проти радянських партизан і мав на меті паралізувати їхні дії, не допустити їхнього проникнення на західноукраїнські терени. Повстанським відділам вдалося частково обмежити діяльність партизанських формувань на території Волинської і Рівненської областей, а також перешкодити їх просуванню в Галичину. Поодинокі сутички між загонами червоних партизанів і УПА навесні 1943 р. вже влітку і восени набули характеру впертих і безкомпромісних боїв, кількість яких постійно зростала.

Тим часом протиборство ОУН і УПА з червоними партизанами було лише прологом до тієї боротьби, яка мала розгорнутися внаслідок переміщення лінії фронту із сходу на захід. І ця обставина не могла не бентежити більшовиків. Вони поступово усвідомлювали, що дії українських повстанців можуть перетворитися у фактор, який гальмуватиме наступ Червоної армії на території Західної України.

3.5. Українсько-польський конфлікт

У роки війни через Волинь прокотилася ще одна хвиля людського горя. Страшними і трагічними тут виявилися наслідки польсько-українського протиборства.

Слід зазначити, що політично-військове протистояння, з одного боку, ОУН і УПА, а з другого – представницьких структур польського еміграційного уряду і військових та парамілітарних формувань на територіях спільного проживання українців і поляків у 1939–1945 рр. принесло десятки тисяч жертв

серед мирного населення. Тому воно залишається найболючішою проблемою сучасних відносин двох народів-сусідів. Це підтвердив перебіг дискусій влітку 2003 р. довкола трагічних волинських подій, а також заходи по обидва боки українсько-польського кордону з вшанування пам'яті загиблих, зокрема спільна заява президентів обох країн з приводу кривавого міжнаціонального конфлікту часів Другої світової війни. Ці безпрецедентно важливі для взаємного розуміння кроки не поставили крапку в дискусіях між науковцями щодо причин та наслідків цього конфлікту, але дали серйозний поштовх процесу переосмислення історичних подій.

Слід зауважити, що хоча через низку обставин конфлікт на Волині виявився найкривавішим, а відомості про нього набули останнім часом найбільшого розголосу, протистояння двох національних визвольних рухів у 1939–1945 рр. охопило майже всі території спільного проживання українців і поляків, тобто не лише Волинь, а й Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Надсяння, Лемківщину. Тому ці події доцільно розглядати в комплексі, а також у контексті всієї попередньої історії українсько-польських відносин.

Особливо кривавим став 1943 рік. Конфлікт між поляками та українцями зумовило багато історичних, політичних, соціально-економічних причин. Тодішні українсько-польські відносини були надзвичайно напруженими, беручи до уваги історичний розвиток і те, що поляки не бажали відмовитися від претензій на західноукраїнські землі.[117] Німецька влада підігрівала ці настрої, постійно підкидаючи в багаття українсько-польської конфронтації нові в'язки хмизу ненависті. Е. Кох наголошував: “Нам треба домогтись, щоб поляк при зустрічі з українцем хотів його убити, щоб українець, побачивши поляка, теж горів бажанням його убити...”[118] Ставлення німців до польсько-українського конфлікту підтверджує відповідь сарненського гебітскомісара на скарги поляків: “Ви хочете Сікорського, а українці хочуть Бандеру. Ну, і бийтеся між собою”.[119] Часто на зібраннях голів сільських управ представники німецької влади закликали українців: “Бити ляхів, де тільки хто їх зустріне”.[120] На Володимирщині німці на мітингах, облудно виступаючи в ролі “оборонців” українського населення від польського терору, обіцяли розстрілювати по 10 поляків за кожного вбитого ними німця.[121] Після відходу української поліції в ліс окупаційна влада всіляко фаворизувала поляків. На місце української поліції прийшла польська. Крім того, гітлерівці перекинули на Волинь польські поліцейські батальйони, а свою жандармерію вивезли з краю.[122] У Луцьку всі німецькі адміністративні установи були опановані поляками. В уряді генералкомісаріату з усіма його відділами чиновників польської національності налічувалось 80 %, гебітскомісаріаті – 60 % , центральній установі для торгівлі зі Сходом – 60 %, господарському банку – 30 %.[123] Полонені вояки УПА пізніше на допитах у радянських слідчих органах свідчили: “Німці самі одягають шинелі з тризубом і йдуть на польське село, спалюють його. Ніби то є ми. Так трапилось у Гуті Степанській. Німців було чоловік з 250 у цивільному. Дітей кидали у вогонь живими”.[124] М. Хрущов, аналізуючи у червні 1943 р. загострені українсько-польські стосунки на Волині, встановив діагноз: “Моя думка, що все це – справа рук німців”.[125]

Свою лепту у напруженість між польським й українським народами вносили радянські партизани. Навесні 1943 р. розпочалась мобілізація поляків до червоних партизанських відділів, а 8 травня Т. Строкач передавав по рації у ліси Волині: “Польські загони організовувати можна, і чим більше, тим краще”.[126] У з'єднанні О. Сабурова поляки творили самостійну бойову одиницю під командуванням Р. Сатановського. Загін отримав право воювати під своїм національним прапором, особовий склад носив форму польської армії. На Рівненщині також оперували загони ім. Т. Костюшка і В. Василевської.[127] Польське населення перетворювалось у надійних союзників більшовиків.[128]

Нерідко ті дослідники, котрі пишуть про українсько-польський конфлікт 1943 р., наголошують лише на національних мотивах, забуваючи, що соціальні фактори були також надзвичайно вибуховими. Роль міни сповільненої дії на Волині відігравало співвідношення земельної власності. Ще з довоєнних часів значна частина земельних угідь належала польським колоністам. Осадник, котрий був живим доказом кривди, заподіяної польським урядом українському населенню, вніс роздратування, загострив відносини між поляками й українцями, він став тою сіллю, яка завжди ятрила рани і ніколи їх не гоїла на

українському тілі. Тому українське сільське населення Волині із задоволенням сприйняло декрет УПА від 15 серпня 1943 р. про перехід земель колишніх польських поміщиків і колоністів у володіння українських господарств.[129] Спроба з'ясувати, хто ж перший на Волині розпочав збройну боротьбу, зазвичай є безнадійною. Відповіді ніхто не дасть, навіть у Судний день.

Перші напади українських повстанців на поляків зафіксовані наприкінці 1942 року. Вони проходили під знаком помсти за події на Холмщині. Однак тоді ж мали місце розправи польських військовиків над мирними українськими жителями. Так, на католицьке Різдво польська боївка напала на с. Пересоловичі. Над трупами замордованих українців польські партизани колядували. На початку 1943 р. вбивства українцями поляків мали спорадичний характер. Це засвідчує звіт одного з представників польського еміграційного уряду на Волині. Він стверджує, що знищували "поляків, які були на німецькій службі як адміністратори маєтків, лісова і шляхова служба і т. п. Вбивства... були викликані прагненням помсти особам, що вислужувалися перед німцями і не раз у зв'язку з характером своїх обов'язків мусили виступати проти інтересів місцевого населення".[130] Антипольська акція набуває етнічного характеру з кінця лютого. Впродовж березня на Волині поширились чутки: "Великдень українці відсвяткують по селах без поляків".[131]

Головні події сталися влітку 1943 року. Журнал "До зброї" писав: "Будувати Польщу хай ідуть на польські корінні землі, бо тут зможуть тільки приспішити свою ганебну смерть".[132] Бандерівці вирішили очистити від поляків Волинь, їх представники повідомляли кожне польське село, щоб його мешканці за 48 годин вибралися за Буг або Сян – інакше смерть. Польське підпілля віддало наказ: сидіти на місці, бо Польща втратить Волинь.[133] На боці українців була історична та реальна справедливість. Але треба враховувати емоціональні психологічні мотиви польських мешканців Волині. Для них ці землі теж були батьківщиною. Обидві ворогуючі сторони обрали не політичне вирішення проблеми, а біологічне.

УПА 11 липня 1943 р. розпочала кампанію деполонізації Волині. АК та інші польські збройні угруповання вчинили опір.[134] Обидві сторони проливали невинну кров і поповнили реєстр ганебних вчинків. Участь у масових акціях брали цивільні люди з косами і сокирами. В хід пішли поліна, каміння, середньовічні палі. Здавалось, що повернулись часи Яреми Вишневецького і Максима Кривоноса, у волинських селах відбувались ремінісценції пекельних сцен на вулицях Немирова 1648 р. і Умані 1768 року.[135]

Через різню поляки масово залишали свої оселі. Вони втікали у міста, поповнювали ряди польських і радянських партизанів, добровільно виїжджали на роботу до Німеччини.

Варто зауважити, що в період 1941–1943 рр. відбулася значна деформація суспільної моралі мешканців Волині, пройшло моральне виснаження і навіть моральне спустошення як окремих громадян, так і суспільства загалом. Саме на цей період припадають екстермінація євреїв, здійснювана за участю деякої частини місцевого населення, масове вивезення людей на каторжні роботи до Німеччини, у ході якого окупанти неодноразово палили села і винищували жителів. Усе це в сукупності призвело до послаблення почуття святості людського життя, що додатково торувало дорогу українсько-польському конфлікту, який приніс багато безневинних жертв.

Важко з'ясувати кількість жертв з обох сторін.

Ветеранські та кресові організації в Польщі і ті вчені, які підтримують їх, завищують власні втрати, ігноруючи при цьому українські. Проте є польські вчені, які бажають розібратися в ситуації, не політизуючи її.

За підрахунками Чеслава Мадайчика, у конфлікті, який тривав упродовж 1943–1944 рр. на Волині, в Галичині і східних районах сучасної Польщі загинуло 40 тис. поляків, а 200 тис. стали біженцями.[136] За два десятиліття, які минули після цієї публікації, оцінка польських жертв зросла у 2–2,5 раза. Відомий український дослідник демографічних втрат людства у XX ст. О. Г. Лавер вважав таке підвищення безпідставним.[137]

Співвідношення польських і українських втрат тепер оцінюється в польській історіографії так: поляки до 100 тис., українці від 15 до 20 тис. Ці цифри називаються, зокрема, у першому виданні підручника професора Владислава Серчика[138] і в розділі Ґжеґожа Мотики, надрукованому у колективній монографії, виданий Інститутом політичних студій ПАН восени 2002 року.[139]

Оцінки Владислава Семашка й Юзефа Туровського (до 100 тис. жертв тільки на Волині) відомий знавець українсько-польських відносин, нині, на жаль, покійний Ришард Торжецький вважає завищеними.[140]

У книзі Владислава і Єви Семашків, виданій у 2000 р. загальні втрати поляків від рук українців зменшуються до розмірів від 50 до 60 тис. осіб.[141] Цей двотомник обсягом у 1440 сторінок дає відомості про кожне волинське село. Зменшення втрат удвоє і виведення цифри втрат з величезної кількості одиничних фактів створюють враження об'єктивності здійсненої роботи. Проте українські вчені та краєзнавці стверджують, що вибіркова перевірка даних батька і дочки Семашків показує постійну тенденцію до завишення втрат поляків.

Відомий львівський історик професор С. А. Макарчук твердить, що на основі тих матеріалів, які фіксували вже у 1944 р. місцеві комісії з розслідування злочинів німецьких окупантів на території низки районів Волинської області – Турійського, Любомльського, Маневицького, Ківерцівського, Камінь-Каширського та інших, принаймні, складається враженння, що жертви серед мирного українського населення від рук різних польських боївок були дуже істотними, а по громадах Турійського району були навіть більшими від кількості вбитих поляків.[142]

Отже, воєнне лихоліття страшною руїною прокотилося по Волині, горем і трагедією увірвалось в кожну оселю, в кожну родину.

Найбільш переконливо висвітлюють масштаби людських, економічних та культурних втрат у роки війни документи фонду Волинської обласної комісії щодо обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками народному господарству і населенню (1944–1945 рр.), які зберігаються у Державному архіві Волинської області.

Величезними були людські втрати. Так, у Волинській області знищено 165 339 осіб – шоста частина всього населення. У Камінь-Каширському районі було розстріляно, замучено, повішено, спалено живими 5095 осіб, у Рожищенському – 6022, Колківському – 3949, Голобському – 10 147, Луцькому – 36 188. Було знищено майже все населення міста Ковеля.[143]

Від початку лютого до 20 липня 1944 р. Червона армія звільнила область від нацистських загарбників. Проте після вигнання ворога мир в області не настав. Національно-визвольний рух продовжував чинити опір новій радянізації краю. Ще довгий час тривала, за висловом відомого історика Юрія Шаповала "війна після війни".

---

[1] Гуртовий Г. Торчин – передзвін віків: історико-краєзнавчі нариси / Г. Гуртовий.– Луцьк, 2003.– С. 147.
[2] Сорока Ю. У роки воєнного лихоліття / Ю. Сорока // Волинь моя.– 2004.– Вип. 4.– С. 71.
[3] Шуйчук В. Ф. Короткий нарис історії села Хотешів / В. Ф. Шуйчук.– Хотешів, 2006.– С. 27.
[4] Гуртовий Г. Вказ. праця.– С. 149.
[5] Сорока Ю. Вказ. стаття.– С. 74.
[6] Там само.
[7] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9526.
[8] Там само, спр. 9543.
[9] Там само, спр. 9591.
[10] Так само, спр. 9659.
[11] Там само, спр. 9553.
[12] Там само, спр. 9550.
[13] Там само, спр. 9489.
[14] Там само, спр. 9452.
[15] Stajner Karlo. Seven Thousand Days in Siberia / Karlo Stajner.– Edinburgh, 1988.– P. 101.
[16] Див.: Епплбом Енн. Історія ГУЛАГу / Енн Епплбом; пер. з анг. А. Іщенка.– К., 2006.– С. 324.
[17] Иметь силу помнить.– М., 1991.– С. 166.

[18] Ginzburg E. Within the Whirlwind [Krutoi marshrut]. – Part II / E. Ginzburg; trans. Jan Boland.– New-York, London, 1981.– P. 28.

[19] Цит. із: Епплбом Енн. Вказ. праця.– С. 325.

[20] Кокурин А. ГУЛАГ: структура и кадры / А. Кокурин, Ю. Моруков // Свободная мысль.– № 7; Кокурин А. ГУЛАГ: 1917–1960: документы / А. Кокурин, Н. Петров.– М., 2000.– С. 441.

[21] Bacon E. The Gulag of War / E. Bacon.– London, 1994.– P. 149.

[22] Ibidem.– P. 148.

[23] Ivanova T. M. Labor Camp Socialism / T. M. Ivanova.– NY and London, 2000.– P. 94.

[24] Див. Гуртовий Вказ. праця – С. 150.

[25] Див.: Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 років / В. О. Данилюк.– Луцьк, 1995.– С. 89.

[26] ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х ч.– Ч. 1. / упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патреляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький.– К., 2006.– С. 250–251.

[27] Цит. із: Данилюк В. О. Вказ. праця.– С. 94.

[28] Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик.– Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.– С. 116.

[29] Там само.– С. 118.

[30] Сергійчук В. І. Український здвиг. Волинь 1939–1955 / В. І. Сергійчук.– К., 2005.– С. 124–125.

[31] Цит. із: Сорока Ю. Вказ. праця.– С. 76–77.

[32] Сорока Ю. Вказ. праця.– С. 78.

[33] Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині / А. Криштальський.– Вид. 2-ге, виправл. і доп.– Луцьк, 1994.– С. 14.

[34] Косик В. Вказ. праця. – С. 159.

[35] Волинь Радянська (1939–1965): зб. док. і мат.– Ч. ІІІ.– Львів, 1971.– С. 151; Книга Пам’яті України. Волинська область.– Т. 1. – Львів, 1995.– С. 9.

[36] Гуртовий Г. Вказ. праця.– С. 155–156.

[37] Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція: наукові та краєзнавчі нариси / В. Наконечний.– Луцьк, 2006.– С. 89.

[38] Шуйчук В. Ф. Вказ. праця.– С. 28–29.

[39] Сорока Ю. Вказ. праця.– С. 80.

[40] Наконечний В. Вказ. праця.– С. 85.

[41] Косик В. Вказ. праця.– С. 126.

[42] Радянська Волинь.– 1967.– 11 лип.

[43] Держархів Волинської обл., ф. П-597, оп. 1, спр. 313, арк. 75–93.

[44] Сорока Ю. Вказ. праця.– С. 81.

[45] Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років XX століття / Ю. Киричук.– Львів, 2000.– С. 29.

[46] Український голос (Луцьк).– 1942.– 18 черв.– С. 2.

[47] Коваль М. “Остарбайтери” України: раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. Коваль // Політика і час.– 1998.– № 9.– С. 76.

[48] Там само.– С. 77.

[49] Сторожук С. Заручники II Світової війни: доля українських остарбайтерів / С. Сторожук // Історія України.– 2002.– № 35.

[50] Гика В. Історія Великої Вітчизняної війни в документах Державного архіву області / В. Гика // Волинь в Другій світовій війні: зб. наук. та публіц. ст. / гол. ред. і упоряд. М. М. Кучерепа.– Луцьк, 2004.– С. 203.

[52] Киричук Ю. Вказ. праця.– С. 39.

[52] Клоков В. И. О стратегии и тактике партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине 1941–1944 гг. / В. И. Клоков // Исторические тетради.– 1994.– С. 11–12.

[53] Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 –1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль.– К., 1994.– С. 32.
[54] Книга Пам'яті України. Волинська область.– Т. 1.– Львів, 1995.– С. 9.
[55] Волинь у Другій світовій війні та в перші повоєнні роки: мат. наук. історико-краєзнавчої конф., присв. 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19–20 квітня 1995 р.– Луцьк, 1995.– С. 16.
[56] Суворов В. День "М" / В. Суворов.– К., 1994.– С. 196.
[57] Цесарский А. Жизнь Дмитрия Медведева / А. Цесарский.– М., 1969.– С. 110; Лукин А. Разведчики / А. Лукин.– М., 1965.– С. 6.
[58] Гнидюк М. Стрибок у легенду / М. Гнидюк.– К., 1964.– С. 3.
[59] Автономов П. Отчизны выполняя приказания / П. Автономов.– М., 1975.– С. 38.
[60] Федоров О. Підпільний обком діє / О. Федоров.– К., 1976.– С. 431–432.
[61] Кондратюк К. Радянський партизанський рух на Волині / К. Кондратюк // Волинь у Другій світовій війні...– С. 42.
[62] Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.– К., 1957.– С. 174.
[63] Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984.– С. 66.
[64] Коваль М. В. Вказ. праця.– С. 33.
[65] Там само.
[66] Бринський А. По той бік фронту / А. Бринський.– К., 1976.– С. 284.
[67] Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С. А. Ковпак.– К., 1975.– С. 180.
[68] Федоров А. Ф. Последняя зима / А. Ф. Федоров.– М., 1981.– С. 29.
[69] Корчев М. С. Битва в лісах / М. С. Корчев.– К., 1973.– С. 201–202.
[70] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1763, арк. 27.
[71] Там само, арк. 24.
[72] Там само, арк. 26.
[73] Волинь туристська.– Львів, 1975.– С. 112.
[74] Цит. із: Данилюк В. Суд червоних партизан / В. Данилюк, Ю. Хлопук // Волинь в Другій світовій війні…– С. 63
[75] Федоров А. Ф. Последняя зима...– С. 95.
[76] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1469, арк. 104.
[77] ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1289, арк. 71.
[78] Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Дзьобак В. В., Ільюшин І. І., Касьянов Г. В. та ін.– К., 2005.– С. 97.
[79] Музичка Г. Митрополит Андрей в часі німецької окупації. (Його лист 29–31 серпня 1942 р.) / Г. Музичка // Богослов'я.– Рим.– Т. LIVOL.– С. 98.
[80] Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху…– С. 41.
[81] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 861, арк. 31.
[82] Косик В. Вказ. праця.– С. 237.
[83] Україна у Другій світовій війні у документах. Зб. німецьких архівних матеріалів (1941–1942) / упорядкування Володимира Косика.– Т. 2.– Львів, 1998.– С. 276.
[84] Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху…– С. 42.
[85] Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії / А. Русначенко.– К., 2002.– С. 78.
[86] Гайвас Я. Переломовий рік / Я. Гайвас // Організація українських націоналістів 1929–1954.– Б. М.: На чужині, 1954.– С. 297–298.
[87] Русначенко А. Вказ. праця.– С. 74.
[88] ОУН в 1942 році. Документи.– С. 11–12.
[89] Марчук І. Воєнна округа (група) УПА – "Турів" (виникнення та еволюція) / І. Марчук // Воля і Батьківщина.– Львів, 1997.– Ч. 3.– С. 39.
[90] Марчук І. Формування та структура УПА–Північ / І. Марчук // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / гол. редколегії Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка (Україна:

культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).– Львів, 2004.– С. 112.

[91]Там само.

[92] Віче (Луцьк).– 1995.– 26 січ.

[93] Мазурець С. Повстанськими стежками: розповіді очевидця / С. Мазурець.– Луцьк, 2002.– С. 153.

[94] Марчук І. Формування та структура УПА–Північ // Українська Повстанська Армія…– С. 115.

[95] Мазурець С. Вказ. праця.– С. 154.

[96] Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік / А. Боляновський // Українська Повстанська Армія...– С. 167.

[97] Літопис Української Повстанської Армії.– Т. 2: Волинь і Полісся. Німецька окупація.– Кн. 2-га: Бойові дії УПА.– 3-тє вид.– Торонто, 1990.– С. 163.

[98] ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 9, арк. 58.

[99] Там само, ф. 3833, оп. 2, спр. 22, арк. 1–3.

[100] Там само, арк. 1.

[101] Боляновський А. Вказ. стаття.– С. 170.

[102] Див.: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 253, арк. 61, 72, 73, 82.

[103] Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Д. Шумук.– К., 1998.– С. 134.

[104] Літопис УПА. Нова серія.– Т. 1.– К.; Торонто, 1995.– С. 42.

[105] Дем'ян І. Степан Бандера в українському пісенному фольклорі / І. Дем'ян // Укр. проблеми.– 1995.– № 2. – С. 109–114.

[106] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 197, арк. 17.

[107] Там само, спр. 6180, т. 1, арк. 93.

[108] Семенюк М. Боротьба Української Повстанської Армії з німецькими окупантами / М. Семенюк.– Б. М., 1990.– С. 9–11.

[109] УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр.: зб. док.– Ч. І.– Видання Закордонних Частин ОУН, 1957.– С. 208–209.

[110] Там само.– С. 209.

[111] Шуйчук В. Ф. Вказ. праця.– С. 35.

[112] ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 376, арк. 152.

[113] Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 861, арк. 39.

[114] Шанковський Л. Історія українського війська / Л. Шанковський.– Вид. 2-ге, доп.– Вінніпег, 1953; К., 1991.– С. 46.

[115] Там само.– С. 45.

[116] Шуйчук В. Ф. Вказ. праця.– С. 37.

[117] Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан.– Львів, 1992.– С. 66.

[118] Цит. за: В обороні волі. Боротьба УПА з німецькими окупантами на Рівненщині в 1941–1944 рр.– Рівне, 1995. – С. 132.

[119] Цит. за: Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Україна–Польща: важкі питання: мат. ІІ Міжнар. семінару істориків "Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках".– Варшава, 1998.– С. 162.

[120] Цит. за: Літопис УПА.– Т. 2.– С. 174.

[121] Там само.– С. 192.

[122] В обороні волі...– С. 90; Літопис УПА.– Т. 5.– С. 25.

[123] Літопис УПА.– Т. 5.– С. 24.

[124] Цит. за: Бегма В. Шляхи нескорених / В. Бегма, Л. Кизя.– С. 285.

[125] Цит. за: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1287, арк. 83.

[126] Цит. за: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1296, арк. 114.

[127] ЦДАГО України, ф. 7, оп. 10, спр. 111, арк. 145.
[128] Сабуров А. Отвоеванная весна / А. Сабуров.– Устинов, 1986.– С. 551, Трухан М. Вказ. праця.– С. 50.
[129] ЦДАВО України, ф. 3833, од. 3, спр. 8, арк. 23.
[130] Цит. за: Ісаєвич Я. Українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків / Я. Ісаєвич // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: мат. Міжнар. наук.-практ. конф.– Івано-Франківськ, 1997.– С. 7.
[131] Цит. за: Данилюк В. Вірити занадто боляче…– С. 145.
[132] Цит. за: Літопис УПА. Нова серія.– Т. 1.– С. 8.
[133] Календар-альманах Нового шляху на 1993 р.– С. 120.
[134] В рядах УПА.– С. 45; Верига В. Дорогами другої світової війни / В. Верига.– С. 241.
[135] Киричук Ю. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Ю. Киричук, В. Мороховський // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.– Івано-Франківськ, 1997.– С. 280–283.
[136] Wiadomości Historyczne.– 1988.– № 179.
[137] Лавер О. Г. Війна та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження / О. Г. Лавер.– Ужгород, 2002.– С. 209.
[138] Serczyk Władysław. Historia Ukrainy / Władysław Serczyk.– Wrocław–Warszawa–Kraków, 2001.– S. 340.
[139] Motyka Grzegorz. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1993 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej / Grzegorz Motyka // Tygiel narodów.– Warszawa, 2002.– S. 282.
[140] Torzecki Ryszard. Polacy i Ukraińcy. Sprawá ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki.– Warszawa, 1993.– S. 267–268.
[141] Siemaszko Władysław. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. T. 1–2 / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko.– Warszawa, 2000.– T. 1.– S. 14.
[142] Макарчук С. Українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки, пропозиції / С. Макарчук // Україна–Польща: важкі питання.– Т. 9 / наук. ред. М. М. Кучерепа.– Луцьк, 2004.– С. 348.
[143] Гика В. Історія Великої Вітчизняної війни в документах Державного архіву області / В. Гика // Волинь у Другій світовій війні...– С. 207–208.

4. ВІЙНА ПРОТИ НАРОДУ: СТАЛІНІЗМ НА ВОЛИНІ (1944–1953 РР.)

Період після Другої світової війни був одним із найважчих випробувань для волинян. Процес повернення населення до мирного життя, відбудова господарства проходили у складній обстановці. З приходом Червоної армії відбувалося відновлення роботи усіх державно-партійних структур. Це мало на меті повернути довоєнну організацію суспільного життя у СРСР. Проте для західноукраїнських земель, де впровадження комуністичних принципів відбувалося дуже болісно і перервалося у зв'язку з початком радянсько-німецької війни, цей період став завершальним етапом формування сталінського абсолютизму. Не була винятком і Волинь. Навіть більше, цей край з притаманними йому економіко-соціальною, етнонаціональною, релігійною структурами став одним із осередків повоєнної національно-визвольної боротьби, де населення намагалося протистояти насильницькому насадженню комуністичного способу життя.

Отож, від початку звільнення Волині від німецько-фашистських загарбників з лютого 1944 р. розпочався процес відновлення та організації роботи партійних структур (обкомів, райкомів, міськкомів) і радянських, профспілкових, комсомольських органів. У квітні 1944 р. було поновлено діяльність Волинського обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. Згодом розпочали роботу міські, районні, селищні та сільські органи влади. Загалом партійні структури на Волині були специфічною формою організації суспільства і брали на себе не лише належні їм функції. До їх компетенції належало керівництво діяльністю абсолютно всіх владних інституцій.

Радянські органи, залишаючись у підпорядкованому становищі, займалися лише реалізацією вказівок партійних комітетів. Ради не були справжніми виразниками народної влади. Значна частина виконкомів рад працювала формально, займаючись організаційною метушнею. Так, виконком Сенкевичівської районної ради з 1 січня до 1 червня 1947 р. провів дев'ять засідань, на яких розглянув 273 питання, що становило в середньому 30 питань на кожне засідання.[1] Зазвичай це робилося лише для звітності керівництву.

У перший післявоєнний рік у всіх західних областях була також відновлена діяльність комітетів профспілок. Основним показником їхньої активності вважався чисельний ріст. Головним завданням залишалася організація соціалістичного змагання, яке нав'язувалося усім колективам без винятку. Профспілкам не дозволялося виходити за межі пропаганди кращого досвіду, налагодження побуту на виробництві, організації змагання.

Всебічну допомогу надавали комсомольські організації. Станом на 1 жовтня 1944 р. Волинська обласна організація ЛКСМУ нараховувала 1672 особи. Вже в 1945 р. у західних областях нараховувалось 1984 первинні комсомольські організації, до складу яких входило 15 753 особи, а в 1946 р. їх кількість зросла до 2361 первинної організації з 20 183 членами.[2] Вони були важливим інструментом влади на місцях, особливо на селі, займалися не лише відбудовною діяльністю, а й брали активну участь в усіх запланованих керівництвом заходах (будівництво хат-читалень, створення молодіжних бригад, які відправляли на Схід, агітація за вступ до колгоспів, відбирання у селян-одноосібників хліба тощо).

Перебуваючи під контролем партійного апарату, радянські, комсомольські, профспілкові органи були специфічними продовжувачами справи партії. Це фактично перетворювало правлячу партію у єдину добре контрольовану систему, а тому сприяло організації суспільства в інтересах тоталітарної держави.

Починаючи з 1943 р., ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У прийняли низку постанов, якими окреслили основні завдання радянського керівництва в економічній та політичній сферах Західної України. Серед них: "Про невідкладні заходи по відбудові господарства у районах, звільнених від німецької окупації" (серпень 1943 р.), "Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР" (вересень 1944 р.), "Про заходи допомоги західним областям Української РСР в справі поліпшення масово-політичної та культурно-просвітницької роботи" (грудень 1944 року).[3]

Реалізація цієї програми передусім була покладена на силові структури влади. Карально-репресивну систему на Волині репрезентували органи НКДБ і НКВС, а згодом, після реорганізації у 1946 р., обласні управління, районні та міські відділи Міністерства державної безпеки (МДБ) та управління Міністерства внутрішніх справ (МВС), які з перших днів повернення на західноукраїнські землі відразу взялися виконувати поставлене завдання: забезпечити Червону армію усім необхідним для переможного завершення війни. Малося на увазі зміцнення тилу шляхом ліквідації національного підпілля, проведення мобілізації, харчове та фінансове забезпечення армії тощо. Причому мобілізація мала набути тотального характеру. У сконцентрованих на території західноукраїнських областей військах НКВС і НКДБ навесні 1944 р. нараховувалось 26 304 особи. Їх використовували як каральні підрозділи проти мирного населення. Ними лише за 11 місяців (з лютого 1944 р. по 1 січня 1945 р.) застосовано репресивних акцій щодо 443 960 осіб, з яких вбито 103 313 і заарештовано 15 058 осіб.[4]

Працездатні чоловіки до 60 років мали "добровільно" йти до Червоної армії, щоб "…змити безчестя перебування під фашистською окупацією…"[5] Але оскільки таких "добровольців" виявилося зовсім мало, то основна маса призовників бралася шляхом облав. Під час проведення таких акцій представники радянської влади, НКВС наражалися на збройний супротив населення. Адже саме облави забезпечували "успішне" проведення мобілізації. Опис таких акцій можна знайти в "Літописі УПА": "Звичайно в ранішних годинах або ще звечора оточувалось село військами і відділами НКВС, а потім уже починалася "мобілізація"… При "мобілізації" майже ніколи не обходилося без розстрілів…, шибениць або підпалів…"[6]

Загалом передбачалася відправка на фронт 95–98 % мобілізованих із західноукраїнських областей, але реалізувати ці плани радянській владі не вдалося.[7] Смертність серед таких призовників була надзвичайно висока. Їх відправляли на фронт найчастіше без будь-якої військової підготовки, а колони швидше нагадували військовополонених, рухаючись до місць відправки під конвоєм військ та бронетехніки. Крім того, основним об'єктом мобілізації було сільське населення, здебільшого хлопці 18–20 років, які становили соціальну базу національно-визвольного руху Західної України, а тому й чинили запеклий опір. Це виявилося у масовому дезертирстві, втечах селян до лісу і вступові до загонів УПА, чисельний склад яких у цей період невпинно зростав. Так, житель села Копче (тепер с. Новокотів) Теремнівського (тепер Луцького) району Михайло Юхимович Карплюк був заарештований у грудні 1944 р. і згодом засуджений на 10 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав на 5 років за те, що під час мобілізації в Червону армію "встановив злочинний зв'язок" з членом ОУН, за допомогою якого намагався піти в УПА.[8] Надалі доля його залишається невідомою, найімовірніше, він загинув.

Про незадовільний хід мобілізації у 1944 р. йдеться у різноманітних доповідних записках на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова. Загалом у Волинській області станом на 20 жовтня 1945 р. було затримано 12 731 дезертира з Червоної армії та ухильника.[9] Лише у Горохівському районі на 10 січня 1945 р. було взято на облік 651 особу, з яких було мобілізовано 58 осіб, отримало відстрочку через хворобу 115 осіб, броню – 342 особи, ухилилося – 123 особи.[10]

Окрім мобілізації в діючу армію, було розпочато відправку населення з визволених західноукраїнських областей на лісозаготівлю, будівництво доріг та шляхів, різноманітні новобудови у східні області України та Росії. Таке мобілізаційне повідомлення 23 жовтня 1944 р. отримав Лук'ян Матвійович Наконечний, житель села Боголюби Луцького району. В ньому вказувалося, що утримувач цього повідомлення зобов'язаний з'явитися на роботу у зазначений термін у ліспромгосп. За мобілізаційний строк Л. М. Наконечний змушений був виробити 140 нормоднів, або заготовити 170 кубометрів лісу. Крім того, кожен мобілізований, згідно з повідомленням, повинен мати із собою сокиру і пилку. Якщо ж він достроково виконає зазначений обсяг робіт, то негайно звільняється від подальшої праці в лісі та протягом наступного сезону до мобілізації більше не притягатиметься. За ухилення від мобілізації накладався штраф або наступала кримінальна відповідальність.[11] Прикладом цьому є доля Степаниди Михайлівни Міщук із с. Холопичі Затурцівського (тепер Локачинського) району, яка влітку 1944 р. була мобілізована на промислові роботи в м. Алчевськ. Працюючи на заводі "Сталь–Конструкція"

прибиральницею, 16-річна дівчина не витримала нелюдських побутових умов і під час чергової мобілізаційної пересилки зуміла втекти і повернутись на Волинь. Незважаючи на те, що Степанида змінила місце проживання і впродовж двох років переховувалась від каральних органів, її все ж репресували. За рішенням Особливої наради МДБ СРСР вона була засуджена на 10 років виправно-трудових робіт. А термін покарання відбувала в одному з найжорстокіших закладів ГУЛАГу – Особлазі № 6. Лише в період "відлиги" у 1955 р. їй вдалося звільнитись.[12]

Така своєрідна мобілізація на відбудову народного господарства ще більше загострювала соціально-політичну обстановку на селі. Було багато випадків, коли, отримавши повістку, люди переходили на нелегальне становище, приєднувались до загонів повстанців. Зокрема, Микола Павлович Супрунюк із с. Нуйно Камінь-Каширського району, отримавши у березні 1944 р. повістку про мобілізацію до Червоної армії, по дорозі на фронт втік і приєднався до загонів УПА. За це у 1950 р. був заарештований і засуджений на 10 років ВТТ.[13]

Ситуація з призовом була характерною для всіх західноукраїнських областей. Дії радянського керівництва мали двояку мету. З одного боку, необхідно було поповнити велетенські втрати армії у живій силі, а з іншого – обезлюднити терен і тим самим знищити кадрову опору національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА.

Таким чином, незважаючи на те, що лінія фронту давно відкотилась, в Україні продовжувались бойові дії. Була встановлена комендантська година. У селах заборонялося закривати шторами вікна у вечірній час. Усім без винятку громадянам було заборонено пересуватись у межах районів з одного населеного пункту в інший без спеціального дозволу військових начальників цих населених пунктів. Такий дозвіл був виданий жителю села Олеськ Овазнівського (тепер Любомльського) району Остапу Григоровичу Вовку на в'їзд та проживання у м. Володимир-Волинський. Згідно з правилами перепустка давала право на в'їзд лише у той населений пункт, який у ньому вказаний. У випадку вимушеної зупинки на шляху в інший населений пункт прикордонної смуги і забороненої зони необхідно було відразу повідомити місцеві органи міліції або голову сільської ради. Після прибуття до місця, зазначеного у дозволі, прибула особа зобов'язана була протягом 24 годин здати перепустку у найближчий орган міліції і оформити прописку в паспорті у цій місцевості. При виїзді з цього населеного пункту особа, яка виїжджає, мусила подати свій паспорт в органи міліції для оформлення виписки. У разі втрати перепустки про це слід було повідомити у найближчі органи міліції. Тих, хто порушував ці вказівки, негайно заарештовували і відправляли до в'язниці.[14]

Всі громадяни, в кого ховалися "бандити", і ті, хто ухилявся від мобілізації до Червоної армії, теж арештовувались і вивозились із сім'ями у Сибір на рівні із сім'ями повстанців чи підпільників. Так, у грудні 1944 р. було заарештовано, а 14 липня 1945 р. засуджено на 10 років виправно-трудових робіт Якова Кириловича Мамота із с. Затишне (тепер с. Знамирівка) Цуманського (тепер Ківерцівського) району. Його звинуватили у зв'язках з ОУН лише за те, що ввечері нагодував озброєних вояків, серед яких був його небіж.[15] Місцями призначення для засланих цієї категорії були Караганда та Воркута. Станом на 1 червня 1945 р. сюди вивезено 7 536 таких "ухильників"[16]

У 1945 р. широко застосовувалися публічні страти як метод залякування місцевого населення. Ними керувала виїзна сесія Військової колегії Верховного суду УРСР, що прибула на західноукраїнські землі у грудні 1944 р. згідно з наказом Наркомату внутрішніх справ № 1302/б, підписаним Л. Берією. Фактично цих сесій було дві. Перша розглядала справи УНКВС – УНКДБ Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Чернівецької областей, а друга – Рівненської, Волинської, Тернопільської областей.[17]

На державному рівні поширювалась пропаганда, у якій західноукраїнське суспільство поставало в образі ворога "радянського народу", а якщо ворог не здається, то його знищують. З перших днів визволення міста чи селища тут організовувались відділи НКВС. Першого удару вони завдали особливим групам переселенців, що проживали донедавна на території Польщі. Із санкції Сталіна 9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) було укладено угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і так само польського – з території

УРСР. Угодою передбачалося переселення усіх українців, які проживали в Холмському, Грубешівському, Яновському, Замостському та інших повітах, на територію УРСР. Евакуація мала відбуватися з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 року. Проте складність проведення масового переміщення значної кількості людей призвела до численних переносів строків. Крім того, недосконала організація акції викликала різноманітні непорозуміння. Майже повсюдно переселенців, доставлених до залізниці, тижнями і місяцями тримали під відкритим небом в очікуванні поїздів. Про факт такого "недогляду" вказував у своїй телефонограмі (січень 1945 р.) до секретаря Волинського обкому КП(б)У уповноважений з переселення українців з Грубешівського повіту т. Сірош. Він стверджував, що на ст. Володимир-Волинський уже кілька тижнів під відкритим небом знаходяться 330 українських переселенців із с. Лолоши, які б мали прямувати в Одеську область.[18]

Врешті у 1946 р. ця переселенська акція наблизилася до завершення. За офіційними даними, згідно зі звітом головного представника уряду УРСР з питань евакуації польських громадян А. Цоколя, за період з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. в Польщу було переселено 301 755 сімей (859 905 осіб), у тому числі з Волині – 20 867 сімей (64 798 осіб).[19] З іншого боку, відповідно до звіту головного уповноваженого уряду УРСР з евакуації українського населення М. Ромащенка, в УРСР було переселено 122 622 сім'ї (482 880 осіб). Найбільше їх знайшло притулок у західному регіоні України – 80 471 родина (323 641 особа). У Волинській області оселилось 6498 родин (22 346 осіб).[20]

Відразу на території Волині було утворено низку колоній переселенців-українців з Польщі. Цілком зрозуміло, що ці сім'ї потрапили під означення "потенційних бандитів" та ворогів радянського ладу. А тому у стосунках органів з цією категорією населення незмінно відчувався звинувачувальний ухил. Вони першими відчули на собі безмежне свавілля радянської карально-репресивної системи. Так, зокрема, в новоутвореній колонії Демброва (Діброва) Маньківської сільради Затурцівського (тепер с. Маньків Локачинського) району до 1948 р. було заарештовано і засуджено 2/3 усіх мешканців за звинуваченням у зв'язках з УПА.[21] У колонії Маринків Береської сільради (тепер с. Береськ) Рожищенського району систематично впродовж 1945–1949 рр. тривали чистки переселенців.[22]

Аналогічні методи роботи застосовувались і до іншої категорії населення – "фольксдойчів" (осіб, що в період окупації прийняли німецьке підданство) та сімей тих, хто співпрацював з окупаційною владою чи просто перебував на службі в німецьких установах. Їх долю вирішив Л. Берія, видавши розпорядження № 20 від 7 січня 1944 р., у якому, зокрема, говорилося: "…усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна на основі наказу НКВС СРСР за № 001552 (1940 р.). Усіх направляти до Чорногорського спецтабору для їх подальшого утримання…"[23] Часто під категорію пособників потрапляли вчителі, медики, священики, перекладачі, тобто люди, які, щоб вижити у складних умовах окупації, йшли добровільно чи примусово на роботу в німецькі адміністративні установи. Зокрема, у квітні 1944 р. було заарештовано, а 7 травня 1944 р. засуджено на 8 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав на 3 роки жителя с. Бузаки Ратнівського (тепер Камінь-Каширського) району Василя Микитовича Деркача, який під час німецької окупації працював головою сільської управи.[24] За звинуваченням в агітації щодо надання матеріальної допомоги окупаційній владі шляхом здачі продовольчих поставок, у відправлянні богослужіння з націоналістичними, антирадянськими проповідями священика села Любитів Ковельського району Михайла Йосиповича Новоселецького 6 жовтня 1944 р. військовим трибуналом військ НКВС було засуджено на 15 років каторжних робіт з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна.[25]

Подібна доля чекала й на репатріантів, колишніх полонених, в'язнів німецьких концтаборів та людей, які насильно були вивезені на роботу до Німеччини (остарбайтерів). За даними управління у справах репатріації РНК СРСР, на початку 1946 р. чисельність репатріантів у Радянському Союзі становила 4,2 млн осіб. Вони вважалися політично неблагонадійними і проходили перевірку у спеціальних фільтраційних пунктах, створених у прикордонних областях. Такі ж фільтраційні пункти існували і на Волині, зокрема у м. Володимирі-Волинському. Тут у 1945 р. під час перевірки була заарештована Ірина Петрівна Манікова, у 1942 р. вивезена як остарбайтер з м. Полтава на роботу в Німеччину.

Їй інкримінували співпрацю з гестапо і засудили на 10 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна.[26] Такий самий вирок чекав і на Олену Миколаївну Артемонову із с. Шапорово Ржевського району Калінінської області (Росія), в'язня концтабору у м. Лейпциг, яка теж не пройшла фільтраційної перевірки у м. Володимирі-Волинському. Її було заарештовано 23 серпня 1945 р. і відправлено відбувати покарання до Пісчанлагу.[27]

Перевірки здійснювали органи НКВС–МВС, НКДБ–МБД, а також військова контррозвідка "СМЕРШ".[28] Крім того, репатріанти вдруге змушені були проходити перевірку в обласних приймально-розподільних пунктах для того, щоб отримати дозвіл на виїзд в інші місця чи регіони СРСР. Але навіть у тих випадках, коли репатріанти щасливо поверталися до мирного життя, вони не позбувалися тавра "неблагонадійних", оскільки в їхніх анкетах й особових листках обліку кадрів про перебування в полоні чи на окупованій території було зазначено у спеціальній графі.[29]

З 1944 р. у кожному селі чи місті розпочалися масові арешти, допити населення. До категорії пособників фашистських окупантів радянська влада відносила також національно-революційне підпілля та загони УПА.

Хоча значна кількість населення Волині була втягнута у збройну боротьбу проти радянської влади ще до звільнення західноукраїнських земель, особливого поширення повстанський рух набув саме у 1944–1946 роках. Після утвердження в регіоні радянської влади тут знову розгорнулася справжня партизанська війна під проводом ОУН і УПА. Майже на всій території Волині діяли структури ОУН у формі станиць, кущів, районних, надрайонних, окружних і крайових проводів. Документи зберігають численні відомості про їхню діяльність. Приміром, на території колишнього Затурцівського (тепер Локачинського) району впродовж 1944–1948 рр. діяла група УПА під керівництвом Макара Левчука – *Палого* (1904 р. н.), яка, зокрема, у травні 1946 р. вчинила напад і роззброєння чергової групи НКВС біля с. Павловичі; у червні 1947 р. спалила у с. Холопичі господарські споруди у члена ВКП(б) Терентія Васильовича Шишка; 31 грудня 1948 р. у с. Павловичі вбила радянського активіста, члена ВКП(б), сільського голову Василя Остаповича Паламарчука.[30]

Курс ОУН і УПА на масовий опір радянським окупантам дорого обійшовся волинянам. Потужна і злагоджена система чекістських органів на повну силу розгорнула каральні акції, застосувавши усі можливі впливи і методи роботи. Тому досить швидко територію західних областей заполонили війська НКВС, які згідно з постановою Державного комітету оборони СРСР "Про спеціальні заходи у західних областях України" (березень 1943 р.) приступили до боротьби з національно-визвольним рухом. За період з 17 по 25 лютого 1944 р. за розпорядженням наркома внутрішніх справ України Рясного з перевірених і відібраних НКВС партизанів Рівненської та Волинської областей було сформовано 30 загонів, по 100 осіб у кожному, із залученням одного – двох оперативних працівників НКВС і використанням радіостанцій.[31] Ці загони розміщувались у районних центрах та інших населених пунктах, де масового поширення набув український рух опору. У безперервній війні проти населення репресивні органи, погоджуючи свої дії з військовими підрозділами, проводили облави на окремі села, лісові масиви та цілі райони силами кількох дивізій із залученням артилерії, танків, літаків. Такі свідчення містяться, зокрема, у донесенні начальника оперативного відділу Головного управління військ НКВС з охорони тилу полковника Єфремова начальникові цього ж управління генерал-майору Горбатюку: "30.03.1944 р. командир 127-го піхотного полку отримав відомості про наявність банди чисельністю до 150 осіб у районі озера Безіменного (63 км на захід від м. Сарн). 31.03.1944 р. для її ліквідації було направлено винищувальний загін у складі 127-го піхотного полку. 09.00. 31.03.1944 р. літаки, що прикривали винищувальний загін, провели бомбардування табору бандитів, скинувши 20 бомб"[32] Загалом лише протягом двадцяти днів березня 1944 р. було проведено 65 чекістських операцій, у результаті яких, за радянськими джерелами, затримано 2 101 члена ОУН і УПА.[33]

23–24 листопада 1944 р. на засіданні ЦК КП(б)У було заслухано звіти Волинського, Станіславського і Чернівецького обкомів про стан виконання ними постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 року. В результаті протягом листопада 1944–1945 рр. з метою визначити конкретні напрями роботи

було опубліковано декілька звернень уряду УРСР до населення західних областей України, учасників ОУН, УПА, УНРА і УГВР. У кожному з них містилася обіцянка, що влада помилує всіх, хто "щиросердно покається у своїх злочинах". Насправді ті, хто повірив цим закликам, все одно потрапляли до таборів, а тих, хто погоджувався співпрацювати з владою, використовували як провокаторів, а згодом, при невиконанні покладених на них завдань, звинувачували у "дворушництві". Так, Сенкевичівським районним відділом НКВС 6 травня 1946 р. було заарештовано Миколу Васильовича Федорчука із с. Вигуричі Луцького району, який з осені 1944 р. перебував в УПА, а в лютому 1946 р. з'явився у місцевий відділ міліції з повинною. Федорчука примусили дати підписку про співпрацю, проте "цінної" інформації для органів НКВС він не надав. Тому при арешті йому інкримінували підтримання нелегальних і "злочинних" зв'язків з УПА.[34]

Зазвичай такі звернення з вимогою припинення боротьби проти радянської влади масово дублювалися місцевими обкомами та управліннями НКВС–НКДБ. Крім того, партійно-державне керівництво області дуже багато уваги приділяло пропагандистським акціям, спрямованим на дискредитацію, розкол і знесилення українського національно-визвольного руху.

Невдовзі після прийняття ЦК ВКП(Б)У постанови щодо західних областей України наркром внутрішніх справ СРСР Берія і нарком державної безпеки Меркулов видали спільний наказ від 9 жовтня 1944 р. "Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української РСР". Згідно з ним керівництво агентурно-оперативною роботою в управліннях НКВС–НКДБ Рівненської, Волинської і Тернопільської областей було доручено заступникові наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенантові Строкачу. Його помічниками призначалися заступник наркома держбезпеки УРСР комісар держбезпеки Єсипенко і начальник внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-майор Марченко. До складу каральних військ НКВС, виділених для боротьби з визвольним рухом на Волині, входили 9-та стрілецька дивізія (у складі трьох полків) і 189-й окремий стрілецький батальйон 18-ї стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС.[35] Серед переліку поставлених їм завдань передусім слід зазначити:

♦ ліквідацію у найкоротші терміни керівників обласних, надрайонних і районних проводів ОУН;

♦ організацію агентурно-оперативної мережі, яка забезпечила б виявлення ліній зв'язку, конспіративних квартир, явочних пунктів обласних проводів ОУН з метою встановлення місця знаходження "Центрального проводу" і його подальшого знищення;

♦ виявлення і ліквідацію оунівських складів зброї, боєприпасів, продуктів харчування, обмундирування, техніки (друкарень, друкарських машинок тощо);

♦ повсякденну роботу з агентурою для успішного забезпечення чекістсько-військових операцій з ліквідації оунівських банд;

♦ посилення репресій щодо членів сімей активних учасників оунівських організацій – як заарештованих чи вбитих, так і тих, хто знаходився на нелегальному становищі, з подальшим їх виселенням у встановленому порядку.

Ці вказівки з Москви надовго стали програмою дій репресивно-каральної системи в Україні. Проте, незважаючи на велику кількість чекістських операцій, активна діяльність українських націоналістів не припинялася.

Одним із методів боротьби з українським націоналізмом стало також створення під керівництвом співробітників НКВС винищувальних загонів ("істрєбітєльних батальйонів", "стрибків") та груп самооборони. Особливого поширення такі форми боротьби з підпіллям набули після постанови ЦК КП(б)У "Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України" від 10 січня 1945 року. Згідно з постановою до складу винищувальних загонів записували не тільки повстанців, які прийшли з повинною, а й демобілізованих з Червоної армії і навіть інвалідів. За даними на 1 липня 1945 року в районних центрах Волині існувало 30 винищувальних загонів, особовий склад яких становив 3468 бійців, та 750 груп самооборони (7332 особи).[36]

Офіційно до повноважень бійців винищувальних загонів належало: здійснення облав та засад, прочісування лісових масивів та населених пунктів, проведення оперативних заходів за даними райвідділів

6 Зам. 5156

НКВС, патрулювання, конвоювання, охорона залізничних мостів та інших об’єктів державного значення тощо. Насправді ж винищувальні загони виконували будь-які вказівки органів НКВС та НКДБ, у тому числі й диверсійного характеру. Так, 30 серпня 1945 р. “стрибки” із с. Розничі Колківського району під виглядом українських повстанців ходили по сусідньому селу Сьомаки і грабували місцевих жителів. Якщо господар виходив з хати, то мали наказ стріляти, аби не впізнав їх.[37]

Траплялося, що члени винищувальних загонів переходили у повному складі на бік повстанців. Так, п’ять бійців винищувального загону Іваничівського РВ НКВС із с. Старий Порицьк встановили зв’язок з комендантом районної боївки СБ ОУН Нагорним, якого інформували про проведення спецоперацій з ліквідації УПА та отримували від нього листівки.[38] Щоправда, це були поодинокі випадки.

У зв’язку з виконанням зазначеної постанови у кожному селі передбачалося створити також групи самооборони з місцевого населення. Соціальний склад їх був більш різноманітним, ніж у винищувальних загонах. Так, до груп самооборони Теремнівського району входили робітники, службовці, селяни-одноосібники тощо.[39] Їх організовували передусім для охорони сільських рад, колгоспів, а також для патрулювання в населених пунктах району. Контроль за впровадженням цього заходу мав здійснювати уповноважений дільничний міліціонер, який призначався на кожні два села. Згодом для посилення контролю на місцях передбачалося призначити в селах та хуторах уповноважених дільниць та десятихатських. Основним їх обов’язком був контроль за селянством, тобто, стежити за порядком, повідомляти органи радянської влади про те, хто з населення куди відлучається, хто лояльно ставиться до повстанців і надає їм житло для ночівлі, продовольство та інше.[40]

З метою виявлення підпільників та вояків УПА у 1945 р. було проведено перепис населення, віком більше 15 років. До кінця 1945 р. було вивезено 17 497 виявлених нелегалів. Місцями заслання для оунівців, бандпособників та членів їх родин було визначено Комі АРСР, Архангельську, Кіровську та Молотовську області.

На нараді М. Хрущова із секретарями обкомів КП(б)У і начальниками управлінь НКВС 15 травня 1945 р. у Львові було прямо сказано, що “мета виправдовує засоби” і тому не варто гребувати найганебнішими прийомами, такими, зокрема, як тортури і провокації. М. Хрущовим та міністром внутрішніх справ УРСР Т. Строкачем було створено оперативну групу під назвою “відділ боротьби з бандитизмом” (ВББ) на чолі з полковником МДБ Сараєвим. Основними завданнями цього відділу було:

– внесення розколу між підпіллям ОУН і населенням;

– нейтралізація західноукраїнської інтелігенції;

– вербування сексотів серед населення, членів ОУН, вояків УПА.[41]

Всіма спецгрупами НКВС та НКДБ, що діяли проти ОУН та УПА, керував полковник Шульженко. Було чітко продумано всі моменти діяльності таких псевдоповстанських відділів. Жоден член групи не мав права заходити до службових приміщень силових органів влади. Такі групи діяли у всіх західноукраїнських областях. Нарком внутрішніх справ НКВС УРСР Рясний в листі від 26 липня 1945 р. № 8/156 451 повідомляв наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берію: “У Ровенській і Волинській областях до складу спеціальних груп вливаються… колишні партизани-ковпаківці… До складу кожної спецгрупи входить від 8 до 50 і більше осіб… Станом на 20 вересня 1945 року всього в західних областях України діє 156 груп із загальною кількістю 1783 особи…”[42] Ці групи діяли під виглядом СБ ОУН чи УПА, знищуючи мирне сільське населення. Так, 26 серпня 1945 р. в селі Підбереззя Горохівського району спеціальна агентурна група вбила з наказу НКДБ одного червоноармійця тільки за те, що він не хотів здати одяг. Метою цього планового вбивства було викликати ненависть червоноармійців до ОУН і взагалі до українського визвольного руху.[43] У грудні 1945 р. під виглядом українських націоналістів в колонії Майдан Голобського району було вбито дружину червоноармійця. Тоді ж спецбоївка НКВС розстріляла 60-річного селянина.[44]

Крім того, до компетенції спецгруп входив й “легендований допит”, який полягав у тому, щоб під виглядом українських повстанців забирати людей, вести їх в ліс, “легендовано” допитувати про ймовірні зв’язки з УПА, через них встановлювати місця знаходження повстанців і ліквідувати їх. Зокрема,

цей метод був застосований до жителя с. Берестяни Цуманського (тепер Ківерцівського) району Івана Леонтійовича Папіжука. В ніч на 27 грудня 1946 р. за завданням начальника Цуманського РВ МВС Воєнкова спецгрупа у складі чотирьох осіб, видаючи себе за повстанців, увірвалася у дім селянина. Далі оперативники вивели його з будинку, повели в ліс, де хотіли повісити. Під страхом смерті Іван Леонтійович змушений був дати підписку про співпрацю з УПА. Надалі цей документ став найважливішим доказом у його звинуваченні. 28 червня 1946 р. військовий трибунал військ МВС Волинської області засудив Папіжука за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР на 10 років виправно-трудових таборів з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією особистого майна.[45] Лише в таборах, після спілкування з іншими в'язнями, Папіжук зрозумів, що з ним відбувалося, і вирішив написати скаргу. В результаті перегляду справи ухвалою військового трибуналу ПрикВО від 6 квітня 1956 р. його було реабілітовано. Одночасно з цією ухвалою ВТ ПрикВО виніс особливе рішення про притягнення до відповідальності винних у фальсифікації справи Папіжука – Воєнкова і Мельника. Слід зазначити, що це один з небагатьох випадків, коли винні були покарані.

У лютому 1947 р. інструктор відділу ЦК КП(б)У по західних областях С. Крикун повідомляв заступника секретаря ЦК КП(б)У О. Стоянцеву, що у Волинській області при УМВС–УМВД існують так звані спецгрупи, укомплектовані з колишніх бандитів-нелегалів (бандерівців), що діють під виглядом бандитів, які, однак, не виправдовують себе, бо інколи здійснюють грабежі й побиття громадян, чим компрометують органи й викликають незадоволення серед населення. Ці спецгрупи УМВС, як стверджував С. Крикун, діяли в Іваничівському та Локачинському районах і перед місцевими жителями себе розконспірували. Враховуючи це, інструктор ЦК вважав за необхідне залишити лише один такій підрозділ у складі 5–7 осіб, а інші розпустити.[46]

Окрім безпосередньої боротьби з ОУН і УПА, велася боротьба із сім'ями повстанців та підпільників. Була запроваджена родинна відповідальність за дії одного з членів сім'ї. Родинам загрожувала конфіскація майна та виселення у Сибір. Показовим прикладом таких репресій є доля сім'ї Олексія Сергійовича Макарчука із с. Боголюби Луцького району. У зв'язку з тим, що його сина Петра за активну участь у боротьбі проти радянської влади в лавах УПА у 1944 р. було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу, сім'ю передбачалося виселити "у віддалені райони СРСР". Але родину врятувало те, що Олексій Сергійович служив в 1944–1945 рр. у Червоній армії і мав нагороди. Сім'ю тоді не зачепили. Проте органи НКВС на цьому не зупинились. 23 грудня 1948 р. усіх членів родини Макарчуків було заарештовано за звинуваченнями у зв'язках з УПА і засуджено на 10 років ВТТ.[47]

У наказі народного комісара внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Строкача від 2 лютого 1946 р. прямо вказувалося:

"Начальникам обласних управлінь і начальникам районних відділів НКВС, прикордонникам і внутрішнім військам НКВС та винищувальним батальйонам негайно вжити рішучих заходів для остаточної очистки всіх районів західних областей України від рештків українсько-німецьких націоналістів…

Сім'ї тих бандитів, що не з'явилися з повинною, і інших осіб, що перебувають на нелегальному становищі, арештувати і вислати…".[48]

Незабаром, 25 лютого 1946 р., з'явився новий наказ НКВС УРСР № 0029, що передбачав за підтримку УПА повне або часткове виселення мешканців українських сіл на спецпоселення.[49]

На Волині використовувалися й інші методи тиску, важливим складником якого було тотальне стеження та контроль за населенням. Широко застосовувалося таке звинувачення, як "недонесення". Зокрема, за таким звинуваченням військовим трибуналом військ НКВС було засуджено на 10 років виправно-трудових таборів Зиновія Андрійовича Киричука із с. Бискупичі Шляхетські Порицького (тепер с. Соснина Іваничівського) району, який, знаючи про те, що до сусідів навідувалися вояки УПА, не повідомив про це органи.[50]

У такій обстановці терору, грабежу і насильства було розпочато виборчу кампанію 1946 р. до Верховної Ради СРСР. Вона показала, з одного боку, масштабність та цілеспрямованість діяльності каральнорепресивних органів у плановому знищенні національно свідомої частини західноукраїнського населення, а з іншого – вороже ставлення останнього до радянської влади зокрема.

2 січня 1946 р. почалася кампанія висунення кандидатів у депутати Верховної Ради Союзу РСР. Висувались, звичайно ж, спільні кандидатури від комуністів та безпартійних. Серед перших кандидатів по всіх округах Радянського Союзу були Й. В. Сталін, товариші і соратники "великого вождя" Молотов, Каганович, Калінін, Ворошилов, Берія, Маленков…[51]

Склад кандидатів у депутати від Волині теж був подібним: на 90 % його становили партійні керівники областей. На кожній виборчій дільниці був лише один кандидат у депутати, за якого змушували віддати голос.

Передвиборна кампанія набула велетенського розмаху. Виняткову увагу їй приділяли в Західній Україні, де було багато "ненадійного елементу", особливо серед сільського населення. Преса, радіо та агітатори на місцях проводили повсякденну пропагандистську діяльність серед західноукраїнського селянства. За кілька місяців перед виборами у Любомльському районі було прочитано 148 лекцій, пов'язаних з цією подією.[52] "На виборчій дільниці мусить щовечора проводитись масова робота… Райкоми КП(б)У мусять також скликати час від часу семінари агітаторів..."[53]

Про характер передвиборної кампанії може свідчити такий факт. На мітингу в с. Братківці Дрогобицької області більшовицька агітаторка Флорова зухвало заявила: "Чи ви будете голосувати, чи ні, вибори відбудуться, й назначені партією кандидати таки будуть вибрані".[54] Отже, про демократичність виборів говорити не доводиться. Результати все одно були відомі наперед. Цього не приховували навіть агітатори, тому люди без великого бажання ходили на такі мітинги. Часто їх зганяли силоміць.

Кандидати у депутати до Верховної Ради СРСР теж брали безпосередню участь в агітаційно-пропагандистській роботі. На зустріч з виборцями вони приїжджали під посиленою охороною військових підрозділів. Так, Л. Р. Корнієць, заступник голови Ради Міністрів УРСР, приїхав на зустріч з виборцями у м. Камінь-Каширський з вісьмома автомашинами енкаведистської охорони.[55]

Голова Львівського облвиконкому Козирев вважав: "…Немає жодного сумніву, що в період виборів класова боротьба, особливо на селі, буде набирати з кожним днем усе гострішого характеру…"[56] У зв'язку з цим партійними органами було розроблено цілий комплекс попереджувальних заходів, спрямованих на недопущення зриву виборів у Західній Україні. Окрім агітації, вони передбачали збільшення чисельності винищувальних батальйонів, проведення військових операцій, введення у села військових гарнізонів. Непродуманими, некомпетентними, а подекуди й підбурюючими постановами партійних органів було розв'язано безмежну ініціативу держбезпеки. Дії ОУН і УПА безпідставно було поширено на значну частину населення області. Заарештовували не лише за збройну боротьбу, а й інші "провини": родинні зв'язки із закордоном, антирадянську агітацію, зв'язки з підпіллям ОУН і УПА, контрреволюційну діяльність тощо.

За тиждень до виборів в усі населені пункти Західної України було введено війська НКВС, які повинні були контролювати явку населення на виборчі дільниці, інакше кажучи, не допустити бойкоту виборів селянством. А підстави боятися бойкоту у радянського керівництва були. Почастішали випадки, коли висловлювалось відверте незадоволення мешканців існуючими порядками, різні хуліганські дії, що мали політичне забарвлення. Так, у с. Ковбань Горохівського району на приміщенні сільської ради вночі було зірвано вивіску і на стіні написано кольоровим олівцем – "Смерть Сталіну".[57]

Найбільш активну антивиборчу позицію зайняли члени релігійних організацій. Так, у с. Юнівка Затурцівського (тепер Локачинського) району в 1947 р. було заарештовано майже всю релігійну громаду єговістів, які відмовлялись брати участь у виборах у Верховну Раду СРСР і закликали голосувати лише за Бога.[58]

У відповідь на такий опір населення весь особовий склад обласних управлінь НКВС та міліції переводився на казармене становище на період 8–10 лютого 1946 р. з метою "своєчасного і повного здійснення оперативних заходів для охорони виборчих дільниць і громадського порядку в період виборів до Верховної Ради Союзу СРСР…"[59]

ОУН і УПА також готувалися до виборів. Перед боївками було поставлено кілька основних завдань, які передбачали масову пропагандистську роботу серед населення, розповсюдження листівок, знищення списків виборців, диверсії на лініях зв'язку, себто дезорганізацію роботи виборчих дільниць.

Від населення вимагали викреслювати всіх радянських кандидатів і натомість вписувати ім'я Степана Бандери. Отже, на селі у цей час значно зростала соціально-політична напруженість.[60]

За радянськими джерелами, вибори до Верховної Ради СРСР перетворилися на свято. Насправді, результати цих виборів були сфальсифіковані, бо вони свідчили, що майже 100 % населення взяло у них участь і проявило таку ж одностайність в голосуванні за кандидатів у депутати.[61] За іншими джерелами, вибори у Західній Україні не відбулися. Зокрема, "Літопис УПА" наводить такі дані: "До полудня на всій території України, охопленій революційним рухом, проголосувало не більше як 5 % виборців. Добровільно 3 %. До кінця виборів проголосувало під тиском військ 30–40 % виборців".[62]

Мешканці не хотіли йти голосувати за партію "Леніна – Сталіна". Багато з них відсиджувалися в лісах, а коли їх під загрозою зброї змушували прийти на виборчі дільниці, то вони перекреслювали свої бюлетені. За особливо непокірних голосували солдати, тому часто кількість бюлетенів, укинутих в урни, перевищувала кількість виборців.

Згадки про таку невідповідність прозвучали й на нараді секретарів райкомів партії, начальників РВ МВС та РВ МДБ, присвяченій підготовці виборів у Верховну Раду УРСР, яка відбулася у Львові у грудні 1946 року. Зокрема, голова облвиконкому Козирев наголошував на тому, щоб у списках виборців не було "мертвих душ", як минулого разу, та згадував про невідповідність відсотка участі виборців і їх наявності.[63]

Фальсифікації справді мали місце. У Горохівському районі (за радянськими джерелами) на виборчій дільниці № 134 с. Мар'янівка на 9.30 ранку проголосувало 137 осіб при тому, що в селі було лише 129 виборців; по Ковбанській виборчій дільниці, де було 378 виборців, проголосувала 391 особа.[64] Отже, радянські документи підтверджують фальсифікацію результатів голосування.

Реакція радянської влади на такі незадовільні результати виборів була миттєвою: на 1947 р. припадають наймасовіші депортації західноукраїнського селянства. Якщо впродовж 1944–1946 рр. усього було вивезено 36 609 осіб – членів ОУН, УПА, "куркулів", єговістів, то у 1947 р. ця цифра становила вже 77 808 осіб.[65] У жоден з наступних років таких масових депортацій не спостерігалось. Це була відплата за висловлену незгоду з політикою партії.

Таким чином, відновлена радянською владою тоталітарна система своїми діями змусила багатьох українців, які раніше займали нейтральну позицію щодо неї, виступити на захист власних інтересів.

Ще одним із напрямів боротьби з національно-визвольним рухом було відновлення процесу колективізації, яка стала основною ланкою у комплексі заходів, оскільки передбачала знищення соціальної бази ОУН і УПА. Проведення колективізації радянський уряд розпочав відразу після закінчення бойових дій на території Волині.

Насильницьке відбирання земельних наділів під колгоспний лан та звинувачення у куркульстві викликали різкий супротив селянства. Починаючи з 1944 р., при переділі землі між селянами державою були встановлені граничні норми наділів на один селянський двір з урахуванням цінності місцевих ґрунтів. Для Волині ця норма коливалась у межах від 10 до 15 га на один селянський двір у таких районах, як Головнянський, Заболоттівський, Камінь-Каширський, Любешівський, Любомльський, Маневицький, Ратнівський, Седлищанський, Шацький.[66] Таким чином, реалізовуючи постанову ЦК КП(б)У "Про встановлення граничних норм землекористування…" від 27 травня 1941 р., за період 1944–1945 рр. у Західній Україні в заможного селянства було відібрано і передано бідняцьким господарствам 250 тис. га землі.[67] Створювалась ілюзія, що споконвічне прагнення малоземельних селян буде врешті-решт задоволене, але вони отримали землю лише на дуже короткий час.

14 травня 1945 р. Раднарком УРСР постановою "Про створення земельних громад у селах західних, Чернівецької та Ізмаїльської областей" зобов'язав місцеве радянське керівництво створити земельні громади, які, окрім видимих функцій взаємодопомоги, обліку фондових та безгосподарних земель, впорядковування пасовиськ, створення супряг для допомоги безкінним господарствам, мали на меті поділити село на два антагоністичні табори – бідне та багате селянство. Так, уже в 1945 р. у Волинській області діяли 10 332 земельні громади. Навесні 1946 р. ними було організовано 29 315 кінних супряг, що дало змогу допомогти 95 833 безкінним господарствам на площі 36 864 га.[68]

Незабаром розпочалася нова хвиля колективізації в західноукраїнському селі. Поштовхом для її початку послугував закон про п’ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства на 1946–1950 рр., прийнятий Верховною Радою СРСР 18 травня 1946 року. Ним передбачалося здійснення у західних областях України індустріалізації, колективізації та культурної революції. Мета колективізації визначалася таким чином:

– в економічній сфері – знищити приватну власність на землю, ліквідувати дрібнобуржуазне виробництво;

– у політичній сфері – закріпити радянську владу на селі;

– в ідеологічній сфері – подолати національно-визвольні домагання селянства, перевиховати його на засадах марксизму-ленінізму.

Отже, до планів уряду СРСР та УРСР не входило збереження одноосібних господарств поряд із колективними. Передбачалося перевести на соціалістичні рейки все сільськогосподарське виробництво. Всі, хто заважав реалізації цієї політики, не хотів віддавати землю і вступати до колгоспів, підлягали ізоляції та знищенню. У с. Секунь Седлищанського (тепер Старовижівського) району в 1945 р. селянина-одноосібника Олександра Григоровича Веремчука за те, що виступав проти колгоспного ладу, було звинувачено в антирадянській агітації та засуджено на 15 років каторжних робіт з конфіскацією майна.[69] Така ж доля спіткала і жительку с. Жалобове (тепер с. Дмитрівка) Рожищенського району Галину Петрівну Стельмах, яку за висловлювання антирадянського змісту, спрямовані проти організації колгоспів, було засуджено на 10 років виправно-трудових таборів.[70]

У процесі підготовки і проведення колективізації в Західній Україні обласні партійні організації широко розгорнули організаторську і “виховну” роботу серед селянства. В цій роботі керівну і спрямовуючу роль відігравали постанови пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У. Так, у 1947 р. березневий пленум ЦК КП(б)У зобов’язав обкоми західних областей України “…безустанно роз’яснювати біднякам і середнякам переваги колективного господарства перед господарством одноосібним; наполегливо працювати над тим, щоб селянство усвідомило необхідність і вигідність організації колгоспів”.[71]

В усіх районах західних областей в індивідуальному порядку та колективно велася пропагандистсько-агітаційна робота щодо статусу сільськогосподарської артілі на досвіді кращих колгоспів східних областей України. По селах у примусовому порядку створювались ініціативні групи з селян, що “бажали” стати колгоспниками. В такі села обкоми КП(б)У направляли своїх уповноважених лекторів, які під збройною охороною безпосередньо займались пропагандистською діяльністю серед селянства, силою зброї створювали ініціативні групи. Останні заганяли селян у колгоспи насильно, застосовуючи при цьому зброю, відповідні методи впливу (побиття, мордування голодом тощо). Звичайно, такі дії викликали справедливе обурення та ненависть до представників радянської влади, відмову підписувати заяви під загрозою зброї чи тортур. Тому часто це робили за них представники груп партійного, радянського активу та органів НКВС, МВС, що роз’їжджали по селах і займалися створенням колгоспів, не гребуючи жодними засобами. Саме такі групи і творили безчинства. Слід згадати детальніше про діяльність однієї з таких груп, яка “працювала” над створенням колгоспів у селах Комарове і Боровичі Колківського (тепер Маневицького) району влітку 1948 року. Цю групу очолював завідуючий парткабінетом райвиконкому Будко. За 25 діб роботи групи в підвал біля сільради села Комарове було посаджено 17 селян, яких тримали там до двох діб. Їх періодично, особливо в нічний час, приводили до сільради і били: “…піднімали на руках вверх і кидали на підлогу або поставлену лаву. Окремим селянам (Гоголовському Ф. і Аршуліку Д.) одягали на голову відро і бочку і били по ньому. Селянина Бордюка М. А. один із уповноважених цієї групи – Синяков (зав. шляховим відділом) бив ніжкою лавки. Селянина Будя Павла Даниловича, 1894 року народження… побили до втрати свідомості, після чого сунули йому в руку олівець і, взявши його руку в свою, Синяков підписав заяву про вступ у колгосп”.[72]

Подібний випадок мав місце у с. Кукуріки Головнянського (тепер Старовижівського) району. Тут організацією колгоспу займалася група радянсько-партійного активу з 19 осіб на чолі з третім секретарем

Старовижівського РК КП(б)У. Група прибула у село12 серпня 1948 р. вночі. Погрожуючи зброєю, селян зігнали у приміщення сільради, де о 2-й годині ночі було проведено збори, присвячені вступу у колгосп. Після того, як збори закінчились і селяни не підписали заяв, біля дверей сільради було виставлено озброєну охорону. Селян викликали по одному, вимагаючи їхнього підпису. Цей процес супроводжувався побиттям. Тих, хто не підписував заяв у колгосп, тримали у приміщенні сільради 2–3 доби.[73]

Небажання волинян вступати до колгоспів зумовило надзвичайно низькі темпи зростання їхньої чисельності у перші повоєнні роки. Тому завдання партії щодо здійснення стовідсоткової колективізації частково було перекладено на каральні підрозділи НКВС–МВС. Це змусило найбільш завзятих противників "колгоспного ладу" втікати в ліси, інші села, щоб не підписувати заяв. Така ситуація унеможливлювала створення колгоспів у деяких селах, однак цю проблему каральні органи вирішували надзвичайно просто. Не заставши жителів у селі з першого разу, така група приїздила через кілька днів з уже готовими списками колгоспників та груп самоохорони, після чого жителям просто зачитували ці списки.

Репресивні заходи різко змінили соціальну структуру населення краю. Впродовж першого повоєнного десятиліття "середній" клас в області був майже повністю ліквідований. Для цього сталінська система намагалася протиставити різні за майновим станом верстви населення. Щоб змусити селянина-власника "добровільно" підписати заяву про прийняття у колгосп, його залякували прикладом розкуркуленого сусіда. І ці погрози не були марними, оскільки, борючись з "куркульством" як з класом, радянська влада підводила під цю категорію навіть бідняків і репресувала їх як "підкуркульників". Такий метод "переконання" можна охарактеризувати лише як індивідуальний терор.

До терористичних дій, здійснених військами НКВС, а пізніше МВС, МДБ щодо західноукраїнського селянства, можна віднести і примусове переселення з хутірських господарств. Адже особливістю волинського села була наявність великої кількості хуторів. Їх мешканці здебільшого належали до категорії заможних, а тому й "куркульських". Крім того, хутори були осередками підтримки національно-визвольного руху. Саме тому сталінська система доклала всіх зусиль для їхнього знищення. Органи радянської влади вирішували одночасно два завдання – ліквідацію "куркульського" землеволодіння і об'єднання одноосібників у колективні господарства та знищення ще одного оплоту повстанців.

В першому випадку селяни-одноосібники втрачали землю, реманент, худобу, господарські та житлові будови. Їх насильно записували в колгосп. У другому – хутірські господарства переселяли у навколишні села, а їхні власники опинялись у Сибіру, майно конфісковувалося державою, після чого частково розкрадалось радянськими керівниками, а частково йшло на розбудову слабких колгоспів. Слід зазначити, що велика кількість заможного селянства була заарештована на основі сфальсифікованих звинувачень. На їхнє майно накладався арешт, слідство тривало по кілька років, які підсудні проводили у в'язницях та таборах. Незначна їх частина була звільнена за відсутністю доказів. Так, був засуджений до розстрілу житель с. Желинів (тепер с. Рогожани) Володимир-Волинського району Володимир Карлович Кінах – за вбивство у 1943 р. комсомольця-партизана, який намагався вночі силою проникнути до його будинку. Громадянин Кінах В. К. був заарештований 12 серпня 1944 р., а виправданий аж 9 липня 1947 року.[74]

У 1946 р. в 10 районах Волинської області зселенню підлягали 326 хуторів із загальною кількістю населення 2175 осіб.[75] Цей процес тривав аж до 1952 року. Лише за 1951–1952 рр. на Волині було зселено понад 3,3 тис. господарств.[76]

Звичайно, селянство не могло спокійно реагувати на репресивно-каральні дії радянської влади. Колективізація викликала масовий протест і супротив. Надивившись вдосталь на знекровлених українців Наддніпрянщини, в основній масі колгоспників, які розповідали про жахи голоду, західноукраїнські селяни не поспішали вступати у колгоспи. Між населенням та представниками радянської влади відносини ще більше загострилися, що вилилось у різноманітні акції протесту та відвертий спротив. Селянству у цій боротьбі проти колективізації всебічну допомогу надавали ОУН і УПА. У зверненнях, листівках, підпільних часописах повстанці та підпільники повсякчас закликали до руйнації створених

колгоспів, відмови вступати до нових об'єднань навіть під страхом репресій, бо це несе для селянина кріпацтво, злидні та голод. Ці звернення досить швидко знаходили підтримку у населення. Наприклад, листівка "Геть сталінські колгоспи!" була вилучена в 1948 р. у жителя с. Мишів Іваничівського району В. П. Рядова. У ній невідомий автор, використавши факт поширення голоду у Східній Україні як підтвердження неефективності колгоспної системи, закликав до боротьби з нею.[77]

Отже, насильницька колективізація одноосібницького західноукраїнського села набула характеру гострої боротьби. Можна виділити кілька основних форм супротиву селянства радянській владі. Найбільшого поширення набувала така пасивна форма протесту, як відмова підписувати заяви до вступу в колгосп навіть під страхом репресій та фізичних знущань. До активних форм протесту селянства слід віднести різноманітні саботажні акції, спрямовані на руйнацію новостворених колгоспів (розповсюдження листівок, знищення списків колгоспників, бухгалтерської документації, виступи на різноманітних зборах селян, втеча в ліси із сіл, де мали організовуватись колгоспи, недопущення весняної оранки земельних ділянок, які передбачалося передати колгоспам, та інше). Найвищою формою протесту селянства стала збройна боротьба в лавах УПА, участь у діяльності підпілля ОУН.

Також однією з важливих умов "переконання" селянства у перевагах колгоспного ладу стали економічні важелі, що були досить ефективними в умовах післявоєнної розрухи і голоду на селі.

Так, протест населення викликала проведена в 1945 р. передплата на четверту державну позику, яка мала примусовий характер. Прихильники національно-визвольної боротьби намагалися навіть використати її проведення одночасно зі збором коштів у фонд УПА. Зокрема, такий випадок було зафіксовано в Горохівському районі. Голова сільради с. Княже А. С. Корній провів паралельно з державною передплату на позику для допомоги повстанцям і сам підписався на 500 крб.[78] У с. Вишнів Теремнівського району селяни продали колгоспну худобу, а гроші передали УПА.[79] Надалі державні позики проводилися майже щорічно, що знову викликало масове незадоволення в селян. Так, у с. Липини Теремнівського (тепер Луцького) району 31 серпня 1949 р. було заарештовано, а потім засуджено до 25 років виправно-трудових таборів з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна Панасюка Йосипа Петровича, який "демонстративно відмовився від передплати на позику для відновлення та розвитку народного господарства СРСР".[80]

Крім того, надмірні податки унеможливлювали існування прибуткових індивідуальних господарств. Розмір поставки зерна одноосібними господарствами залежав від розмірів орної землі, городів та садів. З 1947 р. заможні господарства Західної України обкладались ще більшим продовольчим податком. Норма зернопоставки зросла на 25 %, картоплі – 100 %, молока – 70 %, м'яса – 100 %, шерсті – 300 %. Вийшов також указ Верховної Ради Союзу РСР "Про державний податок на кон'юнктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західних, Ізмаїльської і Чернівецької областей Української РСР". Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб з кожного гектара землі. Причому "…районним і міським виконкомам надається право підвищувати і понижувати для окремих господарств встановлену для області ставку податку в межах до 50 відсотків…"[81] За несплату податку стягненню підлягало все майно громадян, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування. М. С. Хрущов навіть вносив пропозицію про виселення таких боржників до Сибіру нарівні з сім'ями членів ОУН і УПА. Так, 11 грудня 1946 р. Особливою нарадою при МДБ СРСР було засуджено та вислано до Казахстану сім'ю із шести осіб із с. Фаринки Камінь-Каширського району за звинуваченням в антирадянській агітації та вихвалянні "капіталістичного способу життя". Насправді голова родини просто не зміг сплатити державного податку.[82]

Протестуючи проти грабіжницької економічної політики, волиняни відмовлялися сплачувати податки, продавати хліб державі за низькими закупівельними цінами. Несплата податків як форма протесту селян особливо поширилася в 1947 році. До цього їх спонукала державна політика "економічної війни" з одноосібними господарствами, яка виражалася у постійному збільшенні податкових поставок продуктів харчування та грошових стягнень. Уже в 1949 р. для Волині поставки були такими: при 2 га землі розмір поставки з 1 га становив 273 кг, від 2 до 5 га – 377 кг, від 5 до 7 га – 468 кг, більше 7 га – 559 кг.[83]

Ще однією формою протесту селянства проти економічної політики радянської влади стала відмова продавати хліб державі. Секретар Горохівського РК КП(б)У Денник повідомляв секретаря Волинського обкому КП(б)У Профатілова, що в кожному селі району проведено збори селян щодо питання прийняття плану закупівлі хліба державою, однак "…слід відмітити, що при обговоренні питання про продаж хліба державі активність селян у ряді сільрад була низькою, а в такій сільраді, як село Залижня не голосували ні за, ні проти…"[84] Лише на Волині за 1946 р. було притягнуто до відповідальності за невиконання хлібопоставок 157 селян, сімох з них до кримінальної.[85]

Наслідком такої економічної політики було те, що більшість індивідуальних господарств у 1947–1948 рр. зубожіли. А бідняки, які отримали землю після війни, взагалі не могли обробити свої наділи, бо не мали реманенту та худоби. Це врешті-решт спонукало їх об'єднатися у колективні господарства.

Таким чином, незважаючи на супротив селянства, відбувся різкий стрибок у колгоспному будівництві. А 1948–1949 рр. стали фактично переломним етапом. Передусім це пов'язано із поступовим занепадом національно-визвольної боротьби у цей період. Щоб "стимулювати" працю селянства, у лютому 1948 р. Верховна Рада СРСР ухвалила указ "Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя". Він стосувався колгоспників, які не виробляли мінімуму трудоднів, а також жителів сіл, які не були членами колгоспів, а тому й вели "паразитичний" спосіб життя. У першому випадку, щоб вирішити долю "винуватця", скликали збори колгоспників, у другому – загальні збори села, які й виносили "вирок про виселення", що підлягав затвердженню райвиконкомом.

Одним із важливих документів ЦК ВКП(б), що вплинули на хід колективізації, була постанова від 23 грудня 1949 р. "Про організацію політвідділів при МТС західних областей УРСР". Для роботи в них обкоми партії направили 1,7 тис. партійних працівників, основним завданням яких була масова агітаційно-пропагандистська робота серед селянства, що включала в себе навіть видавництво газет. Зокрема на Волині працювало 50 тис. агітаторів, у тому числі і члени ВЛКСМ.[86] В результаті XVI з'їзд КП(б)У (січень 1949 р.) констатував, що селянин "твердо став на шлях колективізації". Щоправда, у постановах з'їзду не вказувалось, яким чином селянинові вказали "вірний" шлях до світлого майбутнього. Натомість реальним залишається той факт, що за період 1944–1952 рр. з території Західної України у Сибір було вивезено 183 543 особи як "учасників банд націоналістичного підпілля або їх посібників", а "куркулів" та членів їх родин – 12 135 осіб.[87] Здебільшого це були жінки і діти. Згідно з архівними документами за 1944–1952 рр. на поселення із західноукраїнських земель було вислано 205 561 особу, але на місце призначення прибуло 198 983 особи. Близько 6678 осіб не перенесли тяжких умов етапування і загинули від голоду, холоду у товарних вагонах або на пересильних пунктах.[88]

Усі ті, що залишилися і легально мешкали в населених пунктах, під тиском каральних органів шляхом залякування, шантажу та погроз змушені були співпрацювати із системою. Так, за рішенням ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. з метою "охорони державної та кооперативно-колгоспної власності й сільського активу" органами МВС були утворені озброєні групи для охорони громадського порядку (ГОГП). Винищувальні батальйони, що належали органам МДБ, ліквідовувались, а їхній особовий склад після перевірки разом із озброєнням передавався у ГОГП.

Тоталітарний режим дедалі міцнішав і вимагав суворої централізації репресивно-каральної системи, поєднання зусиль усіх її складників і подальшої мілітаризації суспільства. Провідну роль у цьому процесі виконувало Міністерство державної безпеки, тотальний контроль якого проник в усі сфери суспільного життя. У жовтні 1949 р. рішенням союзного уряду навіть міліція була передана у підпорядкування МДБ СРСР, перетворюючись таким чином на один з елементів репресивної системи.

17 жовтня 1950 р. в усі підрозділи міліції західних областей України було направлено "програму бойової підготовки бійців груп охорони громадського порядку", що включала спеціальну, тактичну, вогневу та стройову підготовку. Особлива увага приділялася вивченню "методів боротьби з оунівським підпіллям та його збройними формуваннями". Проте й ГОГП досить часто зазнавали притаманних репресивній

системі перевірок і чисток. Зокрема, 20 серпня 1951 р. Горохівським РВ МДБ було заарештовано Павла Васильовича Масона, який входив до складу групи охорони громадського порядку у с. Козятин. Йому інкримінували приналежність до УПА.[89]

З грудня 1949 р. партійну організацію УРСР очолив Л. Мельников. Протягом першої половини січня 1950 р., в супроводі своїх колег по партії, він об'їздив усі обкоми західних областей України, здійснивши подекуди чистку партапарату. В доповідях на пленумах обкомів гостро критикував незадовільний стан ідеологічної роботи серед інтелігенції та у вищих навчальних закладах, вимагав зміцнити колгоспи. Таке зміцнення завжди пов'язувалося із застосуванням репресивних методів. Тому невдовзі українські партійні керівники надсилають до Москви листа, в якому пропонувалося "з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для соціалістичної перебудови сільського господарства і зміцнення колгоспів Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської та Закарпатської областей Української РСР… здійснити виселення частини куркулів з конфіскацією майна, яке їм належить… і працевлаштувати їх у ліспромгоспах Міністерства лісової і паперової промисловості СРСР у районах Східного Сибіру…"[90]

Одночасно із запропонованими заходами репресивно-каральні органи продовжували боротися з національно-визвольним рухом, який не вщухав, набравши нових форм в умовах глибокого підпілля. З цієї причини керівники центральних відомств МДБ мали чимало підстав для невдоволення роботою своїх підлеглих. 12 липня 1952 р. міністр держбезпеки СРСР С. Ігнатьєв надіслав на ім'я Л. Мельникова проект листа ЦК ВКП(б)У, в якому зазначалось, що "внаслідок незадовільної роботи МДБ УРСР вказівка ЦК ВКП(б) про ліквідацію націоналістичного підпілля та озброєних банд у західних областях України виконується погано. МДБ СРСР неодноразово звертало увагу керівництва МДБ УРСР на необхідність чіткого й організованого проведення операцій з ліквідації банд, які б виключали людські втрати з нашого боку, а також на пильне ставлення до захоплених бандитів та використання їх у заходах з ліквідації банд".[91]

У складеній навесні 1952 р. довідці "Про стан і заходи посилення боротьби з рештками банд оунівського підпілля у західних областях УРСР" зазначалося, що "суттєвого покращення стану слідчої роботи в МДБ західних областей УРСР поки не відбулося".[92]

Навесні 1951 р. Волинський обком КП(б)У констатував, що "в більшості районів ще продовжують діяти залишки розгромлених, але недобитих бандитських груп. Більше того, до цих пір існує майже в повному складі Ковельський окружний "провід ОУН" і керівні ланки оунівського підпілля в Цуманському, Ківерцівському, Камінь-Каширському, Берестечківському, Старовижівському, Головнянському, Любомльському, Овадніському і Турійському районах".[93]

У січні 1953 р. Політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову "Про факти порушень соціалістичної законності деякими працівниками органів МДБ Дрогобицької та Львівської областей", в якій зазначалося, що вони свідчать про незадовільне виконання вимог закритого листа ЦК ВКП(б) від 13 липня 1951 р., постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. "Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства", про низький рівень оперативно-слідчої роботи і серйозні непорядки у прокурорському нагляді".[94] І це були непоодинокі факти у діяльності репресивного апарату.

Навіть у травні 1953 р. ЦК КПРС визнавав "очевидну незадовільність здійснюваних заходів боротьби з буржуазно-націоналістичним підпіллям" у західних областях України, зіславшись, зокрема, на факти переходу на нелегальне становище 8 тис. молодих людей, які підлягали набору в ремісничі училища та школи фабрично-заводського навчання.[95]

Однак надто довго протистояти потужній радянській репресивній системі підпільники не могли. У першій половині 50-х рр. збройний супротив членів національно-визвольного руху припинився. Хоча залишки повстанських боївок, груп ще продовжували діяти в окремих районах Волині, однак великого впливу на населення надалі не мали. Але на той час і сама система дала збій.

З 1953 р. після смерті Й. Сталіна розпочався поступовий процес "десталінізації" радянського суспільства. 27 березня 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ про амністію ув'язнених до

п’яти років. Звільненню підлягали близько мільйона засуджених, проте здебільшого не за “політичні злочини”. У вересні вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР, відповідно до якого Верховному Судові надавалося право переглянути за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ОДПУ, “трійок” НКВС та Особливої наради при НКВС, МДБ, МВС СРСР. Тоді ж було скасовано військові трибунали військ МВС, Особливу нараду МВС, а також постанову ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. “Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів”.

У наступні десятиліття процес реабілітації було продовжено. Суттєвих змін зазнали і власне методи роботи силових органів у західноукраїнських областях, відшліфовані у боротьбі з національно-визвольним рухом упродовж 1944–1953 років. Проте свого напряму вони не змінили. Ще на довгий час карально-репресивна система закарбувала у свідомості радянського суспільства мешканців західних регіонів України як “бандитів”, “німецьких пособників”, “дезертирів” тощо.

---

[1] Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.– С. 38.
[2] Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР 1939–1989 рр.– К., 1989.– С. 105.
[3] Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984.– С. 73.
[4] Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995.– С. 46–48.
[5] Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик.– Львів, 1993.– С. 422.
[6] Літопис УПА.– Т. 8.– Торонто, 1980.– С. 166–167.
[7] Масловский В. И. Указ. работа.– С. 72.
[8] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4432, арк. 5.
[9] Держархів Волинської обл., ф. Р-1, оп. 1, спр. 33, арк. 94.
[10] Там само, ф. Р-6, оп. 1, спр. 38, арк. 37.
[11] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7617, арк.116.
[12] Там само, спр. 7534, арк.15.
[13] Див.: Там само, спр. 6103.
[14] Там само, спр. 8250, арк. 54.
[15] Див.: Там само, спр. 8657.
[16] Служинська З. Вказ. праця.– С. 41.
[17] ЦДАГО України, ф. Р-1, оп. 23, спр. 926, арк. 92.
[18] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 3, спр. 776, арк. 2.
[19] ЦДАГО України, ф.1, оп. 23, спр. 2610, арк. 191–196.
[20] Там само, спр. 4358, арк. 88–91.
[21] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7814.
[22] Див.: Там само, спр. 7840.
[23] Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал (УІЖ).– 1990.– № 11.– С. 20.
[24] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 8950.
[25] Див.: Там само, спр. 7894.
[26] Див.: Там само, спр. 6282.
[27] Див.: Там само, спр. 8272.
[28] Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки (1918–1946 рр.) / О. Божко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.– 2001.– № 2 (17).– С. 300.
[29] Баран В. К. Історія України 1945–1953 рр. / В. К. Баран.– Львів, 2005.– С. 19.
[30] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7483.
[31] Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас.– Кн. 1.– К., 1994.– С. 259.
[32] Там само.– С. 261.

[33] Бугай М. Вказ. стаття. – С. 21.
[34] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6063.
[35] Білас І. Г. Репресивно-каральна система…– Кн. 1.– С. 263–264.
[36] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 3, спр. 7681, арк. 122.
[37] Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005.– С. 338.
[38] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6768.
[39] Держархів Волинської обл., ф.1, оп. 3, спр. 779, арк. 135–137.
[40] Документи та матеріали ОУН і УПА у Другій світовій війні // УІЖ – 1995.– № 3.– С. 103.
[41] Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ / С. Мудрик-Мечник.– Тернопіль, 1994.– С. 10–11.
[42] Ярош Б. Сторінки політичної історії…– С. 94–95.
[43] Сергійчук В. Вказ. праця.– С. 338.
[44] Там само.
[45] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 881, арк. 71.
[46] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 176, арк. 17.
[47] Див.: Архів УСБ України у Волинскій обл., ф. п., спр. 6584.
[48] Радянська Волинь.– 1946.– 2 лют.
[49] Ярош Б. Сторінки політичної історії…– С. 80.
[50] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 800.
[51] Радянська Волинь.– 1946.– 3 січ.
[52] Радянська Волинь.– 1946.– 12 січ.
[53] Радянська Волинь.– 1946.– 14 січ.
[54] Літопис УПА.– Т. 9.– С. 286.
[55] Радянська Волинь.– 1946.– 2 лют.
[56] Держархів Львівської обл., ф. Р-3, оп. 1, спр. 409, арк. 46.
[56] Держархів Волинської обл., ф. Р-6, оп. 1, спр. 68, арк. 22.
[58] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7728.
[59] Держархів Львівської обл., ф. Р-230, оп. 1, спр. 28, арк. 6.
[60] Лещенко Л. О. Україна на міжнародній арені (1945–1949) / Л. О. Лещенко.– К., 1996.– С. 196.
[61] Радянська Волинь.– 1946.– 2 берез.
[62] Літопис УПА.– Т. 9.– С. 209.
[63] Держархів Львівської обл., ф. Р-3, оп. 1, спр. 409, арк. 49.
[64] Держархів Волинської обл., ф. Р-6, оп. 1, спр. 82, арк. 22, 50, 132.
[65] Винниченко І. Примусове переселення та депортації населення України в 1920–1950-х роках / І. Винниченко // Зона.– 1994.– № 7.– С. 38.
[66] Волинь Радянська (1939–1965): зб. док. і мат.– Ч. ІІІ.– Львів, 1971.– С. 167.
[67] Масловский В. И. Указ. работа.– С. 101.
[68] З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: зб. док. і мат.– К., 1976.– С. 214–215.
[69] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7946.
[70] Див.: Там само, спр. 8010.
[71] Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.– Т. 2.– К., 1997.– С. 200.
[72] Держархів Волинської обл., ф. Р-1, оп. 2, спр. 127, арк. 71.
[73] Там само, арк. 91.
[74] Там само, ф. 4666, оп. 2, спр. 5, арк. 74–75.
[75] Там само, ф. П-6, оп. 6, спр. 112а, арк. 1–78.

[76] Нариси історії Волинської обласної партійної організації.– Львів, 1981.– С. 102.
[77] Слово українських повстанців: зб. док. / під ред. П. Кралюка.– Луцьк, 1996.– С. 19–20.
[78] ЦДАГО України, ф. Р-1, оп. 75, спр. 5, арк. 13.
[79] Масловский В. И. Указ. работа.– С. 150.
[80] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7745, арк. 4.
[81] Історія Української РСР.– Т. 8.– К., 1979.– С. 87.
[82] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7829, арк. 5.
[83] Держархів Волинської обл., ф. Р-6, оп. 1, спр. 257, арк. 41.
[84] Там само, спр. 67, арк. 7.
[85] Там само, ф. Р-1, оп. 2, спр. 83, арк. 12.
[86] Історія Української РСР.– Т. 8.– К., 1979.– С. 87.
[87] Ярош Б. Сторінки політичної історії…– С. 81.
[88] Служинська З. Вказ праця.– С. 41.
[89] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7596.
[90] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 73, арк. 53–54.
[91] Там само, оп. 190, спр. 72, арк. 150–151.
[92] Там само, арк. 93.
[93] Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран.– Львів, 2003.– С. 45.
[94] ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр. 73, арк. 3.
[95] Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)...– С. 45–46.

5. ПОЛІТИЧНА І ДУХОВНА АТМОСФЕРА "ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ" В ОБЛАСТІ

Весна 1953 р. стала знаковою для усього радянського суспільства. 5 березня помер Й. Сталін. Населення країни неоднозначно сприйняло його смерть, хоча для переважної більшості це була велика трагедія. По всьому СРСР проводилися численні скорботні збори та мітинги. Винятком не була й Волинь. Так, у Любешівському районі на будівлях усіх керівних органів, установ, житлових будинках були вивішені портрети вождя і "було чутно лише глибокі стогони та голосіння простих радянських людей".[1] 9 березня 1953 р. о 12-й годині у всіх селах та райцентрі відбулися мітинги, присвячені похоронам, загальна кількість присутніх на цих заходах становила 7500 осіб.[2] У м. Любомль на траурному мітингу з великим почуттям скорботи виступив учень 6 класу Адик Абезгельдин, який від імені школярів Любомльського району "виразив жаль від тяжкої втрати з приводу передчасної смерті улюбленого і дорогого вождя і вчителя – Йосипа Віссаріоновича Сталіна – ім'я якого ми, діти, ледь навчившись говорити, вимовляємо перше слово в житті – Сталін!"[3]

Однак у багатьох ця новина викликала абсолютно протилежну реакцію. Так, 32-річний житель с. Дерно Олицького (тепер Ківерцівського) району Павло Климович Карпець мав сміливість, почувши про смерть Сталіна, пожартувати: "Слухайте, вже по радіо з Москви трупом тягне". В результаті за це висловлювання 23 березня 1953 р. Волинський обласний суд засудив його до 10 років виправно-трудових таборів з позбавленням прав на 5 років. Звинуватили Павла Карпця в тому, що, "будучи антирадянськи налаштований, він 6 березня 1953 р. після оголошення по радіо скорботної новини про передчасну смерть вождя партії і радянського уряду серед своїх співпрацівників на Ковельській залізниці викрикнув огидний антирадянський випад щодо вождя".[4]

Врешті-решт смерть диктатора була моментом великого психологічного зламу в житті народів тоталітарної держави, бо відкрила їм шлях до звільнення від атмосфери постійного страху, в якому вони перебували протягом кількох десятиліть. Крім того, у радянському суспільстві намітились якісно нові тенденції, вплив яких не змінив суть системи, а лише поступово відобразив її подальшу еволюцію. Цей історичний період отримав назву десталінізації. Провідний український дослідник В. К. Баран, який розробив періодизацію цього процесу, стверджує, що він проходив у кілька етапів й істотно вплинув на долю мільйонів людей.[5]

Перший етап десталінізації охоплював період з весни 1953 р. до початку 1956 року. У зв'язку з перерозподілом влади та боротьбою у комуністичній верхівці він не відзначався динамізмом розвитку подій щодо лібералізації суспільного життя. Насамперед він торкнувся основних важелів функціонування карально-репресивної системи. Впродовж 1953–1954 рр. були ліквідовані дієві органи масових чисток та терору, інструменти розправи над в'язнями – військові трибунали військ МВС, Особлива нарада МВС, Судова колегія у справах табірних судів Верховного Суду СРСР. Натомість відповідно до постанов Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1954 р. та Ради Міністрів СРСР від 12 березня 1954 р. (відповідно в УРСР постанова від 30 травня 1954 р.) із складу Міністерства внутрішніх справ було виділено Комітет державної безпеки (КДБ) як самостійний орган при союзному уряді зі значним скороченням функцій внутрішньополітичного контролю та розшуку.[6]

Слід зазначити, що перші послаблення в системі торкнулися найбільш уразливої верстви населення СРСР – в'язнів ГУЛАГу, десятки тисяч яких за часів сталінського терору осіли в Сибіру. Так, через три тижні після смерті Сталіна було оголошено Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про амністію".[7] Він стосувався осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також засуджених за посадові, господарські й деякі військові злочини. Під амністію потрапили вагітні жінки, неповнолітні (до 18 років) та жінки, які мали дітей до 10 років. Указ передбачав скорочення наполовину терміну покарання тим, хто

був позбавлений волі на строк понад п'ять років, але з певними винятками. Амністія не поширювалася на засуджених за "контрреволюційну діяльність". Однак певна частина волинян отримала довгождану можливість повернутися додому. Так, 21 серпня 1953 р. достроково був звільнений з магаданського Особлагу МВС житель села Буцин Седлищанського (тепер Старовижівського) району Микола Федорович Гітрук. Його у віці 17 років було заарештовано органами НКДБ за інспірованим звинуваченням у співпраці з гестапо. Хоча насправді це була своєрідна помста за батька, який перебував у лавах УПА.[8]

Згодом, у 1954 р., розпочався процес перегляду справ засуджених за контрреволюційні злочини. Наступного року оголошено чергову амністію для громадян, які співпрацювали у роки війни з німцями.[9] В процесі десталінізації України це мало важливе значення. Адже чимало українців, у тому числі й волинян, які перебували під фашистською окупацією, були безпідставно звинувачені у "пособництві ворогові" і відправлені у Сибір та інші віддалені райони країни.

Оскільки цей процес мав бути масовим, то виникла потреба у створенні відповідних органів, які б займалися розв'язанням цього питання. Тому в усіх союзних республіках працювали комісії Президії Верховної Ради СРСР, а в обласних центрах країни були створені комісії з перегляду справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. На Волині така комісія, розпочавши свою роботу з червня 1954 р., повинна була переглянути кримінальні справи на 12 тисяч осіб. Станом на 1 квітня 1955 р. до розгляду в комісію з місць ув'язнення поступило списків на 6503 особи та 3264 скарги. За 10 місяців роботи комісія розглянула лише 1928 справ на 4354 особи. Але, враховуючи те, що частина цих людей уже відбула покарання і була звільнена з місць позбавлення волі, фактична цифра громадян, справи яких потрібно було переглянути, була значно меншою і становила приблизно 3500 осіб.[10]

Бюро Волинського обкому КП України затвердило робочий склад комісії з 19 осіб, з них: з прокуратури області – 2 особи, з управління КДБ – 7 осіб, управління МВС – 5 осіб, управління юстиції – 1, обласного суду – 1, військової прокуратури – 3 особи. Незважаючи на те, що комісія повинна була засідати двічі на тиждень, засідання проходили нерегулярно. Це насамперед було пов'язано з недобросовісним ставленням її членів до роботи. Так, прокурор Волинської області старший радник юстиції І. Корчак скаржився секретарю Волинського обкому КПУ І. Грушецькому: "…Частина працівників призначалась в робочий апарат самостійно Управлінням КДБ і, навпаки, попередньо затверджені бюром Обкому КПУ працівники без дозволу Обкому відкликались і спрямовувались на інші роботи… У цілому фактично працює у робочому апараті з Управління КДБ – 4 чоловіка, замість 7-ми".[11]

Проте результати роботи обласної комісії все ж були. На 1 серпня 1955 р. було переглянуто 3151 справу на 6771 особу, засуджену військовими трибуналами та Волинським обласним судом. По 1784 справах (на 4624 особи) вироки були залишені в силі. Це становило 68,2 % загального числа засуджених.

З решти 1367 справ (2147 осіб) комісією було прийнято рішення про відміну вироків і зменшення покарання. Зокрема: шести особам зменшено термін до 15 років ВТТ; 1368 особам – до 10 років ВТТ; 483 особам – до межі відбутого терміну; 96 особам – до 5 років ВТТ, із застосуванням Указу ПВР СРСР; справи щодо 20 осіб були повернені на дослідування; щодо 17 осіб поставлено питання про заміну каторжних робіт виправно-трудовими на той самий термін (15–20 років); щодо трьох осіб справи були закриті за відсутністю складу злочину.

Закрито було й кримінальні справи Івана Леонтійовича Папіжука, який через фальсифікацію матеріалів справи був засуджений на 10 років виправно-трудових таборів. Серед закритих опинилася і справа Артема Пилиповича Лялюка. Останній, коли до нього ввечері увійшли четверо озброєних людей у повстанській формі, зрозумів, що це провокація з боку органів НКВС, і відразу повідомив у райвідділ. Як наслідок, "за допомогу працівникам міліції у ліквідації членів УПА" Артем Пилипович був засуджений у 1946 р. на 10 років позбавлення волі.[12]

Слід зазначити, що за час роботи комісії не було випадків, щоб судові органи, які направляли справи, не погоджувалися з рішенням обласної комісії про зменшення міри покарання засудженим. Навіть навпаки, в окремих випадках військовий трибунал ПрикВО і Верховний Суд УРСР визначали ще нижчі терміни покарання, ніж комісія.[13]

Посилення партійного контролю за органами МВС СРСР та КДБ при РМ СРСР, спроби усунути порушення законності, широка громадська увага до дій правоохоронних органів сприяли істотному зменшенню політичних в'язнів, засуджених за контрреволюційні злочини. За період з 1 квітня 1954 р. по 1 квітня 1959 р. кількість політв'язнів скоротилась у 40,7 раза, а їх частка у складі всіх ув'язнених – з 33 до 1,2 %.[14] У 1953–1956 рр. проведено комплексні перевірки органів МВС–МДБ, які відкрили чимало кричущих фактів порушення законності. Так, 1956 р. було переглянуто справу восьми студентів Володимир-Волинського педучилища, яких у 1947 р. у зв'язку з відміною смертної кари засудили на 25 років ВТТ за створення молодіжної націоналістичної організації. В процесі додаткової перевірки військовим прокурором було встановлено факти застосування до засуджених і свідків незаконних методів ведення слідства – систематичних побиттів і провокацій. В результаті на основі постанови УКДБ у Волинській області кримінальну справу було закрито, а засуджених реабілітовано.[15]

Такі порушення доводились до відома особового складу правоохоронних органів наказами міністра внутрішніх справ СРСР і часто впливали на подальшу трудову діяльність винних працівників. Здебільшого їм оголошували догани.

Отже, законодавчі акти другої половини 1950-х рр. мали на меті не лише обмежити можливості апарату держбезпеки тероризувати суспільство, а й поставити каральні органи під більш жорсткий партійний контроль.

Процес десталінізації не тільки вплинув на особисту долю засуджених, а й торкнувся системи управління виправно-трудовими закладами ГУЛАГу. Зокрема, навесні 1954 року було ліквідовано судову колегію у справах табірних судів Верховного Суду СРСР – основний інструмент розправи над в'язнями. У липні 1954 р. ЦК КПРС ухвалив постанову "Про заходи покращення роботи виправно-трудових таборів та колоній МВС". Тоді ж затверджено "Положення про виправно-трудові табори та колонії". У серпні з'явилась відповідна постанова ЦК Компартії України. Документи зобов'язували прокурорів систематично відвідувати табори і колонії, проводити особисті опитування ув'язнених, вживати рішучих заходів до працівників, які допускали порушення законів.[16] Водночас постанови вимагали забезпечити суворе покарання організаторів та активних учасників "групової непокори табірній адміністрації".[17]

Проте, незважаючи на деякі нововведення (наприклад, умовно-дострокове звільнення та зниження строку відбуття покарання в'язням, які сумлінно ставилися до праці і не порушували внутрішнього розпорядку; нова система заліку робочих днів тощо), режим праці, побутові умови в таборах та колоніях залишалися надзвичайно важкими. Крім того, процес перегляду справ деяких засуджених дуже затягувався, що викликало незадоволення у політичних в'язнів. Тому у системі ГУЛАГу відбулися масові повстання. У багатьох з них активну участь брали волиняни.

Так, наймасовіше повстання відбулося в одному із таборів ГУЛАГу у Норильську в травні 1953 року. Воно розпочалося як реакція протесту в'язнів на розстріл конвоєм із вишки двох людей, які стояли під своїм бараком і співали українських пісень. Серед постраждалих був і волинянин на прізвище Ковальчук (на жаль, повне його ім'я залишилося невідомим). Участь у повстанні брало близько 40 тисяч в'язнів.[18] Одним із центрів координації руху непокори виступала підпільна українська самодопомогова організація. Вона була створена задовго до поширення масових страйків і займалася захистом прав ув'язнених (наскільки це було можливим у табірних умовах). Очолював самодопомогову організацію волинянин Данило Лаврентійович Шумук, якого у 1945 р. за приналежність до УПА за ст. 54-1, 54-11

військовий трибунал засудив до розстрілу, згодом замінивши страту 20 роками каторжних робіт.[19] Повстанцям вдалося вивести адміністрацію за межі табору, створити страйковий комітет, організувати власну охорону території, налагодити зв'язок між окремими зонами, а також скласти офіційне звернення до уряду з вимогою прислати відповідну комісію для розслідування багаторічних злочинів адміністрації. Однак 5 серпня 1953 р. за допомогою зброї повстання було жорстоко придушене.[20] Завдяки тому, що керівники самодопомогової організації були глибоко законспіровані, Шумуку вдалося уникнути офіційного покарання, умови ув'язнення були значно погіршені і сприяли подальшому етапуванню по зонах ГУЛАГу.

Незважаючи на жорстоку розправу над норильцями, ініціативу непокори підтримали в'язні інших таборів. Так, 16 травня 1954 р. близько 60 в'язнів третього табірного відділення (Степлагу), не витримавши знущань адміністрації табору, підняли повстання. Як і в Норильському ВТТ, вони примусом вивели за межі зони адміністрацію та наглядачів, спорудили барикади та організували опір присланим каральним військам. Одним із керівників повстання був Віталій Петрович Скірук з с. Мстишин Луцького району. Засуджений 1948 р. за ст. 54-1а КК УРСР на 25 років ВТТ як член молодіжної організації оунівського спрямування, мав якості лідера та організатора. Завдяки його цілеспрямованій діяльності кількість повсталих в'язнів сягнула 200 осіб, а саме повстання тривало 40 днів. За участь у цій акції Скіруку загрожувала вища міра покарання, яка була замінена на 25 років виправно-трудових таборів.[21]

Страйкову ініціативу підтримали й у відділенні Воркутинського ВТТ у Речлазі. На початку 50-х років там функціонувала організація політичних в'язнів "Перша Капіталка" (за назвою шахти, де працювали зеки), до складу якої входив і волинянин Іван Кримусь. Завдяки діяльності "Першої Капіталки" ув'язненим вдалося через страйки домогтися певного пом'якшення табірного режиму, а згодом виготовити і передати на волю листівки-прокламації та картини замучених в'язнів. За таку активну антирадянську роботу адміністрація табору жорстоко покарала патріотів: чотирьох було розстріляно, а Івана Кримуся та ще сімох засуджено табірним судом до 25 років каторги.[22]

Очевидно, саме під впливом таких повстань у виправно-трудових таборах сталися певні зміни: скасовано номери на одязі ув'язнених, із вікон табірних бараків знято ґрати, в'язням спеціальних таборів дозволили побачення з рідними. Крім того, саме під тиском ув'язнених упродовж 1954–1955 рр. Рада Міністрів СРСР прийняла низку постанов, які стосувалися спецпоселенців: "Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спецпоселенців" (№ 1439-649), "Про зняття обмежень по спецпоселенню з колишніх куркулів та інших осіб" (№ 1738-789сс), "Про видачу спецпоселенцям паспортів" (№ 449-272с), "Про зняття з обліку деяких категорій спецпоселенців" (№ 1963-1052с).[23]

Крім того, Рада Міністрів СРСР у 1955 р. ухвалила постанову "Про трудовий стаж, працевлаштування і пенсійне забезпечення громадян, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності і згодом реабілітованих".[24] Згідно з цим документом час перебування в ув'язненні зараховувався реабілітованим у трудовий стаж. Постанова зобов'язувала керівників підприємств і установ працевлаштовувати таких громадян, а виконкоми рад депутатів трудящих – забезпечувати їх житлом у першочерговому порядку.

Проте насправді партійні і владні структури не поспішали відмовлятися від принципів командно-адміністративної та репресивної системи. Так, колишнім спецпоселенцям рідко вдавалося повернути конфісковане майно чи влаштуватись на роботу, яка б відповідала їхньому стану здоров'я. Адже багато з них були інвалідами або важкохворими людьми. Свідченням такої політики є доля Юхима Яковича Опалюка із с. Любитів Ковельського району. Повернувшись у 1955 р. з десятирічного ув'язнення за "націоналістичну діяльність", Юхим Якович спробував улаштуватись на роботу кочегаром. Але директор МТС у доволі жорсткій формі йому відмовив, натякнувши на засудження. Працювати в колгоспі він не

7 Зам. 5156

міг, бо був інвалідом. Опалюк спробував повернути конфіскований батьківський будинок, але всі звернення чоловіка до районних органів влади (прокурора, народного судді, райфінвідділу) залишилися без відповіді. Повністю розчарувавшись у справедливості, Юхим Якович написав листа у Президію Верховної Ради УРСР, в якому "з націоналістичних позицій виклав свої антирадянські погляди на сучасне життя в країні". Саме за цим звинуваченням Опалюка у 1956 р. було заарештовано і засуджено на 8 років ВТТ з позбавленням прав на 5 років.[25]

Вагомим явищем першого періоду "відлиги" залишався рух опору. Так, станом на 25 листопада 1953 р., за даними МВС УРСР, в західних областях продовжували діяти 106 повстанців та 15 оунівських "проводів", а також 32 підпільні націоналістичні організації і групи в складі 164 осіб.[26] Пояснення такого "незадовільного" стану справ міститься у довідці відділу адміністративних і торгово-фінансових органів ЦК КП України для секретаря ЦК КПУ О. І. Кириченка, де, зокрема, вказується, що "Волинський обком партії тричі обговорював питання про стан боротьби з бандитами та оунівським підпіллям у Колківському районі, але також погано контролював виконання прийнятих постанов, унаслідок чого на території цього району досі знаходяться 6 бандитів. Колківський райком партії роботою райвідділу МВС не займається, з 1951 р. не обговорював питань про стан боротьби з бандоунівським підпіллям у районі".[27]

Однак після ліквідації могутнього сталінського поплічника Л. Берії партія значно посилила контроль за діяльністю спецслужб, а особливо їх протидією "українським буржуазним націоналістам". 12 березня 1954 р. було ухвалено постанову ЦК КПРС "Про завдання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР", а згодом, 11 квітня 1955 р., – постанову Політбюро ЦК КПУ "Про стан і заходи щодо подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР".[28]

Виконуючи вказівки вищих партійних органів, у Волинській області впродовж 1954–1955 рр. органи КДБ провели заходи для остаточної ліквідації збройного підпілля ОУН. Так, у 1954 р. оперативники ліквідували Ковельський окружний провід ОУН *Ярого*, у 1955 р. – повстанські боївки *Круча*, *Дмитра*, *Рижого*. Крім цього, було розшукано 370 нелегалів, колишніх членів УПА й ОУН.[29] У 1955 р. органами МДБ було викрито бункер у с. Борисковичі Берестечківського (тепер Горохівського) району, де впродовж 1950–1952 рр. переховувалися члени боївки ОУН. Власників садиби – Лідію Павлівну Ісько, Галину Павлівну та Ольгу Павлівну Логановських – було звинувачено в "утримуванні бандитського бункера" і засуджено до 25 років виправно-трудових таборів.[30]

Слід зазначити, що збройна боротьба проти режиму слабнула, зіштовхнувшись зі значними силами військово-поліційної держави. Оунівське підпілля на території Волині продовжувало діяти ще протягом кількох років, проте змінити розвиток подій вже не могло. Адже, крім оперативної роботи, партійна верхівка вимагала від місцевих органів влади застосовувати й профілактичні методи. Останні були безпосередньо пов'язані з масово-агітаційними заходами і зачепили ще одну сферу життя мешканців регіону – духовну.

Звичайно, зміна політичних орієнтирів, що відбулася після смерті Сталіна, певною мірою позначилась на відносинах між владою і церквою, проте лібералізація радянського суспільства у цьому напрямі проходила болісно і суперечливо. Політика влади щодо церков базувалася на сталих ідеологічних засадах, які розглядали релігію як "пережиток капіталізму", "опіум для народу".

Так, після 1953 р. масових арештів священнослужителів на Волині вже не було, дещо послабився тиск на власне церковну організацію в області. Переслідування здійснювалися на місцевому рівні. До рідного краю стали повертатися репресовані священики, які відбули термін покарання. Більшість з тих, кому дозволили проживати на Волині, повернулися до пастирського служіння. Однак деякі з них

принципово не погоджувалися служити сталінській РПЦ. Так, отець Леонтій Коровицький після відбуття ув'язнення пішов працювати малярем у Камінь-Каширський райпромкомбінат.[31]

Проте у липні 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову "Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення", яка не була опублікована в пресі. У цьому документі визначалися чергові завдання, шляхи і методи посилення антирелігійної пропаганди.[32]

Весь контроль над церковним життям і далі належав інституту уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви (РПЦ), створеному для регулювання релігійного життя партійними органами. Незважаючи на скорочення посад уповноважених в області у 1952 р. (загалом було скорочено 10 посад), вони й надалі "боролися" за зменшення кількості духовенства, храмів. Урешті-решт ці заходи дали свої результати. У 1953 р. у Волинській області діяло 388 церков. Щоденні богослужіння відправлялися лише у кафедральному Свято-Троїцькому соборі Луцька. В усі недільні та святкові дні служби відбувалися у 151 храмі, почергово – у 187. Кілька разів на квартал відправлялася служба Божа у 16 церквах. Більше ніж у 30 храмах області богослужіння не відправлялися взагалі. Найпоширенішою причиною цього була відсутність священиків. Станом на 1 січня 1954 р. у Волинській області службу Божу відправляли 259 священиків і чотири диякони.[33]

Знаковою в цей період була діяльність на Волинсько-Ровенській кафедрі єпископа Палладія. Знаючи про послаблення позицій церкви, Палладій за перше півріччя 1954 р. намітив і втілив у життя низку заходів. Передусім владика став висвячувати на священиків дияконів-псаломщиків і призначав їх настоятелями тих церков, де вже довго не було пастирів. Така активність архієрея стурбувала радянський режим. За наказом влади екзарх України Іоан (Соколов) у квітні 1954 р. викликав владику до Києва і зробив йому зауваження.[34] З приходом на Волинсько-Ровенську кафедру владики Палладія активізувався і процес підготовки та підвищення освітнього рівня духовенства. У 1954 р. порівняно з попереднім кількість поданих заяв у Волинську семінарію зросла майже у три рази. Владика також домігся фінансування семінарії з бюджету патріархії. Вперше в історії Волинсько-Ровенської єпархії Палладій організував місячні курси (з 22 червня по 22 липня 1954 р.) для підвищення освітнього рівня священиків. На курсах навчалося 43 особи.[35]

Церковний "ренесанс", пов'язаний з діяльністю владики Палладія, не міг бути тривалим. У липні 1956 р. його перевели до Львова. Натомість було призначено більш зручного для радянської влади маловіяльного і прогнозованого архієпископа Панкратія (Кашперука).

Проте восени 1955 р. релігійна ситуація дещо загострилась. У лютому 1955 р. московське керівництво розкритикувало діяльність уповноваженого у Волинській області С. Богданова. Вказувалося, що йому потрібно більш детально вивчати церковне життя на парафіяльному рівні, проводити роботу з духовенством. "Вам потрібно, – писав у листі заступник голови ради С. Бєлишев волинському уповноваженому 18 лютого 1955 р., – більш відповідально поставитись до своєї роботи і перебудувати її у напрямку більш глибокого вивчення діяльності церковних громад".[36] Надалі волинському уповноваженому давались чіткі вказівки: не задовольняти заяви груп віруючих і духовенства про реєстрацію релігійних громад, священиків; не допускати використання недіючих церков і проведення богослужінь незареєстрованим духовенством, через Міністерство фінансів УРСР планувалося дати вказівку місцевим фінансовим органам про збільшення обсягу стягнення прибуткового податку із священиків.

Отже, з одного боку, партійно-радянське керівництво намагалося продемонструвати лояльне ставлення до церковної організації та віруючих, а з іншого – поставити під контроль діяльність цієї сфери українського суспільства, зіштовхуючи інтереси різних конфесій та релігій.

Загалом цей перший етап – період обережної, негласної, прихованої десталінізації, коли елементи сталінського минулого продовжували домінувати в політичній практиці, суспільній свідомості, а

традиційний догматизм заглушував розпочаті перетворення. Саме тоді розпочався складний і тривалий поворот у розвитку радянського тоталітаризму, який супроводжувався зміною істотних ознак системи. Тому перший етап десталінізації був спрямований переважно на пом'якшення діяльності карально-репресивної системи, а не на зміну її орієнтирів, що було продиктовано небажанням силових органів втрачати вплив на всі сфери тогочасного суспільного життя.

Другий етап десталінізації припав на 1956–1961 рр. і проходив під знаком ХХ з'їзду КПРС, на якому союзний лідер М. Хрущов уперше виступив з безпосередньою критикою на адресу вождя. За радянською традицією постанови, прийняті на з'їзді КПРС, були повсюдно обговорені на відкритих партійних зборах в усіх куточках країни. Ця доля не оминула і Волинь. Партійні збори пройшли в обласному управлінні зв'язку, управлінні юстиції, на взуттєвій фабриці м. Луцька. На усіх зборах, після прослуховування постанови ЦК КПРС "Про подолання культу особи і його наслідків", відбулося "жваве" обговорення, яке зазвичай закінчувалося словами: "Подолання культу особи Сталіна допоможе нам подолати помилки на місцях!"[37]

Проте цей виступ Хрущова мав величезне значення, оскільки після ХХ з'їзду КПРС процес десталінізації пришвидшився. У березні 1956 року Рада Міністрів СРСР прийняла постанову "Про додаткове зняття з обліку деяких категорій спецпоселенців" (№ 342-216сс), у травні – "Про зняття обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських та білоруських націоналістів, що звільняються із заслання на поселенні" (№ 644-376с).[38] У всіх союзних республіках працювали комісії Президії Верховної Ради СРСР, які розглядали справи ув'язнених. Зокрема, згідно з указом від 24 березня 1956 р. комісії переглядали справи засуджених за посадові, господарські злочини, а також неповнолітніх. До категорії людей, яким вдалося добитися перегляду справи, потрапив і житель с. Гішин Ковельського району Гордій Борисович Мельник, засуджений у 1950 р. на 25 років виправно-трудових таборів за звинуваченням у тому, що він передав членам ОУН для будівництва схрону колгоспні матеріали. Волинською обласною комісією з перегляду справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, 28 лютого 1955 р. термін покарання Мельнику Г. Б. було зменшено до 10 років, а згодом його і зовсім звільнили за браком доказів.[39]

Отже, з одного боку у країні розпочався процес реабілітації політичних в'язнів. Проте з іншого – на практиці правоохоронні органи не поспішали відмовлятись від принципів командно-адміністративної системи, що ґрунтувалася на свавіллі, беззаконні та обслуговувала власні корпоративні інтереси. Відразу після виходу постанов виникли питання, пов'язані з поверненням у західноукраїнські області величезної кількості репресованих – колишніх членів оунівського підпілля, спецпоселенців тощо. Для контролю над цим процесом і вирішення назрілих проблем як соціального, так і політичного характеру у всіх західних областях УРСР створювалися комісії у складі других секретарів обкомів, начальників обласних управлінь КДБ і МВС та обласних прокурорів "для розгляду матеріалів і організації роботи з переміщення за межі західних областей осіб з числа колишніх оунівців та їх пособників, перебування яких у цій місцевості визнано небажаним".[40] Комісії також розглядали пропозиції органів КДБ про додаткове опротестування частини рішень комісії Президії Верховної Ради СРСР про дострокове звільнення таких осіб, щоб повернути їх до місць ув'язнення або заслання.

Прикладом такої політики є інкримінування при арешті колишньому в'язневі, мешканцю с. Доросині Рожищенського району Василю Федоровичу Вірному, крім іншого, ще й того, що він, перебуваючи у місцях ув'язнення, записував вірші антирадянського змісту, а після звільнення і повернення на попереднє місце проживання зберігав їх у своєму будинку. За цим звинуваченням Волинський обласний суд засудив В. Ф. Вірного до 5 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії і повернення до місць заслання.[41]

Також комісія займалася опротестуванням рішень про дострокове звільнення з місць ув'язнення та спецпоселень колишніх активних учасників повстанського руху. Як результат, цих "особливо небезпечних злочинців" знову заарештовували та обвинувачували за тими ж статтями Кримінального кодексу, за якими вони вже відбули покарання. Слідство в таких справах проводилося спрощено, без перевірки попередніх доказів. Так, 25 лютого 1954 р. органами МВС Таджицької РСР було заарештовано Петра Андрійовича Никитюка із с. Городище Луківського (тепер Ковельського) району, якого у 1944 р. було засуджено і вислано на спецпоселення у с. Табошар Ленінабадської області Таджицької РСР. Нікітюку знову було висунуто звинувачення у зв'язках з ОУН та пособництві німецьким окупантам. Завдяки амністії військовій прокуратурі Прикарпатського військового округу справу довелося закрити, хоча повернутися у рідні місця Никитюку все одно не дозволили.[42]

Проте навіть та кількість репресованих, яка повернулась у рідні місця, склала своєрідну групу "політично неблагонадійних". З метою убезпечення себе від подальшого розвитку національно-визвольної боротьби місцеві радянські активісти досить вдало поєднали "профілактичні заходи" з "партійно-трудовою необхідністю". Контроль за порядком працевлаштування амністованих громадян покладався насамперед на головні управління організованого набору робітників при Радах Міністрів союзних республік та їх відділи при обласних радах депутатів трудящих.[43]

Від силових органів вимагалося ретельно у кожному районі та селі складати списки тих осіб, перебування яких є небажаним. Роботу проводили без зайвого поспіху, але таким чином, щоб переміщення здійснювалось насамперед шляхом добровільного переселення або в порядку оргнабору робочої сили. Так, наприклад, у 1956 р. з Волинської області відповідно до постанов Ради Міністрів УРСР повинні були переселитись у східні області України 1100 колгоспних родин, а фактично було переселено 1131 родину.

Однак заступник відділу оргнабору робітників і переселення Волинського облвиконкому С. Кобилянський зауважив, що, незважаючи на загальне перевиконання плану переселення, в окремих районах області до цього питання підійшли нерозважливо. Так, із Шацького району із запланованих 50 родин було переселено лише 17, із Старовижівського із запланованих 70 родин – лише 31, із Ратнівського із 90 родин – 51, з Горохівського району із 15 родин – дев'ять.[44]

Для підвищення показників йому рекомендували роботу проводити диференційовано, з конкретним підходом до кожної особи. Якщо це не даватиме наслідків, то пропонували застосовувати інші засоби впливу: бесіди з райпартактивом, виклики до органів КДБ для поради залишити цю місцевість.

Отже, відповідно до нових політичних реалій сформувалась нова концепція "боротьби з ворогами народу". Вона й стала основою для змін у законодавчій та нормативній базі – схвалення Закону СРСР від 25 грудня 1958 р. "Про кримінальну відповідальність за державні злочини" та відповідно введення в кримінальні кодекси союзних республік статті – "антирадянська агітація і пропаганда" (ст. 62 КК УРСР).[45] Це, своєю чергою, ознаменувало завершення відносно ліберальної політики влади щодо релігії та церкви і початок форсованого подолання релігійності в країні.

Наприкінці 50-х років було ухвалено низку актів, які дали змогу встановити жорсткий нагляд за священиками, фінансовою і господарською діяльністю церкви та релігійних громад. У Волинській області відповідно до постанови ЦК КПУ від 9 серпня та постанови бюро Волинського обкому партії від 7 вересня 1957 р. "Про посилення атеїстичної роботи серед населення області", районні комітети та первинні парторганізації обговорили ці питання на своїх зборах і розробили конкретні заходи. Так, у 1957–1958 рр. при вечірньому університеті марксизму-ленінізму в м. Луцьку були організовані шестимісячні курси для підготовки пропагандистів з науково-атеїстичних питань. Філіали цих курсів діяли в містах Ковелі і Володимирі-Волинському. Таким чином було підготовлено 65 кваліфікованих пропагандистів.[46]

Крім того, все ширше впроваджувалася в життя така форма антирелігійної пропаганди, як цикл лекцій атеїстичного змісту. В м. Луцьку такі лекції проводилися безпосередньо на підприємствах: на швейній і взуттєвій фабриках, ливарно-механічному, цегельних заводах тощо. Вечори запитань і відповідей на атеїстичні теми були організовані в райцентрах і в селах Луцького, Сенкевичівського, Горохівського, Голобського і Камінь-Каширського районів.[47]

Усі ці заходи дали відповідні результати. У своїй доповідній записці заввідділом пропаганди і агітації Волинського обкому КПУ В. Чернявський зазначав, що в с. Диковини Берестечківського (тепер Горохівського) району в результаті наполегливої роботи лекторів та агітаторів відійшла від громади єговістів і сумлінно працює в лісництві Євгенія Шморгун. В Локачинському районі завдяки індивідуальним методам роботи були вирвані "з пут сектантства" 12 осіб. Відповідно зменшилася кількість людей, які вступали до релігійних громад. Так, у 1957 р. до громади євангельських християн-баптистів приєдналося 183 особи, а до адвентистів – 15, тоді як у 1956 р. до них вступило 281 та 60 осіб відповідно.[48]

Слід зазначити, що кінець 50-х рр. став часом, коли радянська влада за допомогою різних методів домоглася значного скорочення православних храмів та їх парафій. Відповідно до жовтневої постанови ЦК КПРС 1958 р. "Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди" у січні 1959 р. відбулися закриті партзбори комуністів Ради у справах Руської православної церкви і Всесоюзна нарада уповноважених цієї ради, присвячені обговоренню вказаної постанови. На зборах і нараді зазначалося, що "церкві вдалося значно покращити своє становище, розширити підготовку священнослужителів, посилити релігійну пропаганду серед населення, зміцнити свій вплив у народі".[49] Вказувалося на численні недоліки в практичній діяльності Ради у справах Руської православної церкви, її уповноважених на місцях.

Як результат, волинський уповноважений С. Богданов отримав директивну вказівку від керівництва з Москви щодо практичного покращення роботи, яка стосувалась духовної семінарії. Йому доручалося активізувати контроль за її діяльністю, а саме: домогтися зменшення кількості вступників, стежити за їх комплектуванням, поведінкою викладачів та учнів. Наслідком такої роботи стала розправа з її ректором та окремими викладачами. Невідомі особи організували анонімну скаргу на отця Миколая Тучемського, в якій звинуватили його у виголошенні привітальної промови під час війни на адресу рейхскомісара Еріха Коха. І хоча вину священика не було доведено, на початку вересня 1959 р. його змусили подати заяву про відпустку для лікування атеросклерозу. Наступними жертвами стали отці Микола Вінцукевич та Олексій Соколовський. Причиною їх звільнення послужила відсутність у них богословської освіти. Крім того, викладачів і випускників семінарії звинувачували у націоналістичних настроях та у зв'язках з ОУН. Секретар Волинського обкому КПУ І. Грушецький зазначав, що зі 182 осіб, які подали заяви у семінарію у 1956 р., понад 100 – "активні учасники банд ОУН, бандпосібники, службовці німецьких каральних органів".[50] З метою послаблення матеріальної бази Луцької духовної семінарії у 1960 р. міська рада депутатів трудящих розірвала договір на оренду двох приміщень, які семінарія займала з 1944 року. Того року до неї не вступив жоден волинянин.

Приклади зневажливого ставлення до релігійних почуттів віруючих з ознаками "духовного терору" з боку влади простежувалися не тільки у безпідставних звинуваченнях духовенства, а й у закритті культових споруд, проведенні обшуків у храмах, на квартирах прихожан, відмові у прописці за місцем проживання священикам, звільненні громадян з роботи через їх релігійні переконання.

Це було пов'язано з виконанням на місцях постанов ЦК КПУ від 19 березня 1960 р. "Про заходи ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культи" та постанови Ради Міністрів УРСР "Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи" (квітень 1961 року). Згідно з цими документами місцеві органи влади зобов'язувалися "своєчасно вживати необхідних заходів для ліквідації порушень законодавства духовенством і релігійними об'єднаннями".[51] Як наслідок, у Волинській

області за порушення законодавства про культи було знято з реєстрації в Горохівському районі священика Шишковського, який організував відправлення служби в церкві с. Чаруків, знятій з реєстрації. У липні 1960 р. позбавлено прав відправляти церковну службу отця Собуцького, який, порушуючи радянські закони, зібрав у кількох селах Торчинського району з колгоспників 15 тис. карбованців на ремонт церкви. Гроші, звичайно, повернули людям. Також було знято з реєстрації громади євангельських християн-баптистів у селах Лишнівка Маневицького, Гута Старовижівського та Вічині Рожищенського районів. Проповідник громади баптистів у с. Підріжжя Ковельського району Рибак знятий з реєстрації за те, що залучив дітей шкільного віку до участі в молитовних зборах. В селі Сирники Луцького району проповідник громади п'ятидесятників Назарук у 1960 р. був засуджений народним судом до 10 місяців позбавлення волі за проведення нелегальних молитовних зборів віруючих і вчинення опору представникам радянської влади.[52]

За рішенням союзного уряду в 1961 р. силами партійно-радянського активу було проведено облік релігійних об'єднань, молитовних будівель та майна церкви. На цей час в області діяли 328 православних храмів та нараховувалось близько 10 тис. членів інших релігійних громад. У результаті проведеної роботи "порвало з релігією" близько 150 членів релігійних громад, припинили свою діяльність чотири громади євангельських християн-баптистів, п'ять громад адвентистів сьомого дня, громада римо-католиків. Крім цього, впродовж 1960 р. у 130 церквах припинилося богослужіння, а 18 церков було знято з реєстрації. [53]

Отже, радянські партійні органи, проводячи гучну ідеологічну кампанію, зводили нанівець позитивні здобутки, досягнуті в процесі десталінізації країни, і тим самим робили реальні спроби реанімації режиму і практики сталінізму.

Тож цілком очікуваним стало те, що заяви XX з'їзду КПРС про демократизацію суспільства і відновлення соціалістичної законності викликали певні хитання в апараті, породили сумніви в середовищі державних чиновників. Саме тому на початку 60-х років процес реабілітації почав різко гальмувати. Розпочалися інші процеси, характерні для практики сталінізму: репресії спецпоселенців, масове переселення жителів із західних регіонів країни, відверте цькування за релігійні переконання. Тому другий період десталінізації можна охарактеризувати як спробу реанімації режиму, хоча і в пом'якшеній формі.

Третій етап десталінізації охоплював період з осені 1961 р. до осені 1964 року. Він був пов'язаний з XXII з'їздом КПРС і прийнятою на ньому партійною програмою, в якій обіцялася уже через якихось двадцять років побудова комуністичного суспільства в СРСР як суспільства "загального благоденства". Також з новою силою прозвучала критика "культу особи", що відкрила можливість певного оновлення, лібералізації суспільства. Цей процес проходив важко, суперечливо, але загалом сприяв громадському пробудженню і національному відродженню в Україні. На зламі 50-х–60-х рр. намітився принциповий поворот у розвитку українського руху опору – до мирних, легальних методів боротьби за національну незалежність. Так, з'явилася значна кількість людей, які не звідали на собі страхіть сталінізму і могли критично поставитись до існуючого ладу. В історію вони увійшли під назвою шістдесятники.

Слід зазначити, що шістдесятництво, будучи загальносоюзним явищем, власне доволі аморфним рухом переважно творчої інтелігенції, в Україні мало свої специфічні риси. Його українські представники, підіймаючи ті чи інші політичні, соціальні, культурні питання, все ж на передній план висували проблеми національні, зокрема питання захисту й розвитку української мови.

Звісно, органи держбезпеки не могли стояти осторонь цього процесу. КДБ при РМ СРСР своїм наказом від 28 липня 1962 р. "Про посилення боротьби органів держбезпеки з ворожими проявами антирадянських елементів" вказував на наявність ще значної кількості антирадянських угруповань та численних випадків розповсюдження антирадянської літератури.[54] Виходячи з цього, були розроблені

спеціальні заходи щодо протидії ворожим елементам, затверджені постановою Президії ЦК Компартії України від 11 жовтня 1962 року.

Виконуючи доручення політичного керівництва щодо "викорінення антирадянського елементу", органи держбезпеки широко використовували розгалужену агентурну мережу, яка охоплювала практично всі підприємства, організації, установи, невеликі населені пункти. Тотальний контроль здійснювався не лише за конкретними діями і намірами окремих представників опозиційних сил, а навіть над думками й настроями, що побутували серед населення. Зокрема суворо карались спроби власної оцінки подій і явищ у суспільному житті, діяльності керівних органів партії й держави, викладені в численних скаргах і заявах на адресу ЦК КПРС, Президії ВР СРСР, РМ СРСР, республіканських та місцевих органів влади.

Влітку 1962 р. стало відчутним загострення соціальної напруги в СРСР. На тлі зростаючих труднощів у радянській економіці (зменшення й погіршення продовольчого постачання, брак споживчих товарів, зростання цін тощо) розпочалися перші репресії над інакодумцями.

Так, у 1963 р. було заарештовано вчителя праці Луцької середньої школи № 3 Юрія Григоровича Сачука. Хоча його і не можна зараховувати до "класичних шістдесятників" (походив із селянської родини, не мав вищої освіти), але він мав сміливість висловлювати погляди, які в СРСР на той час кваліфікувалися не інакше, як націоналістичні. Працюючи на машинобудівному заводі м. Луцька, Юрій Григорович у 1961–1962 рр. проводив серед робітників підприємтва антирадянську агітацію. Зокрема, згідно з донесеннями, Ю. Г. Сачук заявляв, що своєю постановою "Про реорганізацію МТС" радянський уряд довів колгоспи до розвалу, крім того, засуджував допомогу Радянського Союзу африканським країнам. Така позиція Сачуку коштувала дорого. Волинським обласним судом його було засуджено до 5 років ув'язнення у виправно-трудовій колонії посиленого режиму із засланням на 2 роки.[55]

Згодом у країні відбувся перехід від "відлиги" до "м'якої ресталінізації". Розпочалася серія процесів над "класичними шістдесятниками" – інтелігентами. Метою цих процесів, принаймні спочатку, було не стільки ізолювати інакодумців, скільки створити в суспільстві атмосферу страху. Ці процеси, відповідно до задумів їхніх організаторів, мали профілактичний характер і часто були показовими.

Слід зазначити, що політична "відлига" другої половини 1950-х рр. і пов'язаний з нею процес десталінізації радянського суспільства, всупереч усім сподіванням, майже не торкнулися церковного життя. Тиск, який відчувала на собі церква з боку держави, зріс до рівня спланованої державної політики. Релігія не вписувалась у модель "нового комуністичного суспільства" тому, як і раніше, оголошувалась першопричиною всіх найнегативніших суспільних явищ.

Початок 60-х рр. відзначився посиленням переслідувань євангельських християн-баптистів (ЄХБ), адвентистів сьомого дня (АСД) та представників інших церков. Так, відповідно до звіту Володимир-Волинського райкому КПУ 1962 р. у районі поліпшилась антирелігійна робота з віруючими. Свідченням цього є події у с. Гнійне (тепер с. Красностав). Актив села повів "рішучу боротьбу проти релігійних пережитків", зосередивши увагу на індивідуальних формах роботи з населенням. Останнє полягало в тому, що агітатори просто переслідували віруючих, "роз'яснюючи їх помилкові погляди". В результаті община євангельських християн-баптистів припинила своє існування.[56]

Крім того, віруючі безпідставно притягалися до кримінальної відповідальності за вигаданими звинуваченнями у неробстві (на основі відповідного указу Президії Верховної Ради УРСР). При цьому як нероб нерідко судили пенсіонерів чи осіб, які сумлінно працювали у колгоспах, радгоспах, на підприємствах. Засуджених не завжди обґрунтовано позбавляли батьківських прав, особливо щодо малолітніх дітей. Вивчення матеріалів судової практики показали, що найбільше помилок допускалося при визначенні підсудним міри покарання: дуже часто без достатніх підстав віруючим призначалися максимальні

покарання. Так, Володимир-Волинським районним відділом міліції 12 лютого 1954 р. було заарештовано як "активного учасника нелегальної антирадянської організації сектантів – "свідків Єгови" жителя с. Острівок Сергія Миколайовича Богайчука. Він, "будучи учасником названої організації і прикриваючись своїми релігійними переконаннями, саботує проведені комуністичною партією і радянським урядом політичні заходи, зберігає в себе у квартирі нелегально видану єговістську літературу…" Насправді ж С. М. Богайчук мав сміливість відмовитися від передплати на державну газету та від участі у голосуванні на виборах у Верховну Раду СРСР. Додатковим важелем для покарання Богайчука виявився факт його попереднього засудження за відмову служити в армії під час призову 1950 року.[57] Таким чином слідчі органи двічі засудили людину за одним і тим самим звинуваченням.

Слід зазначити, що в цей період посилився тиск і на православну церкву. Під контролем сільських рад депутатів трудящих у Любомльському районі у 1962 р. релігійні відправи не виходили за стіни храмів. З полів, доріг, вулиць сіл району було знято 48 хрестів. Також партійні організації приступили до використання закритих і знятих з реєстрації церковних приміщень для своїх цілей. Так, у закритій церкві м. Любомля з червня 1962 р. розпочав свою роботу планетарій.[58]

Отож, у зв'язку з наростанням антирелігійної кампанії місцеві органи влади грубо порушували права віруючих, законодавство про культи, діючи силовими методами і допускаючи пряме адміністрування. Серед таких порушень насамперед слід назвати закриття храмів і молитовних будинків; безпідставні зняття з реєстрації, відмови від реєстрації релігійних об'єднань; незаконне вилучення у віруючих релігійної літератури; проведення обшуків у храмах, будинках молитви тощо.

Отже, процес лібералізації радянського суспільства, який розпочався 1953 р. й отримав назву десталінізації, був недовготривалим і непослідовним. Інстинкт самозбереження, розвинутий з часів сталінських чисток і репресій, штовхав керівництво КПРС на прийняття законодавчих рішень, націлених на зниження державного статусу органів безпеки, що разом з тим сприяло утвердженню власних владних позицій. Цій меті слугувала й доповідь М. Хрущова на ХХ з'їзді КПРС, присвячена розвінчанню "культу особи Сталіна", викриттю й засудженню масових репресій. Однак різка критика репресій не торкалася базових структур командно-адміністративної системи та причин існування одноосібної влади. Коригуючи політичну доктрину держави, новий лідер не збирався відступати від випробуваного методу правління з допомогою терору та примусу. Саме тому у своєму прагненні зберегти за собою всю повноту влади й забезпечити непорушність ідеологічної основи радянського політичного ладу Хрущов інколи повертався до терористичних методів. Хоча такий метод терору, як залякування і придушення політичних опонентів насильницькими засобами, в хрущовську "відлигу" і набув лібералізованих форм та застосовувався більш селективно й індивідуально, проте не змінив своєї суті. Натомість така політика гарантувала повернення до репресивно-терористичної диктатури після усунення М. С. Хрущова від влади у 1964 році.

---

[1] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 296, арк. 1

[2] Там само, арк. 2.

[3] Там само, арк. 4.

[4] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1034, арк. 4.

[5] Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран.– Львів, 2003.– С. 92.

[6] Про утворення Комітету Державної Безпеки при РМ Української РСР: Указ від 30 травня 1954 р. Президії Верховної Ради СРСР // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938–1973: в 2-х т.– К., 1974.– Т. 1.– С. 75.

[7] "Об амнистии": Указ от 27 марта 1953 г. Верховного Совета СССР // Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1967: в 2-х т. / сост. Ф. И. Колинычев, М. И. Юмашев, А. В. Калитеевская.– М., 1968.– С. 450.

[8] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7910, арк. 34.

[9] Об амнистии советских граждан, сотрудничавших с оккупантами в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. // Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1967…– С. 629–631.

[10] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 354а, арк. 25.

[11] Там само, арк. 26–27.

[12] Там само, арк. 64–66.

[13] Там само, арк. 29.

[14] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX−XX ст. Історичні нариси.– К., 2002.– С. 778

[15] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1613, арк. 597.

[16] Баран В. К. Україна: новітня історія...– С. 98–99.

[17] О неприменении к злостным нарушителям режима в местах заключения смягчения мер наказания в связи с введением в действие нового уголовного Кодекса УССР: Постановление Президиума Верховного Совета УРСР от 23 ноября 1961 г. // Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1967… – С. 494.

[18] За Україну, за її волю…: зб. матеріалів ІІ Всесвітнього конгресу українських політичних в'язнів.– К., 4–6 червня 1993 р. / упоряд. В. Є. Бишовець.– К., 1994.– С. 46.

[19] Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Д. Шумук.– К., 1998.– С. 214.

[20] Там само.– С. 276.

[21] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4952, арк. 513–514.

[22] Караташ В. Шахта "Перша капіталка" / В. Караташ // Зона.– 2002.– № 16.– С. 274–280.

[23] Баран В. К. Україна: новітня історія…. – С. 98.

[24] Там само.– С. 99.

[25] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9350, арк. 27–28, 34.

[26] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 73, арк. 60.

[27] Там само, арк. 66.

[28] Там само, спр. 75, арк. 4–9.

[29] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 354а, арк. 107.

[30] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5063.

[31] Держархів Волинської обл., ф. Р-393, оп. 2, спр. 103, арк. 36.

[32] Баран В. К. Україна: новітня історія…. – С. 199.

[33] Держархів Волинської обл., ф. Р-393, оп. 3, спр. 19, арк. 7, 21.

[34] Там само, спр. 13, арк. 190.

[35] Там само, арк. 73.

[36] Держархів Волинської обл., ф. Р-393, оп. 3, спр. 20, арк. 8.

[37] Там само, ф. 1, оп. 4, спр. 61, арк. 5–6.

[38] Баран В. К. Україна: новітня історія…. – С. 103.

[39] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4582.

[40] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 77, арк. 181.

[41] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9541.

[42] Див.: Там само, спр. 9786.

[43] Баран В. К. Україна: новітня історія…. – С. 134.

[44] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 392, арк. 29.

[45] Кримінальний кодекс Української РСР // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938–1973…– С. 314.

[46] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 430, арк. 104–105.
[47] Там само, арк. 106.
[48] Там само, арк. 107.
[49] Там само, ф. Р-393, оп. 3, спр. 20, арк. 35.
[50] Там само, ф.1, оп. 2, спр. 473, арк. 17.
[51] Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938–1973…– С. 685.
[52] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 2, спр. 491, арк. 116–117.
[53] Там само, спр. 473, арк. 16.
[54] Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938–1973…– С. 682–684.
[55] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247.
[56] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 4, спр. 400, арк. 50.
[57] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9440.
[58] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 4, спр. 400, арк. 45.

6. НЕОСТАЛІНІЗМ: ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ ВОЛИНЯН У 1964–1985 РР.

У середині жовтня 1964 р. в Москві відбулися події, які кардинально вплинули на подальше життя радянського суспільства. На пленумі ЦК КПРС 14 жовтня відбулося усунення М. С. Хрущова від влади й обрання Першим секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєва. Незважаючи на те, що на пленумі йшлося про необхідність подолання парадності, проявів волюнтаризму і суб’єктивізму, врахування об’єктивних законів розвитку суспільства, активізації боротьби проти бюрократизму та лунали заклики до критики і самокритики, фактично стало очевидним згортання новим керівництвом процесу демократизації суспільства, розпочатого М. Хрущовим. Радянський Союз поступово поринав у стан стагнації та глибокого формаційного застою, суть якого полягала у збереженні і консервації відносин, народжених у “культовий” період.

Окрім зміцнення власних позицій, утвердження при владі, а також здобуття підтримки партійного апарату, Л. Брежнєв розширив його можливості і функції. У результаті відновлення посади Генерального секретаря ЦК КПРС у 1966 р. сприяло появі ознак чергового “культу”.

Прихід до влади Л. Брежнєва не відразу позначився на суспільно-культурному житті країни. Протягом певного періоду література і мистецтво функціонували в старому руслі, окресленому за часів “відлиги”. Громадські опозиційні сили, які виникли на початку 60-х рр. (рух шістдесятників), перебували в чеканні реальних практичних кроків у сфері політики, економіки, духовного життя. Однак, не отримавши відповіді на поставлені питання, зневірившись у можливості державної підтримки для відродження української мови і культури, переконавшись в офіційній спрямованості політики русифікації, кращі представники української інтелігенції, студентства, національно свідомого робітництва шукали і виробляли власні рецепти збереження великої та самобутньої нації. Останнє розцінювалося вищим політичним керівництвом і повністю підпорядкованими йому силовими структурами як прояв українського буржуазного націоналізму.

В середині 60-х рр. керівництво КДБ та Генпрокуратура СРСР порушили питання перед вищими партійними інстанціями про необхідність заповнення існуючих “прогалин” Кримінального кодексу (КК) відповідними політичними статтями. Зокрема, передбачалося доповнити главу 9 (“Злочини проти порядку управління”) КК РРФСР та відповідних глав кримінальних кодексів інших союзних республік (ст. 62 КК УРСР) статтями, які передбачали б покарання “за розповсюдження в усній та письмовій формі свідомо наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний устрій; наругу над державним прапором і гербом Союзу РСР та Союзних республік; за організацію та активну участь у зборищах, грубо порушуючих громадський порядок”.[1]

Внаслідок скоординованих дій влади наприкінці серпня – на початку вересня 1965 р. в кількох містах України було затримано й запроторено до слідчих камер понад 20 представників молодої інтелігенції – викладачів та студентів, літераторів і художників, критиків та інженерів.

На Волині, у Луцьку, відбувся один із перших судових процесів над шістдесятниками – процес В. Мороза й Д. Іващенка. Їх було заарештовано на початку вересня 1965 року. Валентина Мороза – викладача історії Івано-Франківського державного педагогічного інституту, волинянина (народився у с. Холонів Горохівського району) та Дмитра Іващенка – асистента кафедри української мови та літератури Луцького педінституту – звинуватили в організації зібрань, на яких проходили антирадянські розмови викладацько-студентського активу, у переховуванні і поширенні націоналістичної літератури, яка містила наклепницькі вигадки про радянський суспільний лад. Уже 13 січня 1966 р. відбувся судовий процес. Спеціально підібрана в залі суду публіка “схвально” зустріла винесений вирок – відповідно п’ять і два роки виправно-трудових таборів суворого режиму.[2]

Звичайно, така подія не могла не вплинути на загальну робочу атмосферу в зазначених вузах. Ідеологічно-адміністративний терор здійснювався проти тих, хто так чи інакше був пов’язаний із підсудними. Передусім це торкнулося тих студентів, які відвідували вечори, організовані В. Морозом та Д. Іващенком. Так, комсомольські збори Луцького державного педінституту ім. Лесі Українки рішуче відмежувалися від студенток 4-го курсу історико-філологічного факультету Анатолії Панас, Лесі Ковальчук та Марії Мельничук. За вимогою колишніх товаришів їх позбавили студентських та комсомольських квитків.[3]

Також під безпосереднім контролем секретаря Івано-Франківського обкому партії О. Чернова весною 1966 р. були проведені збори професорсько-викладацького складу місцевого філіалу політехнічного інституту, на яких розпинали викладача іноземних мов І. Костенюка. Його звинуватили в тому, що у травні 1965 р. він отримав від свого волинського колеги В. Мороза два томи фотокопії антирадянської книги "Вивід прав України" і передав їх викладачеві Балицької середньої школи Богдану Миколайовичу Гулі.[4] Тому на зборах було вирішено, що Богдан Миколайович, потрапивши під антирадянський вплив, "надалі не може виховувати учнів – майбутніх будівників комунізму".[5]

Ще однією людиною, яка постраждала за виказування незадоволення арештом В. Мороза та Д. Іващенка, був старший викладач кафедри політекономії Львівського державного університету ім. Івана Франка на Луцькому загальноосвітньому факультеті Олексій Павлович Чадюк. Крім зв'язків з опозиційними викладачами, йому інкримінували поширення крамольних анекдотів, неправдивих вигадок, які "ганьблять радянську демократію та політику партії з національного питання". Органами КДБ у липні 1970 р. Чадюка було заарештовано і засуджено на 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання.[6]

Наступ на шістдесятників, що збігся з приходом до влади Л. Брежнєва та його прибічників-неосталіністів, не обмежився репресіями 1965–1966 років. Сам факт переслідування різноманітних молодіжних об'єднань, їх закриття, застосування каральних заходів щодо активістів руху стали певним стимулом для формування опозиційних настроїв серед української інтелігенції, інших верств населення, оскільки наочно показували ставлення правлячого режиму до процесу національно-культурного відродження 1960-х рр., розкривали його антигуманний характер.

Досить поширеним явищем, засобом протесту окремих людей того часу стало розповсюдження листівок, за що вони отримували чималі терміни ув'язнення. У квітні 1968 р. в Тернополі відбувся суд над волинянином, викладачем спеціальних предметів Копичинського сільськогосподарського технікуму бухгалтерського обліку М. Г. Коцом. Перебуваючи в Києві 1966 р., Микола Георгійович списав з журналу "Дукля", що виходив у Словаччині, вірші Василя Симоненка, зокрема "Курдському брату", назву якого трансформував на "Українському брату". Слово "шовінізм" замінив на "комунізм", "курде" – на "брате", у рядках "Як упаде в роззявлену могилу останній на планеті шовініст" замінив на "останній на Вкраїні комуніст". Переписав вірш друкованими літерами на картоні, намалював тризуб, сфотографував і виготовив близько сотні листівок. Розповсюджував їх у Тернополі, Хмельницькому, Волочиську, Кременці, Дубно, Луцьку, Нововолинську, Турці, Києві, на Рівненщині.[7]

Така діяльність викладача не могла бути не поміченою органами КДБ. М. Коц потрапив під підозру, у нього обманним шляхом взяли відбитки пальців, влаштовували таємні обшуки і провокації. Зрештою він отримав максимально суворе покарання – сім років ВТТ з наступним п'ятирічним засланням.

Крім того, у 1968–1969 рр. в Україні пройшла серія арештів та судових процесів у зв'язку з протестами українських громадян проти вторгнення радянських військ у Чехо-Словаччину. Захищаючи право сусідньої країни на самовизначення, вони водночас домагалися свободи і для власної Батьківщини. Так, 19 лютого 1969 р. органами КДБ при РМ УРСР у Волинській області було порушено кримінальну справу проти студента 1-го курсу факультету англійської мови Луцького педінституту Володимира Володимировича Топчія щодо розповсюдження ним у приміщенні інституту антирадянських листівок. У процесі слідства було встановлено, що Топчій, прослухавши радіопередачі заборонених іноземних радіостанцій "Голос Америки", "Бі-бі-сі", "Німецька хвиля" (ФРН) про причини тих чи інших подій у Радянському Союзі, Чехо-Словаччині та В'єтнамі, вирішив викласти свої погляди щодо цих питань у формі листівок із закликами виступити на захист демократичних цінностей. Володимиру вдалося розклеїти листівки, а також виступити на зборах активу з доповіддю, де він критикував позиції викладачів щодо цього питання. У результаті Топчія було заарештовано та засуджено за ст. 62 КК УРСР на чотири роки виправно-трудових таборів.[8]

Слід зазначити, що в середині 60-х рр. діяв міцний і розгалужений апарат ідеологічної контррозвідки, який спирався на відповідну законодавчу й нормативну базу, дієву допомогу "добровільних помічників". Причому своєрідним координатором усієї роботи, спрямованої проти інакодумства, залишилися центральні та місцеві партійні органи, а також створені відповідно до постанови ЦК КПРС від 17 червня 1967 р. П'яте управління КДБ при Раді Міністрів СРСР, п'яті управління та відділи в територіальних органах

держбезпеки.[9] Це розширило можливості влади у здійсненні репресивних заходів та дало можливість придушувати найменші прояви нелояльності до правлячого режиму. Якщо ж людина послідовно відстоювала свої політичні погляди, не піддавалась "перевихованню", до неї застосовували карну медицину.

Примусове лікування та ізоляцію вільнодумців практикували в СРСР і раніше, але з другої половини 1960-х рр. це набуло особливо широкого розмаху. Документом, на підставі якого стало можливим застосування психіатрії в політичних цілях, що уже означало позбавлення волі позасудовим шляхом, стала затверджена в 1961 р. Міністерством охорони громадського порядку РРФСР "Інструкція про невідкладну госпіталізацію психічно хворих, які становлять громадську небезпеку".[10]

"Лікування" в спецлікарнях як міра покарання було загрозливішим, ніж звичайне тюремно-табірне ув'язнення, адже для катування тут застосовувались стресові впливи значно ширшого спектру і більш інтенсивної дії. Так, 6 вересня 1968 р. управлінням КДБ у Волинській області була порушена кримінальна справа проти мешканця м. Нововолинська, шахтаря, батька чотирьох дітей – Петра Івановича Михайленка за фактом вчинення ним надписів на кам'яній огорожі міського ринку, на стіні стадіону та на опірних стовпах автостанції – "Смерть кремлівським окупантам", "Геть руки від Чехо-Словаччини", "КПРС геть від ЧССР" та інших. Оскільки в процесі слідства оперативники не змогли зібрати достатньо доказового матеріалу, звинувачений Михайленко не піддавався на провокації, то проти нього було інспіровано звинувачення в неосудності. У березні 1969 р. була проведена амбулаторна судово-психіатрична експертиза, за висновком якої судова колегія в кримінальних справах Волинського обласного суду 16 вересня 1969 р. на підставі ст. 62 ч. 1 винесла ухвалу про застосування до Михайленка примусового заходу медичного характеру та передачу його під опіку дружині з обов'язковим психіатричним лікарським наглядом. Слід зазначити, що дружина та дорослий син під час введення слідства пройшли відповідну ідеологічну обробку.[11]

Подібна доля чекала й на Степана Гнатовича Томчука з м. Луцька, який мав вищу медичну освіту і працював лікарем швидкої допомоги. Будучи за походженням українцем, родину якого примусово у 1945 р. виселили з території Грубешівського повіту в Польщі, він не міг змиритися з антирелігійною, русифікаторською політикою влади і написав у трьох примірниках твір-послання "Народам нашої планети". Сподіваючись на публікацію своїх поглядів, один примірник твору 13 травня 1968 р. поштою надіслав у видавництво "Вітчизна" у м. Київ, а з іншими двома примірниками виїхав до Москви. Проте органи КДБ його діяльність розцінили по-іншому. Не маючи реальних підстав для арешту, оперативники інсценували у поїзді перевірку документів у зв'язку з нібито викраденням в одного з пасажирів грошей. При особистому обшуку в Томчука було виявлено та вилучено органами міліції примірники "антирадянських рукописів". Це й стало приводом для порушення проти нього кримінальної справи за ст. 62 КК УРСР. Крім написання творів "наклепницького змісту", Степана Гнатовича звинувачували також у дворазовому відвідуванні в 1967–1968 рр. польського та канадського посольств у Москві, де він добивався дозволу на виїзд з СРСР. Зрозумівши, що Томчук "перевихованню" не піддається, кадебісти застосували до нього вже провірений сценарій. 22 травня 1968 р. його направили на стаціонарне обстеження у Львівську психіатричну лікарню, але там його визнали осудним. Степан Гнатович – досвідчений лікар, викладач хірургії в Івано-Франківському медучилищі (1966 р.), знаючи, що до нього застосовують незаконні методи впливу, оголосив голодування і відмовився від зустрічей з родичами, яких теж перед побаченнями відповідно "обробляли". В результаті його відправили на повторну медичну експертизу у Львівську психлікарню, де примусово годували через зонд та накачували медикаментами. І хоча лікарі-психіатри знову визнали Томчука на момент "скоєння злочину" осудним, але у висновку зазначили, що після арешту в нього розвинувся тимчасовий розлад психічної діяльності, тому він потребує лікування на загальних засадах за місцем проживання. 1 вересні 1971 р. ухвалою судової колегії у кримінальних справах Волинського обласного суду до Томчука С. Г. було застосовано примусовий захід медичного характеру – поміщення в психіатричну лікарню загального типу. Це "покарання" Степан Григорович відбував протягом п'яти років в Олицькій психлікарні. І лише в 1998 р. його було реабілітовано.[12]

Різного роду політичні та ідеологічні кампанії не могли зламати волю і самих політв'язнів. Широкий міжнародний резонанс здобула нова кримінальна справа Валентина Мороза, який повернувся з ув'язнення. Його звинувачували у "проведенні ворожої націоналістичної пропаганди та наклепі на радянський державний та суспільний устрій". 17–18 листопада 1970 р. Івано-Франківський обласний суд засудив

Мороза до дев'яти років позбавлення волі (шість років тюремного ув'язнення та три роки таборів особливого режиму) з наступним п'ятирічним засланням. Однак навіть у в'язницях, таборах, психіатричних лікарнях українські політв'язні, блокуючись із правозахисниками з інших республік СРСР, продовжували активно чинити опір режиму, домагалися статусу політв'язня, в нелюдських умовах відстоювали власну гідність. Не припинив боротьби у таборі й Валентин Мороз. Йому вдалося написати і передати за кордон літературний твір під назвою "Репортаж із заповідника імені Берії". Згодом ці тексти почали звучати в ефірі різних радіостанцій, а пізніше були видані друком у Парижі. За таку "крамолу" він відбував подальше покарання у Володимирській в'язниці з більш жорстким внутрішнім режимом.[13]

Блискучим винаходом органів КДБ стало "профілактування" громадян, яке на практиці означало ніщо інше, як їх залякування можливим застосуванням найжорстокіших заходів, включаючи кримінальну відповідальність. Велику увагу "профілактуванню" надавав особисто голова КДБ при РМ СРСР Ю. Андропов. Прагнучи підняти його на більш високий рівень, 11 жовтня 1972 р. він разом з Генпрокурором СРСР Р. Руденком виступив ініціатором указу Президії ВР СРСР, яким органам КДБ дозволялося робити офіційне письмове попередження з вимогою "припинення політичної шкідливої діяльності та роз'яснення наслідків, які може спричинити її продовження". Текст згаданого документа був схвалений Політбюро ЦК КПРС 16 листопада 1972 р. і механічно проштампований президією радянського парламенту 25 грудня 1972 року.[14]

Дієвим "профілактуванням" громадян займалися і місцеві партійні організації. Прикриваючись ідеями інтернаціоналізму, вони викорінювали будь-які паростки національного, безжалісно випікали національні почуття з суспільної свідомості. Зокрема, партійні комітети робили все можливе, щоб локалізувати щонайменший вплив осередків українського національного руху, намагалися внести розкол у ряди інтелігенції, посіяти у творчих колективах атмосферу страху та ненависті.

Так, на боротьбу з націоналізмом енергійно підняв громадськість Волинський обком КПУ. Керуючись рішеннями з'їздів та пленумів партії і комсомолу, виконуючи постанову ЦК КПРС "Про 50-річчя ВЛКСМ і завдання комуністичного виховання молоді" в області було створено 744 гуртки і семінари комсомольської політосвіти, якими охоплено 21 740 юнаків і дівчат. До системи партійної мережі залучено 7277 комсомольців.[15] Також збільшилася кількість масових форм пропаганди для молоді, особливо політклубів типу "Батьківщина", "Прометей", "Рідна земля", циклів тематичних вечорів, кінолекторіїв. Прикладом останнього є демонстрація з грудня 1973 р. по лютий 1974 р. в населених пунктах Любомльського району кінофільму "Вбивця відомий". Перед демонструванням цього кінофільму в місті Любомль, селищі Головне та в окремих селах з лекціями на тему "Антинародна суть українського буржуазного націоналізму" виступали працівники райвідділу КДБ, члени лекторської групи та групи доповідачів райкому партії. В 19-ти селах під час демонстрації фільму були проведені тематичні вечори, присвячені "викриттю українського буржуазного націоналізму", на яких виступили комуністи, комсомольці, колишні партизани тощо.[16]

На цьому робота місцевих партійних органів над ідейним загартуванням молоді не закінчилась. Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. на Волині розпочалася кампанія "вшанування пам'яті партизанів і підпільників, які полягли від рук українських буржуазних націоналістів". Так, в окремих селах і селищах області іменами загиблих були названі вулиці, в управліннях внутрішніх справ та КДБ, у райвідділах міліції встановили меморіальні дошки з прізвищами працівників, які загинули під час проведення військово-чекістських операцій. Також Волинський обком КП України запропонував на Меморіалі вічної слави в м. Луцьку встановити плиту, з викарбуваними на ній прізвищами усіх працівників обкому, міськкомів, райкомів партії, які загинули від рук оунівців у 1944–1949 роках.[17]

Крім того, одним із дієвих методів "профілактування" населення області було проведення публічних судових процесів над колишніми учасниками національно-визвольних змагань під проводом ОУН і УПА. Слід зазначити, що деякі з них уже відбули покарання, але репресивним органам цього здалося замало. Опис такого судового процесу, проведеного у районному центрі Стара Вижівка у серпні 1980 р., описаний П. Шафетою у газеті "Радянська Волинь". "Народний" суд тривав три тижні. На лаві підсудних опинилися троє – Дуфанець Микола Григорович, 59 років, якого чекісти віднайшли у Воркуті на спецпоселенні, Бубеля Артем Лукашевич, теж людина похилого віку, яка спокійно працювала у заготконторі с. Кримно, та Рибачук Пилип Юхимович, 65 років, який проживав після відбуття заслання в

Магаданській області. Звичайно, матеріали для суду були підготовлені на відповідному рівні – обвинувальний висновок зайняв 278 машинописних сторінок, присутні були майже 200 свідків, 40 потерпілих. Обвинувачені вже були попередньо оброблені слідством і тому навіть перед явно підставними свідками повністю визнали свою провину. Підготовленою до слухання судового процесу була і публіка. Коли судді винесли свій вердикт: усім трьом вища міра покарання – розстріл, "у залі гримлять бурхливі оплески. Так завжди реагують радянські люди, коли судять фашизм".[18]

Схожі судові процеси були проведені у 70-х – на початку 80-х рр. і в інших населених пунктах області (с. Голоби Ковельського, с. Павлівка Іваничівського, с. Мар'янівка Горохівського районів, смт Камінь-Каширський) та у м. Луцьку, де вони проходили за однаковим сценарієм помпезності та "соціалістичної справедливості". Зокрема, у 1980 р. в м. Ковелі "за знову відкритими обставинами" судовою колегією у кримінальних справах Волинського обласного суду було засуджено до 15 років ВТТ суворого режиму з конфіскацією майна Олександра Никоновича Лазарука, який у минулому вже відбув покарання за приналежність до УПА.[19]

В деяких випадках, коли владні структури не мали змоги у судовому порядку вчинити розправи над колишніми повстанцями, вони застосовували до них інші методи репресивного тиску. Так, у Ратнівському районі у дванадцяти колишніх оунівців та членів їхніх сімей були вилучені присадибні ділянки як спроби самозахоплення колгоспних земель. У колишнього надрайонного провідника ОУН П. П. Пацюка з м. Любомль конфіскували будинок як незаконно збудований.[20]

Отже, комуністична система зробила усе можливе, щоб не дати змоги національно-патріотичному рухові знову відродитися на Волині.

Що стосується релігійного життя, то сподіванням мільйонів віруючих на послаблення державного курсу щодо релігії та церкви справдитись так і не судилося. Заходи вищого політичного керівництва та уряду СРСР, як і раніше, за своїм змістом та формою сприяли утвердженню політики державного атеїзму. Достатньо переглянути рішення XXIII, XXVI з'їздів КПРС і ЦК КПУ про посилення атеїстичного виховання населення, щоб переконатися в тому, що тоталітарна держава не хотіла йти на будь-які найменші компроміси у відносинах з церквою.

Так, Іваничівський райком у своєму звіті повідомляв, що на виконання постанови Волинського обкому КП України від 5 листопада 1968 р. "Про стан атеїстичної роботи в області" на засіданні бюро райкому було прийнято відповідну постанову "Про стан атеїстичної роботи в районі" від 25 листопада 1968 р. і розроблено низку заходів щодо поліпшення виховання населення. Зокрема, при райкомі було створено методичну раду з науково-атеїстичної пропаганди, працювала постійно діюча школа лекторів-атеїстів. У семи селах району, де діяли релігійні громади, організовувались теоретичні семінари з основ наукового атеїзму або школи для отримання мінімуму знань про природу.[21]

Крім того, в цей час особливо різко активізувалася петиційна кампанія. Наприкінці 1964 р. і на початку 1965 р. збільшилась кількість заяв щодо відкриття церков. Вивчення причин цього явища свідчило, що поширювались чутки про те, що у зв'язку із змінами у складі уряду і з приходом нового керівництва будуть відкриті всі раніше закриті церкви. Проте і цього разу сподівання віруючих не справдилися. Так, у вересні 1966 р. до Ківерцівського райкому КПУ звернулася група євангельських християн-баптистів з проханням дозволити їм зареєструвати свою громаду в м. Ківерці. Розглянувши заяву про реєстрацію, виконком районної ради депутатів трудящих відмовив у їхньому проханні. Місцеві чиновники знайшли відповідні причини – група євангельських християн-баптистів, незважаючи на неодноразове попередження з боку Ківерцівської міськради і райвиконкому, порушувала радянське законодавство про культи, а саме: нелегально проводила зібрання, організувала недільну школу для малолітніх і навіть створила гурток духових інструментів. Таке ж рішення чекало й на громаду баптистів із села Гута, що на Ратнівщині. Відділ пропаганди і агітації Ратнівського РК КПУ відмовив їм у реєстрації з тієї причини, що у сусідньому с. Кримно, за 17 км, уже є молитовний будинок і віруючі мають повну можливість його відвідувати.[22]

Водночас віряни теж не хотіли миритися з таким станом речей. Постійні переслідування й утиски владних структур сприяли зростанню серед п'ятидесятників еміграційних настроїв. Так, 10 жовтня

1977 р. секретар ЦК КПУ В. Маланчук та завідувач відділу ЦК КПУ Ю. Єльченко повідомляли першого секретаря ЦК Компартії України В. Щербицького про те, що заяви на виїзд із СРСР з релігійних мотивів подали (поряд з мешканцями інших областей) 11 родин (30 осіб) з Волинської області. Всього на кінець 1977 р. з України прагнули виїхати 324 родини п'ятидесятників, або 1562 особи.[23]

Як рецепт подолання еміграційних настроїв та припинення незаконної діяльності "сектантських екстремістів" пропонувалося посилення індивідуальної роботи серед віруючих і керівників общин з метою відриву їх від "екстремістів". Так, у результаті проведення такої роботи членами гуртка "Войовничий атеїст" в Іваничівському районі віруючі-єговісти Галина Миколайчик та Володя Ткачук змушені були відійти від громади.[24]

Отож, вище політичне керівництво не лише перешкоджало представникам різних релігійних громад у задоволенні духовних потреб, а й відмовляло їм у праві емігрувати з країни, позбавляло інших елементарних прав та свобод.

Таким чином, упродовж 1964–1985 рр. політичні репресії на Волині, хоча і поступалися періоду 1920-х – першої половини 1950-х рр. за своїми масштабами, однак набували не менш потворних форм. Усе це негативно вплинуло на духовне життя краю, сприяло поступовому утвердженню у населення атмосфери байдужості і нігілізму. Водночас жодні переслідування не знищили український національний рух на Волині. Він продовжував залишатися тією силою, навколо якої гуртувалося все здорове і прогресивне в українському суспільстві.

---

[1] Кримінальний кодекс Української РСР // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938–1973: в 2-х т.– К., 1974.– Т. 1.– С. 364.

[2] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4380, т. 8, арк. 201.

[3] Там само, т. 4, арк. 234.

[4] Там само, т. 4, арк. 79–89.

[5] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX−XX ст. Іст. нариси.– К., 2002.– С. 802.

[6] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4380, арк. 345–350.

[7] Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР.– Т. 1. Україна. – Ч. 1.– Харків, 2006.– С. 333.

[8] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4380.

[9] Данилюк Ю. З., Опозиція в Україні (друга половина 50-х–80-ті рр. XX ст.) / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан.– К., 2000.– С. 153.

[10] Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). / В. К. Баран.– Львів, 2003.– С. 306.

[11] Див.: Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9861.

[12] Див.: Там само, спр. 9862.

[13] Політичний терор і тероризм в Україні...– С. 811.

[14] Там само, С. 812.

[15] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 4, спр. 912, арк. 15.

[16] Там само, спр. 141, арк. 5.

[17] Там само, оп. 20, спр. 16, арк. 18.

[18] Шафета П. Правда про націоналізм. Суд над карателями / П. Шафета // Рад. Волинь.– 1980.– 30 серп.

[19] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 12, спр. 19, арк. 2.

[20] Там само, оп. 16, спр. 50, арк. 3.

[21] Там само, оп. 4, спр. 909, арк. 15.

[22] Там само, спр. 676, арк. 4, 6.

[23] Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Вказ. праця.– С. 303.

[24] Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 4, спр. 912, арк. 16.

8 Зам. 5156

ВИСНОВКИ

Географічне розташування, соціально-економічна та етнополітична структура Волинської області зумовили формування упродовж 1920–1970-х рр. специфічної системи взаємодії органів державної влади та силового апарату, що мало на меті забезпечити відповідне функціонування тих політичних режимів, які в певні історичні періоди поширили свій вплив на цю територію.

Так, після приходу більшовицької влади у результаті воєнної кампанії в підконтрольній частині області відбулося становлення мережі каральних органів. Їх мета полягала не лише в охороні зовнішніх кордонів та встановленні правопорядку на зайнятій території, а й передусім – у ліквідації будь-яких проявів ворожого ладу. Останнє зводилось до основного засобу утвердження радянської влади – прочистки населення від неблагонадійного, ворожого і контрреволюційного елементу. Як результат, під пильне спостереження цілої низки агентурних працівників потрапила значна частина волинян. Вдало застосовуючи гасла революційної законності та правосуддя, більшовики розпочали в регіоні свою кампанію безпідставних арештів, показових судових процесів та розстрілів часто безневинних людей, злочин яких полягав у походженні, підтриманні "непевних" родинних зв'язків, попередньому місці роботи чи займаній посаді. Зокрема розстріл та ув'язнення в концентраційні табори загрожували колишнім військовослужбовцям Польської армії, політичним опонентам, чиновникам польської адміністрації та власне представникам ворожої нації й місцевої інтелігенції, які потенційно могли бути ворожо налаштовані до встановленої влади рад. Отож, незважаючи на нетривке перебування військ РСЧА на території Західної Волині, більшовицька система міцно вкоренилась у свідомості мешканців краю як система насильства, терору та безпідставних репресій.

Після Ризького мирного договору (1921 р.) сучасна територія Волинської області потрапила у підпорядкування новоутвореної Речі Посполитої. Незважаючи на надання задекларованої культурно-релігійної автономії, польська влада не відзначалась прихильністю до волинян. Політика виховання лояльних громадян держави дуже швидко була замінена насильницькою асиміляцією. Розпочалася полонізація населення регіону, переслідувались члени опозиційних партій та організацій, учасники страйків та демонстрацій. Значна кількість українців-опозиціонерів перебувала у в'язницях. Концтабір в Березі-Картузькій незрівнянно поступається за кількістю жертв ГУЛАГу, але залишився в пам'яті волинян як варварський, де відбувались нелюдські знущання з боку польської поліції. Плюралістичний багатопартійний устрій у Польщі в міжвоєнний час не рятував від масового безправного злочинного насильства влади над "чужими" елементами, якими вважались українці.

У вересні 1939 р. Волинь разом з іншими західноукраїнськими землями була включена у склад СРСР. Цілі родини та покоління опинились по різні боки барикад. Це стало великою трагедією. Зі своїм приходом сталінський тоталітарний режим передбачав перетворити регіон на міцний плацдарм для комуністичної системи. Обов'язки щодо забезпечення цієї програми були покладені на репресивно-каральні органи. За гірким прикладом українських радянських областей страшного розмаху набули на Волині політичні арешти. Як метод політичного переслідування та адміністративного покарання широко використовувалися депортації та виселення без правових на це підстав. Масові репресії (звільнення з роботи, ув'язнення, фізичне знищення) зачепили усі соціальні і національні групи волинян, допускалося свавілля, грубе і цинічне порушення прав людини. Передусім перед судами опинились польські військовослужбовці, урядовці, поліцейські, лісова охорона, українські націоналісти, які не вписувались у загальну модель побудови радянського суспільства.

Боротьбу з тоталітарним режимом повели підпільні польські і українські організації. Як результат, на максимальні оберти було запущено репресивну машину. Тисячі волинян було заарештовано, необґрунтовано засуджено, виселено на Схід. Таким чином, радянська репресивно-каральна система, що функціонувала в області у 1939–1941 рр. у повній мірі показала весь жах та політичну беззаконність. Подальший перебіг цього процесу був зупинений початком німецько-радянської війни. Проте, незважаючи на надії національно свідомого українства, фашистський режим мало чим відрізнявся від комуністичного.

Німецька окупаційна влада у 1941–1944 рр., керуючись ідеологією расизму, була зацікавлена в житті та праці українського цивільного населення лише як джерела одержання засобів, зокрема,

продовольчих та робочої сили. Окупація волинських земель нацистською Німеччиною призвела до значних втрат населення у таборах (тимчасового перебування, для військовополонених, праці), вивезенням на примусові роботи до рейху, нищенням людей гітлерівським режимом. Після того, як стало зрозумілим, що німецькі війська під тиском радянських мають залишити окуповані території, особливо загострилися міжнаціональні конфлікти. На Волині утворився своєрідний трикутник смерті між червоними партизанами, формуваннями ОУН і УПА, польськими загонами самооборони і частинами Армії крайової. Це протистояння призвело до значних жертв серед мирного населення.

Весною 1944 р. на Волинь повернувся сталінський режим. Втілюючи у життя вказівки Москви, місцеві органи НКВС та НКДБ розгорнули на території області масовий жорстокий терор. Невдовзі за стандартними звинуваченнями у націоналізмі, пособництві та співробітництві з окупантами волинян знову вивозили у віддалені райони СРСР. Репресіям і арештам піддавалися всі, хто мав щонайменше відношення до ОУН або УПА, працював в установах німецької адміністрації, не підтримував радянський лад. Проте й збройний опір сталінському тоталітаризму не вщухав. УПА та її політичний провід ОУН на території області вступили у відкриту війну з більшовицькою владою. Бойові групи УПА продовжували контролювати цілі райони сільської місцевості, здійснювали напади на районні центри, проводили рейди, нищили енкаведистів, бійців винищувальних загонів, радянський та партійно-комсомольський актив.

Однак, навіть при величезній підтримці національно-визвольного руху на Волині місцевим населенням, сталінському режимові, завдяки вдалій організації та застосуванню усіх можливих каральн-о-репресивних методів не лише проти самих повстанців, а й проти мирних жителів, вдалося знищити збройний супротив та остаточно утвердитися у регіоні. Проте ні тюремні застінки, ні концтабори, ні насильницьке вивезення у Сибір не зламали національно-патріотичний дух волинян, який надалі знайшов своє вираження в інший спосіб та й в інші історичні періоди.

У 1953 р. зі смертю Й. Сталіна у Радянському Союзі настав новий етап історичного розвитку. Він не означав кінець сталінізму чи тоталітаризму. Навпаки, режим та методи управління не змінилися, а лише видозмінилися і проявилися спочатку як процес десталінізації у часи М. Хрущова та повернення до неосталінізму Л. Брежнєва.

Для волинян, як і для більшості населення західноукраїнського регіону, післясталінський період обернувся лише частковою лібералізацією суспільно-політичного та культурного життя, реабілітацією та звільненням частини ув'язнених та їх повторним засудженням, гонінням на віруючих та церкву, активним застосовуванням сталінської тактики "перемішування населення" тощо. Реалізація нової антиукраїнської політики зумовила активізацію процесу денаціоналізації молодого українського покоління. У таких умовах політичного безправ'я та обмеженої свободи волинянам вдалося зберегти почуття власної національної гідності та українського патріотизму. Як і по всій Україні, на Волині починає поширюватися найпоширеніша форма опору системі – інакодумання, яке переросло у рух дисидентів-шестидесятників. Учасники новітнього етапу національно-визвольної боротьби сприйняли не лише основні державницькі та демократичні ідеї попередників, а й їх тактику боротьби – поширювали листівки, твори, заборонені цензурою, самвидав. Звичайно, влада не могла простити такого підриву власного авторитету. На Волині знову продовжувалися репресії, які насамперед торкнулися найбільш незахищеної, національно свідомої та опозиційної верстви населення – інтелігенції. За ґрати потрапили науковці, літератори, викладачі та студенти. Серед них Валентин Мороз, Дмитро Іващенко, Микола Коц, Володимир Топчій та інші. Найнебезпечніших інакодумців ізольовували у психіатричні лікарні спеціального типу, що були фактично психіатричними тюрмами. Жорстоких переслідувань зазнали представники різних релігійних громад області. Розправою влада сподівались зупинити наростання опозиційних настроїв у суспільстві. Але це навпаки викликало протести свідомого українства, нову хвилю опору режимові. Таким чином, опозиційний рух на Волині у середині 60-х – початку 80-х років зробив значний внесок у пробудження національного життя не тільки волинян, а й усього українського суспільства, що й вплинуло на звільнення України від колоніальної залежності на початку 90-х років.

Загальну картину репресій на Волині упродовж 1920–1970-х рр. дають можливість простежити матеріали з Архіву управління Служби безпеки України (Архів УСБ України) у Волинській області, Державного

архіву Волинської області (Держархів Волинської обл.), Архіву управління Міністерства внутрішніх справ у Волинській області (Архів УМВС). У фондах Архіву УСБУ у Волинській області станом на початок лютого 2008 р. знаходилося понад 16 000 кримінальних справ на приблизно 23 000 осіб. Значна частина з них складається (близько 95 %) зі справ учасників ОУН і УПА. За часи незалежної України згідно ст. 1 Закону УРСР "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні" від 17 квітня 1991 р. з фонду кримінальних справ управління було реабілітовано 16 067 громадян у 10 004 справах. Це люди, які постраждали від політичних репресій. Частину фонду кримінальних справ (4231 справа на 5307 осіб) було передано на постійне зберігання у Державний архів Волинської області.[454]

Основна категорія репресованих осіб складалася зі звичайних селян, незначної частини інтелігенції, священнослужителів та інших категорій населення різного віку, які патріотично несли на собі основний тягар підтримки збройного руху.

Кількісні дані щодо збережених у фондах Архіву УСБУ у Волинській області, Державного архіву Волинської області та Архіву УМВСУ у Волинській області архівно-кримінальних справ відображають таблиці 9, 10, 11.

Таблиця 9

Кількісні дані щодо збережених у фондах Архіву УСБ України у Волинській області архівно-кримінальних справ на репресованих, виправданих та реабілітованих осіб

Рік	Кількість заведених справ	Кількість заарештованих осіб	Кількість засуджених осіб	Репресивний орган				З них:	
				суд	ВТ	ОН	інші	виправдано	реабілітовано
1920	15	15	13	2		5	6		13
1921	9	13							
1922									
1923									
1924									
1925									
1926	1	1							
1927									
1928	1	1	1			1			1
1929	2	3							
1930	1	1							
1931	2	2							
1932									
1933	1	1							
1934									
1935			1		1				1
1936	1	1							
1937			7	3	4			4	3
1938	1	1	13	3	5	2	3	2	11
1939	300	309	47	7	29	6	5	1	46

1940	624	748	168	115	32	15	8	5	163
1941	150	250	194	60	116	10	8	9	185
1942	22	24	46		37	4	5		46
1943	13	13	31	1	28	1	1		31
1944	3935	6510	2294	12	2116	149	17	52	2242
1945	3976	6281	2131	23	1979	84	45	64	2067
1946	2249	3951	1593	20	1534	23	16	33	1560
1947	4236	6897	1126	44	1037	31	14	30	1096
1948	1682	2776	1428	170	1047	164	47	40	1388
1949	1655	2507	814	139	537	111	27	46	768
1950	1166	2577	488	44	391	42	11	13	475
1951	775	1715	335	64	254	15	2	4	331
1952	187	280	133	23	105		5	5	128
1953	101	153	103	10	91		2	1	102
1954	52	52	39	11	26	2	2		39
1955	9	20	11	2	8		1		11
1956	24	17	12	3	9				12
1957	25	25	7	6			1		7
1958	37	42	11	11				1	10
1959	9	18	4	4					4
1960			3		3				3
1961			3	3					3
1962			4	4					4
1963			2	2					2
1964			2	1			1	1	1
1965			1	1					1
1966			2	2					2
1967									
1968									
1969			2	2					2
1970			2	2					2
Всього	21261	35204	11071	794	9389	665	227	311	10760

Таблиця 10

Кількісна характеристика справ, переданих на зберігання з Архіву УСБ України у Волинській області до Державного архіву Волинської області

Рік	Кількість осіб	Репресивний орган				Реабілітовано
		суд	ВТ	ОН	інші	
1920	6				6	6
1928	1				1	1
1931	1				1	1
1933	2				2	2
1935	1				1	1
1938	1			1		1
1939	6				6	6
1940	460	5	1	453	1	460
1941	573	3	5	560	5	573
1942	12			12		12
1943	3			3		3
1944	376	2	5	369		376
1945	555	1	2	552		555
1946	65		12	53		65
1947	40		3	37		40
1948	364	2	5	357		364
1949	307	2	6	298	2	307
1950	125	2		123		125
1951	33			33		33
1952	3	1		2		3
1954	1			1		1
1956	2			2		2
Всього	2937	18	39	2856	25	2937

За даними Архіву УМВС у Волинській області, репресіям було піддано ще 7771 особу. З них: реабілітовано – 6543, не реабілітовано – 9, а на 1219 осіб відсутня інформація про реабілітацію.

Таблиця 11

Кількісні дані щодо збережених архівно-кримінальних справ репресованих громадян у фондах Архіву УМВС у Волинській області

Рік	Кількість осіб	Репресивний орган					З них:		
		суд	ВТ	НКВС (МВС)	ОН	інші	реабілітовано	не реабілітовано	дані відсутні
1939	7		2	1		4	5		2
1940	68	9	4	32	12	11	56		12
1941	775	3	4	750	10	8	768		7
1942	4	2	1		1		1		3
1943	8	2	1		3	2	5		3
1944	699	4	446	22	218	9	270	6	423
1945	1190	24	269	69	827	1	916	1	273
1946	763	12	245	12	492	2	521		242
1947	320	29	112	3	107	69	191	1	128
1948	2439	16	39	2	2378	4	2387		52
1949	297	13	12		271	1	281	1	15
1950	315	18	10		285	2	298		17
1951	820	27	12		641	140	787		33
1952	56		4	1	48	3	52		4
1953	2		1	1			1		1
1954	4	2	1		1		1		3
1956	1				1		1		
1959	2	1		1			1		1
1961	1					1	1		
Всього	7771	162	1163	894	5295	257	6543	9	1219

Таким чином, підсумувавши дані таблиць, можна зробити висновок, що із загальної кількості 35 205 засуджених осіб, на 10 846 осіб повністю відсутня інформація про засудження та реабілітацію, а згадується лише прізвище, ім’я, по батькові та рік арешту. А це у свою чергу значно ускладнює їх дослідження, вимагає залучення інших джерел інформації, подекуди не завжди достовірних.

Отож, існування на Волині упродовж 1917–1985-х рр. польського, німецького та радянського політичних режимів не лише вплинуло на суспільно-політичний та культурний розвиток регіону, а й спричинило величезні втрати серед мирного населення. Десятки тисяч волинян, потрапивши у

лабети карально-репресивної системи, крім фізичного знищення, зазнали принижень та поневірянь, втратили родинні зв’язки та власне майно. Десятки тисяч волинян ще й досі не можуть віднайти відомості про долю своїх близьких, членів родин, які боролися за національні інтереси українського народу та загинули від рук окупаційних режимів. Переживши та стерпівши усі поневіряння, заслання, каторги, одним борцям національно-визвольного змагання вдалося вирватися з рук карателів, а іншим – навіки залишитися на чужині. Їх втрачені та загублені імена не має змоги відтворити навіть людська пам’ять.

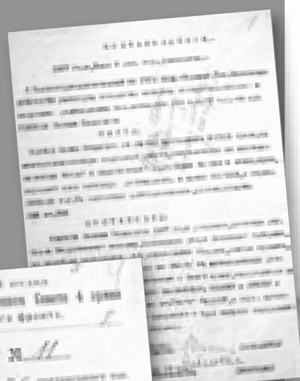
Лише вивчення архівно-кримінальних справ, дослідження історичних документів, зібрання спогадів та нарисів про учасників тих подій дають можливість правдиво оцінити події минулого, зберегти його та передати майбутньому поколінню.

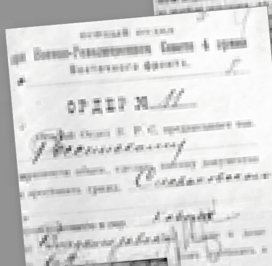
[1] Данилюк В. Генерал Василина: “А шпигуни на Волині не перевелися...” / В. Данилюк // Волин. газета.– 2008.– 7 лют.

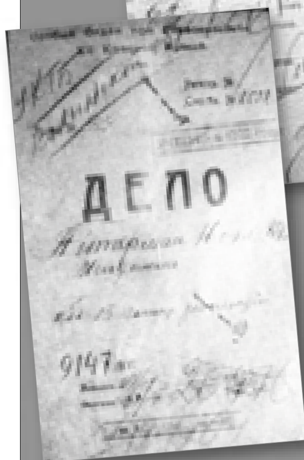

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

ОРДЕР №

ДЕЛО

Документ №1

ЗВЕРНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО БЮРО АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО НАСЕЛЕННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ СПЛАТИ ДЕРЖАВНИХ ПОДАТКІВ

*Не раніше 1919 року**

ЗМІЦНЮЙТЕ ВОЛЮ, ЗАКРІПЛЯЙТЕ ЗА СОБОЮ ЗЕМЛЮ.

Мало прогнати ворога, треба ще міцно закріпити за собою те, що в його одібрано: – коли не закріпить, то він легко його одніме. Ми скинули гетьмансько-поміщицьке правительство, розігнали добровольчу армію, яка обороняла у нас руських поміщиків, оповістили свою землю незалежною Українською Народньою Республікою, одібрали землю в поміщиків і передали народові і т. и.

Це все те, що ми завоювали. Але ворог мовчки з цим не погодиться. Він ще ховається по-закутках, робить безладдя, робить усяку шкоду нам і намовляє до себе всяких приятелів збоку, щоб спільними силами скинути нас і повернути собі попереднє панування. Щоб цього не сталось, народне правительство повинно негайно подбати про те, щоб навіки закріпити за народом волю і землю.

А як це зробити?

Перш за все для цього потрібне велике народнє військо, яке б не пустило на Україну ніяких поміщицьких спільників і допомагачів. Треба, щоб було військо, яке б не допускало на Україну нікого, хто б захотів допомагати панам-поміщикам. А для того, щоб содержувати таке військо, щоб робити для його зброю, набої і щоб содержувати для його як слід залізниці, потрібні величезні гроші.

Зараз правительство береться до земельної реформи. Треба, одібрану у поміщиків, землю поділити між людьми. Для цього треба найняти тисячі землемірів, тисячі комісій, понятих і людей досвідчених. А на це треба силу грошей.

Щоб був скрізь лад – треба найняти людей, щоб вони за тим дивилися. Треба найняти силу комісарів, які б не допускали старорежимців до роботи, виловлювали б ворогів народу й оддавали їх під суд та вивозили за кордон. Для землемірів, комісарів, війська і т.и. потрібні великі канцелярії. Одним словом, для правительства потрібно силу служащих людей, щоб оберігати народні інтереси. І на все це потрібні гроші. Коли людям не платить, вони покинуть службу; почнеться безладдя. До того-ж пани розкидаються скрізь своїми грішми навмисно, щоб переманити на свій бік всіх, хто не має заробітку при народнім правительстві.

Для того, щоб оберігати народ від ворогів і завести добрий лад, народному правительству потрібні гроші, гроші й гроші. Не буде грошей – не буде армії, не буде порядку. Поміщики за свої гроші наймуть армію для себе із усяких безробітних жандармів, стражників, руських офіцерів і т.п. і знов сядуть на шию народові. Не бачити тоді народові ні землі, ні волі, ні прав своїх. Отже, народнє правительство мусить якнайшвидше скласти постійну народню армію і завести порядок. А на те потрібні гроші. В казні їх уже нема. За 4 роки війни все витрачено. Та й звідки ці гроші в казні бралися? З податків. А податки люди зносили погано. Одже тепер перед нашим народом одно велике завдання: як найшвидче знести податки. Як найшвидче зібрати гроші в казну, бо без них народнє правительство не матиме за що содержувати народньої армії і инчих установ, потрібних для народу. Поміщицькому правительству грошей позичили б всякі багатії тутешні і закордонні, а народньому правительству багатії не позичать. Вони могли б в ложці води його утопити. Отже, народнє правительство може мати гроші тільки від народу. Як народ тих грошей йому не дасть, то не буде ні армії, ні порядку, а без нього не буде землі, не буде й народнього правительства. Не буде й прав та волі народові.

Негайно ж зносьте всі податки, зносьте всі недоїмки, все, що тільки числиться за вами; недоплатки виплачуйте. Пам'ятайте, що без цих грошей не буде постійньої народньої армії для оборони землі від поміщиків, без армії не буде землі й волі. Гроші – це друга армія. Це та армія, яка закріпляє все набуте зброєю. Складайте цю армію. Не жалійте ж десятків карбованців на податки, щоб не довелося знов платити поміщикам контрибуцію тисячами.

Зносьте всі податки.

Інформаційне бюро армії
Української народної республіки

Машинопис.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 602, арк. 17.

---

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 2

НАКАЗ ПРЕДСТАВНИКА ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧОГО УКРАЇНСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РАЙОНУ ПОЛКОВНИКА РАТУШНОГО ПРО МОБІЛІЗАЦІЮ ЖИТЕЛІВ ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ ДО ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ*

Лютий 1919 року

БРАТИ!

СЕЛЯНЕ Й ВЕСЬ РОБІТНИЧИЙ НАРІД!**

Настала пора боротьби Івана Голого, Івана Босого і Івана Голодного против його віковічних гнобителів Царів, Гетьманів*** і поміщиків-панів.

Весь Український Нарід, як один чоловік, повстав против своїх ворогів, в останне настала Ваша пора.

Гуртуйтесь браття, селяне, до праці, до боротьби за свою землю і вільне краще життя.

Наступає велика хмара, поміщики-ляхи, гетьманці і всяка ріжна погань насовується на нашу народню землю, хотят знов забрати в свої лапи, а ІВАНА ГОЛОДНОГО поработити знов в ярмо і панувати над ним.

Вони, люцепери, можут це зробити, як ми тілько зараз же ни візьмемося за зброю для боротьби за свое життя, волю і землю.

Вставай же, трудячій нарід, від краю до краю організуйся в сотні, куріні і полки, щоб ни допустити над собою насільства, щоб Гетьман і павук-поміщик знов не сів тобі на шию.

Помятуйте, товариство, що настав останній час праці, котра вимагається від нас.

Згадайте тілько, як тяжко бути в неволі, ярмі, в гетьманські тюрмі замученни жертви і наши борці за волю, дивляться на вас і благослов'яют до боротьби.

На підстави того, що поміщики-ляхи мобілізували свої сили й насовуют на Луцький повіт з метою відібрати наши вільни права, щоб запобігти такому насільству багатого над бідним.

Я, іменем Української Народної Республіки,

НАКАЗУЮ:

Всім козакам, досрочних призивів 1919 і 1918 р. р., які приймались на військову службу в липні м[ісяц]ці 1916 року й в 1917 року в лютому й березні місяцях, Луцького повіту приперающихся до В[олодимир]-Волинського повіту, а власне:

Полонківської, Піддубецької, Силенської, Торчинської, Щуровської, Чаруковської[****], Рожецької[*****], Тростянецької й Колковської волостів після двох добів со дня сього оголошення явитися в вищезазначени місця для формування народнього революційного війська.

Порядок явки такій! Козаки волостів Полонківської, Піддубецької й Силенської являються в м. Луцьк в роспорядження Військового Начальника.

Козаки волостів Торчинської, Щуровської й Чаруковської являються в м. Торчин в роспорядження окремого комісара по мобілізації. Козаки Рожецької, Тростянецької й Колковської волостей являються в м. Рожище в распорядження такого же комісара.

ЧЕХИ всіх мобілізуємих волостів являються в м. Луцьк до своєго комісара при Військовому Начальнику.

Звертаю увагу всіх громадян, що із Луцького повіту мобілізується тілько поки що дев'ять волостів, бо одноразово призвати весь повіт неможливо, позаяк треба їх годувати й одягнути, а казна бідна.

Вдягайтись потепліще і беріть харчи, бо ми бідні і голи.

І так громадяне! До зброї, за волю, землю і народні права. Боріця – поборите.

Не виконаючи цього наказу будут притягнени до відповідальності по Законам військового стану.

Лютий 1919 р.

П[редставник] головнокомандуючого українськими
Військами південно-західного району, полковник РАТУШНИЙ

Машинопис.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 602, арк. 19.

---

[*]Українська Народна Республіка – назва української держави у 1917–1920 рр.; за гетьманщини назву УНР було замінено назвою Українська Держава, за Директорії відновлено УНР.

[**]Подається без стилістичних правок.

[***]У квітні–грудні 1918 р. титул "гетьмана" мав голова Української Держави Павло Скоропадський.

[****]Так у документі. Правильно – Рожищенської.

[*****]Так у документі. Правильно – Щуринської.

Документ № 3

ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШИН І КОЗАКІВ АРМІЇ УНР ДО ВОЯКІВ ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКА ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ НАСИЛЬСТВ В УКРАЇНІ

Без місця, не раніше 1920 року

ПОЛЬСЬКІ ВОЯКИ!!![*]

Як сини свого українського народу, ми, українці-республіканці, звертаємось до Вас з добрим товариським словом.

Як справжні демократи, ми бажаємо де-що у вас спитати, де-що Вам пояснити, аби Ви дійсно знали, що Ви робите.

Слухайте уважно нас, щоб не робили Ви великих похибок. Ваше сумління буде тоді неспокійне. Пройде короткий час, і вже ніхто Вам не повірить, що Ви не знали, в кого стріляли, кого ранили, вбивали. За свої проступні вчинки Ви, польські вояки, понесете належну кару. Тяжко прийдеться Вам тоді спокутувати свої промахи, свої гріхи. Буде тоді каяття, та не буде вороття.

Отже, поки не пізно, слухайте:

За кого, за що Ви воюєте?

Проти кого і хто вислав Вас у поле зі зброєю в руках?

Всі народи раділи, коли скінчилася царська війна, і настав час визволення поневолених народів. Ваш же Уряд і в цей час залишився завойовничим і посилає Вас війною проти нас – українців-республіканців. Нам чудово відомо про склад ваших військ і про те, що вас посилають воювати проти більшовиків і українців.

Знайте, що ми, українці-республіканці, воюємо проти більшовизму. Знайте, що наш спільний ворог є більшовицька зараза. Ми боронимо наші права на землю і волю, а ви слухаєтесь своїх завойовників і балакаєте про Польщу від “моря до моря”.

Киньте цю дурницю, бо не такий час надійшов. Минув уже той час безповоротно, коли один народ сидів паразітом на шиї другого.

Знайте ж, що коли Ви стріляєте в українця-республіканця, в “Петлюру”, як ви кажете, то Ви стріляєте в лицаря, який своїми грудьми боронив і свою рідну землю і одночасно від більшовизму.

Теп[ер] більшовики на Україні вже гублять силу. Скрізь по Україні йдуть повстання проти більшовиків. Коли Ви самочинно, без згоди нашого Уряду, пішли б на Україну, Ви будете теж знищені селянами до ноги.

Спитайте ж щиро один у другого: для чого ми стріляємо в українське республіканське військо? Для чого стоїмо на вкраїнській землі?

Ми кажемо Вам: Ви робите проступок, зло, насильство. Історія цього Вам не забуде, не вибачить.

Припиніть же сами це недобре діло і літакам своїм крикніть, нехай вони своїми бомбами не вбивають мирних людей, тих же випадково поляків, які в Українській Народній Республіці користуються всіма горожанськими правами.

Киньте “опянятися” панським “від моря до моря”. Тверезо гляньте на боротьбу цю і Ви побачите, що Ви – неправі.

Глибше загляньте в своє сумління – ви побачите, що Ви служите Чортові, а не Богові.

Покайтеся!!!

Отже, поки не пізно, схаменіться!!!

Українські старшини й козаки-республіканці.

Машинопис.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 602, арк. 16.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 4

ПОСТАНОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕВКОМУ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ВИНЯТКОВОЇ МІРИ ПОКАРАННЯ – РОЗСТРІЛУ ДО АКТИВНИХ КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕРІВ В УКРАЇНІ

2 лютого 1920 року

В действие вводится по телеграфу.

Всеукраинский революционный комитет, обсудив вопрос о применении высшей меры наказания, т. е. расстрела, по приговорам чрезвычайных комиссий и ревтрибунала в пределах территории Украины, в связи с постановлением об отмене смертной казни в РСФСР, находит: отмена смертной казни в РСФСР, явившаяся результатом: 1) полного подавления шпионской, дезорганизаторско-мятежнической деятельности агентов Антанты и служащих ей царских генералов в тылу Красной Армии; 2) разгрома контрреволюции на фронтах; 3) уничтожения крупнейших тайных организаций контрреволюционеров и бандитов и 4) достигнутым вследствие этого укреплением Советской власти, – не может быть ныне осуществлена в пределах территории Украины, где все вышеуказанные условия, угрожающие существованию Советской Власти на Украине, еще не ликвидированы, где враг оказывает нашей Красной

Армии еще достаточное сопротивление, где с каждым днем обнаруживаются все новые заговоры против Советской власти на Украине, а посему впредь до полного уничтожения препятствий, нарушающих устойчивость Советской власти на Украине, Всеукраинский революционный комитет, ответственный перед рабоче-крестьянской массой Украины за всемерное укрепление ее, в своей неуклонной и решительной борьбе со всякими попытками контрреволюционного характера, не может остановиться ни перед какими мерами, вплоть до применения системы красного террора.

Но пусть украинский народ, убедившись на примере Советской России, знает, что террор и все тяжелые репрессии в отношении врагов рабочих и крестьян навязываются нам исключительно свергаемой буржуазией и ее наемниками, и что эти тяжелые меры отменяются, как только укрепление власти рабочих и крестьян считается завершенным.

Председатель Всеукраинского революционного комитета	ПЕТРОВСКИЙ
Члены Всеукрревкома:	ЗАТОНСКИЙ, ГРИНЬКО
Зам. Председателя Комиссии юстиции при Всеукрревкоме	КАНАРСКИЙ
Управдел Всеукрревкома	ЕРМОЩЕНКО

Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.– Т. 2. Лютий 1917 р.– 1996 р.: навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / за ред. В. Д. Гончаренка.– К., 1997.– С. 163–164.

Документ №5

ВИТЯГ ЗІ ЗВІТУ НАЧАЛЬНИКА ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ПРО ПРОВЕДЕНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ В СПРАВІ ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ* ПОСЛА СЕЙМУ АНДРІЯ ПАЩУКА ЩОДО ЗНУЩАНЬ З БОКУ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ НАД ЗААРЕШТОВАНИМИ ЧЛЕНАМИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ**

м. Луцьк, 20 вересня 1926 року

Виконуючи доручення [...] від 9.IX.[19]26 [року] повідомляю наступне.

В ході розслідування обставин звинувачення, висунутого послом ПАЩУКОМ і тов[аришами] у інтерпеляції від 6 липня 1926 р., встановлено, що арешти членів Комуністичної партії Західної України були проведені на території Волинського воєводства 13 березня 1926 р. за розпорядженням п[ана] прокурора Окружного суду в Луцьку на підставі матеріалів, якими володів п[ан] прокурор, і підтверджених інформаційними матеріалами органів поліції. Арешти в Ковельському, Здолбунівському пов[ітах] і частково в Луцькому були проведені під наглядом і в присутності місцевих п[анів] прокурорів і будь-яке зловживання, як і нетактовність з боку органів державної поліції виключено. Заарештовані члени окружного комітету та повітових комітетів Комуністичної партії Західної України згідно розпорядження п[ана] прокурора були доставлені у Луцьк і після вжитих п[аном] слідчим суддею запобіжних заходів посаджені до в'язниці у Луцьку. Більшість заарештованих членів Комуністичної партії Західної України була допитувана в Луцькому повітовому управлінні службовцями д[ержавної] п[оліції] політичної слідчої сл[ужби]. [...] В ході розслідування було встановлено, що будь-який факт побиття заарештованих, або застосування репресій з метою отримання вимушених зізнань не мали місця. Відповідно до свідчень п[ана] підпрокурора ХОДЕЦЬКОГО, заарештовані члени Комуністичної партії Західної України, після доставлення до в'язниці, пройшли огляд, який не виявив щонайменшого сліду побиття. Неправдивим також є і те, що, проводячи допити, службовці д[ержавної] п[оліції] фабрикували протоколи зізнань і змушували заарештованих їх підписувати. Таке звинувачення спростовують самі протоколи зізнань, які не є, як це представлено в інтерпеляції, однаковими щодо всіх заарештованих, а засвідчують різні особливості і моменти антидержавної діяльності заарештованих.

Звинувачення у тортурах з боку органів поліції щодо заарештованих членів комуністичної організації спростовує проведене розслідування, тоб[то] зізнання службовців та засвідчення п[ана] підпрокурора ХОДЕЦЬКОГО. Акція посла ПАЩУКА і тов[аришів] є підступною і має на меті дискредитувати не лише органи поліції, а й польське судочинство. [...]

Нагадую, що в тактиці Комуністичної партії практикується спосіб оскарження органів поліції і судової влади з метою пом'якшення вини. Такий спосіб практикується усіма заарештованими комуністами за дорученням їх центральної організації.

Твердження в інтерпеляції щодо невинності заарештованих висвітлює дошкульний факт, що з понад 60-ти заарештованих до 59-ти п[ан] слідчий суддя як запобіжний захід застосував слідчий арешт, не кажучи вже про речові докази, знайдені під час обшуків і долучені до справи в Окружному суді в Луцьку.

Луцьк, 20.IX.1926 р.
Керівник воєводського управління державної поліції Підпис нерозбірливий

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1383, арк. 3–4.

---

*Звернення депутата парламенту до уряду з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала.

**Переклад з польської.

Документ № 6

ВИКЛАД ПРОМОВИ ПРОКУРОРА НОВОСЕЛЬСЬКОГО, ВИГОЛОШЕНОЇ НА СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ У СПРАВІ КПЗУ 11 ЧЕРВНЯ 1927 РОКУ*

м. Луцьк, червень 1927 року

Предметом судового розгляду окружного суду в Луцьку 23 травня – 10 червня 1927 р. став, у вузькому розумінні, фрагмент із діяльності КПЗУ на Волині, а у широкому – одна з ланок широко зорганізованої систематичної праці, що має на меті нав'язування радянською Росією Польщі диктатури пролетаріату за посередництвом КРПП і її автономних частин – КПЗУ і КПЗБ.

Здійснення цієї мети, тобто приєднання Польщі до Федеративної Радянської Соціалістичної Республіки, є перекидання через Польщу революційного містка між Росією і Заходом.

Більшовизм передусім є, з огляду на його міжнародні тенденції, досить небезпечним для Польщі. Польща – нова держава з неоднорідним етнографічним населенням, з дуже протяжними кордонами, що погано охороняються, повинна уникнути революції, яка б дала зброю у руки всім внутрішнім ворогам, а головне – комуністам, що діють у нас і реагують на кожен рух, щоб роздмухати його до розмірів повстання.

Щоб належним чином зрозуміти суть і характер комунізму на терені Польщі, потрібно окинути оком найважливіші дати історії Комуністичної партії в Польщі та її розгалужень.

Початком комуністичного руху у Польщі потрібно вважати соціал-демократичний рух останніх років минулого століття, виразником якого була Соціал-демократія Королівства Польського і Литви (СДКП і Л), яка мала свій осередок у Білостоці і вже тоді пристосувала свою програму до завдань Соціал-демократичної партії Росії. У 1905 р. вона висловила виразну позицію стосовно питання, що Польща становить реальну частину Росії і лише з нею спільно може боротися за владу рад робітничих і селянських депутатів. На цей ґрунт стала тодішня лівиця ППС. Під час війни ці обидві партії зайняли чітку ворожу позицію щодо польських намагань відновити незалежність і, зокрема, до Легіонів та Юзефа ПІЛСУДСЬКОГО.** 16 грудня 1918 р. на організаційному з'їзді відбулося остаточне об'єднання

обох цих партій у Комуністичну робітничу партію Польщі. Наприкінці квітня 1920 р. відбулася перша партійна конференція КРПП, яка прийняла рішення про вступ до Третього інтернаціоналу і здобуття революційним шляхом Польської республіки рад робітничих і селянських депутатів. У лютому 1921 р. відбулася друга конференція КРПП, яка одноголосно прийняла 21 умову вступу до Комуністичного інтернаціоналу з центром у Москві (Комінтерн) і, крім цього, доповнила назву партії шляхом додання до слів КРПП слів "секція Комуністичного інтернаціоналу".

Засаднича мета і завдання Комінтерну – цієї всесвітньої комуністичної партії – об'єднання партій всіх держав у єдину пролетарську партію, організація і керівництво революційним рухом у всіх державах і збройна боротьба та утворення всесвітнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У червні і липні 1921 р. КРПП бере участь у III конгресі Комінтерну у Москві. Тоді Комуністична партія Східної Галичини з центром у Львові, яка тоді була самостійною секцією Комуністичного інтернаціоналу, стала складовою частиною КРПП шляхом укладення угоди 9 липня 1921 р. у Москві між Комуністичною партією України і КРПП. У 1922 р. польські комуністи перебували на нелегальному становищі. В цьому ж році Центральний комітет Комуністичного союзу пролетаріату міст і сіл провів до сейму двох послів (КРУЛІКОВСЬКОГО і ЛАНЦУЦЬКОГО). У кінці серпня 1923 р. у Варшаві відбувся другий з'їзд КРПП. Цей з'їзд прийняв новий статут і, йдучи на поступки націоналістичним настроям української меншини в Польщі, змінив назву Комуністичної партії Східної Галичини на Комуністичну партію Західної України. У жовтні 1923 р. у зв'язку з наближенням конгресу Польської соціалістичної партії комуністи звернулися до делегатів конгресу з пропозицією допомогти політичним в'язням – "жертвам білого терору" з метою збереження для подальшої революційної боротьби пролетаріату сил армії ув'язнених комуністів і підтримки постійного контакту з ними. Діяльність комуністів у Польщі в 1924 р. вказує на ґрунтовну зміну їхньої тактики. Комуністи стають представниками інтересів національних меншин у Польщі, роблячи поступки націоналізмові цих меншин і намагаючись викликати та підтримати на цьому фоні загострення між урядом і польським суспільством, з одного боку, і національними меншинами – з другого. КРПП із 16 воєводств Польщі визнає польськими лише дев'ять, а сім воєводств вважає окупованими польським урядом, які по праву належать радянським республікам – Білоруській і Українській.

У другій половині 1924 р. КРПП із подвоєною енергією зайнялася проблемами національних меншин у Польщі. Зростання у цей час нападів диверсійних банд та інших актів терору у сусідніх з нами воєводствах пов'язане з акцією комуністів серед білоруської і української меншин. У листопаді 1924 р. сеймовий клуб Союзу пролетаріату міст і сіл об'єднався з клубом Української соціал-демократичної партії (УСДП) в єдину комуністичну фракцію, яка складалася із шести послів (КРУЛІКОВСЬКИЙ, ЛАНЦУЦЬКИЙ, ПАЩУК, ПРИСТУПА, СКРИПА і ВОЙТЮК). УСДП вийшла із лона Української радикальної партії, опираючись на засади наукового соціалізму, проголошуючи усуспільнення засобів виробництва і пропагуючи соціалістичні гасла по селах і містах. Далі вона проходить еволюцію у своєму розвитку. У листопаді 1922 р. УСДП провела до сейму Речі Посполитої п'ять послів із Холмщини, Волині, Підляшшя і Полісся. Вирішальним у діяльності УСДП був 1923 р. На конгресі у Львові 18 березня 1923 р. УСДП чітко стала на комуністичні позиції і тісного зв'язку із Радянською Україною. Партійний статут поширився на східні воєводства, в яких здебільшого проживає українське населення, а політичною платформою клубу УСДП стала заява послів МОХНЮКА, ПАЩУКА, ПРИСТУПИ, СКРИПИ і ВОЙТЮКА, виголошена на засіданні сейму 22 лютого 1924 р.

Діяльність КПЗУ охоплює Львівське, Волинське, Тернопільське і Станіславське воєводства. Її Центральний комітет знаходиться у Львові. Партія поділяється на округи на чолі з окружними комітетами, до складу яких входять платні функціонери, призначувані Центральним комітетом, і члени, які обираються окружною конференцією. Окружному комітетові підпорядковуються повіткоми, а їм, своєю чергою – райкоми. З огляду на відмінність психіки молоді при КПЗУ діє комсомол, а також організовано МОДР.

9 Зам. 5156

На V конгресі Комінтерну у червні 1924 р. були представники 50 країн, серед них – українські делегати. Поміж іншими ухвалами на цьому конгресі відкинуто гасла автономії, а українське питання в Польщі вважалося завданням, яке може бути вирішене лише шляхом об'єднання у робітничо-селянську Радянську Республіку.

Після ліквідації УСДП роботою КПЗУ на Волині керував ІВАНЕНКО, а після його арешту – ФОРНАЛ, він же РОЖАНСЬКИЙ, який діяв у Ковельсько-Володимирському окрузі. Той же ФОРНАЛ розбудував комітети КПЗУ у Володимирі, Ковелі, Голобах, Горохові і Луцьку. При повіткомах створювалися бойові секції, як ознаки збройного руху, який прагне до нагнітання революції. Цим бойовим рухом керував діяч із-за кордону. Після ліквідації Закордоту було організовано УНПО, роботою якої керував делегат Харківського комітету СЕМЕНОВ, він же [...],*** що мав свою садибу у Славуті. [...]

Нинішня справа стосується виключно Луцького повіткому, його райкомів, контакту повіткому з Володимирським окружкомом, Центральним комітетом у Львові і Радянською Росією, в основному за посередництвом СЕМЕНОВА. Луцький повітком поділився на райкоми в Суховолі, Рожищах, Щучині, Тростянці і Білостоці. [...]

Практика партії, що називається комуністичною, полягає у проголошенні революції-помсти, у ненависті і постійній деморалізації, у створенні робітничих організацій, аби збільшити склад темних і бездарних мас, якими краще буде демагогічно управляти.

Ця справа мала досить хороші директиви, в яких проявлялася активна комуністична діяльність, а саме – поширення безчинств шляхом збройних нападів навіть на своїх співпрацівників, підпал польських фільварків і вбивства.

Ми добре пам'ятаємо, що в цей час ситуація на кресах була дуже напруженою, місцеві громадяни не були впевнені у своєму майбутньому, створювалась думка, що ці заворушення – це грізні передвісники якоїсь великої бурі, якогось потопу, що хоче нас залити.

Український народ розуміє, що співжиття з Польщею дасть йому те, чого він прагне, тобто дасть йому можливість реалізувати національні потреби. Принаймні український народ не хоче занапастити свої високі моральні і культурні почуття у безодні інтернаціоналізму, проголошеного БУХАРІНИМ і ПРЕОБРАЖЕНСЬКИМ. А тому кожна комуністична акція, як інтернаціональна, суперечить і буде суперечити національним інтересам українського народу. Тому для українського народу є шкідливим наклеювання національної етикетки на цілком комуністичну справу, яка офіційно проводиться комуністичними послами ПАЩУКОМ і ПРИСТУПОЮ. [...]

Закінчуючи, підпрокурор зазначив, що Волинь є частиною держави, яка найдовше і найжорстокіше була гноблена загарбниками, але яка завдяки непоборній силі духу вистояла і, як дорогий скарб, була залишена нам у заповіті, написаному кров'ю героїв. Не можна дозволити знищити цей край отрутою комунізму, а справедливий вирок у даній справі буде виразом інтересів усього населення, яке проживає на цій землі.

Правильно: [підпис нерозбірливий].

Машинопис, копія.
Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 445, арк. 1–3.

---

*Переклад з польської.

**Юзеф Пілсудський (1867–1935 рр.) – видатний політичний діяч Польщі, маршал, начальник держави, прем'єр-міністр, Головний інспектор збройних сил Польщі.

***В оригіналі документа це слово нерозбірливе.

Документ № 7

ВИТЯГ З ІНФОРМАЦІЇ ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ КОМЕНДАНТА ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ПРОКУРОРУ ОКРУЖНОГО СУДУ В ЛУЦЬКУ В СПРАВІ ВТЕЧІ СТЕПАНА БОЙКА*

м. Луцьк, 20 листопада 1930 року

[...]

Повідомляю пану прокурору, що після кількаденного нагляду на залізничному вокзалі в м. Луцьку 19.XI. [1930 р.] о 0.40 год[ині] був затриманий БОЙКО Степан – діяч ЦК КПЗУ, який на даний час діяв у Волинському окрузі. [...]

Вищеназваний був відправлений у слідче управління, де під час допиту зізнався, що має речові докази щодо комуністичної діяльності, які заховані в певному помешканні у передм[істі] Гнідава і що те помешкання може показати. Зважаючи на те, що затримання БОЙКА Степана могло бути поміченим і що в зв'язку з виданням доказових матеріалів належало б приступити до ліквідації комуністичної організації в Луцьку, доручив о 4-ій год[ині] того ж дня ст[аршому] прац[івнику] сл[ідчої] сл[ужби] ТКАЧУКУ Мар'яну, що разом з діз[навачем] ВИШНЕВСЬКИМ Іваном відправилися з затриманим БОЙКОМ Степаном у передм[істя] Гнідава, щоб той показав будинок, де він заховав речові докази. Близько 5-ої год[ини] ст[арший] прац[івник] ТКАЧУК повідомив по телефону, що затриманий БОЙКО Степан, намагаючись втекти, на мосту над річкою Стир зіскочив з мосту через бар'єр і впав у річку, що він чув сплеск води, але не зауважив, щоб БОЙКО Степан виплив з річки і дістався берега. Відповідно до цього я провів пошуки вздовж берега річки Стир, а також пошуки на річці жердинами. Однак ці заходи до сьогодні не дали результату.

[...]

В[иконуючий] о[бов'язки] воєводського
Команданта д[ержавної] п[оліції] Д'ЕРЦЕВІЛЛЬ
В[иконуючий] о[бов'язки] начальника
Слідчого управління
Згідно з оригіналом. Підпис нерозбірливий.

Машинопис, копія.
Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 916, арк. 3.

---

*Переклад з польської.

Документ № 8

ВИТЯГ З ІНФОРМАЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ЛУЦЬКОГО ПОВІТОВОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСЬКОМУ УПРАВЛІННЮ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ "СЕЛЬРОБ-ЄДНІСТЬ"*

м. Луцьк, 29 вересня 1932 року

ТАЄМНО

[...]

В зв'язку з розпорядженням п[ана] міністра внутр[ішніх] справ про ліквідацію партії "Сельроб-єдність"** від 26.IX.[19]32 р. повідомляю, що в даній справі були видані наступні розпорядження.

Територія повіту, з технічної точки зору щодо реалізації акції ліквідації "Сельробу[-єдності"], була поділена на п'ять районів, укомплектованих службовцями, направленими з місц[евого] слідчого відділу, а саме:

1-ший район – аспірант Лухмінський і прац[івник] сл[ідчої] сл[ужби] Матушевич для від[ділу] д[ержавної] п[оліції] м. Олика, зал[ізнична] ст[анція] Олика, Софіївка і Піддубці. II-гий район – прац[івник] сл[ідчої] сл[ужби] Будзинський для від[ділу] д[ержавної] п[оліції] Колки, Красноволя, Холоневичі і Тростянка. III-тій район – прац[івник] сл[ідчої] сл[ужби] Даяч для відділів д[ержавної] п[оліції] Рожище і Доросині. IV-тий район ст[арший] пост[овий] сл[ідчої] сл[ужби] Вартчак для відділів д[ержавної] п[оліції] Торчин і Улянки. V-тий район – пост[овий] сл[ідчої] сл[ужби] Вишневський для відділу д[ержавної] п[оліції] Несвіч, Лаврів, Радомишль і Ниви-Губинські.

Названі вище службовці слідчої служби будуть керувати ліквідаційною акцією у місцях призначення, а також проводити допити затриманих сельробівців відповідно до визначених інструкцій, користуючись при цьому інформаційним матеріалом слідчого відділу і, можливо, отриманим під час обшуків.

Відповідно до розпорядження місцевої адміністративної влади, ліквідаційна акція розпочнеться вранці 26.IX.[19]32 [року] о 3-тій годині.

[...]

Керівник слідчого відділу [Підпис нерозбірливий]
(М. ЛУХМІНСЬКИЙ Асп[ірант])

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 3223, арк. 8.

---

*Переклад з польської.

**Українська селянсько-робітнича соціалістична єдність – масова легальна організація, заснована в травні 1928 р. з ініціативи КПЗУ.

Документ №9

ВИТЯГ З ІНФОРМАЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ЛУЦЬКОГО ПОВІТОВОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ДО КОМІСАРІАТУ ТА ВІДДІЛКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ В ЛУЦЬКОМУ ПОВІТІ В СПРАВІ РЕПРЕСИВНОЇ АКЦІЇ ЩОДО ЛЕГАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ УНДО*, УСО**, УСРП***

м. Луцьк, 3 квітня 1934 року

ТАЄМНО!

З огляду на те, що в останній час зауважено посилення діяльності українських легальних політичних організацій, що існують на території тут[ешнього] повіту і діяльність яких зосереджена не лише в політичних організаціях, а й в організаціях культурно-освітнього та господарчо-промислового характеру, а саме: Т[оварист]в[і] сільського господаря, Маслосоюзі і кооперативах, які перебувають під впливом УНДО, УСРП та УСО і під прикриттям легальної діяльності проводять шкідливу роботу щодо Польської держави.

Будь-які акції УСО, УНДО та УСРП є досить шкідливими для держави, з огляду на те, що ті організації, під прикриттям чи то політичної, чи суспільно-господарської діяльності, займаються лише шкідливою роботою, яка загрожує інтересам Польської держави. Вони сіють і викликають деструктивні настрої серед тут[ешньої] громадськості, використовуючи з тією метою різні установи, про які йшлося вище. Їх легальний статус значно полегшує поширення шкідливої пропаганди і сприяє масовому розповсюдженню різного роду відомчої літератури, котра за посередництвом згаданих установ, проникає в широкі маси українського населення.

Для пристояння цій акції, з огляду на її характер і легальність згаданих вище організацій, необхідною є зворотня репресивна акція, яка б зробила неможливим і зупинила як подальший розвиток, так і дотеперішню організаційну роботу.

Зважаючи на значущість і важливість справи, коменданти відділів повинні зосередити всю увагу, щоб репресивна система була продуманою і спланованою як щодо окремих осіб, так і до організаційних осередків, про які йшлося вище.

[...]

Ті репресії повинні мати наступний характер: систематичне і постійне переслідування зазначених осіб. Необхідно тримати їх в напрузі, використовуючи усілякі правові можливості і прагнучи до того, щоб дана особа дошкульно відчула, що її переслідують і що далі вона не витримає таких умов життя. Репресивна акція повинна носити характер постійних і регулярних кримінальних повідомлень, здійснюваних систематично через певні періоди.

[...]

Незалежно від вище означених репресій, коменданти відділів повинні також знайти порозуміння з керівниками поштових агенств з метою припинення доставки відомчої літератури та кореспонденції.

Належить звернути пильну увагу на припинення різного роду зібрань організаційного характеру, чинити відповідні перешкоди, а також скласти донесення на осіб, які надають для того свої приміщення.

Це розпорядження охоплює всілякі прояви організаційної діяльності як окремих осіб, так і осередків УСО, УНДО, УСРП, а також “Фронту Укр[аїнських] Націоналістів”**** – відлам УНДО та унійної акції Шептицького,***** що виступає під назвою Укр[аїнського] католицького союзу.

[...]

Керівник слідчого відділу Підпис нерозбірливий В. КУДЗЕВИЧ,
комісар д[ержавної] п[оліції]

Машинопис, оригінал.
*Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 1035, арк. 132–133.*******

---

*УНДО – Українське національно-демократичне об’єднання.
**УСО – Українське селянське об’єднання.
***УСРП – Українська соціалістична радикальна партія.
****Правильно – Фронт Національної єдності (ФНЄ).
*****Митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький.
******Переклад з польської.

Д о к у м е н т № 10

ВИТЯГ ІЗ ЗВИНУВАЧУВАЛЬНОГО АКТУ ПРОТИ ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОЗАЧОГО РУХУ, ЩО ДІЯЛИ У ГОРОХІВСЬКОМУ ПОВІТІ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА*

м. Луцьк, березень 1937 року

Звинувачувальний акт проти:

1) Павла-Григорія КАРАСЮКЕВИЧА
2) Прохора СИТНИКА,
3) Лук’яна ВАВРИНОВИЧА,
4) Марії ВОЛОШИНОЇ,
5) Михайла ДЖУГАЛА,
6) Марії РИЛЬ,
7) Юхима БУРАКА,
8) Христофора СВЄРЩЕВСЬКОГО,
9) Петра МЕЛЬНИКА,
10) Петра БАЙРАКА,
11) Павла НЕЧЕЯ,
12) Володимира ЛАВРЕНЧУКА,
13) Юхима КАТАРИНЧУКА,
14) Івана МЕЛЬНИЧУКА,
15) Степана БАБІЯ,
16) Миколи КРОХМАЛЯ,
17) Левка БРАТУНЯ,
18) Юліана ЗАБОЛОТНИКА,

19) Олександра ЧЕТВЕРЖУКА,
20) Михайла КНЯЖУКА,
21) Сергія ЯСЬКЕВИЧА,
22) Микиту-Никона ВАЛАМУТА,
23) Марка РОМАНЧУКА,
24) Миколу ЖУКОВСЬКОГО,
25) Артема ДРУЖКУ,
26) Юхима ВАЩУКА,
27) Євтуха ХОМІКА,
28) Івана ТОКАРСЬКОГО,
29) Івана СЕМЕНЮКА,
30) Андрія ПРИТОЛЮКА,
31) Романа МЕЛЬНИЧУКА,
32) Віктора ПАСТУХОВА,
33) Кузьму СЕМЕНЮКА,
34) Лукаша СТЕПАСЮКА,
35) Федора СЕМЕНЮКА,
36) Михайла СТЕПАНЮКА,
37) Федора КОЛОСА,
38) Івана ШЛАПАКА,
39) Семена ЖУРАВЕЛЯ-МОРОЗА,
40) Івана УЛИЦЬКОГО,
41) Іларіона УЛИЦЬКОГО,
42) Зигмунта СТАНКИ,
43) Івана МОТОВИЛА,
44) Юрія ЧИЖИКА.

[...]

Звинувачую: [...]

В тому, що:

1. Від точно не встановленого часу [...] на території Горохівського повіту Волинського воєводства, будучи членами "Українського національного козацького руху" (УНАКОРу) знайшли порозуміння між собою та іншими особами з метою відірвання від Речі Посполитої Польської шляхом збройного повстання південно-східних воєводств і утворення на тому просторі незалежної Української держави.

ІІ. Тих же: Романа МЕЛЬНИЧУКА, Андрія ПРИТОЛЮКА, Івана СЕМЕНЮКА і Кузьму СЕМЕНЮКА за те, що від точно невстановленого часу в названому селі Ржищів незаконно володіли:

а) Роман МЕЛЬНИЧУК до 5 січня 1937 р. – карабіном військового типу і 5-ма набоями до нього;

б) Андрій ПРИТОЛЮК до 1 січня 1937 р. – карабіном військового типу і 6-ма набоями до нього;

в) Іван СЕМЕНЮК до 13 грудня 1936 р. – 42-ма набоями до карабіна військового типу;

г) Кузьма СЕМЕНЮК до 5 січня 1937 р. – 2-ма набоями до карабіна військового типу.

[...]

На підставі ст[атті] 19 і 26, п. 1 і 3 К[римінально-] П[роцесуального] К[одексу], справа підлягає розгляду Окружного суду в Луцьку (в складі трьох суддів).**

[...]

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7182, арк. 1–17 зв.

---

*Переклад з польської.

**Документ не має закінчення.

Документ № 11

СПИСОК РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ, ВИЛУЧЕНИХ У ЗАТРИМАНИХ ЗА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОЗАЧОГО РУХУ В СЕЛІ ЗАПІЛЛЯ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО ПОВІТУ*

м. Луцьк, 1939 рік

[...]

[Вилучено у:]

І. ЯЦЕНЮКА Павла:

1) Книга п[ід] н[азвою] "Спомини з часів Української революції".
2) [Книга під назвою] "Кобзар".
3) Примірник газети "Діло" № 137 від 18 червня 1939 р.

4) [Примірник газети “Діло”]” № 132 від 13 червня 1939 р.
5) Частина газети “Діло” № 139 від 21 червня 1939 р.
6) Стрічка жовто-блакитного кольору.

II. ПАРХОМУКА Ігнатія:
1) “Календар Української Молоді” на 1937 рік.
2) Книга п[ід] н[азвою] “Золотий Гомін”.
3) Книга п[ід] н[азвою] “За могутність”.
4) Книга п[ід] н[азвою] “Більшовизм це московський імперіалізм”.
5) Частина часопису “Діло” № 74 від 31.III.1939 р.

III. МІЛЕНЬЧУКА Євгенія:
1) Книга п[ід] н[азвою] “Отрок князя Романа”.
2) 3 картки з малюнками короля Данила, Сагайдачного і Шевченка.
3) Карта часопису “Нове Слово” № 9 зі списком книг.
4) Календар без обкладинки і без назви.
5) Календар без обкладинки і без назви.
6) Календар “Золотий Колос”.

IV. КІСЕЛЯ Івана:
1) Кишеньковий календар на 1939 р.
2) 2 окремі сторінки з шифрами.

V. ЛУКАШУКА Івана:
1) Календар “Дніпро” на 1939 р.
2) Український пісенник.

VI. ЧЕХУРИ Пилипа:
1) Книга п[ід] н[азвою] “Холодний Яр”.
2) Книга п[ід] н[азвою] “Вождь 100 000-ної армії”.
3) Зошит з різними записами.
4) Окрема сторінка з шифром.

VII. ПАРХОМУКА Володимира:
1) Календар “Золотий колос” на 1939 р.
2) Календар “Золотий колос” на 1938 р.
3) Звернення до Консисторії українською мовою.

VIII. ПАРХОМУКА Кузьми:
1) Карта Європи з позначенням держав.
2) 15 екземплярів часопису “Дзвіночок”.

IX. ХАВХУНА** Івана:
1) Книга п[ід] н[азвою] “Холодний Яр” том II-гий.
2) Книга п[ід] н[азвою] “До світла, до волі”.
3) Книга п[ід] н[азвою] “Порадник як писати листи”.
4) Книга п[ід] н[азвою] “Мандрівка на Дніпрові пороги”.

5) Книга п[ід] н[азвою] “Великий шум”.
6) Книга п[ід] н[азвою] “Іван Франко”.
7) Книга п[ід] н[азвою] “Перемога”.
8) Книга п[ід] н[азвою] “За ситуаціями”.
9) Книга п[ід] н[азвою] “Harmione”.
10) Книга п[ід] н[азвою] “Коротка історія українського народу”.
11) Книга п[ід] н[азвою] “Тарас Бульба”.
12) Книга п[ід] н[азвою] “Гіркий то сміх”.
13) Календар “Золотий Колос” на 1939 р.
14) Книга п[ід] н[азвою] “Організована чума”.
15) Книга п[ід] н[азвою] “Що таке “Народний фронт”.
16) Книга п[ід] н[азвою] “Україна в вогні”.
17) Книга п[ід] н[азвою] “Пророк і ми”.
18) Книга п[ід] н[азвою] “Микола Хвильовий”.
19) Книга п[ід] н[азвою] “Солдатський портрет”.
20) Український пісенник.
21) Групове фото.
22) Чотири карти часопису “Діло”.
23) 9 екземплярів часопису “Наше Слово”.

X. КОЗАЧУКА Василя:
1) Книга п[ід] н[азвою] “Тіні забутих предків”.
2) Книга п[ід] н[азвою] “Чорторий”.
3) Книга п[ід] н[азвою] “З’їзд представників”.
4) Книга п[ід] н[азвою] “Українська господарська академія”.
5) Книга без назви.
6) Сторінка з вишивальними візерунками.

XI. СИЛЮКА Андрія:
1) Календар “Золотий Колос” на 1939 рік.
2) Календар “Золотий Колос” на 1938 рік.
3) 2 листівки з вишивальними візеруками.
4) Книга п[ід] н[азвою] “Отрок князя Романа”.
5) Книга п[ід] н[азвою] “Новий Вертеп”.
6) “Веселий календар” на 1938 рік.
7) Зошит з нотатками.
8) Зошит з нотатками.

Підпис нерозбірливий.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 216, оп. 3, спр. 1978, арк. 194–194 зв.

---

*Переклад з польської.
**Правильно: Гавкун.

Д о к у м е н т № 12

ВИТЯГИ З ІНФОРМАЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ З ПРОПОЗИЦІЯМИ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОЗАЧОГО РУХУ В СЕЛІ ЗАПІЛЛЯ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА*

м. Луцьк, 30 червня 1939 року

ТАЄМНО.

[...]

На підставі відомостей, зібраних таємн[ою] розвідкою, повідомляю, що восени 1936 р. в селі Запілля Любомльської гм[іни] було організовано осередок під назвою "станиця" Укр[аїнського] Національ[ного] Козачого руху (УНАКОР) в складі:

1) ЯЦИНЮКА Павла,
2) ПАРХОМЮКА Володимира,
3) ПАРХОМЮКА Ігнатія,
4) ГЛУЩУКА Семена,
5) МЕЛАНЬЧУКА Євгенія,
6) ЧЕПУРИ Пилипа,
7) ГАВКУНА Івана,
8) ЛУКАШУКА Івана,
9) ЗАХАРИКА Олександра,
10) КІСЕЛЯ Івана,
11) КОЗАЧУКА Ігоря,
12) ПАРХОМЮКА Василя,
13) ПАРХОМЮКА Кузьми,
14) СИЛЮКА Андрія,
15) МАРЧУКА Федора,
16) КОЗАЧКА Василя – м[ешкан]ців села Запілля Любомльської гм[іни] і пов[іту].

Організувала цей осередок МЕЛЕНЧУК (Настя) Анастасія, м[ешкан]ка села Охлопова гм[іни] Підберezзя Горохівського пов[іту], активна членкиня УНАКОРу, сестра покійного Івана МЕЛЕНЬЧУКА, ком[ендан]та сотні УНАКОРу, який помер у в'язниці в Луцьку 6.IV. ц[ього] р[оку].

Після створення осередку УНАКОРу в Запіллі, МЕЛЕНЧУК Анастасія влаштовувала нелегальні зібрання в домі Меланії ПАРХОМ'ЮК, на яких пояснювала зібраним необхідність організації і самоусвідомлення в національно-укр[аїнському] дусі, з метою піднесення боротьби за незалежність України. Після того такі зібрання відбулися в домі АНДРІЙЧУКА Тихона і ЗАХАРКА Андрія. На них, окрім потреби самоорганізації до боротьби за незалежність України, читалися укр[аїнські] націон[алістичні] часописи, такі як "Нове слово", "Самоосвітник", "Діло" і т[ому] п[одібне], а також книжку "Холодний Яр", яку привіз в Запілля Козачук Василь.

[...]

В період існування Закарпатської Русі** члени орг[анізації] УНАКОР в Запіллі влаштовували часті зібрання і обговорювали справу організації військових відділів, котрі б з допомогою "Січі" підняли боротьбу з поляками з метою створення незалежної України. З тією ж метою члени організації збирали вогнепальну зброю, котру старанно ховали. Розвідкою встановлено, що у члена цієї організації ЯЦИНЮКА Павла знаходиться російський карабін, здобутий ГЛУЩУКОМ Семеном і ВАСИЛЬЧУКОМ Іваном, ПАРХОМЮК Володимир має пістолет "Маузер", а ГЛУЩУК Семен – револьвер.

Осередок УНАКОРу у селі Запілля підтримує близькі контакти з Іваном ВОЛОШИНИМ, к[олишнім] полк[овником] української армії, який втік до Німеччини і звідти передає інструкції та програми.

Окрім того, осередок УНАКОРу в селі Запілля підтримував близькі контакти з осередками ОУН Ковельського пов[іту] за посередництвом ОВСЕЮКА Данила, члена ОУН з [села] Шайна гм[іни] Старі Кошари, заарештованого 24.IV. ц[ього] р[оку] за наказом окр[ужного] слідч[ого] судді в Ковелі і ув'язненого за приналежність до ОУН.

[...]

З огляду на тісну співпрацю УНАКОРу в селі Запілля з ОУН, що діє в Ковельському пов[іті], програмні цілі і прагнення якої загрожують територіальній цілісності Речі Посполитої Польської, та на прагнення поширити вплив на населення Любомльського пов[іту], як території донині не опанованої укр[аїнськими] націоналістичними елементами, прошу дати наказ про ліквідацію організації УНАКОР в Запіллі з метою призупинити подальший її розвиток, що загрожує громадській безпеці.

Надсилаю до відома:
1) Пан Віцепрокурор VII рай[ону]
О[кружного] с[уду] в Луцьку
2) Пани к[о]м[ен]д[ан]ти пов[ітів]
в Любомлі, Ковелі і Горохові.

Воєводський комендант Підпис нерозбірливий Юрій БУДЗИНСЬКИЙ, надкомісар
Керівник слідчого управління.***

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 216, оп. 3, спр. 1978, арк. 1–3.

---

*Переклад з польської.
**Історична назва території теперішньої Закарпатської області.
***В кінці документа є прямокутний штамп з надписом: Вислано 30.VI.[19]39 р.

Документ № 13

ВИТЯГ З ІНФОРМАЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ В М. ЛУЦЬКУ ДО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ З ПРОПОЗИЦІЯМИ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ ОУН НА ВОЛИНІ

м. Луцьк, 30 вересня 1938 року

ТАЄМНО!

[...]
Луцький повіт.

[...] м. ЛУЦЬК. ГУРТОК ОУН В УКРАЇНСЬКІЙ ГІМН[АЗІЇ]*

1) Дорошенко Анна з Варкович Дубнівського повіту,
2) Кавер Юрій з Луцька,
3) Лопухович Наталія з Четвертні Луцького пов[іту],
4) Редько Світлана з Луцька,
5) Михайлов Юрій з Луцька,**
6) Потаповський Василь з Косарева Дубнівського пов[іту].

Представлений вище матеріал на даний час є найдостовірнішим і може згодитися при ліквідації ОУН. Однак він вимагає ще детальнішого опрацювання і згрупування нових матеріалів перед безпосереднім початком ліквідації. [...]

Територія Луцького повіту була і є в найбільшій небезпеці через ОУН, зокрема ті місцевості, куди не досягла комуна. Цьому сприяла швидка розбудова ОУН на початку 1933 року, координована Іваном Скоп'юком – першим повітовим провідником в Луцьку, засудженим в 1934 році О[кружним] с[удом] у Станіславові на 10 років ув'язнення. З території цього повіту мало не на всю Волинь ідуть впливи ОУН, котрі, як доводять здобуті останнім часом матеріали, сягнули аж Сарненського повіту, де в кількох місцевостях, що межують з Луцьким повітом, виникла низка осередків ОУН. [...]

Остання велика ліквідація ОУН на Волині відбулася 5 серпня 1937 року і охопила загалом 138 осіб. Ця ліквідація проводилася без належної підготовки матеріалів і торкнулася, передусім, найвпливовіших осіб, серед яких варто назвати: Бусла Олександра, Мостовича Миколу, Старуха Ярослава, Волошина (він же Березка) Ростислава, Коса Миколу, Коржана Михайла і Грицака Юрія, які перебували у безпосередньому або опосередкованому контакті з Краєвою екзекутивою ОУН, а також Горбачевського Григорія – повітового провідника в Рівному, Пшеничного Степана – повітового провідника в Дубно, Робітницького Опанаса – повітового провідника в Костополі, Хлопецького Івана, Скоп'юка Миколу, Шульгу Євгенія – членів повітової екзекутиви в Луцьку і Шуйського Ігора – повітового провідника в Кременці.

Ця ліквідація продиктована необхідністю загальмування зростаючих впливів ОУН, була спрямована переважно на верхівку організації ОУН. В більшості випадків, щодо керівництва під час ліквідації вдалося довести їх приналежність до ОУН. Однак повністю не вдалося досягти самої верхівки ОУН, в той же час не було спрямовано ліквідацію на низи організації, котрі невдовзі змогли знову увійти в контакт з Краєвою екзекутивою ОУН і започаткувати організаційну акцію на Волині. Більшість заарештованих рядових членів після ліквідації були звільнені судом. Це дало їм можливість знову відновити діяльність. [...]

Щоб ліквідація була плідною і допомогла паралізувати впливи ОУН на Волині, необхідно провести її ліквідацію, відповідно до загальної політичної ситуації на Волині, використавши достовірні інформаційні матеріали.

Проведення ліквідації ОУН вимагають також її впливи, що зростають та перехід окремих осередків від пропагандистсько-організаційної роботи до саботажних акцій. [...]

Підпис нерозбірливий.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 1–9.

---

[*]Переклад з польської.
[**]Позиції 2–5 в оригіналі обведені квадратною дужкою і позначені цифрою IV.

Документ № 14

ВИТЯГ З ІНФОРМАЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ГОЛОВНОМУ УПРАВЛІННЮ СЛІДЧОЇ СЛУЖБИ У ВАРШАВІ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ОУН У ЛУЦЬКОМУ ПОВІТІ[*]

м. Луцьк, 2 грудня 1938 року

ТАЄМНО

Виконуючи наказ від 25.XI.[19]38 р. № 715/тає[мно]/38 повідомляю, що під час проведених розслідувань слідчий відділ у Луцьку зібрав і згрупував матеріали, що стосуються існування та діяльності ОУН на Волині.

На підставі цих матеріалів підтверджено наявність окремих організаційних осередків ОУН на Волині, за винятком Любомльського повіту. [...]

Після згрупування і опрацювання цих матеріалів, у листі від 30.IX.[19]38 р. за № 2384/38/Р. я звернувся до Волинського воєводського управління в Луцьку з проханням дозволити проведення ліквідації ОУН на території Волині.

Отримавши згоду Міністерства внутрішніх справ, на нараді, що відбулася 12.XI.1938 р. у Волинському воєводському управлінні, було затверджено план ліквідації. Згідно плану, ліквідація ОУН на Волині мала розпочатися 21.XI.1938 р. На цій нараді було вирішено, що ліквідація ОУН на Волині відбудеться в три етапи. Перший етап мав охопити Здолбунівський, Рівненський, Володимирський і Горохівський повіти; другий – Дубнівський, Ковельський, Луцький повіти, а третій – Сарненський і Костопільський.

Тим часом, в ніч на 17.XI. ц[ього] р[оку] стався несподіваний випадок – спроба пустити під укіс пасажирський потяг на лінії Луцьк – Львів поміж залізничними станціями Янівка і Гнідава, на території найбільш опанованій впливами ОУН. Це прискорило початок ліквідації ОУН в Луцькому пов[іті] на кілька днів.

Ліквідацію в Луцькому пов[іті] розпочато 17.XI.[19]38 р. затриманням 10-ти членів ОУН з села Полонка тієї ж гм[іни].

На підставі зізнань затриманих, до цього часу розроблено повітовий провід ОУН в Луцькому пов[іті], а також низку надрайонів, районів і нижчих організаційних осередків ОУН.

В ході проведення ліквідації виявлено, що ОУН для поповнення організаційних фондів здійснила в Луцькому пов[іті] низку грабіжницьких збройних нападів, а також актів терору і саботажу. [...]

Із зізнань повітового провідника ОУН в Луцьку Поліщука Семена, що походить з села Милуші гм[іни] Княгинінок** Луцького пов[іту], випливає, що ОУН на терені Луцького повіту і частині Горохівського повіту мала близько 200 організованих членів т[ак] зв[аної] “червоної лінії”, тобто бойової і близько 1800 симпатиків “синьої лінії”, тобто пропагандистсько-організаційної.

На даний час в Луцькому пов[іті] затримано 22 члени ОУН. Подальша ліквідація на цій території розгортається сприятливо. Однак вона буде тривати довше. [...]

У Володимирському і Горохівському повітах проведено ліквідацію тих осередків ОУН, котрі підтримували зв’язок з повітовим проводом ОУН в Сокалі Львівського воє[водства]. Отримані в ході ліквідації на території тих повітів матеріали, що стосуються Львівського і Тернопільського воєводств, передаю слідчому відділу у Львові і Тернополі, не поширюючи ліквідації на територію тих воєводств, згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ.

Про подальші результати слідства буду повідомляти.

Передаю (пересилаю) до відома:
Воли[нське] воє[водське] управління
сусп[ільно]-політ[ичний] від[діл] в Луцьку
Сам[остійний] інф[ормаційний] реф[ерат]
К[омандування] О[кругу] К[орпусу] II в Любліні.

Підпис відсутній

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 11–12 зв.

---

*Переклад з польської.
**Тепер с. Маяки Луцького району.

Документ № 15

ІНФОРМАЦІЯ ГОЛОВНОГО УПРАВЛІННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛІДЧОЇ СЛУЖБИ ДЛЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ПРО ХІД ЛІКВІДАЦІЇ ОУН НА ВОЛИНІ*

м. Луцьк, березень 1939 року

[...]

Нинішня ліквідація ОУН є однією з найбільших ліквідацій цієї організації, які проводилися на Волині з часу виникнення УВО, а пізніше ОУН.

Щоб належною мірою представити причини, які схилили мене до виступу з пропозицією щодо ліквідації ОУН на Волині, поданою до Волинського воєводського управління 30 вересня 1938 року № 2384/38/Р, мушу повернутися до 1926 року, тобто до моменту, відколи розпочалося постійне і систематичне проникнення на територію Волині крайніх націоналістичних чинників зі Східної Малопольщі. Тому що 1926 рік є таким, відколи ті чинники звернули пильну увагу на Волинь і розпочали діяльність з метою охоплення населення Волині українськими крайнє націоналістичними впливами і спрямування роботи серед цього населення на конспіративний шлях роботи при одночасному використанні усіх легальних можливостей.

Передусім, ті чинники скерували вістря своєї діяльності на молодь середніх шкіл, як на елемент піддатливий і готовий на все, з допомогою якого ОУН, а спочатку УВО, могла розгорнути організаційну акцію.

З тією метою у 1936 [правильно: 1926] році серед учнів українських гімназій у Луцьку, Рівному і Кременці створено відділи спортивних організацій “Пласту”, які в швидкому темпі цілком перетворилися на “п’ятірки” УВО і перейшли до саботажно-терористичної діяльності.

Аналогічні організації “Пласту” постали в той же час у Почаєві Кременецького повіту і у Володимирі.

У цій ситуації адміністративна влада в 1927–[19]28 роках розпочала ліквідацію “Пласту”. Однак ліквідація не принесла бажаного результату.

[...]

Вже у 1932 році ОУН, зокрема на території Луцького повіту**, в околицях Клеваня Рівненського повіту, у Володимирі та Деражненській гміні*** Костопільського повіту, розпочала дуже жваву організаційно-пропагандистську діяльність.

Найсильніше ця діяльність проявилася в 1933 році, коли існуючі на території Волині осередки ОУН інструктувалися безпосередньо членами Крайової екзекутиви ОУН**** – Степаном БАНДЕРОЮ, Іваном МАЛЮТОЮ, ЛЕБЕДЕМ та іншими.

[...] Відповідно підготовлена ОУН антишкільна акція в кінці 1933-го – на початку 1934 року на території Луцького і Здолбунівського повітів стала масовою. Акція полягала у нищенні державних портретів, гербів і знаків у школах, масовому розповсюдженні антишкільних листівок і т. п.

Найсильніше антишкільні впливи, як зазначено вище, охопили Луцький повіт і околиці Острога Здолбунівського повіту.

У Луцькому повіті у той час проводив роботу Іван СКОП’ЮК з Луцька, перший повітовий провідник у Луцьку, пізніше засуджений на “station станіславському процесі” на 10 років ув’язнення за насильницький напад на фінансове управління в Надвірній.

У Здолбунівському повіті працював Олексій БАГНЮК, нині заарештований як повітовий провідник ОУН Горохівського повіту

На фоні антишкільних виступів у 1933–[19]34 роках на територіях, де проводилася ця акція, було кілька випадків арештів чл[енів] ОУН за звинуваченням в участі у цих виступах. Однак арешти не ослабили впливів ОУН, тому що через міцну структуру організації та незначний доказовий матеріал у більшості випадків справи проти заарештованих було припинено. Це була лише певного роду профілактична акція.

Антишкільна акція була зупинена репресіями влади, спрямованими на керівництво організації після вбивства мін[істра] ПЕРАЦЬКОГО, здійсненого у Варшаві 15 червня 1934 року.

Одним з найбільших ударів, яких зазнала ОУН, була ліквідація “п’ятірок” цієї організації, що діяли на території Ківерець Луцького повіту, під час якої затримано у Ківерцях та прилеглому селі Жидичині кілька десятків членів ОУН.

Під час арештів членів ОУН на тій території вдалося втекти двом бойовикам – Степану СИЛЮКУ з Жидичина і Мефодію МИКИТЮКУ з Ківерець. Ці бойовики, переховуючись майже рік, здійснили цілу низку вбивств поліцейських, осіб, запідозрених у співпраці з поліцією, та православного священика П’ЯТАЧЕНКА з Піддубців, діяльність якого ОУН визнала як шкідливу для нації. СИЛЮК і МИКИТЮК 26 листопада 1935 року були заарештовані у Ковелі.

Ще перед тим, у квітні 1933 р., на території Луцького повіту у Лаврові ліквідовано дві “п’ятірки” ОУН у складі 9 осіб

Після великого варшавського процесу в справі вбивства мін[істра] ПЕРАЦЬКОГО на території Волині посилилась пропаганда українських націоналістичних гасел.

На фоні життя ОУН у той час на Волині з’явився Іван КЛИМІВ, родом із Сільця Сокальського повіту (засуджений 30 серпня 1937 р. о[кружним] с[удом] у Луцьку на 10 років ув’язнення), який з подачі Крайової екзекутиви ОУН приступив до організації окружного проводу ОУН у Володимирі з територією діяльності, поширеною на Володимирський, частину Горохівського, Ковельський, Любомльський повіти і Грубешівський повіт Люблінського воєв[одства] при одночасному створенні бази впливу на Холмщину, Підляшшя і Полісся.

Окружний провід у Володимирі був утворений в складі Василя САВИЧА, Василя КОХАНСЬКОГО та інших, заарештованих та засуджених на “процесі Климіва”. Ліквідація цього проводу та підлеглих йому організаційних одиниць на території округу була проведена в липні 1936 року, під час якої затримано 47 осіб. Ці арешти негативно відбилися на подальшому розгортанні організаційної акції ОУН на території округу. [...]

Наступні значні арешти членів ОУН на Волині були проведені 5 серпня 1937 року. Ті арешти відбулися у зв’язку із затриманням Олександра БУСЛА, якого виявили по справі арештів членів ОУН на території Костопільського повіту. Затримання Олександра БУСЛА спричинило поширення арештів членів ОУН на всю Волинь. [...]

На основі наявних матеріалів 30 вересня 1938 року я запропонував Волинському воєводському управлінню надати дозвіл на ліквідацію ОУН. У тій пропозиції представлено наявні матеріали та основні цілі проведення ліквідації, які мотивуються необхідністю гальмування подальшого розгортання націоналістичної діяльності.

Внаслідок представленого мною подання у перші дні листопада 1938 року у воєводському управлінні в Луцьку відбулася нарада за участю начальника суспільно-політичного відділу та прокурорів о[кружних] с[уддів] у Луцьку і Рівному, на якій було розглянуто план акції. Д[ержавною] п[оліцією] було заплановано послідовність і терміни арештів в окремих повітах. Перші арешти мали розпочатися 22 листопада 1938 р.

Однак арешти було пришвидшено у зв’язку зі спробою пустити під укіс пасажирський потяг на лінії Янівка – Гнідава. Затримані за підозрою у здійсненні цієї акції члени ОУН Луцького повіту Антоній РИМАРЧУК, Митрофан ІЛЛЮК та інші, заперечуючи свою участь у посяганні на потяг, зізналися у приналежності до ОУН і назвали ряд осіб, з якими працювали і підтримували контакти у цій організації.

На підставі здобутого таким чином матеріалу були заарештовані Федір ПОМЯНОВСЬКИЙ із села Усичі гміни Торчин, Семен ПОЛІЩУК і Андрій НАГОРНИЙ з села Милуші гміни Княгинінок та інші. Більшість із них зізналася у приналежності до ОУН і склала досить обширні зізнання про свою діяльність.

З тих зізнань з’ясувалося, що на території Луцького повіту існував провід ОУН, на чолі якого від початку 1938 року стояв Віталій РАФАЛЬСЬКИЙ. В той час РАФАЛЬСЬКИЙ був відсторонений у

“резерв”, а його функції взяв на себе Семен ПОЛІЩУК. Він, своєю чергою, в жовтні 1938 року керівництво проводу передав Андрієві НАГОРНОМУ, залишивши за собою функції військового керівника (референта).

До повітового проводу, як виявилося, належали також Петро ХЛОПЕЦЬКИЙ та Степан МИКОЛАЙЧУК.

Після відсторонення від функцій повітового провідника Семен ПОЛІЩУК, підтримуючи контакти з Крайовою екзекутивою ОУН, через Володимира ЛОБАЯ зі Стоянова почав організовувати Волинський окружний провід ОУН.

Як випливає із зізнань затриманих, частина з них належала до ОУН ще з 1932 року.

Зважаючи на розширення організації, з метою проведення належного інструктування нижчих організаційних одиниць, почалося утворення проміжних інстанцій між повітовим та районним проводами, тобто надрайонів, яким підлягало по кілька районів. На місці колишніх “трійок” і “п’ятірок” постали т. зв. сільські проводи, що включали усіх членів організації цієї місцевості.

В ході ліквідації доведено, що на території Луцького повіту існувало 5 надрайонів, позначених римськими цифрами: Старі Іваничі, Усичі, Лаврів, Піддубці і Жидичин. [...]

До 13 березня 1939 року на території Луцького повіту затримано 180 чл[енів] ОУН, з них 167 передано у розпорядження судової влади. Загалом ліквідовано окружний і повітовий проводи, 5 надрайонів, 11 районів у місцевостях: Іваничі, Озденіж, Милуші, Усичі, Забороль, Лаврів, Полонка, Звірів, Жидичин, Липляни і Клепачів, крім того 21 “сільський провід”.

Для ліквідації залишилося ще два райони – Піддубці та Чорторийськ, а заарештувати потрібно 24 чл[ени] ОУН, вже обмовлених іншими заарештованими

[...]

Матеріали, здобуті на основі зізнань БАГНЮКА та членів ОУН з Луцького повіту, послугували для проведення арештів чл[енів] ОУН на території Горохівського повіту. Виявилося, що лінія зв’язку Володимира ЛОБАЯ у Стоянові з повітовим проводом в Луцьку пролягала через надрайон Лаврів і Берестечко Горохівського повіту. [...]

Загалом на території Горохівського повіту затримано 72 особи, з них 49 передано у розпорядження судової влади. До цієї загальної кількості належить “п’ятірка” ОУН, заснована в 1937 році в Орищах Горохівського повіту, яка підлягала районному проводу ОУН у Порицьку Володимирського повіту. Районний провід ОУН в Порицьку був ліквідований 1 листопада 1938 року після подій, пов’язаних з вивішуванням плакатів до річниці проголошення незалежності України. Цей район організував Пилип МАЗУРОК зі Ст[арого] Порицька.

Під час арештів членів надрайону у Володимирському повіті затримано 8 чл[енів] ОУН, яких передано у розпорядження судової влади.

У зв’язку з ліквідацією повітового проводу в Горохові у Дубнівському повіті затримано 37 осіб, з них 30 посаджено до в’язниці, 6 звільнено під нагляд поліції, одного звільнено без застосування запобіжних заходів.

[...]

Арешти членів ОУН на території Ковельського повіту розпочалися з таких причин: 10 січня ц[ього] р[оку] поліцейський патруль з дільниці в Седлищах виявив в одному з будинків у селі Мизово зібрання націоналістичної молоді. В ході допитів учасників зібрання було з’ясовано, що вони являють собою “Самоосвітній гурток націоналістів”, керівником якого є Василь ПОЛЯК, що мешк[ає] в селі Мизово.

Подальші дізнання виявили, що подібний “гурток” був також створений у селі Шайно гміни Ст[арі] Кошари і що нагляд за тими “гуртками” здійснює Федір ШУМ, який мешк[ає] в селі Шайно.

Члени “гуртків”, як з’ясувало слідство, були обізнані з ідеологією ОУН і підготовлені до революції, що має незабаром вибухнути. [...]

Загалом при ліквідації тих “гуртків” заарештовано 24 особи, з них 18 передано у розпорядження судової влади. Судова влада розпочала слідство у справі затриманих з метою встановлення, наскільки обізнані члени тих “гуртків” і яке становище в організації займав Федір ШУМ.

Порівнюючи програму інформування членів зазначених "гуртків" з інструкцією п[ід] н[азвою] "Організаторство – інструкторство", виявленою в архіві ПОЛІЩУКА, яка стосується організаційної програми членів ОУН, можна здогадатися, що інформування членів гуртків відбувалося чітко відповідно до організаційних методів ОУН.

Окрім того доведено, що ШУМ і ПОЛЯК переконували підготовлених членів гуртків, що вони є членами ОУН. Затриманий Федір ШУМ зізнався в організації згаданих гуртків, однак не дав свідчень, за чиїм дорученням він це робив і з ким з вищої організаційної інстанції підтримував контакти.

[...]

Не виключаю, що в ході подальших арештів можуть бути виявлені ще нові організаційні осередки та нові члени, що продовжить період проведення ліквідації, яку за нормальних умов планую закінчити протягом н[инішнього] місяця.

Підпис відсутній.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 248–259 зв.

---

[*]Переклад з польської.
[**]Повіт – адміністративно-територіальна одиниця в Польщі.
[***]Ґміна – орган сільського місцевого самоврядування в ІІ Речі Посполитій.
[****]Крайова екзекутива ОУН – територіальний виконавчий орган ОУН.

Документ № 16

ВИТЯГ З ВИРОКУ ОКРУЖНОГО СУДУ В ЛУЦЬКУ ЛЕОНТІЮ ВОЛОСОВЦЮ, ЗВИНУВАЧЕНОМУ У ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО ОУН

м. Луцьк, 5 червня 1939 року.

ВИРОК
Іменем Речі Посполитої Польської[*]
5 червня 1939 року

Окружний Суд в Луцьку у Кримінальному відділі в наступному складі:

Ведучий – М. АВГУСТИНОВИЧ
Судді: М. ШАБЛІОВСЬКИЙ, В. ТАНЕВСЬКИЙ
Секретар – Ю. МАЛЬЧЕВСЬКИЙ
В присутності віцепрокурора С. ФІЛІПКА

Розглянувши 5 червня 1939 р. справу Леонтія ВОЛОСОВЦЯ, звинуваченого у тому, що до 6 грудня 1938 р. на території Луцького повіту, діючи з наміром відірвання від Речі Посполитої Польської південно-східних воєводств і утворення з них незалежної Української держави, взяв участь в Організації Українських Націоналістів з огляду на те, що вона становить порозуміння осіб, які прагнуть досягти вищеописаних цілей,

УХВАЛИВ:

Леонтія ВОЛОСОВЦЯ, с[ина] Сергія і Степаниди з Гузів, народж[еного] 7 квітня 1918 р. в с[елі] Озденіж гм[іни] Княгининок[**] Луцького пов[іту], визнати винним у звинувачуючих його діях і в силу ст[атті] 97 § 1 К[римінального] К[одексу] у поєднанні зі ст[аттею] 93 § 1 К[римінального] К[одексу] засудити його на чотири роки ув'язнення, а також на позбавлення почесних громадянських і громадських прав на п'ять років. Від погашення судової оплати і повернення коштів судочинству звинуваченого звільнити. У присуд визначеної йому кари позбавлення волі зарахувати тимчасовий арешт від 7 грудня 1938 р. до 5 червня 1939 р. Відповідно до ст[атті] 14 Декрету Президента Р[ечі] П[осполитої] від 22 листопада 1938 р. про забезпечення деяких інтересів держави поширити над Леонтієм Волосовцем політичний нагляд протягом п'яти років.

[...]
На оригіналі відповідні підписи.
За згодою: Керівник секретаріату
Підпис нерозбірливий.

Машинопис, копія.
*Держархів Волинської обл., ф. 216, оп. 3, спр. 1969, арк. 29–31.****

---

*Переклад з польської.
**Тепер с. Маяки Луцького району.
***В кінці документа в правому нижньому кутку гербова печатка з надписом “Окружний суд в Луцьку”.

Документ № 17

ВИТЯГИ З ШИФРОВАНОЇ ТЕЛЕГРАМИ ЦК ВКП(Б), НАДІСЛАНОЇ СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМІВ, КРАЙКОМІВ, ЦК НАЦКОМІВ, НАРКОМАМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, НАЧАЛЬНИКАМ УПРАВЛІНЬ НКВС ПРО ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ У ПРАКТИЦІ НКВС

10 січня 1939 року

... ЦК ВКП(б) разъясняет, что применение физического воздействия в практике НКВД было допущено с 1937 года с разрешения ЦК ВКП(б). [...] Известно, что все буржуазные разведки применяют физическое воздействие в отношении представителей социалистического пролетариата и притом применяют его в самых безобразных формах. Спрашивается, почему социалистическая разведка должна быть более гуманна в отношении заядлых агентов буржуазии, заклятых врагов рабочего класса и колхозников. ЦК ВКП(б) считает, что метод физического воздействия должен обязательно применяться и впредь, в виде исключения, в отношении явных и неразоружающихся врагов народа как совершенно правильный и целесообразный метод.

Хрестоматія з історії держави і права України.– Т. 2.– Лютий 1917 р.– 1996 р... – С. 418.

Документ № 18

ВІДОЗВА КОМАНДУЮЧОГО УКРАЇНСЬКИМ ФРОНТОМ КОМАНДАРМА І РАНГУ СЕМЕНА ТИМОШЕНКА ДО РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Вересень 1939 року

ДОРОГІ БРАТИ І СЕСТРИ!*

На полях Європи спалахнуло зловіще полум’я німецько-польської війни. Не минуло й кілька днів, як Польща зазнала воєнного розгрому. На фронті розброд. Польські генерали, які не раз розмахували шаблюками, оказались бездарними тупицями і блазнями. Розсипається, як картонний домик, польська держава, що трималась на насильстві, облуді і національному гнобленні 11 міліонів непольського населення – українців і білорусів.

Настав час, коли свою долю повинен вирішити сам народ. Годі терпіти голод, злидні, національне безправ’я і поневіряння. Годі терпіти канчуки і катування. Годі носити на своїх згорблених нуждою плечах польських панів. Розігни свою могутню спину, підійми свою міцну мозолисту руку, народ Західної України!

Зброєю, косами, вилами і сокирами бий одвічних ворогів твоїх – польських панів, які перетворили твою країну у безправну колонію, які тебе ополячували, в болото затоптали твою культуру і перетворили тебе і дітей твоїх в бидло, в рабів.

10 Зам. 5156

Не повинно бути місця на землі Західної України панам і підпанкам, поміщикам і капіталістам. Забирайте в свої руки панську землю, випаси, луги і вигони. Скидайте владу поміщиків, беріть владу в свої руки, вирішуйте самі свою долю.

Дорогі брати українці, я, Командуючий Українським фронтом, від імені всього народу Радянської України запевняю вас, що ми не залишимось глухими і сліпими до вашої долі. Ми повним голосом заявляємо, що не можемо дивитись на ваші муки і поневіряння.

Ми йдемо до вас, наших братів, щоб допомогти вам звільнитися від гніту польських панів, щоб звільнити вас від загрози розорення і вбивства з боку ворогів.

У новій, вільній країні українські, білоруські і польські трудящі будуть друзями, а не ворогами. Серцем і душею ми з вами, дорогі брати і сестри. Наслідуйте наш приклад розплати з ворогами, який подав нам російський народ на чолі з ЛЕНІНИМ І СТАЛІНИМ.

До зброї, товариші! Ми йдемо вам допомогти, ми подаємо вам руку братської допомоги, піднімайтесь проти панів – одвічних ваших ворогів. Ми вам допоможемо, а разом з нами і весь багатонаціональний і вільний народ Великого Радянського Союзу.

ДО ЗБРОЇ, НАШІ БРАТИ, МИ З ВАМИ!
ХАЙ ЖИВЕ ВЕЛИКИЙ ВІЛЬНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД!

Командуючий українським фронтом
Командарм і рангу Семен Тимошенко

Опубліковано: Роде наш красний (Волинь у долях краян і людських документах).– Т. II.– Луцьк, 1996.– С. 294.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 19

УХВАЛА СІЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ с. ВЕЛИКА ЯБЛУНЬКА МАНЕВИЦЬКОГО РАЙОНУ У СПРАВІ ВАСИЛЯ ФЕДОРОВИЧА ПЕТЛЮКА

с. Велика Яблунька Маневицького району
Волинської області,
22 вересня 1939 року

УХВАЛА*

Дня 22.IX/1939 р.

На засіданні комітету села Великої Яблоньки ухвалено опінію** Василеві Петлюку, сина Федора.

Опінія не може бути для нього добра для того, що він наробив великі проступки, знущання і кривди всіх товаришів.

Наприклад, як він віддав т. Свиридюка в кайдани з підложенням літератури КПЗУ, тоже само і його братів.

2) Як товариша ТКАЧУКА Йосипа віддав на дефу*** катам, котрий стратив все своє здоров'я від гум, котрий був зішшов кров'ю і так само замордував товаришів села Оконська, котрі полягли в тяжких муках. А всього описати не можем, бо ті проступки, що він наробив на шкурі людській, то треба цілий день описувати.

Одним словом опінії для нього нема і більше бачити тут ми його не хочем. Це підкреслює цілий комітет:

М. СВИРИДЮК, БОБІК Кирил, Захарій ПЕТЛИК, І. ТКАЧУК, І. АВЕРЧУК, В. МЕДВЕДЮК, М. СТАРКО, Іван КИЛЮК, Іван СВИРИДЮК.

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6823, арк. 3.

---

*Збережено мову оригіналу.
**Опінія (з польської) – думка, репутація.
***Дефа (скорочено) – дефензива.

Документ № 20

ЛИСТ СЕЛЯН С. СИЛЬНЕ ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ* КЕРІВНИКАМ ВКП(Б) І СРСР ПРО СХВАЛЕННЯ І ПІДТРИМКУ ВІДОЗВИ ЛЬВІВСЬКОГО ТИМЧАСОВОГО УПРАВЛІННЯ** ПРО СКЛИКАННЯ НАРОДНИХ ЗБОРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

*10 жовтня 1939 року****

ЛИСТ СЕЛЯН СЕЛА СИЛЬНОГО, ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ****

Москва, Кремль
Йосифу Віссаріоновичу Сталіну
В'ячеславу Михайловичу Молотову
Клименту Єфремовичу Ворошилову

ДОРОГІ ТОВАРИШІ!

Ми, селяне села Сильного Луцького повіту (Західна Україна), з радістю зібралися на мітінг, щоб висловити Вам свою сердечну подяку за величезну допомогу в справі визволення нас з тяжкого ярма польських панів, за Ваше піклування про нашу долю.

Довгі роки ми перебували під гнітом польських поміщиків і капіталістів, нас неймовірно експлуатували, знущались над нами, позбавляли будь яких людських прав.

Тепер настав кінець господарюванню панів, кінець жорстокій експлуатації, злидням і поневірянням. Немає і не буде більш на нашій землі канчуків і поліцаїв.

Ми цілком схвалюємо і з радістю підтримуємо відозву Львівського Тимчасового Управління про скликання Народних Зборів Західної України, які остататочно вирішать питання про владу і землю, про націоналізацію банків і великої промисловості, про приєднання Західної України до рідної сім'ї – Радянської України і Радянського Союзу. Це наші мрії, наше щастя і запевняємо Вас, керівників великої партії і Радянського Уряду, що ми будемо боротись за їх здійснення.

В дружній сім'ї з Радянською Соціалістичною Україною ми хочемо успішно будувати своє щасливе і культурне життя.

Хай живе Червона Армія, визволительниця поневоленого народу Західної України!

Хай живе велика партія Леніна–Сталіна і її вождь товариш Сталін!

За дорученням мітингу підписали
РАДІОН, ГОЛОВЕНКО, СОЙКО, КАЦАМА, МАКСИМЧУК.

*Вільна праця.*****– 1939.– 10 жовт.*

---

*Тепер с. Сильне Ківерцівського району.

**Тимчасові управління – органи влади в Західній Україні, створені після її окупації радянськими військами. Існували до листопада 1939 року.

***Дата подана за днем публікації.

****Подається без стилістичних правок.

*****Газета "Вільна праця"– з 27 вересня 1939 р.– орган Луцького обласного Тимчасового управління, з 8 грудня 1939 р.– орган Волинського обкому КП(б)У, облвиконкому і Луцького міського комітету КП(б)У.

Документ № 21

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ ЗАГАЛЬНОМІСЬКОГО МІТИНГУ М. ЛУЦЬКА Й. В. СТАЛІНУ

*м. Луцьк, 26 жовтня 1939 року**
МОСКВА, КРЕМЛЬ

ТОВАРИШЕВІ СТАЛІНУ**

Загальноміський мітинг м. Луцька, зібравшись на честь зустрічі виборців з своїми депутатами, шле Вам, дорогий Йосиф Віссаріонович, палкий більшовицький привіт.

Побідоносна Червона Армія звільнила нас від проклятої влади польських панів. Непереможна Червона Армія за наказом уряду Радянського Союзу вступила на землі Західної України і звільнила нас від тяжкого рабства, принесла нам мир, визволила з злополучної війни, в яку втягнув нас уряд польських поміщиків та капіталістів. Червона Армія врятувала нас від розорення і загибелі, захистила наше життя і майно і дала можливість зажити новим, щасливим і радісним життям.

22 жовтня вперше в історії Західної України наш народ обирав кращих своїх синів і дочок на Українські Народні Збори.

Ці дійсно вільні, демократичні вибори депутатів вперше проводились на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

26 жовтня в стародавньому українському місті Львові відбудуться Українські Народні Збори.

Трудящі маси Західної України дали наказ своїм депутатам, щоб вони на цих історичних зборах встановили радянську владу в Західній Україні. Ми наказали нашим депутатам здійснити входження Західної України до складу квітучої Української Радянської Соціалістичної Республіки, щоб злитися в єдину могутню і непереможну сім’ю радянського народу.

Немає меж нашому щастю і радості за наше визволення.

В ці щасливі і радісні дні вся наша любов і відданість, всі наші найкращі почуття звернені до Вас, дорогий Йосиф Віссаріонович.

Народ Західної України пліч-о-пліч з братським народом країни перемігшого соціалізму працюватиме під Вашим геніальним керівництвом, під керівництвом загартованої в класових боях славної партії Леніна – Сталіна.

Ваше геніальне керівництво, дорогий товариш Сталін, Ваша щоденна допомога нам в будівництві нового щасливого життя буде нас вдохновляти і кликати на героїчну боротьбу за зміцнення радянської влади в Західній Україні, за укріплення союзу робітників і селян, за забезпечення заможного, культурного і щасливого життя нашого народу.

Хай живе наша могутня визволителька – непереможна Робітничо-Селянська Червона Армія!

Хай живе Радянська влада в Західній Україні!

Хай живе великий геній людства, натхненник і організатор величезних перемог соціалізму в країні Рад дорогий і любимий Йосиф Віссаріонович Сталін!

*Молода гвардія.***– 1939.– 26 жовт.*

---

*Дата подана за днем публікації.

**Подається без стилістичних правок.

***Газета “Молода гвардія”– орган Луцького обласного Тимчасового управління, що виходила в жовтні–грудні 1939 року.

Документ № 22

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ МИКОЛИ ВОЛОДИМИРОВИЧА СКОП'ЮКА, ЗААРЕШТОВАНОГО 21 ЖОВТНЯ 1939 РОКУ

м. Луцьк, жовтень 1939 року

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ*

[...]

ЗАПИТАННЯ: Коли і при яких обставинах Ви отримали українсько-націоналістичні переконання?

ВІДПОВІДЬ: Українсько-націоналістичні переконання мої беруть початок приблизно з 1931 р., тобто з того часу, коли я вступив в гурток "Просвіти"**.

ЗАПИТАННЯ: Яку мету переслідував цей гурток "Просвіти", членом якого ви були?

ВІДПОВІДЬ: Метою і завданням гуртка "Просвіти" було проведення культурно-просвітньої роботи серед українського народу.

ЗАПИТАННЯ: Хто керував названим гуртком "Просвіти" і до якої партії належало керівництво?

ВІДПОВІДЬ: Керівником нашого гуртка "Просвіти" був в той час, коли я був його членом, Островський Володимир. Островський належав до політичної партії УНДО.***

ЗАПИТАННЯ: Які Ви виконували обов'язки у товаристві "Просвіта?"

ВІДПОВІДЬ: Я був керівником драмгуртка.

ЗАПИТАННЯ: Перебуваючи в товаристві "Просвіта" і виконуючи обов'язки керівника драмгуртка, як у Вас появились націоналістичні переконання?

ВІДПОВІДЬ: Будучи членом товариства "Просвіта", я стикався лише з українським народом і зрозуміло, що у мене появилась любов до українського народу і звідти національні почуття. До того ж, саму роботу товариства "Просвіта" було спрямовано на проведення виключно серед українського народу, тобто в національному стилі. Крім того, для членів товариства "Просвіта" робились доповіді суто національного характеру. Із таких доповідей я пам'ятаю організовану в 1931 році на тему "Громадська етика". Доповіді виголошував доктор Левицький Модест****– вже помер. Ось звідси і беруть початок мої націоналістичні переконання.

ЗАПИТАННЯ: Які Ви мали погляди щодо Радянського Союзу?

ВІДПОВІДЬ: Із українсько-націоналістичної преси я довідався, що в Радянському Союзі, як писала наша преса, український народ пригноблюється, не має національних прав. Я, як український націоналіст, вороже ставився до Радянського Союзу і вважав, що необхідно знаходити якусь можливість організувати "Самостійну Україну", об'єднати весь український народ в одну державу від гніту інших національностей. [...]

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 692, арк. 9–10.

---

*Переклад з російської мови.

**"Просвіта" – українська громадсько-освітня організація.

***УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання, одна з найбільших легальних політичних партій, що діяла в Західній Україні протягом 1925–1939 років.

****Левицький Модест – громадський діяч, лікар і письменник; помер 1932 р. у Луцьку.

Документ № 23

ВИТЯГ ЗІ ЗВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИСНОВКУ У СПРАВІ ІВАНА ВОЛОДИМИРОВИЧА СКОП'ЮКА

м. Москва, 24 червня 1941 року

"УТВЕРЖДАЮ"
НАЧАЛЬНИК 3 УПРАВЛЕНИЯ НКГБ СССР
Ст. майор Государственной Безопасности
(подпись) (ГОРЛИНСКИЙ)
6 июля 1941 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По следственному делу № 60053 по
обвинению СКОПЮКА Ивана Владимировича,
ст. ст. 54-2, 54-11 и 54-8 УК УССР.

7 января 1941 года в селе Забороль Луцкого района Волынской области УССР был арестован руководитель Волынской областной контрреволюционной организации Украинских националистов "ОУН" – СКОПЮК Иван Владимирович, находившийся в течении года на нелегальном положении (л[ист] д[ела] 37).

При задержании СКОПЮКА И. В. и его заместителя по оуновскому подполью – МАЗУРЕЦ Степана Федоровича (арестован) было изъято 2 револьвера системы "НАГАН", 4 пистолета с боевыми патронами и 4 гранаты.

Для СКОПЮКА была оборудована нелегальная штаб-квартира в сел. Немецком, в доме КОРОЛЬЧУКА Петра (арестован), при ликвидации которой было изъято большое количество военной литературы, манифест "ОУН", инструкции, рефераты и записки в шифрованном виде контрреволюционно-националистического содержания, шапирограф, красноармейская шинель и 2 пары петлиц (л[исты] д[ела] 16, 19, 25–28).

Расследованием установлено, что СКОПЮК И. В. в оуновскую организацию вступил в 1930 году. В 1934 году за подготовку убийства Волынского воеводы ЮЗЕФСКОГО* и активную националистическую работу СКОПЮК был осужден к 10 годам тюремного заключения. Освобожден из тюрьмы во время германо-польской войны в сентябре 1939 г. (л[исты] д[ела] 36, 37).

С установлением советской власти в Западной Украине СКОПЮК возобновил свои старые оуновские связи с националистическими элементами и, перейдя на нелегальное положение, создал в Волынской и Ровенской областях УССР нелегальную повстанческо-террористическую организацию украинских националистов ("ОУН") (л[исты] д[ела] 48, 134, 135, 262).

СКОПЮК как руководитель областной экзекутивы "ОУН" создал окружные, уездные, районные и станичные организации "ОУН" (л[ист] д[ела] 38).

Практическая вражеская работа СКОПЮК И. В. проводилась в направлении организации контрреволюционного подполья для борьбы с советской властью, за создание "Самостийной Украины" буржуазного типа (л[ист] д[ела] 98). [...]

Арестованный СКОПЮК Иван Владимирович виновным себя признал. [...]

На основании вышеизложенного обвиняется:

СКОПЮК Иван Владимирович, 1909 года рождения, уроженец г. Луцка, по национальности украинец, по профессии – артист и маляр, сын торговца, образование 7 классов вышеначальной школы.

В 1934 году за принадлежность к организации "ОУН" бывш[ым] Польским судом был осужден к 10 годам тюремного заключения.

В момент ареста находился на нелегальном положении,–

В том, что он:

1. С установлением советской власти на территории Западной Украины ушел в подполье, создал и возглавил повстанческую террористическую организацию украинских националистов ("ОУН") на территории Волынской и Ровенской областей УССР.

2. Установил связь с закордонным проводом "ОУН" в г. Кракове, по заданию которого развернул подготовку вооруженного восстания против советской власти и в этих целях производил сбор оружия.

3. Разделял установки закордонного провода "ОУН" по подготовке и совершению террористических актов против партийного и советского актива, передал эти установки руководящему активу ОУНовского подполья, требовал и осуществлял контроль по террористической работе организации. Лично разрабатывал и дал задание члену организации под псевдонимом "*Баклажка*" подготовить и осуществить террористические акты против председателя Баевского сельсовета ЛЕВЧУКА и ДРАНИЦКОЙ, которые и были осуществлены в 1940 году, т. е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-2, 54-11, 54-8 УК УССР.

Дело по обвинению СКОПЮКА Ивана Владимировича направить на рассмотрение Военного Трибунала Московского Военного округа.

Обвинительное заключение составлено в Москве 24 июня 1941 г.

ОП. УПОЛНОМ. 2 ОТД. 3 УПР. НКГБ СССР
Лейтенант Гос. Безопасности (подпись) (АНИСИМОВ)
НАЧАЛЬНИК 2 ОТД. 4 ОТД. 3 УПР. НКГБ СССР
Ст. Лейтенант Гос. Безопасности (подпись) (ЖУКОВ)
СОГЛАСЕН: Начальник 4 отдела 3 УПР. НКГБ СССР
СОГЛАСЕН: Капитан Гос. Безопасности (подпись) (РАДИОНОВ)

СПРАВКА:

1. Обвиняемый СКОПЮК И. В. арестован 7/1–1941 года и содержится под стражей во Внутренней тюрьме НКГБ СССР.

2. Вещественные доказательства сданы на хранение по квитанции № 270 и 271 и 516–517 (л[исты] д[ела] 17, 18 и 29, 32).

ОПЕР. УПОЛНОМ. 2 ОТД. 4 ОТД. 3 УПР. НКГБ СССР
Лейтенант Гос. Безопасности (подпись) (АНИСИМОВ)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6824, т. 2., арк. 618–626.

---

*Так у документі. Правильно: Юзевського. Г. Юзевський – волинський воєвода в 1928–1938 роках.

Документ № 24

ПРОТОКОЛ ЗАКРИТОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ КОЛЕГІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ СРСР З РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ІВАНА ВОЛОДИМИРОВИЧА СКОП'ЮКА

м. Москва, 13 липня 1941 р.

ПРОТОКОЛ
ЗАКРЫТОГО СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХСУДА СССР

13 июля 1941 г. гор. Москва

Председательствующего – Армвоенюриста УЛЬРИХ,
Членов – диввоенюрист РОМАНЫЧЕВ и военный юрист I ранга БУКАНОВ,
Секретарь – военный юрист I ранга КОЗЛОВ

Председательствующий объявляет судебное заседание открытым, а также о том, что подлежит рассмотрению дело по обвинению СКОПЮК Ивана Владимировича – в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-2, 54-11 и 54-8 УК РСФСР.*

Удостоверившись в самоличности подсудимого, председательствующий спрашивает его, вручена ли ему копия обвинительного заключения. Подсудимый отвечает утвердительно.

Подсудимому разъяснены его права и объявлен состав суда. Ходатайств и отвода составу суда подсудимым не заявлено.

Председательствующий зачитывает обвинительное заключение и спрашивает подсудимого, понятно ли предъявленное ему обвинение и признает ли он себя виновным.

Предъявленные мне обвинения мне понятны и виновным себя я признаю. Данные мною на предварительном следствии показания я полностью подтверждаю.

Свою антисоветскую деятельность по указанию организации проводил в Волынской и Ровенской областях.

Судебное следствие объявлено законченным и подсудимому предоставлено последнее слово, в котором он сказал:

Прошу суд учесть, что я все время боролся за народ против польского насилия, но я получил воспитание в духе национализма. После освобождения из тюрьмы я не был согласен со взглядами своей организации, так как организация перешла на сторону Германии, встала под её опеку и руководство. С этим предательством я не был согласен и организация меня вызывала за границу для отчета, но я не поехал. За мой отказ от поездки организация постановила меня уничтожить и расстрелять во Львове, но я от них скрылся. Прошу поверить мне, что я боролся за народ, являлся противником германского влияния и хочу бороться с немцами.

Если суд найдёт возможным, прошу меня использовать по назначению для борьбы с фашизмом, а если не найдёт возможности, прошу не отказать о направлении меня для отбытия наказания вместе с моей женой, которая была также арестована.

Суд удалился на совещание, по возвращению с которого председательствующий огласил приговор и разъяснил осужденному о порядке подачи им ходатайства о помиловании.

Судебное заседание объявлено закрытым.

Председательствующий	(подпись)	В.УЛЬРИХ
Секретарь	(подпись)	КОЗЛОВ

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6824, т. 2, арк. 629–630.

---

*У документі помилка. Потрібно читати УРСР.

Документ № 25

ВИРОК ВЕРХОВНОГО СУДУ СРСР ІВАНУ ВОЛОДИМИРОВИЧУ СКОП'ЮКУ

м. Москва, 13 липня 1941 року

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Военная коллегия Верховного Суда Союза ССР

в составе

Председательствующего армвоенюриста В. В. УЛЬРИХ

Членов диввоенюриста РОМАНЫЧЕВА и военного юриста I ранга БУКАНОВА при секретаре военном юристе I ранга КОЗЛОВЕ в закрытом судебном заседании рассмотрела дело по обвинению:

СКОПЮКА ИВАНА ВЛАДИМИРОВИЧА, 1909 г. р., без определенных занятий в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-2, 54-8, 54-11 УК УССР.

Предварительным и судебным следствием установлено, что СКОПЮК является руководителем повстанческой террористической антисоветской организации украинских националистов (ОУН) на территории Волынской и Ровенской областей УССР; подготовлял вооруженное восстание против Советской власти и в этих целях производил сбор оружия и организовывал террористические акты против партийного и Советского актива.

Признавая СКОПЮК виновным в совершении преступлений предусмотренных ст. ст. 54-2, 54-8 и 54-11 УК УССР Военная Коллегия Верхсуда СССР ПРИГОВОРИЛА:

СКОПЮКА Ивана Владимировича к высшей мере уголовного наказания – расстрелу с конфискацией всего лично ему принадлежащего имущества.

ПРИГОВОР ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ И ОБЖАЛОВАНИЮ НЕ ПОДЛЕЖИТ.

Пред[седательствую]щий (подпись)
Члены: (подпись)
(подпись)

Приговор приведен в исполнение 30.VII.[19]41.
Сообщ. 17/VII.[19]41 № 7/17–13996
Вх. 393035

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6824, т. 2, арк. 631.

Документ №26

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ ЗАКРИТОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 5-Ї АРМІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ У СПРАВІ ІВАНА АНДРОНОВИЧА ГОЛОВЧУНА

м. Луцьк, 26 жовтня 1939 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ПРОТОКОЛ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ

1939 года октября “26” дня, 435 Военный трибунал 5 Армии Украинского Фронта, в закрытом судебном заседании в г. Луцке в составе Председательствующего – военного юриста 3 ранга КОНДРАТЕНКО и членов: военного юриста – ЧЕРНЕЦА и т. ТОДОРОВА, без участия военного прокурора и защиты, при секретаре – технике-интенданте 2 ранга – СЛОБОДЯНИКЕ.

13 час. 25 мин. Председательствующий открыл судебное заседание и объявил, что к рассмотрению подлежит дело по обвинению ГОЛОВЧУНА Ивана Андроновича в совершенном преступлении предусмотренном ст. 54-13 УК УССР.

Секретарь докладывает, что подсудимый ГОЛОВЧУН в судебном заседании доставлен под конвоем и явились свидетели: МУЗЫКА, ГРАБОВСКИЙ и ГОДИК, т. е. все свидетели, проходящие по данному делу.

Председательствующий удостоверяется в самоличности подсудимого, который на поставленные вопросы дал о себе следующие сведения:

ГОЛОВЧУН Иван Андронович, 1900 года рождения. Уроженец с. Ватино* Торчинской волости Луцкого уезда. Происхожу из семьи кулака. Мой отец имеет 55 десятин земли и 4 десятины леса. Лично я являюсь самостоятельным хозяином и имею 29 десятин земли, 4 лошадей и рогатый скот. Как я, так и мой отец, имели наемную рабочую силу. Я женат. По национальности украинец. Гражданства бывшего Польского Государства. В польской армии служил, в 32-м** году из армии дезертировал. Не судим. Под стражей по данному делу содержусь с 29 сентября 39-го года. Копия обвинительного заключения мне объявлена.

Оглашается состав суда и разъясняется подсудимому принадлежащее право отвода и законные к этому основания.

Отвода составу суда подсудимый не заявил.

Удостоверившись в наличии явившихся свидетелей, председательствующий предупреждает их об ответственности по ст. 89 УК УССР, после чего свидетели удалены из зала суда в свидетельскую комнату.

Председательствующий разъясняет права подсудимого, которыми он имеет право пользоваться во время судебного заседания и спрашивает его, имеет ли он ходатайства или заявления до начала судебного следствия.

Ходатайств и заявлений подсудимый не заявил.

Трибунал приступает к судебному следствию. Председательствующий оглашает обвинительное заключение и спрашивает у подсудимого, понятна ли ему сущность предъявленного обвинения, признает ли он себя виновным и желает ли давать суду показания?

Подсудимый ГОЛОВЧУН: Обвинение мне понятно. Виновным себя признаю полностью. Показания суду давать желаю.

Трибунал, совещаясь на месте, ОПРЕДЕЛИЛ: Исследование настоящего дела по судебному разбирательству начать с допроса подсудимого, а затем допросить свидетелей.

Показания подсудимого ГОЛОВЧУНА:

В 1932 году, когда я бежал из польской армии, ко мне часто стали ездить представители полиции. Кроме того, я переховывал члена КПЗУ – КОВАЛЬЧУКА, о чем несколько позже стало известно полиции. Когда полицианты приезжали, они делали мне дома ревизию с тем, чтобы обнаружить КОВАЛЬЧУКА.

В 1932 году, месяца я не помню, приехали ко мне полицианты. Перед началом ревизии полициант НАРОДКЕВИЧ отозвал меня в сторону, в беседе говорил, что если я хочу, чтобы меня не проверяли, необходимо войти в контакт с полицией и стать ее секретным агентом. На предложение НАРОДКЕВИЧА я ответил полным согласием. С этого времени я и стал секретным агентом полиции.

Непосредственную связь я держал с НАРОДКЕВИЧЕМ, который мне систематически давал задания, и их я аккуратно выполнял. Основным заданием было давать полиции материалы о революционно настроенных лицах, членах КПЗУ и комсомольцах.

По заданию НАРОДКЕВИЧА я подобрал себе конфидентов в количестве 4 человек, а именно: НОВАК, МЕЛЬНИК Николай и другие, фамилии которых сейчас не помню.

Выполняя задания НАРОДКЕВИЧА, я сообщил о руководителях забастовки на Коротнических лесоразработках, и сейчас же после моей информации были арестованы и осуждены МУЗЫКА Роман и ЛЯХОВСКИЙ Михаил. Кроме того, мне стало известно, что у члена КПЗУ Тимофея НОВАКА в квартире производится подготовительная работа к печатанию революционного содержания листовки. Об этом я тоже сообщил полиции, и листовки были не изданы, т. к. полицией велись преследования квартиры НОВАКА. Мои агенты НОВАК Григорий, Гордей МУЗЫКА, Борис ПРЕСТАНЕЦ систематически следили за работой членов КПЗУ и комсомольцев, сообщали мне, я же в свою очередь немедленно сообщал об этом полиции.

На вопросы суда подсудимый ГОЛОВЧУН ответил:

Точно сказать, сколько по моим донесениям было арестовано членов КПЗУ и комсомольцев, я сейчас не могу. Денег от полиции я не получал. Как кулак, я по своей инициативе вел борьбу с революционным движением, т. к. я ненавидел коммунистов. Своим конфидентам я тоже ничего не платил.

Свидетель МУЗЫКА Роман Лукьянович. 1905 года рождения, уроженец и житель с. Ватино Торчинской волости Луцкого уезда. Состоял членом КПЗУ с 1930 года по 1938 год. За принадлежность к КПЗУ судим польским судом и осужден к 6 годам тюремного заключения. Подсудимого знаю, личных счетов с ним не имею и не в родстве.

По существу дела мне известно: коммунистической организацией Коратнических*** лесоразработках в 1932 году была организована забастовка рабочих с требованием повышения заработной платы и 8 часового рабочего дня. На меня была возложена обязанность быть в пикетах, т. е. не допускать отдельных рабочих-подхалимов к хозяину до работы. Во время моей работы кроме подс[удимого] ГОЛОВЧУНА меня никто не видел, однако через несколько дней после забастовки, я был арестован. Будучи арестованным, в преъявленном обвинении виновным себя не признал и из-под стражи был освобожден. Когда я прибыл в с. Ватино, парторганизацией мне было дано задание – выявить, кто именно является провокатором.

Когда я стал детально выявлять провокатора, я заметил, что к подсудимому ГОЛОВЧУНУ очень часто ночью приезжают полицианты. Таким образом я убедился, что провокатором является ГОЛОВЧУН.

В 1939 году была организована компартией**** Коротнических*** лесоразработок маевка. По донесению ГОЛОВЧУНА после маевки было арестовано около 40 человек, принимавших участие в маевке.

В 1936 году, когда я был осужден, подсудимый ГОЛОВЧУН приходил ко мне домой и матери грозил оружием, говоря, что если она будет "такая умная", то ее там место, где находится ее сын, т. е. в тюрьме.

Когда я был арестован, в полицейском посторунке (участке) в г. Торчин мне полициант БАРАНОВ говорил: "Если ты хочешь хорошо жить, тебе необходимо держать контакт с хорошим человеком – ГОЛОВЧУНОМ".

На вопросы суда подсудимый ГОЛОВЧУН ответил:

Совершенно верно. С оружием я ходил. Оружие мне выдали в полиции после того, как я стал секретным агентом полиции, т. е. в 1933 году. К матери МУЗЫКИ Романа я ходил, но ей оружием не грозил. В остальном свидетель говорит правильно.

Свидетель ГРАБОВСКИЙ Петр Ник[олаевич], 1910 года рождения, малограмотный. Не судим. Работает по найму у подс[удимого] ГОЛОВЧУНА. Женат. Подсудимого знаю. Личных счетов с ним не имею и не в родстве.

По существу дела мне известно: Я работал по найму в подсудимого ГОЛОВЧУНА и за 7 месяцев он мне платил 120 злотых. Летом в 1938 году, когда я вечером приехал из поля, то застал в квартире ГОЛОВЧУНА полициантов. С этого времени я систематически ночью встречал полициантов в доме ГОЛОВЧУНА. Хозяин, т. е. ГОЛОВЧУН, на меня кричал и говорил, что в его доме я перепрятываю подпольного члена КПЗУ – ГОДИКА Емельяна. Я говорил, что никого я не перепрятываю, однако он об этом сообщил в полицию. В полицию меня вызвали. Первый допрос мне делал полициант ВАХЛЯ. Он жестоко меня избивал, однако я не знал, где ГОДИК, и не говорил.

Когда я пришел из полиции, я потребовал расчет от ГОЛОВЧУНА, однако расчета он мне не делал и за деньгами я ходил больше 3 месяцев. У подсудимого ГОЛОВЧУНА было много поденных рабочих. Лично он сам и его семья не работали.

Свидетель ГОДИК Емельян Трофимович. 1910 года рождения, состоял членом КПЗУ с 1934 года по 1938 год. За принадлежность к КПЗУ и убийство провокатора польским судом был осужден к вечной каторге. Подсудимого знаю, личных счетов с ним не имею и не в родстве.

По существу дела мне известно: Работая в КПЗУ на легальном положении, из с. Ватино партийная организация сообщала, что подс[удимый] ГОЛОВЧУН является провокатором. Когда я работал в подполье, подсудимый ГОЛОВЧУН обязался перед полицией меня выследить, однако его я видел очень часто, когда он ходил в полицейский участок, он же меня вовсе не видел. Кто меня выдал, я сказать не могу, однако полагаю, что это работа подсудимого ГОЛОВЧУНА.

На вопросы суда подсудимый ГОЛОВЧУН ответил: Я еще раз говорю, что секретным агентом полиции я был, свидетеля ГОДИКА я старался разыскать, однако, несмотря на все принятые мной меры, его я не разыскал и не выдал.

Как крупный кулак, я был против революционного движения и старался выявлять лиц, принадлежащих к КПЗУ, а также о революционно настроенных лицах сообщал полиции.

На вопрос председательствующего подсудимый ГОЛОВЧУН ответил, что он сказал все правильно и дополнить судебное следствие ничем не имеет.

Судебное следствие объявлено законченным и предоставлено последнее слово подсудимому.

Подсудимый ГОЛОВЧУН: Я чистосердечно признался суду. Прошу строго меня не наказывать.

В 14 час. 40 мин. Трибунал удаляется на совещание.

В 15 час. 10 мин. Председательствующий оглашает приговор, разъясняет осужденному сущность такового и порядок подачи просьбы о помиловании.

Мера пресечения в отношении осужденного ГОЛОВЧУНА оставлена прежняя, т. е. содержание под стражей.

В 15 час. 10 мин. судебное заседание объявлено закрытым.

Председательствующий военный юрист 3 ранга КОНДРАТЕНКО
ВЕРНО: (печать)
Секретарь техник-интендант 2 ранга (подпись) СЛОБОДЯНИК

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5267, арк. 27–30.

---

[*]Так у документі, правильно с. Ватин.
[**]Так у документі. Правильно – 1922 рік.
[***]Так у документі. Правильно – Коритницькі.
[****]Так у документі. Правильно – комуністичною організацією.

Д о к у м е н т № 27

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 5-Ї АРМІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ ІВАНУ АНДРОНОВИЧУ ГОЛОВЧУНУ

м. Луцьк, 26 жовтня 1939 року

КОПИЯ

Дело № 0085 – 1939 года СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1939 года, октября “26” дня, 435 Военный трибунал 5 Армии Украинского фронта, в закрытом судебном заседании в г. Луцке в составе: председательствующего – военного юриста 3 ранга – КОНДРАТЕНКО и членов: военного юриста ЧЕРНЕЦА и ВАЙЗУНА, при секретаре – технике-интенданте 2 ранга – СЛОБОДЯНИКЕ, без участия военного прокурора и защиты, рассмотрев дело по обвинению – ГОЛОВЧУНА Ивана Андроновича, 1900 года рождения, грамотного за 3 класса с/школы, беспартийного, женатого, из крестьян-кулаков, кулака, жителя с. Ватино Торчинской волости Луцкого уезда, по национальности украинца, гражданства бывшего Польского Государства, преданного суду по ст. 54-13 УК[*] УССР.

Материалами судебного и предварительного следствия Военный Трибунал

УСТАНОВИЛ:

Подсудимый ГОЛОВЧУН в 1932 году был завербован полициантом НАРОДКЕВИЧЕМ секретным агентом полиции. Выполняя свои обязанности, подсудимый ГОЛОВЧУН информировал полицию

о революционно настроенных лицах, сообщил полиции о лицах, проводимых забастовку в Коротнических[**] лесоразработках, в результате чего были арестованы ЛЯХОВСКИЙ и МУЗЫКА. Кроме того, он – ГОЛОВЧУН – сообщил полиции о том, что в с. Ватино имеются коммунисты, которые изготовляли листовки революционного содержания, в результате чего были арестованы МУЗЫКА Роман и другие и осуждены на разные сроки тюремного заключения.

На основании изложенного, Военный Трибунал признал ГОЛОВЧУНА виновным в том, что он, начиная с 1932-го года, работал секретным агентом полиции и активно принимал участие в разгроме КПЗУ, т. е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-13 УК УССР, в соответствии с этим и руководствуясь ст. 302 п. 3 УПК[***] УССР,

ПРИГОВОРИЛ:

ГОЛОВЧУНА Ивана Андроновича за силой ст. 54-13 УК УССР с карательной санкцией ст. 54-2 УК УССР подвергнуть высшей мере уголовного наказания – РАССТРЕЛУ, конфисковав принадлежащее ему имущество.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Подленный за надлежащими подписями.

С подлинным ВЕРНО: (печать)

СУД[ЕБНЫЙ] СЕКРЕТАРЬ 435 ВТ 5 Армии

техник-интендант 2 ранга (подпись) СЛОБОДЯНИК

Машинопис, копія.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5267, арк. 31.

---

[*]Кримінальний кодекс.

[**]Так у документі. Правильно – Коритницькі.

[***]Кримінально-процесуальний кодекс.

Документ № 28

ВИТЯГ З ПОСТАНОВИ ПРЕЗИДІЇ ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ У СПРАВІ ІВАНА АНДРОНОВИЧА ГОЛОВЧУНА

м. Луцьк, 5 березня 1992 року

Президія Волинського обласного суду під головуванням голови суду КІПНЯ С. П., в складі членів президії ПЛАХТІЯ Б. А., МІЛІЩУКА Л. І., ОЛІЙНИКА Д. О., ЛЮЛЬКИ П. О., з участю в. о. прокурора Волинської області ДУМАЛА П. Г. розглянула в м. Луцьку висновок прокуратури Волинської області по кримінальній справі, по якій вироком військового трибуналу 5-ї Армії Українського фронту від 26 жовтня 1939 року

ГОЛОВЧУН Іван Андронович, 1900 р. народження, уродженець с. Ватин Торчинської волості Луцького повіту, українець, не судимий, засуджений за ст. 54-13 КК[*] УРСР до вищої міри покарання, з конфіскацією всього майна.

28 грудня 1939 року вирок приведено до виконання. Вирок оскарженню не підлягав. [...]

У висновку прокуратури області вказується, що ГОЛОВЧУН реабілітації не підлягає.

Заслухавши доповідача, прокурора, який підтримував висновок, перевіривши матеріали справи, президія встановила, що ГОЛОВЧУН безпідставно засуджений і підлягає реабілітації. ГОЛОВЧУН, будучи громадянином Польщі, засуджений за діяння, вчинені на території Польщі.

В силу ст. 5 КК УРСР ГОЛОВЧУН як іноземець не міг нести кримінальну відповідальність за дії, вчинені за межами СРСР і УРСР.

Отже, ГОЛОВЧУН необгрунтовано засуджений військовим трибуналом, а тому він підлягає реабілітації.

Керуючись ст. 7 Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні", президія постановила:

Визнати, що ГОЛОВЧУН Іван Андронович необгрунтовано засуджений військовим трибуналом 5-ї Армії Українського фронту і вважати його в силу ст. 1 Закону УРСР від 17.04.1991 р. "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" реабілітованим.

Конфісковане майно або його вартість підлягає поверненню райфінвідділом.

Голова
Волинського обласного суду (підпис) С. П. КІПЕНЬ

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5267, арк. 40–41.

---

*Кримінальний кодекс.

Документ № 29

ДЕКЛАРАЦІЯ НАРОДНИХ ЗБОРІВ* ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПРО ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ**

*м. Львів, 27 жовтня 1939 року****

Панська Польща, яка трималась на пригніченні мільйонів українців, білорусів та польського трудового народу, впала.

Червона Армія, виконуючи волю великого радянського народу, простягнула трудящим Західної України руку братерської допомоги і звільнила їх з-під гніту польських панів та капіталістів.

Перед трудящими Західної України відкрився вільний шлях до нового, щасливого життя. Звільнений народ дістав можливість вільно, як справжній господар своєї долі, рішати питання про те, яку державну владу встановити на своїй землі.

Досвідом всіх революцій, досвідом братерських народів Радянського Союзу доведено, що тільки Радянська влада є справжня виразниця і захисниця інтересів трудящих.

Всією багатовіковою історією людства доведено, що всяка інша влада являє собою приховане панування та шалене свавілля купки експлуататорів. Так звані буржуазно-демократичні держави неодноразово виголошували рівноправність усіх громадян. Проте всіляким шахраюванням та хитрощами вони усували трудящих від активного політичного життя, від керівництва державою, позбавляли їх усіх прав та свобод. Влада лишалася в руках тих, хто гнітив і робив рабами переважну більшість населення, в руках купки багатіїв і паразитів. Долею ж чесних трудівників були злидні й голод, канчук і тюрма, животіння і безправ'я.

Не може бути справжньої волі та рівноправ'я там, де є визискувачі та визискувані. Оборонити інтереси звільненого народу Західної України, звільнити його раз і назавжди від капіталістичного рабства, від панування і свавілля поміщиків та фабрикантів, заводчиків та банкірів – це значить встановити владу Рад депутатів трудящих – Радянську владу.

Тільки Ради забезпечують владу більшості народу – трудящих – над меншістю – купкою дармоїдів і експлуататорів. Ради – це влада робітників і селян.

Тільки Ради – найдемократичніша державна влада; тільки через Ради трудовий народ справді бере участь в керівництві державою, в будівництві вільного і щасливого свого життя.

В Радах здійснюється союз робітників і селян, союз, який зробив Радянську державу непереможною силою. Через Ради робітничий клас і його авангард – Комуністична партія більшовиків керують будівництвом соціалізму.

Тільки Радянська влада утворює умови для розквіту народних талантів, для висування з народу керівників та організаторів різних галузей державного та суспільного життя.

Тільки Радянська влада спроможна знищити всякий національний гніт, міжнаціональний розбрат та ворожнечу і забезпечити співробітництво і дружбу трудящих всіх національностей.

Виявляючи одностайну волю звільненого народу Західної України, ідучи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні збори проголошують встановлення Радянської влади на всій території Західної України.

Віднині вся влада на Західній Україні належить трудящим міста і села в лиці Рад депутатів трудящих.

Українські Народні збори заявляють про неподоланну волю народу Західної України захищати та відстоювати владу Рад від усіляких замахів, звідки б вони не виходили.

Українські Народні збори висловлюють непохитну впевненість, що встановлення Радянської влади, керованої Комуністичною партією більшовиків, приведе до розквіту виробничих сил, народного добробуту і культури народу Західної України.

Хай живе Радянська влада – найдемократичніша влада в світі, влада трудящих!

Хай живе СРСР – соціалістична держава робітників і селян, надія і батьківщина трудящих всього світу!

Хай живе організатор перемоги Рад – Комуністична партія більшовиків!

Комуніст.– 1939.– 29 жовт. (№ 248).

---

*Установчий орган влади в Західній Україні, обраний її населенням 22 жовтня 1939 року.

**Подається без стилістичних правок.

***Дата прийняття Декларації.

Д о к у м е н т № 30

ДЕКЛАРАЦІЯ НАРОДНИХ ЗБОРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПРО КОНФІСКАЦІЮ ПОМІЩИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ, МОНАСТИРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ І ЗЕМЕЛЬ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВНИХ УРЯДОВЦІВ*

*Львів, 28 жовтня 1939 року***

На звільненій від поміщиків і капіталістів землі Західної України єдиним законним її господарем є трудовий народ: робітники, селяни і трудова інтелігенція.

Нема більше поміщиків, які захопили були в свої жадібні лапи всю землю Західної України. Віднині нема того державного апарату примусу, який канчуками, тортурами, розстрілами та пацифікаціями примушував селянина віддавати всі плоди його тяжкої праці паразитові-поміщику, урядовцю, монастирю. Закінчилось голодне животіння трудових селянських мас, що їх грабували і гнітили польські пани.

Віднині земля належить народу!

Українські Народні Збори, висловлюючи волю народу, вважають за єдине можливе для добра і щастя трудящих мас так вирішити питання про землю, як його вирішили наші брати – народи Радянського Союзу.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії Радянський уряд оголосив землю народним добром, одібрав її у поміщиків і передав трудящим селянам, тим, хто на ній робив віками, хто віками зрошував її своїм потом та кров'ю. Так більшовики здійснили вікодавню мрію селянства про звільнення з-під поміщицької кормиги, мрію про землю.

Радянські робітники і селяни, керовані більшовиками, збудували нове суспільство, де нема визискувачів і визискуваних, де нема паразитів-поміщиків, капіталістів, банкірів. У радянському суспільстві сам народ – коваль свого щастя.

Народ Західної України знає, що передача поміщицьких земель селянам є однією з найважливіших умов для того, щоб успішно перебудувати життя трудящих Західної України по-новому, так, як живуть щасливі радянські народи, так, як вчить партія більшовиків.

В цілковитій відповідності до одностайної волі й прагнень трудящих Західної України, захищаючи їхні корінні та життєві інтереси, слідуючи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголошують на території Західної України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців із всім живим та мертвим інвентарем і садибними будівлями.

Народні Збори затверджують відібрання поміщицьких земель без викупу через селянські комітети під керівництвом Тимчасових управлінь і передачу їх в користування трудовому селянству. Питання про землі осадників вирішують селянські комітети.

Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ліси та ріки оголошуються всенародним добром, тобто державною власністю.

Віднині на нашій вільній землі нема і не буде місця паразитам-поміщикам та їх посібникам.

Українські Народні Збори закликають всіх трудівників землі, селянські комітети до залізної революційної дисципліни, до охорони від розтягання колишніх поміщицьких маєтків, будівель і інвентаря, що є віднині священним і недоторканим добром народу.

Тільки селянські комітети мають право розподіляти поміщицькі землі. Тільки селянські комітети мають право порядкувати майном, яке належало поміщикам.

Хай живе розкріпачена праця селянина на звільненій землі Західної України!

Хай живе союз робітників і селян!

Хай живе Всесоюзна Комуністична партія більшовиків – вождь і організатор боротьби трудящих проти гнобителів, поміщиків і капіталістів!

*Комуніст***.– 1939.– 29 жовт. (№ 249).*

---

*Подається без стилістичних правок.

**Дата прийняття Декларації.

***Газета, орган ЦК КП(б)У, виходив з 1918 року. З 1943 року видавався під назвою "Радянська Україна".

Документ № 31

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б) УКРАЇНИ ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ВИСЕЛЕННЯ ОСАДНИКІВ* ІЗ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

м. Київ, 21 грудня 1939 року

ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ВЫСЕЛЕНИЕМ ОСАДНИКОВ
(ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У ОТ 21.12.1939 Г.)

В целях обеспечения операции по выселению осадников из областей бывшей Западной Украины, проводимого в соответствии с постановлением ЦК КП(б)У от 4 декабря 1939 года – ЦК КП(б)У постановляет:

1. Обязать секретарей Львовского, Дрогобычского, Станиславского, Тернопольского, Волынского и Ровенского обкомов КП(б)У:

а) принять личное участие в работе по составлению планов областных троек НКВД по проведению учета и выселению осадников;

б) выделить в помощь каждой оперативной группе в уездах необходимое количество местного актива.

2. О ходе работы по учету и выселению осадников систематически информировать ЦК КП(б)У.

Машинопис, копія.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 16, спр. 18, арк. 49–50.

---

*Польські поселенці у Західній Україні.

Документ № 32

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б) УКРАЇНИ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МАЙНА ОСАДНИКІВ, ЯКІ ПІДЛЯГАЛИ ВИСЕЛЕННЮ ІЗ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

м. Київ, 24 грудня 1939 року

ОСОБАЯ ПАПКА

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИМУЩЕСТВА ВЫСЕЛЯЕМЫХ ОСАДНИКОВ
(Постановление ЦК КП(б)У от 24.12.1939 г.)

1. В соответствии с решением ЦК ВКП(б) от 22 декабря 1939 года, скот, землю, здания, сельскохозяйственный инвентарь и прочее имущество выселяемых осадников использовать следующим образом:

а) всю землю осадников, за вычетом той части земли, которая уже распределена между крестьянами, передать в земельный фонд облисполкомов для наделения ею совхозов и колхозов;

б) лошадей, продуктивный скот и сельскохозяйственный инвентарь передать вновь организованным колхозам и совхозам.

В каждой области организовать 2–3 совхоза, которым передать весь скот и сельскохозяйственный инвентарь осадников и по мере организации колхозов выделять им скот и сельскохозяйственный инвентарь, оставляя в совхозах в первую очередь племенной и высокопродуктивный скот;

в) дома осадников использовать в первую очередь для организации школ, больниц, медицинских пунктов, родильных домов, детских ясель, сельских советов, кооперации, правлений колхозов. Из числа домов осадников создать фонд для размещения в будущем МТС* совхозов, для квартир учителей, врачей;

г) домашнюю обстановку и утварь использовать для детских домов, детских ясель, больниц, школ;

д) установить порядок, при котором в момент выселения осадников все имущество берется на строгий учет и под строгую охрану местных органов власти, после чего используется вышеуказанным порядком.

2. В соответствии с решением ЦК ВКП(б) от 22 декабря 1939 года дополнительно включить в число выселяемых сторожевую охрану лесов.

Машинопис, копія.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 18, арк. 50–51.

---

*Машинно-тракторна станція.

Д о к у м е н т № 33

ІНСТРУКЦІЯ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ СОЮЗУ РСР ПРО ПОРЯДОК ВИСЕЛЕННЯ ОСАДНИКІВ ІЗ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ*

м. Москва, 29 грудня 1939 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
“УТВЕРЖДЕНО”
ПОСТАНОВЛЕНИЕ СНК СОЮЗА ССР
от 29 декабря 1939 г.
№ 2122–617 сс.

ИНСТРУКЦИЯ
НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР
от 29 декабря 1939 года
О ПОРЯДКЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ПОЛЬСКИХ ОСАДНИКОВ ИЗ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР И БССР

1. Выселение осадников из западных областей УССР и БССР проводится одновременно по УССР и БССР в день, назначенный НКВД СССР.

2. При выселении осадников всё недвижимое имущество, сельскохозяйственный инвентарь, домашний скот остаются на месте и принимаются по акту местными управлениями.

1. Осадникам разрешается брать с собой следующее имущество и мелкий хозяйственный инвентарь:

1) Одежда,

2) Бельё,

3) Обувь,

4) Постельные принадлежности,

11 Зам. 5156

5) Посуда столовая (ложки, ножи, вилки), чайная и кухонная, вёдра,

6) Продовольствие из расчёта месячного запаса на семью,

7) Мелкий хозяйственный и бытовой инструмент (топор, пила, лопата, мотыга, коса, грабли, вилы, молоток, клещи, зубило и т. д.),

8) Деньги (сумма не ограничивается) и бытовые ценности (кольца, часы, серьги, браслеты, портсигары и т. п.),

9) Сундук или ящик для упаковки вещей.

4. Общий вес указанных вещей не должен превышать 500 кг на семью.

Примечание: Громоздкие вещи, в том числе хозяйственный инвентарь, перевозятся в специально выделенных вагонах.

5. Отправка осадников к месту поселения производится эшелонами в составе 55 вагонов, оборудованных по зимнему для людских перевозок (в том числе один классный вагон для охраны и один оборудованный санизолятор).

В каждый вагон помещается 25 человек взрослых и детей с их вещами.

Для громоздких вещей на каждый эшелон выделяется по 4 товарных вагона.

6. На каждый эшелон НКВД СССР назначает начальника эшелона и соответствующую охрану.

Наркомздрав СССР обеспечивает эшелоны медицинским персоналом в составе одного медфельдшера и двух медсестёр на каждый эшелон и соответствующими медикаментами.

За 10 дней до подачи вагонов НКВД СССР представляет НКПС[**] заявку на эшелоны с точным указанием дня подачи эшелонов, станции погрузки и станции назначения. Подача эшелонов обеспечивается НКПС не позднее 3-х дней с момента поступления заявки НКВД СССР.

7. В пути следования по железной дороге спецпереселенцы-осадники получают бесплатно один раз в сутки горячую пищу и 800 грамм хлеба на человека.

Изготовление и выдача пищи в пути следования производится по заявкам Начальников эшелонов НКВД трестами железнодорожных ресторанов и буфетов Наркомторга СССР.

Оплата расходов на питание спецпереселенцев-осадников в пути следования производится НКВД СССР.

8. Спецпереселенцы-осадники направляются на лесоразработки Наркомлеса в Кировскую, Пермскую, Вологодскую, Архангельскую, Ивановскую, Ярославскую, Новосибирскую, Свердловскую и Омскую области, Красноярский и Алтайский края и Коми АССР и размещаются на месте работ в отдельных посёлках от 100 до 500 семей в каждом.

Подготовка к приёму спецпереселенцев-осадников, предоставление им помещений и трудовое устройство их возлагается на Наркомлес СССР.

9. Перевозка спецпереселенцев-осадников от станции прибытия до места поселения организуется НКВД СССР. Наркомлес СССР выделяет в распоряжение НКВД СССР необходимый автогужтранспорт и продовольствие в количествах, обеспечивающих одновременно переброску прибывающих спецпереселенцев-осадников.

В случае необходимости краевые и областные комитеты обязаны представить в распоряжение НКВД СССР дополнительный автогужтранспорт путём привлечения местных организаций и колхозов.

Народный комиссар внутренних дел СССР — Л. БЕРИЯ
Верно: Начальник отдела трудовых поселений ГУЛАГ НКВД
ст. лейтенант госбезопасности — (КОНДРАТОВ)

Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади.– Т. 1.– Львів, 1996.– С. 5–58.

[*]Подається без стилістичних правок.

[**]Народний комісаріат шляхів сполучення.

Д о к у м е н т № 34

ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ СРСР ПРО ДЕПОРТАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ

м. Москва, 29 грудня 1939 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО!

В соответствии с Постановлением СНК Союза СССР от 5 декабря 1939 г. № 2001–558 сс Совет Народных Комиссаров Союза СССР постановляет:

1. Утвердить инструкцию Народного Комиссариата Внутренних Дел СССР о порядке переселения польских осадников из западных областей УССР и БССР.

2. Утвердить представленное НКВД СССР Положение о спецпосёлках и трудовом устройстве осадников, выселяемых из западных областей УССР и БССР.

3. Обязать Наркомлес СССР обеспечить подготовку и приёмку, размещение, устройство и трудовое использование переселенцев-осадников, направляемых на работу в лесную промышленность.

Поручить НКВД СССР совместно с Наркомлесом СССР в 5-ти дневный срок определить пункты расселения осадников и порядок трудового использования их в соответствии с Положением о спецпосёлках и трудовом устройстве осадников, выселяемых из западных областей УССР и БССР.

4. Обязать НКПС* обеспечить перевозку спецпереселенцев-осадников отдельными эшелонами в сроки, устанавливаемые НКВД СССР.

Предложить Наркомздраву СССР обеспечить спецпереселенцев-осадников в пути их следования медицинским персоналом, необходимыми медикаментами и медико-санитарным инвентарём по заявке НКВД СССР не позднее чем за 5 дней до отправки эшелонов. Возложить на Наркомздрав СССР организацию медико-санитарного обслуживания спецпереселенцев-осадников в спецпосёлках.

6. Обязать Наркомторг СССР организовать питание спецпереселенцев-осадников в пути их следования в пунктах, определяемых НКВД СССР.

7. Организацию перевозки спецпереселенцев-осадников от станции прибытия до спецпосёлков возложить на НКВД СССР. Обязать Наркомлес СССР предоставить в распоряжение НКВД СССР для указанной цели автогужевой транспорт и продовольствие в количествах, обеспечивающих одновременную переброску прибывающих эшелонов.

8. Предложить Кировскому, Пермскому, Вологодскому, Архангельскому, Ивановскому, Ярославскому, Новосибирскому, Свердловскому и Омскому облисполкомам и СНК Коми АССР оказать практическую помощь НКВД и Наркомлесу СССР в деле перевозки и размещения спецпереселенцев-осадников и в случае необходимости предоставить в распоряжение НКВД СССР недостающий автогрузтранспорт для перевозки переселенцев путём привлечения местных организаций и колхозов.

9. Обязать Наркомторг СССР выделить Наркомлесу СССР дополнительно продовольствие и промтоварные фонды на 21 000 семей спецпереселенцев-осадников.

10. Предложить Наркомпросу РСФСР организовать школьное обучение детей спецпереселенцев-осадников в спецпосёлках.

11. Утвердить типовые штаты и ставки заработной платы работников районных и поселковых комендатур НКВД СССР в спецпосёлках, согласно приложению.**

12. Предусмотреть в бюджетах на 1940 г. и первый квартал 1940 г.:

а) выделение дополнительных ассигнований по смете НКВД СССР в сумме 17,5 миллионов рублей на расходы по переселению осадников из западных областей УССР и БССР.

б) выделение Наркомлесу СССР 14 миллионов рублей на расходы по хозяйственному устройству спецпереселенцев-осадников.

Літопис нескореної України.– Кн. 1. – Львів, 1993.– С. 26–27.

---

*Народний Комісаріат шляхів сполучення.

**Додаток у публікації документа відсутній.

Д о к у м е н т № 35

ВИТЯГ ІЗ ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛІННЯ НКВС СРСР НАРОДНОМУ КОМІСАРУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПРО РОЗСЕЛЕННЯ ОСАДНИКІВ ІЗ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІЇ

Квітень 1940 року

Народному комісарові внутрішніх справ Союзу РСР
*комісарові державної безпеки тов. БЕРІЇ Л. П.**

ПРО ПРИЙОМ І РОЗСЕЛЕННЯ ОСАДНИКІВ

Операція по розселенню осадників із західних областей УРСР і БРСР розпочалася 10 лютого 1940 року.

Для надання допомоги в підготовці і прийомі осадників на місцях в УНКВС були відкомандировані 18 співробітників НКВС СРСР.

Всього переселено 139 590 чоловік осадників, які розселені в 21 краї та області в 115 поселеннях.

Вологодська область	– 1586 сімей
Комі АРСР	– 2191
Кіровська область	– 110
Молотовська область	– 1737
Свердловська область	– 2809
Омська область	– 1422
Новосибірська область	– 574
Горьковська область	– 530
Красноярський край	– 3279
Акмолінська область	– 414
Семипалатинська область	– 300
Челябінська область	– 314
Чкаловська область	– 159
Башкирська АРСР	– 61
Алтайський край	–1250
Павлодарська область	– 221
Кустанайська область	– 186
Ярославська область	– 102
Архангельська область	–8084
Івановська область	– 25
Іркутська область	– 2114 сімей

Більшість особових справ на осадників оформлені край недбало: анкети не заповнені нормально, в низці випадків олівцем і без підпису того, хто їх заповнював. Більшість особових справ складається лише з цих анкет, інших документів про виселення – немає.

Багатьом осадникам не надали часу на збори, деяких завантажили у вагони у той час, як члени їхніх сімей знаходилися на роботі, в гостях, в школі і т. д. Багаж вантажили в вагони без позначення.

В результаті значна кількість сімей розсіялася: члени однієї сім'ї розселені в різних областях, пошуки багажу досі ще не завершені.

Господарські органи підготувалися до прийому осадників погано...

Абсолютно незадовільно організоване медико-санітарне обслуговування осадників. [...]

Наявні дані свідчать про явну неблагополучність в цій справі. [...]

Начальник ВТП** ГУТАБ*** НКВС СРСР
ст. лейтенант Держбезпеки (КОНДРАТОВ)
"квітня 1940 року."

Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944: художньо-документальна повість / В. О. Данилюк.– Луцьк, 1995.– С. 44–45.

---

[*]Переклад з російської мови.
[**]ВТП – відділ трудових поселень.
[***]Головне управління таборів.

Д о к у м е н т № 36

**ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК
У СПРАВІ ГРИГОРІЯ КАЛІСТРАТОВИЧА СТЕПУРИ**

м. Київ, 10 грудня 1940 року

*"УТВЕРЖДЕНО" [резолюция]
Зам[еститель] наркома внутр[енних] дел
Дело направить на рассмотрение
Особого совещания*

*Майор государственной безопасности
Прокурор (подпись) (ТКАЧЕНКО) (подпись)
20 сентября 1940 г. 10/XII–[19]40 [г.]*

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*По след[ственному] делу № 887 по обвинению СТЕПУРЫ
Григория Калистратовича по ст. 54-13 УК УССР*

В 3 Отдел УГБ[*] НКВД по Луцкой[**] области поступили материалы о том, что СТЕПУРА Григорий Калистратович в 1918–[19]19 г. являлся губернским комиссаром при правительстве УНР, возглавляемого атаманом ПЕТЛЮРОЙ.

На основании этих материалов СТЕПУРА Григорий Калистратович 19 ноября 1939 года был арестован и привлечен в качестве обвиняемого по настоящему делу.

Произведенным предварительным следствием установлено, что СТЕПУРА Григорий Калистратович в начале 1918 г. был избран на должность мирового судьи, где проработал до декабря 1918 г. (л[исты] д[ела] 36, 21. 40).

В декабре 1918 г. заседанием земской губернской управы был выбран на должность губернского комиссара по гражданским делам при контрреволюционном] правительстве УНР, где проработал до конца января 1919 г. (л[исты] д[ела] 36, 42, 21).

За службу при правительстве УНР был награжден "Крестом Симона Петлюры" (л[исты] д[ела] 37, 27).

При б[ывшем] польском правительстве СТЕПУРА Григорий Калистратович с 1924 г. по 1936 г. работал в должности помощника инспектора земского управления (л[исты] д[ела] 24, 13).

С 1924 г. до сентября месяца 1939 г. работал в качестве адвоката в г. Луцке (л[исты] д[ела] 40, 28, 13).

На основании данных дела обвиняется:

СТЕПУРА Григорий Калистратович, 1881 г. рождения, уроженец Подольской губернии, из служащих, украинец, беспартийный, женат, не судим, подданный бывшего польского государства, в том, что:

Находясь на руководящих должностях, как при к[онтр]р[еволюционном] правительстве УНР, а так же и при б[ывшем] польском правительстве защищал интересы эксплуататорских классов и предавал интересы рабочих и крестьян, т. е. в совершении преступления, предусмотренном ст. 54-13 УК УССР.

На основании изложенного, руководствуясь ст. 204 УПК*** УССР, следственное дело № 887 по обвинению СТЕПУРЫ Григория Калистратовича в преступлении, предусмотренном ст. 54-13 УК УССР, направить на рассмотрение Особого совещания при НКВД СССР.

СПРАВКА: 1. Арестованный СТЕПУРА Г. К. содержится под стражей в Лукьяновской тюрме г. Киева.

2. Вещественных доказательств по делу нет.

Следователь следчасти УГБ НКВД УССР
сержант госбезопасности (подпись) (ЖЕЛЕЗНОВ)

Ст. следователь следчасти УГБ НКВД УССР
мл. лейтенант госбезопасности (подпись) (ГУБЕНКО)

Согласны: Зам. нач. следчасти УГБ НКВД УССР
лейтенант госбезопасности (подпись) (НОСКОВ)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503, арк. 46–47.

---

*Управління державної безпеки.
**Так у документі. Правильно: Волинській.
***Кримінально-процесуальний кодекс.

Д о к у м е н т № 37

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ НКВС СРСР У СПРАВІ ГРИГОРІЯ КАЛІСТРАТОВИЧА СТЕПУРИ

м. Москва, 23 грудня 1940 року

Слушали	Постановили
Дело № 887 НКВД УССР по обвинению СТЕПУРЫ Григория Калистратовича, 1881 г[ода] р[ождения], ур[оженца] Подольской губ[ернии], украинца, б[ывшего] польского подданного, б[ес]п[артийного].	СТЕПУРУ Григория Калистратовича, как социальноопасного элемента сослать в Узбекскую ССР, сроком на пять лет, считая срок с 19-го ноября 1939 г.

Гербовая печать НКВС СРСР
Нач[альник] Секретариата Особого совещания
при Народном комиссариате внутренних дел СССР (подпись)

Під постановою напис червоним чорнилом:
УССР–Узбек.
9/13–192 3/I–41

Машинопис, копія.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503, арк. 49.

Документ № 38

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО НАЦІОНАЛІЗАЦІЮ БУДИНКІВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

м. Київ, 31 грудня 1939 року

О НАЦИОНАЛИЗАЦИИ ДОМОВ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР
(ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У ОТ 31.12.1939 Г.)

ЦК КП(б)У отмечает, что в ряде городов Западной Украины в отдельных случаях допускается национализация мелких домов, что является неправильным, так как национализации подлежат крупные дома.

ЦК КП(б)У обязывает обкомы и облисполкомы Львовской, Дрогобычской, Станиславской, Ровенской, Волынской и Тернопольской областей впредь испрашивать у ЦК КП(б)У и Совнаркома* УССР разрешения на национализацию каждого дома в отдельности.

ЦК КП(б)У строжайшим образом предупреждает секретарей обкомов и председателей облисполкомов о недопустимости каких бы то ни было ошибок в этом деле и о суровой ответственности работников, которые будут производить национализацию домов без предварительного разрешения в каждом отдельном случае ЦК КП(б)У и Совнаркома УССР.

Машинопис, копія.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 18, арк. 139.

---

*Рада народних комісарів.

Документ № 39

ВИТЯГ ІЗ ПОСТАНОВИ ПРЕЗИДІЇ ЛУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ПРО НАЦІОНАЛІЗАЦІЮ БУДИНКІВ У МІСТІ*

м. Луцьк, 31 грудня 1939 року

СЛУХАЛИ: Про націоналізацію будинків м. Луцька (Доповідач тов. БАЛЬБУЗА).
УХВАЛИЛИ:

1. На підставі рішення Народних Зборів Західної України від 28 жовтня 1939 р. провести націоналізацію жилих будинків, закінчених і незакінчених, вартістю від 15 тис. крб. і вище, згідно зі списком будинків, а також провести націоналізацію:

а) всіх покинутих будинків;

б) будинків акціонерних товариств;

в) будинків, які належали поміщикам, великим купцям і бувшим великим урядовцям, незалежно від вартості.

2. Для проведення націоналізації утворити комісію в складі голови комісії секретаря міськради тов. ЩЕЛАКОВА та членів комісії тов. ОКСА, тов. БАЛЬБУЗИ і тов. КРИСАНА та представника міськпарткому.

3. Зобов’язати комісію приступити до націоналізації з 3 січня 1940 р. і закінчити націоналізацію не пізніше 20 січня 1940 р.

Заступник голови луцької міськради ГОРЛОВ.

Секретар ЩЕЛАКОВ.

Держархів Волинської обл., ф. Р–4, оп. 2, спр. 1, арк. 1.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 40

МАНІФЕСТ УКРАЇНСЬКИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ ДО ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ ІЗ ЗАКЛИКОМ ДО БОРОТЬБИ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ*

Без місця, 1940 року

КОПІЯ

МАНІФЕСТ**

Існуючий політичний уклад сил у світі, що насільно задавляє варбисць та життя. Здатні народи волитя від їх візвольних ударів.

Московська імперія СРСР сьогодні складова частина того уряду.

Ми українці підносимо прапор нашої боротьби за свободу та право людини. Розвалюючи на заваді жахливу тюрьму народів – Московську Імперію, творимо новий справедлівій лад і кладемо основи нового політичного укладу.

– 1 –

Боремось за визволення українського народу та поневолених Москвою народів.

Боремося проти Московського імперіалізму всіх видів, а зокрема проти більшовизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний і господарській гніт до крайніх меж.

– 2 –

Несемо новий лад Східної Європи і підмосковській Азії.

Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вольний волі.

Несемо безпеку всім запряженим Москвою народам.

– 3 –

Кличемо революціонерів всіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами. Тільки Україна є правдивим союзником всіх поневолених і запряжених Москвою народів у їх боротьби з Москвою, більшовицьким імперіялізмом.

– 4 –

Українці силою об’єктивних умовин є авангардом усіх поневолених Москвою народів у їх боротьбі за нове визволення. Українці на землях Москви поневолених народів стають у перши лави їх революційної боротьби. Кличемо всіх українців, де вони не жили-б, ставати в бойові лави фронту української національної революції.

– 5 –

Творимо в Україні спільний фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-більшовицького гніту і визиску. За свою владу, за землю, за людське життя.

– 6 –

Боремося проти крайнього пониження України в її правді та в її хаті, проти ограблення її з усякої роботи, життя, проти поголовного пожебрачування громадян, проти обтяжування жінок найтяжчими обов’язками під брехливою заслоною рівноправности.

Проти злочинного оглумування дітей і молоді брехливою більшовицькою агітацією, “наукою”, газетою, кином, радіом, театром, мітінгами та всією безтолковою агітацією більшовицького режіму.

Боремося за гідність і свободу людини, за право одверто визнавати свої переконання, за свободу всіх віросповідань, за певну свободу совісти.

– 7 –

Боремося проти тиранів і терору більшовицкої клітки, проти жахливого терору НКВД, у колгоспах, фабриках, заводах, армії, фльоти, комсомолі, партії і хаті.

Боремося за право працюючих виявляти твердо свої політични переконання словами, друком, відбувати свободно прилюдні збори та творити свої політични, громадськи та професійни організації.

Боремося проти економічного поневолення України та всіх поневолених Москвою народів. Проти нивисництва в колгоспах, фабриках і заводах. Проти ограблювання громадян із людинних здобутків важкої праці, проти насільного висилювання з рідних земель та заробітками своєї щоденної праці.

Вірімо і знаємо, що близкий час, коли здійснится завітня мрія наших батьків і з крови довгої тюрьми героїчних поколінь спалахне вогонь народнього гніву.

Встане Україна і розвиє тюрьму неволі, і тільки через повний розвал Московської імперії, шляхом Української націоналістичної Революції озброєних повстань усіх поневолених народів – здобудемо Українську державу та визволимо поневолені Москвою народи.

Українці та всі поневолені народи, вставайте до нещадної боротьби з Москвою, більшовицким гнітом. Кличемо усіх українців, де вони не живуть, ставать у бойови лави фронту української национальної революції!!!

[...] Москву тюрьму народів!!!

Свобода усім поневоленим!!!

Печатка
(Народный комиссариат
Внутренних дел УССР)
ВЕРНО: (подпись) (СЕРДУКОВ).

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7876, арк. 522.

---

[*]Збережено орфографію документа.

[**]Маніфест – письмове звернення верховної влади до населення у зв’язку із значними політичними подіями.

Документ № 41

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У ПРО РОБОТУ РАЙУПОВНОВАЖЕНИХ ОБЛЛІТУ І ВИЛУЧЕННЯ З БІБЛІОТЕК КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ[*]

м. Луцьк, 25 лютого 1940 року

СЕКРЕТНО

ДО ВСІХ РАЙКОМІВ КП/Б/У

В районах області проводиться підготовка до виходу районних газет та організація друкарень.

За постановами директивних органів влади вся друкована продукція не може виходити без контролю органів Літконтролю. Органи Літконтролю также здійснюють очищення бібліотек від ворожої літератури.

Для цієї роботи в кожному районі повинен бути уповноважений Облліту, який затверджується райкомом КП(б)У та Обкомом КП(б)У, але зараз прислати людей на цю роботу у всі райони ми не можем. Тому Вам необхідно виділити на цю роботу по сумісництву політично грамотного члена партії, якому негайно приступити до роботи.

В першу чергу вилучити з бібліотек контрреволюційну літературу по всіх селах, звезти її до райцентру і тримати в закритому приміщенні до одержання списків з Облліту, після чого знищувати, складаючи акта.

За останній час в ряді районів західних областей України через відсутність уповноважених Облліту, або перекидання на іншу роботу є багато випадків розголошення державних та військових таємниць

в районних газетах. Тому треба виділити таких членів партії, які забезпечили б цей важливий участок роботи, не доручати іншу роботу уже виділеним і не видавати без контролю друковану продукцію.

Виписки із рішень про виділення уповноважених Облліту надіслати в Обком КП(б)У та Облліт не пізніше 15/II.

Секретар обкому КП(б)У (підпис) (ТАЦЕНКО)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 36, арк. 2.

---

*Збережено орфографію документа.

Документ № 42

ПРОПОЗИЦІЇ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ЦЕНЗУРИ ПРЕСИ ТА ІНШОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ*

м. Луцьк, 3 лютого 1940 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЯМ ГОРКОМОВ И РАЙКОМОВ КП(Б) У

Охрана от разглашения в открытой печати государственных и военных тайн, особенно в западных областях УССР, требует от каждого цензорского работника Облита повышенной большевистской бдительности и ответственности за доверенный участок работы. Малейшая потеря бдительности приводит к различным нарушениям, что дает возможность иностранным разведчикам заполучить через печать ценные для них сведения и этим нанести ущерб нашему социалистическому государству. За первый квартал работы Волынского Обллита отдельными уполномоченными было допущено 9 разглашений военных и государственных тайн. Только по Ковелю было допущено 7 разглашений, что характеризирует неудовлетворительную работу уполномоченного тов. ЧУХРАЯ и его Заместителя т. НЕМЧУКА. Нужно отметить, что и отдельные райкомы КП(б)У, особенно по Ковельскому району, посылая уполномоченных Обллита на проведение различных кампаний, не обеспечивали цензорским контролем выход газет и мелкопечатной продукции, что приводило к разглашениям военно-государственных тайн.

В связи с этим Обком КП(б)У предлагает:

1. Секретарям районных партийных комитетов без санкций обкома КП(б)У и согласования с Волынским Обллитом не перемещать уполномоченных на какую-либо другую работу.

2. Редакторам районных газет не выпускать газет и другой печатной продукции на территории Волынской области без разрешения райуполномоченного. В свою очередь, райуполномоченным не передоверять визирование газет другим товарищам, не имеющим на это полномочий Обллита.

3. Горкомам и Райкомам КП(б)У необходимо заслушивать отчеты уполномоченных Обллита, где выходят газеты, о состоянии охраны государственных и военных тайн в печати, а также заслушивать уполномоченных о ходе изъятия вражеской литературы во всех районах.

Секретарь Волынского обкома КП(б)У (подпись) (ТАЦЕНКО)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П-1., оп. 3, спр. 5, арк. 12.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 43

ВИТЯГ ІЗ ПОСТАНОВИ РНК УРСР І ЦК КП(Б)У "ПРО ВІДСЕЛЕННЯ І ПЕРЕСЕЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ 800-МЕТРОВОЇ ПРИКОРДОННОЇ СМУГИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР І ОЧИЩЕННЯ ЦІЄЇ СМУГИ ВІД ЗАБУДОВ"

м. Київ, 3 квітня 1940 року

В соответствии с постановлением СНК Союза ССР № 289–127 сс от 2 марта 1940 года "Об охране государственной границы в западных областях УССР и БССР", Совет Народных Комиссаров УССР и Центральный Комитет КП(б)У постановляют:

1. Обязать председателей облисполкомов и секретарей обкомов КП(б)У Волынской, Львовской, Дрогобычской, Станиславской и Тернопольской областей:

а) отселить всех жителей 72 населенных пунктов, частично входящих в 800-метровую погранполосу, в количестве 4870 дворов с населением 22 615 человек; отселение окончить в мае месяце 1940 г.

б) переселить до 20-го апреля 1940 года всех жителей 157 населенных пунктов, полностью и в большей части входящих в 800-метровую погранполосу, в количестве 17 342 дворов с населением 80 185 человек, в том числе:

По ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ – отселить жителей 11 населенных пунктов в количестве 427 дворов, с населением 2142 человека и переселить 30 населенных пунктов в количестве 3457 дворов с населением 25 289 человек. (Приложение № 1). [...]

2. Отселяемых жителей расселить в тыловой части этих же сел, выделив каждому двору приусадебный участок и надел земли взамен остающейся в 800-метровой погранполосе.

Переселяемых жителей расселить внутри областей в свободных домах бывших осадников и немцев-колонистов, согласно прилагаемого плана, предоставив каждому двору равновеликий участок земли. (Приложение № 6).

В связи с недостатком свободных домов по Дрогобычской области, переселить 2582 двора в свободные дома бывших осадников и немцев-колонистов в Ровенскую область и 216 дворов – в Станиславскую область.

Жителей 800-метровой погранполосы, не связанных с сельским хозяйством, переселить в местечки и города тыловых районов в свободные дома.

3. Отселение и переселение начать с населенных пунктов, непосредственно примыкающих к государственной границе.

4. Отселение из 800-метровой погранполосы жителей городов Устилуг, Сокаль, Угнув, Перемышль, Лиско, Куты и Залещики произвести по материалам НКВД УССР.

5. Обязать председателей райисполкомов и райкомов КП(б)У организовать помощь отселяемым и переселяемым жителям в строительстве новых домов, их ремонте домов и перевозке их имущества.

6. Председателям облисполкомов не позже 10 апреля 1940 года составить планы желдорперевозок переселяемых и подать заявку на потребное количество крытых вагонов и платформ соответствующим Управлениям железных дорог, с указанием пунктов погрузки и назначения эшелонов.

7. Взамен оставляемых переселяемыми своих озимых посевов наделить их по месту расселения таким же количеством озимых посевов за счет оставленых бывшими осадниками и немцами-колонистами.

8. Предоставить каждому отселяемому двору право разборки и переноса своего жилого дома и подобных построек к месту расселения с полной очисткой занимаемой ими площади.

9. Установить размер выдачи денежных средств на каждый отселяемый двор для восстановления жилого дома и надворных построек.

Облисполкомам оказать помощь отселяемым дворам в приобретении стройматериалов и строительстве домов.

10. Переселяемым дворам в предоставленные им дома установить размер выдачи денежного пособия для перевозки имущества на каждый двор.

11. Обязать председателей облисполкомов и секретарей обкомов КП(б)У:

а) передать в распоряжение погранвойск НКВД УССР необходимые им строения в освобождающихся населенных пунктах в 800-метровой погранполосе;

б) по окончании отселения и переселения жителей из 800-метровой погранполосы очистить эту полосу от всех строений, за исключением передаваемых погранвойскам НКВД УССР, а также железнодорожных станций, лесопильных и других заводов, школ и церквей, временно оставляемых в указанной погранполосе. Строения, подлежащие сносу, передать райисполкомам для использования по своему усмотрению;

в) земли переселяемых дворов, выходящие за пределы 800-метровой погранполосы, остающиеся после их переселения, передать в пользование крестьянам ближайших малоземельных сел и организуемым колхозам и совхозам.

12. Совнарком УССР и Центральный Комитет КП(б)У обязывают председателей облисполкомов КП(б)У Волынской, Львовской, Дрогобычской, Станиславской, Тернопольской и Ровенской областей:

а) лично провести все организационные мероприятия и повседневно руководить работой по выполнению данного постановления. [...]

Приложение № 1

ПЕРЕЧЕНЬ
населенных пунктов, входящих в 800-метровую погранполосу Волынской области УССР

№ п.п.	Наименование района и населенных пунктов	Количество дворов, входящих в 800 - метровую погранполосу	Количество населения	Переселяется или отселяется
	Шацкий			
1	с. Кошары	80	478	Переселяется
2	с. Ольшанки	147	777	-// -
3	с. Грабов	83	447	Отселятся
4	с. Адамчуки	89	471	Переселяется
	Итого по району...	399	2173	
	Головнянский			
1	с. Забужье	288	1362	Переселяется
2	с. Вулька - Угруска	43	242	Отселятся
3	с. Вулька - Угруска	79	374	Переселяется
4	с. Мельники	38	154	-// -
5	с. Опалин	352	1520	Переселяется
6	с. Гуща	3	17	Отселятся
7	с. Сев. Голендры*	37	88	Переселяется
8	с. Волчий-Перевоз	129	594	-// -
	Итого по району...	969	4351	
	Любомльский			
1	с. Бережцы	462	2198	Переселяется
2	с. Терехи	15	70	Отселятся
3	с. Высоцк	10	62	-// -
4	с. Бендюги	198	803	Переселяется
	Итого по району...	685	3133	

	Устилугский			
1	с. Быстроки	154	581	Переселяется
2	с. Кладнев	145	778	-// -
3	с. Солтосы**	33	143	-// -
4	с. Юшев	26	121	-// -
5	с. Корытница	120	355	-// -
6	с. Граевка	57	324	-// -
7	с. Врембы	38	172	Отселятся
8	с. Чернявка	25	119	Переселяется
9	с. Вулька- Выдранецка	47	196	-// -
10	с. Залужье***	37	166	-// -
11	хут. Заречье	46	163	Отселятся

Итого по району... 728 3118

	Владимир-Волынский			
1	с. Изув	69	186	Переселяется
2	с. Острув	26	58	-// -
3	с. Черникув	80	313	-// -
4	с. Выгоданка	75	297	-// -
5	с. Амбуков	109	545	-// -
6	с. Цуцнево	70	288	Переселяется
7	с. Млынска	121	412	-// -
8	с. Мыхале	108	484	-// -
9	с. Волчок	14	78	Отселятся

Итого по району... 672 2661

	Порицкий			
1	с. Кшечув	89	338	Переселяется
2	с. Мельникув	55	263	Отселятся
3	с. Литовиж	167	766	Переселяется
4	с. Зджары Малы	11	42	Отселятся
5	с. Зджары Вельке	109	586	-// -

Итого по району... 431 1995

Всего по области ... 3884 17431

Секретарь СНК УССР по оборонным делам (Г. ГУСЕВ)

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 19, арк. 170–177, 191–192.

---

*Так у документі. Правильно – Сверженські Голендри.
** Так у документі. Правильно – Солтиси.
*** Так у документі. Правильно – Залужжя.

Документ № 44

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПАРТІЙНИХ І РАДЯНСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ РЕВОЛЬВЕРАМИ І НАБОЯМИ ДО НИХ

м. Київ, 7 квітня 1940 року

ВОПРОСЫ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР
(ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У ОТ 07.04.1940 Г.)

1. Предложить Нарковнуделу УССР немедленно принять от Военного совета КОВО* 1800 исправных револьверов из числа трофейного оружия и по 50 патронов к каждому передаваемому штабом КОВО НКВД УССР согласно приказа Народного Комиссара Обороны СССР для выдачи работникам западных областей УССР.

2. Предложить НКВД УССР выдать по одному револьверу и 50 патронов к нему следующим работникам западных областей УССР: первым, вторым и третьим секретарям обкомов КП(б)У, секретарям обкомов КП(б)У по кадрам и по пропаганде, председателям облисполкомов и заместителям председателей облисполкомов, первым, вторым и третьим секретарям райкомов, горрайкомов и горкомов КП(б)У, зав. отделами обкомов КП(б)У, председателям и заместителям председателей райисполкомов, председателям горсоветов, председателям райсоветов в городах, зав. райЗУ**, райуполнаркомзагам, зав. РАЙФО***, облрайуполномзагам, нач. облЗУ, зав. облФО, зав. облторготделов, первым и вторым секретарям обкомов комсомола.

3. Настоящее решение разослать всем обкомам КП(б)У.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 19, арк. 140.

---

*КОВО – Київський особливий військовий округ.
**Районне земельне управління.
***Районний фінансовий відділ.

Документ № 45

ВИТЯГ ЗІ ЗВІТНОЇ ДОПОВІДІ ПЕРШОГО СЕКРЕТАРЯ ОБКОМУ КП (Б)У ПРО РОБОТУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

м. Луцьк, 24 квітня 1940 року

[...] ХАРАКТЕРИСТИКА НАШОЇ ОБЛАСТІ

Населення області –1128 тис. Міського населення –153 421 чоловік. Сільського населення – 974 587 чоловік.

Населення області розбивається за національним складом у такий спосіб: українців – 66,5 %, поляків –18,99 %, євреїв –10,12 %, чехів – 0,85 %, росіян – 0,21 %, інших національностей – 3,6 %.

[...] Господарства за своєю економікою розподіляються в такий спосіб: до 2 га землі – 35 138 господарств, до 5 га – 71 718, до 10 га – 57 278, до 15 га – 17 854, до 20 га – 6096, до 25 га – 1276 і більше 25 га – близько тисячі господарств. Всього селянських господарств нараховується близько 200 тис.

Земля нашої області розподіляється в такий спосіб: загальна площа землі – 1 926 269 га, в тому числі орної землі – 777 991 га, городів і садів – 51 162 га, сінокосів – 346 798 га, вигонів і пасовиськ – 181 053, лісів, пасовиськ – близько 400 тис. га, інших – 168 тис.

[...] З приходом Радянської влади на Західну Україну в одній тільки нашій Волинській області конфісковано у поміщиків 42 054 га землі, церковної землі – 24 437, у осадників – псів польської жандармерії – 25 399 га. За неточними даними, Радянською владою відібрано 379 тис. га землі, яка є власністю радянського народу, землі, яка служить піднесенню культури і добробуту трудящих.

Радянською владою передано селянам землі 92 591 га, 60 тис. господарств безземельних і малоземельних одержали землю, коней віддано селянам 3562 голів, великої рогатої худоби – близько 7 тис. голів, більше 16 тис. голів різної іншої худоби. Радянська влада, відібравши у поміщиків і нетрудових господарств, передала все це біднякам і батракам [...]*

Зараз у нас в Волинській області використовуються місцеві кадри, а також прислані зі східних областей: у нас зараз працює агрономів – 59,зоотехніків – 21, землевпорядників – 34, ветлікарів – 21. У нас також уже працюють сільськогосподарські школи, в яких навчається близько 300 учнів. Є школа механізації сільського господарства. Працюють 4-місячні курси трактористів, [на яких навчається] 60 чоловік. Крім того, вчиться без відриву від виробництва відповідна кількість трактористів, яка потрібна з урахуванням розширення МТС, а також тих, що організовані і будуть утворені до осені цього року. Для того, щоб забезпечити [сільське господарство] кадрами вищої кваліфікації, працюємо над тим, щоб організувати в Волинській області сільськогосподарський інститут та агрономічний технікум.

[...] ПРОМИСЛОВІСТЬ. Іноді ми говоримо у себе про промисловість Волинської області, і якось незручно стає. Забуваємо одне, що Волинь була, по суті, польською колонією і польська буржуазія не тільки не розвивала промисловість, а й знищила й те, що було. Ми зараз відповідаємо за те, щоб використати ті можливості, які є, і на цій базі утворити промисловість, використовуючи всі місцеві ресурси, щоб їх спрямувати для потреб країни, для потреб трудящих. Можливості є надзвичайно великі. І щодо лісової промисловості і щодо будівельних матеріалів і т. ін. У нас є величезні торфорозробки.

[...] У нас в області є величезна магістраль – Ковельська дорога. Транспорт наш важливий і в економічному, і в стратегічному відношенні.

[...] За короткий час наш уряд асигнував на транспорт 2250 тис. крб. І для культурно-побутових потреб залізничників – 1400 тис. крб.

Для дороги потрібно 15 тис. чоловік кваліфікованих кадрів. З кадрами поки що не все гаразд, хоч партійною організацією проведено немало роботи для наведення порядку з кадрами. З потрібних 15 тис. у нас є 12 тис., з них надісланих 1485 та відібраних з місцевого населення 11 079 чоловік.

Нами націоналізовано 22 цегельні й інші підприємства по виробництву крейди. Є у нас 9 крейдяних кар'єрів. Ми повинні уже в 1940 р. дати 30 млн будівельної цегли, близько 15 тис. т крейди. Зараз на цих підприємствах робота, порівнюючи з минулим, організована далеко і далеко краще. Робітник, який заробляв колись 90 золотих, тепер заробляє близько 250 крб; фахівці вже заробляють більше 500 крб, а при удосконаленні організації нашої роботи ми будемо мати далеко кращі наслідки в справі випуску продукції і зросту матеріального добробуту робітників і фахівців. Капіталовкладення в промисловість будівельних матеріалів в 1940 р. становлять 195 тис. крб.

Область наша має величезні торфовища. При польському уряді торф не розроблявся. Окремі господарства, особливо селяни, копали кожен для себе, для своїх потреб, і ніяких розробок не було. Перед нами уряд поставив завдання в 1940 р. заново організувати торфорозробки і уже в цьому році дати 260 тис. т торфу. Нам необхідно провести величезну роботу в цьому напрямку. З Донбасу возити вугілля

ми не маємо ніякого права. Отже, величезні можливості щодо розвитку місцевого палива ми мусимо використати для того, щоб вся наша промисловість і всі інші потреби наших міст були забезпечені місцевим паливом. Уже в цьому році уряд відпустив 652 тис. крб на торфорозробки.

В справі розвитку кустарних промартілей ми маємо такий стан: в облпромспілці організовано 17 артілей – столярна, мебльова, артіль гнутої меблі, обозна, лісопильна, бондарна тощо. Буде в 1940 р. створено ще 13 артілей. Все це потрібно швидко освоїти, організувати хорошу роботу з тим, щоб дати найбільш якісну продукцію і далі розширятись.

[...] Якщо раніше було кооперативних об'єднань куркулів 249 та крамниць 265, то тепер у сільських місцевостях нашою споживчою радянською кооперацією організовано 890 кооперативів і 1151 крамниця. Облторгом організовано 899 крамниць, 64 ларки, 98 їдалень, 94 буфети. За перший квартал організовано 432 магазини, 49 ларків, 78 їдалень, 80 буфетів [...]

ПО НАРОДНІЙ ОСВІТІ. На 17 вересня в межах теперішньої Волині шкіл I ступеня було 739, шкіл другого ступеня – 296, гімназій – 16.Всього – 1051 школа з кількістю учнів 130 тис. За цей час ця шкільна мережа переведена на радянські програми, вся система шкіл організована по типу того, як в східних областях.

[...] Після всієї реорганізації, яку ми провели, ми маємо початкових шкіл 907 і неповно-середніх та середніх шкіл – 286. Всього – 1193 школи. Охоплено учнів в цих школах 175 940. Крім реорганізованих старих шкіл, організовано 142 нові. Додатково охоплено 44 970 дітей. Уже тепер ми маємо 907 українських шкіл, тоді як раніше їх зовсім не було. До нашого приходу працювало 1485 учителів, тепер – 3679. Вся ця армія учителів, яка раніше була безробітною, залучена до роботи. Але, незважаючи на це, ми маємо величезну нехватку вчителів.

Крім організації цих шкіл, нами організовано 2 педшколи для підготовки кадрів, учительський інститут, курси по підготовці вчителів, якими охоплено 900 чоловік, інститут підвищення кваліфікації вчителів, школа фізкультури і спорту. Все це нас повністю задовольнити не може.

[...] Ліквідацією неписьменності нами охоплено 53 261 чоловік. Вечірніх шкіл для дорослих організовано 10, де навчається 1518 чоловік.

[...] ПОЛІТОСВІТНЯ РОБОТА. У нас організовано клубів і сільбудів 599, з них 265 червоних кутків, хат-читалень. Це вже вогнища культури, де трудящий народ за проведення нами відповідної роботи мусить відпочивати, рости культурно, політично, розширювати свій світогляд, виховуватись у соціалістичному дусі.

[...] ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. Про охорону здоров'я трудящих буржуазія не дбала. Раніше населені пункти обслуговувало лише 69 медичних установ, працювало 210 лікарів, середнього медичного персоналу – 290 чоловік.

Тепер за дуже короткий час ми організували 140 медичних пунктів. Вперше в історії трудящих нашої області відкрито 10 поліклінік, родильні будинки, пункти швидкої допомоги. Зараз в області працює лікарів – 260, середнього медичного персоналу – 425 чоловік. На 1940 р. на охорону здоров'я в нашій області уряд асигнував 30 млн. крб. У 1940 р. буде відкрито 142 нових лікувальних медичних пункти. [...]

Волинь Радянська (1939–1965 рр.): збірник документів і матеріалів.– Ч. III.– Львів, 1971.– С. 44–51.

---

[*]Упущено деякі дані про стан господарства Волині за часів Польщі.

Д о к у м е н т № 46

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА УПРАВЛІННЯ НКВС У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ДЛЯ ЗАСТУПНИКА НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР ПРО ОПІР СЕЛЯН-УКРАЇНЦІВ ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ ПРИ ЇХ ВИСЕЛЕННІ

м. Луцьк, червень 1940 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Заместителю Наркома Внутренних Дел УССР
Капитану госбезопасности ГОРЛИНСКОМУ

ЗАПИСКА ПО ВЧ*

Около Владимир-Волынска группа крестьян-украинцев, примерно около 20 семейств, проживали в устроенных ими землянках и шалашах. На предложение представителей по выселению произвести погрузку в эшелоны, человек 120, вооружившись при этом косами и вилами, категорически отказались от погрузки.

На место происшествия было послано 2 грузовика вооруженной силы. На предъявленное требование крестьяне сложили косы, вилы и были погружены в вагоны.

В Владимир-Волынске один задержанный беженец-одиночка ВОЛК Юзеф пытался бежать. При его задержании было применено оружие. В результате перестрелки беженец был ранен и отправлен в тюремную больницу.

УНКВД ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
Записка по ВЧ

Архів Головного інформаційного бюро МВС України (Далі АГІБ МВС України), ф. 15, оп. 1, спр. 10, арк. 42.

---

*Високочастотний зв’язок.

Д о к у м е н т № 47

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА УНКВС У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ДЛЯ ЗАСТУПНИКА НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ЩОДО ВИСЕЛЕННЯ БІЖЕНЦІВ ІЗ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

м. Луцьк, червень–липень 1940 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Заместителю Наркома Внутренних Дел УССР
Капитану Госбезопасности ГОРЛИНСКОМУ

СВЕДЕНИЯ О ПРОВЕДЕНИИ ОПЕРАЦИИ ПО ВЫСЕЛЕНИЮ БЕЖЕНЦЕВ ИЗ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Подлежало выселению: семей – 6579, душ – 15171;
Выявлено дополнительно: семей – 536, душ – 1114;
Изъято и погружено: семей – 3567, душ – 11771;
Одиночек: арестовано до проведения операции – 737; во время операции – 811;
Выселено по национальностям: украинцев – 1017 чел.; поляков – 1837 чел.; евреев – 8924 чел.

УНКВД ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
Передано по ВЧ

АГІБ МВС України, ф. 15, оп. 1, спр. 10, арк. 60.

12 Зам. 5156

Д о к у м е н т № 48

**ПІДСУМКОВІ ДАНІ ПРО ВИСЕЛЕНИХ БІЖЕНЦІВ
ІЗ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ**

3 липня 1940 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Народному комиссару внутренних дел
комиссару госбезопасности 3-го ранга СЕРОВУ

**ИТОГОВАЯ СВОДКА ОБ ИЗЪЯТЫХ И ВЫСЕЛЕННЫХ БЕЖЕНЦАХ
ПО ЗАПАДНЫМ ОБЛАСТЯМ УКРАИНЫ НА 2 ИЮЛЯ 1940 ГОДА***

№ п/п	УНКВД области	Изъято семей	Изъято человек	Изъято одиночек	Средств на 10 сут.	Средств на 15 сут.
1.	Львовская	25.606 20.606 15.007	50.582 38.850 32.896	13.792 7.732 6.649	1.011.640	1.896.825
2.	Ровенская	397 297 773	1.563 1.264 1.957	299 299 113	31.260	58.612
3.	Волынская	7.452 5.452 4.149	16.590 12.623 12.001	1.750 1.750 841	331.800	722.125
4.	Тернопольская	1.520 1.070 1.200	3.426 2.087 2.646	822 822 557	68.520	128.475
5.	Станиславская	1.170 1.020 1.018	2.519 2.208 1.979	612 612 82	50.380	94.462
6.	Дрогобычская	1.787 1.787 2.553	8.527 5.527 6.295	2.201 1.201 1.033	174.540	319.662
	ИТОГО	37.532 30.232 24.700	83.207 63.559 57.774	19.476 12.416 9.275*	1.664.140	3.120.262

ВИО начальника дорожно-транспортного отдела НКВД
Львовской железной дороги
капитан государственной безопасности БУТУРОВ
Заместитель начальника 10-го отделения 1-го отдела
главного транспортного управления НКВД УССР
капитан государственной безопасности ТАМАРОВ
03 июля 1940 г.
№ 5885/1

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні: 1917–1953 рр...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 156–157.

*Відомості про кількість виселених біженців подано в таблиці по кожній області по підсумку, що наростає, знизу догори. Кошти на харчування біженців під час переїзду виділені з розрахунку 2 крб на добу для біженців, шлях переїзду яких не перевищував 10 діб, і 2 крб 50 коп. – 15 діб (в останніх колонках указані суми з розрахунку 10 і 15 діб проїзду до місця висилки).

Д о к у м е н т № 49

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ ЛЕОНТІЮ ПАВЛОВИЧУ ДАНИЛЮКУ ТА ІНШИМ

м. Володимир-Волинський,
10–13 листопада 1940 року

ВИРОК КРИМІНАЛЬНИЙ*

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1940 р. листопада 10–13 В[иїзна] с[есія] Судової Колегії по кримінальним справам Волинського облсуду в м. Володимирі-Волинському у складі Голови: КУТОВОГО, Народних засідателів: КЛОЧКО та ПЕХУЛІ із Секретарем ГОРЮНОВОЮ, за участю заст. прокурора Волинської області ГУБАТЕНКА, та оборонців: БРЕПЕРА, ГИМЕРГА, ВАЙЛЕРА, КРАУЗЕ, ПЛОЛ, розглянувши на закритому засіданні справу з обвинувачення:

1. ДАНИЛЮКА Леонтія Павловича, народження 6/8–1921 р., селянина з середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

2. ДЕНЕСЮКА Миколу Андрійовича, народження 3/4–1921 р., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, судимого польським судом за належність до партії ОУН, із нижчою освітою.

3. ВОДЯНИЦЮ Володимира Олексійовича, 1913 р. н., селянина з бідняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

4. ШВАЙКОВСЬКОГО Федора Андрійовича 1918 р. н., селянина з бідняків, українця за національністю, з нижчою освітою, несудимого.

5. МАТВІЙЧУКА Олександра Філімоновича, 1/10–1921 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, з нижчою освітою, несудимого.

6. ЗВОДЮКА Івана Григоровича, 1918 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, із нижчою освітою.

7. ГИРИЧА Михайла Флоровича, 1914 р. н., селянина з середняків, українця за національністю, парубка, із нижчою освітою, несудимого.

8. КУЖЕЛЯ Касіяна Матроновича, 1916 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, із нижчою освітою, несудимого.

9. ШПАЧУКА Дмитра Степановича, 1919 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, із нижчою освітою, несудимого.

10. ПОЛІЩУКА Степана Прокоповича, 1915 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

11. КОНАХОВИЧА Максима Григоровича, 1916 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

12. ФІРУКА Андрія Омеляновича, 22/11–1921 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

13. САНЕЛЬОХА Тимофія Онуфрійовича, 1911 р. н., селянина із заможних, українця за національністю, одруженого, з нижчою освітою, судимого за належність до партії Українських націоналістів (ОУН). За радянської влади несудимого.

14. ЗАВОРОТИНСЬКОГО Терентія Федоровича, 15/3.1921 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

15. КУЖЕЛЯ Івана Самойловича, 17/12.1923 р. н., селянина-середняка, українця за національністю, з нижчою освітою, несудимого.

І6. ПЕТОХУ Івана Афанасійовича, 1920 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

17. ПАСОСЯ Олександра Савовича, 29/7.1921 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

18. ГРАБАРЧУКА Олексія Макаровича, 17/2.1922 р. н., селянина з куркулів, українця за національністю, парубка з нижчою освітою, несудимого.

19. ВАВРЕНЮКА Олександра Семеновича, 1919 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

20. БАЙДУ Олександра Нестеровича, 1919 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, з нижчою освітою, несудимого.

21. МАНДЗЮКА Андрія Сазоновича, 1907 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, з нижчою освітою, в минулому належав до партії КПЗУ, несудимого.

22. КОНДРАТЮКА Івана Федоровича, 1910 р. н., селянина з бідняків, українця за національністю, одруженого, з нижчою освітою, несудимого.

23. ЛЕМЕШКА Степана Павловича, 1913 р. н., селянина з бідняків, українця за національністю, одруженого, малописьменного, несудимого.

24. СТУГУ Самуїла Савовича, 1912 р. н., селянина із бідняків, українця за національністю, одруженого, малописьменного, несудимого.

25. МАТЮЛЬКА Михайла Мироновича, 20/10.1921 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, несудимого, з нижчою освітою.

26. ПАНАСЮКА Павла Семеновича, 2/4.1922 р. н., селянина із бідняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

27. ПОЛІЩУКА Мирона Прохоровича, 1919 р. н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка з нижчою освітою, несудимого.

28. БОГУША Дмитра Кіндратовича, 1915 р. н., селянина з куркулів, українця за національністю, одруженого, з нижчою освітою, несудимого.

29. ЛІТВІНЮКА Юхима Лаврентійовича, 1895 р. н., селянина з бідняків, українця за національністю, одруженого, неписьменного, несудимого.

30. ЦВІЛЯ Дмитра Федоровича, 1918 р.н., селянина із середняків, українця за національністю, парубка, з нижчою освітою, несудимого.

Всі народилися та мешкають в ряді сіл Порицького та Локачівського районів Волинської області.

Обвинувачуються перших 26 чол. за 54-2 і 54-11 ст.ст. КК та решта 4 чол., а саме: ПОЛІЩУК М., БОГУШ Д., ЛІТВІНЮК Ю. і ЦВІЛЬ Д. за 54-12 ст. КК.

Вислухавши пояснення підсудних та ознайомившись і перевіривши матеріальні справи попереднього слідства, судова колегія по кримінальних справах Волинського Обласного суду ПОСТАНОВИЛА:

Що на початку 1940 р. на терени Порицького і Локачівського** районів Волинської області прибув з-за кордону агент-емісар ЦЕНТРУ "ОУН" – об'єднання Українських націоналістів – під прізвищем *"ЧОРНИЙ"*, який, негайно увійшовши в зв'язки з вороже настроєними до Рад[янської] влади елементами – старими членами "ОУН" МАЗУРИКОМ, ДЕНЕСЮКОМ Олександром, ЄДИНАКОМ Мусієм, на яких матеріали справи відокремлені, і в місці почали займатися к[онтр]р[еволюційною] діяльністю.

Внаслідок їх "діяльності" ними була утворена контрреволюційна українська націоналістична повстанчеська організація "ОУН", до якої були звербовані всі підсудні в кількості 26 чол. та ряд інших осіб, на яких теж матеріали справами відокремлені. Контрреволюційна українська націоналістична повстанчеська організація ставила своїм головним завданням, це повалення озброєнним шляхом Радянської влади шляхом повстання і утворення української націоналістичної самостійної держави на терені УРСР, причому саме повстання призначалося на час озброєного нападу на СРСР капіталістичних країн або однієї з них.

Зазначена к-р українська націоналістична повстанчеська організація була побудована в такому порядку: первинною організацією вважалася 5-ка, що складалася з п'яти чол., яку очолював один з членів, коли в селі (станиці) було декілька п'ятірок, то їх об'єднував і керував сель. керівник (станичник), після

був підрайонний, що об'єднував по кілька сіл (станиць), на чолі якого був керівник, який в свою чергу об'єднував районний керівник і так інше.

Для здійснення зв'язку між собою організація мала виділеного перевіреного зв'язківця з самих надійних членів "ОУН", і з допомогою цих осіб підтримувався зв'язок. Свою підготовчу роботу до к-р повстання к-р українська націоналістична повстанческа організація здійснювала такими шляхами і методами:

1. З метою дискредитувати СРСР проводила к-р агітацію проти СРСР шляхом розповсюдження к-р літератури та провокаційних чуток, а також читки цієї літератури.

2. Вербовка нових членів і збір коштів для ОУН, а також збір членських внесків.

3. Проведення виховної роботи з членами ОУН в націоналістично-шовіністичному дусі шляхом зборів, нарад та читки к-р літератури.

4. Проведення військового навчання з членами ОУН шляхом спеціальних військових занять.

5. Мобілізація і облік всіх видів зброї та придбання такої.

6. Мобілізація і придбання всіх видів медикаментів.

7. Облік і стеження всього Радянсько-партійно-комсомольського активу для проведення терористичних актів.

8. Збір відомостей про кількість населення, його політ[ичний] настрій та економічний стан районів і передача таких через "ЧОРНОГО" до центру "ОУН", який міститься на терені однієї з капіталістичних країн.

Судом також встановлено, що в завдання "ОУН" організації входило збір відомостей про військ[ові] [частини] РОСА і місце розташування та кількість. Наведені завдання повністю здійснювалися всіма членами к-р організації шляхом окремих доручень керівниками кожному члену к-р організації.

Судом також встановлено: після того, як організація зросла, а агент-емісар *"ЧОРНИЙ"* примушений був залишити територію, на якій утворив к-р організацію, а деякі керівники перейшли на нелегальне становище, то керівниками району, підрайонів і сіл (станиць) були призначені з найбільш активних і надійних членів к-р організації, а саме: ДАНИЛЮК Л. П., ДЕНИСЮК М. А. ВОДЯНИЦЯ В. О., ШВАЙКОВСЬКИЙ Ф. А., МАТВІЙЧУК В. Ф., ГИРИЧ М. Ф., КУЖЕЛЬ К. М., ШПАЧУК Д. О. і для більшої конспірації в роботі вони всі мали надані їм *"ЧОРНИМ"* та іншими клички і за підписами цих псевдо-прізвищ надсилали до центру всі потрібні відомості, а тоді особи, як ЗВОДЮК І. Г., ПОЛІЩУК С. І., ФІРУК А. Ф., САНИЛЮК Т. О.,*** ЗАВОРОТИНСЬКИЙ Т. Ф., ПАСОСЬ О. С., СТУГА С. С., КОТУЛЬКО М. Н., ПАНАСЮК П. С. з'являлися зв'язківцями, крім того, ПОЛІЩУК С., ЗАВОРОТИНСЬКИЙ переховували в своєму господарстві *"ЧОРНОГО"* і ДЕНЕСЮКА О. Решта підсудні крім ПОЛІЩУКА, БОГУША, ЛИТВИНЮКА і ЦВІЛЯ состояли членами к-р організації, платили членські внески, давали самі і збирали кошти для центру, а також відвідували збори, наради і заняття, чим самим активно допомагали в роботі к-р організації по здійсненню її мети.

ПОЛІЩУК М., БОГУШ Д., ЛИТВИНЮК І., ЦВІЛЬ добре знали про існування к-р організації, але про це не повідомили відповідні органи Рад[янської] влади.

Наведене повністю стверджено матеріалами справи та зізнанням окремих підсудних, тому судова колегія вважає, що інкремінуєме обвинувачення кожному із підсудних цілком повністю доведено.

Зваживши на характер заподіяного злочину, його суспільну небезпеку, а також самих осіб підсудних, судова колегія вважає, що такі особи, як ДАНИЛЮК, ДЕНЕСЮК, ВОДЯНИЦЯ, ШВАЙКОВСЬКИЙ, МАТВІЙЧУК, ГИРИЧ, ШПАЧУК, ЗВОДЮК, ПОЛІЩУК Степан, САНЕЛЬОХ, ЗАВОРОТИНСЬКИЙ, КУЖЕЛЬ Касіян і МАНДЗЮК – переконливі вороги радянського народу, чому до них належить застосувати винятковий захід покарання – РОЗСТРІЛ.

Решту підсудних можна виправити заходами позбавлення волі, причому на довгий строк належить ізолювати: КОНАХОВИЧА, ФІРУКА, КУЖЕЛЯ, ПЕТОХУ, ПАСОСЯ, ГРАБАРЧУКА, ВАВРЕНЮКА, БАЙДУ, КОНДРАТЮКА, БОГУША Д., решту – на менший строк. Тому, керуючись 42, 43, 44, 54-2, 54-11, 54-12 ст.ст. КК, 296, 297, 302, 308 ст.ст. КПК судова колегія Волинського Облсуду

ПРИСУДИЛА:

ЦВІЛЯ Дмитра Федоровича, ЛІТВІНЮКА Юхима Лаврентійовича, ПОЛІЩУКА Мирона Прохоровича, ПАНАСЮКА Павла Семеновича, МАТЮЛЬКА Михайла Мироновича, СТУГУ Самуїла Савовича, ЛЕМЕШКА Степана Павловича, до позбавлення волі в поправно-трудових таборах СРСР; ЦВІЛЯ і ЛИТВИНЮКА на 5 (п'ять) років кожного, з обмеженням в правах на 3 (три) роки, згідно п.п. а, б, і в ст. 22 КК. Решту на 8 (вісім) років з обмеженням в правах за п.п. а, б, і в ст. 29 КК на 4 (чотири) [роки].

БОГУША Дмитра Кондратовича. КОНДРАТЮКА Івана Федоровича, БАЙДУ Олександра Нестеровича, ВАВРЕНЮКА Олександра Семеновича, ГРАБАРЧУКА Олексія Марковича, ПАСОСЯ Олександра Савовича, ПЕТОХУ Івана Афанасійовича, КУЖЕЛЯ Івана Самойловича, ФІРУКА Андрія Омеляновича і КОНАХОВИЧА Максима Григоровича до позбавлення волі в поправно-трудових таборах СРСР на 10 (десять) років кожного, з обмеженням в правах за п.п. а, б, і в ст. 29 КК на 5 (п'ять) років кожного з зарахуванням попереднього ув'язнення: ЦВІЛЮ з 2/ІХ, ЛИТВИНЮКУ і ПАНАСЮКУ з 24/ІХ, БОГУШУ і КОНДРАТЮКУ з 18/ІХ, ПОЛІЩУКУ з 29/ІХ, МАТЮЛЬКУ, ЛЕМЕШКУ, ВАВРЕНЮКУ, ГРАБАРЧУКУ, ПАСОСЮ, КУЖЕЛЮ і КОНАХОВИЧУ з 17/ІХ, СТУЗІ з 13/ІХ, ФІРУКУ з 8/ІХ, БАЙДІ з 10/ІХ та ПАСОСІ з 19/ІХ–40 р., з конфіскацією у всіх всього їх долі майна двору.

ДАНИЛЮКА Леонтія Павловича, ДЕНЕСЮКА Миколу Андрійовича, ВОДЯНИЦЮ Володимира Олексійовича, ШВАЙКОВСЬКОГО Федора Андрійовича, МАТВІЙЧУКА Олександра Філімоновича, ГИРИЧА Михайла Флоровича, КУЖЕЛЯ Касіяна Мотроновича, ШПАЧУКА Дмитра Степановича, ЗВОДЮКА Івана Григоровича, ПОЛІЩУКА Степана Прокоповича, САНЕЛЬОХУ Тимофія Онуфрійовича, ЗАВОРОТИНСЬКОГО Терентія Федоровича та МАНДЗЮКА Андрія Сазоновича, як ворогів народу, розстріляти, конфіскувавши у кожного їх все майно долі двору.

Запобіжні заходи тримання всіх під вартою у В[олодимир]-Волинській тюрмі залишити в силі.

Судові витрати, що є по справі, занести за рахунок держави, віщдоки,[****] що є по справі, залишити в справі (скр. пакунок).

Зброю і набої конфіскувати та передати по належності згідно інструкції НКЮ[*****], НКФ[******] і НКВС.

Вирок може бути оскаржений в касаційному порядку протягом 5 (п'яти) днів засудженими з часу одержання копії вироку, а прокурорами з часу оголошення.

Оригінал за належними підписами.
З оригіналом згідно.
Голова Волинського Облсуду (печатка)
Секретар (СИДОРЕНКО)
Копия верна:
Ст. следователь спец. отд. УНКГБ капитан (подпись) (ШИБАЛОВ)
г. Луцк, 14 июня 1957 г.

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6016, арк. 13–17.

---

[*]Подається без стилістичних правок.
[**]Так у документі. Правильно – Локачинський.
[***]Так в справі. Правильно – Санельох.
[****]Речові докази.
[*****]НКЮ – Народний комісаріат юстиції.
[******]НКФ – Народний комісаріат фінансів.

Документ № 50

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 5-Ї АРМІЇ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ ІВАНУ ЙОСИПОВИЧУ КОРОЛЬЧУКУ ТА ІНШИМ

м. Луцьк, 21–22 квітня 1941 року

КОПИЯ
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ПРИГОВОР № 0016
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1941 года, апреля 21–22 дня, Военный трибунал 5 Армии Киевского особого военного округа в закрытом судебном заседании в г. Луцке в составе:

Председательствующего – старшего батальонного комисара МАКОВИЙ и членов:

младшего военного юриста ТКАЧЕНКО и младшего лейтенанта ДОДОНА, при секретаре ФЕДЯНИНЕ, без участия военного прокурора и защиты, рассмотрев дело по обвинению граждан СССР:

1. КОРОЛЬЧУКА Ивана Иосифовича, 1912 года рождения, холостого, грамотного за 4 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-бедняков единоличников села Княгиненок* Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

2. ДАЦЮКА Николая Ивановича, 1918 года рождения, холостого, грамотного за 7 классов средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

3. НАУМЧУКА Николая Климентьевича, 1915 года рождения, холостого, грамотного за 2 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, не судимого.

4. ПИВОВАРЧУКА Александра Максимовича, 1921 года рождения, холостого, грамотного за 4 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Ольшаны Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

5. СТЕПАНЮКА Петра Афанасьевича, 1912 года рождения, холостого, грамотного за 2 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

6. ПРИСТУПУ Александра Афанасьевича, 1906 года рождения, женатого, малограмотного, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

7. ДРОЗДЮКА Николая Никитича, 1921 года рождения, холостого, грамотного за 6 классов средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

8. САВЧУКА Лаврентия Степановича, 1914 года рождения, женатого, малограмотного, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

9. КОНДРАТЮКА Владимира Васильевича, 1911 года рождения, холостого, грамотного за 2 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Серники** Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

10. КЛЕЦ Василия Григорьевича, 1905 года рождения, холостого, малограмотного, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Серники Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

11. ЯКИМЧУКА Ивана Стаховича, 1921 года рождения, холостого, грамотного за 4 класса средней школы, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Серники Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

12. МАРЦЕНЮКА Николая Онуфриевича, 1920 года рождения, холостого, грамотного за 3 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого:

Преданых суду по ст. 54-2 и 54-11 УК УССР, и

13. КОРОЛЮКА Дмитрия Григорьевича, 1887 года рождения, женатого, грамотного, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Княгиненок Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого.

14. КОРОЛЬЧУК Анну Демьяновну, 1905 года рождения, замужнюю, малограмотную, беспартийную, происходящую из крестьян-бедняков единоличников села Немецкое[***] Луцкого района Волынской области, крестьянку-домохозяйку, украинку, несудимую.

15. КОРОЛЬЧУКА Петра Сильвестровича, 1906 года рождения, женатого, грамотного за 2 класса средней школы, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков единоличников села Немецкое Луцкого района Волынской области, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого:

Преданых суду по ст. 20-54-2 и 54-11 УК УССР.

Предварительным и судебным следствием Военный Трибунал

УСТАНОВИЛ:

В январе месяце 1940 года в селах Княгиненок, Немецкое, Серники и др. была создана к-р[****] организация украинских националистов "ОУН", ставившая пред собой задачу путем вооруженного восстания свергнуть Советскую власть в западных областях Украины и создать самостоятельное буржуазное украинское государство.

Свою практическую работу к-р организация развернула по заданию руководителя областного центра "ОУН" СКОПЮКА, который имел связи и руководил к-р работой организации по с. Княгиненок, имея в этом селе руководящее ядро, в состав которого входили КОРОЛЬЧУК и ДАЦЮК.

В свою очередь КОРОЛЬЧУК и ДАЦЮК осуществляли связь и руководили низовыми звеньями к-р организации "надрайонами и станицами", а именно:

Подсудимый КОРОЛЬЧУК Иван с января месяца 1940 года являлся членом к-р организации "ОУН", а с октября месяца 1940 года руководителем "надрайонного провода". Как руководитель "надрайонного провода" КОРОЛЬЧУК имел связь по к-р работе с обласным руководителем "ОУН" СКОПЮКОМ, выполнял его распоряжения, получал и размножал к-р литературу, журнал "До бою", распространял на территории своей деятельности эмблемы "ОУН", получал от районных руководителей собранные членские взносы, а также принимал активное участие в проводимых "Вийсковым" РАК военных занятиях. Для скрытия актива областного центра "ОУН", находившегося на нелегальном положении, в ночь с 5 на 6 июня в доме ПРИСТУПЫ была сооружена яма-зимовка, в сооружении которой принимал участие подсудимый КОРОЛЬЧУК. В июне месяце 1940 года по заданию СКОПЮКА, подсудимый КОРОЛЬЧУК отвез в направлении г. Дубно скрывавшуюся в доме КОРОЛЬЧУКА Дмитрия женщину, контролера к-р организации, приезжавшей к СКОПЮКУ по заданию к-р центра. 10 ноября 1940 года подсудимый КОРОЛЬЧУК, по заданию СКОПЮКА выезжал в г. Львов с целью предупреждения проживавшей там на нелегальном положении "панны Оксаны" о изменении квартиры.

Подсудимый ДАЦЮК с января месяца 1940 года, являясь руководителем тойже организации "ОУН", выполняя функции "районного провода", по заданию руководителя уездного провода ОУН СТЕПАНЮКА Алексея осуществлял непосредственную связь с "подрайонами" к-р организации ОУН по селам Немецкое с ЦВЯХОМ Петром и по с. Ольшаны с ПИВОВАРЧУКОМ. Как руководитель "районного провода ОУН" давал задания подрайонного по вовлечению в к-р организацию ОУН новых членов, принимал участие в материальной поддержке к-р организации путем сбора и приема от "подрайонных" членов взносов в сумме от 24 до 1900 рублей, распространял эмблемы ОУН, передавал к-р литературу "подрайонным" для воспитания новых членов, а также принимал активное участие в посещении военных занятий, проводимых среди членов к-р организации.

Подсудимый НАУМЧУК, являясь членом тойже организации ОУН, с июня месяца 1940 года выполнял функции связного между “надрайонным” руководителем “ОУН” КОРОЛЬЧУКОМ Иваном и уездным проводом СТЕПАНЮКОМ, осуществляя связь путем получения пакетов от СТЕПАНЮКА и передачи КОРОЛЬЧУКУ. Кроме того, НАУМЧУК посещал военные занятия, проводимые среди членов к-р организации, платил членские взносы, а также в доме КОРОЛЮКА Дмитрия принял присягу о верности делу к-р организации.

Подсудимый ПИВОВАРЧУК с мая месяца 1940 года, являясь членом тойже к-р организации “ОУН”, выполнял функции “подрайонного” провода ОУН с охватом сел (станиц) Ольшаны и Княгиненок, осуществляя непосредственную связь по к-р работе с ДАЦЮКОМ. Как подрайонный, ПИВОВАРЧУК снабжал станичных к-р литературой, принимал от них членские взносы, а также участвовал в военных занятиях, проводимых среди членов к-р организации.

Подсудимый СТЕПАНЮК, являясь членом тойже к-р организации ОУН, выполнял функции станичного по с. Княгиненок; распространял среди членов ОУН эмблемы “ОУН”, собирал членские взносы, посещал военные занятия организации, получал от ДАЦЮКА указания по вопросу вовлечения новых членов в к-р организацию и, выполняя их, подготовил для вступления в организацию ПРИСТУПУ и САВЧУКА, а также в январе месяце 1940 года в доме КОРОЛЬЧУКА СТЕПАНЮК принял присягу о верности делу к-р организации.

Подсудимый ПРИСТУПА, являясь членом тойже к-р организации “ОУН”, с января месяца 1940 года, материально поддерживал к-р организацию, вносил деньги на боевой фонд и платил членские взносы, кроме того, ПРИСТУПА являлся содержателем конспиративной квартиры, в которой скрывался актив областного центра “ОУН”, находившийся на нелегальном положении, как-то: СКОПЮК, МЕЛЬНИК и др., для чего разрешил в своей квартире выкопать и соорудить в июне месяце 1940 года убежище (землянку), а также в январе месяце 1940 года ПРИСТУПА принял присягу о верности делу к-р организации.

Подсудимый ДРОЗДЮК, являясь членом тойже к-р организации “ОУН” с июля месяца 1940 года, был завербован станичным СТЕПАНЮКОМ, регулярно платил членские взносы в организацию.

Подсудимый САВЧУК, являясь членом тойже к-р организации “ОУН” с апреля месяца 1940 года, платил членские взносы, посещал военные занятия организации, а также принял присягу о верности делу к-р организации.

Подсудимый КОНДРАТЮК, являясь членом тойже к-р организации “ОУН” с июня месяца 1940 года, платил членские взносы, посещал военные занятия организации, имел винтовку, которую передал члену к-р организации КУШНИРУКУ, а также принял присягу о верности делу организации.

Подсудимый КЛЕЦ, являясь членом тойже к-р организации “ОУН” с августа месяца 1940 года, платил членские взносы, посещал военные занятия организации, а также принял присягу о верности делу организации, хранил оружие – винтовку и по приказу станичного ЯКИМЧУКА передал винтовку члену к-р организации – ДИДУХУ.

Подсудимый КЛЕЦ, являясь членом тойже к-р организации “ОУН” с сентября месяца 1940 года, исполнял функции станичного по с. Серники, собирал членские взносы среди членов к-р организации станицы, распространял эмблемы ‘ОУН”, посещал собрания к-р организации, а также участвовал в проводимых военных занятиях.

Подсудимый МАРЦЕНЮК с января месяца 1940 года, являясь членом тойже к-р организации “ОУН”, платил членские взносы, посещал военные занятия организации, а также принял присягу о верности делу к-р организации.

Подсудимый КОРОЛЮК Дмитрий с июня по ноябрь 1940 года являлся содержателем конспиративной квартиры, в которой скрывались руководители областного центра “ОУН” СКОПЮК, МАЗУРЕЦ, МЕЛЬНИК, обеспечивал продуктами питания, знал о сущесвовании к-р организации и ее целях.

Подсудимая КОРОЛЬЧУК Анна, вместе со своим мужем КОРОЛЬЧУКОМ Петром, предоставила свою квартиру активу к-р организации, находившимся на нелегальном положении СКОПЮКУ, МЕЛЬНИКУ и др.

Подсудимый КОРОЛЬЧУК Петр являлся содержателем конспиративной квартиры, в которой скрывались руководители обласного центра “ОУН” СКОПЮК, ЗАКОШТУЙ, МЕЛЬНИК и др., а также квартира КОРОЛЬЧУКА использовалась для проведения собраний и присяги членами к-р организации

"ОУН", кроме того, в доме КОРОЛЬЧУКА с его согласия в декабре месяце 1940 года была сооружена яма-зимовка для скрытия активных членов к-р организации "ОУН", находящихся на нелегальном положении, в которой и скрывались СКОПЮК, МЕЛЬНИК, ЗАКОШТУЙ.

На основании изложенного Военный Трибунал признал виновными: КОРОЛЬЧУКА Ивана, ДАЦЮКА, НАУМЧУКА, ПИВОВАРЧУКА, ПРИСТУПУ, КОНДРАТЮКА, ЯКИМЧУКА в том, что они являлись активными членами и руководителями к-р украинской националистической организации ОУН, а САВЧУКА, КЛЕЦА, МАРЦЕНЮКА, ДРОЗДЮКА в том, что они являлись членами тойже организации ОУН, ставившей перед собой задачу путем вооруженного восстания свергнуть Советскую власть в Западных областях Украины и создать самостоятельное буржуазное националистическое государство, т. е. совершили преступление, предусмотренное ст. ст. 54-2, 54-11 УК УССР.

КОРОЛЮКА Дмитрия, КОРОЛЬЧУКА Петра и КОРОЛЬЧУК Анну в том, что они знали о существовании к-р организации "ОУН" и являлись содержателями конспиративной квартиры, в которой скрывались члены и руководители областного центра ОУН, т. е. совершили преступление, предусмотренное ст. ст. 54-2, 54-11 УК УССР, а в соответствии с этим руководствуясь ст. ст. 45 УК и 302 ч. 3 УПК УССР –

ПРИГОВОРИЛ:

КОРОЛЬЧУКА Ивана Иосифовича, ДАЦЮКА Николая Ивановича, НАУМЧУКА Николая Климентьевича, ПИВОВАРЧУКА Александра Максимовича, СТЕПАНЮКА Петра Афанасьевича, ПРИСТУПУ Александра Афанасьевича, КОНДРАТЮКА Владимира Васильевича и ЯКИМЧУКА Ивана Стаховича за силой ст. 54-2 УК УССР подвергнуть высшей мере уголовного наказания – РАССТРЕЛУ с конфискацией лично принадлежащего им имущества.

ДРОЗДЮКА Николая Никитича, САВЧУКА Лаврентия Степановича, КЛЕЦА Василия Григорьевича и МАРЦЕНЮКА Николая Онуфриевича за силой ст. 54-2 УК УССР лишить их свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на ДЕСЯТЬ (10) лет каждого с поражением их в правах, предусмотренных п.п. "а", "б", "в", ст. 29 УК УССР сроком на ПЯТЬ (5) лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

КОРОЛЮКА Дмитрия Григорьевича, КОРОЛЬЧУК Анну Демьяновну и КОРОЛЬЧУКА Петра Сильвестровича за силой ст. 20-54-2 УК УССР лишить их свободы в исправительно-трудовых лагерях: КОРОЛЮКА Дмитрия и КОРОЛЬЧУКА Петра сроком на ДЕСЯТЬ (10) лет каждого, КОРОЛЬЧУК Анну сроком на ВОСЕМЬ (8) лет с поражением в правах, предусмотренных п.п. "а", "б", "в" ст. 29 УК УССР сроком на ПЯТЬ (5) лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Срок отбытия наказания исчислять: ДРОЗДЮКУ, САВЧУКУ с 4 января 1941 года, КЛЕЦУ и МАРЦЕНЮКУ с 5 января 1941 года, КОРОЛЬЧУК Анне с 13 января 1941 года, КОРОЛЮКУ Дмитрию с 28 декабря 1940 года и КОРОЛЬЧУК Петру с 29 декабря 1940 года.

Вещественные доказательства, переписку и литературу оставить при деле. Приговор может быть обжалован в Военную Коллегию Верховного Суда Союза ССР, через ВТ 5-й Армии в течении пяти суток со дня вручения осужденным [копии приговора].

Подлинный за надлежащими подписями.

Копия верна: (печать)
СУД[ЕБНЫЙ] СЕКРЕТАРЬ ВТ (подпись) (ФЕДЯНИН)

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6216, т. 3, арк. 55–59.

---

*Тепер с. Маяки.
**Так у документі. Правильно – Сирники.
***Тепер с. Кам'янка Луцького району.
****Контрреволюційна.

Документ № 51

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ПІДГОТОВЧОГО ЗАСІДАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 5-Ї АРМІЇ КИЇВСЬКОГО ОСОБЛИВОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ У СПРАВІ МИКОЛИ КОРНІЙОВИЧА КОВАЛЬЧУКА ТА ІНШИХ

м. Луцьк, 19 травня 1941 року

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № ___
ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ЗАСЕДАНИЯ ВОЕННОГО ТРИБУНАЛА
5 Армии Киевского Особого Военного Округа

“19” мая 1941 г.Гор. Луцк
Председатель: Бригвоенюрист РАБКОВСКИЙ
Члены:Старший батальонный комиссар МАКОВИЙ
Младший военный юрист ТКАЧЕНКО
Секретарь:Военный юрист 3 ранга САМЫКОВ
Участвует: Пом. Воен. Прокурора КОВО* – Военный юрист 3 ранга ПАНФИЛЬЦЕВ
Содокладчик по делу: МАКОВИЙ

СЛУШАЛИ:	ОПРЕДЕЛИЛИ:
Дело № 0049–1941 года, по обвинению граждан: КОВАЛЬЧУКА Николая Корниловича, МУХА Федора Яковлевича, КОВАЛЬЧУКА Павла Игнатьевича по ст. ст. 54-2, 17-54-8 и 54-11 УК УССР, ЩЕПАНА Степана Францевича по ст. ст. 54-2, 54-11 УК УССР и МАРЧУКА Василия Давидовича по ст. 17-54-8 УК УССР, поступившее от Прокуратуры по Волынской области 15 мая 1941 года, с обвинительным заключением, составленным Следователем следчасти УНКГБ по Волынской области сержантом госбезопасности ГЛУШЕНКО, утвержденным пом. Военного Прокурора КОВО – Военным юристом 3 ранга ПАНФИЛЬЦЕВЫМ, и заслушав мнение докладчика и содокладчика, полагавших обвинительное заключение утвердить и дело назначить к слушанию в закрытом судебном заседании, без участия Прокурора и защиты, с вызовом свидетеля, указанного в списке при обвинительном заключении.	Обвинительное заключение утвердить, предав КОВАЛЬЧУКА Николая Корниловича, МУХУ Федора Яковлевича, КОВАЛЬЧУКА Павла Игнатьевича по ст. ст. 54-2, 17-54-8 и 54-11 УК УССР, ЩЕПАНА Степана Францевича по ст. ст. 54-2 и 54-11 УК УССР и МАРЧУКА Василия Давидовича по ст. 17-54-8 УК УССР. Дело назначить к слушанию в закрытом судебном заседании, без участия Прокурора и защиты, с вызовом свидетеля ФЕДОРОВИЧА Саватия Кононовича. Меру пресечения в отношении обвиняемых КОВАЛЬЧУКА Николая, МУХА Федора, КОВАЛЬЧУКА Павла, ЩЕПАНА Степана и МАРЧУКА Василия оставить прежнюю, т. е. содержание под стражей в тюрьме города Ковеля.

Гербовая печать
ПП ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ
БРИГВОЕНЮРИСТ (РАБКОВСКИЙ)

ВЕРНО: СЕКРЕТАРЬ
ВОЕННЫЙ ЮРИСТ 3 РАНГА (подпись) (САМЫКОВ)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5576, арк. 332.

---

*Київський особливий військовий округ.

Документ № 52

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 5-Ї АРМІЇ КИЇВСЬКОГО ОСОБЛИВОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ МИКОЛІ КОРНІЙОВИЧУ КОВАЛЬЧУКУ ТА ІНШИМ

м. Ковель, 24 травня 1941 року

Дело № 0049–1941 года Экз. № 2
СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

ПРИГОВОР № 0032
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1941 года, мая 24 дня, Военный Трибунал 5 Армии, Киевского Особого Военного округа, в выездной сессии, в закрытом судебном заседании, в г. Ковеле в составе:

Председательствующего Старшего Батальонного Комиссара МАКОВИЙ и членов: Заместителя Политрука ИВАНОВА и Заместителя Политрука БАЮРИНОВА, при секретаре Технике-интенданте 2 ранга ХАРЧУКЕ, без участия Военного Прокурора и защиты, рассмотрев дело по обвинению граждан СССР:

КОВАЛЬЧУКА Николая Корниловича, 1910 года рождения, женатого, малограмотного, беспартийного, происходящего из крестьян – зажиточного середняка села Верхи Камень-Каширского района Волынской области, постоянно проживавшего там же, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого;

КОВАЛЬЧУКА Павла Игнатовича, 1919 года рождения, холостого, грамотного за 7 классов с/школы, беспартийного, происходящего из крестьян-кулаков села Верхи Камень-Каширского района Волынской области, постоянно проживавшего там же, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого;

МУХИ Федора Яковлевича, 1920 года рождения, холостого, грамотного за 4 класса с/школы, беспартийного, происходящего из крестьян – зажиточного середняка села Верхи Камень-Каширского района Волынской области, постоянно проживавшего там же, крестьянина-единоличника, украинца, несудимого;

ЩЕПАНА Стефана Францевича, 1912 года рождения, холостого, грамотного – окончил гимназию, беспартийного, происходящего из служащих г. Тухова (Германия), проживавшего в селе Верхи Камень-Каширского района Волынской области, служащего-учителя, поляка, несудимого; и

МАРЧУКА Василия Давидовича, 1912 года рождения, женатого, малограмотного, беспартийного, происходящего из крестьян-середняков села Верхи Камень-Каширского района Волынской области, постоянно проживавшего там же, крестьянина-единоличника, украинца, судимого в 1940 году Нарсудом за уклонение от хлебпоставки к 500 руб. штрафу. –

преданных суду: КОВАЛЬЧУКА Николая, КОВАЛЬЧУКА Павла, МУХУ Федора по ст. ст. 54-2, 17-54-8 и 54-11 УК УССР, ЩЕПАНА Стефана по ст. ст. 54-2 и 54-11 УК УССР и МАРЧУКА Василия по ст. 17-54-8 УК УССР.

Предварительным и судебным следствием Военный Трибунал –

УСТАНОВИЛ:

В феврале-марте месяце 1940 года, в селе Верхи Камень-Каширского района Волынской области, была создана контрреволюционная повстанческо-террористическая организация, ставившая своей задачей вовлечение в указанную организацию лиц, недовольных Советской Властью, подготовку вооруженного восстания на случай войны Советского Союза с Германией, направленного на свержение Советской Власти на территории западной Украины и создание самостоятельного Украинского националистического буржуазного государства или восстановление быв[шего] польского государства на случай войны Советского Союза с Англией и ее союзниками.

В практической контрреволюционной деятельности организация намечала осуществление террористических актов над представителями Советской Власти и активом села Верхи.

Подсудимые: КОВАЛЬЧУК Николай, КОВАЛЬЧУК Павел, будучи враждебно настроенными против Советской власти, в феврале-марте месяце 1940 года были завербованы в контрреволюционную-повстанческую организацию ЩЕПАНОМ Стефаном, от которого получили задание вести вербовку новых членов контрреволюционной организации. Являясь ядром и активными членами организации, КОВАЛЬЧУК Николай лично завербовал СМОЛЯРЧУКА Ивана (дело выделено), знал и поддерживал связь с 16-ю участниками контрреволюционной организации, проводил у себя в доме совещания членов организации, на которых обсуждались вопросы о наличии оружия у членов повстанческой организации, подготовке к совершению террористических актов над представителями Советской власти, и на одном из совещаний, в декабре месяце 1940 года, на котором присутствовали КОВАЛЬЧУК Николай, МУХА Федор и КОВАЛЬЧУК Павел, было принято решение совершить теракт над председателем с/совета* села Верхи – КОВАЛЬЧУКОМ Иваном, выполнение которого было возложено на МУХУ Федора. КОВАЛЬЧУК Павел в сентябре месяце 1940 года завербовал в контрреволюционную повстанческую террористическую организацию МУХУ Федора и дал ему задание вербовать новых членов в организацию. Подготовляя террористические акты против представителей Советской власти, КОВАЛЬЧУК Павел в этих целях хранил у себя оружие – винтовку, патроны в количестве 88 штук и ручные гранаты 6 штук.

В декабре месяце 1940 года КОВАЛЬЧУК Павел на совещании членов организации, происходившем в доме КОВАЛЬЧУКА Николая, внес предложение совершить теракт над КОВАЛЬЧУКОМ Иваном, которое и было принято, кроме того, КОВАЛЬЧУК Павел был в курсе подготовки к теракту МАРЧУКА Василия над быв[шим] председателем с/совета СМОЛЯРЧУКОМ Ионой.

МУХА Федор, являясь активным участником к[онтр]революционной повстанческой террористической организации, присутствовал на совещаниях членов организации, причем, одно из совещаний происходило у него в квартире. МУХА Федор принимал участие в совещании, на котором вырабатывался план убийства председателя с/совета с. Верхи – КОВАЛЬЧУКА Ивана, изъявил желание осуществить указанный теракт и в этих целях хранил у себя оружие: винтовку и боевые патроны.

МАРЧУК Василий, хотя и не состоял членом указанной организации, но будучи враждебно настроенной личностью против Советской власти, подготовлял террористические акты над представителями Советской власти и в октябре месяце 1940 года, готовился совершить теракт над председателем с/совета с. Верхи – КОВАЛЬЧУКОМ Иваном и быв[шим] председателем с/совета СМОЛЯРЧУКОМ Ионой, о чем сообщил КОВАЛЬЧУКУ Павлу и предлагал последнему принять участие в совершении терактов, в этих же целях МАРЧУК Василий хранил у себя оружие: винтовку и боевые патроны.

Подсудимый ЩЕПАН Стефан, будучи враждебно настроенной личностью против советской власти, являясь ярым польским националистом и активным членом к[онтр]революционной польской националистической повстанческой организации в селе Майдан, ставившей своей задачей вовлечение в организацию лиц, недовольных советской властью и подготовку вооруженного восстания, направленного на свержение советской власти на территории западной Украины на случай войны Советского Союза с Англией и ее союзниками, и восстановление бывшего польского государства.

В феврале-марте месяце 1940 года ЩЕПАН создал к[онтр]революционную украинскую националистическую повстанческую организацию в селе Верхи и лично завербовал КОВАЛЬЧУКА Николая и КОВАЛЬЧУКА Павла, которым дал задание по расширению организации и вербовки новых членов. Неоднократно ЩЕПАН проводил совещание членов организации в с. Верхи, на которых информировал о дальнейших задачах организации, обсуждались вопросы о наличии оружия и давал КОВАЛЬЧУКУ Николаю и КОВАЛЬЧУКУ Павлу инструктивные указания.

На основании изложенного Военный Трибунал признал: КОВАЛЬЧУКА Николая, КОВАЛЬЧУКА Павла, МУХУ Федора виновными в том, что они являлись активными участниками к[онтр]революционной повстанческой террористической организации, т. е. по ст. ст. 54-2 и 54-11 УК УССР. В подготовке террористических актов против представителей Советской власти, т. е. по ст. 17-54-8 УК УССР.

ЩЕПАНА Стефана в том, что он создал и являлся руководителем к[онтр]революционной повстанческой организации в с. Верхи, т. е. по ст. ст. 54-2, 54-11 УК УССР, и МАРЧУКА Василия в том, что

он подготовлял совершение террористического акта над представителями Советской власти, т. е. по ст. 17-54-8 УК УССР, а в соответствии с этим и руководствуясь ст. ст. 45 УК и 302 ч. 3 УПК УССР Военный Трибунал –

ПРИГОВОРИЛ:

КОВАЛЬЧУКА Николая Корниловича, КОВАЛЬЧУКА Павла Игнатовича, МУХУ Федора Яковлевича и ЩЕПАНА Стефана Францевича, за силой ст. 54-2 УК УССР подвергнуть высшей мере уголовного наказания – расстрелу, и конфискации всего лично им принадлежащего имущества.

МАРЧУКА Василия Давидовича, за силой ст. 54-2 УК УССР лишить свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на ДЕСЯТЬ (10) лет и конфискации всего лично ему принадлежащего имущества и поражением в правах по п.п. “а”, “б” и “в” ст. 29 УК УССР сроком на ПЯТЬ (5) лет.

Срок отбытия наказания в виде лишения свободы МАРЧУКУ Василию исчислять с 3 марта 1941 года.

Вещественное доказательство: винтовки 3 шт., винтовочные боевые патроны 142 шт., ручные гранаты 6 шт. сдать НКВД.

Приговор может быть обжалован в Военную Коллегию Верховного Суда Союза ССР через ВТ** 5 Армии в течении пяти (5) суток со дня вручения копии такового осужденным. –

Подлинный за надлежащими подписями.

Гербовая печать

С подлинным ВЕРНО –

Суд[ебный] секретарь ВТ 5 Армии
ТЕХНИК-ИНТЕНДАНТ 2 РАНГА (подпись) ХАРЧУК

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5576, арк. 338–340.

---

*Сільська рада.

**Військовий трибунал.

Документ № 53

ВИТЯГ З ДОВІДКИ СЕКРЕТАРІАТУ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР ПРО НЕПРАВИЛЬНЕ ВИЛУЧЕННЯ МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ У РІВНЕНСЬКІЙ І ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

м. Київ, 17 травня 1941 року

СПРАВКА
О ФАКТАХ НЕПРАВИЛЬНОГО ИЗЪЯТИЯ МЕСТНЫМИ ОРГАНАМИ
МОЛИТОВНЫХ ДОМОВ В РОВЕНСКОЙ И ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТЯХ УССР

По поручению Председателя Президиума Верховного Совета УССР тов. ГРЕЧУХИ М. С. выездом на место были проверены некоторые факты неправильного изъятия местными органами помещений молитовных домов в городе Дубно Ровенской области. Кроме этого, выборочным порядком также было проведено обследование по аналогичному вопросу в некоторых населённых пунктах Волынской области.

ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ:

В поселке Локачи Локачевского* района – 27 июля 1940 года было проведено общее собрание верующих еврейской религиозной общины “Туриска”, на котором присутствовало 104 человека, и принято решение о добровольной передаче помещения синагоги в распоряжение поселкового совета.

В протоколе собрания верующих записано: “принимая во внимание, что в Локачевском районе для размещения учреждения недостаточно помещений, идя навстречу советской власти, мы – граждане, присутствующие на собрании, единогласно постановляем передать дом-молитву им. “Туриска” по ул. Набережной Локачевскому сельсовету и с 27 июля 1940 года приостановить в нем религиозную службу”. Протокол подписан всеми верующими, присутствовавшими на собрании в количестве 104 человек.

Богослужение в этой синагоге было прекращено с 27-го июля 1940 года.

Локачевский поселковый совет, исполком Локачевского райсовета и РК** КП(б)У данное решение утвердили. Лишь только решением бюро обкома КП(б)У оно было отменено.

В городе Луцке по ул. Караимской № 20 в марте месяце 1940 года с санкции исполкомов облсовета и горсовета помещение немецкой кирхи было передано областному архивному Управлению.

В городе Луцке по ул. Владимирской половину территории двора польского костела заняла воинская часть. Община данного костела отгородила забором территорию, занятую воинской частью. Костел продолжает функционировать.

В городе Владимир-Волынске помещение синагоги по ул. Луцкой № 6 в начале 1940 года использовывалось под общежитие беженцев. Затем горсовет дал санкцию кустпромкооперации на занятие этого помещения под пошивочную мастерскую артели “Красная звезда”. Верующие неоднократно обращались в прокуратуру с жалобами на неправильное изъятие помещения синагоги и требовали его возвращения. В результате чего горсовет вынужден был возвратить помещение синагоги религиозной общине.

В городе Владимир-Волынске помещение немецкой кирхи с сентября месяца 1939 года по февраль 1940 года использовалось под конюшню, затем оно было передано под общежитие переселенцев, а в июне месяце 1940 года решением горсовета данное помещение передано облфилармонии под концертный и лекционный зал. Через 4 месяца райисполком Владимир-Волынского района добился санкции облисполкома на занятие помещения кирхи под районный клуб.

Следует отметить, что исполком Волынского облсовета, а также и исполком горсовета в части использования помещения бывшей немецкой кирхи никаких решений не выносили.

13 апреля 1941 года – за несколько дней до польской пасхи, начальник штаба МПВО гор. Владимир-Волынский капитан СИДОРЕНКО самовольно, без согласования с городскими организациями дал распоряжение пожарной команде города снять с колокольни действующего костела один колокол, якобы предназначавшийся для сигнальной вышки штаба МПВО. После вмешательства горкома КП(б)У колокол в этот же день был восстановлен на прежнее место. В момент снятия колокола около костела собралось до 500 человек жителей города, а в момент восстановления колокола толпа у костела доходила до 1000 человек.

Бюро Владимир-Волынского горкома КП(б)У 14 апреля 1941 года рассмотрело этот вопрос, тов. СИДОРЕНКО указано на его самовольные действия.

Исполком Владимир-Волынского горсовета, ссылаясь на инструкцию СНК УССР, внес 17 мая 1941 года решение о ликвидации части старого еврейского кладбища для использования этой территории под городской парк. На территории кладбища горкомхозом уже производятся работы по разбивке и планировке парка. По заявлению зам. председателя исполкома горсовета тов. ПРИЙМАЧКО этот вопрос якобы был согласован с исполкомом облсовета, однако решения исполкома облсовета по этому поводу нет.

В городе Ковеле по инициативе бывшего директора горпищепромторга тов. МЯТОВИЧА было заключено два договора с еврейскими религиозными общинами на предмет аренды 2-х помещений синагог. МЯТОВИЧ также заключил договор с ксендзом ПЕТРОВСКИМ на аренду помещения старого католического костела сроком на один год, причем горпищепромторг обязался ежемесячно выплачивать религиозным общинам арендную плату.

20 июля 1940 года перед заключением договора с еврейской религиозной общиной (по ул. Владимирской № 32) было проведено общее собрание верующих этого прихода, на котором присутствовало 95 человек. На собрании принято решение о прекращении богослужения в синагоге и передачи в аренду помещения горпищепромторгу.

На следующий день, после заключения договора на аренду синагог, в горсовет явились группы верующих (7 человек, 12 человек) с требованием возврата помещений синагог. Эти верующие были приняты секретарем горсовета тов. МИЛАШЕМ, который посоветовавшись с председателем горсовета тов. ПШЕНИЧНЫМ и секретарем горкома КП(б)У тов. КИСИЛЕМ, отказал им в их просьбе.

Помещения указанных 2-х синагог и 1-го костела используются горпищепромторгом под продуктовые склады.

Вопрос о заключении договоров на использование горпищепромторгом помещений синагог и костела под склады, по заявлению бывшего директора горпищепромторга МЯТОВИЧА, был якобы в свое время согласован с первым секретарем горкома КП(б)У тов. КИСЕЛЕМ и председателем горсовета тов. ПШЕНИЧНЫМ, но решения горсовета по этому вопросу нет.

Следует отметить, что исполкомы областных Советов недостаточно осведомлены о случаях самовольного изъятия местными органами помещений молитвенных домов. Например, факты закрытия синагог и изъятия их помещений в городах Владимир-Волынске и Ковеле не были известны исполкому Волынского облсовета. Так же следует указать, что исполкомы Ровенского и Волынского облсоветов санкционировали использование помещений немецких кирх, не представив эти вопросы на рассмотрение ЦК КП(б)У и Президиума Верховного Совета УССР.

Зав. Информстатотделом при Секретариате
Президиума Верховного Совета УССР (подпись) (НАВОЛЬНЕВ)
“17” мая 1941 года

Машинопис, копія.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 23, арк. 67, 70–72.

---

* Так у документі. Правильно: Локачинського.
**Районний комітет.

Д о к у м е н т № 54

ВИТЯГ ІЗ СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ НАЧАЛЬНИКА ТЮРЕМНОГО УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР ДЛЯ НКВС СРСР І НАЧАЛЬНИКА ТЮРЕМНОГО УПРАВЛІННЯ НКВС СРСР ПРО СТАНОВИЩЕ У В’ЯЗНИЦЯХ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

м. Київ, 28 червня 1941 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Народному комиссару внутренних дел
старшему майору государственной безопасности
тов. СЕРГИЕНКО
Начальнику тюремного управления НКВД СССР
капитану государственной безопасности
тов. НИКОЛЬСКОМУ
Гор. Москва

СПЕЦСООБЩЕНИЕ
“О ПОЛОЖЕНИИ В ТЮРЬМАХ ВОЛЫНСКОЙ, РОВЕНСКОЙ, ТАРНОПОЛЬСКОЙ, ЛЬВОВСКОЙ И ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТЕЙ”

ВОЛЫНСКАЯ ОБЛАСТЬ

22 июня с. г. около 14.00 часов тюрьма № 1 гор. Луцка была подвергнута бомбардировке вражескими самолетами. Было сброшено 11 бомб, и одной из них был полностью разрушен приврат, при этом были убиты надзиратель ДИДЫК, нач. хоз. тюрьмы БОНДАРЕНКО и его жена. Ранено 2 человека надзирателей т.т. РОЖКО и МАРКИЗА.

По окончанию бомбардировки заключенными, около 2000 человек, был поднят бунт, во время которого ими были взломаны двери камер, склады тюрьмы, где находились топоры, бритвы и др. режущие предметы. Вооружившись этими предметами, заключенные разрушили в прогулочном дворе вышку, часть из них пыталась бежать через приврат. Подразделением конвойной части заключенные были остановлены и предупреждены, что в случае попытки бежать они будут расстреляны. Несмотря на предупреждение, отдельные заключенные пытались бежать и тут же были расстреляны.

До 9.00 часов 23.VI.[19]41 г. заключенные пробыли в прогулочном дворе и затем водворены обратно в корпус тюрьмы. До бунта приговора на 73 заключенных осужденных к ВМН* были приведены в исполнение.

В 12.00 часов 23.VI по распоряжению начальника тов. СТАНА заключенные были выведены обратно на прогулочный двор и из всех заключенных были отобраны 14 человек, осужденных по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 26.VI.[19]40 г., 30 человек, осужденных по бытовым статьям УК, и 40 человек малолеток. Указники и бытовики в количестве 44 человек были освобождены, а малолетки водворены обратно в камеры.

После отбора 84 указанных заключенных начальником 2-го отдела УНКГБ тов. ГОНЧАРОВЫМ, сотрудником УНКГБ ДВОРКИНЫМ, начальником тюремного отделения УНКГБ тов. СТАНОМ при участии других сотрудников НКГБ и НКВД, оставшиеся на прогулочном дворе около 2000 заключенных были расстреляны. Весь учетный материал и личные дела заключенных сожжены. Ценности, финансовые документы, штампы, печати, журналы учета заключенных и другие документы зам. нач. тюрьмы тов. ЛЕСКИНЫМ перевезены в Киев.

В тюрьме № 3 гор. Ковель на 22 июня содержалось 800 заключенных. За 23 и 24 июня Горотделу НКГБ было выдано 507 заключенных. Все делопроизводство и документы, за исключением книги учета ценностей, сожжены. [...]**

Нач[альник] тюремного упр[авления] НКВД
УССР капитан госбезопасности ФИЛИППОВ
№ 85426
28 июня 1941 г.
г. Киев
Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 235–238.

---

*Вища міра покарання.

**Далі йдеться про становище у в’язницях Рівненської, Тернопільської, Львівської і Чернівецької областей.

Документ № 55

ВИТЯГ ІЗ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РОЗСТРІЛ В’ЯЗНІВ У В’ЯЗНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ПОЧАТКУ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

м. Луцьк, 5 серпня 1941 року

[...]*

В гор. Луцке 23/VI в связи с бунтом заключённых из числа всех заключённых были отобраны указники (14 чел.), осуждённые за маловажные проступки (30 чел.) и малолетки (40 чел.), которые были освобождены.

Все остальные заключённые в количестве около 2000 чел. расстреляны. В тюрьме г. Ковеля освобождено 300 чел., расстреляно 194, осталось 145.

Из тюрьмы г. Влад[имира]-Волынска, в связи с внезапным нападением противника заключённые не вывезены. 22 июня были лишь расстреляны осуждённые к ВМН. [...]

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 267.

---

*Тут міститься інформація про розстріл і евакуацію в’язнів з в’язниць інших областей УРСР.

13 Зам. 5156

Д о к у м е н т № 56

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ТЮРЕМНОГО УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР ПРО ХІД ЕВАКУАЦІЇ В'ЯЗНІВ ІЗ ТЮРЕМ СТАНОМ НА 19 СЕРПНЯ 1941 РОКУ

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Сводка о ходе эвакуации заключенных из тюрем УССР
(по состоянию на "19" августа 1941 г.)

Наименование областей и тюрем	Дата и количество эвакуированных заклю-ченных и наличие	Порядок эвакуации (в вагонах или пеш.)	Пункт назначения
ЛЬВОВСКАЯ ОБЛАСТЬ № 1-г. Львов № 2-г. Львов № 4-г. Львов № 3-г. Золочев	 23/VI–3688/26 520/35 752/87 621/58	ж. д.	Сыктывкар
ВОЛЫНСКАЯ ОБЛАСТЬ № 1-г. Луцк № 2-г. Вл.-Волынск № 3-г. Ковель	 2052/0 333/0 800/0	ж. д.	
РОВЕНСКАЯ ОБЛАСТЬ № 1-г. Ровно № 2-г. Дубно № 4-г. Ровно № 3-г. Острог	 700 296/651 292 76/0	ж. д.	Камышин
ДРОГОБЫЧСКАЯ ОБЛАСТЬ №-2-г. Перемышль №-3-г. Самбор №-4-г. Стрий	 818/818 24/VI–1211/210 23/VI–848/506	ж. д.	Куйбышев Пермь
ТЕРНОПОЛЬСКАЯ ОБЛАСТЬ № 1-г. Тарнополь № 2-г. Чертков № 3-г. Бережаны № 4-г. Кременец	 27/VI–1790/1141 2/VII–1290/954 30/VI–376/94 28/VI–350/185	 ж. д. пешком ж. д. ж. д.	Магнито- горск Новосибирск Тарнополь Златоуст
СТАНИСЛАВСКАЯ ОБЛАСТЬ № 1-г. Станислав № 2-г. Коломыя № 3-г. Печенежено	 24/VI–2914/945 470/453 66	 ж. д. пешком	 Златоуст Иванов

[...][*]

Наличие оставшихся заключенных
по состоянию на 10.VIII. 1941 г.

Тюрьмы Сумской области	1077 человек
-«- Ворошиловградской	1173 -«-
-«- Сталинской	3844 -«-

-«- Черниговской 666 -«-
-«- Харьковской 2510 -«-
Зам. нач[альника] тюремного управления НКВД УССР
политрук (ДЕМЕХИН)
Зам. нач[альника] отдела тюремного управления НКВД УССР
лейтенант госбезопасности (КОРЩЕВЕР)

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні: 1917–1953...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 265–267.

---

[*]Далі в таблиці наводяться дані по Чернівецькій, Ізмаїльській, Одеській, Миколаївській, Кам'янець-Подільській, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Київській областях.

Документ № 57

РАПОРТ НАЧАЛЬНИКА ТЮРЕМНОГО ВІДДІЛЕННЯ УНКВС У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ДЛЯ ТЮРЕМНОГО УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР ПРО РОЗСТРІЛ В'ЯЗНІВ У ТЮРМІ м. ЛУЦЬКА

м. Луцьк, 3 вересня 1941 року

ЗАМ. НАЧ[АЛЬНИКА] ТЮРЕМНОГО УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР ПОЛИТРУКУ
тов. ДЕМЕХИНУ

РАПОРТ

Доношу до В[ашего] сведения, что 22/VI–[19]41г. в 3 часа утра по тревоге меня вызвали в УНКВД Волынской обл[асти], где мне нач[альник] УНКВД поручил принимать сводки райорганов области о ходе военных действий.

Находясь безотлучно в приемной нач[альника] УНКВД до 24 часов, в 24 часа мне стало известно, что каркас тюрьмы гор[ода] Луцк попаданием 2-х бомб разрушен в двух местах и охрана тюрьмы осуществляется только наружная, ротой конвойных войск со всем составом охраны тюрьмы.

В 2 часа утра 23/VI–[19]41г. я получил разрешение у нач[альника] УНКВД уехать в тюрьму совместно с 18-ти сов[етскими] парт[ийными] работниками для усиления охраны тюрьмы.

Утром 23/VI–[19]41г. я установил: во время попадания 2 бомб на территории тюремного двора двери в некоторых камерах и админ[истративном] здании повылетали, а в остальных камерах з/к з/к[*] сами выломали все двери. Кроме этого, разграбили склад лич[ных] вещей з/к з/к, в котором были режущие и колющие предметы, продуктовые и вещевые склады тюрьмы, аптеку тюремной больницы.

Тогда утром я дал приказание нач[альнику] тюрьмы мл. лейтенанту госбезопасности тов. ГРИНЕВУ освободить из тюрьмы заключенных указников, малолеток и з/к, осужденных за бытовые маловажные преступления.

Об освобождении которых нач[альник] тюрьмы мне докладывал, но я сейчас не помню сколько, но примерно всех человек 70.

23/VI–[19]41г. в 11 часов 30 мин. в тюрьму гор[ода] Луцка прибыла опер[ативная] группа работников УНКГБ и УНКВД по Волынской области, начальником которой был капитан Госбезопасности тов. РОЗОВ.

Там же около тюрьмы меня вызвал нач[альник] УНКГБ – капитан Госбезопасности тов. БЕЛОЦЕРКОВСКИЙ, который мне приказал выдать опергруппе тов. РОЗОВА всех з/к з/к, содержащихся в тюрьме гор[ода] Луцка по статьям УК УССР 54, 2, [п.] 11, и особенно [членов] ОУН.

Выясняя подробнее обстановку, мне капитан Госбезопасности т. РОЗОВ приказал в течение 20 минут выдать для расстрела всех з/к з/к по 54-2, 11 ввиду того, что противник находится от гор[ода] Луцка в 7 километрах.

Получив такое приказание, я взял с собой нач[альника] тюрьмы ГРИНЕВА, зам[естителя] нач[альника] тюрьмы ЛЕСКИНА и 4 человек дежурных пом[ощников] нач[альника] БАШЛАКОВА, ЯНУЩЕНКО, КОВАЛЕВ и БАЛАХИН, при входе во двор тюрьмы зам[еститель] нач[альника] тюрьмы ЛЕСКИН струсил заходить в тюрьму, тогда мы все ему (ЛЕСКИНУ) отдали свое оружие, а сами без оружия зашли в тюрьму для подбора з/к з/к.

Отобрали и вывезли на хоз[яйственный] двор тюрьмы примерно 800 чел., которые немедленно были расстреляны там же на месте вышеупомянутой опергруппой, бойцами роты конвойных войск НКВД и начальствующим и надзирательским составом тюрьмы.

Возвратившись из внутр[енней] тюрьмы, я зам[естителя] нач[альника] тюрьмы ЛЕСКИНА возле тюрьмы не застал, а с помощью работников тюрьмы разыскал ЛЕСКИНА за полкилометра от тюрьмы, куда он от трусости убежал спрятаться.

Тогда же я ЛЕСКИНУ приказал погрузить на тюремную машину документы и ценности тюрьмы гор[ода] В[ладимир]-Волынск (два полных матраца, но что там было, я точно не знаю) и все документы, лич[ные] дела з/к и ценности тюрьмы гор[ода] Луцк и выехать из гор[ода] Луцка до кирпичных заводов, а в случае отхода, тогда будем направляться дальше. (Все документы тюрьмы гор[ода] Луцк, при мне на автомашину погрузили 4 матраца, какие документы там были, я точно не помню, но знаю, что лич. дела з/к, карточки № 5 и камерная картотека были погружены на автомашину полностью на все наличие з/к, содержащихся в тюрьме).

Через 20 минут после расстрела з/к тюрьмы мы получили указание, что противник находится не в 7 километрах, а в 25 километрах, и мы немедленно приступили к уборке трупов.

Все трупы 70 с лишним осужденных к ВМН** и около 800 подследственных нами закопаны и места на местах нахождения трупов полито керосином и выпалено, а после всего эти все места присыпаны известью.

Кроме этого, расстреляно охраной тюрьмы и воинскими частями в окрестностях тюрьмы з/к, пытавшихся бежать из тюрьмы. Для уборки этих трупов по распоряжению нач[альника] УНКВД была создана группа с раб[отников] милиции, которая все трупы убрала.

В общем, расстреляно в тюрьме и возле тюрьмы около 1000 человек.

Оставлено в тюрьме около 1000 человек, большинство из которых обвинялись по бытовым ст. ст. УК УССР.

Тюрьму гор[ода] Луцк совместно с командиром роты конвойных войск ст. лейтенантом ФАХУРДИНОВЫМ и всем составом работников тюрьмы г. Луцк мы оставили после утери связи с УНКВД и воинскими частями 25.VI–[19]41 г. в 23 часа 30 мин.

Совместно с раб[отниками] тюрьмы № 1 всем составом УНКВД мы 29/VI–[19]41 г. прибыли в Мархлевский р[айо]н Житомирской обл[асти], откуда нас разбили по группам и откомандировали в другие области.

Зам[еститель] нач[альника] тюрьмы ЛЕСКИН, как мне стало известно, за городом не остановился, а прямо уехал в Киев и по дороге на Киев поджег все документы, находящиеся на автомашине тюрьмы г. В[ладимир]-Волынск и Луцк.

Чем ЛЕСКИН руководствовался при уничтожении документов, мне неизвестно.

Одновременно отмечаю, что, несмотря на то, что ЛЕСКИН уехал из Луцка самовольно, но наказания за это не понес.

В части тюрьмы гор. Ковель сообщить ничего не могу, так как с Ковелем потеряна связь была 23/VI–[19]41 г.

Нач[альник] тюремного отделения УНКВД
По Волынской обл. –
Сержант госбезопасности (СТАН)
3/IX–[19]41 г.

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 271–274.

---

*Заключенные.

**Вища міра покарання.

Д о к у м е н т № 58

ДОВІДКА ПРО КІЛЬКІСТЬ ЧОЛОВІКІВ, ЖІНОК І ДІТЕЙ У СКЛАДІ СІМЕЙ ОСАДНИКІВ І БІЖЕНЦІВ, ВИСЕЛЕНИХ ІЗ УРСР І БРСР

Серпень 1941 року

СЕКРЕТНО

СПРАВКА
о количестве мужчин, женщин и детей в составе семей осадников и беженцев, высланных из УССР и БССР

По состоянию на 1/IV–1941 г.

	Мужчин	Женщин	Детей от 14 до 16 лет	Детей до 14 лет	ВСЕГО
1. Осадники	36 670	38 078	11 329	46 386	132 463
2. Беженцы	29 437	26 459	4131	16 041	76 068
ВСЕГО:	66 107	64 537	15 460	62 427	208 531

Нач. отдела трудспецпоселений
ГУЛАГ НКВД
капитан госбезопасности (КОНДРАТОВ)

“ ” августа 1941 года.

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні...– Кн. 2.– К., 1994.– С. 195.

Д о к у м е н т № 59

ВИТЯГ ІЗ ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ НАЧАЛЬНИКА ГУТАБУ* НКВС СРСР ЗАСТУПНИКУ НАРОДНОГО КОМІСАРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРО СТАНОВИЩЕ ВИСЕЛЕНЦІВ І ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ СРСР

27 листопада 1941 року

*НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ
ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВЫХ ЛАГЕРЕЙ
И КОЛОНИЙ НКВД СССР
27 ноября 1941 г.*

*ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАРОДНОГО КОМИССАРА
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
3 РАНГА тов. ЧЕРНЫШОВУ В. В.*

В 1941 году из прибалтийских республик, Молдавской ССР и Западных областей УССР и БССР высланы в Алтайский край, Кировскую область, Коми АССР, Красноярский край, Казахскую ССР, Новосибирскую и Омскую области семьи репрессированных как ссыльно-поселенцы сроком на 20 лет.

Всего таких ссыльно-поселенцев имеется 88 097 человек.

По поступающим сигналам с мест, эти ссыльно-поселенцы находятся в весьма тяжелых бытових условиях. Имеются факты опухання с голода, нищенства и безработицы.

Как Вам известно, этой категорией ссыльно-поселенцев ни один аппарат НКВД не занимается и не несет ответственности за их положение.

Существующий в ГУЛАГе отдел Трудовых и Социальных поселений также к этой категории ссыльно-поселенцев никакого отношения не имеет, хотя принимал участие в проведении операции по их выселению.

В данное время в НКВД СССР организован отдел Специальных переселений (начальник тов. Иванов), который казалось бы и должен взять на себя функции обслуживания этого контингента, однако этот отдел занимается только переселением и трудоустройством немцев.

Считал бы необходимым возложить на отдел Специальных переселений НКВД СССР наблюдение и обслуживание (в смысле трудового устройства) ссыльно-переселенцев из Прибалтики, Молдавской, Украинской и Белорусской ССР, дабы в конце концов положить конец “безнадзорности” этого контингента.

Прошу Ваших указаний.

Начальник ГУЛАГа НКВД СССР
Ст. майор госбезопасности (НАСЕДКИН)

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 9479, оп. 1, д. 87, л. 243–244.

---

[*]Головне управління таборів.

Д о к у м е н т № 60

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 2-Ї ОКРЕМОЇ БРИГАДИ МОРЯКІВ ДАНИЛЮКУ САВІ ЙОСИПОВИЧУ

15–16 червня 1942 року

Дело № 021 СЕКРЕТНО

ПРИГОВОР[*]

Именем Союза Советских Социалистических Республик

1942 года июня 15–16 дня

Военный Трибунал 2 Отдельной Бригады Моряков в закрытом судебном заседании в расположении ОО НКВД 2 ОБМ в составе:

Председательствующего – Военного юриста
3 ранга КОРНЕЕВА
членов Военного юриста 3 ранга СИТЕЕВА
мл. военного юриста СИНЯК
При секретаре Военном юристе ЗВЕРЕВЕ

Рассмотрено дело № 021 по обвинению красноармейца отдельного артдивизиона 2 ОБМ – ДАНИЛЮК Саввы Осиповича, 1894 года рождения, уроженца Волынской области, Голобского района села Рагушин[**], по социальному происхождению из крестьян-середняков, по положению служащего, украинца, гражданина СССР, женатого, с образованием в объеме 3-х курсов техникума, члена ВКП(б) с 1932 года, исключенного в связи с данным делом, не судимого, в Красной Армии с 1941 года добровольно, постоянно проживавшего в гор. Ленинграде, там же проживает семья, обвиняемого в преступлении, предусмотренном ст. 58-10 ч. 2 Уголовного кодекса РСФСР.

Материалами предварительного и судебного следствия установлено, что подсудимый ДАНИЛЮК на протяжении января–марта месяцев 1942 года среди личного состава подразделения, проводил антисоветскую пораженческую агитацию, восхваляя силу и мощь немецкой армии и высказывал неверие в победу Красной Армии.

Кроме того в контрреволюционном духе высказывался о нашей печати.

Своими действиями ДАНИЛЮК совершил преступление предусмотренное ст. 58-10 ч. 2 УК РСФСР.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 319 и 320 УПК, Военный Трибунал, –

ПРИГОВОРИЛ:

ДАНИЛЮК Савву Осиповича, на основании ст. 58-10 ч. 2 УК, с санкции ст. 58-2 УК, подвергнуть лишению свободы с отбытием в ИТЛ сроком на десять (10) лет с поражением в правах по отбытии наказания, предусмотренных ст. 31 УК пунктами: “а”, “б”, “в”, “г” и “е” сроком на пять (5) лет, без конфискации имущества за отсутствием такового.

Срок отбытия наказания осужденному ДАНИЛЮК исчислять с двадцать седьмого мая 1942 года.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий подпись)

Члены (подпись)

(подпись)

Машинопис, копія.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9550.

---

[*]Подається без стилістичних правок.

[**]Так у документі. Правильно – с. Радошин (тепер Ковельського району).

Документ № 61

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ 47-Ї АРМІЇ ЗУБЕНІ ІВАНУ АНДРІЙОВИЧУ

16 жовтня 1942 року

ПРИГОВОР[*]

Именем Союза Советских Социалистических Республик

Военный Трибунал 47 Армии

16 октября 1942 года

В закрытом судебном заседании, в помещении Военного Трибунала, в составе: председательствующего военного юриста 2 ранга ЗИНОВЬЕВА, членов: военного юриста 3 ранга РЕБЕНКОВА и военного юриста НОСЕНКО, при секретаре военном юристе КОГАН, рассмотрел дело по обвинению красноармейца 44 Дорожного эксплуатационного батальона –

ЗУБЕННЯ Ивана Андреевича, 1919 года рождения, уроженца и жителя села Заболотне[**] Порицкого района Волынской области,украинца, из крестьян-середняков, единоличника, с низшим образованием, беспартийного, холостого, не судимого, в Красной Армии по мобилизации с мая 1941 года.

По ст. 19-58-1 “б” УК РСФСР

Военный Трибунал установил:

ЗУБЕННЯ, имея намерение изменить Родине, т. е. перейти на сторону противника, подобрал фашистскую листовку и хранил у себя свыше месяца. Кроме этого, ЗУБЕННЯ давал красноармейцу ВОЛКОВУ читать фашистскую листовку и склонял красноармейца СЕРДЮКОВА перейти на сторону врага. ЗУБЕННЯ свои намерения не осуществил вследствие его ареста.

Таким образом Военный Трибунал признал ЗУБЕННЯ Ивана Андреевича виновным в совершении преступления, предусмотренного ст. 19-58-1 “б” УК РСФСР.

Руководствуясь ст. ст. 319 и 320 УПК РСФСР
Военный Трибунал

ПРИГОВОРИЛ:

ЗУБЕННЯ Ивана Андреевича на основании ст. 19-58-1 "б" УК РСФСР подвергнуть высшей мере наказания – расстрелу без конфискации имущества за отсутствием такового.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председатель: (подпись)
(подпись)
(подпись)

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9452.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Так у документі. Правильно – с. Заболотці (тепер Іваничівського району).

Документ № 62

ЛИСТІВКА КОМАНДУВАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ ІЗ ЗАКЛИКОМ ДО НАСЕЛЕННЯ ВСТУПАТИ В РЯДИ ЇХНЬОЇ АРМІЇ ДЛЯ БОРОТЬБИ ПРОТИ БІЛЬШОВИЗМУ

Без місця, не раніше 20 липня 1943 року

КТО ПРАВИТ ВАМИ?

Одним из отрядов Русской Освободительной Армии на среднем участке фронта 20 июля 1943 года захвачен Уполномоченный Особого Отдела НКВД жид Арон ШНЕЙДЕРОВ.

Страшные вещи рассказала нам его полевая сумка.

Вместе с длинными списками красноармейцев и командиров, преданных суду "за контрреволюционные высказывания", вместе с протоколами допросов и материалами дознаний там находился "список вновь завербованных секретных осведомителей" по 548 Бат[альйо]ну Аэродр[омного] Обслуживания (г. Елец).

42 новых осведомителя завербовал там за три недели ШНЕЙДЕРОВ, 17 красноармейцев и 4 командира передал оттуда на суд Трибунала.

О чем сообщают ШНЕЙДЕРОВУ осведомители? О серьезной контрреволюции, может быть?

"18 июня на утренней поверке при осмотре обмундирования ст. серж. Тимохин говорил: "Да, но есть разница, если немецкий солдат наденет на себя суконную форму, суконный свитер, теплую куртку и суконную шинель, а нам бумажную гимнастерку да шинель. Попрыгаешь."
присутств. ЕРЕМЕНКО, АВРАМЕНКО, ЗОСЕМОВ".

Тимохин вместе с другими был арестован "за контрреволюционные разговоры" и теперь находится где-то в штрафной роте на среднем участке фронта.

Когда-нибудь подслушает секретный осведомитель и тебя, также напишет свое донесение, осторожно (чтобы не заметили товарищи) передаст его уполномоченному и благодарность за кровь, пролитую тобой в борьбе за родину и СТАЛИНА, получишь ты тогда в ближайшей штрафной роте.

ВОТ ЗА ЧТО И ЗА КОГО ДЕРЕТСЯ КРАСНАЯ АРМИЯ!

От Вас больше не скрывают существования Русской Освободительной Армии, только называют ее полководца, Генерала А. А. ВЛАСОВА, – фашистом и изменником.

Да, ВЛАСОВ изменил большевизму, потому что

ВЛАСОВ СЛУЖИТ РОССИИ!

Русские национальные силы идут, опираясь на помощь Германии, не для закабаления народа, а для освобождения его от большевистского рабства!

ТОВАРИЩ, ВЫБИРАЙ: ИЛИ С НИМИ, С АРОНАМИ,
ПРЕВРАТИВШИМИСЯ В АРКАДИЕВ,
ИЛИ С ВЛАСОВЫМ, С РУССКИМ НАРОДОМ!

Командование Русской
Освободительной Армии

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

Документ № 63

ЛИСТІВКА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ДО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ІЗ ЗАКЛИКОМ ЗДОБУВАТИ ЗБРОЮ, ОВОЛОДІВАТИ НЕЮ, ГОТУВАТИСЬ ДО ВСЕНАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ВСТУПАТИ В ЛАВИ УПА*

Без місця, жовтень 1943 року

За Українську Самостійну Соборну Державу!
Воля Народам і Людині!

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ!

Друга світова війна, розпочата німецькими і російськими імперіялістами, вступила в критичну фазу. На східному й західному фронтах йдуть останнім часом воєнні дії, що дають початок великим політичним перемінам.

Безперервні бої на східному фронті в 1941–42 рр. довели до повного й фізичного виснаження обидві воюючі армії. Коли ж Аліянти заатакували німців в Африці (висадки в Марокко і Алжирі) – Німеччина опинилася зразу ж у безвихідному положенні. Не маючи вільних резервів, забрало німецьке командування частину своїх військ зі східного фронту й перекинуло їх в Африку, південну Францію, Італію і на Балкани. Скористалась тим моментом Червона Армія і пересунула німців на Захід. Дальший наступ Аліянтів на Сицилію та італійський материк ставить Німеччину в щораз то тяжке положення і веде її до неминучої військової катастрофи. Стан цей створює нові корисні умовини для військових дій Червоної Армії. Дальше її просування на захід, це, отже, не воєнні успіхи Кремля, а невідхильний результат розвалу Німеччини, прискореного наступом Аліянтів.

При всіх військових труднощах б'ють імперіялістів також труднощі політичні. Війна загострила суперечності в середині імперій і веде їх до неминучого розвалу.

По цілій Европі йде могутня хвиля національних повстань проти німецьких гнобителів. Славетна вісь Берлін – Рим не витримала життєвої проби, вчорашні союзники – італійці – виступили проти Німеччини. В повній самоті під ударом Аліянтів і поневолених народів Европи, наближається ворог людства, гітлерівська Німеччина, до неминучої катастрофи.

Та в той же самий час прагнуть поневолити народи Европи й цілого світу "вожді" СРСР. Запаморочені "успіхами", не рахуються вони з фактами, що народи Европи палають ненавистю як до німецького, так і російського імперіялізму. Ці народи своє добуте визволення не проміняють на нову тюрму народів – СРСР.

Большевицька імперіялістична кліка, маючи фальшиве уявлення про власну силу, не свідома того, що наслідком власної політики опинилась в ролі другорядного чинника і не має сьогодні жодного впливу на хід світових подій. Боючись власного обдуреного, ограбленого і стероризованого громадянства, шукають большевики підтримки в союзах з капіталістичними імперіялістами.

Ганебним союзом в 1939 р. московські імперіялісти підкріпили гітлерівську Німеччину хлібом та всякою сировиною і таким чином полегшили їй похід проти народів Західної Европи та проти народів СРСР. Після збройного конфлікту з вчорашнім союзником Німеччиною – большевики пішли жебрати допомоги в Аліянтів. Сьогодні продовжують вони криваву різню, як другорядна підсобна сила у воєнній стратегії Аліянтів. Неминучий розвал Німеччини приспішує також кінець муринської ролі СРСР, який служить Аліянтам.

Відчуваючи свій близький кінець, кремлівські можновладці загострили протинародну політику насильства і терору. Поголовно мобілізоване населення чоловічого роду, без вишколу й зброї, большевики кидають під німецькі кулемети на певну загибіль. Знищуючи активні елементи народу, думають большевики врятувати свою шкуру перед народним гнівом.

Та насильством та терором не вдасться зберегти того, що приречене на неминучий розвал.

На зміну безглуздій імперіялістичній війні йде революція поневолених народів Европи й Азії. Вона розвалить тюрми народів – гітлерівську "Нову Европу" та большевицький СРСР і змете з тронів імперіялістичних паліїв війни і катів народу.

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ! Вже 14 років Організація Українських Націоналістів (ОУН) веде нещадну боротьбу з усіма окупантами України за визволення українського народу. ОУН відстоює право всіх на їх вільний розвиток у своїх самостійних державах. У боротьбі за мир і новий лад у світі йде ОУН у спільному фронті з поневоленими народами Европи й Азії.

Для оборони українського народу перед терором окупантів дала ОУН почин організації відділів Української Народної Самооборони (УНС) та Української Повстанчої Армії (УПА). Повстанці ведуть героїчні бої з гітлерівськими грабіжниками і боронять майно та життя громадян України. В рядах УПА боряться народи Азії та Европи у своїх національних відділах.

Большевицьких окупантів, які повертаються в Україну, привітаємо так, як гостили і пригощаємо німців. А червоних партизан уже б'ємо. На терор відповідаємо терором. Землі своєї не покинемо. Збройною силою будемо боронити народ і землю перед большевицькими катами і грабіжниками.

Нашу боротьбу будемо продовжувати, поширювати і зміцнювати, поки не здобудемо Української Самостійної Соборної Держави.

ГРОМАДЯНИ! Перед новими подіями збережіть духовну рівновагу й дисципліну. Організовано захищайте себе перед грабіжництвом німців та большевиків.

Ховайте і бережіть хліб, щоб не повторився 1933 рік.

Єднайтесь в організовані лави ОУН, вступайте в бойові лави УПА.

В єдності й організованості наша сила, в бойовій готовності і здібності – запорука нашої перемоги.

ЗДОБУВАЙТЕ ЗБРОЮ І ВЧІТЬСЯ НЕЮ ВОЛОДІТИ!
ГОТУЙТЕСЯ ДО ВСЕНАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, ЯКА ЗАВЕРШИТЬ
НАШУ БОРОТЬБУ І ПРИНЕСЕ ОСТАТОЧНУ ПЕРЕМОГУ.

Слава Україні – Героям Слава!

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
Постій, жовтень 1943 р.

Друкарня УПА ім. А. Марченка
Зам. ч. 58–43.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

*Збережено орфографію документа.

Документ № 64

ЛИСТІВКА ГОЛОВНОГО КОМАНДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ДО ЧЕРВОНИХ ПАРТИЗАН ІЗ ЗАКЛИКОМ НЕОБХІДНОСТІ БОРОТЬБИ З НІМЕЦЬКИМИ І РАДЯНСЬКИМИ ІМПЕРІАЛІСТАМИ*

Без місця, жовтень 1943 року

За Самостійну Соборну Українську Державу! *Воля народам! Воля людині!*

ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ!

Ви покинули свої хати, залишили матерів, жінок та дітей і пішли в бій. Ліс і яр став вашим пристановищем, холод і голод щоденним гостем, безконечні марші й несподівані бої – змістом життя.

Ставши на шлях боротьби з німецькими наїзниками, ви поступили правильно. Не можна мовчати й байдужо приглядатися до того, що діється в Україні та інших окупованих Німеччиною країнах. Грабіж, насильство і руйнування, нужда, голод і холод, знищені школи та всі культурні установи, наруги і знущання, потоптана воля, гідність і честь людини – ось які благодаті несуть німецькі гітлерівці. Боротися активно проти гітлерівських варварів – це великий і священний обов'язок кожної чесної людини.

Але, знищуючи існуюче лихо, треба думати про новий, кращий лад у майбутньому. Який же мав би бути новий лад, що прийде на зміну німецькій неволі? Чи ж на зміну гітлерівської "Нової Європи" мав би знову повернутися більшовицький СРСР?

Ні! Не за таку зміну ми боремось, не такого бажаємо собі ладу в Україні і в світі.

Бо ж кремлівські імперіялісти такі самі вороги народу, як і берлінські.

НКВД – не краще гестапо.

В більшовицьких колгоспах голодує селянин так само як і в німецьких громгоспах.

Ні! Ми не забули ще голоду в 1933 році, ні Біломорського каналу, ні масових репресій в 1937 році.

Не хочемо їхати на каторжні роботи до Німеччини, ані на Сибір.

Не будемо гноїти німецьких, ані більшовицьких концтаборів і тюремних підвалів. Не віддамо останніх сил і поту для поширення воєнної промисловості ані берлінським, ані більшовицьким паліям війни.

Бачучи загрозу своєму життю, кремлівські "вожді" кличуть вас сьогодні захищати їх перед німцями. А хто ж, спитайте їх, в 1939 році заключив розбійницьку спілку з тими ж самими німцями? Хто ділився з ними Польщею і Балтійськими державами? Хто забезпечив німецьку армію хлібом і пальним матеріялом? Хто допоміг, таким чином, поневолити народи Західної і Середньої Європи?

Схоплені несподівано за горло вчорашнім союзником Гітлером, пішли кремлівські "вожді" жебрати допомоги в аліянтських капіталістів і виконують сьогодні в їхніх воєнних планах ролю цепної собаки.

Розпочата берлінськими і московськими імперіялістами війна вступає у вирішальну фазу. Знищено мільйони вояцтва по обох сторонах фронту, виснажені й зруйновані господарчі тили. Криваві палії війни мобілізують останні резерви людей і кидають їх на вірну загибіль.

Лопнула славетна вісь Берлін – Рим і німецькі загарбники в повній самотності наближаються до розвалу.

Кремлівські кати продовжують війну, бо цього потрібно аліянтам. Після перемоги над Німеччиною роля їхня буде закінчена. Тоді теж буде припечатана доля кремлівських "вождів". Сьогодні вони ще потрібні аліянтським опікунам, і за наказом опікунів вони покірно мобілізують на гарматне м'ясо останки людности.

Та в цей же час піднімається вже третя сила. Цілою Європою котиться грізна хвиля повстань поневолених народів.

На зміну кривавій імперіялістичній війні йде переможна хвиля національних революцій, яка розторощить тюрми народів та змете з лиця землі німецьких і московських паліїв війни.

В дружній спілці з поневоленими народами Європи й Азії йде український народ. Вже довгий час веде завзяту боротьбу Українська Повстанча Армія за визволення українського народу, за побудову нового ладу в світі. В бойових загонах УПА борються національні відділи грузинів, вірмен, таджиків, азербайджанців, киргизів та інших народів Азії та Європи. Вони борються за знищення німецької й більшовицької тюрем, за побудову самостійних національних держав.

ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ!

Поширюйте свій фронт боротьби. Знищуючи німецьких загарбників, поверніть свою зброю також проти кремлівських катів та їхніх агентів.

Женіть геть від себе політруків і командирів, присланих з Москви!

Вступайте на прогресивний шлях великого майбутнього. Єднайтеся з народами проти всіх катів і гнобителів – за щасливе майбутнє, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах!

Творіть національні повстанчі армії. Хай кожен з вас шукає зв'язків з своїм народом та організовує його до великої і священної боротьби за повне визволення, за щасливе, вільне життя.

Творім спільний фронт всіх поневолених народів. Дружнім ударом розіб'ємо тюрми – імперії і припиним розбійницьку війну та побудуємо надійний мир.

Смерть Гітлерові й Сталінові!
Смерть берлінським і московським імперіялістам!
Геть гітлерівську "нову Європу" і більшовицький СРСР!
Геть імперіялістичну війну!
Хай живе національна революція поневолених народів!
Хай живуть самостійні національні держави всіх народів!
Хай живе мир і дружба вільних народів!
Постій, жовтень 1943 р.

Головне Командування
Української Повстанчої Армії

Друкарня Української Повстанчої Армії
"Воля народам". Зам. Ч. 58–43.

Оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

*Збережено орфографію документа.

Д о к у м е н т № 65

ЛИСТІВКА УПА ДО РОСІЙСЬКИХ КОМАНДИРІВ І ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ ІЗ ЗАКЛИКОМ ПІДТРИМАТИ БОРОТЬБУ УПА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ*

Без місця, листопад 1943 року

За Самостоятельное Соборное Украинское Государство!
Свобода народам Свобода человеку

ТОВАРИЩИ РУССКИЕ
КРАСНОАРМЕЙЦЫ И КОМАНДИРЫ!

Мы, украинские повстанцы, признаем Ваш героизм в борьбе с немецкими оккупантами. Украинская Повстанческая Армия в оккупированных частях Украины также вела жестокие бои с немецкими бандами, защищая народ от гитлеровского террора, отстаивая право Украины на свободную жизнь. Теперь на смену гитлеровского режима пришел на Украину большевитско-сталинский режим.

Украинский народ считает большевиков не освободителями, а обыкновенными захватчиками, которые только прикрываются лживыми фразами "дружбы", "освобождения", "счастия". Что украинскому народу дали большевики, кроме жесточайших репрессий и террора. Весь мир знает, что миллионы украинцев большевики расстреляли, бросили в тюрьмы и концлагеря, выселили с родной земли на чужбину. Ведь фактически Украиной управляют не украинцы, а кремлевско-сталинские сатрапы Хрущовы и К. Всем известно, что богатства Украины поглощает всесоюзный большевизм, а украинский народ обречен на голодное прозябание. Всем известно, что большевики на Украине насильственно насаждали руссификацию, а всякое проявление подлинной национальной культуры жестоко искореняли. Вот почему украинский народ решительно добивается полного отделения от большевитского Советского Союза.

Отделяясь, украинский народ призывает к искренней дружбе и всестороннему сотрудничеству все народы Советского Союза на принципах независимости Самостоятельных Национальных Держав. Мы также будем в дружественных отношениях с русским народом, если он, сбросив сталинское иго, построит свое государство только на своих этнографических землях. Но мы никогда не согласимся, чтобы русско-большевитские империалисты под плащиком "освобождения" национально угнетали и грабили ее. Свою независимость украинский народ будет упорно защищать с оружием в руках и никакие жертвы не остановят его борьбы. Наше право священно и против него могут выступать только враги человечества, варвары, кремлевские палачи и их цепные собаки.

Товарищи красноармейцы и командиры – мы обращаемся к Вам поддержать нашу борьбу за независимую Украину – без гитлеровского и большевитского порабощения. Не выступайте с оружием против нас. Довольно крови. Не слушайте комиссаров, которые натравливают Вас на украинских повстанцев.

Свободолюбивый украинский народ поднимает знамя освободительной борьбы вместе со всеми народами, которых покорили большевистские палачи.

Да здравствует самостоятельная Украина.
Да здравствует независимая Россия
Без сталинско-большевитского режима

Ноябрь 1943 г. Украинские повстанцы

Типография Украинской Повстанческой Армии
"Свобода Народам". Зам. 71–43.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

[*]Збережено орфографію документа.

Документ № 66

ЛИСТІВКА УПА ДО БІЙЦІВ ВИНИЩУВАЛЬНИХ ЗАГОНІВ ІЗ ЗАКЛИКОМ ПРИХОДИТИ ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ В УПА[*]

Без місця і дати.

Слава Україні! Героям Слава!

СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ ОКУПАНТАМ
Істребки!

Большевицькі людожери забрали Вас в так звані "істребітєльні баталіони", щоби Ви допомагали їм руйнувати і винищувати український народ. Большевики висилають Вас на безборонне українське населення і кажуть Вам палить свої рідні села, виловлювати односельчан, щоби вивозили їх в Сибір, змушують Вас стріляти невинних жінок, дітей і старців, боротися проти своїх братів – українських повстанців, грабити й нищити дорібок селян та робітників. Большевики кажуть Вам виловлювати національні святості українського народу, його революційно-визвольну боротьбу, а найкращих синів України, українських повстанців, називати бандитами.

Невже ж Ви зможете виконувати таку юдино-злочинну роботу проти свого поневоленого народу? Невже ж Ви хотіли б бути сліпим знаряддям в закривавлених руках большевицьких людожерів в той час, коли ціла Україна горить полум'ям революційно-визвольної боротьби проти большевицьких гнобителів? Невже ж Вам солодко дивитися на невинну кров українських селян і робітників, на жорстокі муки, що їм несуть большевицькі убивці? Невже Вас захоплюють і радують спалені і пограбовані большевицькими загарбниками рідні села й міста. Невже ж священний знак Володимира Великого – Золотий Тризуб – Ви проміняли на большевицький знак руїни й смерти – серп і молот, а боротьбу за волю українського народу на грабіж, убійство й поневолення його?

Большевицькі захватчики загарбали нашу рідну землю, а народ український поневолили! Замість вільного й мирного життя, за що постійно боровся український народ, большевицькі можновладці принесли нам розбій, поневолення й смерть!.. Замість добробуту й господарського розвитку большевики принесли нам каторжну працю в колгоспах і Донбасі, страшну руїну наших сіл і міст, голод та нужду! Терор, грабіж і знущання над безборонним населенням не має меж. Большевицькі грабіжники гуляють по наших селах, знасилюють наших жінок, граблять майно, руйнують хати, а тисячі невинних робітників і селян вивозять в далекий Сибір на неминучу смерть.

Невже ж Ви хотіли б бути співучасниками цього діявольського діла, що його продумали большевицькі мерзотники, щоби зовсім винищити український народ? Невже ж Ви зможете так безчинно приглядатися до страшної руїни, що її несуть нашому народові большевицькі окупанти? Невже ж Ви позволите на те, щоби Ваших рідних сестер, матерей, дівчат чи знайомих знасилювали ці нахаби? Невже ж позволите на те, щоб Ваших батьків, братів, сестер, сусідів – вивозили в далекий Сибір або примусово-каторжні роботи в Донбас. Невже ж Ви не знаєте правдивих замірів большевицьких людоїдів, що вони хочуть Вас використати в боротьбі проти Ваших братів – українських повстанців, і в винищенні цілого українського народу, а опісля вислати на фронт, на гарматне м'ясо – або на примусово-каторжні роботи в Донбас чи інші промислово-робітничі центри, де Ви погинете з голоду і тяжкої праці? Багато вже цього й зробили. НЕВЖЕ Ж ВИ НЕ ДУМАЛИ НАД ЦИМ, ЩО БУДЕ З ВАМИ ТОДІ, КОЛИ ВЕСЬ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД І ІНШІ ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ РОЗПРАВЛЯТЬСЯ ЗІ СТАЛІНСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМИ КАТАМИ І ЗАЖИВУТЬ ВІЛЬНИМ ЖИТТЯМ? Ви станете тоді перед народній суд як зрадники українського народу й Вам пощади не буде! За кожний злий вчинок, зроблений Вами супроти українського народу – Ви будете відповідати!

ІСТРЕБКИ! Ми кличемо Вас: киньте злочинну каїнову роботу! Перестаньте помагати большевицьким катам поневолювати і мордувати український народ! Ступайте на справедливий шлях! Вас кличуть рідні брати, наш народ! Встаньте в обороні свого скривдженого народу, що поневолений, збещещений, грабований і мордований большевицькими людожерами. Він жде Вашої допомоги! Вас кличуть пожари рідних міст і сіл! Вас кличуть зойки помордованих большевицькими катами невинних жінок, дітей і старців! Помстіть їхню кров! Це Ваш святий обов'язок перед Батьківщиною і своїм народом!

Кидайте "істребітєльні баталіони" і переходьте зі зброєю в руках у ряди Української Повстаньчої Армії, щоб спільно зі своїми братами – українськими повстанцями визволити український народ спід большевицького поневолення. Стріляйте большевицьких сатрапів з НКВД та НКГБ і їх вислужників, бо це найлютіші вороги українського народу! Цим Ви виправдаєте свою провину перед українським народом!

Приходьте, ми ждемо вас!

Смерть кривавому Сталінові і його сатрапам!

Хай живе національна революція!

Смерть зрадникам, агентам, сексотам
і вислужникам НКВД!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!
Українські повстанці

На листівці написано рукою:
"Листовки разбросаные мною в с. Лисняки я опознаю (підпис) ТРОЦЬ
30 июня [19]47 г."

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

*Збережено орфографію документа.

Документ № 67

АКТ ОЗЕРЕЦЬКОЇ СІЛЬРАДИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ПОГРАБУВАННЯ МЕШКАНЦЯ с. ОЗЕРО ДЕНИСА ВИЖЕВЧУКА ПОЛЬСЬКИМИ КОЛОНІСТАМИ*

с. Озеро Ківерцівського району
Волинської області, 21 вересня 1943 року

АКТ

Складений дня 21.9.[19]43 р. секретарем АНДРІЙЧУК П. в тім, що в гр. ВИЖЕВЧУК Дениса, м[ешканця] с. Озеро, знищено або забрано наєзжими, котри замешк[ують] на кол[онії] Пребражу.**

збіжжя забрано снопами: – // — // – жита 3 копи.
– // — // – пшениці 2 – // –
– // — // – ячменю 2 – // –
Маю нараховано зернопоставки 1050 клг.
Згідно пов. № 143.
Крім того забрано 1 бичка, 3 підсвинки, 20 шт. курей.
В чім розписуюсь:
Озеро дня 21.9.[19]43. ВИЖЕВЧУК Денис

Печатка (Озерецька сільрада Ківерцівський район Волинської обл.)
Стверджує Голова: підпис

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Так у документі. Правильно – село Пшебраже.

Документ № 68

ВИТЯГ ІЗ СПИСКІВ ЧЛЕНІВ ОУН–УПА, ВИЯВЛЕНИХ ЗАГОНОМ "ПОБЕДИТЕЛИ" НКДБ СРСР ПІД КОМАНДУВАННЯМ ПОЛКОВНИКА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ Д. МЕДВЄДЄВА, ЗА ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ТИЛУ ВОРОГА В 1942–1944 РОКАХ

Выписка из списков членов ОУН–УПА, выявленных группой "ПОБЕДИТЕЛИ" НКГБ СССР под командованием полковника г[ос]б[езопасности] МЕДВЕДЕВА, за время нахождения в тылу противника 1942, 1943 и 1944 гг.

РАЙЦЕНТР КОЛКИ

1. ШЕВЧЕНКО Георгий, псевдоним “*МОРЯК*”, комендант жандармерии.
2. РОЙКИН Евгений СБ* – убит.
3. ЕФИМЧУК Василий СБ.
4. СТРАТОН Петр СБ.
5. ОНЕВИЧ Олег СБ.
6. КОПЕЛЮК Александр СБ, псевдоним “*СЕРА*”.
7. ПУШИНСКИЙ Василий СБ.
8. ЦЫПАК Александр СБ.
9. ПС “*ДЕД*”, руководитель жандармерии Колковского района.
10. НАГОРНЫЙ СБ.
11. ПАЛИЩУК СБ.
12. ГАЙДУЧИК СБ.
13. “*ОЛЕГ*” пс. Командующий армии Волыни.
14. “*РУБАЩЕНКО*” заместитель.
15. “*РАЗВАЖНЫЙ*” сотник.
16. “*ДУБ*” – // – .
17. “*ЛЕВ*” – // – .
18. “*ЧЕРНОМОРЕЦ*” – // – .
19. “*ГАЛАЙДА*” куренный.
20. “*ГОНТА*” сотник.

Оперуполн[омоченный] 2 отд[еления]
4 Отд[ела] управления НКГБ СССР
Старший лейтенант г[ос]/б[езопасности]

5 ноября 1944 года (СЛЕЗНИК)

ВЕРНО: (печать)
Следователь следотдела УКГБ Волынской области
Старший лейтенант (подпись) (МАРКОВ)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6180, арк. 257.

---

*Служба безпеки ОУН.

Д о к у м е н т № 69

ЛИСТІВКА УПА ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ІЗ ЗАКЛИКОМ НЕ ВСТУПАТИ В РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНСЬКІ ЗАГОНИ, А ВСТУПАТИ В РЯДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Без місця і дати

За Українську Соборну Свобода народам!
Самостійну Державу! Свобода людині!
2500 прим[ірників]

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ!*

Хто не хоче бути помічником у грабіжі своїх братів,
хто не хоче палити їхніх осель,
хто не хоче вбивати їх самих – проливати братню кров – на наказ сталінських сатрап,
хто не хоче, щоби його проклинали сіроти закатованих родин,

хто не хоче, залишивши свою безборонну родину на поталу енкаведівському теророві, йти перед фронтом у чужі терени,

хто не хоче проливати своєї крові й класти голови за імперіялістичні інтереси червоної Москви,

хто не хоче згинути бандитською смертю,

хто не хоче стати зрадником українського народу,

нехай ухиляється від насильної мобілізації до червоних банд.

Ми, українці, до жодних ворожих армій, а тим більше банд, не підемо! Ми вступаємо в ряди лише свого рідного війська, в ряди Української Повстанчої Армії (УПА), яка являється одиноким оборонцем життя і прав українського народу.

Насильне замобілізування й перебування в червоній банді використовуємо на розложення її шляхом вияснення їхньої безглуздої боротьби за імперіялістичні інтереси червоної Москви, познайомлення з нашою літературою, пропагування наших ідей.

Усіх наших симпатиків, із зброєю в руках, спрямовуємо в ряди УПА.

Нехай живе Українська Повстанча Армія!

Смерть московським (большевитським)** і німецьким загарбникам!

Слава Україні!

Укр[аїнська] Повст[анча] Армія

Резолюція під текстом

"Слова, підкреслені чорнилом, взяти жирним або півжирним шрифтом".

Рукопис.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

*Подається без стилістичних правок.

**В оригіналі це слово викреслено.

Документ № 70

ЛИСТІВКА УПА ІЗ ЗАКЛИКОМ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НЕ ДАВАТИ ПРОДОВОЛЬСТВА ОКУПАНТАМ

Без місця і дати.

ГОЛОД*

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

На своїх багатих землях ти залишився обграбований наїздниками Москви і Берліна.

Величезні простори на Україні являють собою чорну пустку.

Хата, хліви, клуні є знищені. Велика частина збіжжя, соломи, сіна на українських землях попалено.

Корови, вівці, свині – це все грабилось німецькими варварами, тепер же при відступі "Чорна мітла" німецька нічого живого не лишає після себе.

Урятовується лише те, що находиться заховане під землею.

Та на місце чорного варвара на Україну суне голодна червона саранча, яка все до решти заграбовує, нічого не лишаючи у господаря.

Згадаймо, скільки польськими бандитськими наскоками було знищено нашого добра. Сьогодні тисячі українських родин не мають чого їсти самі і дати скотині.

Сільськогосподарський реманент знищений.

Простори східньоукраїнських земель є незасіяні.

Тисячі гектарів засіяного поля перерито окопами і гарматними стрілами.

Що будемо їсти?!

Чим прогодуємо своїх дітей?!

Що дамо їсти худобі?!

А ще тільки осінь!

14 Зам. 5156

До нового врожаю далеко!

Війна на наших землях продовжується, – знищення і грабунок будуть збільшуватися. Чого не проковтнула німецька пелька, те схоче зжерти большевицька паща.

МАРЕВО СТРАШНОГО ГОЛОДУ ВИСИТЬ НАД УКРАЇНОЮ!

Бо це один і останній коньок, яким думають вороги наші знищити український народ, а землі його заграбувати собі.

Та вихід один!

Все, що можливо – ховайте!

Нічого з України ворогові!

В цьому рятунок українського народу. Цим ми можемо оминути страшної голодової смерти. Тільки цим шляхом ми урятуємо самих себе і свої родини.

Геть з німецьким і большевицьким грабіжником!

Всі власною силою зберігаймо себе!

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 5463.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 71

ВИТЯГ ІЗ СПИСКУ АГЕНТІВ ГЕСТАПО, АКТИВНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І ІНШИХ ЗРАДНИКІВ, ВИЯВЛЕНИХ ГРУПОЮ “ОХОТНИКИ” У ВОЛИНСЬКІЙ І РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Волинська область, 13 лютого 1944 року

Выписка из списка агентов гестапо, активных националистов и иных предателей, выявленных группой “Охотники” по Волынской и Ровенской областям.___________________________________

____

69. КОВАЛЬ (полковник “РУБАЩЕНКО”), руководитель бандеровских банд в районе смт Колки, 35 лет, до марта 1943 года служил у немцев.

Оперуполномоч[енный] 4 управления НКГБ СССР
капитан г[ос] /б[езопасности] (СИТНИКОВ)
13 Февраля 1944 года.

Верно: (печать) следователь следотдела УКГБ Волынской области
Старший лейтенант (Подпись) (МАРКОВ)

СПРАВКА: Подлинник списка подшит в архивном деле № 20607, том 5,
стр. 21, хранится в учетно-архивном отделе КГБ СССР.

Следователь следотдела УКГБ Волынской области
Старший лейтенант (Печать) (подпись) (МАРКОВ)

24.08.1954 г.
Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6180, арк. 259.

Д о к у м е н т № 72

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО ПЕРЕДАЧУ НКВС УРСР 3000 ПАРТИЗАН НА УКОМПЛЕКТУВАННЯ ОРГАНІВ МІЛІЦІЇ

м. Київ, 15 лютого 1944 року

ПБ–35/58 оп.
15.II–1944 г.
ОСОБАЯ ПАПКА

ПОСТАНОВЛЕНИЕ №
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (большевиков) УКРАИНЫ
"..." февраля 1944 г. гор. Киев

О ПЕРЕДАЧЕ НКВД УССР 3000 ЧЕЛОВЕК ПАРТИЗАН
НА УКОМПЛЕКТОВАНИЕ ОРГАНОВ МИЛИЦИИ

В целях усиления органов милиции УССР личным составом, неукомплектованность которых к настоящему времени составляет половину к существующему штату, ЦК КП(б)У –

ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Предложить Начальнику Украинского Штаба партизанского движения тов. СТРОКАЧУ до 25 февраля с. г. передать НКВД УССР 3000 партизан из партизанских отрядов, прекративших свою деятельность в связи с освобождением Красной Армией районов, в которых эти отряды оперировали.

Передачу произвести целыми подразделениями (предварительно отсеяв из них лиц, не внушающих доверия),* вместе с конским составом, обозом и другим хозяйственным имуществом.

2. Предложить Народному Комиссару Внутренних дел УССР тов. РЯСНОМУ произвести за счет вышеуказанного контингента укомплектование органов милиции (и наряду с этим создать из них отдельные отряды по борьбе с оуновскими бандами, оперирующими в Ровенской и Волынской областях).**

3. В целях придания маневренности отрядам по борьбе с бандитизмом и оперативным группам органов НКВД, ведущим борьбу с последним, передать НКВД УССР 30 грузовых и 10 легковых автомашин из числа полученных от Украинских фронтов.

(4. Предложить Командующему КВО*** генерал-лейтенанту тов. КОСЯКИНУ предоставить отсрочку от призыва в Красную Армию призывному контингенту из числа партизан, передаваемых НКВД УССР, не менее чем на 6 месяцев.)****

4. Предложить тов. СТРОКАЧУ передать НКВД УССР 15–20 радистов с рациями для организации радиосвязи с отрядами по борьбе с бандитизмом.

(6. Предложить Наркомторгу УССР тов. БОРИСОВУ выделить необходимое количество одежды, обуви и продуктов питания для обеспечения, на первое время, отрядов по борьбе с бандитизмом, создаваемых из партизан.) *****

Секретарь центрального комитета Коммунистической
Партии (большевиков) Украины (подпись) Н. ХРУЩЁВ
15/II. [19]44 г.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 26, арк. 13–14.

---

*В оригіналі цю фразу викреслено.
**В оригіналі цю фразу викреслено.
***Київський військовий округ.
**** В оригіналі цей абзац викреслено.
***** В оригіналі цей абзац викреслено.

Документ №73

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВІДКА ОГОРОДНИКА ПРОКОПА АБРАМОВИЧА У СПРАВІ МАЛИНОВСЬКОГО ЛЮДВІГА ФРАНЦЕВИЧА

ст. Ківерці Волинської області,
7 березня 1944 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА*
1944 ГОДА МАРТА 7 ДНЯ СТ. КИВЕРЦЫ.

Я, нач[альник] паспортного стола Киверецкого** РО НКВД по Волынской области мл. лей[тена]нт милиции СЫТНИК сего числа допросил в качестве свидетеля

гр-на Огородника Прокофия Абрамовича,

1902 года рождения, уроженца Волынской области Киверецкого района село Озеро, национальность украинец, грамотность 4 класса церковно-приходской школы, женат, состав семьи 4 человека, б/партийный, военнообязан, со слов ранее не судим. Проживает в Волынской области Киверецкого района село Озеро.

Об ответственности по ст. 98 УК УССР предупрежден.

По существу данного дела поясняю:

Проживаю в деревне Озеро Киверецкого района с детства, деревня наша вплотную граничит с деревней Пшебражье и мой дом расположен в 500 метрах от дома с гр-м МАЛИНОВСКИМ Людвигом Францевичем, а поэтому мне обо всем известно, знаю я все действия и самого МАЛИНОВСКОГО, который был при польском правительстве в армии, имел звание плютоновый, т. е. в чине младшего командира, когда прибыл с армии он поступил в польскую полицию. В период освобождения частями Красной Армии Западной Украины в 1939 году он долгое время прятался, где, мне не известно, но после он не стал прятаться, и жил и работал по сельскому хозяйству в селе Пшебражье до оккупации немецкими властями территории Волынской области. По приходу немецких властей МАЛИНОВСКИЙ представился, что он якобы райдойч***, якобы он настоящей национальности немец.

И плюс к этому заявил им же, что в него служат в немецких войсках и борются с большевиками два родных сына. Сыны действительно пошли в немецкую армию, но райдойчем** он не был, а это было представлено немецким властям с тем, чтобы войти в доверие и после этого немцы дали ему оружия, но и в него было, сколько мне неизвестно, и он организовал в деревне Пшебражье и вооружил жителей своего села якобы для борьбы [против] каких-то банд, и сам МАЛИНОВСКИЙ говорил, что в меня есть около 9000 человек, которых можно поставить под ружья, а количества вооруженных мне не известно. И когда МАЛИНОВСКИЙ вступил в руководство своей вооруженной банды, он занялся истреблением работников, которые были на руководящих работах при Советской власти, называя их еврейскими наймытами. Надо их, говорит, истреблять, что и было сделано самим МАЛИНОВСКИМ. Был в селе Пшебражье до оккупации немцами председателем сельсовета тов. ДИМЧУК Иван Алексеевич, который был и арестован МАЛИНОВСКИМ, и брат председателя сельсовета ДИМЧУК Григорий Алексеевич. И этот же МАЛИНОВСКИЙ отдал их обоих немцам как советских людей, которых и расстреляли в местечке Киверцы. Но не знаю только кто, немцы или МАЛИНОВСКИЙ. Мне известно также, что когда немцы с восточных оккупированных областей увозили советских людей на каторгу, на станции Киверцы с эшелона сбежало два человека мужчин, которые и спрашивали в меня в селе Озеро, как пройти на восток, чтобы пройти мимо и не попасть в Пшебражье. Они откуда-то знали, что представляют из себя жители этого села и боялись попадать им. Но и после такого вопроса, куда пройти, им я ответил, и они пошли. И на второй день

я, идя на роботу увидел, что МАЛИНОВСКИЙ Л. Ф. и еще два из села Пшебражье, по фамилии я их не знаю, везли уже на подводе этих двоих, которые сбежали с эшелона на ст. Киверцы, и сдали их в Киверцах немецким властям, которые были и расстреляны.

Как советские люди видели этот расстрел жители села Озеро Киверецкого р-на гр-ка МИЩУК Мария Тимофеевна и другие, которых я по фамилии не знаю, которые были в это время в Киверцах. О аресте и предательстве братьев ДИМЧУКОВЫХ Малиновским может подтвердить вся деревня Озеро, в частности отец сыновей ДИМЧУКОВЫХ по фамилии ДИМЧУК Алексей Павлович, еще гр-н ВЫЖЕВЧУК Никита Макарович, проживающие в селе Озеро.

ВОПРОС: Что Вам известно о грабительских действиях гр-на МАЛИНОВСКОГО?

ОТВЕТ: Известно мне то, что МАЛИНОВСКИЙ являлся организатором и руководителем своей вооруженной банды. Он сам непосредственно не участвовал в грабежах чужих деревень, но под его руководством все производилось. Которых он и посылал, грабили они несколько раз село Озеро и убивали при грабежах жителей, женщин и детей, убиты (Федорчук) Настасия Фанасьевна ЛИТВИНЧУК, ВОЙТЮК Платон Данилович и другие. Грабили село Озеро все, в частности гр-н ВЫЖЕВЧУК Никита Макарович, АНДРИЙЧУК Куприян Давидович и другие многие.

Селом Пшебражье под руководством МАЛИНОВСКОГО грабили и убивали жителей деревень Вулька, Сокиричи, Тростянец, Лычки, Гостров, Хопнив, Ярумель, Домашив и другие. И все награбленное привозили в свое Пшебражье, делили между бандой. Деревни ограбили и сожгли Тростянец, Лычки, Гостров, Ярмы и полдеревни Хопнев.

Заезжают они в деревню и начинают стрелять, говоря, что это бульбовцы. На самом деле этого не было и когда розганяли жителей села, тогда начинали заниматься грабежами. В грабительских действиях МАЛИНОВСКОГО знает гр-н ФЕДОРЧУК Григорий Ананьевич, проживающий в селе Озеро Киверецкого р-на.

ВОПРОС: Скажите, гр-н ОГОРОДНИК, кто еще был помощником в руководстве банды МАЛИНОВСКОМУ?

ОТВЕТ: Пособниками МАЛИНОВСКОГО были также как активные “деятели-руководители” гр-н Франык ЖИДКЕВИЧ и ЦИБУЛЬСКИЙ Евгений. ЖИДКЕВИЧ Франык же заставил собрать собрание в селе Озеро, и он же начал требовать дать 20 винтовок, и мы тогда вас присоединим к себе, и вас никто не тронет, но если не дадите оружие, мы вас всех сможем побить и сжечь село. Но и до этих требований они нас грабили, а после того, как мы им не дали оружия, поскольку в нас его не было, они начали систематические грабежи нашего села.

Банда села Пшебражье под командованием МАЛИНОВСКОГО, как он себя называл, до прихода Красной Армии действовала, но после свои действия прекратили, оружие, которое у них было, не знаю, куда дели или припрятали. Больше дополнить ничего не могу. Протокол мною прочитан, с моих слов записан верно. ОГОРОДНИК.

Допросил: Нач. пас[портного] стола Киверецкого РО НКВД
мл. лей[тенан]т милиции (подпись)

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

[*]Подається без стилістичних правок.

[**]Правильно: Ківерцівського.

[***]Так в документі. Правильно – фольксдойче, особи, які в роки нацистської окупації засвідчували своє німецьке походження і мали певні пільги.

Документ № 74

ПОСТАНОВА НА АРЕШТ МАЛИНОВСЬКОГО ЛЮДВІГА ФРАНЦЕВИЧА

м. Луцьк, 25 березня 1944 року

Гербовая печать

“Арест санкционирую”
Нач. УНКВД по Волынской обл.
подполковник госбезоп[асности]
(подпись) (ЯКОВЕНКО)
“ 26 ” марта 1944 г.

“Утверждаю”
Прокурор Волынской обл.
(подпись) (СИМОНЕНКО)
“ 27 ” марта 1944 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(НА АРЕСТ)*

1944 года марта 25 дня г. Луцк

Я, следователь ОББ** УНКВД по Волынской обл. лейтенант госбезопасности НОВИКОВ, сего числа, рассмотрев поступившие материалы в УНКВД Волынской области о преступной деятельности МАЛИНОВСКОГО Людвига Францевича, 1887 г. рожд., по национальности поляк, гр-н СССР, б/п, со слов не судим, проживает село Пшебражье Киверецкого района Волынской обл.

НАШЕЛ:

МАЛИНОВСКИЙ Людвиг Францевич в период оккупации немцами Волынской области проживал в селе Пшебражье Киверецкого района и при оккупации этого села был переводчиком у немецкой власти, и одновременно работал комендантом так называемой организации “Самообороны” при этом же селе, и снабжал эту организацию оружием, выдавал советский актив немецким властям.

ПОСТАНОВИЛ:

МАЛИНОВСКОГО Людвига Францевича, жителя с. Пшебражье Киверецкого*** района Волынской обл., подвергнуть аресту и обыску.

Следователь ОББ УНКВД
Лейт[енант] госбезопасности (подпись) (НОВИКОВ)

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Відділ по боротьбі з бандитизмом.
***Так у документі. Правильно: Ківерцівського.

Д о к у м е н т № 75

ЗАЯВА КОМАНДИРА ПОЛЬСЬКОЇ ПАРТИЗАНСЬКОЇ БРИГАДИ КАПІТАНА Ю. СОБЕСЯКА НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛІННЯ НКВС У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Без місця, 29 березня 1944 року
Начальнику НКВД
подполковнику тов. Яковенку

Прошу Вашего распоряжения о увольнении арестованного Вами МАЛИНОВСКОГО Людвига Францовича. Он нужный как авторитетный человек до организации людей в селе Пшебражье до Польских партизанских отрядов с целью переброски в тыл противника.

Ком[андир] Польской
п[артизанской] бригады "Гринвальд"*
29.3.[19]44 г.
Капитан [подпись неразборчива]

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

---

*Так у документі. Правильно – "Грюнвальд".

Д о к у м е н т № 76

ПОСТАНОВА ПРО ПРИПИНЕННЯ СПРАВИ З ОБВИНУВАЧЕННЯ МАЛИНОВСЬКОГО ЛЮДВІГА ФРАНЦЕВИЧА

м. Луцьк, 29 березня 1944 року
"Утверждаю"
Нач. УНКВД по Волынской обл.
подполковник госбезопасности
(ЯКОВЕНКО) (подпись)
" 30 " марта 1944 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(О ПРЕКРАЩЕНИИ ДЕЛА)

1944 года марта 29 дня г. Луцк

Я, следователь ОББ УНКВД по Волынской обл. ст. лейтенант госбезопасности ХВОЙНИКОВ, с[его] числа рассмотрев следственный материал по делу № 35 по обвинению МАЛИНОВСКОГО Людвига Францевича

НАШЕЛ:

МАЛИНОВСКИЙ, проживая на временно оккупированной немцами территории с [нерозбірливо], и работал комендантом так называемой организации "Самообороны" от немцев и от советской власти, но принимая во внимание, что МАЛИНОВСКИЙ активного действия против советской власти не проявлял и точных доказательств не имеется, а поэтому на основании вышеизложенного, руководствуясь ст. 4 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

В виду явной малозначительности и недостаточно добыто данных для привлечения к ответственности дело № 35 на МАЛИНОВСКОГО Людвига Францевича дальнейшим производством расследования прекратить. Копию постановления направить прокурору для сведения, а дело № 35 передать в 1-й спецотдел на хранение в архиве.

Следователь ОББ УНКВД
ст. л[ейтена]нт г[ос] б[езопасности] (подпись) (ХВОЙНИКОВ)

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

Документ № 77

ДОВІДКА СІЛЬРАДИ с. ПШЕБРАЖЕ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВИБУТТЯ МАЛИНОВСЬКОГО ЛЮДВІГА ФРАНЦЕВИЧА

с. Пшебраже Ківерцівського району Волинської області,
4 травня 1944 року

СПРАВКА

С/совет села Пшебраже Киверецкого района Волынской области сообщает Киверецкому РО НКВД о том, что житель села Пшебраже МАЛИНОВСКИЙ Людвик убыл с села Пшебраже с Польским партизанским отрядом.

(Печать)
ПРЕДС[ЕДАТЕЛЬ] с/совета подпись (ВАСИЛЬЕВ)
4/5–[19]44 года.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

Документ № 78

ЗАЯВА ТЕРПЕЛЮКА МИРОНА ПРО ЗНИЩЕННЯ БУДИНКУ ТА ВИЛУЧЕННЯ ЗБІЖЖЯ, ХУДОБИ*

с. Озеро Ківерцівського району Волинської області,
5 березня 1944 року

До
Р.И.К. в Ківерцях

ЗАЯВА

Терпелюк Мирон м[ешканець] с. Озеро Ківер[цівського] р[айону]

Цим заявляю, що в році 1943, під час німецької окупації, було розобрано, знищено житлови й холодни будинки наєзжими беженцями, котри замешк[ують] в с/раді Пребраже.**

А саме: хата 1 (одна)
клуня 1 – // –

хлів 1 – // –
забрано збіжжя: гречки 2 цент[нери]
жито 3 – // –
картоф. 50 – // –
забрано сіна:18 – // –
пшениці 2 – // –
забрано та забито: вівці 3 шт.
курей 16 шт.
забрано ровер: 1 шт. в доброму стані.
пчолей: пнів 5 шт.
воза: 1 шт. один.
тельних рубашки: 14 – // –
Заграбовани річи переважно особами знаними.
В чім розписуюсь: підпис (ТЕРПЕЛЮК)

Озеро дня 5.ІІІ.[19]44 р.
Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 199.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Так у документі. Правильно – село Пшебраже.

Документ № 79

ВИТЯГ З ВИТЯГУ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ ВАСИЛЯ ХАРИТОНОВИЧА ПОЛІЩУКА

м. Луцьк, 2 червня 1944 року

ВЫПИСКА ИЗ ВЫПИСКИ
ПРОТОКОЛА ДОПРОСА ПОЛИЩУК ВАСИЛИЯ ХАРИТОНОВИЧА
ОТ 2 ИЮНЯ 1944 ГОДА, г. ЛУЦК

ВОПРОС: Расскажите более подробно об известном Вам руководстве "УПА".

ОТВЕТ: Примерно в декабре месяце 1943 года в наш отдел приехал "*РУБАЩЕНКО*" совместно с командиром группы "*ЗАГРЕВА*" "*ДУБОВЫМ*" и заявили, что отдел "*МОРОЗА*" входит в группу "*ЗАГРЕВА*".

2. Вторая группа, именуемая "*ЗАГРЕВА*", возглавляется "*ДУБОВЫМ*". "*ДУБОВЫЙ*", по неточным данным, якобы является уроженцем Ровенской области, лет 28-ми, носит большую бороду. В его группу входят загоны, какие именно – всех не знаю, но знаю, что входит загон "*РУБАЩЕНКО*" – командир загона "*РУБАЩЕНКО*", лет 28-ми, уроженец из Галиции, во время немецкой оккупации в г. Луцке была немцами организована сельскохозяйственная полиция " Ляндисты", где шефом школы являлся указанный "*РУБАЩЕНКО*". Правильная его фамилия КОВАЛЬ. До начала военных действий "*РУБАЩЕНКО*" находился на территории Германии.

В загон "*РУБАЩЕНКО*" входили курени "*МОРОЗА*" и "*РЫБАКА*", сотня "*ЛЬВА*" и сотня "*БОСОТЫ*". Куренной "*МОРОЗ*" сам из Галиции, из-под Сокаля Львовской области, по имени Кузьма, лет 32-х, украинец, также вместе с "*РУБАЩЕНКО*" при немцах был в школе "Ляндисты" командиром взвода. Женат "*МОРОЗ*" на одной гражданке села Лаврово Луцкого района – КОВАЛЬЧУК Любе.

Куренной господарчий "*ЧУПРИНА*" – ЧУМАК Ксенофонт, из села Лаврово Луцкого района, лет 30-ти, из крестьян.

ДОПРОСИЛ: Зам. Нач. 2 отд. УНКГБ Вол. обл.
майор г/безопасности СТРУК

(печать) ВЕРНО: ст. оперуполном. 4 отдела УМВД

Волынской области – ст. лейтенант (подпись) РЫБАЛЬЧЕНКО

СПРАВКА: Выписка находится в деле "ЦЕНТР" № 199 (арх. № 3187),
которое хранится в I спецотделе УМВД Волынской области.
(печать) ст. оперуполн. 4 отдела УМВД
Волынской области – ст. лейтенант (подпись) РЫБАЛЬЧЕНКО
3/VIII – [19]53 г.*

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6180, т. 1, арк. 261.

---

*Дату дописано рукою.

Документ № 80

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК У СЛІДЧІЙ СПРАВІ ЧЛЕКА ІВАНА ЛУКАШЕВИЧА (ЛУК'ЯНОВИЧА)

м. Луцьк, 9 червня 1944 року

"УТВЕРЖДАЮ"
Начальник УНКГБ
Волынской области
подполковник госбезопасности
(А. Мартынов)
"9"июня 1944 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
(ПО СЛЕДСТВЕННОМУ ДЕЛУ № 346)
ПО ОБВИНЕНИЮ ЧЛЕКА ИВАНА ЛУКЬЯНОВИЧА
по ст. ст. 54-1"а", 54-11 УК УССР

В Управление НКГБ по Волынской области поступили данные о том, что житель села Усичи Торчинского района Волынской области ЧЛЕК Иван Лукьянович является активным участником контрреволюционной украинской националистической организации ОУН.

На основании этих данных ЧЛЕК Иван Лукьянович 30 мая 1944 года был арестован и привлечен к уголовной ответственности.

Проведенным по делу следствием установлено, что ЧЛЕК И. Л., будучи гр-ном СССР, оставаясь проживать на оккупированной немецкими войсками территории Волынской области, в июле м-це 1941 года был арестован украинско-немецкой полицией Торчинского района и на допросе там выдал советских граждан, а в последствии изъявил желание быть агентом немецко-украинской полиции с поставленной ему задачей – выявлять советских граждан и лиц антигермански настроенных, после чего из под ареста ЧЛЕК И. Л. был освобожден.

(л[исты] д[ела] 11–14, 17, 18).

Будучи враждебно настроенным к Советской власти, ЧЛЕК Иван Лукьянович, с осени 1943 года, являлся активным участником антисоветской, контрреволюционной, повстанческой организации

украинских националистов, как педагог, по поручению проводника ОУН Торчинского района "Багдан"*, проводил с молодежью села Барятино** занятия по контрреволюционной литературе, книге Крепекевича*** "История Украины", а также читал среди них контрреволюционную националистическую газету "За самостийную Украину", воспитывая молодежь в националистическом духе, разжигая в них вражду к другим национальностям, для борьбы за создание "самостийной" Украины, путем насильственного отторжения Советской Украины от СССР.

(л[исты] д[ела] 15, 16, 19–21).

Кроме этого, ЧЛЕК Иван Лукьянович занимался вовлечением новых членов в ОУН, а также принимал участие в расстрелах советских граждан.

(л[исты] д[ела] 27–31).

Допрошенный в качестве обвиняемого ЧЛЕК Иван Лукьянович в предъявленном ему обвинении виновным себя признал.

(л[исты] д[ела] 23–25).

В части того, что занимался вовлечением новых членов в ОУН и что принимал участие в расстрелах советских граждан, ЧЛЕК И. Л. виновным себя не признал. Но достаточно изобличается показаниями свидетелей – ПОНАСЮК А. С. (л[исты] д[ела] 26–28) и ФРАНКОВСКИМ В. Ф. (л[исты] д[ела] 29–31).

На основании изложенного ОБВИНЯЕТСЯ:

ЧЛЕК Иван Лукьянович, 1922 года рождения, уроженец и житель села

Усичи Торчинского района Волынской области, гр-н СССР, украинец, из крестьян, служащий, беспартийный, со слов не судим, с 7-классным образованием, женат.

В том, что, будучи гр-ном СССР, в 1941 году изменил Родине, дал добровольное согласие быть агентом немецко-украинской полиции, которой выдавал советских граждан.

С осени 1943 года являлся активным участником контрреволюционной, повстанческой организации украинских националистов, исполнял обязанности пропагандиста ОУН, призывал украинское население вести борьбу за насильственное отторжение Советской Украины от СССР, а также принимал участие в расстрелах Советских граждан т. е. в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-1"а", 54-11 УК УССР.

На основании ст. 204 УПК УССР – следственное дело № 346 по обвинению ЧЛЕКА Ивана Лукьяновича направить ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ Волынской области для последующего направления по подсудности.

Составлено 9 июня 1944 года. гор. Луцк.

Следователь следотдела УНКГБ ВО
Ст. лейтенант госбезопасности (СОКОЛОВ) подпись
Согласен: начальник следотдела УНКГБ ВО
гвардии майор (КОРСАКОВ) подпись

СПРАВКА

1. Обвиняемый ЧЛЕК Иван Лукьянович – содержится под стражей во внутренней тюрьме УНКГБ Волынской области гор. Луцк.

2. Вещественных доказательств по делу – нет.

Следователь следотдела УНКГБ ВО
Ст. лейтенант госбезопасности (СОКОЛОВ) подпись

СПИСОК
СВИДЕТЕЛЕЙ, ПОДЛЕЖАЩИХ ВЫЗОВУ В СУД

1. Понасюк Анна Семеновна – с. Барятино Торчинского р-на ВО.
2. Франковский Владимир Францевич – м. Торчин Торчинского р-на ВО.

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6210, арк. 33.

---

*Так у документі. Правильно: Богдан.
**Так у документі. Правильно: Боратин.
***Так у документі. Правильно: Крип'якевича.

Документ № 81

ВИСНОВОК ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЧЛЕКА ІВАНА ЛУКАШЕВИЧА

м. Луцьк, 15 вересня 1992 року

В–3085–92 УТВЕРЖДАЮ
1-й зам. прокурора Волынской области
государственный советник
юстиции 3 класса
(подпись) Е. П. Шамринский
" 15 "сентября 1992 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
в отношении ЧЛЕК И. Л. по материалам уголовного дела (арх. № 1398)

Фамилия, имя и отчество ЧЛЕК Иван Лукашевич
Год рождения 1922
Место рождения с. Усичи Торчинского, ныне Луцкого р[айона]
Волынской обл[асти].
Место работы и должность до ареста Боратынская школа, учитель
Место жительства до ареста с. Усичи Луцкого р[айона]
Сведения о партийности

Когда, каким органом, по каким статьям УК был осужден (репрессирован), в чем признан виновным, изменялось ли решение по делу и как: 30 сентября 1944 г. Военным Трибуналом Войск НКВД Волынской области Члек И. Л. осужден по ст. 54-I а УК УССР к лишению свободы в ИТЛ сроком на 10 (десять) лет с поражением в правах по пп. А. Б. В ст. 29 УК УССР сроком на 5 (пять) лет без конфискации имущества.

В вину осужденному вменялось проведение антисоветской агитации и пропаганды в пользу ОУН–УПА в период с декабря 1943 г. до ареста.

Срок содержания под стражей определен исчислением от 23 мая 1944 г. 06.03.45 года, как свидетельствуют материалы дела, Члек И. Л. из мест лишения свободы бежал и до настоящего времени место его пребывания не установлено. По мнению родственников, он погиб в заключении.

Арестован " 23 "мая 1944 г.

Освобожден" 06 " марта 1945 г. сбежал из мест лишения свободы.

Содержался под стражей, в местах лишения свободы (на принудительном лечении)* (ненужное вычеркнуть):

— лет, 09 месяцев, 13 дней.

Находился в ссылке — лет,— месяцев, — дней.

Данные о репрессированном или его родственниках: мать – Члек Ксения И., 1902 г. р., жительница г. Владимира-Волынского, ул. Суворова, д. 15.

На ЧЛЕК Ивана Лукашевича

распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР “О реабилитации жертв политических репрессий на Украине” от 17 апреля 1991 года

За Начальник следственного
УСНБУ по Волынской области (подпись)

Ст. пом. прокурора Волынской области
по надзору за следствием
в органах госбезопасности Р. Е. РУДЕНКО (подпись)
“ 15 ”сентября 1992 г.

ПРИМЕЧАНИЕ: справка о реабилитации ЧЛЕКА И. Л. “ 16 ”сентября 1992 г. направлена матери ЧЛЕК Ксении Илларионовне по адресу: 264940, г. Владимир-Волынский Волынской обл., ул. Суворова, 15.

Подпись: (подпись) В. Н. КОВАЛЕНКО.
Исп. МИХАЙЛОВ

Машинопис на друкарському бланку.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6184, арк. 51.

---

*В оригіналі документу викреслено.

Д о к у м е н т № 82

ПОСТАНОВА РНК УРСР І ЦК КП(Б)У ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПРИЙОМУ ПРИ ПОВЕРНЕННІ НА БАТЬКІВЩИНУ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН, ЯКІ БУЛИ НАСИЛЬНО ВИВЕЗЕНІ НІМЦЯМИ АБО З РІЗНИХ ПРИЧИН ОПИНИЛИСЯ ЗА ПРИКОРДОННОЮ ЛІНІЄЮ МІЖ СРСР І ПОЛЬЩЕЮ

м. Київ, 30 липня 1944 року

Пб – 44/57 оп.
31.VIII – [19]44 г.
Особая папка

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР И ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КП(Б)У
30 АВГУСТА 1944 ГОДА г. КИЕВ

Во исполнение постановления ГОКО* № 6457с от 24 августа 1944 года “Об организации приема возвращающихся на родину советских граждан, насильно уведенных немцами, а также по разным причинам оказавшихся за пограничной линией между СССР и Польшей”, Совет Народных Комиссаров УССР и ЦК КП(б)У постановляют:

1. Обязать НКВД УССР тов. РЯСНОГО организовать для фильтрации возвращающихся на родину советских граждан, насильно уведенных немцами, а также по другим разным причинам оказавшихся на территории Польши, 6 проверочно-фильтрационных пунктов в следующих местах:

а) Рава-Русская – Яворов Львовской области;
б) Мостиска – Хыров Дрогобычской области;
в) Владимир-Волынский – Любомль Волынской области;

2. Обязать обкомы КП(б)У и исполкомы Львовской, Дрогобычской и Волынской областей до 03.IX. с. г. выделить и передать НКВД УССР необходимые помещения для организации проверочно-фильтрационных пунктов в указанных местах.

Выделяемые помещения должны обеспечить вместимость 3 тысяч человек одновременно проверяемых на каждом пункте. Выделяемые помещения, совместно с НКВД УССР соответственно подготовить, обеспечив проведение необходимого ремонта и инвентарем для оборудования.

3. Обязать заместителя председателя Совнаркома УССР тов. КАРАВАЕВА для оказания материальной помощи особо нуждающимся советским гражданам, прошедшим проверку на пунктах НКВД и направляющихся к постоянному месту жительства, перевести в каждый из указанных проверочно-фильтрационных пунктов по 10.000 рублей в распоряжение начальников пунктов, а также для этой цели выделить из имеющегося наличия предметы одежды, белье и обувь.

Одновременно представить на рассмотрение Совнаркома УССР и Центрального Комитета КП(б)У заявку на имя Совнаркома СССР о необходимом количестве одежды, белья и обуви на проведение всей работы.

4. Обязать начальников проверочно-фильтрационных пунктов выдавать денежные пособия и предметы одежды советским гражданам, прошедшим проверку на пунктах НКВД, направляющихся к постоянному месту жительства, только особо нуждающимся, ежемесячно представляя в СНК УССР отчет об израсходовании денег и предметов одежды и обуви.

5. Обязать Наркомторг УССР (тов. ДРОФА) обеспечить питанием советских граждан в пути следования к местам постоянного жительства.

НКВД УССР тов. РЯСНОМУ дать заявку Наркомторгу УССР по каким дорогам и какое количество будет направлено советских граждан после проверки на пунктах НКВД.

6. Организовать при СНК УССР отдел по приему и устройству советских граждан, возвращающихся из освобожденной Красной Армией территории.

Руководство работой отдела возложить на тов. СЕНИНА, поручив ему представить структуру и штаты отдела.

7. Обязать Наркомздрав УССР (тов. КОНОНЕНКО) обеспечить санобработку и медико-санитарное обслуживание, возвращающихся из Польши советских граждан на проверочно-фильтрационных пунктах и в пути следования, выделив на каждый пункт необходимое количество медработников и соответствующее медоборудование.

8. Обязать начальников Львовской и Ковельской железных дорог обеспечить бесперебойную перевозку возвращающихся советских граждан с проверочно-фильтрационных пунктов к местам их жительства по заявкам НКВД УССР.

9. Обязать секретарей Львовского, Дрогобычского и Волынского обкомов КП(б)У выделить на каждый пункт агитаторов для проведения партийно-массовой работы среди возвращающихся на родину советских граждан, обеспечив проверочно-фильтрационные пункты газетами.

На оригіналі документа – дві резолюції:

1. "За", підпис М. Хрущова і два підписи нерозбірливо.

2. "СНК УССР, тт. Кириченко, Зленко, Чумаченко, Литвину, Рясному, Короваеву, Сенину, Сахновскому, Дрофа, Кононенко, нач. Львовской, Ковельской жел. дор.; Львовскому, Дрогобычскому и Волынскому обкомам КП(б)У и исполкомам облсоветов.

Тир[аж] – 23".

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 27, арк. 134–138.

---

[*]Державний комітет оборони.

Документ № 83

ПОСТАНОВА РНК УРСР ЦК КП(Б)У ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ УГОДИ МІЖ УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ РСР І ПОЛЬСЬКИМ КОМІТЕТОМ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ* ЩОДО ЕВАКУАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ І ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДЯН З ТЕРИТОРІЇ УРСР

м. Київ, 19 вересня 1944 року

Пб–46/10 оп.
19. IX–1944 г.Особая папка

О РЕАЛИЗАЦИИ СОГЛАШЕНИЯ МЕЖДУ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ УКРАИНСКОЙ ССР И ПОЛЬСКИМ КОМИТЕТОМ НАЦИОНАЛЬНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ПО ЭВАКУАЦИИ УКРАИНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ С ТЕРРИТОРИИ ПОЛЬШИ И ПОЛЬСКИХ ГРАЖДАН С ТЕРРИТОРИИ УССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СНК УССР И ЦК КП(Б)У

В целях реализации состоявшегося соглашения между правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения по эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР, Совет Народных Комиссаров УССР и ЦК КП(б)У постановляют:

1. Утвердить Главным Уполномоченным правительства Украинской ССР в Люблине т. ПОДГОРНОГО Н. В.

Заместителями Главного Уполномоченного правительства Украинской ССР тт. КАЛЬНЕНКО Т. С. и РОМАЩЕНКО М. А.

2. Утвердить Главным Представителем правительства Украинской ССР в Луцке т. ЦОКОЛЬ А. А.

Заместителями Главного Представителя правительства Украинской ССР в Луцке тт. ГРЕБЧЕНКО И. К. и МОГИЛА А. О.

3. Утвердить инструкцию по проведению эвакуации (приложение № 1).

4. Утвердить районных уполномоченных и их заместителей, районных представителей и их заместителей (приложение № 2).

5. Организовать при СНК УССР на период эвакуации Управление, а при облисполкомах западных областей УССР отделы по эвакуации и расселению украинского и польского населения.

Начальником Управления утвердить зам. наркома Госконтроля УССР т. ИВАНОВА по совместительству. Управлению Делами СНК УССР выделить 8 комнат для размещения аппарата Управления.

6. Поручить тт. КОРОТЧЕНКО**, КИРИЧЕНКО***, СТАРЧЕНКО**** рассмотреть и утвердить:

а) штаты Главного Уполномоченного, Главного Представителя, районных уполномоченных и районных представителей;

б) штаты Главного Управления по эвакуации при СНК УССР и отделов по эвакуации при облисполкомах.

7. Обязать наркома внутренних дел УССР т. РЯСНОГО обеспечить надлежащую охрану эвакуируемых и лиц, занимающихся эвакуацией.

8. Наркому внутренних дел УССР т. РЯСНОМУ совместно с Главным Уполномоченным и Главным Представителем определить маршруты следования эвакуируемых и организовать работу контрольно-пропускных пунктов.

9. Обязать облисполкомы и обкомы КП(б)У западных областей обеспечить полный учет, прием и сохранность имущества и строений, оставляемых эвакуируемыми гражданами, для чего выделить в городах, районах и селах, из которых будет проводится эвакуация, ответственных лиц, на которых возложить сохранение оставляемого имущества.

10. Наркомзему и Наркомхозу УССР к 10 октября с. г. представить СНК УССР и ЦК КП(б)У на утверждение план расселения прибывающего с территории Польши населения.

11. Уполномоченному Наркомата Заготовок СССР при СНК УССР т. КАЛАШНИКОВУ обеспечить приемку сдаваемой сельскохозяйственной продукции гражданами, эвакуированными в Польшу, а также выдачу продукции гражданам, эвакуированным из Польши.

12. Тов. СТАРЧЕНКО и тов. БУТЕНКО разработать и представить к 10 октября с. г. Совнаркому УССР и ЦК КП(б)У мероприятия по землеобеспечению эвакуированных граждан из Польши.

13. Обязать облисполкомы и обкомы КП(б)У западных областей принять и разместить в городах эвакуированных из Польши рабочих, ремесленников, врачей, художников, ученых, служащих и других городских жителей, оказав им помощь в трудоустройстве.

14. Обязать обкомы, горкомы и райкомы КП(б)У выделить в расселяемые пункты коммунистов – агитаторов для проведения массово-политической работы среди прибывших граждан с территории Польши.

15. Обязать Главного Уполномоченного т. ПОДГОРНОГО и Главного Представителя т. ЦОКОЛЬ, совместно с наркомом финансов УССР т. САХНОВСКИМ, разработать и представить к 1.X.1944 года на утверждение Совнаркома УССР смету расходов по содержанию аппаратов Главного и районных представителей по эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР.

До утверждения сметы обязать народного комиссара финансов УССР т. САХНОВСКОГО, за счет республиканского бюджета, финансировать авансом Главного Уполномоченного правительства УССР и Главного Представителя на неотложные нужды по их заявкам.

16. Выделить 10 исправных легковых и 4 грузовых автомашин с водителями для Главного Уполномоченного и районных уполномоченных, а также для Главного Представителя и районных представителей.

Поручить т. КОРОТЧЕНКО мобилизовать указанное количество машин в наркоматах и центральных организациях УССР.

Укрнефтеснабу (т. ЗАВАДСКИЙ) обеспечивать машины необходимым количеством горючего из фондов УССР.

17. Обязать Управление Гражданского Воздушного Флота (т. ГРЕБНЕВ) выделить в распоряжение Главного Уполномоченного в гор. Люблине один самолет У–2 и для Главного Представителя в Луцке один самолет У–2.

18. Обязать начальника Украинского штаба партизанского движения т. СТРОКАЧ выделить для Главного Представителя и Главного Уполномоченного по одной рации с радистами-шифровальщиками.

19. Обязать Уполнаркомсвязи СССР при СНК УССР т. САДОВНИЧЕГО обеспечить необходимую телефонную связь районных представителей с Главным Представителем.

20. Выделить в распоряжение Главного Уполномоченного 5 машинисток с машинками и Главному Представителю 3 машинистки с машинками. (Приложение № 3).

21. Обязать секретарей обкомов, секретарей райкомов КП(б)У, председателей облисполкомов и райисполкомов обеспечить служебными и жилыми помещениями Главного Представителя, районных представителей и их аппараты, а также Главного Уполномоченного Польского Комитета Национального Освобождения и районных уполномоченных и их аппараты в местах размещения.

Подпись (неразборчиво).

На оригіналі документа є дві резолюції:

1. "За" і підпис М. Хрущова та три підписи нерозбірливо. Дата "18/IX–44 г."

2. "Верх[овному] Совет[у] УССР, СНК УССР, тт. Кириченко, Зленко, Вивдиченко, Литвину, Подгорному, Кальненко, Ромащенко, Цоколь, Гребченко, Могила, Иванову, Старченко, Рясному, Терещенко, Савченко, Бутенко, Табулевичу, Калашникову, Сахновскому, обкомам КП(б)У и исполкомам облсоветов западных областей – все.

тт. Джигомону – п. 5, Завадскому – п. 16, Гребневу – п. 17, Строкачу – п. 18, Садовничему – п. 19, Дрофа – п. 20”.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 27, арк. 163–167.

---

*Польський комітет національного визволення – тимчасовий орган виконавчої влади у Польщі (липень–грудень 1944 року).

**Коротченко Д. С. – секретар ЦК КП(б)У у 1939–1947 роках.

***Кириченко О. І. – секретар ЦК КП(б)У по кадрах у 1944 році.

**** Старченко В. Ф. – заступник голови Раднаркому УРСР у 1938–1946 роках.

Д о к у м е н т № 84

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК У СЛІДЧІЙ СПРАВІ АДАМЧУКА ДЕМ’ЯНА ФЕДОРОВИЧА

28 вересня 1944 року

“Утверждаю”
Начальник управления
Контрразведки “Смерш”
МВО генерал-майор
(Подпись) (Тутушкин)
“28” сентября 1944 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По следделу № 19454 по обвинению АДАМЧУК Демьяна Федоровича
в преступлении, предусмотренном ст. ст. 54-1 “а” и 54-11 УК УССР.

Отделом Контрразведки “СМЕРШ” 26 запасного зенитно-артиллерийского полка, за участие в контрреволюционной организации украинских националистов, был арестован 30 августа 1944 года рядовой указанного полка – АДАМЧУК Демьян Федорович.

Произведенным по делу следствием установлено:

АДАМЧУК Д. Ф., проживая на временно оккупированной немецкими захватчиками территории села Буркачи Берестечковского р-на Волынской области, с сентября 1943 года являлся членом антисоветской организации украинских националистов, ставившей задачу вооруженным путем отторжение Украины от Советского Союза, и был связником станичного войсковика указанной организации (л[исты] д[ела] 11,12, 13, 35, 40, 43, 46).

АДАМЧУК Д. Ф., будучи членом “ОУН”, готовя себя к вооруженной борьбе против Советской власти и Красной Армии, проходил в течении месяца военное обучение в учебной сотне банды “УПА”, а также оказывал материальную помощь “УПА”, сдавая продукты и деньги из своих личных сбережений (л[исты] д[ела] 24, 43, 44).

Следствием также установлено, что АДАМЧУК Д. Ф. собирал молодежь на собрания, проводимые организацией украинских националистов, где читалась националистическая литература, посещал сборища членов “ОУН”, а также представлял в распоряжение “ОУН” своих лошадей (л[исты] д[ела] 23, 25, 35).

Виновным в пред’явленном обвинении АДАМЧУК Д. Ф. себя признал (л[исты] д[ела] 20, 21), а также изобличается показаниями свидетелей ПОНАСЮК Е. С. (л[исты] д[ела] 31–36), ПОНАСЮК В. И. (л[исты] д[ела] 37–41) и арестованных участников “ОУН” – ПОЛИНТЫЛО И. А. (л[исты] д[ела] 42–44) и СПОДАТЬ А. Л. (л[исты] д[ела] 45–46).

На основании выше изложенного, –

15 Зам. 5156

ОБВИНЯЕТСЯ

АДАМЧУК Демьян Федорович, 1920 года рождения, уроженец и житель села Буркачи Берестечковского р-на Волынской области, беспартийный, из крестьян-середняков, украинец, гр-н СССР, образование 2 класса, холост, не судим, в Красную Армию призван Берестечковским РВК* 11 апреля 1944 года, красноармеец 26 запасного зенитного артиллерийского полка,

в том, что:

Изменил Родине – с сентября 1943 года являлся участником антисоветской организации украинских националистов, где был связником станичного войсковика, готовясь к вооруженной борьбе против Красной Армии, проходил военную подготовку в учебной сотне банды "УПА", принимал участие в создании материальной базы для "УПА" и оказывал ей материальную помощь, т. е. совершил преступление, предусмотренное ст. ст. 54-1 "а" и 54-11 УК УССР.

Руководствуясь ст. 208 УПК РСФСР, следственное дело по обвинению АДАМЧУК Д. Ф. направить на рассмотрение в Особом Совещании при НКВД СССР.

Меру наказания определить 8 лет ИТЛ.

Обвинительное заключение составлено 27 сентября 1944 года.

Следователь УКР "Смерш" МВО
Лейтенант (подпись) (КРЕТОВ)

Зам. Нач. 2 Отд. Следотдела
УКР "Смерш" МВО
майор (подпись) (ШИЛОВСКИЙ)

Согласен: нач. Следотдела УКР "Смерш" МВО
подполковник (подпись) (ВИНОГРАДОВ)

Справка: 1. Обв[иняемый] Адамчук Демьян Федорович содержится в Бутырской тюрьме НКВД СССР.

2. Вещественных доказательств по делу нет.

Следователь УКР "Смерш" МВО
Лейтенант (подпись) (КРЕТОВ)

На документі є резолюція:

"Просмотрено в Главном Управлении Контрразведки "Смерш". Дело внести на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР. С предлагаемой мерой наказания 8 лет ИТЛ – согласиться.

Капитан СИРОТСКИЙ

17.X.1944 г."

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. Р–4666, оп. 2, спр. 3493, арк. 54.

---

*Районний військовий комісаріат.

Д о к у м е н т № 85

ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ ВІЙСЬК НКВС КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТЛУМАЧУ ПИЛИПУ ФИЛИМОНОВИЧУ

м. Київ, 29 вересня 1944 року

Секретно

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1944 года, сентября м-ца 29 дня, Военный трибунал войск НКВД Киевской области, в гор. Киеве, в помещении тюрьмы в закрытом судебном заседании, в составе ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩЕГО капитана юстиции МИЛЯКОВА и членов: 1. ст. лейтенанта ПРИЙМАК
2. ст. лейтенанта ХАКАЛО

при секретаре БЕЛЕЦКОЙ без участия обвинения и защиты, РАССМОТРЕВ дело по обвинению ТЛУМАЧ Филлипа Филимоновича, 1899 года рождения, украинца и жителя села Колодежи Сенкевичевского района Волынской области, по происхождению из крестьян-середняков, беспартийного, украинца, женатого, малограмотного, не судимого, служившего в Польской Армии с 1921 по 1923 год, в преступлении, предусмотренном по ст.ст. 54-1“а” и 54-11 УК УССР –

УСТАНОВИЛ:

Подсудимый ТЛУМАЧ, проживая на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории Волынской области, в июле месяце 1943 года был завербован в ОУН руководителем районного провода ДУМАНСКИМ и назначен лесником по заготовке и доставке лесоматериала для банд УПА, оперировавших в лесу Сенкевичевского района.

Будучи лесником и выполняя указания руководителей банд УПА, ТЛУМАЧ выявлял и задерживал советских военнопленных, бежавших из лагерей.

Кроме этого, ТЛУМАЧ принимал участие в разграблении имущества у семей расстрелянных польской национальности.

На основании изложенного, Военный Трибунал признал виновным ТЛУМАЧА в измене Родине, т. е. по ст. 54-1“а” и 54-11 УК УССР, – исходя из материалов дела, Военный Трибунал считает действия подсудимого ТЛУМАЧ квалифицировать по ст. 2 Указа Презид[иума] Верх[овного] Совета СССР от 19 апреля 1943 года, и руководствуясь ст. 296 и 297 УПК УССР,

ПРИГОВОРИЛ:

ТЛУМАЧ Филиппа Филимоновича, на основании ст. 2 Указа Презид[иума] Верх[овного] Совета СССР от 19 апреля 1943 года, подвергнуть каторжным работам сроком на двадцать лет с поражением в правах по пп. “а”,“б”, “в” 29 ст. УК УССР сроком на пять лет с конфискацией всего имущества.

Меру наказания исчислять с 10 апреля 1944 г.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Пред[седательствую]щий		(подпись)
ЧЛЕНЫ	1.	(подпись)
	2.	(подпись)

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1927, арк. 49.

Д о к у м е н т № 86

СКАРГА В'ЯЗНЯ ТЛУМАЧА ПИЛИПА ФИЛИМОНОВИЧА ГОЛОВІ ВЕРХОВНОГО СУДУ СРСР ПРО ПЕРЕГЛЯД ЙОГО СПРАВИ І ЗВІЛЬНЕННЯ

Поштове відділення Новочунка Іркутської області,
8 вересня 1955 року

Председателю Верховного суда СССР Москва
От заключенного ТЛУМАЧ Филлипа Филимоновича
№ л[ичного] д[ела] В–286, ст. 54-1-а, ср[ок] 20 [лет] к[аторжных] р[абот],
г[од] рожд. 1899. Осужденный Военным Трибуналом
г. Киева
Начало срока 10 апреля 1944 года,
конец срока 10 апреля 1964 года.
Иркутская область, Чунский район,
п-о Ново-Чунка, п/я 90/2–238

ЖАЛОБА

В сентябре м-це 1944 года Военный Трибунал Киева, в закрытом судебном заседании, на основании ст. 54-1а с применением Указа от 19.IV.1943 года приговорил меня к 20 годам каторжных работ с последующим поражением в гражданских правах сроком на 5 лет и конфискацией всего личного имущества, принадлежащего мне.

Военный Трибунал г. Киева инкриминировал мне состав преступления, якобы я служил в отрядах БАНДЕРЫ и убивал поляков, что противоречит действительности.

Сперва, чем излагать обстоятельные факты своего дела по существу, я прошу Вас обратить внимание на явные нарушения моих прав, которые предоставлены каждому человеку, в том числе и мне, советским судопроизводством, а именно:

1. Обвинительное заключение не вручалось мне для ознакомления (отобрана подпись, обвинение не зачитывалось, копия не выдавалась на руки).

2. Было отказано мне в законной защите на судебном процессе, а также был лишен возможности на обжалование приговора, т. к. объявлено было без прав на обжалование.

А поэтому на основании закона о судоустройстве СССР прошу обратить внимание на вышеуказанные нарушения моих прав во время следствия и опротестовать судебный приговор, вступивший в законную силу.

НАСТОЯЩАЯ СУТЬ МОЕГО ДЕЛА:

Я, ТЛУМАЧ Филлип Филимонович, родился в селе Колодежи Сенкевичевского района Волынской области в семье крестьянина-бедняка.

Будучи малоземельным, жизнь моя была тяжелая, а поэтому в 1930 году нанялся на службу по охране общественного леса.

Общество требовало от меня бдительности по отношению сохранности леса, которую проводил, не давая раскрадать его.

А вблизи общественного леса жили поляки-колонисты, которые зачастую воровали лес. Конечно, на многих из воров пришлось составить протоколы, на основании которых привлекались к ответственности, вследствии чего они выражались, что отомстят мне.

И вот наступает 1939 год, год освобождения всех нас от польских панов, в том числе и меня. По приходе Советской власти этот лес стал государственным и был назначен лесник по охране леса. А я, как был из бедных крестьян, малоземельный, то советская власть дала три га земли, на которых я работал до прихода немецких оккупантов. И как только пришли немецкие оккупанты, то все общество заявило в один голос немецким властям, чтобы снова поставили меня охранять лес, а поэтому под силою общества и немецких властей я стал охранять данный лес, принадлежащий обществу, а впоследствии он перешел в немецкое распоряжение.

Немецкими властями была выдана мне винтовка, которую я продержал до мая месяца 1943 года, а т. к. в это время появились бандеровцы, то немцы забрали винтовку и охранял лес без оружия.

И вот тут-то поляки-колонисты при немцах задумали стать богатыми хозяевами за счет данного леса, а поэтому начали воровать его, которым я препятствовал. И вот тут-то поляки колонисты по фамилии ЗАВИЛЬСКИЕ, как мужского пола, так и женского, например: ЗАВИЛЬСКИЙ Франек, ЗАВИЛЬСКАЯ Нина и другие, а также КАШУБСКАЯ потянулись к лесу воровать его.

Я, конечно, как охранник, который нес ответственность перед обществом и немецкими властями, препятствовал воровству. За что ЗАВИЛЬСКИЕ и другие имели злобу на меня и в конечном счете отомстили мне посредством лжи, клеветы, вымышления, оклеветали меня перед советскими органами и вследствии чего несу несправедливое суровое наказание – 20 лет ктр.

Я охранял лес и в первые дни прихода советской власти, т. е. до дней мобилизации – 8 апреля 1944 года. Как только советскими властями был объявлен день мобилизации, то я со своим родным сыном ТЛУМАЧ Владимиром Филлиповичем пошел в Луцкий военкомат. Я не стал скрываться перед народом, перед советскими органами – ибо моя душа была чиста без всяких преступлений, т. к. с немецкими властями не сотрудничал, в бандеровцах не служил, никого не предал ни немцам, ни бандеровцам, никого не убил, а поэтому с открытой душой на первый зов мобилизации пошел в Луцкий военкомат, думая стать в ряды защитников советского государства по изгнанию немецких оккупантов из советской земли и государств порабощенной Европы. И вот тут, в Луцке, восторжествовали поляки-колонисты, как ЗАВИЛЬСКИЙ Франек, ЗАВИЛЬСКАЯ Нина и другие ЗАВИЛЬСКИЕ, а также КАШУБСКАЯ, которые заявили органам контрразведки, что якобы я служил в бандеровцах, принимал участие в убийстве поляков-колонистов, а ЗАВИЛЬСКИЙ Франек показал, что буд-то бы он узнал меня ночью при убийстве его братьев и пограблении их имущества. После этих подлых и абсолютно ложно выдуманных показаний меня контрразведка посадила в Луцкое КПЗ*, где проводилось предварительное следствие.

ЗАВИЛЬСКИЕ показали, что я давал лес бандеровцам на строительство землянок. В отношении лесоматериала, который брался бандеровцами из леса, то здесь сама логика показывает, что в то время было безвластие и бандеровцы брали лесоматериал под влиянием угрозы, принуждения. И будь в то время любой на моем месте, не стал бы сопротивляться, иначе был бы уничтожен. И здесь, в Луцке, контрразведка бросила [меня] в темный погреб, не давая три дня кушать. Она заставляла подтвердить ложные показания лжепровокаторов, которые на почве прошлой злобы (не давал возможности воровать лес) очернили мое имя и бросили на долгие годы в тюрьму. После трехдневного пребывания в контрразведке был отправлен в Луцкое областное МВД, которое также продолжало физически издеваться надо мною, заставляя давать ложные показания в отношении самого себя, подтверждающие показания лжепредателей, которые дали абсолютно ложные показания без каких-либо фактов преступления с моей стороны по отношению поляков, советского народа, партии и правительства.

Находясь в Луцке, в органах областного МВД, я просил следователя, чтобы он опросил любых жителей села Колодежи Сенкевичевского района Волынской области, которые всегда дадут данные, которые характеризовали меня как честного охранника общественного леса, и который не служил в бандеровцах, не сотрудничал с ними, не избивал никаких поляков, а вел честный образ жизни.

Следователь Луцкого МВД не обратил внимания на мою справедливую законную просьбу в отношении опроса всех жителей с. Колодежи за мою деятельность во время немецкой оккупации. Следователь не стал опрашивать, зная, что этим самим придеться освободить как честного гражданина.

Согласно советских законов следователь не имеет права домагаться показания или сознания обвиняемого путем насилия, угроз и других подобных мер.

Прибегая к фабрикации ложного дела, следователь Луцкого МВД опять принялся избивать, мучить и морить голодом. И так промучив меня 10 дней и не добившись ничего ему нужного, отправил в Луцкую тюрьму, где я просидел более м[еся]ца.

После чего меня очень слабого вывезли в г. Киев, в Лукьяновскую тюрьму, где проводилось опять следствие. Так почему же, если рассуждать справедливо, следователь не окончил следствие на месте, где были жители, знающие меня, которых можно было опросить. Кроме этого, в г. Луцке находился Военный Трибунал, который судил людей и мог осудить меня.

Вероятно, не было достаточно ложного материала, на основании которого можно было бы судить. А поэтому отправили за каких-либо четыреста км в г. Киев, где приступили вслепую к полной фабрикации ложного дела. Следователь здесь к каким только пыткам не прибегал, чтобы добиться моей подписи под ложно сфабрикованным делом. Он физически издевался надо мною. Он бил меня, целыми сутками не давал ничего кушать, бросал в темные погреба, в которых находилась вода, было очень мало пространства, заставлял обессиленного стоять по восемь часов, заложив руки за спину. Не давал ночами спать, потому что помимо дневных допросов вызывали каждую ночь, где приходилось выдерживать всякого рода издевательства со стороны следователя. В силу всего этого, т. е. нечеловеческого ведения следствия, не читая, подписал на себя сфабрикованное дело, носящее явно ложное дело без всяких фактов действительности, которое составлялось из слов показания поляков провокаторов, которых побудила дать ложные показания их злоба, которую они имели на меня из-за корыстных своих побуждений, т. к. я им не давал воровать лес, будучи лесником.

А поэтому считаю свою подпись недействительною, само дело – ложно сфабрикованным, а приговор несправедливым. Будучи в суде Киевского Военного Трибунала, я просил его приостановить суд, т. к. все дело носит явно ложный характер, а следственные протоколы подписал в силу физического воздействия со стороны самого следователя.

Следствие велось односторонне, без опроса свидетелей с моей стороны. А так как я бандеровцем не был, а был только лесником, охраняющий общественный лес, а потому просил отложить расбор дела.

Я просил вызвать и допросить свидетелей с. Колодежи – всех жителей или сколько угодно суду человек, которые докажут, что действительно никаким бандеровцем не был, никаких поляков не убивал, никакого имущества не грабил, а вел честный образ жизни.

Суд отказал в моей просьбе, отвечая так, что, мол, мы будем придерживаться протоколов следствия, и удалился в совещательную комнату. А через каких-нибудь десять минут вынес несправедливый суровый приговор – 20 лет ктр.

Гражданин Председатель Верховного Суда СССР, оканчивая свою жалобу, я еще раз напоминаю Вам о нарушении советской законности следственными и судебными органами, которая выразилась в таких вариантах.

1. Обвинительное заключение для ознакомления не вручалось (отобрана подпись, обвинение не зачитывалось, копия не выдавалась на руки).

2. Было отказано мне в законной защите на судебном процессе, а также была лишена возможность на обжалование приговора, т. к. объявлялось без права на обжалование.

3. Жители деревни Колодежи не допрашивались следователем, а также не были вызваны Киевским Военным Трибуналом на суд в качестве свидетелей.

4. Я не нанес никакого ущерба интересам государства. Дело мое носит явно ложный характер.

Приговор считаю несправедливым, потому что бандеровцем не был, с ними не сотрудничал, а также не сотрудничал с немцами, не убивал никаких поляков, не грабил ни у кого никакого имущества, а вел честный образ жизни, будучи только охранником общественного леса.

Отбывая срок своего несправедливого сурового наказания в отдаленных местах Советского Союза – в Кемеровской и Иркутской областях, я и здесь вел и веду честный образ жизни. Работал всегда, не нарушая трудовой и лагерной дисциплины. Относился честно к труду, вследствии чего потерял здоровье, став инвалидом 2-й группы.

На основании всего мною сказанного прошу Вас рассмотреть мое дело, опротестовать приговор, который является несправедливым, потому что я не совершил никаких преступлений перед народом, партией и правительством.

Я надеюсь, что мое дело будет рассмотрено и буду освобожден из-под стражи, как честный труженик великого советского народа, которым был, есть и буду.

(подпись) (ТЛУМАЧ)

8.IX. 1955 года.

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 1927, арк. 267–270.

[*]Камера попереднього ув'язнення.

Д о к у м е н т № 87

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У "ПРО ПОСИЛЕННЯ БОРОТЬБИ З УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТАМИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ"

м. Київ, 10 січня 1945 року

№ ПБ 53/9-оп.
10.I–1945 г.
[резолюція][*]
ОСОБАЯ ПАПКА

ОБ УСИЛЕНИИ БОРЬБЫ С УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИМИ НАЦИОНАЛИСТАМИ
В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УКРАИНЫ
ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У

ЦК КП(б)У отмечает, что партийные организации западных областей УССР, органы НКВД и НКГБ, внутренние и пограничные войска НКВД, выполняя решения ЦК ВКП(б) от 27 сентября 1944 года "О недостатках в политической работе среди населения западных областей УССР" и ноябрьского пленума ЦК КП(б)У, добились некоторых достижений в борьбе с украинско-немецкими националистами.

Однако, ЦК КП(б)У считает, что обкомы КП(б)У, органы НКВД и НКГБ имеют еще много серьезных недостатков в деле борьбы с украинско-немецкими националистами. Основными из них являются:

1. Еще недостаточно развернута партийно-политическая и культурная работа среди населения. Партийные организации проводят политическую работу, главным образом, в райцентрах и в близлежащих селах, а отдаленные населенные пункты не охватывают своим влиянием.

В ряде районов работа по раз'яснению обращения Президиума Верховного Совета, Совнаркома УССР и ЦК КП(б)У к населению западных областей проводится слабо. Это обращение еще не доведено до всех сел и многие крестьяне о нем совершенно не знают. В некоторых районах эта работа проведена компанейски и в настоящее время прекращена.

2. Слабо поставлена агентурная работа органов НКГБ и НКВД. До сих пор агентурная сеть по борьбе с оуновским подпольем и бандформированиями малочислена и особенно малочислена агентура, умеющая глубоко проникать в националистическое подполье. Принимаемые меры к ее расширению неудовлетворительны.

Органы НКГБ и НКВД не воспользовались тем, что ОУН в начале немецкой оккупации существовала легально, что дает им возможность легче выявить и переловить оуновцев, которые в то время находились в легальном положении.

3. При проведении чекистско-войсковых операций органы НКВД часто действуют по шаблону. Имеют место факты, когда операции плохо планируются и готовятся. Не обеспечивается строгая секретность при подготовке чекистско-войсковых мероприятий.

Войска НКВД не всегда используются рационально. Бывают случаи, когда войсковые подразделения бездействуют, а некоторые из них вместо активных наступательных действий придерживаются тактики пассивной обороны и отсиживаются в населенных пунктах.

4. Имели место совершенно недопустимые случаи, когда отдельные бойцы и офицеры органов НКВД и НКГБ, не разобравшись, применяют репрессии – жгут хаты и убивают без суда отдельных граждан, которые совершенно непричастны к бандитам, чем дискредитируют себя и органы советской власти .

5. ЦК КП(б)У особо отмечает, что некоторые руководители партийных организаций считают, что в борьбе с украинско-немецкими националистами они должны заниматься только политико-массовой работой среди населения и самоустраняются от руководства делом вооруженной борьбы, которую ведут органы НКВД и НКГБ, что является совершенно неправильным.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Обязать Львовский, Волынский, Станиславский, Тернопольский, Дрогобычский, Ровенский и Черновицкий обкомы КП(б)У, наркомов НКВД и НКГБ, начальников внутренних и пограничных войск НКВД, начальников областных управлений НКВД и НКГБ всемерно и решительно усилить борьбу с украинско-немецкими националистами с тем, чтобы использовать зимний период для окончательного разгрома и ликвидации банд и подполья украинско-немецких националистов.

2. Обязать обкомы КП(б)У западных областей, руководствуясь решениями ЦК ВКП(б) от 27 сентября 1944 года и ноябрьского пленума ЦК КП(б)У, коренным образом улучшить политическую работу среди населения, обратив особое внимание на то, чтобы партийно-политической работой были охвачены все села, предприятия и учреждения.

Усилить работу по разъяснению обращения Президиума Верховного Совета, Совнаркома УССР и ЦК КП(б)У к населению западных областей Украины, довести это обращение до сознания каждого жителя западных областей.

В своей политической работе партийные организации должны особое внимание обратить на разоблачение вылазок кулачества, торговцев и других капиталистических элементов, которые являются опорой и организаторами банд украинско-немецких националистов и, чувствуя приближение своей гибели, оказывают бешеное сопротивление всем мероприятиям советской власти.

В этой работе необходимо, опираясь на бедноту, привлекая к беспощадной борьбе с кулаком середняка, изолировать кулака и лишить его влияния на массы.

Партийные организации должны вскрывать злодеяния украинско-немецких националистов, поднимать против них ярость народных масс, умело используя политический подъем среди рабочих, крестьян, интеллигенции и преданность их советской власти.

Необходимо более решительно разоблачать украинско-немецких националистов в печати, как агентов и пособников немцев.

3. Обязать начальников облуправлений НКГБ и НКВД и секретарей обкомов КП(б)У решительно улучшить работу по созданию и расширению сети нашей агентуры. Добиться в ближайшее время такого положения, чтобы в каждом населенном пункте была бы наша агентура.

Широко привлекать к агентурной работе местных жителей, проверенных и преданных советской власти, а также из числа бывших участников оуновских организаций. Внимание агентуры направить прежде всего на выявление организующих оуновских центров, местонахождения банд и их замыслов.

Систематически проводить работу по политическому воспитанию агентуры и обучению ее технике агентурной работы.

4. Обязать наркома внутренних дел УССР тов. РЯСНОГО и начальников облуправлений НКВД до 15 февраля провести в сельских местностях западных областей УССР учет жителей в возрасте от 15 лет и выше. В связи с этим начальники облуправлений НКВД должны издать приказы, в которых указать цели и причины проведения учета населения. В приказах указать, что оуновцы вредят налаживанию нормальной жизни населения.[**]

При проведении учета населения точно установить, где находится тот или иной гражданин или гражданка. Родственников тех лиц, которых не будет установлено точное местонахождение, предупредить под расписку, что если эти лица не явятся в органы советской власти, то они будут считаться участниками банд и к их родственникам будут применены репрессии, вплоть до ареста и выселения.

В приказах также указать, что гражданин, знающий, где укрываются бандитские группы или отдельные бандиты, или знающий, что у кого-либо из граждан ночевал или скрывался бандит, обязан сообщить об этом органам советской власти, в противном случае он будет считаться соучастником бандитов, с вытекающими отсюда последствиями.

Этим же приказом установить в каждом селе такой порядок, который бы закрыл для бандитов каждое село и каждый дом.

Назначить в селах и поселках уполномоченных участков и десятихатских, которым вменить в обязанность следить за соблюдением установленного порядка и принимать необходимые меры к нарушителям, а также сообщать органам советской власти, кто из населения куда отлучается, кто предоставляет ночлег бандитам, снабжает их продовольствием и оказывает другие услуги.

Установить, что население может предоставлять право ночлега только по разрешению сельсовета.

Организовать в каждом селе и поселке самоохрану местным населением. Самоохрана с наступлением темноты должна задерживать всех лиц, прибывающих в населенный пункт и препровождать их в сельсовет.

Составление списков самоохраны и чередование круглосуточных дежурств возложить на председателей сельсоветов.

Назначить на каждые два села участкового уполномоченного милиции, на которого возложить контроль за проведение в селах этого порядка.

Также организовать охрану предприятий, создав группы самоохраны из рабочих.

Тов. РЯСНОМУ в трехдневный срок разработать, утвердить и разослать начальникам облуправлений текст примерного приказа и формы списков.

Обкомам и райкомам КП(б)У выделить в помощь органам НКВД работников для проведения учета населения.

5. Усилить бдительность партийных организаций, органов НКВД и НКГБ. Обкомы КП(б)У, начальники облуправлений НКВД и НКГБ должны добиться такого положения, чтобы все подготавливаемые и проводимые мероприятия и операции по борьбе с бандами держались в строгом секрете. Виновных в разглашении тайны и болтунов беспощадно наказывать, вплоть до исключения из партии и предания суду.

Тщательно разрабатывать календарные планы операций, хорошо и продумано их готовить и при проведении этих операций проявлять больше инициативы, напористости, гибко меняя тактику в зависимости от обстановки.

Не пропускать ни одного случая бандпроявлений без ответных репрессий, усилить высылку семей бандитов и кулаков, оказывающих какую бы то ни было помощь бандитам.

Создать истребительные батальоны из местного населения в каждом райцентре, а где представляется возможным и в крупных селах.

Добиться, чтобы ядро каждого батальона составляла небольшая группа из партизан или других лиц, имеющих опыт борьбы с бандитами. Создать в каждом населенном пункте группы содействия истребительным батальонам из местных жителей.

6. Обязать начальника внутренних войск НКВД Украинского округа генерала МАРЧЕНКО и начальников погранвойск генералов БУРМАКА и ДЕМШИНА улучшить подготовку и проведение чекистско-войсковых мероприятий и воспитывать своих командиров частей так, чтобы каждое подразделение проявляло бы активность и инициативу в борьбе с бандами. Строго наказывать тех командиров, которые отсиживаются в спокойных селах и придерживаются тактики пассивной обороны.

Лиц, отличившихся в борьбе с оуновцами, представлять к правительственным наградам сразу же после проведения операции и всячески их поощрять.

7. Командующему войсками Львовского военного округа генералу СМИРНОВУ дать указание войскам округа о том, чтобы все части, дислоцирующиеся в населенных пунктах, оказывали всемерную помощь местным властям в борьбе с украинско-немецкими националистами.

8. ЦК КП(б)У считает совершенно неправильным утверждение отдельных руководителей партийных и комсомольских организаций, что комсомольские организации, якобы, следует создавать только в тех селах, где уже есть группы содействия истребительным батальонам.

Обязать обкомы КП(б)У и ЦК ЛКСМУ в ближайшее время добиться создания комсомольских организаций в каждом селе, на каждом предприятии и усилить политико-воспитательную работу среди молодежи.

9. Секретарям обкомов, горкомов и райкомов КП(б)У, начальникам облуправлений и райотделов НКВД и НКГБ не пропускать ни одного случая нарушения советской законности без расследования и привлечения виновных к строжайшей ответственности.

10. Усилить партийно-массовую и политическую работу среди работников НКВД, НКГБ и в войсках НКВД.

Территориальные партийные организации должны считать своей партийной обязанностью проведение повседневной политико-воспитательной работы среди личного состава НКВД и НКГБ.

Учитывая, что в органы НКВД и НКГБ пришло много молодых малоопытных работников – организовать систематическую чекистскую учебу работников НКВД и НКГБ по повышению их деловой квалификации путем организации краткосрочных курсов, семинаров, организации специальных лекций и издания руководящей литературы.

Обязать наркомов НКВД и НКГБ тт. РЯСНОГО и САВЧЕНКО, секретаря ЦК КП(б)У по пропаганде тов. ЛИТВИНА до 10 февраля издать специальную брошюру для чекистов о методах и ухищрениях, применяемых украинско-немецкими националистами.

11. Провести во всех областях совещания секретарей райкомов КП(б)У, председателей райисполкомов и начальников райотделов НКВД и НКГБ, на которых заслушать доклады о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в районах.

Установить следующие сроки проведения совещаний: в Львовской области – 10 января, Волынской – 12 января, Ровенской – 14 января, Дрогобычской – 16 января, Станиславской – 18 января, Тернопольской – 20 января и Черновицкой – 22 января.

Ознакомить участников совещания с настоящим постановлением.

12. Обязать обкомы КП(б)У оказывать всяческую помощь и особенно помощь в восстановлении жилья и имущества (лес, стройматериалы, приобретение скота) жителям, пострадавшим от банд украинско-немецких националистов, за счет конфискованного у бандитов имущества. Помощь оказывать по решению облисполкома.

13. Обязать секретарей обкомов КП(б)У до 20 января с. г. разработать конкретные мероприятия по усилению борьбы с бандами украинско-немецких националистов и представить их ЦК КП(б)У.

***

ЦК КП(б)У подчеркивает, что борьба с украинско-немецкими националистами в настоящее время является главнейшим и первостепенным делом большевиков западных областей Украины.

ЦК КП(б)У требует от всех руководителей партийных и советских организаций западных областей УССР, от всех коммунистов и комсомольцев самой решительной и беспощадной борьбы с бандами украинско-немецких националистов.

ЦК КП(б)У устанавливает, что секретари обкомов, горкомов и райкомов КП(б)У несут партийную и государственную ответственность за состояние дела борьбы с оуновским бандитизмом в своих областях и районах.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 1–12.

---

[*] На першій сторінці документа – підпис М. Хрущова і чотири нерозбірливих підписи.

[**] В оригіналі документу це речення викреслено.

Документ № 88

**ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У
"ПРО ПРОВЕДЕННЯ РЕЄСТРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ "**

м. Київ, 13 січня 1945 року

ПБ 54/2-оп
ОСОБАЯ ПАПКА
*19.I–1945 г.**
Сов[ершенно] секретно

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (БОЛЬШЕВИКОВ) УКРАИНЫ

от 13 января 1945 г.

О проведении регистрации населения в западных областях Украины

1. Утвердить проект приказа, представленный Народным Комиссаром Внутренних дел УССР "О проведении регистрации населения в западных областях УССР".

2. Приказ издать от имени начальников областных управлений НКВД западных областей УССР.

3. Обязать обкомы и райкомы КП(б)У западных областей УССР организовать разъяснение этого приказа в каждом населенном пункте с тем, чтобы довести его до сознания всего населения западных областей УССР.

4. Обязать обкомы и райкомы КП(б)У западных областей УССР оказать всемерную помощь органам НКВД в успешном проведении регистрации всего населения в западных областях УССР.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б)У (подпись) ХРУЩЁВ

На документі – резолюція "За" і чотири нерозбірливих підписи.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 28.

---

*Дописано рукою.

Документ № 89

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ ВІКТОРА МИКОЛАЙОВИЧА ПОМ'ЯНОВСЬКОГО

м. Павлодар, 16 січня 1945 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
ОБВИНЯЕМОГО ПОМЯНОВСКОГО ВИКТОРА НИКОЛАЕВИЧА
ДОПРОС начат в 14.00 16.01.1945 г.

г. Павлодар

ВОПРОС: На допросе от 20 декабря 1944 года Вы показали, что после востановления в Западной Украине Советской власти и массовом переходе членов "ОУН" на сторну немцев, было получено указание центра "ОУН" остаться членам "ОУН" на территории СССР и подготовливаться к вооруженному выступлению против СССР. Откуда Вам это извесно?

ОТВЕТ: В начале 1940 года мой брат – Помяновский Федор Николаевич совместно с другими членами "ОУН" нелегально пытался перейти госграницу в Германию, но дойдя до границы, где был указан путь перехода границы членам "ОУН", их возвратили обратно.

Прийдя домой, брат рассказывал мне, что он совместно с другими членами "ОУН" доходил до границы и в момент перехода границы был выслан из центра "ОУН" человек, кто именно он не назвал,

последний, якобы, объяснил, что по указанию центра "ОУН" членам "ОУН" запрещено переходить границу, а должны остаться на территории Советского Союза (перейти на нелегальное положение), организоваться в банды и подготавливаться к вооруженному выступлению против Советского Союза, т. к. Германия должна скоро выступить против СССР.

Рассказав об этом, он в скором времени перешел на нелегальное положение с другими членами "ОУН". На нелегальном положении он находился до лета 1940 года, кто еще с ним находился на нелегальном положении, я не знаю.

Летом 1940 года СОРОКА Василий получил письмо из Западной Украины от КОРОЛЬЧУК[А] Степана, который в своем письме описывал, что на Волыни Советской властью была обнаружена группа украинцев, а многие из них во время задержания были расстреляны, в том числе писал, что был убит и мой брат – ПОМЯНОВСКИЙ Федор.

Позже КОРОЛЬЧУК получил письмо из Волыни, от кого, я не знаю, в котором также описывалось, что украинцы оказывали сопротивление Советской власти и часть из них Советской властью была убита, а ПОМЯНОВСКИЙ Федор, якобы, был арестован и осужден к 8 годам лишения свободы.

ВОПРОС: Скажите, находясь на нелегальном положении, Ваш брат ПОМЯНОВСКИЙ Федор поддерживал с вами связь?

ОТВЕТ: После того, как мой брат обьяснил мне, что он переходит на нелегальное положение и уехал из дому, я больше с ним не встречался и ни какой связи не поддерживал. В марте 1940 года я был переселен в Казахстан. От него писем я не получал.

Допрос прерван в 16.30.

Протокол прочитан, показания записано с моих слов правильно. ПОМЯНОВСКИЙ
Допросил: Нач. След. Отделения УНКГБ по В/о
Лейтенант Госбезопасности ХУТОРНОЙ
(печать) Верно: Нач. След. Отделения УНКГБ по В/о
Лейтенант Госбезопасности (подпись) ХУТОРНОЙ

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 2628, арк. 124.

Д о к у м е н т № 90

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У
"ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ЩОДЕННОЇ ЗВІТНОСТІ ОБКОМІВ КП(Б)У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПРО ХІД БОРОТЬБИ З БАНДИТИЗМОМ"

м. Київ, 21 січня 1945 року

ПБ–54/5 оп.
22.І–1945
*[резолюція]**

ОСОБАЯ ПАПКА

ОБ УСТАНОВЛЕНИИ ЕЖЕДНЕВНОЙ ОТЧЕТНОСТИ ОБКОМОВ КП(Б)У ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ О ХОДЕ БОРЬБЫ С БАНДИТИЗМОМ.
ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У

С целью установления контроля и для усиления борьбы с бандитизмом ЦК КП(б)У
ПОСТАНОВЛЯЕТ:

Обязать обкомы КП(б)У Западных областей Украины, начиная с 25 января 1945 года ежедневно докладывать ЦК КП(б)У о ходе борьбы с бандитизмом и представлять сводку (форма прилагается).

Завести аналогичный порядок отчетности райкомов КП(б)У перед обкомами.

21/I–[19]45 г.
мг/.

ЕЖЕДНЕВНАЯ СВОДКА

О ходе борьбы с бандитизмом по ....области за ....1945 г.

Ном. п/п	Наименование районов.	Наличие банд и бандитов	Количество банд-проявлений.	Взято в плен бандитов.	Явилось с повинной.	Убито.	Наши потери убитыми		Выселено семей бандитов	Выявлено схронов	Захвачено винтовок и др. вооружения	Захвачено др. трофеи (указать какие)
							В войсках	В партийно-советском активе				

Дописано рукою:

"Примечание: Итоговые данные по области передаются в ЦК КП(б)У ежедневно по телефону, а порайонные данные отправляются ежедневно почтой".

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 56–57.

[*]На документі є підпис М. Хрущова і ще чотири нерозбірливих підписи.

Документ № 91

ТАЄМНИЙ ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(Б)У М. ХРУЩОВА СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМІВ І РАЙКОМІВ КП(Б)У, НАЧАЛЬНИКАМ УПРАВЛІНЬ НКВС І НКДБ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПОСИЛЕННЯ БОРОТЬБИ З ОУНІВСЬКИМ ПІДПІЛЛЯМ

м. Київ, 3 лютого 1945 року

№ ПБ 55/6-оп ОСОБАЯ ПАПКА
Сов[ершенно] секретно

СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМОВ И РАЙКОМОВ КП(б)У, НАЧАЛЬНИКАМ ОБЛАСТНЫХ УПРАВЛЕНИЙ НКВД И НКГБ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР

ЦК КП(б)У 10 января с. г. принял решение об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами, в котором потребовал от руководителей партийных организаций, органов НКВД и НКГБ западных областей УССР в течение зимнего периода ликвидировать националистические банды и оуновское подполье. ЦК КП(б)У подчеркнул, что секретари обкомов и райкомов КП(б)У несут партийную и государственную ответственность за выполнение этой важнейшей задачи.

ЦК КП(б)У еще раз напомнил всем руководителям партийных организаций, что для успешной борьбы с украинско-немецкими националистами нужно мобилизовать все силы партийно-советского актива, улучшить политическую работу среди населения, решительно и беспощадно разоблачать вражеские действия кулачества и других капиталистических элементов.

За последнее время партийные организации, органы НКВД и НКГБ некоторых районов западных областей, особенно Львовской, Дрогобычской и Станиславской, добились положительных результатов в борьбе с украинско-немецкими националистами.

В Львовской области за период с 10 по 31 января с. г. при проведении операций было убито 771 бандит и захвачено в плен 4.732. За этот же период явилось с повинной 4.335 человек.

В Дрогобычской области за этот срок убито при проведении операций 876 бандитов и захвачено в плен 1.729, явилось с повинной 3.677 человек.

В Станиславской области с 10 по 31 января при проведении операций убито 944 бандита, захвачено в плен 1.323, явилось с повинной 1.155 бандитов.

Неплохих результатов добились в тех районах, где по-настоящему взялись за выполнение указаний Центрального Комитета КП(б)У, умело сочетая партийно-политическую работу среди населения с проведением чекистско-войсковых мероприятий.

В результате проведения массовой работы среди населения, войсковых операций усилилась явка с повинной, причем в отдельных районах эта явка принимает массовый характер. Так, например, в Пониковецком районе Львовской области с 17 по 26 января с. г. явилось с повинной бандитов и уклонявшихся от призыва в Красную Армию 930 человек; в Золочевском районе Львовской области с 24 по 31 января с. г. явилось с повинной 581 человек; в Галичском районе Станиславской области с 25 по 31 января явилось с повинной 458 человек.

Однако общее состояние борьбы с националистами в западных областях остается пока неудовлетворительным. Неплохие результаты в борьбе с бандами и оуновским подпольем имеют только отдельные районы. В большинстве районов, особенно Тернопольской, Волынской и Черновицкой областей плохо выполняется решение ЦК КП(б)У от 10 января с. г.

В Тернопольской области с 10 по 31 января взято в плен бандитов 461, в Волынской взято в плен 400, в Черновицкой взято в плен 198.

О неудовлетворительной работе партийных организаций, органов НКВД и НКГБ в этих областях свидетельствует небольшое количество явившихся с повинной бандитов. Так, например, в Тернопольской области с 10 по 31 января с. г. явилось с повинной 438, в Волынской области явилось с повинной 636, в Черновицкой области явилось с повинной 604 бандита.

Такое положение объясняется тем, что некоторые обкомы и секретари райкомов КП(б)У, начальники управлений НКВД и НКГБ западных областей не сделали еще для себя необходимых выводов из решения ЦК КП(б)У, не перестроили свою роботу в соответствии с требованиями ноябрьского пленума ЦК КП(б)У.

Несмотря на наличие условий и возможностей организовать борьбу с бандитами и националистическим подпольем повсеместно, руководители парторганизаций, органов НКВД и НКГБ до сих пор проводят операции только в небольшом количестве районов, а в районах только в отдельных населенных пунктах. Не координируется проведение операций между районами.* Так, например, в Черновицкой области с 25 по 30 января с. г. операции проводились только в 4 районах, а в остальных 10 районах, где имеются бандиты, за это время операции почти не проводились и не было захвачено ни одного бандита, не было явок с повинной. В Волынской области из 30 районов с 25 по 30 января операции проводились только в 19 районах, в Ровенской области только в 12 районах.

Такая практика дает возможность бандитам легко уходить от преследований. Из районов, где проводятся операции, бандиты уходят в те места, где в настоящее время не ведут борьбы с бандами и выжидают пока закончатся операции, после чего снова возвращаются в "прочесанные" районы и села.

Секретари обкомов и райкомов КП(б)У как следует не изучают положения в районах, плохо знают о количестве банд и их численности.

Секретарь Тернопольского обкома КП(б)У т. КОМПАНИЕЦ в сводке о ходе борьбы с бандитизмом сообщил, что на 24 января с. г. в области было 960 бандитов, а на следующий день он сообщил, что в области имеется 2.903 бандита. 26 января новые данные, что в области было 3.877 бандитов. За время с

24 по 31 января с. г. по данным обкома КП(б)У было уничтожено и взято в плен 690 бандитов и явилось с повинной 437. Исходя из этих данных, количество бандитов в области должно уменьшиться на 1.127 чел. и на 1 февраля, если учитывать предыдущие данные, должно было бы остаться 2.750 бандитов. Однако по данным обкома на 1 февраля в области насчитывается 5.620 бандитов.

Секретарь Черновицкого обкома КП(б)У т. Зеленюк сообщил, что на 24 января с. г. в области было 719 бандитов. По данным обкома с 25 по 31 января было уничтожено и взято в плен 155 бандитов и явились с повинной 290, а всего количество бандитов должно было уменьшиться на 445 чел. Между тем, на 1 февраля обком сообщает, что в области насчитывается 692 бандита.**

По таким данным нельзя установить действительного наличия банд и бандитов в области и состояния борьбы с ними.

В ряде районов до сих пор не организовали борьбы с бандами и националистическим подпольем. Об этом свидетельствуют следующие факты: в Дубновском районе Ровенской области (секретарь райкома КП(б)У т. ЖУКОВ, начальник райотдела НКВД т. ГОЛУБ, начальник райотдела НКГБ т. МАКСИМОВ) с 10 по 30 января проведена только одна операция. Районная партийная организация, насчитывающая 97 коммунистов, не мобилизована на борьбу с украинско-немецкими националистами.

В Цуманском районе Волынской области имеется большое количество бандитов. Несмотря на это, райком КП(б)У (секретарь т. ЩЕРБАТЮК) никаких мер не принял для ликвидации банд. С 25 по 30 января в районе при проведении операций не было убито и взято в плен ни одного бандита, не выявлено ни одного схрона, не выселено ни одной семьи.

Такое же положение в Любашовском*** районе Волынской области (секретарь райкома т. [ИСАЙ]**** ТАРСОВ), Путиловском районе Черновицкой области (секретарь райкома т. ХИЛЬКО).

Проверкой установлено, что ряд обкомов и райкомов КП(б)У неудовлетворительно выполняют решения ЦК КП(б)У об улучшении политической работы среди населения западных областей. В ряде районов Ровенской области политическую работу по-прежнему продолжают вести в райцентрах и в ближних селах, а в дальние села партийные и советские работники не выезжают.

В некоторых районах Ровенской области, как, например, в Рафаловском (секретарь райкома КП(б)У т. ЗАДОРОЖНЫЙ), не подобраны все председатели сельсоветов, до последнего времени не проводилась работа по созданию в селах актива, во многих селах района не проводятся собрания крестьян.

ЦК КП(б)У поставил перед партийными организациями и органами НКВД западных областей задачу к 15 февраля с. г провести учет взрослого населения. Проверкой установлено, что в ряде районов эта работа проводится неудовлетворительно. Некоторые руководители передоверили это важнейшее дело второстепенным работникам и сводят учет населения к формальной регистрации. Имеются случаи, когда проведение учета поручено малоопытным и неподготовленным лицам, которые безразлично относятся к сообщениям жителей и заполняют списки на основании устных заявлений, не проверяя их документами.

В ряде районов создание истребительных батальонов, организация групп самоохраны, выделение участковых уполномоченных проходят медленно, без должной организованности. Так, например, в Теремновском районе Волынской области (секретарь райкома КП(б)У т. ЦАРИКОВСКИЙ) еще и до настоящего времени истребительный батальон не создан. В Камень-Каширском районе (секретарь райкома КП(б)У т. ЛИТВИНОВ) и Головнянском районе (секретарь райкома КП(б)У т. ЛИПОВ) до настоящего времени не начали создавать групп самоохраны, не выделили в селах десятихатских.

Некоторые партийные организации не уделяют должного внимания работе комсомола. В Волынской области с 1 по 20 января не создано в селах ни одной первичной комсомольской организации.

***

ЦК КП(б)У требует от обкомов и райкомов КП(б)У, от органов НКВД и НКГБ, от всех коммунистов западных областей Украины в ближайшее время устранить указанные недостатки и мобилизовать все силы на выполнение решения ЦК КП(б)У от 10 января с. г. “Об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях УССР”.

ЦК КП(б)У предупреждает руководителей партийных организаций, органов НКВД и НКГБ, что за безответственное отношение к этому столь важному государственному делу виновные будут сняты с занимаемых постов, привлечены к строжайшей партийной ответственности и преданы суду.

Секретарь ЦК КП(б)У Н. ХРУЩЁВ
3 февраля 1945 года.

На першій сторінці документа є резолюції:
1. "Тов. Хрущёв "за". 3/II–45." Підпис нерозбірливий.
2. "Согласен. 3/2. 45. Д. МАНУИЛЬСКИЙ."
3. "За". 3.II.45. Підпис нерозбірливий.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 83–90.

---

[*]Це речення дописано рукою.
[**]Цей абзац в оригіналі документа перекреслено.
[***]Так у документі. Правильно – Любешовском.
[****]Дописано рукою.

Д о к у м е н т № 92

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б) УКРАЇНИ ПРО ЗНАЧНІ НЕДОЛІКИ ЩОДО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЦК КП(Б) УКРАЇНИ ВІД 10 СІЧНЯ 1945 РОКУ "ПРО ПОСИЛЕННЯ БОРОТЬБИ З УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТАМИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР" В ПУТИЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ І ЛОКАЧИНСЬКОМУ РАЙОНІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ"

м. Київ, 12 лютого 1945 року

ПБ–55/60 оп.
12.II–1945 г.
ОСОБАЯ ПАПКА

О СЕРЬЕЗНЫХ НЕДОСТАТКАХ В ВЫПОЛНЕНИИ РЕШЕНИЯ ЦК КП(Б)У ОТ 10 ЯНВАРЯ 1945 ГОДА "ОБ УСИЛЕНИИ БОРЬБЫ С УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИМИ НАЦИОНАЛИСТАМИ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР" В ПУТИЛЬСКОМ РАЙОНЕ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ И ЛОКАЧЕВСКОМ[*] РАЙОНЕ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У

[...][**]

Проверкой также установлено, что Волынский обком КП(б)У и первый секретарь обкома тов. ПРОФАТИЛОВ неудовлетворительно выполняют решение ЦК КП(б)У от 10 января 1945 года, в результате чего во многих районах области борьба с украинско-немецкими националистами по настоящему не развернута.

Так, в Локачевском районе этой области (секретарь райкома КП(б)У тов. ВОЛВЕНКОВ) учет населения проходит исключительно плохо. Это важнейшее дело передоверено малоопытным работникам. Задачи и причины проводимого учета населению не разъяснены.

Комиссии, проводящие учет населения, не имеют бланков. При записи сведений, не требуют их подтверждения документами, отсутствуют росписи лиц, дающих сведения. В некоторых селах учет проведен настолько плохо, что пропущенные целые семьи. Так, в селе Козлов, после окончания работы комиссии, остались не учтенными 10 семейств.

Совершенно неудовлетворительно поставлена политическая работа среди населения. В 5 сельсоветах обращение Правительства и ЦК КП(б)У к населению западных областей до сих пор не доведено до крестьян. Газеты не доходят до сел, а оседают в райцентре. Избы-читальни в районе не работают.

В результате запущенности массово-политической работы среди населения и отсутствия настоящей борьбы с бандитами, банды продолжают терроризировать население.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. За плохую организацию борьбы с украинско-немецкими националистами, неудовлетворительную работу по восстановлению органов советской власти и слабый разворот массово-политической работы среди сельского населения первому секретарю Черновицкого обкома КП(б)У тов. Зеленюку и председателю облисполкома тов. Коликову – объявить выговор.

2. За слабое развертывание борьбы с украинско-немецкими националистами в районах области и массово-политической работы среди населения предупредить первого секретаря Волынского обкома КП(б)У тов. Профатилова и председателя облисполкома тов. Решетняка. (ЦК КП(б)У требует от тов. тов. Профатилова и Решетняка конкретного улучшения работы в борьбе с украинско-немецкими националистами.)***

3. Обязать первого секретаря Черновицкого обкома КП(б)У тов. Зеленюка, председателя облисполкома тов. Коликова и первого секретаря Волынского обкома КП(б)У тов. Профатилова:

а) принять решительные меры и немедленно ликвидировать недостатки, отмеченные в настоящем постановлении;

б) мобилизовать всех коммунистов, комсомольцев, советский актив, лучшую часть интеллигенции, рабочих, служащих и крестьян-бедняков на повсеместную борьбу с бандитизмом в области;

в) обратить серьезное внимание на всемерное улучшение массово-политической работы среди сельского населения, и в особенности среди молодежи. Добиться такого положения, чтобы закрыть бандитам доступ в села и днем и ночью;

г) запретить районным руководителям выезд из пределов района без разрешения КП(б)У;

д) обеспечить безусловное выполнение решения ЦК КП(б)У от 10 января 1945 года “Об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях УССР”.

4. Обязать Черновицкий обком КП(б)У (т. Зеленюк) проверить работу Путильского райкома КП(б)У и райисполкома, обсудить на бюро обкома и виновных в бездеятельности привлечь к строгой ответственности.

Настоящее решение разослать всем обкомам КП(б)У и облисполкомам западных областей.

На документі є резолюції:

1) “За”, підпис М. Хрущова і чотири нерозбірливих підписи;

2) “тт. Корнийцу, Кириченко, Литвину, Рясному, Савченко, обкомам КП(б)У и исполкомам облсоветов западных областей.

Тир[аж] – 30”.

Крім того, є ряд виправлень, зроблених рукою.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 118–123.

---

*Так в оригіналі. Правильно – Локачинском.

**Упущено дані про події у Чернівецькій області.

***Дописано рукою.

16 Зам. 5156

Д о к у м е н т № 93

ДОВІДКА ПРО КІЛЬКІСТЬ ЧЛЕНІВ ОУНІВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

м. Київ, березень 1945 року

СПРАВКА
о количестве банд и бандитов в областях УССР
по данным обкомов КП(б)У на 15 марта 1945 г.

№ п/п	Область	Количество банд	Количество бандитов
1.	Львовская	49	1200
2.	Волынская	7	704
3.	Ровенская	55	1160
4.	Дрогобычская	69	1384
5.	Станиславская	11	2150
6.	Тернопольская	79	1908

Машинопис, копія.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 184–186.

Д о к у м е н т № 94

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(Б) УКРАЇНИ М. ХРУЩОВА СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМІВ, НАЧАЛЬНИКАМ УПРАВЛІНЬ НКВС, НКДБ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ДАТИ ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ПРИЧИН НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЦК КП(Б)У ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ОУНІВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ*

м. Київ, 16 березня 1945 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Секретарю__________обкома КП(Б)У
товарищу
Начальнику областного управления НКВД
товарищу _______________
начальнику областного управления НКГБ
товарищу __________________

По решению ЦК КП(б)У Вы обязаны были 15 марта 1945 года ликвидировать в своей области банды украинско-немецких националистов.

На совещании секретарей обкомов, начальников областных Управлений НКВД и НКГБ Вы дали обещание закончить ликвидацию банд раньше этого срока.

Однако на 16 марта в Вашей области еще оперируют десятки банд и сотни бандитов. (Для Волынского обкома написать: оперирует около десятка банд и сотни бандитов).**

Таким образом, решение ЦК КП(б)У не выполнено. Вы не сдержали своего слова, данного Центральному Комитету КП(б)У.

ЦК КП(б)У считает, что Вы не сделали надлежащих выводов из решения ЦК КП(б)У и не использовали всех возможностей, которые Вы имели, для окончательного разгрома и уничтожения всех бандитских групп.

Предлагаем Вам в трехдневный срок дать ЦК КП(б)У объяснения о причинах невыполнения решения ЦК от 26 февраля с. г. и сообщить о принятых Вами мерах для окончательного уничтожения оуновских банд в Вашей области.

Секретарь ЦК КП(б)У (подпись) Н. ХРУЩЁВ

16. III – [19]45 г.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 184–185.

---

*Подається без стилістичних правок.

**Дописано рукою.

Д о к у м е н т № 95

ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО ХІД ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ ЦК КП(Б)У ВІД 21 БЕРЕЗНЯ 1945 Р. "ПРО ФАКТИ ГРУБИХ ПОРУШЕНЬ РАДЯНСЬКОЇ ЗАКОННОСТІ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР"

м. Київ, 21 березня 1945 року

ПБ–63/10-оп.
19.V–1945 г.
ОСОБАЯ ПАПКА

О ХОДЕ ВЫПОЛНЕНИЯ РЕШЕНИЯ ЦК КП(Б)У ОТ 21.III.1945 Г. "О ФАКТАХ ГРУБЫХ НАРУШЕНИЙ СОВЕТСКОЙ ЗАКОННОСТИ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР"

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(Б)У

Выполняя решение ЦК КП(б)У от 21.III.1945 года "О фактах грубых нарушений советской законности в западных областях УССР", партийные и советские организации западных областей провели значительную работу по укреплению советской законности, повышению чувства ответственности партийных и советских работников за соблюдение советских законов, на основе проведения массово-политической работы и укрепления законности добились более активного участия местного населения в борьбе с остатками банд украинско-немецких националистов.

Однако, ЦК КП(б)У известны факты, когда отдельные работники НКВД, НКГБ, бойцы пограничных и внутренних войск НКВД и истребительных батальонов продолжают допускать случаи произвола и беззакония (самочинные убийства и избиения, поджоги, изъятие имущества, незаконные аресты и т. д.).

ЦК КП(б)У считает, что эти нарушения советских законов имеют место только потому, что:

а) обкомы и райкомы КП(б)У не сумели довести до сознания каждого коммуниста, работника НКВД, НКГБ, каждого бойца политическую важность строжайшего соблюдения советских законов;

б) некоторые районные парторганизации ограничились формальным обсуждением решения ЦК КП(б)У от 21.III. с. г. на собраниях, не вскрыли всех фактов нарушения законности, имевшихся в их районах, не привлекли виновных к ответственности;

в) вопреки категорическим указаниям ЦК КП(б)У до сих пор имеют место случаи, когда отдельные обкомы и райкомы КП(б)У несвоевременно и не всегда остро реагируют на выявленные факты нарушения советской законности. Например, участковый уполномоченный ДЕМИДОВСКОГО РО НКВД Ровенской области ЧУДАКОВ и нач. штаба истребительного батальона БЕЛОБРОВ в селе

Вовнычи ограбили и избили БУГАЙ Марию. Этот же ЧУДАКОВ в начале апреля с. г. в с. Новый Ток избил СЫВИЧА Иосифа, сын которого находится в Красной Армии. Однако ЧУДАКОВ до сего времени не осужден.

Вопиющий факт беззакония был учинен начальником Жидачувского РО НКВД Дрогобычской области КОРЕНЧУКОМ. По его приказу пулеметчик обстрелял идущих по полю двух мужчин. В результате обстрела был убит тракторист ДУНИН, следовавший из МТС домой. Виновный к ответственности не привлечен.

Подобные факты имеют место и в некоторых других районах западных областей;

г) особые инспекции НКВД и НКГБ недопустимо затягивают расследование дел на виновных работников НКГБ и НКВД, изобличенных в нарушении законности. Так, в особой инспекции УНКВД Дрогобычской области на 25.IV. не было закончено следствие на сотрудника Славского РО НКВД УХАЛКИНА, хотя преступление им совершено еще 30.XII.1944 года;

д) в отдельных райотделениях НКВД имеется засоренность аппарата случайными непригодными работниками;

е) обкомы КП(б)У, нарком внутренних дел т. РЯСНОЙ и нарком государственной безопасности т. САВЧЕНКО, начальники погранвойск НКВД тт. БУРМАК и ДЕМШИН, начальник внутренних войск НКВД Украинского округа т. МАРЧЕНКО и начальники областных управлений НКВД и НКГБ не обеспечили выполнения решения ЦК КП(б)У от 21.III.1945 года об организации массово-политической работы среди сотрудников органов НКВД, НКГБ и бойцов войск НКВД и истребительных батальонов, не мобилизовали их личный состав на борьбу с нарушителями советской законности.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Обязать секретарей обкомов и райкомов КП(б)У, наркома внутренних дел. т. РЯСНОГО, наркома государственной безопасности т. САВЧЕНКО, начальников погранвойск НКВД тт. БУРМАКА и ДЕМШИНА, начальника внутренних войск НКВД Украинского округа т. МАРЧЕНКО, начальников областных и районных органов НКВД и НКГБ принять немедленные меры к устранению указанных выше недостатков и обеспечить полное выполнение решения ЦК КП(б)У от 21.III.1945 года.

2. Обязать наркома внутренних дел т. РЯСНОГО и наркома государственной безопасности т. САВЧЕНКО улучшить воспитательную работу среди личного состава органов НКВД, НКГБ и истребительных батальонов, решительно очищать органы НКВД и НКГБ от негодных работников.

3. Обязать секретарей обкомов и райкомов КП(б)У взять под неослабный контроль работу первичных парторганизаций органов НКВД и НКГБ, повседневно помогать им в организации и проведении массово-воспитательной политической работы, мобилизуя весь личный состав на решительную борьбу с нарушителями советской законности.

4. Обязать прокурора республики т. РУДЕНКО и прокурора войск НКВД Украинского округа т. СЕМАШКО срочно проверить все вновь выявленные факты нарушения советской законности и виновных привлечь к ответственности.

О принятых мерах доложить ЦК КП(б)У 15.VI.1945 года.

5. Обязать т. САВЧЕНКО, т. РЯСНОГО и т. ШИКОВА – (Управление кадров ЦК КП(б)У) проверить работу особых инспекций при наркоматах и принять необходимые меры укрепления инспекций опытными кадрами.

6. ЦК КП(б)У требует от обкомов и райкомов КП(б)У доведения настоящего решения до сознания каждого коммуниста, комсомольца, всех советских работников, решительно разоблачать и привлекать к ответственности всех тех, кто в какой-либо мере допускает нарушение советских законов.

На оригіналі документа – дві резолюції:

1. "За" і підпис М. Хрущова та п'ять підписів нерозбірливо.

2. "СНК УССР, тт. Гречуха, Корниец, Кириченко, Литвину, Старченко, Барановскому, Бажану, Короваеву, Зам. секретаря ЦК КП(б)У, Зав. и Зам. Зав. отделами ЦК КП(б)У, тт. Рясному, Савченко, Строкачу, Бурмаку, Демшину, Марченко, Руденко, Семашко, Костенко, нач. обл. управлений НКВД и НКГБ, обкомам, горкомам и райкомам КП(б)У, нач. райотделений НКВД и НКГБ Западных областей УССР.

Тир[аж] – 950".

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 279–283.

Документ № 96

ПОСТАНОВА СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ УПРАВЛІННЯ КДБ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВИСУНЕННЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ СОСИЦЬКОМУ ОЛЕКСАНДРУ ВАСИЛЬОВИЧУ

м. Луцьк, 22 березня 1945 року

"УТВЕРЖДАЮ"
Нач[альник] следотдела УНКГБ Волынской области
Подполковник Госбезопасности (подпись) (Рафаэль)
" 22 " марта 1945 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ*
(О предъявлении обвинения)
1945 года, марта "22" дня, гор. Луцк

Я, нач[альник] отделения следотдела УНКГБ по Волынской области, капитан госбезопасности ГУБИЧ, рассмотрев следственное дело № 420 и приняв во внимание, что СОСИЦКИЙ Александр Васильевич достаточно изобличается в том, что он в январе мес[яце] 1945 года надрайонным проводником ОУН "*КОНСТАНТИНОМ*" был завербован в антисоветскую организацию украинских националистов, имел организационный псевдоним "*КАЙДАШ*". После вербовки СОСИЦКИЙ получил от "*КОНСТАНТИНА*" задание создать в Луцком педучилище молодежную организацию украинских националистов. Выполняя это задание, СОСИЦКИЙ лично производил вербовку молодежи в антисоветскую националистическую организацию, распространял среди молодежи националистическую литературу. Писал на фронт антисоветские письма с призывом к офицерам бросать оружие и идти в УПА.

Кроме этого, СОСИЦКИЙ занимался грабежами.

Руководствуясь ст. 126 и 127 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ

СОСИЦКОГО Александра Васильевича привлечь в качестве обвиняемого по ст. 54-1 "а" и 54-11 УК УССР, о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

Копию постановления, в порядке ст. 144 УПК УССР, направить Прокурору.

Нач[альник] отделения следотдела УНКГБ ВО
Капитан госбезопасности (подпись) (ГУБИЧ)

Настоящее постановление мне объявлено "22" марта 1945 г.

Подпись обвиняемого: (подпись)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 3656, т. 1, арк. 16.

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 97

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ ЗВИНУВАЧЕНОГО СОСИЦЬКОГО ОЛЕКСАНДРА ВАСИЛЬОВИЧА

м. Луцьк, 22 березня 1945 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
обвиняемого СОСИЦКОГО Александра Васильевича

22 марта 1945 года
Допрос начат в час. мин.
Допрос окончен в час. мин.

ВОПРОС: Вам предъявляется обвинение по ст. ст. 54-1“а” и 54-11 УК УССР в том, что Вы являлись участником антисоветской организации Украинских националистов ОУН, имели организационный псевдоним “*Кайдаш*”, производили вербовку молодежи в ОУН, распространяли среди молодежи антисоветскую националистическую литературу, писали на фронт письма антисоветского содержания с призывом к офицерам Красной Армии бросать оружие и идти в УПА. Кроме этого, занимались грабежами советских магазинов.

Признаете себя виновным в предъявленном Вам обвинении?

ОТВЕТ: Да, в предъявленном обвинении по ст. 54-1“а” и 54-11 УК УССР виновным себя признаю в том, что в начале января месяца 1945 года я был завербован в антисоветскую организацию украинских националистов ОУН, которая ведет борьбу против Советской власти за создание самостоятельного украинского государства, надрайонным проводником ОУН “*Константином*”, имел организационный псевдоним “*Кайдаш*”. После вербовки “*Константин*” дал мне задание создать в Луцком педучилище антисоветскую молодежную организацию украинских националистов.

Выполняя задание *“Константина*”, мною в педшколе была создана Организация Украинских националистов ОУН, в которую входили – ПАТУТА Юрий, ПЕТРОЩУК Ангелина, РУДНИЦКИЙ Александр и ХРИНЮК Евгений. Перечисленные лица в данную организацию были вовлечены мною.

По заданию “*Константина*” полученную от него националистическую литературу я давал читать участникам нашей организации, а именно ПАТУТА, ПЕТРОЩУК, РУДНИЦКОМУ и ХРИНЮК.

В феврале месяце 1945 года я совместно с ПАТУТА писал письмо антисоветского содержания с призывом к офицерам Красной Армии от имени “НОРО” бросать оружие и идти в УПА.

Участие в грабежах советских магазинов отрицаю, т. к. в грабежах я никакого участия не принимал.

ВОПРОС: СОЛОВЬЮК Николая Ивановича Вы знаете?

ОТВЕТ: Да, СОЛОВЬЮК Николая Ивановича я знаю как студента Луцкого педучилища.

ВОПРОС: СОЛОВЬЮК Н. И. состоял в Вашей молодежной организации украинских националистов?

ОТВЕТ: Об участии СОЛОВЬЮК в нашей организации ОУН при педшколе мне ничего не известно.

ВОПРОС: Вы лжете. Следствие располагает данными о том, что СОЛОВЬЮК был завербован в ОУН лично Вами. Дайте правдивые показания по этому поводу.

ОТВЕТ: Лично я никогда СОЛОВЬЮКА в ОУН не вербовал и никаких разговоров на эту тему с ним не имел.

ВОПРОС: Вам зачитывается показания СОЛОВЬЮК Николая Ивановича от 15 марта 1945 года о том, что в ОУН СОЛОВЬЮК Николай был завербован лично Вами в марте 1945 года. Вы намерены давать правдивые показания?

ОТВЕТ: Показания СОЛОВЬЮК Николая по вопросу вербовки его в ОУН я категорически отрицаю. В ОУН я его никогда не вербовал, он меня оговаривает.

Протокол допроса записан с моих слов правильно, лично мною прочитан, в чем и расписываюсь.

(подпись)

Допросил: Нач[альник] отделения УНКГБ капитан Гос. без[опасности]

(подпись) (ГУБИЧ)

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 3656, т. 1, арк. 17–18.

Документ № 98

ДОВІДКА ПРО ПРОВЕДЕНУ ЧЕКІСТСЬКО-ВІЙСЬКОВУ ОПЕРАЦІЮ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ЧЛЕНІВ ОУН В СЕЛАХ ПІЛГАНІВ*, ЛАВРІВ І РАТНІВ

м. Луцьк, 21 квітня 1945 року

СПРАВКА

Луцким горотделом НКГБ совместно с РО НКВД в феврале месяце [1945 г.] была проведена чекистско-войсковая операция по ликвидации бандформирований в селах ПИЛГАНОВ–ЛАВРОВ и РАТНОВ.

В результате этой операции было уничтожено несколько бандитов и среди них в селе РАТНЕВ убит референт пропаганды окружного провода ОУН под псевдонимом “*Константин*”, он же “*Днепровый*”. Труп “*Константина*” был опознан соучастниками банды и жителями села РАТНЕВ, знавшими его как “проводника ОУН”.

Документы “*Константина*”, в частности по работе окружного провода ОУН, находятся в отделе ББ** УНКВД Волынской области. Фамилии и других данных о происхождении “*Константина*” нами не установлено.

По всем данным “*Константин*” не является жителем Луцкого района.

Начальник Луцкого ГО НКГБ
капитан госбезопасности (подпись) (САВЧЕНКО)
21 апреля 1945 г.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 3656, т. 1, арк. 143.

---

*Так у документі. Правильно – село Пулганів (тепер село Промінь Луцького району).
**Відділ по боротьбі з бандитизмом.

Документ № 99

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ ШЕЙНИКА ІВАНА ГРИГОРОВИЧА

м. Горохів Волинської області,
21 квітня 1946 року

ВИПИСКА

З протоколу допиту ШЕЙНИКА ІВАНА ГРИГОРОВИЧА, 1923 р. н.,
від 21.04.1946 р. в Горохівському ОББ.*

[...]“ОТВЕТ: Примерно в апреле месяце 1943 года вся Дружкопольская полиция в количестве 19 человек ушла в банду “*СОСЕНКО*”, по приходу в банду “*СОСЕНКО*” на второй день райпроводник

под псевдонимом "*ХМАРА*" стал нас разбирать по другим бандам. Я "*ХМАРОЙ*" был оставлен в банде "*СОСЕНКО*", "*СОСЕНКО*" в это время был куренным, курень в это время входил в бригаду главаря под псевдонимом "*РУДОЙ*", по прибытии в банду я был направлен в Ковельский район, в банду "*СОСЕНКО*", где я прошел двухмесячную школу и был направлен в чине роевого в Мосурский лес Любомльского района в курень "*ГОЛУБЯ*", бригада "*РУДОГО*", где я пробыл примерно с месяц, затем был ранен в бою с немцами. После получения ранения в левую руку я лег в госпиталь, находившийся в Ковельском районе в Свинарищевском** лесу ".

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4826, т. 1, арк.. 18.

---

*Відділ по боротьбі з бандитизмом.
**Так у документі. Правильно – Свинаринському.

Документ № 100

ВИТЯГ З ПОСТАНОВИ НА АРЕШТ СКУЛИНЕЦЬ АГРИПИНИ КИРИЛІВНИ

м. Ковель, 6 листопада 1946 року

ВИПИСКА
ПОСТАНОВЛЕНИЕ НА АРЕСТ

Гор. КОВЕЛЬ, 6 ноября 1946 года.

Ст. оперуполномоченный ОББ Ковельского ГО* МВД мл. л-т РЕМИЗОВ, рассмотрев поступившие материалы о преступной деятельности СКУЛИНЕЦ АГРИПИНЫ КИРИЛЛОВНЫ, 1928 г. р., уроженки и жительницы села Облапы Ковельского района Волынской обл., б/п, обр. 2 кл., незамужней, украинки, гр. СССР,

НАШЕЛ:

Что СКУЛИНЕЦ Агрипина Кирилловна, проживая в селе Облапы, имела связи с бандой "УПА", а именно руководителем бандгруппы бандитом "*СИВЫМ*", от котрого получала контрреволюционную литературу с заданием расспространения среди бойцов истреб. группы, склоняя их на переход на сторону банды.

В результате проводимой агитации среди бойцов истреб. батальона один из бойцов истребгруппы села Облапы, а именно ее родственник СКУЛИНЕЦ Леонтий, забрав лучшее оружие, как-то два ручных пулемета, автомат и 6 пулеметных дисков, ушел в банду "УПА", ее родной брат СКУЛИНЕЦ Степан выбыл из состава истребгруппы и так же пошел на путь предательской деятельности.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4823, арк.. 3.

---

*Міський відділ.

Документ № 101

ТАЄМНИЙ МЕМОРАНДУМ* ОПЕРАТИВНОГО СЕКТОРУ РАДЯНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ м. БЕРЛІН З АГЕНТУРНИМИ МАТЕРІАЛАМИ У СПРАВІ ЗААРЕШТОВАНОГО ВОЛОДИМИРА ПАВЛОВИЧА ТАРАСЮКА**

м. Берлін, 25 квітня 1947 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

МЕМОРАНДУМ
По агентурным материалам по делу арестованного ТАРАСЮК Владимира Павловича.

источник и дата получения материалов	Содержание материала.
28.9.46 “Варкий”	ТАРАСЮК мне рассказал, что он посещает курсы при магистрате района Шарлотенбург (английская зона) и что эти курсы он должен окончить в декабре 1946 года. Однако ТАРАСЮК не сказал, какие курсы он посещает.
8.1.47. “Шульц”	По словам сапожника, у которого ТАРАСЮК является заказчиком [...], ТАРАСЮК нигде не работает, так как его можно видеть в любое время суток дома.
18.1.47. “Шульц”	Мною установлено, что ТАРАСЮК выдает себя за переводчика немецкого языка при Советской комендатуре р-на Хапнерсдорф. В справке, написанной на русском языке (но без печати), указано, что он работает переводчиком при ОКА 33-12-34-109. Эта справка им предъявлена в бюро по выдаче продуктовых карточек.
17.2.47. “Шульц”	Разговаривая с женщиной-портье (дворничиха), она мне сказала, что ТАРАСЮК работает где-то переводчиком и на работу уходит иногда днем, иногда утром или вечером и всегда с работы приносит с собой продукты. Через сапожника мне удалось познакомится лично с ТАРАСЮК, который при разговоре мне сказал, что он работает в одном отделе прессы – переводчиком при русских властях. На мое предложение обменять ботинки на продукты ТАРАСЮК мне сказал, что он может взамен мне дать: сахар, муку, [...]. Когда же я спросил, не может ли он дать мне немного жиров, ТАРАСЮК ответил: “Эти русские едят так много, в особенности когда их жены здесь, что нам ничего не остается”.

Начальник Панковского районного отдела оперативного сектора СВА гор. Берлина – подполковник
(Подпись) (МЕЗИНОЧ)

“ 25 ”апреля 1947 года.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4565, арк. 49.

---

*Довідка або доповідна записка з інформацією з якого-небудь питання.
**Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 102

ДОВІДКА УПРАВЛІННЯ МДБ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ТАЄМНОГО СПІВРОБІТНИКА*

м. Луцьк, 21 червня 1947 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

УПРАВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Отделение "О"
" 21 " июня 1947 года, гор. Луцк
С П Р А В К А
На бывш[его] агента отделения "О"
УМГБ по Волынской области – "БИГВАЙ".

С освобождением районов Волынской области Украинской ССР, в 1944 году были получены данные о том, что в период немецкой оккупации Волыни, активным деятелем ОУН являлся –

[...] Иван Никитович, 1916 г. рождения, уроженец с. Саксаан Криворожского района Днепропетровской области, из крестьян, гр-н СССР, украинец, с неоконченным высшим образованием, женат. В 1940 году состоял членом ВЛКСМ и являлся депутатом Луцкого Городского Совета.

Принятыми мерами розыска, в апреле месяце 1945 года [...] нами был установлен проживающим в гор. Бельцы, Молдавской ССР, как священник православной церкви. Тогда же с санкции МГБ УССР – был арестован.

На следствии [...] дал развернутые показания о своей практической деятельности в ОУН как окружного школьного инспектора под псевдонимом "*ФУТУРИСТ*". В связи с тем, что [...] дал развернутые показания о своих связях с нелегалами оуновского подполья, он был завербован как агент под псевдонимом "*БИГВАЙ*", из-под стражи освобожден и направлен на разработку подполья.

За [время] пребывания в агентурной сети с мая 1945 года по март 1947 года "*БИГВАЙ*" не только не проявил надлежащей инициативы по разоблачению преступных замыслов ОУН и ее сторонников, но преднамеренно, будучи связанным с подпольем – отвлекал оперативный удар от активных врагов Советской власти. За два года сотрудничества по его материалам не арестован ни один участник подполья.

Оставаясь на враждебных позициях по отношению Советской власти, [...], как агент МГБ, при первых же встречах с объектами разработки, вместо разоблачения, предостерегал последних и представлял явно дезинформирующие сведения.

В начале 1947 года "*БИГВАЙ*", боясь разоблачения своей предательской работы – бежал с территории Волынской области и только в марте месяце 1947 года, в результате розыска, был установлен проживающим в Черновицкой области, где и был арестован.

Зам. нач. отделения "О" МГБ Волын. обл.
Майор (подпись) (КУЗНЕЦОВ)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4563, арк. 176.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 103

ПОВІСТКА ДО ЗАСІДАННЯ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ ПРИ МДБ СРСР, ВИДАНА НА ІВАНА МИКИТОВИЧА БРУКА*

м. Луцьк, 1947 рік

ПОВЕСТКА

к заседанию Особого Совещания при Министерстве Государственной Безопасности Союза ССР

Фамилия и должность докладчика	№ дела	Установочные и характеризующие данные	Обвиняется в том, что	Предлагаемая мера наказания	Постановили
	2085	БРУК Иван Никитович, 1916 года рождения, урожен. с. Саксаан Криворожского р-на Днепропетровской обл., происходит из семьи крестьянина-бедняка, б/п, грамотный, гражд. СССР, украинец, до ареста проживал в г. Черновцы, служитель культа (священник на приходе). Арестован 28/8 1947 г., содержится во внутр. тюрьме МГБ г. Луцк.	Проживая на временно оккупированной немцами территории в г. Владимир-Волынске, в 1942 г. вступил в организацию украинских националистов, имел псевдоним "*ФУТУРИСТ*". Будучи преподавателем "матуральных курсов", организованных украинскими националистами – БРУК выступал с антисоветской речью, при этом возводил клевету на существующий Советский строй. Являясь секретным сотрудником органов Государственной Безопасности, БРУК, оставаясь на враждебных позициях к Советской власти, как кадровый украинский националист с первых же дней сотрудничества и по день ареста занимался двурушничеством, тем самым способствовал сохранению националистических кадров от провала, в то же время практиковал предоставление материалов, дезинформирующих органы Государственной Безопасности, этим отвлекал внимание от действительных врагов Советской власти, т. е. в совершенных преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-1"а", 54-11 УК УССР. Допрошенный в качестве обвиняемого БРУК в предъявленном ему обвинении виновным себя признал полностью (л[исты] д[ела] 6–9, 135, 136).	Меру наказания БРУК избрать – 10 л[ет] ИТЛ. Без конфискации имущества.	

Печать

Начальник управления МГБ Волынской области

полковник (подпись) (МАТВЕЕНКО)

Машинопис, оригінал.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4563, арк. 175.

---

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 104

ВІДПОВІДЬ РАДЯНСЬКОЇ МІСІЇ З РЕПАТРІАЦІЇ* У ФРАНЦІЇ НА ЛИСТ Ю. Д. СЕНЮКА ЩОДО ВИЇЗДУ В СРСР**

м. Париж, 24 червня 1947 року

Радянська Місія з репатріації
4, вулиця генерала Аппер,
Париж 16,
№ 234
24.6.1947 року.

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШ СЕНЮК!
На Ваш лист відповідаю.

Всі документи, анкети, польський пашпорт, фотокарточки для отримання Радянського пашпорту Ви висилайте негайно до Консульства в Париж і Ваша жінка отримає пашпорт.

Транспорт піде в липні і серпні місяці 1947 року.

Переїзд за рахунок держави. Вам рекомендуємо їхати зараз, бо що буде в 1948 року, не знаю.

На Батьківщині Ви зможете дуже швидко вилікувати зуби і це зроблять Вам безкоштовно.

Ми Вас записали на II транспорт.

Пишіть, що не ясно.

З привітом
Уповноважений Уряду УРСР
з репатріації (підпис) (РУСЬКО)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7754.

---

*Репатріація – повернення емігрантів у країну, звідки вони походять, з поновленням їх у правах громадянства.

**Подається без стилістичних правок.

Документ № 105

ПОСТАНОВА ТРАНСПОРТНОГО ВІДДІЛУ МДБ КОВЕЛЬСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ ПРО ВИДІЛЕННЯ В ОКРЕМЕ ВПРОВАДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ НА БІЙЦІВ УПА, ЯКІ ДІЯЛИ В ТЕРЕМНІВСЬКОМУ РАЙОНІ*

м. Ковель, 6 липня 1947 року

"Утверждаю"
Начальник т[ранспортного] о[тдела] МГБ Ковельской Ж. Д.
Полковник (подпись) (КОЧЕТКОВ)
" 6 " июля 1947 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
О выделении материалов.

1947 года июля " 6 " дня. Я, следователь ТО МГБ Ковельской ж. д. подполковник САФЬЯНОВ, рассмотрев следственное дело № 913 по обвинению СТЕПАНЮК Григория Григорьевича, СТЕПАНЮК Веры Ивановны, КРАВЧУК Марии Марковны, СТЕПАНЮК Ольги Ивановны, ЯКИМЧУК Надежды Корнеевны, ГОРОЖУК Надежды Петровны и ОЛЕНИК Ольги Игнатьевны за преступления, предусмотренные ст. ст. 54-1 п. "а" и 54-11 УК УССР,

НАШЕЛ:

По упомянутому следственному делу проходят наиболее активные главари и бандиты банд УПА следующие:

1. "*МИШКА*" – МАМЕЦ Владимир Михайлович,
2. "*АЛЕКСЕЙ*" – СТЕПАНЮК Николай Панасович,
3. "*ВАСИЛИЙ*", "*БЕРЕЗА*" – ОЛЕНИК Арсений Самсонович,
4. "*АНДРЕЙ*" – ГОРОЖУК Петр Максимович,
5. ПАВЛЮК Владимир Васильевич,
6. "*ЯСТРЕБ*" – ГОРОЖУК Дмитрий Сергеевич,
7. "*КОСТЯ*" – КОВАЛЬЧУК Яков Никитович,
8. КОРИЦКИЙ Сергей Федорович,
9. "*ЗГУЛКА*" – ЯКИМЧУК Григорий Корнеевич,
10. "*ЧЕРНИЦА*" – БОНДАРЧУК Вера Ивановна,
11. "*НИКОЛАЙ*" – КРУТЮК Демьян Александрович,
12. "*ТАРАС*" – ПАВЛЮК Петр Васильевич,
13. "*СОЛОВЕЙ*" – АНТОНЮК Сергей Васильевич,
14. "*ФИЛИППГ*" – НАУМЧУК Дмитрий Степанович,
15. "*ПАНАС*" – ЦИПЛЮК Владимир,
16. "*ПАВЕЛ*" – ЯКИМЧУК Дмитрий Петрович,
17. КИРИЧУК Алексей,
18. ЯКИМЧУК Виктор Петрович,
19. ТИМОЩУК Виктор,
20. "*ПЕТР*" – КОЗЛЮК Василий Федорович,
21. "*ТОПОЛЯ*"– ГОРОЖУК Вера Максимовна,
22. "*ВЫСОКАЯ*" – ГОРОЖУК Евгения,
23. "*ОРЛИЦА*" – ЛИГОЦКАЯ Лидия,
24. ЦИПЛЮК Ольга Герасимовна,
25. ЧИЖ Вера Евдокимовна,
26. НОВАК Устинья Васильевна,
27. ПАНАСЮК Валентина Васильевна,
28. "*ПУШКИН*",
29. ТИМОЩУК Василий Иванович,
30. ГОРОЖУК Сергей,
31. "*БЕРЕЗА*" – ОЛЕНИК Петр Самсонович,
32. "*ЧЕРЕШНЯ*" – ГОРОЖУК Иван,
33. ЦИПЛЮК Сергей,
34. "*САНИЦА*" – ЦИПЛЮК Анастасия Ивановна,
35. ЦИПЛЮК Афанасий,
36. АНТОНЮК Мария,
37. ЯКИМЧУК Федор,
38. "*ЯГОДА*" – ЦИПЛЮК Нина,
39. "*ВИШНЯ*" – МОМЕЦ Вера Ивановна,
40. ЧИЖ Мария Евдокимовна,
41. ЧИЖИК Алексей Евдокимович,
42. "*ВОРОН*".

Все перечисленные лица являются уроженцами Теремновского района.

Принимая во внимание, что перечисленные бандиты сейчас находятся в действующих бандах, скрываются и еще пока не пойманы, в порядке ст. 114 УПК УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

На бандитов “*МИШКА*”, “*АЛЕКСЕЙ*”, “*ВАСИЛИЙ*”, “*АНДРЕЙ*” и других, всего 42 человека, материал выделить в отдельное производство до их поимки.

Следователь т[транспортного] о[тдела] МГБ Ковельской Ж. Д.
Подполковник (подпись) (САФЬЯНОВ).

Согласен: начальник 4 отд. т[транспортного] о[тдела] МГБ Ковельской Ж. Д.
Подполковник (подпись) (УЛАНОВ).

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 8693, арк. 232–233.

---

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 106

ХАРАКТЕРИСТИКА, ВИДАНА РОЖИЩЕНСЬКИМ РАЙОННИМ ВІДДІЛОМ МДБ, НА ТАЄМНОГО СПІВРОБІТНИКА “СЕРГІЯ” м. РОЖИЩЕ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

15 вересня 1947 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ХАРАКТЕРИСТИКА

На агента “*СЕРГЕЙ*”.

“*СЕРГЕЙ*” завербован 25 декабря 1945 года по разработке бандподполья ОУН–УПА и подвода их под удар органов МГБ.

За время работы с органами МГБ никаких материалов, заслуживающих внимания, не давал, несмотря на то, что ему давались конкретные задания на завязывание связей с бандитами, которые “*СЕРГЕЙ*” систематически не выполнял. Изъятыми документами 13/II–1946 года из схрона районного проводника ОУН “*МАРТЫНА*” установлено, что “*СЕРГЕЙ*” с бандитами имел регулярную связь и информировал их об интересующих их сведениях, о чем в органы МГБ не сообщал.

В частности обнаружена бандитская информация за сентябрь 1946 года, в которой полностью указывается полученное “*СЕРГЕЕМ*” от МГБ задание на завязывание связей с бандитами.

Агент “*СЕРГЕЙ*” подозревается в двурушничестве.

Нач. От-ния 2-н Рожищенского РО МГБ
Капитан (подпись) (НИКИТИН)

Печать управления НКГБ по Волынской области
Согласен: начальник Рожищенского РО МГБ
Майор (подпись) (БРЮХАНЬ)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7420, арк. 36.

Д о к у м е н т № 107

АКТ ОГЛЯДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ПРИКОРДОННИХ ВІЙСЬК І ВІЙСЬК МВС КРИЇВКИ, ОБЛАШТОВАНОЇ В ГОСПОДАРСТВІ ІВАНА МАКСИМОВИЧА СЕМЕНУХИ, МЕШКАНЦЯ С. ЗАБОЛОТЦІ ІВАНИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

с. Заболотці Іваничівського району
Волинської області, 24 січня 1948 року

АКТ
1948 года, января 24 дня.

Мы, нижеподписавшиеся: начальник 5 отделения 4 погранкомендатуры 90 погранотряда капитан БОЖЕНКО, начальник 5 отделения 1 погранкомендатуры 2 погранотряда старший лейтенант ШЕПАРЕВ, СПНО – 5 ½ войск МВД Украинского округа старший лейтенант СТЕБЦЕНКО, составили настоящий акт в нижеследующем:

23 января 1948 года после совершения террористических актов бандой ОУН в селе Грибовица и Соснина Иваничевского района Волынской области, преследуя по следам банду из указанных сел в селе Заболотцы Иваничевского района Волынской области, проводя прочески и обыски построек, у жителя села Заболотцы СЕМЕНУХА Ивана Максимовича в сарае был обнаружен схрон.

При проведении операции из схрона были выброшены две гранаты, которые не взорвались, после чего нашей группой были брошены в схроне две гранаты и произведена винтовочная и автоматная стрельба по схрону. После перестрелки находящиеся в схроне бандиты сдались.

Бандиты оказались: МАЛЮХ Иван Степанович, 1920 г. р., уроженец и житель с. Заболотцы Иваничевского района Волынской области, по псевдониму “*Михаил*”.

2. ГОРДЕЙЧУК Лихрон Корнеевич, 1916 г. р., уроженец и житель с. Калусов Иваничевского района, по псевдониму “*Князь*”, он же “*Никита*”.

В схроне оказалось:
1. Сумка кожаная с документами – две штуки
2. Винтовок немецкого образца – одна № 2370
3. Автомат ППШ – один № ГМ 1780
4. Магазинов ППШ – два штуки
5. Пистолет иностранного образца – № 40417
6. Револьвер “Наган” – один № 567
7. Патронов ТТ – 310 шт.
8. Патронов к Парабелуму – 60 шт.
9. Патронов немецких винтовочных – 14 шт.
10. Шубы военного образца – две штуки
11. Патефон и 14 пластинок – один
12. Часы карманные – двое штук
13. Мас. халаты – два штуки
14. Рубашка гражданская – одна штука
15. Сумка патронная – одна штука
16. Кобуры для револьверов – две штуки
17. Чемодан деревянный – один
18. Компас немецкий – один
19. Машинки для стрижки волос – две штуки

Акт составлен в присутствии хозяина дома СЕМЕНУХА Ивана Максимовича.

Подписали: Нач. 5 отделения 1 погранкомендатуры 2 погранотряда –
ст. лейтенант (ШЕПАРЕВ)
Нач. 5 отделения 4 погранкомендатуры 90 погранотряда капитан (БОЖЕНКО)
СПНО – 5 ½ погранотряда МВД Укр. ВО старший лейтенант (СТЕБЦЕНКО)

Верно: следователь следотдела УМГБ по
Волынской обл. – Ст. Лейтенант (РАЗУМЕНКО)
(подпись) (печать)

Подлинник акта находится в следственном деле № 2906
УМГБ Волынской области.–
Следователь следотдела УМГБ
Волынской области – ст. лейтенант (подпись) (РАЗУМЕНКО)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4355, арк. 100.

Д о к у м е н т № 108

ПОСТАНОВА ПРО ВИБІР ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ВАСИЛЯ ПАВЛОВИЧА ЛОГОДИ

м. Любешів, 28 березня 1948 року

Гербовая печать
“Утверждаю”
Нач. управления МГБ
по Волынской области
полковник (подпись) (МАТВЕЕНКО)
“ ”___________ 1945 г.

Гербовая печать
“Арест санкционирую”
Военный прокурор войск МВД
по Волынской области
гвардии подполковник
(подпись) (ПЕТРИК)
“ ” ___________ 194 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(Об избрании меры пресечения)

м. Любешов 28 марта 1948 г.

Я, оперуполномоченный Любешовского РО МГБ ст. лейтенант НЕЧАЕВ, сего числа рассмотрев поступившие материалы на:

ЛОГОДА Василия Павловича, 1911 года рождения, уроженец и житель х. Подборочи Черчевского с/совета Ратновского р-на Волынской области, происходит из крестьян-середняков, украинец, б/п, неграмотный, гр-нин СССР, женат, не судим.

НАШЕЛ:

что ЛОГОДА Василий Павлович подозревается в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-1а, 54-11 УК УССР, и принимая во внимание, что ЛОГОДА, находясь на свободе, может уклонится от следствия и суда, руководствуясь ст. ст. 143 и 156 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда ЛОГОДА Василия Павловича избрать содержание под стражей, о чем в порядке ст. 144 УПК УССР объявить арестованному под расписку в настоящем постановлении.

В соответствии ст. 158 УПК УССР копию постановления направить прокурору и передать начальнику тюрьмы для приобщения к личному тюремному делу.

Ст. оперуполномоченный Любешовского РО МГБ
по Волынской области ст. лейтенант (подпись) НЕЧАЕВ

Согласны:
Начальник Любешовского РО МГБ по Волынской области
майор (подпись) КОРКУНОВ
Начальник отдела 2-н управления МГБ по Волынской области
Подполковник (подпись) КИРИЧУК
Начальник следотдела управления МГБ по Волынской области
подполковник (подпись) НОВИКОВ

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. Р-4666, оп. 2, спр. 3328, арк. 3.

Д о к у м е н т № 109

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ САМЧИНСЬКОГО ЄВГЕНА ФЕОДОСІЙОВИЧА*

м. Ковель, 28 квітня 1948 року

ВИПИСКА

[...]

ОТВЕТ: "Первый раз, осенью 1947 года, дату не помню, но после того, как я дал НОВИЧЕВСКОМУ согласие поступить в ОУН, как-то вечером, в г. Ковель на ул. Воля меня встретил ШВОРАК Евгений и предложил мне пойти расспространять мне по гор. Ковель антисоветские националистические листовки. Я на это дал ему свое согласие.

У ШВОРАК под пиджаком имелось около 40–50 листовок, точного количества сказать не могу, и банка с мучным клейстером. В этот раз мы расспространяли путем расклеивания на телефонных столбах и разбрасывания по улице всех имеющихся у ШВОРАК листовок, причем, расклеили около 15 штук.

Клеили листовки мы с ним вместе. Я намазывал столб и обратную строну листовки клейстером, а ШВОРАК наклеивал листовку. Разбрасывал же листовки сам ШВОРАК Во время расклеивания листовок у меня при себе был пистолет, который мне дал НОВИЧЕВСКИЙ.

Второй раз, примерно в начале 1948 года, где-то в феврале месяце, но перед днем Советской армии, ко мне в квартиру как-то вечером зашел ЛУЦКЕВИЧ Савка (ВСЕВОЛОД) и предложил мне пойти вместе расклеивать листовки по городу Ковель. Я дал ему свое согласие, но, так как клейстера ни у меня, ни у ЛУЦКЕВИЧ не было, то я за мучным клейстером зашел к ЮЗЕФОВИЧ Анатолию. Он мне дал клейстер, а сам остался дома. ЮЗЕФОВИЧ знал, что мы с ЛУЦКЕВИЧ пошли расклеивать листовки.

В этот вечер, как и в прошлый раз, мы расклеили и разбросали листовки по улице Ленина, Брестской, Владимирской и Мациевской. Листовки находились в ЛУЦКЕВИЧ, и он их разбрасывал сам. Половину листовок, около 20 штук, мы наклеили на телеграфные столбы и стены зданий".

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4851, арк. 160–161.

*Збережено орфографію документа.

17 Зам. 5156

Д о к у м е н т № 110

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ НОВИЧЕВСЬКОГО РОСТИСЛАВА МИКОЛАЙОВИЧА, СТУДЕНТА ЛЬВІВСЬКОГО МЕДІНСТИТУТУ, В СЛІДЧІЙ ЧАСТИНІ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ МДБ НА КОВЕЛЬСЬКІЙ ЗАЛІЗНИЦІ*

м. Ковель, 1 травня 1948 року

[...]

ОТВЕТ: " в конце ноября 1947 года. На этот раз от связного получил от "*СИВОГО*" антисоветскую националистическую литературу: "Думки про сучасный момент", "Украинский перец" и какие-то песни, что я еще получил, я не помню. Всю полученную литературу я отдал ВАСИЛЕВИЧ Дмитрию, сказав, чтобы он ее передал для читки ЛУЦКЕВИЧ Всеволоду и ЮЗЕФОВИЧ Анатолию, но чтобы он ее не давал ШВОРАК Юрию, так как он ее не читает, а начинает пьянствовать, и ее у него кто-то может увидеть".

[...] В конце февраля 1948 года я встретился с "*СИВЫМ*", и он мне передал националистическую литературу: "Информатор", "Национальные пытання", "Прапор украинского националиста" и еще не помню какую. Мне также были переданы антисоветские националистические листовки – четырех типов. Первый тип: "30-летие Советской власти на Украине", где была нарисована куча черепов, размеры этих листовок примерно 18 на 24 см; второй – "Украинский народе!", такого же размера, где было написано, что приближается война и т. д.; третий – размеры в два раза меньше первых, на котором было изображено два инвалида отечественной войны и текст антисоветского содержания; четвертый – был рисунок, на котором были изображены крестьяне, тянущие сами плуг, и был текст, содержащий клевету на колхозный строй. Все листовки были напечатаны типографским почерком. Все листовки я отдал ВАСИЛЕВИЧ Дмитрию и поручил половину расклеить самому, а вторую половину (по числу) передать ЛУЦКЕВИЧ Всеволоду, чтобы он расклеил их с САМЧИНСКИМ Евгением.

На следующий раз я приехал в конце марта 1948 года. Листовки, которые я передал ВАСИЛЕВИЧУ, долго не были расклеены, так как мешала погода, и они были расклеены только перед моим приездом. (Листовок всего было около 80-ти штук: первого типа – 15, второго типа – 45, третьего – 10 и четвертого – 10). Узнав, что они расклеены, я составил "грипс"** и отправил "*СИВОМУ*".

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4851, т. 1, арк. 33–34.

---

*Подається без стилістичних правок.

**Шифроване повідомлення.

Д о к у м е н т № 111

ПОСТАНОВА ТУРІЙСЬКОГО РАЙВІДДІЛУ МДБ НА АРЕШТ ПЕЧЕРУКА ІВАНА САВОВИЧА

м. Турійськ, 15 липня 1948 року

Гербовая печать
"Утверждаю"
Нач. УМГБ по
Вол[ынской] обл.
полковник
(подпись) (МАТВЕЕНКО)
"   " июля 1948 года

Гербовая печать
"Арест санкционирую"
Военный прокурор
войск МВД по
Вол[ынской] обл.
гв[ардии] подполковник
(подпись) (ПЕТРИК)
" 19" июля 1948 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(на арест)

15 июля 1948 года м. Турийск

Я, оперуполномоченный Турийского РО МГБ лейтенант СУРОВЕГИН, рассмотрев поступившие в РО МГБ материалы о преступной деятельности

ПЕЧЕРУК Ивана Савовича, 1915 года рождения, уроженца и жителя села Купичев Турийского района Волынской области, украинца, из крестьян-бедняков, беспартийного, не судимого, женатого, малограмотного, работающего в своем единоличном сельском хозяйстве.

НАШЕЛ:

ПЕЧЕРУК И. С., проживая в селе Купичев Турийского района Волынской области, летом 1946 года установил связь с бандитами "ОУН", которая продолжалась до июня 1948 года.

Весной 1948 года установил связь с бандитом "ОУН" ОКСЕНЧУКОМ Остапом, от которого получал задания различного характера.

Последний раз бандит ОКСЕНЧУК посетил его дом в июне 1948 года. Имея связь с бандитами, ПЕЧЕРУК оказывал им материальную помощь, снабжая продуктами питания.

В 1946 году принимал участие в подготовке совершения террористического акта над ЗАСЛАВСКИМ Якимом, командиром истребительной группы села Купичев, знал о наличии огнестрельного оружия у ТАРАДАЙ Ивана, ЗАКОЛОДЕЖНОГО Степана, КРАВЧУКА Кирилла и ВОЛЧУКА Василия, подготовляемого для этой цели.

Преступная деятельность ПЕЧЕРУКА подтверждается показаниями бандита ОКСЕНЧУКА, обвиняемого КРАВЧУКА Кирилла, ЗАКОЛОДЕЖНОГО Степана и его личным признанием.

ПОСТАНОВИЛ:

ПЕЧЕРУК Ивана Савовича, проживающего в селе Купичев Турийского района Волынской области, подвергнуть аресту и обыску.

Оперуполномоченный Турийского РО МГБ лейтенант	(подпись)	(СУРОВЕГИН)
Согласны: начальник Турийского РО МГБ капитан	(подпись)	(УСЛУГИН)
Зам. Нач. УМГБ В/о подполковник	(подпись)	(КИРИЧУК)
Нач. Следотдела УМГБ В/о подполковник	(подпись)	(НОВИКОВ)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. Р–4666, оп. 2, спр. 3645, арк. 24.

Документ № 112

ПРОТОКОЛ ОБШУКУ ЗАТРИМАНОГО ІВАНА САВОВИЧА ПЕЧЕРУКА, МЕШКАНЦЯ с. КУПИЧІВ ТУРІЙСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

с. Купичів Турійського району Волинської області,
липень 1948 року

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

Город ___________________ "_____" месяца ______________ 194 г.

Я, оперуполномоченный Турийского РО* МГБ лейтенант Суровегин

(Наименование органа МГБ и фамилия сотрудника)

На основании ордера за №____ от " " июля месяца 1948 г. в присутствии понятых Заславского Якима и Ремарук Павла, жителей с. Купичев Турийского района Волынской области

Фамилии имена отчества и адреса понятых и лиц занимающих данное помещение или его домашних

Руководствуясь ст. ст. 173–183 УПК УССР произвел обыск у *Печерук Ивана Савовича* в доме № кв._____ по улице *с. Купичев Турийского р-на Волынской области*

Согласно ордера задержан *Печерук Иван Савович*

Изъято при обыске следующее:

№ п/п	Наименование предметов	Количество в штуках, весом, в метрах	Качественное Состояние
1.	Военный билет серия Д № 94370 на имя ПЕЧЕРУК Ивана Савовича	1	
2.	Удостоверение о демобилизации из Красной армии ПЕЧЕРУК Ивана	1	
3.	Медаль "За победу над Германией" и к ней удостоверение з № 0391157	1	
4.	Благодарность тов. Сталина на имя ПЕЧЕРУК И.	7	
5.	Значок "Отличный разведчик" и к нему удостоверение № 045 от 1-6-45	1	

При обыске ничего не обнаружено, жалоб при произведении обыска не поступило.

Обыскиваемый (подпись) ПЕЧЕРУК
Понятые (подпись) ЗАСЛАВСКИЙ
(подпись) РЕМАРУК
Обыск произвел
Оперуполномоченный РО МГБ лейтенант (подпись) СУРОВЕГИН

Рукопис на друкарському бланку.
Держархів Волинської обл., ф. Р–4666, оп. 2, спр. 3645, арк. 32.

*Районний відділ.

Документ № 113

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ ПРИ МІНІСТРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ СОЮЗУ РСР У СПРАВІ ЗІНЧУКА ЯКИМА ТРОХИМОВИЧА

21 липня 1948 року

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 29
Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР

лл. 4 от "21" июля 1948 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
76. Дело № 2987 МГБ Украинской ССР (УМГБ Волынской обл.) по обв[инению] ЗИНЧУК Якима Трофимовича, 1900 г. р., урож. Волынской обл., украинца, гр. СССР, беспартийного. Обвин[яется] по ст. 20-54-1"а" и 54-11 УК УССР.	ЗИНЧУК Якима Трофимовича за пособничество контрреволюционной банде украинских националистов – заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 28-го февраля 1948 года.

Гербовая печать
Нач. Секретариата Особого Совещания (подпись неразборчива)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. Р-4666, оп. 2, спр. 3673, арк. 55.

Документ № 114

ПРОТОКОЛ ОБШУКУ СІМ'Ї ШИКІРЯВИХ В с. ВЕЛИКИЙ БОРАТИН ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ*

м. Луцьк, 23 вересня 1948 року

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

г. Луцк, 23 сентября 1948 года.

Луцкий РО МУБ ВО капитан ПРОСТУХИН.

На основании ордера за № 74/43 от 23 сентября 1948 года, в присутствии мл. лейт. ТАРАКАНОВА и работника РайФО** ЦАРЕНКО Михаила Даниловича, руководствуясь ст. ст. 173-183 УПК УССР произвел обыск в ШИКИРЯВОГО В. Л., ШИКИРЯВОГО А. Л., ШИКИРЯВОЙ М. И. в с. Большой Боратин Луцкого района В[олынской] О[бл].

Согласно ордера задержан ШИКИРЯВЫЙ В. Л., ШИКИРЯВЫЙ А. Л., ШИКИРЯВАЯ М. И.

Изъято при обыске следущее:

1. Книга “История Украины” под редакцией проф. “ДОРОШЕНКО” на украинском языке – 1 шт., 250 стр., старая.
2. Книга “Мария”, роман писателя Улас САМЧУК – 1 шт., 180 стр., старая.
3. Календарь издания 1942 г. – 1 шт., 64 стр., старый.
4. Селянский календарь издания 1943 года – 1 шт., 120 стр., старый.
5. Книга “Бравы хлопцы” писателя Антона ЛОТОЦКОГО – 1 шт., 86 стр., старая.
6. Книга “Тарас ШЕВЧЕНКО” писателя Василия СИМОВИЧА – 1 шт., 88 стр., старая.
7. Брошуры “Украинские народные песни” – 1 шт., 32 стр., старые.
8. Разных фотографий – 50 шт.
9. 28 листков с антисоветскими песнями, написаны от руки и на печатной машинке – 28 листов.
10. 12 штук тетрадей с националистическим содержанием – 12 шт.
11. Протокол ревизии, протокол, протокол переслухання – 4 стр.
12. Разная переписка – 12 листов.
13. Общая тетрадь с песнями нац. содержания – 1 шт., 24 листа.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4895, т. 1, арк. 10.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Районний фінансовий відділ.

Документ № 115

ВИТЯГ ІЗ ЗВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИСНОВКУ У СЛІДЧІЙ СПРАВІ ДЕДИЦЬКОГО ІВАНА СТРАТОНОВИЧА

м. Луцьк, 16 листопада 1948 року

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
(по следственному делу № 3961)
по обвинению

ДЕДИЦКОГО Ивана Стратоновича, 1918 г. р., уроженца и жителя села Замшаны Старовыжевского района Волынской области.

Проведенным по делу расследованием установлено, что ДЕДИЦКИЙ Иван Стратонович, проживая в селе Замшаны, в начале 1947 года установил преступную связь с участниками банды ОУН “*ПАНАСОМ*”, а впоследствии вступил в банду ОУН и имел организационный псевдоним “*АДАМ*”.

Кроме того, получал от бандитов ОУН контрреволюционные националистические листовки, которые расклеивал и разбрасывал по дороге Ковель–Брест. Получив от бандитов националистический флаг, по заданию которых вывесил его на дороге Ковель–Брест

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4886, т. 1, арк. 38.

Документ № 116

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ ЧАЙЦІ РОСТИСЛАВУ ФЕОДОСІЙОВИЧУ

м. Луцьк, 25 січня 1949 року

ВИРОК
Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки
1949 року 25 січня в судово-кримінальній колегії Волинського облсуду

Голови МАЛИША
Народних засідателів ДУДАЙ, ЮЗВІКОВА
З секретарем ВОЛКОДАВ
З участю прокурора КАМРІНА
Та оборонця ХВИЛЄВА
розглянувши на відкритому засіданні справу по обвинуваченню ЧАЙКИ Ростислава Феодосійовича, 1932 р. н., родом з с. Торчин Торчинського р-ну Волинської області, із селян-куркулів, українця, б/п, письменного, зі слів не судимого, хлопця. Під час арешту працював на своєму господарстві, житель с. Жалобове Рожищенського району Волинської області. Звинувачується по ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР. Судова колегія

УСТАНОВИЛА:

Що ЧАЙКА, будучи вороже настроєний проти Радянської влади, систематично писав антирадянсько-націоналістичні листи, в яких робив наклеп на Радянську дійсність, виражав націоналістичний зміст, яких поштою висилав своєму діду, останній в 1945 р. висланий як член і активний учасник банди “УПА”.

Судова колегія вважає, що злочин по ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР цілком доведений, що стверджується матеріалами справи та поясненням самого підсудного ЧАЙКИ.

На підставі наведеного, керуючись ст. 296, 297 КК УРСР судова колегія

ЗАСУДИЛА:

ЧАЙКУ Ростислава Феодосійовича визнати винним по ст. 54-10 КК УРСР за санкцією ст. 54-2 КК, обрати міру покарання в виправно-трудових таборах позбавлення волі строком на 10 років, без обмеження прав, з конфіскацією належного йому майна.

Враховувати відбуття з 3.12.1948 р.

Міра запобіжного заходу – залишити під вартою.

Вирок може бути оскаржений до Верховного Суду УРСР протягом 5 днів.

Головуючий (підпис)
н[ародні] з[асідателі] (підпис)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 2656, арк. 45.

Документ № 117

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ ЧАЙКИ РОСТИСЛАВА ФЕОДОСІЙОВИЧА

м. Хабаровськ, 3 червня 1988 року

ПРОТОКОЛ
допроса

Гор. Хабаровск 3 июня 1988 года

Следователь следственного Отдела Управления КГБ СССР по Хабаровскому краю капитан САЛЕЕВ Е. А. на основании отдельного поручения, поступившего из следственного подразделения УКГБ УССР по Волынской области, допросил в качестве бывшего осужденного:

1. Фамилия ЧАЙКА
2. Имя и отчество Ростислав Федосеевич (Федосьевич)
3. Год рождения 15 января 1932 года
4. Место рождения г. Торчин Волынской области УССР
5. Национальность и гражданство украинец, СССР
6. Партийность беспартийный
7. Образование высшее
8. Род занятий г. Хабаровск, Всесоюзний научно-исследовательский институт Промстальконструкции – главный инженер проекта
9. Постоянное место жительства г. Хабаровск, ул. Брестская, д. 75
10. Паспорт или иной документ личность удостоверена

Допрос начат в 10 часов 05 минут

По существу заданных вопросов ЧАЙКА Р. Ф. показал: Я родился 15 января 1932 года на Украине в г. Торчин Волынской области в семье зажиточного крестьянина. В 1938 году в возрасте 6 лет меня определили на учебу в польскую школу по месту своего жительства, в которой проучился 1 год. В связи с восстановлением Советской власти на Украине и преобразованием польских школ в советские, я в 1939 году вторично был определен в первый класс. Через два года началась Великая Отечественная война. Наша область была захвачена немецкими войсками. В годы войны я продолжал обучаться в индивидуальном порядке у нанятого моим отцом учителя. В свободное от учебы время я помогал своим родителям управляться по хозяйству, т. к. в то время у нас имелся свой дом, огород с садом общей площадью около 8 гектаров, 2 лошади, 1 или 2 коровы, телки, несколько свиней, а также различная домашняя птица. По тем временам наша семья относилась к разряду зажиточных семей. Она состояла из 5 человек. Отец мой, ЧАЙКА Феодосий Федорович, в связи с болезнью сердца был освобожден от прохождения службы в Советской Армии. Он работал в лесничестве в качестве лесника. Мать всю свою жизнь занималась домашним хозяйством. В 1944 году наша область была освобождена от немцев, и на ее территории восстановилась Советская власть. В то время мне исполнилось 12 лет. Сразу же после освобождения возобновилось обучение детей в школах. Я пошел учиться в 5 класс. Примерно в 1945 году или в 1946 наша семья была раскулачена. В результате чего земля была передана государству. После этого наша семья была вынуждена покинуть прежнее место жительства и переехать в соседнее с. Рожище. Примерно за год до нашего переезда, в 1944 году или 1945, мой дедушка ЧАЙКА Федор Демидович был раскулачен и с женой выслан в Кировскую область, а куда именно, я в настоящее время уже не помню. Со слов своих родственников и односельчан я знаю, что он в то время был выслан в связи с раскулачиванием и из-за своего родного сына – ЧАЙКА Василия Федоровича, который в годы войны служил у немцев в качестве полицейского и одновременно являлся членом банды ОУН. Какова его дальнейшая судьба, мне не известно. Однако со слов родственников я знаю, что он при неизвестных обстоятельствах якобы погиб, а где, когда именно, я не знаю. Занимался ли мой дедушка пособничеством банде украинских националистов, мне не известно. Он был малограмотным человеком, правда, умел писать и читать. После того, как он был выслан в Калужскую область, я с ним стал регулярно переписываться. Он был моим любимым человеком. Переписка велась в основном на бытовые темы.

В своих письмах я ему сообщал о жизни нашей семьи, о проблемах, о трудностях, о настроениях окружающих меня людей. Высказывал сожаление о случившемся, пытался его успокоить. В конце декабря, точно даты не помню, 1948 года я был арестован органами НКВД за якобы антисоветскую деятельность. Меня обвинили в антисоветской агитации и пропаганде. Обвинение было в основном построено на трех или четырех моих письмах, отправленных в Калужскую область моему деду. Так как я воспитывался с малых лет в зажиточной семье, у меня в то время сложилось определенное ошибочное представление о советской действительности, которое нашло отражение в этих письмах. В те годы обстановка была сложной. Националистическое движение охватывало большие массы населения. Сопротивление установлению Советской власти было сильным. Поэтому я не мог правильно осмыслить происходящие события, учитывая свое несовершеннолетие, а также неокрепший ум. Под воздействием происходящих событий, буржуазной, националистической идеологии, в которой находился, у меня в какой-то степени сложилось негативное отношение к Советской власти, что отразилось в письмах. Поэтому в письмах к своему деду я, в тот период времени говоря о врагах и угнетателях украинского народа, подразумевал установившуюся Советскую власть. При этом никакой цели я не преследовал. Просто старался как можно больше посочувствовать деду, утешить его, т. к. считал, что его ни за что обидели.

Внимательно ознакомившись с предъявленными мне 4 письмами от 1.01.1947 г., 16.04.[19]47 г., 20.01.[19]48 г. и от 14.03.1948 г., я заявляю, что все они написаны мною лично в указанное время. Именно они послужили основанием для привлечения меня к уголовной ответственности. Свои негативные суждения по отношению к советской действительности я отразил только в письмах. Другие письма к деду носили чисто бытовой характер. Насколько я в настоящее время понимаю, моя переписка с дедом в то время была под контролем. Предъявленные мне письма не мог читать никто, кроме цензоров. Своими мнениями ни с кем не делился. Об этих письмах не знал даже мой отец. Если бы он об этом знал, то мне не пришлось бы отбывать за них наказание. Кроме этого, из писем деда я узнал в последующем, что письма к нему с таким содержанием не поступали от меня. Наша с ним переписка велась с обязательным ответом на то или иное письмо, а на предъявленные мне письма я ответов не получал. Никогда членом ОУН я не был. О существовании его молодежных филиалов не знал. Никаких поручений украинских националистов не выполнял. Как я относился к их идеологии? Да никак. Просто в то время в несовершеннолетнем возрасте мне она была не понятна. Ведь я был арестован в неполных 16 лет. Следствие по моему делу велось примерно один месяц. Меня всего один или два раза допрашивали. Мер физического воздействия ко мне на следствии не применяли. Никаких нарушений социалистической законности не допускали. Осужден я был примерно в январе 1949 года областным судом к 10 годам лишения свободы. Отбывал наказание в различных лагерях. За добросовестное отношение к труду осенью 1953 г. я был досрочно освобожден из-под стражи и переехал на место поселения своих родителей в Хабаровский край. Как в местах лишения свободы, так и после освобождения, не жалея сил, я честно и добросовестно работал на благо Родины. Аналогично продолжаю работать и сейчас. На моих глазах произошли разительные перемены. Я радуюсь им потому, что в них частица моего труда. Я хочу быть еще более активным участником коммунистического строительства и больше радоваться плодами моего труда. Но этому мне не позволяет моя прошлая судимость. Она все эти годы камнем висит на шее, постоянно омрачает меня. Я уверен, что я совершил не преступление, а сотворил чушь, нелепость в несовершеннолетнем возрасте в сложнейших в те годы условиях становления Советской власти в западных областях Украины.

Допрос окончен в 13 часов 20 минут.

Протокол допроса мною лично прочитан, показания с моих слов записаны правильно. На третьем листе протокола ошибочно вместо Кировской области указана Калужская. Замечаний, добавлений не имею.

Допросил и протокол составил:
Следователь следственного отдела
УКГБ СССР по Хабаровскому краю
капитан (подпись) САЛЕЕВ

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 2656, арк. 70–74.

Документ № 118

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ ШЕВЕЛЮ ГРИГОРІЮ ЄФРЕМОВИЧУ І ПЮРКОВСЬКІЙ ЛІДІЇ ОЛЕКСАНДРІВНІ

м. Луцьк, лютий 1949 року

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1949 року лютого 3 дня в судово-кримінальній колегії Волинського облсуду у складі

Голови МАЛИША

Народних засідателів КУЛІК

ГОРДІЄНКА

з секретарем ВОЛКОДАВ

з участю прокурора КАЛУГІНА

та оборонця ФРЕНКЕЛЯ

розглянувши на відкритому засіданні справу по обвинуваченню ШЕВЕЛЯ Григорія Єфремовича 1929 р. народження, родом з Черторійська* Колківського району Волинської обл., житель м. Луцьк, вул. Ковельська № 16, із селян, українця, члена ВЛКСМ, письменного, студент Луцького педінституту.

ПЮРКОВСЬКОЇ Лідії Олександрівни, 1932 р. червня 18 дня народження, родом м. Луцьк, вул. Соснова, № 1, із селян, українки, б/п, неодруженої, письменної, учениці середньої школи № 3 м. Луцьк.

Звинувачуються по ст. 54-10 ч. 2 КК.

Судова комісія

УСТАНОВИЛА:

що підсудний ШЕВЕЛЬ з 1944 р. по 1947 р. мав зв'язки з учасником організації українських націоналістів ПЮРКОВСЬКИМ В. А., якого засуджено в 1947 р., від якого одержував для ознайомлення націоналістичну літературу, який з ним мав націоналістичні погляди.

На протязі 1947 і 1948 р. в адрес ПЮРКОВСЬКОГО В. А. систематично писав листи націоналістичного змісту, в яких висловлював недовольствіє проти колгоспу і робив наклеп на дійсність Радянської держави.

Підсудна ПЮРКОВСЬКА на протязі 1947 і 1948 років в адрес свойому брату ПЮРКОВСЬКОМУ В. О. систематично писала листи націоналістичного змісту, в яких робила наклеп на Радянську державу.

Підсудний ШЕВЕЛЬ визнав себе [винним] цілком, підсудна ПЮРКОВСЬКА визнала себе лише, що писала листи, але не мала наміру писати націоналістичного змісту. Однако злочин по ст. 54-10 ч. 2 КК** як ШЕВЕЛЬ і ПЮРКОВСЬКОЇ повністю доведений, що стверджується визнанням, самого ШЕВЕЛЬ та відносно ПЮРКОВСЬКОЇ (лист справи 70).

На підставі наведеного, керуючись ст. 296, 297 КПК УРСР судова колегія ЗАСУДИЛА:

ШЕВЕЛЯ Григорія Єфремовича визнати винним по ст. 54-10 ч. 2 КК, за санкцією ст. 54-2 КК з приміненням указу від 26/V.1947 р. обрати міру покарання: ув'язнення в виправно-трудових таборах строком на 25 років, відповідно ст. 29 п. "абв" КК обмежити в правах строком на 5 років, з конфіскацією належного йому майна.

ПЮРКОВСЬКУ Лідію Олександрівну визнати винною по ст. 54-10 ч. 2 КК, за санкцією ст. 54-2 КК обрати міру покарання позбавлення волі в виправно-трудових таборах строком на 10 років, без обмеження в правах з конфіскацією належного її майна. Зарахувати ув'язнення з 14.01.[19]49 р. Міру запобіжного заходу залишити під вартою.

Вирок може бути оскарженим до Верховного Суду УРСР протягом 5 днів.

Головуючий підпис
Н/засід.*** два підписи

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4161, арк. 86–87.

---

*Так у документі. Правильно – село Чорторийськ.
**Кримінальний кодекс.
***Народні засідателі.

Д о к у м е н т № 119

ВИСНОВОК ПРОКУРОРА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У СПРАВІ Г. Є. ШЕВЕЛЯ, Л. О. ПЮРКОВСЬКОЇ І СКАРЗІ В. Є. ШЕВЕЛЯ

м. Луцьк, 31 жовтня 1989 року

СОГЛАСЕН
Прокурор Волынской области
государственный советник
юстиции 2 класса
(подпись) Н. Н. Найденко
“ 3 ” ноября 1989 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

31 октября 1989 г. г. Луцк

Помощник прокурора Волынской области юрист 2 класса ИВОЛГИН, рассмотрев в порядке надзора архивное уголовное дело № 8372 в отношении ШЕВЕЛЯ Г. Е., ПЮРКОВСКОЙ Л. А. и жалобу ШЕВЕЛЯ Виталия Ефремовича о реабилитации брата, –

УСТАНОВИЛ:

17 февраля 1949 года Волынским областным судом были осуждены: ШЕВЕЛЯ Григорий Ефремович, 1929 года рождения, уроженец села Ст[арый] Чорторийск Колковского (ныне Маневичского) района Волынской области, житель г. Луцка, украинец, беспартийный, студент Луцкого учительского института, гражданин СССР, по ст. 54-10 УК УССР с санкции ст. 54-2 УК* УССР в соответствии с Указом от 26.06.1947 года сроком на 25 лет ИТЛ** с поражением в правах сроком на 5 лет и конфискацией личного имущества.

ПЮРКОВСКАЯ Лидия Александровна, 1932 года рождения, уроженка и жительница г. Луцка Волынской области, украинка, беспартийная, образование 7 классов, гражданка СССР, по ст. 54-10 ч. 2 с санкции ст. 54-2 УК УССР сроком на 10 лет ИТЛ, без поражения в правах, с конфискацией личного имущества (л[ист] д[ела] 86).

Осужденные ШЕВЕЛЬ Г. Е. и ПЮРКОВСКАЯ Л. А. были признаны виновными в том, что на протяжении 1947–1948 годов в адрес осужденных и сосланных в отдаленные районы СССР бывших участников ОУН писали националистического содержания письма, в которых выражали свое недовольство колхозным строительством, клеветали на действительность советского государства (л[ист] д[ела] 68).

На предварительном следствии ШЕВЕЛЯ в предъявленном обвинении по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР виновным себя признал и показал, что он действительно на протяжении 1947–1948 годов писал письма националистического содержания в адрес бывшего соучастника ПЮРКОВСКОГО Владимира Александровича, осужденного и отправленного в Коми АССР отбывать наказание.

В письмах ШЕВЕЛЯ излагал свои взгляды на действия украинских националистов и симпатизировал им (л[ист] д[ела] 18).

В тоже время он неоднократно в спорах с ПЮРКОВСКИМ говорил, что создание "Самостийной Украины" в период социалистического общества невозможно (л[ист] д[ела] 24).

В письмах к ПЮРКОВСКОМУ ШЕВЕЛЯ описывал истинную жизнь того времени в Западной Украине. Он писал, что победа коммунизма обязательна. Но наряду с этим возлагал свои надежды на националистическое движение (л[ист] д[ела] 26).

В ОУН ШЕВЕЛЯ никогда не состоял, однако хорошо знал, что ПЮРКОВСКИЙ националист, но об этом в органы Советской власти не заявил, потому что ПЮРКОВСКИЙ был его другом, соседом, соучеником (л[исты] д[ела] 20–22).

Зимой 1945 года на квартиру к ШЕВЕЛЯ пришел ПЮРКОВСКИЙ и принес несколько националистических листовок, которые ШЕВЕЛЯ должен был расклеить по Ковельской улице г. Луцка. Но после того как ПЮРКОВСКИЙ ушел, он листовки сжег (л[ист] д[ела] 25)

Однако в судебном заседании пояснил, листовки, которые дал ему ПЮРКОВСКИЙ, он все расклеил (л[ист] д[ела] 84).

Осужденный по другому делу ПЮРКОВСКИЙ Владимир Александрович, по псевдониму "*Жук*", на предварительном и судебном следствии показал, что он имел дело с националистическими листовками типа "До молоді" и другими, которые ему давал СОСИЦКИЙ, но распространял их он сам. Так, 1 января 1955 года[***] он на "Красном" и ул. Ковельской г. Луцка разбросал 20 листовок и другим не передавал (дело № 3407 л[исты] д[ела] 63–67)

Далее ШЕВЕЛЯ пояснил, что один раз он ПЮРКОВСКОЙ Лиде диктовал, а она писала письмо брату о том, "что можно иметь скорую надежду на встречу и они снова будут так же само проводить время как и раньше". ШЕВЕЛЯ часто бывал на базаре, где слушал разговоры селян, которые выражали недовольство Советской властью в колхозном строительстве, тяготились тяжелыми налогами. И он с ними был согласен (л[исты] д[ела] 83–84).

Поэтому в своих письмах за 6 июля 1948 года писал: "Мы живем и боремся, как говорил БАЙРОН "Раб добудет действительную свободу только сам и никто, кроме его самого, этого не сделает".

В другом письме за 17 июля 1948 г. писал – "Одного желаю, чтобы ты помнил всегда, – есть жизнь, за которую надо бороться, за которую не жалко бросить родной дом, за которую стоит забыть все плохие качества человека".

ПЮРКОВСКАЯ Л. А. как на предварительном следствии, так и в судебном заседании виновной себя не признала и пояснила, что она действительно писала своему брату ПЮРКОВСКОМУ Владимиру Александровичу письма бытового характера. Но одно письмо националистического содержания ею было написано под диктовку ШЕВЕЛЯ и смысла того письма она не помнила (л[исты] д[ела] 43, 84).

Антисоветской деятельностью она никогда не занималась и об этом заявляет вполне ответственно и официально (л[исты] д[ела] 39–40).

Своими письмами ПЮРКОВСКАЯ признала не все, отрицает письма, написанные 16 февраля 1947 года, 24 и 29 декабря 1948 г. Однако такое утверждение опровергается актом экспертизы. В переписке со своим братом она писала о том, как обстоят дела дома, как она учится, как она скучает за ним, но что-либо против Советской власти не писала и нигде не высказывала (л[исты] д[ела] 60–61, 44).

В письме от 25 марта 1948 года ПЮРКОВСКАЯ писала, что ее желание такое, как у того Сокола, который умирая хотел еще раз взвиться в небо. Этим ее желанием было: увидеть брата (л[ист] д[ела] 47).

Свидетели, как на предварительном следствии, так и в судебном заседании не устанавливались и не допрашивались.

По протесту прокурора УССР, судебная коллегия Верховного Суда УССР своим определением от 20 апреля 1949 года касжалобу ШЕВЕЛЯ Григория Ефремовича удовлетворила, приговор Волынского облсуда от 17 февраля 1949 года изменила и по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР с санкции ст. 54-2 УК УССР мера наказания ему была снижена до 10 лет ИТЛ. В остальной части приговор облсуда и в отношении ПЮРКОВСКОЙ оставлен в силе, а кассационная жалоба без удовлетворения (л[ист] д[ела] 86).

ШЕВЕЛЯ Виталий Ефремович в своем заявлении в Верховный Суд УССР просит реабилитировать всю его семью. В отношении его и семьи вопрос решен положительно, о чем ему сообщено.

Что касается его брата ШЕВЕЛЯ Григория Ефремовича, то прокуратурой области возбуждено ходатайство перед прокурором УССР о его реабилитации.

На основании Постановления Особого совещания при МГБ СССР от 22 апреля 1950 г. из-под надзора органов МВД ШЕВЕЛЯ Григорий освобожден и снят с учета спецпоселения без права проживания в Волынской области (л[ист] д[ела] 3).

Согласно Постановления Совета Министров от 12 марта 1956 года ШЕВЕЛЯ Г. Е. 3 мая 1956 года со спецпоселения освобожден, как брат учителя (л[ист] д[ела] 112).

Таким образом, из материалов настоящего уголовного дела усматривается, что вина осужденных ШЕВЕЛЯ Г. Е. и ПЮРКОВСКОЙ Л. А. в инкриминируемом им преступлении выражалась в том, что они вели переписку с бывшими участниками ОУН, осужденными и сосланными в отдаленные районы СССР. Письма ШЕВЕЛЯ и ПЮРКОВСКОЙ, скорее всего, носили бытовой, не националистический характер, о чем сказано выше, что само по себе состава преступления не образует.

Исходя из изложенного,

ПОЛАГАЮ:

Уголовное дело № 8372 в отношении осужденных ШЕВЕЛЯ Григория Ефремовича и ПЮРКОВСКОЙ Лидии Александровны направить прокурору УССР для решения вопроса об опротестовании приговора Волынского областного суда от 17 февраля 1949 года и последующих судебных решений и прекращения дела за отсутствием состава преступления.

Помощник прокурора Волынской области (подпись) Ф. А. ИВОЛГИН

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4161, арк. 117–120.

---

*УК – Уголовный кодекс.
**ИТЛ – исправительно-трудовой лагерь.
***Потрібно читати: 1945 года.

Д о к у м е н т № 120

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УРСР ПРО ВІДМІНУ ВИРОКІВ ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ І ВЕРХОВНОГО СУДУ УРСР ЩОДО Г. Є. ШЕВЕЛЯ І Л. О. ПЮРКОВСЬКОЇ

м. Київ, 19 жовтня 1990 року

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 3650н90
Пленума Верховного Суда УССР
от 19 октября 1990 г.

Пленум Верховного Суда УССР под председательством

Председателя Верховного Суда УССР ЯКИМЕНКО А. Н.

с участием Прокурора УССР ПРИКА В. Н. при секретаре Пленума, члене Верховного Суда УССР МАЛЯРЕНКО В. Т. рассмотрел протест первого заместителя

Прокурора УССР по делу ШЕВЕЛЬ В. Е. и ПЮРКОВСКОЙ Л. А.

Приговором судебной коллегии по уголовным делам Волынского областного суда от 17 февраля 1949 года осуждены – ШЕВЕЛЯ Григорий Ефремович, 1929 г. рождения, украинец, гр. СССР, беспартийный, – по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР, в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1947 г. на 25 лет лишения свободы с поражением в правах на 5 лет с конфискацией имущества; ПЮРКОВСКАЯ Лидия Александровна, 1932 г. рождения, украинка, гр. СССР, беспартийная, несудимая, – по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР на 10 лет лишения свободы с конфискацией имущества.

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда УССР от 20 апреля 1959 г. приговор в отношении ШЕВЕЛЯ изменен, наказание ему снижено до 10 лет лишения свободы.

ШЕВЕЛЬ и ПЮРКОВСКАЯ признаны виновными в том, что на протяжении 1947–1948 гг. в адрес осужденных и сосланных в отдаленные районы бывших участников ОУН писали письма националистического содержания, в которых выражали недовольство колхозным строем, клеветали на советскую действительность.

В протесте ставится вопрос об отмене судебных решений и прекращении производства по делу за отсутствием в действиях осужденных состава преступления.

Заслушав доклад члена Верховного Суда УССР СТРИЖАКА А. А., прокурора, поддержавшего протест, проверив дело и доводы протеста, Пленум считает, что протест подлежит удовлетворению.

ШЕВЕЛЬ и ПЮРКОВСКАЯ виновными себя не признали. Они не отрицали ведения переписки с отбывающим меру наказания братом ПЮРКОВСКОЙ – ПЮРКОВСКИМ Владимиром, однако пояснили, что эта переписка носила частный характер, они антисоветской цели не преследовали.

Анализ писем, написанных осужденными, свидетельствуют о том, что они имеют характер частной переписки, в них авторы излагали свое отношение к происходящим в стране процессам, к мероприятиям партии и правительства. Однако в этих письмах не содержится призыва к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, поэтому по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР ШЕВЕЛЬ и ПЮРКОВСКАЯ осуждены необосновано.

Руководствуясь ст.ст. 393, 384 УПК УССР, Пленум Верховного Суда УССР, –

ПОСТАНОВЛЯЕТ:

Протест первого заместителя Прокурора УССР удовлетворить.

Приговор судебной коллегии по уголовным делам Волынского областного суда от 17 февраля 1949 г. и определение судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда УССР от 20 апреля 1949 г. в отношении ШЕВЕЛЯ Григория Ефремовича и ПЮРКОВСКОЙ Лидии Александровны отменить и дело производством прекратить по основаниям п. 2 ст. 6 УПК УССР за отсутствием в их действиях состава преступления.

Председатель
Верховного Суда УССР (подпись) А. Н. ЯКИМЕНКО

Секретарь Пленума,
Член Верховного Суда УССР (подпись) В. Т. МАЛЯРЕНКО

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4161, арк. 123–124.

Документ № 121

АКТ ОБШУКУ БУДИНКУ КАМЕНЮКА АНТОНА МИХАЙЛОВИЧА

с. Рачин Горохівського району Волинської області,
2 березня 1949 року

АКТ

1949 года 2-го марта мы, нижеподписавшиеся, пом. ком. взвода 8-ой стрелковой роты 277 СП* ВВ** МГБ ст. сержант ТИМЧЕНКО, командир стрелкового отделения сержант МАЛЬЦЕВ, рядовой ВАУЛИН сего числа составили настоящий акт в том, что в с. Рачин Гороховского района Волынской области в доме КАМЕНЮК Антона Михайловича обнаружен схрон, вход в который начинается с чердака. Схрон расположен между печей в доме КАМЕНЮКА. В схроне находились: КАМЕНЮК Антон Михайлович, 1914 г. р., уроженец села Рачин Гороховского р-на, НЕЧИПОРУК Василий Дмитриевич, 1924 г. р., уроженец с. Мирков Гороховского р-на, НЕЧИПОРУК Дмитрий Борисович, 1893 г. р., уроженец с. Мирков Гороховского р-на.

Одновременно из схрона изъято: автомат ППШ – 1 шт., русская винтовка – 1 шт., автоматных патрон – 142 шт., гранат – 3 шт., большое количество националистической литературы, листовок и других документов националистического содержания.

В чем и составлен настоящий акт.

Подписи.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4853, т. 1, арк. 9.

---

*Стрілецький полк.
**Внутрішні війська.

Документ № 122

ПОСТАНОВА ПРО ПРОДОВЖЕННЯ ТЕРМІНУ ВЕДЕННЯ СЛІДСТВА Й УТРИМАННЯ ЗААРЕШТОВАНОГО КАЗАКОВА КОСТЯНТИНА ФЕДОРОВИЧА ПІД ВАРТОЮ

м. Луцьк, 3–5 березня 1949 року

“Утверждаю”	*“Ходатайство поддерживаю”*
И. О. Начальника управления МГБ	*Военный прокурор войск МВД В/О*
Волынской области гв[ардии] полковник	*гвардии подполковник юстиции*
(БУДКИН)	*(ПЕТРИК)*
“ 5 ” марта 1949 года	*“ 5 ” марта 1949 года*

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(О продлении срока ведения следствия и содержания
арестованного под стражей)

“ 3 ” марта 1949 года г. Луцк

Я, начальник отд. следотдела Управления МГБ Волынской области капитан МАРКЕЛОВ, рассмотрев следственное дело № 309 по обвинению КАЗАКОВА Константина Федоровича, 1918 года рождения, уроженца города Валуйки Харьковской области УССР, из крестьян-середняков, украинец, гр. СССР, б/п, с низшим образованием, по специальности шофер, со слов не судим, женат, до ареста проживал в селе Смердин* Киверцовского района Волынской области по ст. ст. 54-1 “б”, 54-11 УК УССР

НАШЕЛ:

13 апреля 1944 года за измену Родине Управлением МГБ Волынской области был арестован и привлечен к уголовной ответственности КАЗАКОВ Константин Федорович.

Следствием по делу было установлено, что КАЗАКОВ К. Ф., будучи красноармейцем 3 стрелкового полка 66 стрелковой дивизии, в Чистяковском районе Сталинской области попал в окружение немецких войск, где и остался проживать, а затем поступил в немецкую полицию "СД", где был связан с резидентом "СД" БЕЛОКРЫЛОВЫМ.

Осенью 1942 года КАЗАКОВ прибыл на жительство в Киверцовский район, куда в 1944 году с разведывательной целью приехал резидент "СД"** – БЕЛОКРЫЛОВ и агент "СД" ФИНИК и связались с КАЗАКОВЫМ.

В 1943 году, проживая в Киверцовском районе Волынской области, КАЗАКОВ вступил в банду ОУН, в которой действовал под псевдонимом "*Кобзарь*".

22 августа 1944 года ВОЕННЫМ ТРИБУНАЛОМ дело КАЗАКОВА было рассмотрено. КАЗАКОВ был признан виновным по ст. 2-й Указа Президиума ВС СССР от 19.04.1943 года и приговорен к 15 годам каторжных работ с поражением в правах на 5 лет.

Военная коллегия Верховного Совета СССР своим определением от 30 декабря 1948 года приговор Военного Трибунала Войск МВД Волынской области от 22.08.1944 года в отношении КАЗАКОВА отменила и дело возвратила на доследование со стадии предварительного следствия.

Учитывая, что обвиняемый КАЗАКОВ отбывал срок наказания в Воркутлаге и после отмены приговора по его делу в тюрьму г. Луцк пока еще не прибыл, в связи с чем закончить следственные действия по делу не представляется возможным, а поэтому, руководствуясь ст. ст. 113 и 157 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Возбудить ходатайство перед Военным Прокурором войск МВД СССР о продлении срока ведения следствия и содержания арестованого КАЗАКОВА К. Ф. под стражей сроком на один месяц, т. е. до 30 марта 1949 года.

Ходатайство возбуждается впервые.

Начальник следотдела УМГБ
Волынской области капитан МАРКЕЛОВ
"Согласен" нач. следотдела УМГБ
Волынской области подполковник НОВИКОВ

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 493.

---

*Тепер: село Крижівка Рожищенського району.

**Служба безпеки нацистської партії Німеччини, орган внутрішньої і зовнішньої політичної розвідки (1931–1945 роки).

Д о к у м е н т № 123

ПОСТАНОВА ПРО ПРИПИНЕННЯ СЛІДСТВА І ЗВІЛЬНЕННЯ ЗВИНУВАЧУВАНОГО КАЗАКОВА КОСТЯНТИНА ФЕДОРОВИЧА З-ПІД ВАРТИ

м. Луцьк, 9 червня 1949 року

“*УТВЕРЖДАЮ***”**
Нач. УМГБ Волынской области
гвардии подполковник
(БУДКИН)
9 июня 1949 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(О прекращении следствия и освобождении обвиняемого из-под стражи)

9 июня 1949 года г. Луцк

Я, следователь Следственного отдела Управления МГБ Волынской области – майор СЕМЕНОВ, рассмотрев материалы следственного дела № 309 по обвинению

КАЗАКОВА Константина Федоровича,

1918 года рождения, уроженца гор. Валуйки Харьковской области, из крестьян-колхозников, украинца, гр-на СССР, б/парт., с образованием 3 класса, ранее не судимого, женатого, до ареста проживавшего в селе Смердин Киверцовского района Волынской области, работавшего в своем сельском хозяйстве – по ст. ст. 54-1 “б”, 54-11 УК УССР –

НАШЕЛ:

КАЗАКОВ Константин Федорович 13 апреля 1944 года был арестован Киверцовским РО* НКГБ Волынской области – за участие в банде ОУН.

Основанием к его аресту послужили его личные признания о том, что проживая в селе Смердин Киверцовского района, в июне и августе 1943 года он дважды был насильно взят в банду ОУН, где ему присвоили псевдоним “*КОБЗАРЬ*”, но в обоих случаях он на второй день от бандитов ОУН убежал и скрывался от последних у родственников своей жены.

Будучи арестован и находясь в КПЗ** Киверцовского РО НКГБ, КАЗАКОВ содержался вместе с арестованным ФИНИК Петром Антоновичем, последний, будучи вызван на допрос, заявил следователю о том, что он опознал в лице КАЗАКОВА агента немецкой разведки, которого он в августе 1942 года встречал на станции Таужна Винницкой области в немецкой форме “СД”.*** В связи с этим дело КАЗАКОВА и ФИНИК было объединено и инкриминировалось КАЗАКОВУ в обвинении связь с немецкой разведкой.

22 августа 1944 года КАЗАКОВ К. Ф. Военным Трибуналом В/НКВД Волынской области был признан виновным в том, что, будучи военнослужащим Красной Армии, в январе 1942 года в районе Сталинской области с оружием в руках сдался в плен к немцам; откуда в мае 1942 года бежал, прибыл в село Смердин Волынской области, где проживал.

Проживая дома в селе Смердин, КАЗАКОВ в июле 1943 года вступил в банду ОУН под псевдонимом “*КОБЗАРЬ*”, но практическая деятельность его в банде не была установлена.

По статье 2-й Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 года КАЗАКОВ осужден на 15 лет ссылки в каторжные работы с поражением в правах на 5 лет, без конфискации имущества за отсутствием такового.

30 декабря 1948 года Военная Коллегия Верховного Суда СССР, своим определением приговор Военного Трибунала войск НКВД Волынской области от 22 августа 1944 года в части, касающейся КАЗАКОВА Константина Федоровича, отменила и дело обратила к доследованию со стадии предварительного следствия.

Проведенным по делу дополнительным расследованием установлено, что КАЗАКОВ К. Ф. в январе 1942 года, находясь в рядах Красной Армии, во время боя попал в окружение немцев и остался проживать на оккупированой территории, скрываясь у жителей в поселке Кантарная Чистяковского района, где был немецкой полицией арестован и направлен в лагери военнопленных в город Сталино, откуда 2 мая 1942 года в числе других советских граждан, содержавшихся в этом лагере, эшелоном был направлен в Германию.

В пути следования на территории Волынской области, не доезжая гор. Ковель, КАЗАКОВ из эшелона бежал, после чего скрывался по селам Киверцовского района Волынской области. Первое время в селе Суск у МИРЧУК Ивана, у которого прожил с мая по июнь 1942 года, а затем перешел на хутор Полык, к гражданке БОНДАРУК Хавронии, где прожил два месяца, после чего жил в селе Луков у гражданина ЛЕВЧУК Константина до конца 1942 года. В конце 1942 года перешел в село Смердин к БЕЛЯШЕВИЧ Елене Григорьевне, на которой впоследствии женился, и проживал у нее до прихода частей Красной Армии, т. е. до 1944 года.

Проживая в селе Смердин Киверцовского района КАЗАКОВ в июне и августе 1943 года дважды забирался бандитами ОУН и уводился в банду, где ему при втором задержании бандиты присвоили псевдоним "*КОБЗАРЬ*", но в обоих случаях КАЗАКОВ на второй же день пребывания в банде от бандитов убежал. После второго побега от бандитов скрывался от последних у родственников своей жены до прихода советских войск.

Других объективных данных, изобличающих КАЗАКОВА в преступной деятельности следствием не добыто, а имеющихся в деле материалов для привлечения обвиняемого КАЗАКОВА к уголовной ответственности – недостаточно.

РУКОВОДСТВУЯСЬ ст. 197, ч. 2-я УПК УССР, ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело по обвинению КАЗАКОВА К. Ф. производством прекратить и сдать в отдел "А" УМГБ Волынской области на хранение. Обвиняемого КАЗАКОВА Константина Федоровича из-под стражи освободить.

Копию настоящего постановления направить Прокурору.

Следователь следственного отдела УМГБ
в Волынской области – майор (подпись) (СЕМЕНОВ)
СОГЛАСНЫ: нач. отд[елени]я следотдела УМГБ
Волынской области – капитан (подпись) (МАРКЕЛОВ)
Начальник следотдела УМГБ
Волынской области – подполковник (подпись) (НОВИКОВ)

Копия.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 493.

---

[*]Районний відділ.
[**]Камера попереднього ув'язнення.
[***]Служба безпеки нацистської партії Німеччини, орган внутрішньої і зовнішньої політичної розвідки (1931–1945 роки).

18 Зам. 5156

Документ № 124

ДОВІДКА-ХАРАКТЕРИСТИКА УПРАВЛІННЯ МДБ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ТАЄМНОГО СПІВРОБІТНИКА – ЧЛЕНА ОУН МИХАЙЛА ПАВЛОВИЧА КМЕТЯ*

м. Луцьк, 21 червня 1949 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СПРАВКА-ХАРАКТЕРИСТИКА

на агента-боевика "*БЕРЕЗА*"
КМЕТЬ Михаил Павлович
1928 г. рождения, уроженец с. Подберезья Гороховского района Волынской области, украинец, гр-н СССР, происходит из крестьян-середняков, б/п, грамотный.

КМЕТЬ с 1944 года по сентябрь 1948 г. находился на нелегальном положении в банде ОУН, имел организационный псевдоним "*САВКА*", занимал положение кущевого "Проводника", продолжительное время находился при краевом "Проводнике" "*ДУБОВОЙ*".

10 сентября 1948 г. при проведении операции КМЕТЬ был обнаружен чекистско-войсковой группой в бункере в усадьбе у жителя села Шепель Торчинского района Волынской области. На предложение сдаться ответил отказом и двумя выстрелами в голову пытался покончить жизнь самоубийством.

КМЕТЬ в связи с полученными ранениями был помещен на лечение в больницу. По выздоровлении дал развернутые показания о своей связи с ОУН, назвал состав краевого "Провода" "Москва", вероятные места укрытия этого "Провода" и их связи, после чего был завербован в качестве агента-боевика и заключен в агентурно-боевую группу УМГБ Волынской области.

По его материалам было арестовано до 100 активных бандсвязных и бандпособников краевого "Провода", вскрыто 15 бункеров, изъят типографский станок и радиостанция.

Работая агентом-боевиком, в декабре 1948 г. в составе группы участвовал в бою с бандитами ОУН, в котором был убит один бандит, в январе 1949 г. лично им убит руководитель надрайонного "Провода" ОУН "*АНДРЕЙ*".

Арестованные по материалам КМЕТЬ связные и бандпособники ОУН в абсолютном большинстве дали правдивые показания о своей националистической деятельности и осуждены судебными инстанциями на различные сроки наказания.

Свидетельские показания КМЕТЬ и его агентурные материалы перепроверялись другими объективными данными и элементов двурушничества и дезинформации органов МГБ с его стороны не было при выполнении заданий по борьбе с бандами ОУН.

По своим личным качествам – смелый, решительный, дисциплинирован, хорошо знает методы и способы работы бандитов ОУН.

В связи с тем, что КМЕТЬ в настоящий период времени оперативно используется как агент по розыску участников "Провода" ОУН, по этим мотивам КМЕТЬ не может быть использован как свидетель.

Нач. 4 Отделения отдела 2–н УМГБ
Майор (подпись) (РОЖКОВ)
Печать
Согласны: зам. Нач. УМГБ Волынской области
подполковник (подпись) (КИРИЧУК)
" 21" VI 1949 г.
г. Луцк.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6584.

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 125

НАРЯД НА ВІДПРАВКУ ЗААРЕШТОВАНОГО ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА БАГНОВОГО В ЗАСЛАННЯ НА ПОСЕЛЕННЯ

м. Москва, 9 вересня 1949 року

Нр-4 СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
гор. Москва
Министерство Государственной Безопасности СССР
Отдел “А”
вх. № 326631 “ 9 ”августа 1949 г.
на № 015/2787
Зам. начальника управления Унжлага МВД
майору – тов. ТЮЛЕНЕВУ
№ 18/30 – 124350
ст. Сухобезводная Горьковской области
Копия: начальнику УМГБ Красноярского края
полковнику – тов. КОВАЛЕВУ
гор. Красноярск

Н А Р Я Д
на отправку заключенного в ссылку на поселение

Фам. *БАГНОВОГО* имя *Ивана*

Отч. *Васильевича* год. рожд. *1926* осужденного

Кем *Особым Совещанием при НКВД СССР*

Когда “ *24* ”*сентября 1945* г. ст. ст. *УК УССР 54-1“а” 54-11*

Характер преступления *участие в антисоветской националистической организации*

Срок *5*лет, конец срока “ *3* ” *октября* *1949* г., по истечении срока наказания этапируйте в гор. Красноярск в распоряжение УМГБ Красноярского края для направления в ссылку на поселение.

Начальника УМГБ Красноярского края прибытие БАГНОВОГО просим подтвердить, сообщить нам место поселения.

Пом. начальника отдела “А” МГБ СССР подполковник ЗАСЛАВСКИЙ
Зам. начальника 10 отделения подполковник ШАШКОВ
Исполнитель ВОЛКОВ

Машинопис на друкарському бланку.
Держархів Волинської обл., ф. Р–4666, оп. 2, спр. 3677, арк. 76.

Д о к у м е н т № 126

ЛИСТІВКА УКРАЇНСЬКИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ ІЗ ЗАКЛИКОМ ДО СЕЛЯН, РОБІТНИКІВ, ІНТЕЛІГЕНТІВ ЧИНИТИ ОПІР ВИСЕЛЕННЮ У ВІДДАЛЕНІ РАЙОНИ СРСР*

Без місця, 2 жовтня 1950 року

З хати до хати, з рук до рук!
ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!
ВОЛЯ НАРОДАМ! ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

СЕЛЯНИ, РОБІТНИКИ, ІНТЕЛІГЕНТИ!

Знову виселення! Знову московсько-большевицькі людовбивці пускають у рух цей давно ними випробуваний метод винищування народів. Скільки ж цими виселеннями, переселеннями російські – білі і червоні імперіалісти винищили українського народу.

Сталінські сатрапи знають, що український народ сильний тим, що він глибоко вріс коренем у свою рідну землю, прив'язаний до цієї землі, любить її і вона дає йому силу до життя і боротьби.

Тому ворог взявся підтинати нас в корені, викорчовувати з нашої землі, ***щоб скоріше нас знищити***.

За допомогою цього виселення Сталін хоче розсіяти наш народ поміж чужинцями, хоче, щоб не були ми разом на своїй території, щоб легше було нас на чужому полі русифікувати і знищувати. Такий план у ворога.

Яка ж наша постава до цієї ганебної акції ворога?

Усі до боротьби, до спротиву! Це єдина постава, яку може зайняти людина, коли ворог намагається її знищити. ***Не записуйтесь на виїзд,*** а коли силою примушують, – ***так не дати себе застрашити!*** Втікати, коли сталінські опричники намагаються силою зловити.

Якщо однак когось захоплять і силою вивезуть, то кожний українець і українка зобов'язані пам'ятати про свої обов'язки перед Батьківщиною.

Де не завезуть Вас сталінські катюги, то Ви все зобов'язані гордо нести своє ім'я українців, зобов'язані ***виховувати своїх дітей на полум'яних патріотів України, на безстрашних борців за її волю.*** Де не завезуть Вас – Ви все пам'ятайте, що Сталін, його кліка і Москва – ***це кати Ваші і Вашої Батьківщини, це найлютіші Ваші вороги. Боріться проти них усіма силами і способами.*** Всюди розповідайте про нашу боротьбу в західних областях України, про те, що ця боротьба ведеться українськими революціонерами і народом ***за визволення України і других поневолених народів з-під російсько-большевицького ярма.*** Оповідайте всім про геройство повстанців і про звірства мвд–мгб. Передайте заклик до боротьби проти Сталіна і його кліки усім народам, поневоленим Москвою.

З собою жийте дружньо. Допомагайте одні одним. Знищуйте тих, що йдуть на службу ворога. Нав'язуйте близькі взаємини з українцями зі східних областей, з представниками поневолених народів. Всіх запалюйте до протибольшевицької боротьби за самостійні національні держави.

Коли почуєте поклик ***Організації Українських Націоналістів під проводом С. Бандери,*** коли почуєте поклик ***Української Головної Визвольної Ради стати до остаточного бою, – ставайте всі як один і організовуйте до боротьби других. Бийте ворога там, де Вас застане Українська Національна Революція!***

Хай живе визвольна боротьба Українського народу!
Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!
Смерть Сталіну і його опричникам!

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ
Узяті документи у мене прі обіске 2.10–50 г. (підпис нерозбірливий).[**]

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 8391, арк. 164.

[*]Подається без стилістичних правок.
[**]На оригіналі документа це речення дописано рукою.

Документ № 127

ПОСТАНОВА РАДИ МІНІСТРІВ УРСР І ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП(Б)У "ПРО ОБЛІК І РЕАЛІЗАЦІЮ КОНФІСКОВАНОГО МАЙНА ГОСПОДАРСТВ, ЩО ВИСЕЛЯЮТЬСЯ З ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ, ДРОГОБИЦЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ, РОВЕНСЬКОЇ, СТАНІСЛАВСЬКОЇ, ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ, ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ І ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ"

м. Київ, 4 квітня 1951 року

ПБ 60/24
4.IV – 1951 г.Сов. секретно
ОСОБАЯ ПАПКА

Об учете и реализации конфискованного имущества выселяемых
хозяйств с территории Волынской, Дрогобычской, Львовской,
Ровенской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой
и Закарпатской областей
Постановление Совета Министров
УССР и Центрального Комитета КП(б)У *

В соответствии с постановлениями Совета Министров Союза ССР от 23 января 1951 года № 189–88 сс о выселении кулаков, от 13 февраля 1951 года № 377–190 сс о выселении [б]андеревцев и от 3 марта 1951 года № 667–339сс о выселении участников антисоветской нелегальной секты иеговистов** с территории Волынской, Дрогобычской, Львовской, Ровенской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой и Закарпатской областей, Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП(б)У постановляет:

1. Разрешить выселяемым брать с собою лично им принадлежащие ценности, домашние вещи и утварь (одежду, посуду, мелкий сельскохозяйственный и ремесленный инвентарь) и запас продовольствия на каждую семью общим весом: кулакам до 2-х тонн, иеговистам и [б]андеревцам до 1,5 тонны.

2. Все остальное имущество конфисковать.

Конфискованное имущество выселяемых обратить на покрытие недоимок по государственным обязательствам; оставшуюся после погашения недоимок часть имущества (жилые, хозяйственные постройки, сельскохозяйственный и другой инвентарь, а также скот) передать колхозам бесплатно с зачислением им в неделимый фонд.

Продовольствие, продовольственное зерно, зернофураж и технические культуры передать государству.

3. Обязать исполкомы облсоветов депутатов трудящихся и обкомы КП(б)У обеспечить должный учет и оценку всего имущества, оставленного после выселения указанных хозяйств, для чего выделить из областного и районного актива работников из расчета обеспечения полного учета имущества в день проведения выселения.

4. Выделенным работникам поручить как представителям райисполкома вместе с представителями сельсовета, колхоза и двумя активистами составить акт описи имущества и произвести его оценку. Акт описи имущества составить в трех экземплярах.

Все имущество, записанное в акте описи, передается на хранение колхозу с одним экземпляром акта описи, два остальных экземпляра сдаются в райисполком, из которых один экземпляр райисполком направляет облисполкому.

5. В течении двух дней после выселения определить ту часть имущества, которая необходима для покрытия задолженности государству выселенного хозяйства.

6. Покрытие задолженности государству выселенными хозяйствами и передачу имущества колхозам произвести в течении трех дней. Зерно, зернофураж, масличные, технические культуры, продовольствие и картофель сдать в течении трех дней заготовительным организациям.

7. Озимые посевы выселенных хозяйств передать колхозам.

8. Исполкомам облсоветов и обкомам КП(б)У обеспечить сохранность имущества, оставшегося после выселения. Расхищение конфискованного имущества рассматривать как хищение социалистической собственности.

9. Обязать председателей облисполкомов и секретарей обкомов КП(б)У представить Совету Министров УССР и ЦК КП(б)У отчет о проведенной работе по выселению, учету и реализации имущества не позже 10 дней после выселения.

В кінці документа є дописана рукою дата – 4/IV–51 г. і п’ять нерозбірливих підписів.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 70, арк. 29–31.

---

*Дописано рукою.
**Секта, яка переслідувалась законом, вважалась нелегальною і підлягала виселенню.

Д о к у м е н т № 128

ЗАЯВА ПЕТРА АНДРІЙОВИЧА МІЩУКА ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ СРСР ПРО ПЕРЕГЛЯД ЙОГО СПРАВИ І РЕАБІЛІТАЦІЮ

15 лютого 1952 року

Генеральному Прокурору Союза ССР
от МИЩУКА Петра Андреевича,
Красноярский край, Туруханский район,
с. Серхово

ЗАЯВЛЕНИЕ*

Прошу Вашего указания расследовать факты, изложенные в этом заявлении, пересмотреть мое судебное дело и реабилитировать меня. Я родился 4 декабря 1923 года в селе Воротневе Поддубецкого, ныне Теремновского района Волынской области УССР, где проживал до момента ареста.

29 июля 1940 года я был арестован органами Волынского НКВД и через 3 месяца осужден Волынским обласным судом (даты не помню), совместно с СТРУСЕМ Григорием, СТЕПАНЮКОМ Павлом Даниловичем, ЛИЧКО Василием, ГРИЦОВНИКОМ Владимиром, МАЖАРОМ Петром Васильевичем и еще одним из села Лыще того же района (фамилии не знаю) по статье 54 пунктам 2, 11 УК УССР сроком на 10 лет ИТЛ и 5 лет поражения прав. В обвинении указано, что мы принадлежали к ОУН с 1938 года и ставили перед собой задачу – подготовка населения к вооруженному восстанию против Советской власти за самостоятельное Украинское государство.

В непосредственную нашу задачу входило:

1. Сбор оружия.

2. Вербовка новых членов в ОУН.

3. Антисоветская агитация путем печатания и распространения листовок. В подтверждение этому приводились найденые у нас при обыске:

1. У СТРУСЯ Григория:

1. Пистолет “Браунинг № 2”; сабля (без ножен); 6 патронов к нагану, шрифт для печатания (состоящий из около 90 каучукових букв);

письменная присяга ГРИЦОВНИКА Владимира, которую он изложил при вступлении в ОУН в 1940 году.

2. У ЛИЧКО Василия: одноствольный шомпольный пистолет Екатеринских времен (испорчен).

3. У СТЕПАНЮКА Павла Даниловича: книга или рукопись с антисоветским содержанием.

4. У меня план хранения оружия, нарисованый в блокноте.

5. У МАЖАРЫ Петра Васильевича: пистолет “Браунинг” № 1 (испорчен).

Также у СТРУСЯ Григория была еще найдена печать с надписью Українське товариство соколів “Гніздо”.

Дальше в обвинении указывалось, что я – МИЩУК Петр Андреевич, будучи завербованным в ОУН в 1938 году МАЖАРОМ Петром Васильевичем, завербовал в ОУН в том же году: СТЕПАНЮКА Павла Даниловича, СТРУСЯ Григория, ЛИЧКО Василия. В 1940 году СТРУСЕМ Григорием был завербован в ОУН ГРИЦОВНИК Владимир.

На суде все мы признали себя виновными и были приговорены:

1. МАЖАРА Петр Васильевич к расстрелу (позже заменено на 10 лет ИТЛ) и 5 лет поражения в правах.

2. Меня – МИЩУКА П. А., СТРУСЯ Григория к 10 годам ИТЛ и 5 лет поражения в правах.

3. СТЕПАНЮК Павел Данилович, ЛИЧКО Василий и парень из с. Лище к 8 годам ИТЛ и 4 года поражения в правах.

4. ГРИЦОВНИК Владимир к 6 годам ИТЛ и 3 года поражения в правах.

Все мы, по совету защитника, писали кассации, в которых признавали себя виновными и просили снижения срока наказания.

Так виглядела одна сторона дела, к которой немало приложили усилий следственные органы тогдашнего, Бериевского времени. Но эта сторона нашего дела так далека от истины, на сколько сам Берия и его сообщники далеки от друзей нашей Родины.

Действительно, в 1938 году, будучи юношами, по 14–15 лет, я, СТРУСЬ, СТЕПАНЮК, ЛИЧКО и ГРИЦОВНИК “организовали”, если можно так назвать, товарищество любителей природы, по моему предложению, и назвали это товарищество “Українське товариство Гніздо”, сделали печать круглой формы (во времена панской Польши всякий мог заказать любую печать). Никакой программы или устава, конечно, у нас не было. Для большей ясности скажу, что наше товарищество немногим напоминало “Тимур и его команда”, или польского “Товарищества жующих кит (оконную замазку)”. И кем мы только себя не воображали! Мы и раненных птиц лечили, путешествовали по лесу, купались в пруду. А вместе мы путешествовали по всему миру вслед за нашими героями – путешественниками из книг. То мы вместе с козаками-запорожцами воевали [против] турок и татар, то вместе с Тарасом БУЛЬБОЙ громили польских панов. С кем этого не было в юности?

Конечно, от политической жизни и борьбы мы были далеки. Не спорю, может, мы бы и включились в какую-нибудь партию или организацию, если бы нас кто-нибудь увлекал и если бы эта партия или организация пришлась нам по душе. Но этого не было. Да и кому мы были нужны, юноши по 14–15 лет? Вряд ли нашелся бы такой дурак, который доверил бы нам подпольную тайну.

После освобождения Западной Украины от польских панов Красной Армией наше товарищество само собой заглохло, если можно назвать наше фантазерство деятельностью. Чем больше возраст, тем дальше уходит детство. Забыл я и про печать, которой мы раньше гордились. СТРУСЬ Григорий хранил ее как память о нашей дружбе.

И так, рано утром 29 июля 1940 года я был разбужен резким окриком “Руки вверх! Не шевелись!” У самого носа дуло нагана, чуть подальше с десяток винтовок нацеленных на меня и брата (я с братом спали в сарае). Одним словом, узнав, как нас звать, брата увели в хату, а меня стали допрашивать, где находиться оружие. “Оружия не было и не могло быть, но НКВД хоть роди, но дай. Били беспощадно, как только может бить осатанелый человек. Перевернули и перерыли весь сарай. Порядочно провозившись с обыском и со мной, чем дольше искали, тем злее издевались, повели в сельский совет. Там приступили к допросу в плотную, т. е. один бил в живот, стараясь угодить в солнечное сплетение, другой в правый бок, третий тянет за волосы, оттягивая голову и ребром ладони бьет по шее. Спрашивают, кого я знаю из состоящих в ОУН и где запрятаны мной 40 винтовок и 2 пулемета. Не помню, сколько времени длились эти пытки, но мне казалось, что это последние минуты моей жизни и эта минута – вечность. Не помню, сколько раз я приходил в себя от холодной воды, которую лили мне в лицо из ведра и опять – говори, где запрятанное мной оружие и кого знаю из ОУН.

Последний раз, приведя меня в чувства холодной водой, дали мне полежать на полу “отдохнуть” на столько, чтобы я мог хоть что-нибудь соображать, стали задавать вопросы без избиения, только замахивались ногами, обутыми в сапоги, угрожая розможжить мне лицо.

Сказали, что по показаниям МАЖАРА Петра Васильевича у меня хранится 40 винтовок и 2 пулемета и якобы я, СТРУСЬ Г., СТЕПАНЮК П. Д., ЛИЧКО и ГРИЦОВНИК В. являемся членами ОУН. Я стал просить очную ставку с МАЖАРОМ Петром. После этого меня положили в автомашину, где уже находились вышеуказанные товарищи, и повезли в Луцк. Сразу после приезда в НКВД меня ввели в комнату, где находились МАЖАР Петр, и задали ему вопрос – сколько у МИЩУКА и его товарищей находится оружия. Он отвечает – 40 винтовок и 2 пулемета. Ко мне обращаются: “Слышишь?”

“Хорошо”, – отвечаю я, – а откуда он знает, что у меня имеется столько оружия?” Задают МАЖАРУ этот вопрос. Он отвечает, что ему это кто-то там говорил, якобы нам отпущенно такое количество оружия через ОУН. И тут же получил удар в лицо со словами: “А! Так ты врешь! Раньше говорил, что они (т. е. я и товарищи) нашли оружие в лесу, а сейчас иначе говоришь?”

“Кто тебя завербовал в ОУН?” – МАЖАР кивает головой в мою сторону и говорит: “Он”.

“А тебя кто?” – спрашивают меня. А мне что говорить, когда подобного и во сне не снилось? “Никто”, – говорю. Резкий удар в лицо, но этот удар по сравнению с только-что перенесенным показался укусом комара. На этом допрос того дня был окончен и меня увезли в тюрьму.

Спустя 3-х суток я сидел в кабинете следователя. После словесного убеждения сознаться в моей контрреволюционной деятельности мне был задан вопрос: “Расскажите, как, где, когда и при каких обстоятельствах Вы были завербованы в контрреволюционную, повстанческую, фашистскую, петлюровскую организацию ОУН?” Такого не было, и я отвечал, что меня никто и никуда не вербовал.

Пошли тяжелые убеждения кулаком, ногой, даже били резиновой дубинкой польского полицая. И так трое суток. Правда, меня отводили в камеру на 3–4 часа, а потом опять на допрос. Сменялись следователи, но в кабинете я оставался и оставался. Задавали все тотже вопрос:

“Расскажите, где, как, когда и при каких обстоятельствах и т.д.,” и все тем же методом убеждения.

Товарищам, со мной арестованным было легче тем, что после получения побоев, что наше товарищество считается за организацию украинских националистов, они смогли указать на меня, якобы их завербовавший в ОУН в 1939 году и с них меньше спроса. Но на кого мне указать, когда такого не было, а верить, что мы сами себя назвали товариществом, НКВД не собиралось верить.

Однажды ночью, после моего повторения в сотый раз, что меня никто не вербовал, и я не был в ОУН, следователь сказал: “Не сознаешься! Сейчас расстреляем, как собаку!” Посадили в крытую автомашину, вывезли куда-то на окраину города, на какое-то кладбище. Поставили спиной к свеже вырытой яме. Шесть с винтовками, один с пистолетом – мой следователь. “Ну, сознаешься? Иначе – смерть!” Я дрожал, как осиновый лист: зубы стучали, не попадая зуб на зуб, слезы лились, лились. Я умолял их пощадить меня, я божился, что не виновен, благал их оставить меня в живых. “Сознаешься?” “Я ничего не знаю”, – рыдая, говорил я. “Стреляйте!” Зашелкали винтовки и шесть стволов посмотрели на меня ледяным ужасом смерти. Я упал на колени, витянув вперед руки. “Стойте! Обождите! Скажу! Все скажу!”

Опять комната следователя и все тотже вопрос – кто вербовал меня в ОУН. Отвечаю, что я был завербован в ОУН МАЖАРОМ Петром Васильевичем. Подробности “вспомнить” помог следователь, без угроз и побоев, даже сожалея, почему я раньше этого не говорил, а то могли и ухлопать.

После того, как я был вынужден на кого-то свалить несуществующую вину завербования меня в ОУН, и я это свалил на МАЖАРА, отчасти злорадствуя – раз наврал на меня, так получил свое вранье сполна, центр тяжести следствия перевалился на него – МАЖАРУ, а через несколько дней МАЖАР отказался от всех своих прежних показаний, в том числе и от того, что ни он меня, ни я его не вербовал в ОУН. Его якобы завербовал человек из с. Лище (фамилии не знаю, с нами осужден). На очных ставках со мной МАЖАРА повторил тоже самое: ни я его, ни он меня не вербовал в ОУН. Мне осталось повторить, что я был завербован МАЖАРОМ, иначе опять избиения, опять угроза расстрела. В таком положении дело было передано в суд. На последнем допросе следователь “посоветовал” нарисовать схему

или план в моем блакноте и обозначить на нем любыми знаками и буквами то, что найдено при обыске в СТРУСЯ Григория. Также узнав, что я не знаю “10 заповедей” украинца-националиста, заставил меня под диктовку написать их в мой блокнот. “Ну вот, сейчас ты похож на настоящего националиста”.

На этом допросе я подписал акт обыска не читая, как и все протоколы допроса. Лучше не читать их, чем получить лишний удар по голове. На суде МАЖАР на вопрос, почему он врал на нас, ответил, что его ужасно били. Но судья “отверг” это как клевету. “У нас следственные органы не бьют”. Не знаю, почему понадобилось судье такое издевательство над нами. Ведь суд был закрытым и посторонних не было. Сам он не верил своим словам, так неужели он хотел убедить нас, перенесших невероятные побои, в правдивости ним сказаного. Я, как и все подсудимые, признал себя виновным, иначе наше дело пошло б на переследование. Лучше умереть, чем еще раз испытать такое следствие.

По совету защитника все мы писали кассацию, в которой просили снизить нам срок наказания. Вот вторая – истинная сторона нашего дела. Но, как говорят, на мертвого можна валить, что угодно. Так и я мог валить на БЕРИЮ и его пособников, поэтому надо посмотреть на это дело с третьей, объективной стороны.

И так, то основание, по которому я, СТЕПАНЮК, СТРУСЬ, ЛИЧКО и ГРИЦОВНИК были арестованы, именно: показания МАЖАРА Петра, что якобы мы являлись членами ОУН и имели в своем распоряжении 40 винтовок и 2 пулемёта, было ложным и отклонено самим МАЖАРОМ. Дальше стоят “доказательства” нашей виновности самого НКВД:

1. Якобы мы проводили антисоветскую агитацию путем печатания и распространения антисоветских листовок, что подтверждается обнаруженным у нас при обыске шрифтом для печатания таковых. Я не знаю, интересовало ли следователя, где именно, в каких селах или местах мы распространяли эти листовки, лично я никогда не слышал, чтобы в нашем или соседних селах кто-нибудь находил такие листовки. Во-вторых, не думаю, чтобы можно было 90 буквами напечатать листовку. Такой “шрифт”, который обнаружен у СТРУСЯ, НКВД могло у многих обнаружить, ибо за Польши в игрушечном магазине можно было купить пачку такого “шрифта” за 30 грошей (копеек). К нему прилагалось: штемпельная подушечка и ручка, куда набирались буквы длинной 65 см и в одну линейку. Таким “шрифтом” можно было напечатать только одно слово. Но если б у нас была пишущая машинка, беспорно НКВД назвало б ее типографией. Если стать на эту точку зрения, то Союзпосилторг необдуманно и даже вредно предлагает населению пишущие машинки без лицензий на то со стороны МВД. На ней куда удобней печатать листовки по сравнению с детским шрифтом. Но где-же сами листовки – доказательство того, что мы их печатали и распространяли? Их не было. Да и сам шрифт никак не приспособлен для печатания. Значит, это обвинение является также ложным, как и ложные были показания МАЖАРА.

2. Сбор оружия, что подтвержено найденными при обыске: пистолет “Браунинг”, сабля без ножен и 6 патронов к нагану. Если вспомнить то обстоятельство, что до прихода Красной Армии наша местность была насыщенна польской армией, из которой часть была обезаружена Советскими войсками, а часть, побросав оружие, разбегалась кто куда. Кто был заинтересован в сборе оружия, то его можно было насобирать горы без всяких трудностей вплоть до танков и бронемашин. Видимо, мы плохо работали, если собрали только один пистолет и шесть патронов к револьверу.

Это оружие было найдено не при самом СТРУСЕ Григории, а в сарае, и сам СТРУСЬ, как позже рассказывал мне, не знал об его существовании. Могло быть, что его старший брат запрятал, могло быть, что сами солдаты бросили (польские), уходя домой. В крайнем случае можно обвинить одного СТРУСЯ Григория в незаконном хранении оружия, но ни в коем случае нельзя обвинить всех нас в собирании его.

Вербовка новых членов в ОУН, что подтверждается якобы найденной письменной присягой у СТРУСЯ, которую изложил ГРИЦОВНИК Владимир, вступая в ОУН в 1940 году. Не знаю, что было написано в этой присяге, но по словам ГРИЦОВНИКА – он также ее написал на допросе, также как я и нарисовал “план хранения оружия” и “10 заповедей украинца-националиста”. Мне кажется, что подпольные организации и партии врядли отбирают письменные присяги вступающих в них членов, ибо с

их стороны это будет непростительная глупость – достаточно найти одну присягу, чтобы узнать участников этих партий. Также, раз была найдена присяга ГРИЦОВНИКА, то гдеже остальные письменные присяги? Не будет же СТРУСЬ хранить каждую присягу в отдельности. Лучше всего об этом скажет сам ГРИЦОВНИК Владимир, проживающий в селе Романове Теремновского района (об остальных, со мной вместе судимых товарищах, не знаю, где они находятся).

Какое-же преступление мы совершили против Советской власти, что нас осудили тягчайшим сроком и мы вынуждены пожизненно носить тавро врага Советской власти, несмотря на то, что мне было 16,5 лет, когда меня арестовали. 10 лет заключения, потом 6 лет вечной ссылки – столько лет было мне от роду до ареста!

Кого я убил или ранил, кого я ограбил, где эти антисоветские листовки, что я распространял, где это оружие, что я собирал, где эти люди, что я завербовал в ОУН, где этот человек, что меня втянул в ОУН? Их не было и нет! Кому же было в угоду невинных нас истязать, а потом осудить. Только врагам Советской власти нужно все это! Не трудно додуматься, что лучшей пищей для антикоммунистической агитации капиталистических заправил не найти, как сообщений, сколько политических заключенных находится в СССР, сколько людей борется против Советской власти.

Нас НКВД сделало в виде героев, борющихся за самостоятельность Украины. Приписав мне и товарищам, со мной судимым, принадлежность к ОУН, т. е. к организации, которая является злейшим врагом, в первую очередь, украинцев, следователь тутже облагараживает этую фашистскую организацию, приписав ей благороднейшую деятельность – борьбу за самостоятельность Украины. Борьба за самостоятельность народа – есть борьба за свободу народа. Если вдумчиво прочитать мое дело обвинения, то выходит, что Советская власть является врагом свободы Украины, а ОУН борется против этой власти за свободу ее. Точь в точь повторяя то, чем маскировали свое истинное лицо петлюровцы и им подобные во время гражданской войны, чем они маскировались, будучи вышебленными из Украины украинским народом в союзе с русскими, чем и сейчас маскируются отщепенцы-изменники нашего народа, находясь на иждивении у капитализма. Но можем ли мы, советские люди, называть их так?

Можем ли мы, украинцы, граждане УССР – СССР, назвать их так?

Это также невозможно, как назвать бандита, проливающего кровь невинных людей с целью своего обогащения, другом этих людей, которых он убивает.

Такое обвинение, как борьба за самостоятельность Украины, было бы к месту до Великой октябрьской соц[иалистической] рев[олюц]ии, во времена Польши Пилсудского, когда действительно Украина не была самостоятельна. Великий Октябрь положил конец российскому империализму, освободил народы России от оков его и создал самостоятельные республики, которые обьеденились в братский союз – СССР. При Советской власти есть УССР со своей культурой, наукой, со своим украинском языком и т. д. О какой самостоятельности может быть речь? Скажут – нет своей армии. Но украинцы служат в Советской Армии, созданной от более 20 млн. населения СССР, которая охраняет интересы этих народов, в том числе и интересы Украины. Кто посмеет обидеть Украину, когда ее охраняет такая могущественная Армия? Свою независимость, огромные темпы развития во всех отраслях экономики, культуры и науки Украина обрела только благодаря Великому Октябрю и братской помощи, в первую очередь, русского народа.

ОУН и ей подобные организации изменников своих народов есть шпионно-подрывные организации мирового капитализма, который вот уже 40 лет мечтает поработить свободную страну Советов, надеть цепи рабства на свободных людей социализма и сосать, сосать из них, т. е. из нас соки жизни. Для капитализма безразлично, будет ли Украина называться самостоятельной или нет, будет ли на месте свободной Украины Польша или Германия или сам дьявол, лишь бы на месте Украины капитализм был. Лишь бы крестьянин гнул спину на помещика и рабочий на фабриканта, а купец с их обоих еще третью шкуру драл бы. Так разве можно назвать ОУН организацией борьбы за самостоятельное Украинское

государство? Нет! И тисячу раз нет! Не в угоду ли капиталистам и самой ОУН следователи ее так величают в моем деле? Времена Берии кончились и больше они никогда не повторятся. И я верю, непоколебимо верю, что суд, свободный наш Советский суд, увидит всю неправду ложного моего обвинения и реабилитирует меня. Суд не может ее не увидеть, ибо это будет страшная несправедливость!

МИЩУК (подпись)
15.02.1958 г.

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 2479, арк. 3–15.

---

*Збережено мову оригіналу.

Документ № 129

ВИТЯГ З АКТУ ОБШУКУ БУДИНКУ ГАВРИЛЮКА ТИМОФІЯ КАЛЕНИКОВИЧА

с. Борохів Теремнівського району Волинської області,
11 березня 1952 року

АКТ
11 марта 1952 года с. Борохов.

Мы, нижеподписавшиеся, Начальник Теремновского РО МГБ майор КОЛОГРИВЫЙ, начальник Отделения УМГБ Волынской области майор ЗВЕРЕВ, командир дивизиона майор БОЧАЧУК, ст. Опер. уполн. Теремновского РО МГБ ст. л-т ФЕДОТОВ, оперуполномоченный Теремновского РО МГБ мл. л-т СОКОЛОВ с участием понятых жителей села Борохи* Теремновского р-на Волынской области СУХ Семена Ивановича и МАТЬКО Михаила Максимовича составили настоящий акт в том, что сего дня при проверке дома и надворных построек хаты жителя села Борохов ГАВРИЛЮК Тимофия Калениковича в присутствии членов его семьи – ГАВРИЛЮК Лидии Тимофеевны, ГАВРИЛЮК Анны Степановны, ГАВРИЛЮК Елены Тимофеевны, ГАВРИЛЮК Александра Тимофеевича был обнаружен бункер в схрон, под крышей вместе с домом с южной стороны. При вскрытии бункера в нем оказался участник банды ЧИЖ Самуил Анастасьевич, уроженец села Борохов Теремновского р-на Волынской области, который до этого застрелился в бункере. В бункере было обнаружено и изъято:

1. Автомат ППШ № 8122 – 30 выпуска 1944 года.
2. Пистолет ТТ № 29149 выпуска 1944 года и к нему 140 патрон.
3. Радиоприемник марки “Родина”.
4. Разная а[нти]с[оветская] националистическая литература – 30 кг.
5. Ватное одеяло – 1.
6. Соломенный матрац – 1.

С приходом войсковой группы в дом ГАВРИЛЮК Тимофия, его дочери ГАВРИЛЮК Лидии был задан вопрос, есть ли в доме и надворных постройках бункер или бандиты ОУН, на что последняя заявила, что нет

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4888, т. 1, арк. 88.

---

*Так у документі. Правильно: Борохів.

Д о к у м е н т № 130

ДОВІДКА МІНІСТРА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР Н. КОВАЛЬЧУКА ПРО БОРОТЬБУ З МОЛОДІЖНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМИ ГРУПАМИ І ОРГАНІЗАЦІЯМИ

м. Київ, 23 квітня 1952 року

Совершенно секретно

СПРАВКА*

За время с 1 июля 1951 года по 20 апреля 1952 года органами МГБ УССР в результате проведенных агентурных мероприятий вскрыты 42 молодежных украинских националистических групп и организаций, общей численностью 182 участника, из них:

в западных областях – 35 организаций и групп с 155 участниками;

в восточных областях – 7 организаций и групп с 27 участниками.

Возрастной состав участников этих организаций и групп:

до 17 лет – 11 человек; 17–20 лет – 88 человек; 21–25 лет – 64 человека; свыше 25 лет – 19 человек

Социальный состав:

из крестьян-кулаков 8; из крестьян-середняков 113; из крестьян-бедняков 54; из семей служащих 4; прочих 3.

В числе участников ликвидированных молодежных националистических организаций и групп:

студентов ВУЗов 19; учащихся техникумов и средних школ 29; учащихся начальных средних школ 9.

Эти же данные по областям:

Области	Вскрыто и ликвидирован орган. и групп		Возрастной состав учасников				Учащихся		Членов ВЛКСМ	Социальный состав участников				
	колич.	участн.	до 17 лет	17–20 лет	21-25 лет	свыше 25 лет	вузов	техникумов. СШ и НСШ		из кулаков	из середняков	из бедняков	из служащих	прочих
Волынская	5	32	–	11	10	11	–	1	3	–	29	3	–	–
Дрогобычская	12	35	–	21	14	–	–	8	3	1	22	12	–	–
Львовская	8	32	–	12	17	3	15	–	5	2	20	8	2	–
Ровенская	1	3	–	2	1	–	–	3	2	–	3	–	–	–
Станиславская	3	19	3	10	6	–	1	7	7	1	9	5	1	3
Тернопольская	6	34	5	23	5	1	–	9	16	2	11	21	–	–
ВСЕГО по западным областям:	35	155	8	79	53	15	16	28	36	6	94	49	3	3
Киевская	1	2	–	–	1	1	–	–	–	–	2	–	–	–
К-Подольская	2	13	3	5	5	–	3	10	12	–	8	4	1	–
Сталинская	2	7	–	2	2	3	–	–	–	1	5	1	–	–
Харьковская	1	2	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–
Ворошиловград.	1	3	–	–	3	–	–	–	1	1	2	–	–	–
ВСЕГО по восточным областям:	7	27	3	9	11	4	3	10	13	2	19	5	1	–
ВСЕГО	42	182	11	88	64	19	38	49	8	113	54	54	4	3

49 участников этих организаций и групп до ареста являлись членами ВЛКСМ**, отдельные из них работали на руководящей комсомольской работе – освобожденными и неосвобожденными комсоргами, группоргами, пионервожатыми.

Министр государственной безопасности УССР (подпись) Н. КОВАЛЬЧУК
“ 23 ” апреля 1952 года.

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 72, арк. 94–96.

*Подається без стилістичних правок.
**Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді.

Документ № 131

ДОВІДКА МДБ УРСР ПРО СТАН І ЗАХОДИ БОРОТЬБИ ІЗ ЗАЛИШКАМИ ОУНІВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

м. Київ, 23 квітня 1952 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СПРАВКА
о состоянии и мерах усиления борьбы с остатками
бандоуновского подполья в западных областях УССР*

Краткие итоги

К моменту издания закрытого письма ЦК ВКП(б) “О неблагополучном положении в МГБ СССР”, органами МГБ западных областей, по далеко неполным данным, были учтены и разыскивались 1514 вооруженных бандитов, в том числе по областям:

Станиславская	–	587
Львовская	–	248
Тернопольская	–	199
Дрогобычская	–	196
Ровенская	–	167
Волынская	–	92
Закарпатская	–	19
Черновицкая	–	6

Выполняя указания ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У, органы МГБ западных областей с помощью партийных организаций, за время с 1 августа 1951 года по 17 апреля 1952 года разыскали и ликвидировали 949 вооруженных оуновских бандитов, в том числе:

убито	–	635
захвачено живыми	–	252
выведено с повинной	–	62

Эти данные по областям представляются в следующем виде:

	Всего ликвиди-ровано	В том числе		
		убито	захвачено живыми	выведено с повинной
Станиславская	373	226	118	29
Дрогобычская	141	111	24	6
Львовская	131	97	26	8
Тернопольская	120	78	34	8
Волынская	93	62	30	1
Ровенская	69	52	15	2
Закарпатская	17	8	1	8
Черновицкая	5	1	4	–

Кроме того, за это же время в западных областях из числа участников ОУН и активных бандпособников арестовано 866 и выведено с повинной 193 человека, а всего 1059 человек. В порядке ответных мер на совершенные бандпроявления, выселено 649 семей общей численностью 2470 человек.

У ликвидированных бандитов захвачено 1690 единиц оружия и большое количество боеприпасов.

Органами МГБ за это время разысканы и ликвидированы 18 из 19 американских и английских агентов-парашютистов, эмиссаров закордонных оуновских центров, которые были выброшены с самолетов на парашютах в 1951 году на территорию Станиславской, Дрогобычской и Тернопольской областей.

В ходе проводимых мероприятий основное внимание органов МГБ было направлено на ликвидацию оуновских главарей, организующих и направляющих шпионско-террористическую деятельность оуновского подполья в западных областях.

За время с 1 августа 1951 года по 17 апреля с. г. ликвидировано 172 руководителя и члена оуновских “проводов”, 113 главарей бандгрупп, 14 руководителей оуновских организаций, участники которых проживали легально, а также ликвидировано 67 функционеров оуновских “проводов”.

В числе ликвидированных главарей:

член УГВР (“ЛИСОВОЙ”)	–	1
членов Центрального “провода”	–	2
руководителей и членов краевых “проводов”	–	9
руководителей и членов окружн. “проводов”	–	16
руководителей и членов надрайонных “проводов”	–	42
руководителей и членов районных “проводов”	–	102

В результате проведенных чекистско-войсковых мероприятий за это время полностью ликвидировано 72 оуновских “провода”, в том числе:

Краевой “провод” ОУН “ПОДИЛЛЯ” – действовавший на территории Тернопольской области;

7 окружных “проводов” ОУН – Львовский, Жолковский, Станиславский, Калушский, Коломыйский, Чортковский и Дрогобычский;

12 надрайонных “проводов” ОУН – в Станиславской 4, в Тернопольской – 2, в Ровенской – 2, во Львовской – 2 и в Дрогобычской – 2;

52 районных “провода” – в Станиславской – 13, в Тернопольской – 9, в Ровенской – 8, в Дрогобычской – 8, в Волынской – 8 и во Львовской – 6.

Кроме того, полностью ликвидировано:

92 бандитских группы,

22 оуновских организаций и групп, участники которых проживали легально.

Остальные, состоящие на учете оуновские “провода”, также частично ликвидированы и в настоящее время в их составе осталось по 1–2 участника.

[...]

БАНДПРОЯВЛЕНИЯ И ИХ РАСКРЫВАЕМОСТЬ

За время с 1 августа 1951 года по 17 апреля 1952 года на территории западных областей Украины было совершено 76 бандитских проявлений в основном террористического характера.

в августе 1951 года	– 20 бандпроявлений	
в сентябре – // –	– 22	– // –
в октябре– // –	– 8	– // –
в ноябре– // –	– 14	– // –
в декабре – // –	– 7	– // –
в январе 1952 года	– 4	– // –
в феврале – // –	– 1	– // –
в марте – // –	–	–
в апреле (17 дней)	–	–

Количество бандпроявлений за этот период в каждой области представляется в следующем виде:

	количество бандпроявл.	колич. раскрытых бандпроявлений
Львовская область	22	5
Станиславская область	15	5
Ровенская область	12	1
Тернопольская область	8	1
Волынская область	7	5
Дрогобычская область	6	3
Закарпатская область	6	1
Черновицкая область	–	–

СОСТОЯНИЕ ОУНОВСКОГО ПОДПОЛЬЯ
на 17 апреля 1952 года

По неполным данным, добытым через агентуру, путем допроса захваченных участников оуновского подполья и изучения изъятых документов ОУН, по состоянию на 17 апреля с. г. в западных и Закарпатской областях осталось 647 вооруженных бандитов, из них:

в Станиславской области	– 212
в Львовской //	– 130
в Дрогобычской //	– 91
в Тернопольской //	– 86
в Ровенской //	– 84
в Волынской//	– 30
в Закарпатской //	– 8
в Черновицкой //	– 6

В настоящее время в западных и Закарпатской областях действуют: 71 оуновский “провод”, 84 бандгруппы и 130 бандитов-одиночек, из них:

	Количест-во	Из них членов
Центральный “провод”	1	3
краевых “проводов”	3	3
окружных “проводов”	5	9
надрайонных “проводов”	14	21
районных “проводов”	49	69
функционеров всех “проводов”		160
бандгрупп	84	252

НЕДОСТАТКИ

Приведенные данные свидетельствуют о том, что мероприятия органов МГБ по ликвидации остатков вооруженного оуновского бандитизма проводятся неудовлетворительно, и поэтому обстановка в западных областях продолжает оставаться напряженной.

В результате понесенных потерь уцелевшие главари ОУН еще более усилили конспирацию и проводят вражескую работу очень скрытно.

Подрывная деятельность оуновского подполья в настоящее время проводится в следующих направлениях:

Усиление распространения националистической идеологии среди местного населения, особенно среди сельской и учащейся молодежи.

Пополнение подполья за счет легально проживающих лиц, главным образом, из числа неустойчивой части молодежи.

Насаждение оуновской агентуры в селах и колхозах, не связанной между собой, но проводящей активную подрывную работу.

Подрыв политического и организационного хозяйственного укрепления колхозов.

Подготовка оуновских кадров к активным антисоветским действиям на случай возникновения войны, а также активизация шпионской деятельности в пользу американских и английских разведывательных органов.

В работе органов МГБ западных областей по окончательной ликвидации оставшихся главарей и вооруженных бандитов имеют место серьезные недостатки, главными из которых являются:

1. Органы МГБ западных областей еще не полностью мобилизовали чекистский аппарат на безусловную и быстрейшую ликвидацию остатков вооруженного бандитизма.

В результате, до сих пор в областных управлениях и райотделах МГБ состояние агентурной работы продолжает оставаться неудовлетворительным.

Следует признать, что нам еще не удалось внедрить надежную агентуру в т. н. центральный “провод” и в оставшиеся краевые и окружные “провода” ОУН и поэтому до настоящего времени не располагаем прямыми агентурными подходами к главарям этих “проводов”.

Многие руководители чекистских органов слабо и нерешительно ведут работу по захвату бандитов живыми и вербовке их в качестве агентуры для розыска и ликвидации их главарей.

Наряду с этим, отдельные руководители при проведении острых и смелых агентурных комбинаций проявляют нерешительность, растерянность и в ряде случаев становятся в тупик, боясь благоразумно рискнуть в интересах дела (“как бы чего не вышло”). В результате проводимые мероприятия не достигают цели или же нередко проваливаются.

В то же время во многих чекистских органах агентурная сеть засорена двурушниками и предателями, проникшими по заданию подполья, и меры к их выявлению и разоблачению принимаются все еще недостаточно.

2. В практике работы органов МГБ до сих пор продолжают иметь место факты, когда некоторые чекисты несвоевременно реагируют на сигналы агентуры о появлении в селах бандитов, о местах их укрытия или о подготавливаемых ими террористических актах.

3. Многие начальники городских и районных отделов МГБ недооценивают чекистскую работу по вскрытию и ликвидации оуновских организаций, участники которых проживают легально, поддерживают связь с главарями ОУН и по их указанию проводят активную националистическую деятельность и в ряде случаев подготавливают террористические акты.

Такие начальники органов МГБ не придают должного значения тому факту, что участники этих организаций являются основным резервом вооруженных бандитских групп.

4. Слабо ведется работа по разложению оуновского подполья и выводу с повинной участников ОУН и бандитов.

[...]

НАШИ МЕРОПРИЯТИЯ

В целях окончательной ликвидации вооруженного бандитизма в западных и Закарпатской областях и решения этой задачи в весенне-летний период, МГБ УССР проводятся следующие основные мероприятия:

1. Разработан план мероприятий, которым предусматривается:

а) Принятие решительных мер к розыску и ликвидации в ближайшее время членов т. н. Центрального “провода” ОУН КУКА, ГАЛАСА и ОХРИМОВИЧА. Для этой цели созданы из числа лучших и опытных чекистов специальные оперативные группы во главе с начальниками и заместителями начальников управлений Министерства. Эти группы обеспечены транспортом, войсками и техническими средствами.

б) Укрепление оперативно-чекистских групп, созданных для ликвидации всех оставшихся оуновских “проводов” и бандгрупп, наиболее опытными квалифицированными работниками, имеющими опыт борьбы с националистическим подпольем.

Все усилия оперативно-чекистских групп направлены к тому, чтобы приобрести необходимую агентуру и внедрить ее в остатки Центрального, краевых, окружных, надрайонных и районных “проводов” ОУН, поставив перед этой агентурой задачу подвести участников “проводов” под оперативный удар.

в) Активное использование захваченных бандитских главарей по розыску их соучастников, разложению оуновского подполья и выводу бандитов с повинной.

г) Усиление агентурно-оперативных мероприятий по вскрытию и ликвидации националистических организаций, участники которых проживают легально, поддерживают связь с бандитами и проводят вражескую работу. Выявление среди них лиц, высказывающих намерение перейти на нелегальное положение, и своевременное предотвращение их ухода в банды.

д) Разработка явившихся с повинной бандитов и участников ОУН с целью выявления среди них бандитов, явившихся с повинной по заданию подполья и продолжающих преступную деятельность.

е) Усиление чекистской работы в районах, где полностью ликвидирован оуновский бандитизм и где продолжительное время нет бандпроявлений.

ж) Активное использование войск внутренней охраны МГБ, милиции и групп охраны общественного порядка в деле розыска и ликвидации бандитов.

з) Проведение специальных мероприятий по своевременной ликвидации забрасываемых в СССР шпионов американской и английской разведок из числа участников оуновского подполья и других изменников родины.

и) Улучшение чекистской работы в районах Тернопольской, Ровенской, Каменец-Подольской и Житомирской областей, расположенных вдоль бывш[ей] госграницы, с целью своевременного выявления и ликвидации бандитов, направляемых в восточные области Украины с вражескими заданиями главарей ОУН.

19 Зам. 5156

к) Совместно с обкомами КП(б)У, организация и проведение выступлений перед населением захваченных оуновских главарей с разоблачением антинародной деятельности украинских националистов.

2. Учитывая имеющиеся материалы, каждым управлением МГБ разработаны конкретные планы мероприятий по ликвидации вооруженного бандитизма на территории западных и Закарпатской областей, с назначением ответственных за исполнение и установлением сроков исполнения.

В целях усиления чекистской работы в гор. Львове увеличен аппарат отдела 2–Н по городу, а начальник этого отдела является заместителем начальника УМГБ.

Одновременно подбираются оперативные работники органов МГБ восточных областей для направления их на постоянную работу в западные области в должности начальников райотделов МГБ.

4. Принимаются меры к усилению воспитательной работы среди состава органов МГБ, укреплению служебной дисциплины и соблюдению советской законности.

23.IV–[19]52. (подпись неразборчива)

Машинопис, оригінал.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 72, арк. 61–80.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 132

АКТ ОБШУКУ БУДИНКУ МАХОМЕТА ІВАНА ЛЕОНТІЙОВИЧА

с. Голятин Берестечківського району Волинської області,
23 лютого 1953 року

АКТ

23 февраля 1953 года с. Голятин

Мы, Зам. нач. Берестечковского РО МГБ Волынской области Старший лейтенант г[осударственной] б[езопасности] МАСЯНОВ, Ст. о[пер] уполномоченный РО МГБ л-т г[осударственной] б[езопасности] КАБЮКОВ, уч. Уполномоченный старшина милиции МАСОН и ШАРАФУЛИН в присутствии понятых МАРШАЛЮК Степана Корниловича, работающего Председателем Голятинского сельсовета, и ГОРОДЬ Якова Ивановича, полковника отставки, составили настоящий акт в том, что сего числа при проверке дома жителя села Голятин Берестечковского р-на Волынской области МАХОМЕТ Ивана Леонтьевича была обнаружена антисоветская националистическая литература в принадлежащем ему погребе в брошюрах и листовках нижеследующее:

1. “Хто такы бандеровцы та за що воны борються” – 28 штук.
2. “До генезы” – 14 штук.
3. “Поневоленый украинськый народе” – 27 штук.
4.“Осередок пропаганды и агитации” – 2 шт.
5. Разных брошюр – 19 шт.
6. Разных антисоветских националистических листовок – 146 штук.

Кроме того, продолжая дальнейшый обыск дома, надворных построек и усадьбы был обнаружен молочный бидон на расстоянии от дома МАХОМЕТ И. 40–45 метров с бандитским архивом.

Бидон был закопан на глубине 30–40 сантиметров

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4876, арк. 89–90.

Документ № 133

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ ЗАТРИМАНОГО МАХОМЕТА ІВАНА ЛЕОНТІЙОВИЧА

м. Берестечко Волинської області,
23 лютого 1953 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

23 февраля 1953 года гор. Берестечко

Я, Оперуполномоченный Берестечковского РО МГБ Волынской области лейтенант госбезопасности ПОТАПЕНКОВ, сего числа допросил задержанного МАХОМЕТ Ивана Леонтьевича, 1921 г. р., уроженца города Тышовцы Грубешовского повита Люблинского воеводства, жителя с. Голятин Берестечковского р-на Волынской обл., украинца, б/партийного, образование 3 класса, гражданина СССР, не судимого.

Допрос начат 23.11.[19]53 г. в 24 часа.

Допрос окончен 24.11.[19]53 г. в 2 часа.

[...]... ВОПРОС: Продолжите Ваши показания и подробно расскажите о практической деятельности в пользу бандитов?

ОТВЕТ: В сентябре 1952 года ко мне в ночное время пришли те же самые два бандита, которые так же через стук в окно моей квартиры и по паролю “подметка” вызвали меня на улицу, и когда я вышел к бандитам, то они мне предложили найти и принести лопату.

Найдя лопату на своем дворе, я пошел обратно к бандитам ОУН и доложил, что лопата есть, тогда один из бандитов, среднего роста, куда-то ушел в село Голятин, а бандит высокого роста отвел меня от моей квартиры на метров 40–45 на мой огород, где стоял уже бидон из под молока белого железа, и сказал мне выкопать яму глубиной 30–40 сантиметров и закопать этот бидон, бидон этот был вместительностью литров 15–20, закрыт крышкой и залит воском.

В присутствии указанного бандита я выкопал яму по размеру бидона и закопал его в землю на указанном месте

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4876, т. 1, арк. 17.

Документ № 134

ПРОТОКОЛ ОГЛЯДУ ОУНІВСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ, ВИЛУЧЕНИХ У МАХОМЕТА ІВАНА ЛЕОНТІЙОВИЧА

м. Луцьк, 24 лютого 1953 року

ПРОТОКОЛ
осмотра оуновских документов

24 февраля 1953 года гор. Луцк.

Мы, нижеподписывающиеся, ст. оперуполномоченный отдела 2-Н Управления МГБ Волынской области капитан госбезопасноти ЛАПТЕВ и оперуполномоченный того же отдела ст. лейтенант госбезопасности ЛОСИЦКИЙ составили настоящий протокол в том, что сего числа произвели осмотр оуновских документов, изъятых в жителя села Голятин Берестечковского района Волынской области МАХОМЕТ Ивана Леонтьевича согласно акта от 23 февраля 1953 года.

Оуновские документы находились в металлическом бидоне в 20 свертках, обернутых газетами, на которых были следующие надписи:

1) V до “у”8) VIII “VIII6, IX.15) До VII 3

2) VI “I–B”9) III 16) До VIII
3) Ч I “a” 10) До VII 5 17) Для Нитесы VI “9”
4) II11) IV18) Ч VI “10”
5) VII 1, 2, 3, 4 12) До VIII19) До VI 10”
6) Ч I “б” 13) I “в” 20) До VI “10” 12 неч
7) X14) До VII 5

В бидоне же находилась опись документов – “Спис. орг. революционной литературы в архиве т. “102” за 1949–1951 рр. видань 1944 –1951 рр.” на 11 листах.

При вскрытии вышеуказанных свертков в них находились следующие оуновские документы и литература:

1. Информация из Берестечковского района за 1-й квартал 1950 года, подписанная бандитом “*Яков*”.– 2 экз.

2. Информация из Берестечковского района за март м-ц 1949 года, подписанная бандитом “*Корней*” – 1 экз.

3. Информация из Берестечковского района за январь м-ц 1949 года – 1 экз.

4. Информация из Затурцевского района за июль м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Хома*” – 1 экз.

5. Информация из Затурцевского района за июнь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Карпо*” – 1 экз.

6. Информация из Затурцевского района за август м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Карпо*” – 1 экз.

7. Информация из Гороховского района за период 15.12.1949 г. по 1.04.1950 г., подписанная – 0 — 2 экз.

8. Информация из Гороховского района за июнь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Якорь*” – 1 экз.

9. Информация из Локачинского и Иваничовского р-нов за период 15.12.1949 г. по 01.04.1950 г., подписанная бандитом “*Кондрат*” – 2 экз.

10. Информация из Демидовского р-на Ровенской обл. за І-й квартал 1950 года, подписанная бандитом “*Цуниян*” – 2 экз.

11. Информация из Демидовского р-на за декабрь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Максим*” – 1 экз.

12. Информация из Демидовского р-на за ноябрь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Максим*” – 1 экз.

13. Информация из Демидовского р-на за октябрь м-ц 1949 г. – 1 экз.

14. Информация из Демидовского р-на за июнь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Степан*” – 2 экз.

15. Информация из Демидовского р-на за май м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Степан*” – 2 экз.

16. Информация из Демидовского р-на за апрель м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Степан*” – 2 экз.

17. Информация из Демидовского р-на за март м-ц 1949 г. – 2 экз.

18. Информация из Демидовского р-на за январь м-ц 1949 г., подписанная бандитом “*Степан*” – 2 экз.

19. Информация из Демидовского р-на за ноябрь м-ц 1948 г., подписанная бандитом “*Степан*” – 2 экз.

20. Информация из Демидовского р-на за сентябрь м-ц 1948 г., подписанная бандитом “*Василь*” – 1 экз.

21. Информация из Демидовского р-на за июнь м-ц 1948 г., подписанная бандитом “*Дмитро*” – 1 экз.

22. Информация из Демидовского р-на за май м-ц 1948 г., подписанная бандитом “*Дмитро*” – 1 экз.

23. Общественно-политический обзор (Горохов) за период с 31.12.1949 г. по 31.03.1950 г. – 1 экз.

24. Общественно-политический обзор (Берестечко) за период с 01.01. по 31.03.1950 г., подписанный “24” – 1 экз.

25. Общественно-политический обзор (Берестечко) за 3 квартал, подписанный “*Яков*” – 1 экз.

26. Общественно-политический обзор (Демидовка) за 3 квартал 1950 г., подписанный “*Остап*” – 1 экз.

27. Общественно-политический обзор (Демидовка) за 1 квартал 1949 г., подписанный “5226” – 1 экз.

28. Сообщение из Демидовского р-на за апрель 1948 г., подписанное бандитом “*Дмитро*” – 1 экз.

29. Сообщение из Локачинского р-на за период с 01.01 по 01.05.1949 г., подписанное бандитом "*Панас*" – 1 экз.

30. Сообщение из Локачинского р-на за июнь, июль, август м-ца 1949 г., подписанное бандитом "*Панас*" – 1 экз.

31. Сообщение из Иваничевского р-на за июнь, июль, август м-ца 1949 г., подписанное бандитом "*Василь*" – 1 экз.

32. Сообщение из Демидовского р-на за февраль м-ц 1948 г., подписанное бандитом "*Дмитро*" – 1 экз.

33. Сообщение из Демидовского р-на за март м-ц 1948 г., подписанное бандитом "*Дмитро*" – 1 экз.

34. Сообщение из Головнянского р-на к 105/2 от 08.09.1950 г.

35. Сообщение из Берестечковского р-на к 105/2 от 06.10.1950 г.

36. Сообщение из терена. – 1 экз.

37. Брошюра "Идейно-политическое лицо большевиков" – 1 экз.

38. — // — "Украина погибает. Кто в этом виноват? " – 1 экз.

39. Сборник воспитательно-обучающих материалов для воспитания молодежи ОУН с. 115. – 1 экз.

40. Журнал "Молодый революционер" – 1 экз.

41. Брошюра "К украинскому народу под Московско-большевитской оккупацией" – 1 экз.

42. Брошюра "Про одну разрушительную силу революции" – 1 экз.

43. — // — "На большевитском фронте" – 1 экз.

44. — // — "Четвертая Сталинская пятилетка" – 1 экз.

45. — // — "Про свободу прессы в СССР" – 1 экз.

46. — // — "Про российский империализм" – 1 экз.

47. — // — "Ленинизм, как идеология российского империализма" – 1 экз.

48. Брошюра "Сталинская демократия без маски" – 1 экз.

49. Листовка "Класс большевитских вельмож" (Лондон, 1949 г.) – 1 экз.

50. Брошюра "Новое наступление сталинских вельмож на колхозников" – 1 экз.

51. Листовка "Два рейхскомиссара на Украине" (Лондон, 1949 г.) – 1 экз.

52. Брошюра "Ответ Людмиле Шевченко" – 1 экз.

53. — // — "Большевитская демократизация Европы" – 1 экз.

54. — // — "Большевисткое разрешение национального вопроса" – 1 экз.

55. — // — "Выборы в СССР" – 1 экз.

56. — // — "Ведут ли большевики к коммунизму?" – 1 экз.

57.—

58. — // — "Оружием врага по врагу" – 1 экз.

59. — // — "Конец второго этапа большевизации страны" – 1 экз.

60. — // — "Научность диалектического материализма" – 1 шт.

61. — //— "Концессия самостоятельной Украины и основная тенденция идейно-политического развития всего мира" – 1 экз.

62. — // — "За Украинскую государственность" – 1 экз.

63.—//— "Форма и тактика в борьбе за УССД* – единственно правильные " – 1 экз.

64. — // — "Проблема нашего освобождения" – 1 экз.

65. — // — "Украина какой была, какая есть, и какой будет" – 1 экз.

66. —//— "Про жизнь украинской эмиграции и положение украинского дела на международной арене" – 1 экз.

67. — // — "Переяславльская легенда" – 1 экз.

68. — // — "Отношение Леси Украинки к Москве" – 1 экз.

69. — // — "За украинское море" – 1 экз.

70. — // — "Про УГВР"** – 1 экз.

71. — // — “Наше отношение к российскому народу” – 1 экз.

72. —//— “Украинская повстанческая армия – носитель идеи освобождения и дружбы народов” – 1 экз.

73. — // — “Малая история Украины” – 1 экз.

74. — // — “Дороги и перспективы” – 1 экз.

75. Брошюра “Выписки из закордонных, украинских и других газет” – 1 экз.

76. —//— “Массовая вооруженная борьба на украинских землях за линией Керзона” – 1 экз.

77. —//— “Про наш план борьбы за освобождение Украины в настоящей обстановке” – 1 экз.

78. — // — “За здоровую душу украинского народа” – 1 экз.

79. — // — “Украина в борьбе” – 1 экз.

80. — // — “Вклад ОУН в дело организации и строительства УПА” – 1 экз.

81. — // — “Смерть тирании” – 1 экз.

82. — // — “За что непосредственно мы ведем бой” – 1 экз.

83. — // — “Шевченко – апостол независимости Украины” – 1 экз.

84. — // — “Казаки в творчестве Шевченко” – 1 экз.

85. — // — “Тарас Шевченко против Москвы” – 1 экз.

86. Листовка “Безбуржуазная украинская нация” – 1 экз.

87. — // — “Новый отдел перешел на Восток” (Лондон, 1949 г.) – 1 экз.

88. Брошюра “Землепользование Украины”, – курс I – 1 экз.

89. — // — — // —, курс II – 1 экз.

90. — // — — // —, курс IV – 1 экз.

91. — // — “Лечебный советник” – 1 экз.

92. — // — “Психология толпы” – 1 экз.

93. — // — “Экономическая география главных стран мира” – 1 экз.

94. — // — “Выписка из психологии” – 1 экз.

95. —//— “Краткий курс географии частей света и их важнейших стран” – 1 экз.

96. — // — “Пеницилин” – 1 экз.

97. — // — “УГВР” – 1 экз.

98. — // — “Программа ОУН” – 1 экз.

99. — // — “Лагеря СССР” – 2 экз.

100. —

101. — // — “Инструкция” – 1 экз.

102. — // — “Про уточнение и дополнение к Программным заявлениям III Чрезвычайного большого сбора ОУН” – 1 экз.

103. Брошюра “Дорога к воле” ч. I – 1 экз.

104. — // — — // — ч. II – 1 экз.

105. — // — — // — ч. III – 1 экз.

106. — // — “Анатомия и физиология человека” – 1 экз.

107. — // — “Памятки для ведения следствия” – 1 экз.

108. — // — “Добавочные указания” – 1 экз.

109. — // — “В праздники героев” – 1 экз.

110. —//— “В праздники героев украинской национальной революции” – 1 экз.

111. — // — “Программа обучения II ступеня” – 1 экз.

112. —//— “Каким должен быть украинский революционер-националист” – 1 экз.

113. Листовка “День украинской государственности” – 1 экз.

114. Разъяснение “Провода ОУН на украинских землях в некоторых идеологических программах и вопросах” – 1 экз.

115. Брошюра “Статут народно-освободительной организации” – 1 экз.

116. Резолюция I-го установчого съезда НВРО*** – 1 экз.
117. Брошюра “Знамя украинского националиста” – 1 экз.
118. — // — “Идеологическое обучение” – 2 экз.
119. “Программа ОУН” – 2 экз.
120. Брошюра “Организационное воспитание” – 2 экз.
121. — // — “Конспирация” – 2 экз.
122. — // — “Почему мы себя называем националистами” – 2 экз.
123. Словарь иностранных слов – 2 экз.
124. Брошюра “Воля и успех” – 1 экз.
125. — // — “Государство” – 1 экз.
126. — // — “За волю нации” – 1 экз.
127. — // — “За Украину” – 1 экз.
128. Журнал “Молодой революционер” – 2 экз.
129. Журнал “К воле” – 1 экз.
130. Брошюра “В Киеве звоны звенят” – 1 экз.
131. — // — “Над Днепром” – 1 экз.
132. — // — “Летопись УПА” – 1947 г. – 1 экз.
133. — // —— // —1949 г. – 1 экз.
134. Брошюра “Дети Украины” ч. I – 1 экз.
135. Брошюра “Дети Украины” ч. 3 – 1 экз.
136. — // — “Милые друзья” ч. I – 1 экз.
137. — // — — // — ч. 3 – 1 экз.
138. — // — — // — ч. 4 – 1 экз.
139.— // — “Полковник Кричевский” – 1 экз.
140. — // — “Мать” – 1 экз.
141. — // — “Протест” – 1 экз.
142.— // — “Хозяин” – 1 экз.
143. — // — “Городок Ягейлонский” – 1 экз.
144. — // — “Люди подполья” – 1 экз.
145. — // — “Повстанческий дух Украины” – 1 экз.
146. — // — “Утром” – 1 экз.
147. — // — “Евгений Коновалец” – 1 экз.
148. “Указания для воспитателя” – 3 экз.
149. Брошюра “Указания” – 1 экз.
150. — // — “Симон Петлюра” – 1 экз.
151. — //— “Статьи и отрывки из коммунистической агентурной газеты «Украинские ежедневные известия»” – 1 экз.
152. — // — “Указания родителям для воспитания детей” – 1 экз.
153. — // — “Идея и чин” – 1 экз.
154. — // — “Кружок пропаганды и агитации при “правде” ОУН 1948 г.” – 1 экз.
155. — // — — // — 1949 г. – 1 экз.
156. Брошюра “Украинская военная доктрина” – 1 экз.
157. — // — “Бюро информации” ч. 2 – 1 экз.
158. — // — — // —ч. 3 – 1 экз.
159. — // — “Самостоятельность” – 1 экз.
160. — // — “Верно” – 1 экз.
161. — // — “Кровавые рожи” – 1 экз.
162. — // — “На страже” – 1 экз.

163. Брошюра “До генезы” – 1 экз.
164. — // — “Полковник Гречит-Ризун” – 1 экз.
165. — // — “Кто такие бандеровцы и за что они борются” – 1 экз.
166. — // — “Мыхайлык” – 1 экз.
167. — // — “Советский патриотизм” – 1 экз.
168. — // — “Коммуникат суда ОУН по делу «Далекого»” – 1 экз.
169. — // — “Вольная Украина” – 1 экз.
170. — // — “Рабочие, крестьяне, интеллигенция СССР” – 1 экз.
171. — // — “К оружию” – 1 экз.
172. — // — “За украинское государство” – 1 экз.
173. — //— “Итоги успехов нашей национально-освободительной борьбы” – 1 экз.
174. Биографические данные и революционная деятельность “*Вербы*”, “*Данько*” от VI–1950 г. написанная “*Моряком*” – на 1 л.
175. Описания смерти “*Данько*” и “*Олексы*” – на 2 л.
176. — // — бандитом “*Горень*” боя, который имел место 17.XI.1944 г. между сов. властями и бандитами “*Галайда*” и “*Черноморца*” – на 4 л.
177. Брошюра “Опись боев и проявления героизма отдельных людей” – 1 экз.
178. Брошюра “В золотом лану” – 1 экз.
179. Записи и схемы, как пользоваться минами – на 3 л.
180. Описание своего примера – на 2 л.
181. “Воспоминания” – “*Аркадий*” – 1 экз.
182. “Приказ в деле отмечания 20-летия существования освободительной борьбы ОУН” – 1 экз.
183. “Пропагандистский отчет за III квартал 1950 г.” – 1 экз.
184. Ответ на некоторые вопросы с квестионару. сх. – 2 экз.
185. Пропагандистский отчет за период с 01.01. по 31.03.1951 г., подписанный “24” – 1 экз.
186. Пропагандистский отчет за I квартал 1950 г., подписанный “*Олекса*” – 1 экз.
187. “Пропаганда”, подписанный “014” – 1 экз.
188. — // — — // — “158” – 1 экз.
189. Пропагандистский отчет из Берестечковского района за III квартал 1950 г., подписанный “*Яков*” – 1 экз.
190. Мой отчет о работе – 1 экз.
191. Пропагандистский отчет за период с 01.04. по 30.06.1950 г., подписанный “*Яков*” – 1 экз
192. Пропагандистский отчет за II квартал 1950 г., подписанный “1588” – 1 экз.
193. — // — за IV кв. 1950 г. “*Яков*” – 1 экз.
194. Список некоторых материалов в 1949 г. – 1 экз.
195. Отчет с работы от 01.01. по 30.03.1950 г. – 1 экз.
196. Сведения набитной литературы за I-й кв. 1950 г. – 1 экз.
197. Отчет с работы от 01.04. по 30.04.1950 г. – 1 экз.
198. Сведения о положении популярной и обучающей литературы за III квартал 1950 г. – 1 экз.
199. — // — за IV кв. 1950 г. – 1 экз.
200. Список убитых бандитов – на 6 л.
201. Картотека на актив Луцкого р-на – 3 шт.
202. — // — Локачинского р-на – 75 шт.
203. — // — Берестечковского р-на – 5 шт.
204. — // — Вл.-Волынского р-на – 12 шт.
205. — // — Овадновского – 6 шт.
206. — // — Сенкевичевского р-на – 13 шт.
207. — // — Иваничевского р-на – 82 шт.
208. — // — Демидовского р-на – 9 шт.
209. Различные а/с националистические листовки – 279 шт.
210. Приказ нач. Упр. НКВД по Волынской обл. за 1946 г. – 1 экз.
211. Приказ Министра МГБ № 312 – 2 экз.
212. —

213. Вырезки из газет и газетный материал с фотографиями руководящего состава партийно-советского актива – на 21 л.
214. Фотокарточки бандитов – 15 шт.
215. Негативы – 12 шт.
216. Информации бандсвязных – 24 шт.
217. Бандитские денежные документы – 111 л.
218. Различные документы – 13 л.
219. Различных а/с националистических листов – 6 шт.
220. Блокноты с записями – 5 шт.
221. Фотокарточка – I шт.
222. Списки убитых бандитов – на 5 л.
223. Характеристики бандитов – на 5 л.
224. Обязательство – I шт.
225. Различная информационная литература.
226. Свидетельство п/о брак – 2 шт.
227. Грипс руководителю тер. звена “*Остапу*” – 1 экз.
228. Приказ ч. 0402. – 1 экз.
229. Присяга – 1 экз.
230. Грипс к “*Онисько*” – 1 экз.
231. Дело “*Нестера*” – 1 экз.
232. Материалы – “СБ”.

Ст. Оперуполномоченный отдела 2-н УМГБ
капитан госбезопасности (ЛАПТЕВ)

Оперуполномоченный отдела 2-н УМГБ ВО
ст. лейтенант госбезопасности (ЛОСИЦКИЙ)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4876, т. 1, арк. 92–101.

---

[*]Українська самостійна соборна держава.
[**]Українська Головна визвольна рада – створена 11–15 липня 1944 року. Верховний орган політичного керівництва українського національно-визвольного руху.
[***]Народно-визвольна революційна організація – створена на початку червня 1944 року з ініціативи провідних керівників ОУН, у жовтні 1944 року самоліквідувалася.

Д о к у м е н т № 135

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ЗБОРІВ ГОЛІВ СІМЕЙ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ с. ЛИШНІВКА МАНЕВИЦЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯКІ В ТРАВНІ 1952 РОКУ ПЕРЕСЕЛИЛИСЯ В ПЛАНОВОМУ ПОРЯДКУ В КОЛГОСП ім. КІРОВА ЖОВТНЯНСЬКОЇ С/РАДИ П’ЯТИХАТСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

с. Лишнівка Маневицького району
Волинської області, 9 червня 1953 року

КОПІЯ

ВЫПИСКА[*] ИЗ ПРОТОКОЛА №

собрания глав семей переселенцев из Волынской области, Маневичевского района, с. Лишневка, переселившихся в плановом порядке в Днепропетровскую область, Пятихатский район, в колхоз им. КИРОВА Жовтнянского с/Совета в мае 1952 года.

От 9 июня 1953 года

Присутствовало глав семей переселенцев 30 человек, список прилагается.

От правления колхоза – председатель колхоза им. КИРОВА Пятихатского района тов. ВАСИЛИНЕНКО М. Л.

От Пятихатского исполкома – инспектор Переселенотдела тов. ПОПОВИЧ А. К.

Представитель Днепропетровского Облисполкома тов. ПОЛЯКОВА Л. П. и представитель Волынского Переселенотдела тов. СУКОННОВ Е. Е.

О хозустройстве переселенцев и разрешении их жалоб (информация глав семей).

Выступили переселенцы:

1. МАХНЮК Т. Н., который рассказал, что он по приезде в место вселения в 1952 году купил себе хату у местного жителя за 2500 руб., а она оказалась непригодной к жилью, так как требует капитального ремонта и сейчас разваливается. Для того, чтобы поправить хату, я обращался в правление колхоза, но мне отказали. На переселенцев мало обращается внимания.

2. КОВАЛЬЧУК Ефросиния Титовна заявила, что правление колхоза не рассчиталось за выработанные в 1952 году трудодни, как деньгами, также и натурой. Хату я купила за 4300 руб., но нет хлева, и мне нужно, как женщине, выделить 2 человека на день, чтобы построить сараи, но правление колхоза отказывает в помощи, как людьми, также и материально. На кровлю просила соломы, но мне отказали.

3. САХНЮК Т. О. рассказала, что она живет у хозяйки на квартире, у гр-ки ПАНИН Марии, которая пять раз выгоняла с квартиры. Дом для моей семьи строится, но не достроен и достроить его я не в силах, а помощи от колхоза нет. В топливе мне отказывали, за выработанные трудодни расчетов не произведено и у меня нет даже хлеба, но заработанный хлеб правление колхоза не дает.

4. КАРАЩУК В. Л. сказал, что его семья состоит из 11 человек. Живу на частной квартире, из местного руководства никто нашей жизнью не интересуется. Мой дом не отстроен, а акт о том, что он готов, давно заставили меня подписать, однако на сей день дом не построен, живу на квартире и хозяйка квартиры меня выгоняет из своего дома. Леса своего у меня нет. В постройке дома правление колхоза не помогает.

Местные жители зовут нас “бульбашами”, а ШКАРУПА Анатолий не только обозвал меня “бульбашом”, а даже ударил кирпичем, это было в конце мая 1953 года, и ни за что: шел по дороге, увидел меня, придрался и только. Мер к нему и другим за оскорбления не принимается со стороны местных властей.

5. БАС К. К. рассказал, что хата не окончена, акт подписан, что она готова. Посадил я деревца, но их вырвал из земли БОКЛА Николай, на которого я заявил председателю с/Совета тов. НЕСТЕРЕНКО и участковому милиционеру, но они мер не приняли. БАКЛА Фекла, у которой я был на квартире, называет меня и других переселенцев Волынян – “бульбашами”, бандитами, и ей никто ничего не говорит из руководства. Сколько раз я обращался в правление колхоза, чтобы мне дали соломы на покрытие хлева, но в этом отказали, а солому после даже жгли, а у меня простыла и сдохла корова, за что страховки не дали.

6. ЗЕЛЕНКО Ф. И. сказал, что правление колхоза не расчитывается за выработанные трудодни в 1952 году и я не мог даже купить обуви детям, которые вынуждены бросить школу.

Хату строят плохо, лишь бы с рук сбыть, еще хата не достроена, как спешат из конторы на дом с актом или вызывают в контору и всячески склоняют, чтобы подписать акт о готовности дома.

7. СОЛОБЧУК М. А. пояснила – хата не достроена, акт о ее готовности заставили меня подписать. Имею сарай, но он не покрыт, не дали соломы из колхоза и корова стоит под небом. Огород дали 15 соток возле хаты, а 35 соток дано в другом отдельном месте от постройки. Как только приехали и до сих пор не давали корма для скота переселенцев и за выработанные трудодни 1952 года до сих пор не произведен расчет как деньгами, так и натурой.

8. КОВЕРДЮК В. К. претендует на то, что правление колхоза не рассчитывается за выработанные трудодни 1952 года. Я из-за этого, говорит она, не могла купить ребенку обуви и она вынуждена (дочка) бросить посещать 6–й класс школы.

9. БАБИЙ В. М. сказала, что хата для ее семьи недостроена и сейчас, когда еще не было окон, дверей и печей, из правления колхоза приходили с актом, чтоб я его подписала, как готовый, но я отказалась подписывать. Сарая нет, корова у меня сдохла от холода, поскольку стояла на улице в холоде зиму. Помощи никто не оказывал и никто вообще не интересовался, как мы живем. Страховку за корову не уплатили, признали, что она простыла по моеей вине, но когда я обращалась в правление колхоза, чтобы мне построили сарай – то в этом мне отказали. Верно, правление колхоза мне дало телку.

10. КАРАЩУК П. З. сказал, что на трудодни выдали сырую и гнилую пшеницу, когда ее просушили, то оказалось с центнера усыхало 20 кг, и кроме того, сколько отходов погнили. Я привез на мельницу, но мельник отказался брать мерчук, требовал уплаты хорошим зерном. Правление могло выдать хорошее зерно нам, а это употребить на фураж, но этого не сделало.

11. САВЧУК М. З. сказала, что хату достраиваю сама и сейчас еще не достроена, но давно меня заставили расписаться, что таковая готовая. Имею 4-х детей школьного возраста, но правление колхоза не выдало зерна и деньги за выработанные трудодни в 1952 году, несмотря, что год проходит уже 1953, а я не могу купить школьникам одежду и обувь, а колхоз должен и не дает. Сарая нет и негде держать скот. Обращалась в правление, но в помощи отказали. Огорода почти нет, дали под капусту 15 соток земли, а местная жительница БОКЛА сказала: “Что Вы в гости приехали” и упрекала другими словами, что отбивает охоту от огородов.

Нет расчетов за трудодни 1952 года.

12. КОНДРАТЮК В. М. – построили хату в марте 1953 года, перешел в нее жить, хата сырая, но на отопление ее и просушку не дали соломы, не говоря уже, чтобы скоту дали на корм. Хата не докрыта, но акт заставили подписать, что готова.

13. ТРОХИМЧУК А. Г. – жалуется на неоплату за выработанные трудодни.

14. БАБИЙ Е. А. – имеет 4-х детей, сказала, что не достроили хату, а акт заставили подписать, что готова. Расчеты по трудодням не произведены, и я не могу купить детям обувь и мой сын через это перестал ходить в школу с 5 класса. В окончании хаты председатель и члены правления только обещают, но не делают.

15. ЛУЩУК Д. И. сказал, что он купил хату, но она требует капитального ремонта, обращался в правление, чтобы оказали помощь, но не получил ее.

16. ГУПАЛЮК Х. К. сказала, что она хаты строить не будет, потому что нет хлеба, не дают как хлеб, так и деньги на трудодни, а помощи в строительстве ждать нечего. Нами никто не интересуется.

Я живу с малым ребенком на квартире и никто не спросит, как я живу. Говорят в правлении, что переселенцы плохо работают, но местных лодырей не замечают или делают вид, что не видят. Мы не обжились, не знакомы с местными условиями жизни, приехали 20 мая 1952 года и поскольку поздно стали работать, то мало и заработали, поэтому нам должны выдать полностью, что мы заработали, ибо местным выдали из расчета трудодней, выработанных за год, а нам из расчета за полгода. Местные многие работают на предприятиях, а мы только в колхозе и не обжитые. Должно ли правление обращать на это внимание? – Должно, но не обращает.

17. ОЛЕКСЮК А. Г. подтвердил тоже самое.

18. ЧУБАРУК К. С. сказала – живу на чужой квартире, хозяин квартиры ВОЛОШИН Тимофей из хаты гонит, всегда ругает почем зря разной бранью и всячески оскорбляет. Помощи в постройке хаты от правления нет. Переселенцами никто не интересуется, как мы живем, никто даже не поговорил из руководства сельсовета или колхоза в части нашего устройства. Хуже того, вспашка огородов проводилась в первую очередь тому, кто ставил поллитра.

19. ШЕВЧИК А. И. отметил, что он живет в купленном им доме, также отметил, что переселенцам нужно было бы выдать на трудодни за все второе полугодие, а то получилось, что нас сравняли и выдали по трудодням с местными жителями, но не учли того, что коренные жители получили из расчета трудодней, выработанных за целый год, а нам за полгода, и то задержали оплату, что нас осложнило.

В прошлом году моя жена потребовала от бывшего председателя колхоза т. ЛИСТОПАДА, чтобы он рассчитался и оказал помощь в хозустройстве, то он и говорить не хотел, а когда она сказала, что пожалуется в район, то он всячески выругал ее и только.

20. СОХНЮК Е. И. сказал, что семья его из 4-х душ живет на чужой квартире, хаты нет, построить не в состоянии, помощи не оказывается.

21. КАРАЩУК С. А. живет на квартире у БОНДАРЕНКО, который гонит с квартиры и все время происходит ругань. Помощи в постройке хаты ни от кого нет.

22. ПАНЧЕНКО Л. Т. живет на квартире у ВИТЬКО Христи, с квартиры гонят, хаты не строят, леса у меня нет, а помощи никто не оказывает.

23. КАРАЩУК Т. – акт подписал, но хата не окончена (жалуется, как и другие).

24. БАБИЙ М. сказал, что строят плохо и как правило сдают хаты с большими недоделками, а о хлевах и говорить нечего – их совсем не строят и не оказывают помощи, чтобы человек построил.

25. Переселенка КАРАЩУК Мария Максимовна рассказала, что ее хозяйка выгоняет с квартиры, приходилось и не ночевать дома, но на мои просьбы в благоустройстве правление мер не принимает, а в сельсовет или район я не обращалась. Леса своего нет.

26. КАРАЩУК Вера Олефировна сказала, что она имеет свой лес, но ей не строят, а леса очень много и его растаскивают. Просит, чтобы оказали помощь в постройке. Живет на квартире и хозяйка гонит с хаты. Помощи нет.

Председатель колхоза тов. ВАСИЛИНЕНКО М. Л. охарактеризовал причины сложившегося положения и высказал мнение их устранения.

По поручению глав семей, присутствующих на данном собрании, подписали переселенцы:

1. ГУПАЛЮК Хр.
2. КАРАЩУК Вас.
3. БАС К. К.
4. СОЛОБЧУК
5. КАРАЩУК Пав. Зин.
6. КАРАЩУК Сер. Ант.
7. КАРАЩУК Вас.
8. ГЛАДКОВСКИЙ

Председатель правления колхоза им. Кирова
Пятихатского района:– (ПОПОВИЧ)

Представитель Днепропетровского
облисполкома: – (ПОЛЯКОВА)
Логвиненко[**]
Печать (відділ переселення)
Представитель Волынского
Переселенотдела: – (СУКОННОВ)

С оригиналом верно: (подпись).

Машинопис, копія.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 341, арк. 5–9.

---

[*] В оригіналі документа це слово дописано рукою.

[**] В оригіналі документа це прізвище дописано рукою.

Документ № 136

ЗАЯВА НАКОНЕЧНОГО ЛУК’ЯНА МАТВІЙОВИЧА ПРО ПЕРЕГЛЯД ЙОГО КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Мордовська АРСР,
селище Явас, 10 вересня 1953 року

Министерству внутренних дел СССР
Москва

з/к НАКОНЕЧНЫЙ Лукьян Матвеевич, родился 1893 г. в селе Боголюбы Луцкого р-на Волынской обл. Осужден в 1948 г. ОСО* в г. Луцке по ст. 54 УК УССР на 10 лет ИТЛ.

Заявление**

Вечером 12 июня 1948 г. ко мне на дом в селе Боголюбы явились органы МВД и предложили поехать с ними в село Клевель, приблизительно за 45 км, для опознания какого-то убитого, который якобы был жителем нашего села.

Километрах в 30 от Боголюбов машину, на которой мы ехали, обстреляли неизвестные люди. Шофер моментально затормозил автомобиль и выскочил в придорожную канаву, за ним выскочил и я. Через несколько мгновений я почувствовал, что на меня кто-то навалился. Подошло еще несколько неизвестных мне людей. Мне накинули мешок на голову, крепко затянули веревочной петлей и потащили меня куда-то в лес. Мы пришли в какую-то избушку, или вернее, землянку в лесу. Здесь они учинили мне форменный допрос и все сказанное мною записывали на бумагу. По окончании заставили меня подписать протокол допроса.

Спросив меня, кто я, откуда, куда и зачем ехал, они задали мне вопрос, не знаю ли я кого-либо из партизан в моем селе. Все это сопровождалось ругательствами и побоями. И без того ошеломленный и напуганный происшествиями этого дня, я совсем растерялся. Смутно соображая, что я говорю, после окрика, что меня немедленно повесят на этой петле, которая накинута мне на шею, если я не скажу фамилий партизан, я назвал несколько фамилий. Продолжая допрос, меня спросили, какова их кличка (псевдоним). На это вопрос, разумеется, я не мог ответить, так как и сам не знал. Они стали кричать, что я шпион и что лучше всего меня повесить, нанося мне при этом жестокие побои, но в конце концов, надели опять мне на голову мешок и повели из лесу.

На дороге, в связи с нападением на автомобиль, увод меня бандитами в лес с петлей на шее, допрос, побои, близость смерти от повешения, не могли содействовать тому, чтобы я мыслил логично и последовательно. Наоборот, совершенно растерянный, на смерть перепуганный, я сосредоточил все мысли на том, чтобы спастись от неминучей смерти. При этом меня все время крепко били. Не надо упускать из виду и того обстоятельства, что мне тогда было под 60 лет.

Таким образом, все обвинение построено на очень смутных и шатких доводах. Это доказывает и то, что меня судил не Революционный Трибунал, а ОСО.

Опросом официальных лиц в моем селе не трудно установить, что я с бандитами никогда и никакой связи не имел и что единственная моя вина в том, что будучи на волоске от смерти, назвал несколько фамилий. Следствие решило, что раз мне известны имена партизан, то, следовательно, я состою в связи с ними. Если бы это было так, т. е. если бы я был в связи с ними, то я знал и их клички, а я их не знал, так как даже перед лицом смерти не мог назвать их. Что касается того, что я знал несколько лиц, бывших в связи с бандитами, то это обстоятельство ни для кого в селе не было тайной. Все знали их и молчали из страха перед бандитами. Обо мне никто в селе, никто не мог сказать, что я в связи с ними.

Конкретного обвинения против меня нет и все построено на предположениях и догадках.

Я прошу Министерство внутренних дел пересмотреть наново мой процесс и, учтя все наведенные мною обстоятельства, освободить меня от наказания. Ведь я прошу только о справедливости.

10 сентября 1953.
НАКОНЕЧНЫЙ.
Мордовская АССР Явас п/я ЛК 385/2

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7617, арк. 45–48.

---

*Особлива нарада при міністрі державної безпеки СРСР.
**Подається без стилістичних правок.

Документ № 137

СЛУЖБОВЕ ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ПЕРЕВІРКИ ОСОБИ НАКОНЕЧНОГО ЛУК'ЯНА МАТВІЙОВИЧА СПЕЦГРУПОЮ НКВС*

м. Луцьк, 25 вересня 1956 року

Начальнику Управления КГБ
Полковнику
тов. СТЕБЛОВСКОМУ

ОБЪЯСНЕНИЕ

По существу жалобы НАКОНЕЧНОГО Лукьяна Матвеевича могу пояснить следующее:

По материалам Луцкого Райотдела МГБ, относящимся к 1947–[19]48 гг., было известно, что состоящий у них на связи секретный сотрудник НАКОНЕЧНЫЙ Л. М., проживавший тогда в с. Боголюбах, двурушничает, продолжает поддерживать связь с бандитами и скрывает об этом от органов МГБ. По ходатайству Луцкого РО МГБ руководством Управления МГБ было разрешено проверить правдоподобность данных о двурушничестве НАКОНЕЧНОГО путем применения к нему спецгруппы.

Как была организована эта проработка, я не знаю, так как личного участия в этом не принимал. С НАКОНЕЧНЫМ как секретным сотрудником я никогда не встречался. С его квартиры перед тем, как проработать его спецгруппой, я НАКОНЕЧНОГО не вызывал, кто это делал – сейчас не помню.

После проработки НАКОНЕЧНОГО спецгруппой, материалы спецгруппы [відсутній аркуш] но таким образом.

Хотя при проработке НАКОНЕЧНОГО спецгруппой я не присутствовал, но считаю, что содержащееся в его жалобе утверждения о том, что его в этот период избивали, не соответствует действительности, так как работникам спецгруппы категорически запрещалось применять меры физического воздействия к людям, с которыми им приходилось встречаться. Соблюдение этого запрещения строго контролировалось оперативными работниками МГБ, постоянно находившимися при спецгруппах. То обстоятельство, что сам НАКОНЕЧНЫЙ в последующем отказался от утверждения о том, что его избивали при проработке спецгруппой, лишний раз свидетельствует о ложности аргументов, содержащихся в его жалобе.

Зам. нач УМВД подполковник милиции (подпись) (РЕЗНИК И. Н.)
25/IX–[19]56 г.

Рукопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 7617, арк. 102, 104.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 138

ДОВІДКА ВІДДІЛУ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРО КІЛЬКІСТЬ СІМЕЙ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ З МІСЦЬ ПОСЕЛЕННЯ, ТА ПРИЧИНИ ЇХ ПОВЕРНЕННЯ*

м. Луцьк, 11 січня 1954 року

т. ГРУШЕЦКОМУ И. С.

СПРАВКА

О возвратившихся семьях переселенцев из мест вселения и причинах возвращения

Волынский обком КП Украины

Особый сектор

Общая часть

Вх. № 22/48

"13"I1954 г.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

За 1953 год по состоянию на 1-е января 1954 года из областей вселения возвратилось в районы Волынской области 210 семей переселенцев, которые были переселены в Днепропетровскую, Николаевскую, Херсонскую, Кировоградскую, Одесскую и Ростовскую области, в том числе:

Из Днепропетровской области ..134 семьи

Из Николаевской – || –..7 семей

Из Херсонской – || –.. 29 семей

Из Кировоградской – || –..2 семьи

Из Одесской – || –.. 11 семей

Из Ростовской – || – ... 27 семей 210

Всего, начиная с 1950 года, из вышеупомянутых областей возвратилось в районы нашей области 515 семей, которые проживают в районах области (справка в разрезе районов прилагается).

Со всеми возвратившимися переселенцами проводилась индивидуальная беседа, выяснение причин возврата и взяты письменные объяснения.

В беседах и письменных объяснениях причину возврата переселенцы объясняют плохим хозяйственным устройством их в местах вселения, неподходящим для них климатом.

Отдельные ссылаются на плохое отношение к ним местного населения и руководства колхозов.

Некоторые возвращенцы имеют справки об отпуске их из колхозов и медицинских учреждений (Копии характерных объяснений и справки прилагаем).

Имея в виду такое тревожное положение с возвратом переселенцев из мест вселения, особенно из Днепропетровской области, отделом переселения в мае месяце 1953 года в Днепропетровскую область был командирован работник отдела переселения для установления действительных причин возврата переселенцев.

На месте нашим работником совместно с представителем Главного Переселенческого Управления СМ СССР т. ГОРЕЛОВ В. П., представителем Днепропетровского переселенческого отдела РОСТОМЯН было установлено, что в ряде колхозов вопросу хозяйственного устройства переселенцев не уделялось должного внимания.

Для характеристики прилагаю копию протокола общего собрания глав семей переселенцев от 9 июня 1953 года.

О выявленных недостатках хозяйственного устройства переселенцев и других причинах, которые отрицательно сказывались на закреплении переселенцев в местах вселения, для принятия мер по их устранению доложено нашим представителем Днепропетровскому Облисполкому и Обкому КП Украины.

Одновременно о выявленных недостатках отделом переселения доложено Переселенческому Управлению, которое регулярно нами информируется о возвращенцах.

Несмотря на значительную проводимую массово-разъяснительную работу с возвращенцами о выезде их в прежние места вселения, из общего количества возвратившихся только 55 семей выехали обратно в места вселения, остальные возвращаться категорически отказываются.

Разъяснительная работа среди возвратившихся о выезде их в места вселения и сейчас проводится, но результатов за последнее время нет.

Большинство возвращенцев остановились в прежних местах жительства, работают в колхозах, а часть устроились на работу на производстве.

Зав. переселенческим отделом Волынского облуправления
сельского хозяйства: (подпись) (Г. ДУБИНЕЦ)

11 января 1954 г.

На першій сторінці оригіналу документа є резолюція: "ОС т. Юдин до 14.I.54 р. [нерозбірливо]. Скласти і надіслати т. Кириченко. 12/I.54 р." Підпис нерозбірливий.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 341, арк. 1–3.

---

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 139

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СТЕПАНА ЙОСИПОВИЧА КОВАЛЯ (ВІН ЖЕ ДМИТРО ПЕТРОВИЧ ЛИТВИН)

м. Луцьк, 11 травня 1954 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

11-го мая 1954 года гор. Луцк

Ст. следователь след. отдела УНКГБ при Совете Министров УССР по Волынской обл. капитан Шибалов допросил обвиняемого: КОВАЛЬ Степана Иосифовича, он же ЛИТВИН Дмитрий Петрович.

Допрос начат в 10.20.

ВОПРОС: Уточните где происходило совещание с участием *Клима Савура* и кто присутствовал на нем?

ОТВЕТ: Совещание командиров групп "УПА", загонов и сотенных, а также участников "ОУН" – организационной сети – окружных, надрайонных и районных проводников "ОУН" собирал Командир "УПА" *Клим Савур**. Это совещание происходило на Стыденьских хуторах в каком-то большом сарае.

Стыденьские хутора и окресность в то время являлось ставкой командующего "УПА" – *Клима Савура*.

На совещании присутствовали: Командир группы Турив "*Рудой*", его подчиненный "*Островский*" и еще два бандита, псевдонимов которых не знаю.

Командир группы Заграва "*Дубовой – Максим*", его заместитель "*Бористень*", сотенный "*Кора*", "*Довбня*" и еще несколько человек бандитов, которых я не знаю. Охрану совещания проводили бандиты из группы "*Дубового*", так как это был его терен.

Командир группы "*Верещака*" с небольшим количеством подчиненных.

Из загона "*Котловина*" на совещании присутствовали "*Олег*" и я – "*Рубащенко*".

Присутствовал на совещании командир офицерской школы "УПА" бандит "*Босый*".

По линии организационной сети на совещании присутствовал краевой “СБ”[**] “*Петро*”, Окружной проводник “ОУН” – “*Гай*” и много других участников “ОУН”, псевдонимов их я не помню. Всего около 30–40 человек.

ВОПРОС: Какие вопросы разбирались на совещании и каковы были указания *“Клима Савура”*?

ОТВЕТ: На совещании выступил *“Клим Савур”*, который остановился на положении дел в каждой группе и далее каждом загоне, он указывал, что за последнее время ослаблена идеологическая работа среди участников “УПА”, расшатана дисциплина, не умеем воевать. Он конкретно отмечал положительные и отрицательные явления по каждой группе. В отношении загона Котловина *“Клим Савур”* остановился на том, что “*Олег*” и я – “*Рубащенко*” допустили ошибку, сконцентрировав большое количество групп “УПА” в районе Колок, в результате чего немцами было предпринято наступление в районе Колок с применением авиации, и что пострадало местное население.

Указал на то, что “*Олег*” много времени уделяет своей молодой жене – “возится с бабой”.

Из выступления *“Клима Савура”* было видно, что перед совещанием он предпринял поездку по группам и даже загонам “УПА”, входившим в его подчинение.

Дальше *“Клим Савур”* остановился особо на том, что времена начинают меняться, немцы отступают под ударами частей Красной Армии, что Красная Армия скоро будет здесь и что наша борьба за “самостийную Украину” не прекратится и в тылу Красной Армии, но для этого в данный момент нужно прекратить активизацию действий групп “УПА” с тем, чтобы сохранить личный состав, сохранить вооружение.

Он указал, что задача командиров “УПА” состоит в том, чтобы перевести “Армию” через фронт, а для этого нужно разокрупнить загоны, сотни. Довести численность групп до 10–15 человек и такими группами перейти фронт, соблюдая тактику быстрого продвижения групп “УПА” вперед во время боев частей Красной Армии с немцами.

Было приказано замагазинировать имеющийся запас продовольствия.

После выступления *“Клима Савура”* выступил его заместитель по войсковой части бывший полковник царской армии некий “*Гончаренко*” – откуда он родом и кто он такой не знаю, лет 50–55, высокого роста, худощавый, брюнет, несмотря на свой возраст, ходил он очень бодро с военной выправкой.

“*Гончаренко*” говорил о дисциплине, боеспособности “УПА”, подробно его высказывания привести не могу – не помню.

Выступающих из числа командиров групп и участников организационной сетки я не помню, кажется, никто не выступал.

После окончания совещания, начатого в первый день, командирам загонов и сотен было объявлено, чтобы немедленно возвратились в свои банды. После чего я уехал в Колковский район, село Комарово, где размещалась сотня “*Богдана*”, командиром, которой к тому времени являлся “*Босота*”, ибо “*Богдан*” в одном из боев с немцами был ранен и умер.

ВОПРОС: Рассказывайте о последующей практической деятельности?

ОТВЕТ: На второй или третий день с совещания вернулся “*Олег*” и объявил о том, что он уходит на другую работу, а я остаюсь командиром загона “*Котловина*” и буду подчиняться “*Дубовому*”.

После этого “*Олег*” уехал и больше я с ним не встречался.

Из разговора “*Олега*” со мною, я понял, что он уходит в терен *“Клима Савуры”*, где должен будет обеспечить его безопасность, т. е. найти такие места, где бы он был в безопасности, а значит должен был соорудить схроны и т. д.

Примерно в декабре 1943 года ко мне прибыл заместитель “*Дубового*” “*Бористень*”, который предложил сотню “*Мороза*” отвести из Луцкого района в лес. Я отдал приказ “*Морозу*” перейти из Луцкого района через Торчинский, Голобский район, в Колковские леса.

Через несколько дней от посильного я узнал, что сотня “*Мороза*” в районе села Углы Голобского района имела бой с немцами, была разбита и повернула обратно в Луцкий район. Тогда я и “*Бористень*” на верховых лошадях с охраной выехал на соединение к “*Морозу*”, которого догнали, кажется, в Луцком районе.

20 Зам. 5156

Будучи в сотне "*Мороза*", "*550ристень*" назначил сотенного – "*Галайду*" и предложил ему выйти в Колковские леса с целью перехода фронта. После этого я с "*Бористенем*" и сотенным "*Морозом*" выехали обратно в Колковский район.

В дальнейшем не протяжении полутора месяца загон готовился к переходу фронта.

С этой целью я отдал приказы сотне "*Рыбака*" и сотне "*Босоты*" подготовится к переходу фронта, орудия и тяжелые минометы закопать. Фронт переходить в лесистых местностях малыми группами.

Припоминаю, что сотенному "*Босота*" и одному бывшему господарчему из села Липно Цуманского района, находившемуся в сотне "*Босоты*" под псевдонимом "*Липа*" или "*Дуб*" – я приказал закопать пушку и два миномета на Липенских хуторах. Позднее "*Босота*" мне доложил, что мое распоряжение выполнено, т. е. пушка и минометы закопаны на Липенских хуторах, севернее села Липно, названия хутора я уже не помню, как говорил "*Босота*" возле леса на улице, но на этой улице уже начинал расти сосновый лес.

Там же на Липенских хуторах "*Липой*" или "*Дубом*" был сооружен бункер, в котором было закрыто сало, сливочное масло, зерно и сухари. Позднее, т. е. после прохождения фронта в 1944 году, этот бункер был обнаружен советскими войсками, и когда я проходил в селе Липно и на хуторах, я видел, что бункер был вскрыт.

Примерно в конце января или начале февраля 1944 года я с группой охранявшей "*Бористеня*", между селами Черторийск и Новоселки, Колковского района, перешли линию фронта.

Хочу заметить, что Советская Армия, продвигаясь к границе по Волынской области, не встречала какого-либо сопротивления со стороны немецких войск, поэтому войска двигались в основном по железной дороге и шоссейным дорогам, без боев, что дало возможность нам совершенно спокойно перейти линию фронта.

ВОПРОС: Теперь изложите вашу практическую преступную деятельность на территории Волынской области после освобождения от немецких оккупантов.

ОТВЕТ: Как я уже показал выше, что перейдя фронт, я с группой охраны до 15 человек в районе села Тельчи, получил приказ от "*Бористеня*" остаться в Колковском районе Волынской обл. с задачей – создать загоны из участников "УПА" после прохождения фронта или вновь привлеченных лиц в банду, наладить связь с порванными звеньями "ОУН"–"УПА", организовать разведку и обнаружить сотни и части, которые должны были перейти фронт.

Сам "*Бористень*" со своей группой и сотенным "*Мороз*" вышел на восток к "*Дубовому – Максиму*".

Оставаясь в Колковском районе для организации банды "УПА", я начал устанавливать связь с организационной сеткой разных сел Колковского и Цуманского района, через (которых) руководителей этих сеток станичных или кущевых проводников я выявлял лиц, бежавших из "УПА", или желающих вступить в банду, и этих лиц организационная сетка направляла ко мне.

Кроме того, из своей группы я высылал людей в разные села с целью установить лиц, причастных к "ОУН"–"УПА", и мобилизовать их в банду. Таким образом, к концу весны 1944 года, я сумел собрать 40–50 человек в банду "УПА". Сотенным был оставлен ещё "*Бористеном*" бандит "*Чернота*".

С этой небольшой группой я маневрировал в Колковском, Цуманском районах, уклоняясь от столкновения с советскими войсками, имея целью выполнить приказание "*Дубового – Максима*".

Весной же 1944 года мною была установлена связь с "*Дубовым*", который прислал мне своих связных.

Допрос окончен в 17.00.

Протокол составлен с перерывом на обед с 14.00 до 15.00 часов.

Протокол с моих слов записан верно, мною прочитан. Слово войсками читать.

Подпись обвиняемого.

Допросил: ст. следователь с/о УНКГБ капитан (подпись) ШИБАЛОВ

Рукопис.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6180, т. 1, арк. 96–109.

**Клим Савур* (псевдо) – Клячківський Дмитро.

**Служба безпеки ОУН.

Документ № 140

ПОСТАНОВА СТАРШОГО СЛІДЧОГО СЛІДВІДДІЛУ УКДБ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПРО ВИСУНЕННЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ СТЕПАНУ ЙОСИПОВИЧУ КОВАЛЮ

м. Луцьк, 17 вересня 1954 року

"Утверждаю"
начальник следотдела УКГБ при Совете
Министров УССР по Волынской области
майор (подпись) КОСТЕНКО
"17" сентября 1954 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(О предъявлении обвинения)

"17" сентября 1954 года гор. Луцк

Я, Ст. Следователь Следотдела УКГБ при Совете Министров УССР по Волынской области – капитан ШИБАЛОВ, рассмотрев следственное дело № 6236 и приняв во внимание, что КОВАЛЬ Степан Иосифович, он же ЛИТВИН Дмитрий Петрович достаточно изобличается в том, что проживая на территории Польши в селе Корчин Радеховского района с 1933 года до 1939 года, симпатизировал ОУН, состоял членом "товарищества Просвита", целью которой было – воспитание молодежи в националистическом духе, и создание так наз. "самостийного украинского государства", за что в 1938 году был арестован и осужден польскими властями к 5 годам заключения.

7 сентября 1939 года в связи с начавшейся войной Германии против Польши, КОВАЛЬ из тюрьмы был освобожден польскими властями, прибыл в село Корчин Радеховского района Львовской области, после чего территория Львовской области была присоединена к Советскому Союзу. Спустя две недели КОВАЛЬ бежал за границу из СССР в Польшу, оккупированную немцами, где проживал до июня 1941 года в селе Жужель и мест. Долматов Грубешовского повита.

Проживая в указанных селах, в октябре 1939 г. окончательно примкнул к контрреволюционной организации украинских националистов ОУН и с того времени под кличкой *"РУБАЩЕНКО"* исполнял обязанности сначала подрайонного, а затем районного войсковика ОУН, организовал в селе Жужель "СИЧ" и обучал молодежь военному делу.

В начале войны Германии против СССР по заданию ОУН КОВАЛЬ был направлен на советскую территорию, оккупированную немцами, прибыл в город Луцк, где принял участие в подборе учащихся из числа украинских националистов "бандеровского" направления, в так наз. сельскохозяйственную школу "Лянвиртшарфт", созданную немцами.

С сентября 1941 года до марта 1943 года являлся шефом указанной сельскохозяйственной школы, носил немецкое военное обмундирование и в числе других предметов обучался войсковой подготовке. Кроме того, являясь участником ОУН, существовавшей в школе, поддерживал связь с территориальной организацией, по заданию которой в марте 1943 года весь личный состав школы в количестве до 300 человек увел в банду ОУН–УПА, захватив имеющееся в школе оружие. После этого КОВАЛЬ Степан *"РУБАЩЕНКО"* встал на путь активной борьбы против Советского государства, стремясь к осуществлению поставленных украинскими националистами преступных целей.

С марта 1943 года до осени того же года он являлся шефом группы УПА ("Украинская повстанческая армия") главаря *"ОЛЕГА"* заготовлял для банды обмундирование и продукты питания, производя ограбление населения временно оккупированной советской территории.

Летом 1943 года с группой бандитов участвовал в бою против подразделения советских партизан в Цуманском районе между селами Журавичи – Черныж.

В то же лето КОВАЛЬ Степан в составе банды УПА лично участвовал в погроме колонии Пшебражье (ныне Преображенское) Киверцовского района Волынской области, с целью физического уничтожения советских граждан польской национальности, командовал боем. Во время погрома было сожжено несколько жилых домов и построек колонии. Уничтожить указанную колонию бандитам не удалось в связи с тем, что на помощь гражданам польской национальности подошли группы советских партизан и бандиты бежали.

В ноябре 1943 года на Стыденьских хуторах Ровенской области принимал участие в совещании, проводимом командиром УПА Северной группы *"КЛИМОМ САВУРА"*, где обсуждался вопрос о подготовке к усилению вооруженной борьбы против Советского государства после прохождения фронта, и усиление идеологической обработки бандитов ОУН.

После этого *"ОЛЕГ"* передал командование загоном *"КОТЛОВИНА"*, куда входило более 300 человек бандитов – КОВАЛЬ Степану *"РУБАЩЕНКО"*, командиром которого он и являлся до лета 1944 года. Задачей загона, руководимого КОВАЛЬ, было: сохранить личный состав банды, обучить банду боевой подготовке, провести ее через фронт на освобожденную советскими войсками территорию и вести активную вооруженную борьбу против Советской власти за построение так наз. "Самостийной Украины".

В феврале 1944 года по заданию окружного проводника ОУН *"ДУБОВОГО – МАКСИМА"*, КОВАЛЬ разделил загон на мелкие группы и дал указание о переходе фронта на территорию, освобожденную Советской Армией, и после перехода фронта вновь организовал вооруженную группу УПА – загон *"КОТЛОВИНА"* с меньшим количественным составом.

Являясь командиром указанного загона УПА, весной 1944 года участвовал в боях против подразделений советских войск в лесу между селами Тельчи и Большая Осница Колковского района, а также в районе колонии Ромашково и села Лысыще – возле "Чертова болота" Цуманского района.

С лета 1944 до осени 1945 года КОВАЛЬ являлся адъютантом краевого проводника и члена центрального "провода" ОУН *"ДУБОВОГО – МАКСИМА"*. Имел дополнительные клички *"БУРЛАКА"* и *"ЮРКО"*. Будучи адъютантом у *"ДУБОВОГО"*, снабжал его группу продуктами питания, изымал их у местного населения, обеспечивал охраной, бумагой и другими вещами, необходимыми *"ДУБОВОМУ"*.

В конце 1944 года бандгруппа *"ДУБОВОГО"* с участием КОВАЛЬ в Торчинском районе Волынской области установила контакт с тремя парашютистами, сброшенными немцами для подрывной деятельности против Советского Союза, у которых взяли радиопередатчик, бланки партийных и комсомольских документов, печати и штампы советских учреждений. Одного из парашютистов в дальнейшем *"ДУБОВОЙ"* использовал для связи с немцами по радио.

В начале 1945 года КОВАЛЬ в группе *"ДУБОВОГО"* участвовал в рейде по Голобскому, Маневичевскому, Камень-Каширскому и другим районам Волынской области, с целью восстановления сетки ОУН, бандитских связей и активизации их деятельности против Советского государства.

Тогда же *"ДУБОВОЙ"* пытался наладить связь с центральным "проводом" ОУН, для чего выходил за пределы Волынской области – во Львовскую область. При этом проходя Сенкевичевский район Волынской области, на колонии Куренные банда ОУН с участием *"РУБАЩЕНКО"* – КОВАЛЬ Степана вела бой против подразделения советских войск.

Будучи командиром Загона УПА, КОВАЛЬ неоднократно выступал перед собравшимися бандитами, а также перед местным населением в селе Гораймовке, мест. Колки и призывал их к вооруженной борьбе против Советского государства за построение так наз. "Самостийной Украины".

В целях укрепления дисциплины и поднятия боеспособности возглавляемой им банды жестоко расправлялся с участниками банды УПА, бежавшими из банды, прибегал к расстрелам последних перед строем.

Осенью 1945 года КОВАЛЬ из банды *"ДУБОВОГО – МАКСИМА"* ушел в Радеховский район Львовской области и продолжал укрываться от органов Советской власти.

Весной 1946 года, находясь на нелегальном положении в Радеховском районе, имел встречу с группой бандитов ОУН, от которых узнал и установил связь с бандпособниками села Зубнев Радеховского района и через последних приобрел себе переселенческий лист на имя ЛИТВИН Дмитрия Петровича, по которому легализовался в начале 1947 года и под вымышленной фамилией скрывался от органов Советской власти.

Руководствуясь ст. ст. 126 и 127 УПК УССР, –

ПОСТАНОВИЛ:

Привлечь КОВАЛЬ Степана Иосифовича, он же ЛИТВИН Дмитрий Петрович, в качестве обвиняемого по ст. ст. 54-I "а", 54-II УК УССР, о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

Копию постановления направить прокурору.

Ст. следователь следотдела УКГБ Волынской области
капитан (подпись) ШИБАЛОВ

Настоящее постановление мне объявлено 17.IX.1954 г.
подпись обв[иняемого] (подпись)

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6180, т. 1, арк. 197–201.

Документ № 141

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. С. ГРУШЕЦЬКОГО СЕКРЕТАРЕВІ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ О. І. КИРИЧЕНКУ ПРО ВИЯВЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПОВІТРЯНИХ КУЛЬ ІНОЗЕМНОГО ПОХОДЖЕННЯ

м. Луцьк, 7 лютого 1955 року

НЕТАЄМНО[*]

СЕКРЕТАРЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП УКРАЇНИ
товаришу КИРИЧЕНКО О. І.

Волинський обком КП України повідомляє, що з 31 січня по 3 лютого 1955 року на території Волинської області знайдено 31 повітряний шар іноземного походження, за допомогою яких антирадянські емігрантські організації, розташовані в американській зоні окупації Німеччини, закидають в СРСР і країни Народної демократії ворожі листівки.

Шари виявлені в Любомльському, Устилузькому, Володимир-Волинському, Голобському, Затурцівському, Олицькому, Оваднівському, Турійському, Маневицькому і Любешівському районах.

В Турійському районі 2-го лютого знайдено 117 листівок на угорській мові. В Голобському, Любешівському, Володимир-Волинському і Оваднівському районах виявлені листівки релігійного змісту на латинській мові.

Органами КДБ вжиті відповідні заходи по вилученню ворожих листівок, закинутих на територію Волинської області.

Секретар Волинського обкому КП України (підпис) ГРУШЕЦЬКИЙ

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 12.

---

[*] В оригіналі документа викреслено слова "ЗОВСІМ ТАЄМНО" і поставлено печатку "НЕТАЄМНО".

Документ № 142

ДОВІДКА ПРО КІЛЬКІСТЬ СПРАВ, РОЗГЛЯНУТИХ ВОЛИНСЬКОЮ ОБЛАСНОЮ КОМІСІЄЮ, НА ЗАСУДЖЕНИХ ЗА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ СТАНОМ НА 21 КВІТНЯ 1955 Р., СКЛАДЕНА ДЛЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

м. Луцьк, 21 квітня 1955 року

НЕТАЄМНО[*]

СПРАВКА

О количестве рассмотренных Комиссией дел на лиц, осужденных за контрреволюционные преступления, по состоянию на 21-е апреля 1955 года.[**]

В соответствии с решением ЦК КПСС от 4 мая 1954 года Волынской Областной Комиссией подлежат рассмотрению все дела на 12 тысяч человек (примерно), осужденных Военным Трибуналом Волынской области и Облсудом за контрреволюционные преступления.

Рассмотрение дел производится на основании жалоб и списков, поступающих из мест заключений в Комиссию.

С начала организации работы, т. е. с июня месяца 1954 года в Комиссию поступило списков на 6822 человека и 3522 жалобы. Причем как жалобы, так и списки продолжают поступать. В апреле месяце 1955 года уже поступило списков на 319 человек и 258 жалоб.

За время работы Комиссией рассмотрено всего 2101 дело на 4808 человек.

Таким образом, судя по этим цифрам, еще предстоит Комиссии рассмотреть дела на 7192 чел. осужденных.

Однако, учитывая, что часть из этих осужденных уже отбыли наказание, которые в 1944 году были осуждены к 10-ти годам ИТЛ, а также некоторые освобождены из мест заключения по отбытию 1/3 и 2/3 части срока наказания и зачетам, фактическая цифра, подлежащая рассмотрению, будет значительно меньше (примерно 3500 чел.).

По рассмотрению Комиссией 2101 дела на 4808 человек оставлены приговоры в силе по 1055 делам на 3067 человек, или 63,7 % к общему числу лиц.

По остальным 1046 дела на 1741 чел. или 36,3 % Комиссией принято решение об изменении приговоров, в том числе: на предмет снижения меры наказания до 10-ти лет ИТЛ – 112 чел., до пределов отбытого срока – 381 чел., до 5-ти лет ИТЛ с применением Указа от 27/III–1953 года “Об амнистии” – 87 чел. и на 2-х человек дела прекращены.

В отношении 143-х человек Комиссией поставлен вопрос о замене каторжных работ на ИТЛ на тот же срок (15–20 лет).

На 16 человек возвращены дела к доследованию.

За время работы Комиссии не было случаев, чтобы судебные органы, которым направлялись дела, не соглашались с решением Комиссии о снижении меры наказания осужденным, наоборот, в отдельных случаях Военный Трибунал ПрикВО и Верховный суд УССР шли далее и определяли более низкие меры наказания, чем ставила Комиссия.

По рассмотренным делам на 92 человека Комиссией было принято решение об оставлении приговоров в силе на 15 чел., снизить меру наказания до 10 лет ИТЛ – 45 чел., снизить до пределов отбытого срока – 18 чел., поставлен вопрос о возвращении дел к доследованию на 13 чел. и на одного человека прекращено дело по мотивам отсутствия в его действиях состава преступления.

Военный Трибунал ПрикВО не согласился с решением Комиссии и в отношении этих 92-х человек определил более мягкие меры наказания, в частности: снизил меру наказания всем осужденным, в т. ч. до 10-ти лет – 7 чел., до 5-ти лет с применением Указа “Об амнистии” – 36 чел., прекратил дела на 16 человек и возвратил к доследованию дела на 33-х человек.

Из рассмотренных Верховным судом УССР дел на 85 человек принято решение о снижении меры наказания до 10 лет ИТЛ – 19 чел., до пределов отбытого срока – 33 чел. и до 5-ти лет с применением Указа от 27/III–1953 года "Об амнистии" – 33 чел.

Комиссией по этим делам на 85 чел. было принято решение оставить в силе приговора на 10 человек, снизить меру наказания до 10-ти лет ИТЛ – 35 чел., снизить до отбытого срока наказания 29 чел. и до 5-ти лет с применением Указа "Об амнистии" – 2 чел.

Между решениями Комиссии и определениями судебных органов по ряду этих дел имеются существенные расхождения о мере наказания.

[...]

Машинопис, оригінал
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 28–29.

---

*В оригіналі документа викреслено слова "Совершенно секретно" і поставлено печатку "НЕТАЄМНО".
**Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 143

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ КОЛКІВСЬКОГО РАЙКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. БУГАЯ СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. С. ГРУШЕЦЬКОМУ З ПРОХАННЯМ ПРО ВИДАЧУ ЗБРОЇ ЧЛЕНАМ РАДЯНСЬКО-ПАРТІЙНОГО АКТИВУ РАЙОНУ

смт Колки Волинської області,
5 липня 1955 року

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!
Волынский обком КП Украины

Особый сектор
Секретная часть
Вх. № 01-15/58
"8" VII 1955 г.
ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

Комуністична партія України
Колківський РК КПУ Волинської області
№ 51 "5" июля 1955 р.

*НЕТАЄМНО**

СЕКРЕТАРЮ ВОЛЫНСКОГО ОБКОМА КП УКРАИНЫ
Тов. ГРУШЕЦКОМУ

В связи с тем, что на территории Колковского района находятся остатки еще не ликвидированных вооруженных банд украинских буржуазных националистов, которые проявляют себя почти на всей территории района, а товарищи из числа советско-партийного актива, посланные райкомом и обкомом партии для работы в колхозы и села, не имеют оружия для самозащиты, прошу Вас дать указание органам МВД о выдачи короткоствольного оружия следующим товарищам:

1. Горобец П. Т. – председатель колхоза им. Ленина
2. Оноприенко М. Р. – председатель колхоза "Правда"
3. Плохий С. Т. – председатель колхоза им. Коротченко
4. Сягайло Г. И. – председатель колхоза "Большевик"
5. Соболев М. Л. – председатель колхоза им. Андреева

6. Кривда М. М. – председатель колхоза им. Рокоссовского
7. Горопацкий Г. И. – председатель колхоза им. Чапаева
8. Желтовский В. И. – инструктор РК по зоне МТС
9. Максименко М. А. – инструктор РК по зоне МТС
10. Ткачук Е. Ф. – председатель С/Совета с. Ст. Чарторийск
11. Глазунов В. А. – освобожденный секретарь п/о к-за им. Горького
12. Кузьманенко М. И. – председатель колхоза им. Горького
13. Антоненко К. С. – председатель колхоза им. Ворошилова
14. Шкрогаль В. К. – председатель колхоза им. Молотова
15. Иващенко Р. И. – председатель колхоза им. Сталина
16. Марчук В. Д. – председатель колхоза “Шлях до комунізму”
17. Ковнацкий Г. Г. – председатель колхоза им. Фрунзе
18. Скрябин Н. И. – председатель колхоза им. Жданова
19. Спиркач И. С. – председатель колхоза им. Кирова
20. Кононюк Е. С. – освобожденный секретарь п/о к-за им. Буденного
21. Басюк Ф. А. – председатель колхоза им. Буденного

СЕКРЕТАРЬ КОЛКОВСКОГО
РАЙКОМА КП УКРАИНЫ (подпись) (И. БУГАЙ)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 51.

---

[*]В оригіналі документа викреслено слова “СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО” і поставлено печатку “НЕТАЄМНО”.

Документ № 144

ЛИСТ ПРОКУРОРА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ І. КОРЧАКА СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. С. ГРУШЕЦЬКОМУ ПРО РОБОТУ ОБЛАСНОЇ КОМІСІЇ З ПЕРЕГЛЯДУ СПРАВ НА ЗАСУДЖЕНИХ ЗА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

м. Луцьк, 1 серпня 1955 року

НЕТАЄМНО[*]

Прокуратура Союзу Радянських Соціалістичних Республік
Прокурор Волинської області

“1” августа дня 1955 г. г. Луцк
№ 00–877
Секретарю Волынского обкома КП Украины

тов. ГРУШЕЦКОМУ И. С.

Волынский обком КП Украины
Особый сектор
Секретная часть
Вх. № 01-15/61
“1” VIII 1955 г.
ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

ИНФОРМАЦИЯ

О работе областной комиссии по пересмотру дел на лиц, осужденных за контрреволюционные преступления.[**]

Областной комиссией по пересмотру дел на лиц, осужденных за контрреволюционные преступления, за весь период работы рассмотрено 3151 дело на 6771 человека, осужденных Военным Трибуналом и Волынским областным судом.

По делам, рассмотренным комиссией, оставлены в силе приговоры по 1784 делам на 4624 человека, или 68,2 % к общему числу осужденных по рассмотренным делам.

По остальным 1367 делам на 2147 человек комиссией принято решение об отмене приговоров на предмет снижения меры наказания, в том числе:

6-ти чел. – до 15 лет ИТЛ

1368 чел. – до 10 лет ИТЛ

483 чел. – до пределов отбытого срока

96-ти чел. – до 5 лет ИТЛ, с применением Указа Президиума Верховного Совета СССР от 27/III–1953 года "Об амнистии".

На 3-х человек производством прекращены дела по мотивам отсутствия в их действиях состава преступления.

В отношении 17 человек комиссией поставлен вопрос о замене каторжных работ на тот же срок ИТЛ (15–20 лет) и на 20 человек дела обращены к доследованию, так как нельзя было решить по существу вопрос о их виновности.

Некоторые характерные примеры и мотивы, послужившие основанием к снижению меры наказания, замены каторжных работ на ИТЛ и прекращению производством дел:

1. ПАПИЖУК Иван Леонтьевич, 1887 года рождения, 28 июля 1946 года Военным Трибуналом войск МВД Волынской области был осужден к 10 годам заключения в ИТЛ за то, что он якобы в 1945 году установил преступную связь с бандитами "УПА", которых неоднократно принимал у себя на квартире и снабжал продуктами питания.

27 декабря 1945 года ПАПИЖУК И. Л. дал бандитам подписку о своем сотрудничестве с ними.

В связи с поступившей жалобой осужденного ПАПИЖУК И. Л. комиссией была произведена дополнительная проверка, которой установлено, что ПАПИЖУК связи с бандитами не имел, подписки бандитам "УПА" не давал, а дал подписку оперативной группе МВД, которая под видом бандитов "УПА", по заданию бывшего начальника Цуманского РО МВД тов. ВОЕНКОВА, ночью взяла ПАПИЖУК из дома и увела в лес, где подвергла допросу и отобрала от него подписку об оказании помощи бандитам "ОУН" следующего содержания: (перевод с украинского текста) –

"Я, гражданин села Берестяны, ПАПИЖУК Иван Леонтьевич, даю настоящую подписку представителю отдела *"Ярослава"*, что буду работать с "УПА", никакой связи с НКВД не буду иметь, а если буду иметь связь с НКВД, пусть меня постигнет кара смерти от своих друзей, в чем расписываюсь –

ПАПИЖУК. 27 декабря 1945 года.

Подписку отобрал "*Ярослав*".

Слава Украине – Героям – Слава".

На основании этой подписки ПАПИЖУК 7 июля 1946 года Цуманским РО МВД был арестован и, несмотря на явную провокацию и фальсификацию материалов дела, он был осужден к 10 годам ИТЛ.

Комиссией принято решение о прекращении производством дела по мотивам отсутствия в действиях ПАПИЖУК состава преступления. Одновременно поставлен вопрос о привлечении к уголовной ответственности виновных лиц, допустивших нарушение социалистической законности по отношению гражданина ПАПИЖУК И. Л.

2. Военным Трибуналом войск МВД Волынской области в 1946 году был осужден к 10 годам лишения свободы ЛЯЛЮК Артем Филиппович, 1885 года рождения, за то, что в марте месяце 1946 года в его дом зашли два вооруженных бандита "ОУН" и потребовали продуктов питания. В это время по улице проходили работники милиции, которых увидел ЛЯЛЮК А. Ф., вышел на улицу и сообщил им о нахождении у него в доме двух неизвестных ему вооруженных лиц.

По предложению работников милиции ЛЯЛЮК А. Ф. возвратился в дом и предложил бандитам выйти на улицу, так как дом окружен оперативной группой МВД.

Вначале бандиты не решались выходить, а затем, убедившись, что они окружены опергруппой, вышли из дома и сдались работникам милиции.

Исходя из обстоятельств дела комиссией принято решение о прекращении производством дела, поскольку в действиях ЛЯЛЮК А. Ф. отсутствует состав преступления.

3. В 1950 году Военным Трибуналом войск МВД Волынской области был осужден к 25 годам заключения в ИТЛ ГЕМБИК Валентин Иванович, 1927 года рождения, за то, что он в 1949 году среди населения проводил антисоветскую агитацию, при этом якобы высказывал намерения о совершении террористического акта над одним из руководителей партии и советского правительства.

При рассмотрении дела на комиссии установлено, что приговор Военного Трибунала войск МВД не соответствует материалам дела.

Материалами дела и дополнительной проверкой доказано, что ГЕМБИК В. И. в узком кругу товарищей в разговорах на политические темы допускал элементы антисоветских высказываний.

Отец и братья ГЕМБИКА в период немецкой оккупации поддерживали связь с партизанами. В 1947 году его брата Алексея убили бандиты “ОУН”, как советского активиста.

Исходя из обстоятельств дела, комиссией принято решение о снижении ГЕМБИК В. И. меры наказания до 5 лет ИТЛ, с применением Указа от 27/III–1953 года “Об амнистии”.

4. Военным Трибуналом войск МВД Волынской области в 1949 году был осужден к 25 годам заключения в ИТЛ ЯЛЬНИЦКИЙ Лукьян Никифорович, 1906 года рождения, за то, что он на протяжении 3-х месяцев (июль–сентябрь) 1941 года служил полицейским села Хрипск Шацкого района.

Будучи полицейским, ЯЛЬНИЦКИЙ Л. Н. имел на вооружении винтовку, нес патрульную службу по селу и выполнял отдельные поручения коменданта полиции.

Комиссией принято решение о снижении ЯЛЬНИЦКОМУ Л. Н. меры наказания до 10 лет ИТЛ, так как он является участником Отечественной войны, в период службы полицейским активности в пользу немцев не проявлял.

5. В январе месяце 1945 года Военным Трибуналом войск МВД Волынской области был осужден к 20-ти годам каторжных работ ПЯТОХА Прокоп Афанасьевич, 1924 года рождения, за то, что он в сентябре месяце 1943 года вступил в банду “УПА” и в течении одного года, то есть до изгнания немецких захватчиков, выполнял обязанности пунктового связи.

Будучи пунктовым связи, принимал националистическую почту и переправлял ее в села Буцкевичи, Лысово и другие.

Учитывая, что к нему каторжные работы применены неправильно и что ПЯТОХА П. А. после изгнания немецких оккупантов из “УПА” ушел, до дня ареста проживал дома, комиссией принято решение о снижении ему срока наказания до 10 лет ИТЛ.

6. Военным Трибуналом войск МВД Волынской области в июле месяце 1949 года был осужден к 10-ти годам ИТЛ – ЛОТОЦКИЙ Николай Яковлевич, 1901 года рождения, за то, что он в период немецкой оккупации на протяжении 3-х месяцев служил заместителем старосты села Старостав.

Будучи заместителем старосты, ЛОТОЦКИЙ активности в пользу немецких захватчиков не проявлял, наоборот, содействовал некоторым гражданам в освобождении от отправки в Германию на каторжные работы, оказывал помощь гражданам еврейской национальности и солдатам Советской Армии от преследования немцев.

Комиссией принято решение о снижении ЛОТОЦКОМУ Н. Я. меры наказания до 5 лет ИТЛ, с применением Указа от 27/III–1953 года “Об амнистии”.

7. В июле месяце 1947 года Военным Трибуналом войск МВД Волынской области был осужден к 10 годам ИТЛ ДАНИЛЮК И. Н. за то, что он в период работы заместителем председателя сельсовета в 1945–1946 году четыре раза встречался с бандитами “ОУН”, которые ночью приходили к нему в дом.

Весной 1946 года из принесенного бандитами материала ДАНИЛЮК сшил для них семь пар брюк.

Учитывая, что ДАНИЛЮК сшил брюки под угрозой бандитов, другой помощи им не оказывал, что он участвовал на фронте Отечественной войны, где дважды ранен, его два сына погибли на фронте Отечественной войны, комиссией принято решение о снижении ему срока наказания до пределов отбытого.

Аналогичные мотивы были положены в основу решений и по другим делам, где ставился вопрос о снижении меры наказания.

На протяжении ряда месяцев Военный Трибунал ПРИКВО по значительному числу дел не соглашался с решениями комиссии и определял более низкие меры наказания осужденным.

Такая практика Военного Трибунала ПРИКВО признана неправильной и осуждена.

В настоящее время судебные органы с решениями комиссии почти по всем делам соглашаются.

Заседания комиссии происходят регулярно.

Комиссия еще должна рассмотреть дел на 1500 чел.

Кроме этого комиссии предстоит рассмотреть дела на лиц, осужденных бывшим Особым Совещанием МВД СССР. Объем этой работы будет значительным, однако точно еще не определен.

Прокурор Волынской области
Старший советник юстиции (подпись) И. КОРЧАК.

На першій сторінці оригіналу документа є резолюція: "т. Пономаренко, т. Назарук 1.VIII. 55 г." і нерозбірливий підпис, нижче ще два нерозбірливих підписи датовані відповідно "2/VIII. 55 г., 11/VIII/55 г."

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 64–68.

---

*В оригіналі документа викреслено слова "Совершенно секретно" і поставлено печатку "НЕТАЄМНО".
**Подається без стилістичних правок.

Документ № 145

ВИРОК ВЕРХОВНОГО СУДУ КАЗАХСЬКОЇ РСР СКІРУКУ ВІТАЛІЮ ПЕТРОВИЧУ І ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ КАЗАХСЬКОЇ РСР ПРО ЗАМІНУ ЙОМУ ВИЩОЇ МІРИ ПОКАРАННЯ 25 РОКАМИ УВ'ЯЗНЕННЯ У ВИПРАВНО-ТРУДОВОМУ ТАБОРІ

м. Джезказган,
21 липня – 8 серпня 1955 року

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ КАЗ[АХСКОЙ]ССР

Выездная сессия Верховного суда Казахской ССР в составе: Председательствующего члена Верховного суда Казахской ССР ТЛЕГЕНОВА, народных заседателей ШЕИНА и ТАТИМОВА, при секретаре ВЛАДИМИРОВОЙ, с участием в качестве государственного обвинителя помощника прокурора Казахской ССР тов. КУРАПОВА, адвокатов т.т. КУДРЯВЦЕВОЙ, МАКИШЕВА, МЕЩЕРЯКОВОЙ и др. с 21 июля по 8 августа 1955 года в городе Джезказгане рассмотрела уголовные дела по обвинению:

СКИРУК Виталия Петровича, 1929 года рождения, украинца, уроженец Луцкого района Волынской области, холост, грамотный, б/п, судим в 1948 году по ст. 54-1 "а" УК РСФСР на 25 лет, но согласно определения Военного Трибунала от 8 января 1955 года наказание снижено до 10 лет, находится под стражей с 5 августа 1954 года. Предан суду по ст. 2 Указа от 04.06.[19]47 года "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества" по ст. 59-2 ч. 1 п. "а" и 59-3 УК РСФСР.

Выслушав объяснение подсудимых, показания свидетелей, заключение эксперта, прения сторон и проверив материалы дела, суд

УСТАНОВИЛ:

16 мая 1954 года, днем, группа заключенных 3 лагпункта 3 лаготделения Степного лагеря МВД, примерно около 60 человек, не подчинилась администрации лагеря, преодолела забор высотой 4 метра между 3 и 2 лагпунктами, а потом между вторым лагпунктом и хоздвором прорвались в женскую зону, где учинили массовые беспорядки. Принятыми со стороны администрации лагеря мерами нарушители порядка были водворены обратно в 3 лагпункт.

В тот же день, вечером, группа заключенных 3 лагпункта, свыше 200 человек, вновь возобновила беспорядки, бревнами и железными балками разрушила каменные стены между лагпунктами и во втором лагпункте к нарушителям беспорядка присоединились заключенные последнего лагпункта, проникли на территорию хоздвора, откуда пробив металлическими предметами большое отверстие в стене, разделяющий хоздвор с женским лагпунктом, где учинили массовые беспорядки, поломали двери заборов в камерах штрафного и следственного изолятора и освободили всех содержащихся там заключенных, разгромили служебные кабинеты, взломали сейфы, сожгли документацию, в том числе личные дела заключенных, порвали телефонную и телеграфную связь, уничтожили и расхитили часть имущества, принадлежащего заключенным.

С самого начала беспорядков активную роль проявили заключенные КЕЛЛЕР и СКИРУК, которые были в числе организаторов беспорядков, подстрекателей к продолжению беспорядков, к неповиновению администрации лагеря.

С целью наведения порядка 16 мая в десятом часу вечера в хоздвор были введены стрелки охраны, заключенные не прекратили погрома и оказали солдатам сопротивление, начали забрасывать солдат камнями, железными прутьями, начали делать оскорбительные выкрики. Во избежание человеческих жертв стрелки охраны были выведены из зоны лагеря.

В связи с тем, что преступная работа организаторов беспорядков не прекращалась, 17 мая было отдано распоряжение об установлении огневой зоны между лагпунктами, на территории 3 лаготделения, о чем доведено до сведения всех заключенных. Несмотря на принятые серьезные меры, заключенные не прекратили беспорядков. В ночь с 17 на 18 мая погромщики начали строить баррикады и под прикрытием баррикад начали преодолевать огневую зону. Охрана была вынуждена применить огонь. В результате применения огня было убито 13 человек заключенных и 5 заключенных умерло от ран. Несмотря на эти вынужденные меры, заключенные не прекратили беспорядки, начали избивать офицеров и надзирателей и бросать их в огневую зону, подвергая их угрозе расстрела.

В целях избежания дальнейших человеческих жертв администрация лагеря сняла огневые зоны между лагпунктами. Однако заключенные не прекратили беспорядков. Они насильно удалили из зоны администрацию лагеря и надзорсостав.

Обвиняемые СКИРУК и другие установили жестокий террористический режим для подчиняющихся закону заключенных, понуждали не выходить на роботу, не слушать распоряжений администрации лагеря и представителей МВД и прокуратуры СССР, не вступать ни в какие разговоры с администрацией, не выходить за зону лагеря, не выпускать за зону даже несовершеннолетних и больных, подлежащие освобождению, на основании специальных указов Верховного Суда СССР.

Обвиняемые перед всеми входными воротами и проемами в стенах внутри лагпунктов, около бараков соорудили баррикады, разрушив для этого отдельные строения, укрепили баррикады бревнами и окружили колючей проволокой. Строительством руководили СКИРУК, КЕЛЛЕР и другие.

При "службе безопасности" была организованна так называемая "спецгруппа", которой руководил СКИРУК, и эта "спецгруппа" организовала слежку за несторонниками беспорядков. Обвиняемые через вышеуказанную преступную группу вынуждали заключенных изготовлять огнестрельное оружие и холодное оружие, строить баррикады, толочь стекло для бросания в глаза солдатам, т. е. организовывали подготовку для вооруженного сопротивления на случай хода в лагерь охраны или солдат.

Всего за период беспорядков было изготовлено свыше 60 гранат, более 200 ножей финского образца и типа кинджалов, свыше 70 сабель, несколько сот штук пик и большое количество металлических прутьев, тростей и палок. Несколько человек женщин толкли стекло и набивали им бутылки, а также

очищали серу от спичек для гранат и самопалов. Заключенных, не желающих поддерживать неповиновение, сажали в тюрьму, допрашивали и избивали их, применяли пытки и истязания. При допросе им завязывали глаза, надевали наручники, обливали водой. Всего было арестовано свыше 40 человек.

С помощью всей указанной выше организованной преступной бандитской деятельностью обвиняемых, т. е. с помощью организованного насилия, избиения, пыток, арестов, угроз, повседневной пропаганды, неповиновения, сопровождаемого также угрозами, обвиняемые организовали 26 июня 1954 года вооруженное бандитское сопротивление, [которое] сопровождалось убийством 45 заключенных, из них пять человек были убиты самими заключенными теми орудиями, которые были у них на вооружении, и это обстоятельство было подтверждено заключением судмедэкспертизы на судебном заседании. Кроме того, в день ликвидации беспорядков бандитствующим элементом было ранено 30 человек солдат и офицеров.

Как установлено судебным следствием, активными организаторами, вдохновителями и руководителями бандитствующего элемента в период массовых беспорядков и неповиновения лагадминистрации являлись СКИРУК и другие.

Конкретная преступная деятельность в период массовых беспорядков отдельных обвиняемых выразилась в следующем:

7. СКИРУК по кличке "*Виктор Ус*", отбывая меру наказания, вошел в созданную СЛУЧЕНКОВЫМ и др. банду, где проявил себя активным организатором массовых беспорядков и неповиновения заключенных. 16–17 мая являлся организатором и участником погрома штрафного и следственного изоляторов, освобожденных оттуда заключенных подстрекал к массовому неповиновению. 24 мая 1954 года явился организатором и участником в разрушении капитальной стены между вторым и третьим лагпунктом, а впоследствии также возглавлял сооружение баррикад для оказания вооруженного сопротивления охране и лагадминистрации.

СКИРУК являлся работником "службы безопасности", где и возглавлял бандитскую группу, на вооружении имел нож и гранаты и занимался списком, арестом, допросами и истязаниями заключенных, не разделяющих взглядов банды. Сам СКИРУК избивал САПАТОГО и других. СКИРУК как работник "службы безопасности" руководил работой пошивочных и сапожных мастерских. На собраниях выступал с призывом к вооруженному сопротивлению охране и лагадминистрации. Обыскивал складские и другие помещения, изымал личные вещи заключенных, не поддержавших массовые беспорядки, проводил в ночное время проверки боеготовности заключенных.

На судебном заседании подсудимый СКИРУК признал себя виновным только в том, что он руководил работой пошивочных мастерских. Однако его вина доказана показаниями свидетеля САМАНОВА, ИВАНЧЕНКО и другими заключенными, судмедэкспертом, вещественными доказательствами и показаниями подсудимых КУЗНЕЦОВА и ИБРАГИМОВА.

Руководствуясь ст. ст. 319-320 УПК РСФСР

ПРИГОВОРИЛ:

СКИРУКА Виталия Петровича на основании ст. 2 Указа от 04.06.[19]47 года "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества" подвергнуть на десять лет заключения в ИТЛ*, по ст. 59-2 ч. 1 УК РСФСР на десять лет заключения в ИТЛ, по ст. 59-3 УК РСФСР в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 13 января 1953 года "О мерах по усилению борьбы с особо злостными проявлениями бандитизма среди заключенных в ИТЛ" подвергнуть высшей мере наказания – расстрелу – без конфискации имущества за отсутствием такового. Не отбытый срок наказания по ранее вынесенным приговорам считать поглощенным настоящим приговором. На основании ст. 49 УК РСФСР всех вышеперечисленных лиц считать осужденными к расстрелу.

Приговор обжалованию не подлежит.

Председательствующий:

Члены:

Верно: инспектор отдела II/я ЖХ–385 СЕРОВСКАЯ

23. 11.[19]66 г.

КОПИЯ

КАЗАХСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА
ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
КАЗАХСКОЙ ССР

Ходатайство о помиловании СКИРУКА В. П., осужденного к высшей мере наказания.

Ходатайство о помиловании СКИРУКА Виталия Петровича, 1929 года рождения, уроженца с. Мстишин Луцкого р-на Волынской области, удовлетворить и заменить ему высшую меру наказания 25 годами заключения в исправительно-трудовом лагере.

Зам. Председателя Президиума Верховного Совета Казахской ССР ОРЛОВ.
Секретарь Президиума Верховного Совета Казахской ССР АМРИЕВ.

ХАРАКТЕРИСТИКА

На заключенного СКИРУК Виталия Петровича, 1929 г. р., содержится в местах лишения свободы с 6 апреля 1948 года.

За время нахождения в местах лишения свободы заключенный СКИРУК В. П. характеризуется следующим образом:

С 1948 года по 30 мая 1961 года характеризуется отрицательно. Допускал отказы от работы, учинял драки с заключенными, за что подвергался дисциплинарным взысканиям шесть раз.

Будучи осужден за националистическую деятельность, вновь для себя не сделал выводов, вновь совершил преступление в местах лишения свободы, за что был осужден Верховным судом Казахской ССР 8 августа 1955 г. по ст. 2 Указа от 4/VI–1947 г. и ст. 59-2, 59-3 УК РСФСР к 25 годам лишения свободы.

В 1961 году свое поведение изменил, за добросовестное отношение к труду и примерное поведение все ранее наложенные взыскания с него сняты. За 1960–1961 г. г. имеет два поощрения.

В 1964 году работал на разных работах, средняя норма выработки составляла 68 %, а в октябре 1964 г. – 192 %, в ноябре – 141 %.

В декабре 1964 года и в январе 1965 года находился в следизоляторе КГБ Мордовской АССР.

В данное время является инвалидом III группы, работает на швейном производстве по пошиву рукавиц, нормы выработки выполняет на 124 %.

Присутствует на политических занятиях, принимает участие в обсуждении поставленных вопросов, понимает их правильно.

По характеру спокойный, выдержанный. В индивидуальных беседах заявляет, что в организации ОУН находился и состоял бесцельно, но факт дела подтверждает. Свое преступление осуждает, как на словах, так и в письменном виде, изъявляет желание открыто выступить с разоблачением. Но второе преступление в организации массового беспорядка, совершенное в местах лишения свободы, признает частично.

Исходя из того, что заключенный СКИРУК В. П. стоит на пути исправления, администрация 10 лагерного отделения считает целесообразным снизить ему срок наказания.

Начальник 10 лагерного отделения
Подполковник ГОЛЕНКОВ
Зам. Нач. по ПРВ капитан ПОКРАШКИН
Начальник отряда ЧЕКМАРЕВ

03.03.[19]65 г.

Освобожден 25.02.1966 г. из мест заключения Мордовской АССР на основании Указа ПВС** СССР о помиловании от 11.02.1966 г.

Реабілітований 22 січня 1992 року прокуратурою Волині.
Проживає: м. Луцьк, вул. Ярощука, 23/8.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4952, арк. 513–516.

---

*Виправно-трудовий табір.
**Президія Верховного суду.

Документ № 146

ДОВІДКА УКДБ ПРИ РМ УРСР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПРО ПРОВЕДЕНУ РОБОТУ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ

м. Луцьк, 5 жовтня 1955 року

*НЕТАЄМНО**

5. X.

СПРАВКА**

Выполняя указания ЦК КПСС, ЦК КПУ и Обкома КПУ об окончательной ликвидации вооруженных бандитов ОУН и националистического подполья, органами КГБ области в 1954–[19]55 годах была проведена некоторая работа в этом направлении.

Так, в 1954 году ликвидирован Ковельский окружной "провод" ОУН "*ЯРОГО*" в составе 4-х бандитов и в результате проведенных мероприятий по компрометации бандитов самими участниками банды ликвидирован кадровый националист – бандит "*КИРИЛЛО*".

В 1955 году ликвидированы банды "*КРУЧИ*", "*ДМИТРА*" и "*РЫЖЕГО*", которые особо активно проводили свою националистическую антисоветскую деятельность на территории Волыни.

При ликвидации этих банд убито 4 бандита, два выведены с повинной и 1 захвачен.

Одновременно за истекший период была ликвидирована антисоветская молодежная группа ОУН в составе 4-х участников, созданная националистами в гор. Владимир-Волынске.

Участники указанной молодежной националистической группы систематически устраивали сборища, на которых изучали националистическую литературу, распространяли среди учащийся молодежи антисоветские измышления, ставя своей целью отрывать молодежь от советской среды и воспитывать ее в националистическом духе для борьбы с Советской властью.

Кроме того, УКГБ арестовано ряд участников ОУН и активных бандитских связей по Голобскому, Турийскому и Колковскому районам.

УКГБ выявлен ряд оуновских групп из числа легалов, созданных бандитами в Колковском и Олыкском районах.

Так, в селе Разничи Колковского района в 1955 году вскрыта националистическая группа из 4-х человек, созданная бандитами, которая занималась размножением и распространением антисоветской литературы и терроризировала население.

Один из руководителей группы – ДИГАЛЕВИЧ, работавший в райпотребсоюзе, вместе с бандитами принимал участие в убийствах советских граждан.

Два наиболее активных участника этой группы арестованы УКГБ, а на остальных соучастников подготавливаются материалы для привлечения их к ответственности.

В 1954–[19]55 годах УКГБ разыскано 370 нелегалов. Это бывшие бандиты и участники ОУН, которые также представляли собой серьезную базу националистического подполья.

Наряду с указанным, проведена работа по вскрытию иеговистского сектантского подполья.

Были изолированы “Слуга стрефы”, возглавлявший иеговистскую националистическую деятельность на территории области, и часть другого руководящего состава подполья.

Кроме того, проводилось разложение иеговистских групп, направленное на отрыв от иеговистов молодежи, а также профилактические мероприятия с целью не допустить увеличения численности сект.

Так, например, в начале 1954 года иеговисткой БЕЙДА А. в городе Луцке создана иеговистская группа из 4-х человек: шофера спортобщества “Колхозники”, бухгалтера элеватора и двух домохозяек.

В результате проведенной профилактической работы все они в начале 1955 года отошли от иеговистов, порвав с подпольем всякую связь.

Несмотря на проделанную некоторою работу, органы КГБ Волынской области имеют еще серьезные недостатки.

Чекистами области до сих пор не выполнено полностью решение ЦК КПУ о полной ликвидации вооруженных бандитов и националистического подполья.

По состоянию на 1 октября 1955 года в области еще действует 4 вооруженных бандита, которые проводят свою вражескую деятельность.

Полностью не вскрыто и не ликвидировано, надо полагать, существующее националистическое подполье, еще не полностью парализована вражеская деятельность религиозных антисоветских сект.

Не разысканы и не привлечены к ответственности 50 нелегалов из числа бывших бандитов, террористов и активных участников ОУН.

Все эти недостатки являются следствием того, что чекисты области полностью себя еще не мобилизовали на безусловное выполнение решений ЦК нашей партии и не использовали создавшейся благоприятной обстановки в области для активизации оперативной работы по выкорчевыванию всех враждебных элементов.

УКГБ в целях укрепления государственной партийной дисциплины среди личного состава провело значительную работу по очистке органов государственной безопасности от морально разложившихся и ранее допускавших грубые нарушения советской законности.

За пьянку, морально-бытовое разложение и другие нарушения были уволены такие оперативные работники, как: ТАРАНЕНКО, КИСЕЛЕВ, ГЕРАСИМЕНКО, СУРОВЕГИН и др.

В результате проведенных мероприятий чекистская дисциплина среди личного состава значительно повысилась, изжиты факты нарушения советской законности. В 1955 году за хорошую работу поощрено оперативного состава 32 человека.

Проведена соответствующая работа по расстановке кадров и укреплению районных органов КГБ.

В первую очередь был пересмотрен чекистский аппарат в районах, где действуют остатки вооруженных бандитов.

В последнее время освобожден от работы в Устилугском районе тов. ДАНИЛОВ и вместо него назначен опытный чекист т. ЧЕХА. В Иваничах снят с работы зам. уполномоченного тов. ЛЯШКО, вместо него назначен хороший работник АЛЕКСЕЕВ.

УКГБ проведена значительная работа по повышению общеобразовательного, политического и чекистского уровня оперативного состава.

В 1955 году 26 оперативных работников окончили средние школы и получили аттестаты зрелости.

На сегодня охвачено различными формами учебы 118 человек, в том числе оперативного состава 75 человек. Учатся в высших учебных заведениях 25 человек, в средних школах 93 человека.

Вместе с тем, в работе с кадрами имеются еще серьезные недостатки.

Воспитательная работа с кадрами находится не на должном уровне, в результате чего еще имеются нарушения трудовой дисциплины, допускаются аморальные проступки; слабо организована чекистская учеба; недостаточно уделялось внимания повышению общеобразовательного уровня оперативного состава, до сих пор многие чекисты даже не имеют среднего образования.

Партийная организация Управления КГБ принимала активное участие в партийно-массовой работе.

В 1954–1955 гг. коммунисты Управления КГБ выезжали в колхозы для проведения массово-разъяснительной работы среди колхозников. В 1955 году выезжало в колхозы области 25 коммунистов по разъяснению колхозникам январского пленума ЦК КПСС.

Коммунисты ЕВТУШЕНКО, ФРОЛОВ, БАЙДА и другие постоянно оказывали помощь колхозам в Колковском, Камень-Каширском районах во время посевной и уборочной кампании.

Более 30 коммунистов Управления являются агитаторами, которые регулярно проводят лекции и информации среди неорганизованного населения города.

Партийной организацией была оказана значительная помощь подшефному колхозу "ПУТЬ ЛЕНИНА" Луцкого района, куда систематически выезжали коммунисты на работу.

Только в 1955 году на прополочные работы и уборку урожая выезжало 250 коммунистов, которым начислено более 300 трудодней. Кроме этого, колхозу была оказана помощь транспортом.

Начальник управления КГБ при СМ
УССР по Волынской области (подпись) (СТЕБЛОВСКИЙ)

"5" октября 1955 г.
№ 646/с
город Луцк.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 107–112.

---

*В оригіналі документа викреслено слово "СЕКРЕТНО" і поставлено печатку "НЕТАЄМНО".
**Подається без стилістичних правок.

Документ № 147

ДОВІДКА УКДБ ПРИ РМ УРСР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПРО ПОВНУ ЛІКВІДАЦІЮ ОЗБРОЄНИХ ЗАГОНІВ ОУН

м. Луцьк, 30 листопада 1955 року

*НЕТАЄМНО**

30.XI

СПРАВКА**

Выполняя Решение ЦК КПСС, ЦК КПУ и Обкома КПУ, органами государственной безопасности Волынской области по состоянию на 27 октября 1955 года область полностью очищена от действующих вооруженных банд ОУН.

Так:

30 июля сего года ликвидирована бандгруппа "*КРУЧИ*";

12 августа сего года ликвидирована бандгруппа "*ДМИТРА*";

2 октября сего года ликвидирована бандгруппа "*РЫЖЕГО*";

24 октября сего года захвачен и арестован бандит "*СИЧЕВОЙ*";

27 октября сего года ликвидирован бандглаварь "*КРАСЬКО*".

По добытым данным по состоянию на 30 ноября сего года арестовано как соучастники бандитов и бандпособники свыше 20 человек.

Путем ареста ликвидированы две легальных националистических группы, которые проводили антисоветскую деятельность среди населения.

21 Зам. 5156

Среди арестованных имеются лица, которые принимали участие совместно с бандитами в террористических актах.

За последнее время УКГБ разыскано 39 нелегалов. Это бывшие бандиты и участники ОУН, которые представляли серьезную базу националистического подполья.

В настоящее время чекисты Волынской области работают над выявлением глубоко законспирированного подполья ОУН, агентуры иностранных разведок и другого антисоветского элемента, в целях пресечения их враждебной деятельности.

Зам. Начальника управления КГБ при СМ УССР
по Волынской области (Подпись) П. ЕВТУШЕНКО

“30” ноября 1955 г.
гор. Луцк.
№ 719/с

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 354а, арк. 149–150.

---

*В оригіналі документа викреслено слова “СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО” і поставлено печатку “НЕТАЄМНО”.

**Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 148

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ ЛУЦЬКОГО МІСЬККОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ВОЛИНСЬКОМУ ОБКОМОВІ КП УКРАЇНИ ПРО ВІДГУКИ НА ПОСТАНОВУ ЦК КПРС “ПРО ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУ ОСОБИ І ЙОГО НАСЛІДКІВ” НА ВІДКРИТИХ ПАРТІЙНИХ ЗБОРАХ МІСТА ЛУЦЬКА

м. Луцьк, 10 липня 1956 року

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ МІСЬКИЙ КОМІТЕТ

м. Луцьк Волинської області
№ _______ “10” июля 1956 р.

ВОЛЫНСКОМУ ОБКОМУ КП УКРАИНЫ

ИНФОРМАЦИЯ

об отзывах на постановление ЦК КПСС
“О преодолении культа личности и его последствий”
на открытых партийных собраниях города Луцка.*

В настоящее время в первичных партийных организациях проводятся открытые партийные собрания, на которых обсуждается постановление ЦК КПСС “О преодолении культа личности и его последствий”. Выступая на собраниях, коммунисты и беспартийные горячо одобряют это постановление, подчеркивая его историческое значение для нашей партии и всего советского народа.

На открытое партийное собрание обувной фабрики собралось около 100 человек. После доклада секретаря парторганизации тов. ДЕМЧЕНКО о постановлении ЦК КПСС “О преодолении культа личности и его последствий” и задачи партийной организации началось оживленное обсуждение.

Выступая на собрании, мастер модельного цеха, передовик производства, выполняющий нормы выработки на 150–170 %, тов. ОКСАНЧУК говорит: "Я с радостью одобряю постановление ЦК КПСС, которое вскрыло недостатки, допущенные в руководстве социалистическим строительством, культивированием личности Сталина.

Но элементы проявления культа личности имеют место и у нас на фабрике. Например, начальник нашего цеха тов. КИНДЕР не обладает достаточной скромностью, с рабочими обращается грубо, не прислушивается к их мнению, не желает с ними разговаривать. Вскрытие культа личности Сталина поможет и устранит ошибки в этом отношении и на местах".

Машинист-допельщик, передовик производства тов. ГУЛЮК в своем выступлении сказал: "Когда наша партия не скрывает ошибок, а правду говорит народу, то это не ослабляет сил нашего народа, а наоборот, еще более укрепляется вера в нашу партию, которая смело и уверенно ведет нашу страну по пути к коммунизму. Я призываю всех коммунистов и беспартийных рабочих приложить все свои силы для улучшения работы нашей фабрики, для досрочного выполнения заданий первого года шестой пятилетки. В свою очередь я обязуюсь ежемесячно выполнять нормы выработки на 180–200 %".

Организованно и на высоком уровне прошло собрание в Областном управлении связи. Выступая на собрании, работник управления связи тов. ИВАЩЕНКО сказал: "Весь советский народ одобряет постановление ЦК КПСС, потому что это постановление имеет большое значение для дальнейшего развития нашей страны. Всем известно, какое значение для нашей партии имеет коллективное руководство. Однако, у нас в первинной парторганизации нет коллегиальности, решает вопрос один секретарь парторганизации тов. НИКУЛИН, редко советуется с рядовыми коммунистами. На этот недостаток тов. НИКУЛИН должен обратить особое внимание".

Председатель обкома союза работников связи тов. ВЛАСОВ говорил: "Со стороны руководства управления связи допускается зажим критики, грубость, ругань. Секретарь парторганизации вопросы партийной жизни решает сам, не считается с решением парторганизации".

Главный бухгалтер Облуправления связи тов. ТРОСКО в своем выступлении отметил: "Проявление культа личности имеет место и в руководстве управления связи. За последнее время начальник управления связи тов. МУХА очень грубо относится даже к своим ответственным работникам. Процветает мат в обращении с начальниками контор связи. Тов. МУХА с недоверием относится к начальникам отделов, обезличивает их работу, сковывает их инициативу".

На открытом партийном собрании в облуправлении юстиции все коммунисты и беспартийные, присутствовавшие на собрании, единодушно одобрили постановление ЦК КПСС. Выступая на собрании, работник УМЮ** тов. РЯБКО сказал: "Для практической работы юристов это постановление имеет большое значение. Оно поднимет на должный уровень работу по соблюдению социалистической законности, а в этом есть много недостатков. Так, в Маневическом районе суд принимает решение не по законам, а так, как подсказывают ему руководящие работники района. А это грубое нарушение социалистической законности".

Тов. МЕСЕЖНИКОВ в своем выступлении подчеркнул, что большим недостатком в нашей работе является то, что мы еще затягиваем рассмотрение жалоб трудящихся, чего мы не должны ни в коем случае допускать.

Партийные собрания в ближайшие дни будут проведены во всех партийных организациях, согласно графика.

Зав. отделом пропаганды и агитации
Луцкого горкома КП Украины (подпись) (ЛЕНСКИЙ)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 61, арк. 5–7.

---

*Подається без стилістичних правок.

**Управління міністерства юстиції.

Документ № 149

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. ГРУШЕЦЬКОГО СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КП УКРАЇНИ О. І. КИРИЧЕНКУ ПРО ХІД ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ ЦК КП УКРАЇНИ

*м. Луцьк, від 25 та 26 вересня 1956 року,**
27 листопада 1956 року

№ 01–7/181

Секретарю ЦК КП України
Тов. КИРИЧЕНКУ О. І.

ІНФОРМАЦІЯ

про виконання постанови ЦК КП України від 26.IX.1956 року "Про серйозні недоліки в справі прийому, трудового і побутового влаштування радянських громадян, які повертаються з-за кордону в Українську РСР на постійне проживання" і постанови ЦК КП України від 25.IX.1956 року "Про недоліки в побутовому і трудовому влаштуванні переселених громадян української національності з Чехословацької Народної Республіки та в проведенні політико-виховної роботи серед них"

Волинський обком КП України повідомляє, що станом на 20 листопада 1956 року в області проживає 372 сім'ї і одиноких реемігрованих** і репатрійованих громадян, які повернулися з-за кордону на постійне проживання в Українську РСР, в тому числі: реемігрантів 241 сім'я і 128 одиноких громадян в загальному складі 1137 чоловік і 1 сім'я репатріантів в складі 5 чоловік та 2 одиночки. Загальна кількість реемігрантів** та репатріантів складає 1144 чоловіки, з них працездатних 756 чоловік, дітей до 16 років 274 і 144 чоловіки пристарілих.

Вказані громадяни оселилися і проживають головним чином в м. Луцьку – 97 сімей і одиноких, в селищах Нововолинську і Іваничах – 69 сімей, в м. Володимир-Волинську – 58 сімей, в м. Ковелі – 23 сім'ї, і лише 125 сімей і одиноких громадян проживають в сільській місцевості області.

З метою забезпечення реемігрованих і репатрійованих громадян житловою площею, роботою та залучення їх до активної участі в громадсько-політичному житті це питання двічі обговорювалося на бюро обкому партії та були прийняті постанови 18 жовтня 1955 року "Про трудовлаштування і житлове забезпечення реемігрантів" і 12 жовтня цього року "Про недоліки в трудовому і побутовому влаштуванні громадян, які повертаються з-за кордону на Батьківщину".

В результаті вжитих заходів з боку обкому КП України, облвиконкому, МК і РК КП України та міськими і районними Радами депутатів трудящих, в справі побуту і трудовлаштування прибулих з-за кордону громадян, станом на 20 листопада цього року 270 сімей і одиноких громадян проживають в комунальних, відомчих і власних будинках, 77 сімей оселилися у своїх родичів і квартир не потребують, і лише 25 сімей, з них 4 одиноких, які ще недавно прибули в область, проживають на приватних квартирах, в тому числі в м. Луцьку 20 сімей. Вказані сім'ї в найближчий час будуть забезпечені комунальними квартирами.

З наявних 756 чоловік працездатних, трудовлаштовано і працюють на виробництві, будовах, установах і сільському господарстві 741 чоловік. В основному всі працюють по спеціальності. 15 чоловік не працюють тому, що частина з них прибула в область лише в листопаді місяці цього року, а деякі не бажають працювати.

Прибулим сім'ям реемігрантів видано 110 тисяч карбованців на індивідуальне житлове будівництво і господарське обзаведення, відпущено 954 кубометрів лісоматеріалу, 125 тисяч штук цегли, 10 тисяч штук черепиці та ряд інших матеріалів. 29 сімей будують свої власні житлові будинки. Крім цього, видано 257 тисяч карбованців одноразової безповоротної грошової допомоги, 19 пристарілим і інвалідам оформлюється призначення пенсій, а 2 чоловікам вже пенсія призначена.

Сім'ї, що проживають в селах, видається допомога з колгоспів: мука, м'ясо, цукор, дрова і інш. Навесні усім реемігрантам були наділені городи і забезпечили їх насінням.

Міськими і районними організаціями надається допомога цим громадянам в придбанні одягу, взуття, продуктів, овочів і в забезпеченні паливом.

Внаслідок вжитих відповідних заходів по трудовлаштуванню і побутовому забезпеченню реемігрованих і репатрійованих громадян та поліпшення серед них масово-політичної і культурно-освітньої роботи, переважна більшість цих громадян активно включилися в роботу і сумлінно працюють на промислових підприємствах, будовах і в сільському господарстві, задоволені умовами своєї праці і побуту.

Лише на шахтах і будовах селища Нововолинська проживає і працює 103 чоловіки з числа реемігрантів, їх середній заробіток в місяць складає 800 крб і всі вони забезпечені комунальними квартирами, паливом та іншим.

Підвищення матеріально-побутових і культурних умов прибулих громадян з-за кордону викликало серед них активність в суспільно політичному житті області. Молодь вступає до лав ЛКСМУ, приймає участь в роботі добровільних спортивних Товариств, гуртках художньої самодіяльності. Серед робітників в селищі Нововолинську мається 9 комсомольців, 40 чоловік членів профспілки, 1 чоловік працює художнім керівником клубу вказаного селища, 1 чоловік завідуючим бібліотеки, 4 чоловіки в торговій системі, 7 чоловік участвують в гуртках художньої самодіяльності. Виписують газети і журнали 57 сімей.

З загальної кількості 150 чоловік реемігрантів, працюючих на підприємствах і в установах міста Луцька, 98 чоловік являються членами профспілки, 23 чоловіки членами добровільних товариств, 4 чоловіки членами ЛКСМУ, 10 чоловік участвують в гуртках художньої самодіяльності, 10 чоловік навчаються в вечірніх і заочних середніх школах, 1 чоловік навчається (заочно) в Одеському художньому училищі, 17 чоловік вступили в члени промислової артілі. В місті Ковелі серед реемігрантів 29 чоловік члени профспілки і 2 чоловіки вступили до комсомолу. Всі діти шкільного віку відвідують школи.

Реемігранти активно відвідують кіно, театри, а також слухають доповіді і лекції, які проводяться в містах, райцентрах і селах області.

Разом з цим слід відмітити, що в справі побутового і трудового влаштування прибулих радянських громадян є ряд об'єктивних недоліків і труднощів, які, не дивлячись на всі вжиті заходи, важко усунути.

По-перше, окремі працівники радянських посольств і консульств в Аргентині, Бразилії, Канаді та інших країнах, які ведуть роботу по реемігрції, не ураховують конкретних умов області, в яку повинні їхати реемігранти, і часто обіцяють їм більше наших можливостей, що потім, по приїзді їх на місце постійного проживання, викликає незадоволення і нездорові настрої.

Так, наприклад, сім'я громадянина ХАРЧУКА, що проживала в Аргентині, мала 60 га землі, трактор, комбайн, вантажну автомашину і жила головним чином не за рахунок власної праці, а прибутків від ферми. Зараз він оселився в Берестечківському районі, в колгоспі і будує власний будинок.

Сім'ї громадян ЯРМОЛЮКА, ХУДИЧ, ПАВЛЮКА теж були за кордоном власниками підприємств, ферм, від яких вони мали відповідні прибутки. В наших умовах вони не можуть мати таких прибутків, а повинні жити за рахунок своєї праці, через це вони тепер не задоволені своїм трудовлаштуванням і заявляють, що в області не виконують обіцянок, які дав консул. Окремі з прибулих, як громадянин ПАВЛЮК, пишуть заяви на повернення їх в Аргентину.

По-друге, в зв'язку з тим, що Волинь в минулому була виключно аграрною областю, емігрували переважно безземельні селяни, які, перебуваючи тривалий час за кордоном, в містах, набули фабрично-заводських професій різних галузей промисловості і тепер, повертаючись на свою Батьківщину, не можуть оселитись і працювати в сільській місцевості, а, як правило, намагаються влаштуватись в містах, зокрема в м. Луцьку. Поселити всіх цих громадян в м. Луцьку немає ніякої можливості через відсутність житла і відповідних промислових підприємств, де б вони працювали за своїми професіями.

Так, з прибулих громадян, які тепер проживають в м. Луцьку, є 7 чоловік, які раніше працювали в текстильній промисловості, мають професію ткачів. В м. Луцьку і області таких підприємств немає і їх доводиться трудовлаштовувати не за спеціальностями.

В зв’язку з викладеним бажано було б при направленні радянських громадян з-за кордону заздалегідь повідомляти про їх кількість, склад сім’ї, професії працездатних з тим, щоб можна було завчасно визначити, де їх можна трудовлаштувати, і там готувати їм житло.

Крім цього, не направляти в область тих громадян, професії чи спеціальності яких не можуть бути використані на наших промислових підприємствах, а також виділити для області в розпорядження облвиконкому 50 одно- і двоквартирних стандартних будинків для продажу прибулим радянським громадянам, а також виділити необхідну кількість будівельного матеріалу (лісу, цементу, шиферу) для надання допомоги тим, що будуються в сільській місцевості.

З метою оперативного вирішення питання про забезпечення пенсіями громадян, що прибули з-за кордону і не мають документів про наявність трудового стажу згідно нашого законоположення, але потребують постійну матеріальну допомогу, обком КП України вважає доцільним, як виняток, це питання дозволити вирішувати облвиконкомом.

– // –

Станом на 20 листопада 1956 року на території Волинської області проживає 469 сімей чисельністю 2161 чоловік української національності, переселених з Чехословацької Народної Республіки. З загальної кількості вказаних сімей не має власного будинку лише одна сім’я, це громадянки ДУГАНЬ Г. С.

Сім’я ДУГАНЬ Г. С. в даний час складається з 3-х осіб, з Чехословаччини вона переселилася в Волинську область в 1947 році, де її в селі Борятін[***] Луцького району було поселено в один з будинків, який їй неодноразово Луцьким райвиконкомом пропонувалось купити, від чого ДУГАНЬ категорично відмовилася і свої документи про залишення її майна в Чехословаччині для проведення з нею розрахунків місцевим органам влади по цей час не здала. В результаті цього будинок, в якому мешкала ДУГАНЬ, був проданий іншій сім’ї, прибувшій з Чехословаччини, гр-ну ЛЯШКУ, а ДУГАНЬ залишилася жити у нього на квартирі. Місцевими органами вживаються заходи до забезпечення ДУГАНЬ житловим приміщенням.

Всі працездатні члени сім’ї переселенців з Чехословаччини – трудовлаштовані.

З 1952 року і за десять місяців 1956 року від громадян, переселених з Чехословаччини, надійшло 369 заяв з клопотанням про надання їм дозволу на виїзд з СРСР в Чехословацьку Народну Республіку, в тому числі: в 1952 році – 9 заяв, 1953 році – 34 заяви, 1954 році – 23, 1955 році – 262 і за десять місяців цього року – 41 заява.

Для вивчення дійсного становища і проведення відповідної роз’яснюючої роботи серед вказаних громадян, які зверталися у минулі роки з клопотанням про надання їм дозволу на виїзд з СРСР в Чехословаччину, обкомом КП України та облвиконкомом була направлена група відповідальних працівників в райони, в яких проживають ці сім’ї.

Перевірка і проведена робота на місцях показала, що кількість громадян, які у свій час подавали заяви про виїзд в Чехословаччину, завдяки поліпшенню їх побутово-культурних умов і посилення політико-виховної роботи, зараз різко скоротилася. В розмові з переселенцями виявлено, що переважна більшість їх живуть добре і не настоюють на здійсненні своїх заяв. Тільки окремі (біля 10–15 сімей) бажають виїхати в Чехословацьку Народну Республіку, мотивуючи бажанням спільного проживання з родичами, що залишилися там. З цими громадянами в даний час проводиться відповідна роз’яснювальна робота в напрямку того, щоб запобігти їх виїзду за кордон.

Питання про недоліки в побутовому і трудовому влаштуванні переселених громадян з Чехословацької Народної Республіки обговорено на бюро обкому КП України та накреслені міроприємства по усуненню існуючих недоліків в цій справі. Вжиті також заходи по посиленню політико-виховної роботи серед переселенців.

Робота серед реемігрантів, репатріантів, переселенців з Чехословаччини і Польщі та питання про побутове і трудове їх влаштування обкомом КП України взято під неослабний контроль.

Секретар Волинського
Обкому КП України (підпис) (І. ГРУШЕЦЬКИЙ).

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 392, арк. 75–80.

---

[*]Подається без стилістичних правок.
[**]Реемігрант – особа, яка повернулась на батьківщину з еміграції.
[***]Так у документі. Правильно – с. Боратин.

Д о к у м е н т № 150

ПОСТАНОВА ПРО ВИЛУЧЕННЯ ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ У ШУМУКА ДАНИЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧА

м. Дніпропетровськ, 2 червня 1957 року

Гербовая печать
"Утверждаю"

Начальник управления
Комитета госбезопасности
при СМ УССР по
Днепропетровской области
Полковник (подпись) (ТАЧЕВ)
"2" VI 1957 года

Гербовая печать
Санкционирую

Прокурор
Днепропетровской области
(подпись) (ГРОМ)
" 2" VI 1957 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(О выемке почтово-телеграфной корреспонден[ции])

"2" VI 1957 года г. Днепропетровск

Я, заместитель начальника 4-го отдела УКГБ при СМ УССР по Днепропетровской области майор ГУРА, рассмотрев материалы в отношении –
ШУМУКА Даниила Лаврентьевича,
1914 года рождения, уроженца села
Боремщина Любомльского района
Волынской области, проживает в селе
Славянка Межевского района
Днепропетровской области.

НАШЕЛ:

Что ШУМУК в антисоветских целях может использовать почтово-телеграфную корреспонденцию, поэтому, руководствуясь ст. ст. 184, 185 УПК[*] УССР, ПОСТАНОВИЛ:

Всю почтово-телеграфную корреспонденцию ШУМУКА Даниила Лаврентьевича, проживающего в селе Славянка Межевского района Днепропетровской области, подвергнуть выемке.

Копию постановления направить прокурору Днепропетровской области и начальнику Днепропетровского Почтампа.

Зам. начальника 4 отдела УКГБ при
СМ УССР по Днепропетровской области
Майор (подпись) ГУРА
Согласен: начальник 4 отдела УКГБ при СМ УССР
по Днепропетровской области
Полковник (подпись) КОЗОБРОДОВ
“2 ” июня 1957 года.

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6553, т. 2, арк. 12.

---

*Кримінально-процесуальний кодекс.

Д о к у м е н т № 151

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ ШУМУКА ДАНИЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧА

м. Дніпропетровськ, 21 листопада 1957 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА ШУМУКА ДАНИИЛА ЛАВРЕНТЬЕВИЧА

21 ноября 1957 года

Допрос начат в 10 ч.
Допрос окончен в 18 ч. 05 м.

ВОПРОС: Намерены ли Вы правдиво рассказывать о своей причастности в настоящее время к украинским националистам?

ОТВЕТ: Я не считаю себя украинским националистом.

ВОПРОС: Зачитывается Вам письмо, написанное Вами в сентябре м-це сего года в адрес ПАЩАКА Ярослава Петровича, изобличающее Вас как украинского националиста. Охарактеризуйте подробно содержание Вашего письма.

ОТВЕТ: Указанный в письме абзац “Когда-то Береза-Картузская, Луцк, Винница и Норильск также будут музеями ”, нужно понимать так, что в связи с тем, что в этих городах, в частности в Береза-Картузска, при Польше было искалечено-замучено ряд лиц, принадлежавших к КПЗУ, и украинских националистов, а в Луцке и Виннице во время прихода фронта расстреляно много арестованных органами Советской власти. Поэтому я считаю, что эти места должны быть музеями. Должен оговориться, кто проводил расстрелы, немцы или органы Советской власти, я не знаю.

Касаясь Норильска, то этот город я причисляю к этой категории потому, что там, в период с 1945 по 1953 год много умерло заключенных, а когда в 1953 году заключенные подняли в лагере волынку, в результате неправильных действий отдельных лиц администрации лагеря и для подавления волынки было применено оружие, убито несколько заключенных, поэтому я так выразился в своем письме.

ВОПРОС: Объясните Ваши выражения в этом письме: “ Наша эмиграция в 1941 году очень мало знала Украину вообще, а тем более восточную. Я глубоко убежден в том, что она Украину не больше знает и теперь. И к этому “теперь несколько слов на старую тему ?”

ОТВЕТ: Что я подразумевал в письме словами “теперь несколько слов на старую тему”, я сейчас не помню.

Под выражением “наша эмиграция” я подразумевал украинскую эмиграцию разных периодов, среди которой имеется значительный процент украинских националистов.

ВОПРОС: Почему Вы националистическую украинскую эмиграцию, называете “наша” и в связи с чем о ней у Вас возникла переписка с СЕМЕНЮКОМ Степаном?

ОТВЕТ: Украинскую, в том числе националистическую эмиграцию находящуюся во Франции, Англии, Канаде, Австралии, я называю “наша” потому, что ее составляют украинцы. В переписке с СЕМЕНЮКОМ об украинской эмиграции я затронул вопрос потому, что я убежден, что националистическая эмиграция не знает Украины, не знает украинского народа, а борется за дело построения буржуазного украинского государства, так называемой “самостийной Украины”.

Националисты-эмигранты не знают, что реставрировать на Украине капитализм невозможно и народ против этого будет бороться.

ВОПРОС: Выходит, что и Вас это беспокоило?

ОТВЕТ: Нет, это меня не беспокоит. Я только изложил действительное положение вещей.

ВОПРОС: Как понимать акцентирование Вами в письме, что Вы и СЕМЕНЮК мало знаете Украину, а необходимо знать о ней больше?

ОТВЕТ: Под этим я подразумевал, что если бы мы с СЕМЕНЮКОМ хорошо знали Украину, мы бы националистической деятельностью не занимались и в лагере не сидели.

ВОПРОС: В связи с чем Вы упрекаете националистическую эмиграцию в незнании Востока Украины?

ОТВЕТ: Меня это не беспокоит. Я только подтверждал, что украинские националисты, рассматривая это с критических позиций, прийдя в восточные области Украины с немцами, скомпроментировали себя.

ВОПРОС: Тогда почему Вы в 1957 году начали критиковать прошлую тактику действий украинских националистов, в частности их контакт с немецкими фашистами?

ОТВЕТ: Начиная с 1941 года, я осуждал связь украинских националистов с немцами, считая последних оккупантами Украины.

ВОПРОС: Уточните более конкретно, почему Вы об этом в письмах к СЕМЕНЮКУ подняли вопрос в 1957 году?

ОТВЕТ: В письме я хотел предупредить СЕМЕНЮКА, чтобы он не связывался с украинцами, которые ориентируются на немцев.

ВОПРОС: Вы имеете в виду украинских националистов?

ОТВЕТ: Нет. Я имел в виду любого, кто является по национальности украинцем.

ВОПРОС: Изложите подробно, как понимать Ваше выражение к СЕМЕНЮКУ “старые методы и способы получили в лоб и так действовать больше никогда нельзя ?”

ОТВЕТ: Я этим хотел сказать СЕМЕНЮКУ, что я осуждаю старые методы и способы действий украинских националистов против правительства бывшей Польши, на некотором этапе против немцев и против Советского Союза.

Выражением “дисталы в лоб” я имел в виду, что они, т. е. украинские националисты неправильными своими действиями оттолкнули от себя даже тех людей, которые были националистически настроены, в следствии чего, организация украинских националистов не стала политической партией.

ВОПРОС: Уточните, что Вы подразумеваете под “методами” и “способами” в данном случае?

ОТВЕТ: Я лично считаю, что методы и способы действий ОУН при бывшей Польше, террор, убийства министров, ограбления почты привели к тому, что ОУН не стала легальной политической партией, не выступила открыто перед народом со своей программой и легально не отстаивала интересы украинского народа в период бывшей Польши, а ориентировалась на немцев.

Я считал, что украинским националистам, которые при немцах имели отдельные столкновения с ними, следовало бы выйти из лесов Карпатских гор и Полесья и наступать на немцев в больших городах, в том числе и в Киеве. Тогда бы народ Украины, по моему мнению, увидел в лице украинских националистов, что они действительно борются против немецких оккупантов.

Я осуждаю все действия УПА и подполья ОУН в условиях Советской власти, ибо считаю их нецелесообразными потому, что эта борьба не дает никакой пользы для украинского народа, а приведет только к уничтожению УПА и репрессии некоторой части населения.

ВОПРОС: Почему же Вы сразу после изгнания немцев из территории Волынской области не пришли с повинной в органы Советской власти, а продолжали с оружием находится на нелегальном положении, пока Вас не поймали на территории Киевской области?

ОТВЕТ: С повинной я не явился потому, что боялся, чтобы меня не взяли в истребительный батальон для борьбы с УПА, и чтобы за это не была уничтожена моя семья.

ВОПРОС: Выше Вы сказали, что считали нецелесообразной борьбу против Советской власти, как понимать в таком случае, что в письме к СЕМЕНЮКУ, выступая не только от своего имени, Вы предлагаете необходимость изыскания новых методов и способов?

ОТВЕТ: Излагая в таком смысле, я имел в виду сказать, что продолжать борьбу против Советской власти нецелесообразно, а необходимо украинским националистам и примыкающим к ним лицам легализоваться и открыто высказывать свои мысли на отдельные недостатки, которые имеются в Советском Союзе.

ВОПРОС: Кого Вы имели в виду, сообщая СЕМЕНЮКУ, что Ваши взгляды в этих вопросах разделяют какие-то авторитетные и больших знаний люди? Назовите их.

ОТВЕТ: Конкретно по этому вопросу я сказать ничего не могу, т. к. в этом случае я просто похвастался.

ВОПРОС: Какая в этом была необходимость?

ОТВЕТ: Для подкрепления своих взглядов я это написал.

ВОПРОС: Вам зачитываются выдержки из письма к СЕМЕНЮКУ Степану в Польшу, от 12 июля 1957 года, которые Вас также изобличают как убежденного украинского националиста.

В частности приводится выдержка от начала письма до слов: “побудувати щось нове краще і досконалише”. Объясните, как это понимать?

ОТВЕТ: Как и в предыдущем письме и в этом, выдержка, которая мне зачитана, является осуждением с моей стороны прошлых действий украинских националистов, а именно, я считаю, что литература, издаваемая украинскими националистами на территории бывшей Польши, не воспитывала, в моем понятии, государственных деятелей такого типа, которыми в свое время являлись МАЗЕПА, ДОРОШЕНКО, ВЫГОВСКИЙ – ГЕТЬМАНЫ. Я осуждаю школу ДОНЦОВА* по воспитанию молодежи в националистическом духе. Я считаю, что по этой причине, воспитанные в этой школе люди, оказались не в состоянии на развалинах старого, т. е. Польши, точнее, в Западных областях Украины, построить украинскую державу.

ВОПРОС: Какую державу?

ОТВЕТ: Украинскую державу в границах Западных областей Украины. Государственное устройство этой державы, как я сейчас считаю, должна была быть “народная демократичная республика”.

ВОПРОС: Кто такой упоминаемый Вами в письме с. п. ТЕРЛЕЦКИЙ?

ОТВЕТ: Это историк, проживавший в свое время на территории бывшей Галиции.

ВОПРОС: Кто такие упоминаемые Вами в этом письме ШУХЕВИЧ, МАЕВСКИЙ-КОСАР, КУКЛЕМИШ?

ОТВЕТ: Я лично этих лиц не знаю, никогда с ними не встречался, однако, будучи в лагерях, от заключенных украинцев я узнал, что ШУХЕВИЧ, МАЕВСКИЙ и КУК являлись руководителями националистического подполья на Украине, где они находятся, я не знаю.

ВОПРОС: Назовите приближенных указанных руководителей ОУН, с которыми, как это видно из Вашего письма, Вы сблизились.

ОТВЕТ: Отбывая наказание в 307 лагерном пункте Тайшетского, вернее, Озерного лагеря, в 1955 году я познакомился с неким ЯНОВСКИМ, имени и отчества не помню, происходит из Галиции, с неоконченным высшим медицинским образованием, и заключенным по имени Владимиром, фамилию забыл, по специальности инженером-строителем, происходит из Галиции.

Со слов Владимира и ЯНОВСКОГО я узнал, что раскол в ОУН на Бандеровцев и Мельниковцев произошел по инициативе немцев с той целью, чтобы ослабить позиции националистов на случай войны Германии с Советским Союзом.

ВОПРОС: В чем заключаются Ваши выводы, как говорится в письме, по этому вопросу?

ОТВЕТ: Мои выводы, о которых я указываю в письме, заключаются в том, что я посчитал, если между указанными руководителями произошел раскол по инициативе немцев, после того как я узнал об этом, то они тем более потеряли авторитет в моем лице.

ВОПРОС: Объясните подробно нижеследующую выдержку из Вашего письма к СЕМЕНЮКУ: "Я насмелюсь тебе писать то, что думаю, только потому, что верю в то, что нас навсегда объединила общая великая и святая цель и стремление к ней до смерти?"

ОТВЕТ: Общей, святой целью, о которой я указываю в письме, является объединяющее меня и СЕМЕНЮКА стремление к всестороннему развитию, экономическому, культурному, политическому украинского народа.

ВОПРОС: Это не соответствует действительности, ибо указанная выдержка является выводом всех Ваших националистических рассуждений, о чем Вы сами указываете, а украинские националисты никогда добра украинскому народу не желали. Что Вы можете дополнить к этому?

ОТВЕТ: Объясняя выдержку из своего письма к СЕМЕНЮКУ, я заявляю как украинец, а не как националист.

ВОПРОС: Тогда какие же у Вас разногласия были с СЕМЕНЮКОМ в изложенных выше вопросах, о чем Вы указываете в письме?

ОТВЕТ: Хотя в своем письме я указывал о наличии разногласий политического характера и в определении явлений, и в определении людей, однако, конкретно в чем, я припомнить не могу.

Протокол с моих слов записан правильно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь.

ШУМУК.

Допросили:
Начальник 1-го отдела 4 Упр. КГБ при СМ УССР
майор подпись (СВЕРДЛОВ)
Зам. нач. 4 отдела УКГБ
майор подпись (ГУРА)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6553, т. 1, арк. 25–40.

---

*Донцов Д. І. (1883–1973) – політичний діяч, публіцист, ідеолог українського націоналізму.

Д о к у м е н т № 152

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК У СЛІДЧІЙ СПРАВІ ШУМУКА ДАНИЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧА

м. Дніпропетровськ, 15 квітня 1958 р.

"Утверждаю"
Начальник управления КГБ при Совете
Министров УССР по Волынской области
Полковник (подпись) М. СТЕБЛОВСКИЙ
"15" апреля 1958 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

(По следственному делу № 6336)

По обвинению: ШУМУК Даниила Лаврентьевича
по статье 54-10 часть 2 УК УССР

21 ноября 1957 года 4 Отделом УКГБ при Совете Министров УССР по Днепропетровской области за антисоветские высказывания был арестован – ШУМУК Даниил Лаврентьевич.

Проведенным по делу следствием установлено, что ШУМУК Д. Л., возвратившись из заключения летом 1956 года и проживая в селе Боремщина Любомльского района Волынской области, общественно-полезным трудом не занимался, а среди своего окружения высказывал свои антисоветские националистические взгляды.

(т. І л[исты] д[ела] 170–211, 318–327, 333–340, т. ІІ л[ист] д[ела] 92)

В частности, возводил клевету на существующий строй в СССР, на руководителей партии и Советского правительства, высказывал о необходимости ведения борьбы против Советской власти и неизбежной гибели Советского строя.

(т. І л[исты] д[ела] 170–211, 318–327, 333–340)

ШУМУК утверждал, что Украина должна быть самостоятельной и без Советов.

(т. І л[исты] д[ела] 170–211, 318–327, 333–340)

После возвращения из заключения ШУМУК, проживая в Волынской и Днепропетровской областях, в своих письмах к бывшим солагерникам ПАЩАК Ярославу, СЕМЕНЮК Степану и другим высказывал свои националистические убеждения и возводил клевету на советскую действительность.

(т. І л[исты] д[ела] 22–50, т. ІІ л[исты] д[ела] 9–26, 29–30, 125–138, 166–169)

Кроме того, до дня ареста ШУМУК хранил в своем доме переписку антисоветского националистического содержания, исполненную им во время пребывания в местах заключения.

(т. І л[исты] д[ела] 12, 70–92, 106–108, 132–138, 166–169, т. ІІ л[исты] д[ела] 21–28, 121–124, 198–256).

Так, 22 ноября 1957 года в доме ШУМУК были изъяты лично исполненные им черновики писем к бывшим солагерникам ЗАГОРУЙКО Роману, ПАЩАК Ярославу и к своей дочери ШУМУК Вере, в которых он в завуалированной и открытой форме излагал свои антисоветские националистические взгляды и возводил клевету на колхозный строй.

(т. І л[исты] д[ела] 12, 166–169, т. ІІ л[исты] д[ела] 121–123).

Тогда же при обыске у ШУМУК была изъята общая тетрадь, в которой исполненные им два стихотворения "Що ти прагнув" и "Українським жінкам" по своему содержанию являются националистическими.

(т. І л[исты] д[ела] 12, 83–92, 166–169, т. ІІ л[исты] д[ела] 21–28, 211–215)

В этой же общей тетради ШУМУК Даниилом ранее были записаны первые слова "декалога", т. е. десяти заповедей украинского националиста.

(т. І л[исты] д[ела] 132–138; 166–169, т. ІІ л[исты] д[ела] 67, 140–141, 252)

ШУМУК хранил в своем доме и другие документы антисоветского националистического содержания.

(т. I л[исты] д[ела] 12, 166–169, т. II л[исты] д[ела] 21–28, 124)

В предъявленном обвинении по статье 54–10 часть 2 УК УССР ШУМУК Д. Л. виновным себя признал в том, что до дня ареста хранил в своем доме переписку антисоветского националистического содержания, исполненную им еще во время пребывания в местах заключения, и в своих письмах к бывшим солагерникам излагал ряд вопросов на националистические темы.

(т. I л[исты] д[ела] 166–169)

Отрицает, что он среди своего окружения высказывал свои антисоветские националистические взгляды.

(т. I л[исты] д[ела] 166–169)

В преступной деятельности ШУМУК изобличается показаниями свидетелей: ШИЦ Я. С. и очной ставкой с ним (т. I л[исты] д[ела] 170–192, 318–327), МИХАЛЬЧУК Ф. Г. и очной ставкой с ним (т. I л[исты] д[ела] 199–219, 333–340), ШИЦ Е. И. (т. I л[исты] д[ела] 193–198), письменными документами (т. II л[исты] д[ела] 73–120, 153–197), материалами экспертизы (т. II л[исты] д[ела] 21–28), вещественными доказательствами (т. II л[исты] д[ела] 27–28, 121–124, 198–256) и документами (т. II л[исты] д[ела] 33–53).

На основании изложенного – ОБВИНЯЕТСЯ:

ШУМУК Даниил Лаврентьевич, 1914 года рождения,

уроженец села Боремщина Любомльского района Волынской области, украинец, беспартийный, гражданин СССР, с образованием 5 классов, семейный. До ареста проживал в селе Славянка Межевского района Днепропетровской области, работал в совхозе на рядовых работах. В 1945 году за участие в УПА был осужден к ВМН* – расстрелу, затем заменено на 20 лет каторжных работ. Отбывая наказание в ИТЛ*, систематически нарушал дисциплину и дважды направлялся во Владимирскую тюрьму за нарушение лагерного режима (т. II л[исты] д[ела] 33–53, 73–76).

В ТОМ, ЧТО: Возвратившись из заключения летом 1956 года и проживая в селе Боремщина Любомльского района Волынской области, среди своего окружения высказывал свои антисоветские националистические взгляды.

После возвращения из заключения ШУМУК, проживая в Волынской и Днепропетровской областях, в своих письмах к бывшим солагерникам ПАЩАК Ярославу, СЕМЕНЮК Степану и другим высказывал свои националистические убеждения и возводил клевету на советскую действительность.

Кроме того, до дня ареста хранил в своем доме переписку антисоветского националистического содержания, исполненную им еще во время пребывания в местах заключения, т. е. в совершении преступлений, предусмотренных статьей 54–10 часть 2 УК УССР.

Руководствуясь статьей 204 УПК УССР, следственное дело № 6336 по обвинению ШУМУК Даниила Лаврентьевича направить Прокурору Волынской области для передачи по подсудности.

Обвинительное заключение составлено “15” апреля 1958 года, в городе Луцке.

Ст. следователь следотдела
УКГБ Волынской обл.
Капитан (подпись) МАТВИЕНКО
“Согласен”
начальник следственного отдела управления
КГБ при СМ УССР по Волынской области –
Подполковник (подпись) ЧЕРВЯКОВ

СПРАВКА

1. Обвиняемый ШУМУК Д. Л. арестован 21 ноября 1957 года, содержится во внутренней тюрьме УКГБ по Волынской области.
2. Вещественные доказательства подшиты в деле.
3. Личные документы ШУМУК находятся в пакете при следственном деле.
4. Обвиняемый ШУМУК в Советской Армии служил, правительственных наград не имеет.
5. Обвиняемый ШУМУК годен к физическому труду.

СПИСОК

свидетелей, подлежащих вызову в судебное заседание:

1. ШИЦ Яков Семенович, проживает в г. Ковеле, улица Брестская, дом № 49 (т. I л[исты] д[ела] 170–192, 318–327).

2. МИХАЛЬЧУК Федор Григорьевич, проживает в селе Боремщина Любомльского района Волынской области (т. I л[исты] д[ела] 199–219, 333–340).

Ст. следователь следотдела
УКГБ Волынской обл.
Капитан (подпись) МАТВИЕНКО

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6553, т. 2, арк. 265.

---

*Вища міра покарання.
**Виправно-трудовий табір.

Документ № 153

ПОСТАНОВА ПРОКУРАТУРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЩОДО СКАРГИ ШУМУКА ДАНИЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧА

м. Луцьк, 10 червня 1960 року

СЕКРЕТНО

экз. № 1

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

10 июня 1960 года гор. Луцк

Зам. прокурора Волынской области советник юстиции КРАСНООКИЙ, рассмотрев в порядке надзора архивно-следственное дело № 21053 на ШУМУКА Д. Л., а также его жалобу,

УСТАНОВИЛ:

Волынским областным судом 5 мая 1959 года по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР к 10 годам ИТЛ с поражением в правах на 5 лет осужден:

ШУМУК Данила Лаврентьевич, 1914 года рождения,

уроженец с. Беремщина* Любомльского района Волынской области,

житель с. Славянка Межевского района Днепропетровской области, украинец, образование 5 классов, судим в 1945 году по ст. 54-1 “б” и 54-11 УК УССР, меру наказания отбыл.

Приговор в кассационном порядке обжалован не был, протест не приносился.

ШУМУК осужден за то, что, возвратившись летом 1956 года из мест заключения и проживая в с. Беремщина Любомльского района Волынской области, среди своего окружения высказывал антисоветские националистические взгляды. В своих письмах к бывшим солагерникам

ПАЩАК Я., СЕМЕНЮК С. и другим высказывал националистические взгляды и клеветал на Советскую власть. Кроме этого, хранил у себя различную антисоветскую националистическую переписку, которую выполнял во время пребывания в местах лишения свободы (л[ист] д[ела] 283).

По предъявленному обвинению виновным себя признал частично и показал, что украинским националистом он считает себя до 1956 года, после этого убедился во вредности националистической идеологии и от национализма отошел, признал, что хранил националистического содержания переписку (л[исты] д[ела] 166, 276).

В своей жалобе на имя Прокурора УССР ШУМУК заявляет, что свидетели по его делу ШИЦ Я. и МИХАЛЬЧУК Ф. его оклеветали и что, кроме них, других свидетелей по делу не было, что переписка националистического содержания, которая была у него изъята, не содержала каких-либо призывов о борьбе с Советской властью, просит приговор по его делу опротестовать. Жалоба удовлетворению не подлежит.

На предварительном и судебном следствии виновность ШУМУКА по предъявленному обвинению доказана. Установлено, что ШУМУК, возвратившись из заключения, общественно-полезным трудом не занимался и, будучи озлобленным на Советскую власть, среди своего окружения возводил клевету на советский строй, колхозы, заявлял, что Украина должна быть самостоятельной без Советов.

Так, свидетель ШИЦ Я. С. в судебном заседании показал, что “ШУМУК все говорил о “Самостийной Украине”, почему на Украине армия из русских и школы русские, в то время, когда должно все быть на украинском языке и Украина должна быть независимой. Говорил о советских руководителях нецензурными словами и, в частности, о тов. КИРИЧЕНКО**, что он продал Украину и его давно надо поставить под стенку Он говорил, что в советском государстве людей эксплуатируют и что так продолжаться долго не будет” (л[ист] д[ела] 249).

Свидетель МИХАЛЬЧУК Ф. Г. в судебном заседании показал: “В 1956 году он (ШУМУК) пришел из заключения, я к нему заходил, он говорил, что надо вести борьбу с коммунистами и комсомольцами, необходимо, чтобы центром руководства был Киев и чтобы была “Самостийна Украина”. Говорил, что в нашем государстве эксплуатируют людей. После этого я не стал к нему ходить, а он из села выехал ” (л[ист] д[ела] 280).

Показания этих свидетелей ШУМУК на предварительном и судебном следствии отрицал, однако не верить показаниям этих свидетелей оснований не имеется.

Об антисоветских высказываниях ШУМУКА на предварительном следствии также показали свидетели МИНЧУК П. Ф. (л[исты] д[ела] 220–230) и ВЛАСЮК Н. Е. (л[исты] д[ела] 234–237).

Виновность ШУМУКА по предъявленному обвинению подтверждается также письмами и рукописями, изъятыми у него при аресте (л[исты] д[ела] 109–256).

Из содержания писем ШУМУКА, а также ответных писем ЗАГОРУЙКО Р., ПАЩАК Я. и других видно, что ШУМУК оставался и после отбытия наказания на позициях украинского националиста. Осуждая некоторые ошибки ОУН, ШУМУК, как это видно из писем, оставался верным националистическим идеям. В черновиках писем солагерникам ЗАГОРУЙКО Р., ПАЩАК Я., а также в других письмах в завуалированной и открытой форме излагаются антисоветские взгляды и клевета на колхозы, советскую молодежь и др. (л[исты] д[ела] 12, 166–169 т. I, 121–123 т. II). В изъятой при обыске у ШУМУКА тетради записаны им националистические по содержанию стихотворения “Що ти прагнув” и “Українським жінкам”. В этой же тетради записаны первые слова “декалога”, т. е. десяти заповедей украинского националиста (л[ист] д[ела] 198).

Материалами дела виновность ШУМУКА по предъявленному обвинению доказана. А мера наказания ему избрана в соответствии с содеянным.

Руководствуясь ст. 360 УПК УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

Жалобу ШУМУКА Данила Лаврентьевича оставить без удовлетворения за отсутствием оснований к опротестованию приговора по его делу.

Зам. прокурора Волынской области
Советник юстиции (подпись) КРАСНООКИЙ

Машинопис, оригінал.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6553, т. 2, арк. 286–288.

*Так у документі. Правильно – село Боремщина.
**Кириченко О. І. – перший секретар ЦК КП України у 1952–1957 роках.

Документ № 154

ЗВЕРНЕННЯ АЛЬБЕРТО ПАВЛЮКА В ПОСОЛЬСТВО РЕСПУБЛІКИ АРГЕНТИНА ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ВИЇЗДУ ІЗ СРСР*

м. Одеса, 5 лютого 1959 року

В ПОСОЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ АРГЕНТИНЫ
В МОСКВЕ**

Обращается к Вам Альберто ПАВЛЮК, аргентинец, в возрасте 21 года.

Я приехал в Советский Союз в конце 1955 года и с тех пор пытаюсь как можно скорее выехать из Советского Союза на свою родную землю.

Как Вам уже известно, я учусь живописи в Одессе, где живу; мои родители и братья проживают в Луцке.

Так как в январе у меня были каникулы, я поехал в Москву, но, когда приехал в Киев, меня без всякой причины задержала полиция. Полиция отобрала у меня: удостоверение личности, изданное Аргентинским посольством в Москве, в котором по-русски было сказано, что я гражданин Аргентины и что свободно могу вернуться туда; квитанцию о том, что я оставил военный билет в аргентинском консульстве в Москве; поздравительный пергамент, который я вез, чтобы передать Вам, подписанный некоторыми аргентинцами, и другие бумаги.

Они не пустили меня в Москву и теперь, так как едет мой отец и он не умеет хорошо говорить по-испански, я передаю с ним это письмо, в котором рассказываю о происшедшем. Кроме того, я прошу Вас написать мне, что нового есть у Вас относительно нашего выезда в Республику Аргентина, что мы должны делать.

Больше нечего писать, остаюсь ПАВЛЮК.
Одесса, 5/II–[19]59.
Верно:
Переводчик подпись (ЛЕВЧУК)

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 9293, арк. 96.

*Переклад з іспанської.
**Подається без стилістичних правок.

Документ № 155

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ БЮРО ВЛКСМ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ 11209 З РОЗГЛЯДУ ПЕРСОНАЛЬНОЇ СПРАВИ САЧУКА ЮРІЯ ГРИГОРОВИЧА

24 квітня 1959 року

ПРОТОКОЛ № 9

заседания бюро ВЛКСМ войсковой части 11209 от 24 апреля 1959 г.

Присутствовали члены бюро ВЛКСМ: МИРОНОВИЧ, ст[арши]на НИЛОВ, с[тарши]на ЕВДОКИМОВ, ст. с[ержан]т КУХТО, ефр[ейтор] КОБЖАСАРЕВ, ефр[ейтор] НАРУЗОВ, ряд[овой] ДЕНИСИХИН.

ПОВЕСТКА ДНЯ

1) Разбор персонального дела члена ВЛКСМ САЧУК Ю. Г.

СЛУШАЛИ: информацию секретаря бюро ВЛКСМ 11209 ст. л[ейтенан]та МИРОНОВИЧ о персональном деле комсомольца САЧУК Юрия Григорьевича, 1932 года рожд., украинца, образ. 7 кл., член ВЛКСМ с XII 1949 года, № к/б 07864006, старшина св[ерхсрочной] службы. Привлекался ранее к комсомольской ответственности 19.2.1958 г. Решением бюро ВЛКСМ 673 ВСО пр[отокол] № 3 за попытку хищения имущества объявлен строгий выговор с занесением в учетную карточку. Взыскание не снято.

СУТЬ ДЕЛА: с 1956 г. по 1959 г. находясь на службе в рядах Сов[етской] Армии в 673 ВСО и в/ч 11209, комс[омолец] САЧУК Ю. Г. в разговорах с военнослужащими допускал антисоветские, националистические высказывания. В частности он говорил, что Украину целесообразно отделить от СССР, что БАНДЕРА является “выдающимся героем Украины” и защищал интересы “украинского народа”. Что Б. ХМЕЛЬНИЦКИЙ допустил “ошибку” в вопросе присоединения Украины к России. Допускал ложные суждения, что будтобы русские относятся недружелюбно к украинскому народу и т. д. За националистические высказывания САЧУК Ю. Г. вызывался в органы госбезопасности и с ним проводилась профилактическая беседа. САЧУК Ю. Г. на заседании комсомольского бюро присутствует.

ВОПРОС: Объясните комс[омольскому] бюро, почему Вы занимались антисоветской националистической пропагандой и как Вы расцениваете свои действия?

СЛУШАЛИ: объяснения САЧУК Ю. Г. В объяснении он сказал: – Родился я в зап[адной] Украине, которая в то время находилась под Польшей.

Поляки угнетали украинцев и подвергали унижениям. В 1939 г. после освобождения Зап[адной] Украины Сов[етской] Армией органами Сов[етской] власти по отношению к “патриотически” настроенной украинской молодежи были предприняты репрессивные меры и даже расстрелы. Из рассказов старших и совместных наблюдений у меня сложились мнения, что борьба “украинского народа” была справедливой, что Бандера защищал интересы “украинского народа” за самостоятельную Украину. По моему мнению, русские после воссоединения Украины с Россией, должной помощи украинскому народу не оказывали и он оставался в тяжелых условиях. Я слышал, что Украине целесообразнее отделится от СССР. Видимо, я до конца не понял политики нашей партии по национальному вопросу, и свои суждения высказывал среди л[ичного]/ с[остава]. Я сам не националист, но их суждения я считал правильными. По этому вопросу меня вызывали и беседовали в отделе госбезопасности и разъяснили. Мне разъясняли эти вопросы и раньше, но убедительных ответов, чтобы я мог переубедить свои взгляды, я не получал. Сейчас я понял, что мои суждения были вредными для нашего общества и больше подобных случаев допускать не буду.

ВОПРОС 1) Читали ли Вы советскую литературу, разоблачающую украинских буржуазных националистов?

ОТВЕТ:Читать такую литературу пробовал, но поскольку описываются события не совсем правильно, до конца не дочитывал.

ВОПРОС 2) Обязанности члена ВЛКСМ Вы знаете?

22 Зам. 5156

ОТВЕТ: Знаю и, будучи комсомольцем, многое делал, чтобы правильно воспитывать молодежь в Советском духе.

ВОПРОС 3) Вы что – по убеждению националист?

ОТВЕТ: Нет, я не националист, и к ним не примыкал.

ВОПРОС 4) Как Вы могли учить солдат в духе советской идеологии, а сам вынашивал националистические взгляды?

ОТВЕТ: О своих неправильных взглядах я в широком кругу не говорил. Я эти вопросы подымал в частных беседах для выяснения истины.

ВОПРОС 5) Видимо, с такими взглядами Вы вступили в комсомол, почему при вступлении в комсомол об этом не говорили?

ОТВЕТ: Я считал, что мои взгляды не вредные. Вступал в комсомол, чтобы своей активной работой навести порядок в партии.

ВОПРОС 6) Знаете ли Вы, что Ваши действия не совместимы с пребыванием в комсомоле?

ОТВЕТ: В комсомоле я быть хочу и мечтаю вступить в партию, сейчас я убедился, что такие разговоры вести нельзя.

ВОПРОС 7) Сейчас Вы ясно поняли свои неправильные толкования?

ОТВЕТ: При беседе в отделе и сейчас я кое-что начал понимать, но еще не совсем ясно.

ВЫСТУПИЛИ: 1) с[тарши]на НИЛОВ: Наш народ уверенно идет к коммунизму, сплоченный, как никогда, вокруг КПСС. Мы сейчас воспитываем молодежь, готовим ее жить в коммунистическом обществе. К сожалению и великому удивлению, в нашей здоровой среде находятся отдельные лица вроде САЧУК, который не может оторваться от суждений буржуазного охвостья и, к великому стыду, на 42 году сов[етской] власти затруднились разобраться в антинародных идеях буржуазных националистов. Эти разговоры наносят вред нашему строю, они помогают предателям и изменникам клеветать на нашу советскую действительность. Место ли Вам, тов. САЧУК, с буржуазным багажом быть в рядах комсомола? Мне думается, что нет: Вы своим позорным поведением пятнаете наши ряды, даете дурной пример и сами скатываетесь к уголовному преступлению. За подобные действия я предлагаю вынести самое суровое наказание.

2) ряд[овой] ДЕНИСИХИН: Что дала Сов[етская] власть молодежи, это общеизвестно, и нам остается только гордиться за нашу партию, за наш народ. Странно, почему это не дошло еще до САЧУКА. Дело в том, что он начитался буржуазной дряни, потерял всякую совесть и бесстыдно наклеветал на наш прекрасный сов[етский] строй. Вы не выполняете требований Устава ВЛКСМ, не работаете над собой, плететесь в хвосте буржуазных убеждений и гниете вместе с подонками старого буржуазного строя. Своими делами вполне заслуживаете, чтобы позорно изгнать из рядов ВЛКСМ. Но учитывая, что Вы еще можете взяться за ум и хочете быть в комсомоле, предлагаю объявить СТРОГИЙ ВЫГОВОР с предупреждением и занесением в учетную карточку.

3) С[тарши]на ЕВДОКИМОВ: Не обижайтесь на меня, тов. САЧУК, но Вы настолько тупой и упрямый человек, что подобного трудно найти. Ведь кто Вас просил протаскивать среди наших людей буржуазные идеи. Сов[етская] власть воспитала Вас, дала образование, открыла путь в жизнь, а Вы забросали грязью наш строй и продались буржуазной пропаганде. Я с Вами в общежитии говорил, не раз напоминал прекратить эту болтовню, а до Вас это не доходило. Надо быть подлецом, чтобы сделать что-то подобное тебе. Надо помнить, что ты не просто САЧУК, а с комсомольским билетом. Ты сейчас просишь пощады, и мы это учитываем, но пятнать комс[омольский] билет мы не позволим, не посмотрим на личность и заслуги. Если ты с этого бюро не сделаешь должного вывода и не поломаешь своих убеждений, то обижайся потом на себя. Пора уже дурь с головы выбросить. Я согласен с предложенной мерой наказания.

4) ст. л[ейтена]нт МИРОНОВИЧ: Случай позорных действий САЧУКА необычный и таких у нас очень мало. Ведь дожить до такого положения, чтобы клеветать на наш строй, на нашу действительность, надо потерять всякую совесть. Дело в том, что его больше всего влекла буржуазная

националистическая литература, в которой он повяз и выбраться не особенно рвется. Все дурное, антинародное стоит к нему ближе, чем то, что должно привлекать настоящего комсомольца. Вы человек немалый и неглупый, но, надо заметить, упрямый, ведь Вы не только не можете отойти от этих вредных идей, но, по крайней мере, этого еще не пытались сделать. Поэтому и Сов[етская] литература Вам, получается, не по душе. За Ваши дела не только надо гнать из комсомола, но опасно оставлять в нашем обществе. Если будете и дальше продолжать свои темные дела, то Вас призовут к порядку. Посмотрим, может это бюро Вам послужит уроком в жизни. С предложенной мерой взыскания я согласен и считаю правильным. В заключении САЧУК признал себя виновным. Сказал, что свои ошибки понял и больше их не допустит. Просил строго не наказывать, так как он хочет вступать в КПСС, а с таким взысканием его не примут. Ему было разъяснено, что имеет право обжаловать решение бюро и что бюро подходит к мере наказания не с личных выгод САЧУКА, а с интересов всего комсомольского коллектива.

ПОСТАНОВИЛИ: За проявление антисоветских, националистических суждений, комсомольцу САЧУК Ю. Г. объявить строгий выговор с предупреждением и занести в учетную карточку.

ВЕРНО: Секретарь бюро ВЛКСМ в/ч 11209

ст. л[ейтена]нт подпись (неразборчиво)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 102–105.

Документ № 156

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ САЧУКА ЮРІЯ ГРИГОРОВИЧА

м. Луцьк, 18 квітня 1963 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

18 апреля 1963 года гор. Луцк.

Ст. следователь Управления КГБ при СМ УССР по Волынской области капитан ПЛАКСЮК и пом. прокурора Волынской области советник юстиции ФИЛЕВ на основании ст. 107 УПК УССР допросили в качестве подозреваемого –

САЧУК Юрия Григорьевича, 1932 года рождения,
уроженца Ленёв* Гороховского района Волынской области, украинца,
гр-на СССР, беспартийного, учится в 11-м классе вечерней школы,
холостого, не судимого, проживающего в гор. Луцк,
улица Ковельская 21, работающего преподавателем труда в школе № 3 гор. Луцк.

Допрос начат в 10-00
окончен в 18-00
(с перерывом на 1 час)

ВОПРОС: Следствие располагает материалами, что Вы, находясь на службе в Советской Армии, среди своего окружения допускали суждения антисоветского националистического характера, восхваляли украинских националистов, пропагандировали создание т. н. “самостийной ” Украины. Расскажите следствию правдиво об этом.

ОТВЕТ: Да, находясь на службе в Советской Армии, я иногда допускал среди своего окружения суждения антисоветского националистического характера. Это имело место с моей стороны в силу сложившихся у меня в то время убеждений. Мои убеждения сложились при следующих обстоятельствах: после окончания Отечественной войны на территории западных областей Украины было националистическое бандеровское подполье. Я со своими родителями в то время жил в селе Ленёв Локачинского

района, и к нам, в период 1944–1948 года, иногда заходили бандеровцы, которые называли себя украинскими повстанцами. Бандеровцы эти были молодые люди, парни и девушки, они говорили, что ведут борьбу за создание независимой “самостоятельной ” Украины. Заходили они к нам потому, что отец мой был сапожник, и бандеровцы заставляли его шить для них сапоги.

Кроме бандеровцов, после войны и среди населения тоже много было недовольных Советской властью, потому что производилось, на мой взгляд, много арестов как бандеровцев, так и невинных людей. Я так же считаю, что недовольство населения вызвало и то, что были большие налоги, государственные займы. Все это у меня лично вызывало чувство боли за украинский народ, и я лично считал, что советское правительство несправедливо поступало в отношении украинского народа. Вот все эти в совокупности условия и наложили отпечаток на моё сознание, на мои личные убеждения.

В 1951 году я был призван на службу в Советскую Армию, служил я в артиллерийской части в городе Славута Хмельницкой области. Затем наша часть передислоцировалась на территорию Московской области. В тот период я стал командиром комендантского взвода, и мне пришлось очень много работать для наведения порядка во взводе, так как было много самоволок со стороны солдат.

В конце 1954 года наша часть была передислоцирована под Ленинград, я был старшиной подразделения и был сверхсрочник. В апреле 1956 года меня назначили командиром взвода охраны строительного предприятия № 721Ф. Затем я более года работал заведующим столовой. Здесь было очень трудно работать с солдатами, большая нервотрепка. Это меня сильно раздражало.

После 20-го съезда КПСС, когда был разоблачен культ личности Сталина, я почувствовал, что мои мечты начинают сбываться, что дальнейшее развитие демократии приведет, как я понимаю, к тому, что Украина будет самостоятельным государством, вовсе независимым от СССР. На мое сознание еще повлияло и то, что я когда находился на службе в Советской Армии, то брал книги в библиотеке им. Ленина в Москве, которые по разному трактовали вопрос о воссоединении Украины с Россией. Начитавшись этих книг, я сделал для себя вывод, что Богдан ХМЕЛЬНИЦКИЙ совершил ошибку, что присоединил Украину к России. Я считал и сейчас считаю, что Украина может и должна быть совершенно самостоятельным государством. Свое мнение в отношении самостоятельной Украины я высказывал и среди солдат своей части. Некоторые мне возражали и заявляли, что я неправильно понимаю национальный вопрос, но доказать мне в том, что я не прав, мне никто не смог.

Эти мои суждения националистического характера стали достоянием гласности командования части. После этого меня разбирали на комсомольском собрании части и за мои антисоветские националистические суждения по комсомольской линии наложили мне взыскание – строгий выговор с занесением в учетную карточку. Кроме этого, меня вызывали работники органов безопасности воинской части и беседовали со мной, предупредив меня в том, чтобы я своих националистических суждений никогда не допускал и не распространял их среди военнослужащих. По этому же вопросу я писал объяснение.

В 1959 году я был демобилизован из части.

<u>ВОПРОС</u>: Следствие располагает данными, что Вы, работая на заводе (машиностроительном) в городе Луцке, среди рабочих также занимались антисоветской националистической агитацией. Ратовали за отторжение Украины от СССР и создание т. н. “самостоятельной” Украины, восхваляли БАНДЕРУ и других украинских националистов. Скажите, имели место такие факты с Вашей стороны?

<u>ОТВЕТ</u>: Работая на машиностроительном заводе в городе Луцке в период 1961–1962 года, мне приходилось очень трудно осваиваться с новой работой. Работа была очень тяжелая, а нормы выработки большие, в то время как заработная плата была низкая. На почве этого у меня с руководством завода сложились натянутые отношения. Иногда в споре с руководителями завода я мог допустить высказывания националистического характера. Я говорил, что Украина не пользуется правами самостоятельной республики, что на Украине много русских школ, а в России, где имеется много украинцев, украинских школ нет. Я утверждал, что Украина в будущем должна быть совершенно независимым от Советского Союза государством. При чем мое мнение такое, что Украина должна быть отдельным государством и в настоящее время. Я считаю, что сейчас Украинская республика во многом зависит от СССР. Я говорил, что

руководители украинского правительства товарищи ПОДГОРНЫЙ и ЩЕРБИЦКИЙ** – очень слабые государственные деятели. Я высказывал надежду на то, что Украина все же будет "самостоятельным государством", но я считаю, что это осуществится эволюционным путем. Помню, я как-то неодобрительно отзывался в отношении политики нашего правительства в вопросе Конго. Я лично считаю, что Советский Союз слишком рано начал оказывать помощь Конго, а это обострило наши отношения с Конго и реакционные силы убили ЛУМУМБУ.***

Возможно, что я еще допускал некоторые несправедливые суждения, но сейчас я полностью всего не припоминаю.

Протокол допроса с моих слов записан верно и мной лично прочитан, о чем и расписываюсь

(подпись) САЧУК

Допросили: ст. следователь управления
КГБ по Волынской области
капитан (подпись) ПЛАКСЮК
Пом. прокурора Волынской области
Советник юстиц[ии] (подпись) ФИЛЕВ.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 42–48.

---

*Так у документі. Правильно – село Линів Локачинського району.

**В. В. Щербицький – голова Ради Міністрів УРСР у 1961–1963 роках.

***Лумумба Патріс Емері – діяч африканського визвольного руху за незалежність. 1960–1961 рр. – прем'єр-міністр республіки Конго (Африка).

Д о к у м е н т № 157

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК У СЛІДЧІЙ СПРАВІ САЧУКА ЮРІЯ ГРИГОРОВИЧА

м. Луцьк, 2 серпня 1963 року

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по уголовному делу № 29
ПО ОБВИНЕНИЮ: САЧУК Юрия Григорьевича,
по статье 62 часть I УК УССР.

11 апреля 1963 года Управлением КГБ при СМ УССР по Волынской области в отношении САЧУК было возбуждено дело по признакам статьи 62 УК УССР, а 17 апреля 1963 года САЧУК за проведение антисоветской националистической агитации и пропаганды нами подвергнут аресту.

Проведенным по делу расследованием установлено, что САЧУК, будучи враждебно настроенным к существующему в СССР строю, в период 1957–1962 годов проводил антисоветскую националистическую агитацию, направленную на подрыв и ослабление Советской власти.

Так, находясь на службе в Советской Армии в 1957–1958 годах, среди военнослужащих части САЧУК высказывал суждения антисоветского националистического характера, в которых клеветал на советскую действительность, правительство СССР, восхвалял деятельность БАНДЕРЫ и других главарей украинских националистов, высказывался за отторжение Украины от Советского Союза.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 43–45, 52, 54, 58–60, 65–67, 84, 90–91), показаниями свидетелей: ЕМЕЛЬЯНОВА А. Е. (л[исты] д[ела] 111–116), ЛАШМАНОВА В. Д. (л[исты] д[ела] 117–118), ПЕРВИНЕНКО В. И. (л[исты] д[ела] 121–127) и другими материалами (л[исты] д[ела] 102–109).

Демобилизовавшись из Советской Армии, несмотря на предупреждение органами Советской власти, САЧУК своей враждебной деятельности не прекратил и, работая на машиностроительном заводе в городе Луцке Волынской области, в период 1961–1962 годов среди рабочих и служащих завода систематически высказывал антисоветские националистические суждения.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 46–48, 60–61, 92–96), свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 133–142), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[исты] д[ела] 143–149), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[исты] д[ела] 150–160), ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 167–170), ГРИНИШИНА М. М. (л[исты] д[ела] 171–174), ЕЖОВА В. Т. (л[исты] д[ела] 180–183) и очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 227–232), ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 221–226), ГРИНИШИНЫМ М. М. (л[исты] д[ела] 214–220), ОСАДЧИМ В. А. (л[исты] д[ела] 249–254), СМОЛИНЫМ Г. К. (л[исты] д[ела] 244–248), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[исты] д[ела] 239–243), и ЕЖОВЫМ В. Т. (л[исты] д[ела] 233–238).

САЧУК пропагандировал идею отторжения Украины от Советского Союза и создание т. н. "самостоятельного" украинского государства. При этом он утверждал, что если бы Украина была отдельным от СССР государством, то жизнь украинского народа была бы гораздо лучше.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 75, 92), показаниями свидетелей ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[ист] д[ела] 146), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[исты] д[ела] 157–158), ТОМКО Н. И. (л[ист] д[ела] 169), КОЛОМИНА А. П. (л[ист] д[ела] 185) и очными ставками со свидетелями: ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 241) и ТОМКО Н. И. (л[ист] д[ела] 223).

Возводил клевету на советский государственный строй, отождествлял положение народов Союзных республик СССР с положением колониальных народов Африки.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[ист] д[ела] 92), свидетелей: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 139), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[ист] д[ела] 148), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[ист] д[ела] 160), ГРИНИШИНА М. М. (л[ист] д[ела] 173) и очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 229), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 241) и ГРИНИШИНЫМ М. М. (л[ист] д[ела] 216).

Проповедовал среди рабочих национальную рознь, утверждая, что русские угнетают украинский народ, русифицируют его, насаждая на Украине свою культуру, свой язык, а украинская культура и язык приходят в упадок.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 92–93), свидетелей: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 139–140), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[ист] д[ела] 147), ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 169–170), ГРИНИШИНА М. М. (л[исты] д[ела] 173–174), ЕЖОВА В. Т. (л[исты] д[ела] 181–182), КОЛОМИНА А. П. (л[ист] д[ела] 185), СМОЛИНА Г. К. (л[ист] д[ела] 187), МЕЛЬНИК Н. В. (л[ист] д[ела] 206), КАРДАШ В. И. (л[ист] д[ела] 210) и очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 229), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 242), ТОМКО Н. И. (л[ист] д[ела] 235), СМОЛИНЫМ Г. К. (л[исты] д[ела] 245–246).

Клеветал на советскую избирательную систему, Советское правительство и Коммунистическую партию. Утверждал, что в Советы избирают только тех лиц, которых предложат коммунисты, и процесс голосования проходит формально, так как кандидаты в депутаты всегда получают 100 % голосов, хотя многие избиратели голосуют против. Заявляя, что в правительстве СССР находятся одни русские и лица, продавшиеся русским. Правительство Украины САЧУК называл ставленниками Москвы и утверждал, что оно не выражает интересов украинского народа и народ его не поддерживает.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 76, 93–94), показаниями свидетелей: МАЛИНКИНА Г. А. (л[ист] д[ела] 131), БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 139), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[ист] д[ела] 147), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[ист] д[ела] 157), ГРИНИШИНА М. М. (л[ист] д[ела] 173), ЕЖОВА В. Т. (л[ист] д[ела] 182), очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 229), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 242), ГРИНИШИНЫМ М. М. (л[ист] д[ела] 216) и ЕЖОВЫМ В. Т. (л[ист] д[ела] 236).

САЧУК извращал внешнюю и внутреннюю политику Советского правительства. Утверждал, что Советский Союз вмешивается во внутренние дела Польской Народной Республики и ОАР*. А также заявил, что своим постановлением "О реорганизации МТС"** Советское правительство якобы довело колхозы до развала. Осуждал помощь Советского Союза странам африканских государств.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 94–95), свидетелей: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 138), ОСАДЧЕГО В. А. (л[исты] д[ела] 163–164) и очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 229) и ОСАДЧИМ В. А. (л[ист] д[ела] 251).

Среди рабочих и служащих завода САЧУК всячески восхвалял предателей украинского народа МАЗЕПУ, ПЕТЛЮРУ и БАНДЕРУ и других главарей украинских националистов, называл их борцами за "самостоятельную" Украину, борцами за интересы украинского народа. Обвинял Богдана ХМЕЛЬНИЦКОГО в том, что он присоединил Украину к России. Утверждал, что ЩОРС и БОЖЕНКО были подкуплены русскими и боролись за интересы России.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[исты] д[ела] 76–77, 95–96), свидетелей: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 140–141), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[ист] д[ела] 148), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[исты] д[ела] 158–160), ТОМКО Н. И. (л[ист] д[ела] 168), ГРИНИШИНА М. М. (л[ист] д[ела] 174), ПОЛИЩУК В. Г. (л[исты] д[ела] 176–178), СМОЛИНА Г. К. (л[исты] д[ела] 189–190), очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 229–230), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 241), ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 222–223), ГРИНИШИНЫМ М. М. (л[ист] д[ела] 216) и СМОЛИНЫМ Г. К. (л[ист] д[ела] 246).

Вынашивал другие клеветнические измышления, порочащие советский общественный и государственный строй.

ПОДТВЕРЖДАЕТСЯ: показаниями обв[иняемого] САЧУК Ю. Г. (л[ист] д[ела] 96), свидетелей: БЕЛИК В. В. (л[ист] д[ела] 141), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[исты] д[ела] 148–149), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[исты] д[ела] 158–159) и очной ставкой со свидетелем: ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[ист] д[ела] 242).

В предъявленном обвинении САЧУК виновным себя признал в том, что находясь на службе в Советской Армии иногда в беседах с сослуживцами неправильно истолковывал вопросы национальной политики Советского правительства, восхвалял главаря украинских националистов БАНДЕРУ.

Признает, что после демобилизации из Советской Армии он в беседах с рабочими на машиностроительном заводе проповедовал идею отделения Украины от Советского Союза, утверждал, что Украина должна быть "самостоятельным", отдельным от СССР государством, что на Украине большое засилие русских, засилие русской культуры, в силу чего происходит русификация украинского народа. Заявлял, что существующая в СССР избирательская система не вполне демократическая, что правительство Украины полностью не выражает интересов украинского народа. Осуждал некоторые вопросы внешней и внутренней политики Советского правительства. Давал положительную характеристику главарям украинских националистов МАЗЕПЕ, ПЕТЛЮРЕ и БАНДЕРЕ, называл их борцами за самостоятельную Украину.

Отрицает, что его суждения являлись антисоветскими и были направлены на подрыв Советской власти, на разжигание национальной вражды. Отрицает, что клеветал на Советское правительство, правительство Украинской ССР и Коммунистическую партию.

(л[исты] д[ела] 57–62, 89–97)

Однако в преступной деятельности изобличается показаниями свидетелей: ЕМЕЛЬЯНОВА А. Е. (л[исты] д[ела] 111–116), ПЕРВИНЕНКО В. И. (л[исты] д[ела] 121–127), ЛАШМАНОВА В. Д (л[исты] д[ела] 117–118), БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 133–142), ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 166–170), ГРИНИШИНА М. М. (л[исты] д[ела] 171–174), КОЛОМИНА А. П. (л[исты] д[ела] 184–186), ОСАДЧЕГО В. А. (л[исты] д[ела] 161–165), СМОЛИНА Г. К. (л[исты] д[ела] 187–191), МАЕВСКОГО Л. Ф. (л[исты] д[ела] 150–160), ПОЛИЩУК В. Г. (л[исты] д[ела] 175–179), ОЛИШАНСКОГО А. А. (л[исты] д[ела] 143–149), ЕЖОВА В. Т. (л[исты] д[ела] 180–183), МЕЛЬНИК Н. В. (л[исты] д[ела] 204–207), КАРДАШ В. И. (л[исты] д[ела] 208–210), очными ставками со свидетелями: БЕЛИК В. В. (л[исты] д[ела] 227–232),

ТОМКО Н. И. (л[исты] д[ела] 221–226), ГРИНИШИНЫМ М. М. (л[исты] д[ела] 214–220), ОСАДЧИМ В. А. (л[исты] д[ела] 249–254), СМОЛИНЫМ Г. К. (л[исты] д[ела] 244–248), ОЛИШАНСКИМ А. А. (л[исты] д[ела] 239–243), ЕЖОВЫМ В. Т. (л[исты] д[ела] 233–238) и другими материалами (л[исты] д[ела] 102–109).

На основании изложенного ОБВИНЯЕТСЯ:
САЧУК Юрий Григорьевич,
1932 года рождения, уроженец села Ленёв,[***]
Гороховского района Волынской области,
украинец, гражданин СССР, беспартийный,
образование 9 классов, не женат, не судим,
до ареста проживал в городе Луцке, улица
Ковельская 21, работал преподавателем
труда в школе № 3 г. Луцк.

В ТОМ, ЧТО: находясь на службе в Советской Армии, а затем работая на машиностроительном заводе в городе Луцке Волынской области, в период 1957–1962 годов среди военнослужащих Советской Армии, а после демобилизации среди рабочих и служащих завода систематически проводил антисоветскую националистическую агитацию и пропаганду, направленные на подрыв и ослабление Советской власти. Пропагандировал идею отторжения Украины от Советского Союза, проповедовал национальную рознь и враждебное отношение к гражданам русской национальности, извращал братское содружество народов СССР. Возводил клевету на советский общественный и государственный строй, отождествляя положение народов Союзных республик СССР с положением колониальных народов Африки. Клеветал на правительство СССР, правительство Украинской ССР, Коммунистическую партию и советскую избирательную систему. Извращал внешнюю и внутреннюю политику Советского правительства. Всячески восхвалял предателей украинского народа МАЗЕПУ, ПЕТЛЮРУ, БАНДЕРУ и других главарей украинских националистов, возводил клевету на героев украинского народа ЩОРСА и БОЖЕНКО. Извращал другие факты советской действительности, то есть в совершении преступлений, предусмотренных статьей 62 часть 1 УК УССР.

В соответствии статьи 225 УПК УССР настоящее дело направить прокурору Волынской области для передачи по подсудности.

Обвинительное заключение составлено в городе Луцке “2” августа 1963 года.

Ст. следователь УКГБ Волынской области
Майор (подпись) В. ПЛАКСЮК
“Согласны” начальник следотделения УКГБ
Подполковник (подпись) МАРКЕЛОВ
Начальник управления КГБ
Полковник (подпись) В. ГОЛИК

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 285–290.

[*]Об’єднана Арабська республіка – з 1958 до 1961 рр. офіційна назва об’єднаної держави, до якої входили Сирія і Єгипет. З 1961 р. до 1971 р. офіційна назва Єгипту.

[**]Рішенням 1 сесії Верховної Ради СРСР 5 скликання (березень 1958 р.) МТС (машинно-тракторна станція) реорганізована в РТС (ремонтно-технічна станція).

[***]Так у документі. Правильно – село Линів Локачинського району.

Документ № 158

ЗАЯВА ГОЛОВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ ВІД ПІДСУДНОГО САЧУКА ЮРІЯ ГРИГОРОВИЧА

м. Луцьк, 26 серпня 1963 року

Голові обласного суду
Від підс[удного] Сачука Юрія Григоровича

ЗАЯВА

Глибоко усвідомивши справу, по якій буду обвинувачуватись в обласному Суді за ст. 62 п. I УК УРСР, приходжу до справедливого висновку що: найдоцільнішим є розглянути цю справу відкритим (показним) судом.

Оскільки органи державної безпеки вважають мене злочинцем, а це повинно означати, що я зробив злочин перед народом, прошу судити мене в присутності народу.

На показному суді я буду відчувати себе спокійніше, доводи буду давати подробно для того, щоб розкрити перед лицем народу людей, які, грунтуючись на поганих взаємовідносинах, намагаються мене ізолювати від того, що я найбільше люблю – народ і свободу.

Вважаю, що на показному суді для суду буде зручніше виявити: “чия правда, чия кривда” (Т. ШЕВЧ[ЕНКО]). Себе я не вважаю злочинцем, бо проти народу і влади у мене ніколи не було поганого замислу. Хіба я винен в тому, що маю політичну свідомість і в розмовах з людьми хочу вияснити ту чи іншу історичну правду?

Маючи на увазі, що в середовищі культу особи СТАЛІНА історичні проблеми минулого висвітлювались неправильно, було багато перекручень в історичній дійсності минулого, а минуле завжди пов’язується з майбутнім, у мене появились деякі перспективи щодо розвитку нашого суспільства на майбутнє. Свої мрії я іноді висловлював вголос, маючи на увазі, що в них немає нічого антирадянського.

Я живу в країні Рад і користуюсь найдемократичнішими в світі правами, затвердженими Конституцією СРСР – “свобода слова, друку, мітингів і вуличних демонстрацій”. Між іншим, про друк, мітинг і вуличну демонстрацію у мене навіть думки не було. А хоч би й була.

Українським буржуазним націоналістом і політичним в’язнем я себе також не вважаю.

Я охотно погоджусь судити мене в міському будинку культури або в Домі офіцерів. В менших залах відповідати Суду не буду.

Крім того, пропоную такі умови:

а) За 5 (п’ять) днів до суду зробити оголошення. (В залі не менше 500 чол.).

б) Вхід в залу суду – свобідний.

в) Мікрофон з рупором на вихід.

Якщо в процесі Суду виявиться, що я дійсно зробив злочин проти народу і радянської влади, то це може послужити тільки на користь нашому суспільству.

Найменше порушення пунктів моєї заяви може затримати і ускладнити процес Суду.

Я не маю на увазі ставити ультимативні вимоги перед судом, я тільки прошу вивчити мою заяву і зробити належний висновок.

м. Луцьк. 26.VIII.1963 р. Підпис (САЧУК).

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 301.

Д о к у м е н т № 159

ПРОТОКОЛ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ САЧУКА ЮРІЯ ГРИГОРОВИЧА

м. Луцьк, 10–12 вересня 1963 року

Т А Є М Н О

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
П Р О Т О К О Л
С У Д О В О Г О З А С І Д А Н Н Я

1963 року 10–12 вересня дня Судова колегія в кримінальних справах ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ, в складі:

Головуючого БЕЛОВА

Народних засідателів: ВЕСЕЛОВОЇ–КОЗЮРА

ГУМЕНЮК

При секретарі КУЦ

З участю прокурора КРАВЧЕНКО

– // – адвоката ПЛОСКОНОС

слухали у закритому судовому засіданні в місті Луцьку кримінальну справу про обвинувачення САЧУК Юрія Григоровича по ст. 62 ч. І КК.

Засідання розпочато о “10” годині “” хвилин.

У судове засідання доставлений під вартою підсудний САЧУК Ю. Г.

Головуючий висловлюється в особі підсудного. На запитання, як його прізвище, підсудний відповів: ПЕНЬКОВСЬКИЙ.

На повторне запитання головуючого підсудний відповів, що він САЧУК Юрій Григорович, 21 січня 1932 року народження, уродженець с. Линів Горохівського району Волинської області, до арешту проживав в м. Луцьку по вул. Ковельській 21, позапартійний, освіта середня, останнім часом, тобто з 10/X–1962 року по 18/IV–1963 року працював викладачем виробничого навчання в школі № 3 м. Луцька, до цього на Луцькому машинобудівельному заводі фрезерувальником, в Радянській Армії служив з 10/X–1951 року по 24/V–1959 року, не судимий, не одружений, обвинувальний висновок одержав 27/VIII–1963 року, під вартою з 17/IV–1963 року.

Оголошено склад суду: головуючий БЕЛОВ, народні засідателі ВЕСЕЛОВА-КОЗЮРА, ГУМЕНЮК, при секретарі КУЦ, з участю прокурора КРАВЧЕНКО, адвоката ПЛОСКОНОС та роз’яснено право на відвод складу суду.

Підсудний САЧУК заявив відвод даному складу суду в зв’язку з тим, що в складі суду є особи російської національності, а всім росіянам властивий по відношенню до інших народів “великорусский державный шовинизм”. А тому просить, щоб його судив склад суду, що складається виключно з українців. Зокрема, головуючий БЕЛОВ і н/засідатель ВЕСЕЛОВА – росіяни.

Суд запитує думку сторін з приводу заявленого підсудним відводу складу суду.

Прокурор вважає мотиви заявленого відводу безпідставними, так як згідно Конституції СРСР всі народи у нас рівні, всі користуються однаковими правами, тому вважає, що відвод до задоволення не підлягає.

Адвокат посилається на розсуд суду.

Підсудний САЧУК – вважаю, що кожному росіянину властива доля шовінізму, і вряд чи даний склад суду вірно вирішить мою справу, але якщо моє прохання неможливо задоволити, я згідний, щоб мою справу слухав даний склад суду. Тому заявлений відвод складу суду знімаю.

На судове засідання з’явилися свідки: БЕЛІК, ЛОШМАНОВ, ОЛІШАНСЬКИЙ, ТОМКО, ГРИНІШИН, КОЛОМІН, ОСАДЧИЙ, СМОЛІН, МАЄВСЬКИЙ, КАРДАШ, які видалені з залу судового засідання.

В судове засідання не з'явилися свідки: ОМЕЛЬЯНОВ, ПЕРЕВИНЕНКО, МЕЛЬНИК, ПОЛІЩУК, ЄЖОВ.

Головуючий запитує думку сторін з приводу нез'явившихся свідків.

Прокурор вважає справу слуханням продовжувати, питання про свідків, що не з'явилися, вирішити в кінці судового слідства.

Адвокат вважає можливим справу слухання продовжувати у відсутності нез'явившихся свідків, прийнявши міри до їх виклику.

Підсудний САЧУК згідний з думкою адвоката.

Суд, заслухавши думки сторін, порадившись на місці,

У Х В А Л И В:

судове засідання продовжити, питання про неявку свідків вирішити в кінці судового слідства.

Головуючий роз'яснив підсудному його права в судовому засіданні.

Підсудний САЧУК заявив клопотання про виклик в судове засідання додаткових свідків: ПОЛЕНЧИКА, СІНЧУКА, ДУБЕНКО, ШВЕЦЬ і ШОСТАК – для характеристики особи підсудного.

Долучити до справи зошит з рукописними віршами, який був вилучений при обшуку.

Просить його справу слухати у відкритому засіданні, для чого по місту розповсюдити оголошення про місце і час слухання справи, слухати справу у міському будинку культури або в будинку Радянської Армії, в приміщенні встановити мікрофони. Покази він буде давати при наявності аудиторії з 500 чоловік. В противному разі просить слухати справу у його відсутності.

Суд запитує думку сторін з приводу заявлених клопотань.

Прокурор проти виклику додаткових свідків не заперечує, вважає можливим приєднати до справи рукописи підсудного.

Щодо до слухання справи у відкритому судовому засіданні, то злочин, вчинений САЧУКОМ, відноситься до державних злочинів і в розпорядчому засіданні суд вирішив справу слухати у закритому судовому засіданні. Тому в цьому клопотанні слід відмовити.

Адвокат клопотання підсудного в частині виклику додаткових свідків та приєднання до справи рукописів підсудного підтримує, щодо слухання справи у відкритому судовому засіданні посилається на розсуд суду.

Суд, заслухавши думку сторін, порадившись на місці,

У Х В А Л И В:

клопотання підсудного САЧУКА про виклик додаткових свідків та приєднання до справи рукопису задоволити. Що стосується заявленого клопотання про розгляд справи у відкритому судовому засіданні, то це питання вирішено в розпорядчому засіданні, тому в клопотанні відмовити.

Підсудний САЧУК:

В зв'язку з тим, що в моєму клопотанні відмовлено, прошу вивести мене з залу судового засідання і справу слухати у моїй відсутності.

В судовому засіданні оголошено перерву на 10 хвилин з тим, щоб дати можливість підсудному подумати.

Судове засідання продовжено.

На запитання головуючого підсудний САЧУК відповів:

Якщо законом передбачено слухати мою справу в закритому судовому засіданні, то від заявленого клопотання я відмовляюсь і буду давати покази в закритому судовому засіданні.

Головуючий оголосив обвинувальний висновок.

Підсудному зрозуміло, в чому він звинувачується, винним себе не визнає, покази давати бажає.

Суд запитує думку сторін про порядок дослідження доказів по справі.

Прокурор вважає дослідження доказів по справі розпочати з допиту підсудного, а потім свідків згідно обвинувального висновку.

Адвокат згідний з думкою прокурора.

Підсудний САЧУК не заперечує.

Суд, заслухавши думку сторін, порадившись на місці,

У Х В А Л И В:

Дослідження доказів по справі розпочати з допиту підсудного, а потім свідків.

Підсудний САЧУК суду пояснив:

згідно обвинувального висновку мене звинувачують у систематичній антирадянській націоналістичній пропаганді, у вихвалянні БАНДЕРИ і ПЕТЛЮРИ, пропагуванні ідеї відокремлення України від Радянського Союзу і інше. Це не зовсім так. По-перше, я нікого не агітував і не загітував. Про БАНДЕРУ і ПЕТЛЮРУ я дійсно говорив як про видатних політичних діячів, які боролись за самостійну Україну. Коли в моїй присутності говорили, що МАЗЕПА – зрадник українського народу, я доводив, що це борець за інтереси України, за її національну незалежність. Зрадив він лише ПЕТРУ І, який був катом українського народу. Вважаю, що Богдан ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ зробив велику помилку, коли поклявся на вірність Росії, бо ніякого визволення українському народу це не принесло.

Наклепу на уряд Союзу РСР я не зводив, бо знаю, з якого складу він складається. Щодо уряду України я говорив, що він не відповідає інтересам українського народу, багато людей не знають, хто в нього входить, він обмежений в своїй діяльності, нічого не робить для того, щоб народ краще жив, не проявляє ініціативи у вихованні молоді в ідеологічному відношенні.

Уряд України навіть не підписав Постанову про обмеження ядерних озброєнь, що говорить про його залежність від Уряду СРСР. Але я ніколи не називав уряд України “ставлениками Москви”.

Я не отожествляв положення українського народу з положенням народів Африки. Мова йшла про те, що в Африці колоніалізму приходить крах, а коли мова йде про незалежність народів любої країни, у мене на серці фігурує ідея незалежності українського народу. В Африці народи борються, у нас боротись нема проти кого, бо влада належить робітникам і селянам, але я вважаю, що всі республіки еволюційним шляхом можуть відокремитись від СРСР, як суверенні.

На виборчу систему я наклеп не зводив, а говорив, що було б краще, коли б було 2 кандидата в депутати і пройшов той, хто одержить більше голосів. Говорив, що за кандидатів завжди подається 100 % голосів, хоча є люди, що голосують проти.

Під час моєї роботи на машинобудівельному заводі я часто вступав в суперечки з начальством, так як було багато неполадок, особливо з оплатою праці, а начальство до думок робітників не прислухалось. Ці спори з економічних перетворювались в політичні і зараз ці люди свідчать, що я проводив антирадянську агітацію.

Відносно Комуністичної партії, то я нічого не говорив, цього і свідки не ствердять. Якщо і були такі висловлювання, то це було тоді, коли я був схвильований непорядками, які існували на машинобудівельному заводі.

На запитання прокурора підсудний САЧУК відповів:

Під час служби в Радянській Армії на політзанятті військовослужбовців понадстрокової служби мова йшла про Україну і я доводив, що вона не являється суверенною державою, бо не має своїх грошей, армії і т. д., тоді говорили і про культ особи СТАЛІНА і я привів слова НЕКРАСОВА “ где бы русский мужик не стонал”, і сказав, що в період культу СТАЛІНА, українці і стогнати не могли. Говорив я, що ПЕТЛЮРА – видатний політичний діяч.

Тоді мене викликали в м. Ленінград в органи КДБ і я дав зобов’язання подібних висловлювань не допускати.

Щодо русифікації українців – київська радіостанція говорить на російській мові, на Україні відкриті російські школи, театри, тоді як в Росії українських шкіл немає. Тут порушено принцип демократії і не можна говорити про рівноправність народів.

В даний час нічого не робиться для популяризації української мови, літератури і якщо так буде і надалі, то українська культура відімре.

Російський народ недружелюбно відноситься до видатних людей України. Так, наприклад, на відзначення 50-річчя з дня смерті Лесі УКРАЇНКИ газета "Правда" надрукувала на 4-й сторінці лише маленьку замітку.

Я не говорив, що реорганізація МТС* привела до розвалу колгоспів, а висловлювався, що вона на перших порах не дала позитивних наслідків.

Відносно Польської Народної Республіки чи говорив я що, не пам'ятаю, відносно Об'єднаної Арабської Республіки говорив, що ми будуємо там Асуанську греблю, не маючи від цього ніякої користі.

Радянська влада мені подобається і в той же час мені казалось, що в 1956 році, коли викрили культ особи СТАЛІНА. Але, думаю, що культ особи є і в даний час. Твори ЛЕНІНА, де вказується, що Україна може існувати при взаємодії пролетарів великоруських і українських, я читав, але не вірно, що Україна не може існувати без Росії, то це було б ударом по українських націоналістах, які знаходяться за кордоном.

На запитання головуючого підсудний САЧУК відповів:

Відносно своєї охорони, збереження незалежності, то Україна відчуває себе сильною і непохитною у Союзі РСР, але щодо життєвого рівня, то він був би вищим, коли б Україна була самостійною. Радянський Союз допомагає всім країнам, і кошти, і багатства України розпилюються.

На запитання адвоката підсудний відповів:

Матеріальний рівень життя українців вищий, ніж росіян.

На запитання нарзасідателя тов. ВЕСЕЛОВОЇ підсудний САЧУК відповів:

На мої погляди батьки ніякого впливу не мали, навпаки, в минулому батько мене попереджав, що я в своїх висловлюваннях неправ.

Свідок ЛАШМАНОВ Віктор Дмитрович, 1925 р[оку] народження, росіянин, член КПРС, старшина надстрокової служби в/ч** 11209 м. Пушкіно Ленінградської області, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

Разом з САЧУКОМ я служив в Радянській Армії. Одного разу на перерві між політзаняттями САЧУК говорив, що краще було б, коли Україна була самостійною, бо в Радянському Союзі українці не мають свободи, Росія запроваджує на Україні свою мову і культуру, на Україні відкриті російські школи, чого нема в Росії. Називав все це засиллям росіянами українців.

На запитання прокурора свідок ЛАШМАНОВ відповів:

Підсудний дійсно це говорив, що Україні від РСФСР слід відгородитись штиками. При цій розмові було чоловік 10 військовослужбовців. Про БАНДЕРУ в моїй присутності він нічого не говорив.

На запитання адвоката свідок ЛАШМАНОВ відповів:

Такі розмови від САЧУКА я чув один чи два рази. Виникали вони з теми політзаняття. З ним сперечались, доводили, що він не прав, як він на це реагував, не знаю.

На запитання головуючого свідок ЛАШМАНОВ відповів:

САЧУК говорив, що культура розвивалась краще, коли б Україна була самостійною. Мої покази на попередньому слідстві записано вірно, і коли є запис, що підсудний говорив, що український народ не міг навіть стогнати, то це вірно. Розмова ця була в 1958 році і я зараз міг це і упустити.

На запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Я говорив, що при царизмі народ міг хоча б стогнати, а в період культу особи СТАЛІНА не міг і стогнати.

На запитання адвоката свідок ЛАШМАНОВ відповів:

Чи пов'язував САЧУК це з культом особи СТАЛІНА, не пам'ятаю.

На запитання підсудного свідок ЛАШМАНОВ відповів:

Націоналістичні розмови САЧУК вів не один раз. Агітувати нас не було потреби, але яку мету він хотів досягти цими розмовами, не знаю. Розмови ці залишали неприємний осадок і САЧУКА було заслухано на комсомольських зборах.

Свідок БЕЛІК Василь Васильович, 1919 року народження, українець, чл[ен] КПРС, працює на Луцькому машзаводі головою завкому, прож[иває] в м. Луцьку, вул. Радянська, 17, кв. 15, підсудного знає, не в спорі, попереджений за ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА я знаю з 1961 року. На дільниці, де він працював, я був майстром. Зайшовши одного разу в цех, я побачив САЧУКА дуже схвильованим, він говорив, що всіх тих коленчиків-перевертнів, які не вчать своїх дітей української мови, я б передушив, прийде час і український народ вишвирне їх з України. Я зрозумів, що він вороже настроєний проти Радянської влади, висловлює націоналістичні судження, і вирішив з ним поговорити. Я запросив його в кабінет і в розмові він заявив, що Росія пригноблює український народ, насаджує свою мову, для чого на Україні відкрито багато російських шкіл. Український уряд посаджений Росією. Не дивлячись на те, що М. С. ХРУЩОВ заявляє, що Радянський Уряд не втручається в внутрішні справи інших країн, насправді це не так. Ми втручаємось в справи Польської Народної Республіки, Об'єднаної Арабської Республіки.

Заявив, що в Алжирі колоніалізм тріщить по всіх швах, це ж саме буде з російським колоніалізмом на Україні. Вихваляв БАНДЕРУ, ПЕТЛЮРУ, називаючи їх політичними діячами, героями українського народу, зазначаючи, що він гордиться, коли його називають БАНДЕРОЮ. Я намагався його переконати, що він не правий у своїх судженнях, але це не допомогло.

САЧУК відвідував політінформації, бесіди, які проводились, задавав питання і сам відповідав на них, неправильно трактуючи політику нашого Уряду. Доводив, наприклад, що хоча ми наздогнали Америку по виробництву молока і м'яса, цих продуктів в магазинах немає.

Коли зайшла мова про закриття в Луцьку тюрми, САЧУК заявив, що одну закрили, а другу відкрили і причому відкрили біля пединституту з тим, що коли студенти, як прогресивна молодь України, піднімуть повстання проти російського гноблення, їх відразу візьмуть у тюрму.

На запитання прокурора свідок БЕЛІК відповів:

Антирадянські, націоналістичні розмови САЧУК завжди вів в присутності робітників, а коли я натрапляв на ці розмови, то забирав САЧУКА. Він говорив, що виборна політика СРСР невірна, він завжди голосує проти, а в списках показують 100 %. Керівники Уряду України поставлені Москвою, народ їх не обирав і не знає. САЧУК засуджував дружбу Радянського Союзу з країнами соціалізму, що ми допомагаємо всім країнам, що впливає на життєвий рівень нашого народу.

На запитання адвоката свідок БЕЛІК відповів:

САЧУК говорив, що Суд у нас самий справедливий і при виборах його він голосував за нього, а коли обирають органи влади, він голосує проти.

На запитання головуючого свідок БЕЛІК відповів:

Антирадянські, націоналістичні висловлювання я чув від САЧУКА на протязі більше року. САЧУК засуджував політику Радянського Уряду, вказуючи, що ХРУЩОВ втручається в справи Польської, Німецької Демократичної і Об'єднаної Арабської республік і що він хитрий, як "Лис Микита".

В присутності нормувальника цеху ЄЖОВА САЧУК говорив, що коли б у нього були б гроші, він придбав би типографію, де можна було б друкувати листівки, які б закликали до боротьби за самостійну Україну.

Покази дані мною на попередньому слідстві, я повністю стверджую.

На запитання підсудного свідок БЕЛІК відповів:

Наш завод – молоде підприємство, і були неполадки, які ми повинні були усувати своїми силами, а САЧУК мішав особисте з державним. З САЧУКОМ як з людиною у мене взаємовідносини нормальні, а по роботі було різне. САЧУК агітував робітників, щоб звільнялись з роботи, бо низькі розцінки. Коли я вже працював в завкомі, САЧУК писав 2 скарги, обидві вони вирішені вірно. За одну рацпропозицію йому було виплачено, а за другу запропонували виплатити як за удосконалення, від чого він відмовився.

Я не раз говорив САЧУКУ, щоб він покинув свою ворожу агітацію, бо буде відповідати перед народом.

На запитання головуючого свідок БЕЛІК відповів:

САЧУК працював непогано, сам він грамотний, начитаний.

В судовому засіданні оголошено перерву до 11 вересня 1963 р. 10 год. ранку.

Судове засідання продовжено 11/IX.[19]63 р. в тому ж складі суддів.

Підсудний САЧУК заявив клопотання про долучення до справи характеристики, що мається в особистій справі, яка знаходиться в Луцькому військкоматі.

Суд запитує думку сторін про можливість задоволення клопотання.

Прокурор вважає можливим задоволити клопотання, залучивши до справи вказану характеристику.

Адвокат клопотання підсудного підтримує.

Суд, заслухавши думки сторін, порадився на місці,

У Х В А Л И В:

клопотання підсудного САЧУКА задоволити, витребувати з військкомату характеристику та долучити її до справи.

Свідок КАРДАШ Віктор Йосипович, 1937 р[оку] народження, українець, проживає в м. Луцьку, вул. Волгоградська, 6, працює на Луцькому машзаводі фрезерувальником, підсудного знає, не в спорі, попереджений ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА я знаю по спільній роботі на машинобудівельному заводі. Неодноразово я сам чув, а також розповідали інші робітники, що САЧУК вів націоналістичні, ворожі розмови. Так, наприклад, в складі, де я і САЧУК одержували запчастини, кладовщик КОВАЛЬЧУК сказала, що погано, що школа, побудована біля вокзалу, українська. САЧУК втрутився в розмову і сказав, що на Україні школи повинні бути тільки для українців, що у нас і так набудували російських шкіл, а в Росії шкіл для українців немає і навіть не вивчається українська мова. Тоді КОВАЛЬЧУК сказала: “Ви націоналіст”, на що САЧУК відповів: “Так, я націоналіст”.

На запитання головуючого свідок КАРДАШ відповів:

На попередньому слідстві я говорив так, як і тепер. З роботою САЧУК справлявся.

На запитання підсудного свідок КАРДАШ відповів:

Що САЧУК систематично займався пропагандою, сказати не можу.

Свідок ОЛІШАНСЬКИЙ Антон Антонович, 1927 р[оку] народження, українець, чл[ен] КПРС, працює на Луцькому машинобудівельному заводі токарем, проживає в м. Луцьку, вул. Дубенська, 51, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178. 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА я знаю з 1962 року, коли ми стали разом з ним працювати. З цього часу я неодноразово чув антирадянські, націоналістичні розмови, які вів САЧУК серед робітників. Підійшовши одного разу до групи робітників, серед яких був САЧУК, я почув, що він проявляв невдоволення порядками в цеху, низькою оплатою роботи. Заявляв, що коли б Україна вийшла з складу СРСР, була самостійною, жити було б набагато краще. А то на Україні живуть росіяни, їдять український хліб і сало, а розмовлять по-українськи не хочуть. На Україні є російські школи, а в Росії українських шкіл немає.

Я доводив САЧУКУ, що він не прав, приводив приклад, що було б з Україною, коли б вона вийшла з Союзу РСР до війни і інше. Він зі мною не погоджувався.

Ще був випадок, коли ми переміщали устаткування з одного цеху в інший. Тоді САЧУК знову говорив про самостійну Україну. Вихваляв БАНДЕРУ, називаючи його борцем за національну незалежність України, політичним діячем, якого народ не зрозумів, проклинав Богдана ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, який приєднав Україну до Росії.

Вважав, що в нашій літературі рідко зустрічається правда, а книжок про героїв українського народу взагалі немає. Уряд Радянської України САЧУК називав “ставлениками Москви”, доводив, що він обмежений в своїй діяльності, не користується авторитетом.

Я неодноразово говорив САЧУКУ, що він невірно розуміє і трактує національне питання, радив читати твори В. І. ЛЕНІНА, на що САЧУК відповів, що ЛЕНІН був росіянин і думав про інтереси росіян, а не українців.

В таку полеміку з САЧУКОМ я вступав 2–3 рази, а потім зрозумів, що він твердо переконаний в своїх націоналістичних поглядах.

На запитання прокурора свідок ОЛІШАНСЬКИЙ відповів:

Під час таких розмов САЧУКА завжди було 5 або більше робітників. Становище України в Союзі РСР називав колоніальним. Говорив, що вона повинна звільнитись від російського колоніалізму таким шляхом, яким звільняються країни Африки. Про упадок української культури, а також про виборчу систему, я від нього не чув.

На запитання адвоката свідок ОЛІШАНСЬКИЙ відповів:

Коли мова йшла про БАНДЕРУ, я доводив САЧУКУ, що такого діяча народ не міг підтримати, за його вказівкою народ душили закрутками, і він тоді зі мною погодився. На виробництві працював він посередньо.

На запитання нарзасідателя т. ВЕСЕЛОВОЇ свідок ОЛІШАНСЬКИЙ відповів:

Коли робітники були невдоволені низькими розцінками, то я не думаю, щоб це було під впливом САЧУКА.

На запитання головуючого свідок ОЛІШАНСЬКИЙ відповів:

САЧУК говорив, що Україна багата, але коли б вона була самостійною, жити було б набагато краще.

На запитання підсудного свідок ОЛІШАНСЬКИЙ відповів:

Я стверджую, що САЧУК говорив, ніби Уряд України – "ставленики Москви", висловлював незадоволення, що на Україні живуть росіяни, а розмовляти на українській мові не хочуть. При цьому він заявив, що можете на мене заявити, я не боюсь. Я відповів, що він просто хвора людина.

Свідок ТОМКО Микола Іванович, 1938 року народження, українець, член КПРС, проживає в м. Луцьку, вул. Радянська, 79, працює на Луцькому машинобудівельному заводі наладчиком, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА я знаю з 1961 року. При першому знайомстві він справив на мене враження грамотної, начитаної людини. Але з дальнійших розмов я зрозумів, що це націоналіст, вороже настроєна до Радянської влади людина. Коли у нас зайшла розмова про видатних людей, САЧУК зарахував до них БАНДЕРУ, ПЕТЛЮРУ, МАЗЕПУ, а коли я заперечив і сказав, що це зрадники українського народу, САЧУК відповів, що я мало читаю і тому не розумію, що вони дали для українського народу. Називав їх патріотами, справжніми борцями за самостійну Україну.

У нас в цеху були деякі неполадки і тому іноді робітники були чимось незадоволені, а САЧУК завжди намагався використати це незадоволення, щоб завести націоналістичну, антирадянську розмову. Так, в присутності багатьох робітників, він вів розмову про те, що Україні слід вийти з складу Союзу РСР, бути самостійною, щоб її багатства не вивозились в Росію і інші країни, тоді матеріальний рівень життя людей підвищиться. Що зараз Україна під ярмом Росії, яка насаджує свою мову, культуру і старається русифікувати український народ.

САЧУК ненавидів українців, які розмовляють на російській мові, називав їх перевертнями. В цьому він упрікав мене, ПОЛІЩУК Валентину та інших робітників.

На запитання прокурора свідок ТОМКО відповів:

Розмови про те, Україна може існувати самостійно від Росії, про русифікацію росіянами українців, САЧУК вів під час перезмін, в обідню перерву завжди в присутності значної кількості робітників.

На запитання адвоката свідок ТОМКО відповів:

Розмову відносно русифікації я чув один раз, другий раз чув, як САЧУК вихваляв самостійну Україну, яка повинна відійти від Росії. Працював САЧУК спочатку непогано, а потім гірше. Рацпропозиції вносив, скільки, не пам'ятаю.

На запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Джерелом моїх висловлювань завжди було невдоволення діями начальства. Про БАНДЕРУ мені хтось говорив, що це бандит, а я заперечив і сказав, що він був політичний діяч.

На запитання головуючого свідок ТОМКО відповів:

Свої покази на попередньому слідстві стверджую. Розмова про те, що Україна має економічні умови для самостійного існування, що вона може відокремитись від Росії, була в присутності робітників. Розмови ці я розцінюю як ворожі, шкідливі радянському ладу.

На запитання підсудного свідок ТОМКО відповів:

Розмови про самостійну Україну я вважаю ворожими тому, що Україна без Росії, без інших радянських республік була б економічно слабкою, не мала б тієї оборонної могутності і капіталістичні держави розірвали б її по шматках. Чи це було невдоволення, чи агітація, не знаю, але висловлювання були націоналістичні, ворожі.

Свідок ГРИНІШИН Михайло Михайлович, 1937 року народження, українець, член КПРС, проживає в м. Луцьку, вул. Щорса, 37, працює на машинобудівельному заводі фрезерувальником, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА я знаю з 1960 року, працювали ми з ним в одному цеху. Спочатку працював добре, а потім став працювати гірше, висловлював невдоволення заробітками, існуючими порядками і радянською владою. Серед робітників висловлював наклепи на радянську виборчу систему, вважаючи її недемократичною, вказував, що кандидатів призначають комуністи. Говорив, що він завжди голосує проти і на бюлетнях пише: "Голосую за мир, демократію, проти комуністів". Розповсюджував націоналістичні вигадки про русифікацію українців росіянами, що росіяни набудували на Україні своїх шкіл, запроваджують свою культуру. Що заженуть українців працювати на Братську ГЕС*** і заставлять співати "Росія, родіна моя".

Вихваляв ПЕТЛЮРУ і СКОРОПАДСЬКОГО, виставляючи їх як борців за інтереси українського народу, борців за самостійну Україну.

На запитання прокурора свідок ГРИНІШИН відповів:

САЧУК говорив, що в даний час Україна знаходиться на положенні колонії, але вона звільниться від колоніалізму. Відносно Уряду України говорив, що він залежить від Росії. Своїх націоналістичних поглядів він не скривав, висловлював їх серед робітників відкрито. Погляди ці шкідливо впливали на робітників, так як між ними є різні люди, багато молоді.

На запитання адвоката свідок ГРИНІШИН відповів:

САЧУК взагалі говорив про виборчу систему, що нам дають кандидатів, а ми повинні за них голосувати.

На запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Коли заходила мова про вибори, включались і інші робітники, і я міг сказати, що краще було б, коли голосували за 2 кандидатів. На виборчих бюлетнях я ніколи нічого не писав.

На запитання підсудного свідок ГРИНІШИН відповів:

Мене особисто Ви не загітували, а на інших робітників Ваші розмови діяли шкідливо.

Свідок КОЛОМІН Олексій Павлович, 1920 р[оку] народження, росіянин, чл[ен] КПРС, проживає в м. Луцьку, вул. Шкільна, 17, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУК працював в зміні, де я був майстром. До роботи він відносився непогано. В цей час були проведені деякі зміни в нормах, в розцінках і САЧУК з цього приводу висловлював невдоволення. Одного разу я, як майстер, підійшов до станка САЧУКА і він нав'язав мені розмову антирадянського, націоналістичного змісту. Ця розмова зводилась до того, що росіяни пригноблюють українців, не дають розвиватись українській культурі, не популяризуються твори Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Україна повинна відокремитись від Росії і бути самостійною, соціалістичною державою. Я спорив з ним, доводив його неправоту, але він залишився при своїх переконаннях.

На запитання прокурора свідок КОЛОМІН відповів:

З САЧУКОМ я мав одну таку розмову. З неї я зрозумів, що САЧУК за таку Україну як, наприклад, Чехословакія, Польща.

23 Зам. 5156

На запитання адвоката свідок КОЛОМІН відповів:

САЧУК був за самостійну соціалістичну Україну. До роботи він відносився добре.

На запитання головуючого свідок КОЛОМІН відповів:

Розмова виникла по ініціативі САЧУКА, тому я вважаю, що він з нею нав’язався.

На запитання підсудного свідок КОЛОМІН відповів:

Що САЧУК систематично займався серед робітників антирадянською пропагандою, я сказати не можу.

Свідок ОСАДЧИЙ Валеріан Олександрович, 1936 р[оку] народження, українець, чл[ен] КПРС, проживає в м. Луцьку, вул. Щорса, 37, працює на машзаводі диспетчером, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

САЧУКА знаю з вересня місяця 1961 року, з ним ми працювали на одному станку. Спочатку до роботи САЧУК відносився добре, але з грудня місяця він став робити прогули без поважних причин, гірше ставитись до роботи. Одного разу, в суботу, я підійшов до групи робітників, серед яких САЧУК вів розмову, засуджуючи політику Радянського Уряду по допомозі іншим народам, особливо народам Африки, що все віддаємо чорношкірим, а наш народ голодний. Що М. С. ХРУЩОВ веде невірно політику і що він “хитрий, як Лис Микита”.

В березні місяці мене перевели на роботу в інший цех і з САЧУКОМ я став зустрічатись рідше. Літом 1962 р. в обідню перерву зібралось чоловік 10 робітників, серед яких САЧУК знову вів антирадянські, націоналістичні розмови. Так, він говорив, що землю слід роздати одноосібникам у приватне користування, тоді у нас більше буде хліба, засуджував політику партії і Уряду про реорганізації МТС, що ця реорганізація привела до розвалу колгоспів. САЧУК дуже не любить людей, які розмовляють на російській мові. Неодноразово нападав на ПОЛІЩУК Валентину, висміюючи її, що закінчила український інститут, а говорить по-російськи.

ПОЛІЩУК давала мені читати вірш, написаний САЧУКОМ. У ньому оспівувалась природа України, але відчувається націоналістичний дух.

На запитання прокурора свідок ОСАДЧИЙ відповів:

Ці розмови були шкідливі і могли впливати на робітників.

На запитання адвоката свідок ОСАДЧИЙ відповів:

Таких розмов від САЧУКА я чув 2 рази.

На запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Допомогу африканським державам я не засуджував, але говорив, що це впливає на наш добробут. Сам я не говорив, що М. С. ХРУЩОВ “хитрий, як Лис Микита”, можливо це сказав хтось інший, а я лише підтримав.

На запитання головуючого свідок ОСАДЧИЙ відповів:

САЧУК говорив, що землю слід віддати в одноосібне користування, бо М. С. ХРУЩОВ розвалив колгоспи.

На запитання головуючого підсудний САЧУК відповів:

Я не говорив, що М. С. ХРУЩОВ розвалив колгоспи, а сказав, що реорганізація МТС на перших порах не принесла позитивних наслідків. Говорив, що слід організувати дослідні господарства, а не розпустити колгоспи.

Свідок СМОЛІН Геннадій Констянтинович, 1945 р. народження, росіянин, працює на машинобудівельному заводі, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

З САЧУКОМ я зустрічався на роботі. Про нього можу сказати, що це людина настроєна антирадянськи, з націоналістичними судженнями. Часто в перервах між роботою, а також і в робочий час, він вступав з робітниками в спори, доводячи, що Україна під ярмом Росії, а повинна вона бути самостійною, мати свою армію, свої закони і кордони. В даний час частина багатств попадає в Росію, а український народ живе погано. Вихваляв ПЕТЛЮРУ, МЕЛЬНИКА, називаючи їх борцями за свободу України, патріотами.

Що ЩОРС і БОЖЕНКО не є героями українського народу, бо вони продались Росії.

Такі розмови я чув неодноразово. Робітники йому роз'яснювали, що він неправ.

На запитання адвоката свідок СМОЛІН відповів:

Як працював САЧУК, я сказати не можу.

На запитання головуючого свідок СМОЛІН відповів:

Покази на попередньому слідстві стверджую.

На запитання підсудного САЧУКА свідок СМОЛІН відповів:

Мене САЧУК не агітував. Що систематично займався пропагандою, сказати не можу, хоча ці розмови були ворожі.

Свідок МАЄВСЬКИЙ Леонід Федорович, 1930 р[оку] народження, українець, проживає в м. Луцьку, вул. Леніна, 76, працює на машзаводі, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

В минулому році я був головою завкому профспілки. В завком надійшла скарга від САЧУКА на невірно проведений розрахунок за виконані ним роботи. Я запросив САЧУКА і майстра БЕЛІКА до себе в кабінет, щоб вияснити, в чому справа. Майстер БЕЛІК став говорити САЧУКУ, що він погано відноситься до роботи, робить прогули, веде між робітниками антирадянські, націоналістичні розмови, висловлює невдоволення радянським ладом.

У відповідь на це САЧУК став зводити наклепи на Радянський Уряд, радянський лад, вихваляти бандерівців. Що керівників Уряду України він не визнає, що ПІДГОРНИЙ і ЩЕРБИЦЬКИЙ – "ставленики Москви", народ їх не поважає. Справжніми керівниками і патріотами України були ПЕТЛЮРА і ГРУШЕВСЬКИЙ. Що Україна повинна мати свою армію, свої гроші і бути самостійною державою. САЧУК поносив Червону Армію і вихваляв армію МАХНО як справедливу. В своїх висловлюваннях САЧУК дійшов до того, що став вихваляти західнонімецького канцлера АДЕНАУЕРА, говорячи, що цей старик – дальноглядний політик, не дивлячись на втрати, яких зазнала Німеччина у 2-й Світовій війні, він зумів забезпечити високий життєвий рівень населення.

Я і БЕЛІК намагались довести САЧУКУ неправоту його тверджень, але він залишився при своїх націоналістичних переконаннях.

На запитання прокурора свідок МАЄВСЬКИЙ відповів:

САЧУК говорив, що Україна повинна бути самостійною націоналістичною державою. У відношенні виборчої системи не говорив. Розмову з ним я мав один раз.

На запитання адвоката свідок МАЄВСЬКИЙ відповів:

Аденауера вихваляв як зразок керівника державою, що він підняв Німеччину. САЧУК подав заяву на неповну виплату грошей за виконану роботу. Вирішена вона не на користь САЧУКА.

На запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Аденауера я, можливо, і згадав, але не вихваляв його, а сказав, що він старий, а тримає в руках державу.

На запитання головуючого свідок МАЄВСЬКИЙ відповів:

САЧУК говорив, що ПІДГОРНИЙ і ЩЕРБИЦЬКИЙ не захищають інтересів українського народу. ГРУШЕВСЬКИЙ, ПЕТЛЮРА, БАНДЕРА – політичні діячі, які могли б стояти при владі на Україні. Україна повинна бути самостійною, мати свої гроші, свої національні українські школи.

На запитання підсудного САЧУКА свідок МАЄВСЬКИЙ відповів:

Мене САЧУК не агітував. Чи займався він систематичною агітацією, сказати не можу.

Свідок ДУБЕНКО Володимир Олексійович, 1940 р[оку] народження, працює в Управлінні охорони громадського порядку, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК, суду пояснив:

На запитання підсудного свідок ДУБЕНКО відповів:

САЧУКА знаю по роботі на машзаводі. Ніяких антирадянських, націоналістичних висловів від нього я не чув. Не чув про це і від робітників.

Свідок СІНЧУК Павло Федорович, 1932 р[оку] народження, працює на машзаводі, чл[ен] КПРС, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК.

На запитання підсудного САЧУКА відповів:

Мені стало відомо, що САЧУК займається антирадянською, націоналістичною пропагандою на партзборах, де ОЛІШАНСЬКИЙ робив доповідь і наводив ці факти. Мене особисто САЧУК не агітував.

На запитання адвоката свідок СІНЧУК відповів:

Працював я з САЧУКОМ в різних змінах, тому сказати, як він працював, не можу.

Свідок ШОСТАК Степан Олексійович, 1939 р[оку] народження, працює токарем на машзаводі, чл[ен] ВЛКСМ, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК.

На запитання підсудного відповів:

Щоб САЧУК займався агітацією, я не чув. Про те, що САЧУК – націоналіст, мені ніхто не говорив.

На запитання адвоката свідок відповів:

Працював він, як усі, мав прогули. Рацпропозиції подавав.

Свідок ПОЛЕНЧИК Олексій Григорович, 1927 р[оку] народження, чл[ен] КПРС, працює начальником цеху машзаводу, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК.

На запитання підсудного відповів:

Що САЧУК займається антирадянською пропагандою, я чув від майстра і робітників. Про це говорив з САЧУКОМ в моїй присутності БЕЛІК. Коли поступив в 1961 р., то працював спочатку добре, потім став не виконувати змінні завдання, робив прогули.

В судове засідання не з'явилися свідки ЄМЕЛЬЯНОВ, ПЕРВИНЕНКО, ПОЛІЩУК, МЕЛЬНИК, ШВЕЦЬ, ЄЖОВ – який залишив заяву, в якій стверджує свої покази на попередньому слідстві.

Суд запитує думку сторін з приводу свідків, які не з'явилися.

Прокурор вважає судове слідство кінчати у відсутності нез'явившихся свідків.

Адвокат вважає можливим судове слідство закінчити у відсутності всіх нез'явившихся свідків, крім ШВЕЦЬ.

Підсудний САЧУК просить допитати свідків ШВЕЦЬ, ПОЛІЩУК і МЕЛЬНИК.

В судовому засіданні оголошено перерву до 12/IX.[19]63 р. 10 г[одини] ранку.

Судове засідання продовжено 12/IX.[19]63 р. в тому ж складі суддів.

Головуючий оголосив відповідь міськвійськкомату про те, що особистої справи САЧУКА у них немає.

Свідок ШВЕЦЬ Яків Іванович, 1922 року народження, працює на машзаводі токарем, підсудного знає, не в спорі, попереджений по ст. ст. 178, 179 КК.

На запитання підсудного відповів:

Ніяких антирадянських, націоналістичних висловлювань від САЧУКА я не чув, не чув про це і від інших робітників.

На запитання адвоката свідок ШВЕЦЬ відповів:

Разом ми працювали декілька місяців, як САЧУК відносився до роботи, не знаю, працювали в різних змінах. Чи вносив він рацпропозиції, не знаю.

На запитання головуючого свідок ШВЕЦЬ відповів:

На партзборах, де говорили про поведінку САЧУКА, я не був.

Головуючий запитує думку сторін з приводу закінчення судового слідства без свідків ПОЛІЩУК, у якої хвора дитина, і МЕЛЬНИК, який ухиляється від явки.

Сторони не заперечують проти закінчення судового слідства без нез'явившихся свідків.

Суд, порадившись на місці,

У Х В А Л И В:

судове слідство закінчити без свідків ПОЛІЩУК і МЕЛЬНИК.

В порядку доповнення на запитання адвоката підсудний САЧУК відповів:

Я походжу з селян-бідняків. Мій батько зараз працює теслярем. У мене ніколи не було й думки займатись антирадянською агітацією, все, що я говорив, говорив відкрито і не думав, що це вороже. Тепер я зрозумів, що деякі мої висловлювання були невірні, але ворожими, підривними, я їх не вважаю. Вони

були непотрібні нікому, я їх більше ніколи не допущу. Я не стверджував, але думав, що Україну слід відокремити від Росії, але в даний час міжнародне становище показує протилежне.

Знаходячись в Радянській Армії, я захворів на розширення щитовидної залози.

В комсомолі я був з 1949 по 1959 рік, вибув механічно в зв'язку з тим, що мене райком комсомолу відмовився взяти на облік тому, що за антирадянські висловлювання мені була оголошена догана з занесенням в особову справу.

Збірка моїх віршів називається "Незакінчені усмішки". Це вірші ліричного характеру, де оспівується любов до Батьківщини, народу, вірші про Кубу. Я збирався вступати на факультет журналістики.

Судове слідство по справі закінчено.

Слово для підтримання державного звинувачення надається прокурору т. КРАВЧЕНКО, який вважає обвинувачення доведеним, кваліфікацію злочину вірною і просить обрати по ст. 62 ч. І КК 6 років позбавлення волі в ВТК**** посиленого режиму і 3 роки висилки після відбуття основної міри покарання.

Винести окрему УХВАЛУ про притягнення до кримінальної відповідальності свідка МЕЛЬНИК.

Слово для захисту інтересів підсудного САЧУКА надається адвокату т. ПЛОСКОНОС, який вважає, що звинувачення не знайшло свого повного ствердження, просить оцінити всі обставини справи, визнання САЧУКОМ, що його думки були невірні, і обрати міру покарання м'якше, ніж просив прокурор.

Надається останнє слово підсудному САЧУКУ, який просить звернути увагу на те, що він усвідомив і засудив свої вчинки, раніше не судимий, служив в Радянській Армії, ніякої шкоди Радянській владі не причинив, обрати покарання значно м'якше, ніж просив прокурор.

Суд відокремлюється в нарадчу кімнату для винесення вироку, вернувшись, оголосив вирок, порядок та строк його оскарження до Верховного Суду УРСР.

Судове засідання закінчено о 17 год.

Головуючий (підпис нерозбірливий).

Секретар (підпис нерозбірливий).

Копія.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 306–327.

---

*Машинно-тракторна станція: державне сільськогосподарське підприємство з технічного і організаційного обслуговування колгоспів. В 1958 р. реорганізоване в РТС (ремонтно-технічна станція).

**Військова частина.

***Гідроелектростанція.

****Виправно-трудова колонія.

Документ № 160

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ САЧУКУ ЮРІЮ ГРИГОРОВИЧУ

м. Луцьк, 12 вересня 1963 року

ТАЄМНО

В И Р О К

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1963 року вересня 12 дня Судова колегія в кримінальних справах Волинського обласного суду, в складі:

головуючого БЕЛОВА

народних засідателів: ВЕСЕЛОВОЇ-КОЗЮРА

ГУМЕНЮКА
при секретарі КУЦ
з участю прокурора КРАВЧЕНКО
– // – адвоката ПЛОСКОНОСА

розглянула у закритому судовому засіданні в м. Луцьку справу про обвинувачення Сачука Юрія Григоровича, 21 січня 1932 року народження, уродженця с. Линів Горохівського району Волинської області, українця, п/п, з середньою освітою, не одруженого, службовця, не судимого, за ст. 62 ч. І КК УРСР.

Матеріалами попереднього і судового слідства судова колегія

В С Т А Н О В И Л А:

Підсудний САЧУК, перебуваючи на службі в Радянській Армії в 1957–1958 роках і працюючи на Луцькому машинобудівельному заводі в 1961–1962 роках, серед військовослужбовців частини і робітників заводу проводив антирадянську пропаганду і агітацію, спрямовану на підрив та ослаблення радянської влади.

САЧУК, проводячи ворожу антирадянську агітацію, пропагував ідею відокремлення України від Радянського Союзу, висловлював вороже відношення до громадян російської національності, ототожнював положення колоніальних народів Африки з положенням народів союзних республік Радянського Союзу, наводив наклеп на державний і суспільний лад в СРСР та Уряд Радянської України, а також виборчу систему, викривлював зовнішню і внутрішню політику Радянського Уряду, вихваляв запроданців українського народу, українських буржуазних націоналістів БАНДЕРУ, ПЕТЛЮРУ та інших.

Виновність в закинутому обвинуваченні САЧУК не визнав, але в своїх поясненнях, як на попередньому слідстві, так і в судовому засіданні, окремі пункти обвинувачення визнав і пояснював, що нічого ворожого в своїх висловлюваннях він не знаходить.

Матеріали попереднього слідства, свідчення допитаних в суді свідків ЛАШМАНОВА, БЕЛІКА, ОЛІШАНСЬКОГО, ТОМКО, ГРИНІШИНА, КОЛОМІНА, ОСАДЧОГО, СМОЛІНА, МАЄВСЬКОГО, КАРДАШ вина САЧУКА в заподіяному ним злочині, передбаченому ст. 62 ч. І КК УРСР, повністю стверджена.

Таким чином, Судова колегія прийшла до висновку, що САЧУК заподіяв злочин, який вірно кваліфіковано за ст. 62 ч. І КК УРСР, за що він повинен нести відповідальність.

Керуючись ст. ст. 323–324 КПК УРСР, Судова колегія Волинського обласного суду

П Р И Г О В О Р И Л А:

САЧУКА Юрія Григоровича на підставі ст. 62 ч. І КК УРСР до позбавлення волі з відбуттям у виправно-трудовій колонії посиленого режиму на 5 (п’ять) років з засланням на 2 (два) роки.

Міру запобіжного заходу САЧУКУ залишити попередню, утримання під вартою і початок відбуття покарання рахувати з 17 квітня 1963 року.

Судові витрати по справі покласти на засудженого САЧУКА.

Вирок може бути оскаржений до Верховного суду УРСР в строк 7 днів з дня вручення копії вироку засудженому.

Головуючий: БЕЛОВ
Народні засідателі: ВЕСЕЛОВА, ГУМЕНЮК
Оригіналу відповідає:

В. О. Заст[упника] голови Волинського
обласного суду підпис (А. БЕЛОВ)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247, т. 1, арк. 330–331.

Д о к у м е н т № 161

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ І. ГРУШЕЦЬКОГО СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ М. В. ПІДГОРНОМУ ПРО ОБСТАВИНИ, ЩО ВИМАГАЮТЬ ЗАКРИТТЯ ЛУЦЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ

м. Луцьк, 26 березня 1960 року

01–7/52
СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КП УКРАЇНИ
товаришу ПІДГОРНОМУ М. В.*

В силу історичних обставин серед населення Волинської області, як і інших західних областей України, більш живучі пережитки минулого, зокрема націоналістичні та релігійні, ніж в інших областях України.

Партійні організації за останні роки провели певну роботу по вихованню населення в дусі пролетарського інтернаціоналізму та атеїзму. Внаслідок трудящі області активно включились в соціалістичне будівництво і з ненавистю ставляться до окремих націоналістичних проявів. Багато віруючих порвали зв'язки з релігією. Протягом цього року припинили діяльність біля 50 православних церков.

Однак в області ще діють 328 церков, які відвідує значна кількість населення, крім того налічується до 10 тисяч сектантів.

Велику роль в пожвавленні релігійності населення та підігріванні націоналістичних тенденцій відіграє Луцька духовна семінарія.

В період тимчасової німецької окупації у Луцьку знаходився центр автокефальної церкви України, яку очолював митрополит Полікарп (СИКОРСЬКИЙ)** – активний прислужник фашистської адміністрації і один із ідеологічних ватажків українського буржуазного націоналізму. У 1945 році на базі організованих в минулому Полікарпом автокефальних пасторських курсів, які підготовляли військових священиків для УПА–ОУН, була організована семінарія. Серед викладачів Луцької семінарії і досі є послідовники махрового націоналіста Полікарпа (СИКОРСЬКОГО).

До січня 1960 року ректором семінарії був активний соратник Полікарпа – ТУЧЕМСЬКИЙ, якого звільнено лише після неодноразового виступу обласної газети з компрометуючими матеріалами.

В результаті проведення ряду міроприємств з семінарії були усунені викладачі ВАСИЛЬЦЕВ С., ГРУШКО С., РИМАРЧУК Г. і інші, в минулому активні націоналісти, а також заарештовані і засуджені як націоналісти колишні викладачі семінарії – кандидат богослов'я БОГУСЛАВСЬКИЙ Є., в минулому голова петлюрівського військово-польового суду, та БРУК І. – шпіон німецької розвідки, що підтримував зв'язок з бандами ОУН.

Однак і нинішній склад викладачів духовної семінарії не став кращим. Переважна більшість з них характеризуються крайньою реакційністю і ворожим відношенням до радянської дійсності, в минулому – це активні діячі ОУН.

Наприклад, ВИНЦУКЕВИЧ М. С. – в період німецької окупації співробітничав з гітлерівцями, з церковного амвону проголошував здравиці фашистам і прокльони Радянській Армії та партизанам, за антирадянський прояв його син Петро засуджений на 10 років.

Помічник інспектора, виходець з націоналістично-куркульської родини, НЕГОДА В. Д. в період літніх канікул, використовуючи свої старі зв'язки, вербував в західних областях України майбутніх семінаристів. В 1958 році він схилив до вступу в семінарію 10 чол., які були в минулому бандитами ОУН або бандпосібниками.

Подібно настроєні і викладачі САГАЙДОВСЬКИЙ М., АЛТУНІН В., ШИМАНСЬКИЙ, КОЛОБОВ, ДИКУН та інші.

Такий реакційний склад викладачів виховує в семінаристів негативне відношення до радянської дійсності, релігійний фанатизм і реакційний світогляд. Їх діяльність всеціло спрямована на те, щоб перетворити Луцьку семінарію в розсадник українського націоналізму, зробити її вогнищем релігійного фанатизму і ханжества. Вони вживають всякі заходи до того, щоб укріпити семінарію організаційно, поліпшити її матеріальне становище, збільшити кількість семінаристів.

В результаті такої діяльності семінарії і її викладачів в семінарію линуть всілякі покидьки суспільства, серед яких є багато націоналістично настроєних осіб.

Так, за період з 1945 по 1959 рік до семінарії було прийнято 458 чол., закінчило її – 197. За невеликим винятком, основна маса слухачів і випускників являє собою політично ворожу категорію осіб.

Із загальної кількості 182 чол., що подали заяви в семінарію у 1956 році, понад 100 – активні учасники банд ОУН, бандпосібники, службовці німецьких каральних органів. У 1957 році таких осіб було 20, намагались пролізти до семінарії вони і в наступні роки. Хоч більшість з них під різними приводами в семінарію не були допущені, однак туди вдалось вступити багатьом з тих, хто має націоналістичні і антирадянські погляди.

Наприклад, проводили підривну діяльність і агітацію проти політики Партії і Радянського уряду серед своїх однокашників семінаристи САВЧУК В. Н., ШАНАЙДА В. І., ГУЦАЛ М. О., КВАСНИЦЯ В. І. і багато інших. Зараз в 4-х класах семінарії навчається 115 осіб, серед яких значна частина вороже настроєні по відношенню до Радянської влади і виношують націоналістичні погляди.

Якщо в інших семінаріях є значна кількість вихованців з числа нероб і морально зіпсованих людей, з яких виходять “погані” попи, то з Луцької семінарії, з переважної більшості її вихованців виходять служителі церкви з націоналістичними поглядами, носії політично ворожих тенденцій, які є небезпечними для нашої прикордонної області, де ще повністю не ліквідований грунт для поширення націоналістичних ідей і релігійного дурману.

В зв’язку з цим Волинський обком КП України просить закрити Луцьку духовну семінарію.

Секретар Волинського
обкому КП України (підпис) (І. ГРУШЕЦЬКИЙ)

На останній сторінці оригіналу документа є два нерозбірливих підписи.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 473, арк. 16–18.

---

[*]Подається без стилістичних правок.
[**]Так у документі. Правильно – Сікорський.

Документ № 162

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ЛОКАЧИНСЬКОГО РАЙКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ М. ЛОЯНИЧА ВОЛИНСЬКОМУ ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПРИМІЩЕНЬ КОЛИШНІХ ЦЕРКОВ І МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ, В ЯКИХ ПРИПИНИЛОСЬ БОГОСЛУЖІННЯ

смт Локачі Волинської області,
30 січня 1961 року

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ
Локачинський районний комітет Волинської області
1 30 січня 1961 р.

Волынский обком КП Украины
Особый сектор
Общая часть
Вх. № 23/363
"1" II 1961 г.
Волинський обком КП України
Відділ пропаганди і агітації

ІНФОРМАЦІЯ

Про використання приміщень колишніх церков і молитовних будинків, в яких припинилось богослужіння.

Всього в Локачинському районі нараховується 23 православних церкви. Богослужіння проводиться лише в 7-ми приміщеннях, решта – 16 приміщень закриті, не використовуються ні для богослужіння, ні під соціально-культурні заклади та господарські цілі.

Молитовних будинків, в яких відправляли богослужіння релігійні сектанти, в районі було три. Зараз богослужіння в усіх будинках припинилось. Один з цих будинків використаний під сільський клуб і бібліотеку в с. Свинюхи, другий в с. Старий Загорів – під родильний будинок і фельдшерсько-акушерський пункт, третій молитовний будинок в с. Коритниця використовується зараз під школу.

Крім цього, в районі є один католицький костел в селі Кисилин, який колгосп використовує як приміщення для складання, сушіння і переробки льону.

Значна частина церков – 16 приміщень пустує по тій причині, що ще не проведена відповідна робота для корисного їх використання. Така робота партійними організаціями, сільськими Радами зараз проводиться.

Секретар Локачинського
райкому КП України (підпис) М. ЛОЯНИЧ

Волынский обком КП Украины
Отдел пропаганды и агитации
Вх. № 05–23
"3"II 1961 г.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 355, арк. 7.

Д о к у м е н т № 163

**ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ГОЛОВИ ОБЛАСНОГО СУДУ І. ЦЕЛУЙКА СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ Ф. І. КАЛИТІ ПРО ДОПУСК КОЛИШНІХ ЧЛЕНІВ ОУН ДО КЕРІВНИХ ПОСАД В КОЛГОСПІ ім. ДЗЕРЖИНСЬКОГО (с. Чорниж Колківського району)*[*]*

м. Луцьк, 6 липня 1962 року

СЕКРЕТНО

Волынский обком КП Украины
Особый сектор
Секретная часть
Вх. № 22/48
" 6 " VII 1962 г.
Подлежит возврату
секретарю Волинського обкому КП України
Тов. Калиті Ф. І.

В кінці червня місяця 1962 року обласним судом розглядалась кримінальна справа на бувших активних учасників ОУН – терористів ЛЯШУКА М. М., ЛЯЩУКА Г. І., ТАРАНА М. С. за ст. ст. 56, ч. 1, 58, 64 КК УРСР.

Злочинці звинувачувалися в тому, що вони в 1942–1945 роках скоїли ряд терористичних актів проти сільського активу села Чорниж Колківського району і, зокрема, вбили секретаря Чорнижської сільської Ради гр-на ЯСИНСЬКОГО, його родину в кількості 3-х чоловік, родину лісничого КОРНИЦЬКОГО в кількості 5 осіб, приймали участь в погромах радянських громадян польської національності та скоїли ряд інших тяжких державних злочинів.

За ці злочини ЛЯШУК М. М., ЛЯЩУК Г. І. засуджені до вищої міри покарання – розстрілу, а ТАРАН М. С. на 10 років позбавлення волі посиленого режиму.

При розгляді справи облсудом встановлено, що деякі бувші активні учасники бандитської боївки с. Чорниж працюють не на фізичних роботах, а навіть займали, а деякі і по цей час займають керівні посади в колгоспі ім. Дзержинського с. Чорниж.

Так, бувший активний учасник банди ОУН і співучасник злочинів скоєних ЛЯЩУКОМ, ЛЯЩУКОМ і ТАРАНОМ – ТОЧИНСЬКИЙ Стратон Павлович, який приймав участь в розстрілі активістів, зараз працює завгоспом колгоспу.

Засуджений по цій справі ЛЯШУК М. М. до моменту арешту працював ветсанітаром колгоспу, а ТАРАН М. працював старшим конюхом.

Рахуючи таке положення політично невірним, вважаю необхідним довести до Вашого відома.

Голова облсуду (підпис) І. ЦЕЛУЙКО

Колковский райком КП Украины
Вх. №3/47
"10"VII1962 г.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

На оригіналі документа є дві резолюції:

1. "т. Гаврилюк. Прошу дати пояснення по суті. Необхідно в кінці кінців навести порядок в справі добору і розстановки колгоспних кадрів".(Підпис нерозбірливий). 5.VII.62 р.;

2. "Одержано відповідь 14.VII–62 р. вх. № 01–6/1064 (дивись справу)".

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 514, арк. 49.

---

[*]Подається без стилістичних правок.

Документ № 164

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ КОЛКІВСЬКОГО РАЙКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ Ф. І. КАЛИТІ ПРО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ФАКТІВ, НАВЕДЕНИХ У ДОПОВІДНІЙ ЗАПИСЦІ ГОЛОВИ ОБЛАСНОГО СУДУ І. ЦЕЛУЙКА*

смт Колки Волинської області,
10 липня 1962 року

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ
Колківський районний комітет Волинської області

№ 4/25 “ 10 ” липня 1962 р.

*НЕТАЄМНО***

Волынский обком КП Украины
Особый сектор
Секретная часть
Вх. № 01–6/1064
“ 14 ” VII 1962 г.
Секретарю Волинського обкому КП України
Тов. Калиті Ф. І.

На Ваш № 01–2/365 від 6 липня 1962 року Колківський райком КП України повідомляє, що наведені факти в доповідній записці голови обласного суду тов. ЦЕЛУЙКО про те, що в колгоспі ім. Дзержинського с. Чорниж до керівництва колгоспом допускались бувші учасники банди ОУН, дійсно мали місце.

Райком партії, взнавши про неблагонадійність цих людей, щоб викрити їх бандитські дії і притягти до відповідальності, своїм листом від 15 квітня 1960 року поставив до відома бюро обкому КП України і просив через обласне управління КДБ надати допомогу міжрайонному управлінню КДБ по розслідуванню цієї справи, розслідування якої було закінчено в цьому році.

Учасники банди ОУН засуджені, що стосується ТОЧИНСЬКОГО Стратона Павловича, який зараз працює завгоспом колгоспу, то органи КДБ стверджують, що причетності його до вбивства людей немає ніякої і що він їм зараз потрібний, а тому райком партії і міжрайонне управління КДБ вважають недоцільним поки що вирішувати питання про звільнення його з роботи завгоспа колгоспу.

Секретар Колківського
райкому КП України (підпис) Г. ГАВРИЛЮК

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 2, спр. 514, арк. 50.

---

*Подається без стилістичних правок.
**В оригіналі документа викреслено слова “Цілком таємно” і поставлено печатку “НЕТАЄМНО”.

Документ № 165

ТЕЛЕФОНОГРАМА СЕКРЕТАРЕВІ ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ О. М. ШВИДАКУ ЩОДО СИТУАЦІЇ, ЯКА ВИНИКЛА В с. ШКЛИНЬ ГОРОХІВСЬКОГО РАЙОНУ ПРИ ВИВЕЗЕННІ З МІСЦЕВОЇ ЦЕРКВИ АКТИВОМ СЕЛА ЦЕРКОВНОГО МАЙНА*

с. Шклинь Горохівського району
Волинської області, 26 червня 1964 року

Секретарю обкома КП Украины
Тов. Швыдаку О. М.

ТЕЛЕФОНОГРАММА

Сегодня, 26 июня 1964 года, в селе Шклинь Гороховского района актив села решил вывезти из закрытой церкви церковное имущество. Жители села воспрепятствовали этому. С 11^{00} дня до 15^{00} в церкви находилось около 300 человек, шел спор, после которого пришли к общему мнению – закрыть церковь на два замка. Один ключ от замка находится у члена двадцатки, а другой – у члена актива села. На этом и разошлись.

Передал дежурный по управлению КГБ Щербак.
Приняла дежурная по обкому партии Полякова.

26 июня 1964 год, 19 часов 40 минут.

На оригіналі документа є резолюції:
1. Два підписи нерозбірливо.
2. "ІІІ. 64" (підпис нерозбірливий).
3. "На місце виїхав Федулов" (підпис нерозбірливий).

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 526, арк. 42.

---

*Подається без стилістичних правок.

Документ № 166

ПРОТОКОЛ ОГЛЯДУ ВИЛУЧЕНИХ ДОКУМЕНТІВ ІВАЩЕНКА ДМИТРА ПОЛІКАРПОВИЧА

м. Луцьк, 2 жовтня 1965 року

ПРОТОКОЛ
осмотра изъятых документов

" 2 " октября 1965 года гор. Луцк

Следователь УКГБ по Волынской области, – старший лейтенант КОЛЬЧИК, с участием преподавателей Луцкого педагогического института – КРИВШИЧ Василия Сергеевича, доцента, кандидата исторических наук, заведующего кафедрой марксизма-ленинизма, проживающего в г. Луцке, ул. Ленина, 15, кв. 17, ЛИЗОГУБ Марка Даниловича, доцента, кандидата исторических наук, проживающего в г. Луцке, ул. Словацкого, 11, кв. 3, ПОКАЛЬЧУК Владимира Феофановича, – и. о. доцента кафедры украинского языка и литературы, проживающего в г. Луцке, ул. Ковельская, 131, в присутствии понятых:

ЧЕРЕДНИК Павла Климовича, проживающего в г. Луцке, ул. Советская, 77, кв. 33, и ХИЖНЯК Ивана Никоновича, проживающего в г. Луцке, ул. Кузнецова, 2, кв. 21, с соблюдением требований ст. 190, 191, 195 УПК УССР, произвели осмотр документов из'ятых при личном обыске у ИВАЩЕНКО Дмитрия Поликарповича 1 сентября 1965 года.

Вышеуказанным лицам разъяснено их право участвовать в осмотре и делать заявления и замечания, подлежащие занесению в протокол. Понятым разъяснена их обязанность удостоверить факт, содержание и результаты осмотра.

Осмотр начат: 9-00

Осмотр закончен: 17-00

Осмотрены следующие документы:

1. Тетрадь размером 21×29,5 см в переплете темно-синего цвета. В тетради помещено 44 листа с отпечатанными на них на машинке текстами. Листы пронумерованы карандашом от № 1 до № 43. В этой тетради помещены следующие статьи антисоветского, националистического содержания.

На 23–26 листах тетради помещена статья "З приводу процесу над ПОГРУЖАЛЬСКИМ". В статье анализируется факт пожара в Киевской публичной библиотеке АН УССР, который случился 24 мая 1964 года. Указывается, что тушение пожара было организовано плохо.

"Пожежа була ліквідована тільки на третій день,
коли вже вигорів дощенту весь український відділ"

(л[ист] 23).

"Згоріла саме українська, в тому числі: стародруки, рідкісні
книжки, рукописи, архіви (наприклад, архів Б. ГРІНЧЕНКА,*
архів "Киевской старины", архів Центральної Ради та ін.)"

(л[ист] 23).

Далее в статье спрашивается, как могло это случиться, почему, с какой целью?

Ответ на эти вопросы должен был дать судебный процесс над человеком, который совершил этот поджог – над сотрудником библиотеки В. ПОГРУЖАЛЬСКИМ. Однако, по мнению автора статьи, на этом судебном процессе якобы не вскрыты действительные причины и цели поджога библиотеки. Далее в статье указывается:

"Ми ж подумаємо про висновки, які з цієї справи випливають. Виморивши голодом мільйони українців в 1933 році, закатувавши кращих представників нашої інтелігенції, душачи найменшу спробу мислити, із нас зробили покірних рабів. Віддаючи державі всі сили і плоди своєї праці, ми не встигаємо подумати: хто ми? Для чого живемо? Куди нас ведуть?

Нам уже не раз плювали в обличчя. В цьому ж році плюнули особливо нахабно. Коли ми навіть від цього плювання не опам'ятаємося і підставимо покірно заплющені очі під інший, тоді хто ж ми, як не "раби, підніжки, грязь Москви".

(л[исты] 24–25).

Из дальнейших рассуждений автора видно, что он считает, что якобы поджег в Киевской библиотеке совершен "червоним шовінізмом", который якобы существует в СССР.

"Наші діти вивчають у школі історію російських царів та їх полководців-душителів. Про своїх предків дітям дають фальшиві поняття. Але в архівах лежать, як динаміт, книжки, факти. До них мають доступ тільки тюремщики. Проте когось вони пекли навіть за семи замками. Українські книжки спалено. Як ті книжки проходили австрійську і російську цензури, про це ще напишуть колись дивовижну історію. Але те, що міг стерпіти білий монархічний шовінізм, не може терпіти червоний. Він казився від люті, що колись ці книжки можуть вирватись на волю"

(л[ист] 25).

"Але російський чорносотенний рух нетерпимий, він не хоче чекати, він войовничий".

(л[ист] 25).

"Російський великодержавний шовінізм і антисемітизм давно реабілітовані в колоніальній імперії,

яку називають СРСР. Наступ ведеться широким фронтом – і не тільки на Україну, а й на Білорусію, Прибалтику, Середню Азію, наступають не лише офіційно, але й отак, як ПОГРУЖАЛЬСЬКИЙ та ті, що стоять за його спиною. Пожежі національних бібліотек в Туркменії (Ашхабад) та Узбекистані (Самарканд) – хіба це не ланки одного чорносотенного ланцюга?”.

(л[ист] 25).

“Шовінізм – скрізь – на керівних посадах і в секретних розпорядженнях, але про нього не можна згадувати, ніби його не існує. Зате на кожному роздоріжжі кричать про “український буржуазний націоналізм”.

(л[ист] 25).

“Але ж ми живемо в країні, де за слово правди людей нищать по злодійськи, без суду”.

“Хіба не вчинили дику розправу кілька років тому над групою київських та львівських юристів, що хотіли у Верховній Раді та ООН підняти питання про колоніальний гніт на Україні, про ігнорування навіть куцої Сталінської конституції. Таємний суд і розстріл. Ось відповідь на спробу підняти голос за права уярмленої нації”.

“Якщо кляп у роті, таємне знищення противників – демократія, то що ж тоді фашизм?”

(л[ист] 25).

На 31–37 листах тетради помещен текст статьи, начинающейся словами “Ще до недавна великодержавного російського шовініста” и оканчивающейся словами: “Не один мотуз обірвався на ній – мусить обірватися й цей”.

Автор статьи указывает, что в отношении Украины В. И. ЛЕНИН занимал шовинистическую позицию. В связи с этим, он заявляет:

“Адже шовініст знає, по відношенні до українського народу, до його права на вільний розвиток, ЛЕНІН був не таким, як його малює сучасна пропаганда в СРСР”.

(л[ист] 31).

В подтверждение этого автор приводит следующее:

“Недолугий автор “Нарисів історії КП України” (Держвидав УРСР, Київ, 1961 р.) наводить уривок з листа ЛЕНІНА до Надзвичайного комісара Росії ОРДЖОНІКІДЗЕ (14 березня 1918 р.). Вчитуємось у його зміст: “Негайна евакуація хліба на схід, організація підривних груп, створення підривного фронту оборони від Криму до Великоросії з залученням до справи селян, рішуче і беззастережне перелицювання на український лад наших частин, що на Україні, – таке тепер завдання. Треба заборонити АНТОНОВУ називати себе АНТОНОВИМ-ОВСІЄНКО, він повинен просто називатися ОВСІЄНКО. Це ж саме треба сказати про МУРАВЙОВА (якщо він залишиться на посту) та ін.” (стор. 217–218). Коли треба, то й такого душителя України, як МУРАВЙОВ, можна було видати українцем”.

(л[ист] 31).

“Ця Ленінська вказівка, як і не опублікована, але відома директива ЛЕНІНА “Самостоятельная Украина – только лозунг. Потерять Украину – потерять голову” – відома російським шовіністам. Ось чому по ЛЕНІНУ виходить – “при єдиній дії пролетарів українських й великоруських вільна Україна можлива, без такої єдності, про неї не може бути мови”. ЛЕНІН дуже проститував українським питанням”.

(л[ист] 32).

Далее в статье говорится:

“За 250 років возз’єднання царизм звів Україну до рівня в’язня, що дало право ЛЕНІНОВІ назвать Росію тюрмою народів. Не знав він тоді, що через 47 років радянської влади його слова стануть крамольними, бо змінились лише тюремщики, а тюрма – та ж”.

(л[ист] 32).

Далее в статье говорится, что в СССР якобы проводится политика великодержавного шовинизма.

“Зашморг шовінізму сьогодні, як ніколи, відчутно українському народу. Особливо інтенсивно ведеться наступ на школу. Системою заходів створюється видимість офіційного гаразду. Вам охоче назвуть

кількість шкіл українською і російською мовою в УРСР, бо українською вважаються всі школи, в яких українських є кілька класів (початкових), а решта російські, тобто такі школи насправді є російськими. Кількості українських і російських класів ніхто не називає, і дістати такі статистичні дані дуже важко ”

(л[ист] 33).

“Та про яку свідомість і гідність (національну) може йти мова, коли школа і вуз за багатьма замками тримають від української молоді історію її народу, книги його великих вчених – ДРАГОМАНОВА, КУЛІША, КОСТОМАРОВА, ГРУШЕВСЬКОГО і навіть ФРАНКА, не кажучи вже про цілу плеяду талановитих науковців 20-х років нашого віку, розстріляних більшовиками ”

(л[ист] 34).

“Сьогодні російські великодержавні шовіністи і їх лакузи з ЦК КПУ, Міністерство освіти УССР роблять спроби створити підручник з української літератури російською мовою, і в вигляді експерименту поширити спочатку у Кримській області, а потім і по всій Україні”

“Нескінчений перелік прикладів, що свідчать про цілеспрямоване і послідовне здійснення курсу русифікації і асиміляції українського народу. Рука великодержавного російського державиморди і шовініста все відчутніше душить зашморг шию українського народу”.

(л[исты] 36–37).

На 38–42 листах тетради помещена статья “Лист до письменниці Ірини ВІЛЬДЕ та її земляків, які не бояться правди”. Статья написана Романом РАХМАННЫМ, Ментреаль, 11 октября 1964 г. В статье с антисоветских позиций освещается развитие украинской литературы, фальсифицируются исторические факты из жизни украинского народа. Автор статьи пытается доказать, что Украина находится на положении “колонии Москвы”, что в СССР существует национальный гнет и неравенство народов.

“Основна і пекуча проблема сучасних українців, на мою думку, ось яка: незважаючи на деякі матеріальні чи культурні полегшення чи удосконалення, український народ залишився досі на позиції пригнобленого народу ”.

(л[ист] 38).

“Жоден бо пам’ятник не змінить жорстокого факту, що сьогодні ні в Москві, ні в Вашингтоні не визнають суверенності українського народу на його власній землі”.

(л[ист] 39).

В статье далее говорится:

“...ми не можемо погодитись з політичним та економічним ладом, що існує на Україні. Це ж бо лад абсолютного панування росіян, які всебічно використовують Сталінську конституцію СРСР і при допомозі єдиної компартії, єдиної російської армії та централізованої в Москві економіки, тримають Україну в ролі своєї підопічної території чи колонії...”

(л[ист] 39).

В статье далее приводятся всевозможные “аргументы” о том, что Украина якобы не является суверенным государством.

Кроме того, в тетради помещено ряд других статей, идеологически не выдержанных, с тенденциозным, националистическим уклоном.

Так, на 1–2 листах тетради помещен текст, озаглавленный “Видатні російські діячі про українське питання”. В нем приводятся цитаты из произведений ГЕРЦЕНА, БАКУНИНА, ЧЕРНЫШЕВСКОГО, ТУРГЕНЕВА и КОРШ Ф. о положении украинского народа и состоянии украинской культуры в условиях царской России. Авторы заявляют, что Украина имеет право на независимое существование от России, высказываются их симпатии к украинскому языку и культуре.

На 3–4 листах тетради помещен урывок из письма БЕЛИНСКОГО на поэму ШЕВЧЕНКО “ГАЙДАМАКИ”.

На 5–6 листах тетради помещен урывок из письма БЕЛИНСКОГО к Н. В. АННЕНКОВУ (декабрь 1847), в котором БЕЛИНСКИЙ отрицательно отзывается о ШЕВЧЕНКО.

На 7–8 листах тетради помещен текст, записанный из магнитофонной пленки, выступления МАЛЫШКО на похоронах СОСЮРЫ 3.III.[19]65 г. Автор тепло отзывается о СОСЮРЕ и его творчестве, вместе с тем высказывает сожаление, что не разрешили хоронить СОСЮРУ по старым народным традициям.

На 9–14 листах тетради помещены статьи И. ДЗЮБЫ "Вступне слово на вечорі в першу річницю смерті Василя СИМОНЕНКА 12 грудня 1964 року" и "Виступ на вечорі, присвяченому 30-літтю з дня народження Василя СИМОНЕНКА в Будинку літераторів 16 січня 1965 року". В этих статьях автор положительно отзывается о творчестве СИМОНЕНКО, называя его "поетом національної ідеї".

На 15–19 листах тетради помещена статья Василия ЛОБКО "Виступ на Всеукраїнській Республіканській науковій конференції з питань культури української мови 12.XI.1963 року в Києві".

Автор указывает, что еще не устранены недостатки в отношении к украинскому языку, т. к. украинский народ якобы не добился того, чтоб воспитывать своих детей в яслях, садиках, школах, ремесленных и технических училищах, в техникумах и институтах на украинском языке.

На 20–22 листах тетради помещена статья, озаглавленная "Прокуророві УРСР громадянина КАРАВАНСЬКОГО Святослава Йосиповича, що проживає в м. Одесі, 59, Чорноморський шлях 56-а, кв. 47, клопотання" датировано 24.II.1965 года.

Автор статьи указывает, что за время пребывания ДАДЕНКОВА Ю. М. на посту Министра высшего и среднего образования УССР он допустил серьезные недостатки в работе, в результате чего лица украинской национальности (родной язык которых – украинский) якобы не имеют равных прав при вступлении в средние и высшие учебные заведения, в сравнении с лицами, родным языком которых является русский язык.

На 27–30 листах тетради помещены урывки "З щоденника О. П. ДОВЖЕНКА". Записи в дневнике относятся в основном к 1943–1944 году, одна запись датирована 24.XI.1956 года. Записи касаются рассуждений автора о создании и постановки кинофильмов "Україна в огні" и "Поема про море".

На 30 листе тетради помещены неопубликованное стихотворение Д. ПАВЛИЧКО "Молитва".

На 43 листе помещены неопубликованные в советской печати стихотворения И. ИГОРУКА "Ура! Привезли маргарин!..", "За віком вік За культом культ..." и "В чиїх вертепах тільки ми не грали!" По содержанию стихотворения являются идеологически невыдержанными, тенденциозными.

На 44 листе тетради приведено оглавление текстов, напечатанных в тетради.

Участники осмотра КРИВШИЧ, ЛИЗОГУБ и ПОКАЛЬЧУК заявили, что все тексты в данной тетради подобраны тенденциозно с националистическим, антисоветским уклоном. Эти тексты можно использовать для пропаганды антисоветских, националистических идей.

2. Два листа нелинованной белой бумаги размером 20×29 см. На каждом из них машинописным способом, под копирку напечатаны неопубликованные стихотворения И. ИГОРУКА:

"Ура! Привезли маргарин!..", "За віком вік За культом культ..." и "В чиїх вертепах тільки ми не грали!". По содержанию стихотворения являются идеологически невыдержанными, тенденциозными.

3. Лист нелинованной белой бумаги размером 20×29. На нем пишущей машинкой, под копирку, напечатан урывок из поэмы В. СОСЮРЫ "Мазепа". Перепечатан из журнала "Життя і революція"*** за 1929 год ч. 8 стр. 122.

4. Лист нелинованной белой бумаги размером 20×29 см с отпечатанным на нем на машинке под копирку стихотворение Е. ЛЕТЮКА*** "Хіба я коли про минуле забуду..."

В стихотворении пишется о том, что якобы и после ликвидации культа личности СТАЛИНА остались еще лица, в сердцах которых еще есть неправда.

5. Лист тонкой, папирусной бумаги, размером 20×29 см с отпечатанным на нем под копирку текстом, начинающимся словами: "...Періоду історії українського народу ..." и оканчивающимся словами "Населення УРСР становить".

В этом тексте, обращаясь к "пані Ірині", автор говорит о том, что Украина якобы не является суверенным государством. Данный текст является частью текста из статьи "Лист до Ірини ВІЛЬДЕ ...", помещенной в тетради, изъятой при личном обыске у ИВАЩЕНКО на л[истах] 38–42.

6. Блокнот в переплете красного цвета, размером 17×11 см. В блокноте 29 листов. На первых 9 листах имеются записи чернилами, начинающиеся словами "ІВАЩЕНКО Д. П. Вступні екзамени" и оканчиваются записи цифрами "88 90". На последнем листке блокнота записи начинающиеся словами: "Список вступників...". В блокноте записаны расписание екзаменов, темы сочинений, подсчета часов, списки поступающих в институт. Каких-либо записей адресов и записей антисоветского характера в блокноте не имеется.

7. 65 листов фотокопий книги. Размер каждого листа фотокопий размером 15×10 см. Все листы фотокопий прошиты черными нитками. На каждом листе фотокопий помещены по 2 страницы сфотографированного книжного текста. Страницы книжного текста указаны от стр. 46 до стр. 176. На первом листе фотокопий, т. е. на стр. 46 – начало главы V, которая озаглавлена: "Друга стадія розгрому 1937–1939 рр. М. С. ХРУЩОВ в Україні".

Далее идут главы книги под следующими названиями:

VI. Психологічна війна Москви за Україну і дальший терор – стр. 58.

VII. Москва і Західна Україна в період між двома світовими війнами – стр. 72.

VIII. Москва і Карпатська Україна – стр. 84.

IX. Москва захоплює західні українські землі – стр. 94.

X. Москва захоплює Буковину і Бесарабію – стр. 148.

XI. В обличчі безпосередньої загрози – стр. 153.

Из оглавления книги, приведенного на стр. 167, видно, что начальными главами этой книги являются:

I. Вступ – стр. 7.

II. Більшовицька національна політика і Україна – стр. 13.

III. Підготовка великого розгрому в Україні – стр. 26.

IV. Перша стадія розгрому. П. П. ПОСТИШЕВ в Україні – стр. 36.

Этих глав в изъятых у ИВАЩЕНКО фотокопиях нет. Эти фотокопии являются продолжением фотокопий книги Мирослава ПРОКОПА "Україна і українська політика Москви", 1956 г. издания, изданная в Мюнхене издательством "Сучасна Україна". Начало этой книги в фотокопиях изъято у ШИШКО Константина Тимофеевича 2 сентября 1965 года.

В фотокопиях книги, изъятых у ИВАЩЕНКО, с антисоветских националистических позиций излагается история Украины в 1937–1941 годы, фальсифицируются исторические факты, "доказывается", что якобы советское правительство, называемое автором подчас "Москвою", проводило в этот период времени на Украине шовинистическую политику угнетения и террора в отношении украинского населения.

Воссоединение Западной Украины с УССР, по мнению автора, делалось под дымовую завесу пропаганди об освобождении, в конечном итоге якобы преследовалась цель физического и морального наступления на Западную Украину.

Вот некоторые выдержки из книги, которыми автор характеризирует проводимую "Москвою" политику на Украине в этот период:

"Врешті йшлося про чисто біологічне послаблення
української нації, тобто про фізичну ліквідацію
українського елементу взагалі" (стр. 60, речь идет о 1937 г.)

"Проводячи розгром в Україні, Москва не могла не
бачити, що в той самий час про Україну почали
щораз більше говорити в зовнішньому світі".
(стр. 58).

"За весь час большевицького існування існувала
небезпека відриву України від Москви, а тепер,

в обличчя можливої війни, вона ставала ще серйознішою”.

(стр. 59).

“Опанувавши західні, українські землі мілітарно, Москва вирішила створити, використавши західних українців, найколечніші правні акти, що надали б легального характеру новому територіальному і політичному станові”.

(стр. 99).

“Таким чином під димовою заслоною пропаганди про визволення і соборність, перед Західною Україною відкрився незнаний їй досі період безпосереднього фізичного і духовного наступу Москви”.

(стр. 103).

“В перші тижні західні українці прийняли нову владу з мішаними почуттями. З одного боку, це був страх перед комуністичним терором і російською владою, про які західні українці багато чули і читали”.

(стр. 125).

“Понад два десятиріччя терору комуністичної Москви над народами СССР довели до того, що всяка боротьба проти влади видавалась їм цілком безперспективною”.

(стр. 145).

Вместе с тем автор одобрительно отзывается о деятельности украинских буржуазных националистов на Украине.

Протокол нами прочитан, записано правильно.
Замечаний и дополнений к протоколу не имеем.

Участники осмотра:	подпись	(КОЛЬЧИК)
	Подпись	(КРИВШИЧ)
	Подпись	(ЛИЗОГУБ)
	Подпись	(ПОКАЛЬЧУК)
Понятые:	подпись	(ЧЕРЕДНИК)
	Подпись	(ХИЖНЯК)

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4380.

---

[*] Б. Д. Грінченко (1863–1910) – український письменник, критик, історик, етнограф, публіцист.
[**] Щомісячний літературно-художній і громадський журнал. Виходив 1925–1934 рр. у Києві.
[***] Є. М. Летюк – (нар. 1929 р.) – український письменник, перекладач.

Документ № 167

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ МОРОЗУ ВАЛЕНТИНУ ЯКОВИЧУ ТА ІВАЩЕНКУ ДМИТРУ ПОЛІКАРПОВИЧУ

м. Луцьк, 20 січня 1966 року

Міністерство юстиції Української РСР
В И Р О К
ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1966 року січня "20" дня Судова колегія в кримінальних справах Волинського Обласного Суду в складі:

Головуючого ЦЕЛУЙКО
Народних засідателів: ГОРЛЕНКО, ШЕВЧЕНКО
При секретарі ПОЛЯЧЕК
З участю прокурора НАЗАРУКА
Адвоката: КОРМІЛЕЦЬ, ГАЙДУЧЕНКО

Розглянула у відкритому судовому засіданні в місті Луцьку кримінальну справу про обвинувачення МОРОЗА Валентина Яковича, народження 15-го квітня 1936 року, українця, уродженця с. Холонів Горохівського району Волинської області, безпартійного, освіта вища, закінчив Львівський ордена Леніна державний університет м. Івана Франка, одруженого, службовця, працював до арешту викладачем історії педагогічного інституту м. Івано-Франківськ, проживав там же по вул. Дадугіна, 141, кв. 61, в Радянській Армії не служив, не судимого,

ІВАЩЕНКА Дмитра Полікарповича, народження 8-го листопада 1919 року, українця, уродженця села Шишаки Хорольського району Полтавської області, безпартійного, освіта вища, закінчив Одеський державний університет ім. Мечнікова, одруженого, працював асистентом кафедри української мови та літератури Луцького педінституту, мешканець м. Луцьк, вул. Леніна, 11, кв. 22, в Радянській Армії служив, має урядові нагороди – медалі: "За відвагу", "За бойові заслуги", "За оборону Сталінграда", "За взяття Кенігсберга", "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.", не судимого, обох за ч. І ст. 62 та ст. 64 КК УРСР,

ВСТАНОВИЛА:

Підсудні МОРОЗ та ІВАЩЕНКО, перший, працюючи викладачем історії Івано-Франківського, а другий – асистентом кафедри української мови та літератури Луцького педінституту, знаючи один одного по сумісній роботі в минулому в Луцькому педінституті, вивчивши та проаналізувавши свої ворожі радянському суспільству ідеологічні погляди і переконавшись, що вони по ряду питань співпадають, в 1964 році встановили між собою на цьому грунті безпосередні близькі відносини та злочинні зв'язки.

Як підсудний МОРОЗ, так і підсудний ІВАЩЕНКО під впливом систематичного ознайомлення з буржуазно-націоналістичною та нелегальною ідеологічно невитриманою літературою, систематичного прослуховування різного роду ворожих закордонних радіопередач, а також внаслідок тенденційного підходу до окремих незначних недоліків господарського і культурного життя стали на шлях антирадянської ворожої діяльності, яка виявилась в тому, що вони серед свого оточення, що складалось головним чином із студентської молоді та радянської інтелігенції, пропонували ідеї, погляди та літературу антирадянського, буржуазно-націоналістичного змісту. Головний напрямок цієї антирадянської пропаганди був скерований на поширення ідей і поглядів, що послаблюють та підривають основи Союзу Радянських Соціалістичних Республік – на відрив та відокремлення від СРСР Радянської України і побудови так званої "самостійної України" з буржуазною формою правління, на поширення літератури, яка зводить наклеп на радянську дійсність.

Підсудні МОРОЗ та ІВАЩЕНКО для своєї антирадянської діяльності використовували зв'язки з різного роду антирадянськими елементами, від яких систематично отримували буржуазно-націоналістичну антирадянську літературу.

Так, в січні 1965 року підсудний МОРОЗ запросив до себе в м. Івано-Франківськ, в гості на Новий Рік своїх знайомих студенток Луцького педінституту, свідків по цій справі ПАНАС Анатолію та КОВАЛЬЧУК Лесю. Під час перебування цих осіб у МОРОЗА на його квартиру з'явився свідок ГОРИНЬ (який обвинувачується в такому ж злочин по іншій справі), бувший працівник Львівського заводу автонавантажувачів, з котрим МОРОЗ раніше налагодив свої зв'язки. Від ГОРИНЯ Михайла МОРОЗ отримав 4 фотоплівки з текстами книги антирадянського, буржуазно-націоналістичного змісту: "Вивід прав України", виданої в 1964 році Мюнхенським видавництвом "Пролог". Ці фотоплівки підсудний МОРОЗ з метою виготовлення тексту та його розповсюдження передав через свідків ПАНАС і КОВАЛЬЧУК підсудному ІВАЩЕНКО в м. Луцьк.

Перед від'їздом свідків ПАНАС і КОВАЛЬЧУК МОРОЗ запропонував їм заїхати в м. Львів до того ж ГОРИНЯ Михайла, у якого, як МОРОЗ заявив, мається "цікава література", давши при цьому домашню адресу ГОРИНЯ.

Прибувши до ГОРИНЯ, останній запропонував свідкам ПАНАС і КОВАЛЬЧУК почитати статтю антирадянського змісту "Українська освіта в шовіністичному зашморзі", яку вони переписали. Прибувши в Луцьк, вони передали ІВАЩЕНКОВІ фотоплівки і рукопис антирадянської статті.

Отримавши фотоплівки, ІВАЩЕНКО виготував три примірники фотокопій книги "Вивід прав України". З тексту цієї книги вбачається, що вона явно буржуазно-націоналістичного змісту, в ній зібрані буржуазно-націоналістичні статті М. ГРУШЕВСЬКОГО, "Четвертий універсал Української Центральної Ради", "Прокламації Української національної Ради 1-го листопада 1918 року", "Акт Директорії про з'єднання всіх українських земель", "С. ПЕТЛЮРА", "Універсал Української Головної Визвольної Ради", "Платформа української Головної Визвольної Ради" та ряд інших статей подібного змісту. Пізніше, коли МОРОЗ приїздив у м. Луцьк і будучи в ІВАЩЕНКА на квартирі, останній дав йому один примірник цієї книги та повернув фотоплівки. Один примірник цієї книги ІВАЩЕНКО залишив для себе, а третій віддав редакторові молодіжних передач Львівського радіо ВЛЯЗЛО Марії.

Підсудний МОРОЗ, отримавши книгу "Вивід прав України", розповсюдив її в 1965 році серед викладачів Івано-Франківського педагогічного та політехнічного інститутів – АРСЕНИЧА, КОСТЕНЮКА та працівника і мешканця м. Косів Івано-Франківської області ГАНЦЯКА Дмитра.

Отримані від ІВАЩЕНКА фотоплівки вказаного тексту книги підсудний МОРОЗ повернув ГОРИНЬ Михайлу.

Підсудний ІВАЩЕНКО, крім свідка ВЛЯЗЛО, давав читати книгу "Вивід прав України" свідкові КОВАЛЬЧУК Лесі.

Одержаний від свідків ПАНАС і КОВАЛЬЧУК рукопис тексту статті "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" підсудний ІВАЩЕНКО розмножив на своїй друкарській машинці в 4-х примірниках і розповсюдив її між свідками КОВАЛЬЧУК, МЕЛЬНИЧУК, ПАНАС.

В судовому засіданні всі ці епізоди обвинувачення стверджені визнанням підсудних МОРОЗ та ІВАЩЕНКО, показами свідків ГОРИНЬ Михайла, ПАНАС, КОВАЛЬЧУК, МЕЛЬНИЧУК, КОСТЕНЮК, АРСЕНИЧ, ГАНЦЯК.

В лютому – березні 1965 року МОРОЗ, будучи у м. Львові, у ГОРИНЯ Михайла та його брата ГОРИНЯ Богдана, отримав від них два примірника статті антирадянського змісту "З приводу процесу над ПОГРУЖАЛЬСЬКИМ", в якій зводиться наклеп на радянські органи та перекручуються дійсні причини пожежі Київської публічної бібліотеки АН УРСР. Один примірник цієї статті МОРОЗ в березні 1965 року передав ІВАЩЕНКОВІ, який у себе на квартирі передрукував в кількох екземплярах та тут же повернув МОРОЗУ вже два примірники.

Пізніше в травні місяці 1965 року ці примірники статті "З приводу процесу над ПОГРУЖАЛЬСЬКИМ" МОРОЗ дав працівниці редакції м. Косів свідкові ГАНЦЯК Марії та свідкові АРСЕНИЧ. ГАНЦЯК Марія, ознайомившись з текстом цієї антирадянської статті, передала органам КДБ.

В квітні мі[ся]ці 1965 року підсудний ІВАЩЕНКО, знаходячись в службовому відрядженні в Кримській області по керівництву над практикою студентів Луцького педінституту, при зустрічі з ПАНАС ознайомив її з текстом статті "З приводу процесу над ПОГРУЖАЛЬСЬКИМ", в червні 1965 року ІВАЩЕНКО ознайомив з цією статтею у себе на квартирі вчительку Радомишлівської школи Житомирської області БАЙДУ Раїсу та бувшого працівника обкому комсомолу ШИШКО Костянтина. В судовому засіданні поширення цього антирадянського документа стверджене визнанням підсудних МОРОЗ та ІВАЩЕНКО, показами свідків ГОРИНЬ Михайла, ГОРИНЬ Богдана, КОВАЛЬЧУК, МЕЛЬНИЧУК, ПАНАС, ШИШКО. З цього приводу в судовому засіданні були зачитані покази свідків БАЙДА та ГАНЦЯК Марії, оскільки ці свідки по хворобі не були допитані в судовому засіданні. Підсудні МОРОЗ та ІВАЩЕНКО ствердили покази цих свідків на попередньому слідстві, які викривали їх в цьому епізоді злочину.

Весною 1965 року підсудний МОРОЗ отримав від тих же свідків ГОРИНІВ Михайла та Богдана статтю антирадянського націоналістичного змісту "Відповідь матері Василя СИМОНЕНКА – ЩЕРБАНЬ Г. Ф.". Ця антирадянська писанина є нічим іншим, як роздратованою реакцією на звернення матері поета до Центрального Комітету КП України з проханням захистити добре ім'я сина, комуніста СИМОНЕНКА. В листі, який був опублікований 15 квітня 1965 року в газеті "Радянська Україна"* № 87 (13258), мати В. СИМОНЕНКА заявляє своє обурення з приводу заволодіння окремими особами рукописів її сина та невірним їх тлумаченням закордонними радіопередачами. Анонімний автор антирадянської статті зводить наклеп на Комуністичну партію, радянські органи та радянську дійсність. З цією статтею підсудний МОРОЗ в червні 1965 року ознайомив підсудного ІВАЩЕНКА, а той в свою чергу передрукував її в кількох примірниках. Частину примірників ІВАЩЕНКО дав МОРОЗУ, а один примірник дав в серпні 1965 року для ознайомлення свідкові ШИШКО, у якого згодом її вилучили органи КДБ.

В свою чергу підсудний МОРОЗ в 1965 році з цією статтею ознайомив свідка АРСЕНИЧА. Ця антирадянська діяльність стверджується визнанням підсудних, а також показами свідків ГОРИНЬ Михайла, ГОРИНЬ Богдана, АРСЕНИЧА, ШИШКО.

В червні 1965 року, як показав підсудний ІВАЩЕНКО, він отримав від викладача Луцького педінституту ЗАБУЖКА книгу антирадянського змісту автора КОШЕЛІВЦЯ "Сучасна література в УРСР", видану в 1964 р. в Мюнхені видавництвом "Пролог", ця книга зводить наклеп на радянську літературу і зокрема на літературу радянської України.

Підсудний ІВАЩЕНКО з метою розповсюдження перефотографував її, виготовив декілька примірників кишенькового формату. Цю антирадянську літературу ІВАЩЕНКО давав читати в червні 1965 року свідкам МЕЛЬНИЧУК Марії, ШИШКО, БАЙДІ та підсудному МОРОЗУ, в серпні свідку ЛЕП'ЯНІНІЙ, а у вересні того ж року завіз в село Смидин Ковельського району та залишив читати директорові школи – свідку ПІДЧЕНКО Івану. Всі ці свідки стверджують одержання або ознайомлення з цією літературою, це визнають також підсудні ІВАЩЕНКО та МОРОЗ.

В березні 1965 року підсудний ІВАЩЕНКО одержав від свідка ВЛЯЗЛО Марії статтю антирадянського змісту "Лист до письменниці Ірини ВІЛЬДЕ та її земляків, які не бояться правди". З цієї статті ІВАЩЕНКО виготовив два екземпляри, один з яких залишив у себе, а другий дав читати МЕЛЬНИЧУК – свідкові по цій справі.

Як підсудний ІВАЩЕНКО, так і свідок МЕЛЬНИЧУК ствердили цю обставину.

В травні 1965 року підсудний ІВАЩЕНКО одержав від свідка ВЛЯЗЛО фотокопію вступної статті антирадянського змісту, написаної тим же КОШЕЛІВЦЕМ до книги "Панорама найновішої літератури в УРСР", виданої в 1963 році в Нью-Йорку видавництвом "Пролог". Цю книгу, де викладений по суті наклеп на нашу радянську літературу та все висвітлюється в буржуазно-націоналістичному дусі, ІВАЩЕНКО давав читати свідкові ШИШКО, яка пізніше була у нього вилучена органами КДБ.

Як показав підсудний ІВАЩЕНКО, що він в липні 1965 року одержав від свідка ЗАБУЖКО фотокопію книги антирадянського буржуазно-націоналістичного змісту "Україна і українська політика

Москви" автор Мирослав ПРОКОП, видавництво "Сучасна Україна", Мюнхен. З цієї антирадянської книги ІВАЩЕНКО виготовив декілька примірників фотокопій, частину яких зберігав у себе.

Цей епізод обвинувачення стверджується визнаними підсудним ІВАЩЕНКОМ, речовими доказами – фотоплівки в кількості 10 шт., вилучені органами КДБ під час обшуку.

Підсудні МОРОЗ та ІВАЩЕНКО систематично відверто та в завуальованій формі висловлювали серед свідків ПАНАС, КОВАЛЬЧУК, МЕЛЬНИЧУК, ШИШКО, а МОРОЗ, крім цього, серед свідків АРСЕНИЧ, ГАНЦЯК Дмитра, ГАНЦЯК Марії, КОСТЕНЮК, ФІГОЛЬ свої буржуазно-націоналістичні антирадянські погляди, в яких висказували, якими шляхами можливо добитися відокремлення України від СРСР, зокрема МОРОЗ говорив, що таке відокремлення можливе за допомогою західних імперіалістичних країн, висловлював про те, що на такій Україні ("Самостійній") можлива політична влада типу Англії, а економічна основа типу ОАР**, виправдовував терор ОУН, твердячи, що всяка нелегальна влада для устрашіння повинна користуватися терором, допускав наклепницькі випади по відношенню Радянського воїна-визволителя, називаючи його "загарбником" та "поневолювачем". Цей епізод обвинувачення повністю доведений як визнанням підсудних, так і показами свідків ПАНАС, МЕЛЬНИЧУК, КОВАЛЬЧУК, ШИШКО, АРСЕНИЧ, КОСТЕНЮК, ГАНЦЯК Дмитра, ГАНЦЯК Марії.

Вина підсудних МОРОЗА та ІВАЩЕНКА, крім наведених вище доказів, доведена вилученими численними речовими доказами – антирадянська буржуазно-націоналістична література (т. 5, а[ркуші] с[прави] 58–62; т. 7, а[ркуші] с[прави] 1–229), речовими доказами – портативна друкарська машинка, фотоапарат "Мир", фотозбільшувач, саморобний пристрій для проведення фоторепродукції (т. 6, а[ркуші] с[прави] 58–61), речові докази, фотоплівки з текстами антирадянської націоналістичної літератури (т. 6, а[ркуш] с[прави] 63), криміналістичними експертизами та іншими доказами по справі.

Отже, на підставі всіх цих наведених доказів судова колегія вважає, що закинуте підсудним МОРОЗУ та ІВАЩЕНКО обвинувачення за ч. І ст. 62 КК УРСР знайшло своє цілковите ствердження в суді. Таку кваліфікацію дій не заперечують в судовому засіданні і підсудні.

Щодо пред'явленого обвинувачення по ст. 64 КК УРСР, то підсудні МОРОЗ та ІВАЩЕНКО, будучи допитані в суді, вину свою категорично заперечують і показали, що вони ніякою організаційною діяльністю на скоєння особливо небезпечних злочинів не займались. Судова колегія вважає, що ці покази відповідають дійсності, в судовому засіданні це обвинувачення ніякими доказами не стверджено, тому обвинувачення за ст. 64 КК УРСР вважати недоведеним.

Переходячи до обрання міри покарання, судова колегія прийняла до уваги, що як підсудний МОРОЗ, так і підсудний ІВАЩЕНКО своєю поведінкою на попередньому слідстві сприяли розкриттю цього злочину, внаслідок чого було вилучено багато антирадянської літератури, з самого початку слідства визнали свою вину, допомогли виявити інших учасників злочину.

В судовому засіданні обидва підсудні визнали свою вину та чистосердечно розкаялися. Крім цього, підсудний ІВАЩЕНКО являється учасником Великої Вітчизняної війни, має цілий ряд Урядових нагород. Все це зобов'язує суд, не дивлячись на особливу небезпеку злочину, який скоєний підсудними, проявити гуманність та при определінні покарання пом'якшити його.

Керуючись ст. ст. 321, 341 КПК УРСР, Судова колегія, –

П Р И Г О В О Р И Л А:

Підсудного МОРОЗА Валентина Яковича та підсудного ІВАЩЕНКА Дмитра Полікарповича визнати винними за ч. І ст. 62 КК УРСР та на підставі санкції цього закону обрати міру покарання МОРОЗУ Валентину Яковичу 4 (чотири) роки позбавлення волі без заслання, ІВАЩЕНКУ Дмитру Полікарповичу 2 (два) роки позбавлення волі без заслання.

Згідно Указу Президії Верховної Ради УРСР від 22 травня 1963 року визначити відбуття міри покарання засудженим в колоніях суворого режиму.

Підсудних МОРОЗА Валентина Яковича та ІВАЩЕНКА Дмитра Полікарповича в закинутому обвинуваченні за ст. 64 КК УРСР виправдати.

Зарахувати в строк відбуття міри покарання – попереднє тримання під вартою засудженому МОРОЗУ В. Я. з 1 вересня 1965 року, засудженому ІВАЩЕНКУ з 1 вересня 1965 року.

Судові витрати покласти на засуджених. Міру запобіжного заходу засудженим МОРОЗУ В. Я та ІВАЩЕНКО Д. П. залишити попередню – тримання під вартою.

Вирок може бути оскарженим до Верховного Суду УРСР в 7-денний термін з дня вручення копії настоящого вироку.

ГОЛОВУЮЧИЙ ЦЕЛУЙКО
НАРОДНІ ЗАСІДАТЕЛІ: ГОРЛЕНКО, ШЕВЧЕНКО

Оригіналу відповідає:
Головуючий по справі (підпис) І. ЦЕЛУЙКО.

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4380, т. 8, арк. 194–201.

---

*Орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР. Почала видаватись з 1918 р. під назвою "Комуніст".

**Об'єднана Арабська республіка – з 1958 р. до 1961 р. – офіційна назва об'єднаної держави, до якої входили Єгипет і Сирія, з 1961 р. до 1971 р. – офіційна назва Єгипту.

Документ № 168

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙКОМУ КП УКРАЇНИ Г. ГАВРИЛЮКА І ГОЛОВИ ВИКОНКОМУ КІВЕРЦІВСЬКОЇ РАЙРАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ В. ФАЛЮША СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ Ф. І. КАЛИТІ ПРО ПРИЧИНИ ВІДМОВИ У РЕЄСТРАЦІЇ ТОВАРИСТВА ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ І НЕДОЦІЛЬНІСТЬ ВІДКРИТТЯ МОЛИТОВНОГО БУДИНКУ У м. КІВЕРЦІ*

м. Ківерці Волинської області,
12 листопада 1966 року

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ
Ківерцівський районний комітет Волинської області
№ 4/50 "12" листопада 1966 р.

Волинський обком
КП України
Відділ пропаганди
та агітаціїї
Вх. № 05–25 "15" ХІ 1966 р.

Волынский обком
КП Украины
Особый сектор
Секретная часть
Вх. № 01–6/1534
"16" ХІ 1966 г.

СЕКРЕТАРЮ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ
КП УКРАЇНИ
тов. КАЛИТІ Ф. І.

Ківерцівський райком КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих доводять до Вашого відома, що дійсно у вересні 1966 року зверталась група євангельських християн-баптистів з проханням, щоб дозволити їм зареєструвати товариство євангельських християн-баптистів в м. Ківерці.

Розглянувши заяву про реєстрацію секти в м. Ківерці, виконком районної Ради депутатів трудящих відмовив в їх проханні з таких причин:

– група євангельських християн-баптистів, не дивлячись на неодноразове попередження з боку Ківерцівської міськради і райвиконкому, порушують радянське законодавство про культи;

– нелегально проводять зборища, що нашим законодавством заборонено;

– організовують недільну школу з малолітніми;

– створили гурток духових інструментів;

– за порушення законодавства про культи гр. гр. ВЕСЕЛУХА В. Г., БУЧАК М. М. і БАБІЄНКО Д. Я. були піддані штрафу в адміністративному порядку, однак віруючі, не дивлячись на вжиті міри впливу з боку міськради, продовжують організовувати нелегальні зборища;

– частина віруючих м. Ківерці зареєстровані і стоять на обліку в громаді м. Луцька і села Човниця, де їм не заперечують виконувати релігійні обряди. Настоюють на відкритті молитовного будинку частина віруючих, які відокремилися від секти ЄХБ і називають себе крючківцями.

Виходячи з вище наведеного, виконком районної Ради депутатів трудящих відмовив в реєстрації і відкритті молитовного будинку в м. Ківерці.

Районний комітет КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих і надалі вважають відкриття молитовного будинку в м. Ківерці недоцільним.

Секретар Ківерцівського РК КП України	Голова виконкому Ківерцівської районної ради депутатів трудящих
(підпис) Г. ГАВРИЛЮК	(підпис) В. ФАЛЮШ

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 676, арк. 4–5.

---

*Подається без стилістичних правок.

Д о к у м е н т № 169

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА СЕКРЕТАРЯ ІВАНИЧІВСЬКОГО РАЙКОМУ КП УКРАЇНИ Р. ТРОЦЯ ВОЛИНСЬКОМУ ОБКОМОВІ КП УКРАЇНИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ “ПРО СТАН АТЕЇСТИЧНОЇ РОБОТИ В ОБЛАСТІ”

смт Іваничі Волинської області,
3 березня 1969 року

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ІВАНИЧІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ КОМІТЕТ КП УКРАЇНИ	КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ИВАНИЧЕВСКИЙ РАЙОННЫЙ КОМИТЕТ КП УКРАИНЫ

*04–47 НЕТАЄМНО**

4.ІІІ.[19]69 року.

Волинський обком КП України ВІДДІЛ ПРОПАГАНДИ І АГІТАЦІЇ	Волынский обком КП Украины СЕКРЕТНАЯ ЧАСТЬ Вх. № 01–6/344 “ 5 ”ІІІ 1969 г.

Вх. № 05–17 Возврату в общий отдел не подлежит
"5" березня 1969 р.

ВОЛИНСЬКИЙ ОБКОМ КП УКРАЇНИ

ІНФОРМАЦІЯ
про виконання постанови бюро Волинського обкому
КП України "Про стан атеїстичної роботи в області".

Іваничівський райком КП України повідомляє, що на виконання постанови Волинського обкому КП України від 5 листопада 1968 року "Про стан атеїстичної роботи в області" на бюро райкому КП України прийнята відповідна постанова "Про стан атеїстичної роботи в районі" від 25 листопада 1968 року і розроблені заходи по поліпшенню атеїстичного виховання трудящих.

Дана постанова обговорена в усіх первинних партійних організаціях, намічені конкретні заходи по її виконанню.

При райкомі КП України створена методична рада по науково-атеїстичній пропаганді, працює постійно діюча школа лекторів-атеїстів. Склад лекторів-атеїстів переглянуто і зміцнено.

Райкомом КП України, райвиконкомом, районною організацією товариства "Знання" проведені наради секретарів первинних партійних організацій, голів первинних партійних організацій товариства "Знання", голів рад атеїзму, культпрацівників по питанню поліпшення організації і змісту науково-атеїстичної пропаганди.

В семи селах району, в яких є сектанти, і раййлікарні створені і працюють теоретичні семінари з основ наукового атеїзму або школи по вивченню мінімуму знань про природу.

Відділом пропаганди і агітації райкому КП України, районною організацією товариства "Знання" організовано проведення атеїстичного кінолекторію "Світло долає тьму", яким охоплено все населення району, в чотирьох колгоспах, де діють секти, проведені вечори-диспути на атеїстичну тематику з участю викладача кафедри наукового атеїзму Ленінградського державного університету т. САВЕЛЬЄВА П. О., ленінський урок молоді на атеїстичну тему в колгоспі "Україна".

Кращий досвід науково-атеїстичної пропаганди висвітлюється в районній газеті "Колос", на її сторінках виступають окремі лектори-атеїсти.

Постановою райкому КП України зобов'язано районну і громадські комісії по контролю за дотриманням законності релігійними культами, працівників відділу внутрішніх справ райвиконкому посилити контроль за незаконною діяльністю незареєстрованих сект, за дотриманням законодавства по культах.

За порушення Закону Верховної Ради УРСР "Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства релігійними культами" в районі притягнуто до адміністративної відповідальності 10 чоловік.

Секретар Іваничівського
райкому КП України (підпис) Р. ТРОЦЬ
Ар–2
3.ІІІ.[19]69 р.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 909, арк. 15–16.

[*]В оригіналі документа викреслено слово "ТАЄМНО" і поставлено печатку "НЕТАЄМНО".

Д о к у м е н т № 170

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК У СПРАВІ ЧАДЮКА ОЛЕКСІЯ ПАВЛОВИЧА

м. Луцьк, 29 січня 1971 року

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Зам. прокурора Волинської області
Державний радник юстиції 3-го класу
(Підпис) Г. Назарук
“ 1 ” лютого 1971 року

ЗВИНУВАЧУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК
по справі № 215 про обвинувачення
ЧАДЮКА Олексія Павловича в скоєнні
злочину, передбаченого ст. 187-1 КК УРСР.

По матеріалу перевірки прокурором міста Луцька порушена кримінальна справа за ознаками ст. 187-1 КК УРСР, яка після проведення розслідування, була скерована до суду (а[ркуші] с[прави] 1, 89–98).

З касаційного розгляду Верховним судом УРСР справа повернута на додаткове розслідування для з’ясування взаємовідносин обвинувачуваного з деякими свідками і перевірки інших обставин по справі (а[ркуші] с[прави] 182–187).

Проведеним початковим і додатковим розслідуванням встановлено:

На протязі 1967–1970 рр. ЧАДЮК Олексій Павлович систематично поширював в усній формі завідомо неправдиві вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, в 1967 році на квартирі гр. БАДЗЯНА Андрія Михайловича ЧАДЮК говорив йому: “Що український народ ображений, що українцю висунутись по службі трудно, що діловодство в установах і то ведеться на російській мові”.

(а[ркуші] с[прави] 4, 29, 49–50, 217).

В червні 1969 року в їдальні № 22 по вулиці Леніна в місті Луцьку він говорив ТИМОФІЄВИЧУ Миколі Матвійовичу про те, що “в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури”, наштовхуючи на думку, що це зроблено навмисно представниками органів радянської влади. Про це в 1968–1969 роках ЧАДЮК в різних місцях міста Луцька неодноразово розповідав також пенсіонеру УМАНЦЮ Всеволоду Сергійовичу, БОНДАРУ Володимиру Юхимовичу та БАДЗЯНУ Валентину Андрійовичу.

(а[ркуші] с[прави] 5, 8–9, 11–14, 20–21, 27–28, 31–33, 46–47, 73–76, 206–208, 230).

На протязі 1968–1969 рр. в різних громадських місцях міста Луцька ЧАДЮК по декілька разів розповідав гр. гр. МАТВЕЙЧУКУ Олексію Григоровичу і УМАНЦЮ В. С. наклепницький анекдот про пам’ятник В. І. ЛЕНІНУ в місті Луцьку.

(а[ркуші] с[прави] 5, 8–9, 31–32, 73–74, 209–211).

В 1969 році в розмовах з гр. гр. УМАНЦЕМ В. С. і БОНДАРЕМ В. Ю. він відстоював і виправдовував націоналістичні дії МОРОЗА В. Я. і ІВАЩЕНКО Д. П., поведінку їх в суді при розгляді справи, які були засуджені обласним судом за ч. І ст. 62 КК УРСР до позбавлення волі за антирадянську агітацію і пропаганду, – чим ганьбив радянський закон про державні злочини.

(а[ркуші] с[прави] 5–8, 32, 73–74, 80, 215).

При зустрічах на вулиці ЛЕНІНА в м. Луцьку з гр. БАДЗЯНОМ В. А. осінню і в грудні 1969 року ЧАДЮК висловлювався йому, що “в Радянському Союзі всі працюють на начальство, якому все позволяється, а трудовий народ являється нічим, що в перших працях В. І. ЛЕНІНА вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено”.

(а[ркуші] с[прави] 11–14, 27–28, 75–77, 206).

В лютому–березні 1970 року в їдальні № 22 по вул. Леніна в присутності відвідувачів ЧАДЮК публічно твердив про те, що “в Радянському Союзі немає свободи, немає демократії”, а також, що “на Україну понаїжджали росіяни і українська мова зникає”.

(а[ркуші] с[прави] 5, 8–14, 24, 27–28, 31–32, 51–52, 73–76, 207–219).

В цій же їдальні в червні 1970 року, в присутності ТАРАСОВА Івана Микитовича, ПУШКАРУКА Альберта Кононовича та інших громадян поширював наклепницькі вигадки відносно матеріального стану трудящих в СРСР та демократичних основ нашого суспільства.

(а[ркуші] с[прави] 15–16, 30, 48, 60–63, 70–72, 226–229).

Висловлювання відносно відсутності в Радянському Союзі дійсної демократії, ЧАДЮК допускав також в розмовах з УМАНЦЕМ В. С. і БОНДАРЕМ В. Ю. в 1968–1969 рр., а також в розмовах з останнім, в цей же період, поширював різні завідомо неправдиві вигадки, які дискредитують політику партії по національному питанню.

(а[ркуші] с[прави] 5–9, 73–74, 79–80, 215).

Притягнутий в якості обвинувачуваного по даній справі ЧАДЮК Олексій Павлович винним себе в пред’явленому йому обвинуваченні, передбаченому ст. 187–1 КК УРСР, не визнав і пояснив, що він ніяких неправдивих вигадок, які б порочили радянський державний і суспільний лад, не поширював серед населення.

Зокрема, ніяких висловлювань при БАДЗЯНУ Андрію, які б ганьбили політику партії по національному питанню, не допускав, так як з 1966 р. до нього на квартиру не заходив з причин погіршення взаємовідносин. Завідомо неправдивих вигадок відносно підпалу бібліотеки АН УРСР в м. Києві ні перед ТИМОФІЄВИЧЕМ М. М., УМАНЦЕМ В. С., ні перед ким-небудь іншим не поширював.

Наклепницького анекдоту про пам’ятник В. І. ЛЕНІНУ в м. Луцьку МАТВЕЙЧУКУ О. Г. і УМАНЦЮ В. С. не розповідав. Націоналістичних дій засуджених МОРОЗА та ІВАЩЕНКО, поведінку їх в суді не виправдовував.

Перед БАДЗЯНОМ В. А. не висловлювався, що “в Радянському Союзі всі працюють на начальство, якому все позволяється, а трудовий народ являється нічим”, що “в перших працях В. І. ЛЕНІНА вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено”, з останнім він в ненормальних взаємовідносинах, який по злості обмовлює його в цих висловлюваннях.

В лютому–березні 1970 року в їдальні № 22 в присутності БЕРЕЗУЦЬКОГО, БАДЗЯНА В. А. та інших громадян не допускав публічних тверджень про те, що “в Радянському Союзі немає свободи, немає демократії”, що “на Україну понаїжджали росіяни і українська мова зникає”, так як в цей період знаходився в службовому відрядженні в м. Києві. Наклепницьких вигадок відносно матеріального стану трудящих в СРСР, демократичних основ нашого суспільства та політики партії по національному питанню перед ТАРАСОВИМ І. М., ПУШКАРУКОМ А. К., БОНДАРЕМ В. Ю. та іншими він не поширював, – що ці, як і інші свідки по справі ніби безпідставно обмовляють його в таких діях.

Хоча обвинувачений ЧАДЮК не визнав себе винним в пред’явленому обвинуваченні, але його вина в скоєнні злочину, передбаченого ст. 187–1 КК УРСР, доведена показами свідків та іншими доказами, зібраними по справі.

Допитаний по справі в якості свідка УМАНЕЦЬ В. С. пояснив, що на протязі 1968–1970 рр. ЧАДЮК неодноразово висловлював наклепницькі вигадки відносно положення народів в СРСР, демократичних основ нашого суспільства, вихваляючи при цьому капіталістичний спосіб життя, а також декілька разів розповідав наклепницький анекдот про пам’ятник В. І. ЛЕНІНУ в м. Луцьку. Неодноразово говорив при зустрічах з ним про те, що “в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури”, наштовхуючи на думку, що цей підпал зроблено навмисно представниками органів радянської влади.

В другій половині 1969 року ЧАДЮК в розмові з ним відстоював і виправдовував націоналістичні дії МОРОЗА В. Я. і ІВАЩЕНКО Д. П., їх поведінку в суді, які були засуджені за антирадянську агітацію і пропаганду.

(а[ркуші] с[прави] 5, 8–9, 31–32).

Ці пояснення свідок УМАНЕЦЬ В. С. ствердив і на очній ставці з обвинуваченим.

(а[ркуші] с[прави] 73–74).

Свідок БАДЗЯН Андрій Михайлович в своїх поясненнях, стверджених пізніше і на очній ставці з обвинуваченим, підтвердив, що 1967 році ЧАДЮК, зайшовши до нього на квартиру в нетверезому стані, в розмові твердив: "Що український народ ображений, що українцю висунутись по службі трудно, що діловодство в установах і то ведеться на російській мові". Після цих порочних висловлювань свідок заборонив останньому заходити до нього на квартиру.

(а[ркуші] с[прави] 4, 29, 49–50, 217).

Свідок ТИМОФІЄВИЧ М. М. в своїх поясненнях, підтверджених на очній ставці з обвинуваченим, стверджує, що в червні 1969 року в їдальні № 22 по вул. Леніна в м. Луцьку ЧАДЮК в розмові з ним говорив, що "в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури", вкладаючи в це висловлювання націоналістичний зміст.

(а[ркуші] с[прави] 20–21, 33, 46–47).

Допитаний в якості свідка по справі БОНДАР В. Ю. пояснив, що на протязі 1968–1969 років при розмовах в різних громадських місцях міста Луцька ЧАДЮК неодноразово розповідав про те, що "в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку з метою знищення спадщини історичної української літератури", що цей підпал зробили свої, даючи зрозуміти, що це зроблено навмисно представниками органів державної влади; виправдовував націоналістичні дії засуджених МОРОЗА і ІВАЩЕНКО та висловлював різні наклепницькі вигадки відносно демократичних основ нашого суспільства і політики партії по національному питанню.

(а[ркуші] с[прави] 6–7, 79–80, 215–216, 230).

Свідок МАТВЕЙЧУК О. Г. ствердив, що в 1968 р. при випивках ЧАДЮК декілька разів розповідав йому наклепницький анекдот про пам'ятник В. І. ЛЕНІНУ в м. Луцьку.

(а[ркуші] с[прави] 209–210).

Свідок БАДЗЯН Валентин Андрійович в своїх поясненнях, стверджених на очній ставці з обвинуваченим, вказує, що осінню 1969 року при розмовах в різних громадських місцях міста Луцька ЧАДЮК говорив про те, що "в Києві спалили Державну бібліотеку з метою знищення історичної української літератури", що "в перших працях В. І. ЛЕНІНА вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено", а в грудні 1969 року – що "в Радянському Союзі всі працюють на начальство, якому все дозволяється, а трудовий народ являється нічим". В лютому–березні 1970 року ЧАДЮК, знаходячись разом з ним в їдальні № 22 по вул. Леніна в м. Луцьку, в присутності БЕРЕЗУЦЬКОГО М. Я. та інших відвідувачів публічно твердив про те, що "в Радянському Союзі немає демократії", а також, що "на Україну понаїжджали росіяни і українська мова зникає".

(а[ркуші] с[прави] 11–14, 27–28, 75–76, 206–208).

Свідок БЕРЕЗУЦЬКИЙ М. Я. в своїх поясненнях, стверджених на очній ставці з обвинуваченим, підтвердив також, що в кінці лютого чи на початку березня 1970 року у вказаній їдальні № 22 в присутності БАДЗЯНА В. А. та інших відвідувачів ЧАДЮК публічно, не дивлячись на попередження, висловлювався, що "в Радянському Союзі немає свободи, немає демократії".

(а[ркуші] с[прави] 10, 24, 51–52).

Твердження ЧАДЮКА про те, що в цей період в їдальні № 22 він разом з БАДЗЯНОМ В. А. і БЕРЕЗУЦЬКИМ М. Я. не був, а знаходився у службовому відрядженні в м. Києві і тому ніби не допускав згаданих висловлювань, спростовується поясненнями не тільки останніх, але і свідка РЕВУХИ В. С., який ствердив, що в кінці лютого чи на початку березня 1970 року він зайшов в їдальню № 22 із своїми дітьми пообідати. В залі їдальні разом з БАДЗЯНОМ і БЕРЕЗУЦЬКИМ знаходився ЧАДЮК, який що-то викрикував, не дивлячись на застереження БЕРЕЗУЦЬКОГО, але конкретно що саме, він не розібрав.

(а[ркуші] с[прави] 17, 25, 219 звор. стор.).

Із довідки дирекції Борятинського дріжзаводу видно, що ЧАДЮК знаходився в службовому відрядженні в м. Києві лише з 4 по 5 березня 1970 року.

(а[ркуш] с[прави] 202).

Свідки ТАРАСОВ І. М. і ПУШКАРУК А. К. ствердили, що в червні 1970 року в їдальні № 22 по вул. Леніна в присутності їх та інших відвідувачів ЧАДЮК публічно поширював різні наклепницькі вигадки, не дивлячись на їх попередження, відносно матеріального стану трудящих в СРСР та демократичних основ нашого суспільства.

(а[ркуші] с[прави] 226–229).

Як видно з пояснень свідків МАТВЕЙЧУКА О. Г., БОНДАРА В. Ю., УМАНЦЯ В. С. та інших, що обвинувачений ЧАДЮК поширював вказані завідомо неправдиві вигадки в нетверезому стані.

На підставі наведеного:

ЧАДЮК Олексій Павлович, 10 лютого 1930 року народження, уродженець с. Мала Хайча Овруцького району Житомирської області, до арешту мешканець міста Луцька, вул. Леніна, 76, кв. 10, українець, безпартійний, з вищою освітою, з 1 травня 1970 року до дня арешту ніде не працював, раніше не судимий,

обвинувачується в тому, що він на протязі 1967–1970 років систематично поширював в усній формі завідомо неправдиві вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, в 1967 році на квартирі гр. БАДЗЯНА Андрія Михайловича ЧАДЮК говорив йому: “Що український народ ображений, що українцю висунутись по службі трудно, що діловодство в установах і то ведеться на російській мові”.

В червні 1959 року в їдальні № 22 по вул. Леніна м. Луцька він говорив ТИМОФІЄВИЧУ Миколі Матвійовичу, що “в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури”, наштовхуючи на думку, що це зроблено навмисне представниками органів радянської влади. Про це в 1968–1969 роках ЧАДЮК в різних місцях міста Луцька неодноразово розповідав також пенсіонеру УМАНЦЮ Всеволоду Сергійовичу, БОНДАРУ Володимиру Юхимовичу і БАДЗЯНУ Валентину Андрійовичу.

В 1968–1969 рр. в різних громадських місцях міста Луцька ЧАДЮК по декілька разів розповідав гр. гр. МАТВЕЙЧУКУ Олексію Григоровичу і УМАНЕЦЬ В. С. наклепницький анекдот про пам’ятник В. І. ЛЕНІНУ в місті Луцьку.

В 1969 році в розмовах з гр. гр. УМАНЦЕМ В. С. і БОНДАРЕМ В. Ю. він відстоював і виправдовував націоналістичні дії МОРОЗА В. Я. і ІВАЩЕНКО Д. П., поведінку їх в суді, засуджених обласним судом по ч. І ст. 62 КК УРСР за антирадянську агітацію і пропаганду, чим ганьбив радянський закон про державні злочини.

При зустрічах на вул. ЛЕНІНА в м. Луцьку з гр. БАДЗЯНОМ В. А. осінню і в грудні 1969 року ЧАДЮК висловлювався йому: “Що в Радянському Союзі всі працюють на начальство, якому все дозволяється, а трудовий народ являється нічим”, що “в перших працях В. І. ЛЕНІНА вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено”.

В лютому–березні 1970 року в їдальні № 22 по вул. ЛЕНІНА в м. Луцьку, в присутності відвідувачів публічно твердив про те, що “в Радянському Союзі немає демократії”, а також, що “на Україну понаїжджали росіяни і українська мова зникає”.

В цій же їдальні в червні 1970 року в присутності ТАРАСОВА Івана Микитовича, ПУШКАРУКА Альберта Кононовича та інших громадян ЧАДЮК поширював різні наклепницькі вигадки відносно матеріального стану трудящих в СРСР та демократичних основ нашого суспільства.

Висловлювання відносно “відсутності в Радянському Союзі дійсної демократії” він допускав також в розмовах з УМАНЦЕМ В. С. і БОНДАРЕМ В. Ю. в 1968–1969 рр., а також в розмовах з останнім в цей же період поширював різні завідомо неправдиві вигадки, які дискредитують політику партії по національному питанню, – тобто в скоєнні складу злочину, передбаченому ст. 187-1 КК УРСР.

На підставі п. 3 ст. 34 КПК УРСР ця справа підсудна Волинському обласному суду.

Обвинувальний висновок складено 29 січня 1971 року в м. Луцьку, який разом із справою скеровується прокурору області для затвердження і направлення справи по підсудності.

Прокурор слідчого відділу облпрокуратури

Мол[одший] радник юстиції (підпис) Г. САВЧУК.

Копія.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4082, т. 1, арк. 250–258.

Д о к у м е н т № 171

ВИРОК ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ ЧАДЮКУ ОЛЕКСІЮ ПАВЛОВИЧУ

м. Луцьк, 26 лютого 1971 року

В И Р О К

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1971 року лютого 26 дня Судова колегія в кримінальних справах ВОЛИНСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ, в складі:

Головуючого – т. КАНОКА Г. А.

Народних засідателів – тт. ПІЩЕВА М. З., ГУМЕНЮКА М. Г.

При секретарі – т. НАБАТИЧ Е. Ф.

З участю прокурора – т. ДУМАЛО П. Г.

– // – адвоката – т. ГАЙДУЧЕНКО Е. М.

розглянула у відкритому судовому засіданні в м. Луцьку справу про обвинувачення ЧАДЮКА Олексія Павловича, 10 лютого 1930 року народження, уродженець с. Мала Хайча Овруцького району Житомирської області, мешканця м. Луцька, вул. Леніна, 76/10, українець, безпартійний, з вищою освітою, ніде не працював з травня 1970 року, арештований по даній справі 31 серпня 1970 року, раніше не судимий, за ст. 187-1 КК УРСР, –

В С Т А Н О В И Л А:

Підсудний ЧАДЮК на протязі 1967–1970 років систематично в усній формі поширював завідомо неправдиві вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, у 1968–1969 роках ЧАДЮК неодноразово розповідав пенсіонеру УМАНЦЮ Всеволоду Сергійовичу та МАТВЕЙЧУКУ Олексієві Григоровичу наклепницький анекдот про пам'ятник В. І. ЛЕНІНУ в м. Луцьку.

У грудні 1969 року ЧАДЮК в розмові з БАДЗЯНОМ Валентином Андрійовичем висловлював завідомо неправдиві вигадки про положення трудящих в СРСР і такі, що порочать політику Партії з національного питання.

В кінці лютого – на початку березня місяця 1970 року ЧАДЮК в їдальні № 22 м. Луцька в присутності БАДЗЯНА Валентина, БЕРЕЗУЦЬКОГО Миколи Яковича публічно висловлював завідомо неправдиві вигадки, які порочать радянську демократію та політику Партії з національного питання.

В цій же їдальні у червні 1970 року в присутності гр-на ТАРАСОВА Івана Микитовича поширював завідомо неправдиві вигадки щодо забезпеченості населення СРСР продуктами харчування і, крім того, такі, що порочать радянську демократію.

Завідомо неправдиві вигадки, що порочать радянську демократію та політику Партії з національного питання, ЧАДЮК висловлював також у 1968–1969 роках в розмовах з УМАНЦЕМ і БОНДАРЕМ Володимиром Юхимовичем, в розмовах з ними підсудний також поширював вигадки, які порочать радянський закон про державні злочини.

В судовому засідання підсудний ЧАДЮК в пред'явленому обвинуваченні винним себе не визнав та пояснив, що свідки БАДЗЯН Валентин, БОНДАР, УМАНЕЦЬ, БЕРЕЗУЦЬКИЙ, ТАРАСОВ обмовили його, що з БАДЗЯНОМ В. він з травня 1966 року перебував в неприязних, ворожих відносинах, з БЕРЕЗУЦЬКИМ також в неприязних відносинах, вони обидва обмовили його із-за помсти.

З БОНДАРЕМ зустрічався лише один раз, випадково, який також обмовив його. Будь-яких вигадок, які б порочили державний та суспільний лад він не поширював.

Заслухавши пояснення підсудного ЧАДЮКА, покази свідків, перевіривши матеріали справи, Судова колегія вважає, що обвинувачення ЧАДЮКА у вчиненні злочину повністю доведено.

Зокрема, свідки УМАНЕЦЬ і МАТВЕЙЧУК пояснили, що підсудний ЧАДЮК у 1968–1969 роках розповідав їм анекдот про пам’ятник В. І. ЛЕНІНУ в м. Луцьку. МАТВЕЙЧУК, крім того, пояснив, що ЧАДЮК неодноразово розповідав йому цей анекдот, висловлюючись при цьому “сально”.

Зміст цього анекдоту, на думку суду, дійсно являється образливим, ним опорочується діяльність партійних органів та органів радянської влади.

З пояснень свідка БАДЗЯНА Валентина вбачається, що в грудні 1969 року ЧАДЮК при зустрічі з ним на автобусній зупинці вул. Чехова, в м. Луцьку говорив, що “в Радянському Союзі всі працюють на начальство, якому все позволяється, а трудовий народ являється нічим”.

Такі висловлювання підсудного, на думку суду, порочать положення трудящих в нашій країні.

Крім цього, свідок БАДЗЯН Валентин пояснив, що восени 1969 року ЧАДЮК в розмові з ним говорив, що “в перших працях В. І. ЛЕНІНА вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено”.

В лютому–березні місяці 1970 року підсудний ЧАДЮК в їдальні № 22 у м. Луцьку говорив, що “на Україну понаїжджали росіяни і українська мова зникає”.

Свідок БОНДАР пояснив, що в розмовах з ним ЧАДЮК весь час говорив про самостійну Україну.

Ці висловлювання підсудного дійсно порочать політику Партії з національного питання.

З пояснень свідків БЕРЕЗУЦЬКОГО, БАДЗЯНА В. вбачається, що в лютому–березні м[ісяц]ці 1970 року ЧАДЮК в їдальні, ходячи по залу, публічно заявляв, що в нашій країні немає свободи, демократії, БЕРЕЗУЦЬКИЙ також заявив, що він в той час присікав поведінку підсудного.

Свідок РЕВУХА на слідстві і в суді пояснював, що приблизно у той час він також був у цій їдальні, бачив там підсудного ЧАДЮКА з БАДЗЯНОМ та БЕРЕЗУЦЬКИМ, ЧАДЮК щось голосно викрикував, БЕРЕЗУЦЬКИЙ його заспокоював.

Поясненнями свідка ТАРАСОВА встановлено, що підсудний ЧАДЮК в тій же їдальні у червні 1970 р. під час випивки з ним та ПУШКАРУКОМ говорив, що “в СРСР ще недостатньо продуктів і вони ще дорогі”, заявив “а демократія у нас ще яка?”. Після цих висловлювань ЧАДЮКА, які вважав наклепницькими на радянський лад, він, ТАРАСОВ, залишив їдальню.

Свідок ПУШКАРУК підтвердив, що дійсно була така випивка та що ТАРАСОВ швидко пішов з їдальні, чим частково підтверджуються покази свідка ТАРАСОВА.

Наведені покази свідків БАДЗЯНА, БЕРЕЗУЦЬКОГО, ТАРАСОВА свідчать про те, що ЧАДЮК поширював завідомо неправдиві вигадки, які порочать радянську демократію та забезпеченість трудящих в СРСР продуктами харчування.

Наведеними поясненнями свідка РЕВУХИ і показами його про випивку з ЧАДЮКОМ та БАДЗЯНОМ, яка мала місце в травні 1970 року, оглянутою в судовому засіданні запискою ЧАДЮКА, складеною ним 3 квітня 1970 р. на ім’я начальника КДБ по Волинській області по просьбі БАДЗЯНА В., спростовано пояснення підсудного про ворожі відносини його з БАДЗЯНОМ В. та що він нібито з травня 1966 р. з ним не зустрічався.

Свідки БОНДАР та УМАНЕЦЬ у своїх заявах, поясненнях на слідстві та в суді заявили, що ЧАДЮК в розмові з ними хвалив капіталістичний суспільний лад, висловлюючись, що “люди там мають більше свободи, ніж у нас”.

Свідок УМАНЕЦЬ також пояснив, що підсудний в розмові з ним схвалював поведінку МОРОЗА в суді, засудженого в минулому за антирадянську агітацію і пропаганду. Свідок БОНДАР у своїй заяві та поясненнях на слідстві і в суді ствердив, що ЧАДЮК виправдовував дії засуджених МОРОЗА та ІВАЩЕНКА. Таким чином, підтверджено, що підсудний ЧАДЮК в розмовах із своїми знайомими порочив радянський закон про державні злочини.

Пояснення підсудного, що він не вів такої розмови з УМАНЦЕМ і БОНДАРЕМ, бо не був на судовому процесі по справі МОРОЗА та ІВАЩЕНКА, спростовуються поясненнями свідка ЮЩЕНКА, що викладачі Інституту з'являлись на цей процес під розписку. Сам підсудний на слідстві (а[ркуш] с[прави] 69) пояснював, що під час згаданого процесу він був у приміщенні обласного суду. Враховуючи наведене, підсудний знав про цей процес і поведінку МОРОЗА та ІВАЩЕНКА в судовому засіданні.

Свідок ЮЩЕНКО також пояснив, що ЧАДЮК неодноразово вів "неправильні, вредні" розмови, він його присікав за це, навіть фізично.

Пояснення підсудного, що свідки БОНДАР, БАДЗЯН, БАДЗЯН А. підмовлені працівниками слідчих органів, в судовому засіданні нічим не підтверджені, являються його необґрунтованим підозрінням.

В судовому засіданні також встановлено, що свідки УМАНЕЦЬ і ТАРАСОВ являються незацікавленими по справі особами, в зв'язку з чим виключається обмова ними підсудного.

Таким чином, обвинувачення ЧАДЮКА у вчиненні злочину доведено, з його дії за ст. 187 КК УРСР кваліфіковані вірно.

Поясненнями свідків БОНДАРЯ, УМАНЦЯ, БАДЗЯНА В. на слідстві і в суді, поясненнями свідка ТИМОФІЄВИЧА на слідстві (а[ркуші] с[прави] 20, 33, 46) підтверджено, що ЧАДЮК у 1968–1969 роках дійсно говорив їм про навмисне спалення Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури.

Враховуючи, що кримінальна справа по цьому епізоду попереднім вироком, скасованим за скаргою підсудного ЧАДЮКА, переведенням закрита, суд не може цим вироком поставити цей епізод в вину підсудному.

В судовому засіданні свідки БАДЗЯН Андрій та БОНДАР пояснили, що ЧАДЮК у хаті в БАДЗЯНА висловлював неправдиві вигадки, які порочать політику Партії з національного питання. Однак БАДЗЯН А. не міг уточнити, коли мала місце ця розмова.

Між тим, з пояснень свідка БАДЗЯНА В. встановлено, що ЧАДЮК не заходить до них у хату з 1966 року. Підсудний уточнив, що він після арешту його у травні 1966 року на квартиру до БАДЗЯНА не ходив.

Виходячи з наведеного, ці висловлювання ЧАДЮКА в присутності БАДЗЯНА А. мали місце до травня 1966 року, тобто до видання Указу про відповідальність за цей злочин.

В зв'язку з наведеним та за перебігом строку давності ЧАДЮК не може нести покарання за ці дії.

При визначенні покарання підсудному Судова колегія враховує його негативну характеристику, зловживання алкоголем.

Керуючись ст. ст. 323, 324 КПК УРСР, Судова колегія, –

П Р И С У Д И Л А:

ЧАДЮКА Олексія Павловича визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 187-1 КК УРСР, та визначити йому покарання у вигляді 2 (двох) років позбавлення волі з відбуттям у виправно-трудовій колонії загального режиму.

Міру запобіжного заходу ЧАДЮКУ О. П. залишити утримання під вартою, а міру покарання рахувати йому з 31 серпня 1970 року.

Вирок може бути оскаржений до Верховного Суду УРСР на протязі 7 діб з часу вручення копії вироку засудженому.

Головуючий Канока

Народні засідателі: Піщев, Гуменюк

Оригіналу відповідає:

Член Волинського обласного суду (підпис) Г. КАНОКА

Копія.

Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4082, т. 1, арк. 345–350.

Д о к у м е н т № 172

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА НАЧАЛЬНИКА УКДБ ПРИ РМ УРСР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ Л. СЕНЕНКА ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ВОЛИНСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ С. Я. ЗАЇЧЕНКУ ЩОДО ПЕРЕВІРКИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. С. ДРИЧИКА

м. Луцьк, 26 червня 1970 року

*2–ан НЕТАЄМНО**
экз. № 1

Первому секретарю Волынского обкома КП Украины
товарищу Заиченко С. Я. гор. Луцк.
Волынский обком КП Украины
Секретная часть
Вх. № 01–2/241
“26” VI 1970 г.
Подлежит возврату в общий отдел

Управлением КГБ при СМ УССР по Волынской области проверяется ДРИЧИК Антон Степанович, 1927 года рождения, уроженец с. Буцынь Старовыжевского района Волынской области, украинец, беспартийный, женат, со средним специальным образованием, работает начальником производственно-технического отдела “ПМК” треста “Укрмясомолстроя”, проживает в гор. Луцке по ул. Коперника, № 68.

ДРИЧИК в 1960 году направил в адрес XXI съезда КП Украины анонимный документ антисоветского националистического содержания, в котором с враждебных позиций возводил клевету на политику партии в национальном вопросе. После установления авторства последний в 1966 году был профилактирован с участием общественности по месту работы.

В августе 1968 года он направил в адрес ЦК КПСС два письма, в которых одобрял действия чехословацких контрреволюционеров, с националистических позиций истолковывал нашу действительность. В связи с этим с ДРИЧИКОМ была проведена обстоятельная разъяснительная беседа членами бюро Луцкого ГК КП Украины. Однако поступающие в УКГБ материалы свидетельствуют о том, что ДРИЧИК не сделал необходимых выводов из неоднократных разъяснений и продолжает в кругу близких связей допускать политически вредные, тенденциозные высказывания по национальному вопросу.

Нами принимаются меры по вскрытию и пресечению политически вредной деятельности со стороны ДРИЧИКА.

Начальник управления КГБ при СМ УССР
по Волынской области (подпись) Л. СЕНЕНКО
“26” Июня 1970 г.
№ 5/1–4061
гор. Луцк.

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. П–1, оп. 4, спр. 993, арк. 23.

---

*В оригіналі документа викреслено слово “СЕКРЕТНО” і поставлено печатку “НЕТАЄМНО”.

Д о к у м е н т № 173

УХВАЛА ВЕРХОВНОГО СУДУ УРСР ЩОДО ПРОТЕСТУ ЗАСТУПНИКА ПРОКУРОРА УРСР НА ВИРОК ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ ВІЙСЬК НКВС ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЩОДО ТАМАРИ ОЛЕКСІЇВНИ ЛЄСКОВОЇ ТА ІНШИХ

м. Київ, 18 серпня 1970 року

Дело № 257н70 Секретно
Экз. № __
Докладчик т. КИРИЧЕНКО

ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда УССР в составе: председательствующего т. УБИЙКОНЬ С. Е.

Членов суда тт. КИРИЧЕНКО Н. Н., ЛЯСКИНА В. С.

С участием прокурора тов. АРЖАНОВА П. С.

рассмотрела в судебном заседании 18 августа 1970 года уголовное дело по протесту Заместителя Прокурора УССР на приговор Военного Трибунала войск НКВД Волынской области от 21 июля 1945 года, по которому, –

ЛЕСКОВА Тамара Алексеевна, 1926 г. р., уроженка с. Гать Торчинского района Волынской области,

КУЛИШ Мария Васильевна, 1925 г. р., уроженка с. Белосток Торчинского района Волынской области,

СМАЛЬ Любовь Дмитриевна, 1922 г. р., уроженка с. Гать Торчинского района Волынской области,

ОСИПЮК Галина Йосифовна, 1922 г. р., уроженка с. Гать Торчинского района Волынской области,

осуждены по ст. 54-1“а”, 54-11 УК УССР в соответствии части 2 Указа от 19 апреля 1948 года к ссылке на каторжные работы сроком на 15 лет каждую, с конфискацией имущества.

АНДРОЩУК Ольга Васильевна, 1926 г. р., уроженка с. Гать Торчинского района Волынской области, осуждена по ст. 54-1“а”, 54-11 УК УССР к 10 годам лишения свободы с конфискацией имущества.

Определением Военного Трибунала Таврического Военного Округа от 12 октября 1954 года приговор в отношении ЛЕСКОВОЙ, КУЛИШ, СМАЛЬ, ОСИПЮК изменен, снижена им мера наказания до 10 лет лишения свободы каждой.

В протесте ставится вопрос об отмене состоявшихся по данному делу судебных решений и прекращении дела производства за отсутствием состава преступления.

Заслушав доклад члена Верховного Суда УССР КИРИЧЕНКО и заключение помощника Прокурора УССР АРЖАНОВА, поддерживающего протест, рассмотрев материалы дела, Судебная коллегия считает, что протест подлежит удовлетворению по следующим основаниям.

Осужденные по данному делу признаны виновными в том, что они в 1943 году вступили в банду ОУН и до 1945 года оказывали помощь бандитам.

Между тем, в материалах дела нет данных, которые бы свидетельствовали о том, что осужденные являлись участниками банды ОУН.

Допрошенные по делу свидетели МИСКЕВИЧ Н. И., АНДРОЩУК Л. С., ПРОКОПЧУК П. Р. и другие показали, что о причастности к банде ОУН осужденных им ничего не известно.

Из показаний осужденных ЛЕСКОВОЙ, КУЛИШ, СМАЛЬ, ОСИПЮК и АНДРОЩУК не видно, что они являлись участниками банды ОУН и что они оказывали помощь бандитам.

При наличии таких данных нужно признать, что осужденные необоснованно осуждены.

Соглашаясь с доводами протеста и руководствуясь ст. ст. 393–394 УПК УССР, Судебная коллегия, –

ОПРЕДЕЛИЛА:

Приговор Военного Трибунала войск НКВД Волынской области от 21 июля 1945 года и определение Военного Трибунала Таврического военного округа от 12 сентября 1954 года в отношении ЛЕСКОВОЙ (БУДКЕВИЧ) Тамары Алексеевны, КУЛИШ (МАКАРЧУК) Марии Васильевны, СМАЛЬ (ГОРИНОЙ) Любови Дмитриевны, ОСИПЮК (СЫРНИК) Галины Йосифовны, АНДРОЩУК (СЛИПЧУК) Ольги Васильевны отменить и дело о них производством прекратить за отсутствием состава преступления. Конфискованное имущество или его стоимость возвратить осужденным.

Председательствующий УБИЙКОНЬ
Члены суда: КИРИЧЕНКО, ЛЯСКИН
ВЕРНО: член Верховного Суда УССР
(печать) (подпись) (КИРИЧЕНКО)

Машинопис, копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 2560, арк. 307.

Документ № 174

ВИСНОВОК ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ І ЗАЯВИ ГРОМАДЯНИНА ФІНІКА ПЕТРА АНТОНОВИЧА*

м. Львів, 24 листопада 1986 року

"УТВЕРЖДАЮ"
Военный прокурор ПрикВО
Полковник юстиции
Ф. К. ШЕПЕТОВ
26 ноября 1986 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По уголовному делу и заявлению
гражданина ФИНИКА П. А.

24 ноября 1986 года гор. Львов

Старший помощник военного прокурора полковник юстиции СУХОТИН А. Н., рассмотрев архивное уголовное дело № 493 – ФП в отношении гр-на ФИНИКА П. А. и его заявление, –

УСТАНОВИЛ:

22 августа 1944 года военным трибуналом войск МВД Волынской области бывший военнослужащий Советской Армии ФИНИК Петр Антонович, 1913 года рождения, уроженец с. ОСИЧКИ Савранского района Одесской области, из крестьян-середняков, украинец, с образованием 4 класса, до ареста – дежурный по станции Ковельской ж. д.

по ст. 54-1 "б" УК УССР с применением ст. 46 УК УССР осужден к 15 годам лишения свободы в ИТЛ**, с поражением в правах на 5 лет, без конфискации имущества.

Обвинительный приговор был вынесен на основании только показаний самого осужденного ФИНИКА, которые записаны общими фразами, конкретных обстоятельств совершенного преступления не содержат. Эти показания следственным путем и судом не проверялись, другими доказательствами не подтверджены.

Определением Военной Коллегии Верховного Суда, рассматривавшей дело по вновь открывшимися обстоятельствам, вышеуказанный приговор отменен, дело направлено для проведения дополнительного следствия.

Основанием к принятию такого решения явилась поданная на имя Председателя Президиума Верховного Совета СССР жалоба, в которой ФИНИК указывал, что в плену у немцев не был, агентом не являлся и на сторону советских войск в мае 1944 года не перебрасывался, на следствии и в суде он себя оговорил вследствии применения к нему незаконных методов ведения следствия.

Показания ФИНИКА в августе 1948 года и его заявление в жалобе нашли свое подтверждение, а именно:

Вместе с ФИНИКОМ по одному делу был привлечен к уголовной ответственности и осужден по ст. ст. 54-1 "б", 54-11 УК УССР КАЗАКОВ К. Ф.

Органами следствия КАЗАКОВУ вменялось в вину то, что он состоял в "ОУН", служил в немецкой полиции и поддерживал связь с резидентом немецкой разведки БЕЛОКРЫЛОВЫМ. Это обвинение было основано только на показаниях ФИНИКА, которые суд признал недостоверными, эти два эпизода из обвинения КАЗАКОВА исключил.

30 декабря 1948 года Военная Коллегия Верховного Суда СССР по протесту Генерального Прокурора СССР приговор в отношении КАЗАКОВА

отменила и дело возвратила на доследование по тем основаниям, что следователь капитан ФИЛИПОВСКИЙ (этот же следователь вел следствие и в отношении ФИНИКА) расследование проводил не объективно и применял к КАЗАКОВУ меры физического воздействия. В процессе доследования дело по обвинению КАЗАКОВА К. Ф. 8 июня 1949 года прекращено, т. к. объективних данных, изобличающих

КАЗАКОВА К. Ф. в преступной деятельности, следствием не добыто, а имеющихся для привлечения к уголовной ответственности было недостаточно. КАЗАКОВ К. Ф. из-под стражи освобожден.

В процессе доследования каких-либо данных о вербовке ФИНИКА немецкими карательными органами не добыто и компрометирующими материалами на ФИНИКА Управления КГБ по Волынской, Винницкой и Кировоградской областях, кроме тех, которые имеются в деле, не располагают, а сам ФИНИК на допросах свою вину отрицает и заявил, что на следствии в 1944 году к нему применялись меры физического воздействия.

Бывший полицейский БЕЛОКРЫЛЫЙ, о котором показывал в 1944 году ФИНИК что он через БЕЛОКРЫЛОГО был завербован немецкой разведкой, в 1945 году осужден Военным трибуналом к ВМН и, таким образом, допросить его не представляется возможным. Показаний же о ФИНИКЕ на следствии, будучи арестованным, БЕЛОКРЫЛЫЙ не дал.

О втором полицейском САНДОВЕ, о котором ранее показывал ФИНИК, никаких сведений не добыто и допрошенные свидетели в селе Таужняя Кировоградской области МЕНЯЙЛО О. М., КВАШУК П. Ф. и ГРАЧКОВСКАЯ З. С. показали, что о полицейском САНДОВЕ, служившем в полиции села Таужняя, они ничего не знают.

Свидетели ЖИГАЛКИН А. С. (Кировоградская область), ФИНИК А. А., СТЕПАНЮК А. Д., СТЕПАНЮК А. А., СЕМИЛЕТОВ К. Н. (Винницкая область), ДЗЮБЕНКО А. Н., ГОНЧАРУК А. К., СМЕРЕЧЕНСКИЙ П. Ф. (Одесская область) не дали показаний об антисоветской деятельности ФИНИКА, а показали, что ФИНИК действительно является уроженцем села Осички Савранского района Одесской области и что в период оккупации работал дежурным по станции Винницкой узкоколейной железной дороги.

В деле имеется справка Военной комендатуры города Луцка, датированная 30 июнем 1944 года, из которой усматривается, что ФИНИК, явившись в указанную комендатуру 14 мая 1944 года, заявил о своем пребывании в плену в течении одной недели.

В настоящее время ФИНИК утверждает, что в плену он не был и что в Луцкой комендатуре он якобы не заявлял о своем пребывании в плену.

Никаких других доказательств о пребывании ФИНИКА в плену собрать не представилось возможным.

ФИНИК в 1944 году был задержан в гражданской форме, хотя являлся военнослужащим.

На допросах ФИНИК утверждает, что в Станиславской области он был контужен в апреле 1944 года и после контузии где-то нашел гражданский пиджак и фуражку.

Перепроверить показания ФИНИКА, где он нашел гражданский костюм и для какой цели он его одел, в процессе доследования также не удалось.

При задержании ФИНИКА в 1944 году у него был изъят подложный комсомольский билет.

В отношении этого билета ФИНИК показал, что он не помнит, где нашел чистый бланк комсомольского билета и лично заполнял его на свое имя, чтобы легче в дальнейшем было вступить в члены Компартии. Какие-либо другие цели подделки ФИНИКОМ комсомольского билета следствием не установлены.

Подделав комсомольский билет, ФИНИК в 1944 году совершил преступление, предусмотренное ст. 69 ч. II УК УССР, которое подпадает под Указ Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1953 года “Об амнистии”, ввиду чего привлекать ФИНИКА к уголовной ответственности по указанной статье нет оснований.

17 августа 1954 года уголовное дело в отношении ФИНИКА П. А. следотделом УКГБ при Совете Министров УССР по Волынской области прекращено на основании ст. 197 п. 2 УПК УССР, за недостаточностью собраных по делу доказательств для предания обвиняемого суду. ФИНИК П. А. из-под стражи освобожден. Это решение соответствует материалам уголовного дела и основано на Законе.

В заявлении, адресованом Министру Внутренних Дел, ФИНИК П. А. указывает, что ему не дают справки о реабилитации, не возмещают ущерб за период 1944–1954 гг., не возвращают изъятые в ходе следствия правительственные награды “Медаль за отвагу”, ордена Красной Звезды и Боевого Красного Знамени.

Все эти вопросы подлежат разрешению соответсвующими компетентными [органами] в установленном Законом порядке.

УЧИТЫВАЯ ИЗЛОЖЕННОЕ, полагал бы необходимым:

1. Прекращение уголовного дела в отношении ФИНИКА Петра Антоновича по ст. 147 п. 2 УПК УССР (по реабилитирующим основаниям) признать обоснованным.

2. Заявителю ФИНИКУ П. А. разъяснить порядок разрешения поставленных им в заявлении вопросов в установленном порядке.

3. Архивное уголовное дело в отношении ФИНИКА П. А. вместе с его заявлением в УКГБ УССР по Волынской области: дело, для хранения в архиве, а заявление, для разрешения по существу.

Старший помощник военного прокурора ПрикВО
Полковник юстиции (подпись) А. Н. СУХОТИН

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 493.

---

*Подається без стилістичних правок.
**Виправно-трудовий табір.

Д о к у м е н т № 175

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВІДКА РОМАНЮКА ЯКОВА МИКИТОВИЧА

м. Луцьк, 9 листопада 1988 року

КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР
П Р О Т О К О Л
допроса свидетеля

Гор. /село/ Луцк “ 9 ” ноября 1988 г.
Допрос начат в 10 час. 05 мин.
“___ ” окончен в 12 час. 20 мин.

Старший следователь следственного отделения Управления КГБ УССР по Волынской области майор ЛОГВИНЕНКО С. А. в служебном кабинете
с соблюдением требований ст. ст. 167 и 170 УПК УССР допросил в качестве свидетеля:
Фамилия РОМАНЮК
Имя и отчество Яков Никитович
Год рождения 1922 Место рождения село Рудка-Козинская Рожищенского района Волынской области
Гражданство СССР
Образование 3 класса
Партийность беспартийный
Род занятий пенсионер
Место жительство село Рудка-Козинская Рожищенского района Волынской области
Другие установочные данные со слов не судим

Обязанности свидетеля, предусмотренные ст. 70 УПК УССР, мне разъяснены. Об ответственности за отказ или уклонение от дачи показаний и за дачу заведомо ложных показаний по части 2 ст. 178 и ст. 179 УК УССР я предупрежден.

(подпись неразборчиво) РОМАНЮК
(подпись свидетеля)

После разъяснения статьи 19 УПК УССР свидетель РОМАНЮК Яков Никитович заявил, что русским языком он владеет свободно, показания желает давать на русском языке, в условиях переводчика не нуждается.

По существу заданных мне следователем устных вопросов могу показать: Я родился, вырос и безвыездно проживаю в селе Рудка-Козинская Рожищенского района Волынской области. В период временной немецкой оккупации нашего села я также проживал по месту рождения и работал в своем единоличном хозяйстве. Приблизительно в начале 1943 года в нашей местности начали появляться вооруженные формирования украинских буржуазных националистов, а также в селе Рудка-Козинская активизировали свою деятельность участники ОУН. В настоящее время я помню, что из числа моих односельчан в сельской ОУН тогда состояли: ПАРХОМЧУК Степан Михайлович (убит в 1948 году), АРХИПЧУК Степан Николаевич

(убит в 1948 году), КУЛЮК Владимир Антонович (в послевоенный период был осужден органами Советской власти, после освобождения проживал в селе Рудка-Козинская, умер приблизительно в 1984 году), АРХИПЧУК Николай Максимович (убит в банде ОУН приблизительно в 1948 году), НИКИТЮК Никонор Яковлевич (после освобождения нашей местности от немецких оккупантов был осужден, в село Рудку-Козинскую не возвращался и место нахождения его неизвестно). Других лиц, которые принадлежали к ОУН, из числа моих односельчан я в настоящее время не помню.

Приблизительно в мае 1943 года я также некоторое время, а вернее около трех месяцев, находился в ОУН и исполнял обязанности связного по селу Рудка-Козинская. Причиной моего отказа от сотрудничества с ОУН послужило то, что я не желал оказывать помощь бандитам ОУН и моя болезнь (в период временной немецкой оккупации я переболел воспалением легких и как результат болезни заработал плеврит, который мне удалось излечить только в армии).

С освобождением нашей местности от немецких оккупантов в марте 1944 года я был призван в Красную Армию, в которой прослужил до средины 1947 года. После демобилизации я возвратился на жительство в родное село, где и проживаю по настоящее время.

Названных мне следователем БОРОДЮКА Федора Максимовича, ХОТИМЧУКА Василия Владимировича и КУХАРЧУКА Владимира Семеновича я знаю как своих бывших односельчан. Взаимоотношения у меня с ними были всегда хорошими, личных счетов между нами не было. В период временной немецкой оккупации они были молодыми ребятами, и я практически с ними никаких отношений не имел. А поэтому о их причастности к ОУН ничего показать не могу. Даже в то время, когда я был связным ОУН, о них я ничего не слышал. От других своих односельчан я также никогда не слышал о связях БОРОДЮКА Федора, ХОТИМЧУКА Василия и КУХАРЧУКА Владимира с бандитами ОУН.

ВОПРОС: Вам зачитаны показания БОРОДЮКА Федора Максимовича от 29 апреля, 4 июня 1944 года, а также показания ХОТИМЧУКА Василия Владимировича от 5 июня 1944 года, в которых говорится, что Вы в 1943 году их завербовали в молодежную националистическую организацию "Юнаки", руководили их работой, направленной на оказание всемерной помощи ОУН, а также являлись руководителем сельской ОУН. Что Вы можете показать по существу этих показаний?

ОТВЕТ: Протоколы допросов БОРОДЮКА Федора Максимовича от 29 апреля, 4 июня 1944 года и ХОТИМЧУКА Василия Владимировича от 5 июня 1944 года зачитаны мне следователем вслух. Показания, изложенные в них, мне понятны. Однако почему БОРОДЮК и ХОТИМЧУК дали показания о том, что я их завербовал в молодежную националистическую организацию "Юнаки", руководил их работой в этой организации, а также являлся руководителем сельской ОУН в 1943 году, я сказать не могу.

Как я показал выше, к ОУН я принадлежал только в течении 3 месяцев, а может и меньше, я в настоящее время уже не помню, и то исполнял обязанности связного. Больше никакой работы в пользу ОУН я не проводил. Да, я знал этих ребят по периоду временной немецкой оккупации, однако в молодежную оуновскую организацию их не вербовал, их работой в пользу украинских националистов не руководил, руководителем сельской организации украинских националистов не был. Кроме этого, я хочу отметить, что о националистической деятельности БОРОДЮКА Федора, ХОТИМЧУКА Василия и КУХАРЧУКА Владимира мне ничего неизвестно. Возможно, они и являлись в 1943 году участниками молодежной националистической организации "Юнаки" села Рудка-Козинская, однако мне об этом ничего неизвестно. О существовании такой организации в 1943–1944 годах в нашем селе я также ничего не знаю.

Протокол допроса по моей просьбе прочитан мне следователем вслух, с моих слов записан верно, дополнений и поправок не имею.

(подпись) РОМАНЮК

Допросил и протокол составил:
Старший следователь следотделения УКГБ
УССР по Волынской области
Майор (подпись) С. А. ЛОГВИНЕНКО

Копія.
Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4796.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СПОГАДИ

Данило Шумук

ІЗ КНИГИ "ПЕРЕЖИТЕ І ПЕРЕДУМАНЕ"

Данило Лаврентійович Шумук народився 30 грудня 1914 р. в с. Боремщина Володимир-Волинського району. Неодноразово заарештовувався польською поліцією за активну комуністичну діяльність. Після п'ятого арешту, 20 січня 1934 р., був засуджений і ув'язнений. Звільнений з польської в'язниці 24 травня 1939 року. 15 травня 1941 р. Шумук був призваний у армію. Перші дні війни провів на передовій лінії фронту. Вже влітку 1941 р. він потрапив у "чорний список" і разом зі 120-ма солдатами позбавлений зброї та відправлений з передової. Поблизу с. Корової Шумук потрапив у німецький полон. Втік з Хорольського табору смерті.

Розчарування в комуністичних ідеях привело Данила Шумука в ОУН. У 1943 р. він пройшов ідеологічно-політичний вишкіл і розпочав свій повстанський шлях у ролі політичного інструктора УПА під псевдонімом Боремський. Заарештований у лютому 1945 р. і засуджений військовим трибуналом за ст. 54-І, 54-ІІ КК УРСР до розстрілу. Смертну кару було замінено на 20 років каторги. В 25-му Норильському таборі Д. Шумук став ініціатором створення української організації самодопомоги в'язнів. У 1953 р. він опинився в епіцентрі повстання політв'язнів норильських таборів. Звільнений у серпні 1956 року. Вдруге заарештований 21 листопада 1957 р. Волинським обласним КДБ. Засуджений 5 травня 1958 р. на 10 років ув'язнення за антирадянську діяльність. Восени 1967 р. Д. Шумук був звільнений. Оселився в містечку Богуславі на Київщині. Живучи там самотньо та працюючи сторожем у постійному відпочинковому таборі "юних піонерів", він розгорнув інтенсивну працю над своїми спогадами.

У січні 1972 р., під час великої хвилі арештів відомих діячів українського руху за людські й національні права, заарештовано й Д. Шумука. Основним звинуваченням КДБ супроти нього було написання спогадів про участь у боротьбі проти німецько-фашистських та російсько-комуністичних окупантів України в 1943–1945 рр. – у лавах УПА та революційного підпілля ОУН, а потім у 1946–1956 рр. – у радянських таборах ув'язнення та в страйковому русі політв'язнів. Самвидавні копії цих спогадів були виявлені під час масових обшуків у зв'язку з арештами.

У червні того ж року закритий суд КДБ в Києві засудив Д. Л. Шумука на десять років ув'язнення в таборах особливо суворого режиму та п'ять років заслання. У 1973 р. відправлений відбувати покарання до табору в Мордовії. Після звільнення виїхав на проживання у Канаду, де і помер.

Розповідаючи про себе в похилому віці, мабуть, неможливо передати почуттів, світосприйняття з років свого дитинства та юності без печаті багатолітнього життєвого досвіду. Важко, і то дуже важко, розповідати про себе об'єктивно. Одначе в похилому віці значно легше засуджувати дії своєї юності, ніж у юнацькі часи.

Отже, я хочу оглянути своє минуле з вершин багатолітнього досвіду і дати йому, по можливості, об'єктивну оцінку.

…Народився я 30 грудня 1914 року в селянській родині у с. Боремщина Володимир-Волинського повіту на Волині. У моїх батьків було дев'ятеро дітей, але живими лишилося лише четверо. Я прийшов на світ останнім; моєму батькові було тоді вже п'ятдесят років, а мамі сорок три.

…З 1926 року наша хата стала неофіційною "хатою-читальнею". До нас у вечірній час збиралися найбільш поступові люди села і довгими осінніми вечорами читали вголос газети, журнали й книжки. Ініціатором і організатором того культурно-освітнього і громадсько-політичного життя був мій брат Антін. Під час Першої світової війни і революції в Росії він працював на залізниці в Москві і там познайомився з комуністичними ідеями. І як тільки на Волині пробудилося громадсько-політичне життя, в якому значними були тоді соціалістично-комуністичні впливи, брат відразу включився в це життя і став організатором сільського масштабу. Цей факт мав вирішальний вплив і на мій життєвий старт.

…15 травня 1926 року маршал Юзеф Пілсудський зробив у Польщі військовий переворот. Уряд Понятовського і Вітоса був заміщений. Настав режим так званої "санації" (тобто "оздоровлення"), що насправді означало диктатуру наставленої військом влади на чолі з Пілсудським. Основоположники й лідери Комуністичної партії Польщі (КПП) Варський та Костшевич сприйняли цей переворот Пілсудського як "буржуазно-демократичну революцію" і підтримали його. Комінтерн (керований з Москви Комуністичний інтернаціонал) визнав це за грубу й неприпустиму помилку, за яку лідерам КПП довелося дорого розплачуватись.

Саме в цей період народилося політичне життя в нашому селі. Почалося воно в нашій хаті і незабаром стало розвиватися в основному під впливом "Сельробу". Мені було тоді 11 років. Я з радісним трепетом, по-дитячому пильно вбирав у себе все сказане і прочитане. Не було там слухача, пильнішого за мене. Мені здавалося, що в нашій хаті щойно народжується Правда, і я вірив, що промені цієї правди обігріють усіх знедолених, у тому числі й мене.

…У червні 1932 року мене обрали секретарем підпільного райкому комсомолу в Любомльському повіті. Це довір'я неабияк мене тішило.

У липні я організував і райком партії. Відтоді в нашому повіті закипіла підпільна комуністична діяльність. Для цієї діяльності я віддав весь свій вільний час, усі сили і хист. Під перше серпня комуністичне підпілля розгорнуло пропаганду за мир. У зв'язку з цим, оскільки йшлося про звинувачення польського уряду в мілітаризації країни, польська поліція провела арешти. Мене також затримали на дві доби в місцевому "постерунку" (участку) поліції.

У розмові з поліцією я вів себе задиркувато, непримиренно. Соціальне питання в прямому розумінні мене ніколи глибоко не хвилювало. Воно здавалося мені не вартим страждань. Віссю всіх проблем для мене була людська свобода: свобода думки, свобода переконань, свобода слова і, звичайно, національна свобода – національна незалежність. Тому в розмові з поліцією я завжди наголошував передусім не на соціальну несправедливість, а придушення людської свободи і національний гніт. Я вважав, що тільки за свободу людини і свободу нації можна віддати все.

Саме таким був ідейний зміст моїх переконань на світанку моєї суспільно-політичної діяльності, і ці переконання згодом утвердилися в мені і стали моїм кредом на все життя. І, рано ставши на шлях підпільної боротьби під червоним стягом КПЗУ, я був тоді глибоко переконаний, що ця підпільна партія прагне до здійснення моїх ідеалів саме так, як цього прагнув я.

…А взагалі дуже важко було мені розібратися тоді, яка політична та ідеологічна течія в чому і наскільки була права чи неправа. Я, наприклад, не міг тоді йняти віри, щоб радянський уряд, "уряд робітників і селян", уряд комуністів, яких я тоді обожнював, міг свідомо і планомірно винищувати найстрашнішою голодовою смертю тих самих робітників і селян, з яких сам вийшов і чиїми руками завоював радянську владу. Я всім єством ненавидів тоді всю ту пресу і людей, що "опльовували Радянський Союз", а фашизм хвалили. У молодості я був емоційний і пристрасний, тому як уже віддавався якимсь ідеям, то цілком і беззастережно.

…На Водохреще, вночі з 19 на 20 січня 1934 року, польська поліція заарештувала мене п'ятий раз. Обшук робили дуже довго, але нічого не знайшли. Цього разу мені ще в хаті одягнули наручники.

На вулиці зібрався великий натовп селян. Закованого, мене вели чотири поліцаї: попереду комендант постерунку поліції Ковальчук, ліворуч і праворуч постерункові поліцаї Яніцький і Кучан, а позаду з пістолетом у руці повітовий "вивідач" Меляс. Селяни були схвильовані і засмучені.

– Не журіться, – звернувся я до них, – мене закували в кайдани, але ідеї не закувати нікому і боротьби за правду та добро не зупинити.

"Геть польських окупантів з наших земель!", "Бий поліцію!" – почулися вигуки з натовпу. Затріщали паркани і на поліцаїв полетіли шматки штахетин та цегли. Меляс збілів і почав тулитися ближче до мене. Інші поліцаї також розгубилися. Кілька разів вони намірялися стріляти, але не зважилися. А схвильовані селяни проводжали мене аж за село. За селом я подякував людям за підтримку і сказав, щоб вони верталися по домівках. Багатьох селян за ту демонстрацію під час мого арешту потім поштрафували. А мене того самого дня відвезли до повітового постерунку поліції в Любомль.

Там, у кутках перехідної камери, обличчями до стіни вже стояли заарештовані всі члени Любомльського райкому комсомолу. Мене ж примістили окремо – в кабінеті чергового.

Об одинадцятій годині вечора першим викликали на слідство до комісаріату поліції Федора Романюка із села Скиби. А вранці черговий поліцай передав усім сусіднім постерункам поліції так звані "ґоньче лісти", в яких повідомлялося про втечу Романюка, з докладним описом його прикмет. Я особисто не вірив у те повідомлення, і тому це мене дуже стривожило.

Наступного вечора годині о десятій викликали на слідство Андрія Сацюка, а десь годині о першій ночі покликали й мене. Я знав, що цього разу мене чекають дуже тяжкі випробування, і морально готував себе до них.

Мовчки йшов я вулицями Любомля кроків на два попереду поліцая. Місто спало, навколо панувала тиша, тільки за містом у комісаріаті поліції працювала катівня.

Перейшовши залізницю і побачивши сад, у якому сховався будинок комісаріату, я відчув, як страх скував мені все тіло. В комісаріаті мене завели у велике порожнє приміщення. Тільки під стіною стояла драбина, а на ній нерухомо, наче труп, звисав Андрій Сацюк. Під драбиною стояла велика миска, в яку скапувала з Сацюка кров.

Від цього страшного видовища мені стало млосно. Великим зусиллям волі мені ледве вдалося приховати перед поліцаєм цю свою слабість. Через порожнє приміщення час від часу перебігали дефензивники в сорочках із закоченими рукавами, не звертаючи ні на кого уваги.

Хвилин через двадцять мене покликали в маленьку порожню кімнату, де мене зустріли чотири поліцаї, теж у самих сорочках із закоченими рукавами. Не кажучи слова, вони відразу кинулися мене по-боксерському бити. Я літав від тих ударів, як футбольний м'яч, від одного поліцая до другого, аж поки не впав. Тоді до кімнати вбіг уже знайомий мені старший "вивідач" Ангельський.

– Цо ви робіцє, така і така ваша маць? – закричав він на своїх "боксерів". Ті мовчки вийшли. Ангельський допоміг мені встати і провів до свого кабінету. Там він сів за стіл, а мені звелів сісти перед столом. Трохи помовчав, перегортаючи на столі якісь папери, а потім запитав:

– Шумук, будемо говорити відверто чи ні?

– Я не прийшов до вас на розмову. Якщо маєте якісь закиди до мене, то говоріть, – відповів я.

– Ті, що сюди потрапляють, оповідають нам, а не ми їм, – сказав Ангельський.

– Якщо в кого є що вам оповісти, хай оповідає, а мені нема чого.

– Ні, Шумук, у тебе є що оповісти. Тих**,** кому нема чого оповісти, сюди не беруть! – піднесено сказав Ангельський. – І ти будеш оповідати. Ми підкажемо, що саме нас цікавить, а не схочеш – примусимо.

– Я краще знаю, чи мені є про що з вами розмовляти, – стояв я на своєму.

– Товаришу Ліщинський, – раптом уже іншим, злорадним тоном звернувся до мене Ангельський. – Нам уже давно все відомо про вашу підпільну антидержавну діяльність. Ми лише хочемо перевірити, будете ви говорити правду самі, чи вас треба навчити говорити правду.

Це несподіване звертання до мене через глумливе "товаришу" й організаційний псевдонім *Ліщинський* ударило мене, мов обухом по голові. Якось розумно відповісти я відразу не міг і тому сидів мовчки. Ангельський вп'явся в мене своїми розвідницькими очима, насолоджуючись моєю безпорадністю.

– Ну, чого ж мовчиш, язик проковтнув?

– Ви ж зверталися до якогось свого товариша Ліщинського, а не до мене, – отямившись, відповів я.

– Ах, мать твоя така і така, то ти ще тут зі мною вар'ята гратимеш? – закричав Ангельський. – Гаразд, поговоримо з тобою іншою мовою, дохідливішою – і він натиснув сигнального ґудзика в себе на столі.

– Візьміть його і гарненько полоскочіть йому п'яти, – сказав Ангельський до когось, хто з'явився на його поклик.

Мене завели до кабінету тортур. На стінах висіли гумові палиці, обценьки, голки та інші інструменти для катувань. Мені звеліли роззутися й роздягтися. Я все це виконував, ніби загіпнотизований. Через

кілька хвилин я вже лежав горілиць із кайданами на руках. "Боксери" вправно зігнули мені ноги, заковані руки силоміць натягли поза коліна, а тоді протягли під коліна міцного ціпка і поклали мене безвладного на спину догори п'ятами.

– Зараз будемо розв'язувати тобі язика, – сказав один "боксер". – Як розв'яжеться твій язик, заворушиш пальцями. – І показав, як це робити.

Один поліцай став у мене в головах з чайником води, а другий пішов у куток вибирати собі палицю. Взявши замашного кийка, він сказав мені:

– Бачиш, які добрі в нас лоскотала.

Я мовчав. Він поставив назад того дубчака, зняв зі стіни гумову палицю і почав з усієї сили бити мене по голих п'ятах. Другий поліцай лив на голову і в рот воду з чайника. Кожен удар страшним болем відчувався в мозку, але свідомості я не втрачав, а голову мені весь час заливали водою.

Тричі ворушив я пальцями рук, тричі мене розковували, а тоді, переконавшись, що я робив це тільки для передишки, били ще лютіше.

Нарешті прийшов Ангельський з папкою паперів і прочитав мені зізнання Федора Романюка й Андрія Сацюка. Тоді я признався, що я комуніст, і сказав, що розповсюджував комуністичну літературу, вивішував прапори і керував селянським страйком.

Ангельський відпустив "боксерів" і велів мені йти до його кабінету.

– Нарешті ти порозумнішав. Тепер розкажи про все толком.

– Як це – толком? Я ж сказав, що все те робив я.

– Ми знаємо, що ти всім керував, але ж розвішували прапори, розповсюджували літературу підлеглі тобі в організації люди. От про них і розказуй усе до найменших подробиць.

– Я сказав вам, що все це я робив сам. Більше мені сказати нічого, – відповів я.

Ангельський зачитав з протоколів Романюка й Сацюка, де й коли були конференції і хто на них був, а тоді почав вимагати від мене підтвердження.

– Вони ж на тебе показують, чому ж ти не показуєш на них? – дивувався Ангельський. На це я відповів:

– Приведіть їх сюди, нехай вони мені у вічі скажуть те, що ви зачитали. А якщо ви не вірите їхнім зізнанням, то це ваша справа.

Весь той допит секретар записав слово в слово. В кінці допиту мені дали прочитати й підписати протокол.

Вранці поліція чомусь раптом заметушилася і мене вже більше не чіпали. Виявилося таке. Згідно з гончими листами поліція прийшла шукати Федора Романюка до його дружини. Вичувши щось нечисте, вона сказала поліцаям, що вони ж самі позавчора забрали його, а тепер знову шукають.

– Він утік, – відповіла поліція.

– Утік? Це неправда! Ви його вбили! – сповнена жаху, закричала жінка.

Другого дня вона прийшла до Любомля і, розшукавши прокурора, який приїхав з Ковеля, звернулася до нього із запитанням: "Де діли мого чоловіка? Ви його вбили, а щоб замести слід, вигадали про втечу".

Від цього раптового пошуку на якусь мить прокурор остовпів, а потім попросив оповісти все по порядку.

Годин через три Романюка привезли до Любомля ледь живого. Поліція сумнівалася, чи він виживе, і відвезла його до Шацька, щоб утопити в озері. Прокурор вишикував у два ряди всю поліцію, а тоді запитав у недобитого Романюка: "Хто з них бив?" Романюк показав на Ангельського і Меляса. Цих двох "вивідачів" закували в кайдани і відправили до Ковеля в тюрму, їм дали по два роки "умовно" і зняли з роботи. Після того в Любомлі вже нікого не били.

Незабаром нас усіх також перевезли до Ковеля в тюрму, а нашу справу прокурор передав судовому слідчому Стефанові Лоренцу.

…У Ковельській тюрмі нас посадили майже всіх у камеру № 18. Порівняно з дефензивою нам жилося тут набагато веселіше. Нам дозволили отримувати передачі від родичів і друзів у необмеженій

кількості! Двічі на місяць давали побачення з рідними по 15 хвилин. Дозволяли передавати газети, журнали й книги різних ідеологічних напрямків: від Маркса й Енгельса до Шопенгауера, Макіавеллі і Ніцше. З художньої літератури ми також мали все – від Шолохова, Горького й Гладкова до Кащенка, Лепкого й Уласа Самчука. Одне слово, щодо цього, то справа стояла настільки добре, що в тюрмі ми мали досить великі можливості для свого культурно-освітнього й політичного розвитку. Але максимально використати ці можливості ми не були здатні. Ми всі були тоді ще надто молоді і не обізнані з жодними (в тому числі по-справжньому – і з комуністичною) течіями думання. А тому – яке перше зерно (чи, може, мікроб) запало в душу, те й розвивалося в ній дуже швидко й успішно. Зокрема я сприймав тоді лише фасадний бік тієї комуністичної доктрини, якою був заражений, і не міг проникнути в її глибину. А крізь її призму я дивився й на всі інші течії.

…Політична боротьба загострювалась у кожній країні, а в Польщі вона набрала особливого характеру. Рідз Сміґли розпочав наступ на демократичні сили, зокрема на національні рухи підневільних народів. Розгул шовінізму зростав. Почалося насильне ополячування всіх службовців інших націй.

Усі ці зміни можна було легко відчути не лише із змісту, а й з тону польської офіційної преси, яку нам дозволяли в тюрмі читати. Адміністрація тюрми та слідчі органи також міняли своє ставлення до нас згідно з політичним курсом уряду.

Слідство затяглося надовго. Ми вимагали закінчення слідства, але марно. Тоді ми почали голодівку. Голодівка – це теж своєрідне випробовування сил, до того ж випробовування важке. Голод усі тяжко переносять, а молоді особливо.

…Чотирнадцятеро із сімнадцятьох витримали до кінця – шість діб. Прокурор пообіцяв нам закінчити слідство в квітні.

Тих трьох, що зламалися під час голодівки, ми забойкотували на місяць. Протягом того місяця з ними ніхто не розмовляв. Це була дуже жорстока кара і в таких випадках, мабуть, недоцільна, бо після бойкоту важко відновити й вирівняти стосунки, бойкот лишає сам по собі слід назавжди.

…Незабаром після голодівки тюремна одноманітність порушилась бунтом. Почалося все з того, що під нашою камерою в коридорі хтось закричав: “Б’ють!” Ми підхопили цей тривожний крик і всією камерою проскандували: “У карцері б’ють!” Невдовзі вся тюрма тріщала і кричала страшним криком: “Нас б’ють!” Особливо разюче кричали жінки. Бунт стривожив жителів міста. А тюрма ревла крізь побиті вікна. Співчуваючі почали товпитись під тюрмою. Приїхала поліція і пожежна охорона. Почали стріляти по вікнах і заливати нас водою.

Хто кого тоді бив, ми так і не довідались. А нас за цей бунт позбавили побачення з рідними і почали, як звичайно, розслідування. Нас, усіх політв’язнів 18-ї камери, пересадили до інших камер. Я опинився в сьомій камері на третьому поверсі. Та камера мала всього дев’ять квадратних метрів, а помістили туди вісім осіб. Усі політичні, ув’язнені за комуністичну діяльність.

…Польські тюрми були без “козирків”, і ми могли крізь вікна дивитись “на волю”. Тільки крізь тюремне вікно людина може збагнути красу природи і належно оцінити волю.

Якось я побачив крізь вікно свою стареньку знедолену маму. Вона стояла на хіднику і, приклавши до чола руку, шукала очима наше вікно. Раптом іззаду підійшов наглядач і штовхнув маму так, що вона аж заточилась і впала. У мене аж засвербіли руки побити морду тому нелюдові, але нас розділяли тюремні ґрати. Зрештою, серед тюремних наглядачів, мабуть, у всьому світі не знайдеться порядної людини.

У тюрмі ми налагоджували і підтримували зв’язки з усіма політв’язнями комуністичних переконань. Основними засобами зв’язку були “грипси” (записки) і морзянка (перестукування за допомогою вживання телеграфічної “азбуки Морзе”). Грипси передавали всякими способами: шнурком, якого звали “конем”, спускали в нижню камеру і закидали у верхню, а як треба, то й у бічні камери: крім того, домовлялися про всілякі “запічки” в туалеті, де також клали й забирали грипси, а іноді навіть кидали з вікна під ноги тим, що були на прогулювальному дворику. Адміністрація стежила, перехоплювала наші грипси і карала за них.

У другій половині березня 1935 року стався такий випадок. Андрій Сацюк сів на вікно і кинув грипса на прогулювальний дворик, де гуляла інша камера. Наглядач помітив і перехопив грипса. Незабаром до нашої камери прийшло троє наглядачів і старшина Щепаньський. Старшина звелів Сацюкові вийти. Той відмовився. Тоді наглядачі за його наказом силоміць потягли Сацюка з камери. В коридорі він закричав: “Мене б’ють!” Ми крізь вікна відразу сповістили іншим, і в одну мить знову загула вся тюрма і посипалися шибки з вікон. Цього разу тюрма гула довго і страшно. Адміністрація стріляла крізь вікна і “вовчки” в дверях. Пожежники з брандспойтів заливали камери водою. Кінна поліція цілим відділом їздила по навколишніх вулицях Ковеля і нагайками розганяла співчуваючих громадян, що юрмилися навколо тюрми. Лемент, крики, сичання пожежних брандспойтів і автоматні черги, – все це злилося в суцільний страшний шквал.

…До нашої камери ввірвалася група озвірілих наглядачів, вихопили нас усіх по одному, закували в коридорі ноги й руки і кинули у підвал, у карцер.

А тюрма все ще гула. Політв’язні з трьох камер порозбирали простінні грубки і, зійшовшися в одну велику камеру, закидали адміністрацію цеглою.

До тюрми прибув прокурор Робак. Він загарантував, що ніхто нікого бити не буде і що він сам розбереться в усьому. До нього політв’язні ставилися з деяким довір’ям і тому почали з ним переговори. Бунт ущух. Під час слідства з приводу бунту нас із карцера звільнили.

Після допиту нас шістьох забрали на Монопольову вулицю. Там з колишньої тютюнової фабрики зробили тюрму, а великий льох переобладнали на підземний карцер, що його в’язні називали “душогубкою”. Посередині того страшного льоху зробили коридорчик, а з обох боків – по три мікрокамери, завширшки по шість п’ядей і заввишки по вісім (це приблизно два квадратних метри).

З усіх відомих мені карцерів це був найстрашніший. Коридор до цього підземелля закривався герметично, двері до камер також закривалися добре. Простінки між камерами були щойно зроблені. По них текла вода, а штукатурка була така сира, що в неї пальці вгрузали. Цементова підлога була зроблена у вигляді вижолобка і залита водою, а зверху покладено дерев’яний щиток. У стелі просвердлено дірку і сполучено її з витяжною трубою. Дерев’яний щиток служив за плаваючу підлогу.

У коридор тієї душогубки нас заводили по одному, там роздягали, били і тоді роздягнених кидали в мікрокамери.

Чотири години ми перегукувались між собою, а тоді, відчувши нестачу повітря, замовкали, їсти нам давали раз на добу по триста грамів хліба і по півлітра води. Спершу я пробував ходити, але там не було де зробити навіть двох кроків, та ще й плаваюча підлога рухалася під ногами, а з-під неї постійно хлюпала вода. Пізніше я вхитрився повернути цю підлогу навскіс і сперти одним кінцем об стіну так, щоб вона не рухалася і щоб можна було на ній напівлежати. Але той окаянний щиток від найменшого руху сповзав по стіні вниз, і я з тріском падав у воду.

Тримали нас у тій душогубці по дві доби, потім на добу переводили по одному в звичайну тюремну камеру, а далі знову переводили на дві доби у той карцер. Діставшись із того гробу до камери, я думав, що потрапив у рай. Яке-то все на цім світі відносне! Усього я відбув у тому підземеллі чотири доби. Я не знав, що, перебуваючи в абсолютній темряві, не можна розплющувати очей. Тому щоразу, вийшовши на світло, я знемагав від гострого болю в очах. У карцері я сидів завжди опертий об сирий простінок, тому сильно простудив хребет. Ще й сім років після того мені здавалося, що хребет у мене крижаний. Словом, той карцер дорого обійшовся.

Але ми не зупинились на тому і не здалися. На знак протесту проти знущань ми відразу на другий день оголосили голодівку. Адміністрація тюрми зустріла наші вимоги “в багнет”. У нас відразу забрали постіль, одяг і воду.

…У другій половині квітня 1935 р. слідство закінчилося і нам вручили звинувальний акт. Ми того акту не прийняли, бо він був написаний польською мовою. Днів через десять нам дали звинувальний акт двома мовами: польською й українською. Суд було призначено на 24 травня. Вранці 24 травня нас, сімнадцятьох юнаків, вивели з камер у міждвір’я тюремних воріт, наклали наручники і парами повели

за ворота. Від тюрми до округового суду ми йшли похоронним маршем під конвоєм поліції. З обох боків від нас ішли наші рідні й знайомі. Праворуч, метрів за сім від мене, йшла дружина з крихітною донечкою на руках. Тяжко було мені дивитися на свою донечку. Я тоді вже знав твердо, що мій тернистий шлях тільки почався, а про його кінець я навіть не думав. Мені здавалося, що переді мною вічність, і я зі стоїчним спокоєм ладен був віддати її без вагання на вівтар боротьби за правду і добро. А за донечку, бідне моє дитятко, мене гризло сумління. Я не мав права одружуватись, тим більше мати дітей взагалі, а зокрема в такому молодому віці, – думав я, йдучи до суду.

Я багато зробив помилок у своєму житті, але всі вони разом – ніщо порівняно з моїм безглуздим одруженням.

Поліція скаженіла й ображала наших рідних. Ми протестували проти цієї брутальности. Нарешті ми прийшли до будинку суду. Нас першими ввели в приміщення, за нами ввійшла охорона, потім оборона і, нарешті, родичі, друзі і всі зацікавлені. Судова зала була повна.

…Розпочалося довге й нудне читання звинувальних актів. Читав сам презес суду. Прочитавши, він почав допитувати нас. Але як тільки суд почав допитувати Кавецького, до судової залі ввійшли "вивідачі" – Ангельський і Меляс. Всі ми – підсудні відразу ж посхоплювалися й закричали: "Геть убивців із судової залі!", "Геть катів Меляса й Ангельського!", "Ганьба катам!" У залі нас підтримали вигуками: "Геть мучителів!", "Катів на лаву підсудних!", "Ганьба судові, що слухає катів!"

Презес суду встав і задзвонив у дзвінок, закликаючи до порядку. Ми почали співати "Інтернаціонал". Поліція спрямувала на нас свої рушниці з напнутими багнетами. Прокурор зблід і не знав, що робити. Приголомшені "вивідачі" благально дивилися на презеса. Судді й прокурор безпорадно дивились на працівників дефензиви, як господар дивиться на своїх цепових псів, що зірвалися з прив'язі й потрапили в пастку. В таку незручну ситуацію поліція потрапляє лише в країнах з демократичним чи напівдемократичним (як у Польщі) державним устроєм. У країнах з тоталітарним режимом влада, суд і поліція в одних руках нероздільних панів ситуації.

Ми поставили перед судом вимогу, щоб суд відхилив Ангельського й Меляса як свідків. Суд не прийняв нашої вимоги. Ми відмовилися відповідати на запитання і склали протест проти тортур під час слідства.

Суд перейшов до опитування свідків. Першим з-поміж свідків допитували Ангельського. Він виступав від імені засекречених "конфідентів" (інформаторів поліції). Усе, що свідчили Ангельський і Меляс, було правдою: польська політична агентура працювала дуже вправно і скрупульозно. Але без огляду на це ми протестували. Після допиту свідків виступав прокурор Качеровський – добре натренований оратор. Потім суд дав слово обороні.

Старий адвокат Прус посилався на свою сивину та на наш юний вік і просив врахувати всі "пом'якшуючі обставини". Словом, виступ того діда був беззмістовний.

Поляк Ярош, досить енергійний чоловік, дозволив собі кинути злегка звинувачення на неправильну політику польського уряду щодо "східних земель" – Галичини й Волині, яка полягала, на його думку, в трактуванні українців як другосортних громадян.

Останнім з адвокатів виступав Старосольський. Це був виступ людини, впевненої в силі свого слова. Він заволодів увагою всієї зали. Навіть судді заслухалися в його виступ, ніби в добре виконувану пісню. Старосольський усю провину за наші вчинки переклав на суспільність взагалі й на уряд зокрема. Свій виступ він закінчив такими словами: "Доки доля українського народу не буде передана в його руки, доти не може бути мови про якусь там справедливість на західніх землях України".

У своєму останньому слові ми всі протестували проти окупаційного режиму та судів польських профашистських властей на наших землях.

Суд пішов на нараду, а зала, заповнена нашими приятелями та рідними, чекала тривожно і напружено. Ми внутрішньо готували себе до того, щоб з гідністю прослухати вирок.

Незабаром суд знову зайняв свої місця, і презес зачитав вироки.

Тимоша Кавецького засудили на дев'ять років тюрми, мене – на вісім. Решті дали по сім, шість, п'ять і три роки тюремного ув'язнення. За демонстрації в суді мені присудили шість місяців перебування в камері-одиночці.

Вислухавши вирок, ми проскандували: “Ганьба судові!” та “Ганьба окупантам!” і проспівали два куплети “Інтернаціоналу”. У залі почувся плач наших родичів, але возний велів усім стороннім вийти, а затим і нас повели назад у тюрму.

Через день нам закували руки й ноги і відправили поїздом до міста Ломжі під Східною Пруссією.

…Тюрма у Ломжі розміщена поблизу станції, отже, йти довелося недалеко. Ця чотириповерхова тюрма була побудована у вигляді хреста з розвилкою у верхній частині. У двох корпусах на розвилці сиділи комуністи. В камери-одиночки адміністрація садила по двоє в кожну камеру.

Відразу нас привели в каплицю, що містилася в центрі тюрми. Принесли туди ковадло, молот і зубило та почали розрубувати на ногах кайдани. Це було досить страшне видовисько, але ми вже звикли до всяких страхіть. Нас посадили по одному на першому поверсі того корпусу, де на другому поверсі сиділи українські націоналісти. Наші камери мали завширшки півтора метра, завдовжки чотири і заввишки три. У таких камерах завжди здається, ніби стіни свідомо тиснуть з усіх боків, і це дуже пригнічує. Іноді мені здавалося, що я живу десь глибоко під землею.

…У 1938 році КПП, КПЗУ і КПЗБ перестали існувати – їх фактично ліквідувала Москва у зв’язку зі своїми новими міжнародно-політичними планами. Цю звістку ми сприйняли в тюрмі з великим болем, і відтоді ми вважали себе “безпартійними комуністами”. Це припало якраз на той час, коли польська шовіністична машина працювала проти Чехо-Словаччини на свою власну загибель.

Під цей шовіністичний чад 13 грудня 1938 року адміністрація тюрми в Ломжі вирішила відняти в нас особистий цивільний одяг. Рано-вранці, ще до побудки, наглядачі вдерлися до камер, забрали наш домашній одяг, а нам кинули сірі тюремні уніформи.

Це був виклик у дуже несприятливий для нас час, але виходу не було, ми мусили цей виклик прийняти. Боротьба почалася. Ми викинули тюремний одяг у коридор. Під час оправки з наших камер забрали постіль. У камерах було холодно, дошкуляли протяги. А ми в самій білизні, без постелі, на голій асфальтованій підлозі і залізних ліжках оголосили голодівку. За всі роки мого перебування в Ломжі в тюрмі це було найжорстокіше випробовування, але й цим нас не зломили. Я тоді дуже тяжко захворів на легені. Харкав кров’ю і не мав сили розмовляти. Надій на життя не було.

23 грудня нас, усіх політв’язнів з Ломжі, порозвозили по інших тюрмах. Я з невеликою групою потрапив до Білостоку. Це була одна з найжорстокіших тюрем Польщі. Коли ми прибули до тієї тюрми, нас просто з етапу повели до лазні. Поки ми помилися, адміністрація забрала наш одяг, а нам поклала тюремний. Ми, звичайно, склали протест і до камер пішли в самій білизні.

…У 1936 році в Польщі була амністія для політичних. Засудженим до п’яти років в’язниці за амністією знімали половину, а кому вище п’яти – третину. Отже, й мені зняли третину з мого 8-річного терміну ув’язнення. Нам усім закінчувався термін ув’язнення в першому півріччі 1939 року. Я мав вийти останнім з нашої групи – 24 травня.

…Ті п’ять років і чотири місяці неволі видались мені вічністю. Про волю у мене було якесь дуже не чітке уявлення, мовби я її бачив тільки вві сні або чув у казці, а натомість тюрма зі своєю жорстокою сірістю, одноманітністю і монотонністю стояла переді мною гранітною нерухомою реальністю. Мені чомусь і не вірилось, що мене звільнять.

Нарешті прийшло довгождане 24 травня. Мене покликали з речами до канцелярії і там вручили документ про звільнення. Черговий наглядач перевірив мій документ і відчинив ворота. Несміливо переступивши останній поріг тюрми, я був вражений широчінню простору і можливістю володіти своїми рухами. Було якось аж неймовірно, що то вже воля, що за тобою не йде наглядач, що ти можеш куди завгодно йти, будь-якого перехожого зупинити й спитати, як пройти до залізничної станції. Ззовні тюрма видалась мені ще жорсткішою і похмурішою, ніж ізсередини.

…15 травня 1941 року мене призвали до армії. Дві доби нас тримали у Ковелі на території військового містечка. Тих дві доби ми там жили під відкритим небом. Військове начальство ставилося до нас, як до рабів. Останню ніч нас тримали на пероні залізничного вокзалу. Потім загнали у бидлячі вагони і відвезли до Львівської області у район Великі Мости. Там нас загнали у ліс і дали завдання копати

землянки. Потім над кожною землянкою натягнули намет. На другий день нас переодягнули у стару латану військову форму і розмістили по 10 осіб у кожну землянку. У всіх землянках розмістили по одному сержанту з кадрової армії, яких представили нам як наших безпосередніх командирів.

Працювали ми там дуже тяжко по 12 годин на добу. Основними і постійними робочими інструментами були тачка і лопата. Годували дуже погано. Будували ми військові доти поблизу німецького кордону. Через днів десять ми відчули, що наші сили виснажуються до краю. Гонити тачки бігом по 12 годин на добу на голодному пайку було просто нестерпимо. Це була каторга, страшна каторга.

…На початку війни, після відступу, наш батальйон стояв над річкою Снов і займався саперними вправами. Там було поки що тихо і спокійно, але та тиша тривала недовго. Сталося неждане. Одного погідного літнього дня вишикували наш батальйон, і командир батальйону почав по списку викликати солдатів наперед колони. Викликали більше 120 осіб і відвели нас від колони за гущавину лісу на метрів 200. Там нам веліли скласти зброю. Це було для нас усіх несподіване, бо це ж не що-небудь – війна тільки розгоряється, а тут раптом віднімають зброю. Все це робилося за наказом головного командування. У той чорний список попали не тільки рядові, а й капітани і лейтенанти німецького походження. Одні тому усьому раділи, а другі мали вигляд розгубленості. Декілька хвилин я думав і вирішив піти у бункер до командира батальйону. У бункері я виструнчився і запитав: “Чому у самий розгар війни у мене відняли зброю?”

– Такий наказ прийшов з Главки, – відповів капітан, зовсім не дивлячись на мене.

– А чому мене торкнувся той наказ; чим я завинив перед совєтською владою? – з обуренням запитав я.

Командири переглянулися між собою, а потім якийсь чужий полковник, пронизло подивившись на мене, запитав: “А де ваш брат?!”

– А звідкіля я можу знати, де зараз мій брат, – стривожено відповів я.

– Оце тому ви і попали у таке положення, що не знаєте, де ваш брат, – сказав полковник.

Одному із роззброєних офіцерів, капітанові, доручили вести нас на місце призначення. Того самого дня ми і вирушили у невідому нам дорогу. Ті капітани і лейтенанти знали про те, що їм не довіряють тому, що вони німці, а всі інші не знали, чому вони попали у чорний список.

…Село Богдани сховане у яру, так як і більшість степових сіл, над маленьким потічком. Селянські хатинки невеличкі, але чепурненькі. Школа мурована з червоної цегли. Нас розмістили у якійсь пустій великій хаті і зразу ж повели у колгоспний двір обідати. Вели нас через цвинтар. Дуже боляче мене вразило те, що цвинтар був необгороджений і по могилках всюди паслися коні, корови і свині.

За цвинтарем був колгоспний двір. Там нас нагодували смачними українським борщем і гречаною кашею. Люди ставилися до нас привітно. Здавалося, що такі люди повинні б шанувати могили своїх батьків, а от не шанують. Це питання лягло мені на душу тяжким каменем. Поївши смачного обіду і розглянувшись навколо, я побачив осторонь старого діда із сивою пишною бородою. Я підійшов до нього і запитав:

– Дідусю, скажіть мені, будь ласка, чому у Вас, у такому гарному селі, необгороджений цвинтар? Це ж святе місце. У нас на цвинтарі завжди тиша, спокій і зразкова чистота, а тут, у Вас, на цвинтарі свині і корови пасуться, – сказав я.

Дід подивився на мене сумними очима, похитав своєю сивою бородою і сказав: “Був колись гарно обгороджений і оцей наш цвинтар, тоді і тут були свята тиша і спокій. Все це знищено, знівечено у 1933 році. Це був рік страшного мору, страшної скверни. Люди щоденно вмирали, і їх трупи лежали в хатах, на дворі, по дорогах і городах. Хоронити не було кому. Оце від того часу наші люди опустились, живуть з дня на день і не вірять у ніщо”.

– Невже ж по всій країні була така страшна засуха? – запитав я.

– Ні, хліб вродив, але у березні увесь хліб забрали, ввесь, до однієї зернинки, – сумно відповів дід.

– А хто ж забрав? – обурено запитав я.

26 Зам. 5156

– Забрали ті, що не трудилися на той хліб, забрали ті, що зараз збираються тікати, – відповів дід.

Та розмова подіяла на мене так, як удар молота, під яким розсипається все. Я втратив ціль, я втратив смисл життя. Все наче б покрилося безпросвітною мрякою і суцільним гріхом. З тієї пори я замкнувся сам у собі і більше ні з ким не заводив розмов.

…Але прояснення мого розуму, що через пізнання цих фактів очищався від смертоносного опіуму комуністичної ідеології, було для мене в той час рівнозначне духовній і моральній смерті. Адже комуністична ідеологія від ранніх юнацьких років була моєю ідеологією. Я боровся за здійснення комуністичних ідеалів і страждав за це в польській тюремній неволі. І я щиро вірив, що компартія є носієм найвищих і найшляхетніших ідеалів людства, а радянська влада в СРСР – реальним втіленням цих ідеалів у житті. Втрачаючи ж віру в це, я втрачав, як мені здавалося, навіть і сам сенс свого життя. Бо те, що було мені найдорожчим, виявилось жахливим, а фашизм, що його я щойно пізнав і відчув на собі, був для мене ще жахливішим.

Одначе з цього часу комуністичний режим Сталіна став для мене таким же осоружним, як і фашистський режим Гітлера. І відтоді не лише сталінсько-гітлерівська війна, але й усе взагалі навколо втратило для мене свій попередній сенс, і я відчув себе неймовірно самотнім, безборонним і покинутим перед нищівним, лукавим і лицемірним злом.

…В той тяжкий час увесь наш народ на Волині й Поліссі об’єднався довкола тих, хто виступив супроти німецьких окупантів. Історично склалося так, що ця боротьба була пов’язана з діяльністю тієї найбільш організованої в той час української політичної сили, якою були тоді українські націоналісти. І моє пов’язання своєї долі з ними в той час було послідовним кроком у шуканні нового шляху до тієї Правди, в прагненні до якої я в юнацькі роки заблукав на комуністичні манівці.

* * *

…У грудні 1944 року із села Сторожів Корецького району я з чотирнадцятьма людьми знову вирушив на схід. На другий день із-над Случа всі сім верещакових людей повтікали назад у Рівненську область. А я зі своєю “старою кадрою” пішов далі. Тим разом ми вже ніде не рекламувалися націоналістами. Рішили краще проходити дезертирами. І тільки тому чекісти не стали нас переслідувати. Ми пройшли без усіляких пригод майже до Фастова.

…Там ми з Василем Присяжним повернулися на південь і пішли на південну Київщину.

…Ми пішли до Розкопанець під самий Богуслав. Це було вже 28 лютого 1945 року.

…Господарка дому постелила нам під грубкою у теплі, а сама пішла десь до сусідів. Ми лягли й міцно заснули. Раптом мене сильно щось штовхнуло в ногу. Я прокинувся. Над нашою постіллю стояло семеро озброєних людей. Один із них з орденами на грудях спрямував свій автомат на нас, а другий стояв з пістолетом, скерованим до моєї голови, і скомандував мені не ворушитися. Третій почав шарити під подушкою і витяг звідти мого пістолета й гранату. Потім обшукали наш одяг і з великою радістю схопилися за мою планшетку, а вийнявши з неї топографічні карти всяких масштабів і всіх областей України, вони аж руками сплеснули. Цей з орденами сказав:

– О, то ми впіймали крупну рибу!

…Полагодивши різні паперово-чорнильні формальності, нас відпровадили до тюрми. Рівненська тюрма була тоді, на початку весни 1945 року, набита заарештованими за український націоналізм. У ті часи “військовий трибунал” щоденно судив по 20–25 чоловік за участь у націоналістичному русі. Всі камери були геть переповнені людьми. Постелі не видавали жодної. Всі спали на підлозі. Супи варили лише з однієї води, забовтаної якимось висівками. Цей суп нагадував мені пійло, яке колись мама готувала для телят. Часто цілими днями не давали хліба. Одного разу чотири дні підряд не давали хліба. Люди зачали пухнути. Згодом дозволили рідним передавати передачі, і тоді люди ожили. Очі в людей заблищали життям. Мені, звичайно, передач ніхто не носив, але між ситими людьми покращало й мені.

…Дорога до суду завжди “коротка”, а тим разом вона видалась мені невимовно короткою. Я ще не встиг усього, як слід, обдумати, коли конвойний уже зупинив нас перед будинком військового трибуналу. До приміщення трибуналу нас уводили по двоє. Це був невеличкий, препоганий будинок,

розділений вузеньким коридором; праворуч містився сам трибунал, а ліворуч почекальня для ув'язнених. Почекальня була брудна й смердюча до неможливості.

Через хвилин тридцять відчинилися двері нашої смердючої почекальні, і старший конвою зачитав моє й Василеве прізвища. Ми вийшли. Наглядач зачинив двері почекальні і тут же відчинив двері – до трибуналу. Це була кімната метрів три завширшки і метрів сім завдовжки. Посередині стояв стіл. За столом сиділи – майор років п'ятдесяти і двоє дівчат років по 19–20. Праворуч сиділа секретарка років 30. Оце такий був склад того військового трибуналу, який вирішував долю людей, – кому жити, а кому ні.

Після формального встановлення прізвищ та дат і місця народження голова трибуналу швидко перейшов до справи. Насамперед він виложив на стіл речові докази нашої провинності. Це були: пістолет, граната і… великий дерев'яний тризуб…

– Підсудний Шумук Данило Лаврентійович, розкажіть трибуналу, в якому році й місяці ви вступили до банди і чому? – запитав голова трибуналу.

– Я ні в яку банду ніколи не вступав, а навпаки, все своє життя боровся проти всяких банд, чужих і своїх, – твердо і рівно відповів я.

У голови суду затремтіла борода і нервово заграли вилиці. Він раптово зірвався, стукнув кулаком по столі й закричав: "Мовчать!!!"

Я відповідав на запитання.

– Мовчать!!! – знову несамовито закричав голова трибуналу. Настала мовчанка. Голова трибуналу трясся від злості, немовби не він судить, а його судять. Дівчата перелякано мовчали й перезиралися між собою.

– Підсудний Шумук Данило Лаврентійович, розкажіть трибуналу, коли ви вступили у відділ УПА і при яких обставинах?

– Я вступив у відділ УПА 1943 року в березні. У зв'язку з тим, що в той час німці майже поголовно грабували наш народ, наш край, а молодь вивозили до Німеччини на каторжну роботу, я вирішив краще йти у відділ УПА і захищати свій народ від грабування і вивозу на каторжні роботи, ніж самому їхати на каторгу до Німеччини.

– А чому ви, підсудний Шумук, не пішли в червоні партизани?

– По-перше, – сказав я, – червоних партизанів я тоді в наших краях ніде не бачив. А по-друге, я змінив свою думку й переконання. Я тоді не був уже комуністичних переконань. Десять років я горів комуністичними ідеями, я готовий був за ті ідеї піти на найстрашнішу смерть з гордо піднесеною головою. Я з насолодою терпів тяжкі страждання за ті ідеї у польській тюрмі. Але за тих не цілих два роки вашого "ладу" на наших західніх землях ви мене відкомунізували. Ви вбили в мені віру в ті ідеї, про які я так солодко мріяв і з гордістю боровся за них і страждав. Ви своєю брехнею і жорстокістю штовхнули мене в обійми націоналізму.

А голова суду під час того мого виступу весь час запінений кричав: "Мовчать!!!"

Мені хотілося перед смертю плюнути в самі очі, в лице Сталінові і всій його кліці саме за те, що вони зогидили, спідлили ту ідею, яка була для мене святою святих, яку я вважав вершиною людського щастя. А оскільки я не мав змоги того зробити, то хоч на так званому суді все прорвалося в мене перед лицем того, що від імені їхньої влади вершив суд наді мною.

Після того мого виступу декілька хвилин панувала мертва тиша.

…Після короткої перерви голова суду зачитав вирок.

– Именем Советского закона, на основании статьи 54-1 и 54-11 военный трибунал приговорил Шумука Даниила Лаврентиевича, рожденного 1914 года в с. Боремщина Волынской области Любомльского района к высшей мере наказания – расстрелу. Приговор военного трибунала кассационному обжалованию не подлежит. Присяжного Василия военный трибунал приговорил к 20 годам каторжних работ. Конвою трибунал приказывает взять осужденных под строжайшую охрану!

У ту ж мить конвоїри клацнули своїми гвинтівками і щільно притулили багнети до наших спин. І так пародія над законністю перетворилася на жорстоку реальність. Нас вивели. І ми знову попали в ту ж саму смердючу почекальню.

…На фронті, в бою, в боротьбі смерть зустрічають зовсім по-іншому. А тут, у темних підвалах тюрми, при безперервному нагнічуванні чорного страху, люди переживають кожної ночі дуже близьку присутність смерті. Ось чути зловісну ходу носіїв смерті, чути їх шерех і шепіт. І нарешті ось чути, як вони вже тягнуть свою жертву. Страх проймає всіх, немов електричний струм, і тіпає всіма одночасно, лише тільки назовні не всі однаково його виявляють.

Вранці задзвонив тюремний дзвінок. На коридор прийшов черговий офіцер робити ранкову перевірку.

– Ложись лицом к земле! – через "кормушку" скомандував наглядач.

Всі лягли ниць. Заскреготали замки. Відчинилися двері. До камери увійшов черговий офіцер і лікар. Вони переступали через нас, як через колоди, і, порахувавши, запитували, чи в когось є якісь прохання.

І так кожного дня рано й увечері нас рахували лежачих. Все це робилося зумисне для приниження людської гідності. Ті, в яких державною службою є вбивства і знущання, дуже винахідливі в принижуванні людської гідності.

Після обіду наглядач приніс маленький клаптик паперу й олівця.

– Шумук! – сказав наглядач. – Вот возьми эту бумагу й карандаш и сейчас же напиши просьбу о помиловании.

Я завагався, але всі, один поперед другим, заговорили: "Беріть, беріть!" І я взяв.

…І так з трепетом у серці від страху я чекав смерті кожної Божої ночі аж сорок шість довгих, як вічність, ночей. І аж на сорок шосту днину десь перед обідом відкрилися двері нашої камери і заступник начальника тюрми, вичитавши моє прізвище, звелів мені вийти на коридор. Я вийшов. Він повів мене до начальника тюрми. Незважаючи на те, що це був день, серце тривожно закалаталося, немовби хотіло випурхнути з грудей.

– Добрий день! – сказав я в кабінеті начальника.

– Добрий день! – відповів начальник і вивчаюче подивився на мене. А тоді зачитав якийсь маленький папірець про скасування мені смертного вироку та заміну його двадцятьма роками каторги у віддалених районах Північного Сходу. Звідти мене повели нагору в камеру засуджених на каторгу.

…Десь серед літа 1945 року нас посадили в довгий ешелон червоних товарних вагонів, і наш потяг рушив зі столиці України на Далеку Північ. У кожний вагон нас напхали по 60–70 чоловік. У вагонах було так тісно й задушливо, що люди аж умлівали. Кожного ранку старший конвою з трьома-чотирма конвоїрами відмикали вагон і, переганяючи нас із однієї половини вагона в другу, перераховували, щоб упевнитися, чи ніхто не втік. На перевірку конвоїри приходили завжди з дерев'яними молотками. Тими молотками вони під час перевірки передусім простукували кожного в'язня, а пізніше обстукували ними стіни вагонів та підлогу, щоб хтось не підготував утечі.

Найстрашнішим у таких етапах були саме оці перевірки. Під час перевірок завжди комусь одному чи двом відбивали легені чи печінки. І тим знущанням найбільше "славився" вологодський конвой. І вони тим пишалися. Наш ешелон каторжників нарешті прибув на місце призначення над Білим морем, за 30 кілометрів від Архангельська.

…Пізніше нас почали гонити на роботу. Робота була страшна. Нас під зброєю заганяли по пояс у воду викидати водорослі. Вода була холодна. Годували нас самою кропивою і кислим та глевким хлібом. Словом, почалась жахлива каторга. Але двом хлопцям якось удалося втекти, і відтоді нас перестали виводити на роботу.

Через два місяці нас посадили на корабель у трюми, і корабель вирушив у Біле море. По Білому морю корабель плив рівно, а в Баренцовому морі почалася хитавиця. На людей напала бігунка й блювота. Я тяжко захворів. При виході в Карське море (в т. зв. Карських воротах) почався страшний шторм. Корабель став на якорі. Нами кидало так, що ми просто зсувалися з нар і падали вниз. На якорі ми простояли дві доби. Пізніше шторм трохи притих, і наш корабель вирушив у Льодовитий океан.

…Незабаром я попав на етап у Каєркан. Там відкривали три великі вугільні шахти 16, 18 і 19-ту. І одночасно будували новий табір. Людей там було мало, так що нашу третю категорію загнали

в шахту. Умови були жахливі. Бараки холодні. Стіни пообмерзали льодом. Постелі не давали. Води не було. Тією водою, що ми топили із снігу в своїх “котьолках” (казанках), нам вистачало лише розмазати вугільний пил на своїх обличчях, щоб стати ще страшнішими, ніж перед умиванням. У лазню водили за зону табору раз на десять днів. Там вода була також зі снігу, і тому нам видавали тільки по одному тазикові води і на плече кожному клали по 30 грамів рідкого, як мазюка, мила. Одного тазика води вистачало розмалювати вугільним пилом усе тіло. На роздягання, “миття” й одягання давали нам усього 15 хвилин. Отже, з лазні виходили ми ще страшніші, ніж ішли в лазню. За два місяці я до того вибився із сил, що вже не міг переступити через залізничне полотно. Ноги зовсім відмовлялися ходити, і з роботи мене вели попід руки. Такий стан був не тільки зі мною. Таких людей там називали “доходягами”. Отож “доходяг” з кожним днем усе збільшувалось і збільшувалось.

За 46 діб перебування в камері смертників у мене дуже притупилася пам’ять і ослабла сприйнятливість інформації, а за час перебування в стані дистрофії пам’ять майже зовсім занепала, а сприймання інформації дійшло до нуля. Я став тупий, як пеньок, нездібний написати доладу жодного речення. Від дистрофії зберігалися тільки нахабні, підлі, медики та кухарі. На “доходяг” усі дивилися з презирством, як на безсилих людей, які не варті навіть і найменшої уваги. Отупіння в мене дійшло до такої міри, що я зовсім байдужим до всього. Мене тоді не радувало життя і не лякала смерть. Я твердо пам’ятав тільки те, що ні в яких ситуаціях я не повинен зробити нічого такого, що суперечило б моєму сумлінню, що робило б мене негідником у своїй власній свідомості, – щоб мені не було соромно самому перед собою за свої вчинки. За це я думав навіть і в найтяжчі хвилини свого життя. До думки про мене інших людей я вже тоді був байдужий.

На комісовці мене знову призначили в ОП. Тоді я вже дослівно валився від найменшого подиху вітру. Я не мав сили навіть вилізти на верхні нари. Тим разом на ОП мене потримали два місяці. І просто з ОП вивезли знову в Дудінку.

У Дудінці ми працювали на будівництві. Робота була важка, але значно краща, ніж у шахті. І побутові умови були там незрівняно кращі, ніж у Каєркані.

Навесні 1946 року нас вивезли у Норильськ – до табору на будівництво БОФ (бокситно-обогатительная фабрика). Це 120 кілометрів від Дудінки і 22 кілометри від Каєркана. Табір БОФ приліпили на схилі гори, на якій було заплановано побудувати величезну збагачувальну фабрику, яка мала збагачувати кольорові метали, а особливо мідь, запасів якої в Норильську дуже багато. Оце ж ми, каторжники, на висоті метрів 300 над рівнем нашого табору кайлами розбивали ту гору й робили “вертикальну планіровку” під БОФ. Робота була нелегка. Дванадцять годин кожного дня, без вихідних, довбали кайлом вічну мерзлоту і возили її тачками за сто і більше метрів. Іноді там покривали нас густі хмари запахом якоїсь драговини, і від того ставало моторошно. А іноді хмари проходили нижче нас, і тоді витворювалось таке враження, наче ми були відірвані від землі.

…Навесні 1947 року групами по 40 чоловік нас почали перевозити в 25-й табір. Цей табір був недалеко 25-го заводу і, мабуть, тому мав той номер. Навпрост від БОФа він був усього кілометрів п’ять.

Зустріч із 25-м табором випала нам дуже неприємною. Під самою вахтою табору стояло три підводи з померлими. Наглядач-вахтер вийшов з вахти з ломом у руках, виліз на підводу, оглянув трупи, провірив “бирки” з в’язничними номерами, прив’язані до ніг трупів. А тоді, зовсім бездушно, пробивши ломом кожному трупові груди і череп, зліз і, підійшовши до нас, сказав:

– Вот смотрите, это для вас единственный путь на свободу. Другого пути нет. Запомните себе это навсегда. Поняли?!!

Ми всі, опустивши голови, мовчали.

…У 25-й табір я прийшов дистрофіком третього ступеня. Сил не було, а робота була важка. Через десять днів нас повели в лазню. У лазні я втратив свідомість і впав. Мене віднесли в санчастину, а звідти в лікарню.

– Що це трапилося зі мною? – запитав я лікаря.

– У тебя пониженная температура, ты был уже очень близко к смерти.

У нашій палаті всі були дистрофіки третього ступеня. Дистрофіки завжди розмовляють тільки про їжу.

Із лікарні я знову повернувся в ту ж саму бригаду Мелешка. І знову почалося все по-старому. У 25-му таборі було більше 4000 каторжан. Приблизно 700 з них – це були молоді хлопці із західних областей України, в основному колишні стрільці, підстаршини і старшини УПА.

“Раніше ці люди зі зброєю у руках виступали й іноді перемагали тисячу разів сильнішого від них ворога. А зараз оті мелешки, які раніше служили гестапівцям, а зараз служать чекістам, безкарно лають їх і б’ють. Чому це так? – питав я сам себе. – Де поділася відвага і безстрашність тих людей і де взялася сила отих прихвоснів, які вислуговуються всім, хто тільки їх за те годує?..”

Ті роздуми не давали мені спокою. Мені хотілося розкопати причини всього того і повернути тим людям їх загублені сили духу і тіла. “Я ж політик, я ж організатор, з неабияким досвідом, – думав собі я, – хто ж інший, як не я, повинен взятися за ту справу і повернути тим людям їхню власну силу духу і тіла?..”

Від того часу я почав приглядатися до людей, вивчати їхнє минуле й сучасне, заглядати в тайники їхніх душ і добре зважувати, що саме той чи інший чоловік зможе зробити у тих умовах для того, щоб зберегтися морально й фізично самому та допомогти це зробити своїм найближчим друзям.

“Передусім, – думав собі я, – треба організувати керівний мислячий центр. А тоді, разом усе добре обміркувавши, поволі, не поспішаючи, з розглядкою й розумом іти донизу, до рядового стрільця УПА”.

…Влітку з Каєркана привезли одного мого друга ще з Київської пересилки – *Таращанського* (Якова Сушкивича). Він був старший від мене на десять років і мав вищу освіту. Засуджений за ОУН, Сушкивич мені підходив до тієї справи, але він весь час мріяв про втечу. Довелося прикласти чимало зусиль, щоб вивітрити з його голови ті нереальні мрії про втечу, а тоді щойно говорити з ним по суті. Крім нього, я вів ще підготовчу роботу з одним колишнім студентом і колишнім членом обласного проводу ОУН.

Обговоривши детально план нашої роботи, ми всі втрьох взяли на себе, кожний зокрема, конкретні завдання. У дусі свого виступу я написав обіжник і пустив по руках на тих два десятки людей, що вже були майже охоплені нашою ідеєю. Обіжник зробив свою роботу. Люди ожили і скріпилися вірою в самих себе.

…Крім обіжників, писали ми ще й брошури суто виховного змісту. Вся та видана нами література йшла від однієї організаційної клітини до другої і від одного гуртожитку до другого, згідно з установленим графіком. Це було зроблено для того, щоб ми могли постійно вести нагляд за читанням і конспірацією.

Виснажених фізично, заляканих людей, що втратили віру у свої власні духовні сили, нелегко було підняти на самозахист. Лише безперервна, цілеспрямована й послідовна діяльність Центру самодопомогової організації за довгий час (протягом 1948–1949 рр.) нагнітання віри в свої власні сили, в самих себе допомогла розбудити особисту гідність у людей і спонукала їх захищати цю гідність.

* * *

…Настала пам’ятна весна 1953 року. Почалися й весняні “суботники”. Відпрацювавши зміну, треба було ще дві години працювати порядком “суботника” на виробництві, а потім у таборі. Словом, весна вимотувала нас до краю. А в тому році начальник дивізіону розпорядився, щоб ми відробляли суботник ще й у дивізіоні, прибираючи сміття на території дивізіону.

Прибирати сміття у дивізіоні після тих, що кожного дня по-садистськи знущалися над нами, було дуже прикро і образливо. Отож одного пам’ятного дня після закінчення зміни на цементному заводі нас вивели на “суботник” прибирати територію цементного заводу. Після того, як ми відробили дві години суботника на заводі, біля вхідної вахти до табору заступник начальника дивізіону Нікіфоров забрав нас і повів прибирати ще й територію дивізіону.

Виснажені роботою і невиспані, ми просто падали з ніг і тому відмовились у дивізіоні навіть і лопати в руки брати. Начальник дивізіону дав команду стріляти. Нас обстріляли кругом і понад головами просто впритик, так що кулі свистіли попід самими вухами. Ми щільно збились у куток і стояли. Пізніше пустили на нас собак, а тоді знову стріляли, але ми лопат не взяли. І начальник конвою з налитими кров'ю очима змушений був відпровадити нас у табір.

Саме цим знущанням конвой і адміністрація допомогли нам мобілізувати всіх каторжан до боротьби з їхнім безмежним свавіллям. Напруження зростало з кожним днем, усі відчували – настане якась страшна сутичка не на життя, а на смерть, і вже тим разом не з бригадиром, а з самою адміністрацією та конвойними військами Але в що саме виллється те напруження, вгадати тоді було неможливо.

Події розвивались дуже швидко. Нам з *Таращанським* і студентом доводилось сходитися кожного дня для обговорення небувалого досі потоку інформації. Кожний інцидент, кожний наступ, кожну провокацію адміністрації і дивізіону треба було своєчасно зважити, обміркувати, дати відповідну оцінку і написати обіжник з приводу того всього, що твориться та чого можна ще сподіватися. У своїх обіжниках ми зверталися до людей, охоплених самодопомоговою організацією, з такими настановами, щоб вони не піддавалися провокаціям конвою, щоб витримано, спокійно, у мирному дусі розмовляли з адміністрацією і конвоєм, але не в благальному тоні, а твердо й рішуче.

…У травні 1953 року до нас дійшла вістка з четвертого табору "чорного ІТЛ" про те, що там конвой із вишки вбив двох людей, які стояли під своїм бараком і співали. З приводу того вбивства на знак протесту всі в'язні четвертого табору оголосили страйк і не вийшли на роботу. Ця надзвичайно вагома вістка потрясла нас усіх до глибини душі.

"Значить почалось", – думав собі я.

Видно було з усього, що акцію страйку в'язнів заплановано в широкому масштабі, і внаслідок цього атмосфера в нашому таборі наелектризувалась до краю. Через декілька днів з 2-го табору, що його інакше називали "Медвежка", прийшла вістка про те, що там оперуповноважений застрелив з пістолета двох в'язнів-віруючих. І що на знак протесту там також усі в'язні застрайкували. Після "Медвежки" проголосив страйк п'ятий табір – чоловіча і жіноча зони. Так що в другій половині травня в Норильську вже страйкувало яких 20 тисяч політв'язнів. Тільки один наш 3-й каторжанський табір ходив ще на роботу, хоча кожний каторжанин виглядав так, немовби він був насичений вибухівкою. Але внаслідок тих подій адміністрація нашого табору дуже раптово змінила свій курс і стала просто аж солодкою.

…1 червня 1953 року з тюрми четвертого табору до нас привезли групу політв'язнів – приблизно 20 чоловік – на чолі з легендарним Іваном Воробйовим, родом з Ленінграда, колишнім капітаном радянської армії. Легендарним він став своїми багатьма втечами з таборів. Серед тієї групи було шестеро українців, а решта – всі росіяни. Всю ту групу замкнули в ізолятор.

Відтоді нас, каторжан, перестали виводити на роботу. У таборі заснувало якесь підозріле затишшя. Так, як це буває в природі перед великою бурею. І справді, це затишшя було перед величезною бурею.

4 червня я з трьома своїми друзями пішов у їдальню. Була це якраз обідня пора. Ми спокійно сіли за стіл і почали обідати. Аж раптом хтось із робітників вбіг у їдальню і голосно сказав: "Взвод червонопогонників увірвався через вахту й побіг у напрямку ізолятора". Ми залишили свій обід і швидко вийшли на вулицю. Але бачимо, що всі люди з волейбольної площі миттю рушили в напрямку ізолятора, і ми також побігли туди.

Із ізолятора роздався страшний крик. Червонопогонники оточили ізолятор. Раптом пожежні двері ізолятора було зсередини вибито і звідти вискочив якийсь високий в'язень з великою бородою і закричав: "Адміністрація напихає нас по одному в "сучу камеру Сабосяка", щоб ті "суки" вбивали нас" (у таборі "суками" називали тих в'язнів, що пішли на співпрацю з адміністрацією). У відповідь на ці слова бородатого в'язня каторжани в одну мить розламали дощатий паркан, яким був обгороджений ізолятор, і шматками цегли закидали червонопогонників.

…І в ту ж мить заграли смертоносною грою автомати бездумних червонопогонників. Засвистали черги, і з 24-х каторжан полилась невинна кров. Шістьох було вбито на смерть, а 18-х тяжко поранено. Я був тоді в самій гущі тих людей і біля мене поруч упало трупом двоє моїх молодих земляків. По нас стріляли навпроти лікарні, так що кулі попадали в лікарню й турбували туберкульозних хворих. Усі потерпілі були ще зовсім молоді люди із західних областей України.

…Генерала Семенова в повному його виряді натовп вів на місце тільки що вчиненого червонопогонниками злочину. Дійшовши до вбитих і поранених, генерал підняв два кулаки в напрямку дивізіону і закричав:

– Мерзавцы, что вы наделали?!!

Звідти генерала Семенова взяли за руки й поли його генеральської шинелі і, підвівши його до Воробйова, що лежав, спливаючи кров'ю, на траві біля дротяної загорожі, поставили перед автоматниками дивізіону, а самі під прикриттям його забрали Воробйова до лікарні. Після того генерал був уже непотрібний, і його відпустили. А він, піднявши поли, также драпонув у дивізіон.

…У цей пам'ятний день 4 червня 1953 року в нашому таборі не було нейтральних чи байдужих до того, що сталося. Ті надзвичайні криваві події сколихнули й потрясли всіх.

У бараках на нарах не лежав ніхто – всі були на вулиці, всі схвильовано чекали дальшого перебігу подій. Але ніхто не знав, як воно буде далі і що саме треба робити ще сьогодні. А безпорадність у такій ситуації – це провал, це поразка. Надії неусвідомленої маси були звернені до тих, що їх ми звільнили з ізолятора, а надії людей, охоплених організацією самодопомоги, були звернені на нас і тільки нас. Ми були єдиною організованою силою, і тому саме нам належало максимально й розумно використати ситуацію.

…Хтось із каторжан з прибалтійських народів приніс журнал, у якому був опис і креслярська схема паперових літаючих зміїв. Наші хлопці схопилися за ту ідею. Такі літаючі змії нам потрібні були для транспортування наших закликів і відозв до вільних жителів Норильська. Першого такого змія було сконструйовано того ж самого дня, і на міцному шнурку його запустили в повітря. Перше випробування без вантажу змій витримав чудово. Довелося швидко потурбуватися й про корисний вантаж.

Миколайчук скоро наштампував закликів до вільного населення Норильська такого змісту: "Вольные граждане Норильска! Сообщите правительству о том, что администрация третьего каторжанского лагеря морит нас голодом и расстреливает. Бойкотируйте палачей дивизиона третьего каторжанского лагеря. Это убийцы ни в чем не виновных тружеников – тех, которые построили много заводов, фабрик и жилых домов на вечной мерзлоте Заполярья".

Перший раз до змія прив'язали 50 гарно надрукованих таких закликів і внизу під пачкою закликів прив'язали довгий ґніт, зроблений з добротної вати, і запалили його. І тоді підняли з тим вантажем змія в повітря. Змій слухняно піднявся і, немов бомбовоз, поніс наш мирний вантаж над містом Норильськом. Поки ми розкрутили своїм ручним коловоротом свого 1500-метрового шнура, то ґніт догорів до тієї нитки, якою були зв'язані заклики. Нитка перегоріла, і в ту мить наші заклики відірвались від змія і, не долітаючи метрів сто до землі, розсипались над містом. Над долею змія і закликів, які призначались для вільних громадян Норильська, вболівали всі каторжники нашого табору. Чотири тисячі каторжан, виснажених голодом, стояли і з великим напруженням стежили за рухом змія. По другий бік колючої дротяної загорожі стояв весь дивізіон, а також адміністрація табору, стріляючи по нашому змієві з усієї своєї зброї – значно дружніше, ніж у війну по фашистських літаках. А частина солдатів бігла в напрямі руху змія з метою визбирування наших закликів, щоб вони не потрапили до рук вільного населення Норильська.

Наш перший експеримент вдався чудово. Вся зона кричала "Ура!" і плескала в долоні. Адміністрація скаженіла від люті. Органи ЧК від перших днів свого існування й донині найбільше боїться гласності. Отож, наскільки ми всі раділи тій своїй конструкції засобів випуску і доставлення інформації за межі табору, настільки це лютило всю адміністрацію, дивізіон і московську комісію.

…У другій половині липня у міжгір'ї за шостим табором розтанув сніг. Той самий сніг, на який адміністрація завжди показувала і, смакуючи, казала: "Вы выйдете на свободу только тогда, когда этот снег на горах растает. Поняли?!" А цей сніг фактично не розтавав ніколи, навіть і в найбільшу спеку. Отож, пригадуючи це постійне твердження адміністрації, всі в'язні, начеб напівжартома, заговорили про те, що нарешті розтав і той сніг, на який завжди із садистською насолодою посилалась адміністрація, щоб таким чином підкреслити нашу приреченість на неминучу смерть у вічній мерзлоті Заполяр'я, на будовах, що закріплювали їхнє свавілля.

У тому "затишші перед бурею", що панувало вже майже протягом трьох тижнів, таїлася якась остаточна розв'язка. Вирішувати нашу долю могла тільки Москва. А Москва тим часом була зайнята питанням Берлінського повстання та ліквідацією Берії з його найближчими поплічниками. Але прийшла черга й на нас.

Дня 4-го серпня 1953 року, о другій годині ночі, із дивізіону, вишикувані в бойовому порядку, почали виходити рота за ротою і, згідно з розробленою програмою, стали облягати табір.

16 рот, тобто цілий полк до зубів озброєних солдатів-червонопогонників, зумисне вишколених для масових розправ із політв'язнями, зайняли свої місця. Вони залягли навколо третього каторжанського табору один біля одного.

Обслугу біля двох "максимів" і 16-х скорострілів було подвоєно. Кожна рота мала свій сектор обстрілу. Все це розташування чорних сил смерті проводилося тихо, просто беззвучно. Офіцери з червоними прапорцями в руках зайняли свої місця. Каторжани-політв'язні, бригада за бригадою, вийшли зі своїх бараків і також, згідно з розробленим планом, зайняли свої місця з порожніми руками навпроти озброєних до зубів смертоносних рот. Все це робилося мовчки і з почуттям відповідальності за цю фатальну білу ніч Заполяр'я. Всі знали про те, що це вже для третього каторжанського табору політв'язнів настала остання ніч, і духовно всі були готові зустрінути її на належній для політв'язнів висоті. Моторошну гробову мовчанку розірвав зловісний голос диктора. Підсилені гучномовці заревли:

"Сейчас открываем ворота и приказываем вам всем выйти за предел лагеря. Если же за двадцать минут не выйдете, будем применять силу. Поняли?!!"

Цю гнітючу команду могутнім голосом диктора повторено тричі. Але каторжани навіть не рухнулися. Всі стояли, як мур, і сміливо дивилися на спрямовані проти них автомати, скоростріли й "максими". Я зумисне пішов у район дріжджоробки та лазні, під самий дивізіон, щоб своєю присутністю в тій найнебезпечнішій точці підтримати дух. На дорозі, що вела до табору, з'явилося сім вантажних машин, повних солдатів у шоломах, з автоматами в руках. Машини мчали швидко в напрямку до нашого табору. Офіцер махнув прапорцем. Ворота відчинились. Перша машина з солдатами в цілковитій бойовій готовності в'їхала в табір. І в ту ж мить солдати почали стріляти з автоматів просто майже впритул у каторжан. Та вантажна автомашина перетнула табір упоперек і зупинилась біля дротяної огорожі. З нею увірвалась друга. І так сім машин, одна за одною, в'їжджали в табір, і солдати з них розстрілювали каторжан. Із господарського будинку й дивізіону також почали густими чергами обстрілювати лазню, дріжджоварку й колишню контору. Я стояв навпроти дивізіону під колишньою конторою біля моргу. Якраз у цьому місці біля дверей моргу я й потрапив у перехресний вогонь. Один із солдатів із господарського двору та група солдатів з дивізіону почали обстрілювати той куточок, в якому я стояв. Кулі почали просікати навколо мене стіну. Загинути під дверима трупарні в першу хвилину наступу мені було прикро. Таке безглузде очікування смерті мені видалося надто нерозумним, і я ривком кинувся до дріжджоварки. Дріжджоварка була змурована з червоної цегли під самісінькою дротяною загорожею, що відокремлювала табір від дивізіону. Солдати миттю перерізали ту загорожу і, оточивши дріжджоварку, почали стріляти крізь всі вікна й двері та закидати гранатами. Витворився страшенний шквал. Одні конали, другі благали порятунку, стікаючи кров'ю, треті бігали з кутка в куток. А гранати рвалися, заповнюючи будинок задушливими газами. Я затиснувся в куток і дивився на це страшне побоїще та безглузду метушню. Страх оволодів мною, але я, докладаючи всіх зусиль, щоб не виявити тієї своєї слабості назовні, тамував його сам у собі. Через кілька хвилин стрілянина почала вщухати. Я проскочив

до сусідньої кімнати. Та кімната була вся завалена старим таборовим одягом. У тому лахмітті було ще шестеро живих людей.

Навала червонопогонників посунулась далі в напрямку лікарні, кухні і двоповерхового гуртожитку. Сила вогню із усієї зброї швидко наростала в центральній частині табору біля клубу. Розрив гранат і крики густішали. Сидіти довше в тому лахмітті було недоцільно. І ми вирішили вийти. На вулиці до нас підбігли наглядачі та конвойні солдати й почали бити. Нас гнали за зону табору попід двоповерховим будинком.

…Ту частину табору, що прилягала до дивізіону, червонопогонники захопили в першу годину розгрому. А взагалі табір брали аж чотири години. Чотири години стріляли із скорострілів, автоматів, пістолетів і закидали гранатами безборонних трудівників, які в нелюдських умовах, витримуючи голод, холод та найжахливіші знущання, побудували Норильськ. Місто Норильськ – це місто дуже цінної кольорової та стратегічної металургії, це місто велетенських заводів, фабрик і шахт, побудованих працею каторжників. Це осередок неймовірного багатства, неймовірних знущань над трудящими, неймовірного горя і неймовірної ганьби тієї системи, яка створила це страшне пекло на далекому, забутому Богом і проклятому людьми Заполяр'ї.

О шостій годині ранку вбивці закінчили свою роботу в таборі. 79 матерів ніколи не діждуться своїх синочків і ніколи не побачать їхніх могил. Вони заховані у вічну мерзлоту, неоплакані рідними й дружинами. А 280 зареєстрованих поранених забрано було до лікарні. Решту всіх вивели в тундру і сотнями підводили до столу з картотекою. За столом сиділо начальство табору і та ж сама беріївська комісія з Москви. Вийшло так, що Берію розстріляли, але його систему зберегли і надалі діяли його методами. Під столом сиділа група Жданова і Борисенка. Завданням тих людей було підказувати начальству, кого куди спрямувати. До такої собачої ролі вони звикли ще в гестапо.

Отже, кожного з нас по черзі викликали до столу. Працівники спецчастини витягали наші карточки з фотографіями та спецпомітками, а ті, з групи Жданова й Борисенка, що від гестапо потрапили в НКВД, підказували начальству, що з нами зробити.

…Місяць ми сиділи у тій "ямі", і цілий місяць начальник та наглядачі в завуальованій формі таємничо витворювали атмосферу неминучої кривавої розправи над нами. Становище було напружене до краю. Начальником тюрми був той самий оперативник, що на "Медвежці" вбив двох віруючих. Наглядачами в нього були також убивці. І це ті вбивці, яких захищає влада й понині, а деяким з них за їхні жахливі злочини платить уже добрячу пенсію. Нещадно переслідуються лише ті, хто насмілюється говорити й писати про ті злочини.

Звідти, з тієї страшної "ями", нас відвезли до Дудінки й посадили в трюми корабля на річці Єнисеї. Незабаром ми рушили в напрямку Красноярська. Всі раділи, хоча знали, що їдемо в тюрму.

Нарешті ми вирвались з того страшного півострова смерті. Смерті від голоду, від холоду, смерті від знущань, і нарешті – смерті від кулі, гранати, ломів і обухів сокир.

…Наближалась незабутня весна 1956 року, весна внутрішнього політичного потепління. Пішли чутки, що в усі табори політв'язнів Радянського Союзу виїхали комісії з уповноваженими Президії Верховної Ради СРСР розглянути судові справи всіх політв'язнів і коло 80 % звільнити з ув'язнення. Про ті небувалі в історії Радянського Союзу чутки заговорили всі політв'язні. Одні вірили, інші не вірили, але говорили всі.

…Прийшла весна, і, нарешті, в Озерлаг приїхала довгождана комісія Президії Верховної Ради СРСР і розпочала свою роботу. В'язні з надзвичайною жвавістю скрізь і всюди почали розмовляти про роботу комісії. Люди почали мріяти про волю, про зустріч з рідними, близькими і знайомими. Але ж ми були на "особо строгому", адміністрація таборів не поспішала спрямовувати нас на комісію. Люди хвилювалися щодалі більше й більше. Бажання й сумніви постійно переплутувались між собою. Бажання породжувало сумніви, а сумніви загострювали бажання. У період того психічного напруження одні люди замикалися в собі, а інші просто розчинялися в чутках і розмовах про різні чутки. І так минали дні, тижні й місяці. Аж щойно в перших днях серпня адміністрація 307-го табору особливо

суворого режиму веліла нам усім здати постіль і забрати свої речі з кладовки. Це вже була явна ознака, що нарешті прийшла черга й на нас.

Після обіду нас усіх вивели за ворота, і в ту ж мить ворота впали на землю. Всі загомоніли: “Це добра ознака”. Пішки до залізниці ми йшли через тайгу кілометрів сім. На залізничній зупинці ми сіли на відкриті платформи і відправилися в 11-й табір. З 11-го кожного дня по чоловік 25 брали на комісію.

Комісія працювала в будинку лісництва. Туди треба було йти кілометрів три. Увечері після комісії майор у своїй конторі зачитував рішення комісії. З кожної групи комісія звільняла в середньому біля 20 осіб. Деяким знижувала покарання на половину, а небагатьом залишала все без змін. Але таких було дуже мало. Славко попав на комісію на один день раніше від мене, і його звільнили. На другий день покликали й мене. У лісництво на подвір’я прибігли нас зустрічати майже всі, яких комісія звільнила попереднього дня. Очі в них світилися радістю, вони почували себе щасливими.

…20 серпня 1956 року ми сіли в потяг “Москва – Лена”. Потяг рушив, і на душі стало легко-легко. Приємно залишити землю тяжких мук і страждань. Приємно віддалятися від місця принижень і знущань. Колеса вагонів, вистукуючи стики рейок, відзначали віддалення від тих страшних місць ганьби людського роду, які лягли чорною плямою на ту систему, що створила ту безкраю мережу, зіткану з колючих дротів та вартівних вишок.

…Довести існування й діяння ОУН в Норильську в третьому каторжанському таборі нікому не вдалося тільки тому, що ОУН там не було, а тим більше СБ. Там діяла лише скромна, ні в чому не винувата, високогуманна “Самодопомогова організація”, і діяла вона у всіх відношеннях блискуче. Свою діяльність у тій “Самодопомоговій організації” я вважав вершиною всієї своєї громадської діяльності. Я горджуся нею як коронним подвигом свого життя. Я горджуся й усією тією організацією взагалі та кожним її членом зокрема. Я горджуся всіма каторжанами третього табору. Вони мужньо і стійко боролися за свою гідність і своє життя, суворо дотримуючись високогуманних людяних норм.

20 листопада 1957 року в мене на квартирі було проведено обшук і забрано всі мої рукописи, а 21-го мені пред’явили ордер на арешт. Ордер був виготовлений Волинським обласним КДБ і підписаний волинським прокурором ще в червні 1957 року. П’ять місяців планували, поки зважилися на цей безглуздий і злочинний крок, але все ж таки зважилися.

21 листопада мою справу передали слідчому обласного КДБ Дніпропетровської області капітанові Морозу. Мороз був здоровий, високий, плечистий, з грубими рисами обличчя мужчина. Як пізніше виявилося, то, мабуть, тільки завдяки тим його зовнішнім ознакам йому і доручили ту “роботу”, бо більше в нього не було жодних даних на цю посаду. Ерудиція його була нижче середньої, загалом же був він брутальний, тупий і обмежений у всіх відношеннях.

Під вечір мене спустили в підвал, у внутрішню тюрму КДБ. В тюрмі мене прийняли, згідно із законом, на підставі ордера на арешт, заповнили формуляр, відпечатали пальці і впустили в камеру.

І знову тюрма. Знову залізні ґрати у вікнах, замки на дверях, бездушний і холодний погляд наглядачів, тюремна баланда і тюремний режим. У ті часи, коли я займався політичною діяльністю, коли я займався підпільними організаційними справами, то тоді я готував себе на найжорстокіші випробування і тому тоді я все зустрічав спокійно, як належне. А ось цим разом усе вийшло по-іншому. Я не займався ніякою діяльністю, я наставив було себе на мирне, спокійне життя трудівника-чорнороба, а тут раптом знову арешт, знову тюрма. Отже, тому для мене був це дуже тяжкий удар. І цим разом тюремні ґрати, замки й холодна бездушність наглядачів пригнічували мене незрівнянно сильніше від усього пережитого мною в ув’язненнях раніше. Мені було дуже, дуже гірко. Інколи ж усе це мені видавалося грубим жартом, і тоді я ще чомусь не міг повірити в те, що оце так зовсім ні за що могли арештувати й судити. Для мене тоді все це було ще просто немисленне.

…Суд наді мною був призначений на 5 травня 1958 року. Чотири озброєні конвоїри привели мене у будинок обласного суду. Судова зала була порожня. Пізніше з’явився прокурор з якоюсь молодою жінкою. Вони йшли в парі і про щось весело між собою розмовляли й сміялися. Підійшовши навпроти

мене, прокурор повернув ліворуч і зайняв своє місце державного звинувача, а жінка повернула праворуч і сіла спереду мене. Тоді мені стало ясно, що на її долю в тому спектаклі припало грати роль мого "захисника". Мені стало цікаво, як же вона зіграє ту свою роль. Як звернеться до мене і що вона буде мене питати та що радитиме. Але вона все ще кокетливо усміхалась до прокурора, а на мене навіть і не глянула.

…Після зредагування гидким російсько-українським суржиком вироку суд повернувся з "наради" і зачитав вирок. У вироку чітко звучало тільки те, що мене судили на десять років позбавлення волі, а все останнє – це була сама недоречність і навіть без присутності родичів – за щільно зачиненими дверима.

…На початку червня 1958 року мене викликали на етап, який ішов на Київ. На другий день я був уже в Києві, а звідти незабаром мене вивезли в Москву. Місцем мого тимчасового перебування там була відома всім в'язниця Красная Пресня – всесоюзна пересилка, з якою відходять етапи з в'язнями у віддалені табори Радянського Союзу. Через тиждень мене відправили звідти у Воркуту. Майже три доби я їхав на далеку північ за Полярне коло. Та подорож була для мене нелегкою. Кожна година віддаляла від рідного краю, невблаганно несучи у дикий край вічних мерзлот. Кожної години на душі ставало все важче й важче, а краєвиди змінювалися із сумних на ще сумніші. Ліс щодалі меншав і рідшав. На третю добу ми в'їхали вже в царство снігів і тундри. У тих краях людського горя, сліз і знущань людини над людиною в першій половині червня ще лежав сніг.

На третю добу під вечір я вже був у Воркуті на пересилці. Одні політв'язні їхали з таборів на переслідство, другі – з поселення у табір. Це вже було промовистою ознакою затиску політв'язнів. Реакційні сили знову підняли голову.

…Багато разів мене пробували завербувати як не в "дружинники", то в "самодіяльність", а найчастіше вербували в редакцію стінної газети. Але я категорично відмовився від будь-якої співпраці з таборовою адміністрацією, бо кожен політв'язень, який шанує себе, не повинен іти ні на яку співпрацю з нею, навіть коли б за співпрацю відразу звільняли з табору.

…Від 1953 року після страйку і аж до осені 1956 року уряд зробив для політв'язнів небувалі до того часу в історії Радянського Союзу поступки. Але з осені 1956 року уряд знову взяв курс на затиск. А в 1963 році обмежили одержання посилок – до двох на рік, по п'ять кілограмів. У 1964 році заборонили продавати в ларьку для політв'язнів цукор, товщі й хліб, а посилки з дому – дві на рік по п'ять кілограмів дозволили одержувати лише тим, що співпрацювали з адміністрацією.

Режим загострювався щодалі більше й більше, годували все гірше й гірше. А кожної середи на політзаняттях начальники "отрядів" нахабно й безсоромно читали нам лекції про "гуманізм радянської влади".

…І треба ж було придумати такий глум над людьми, щоб паразит, який живе за рахунок твого поту й твоєї крові, змушував тебе поважати його і слухати його "лекції". Страшнішого глуму над людською гідністю, мабуть, ніхто й ніколи не придумає. Бувало, що люди й не витримували того глуму і серед білого дня, просто на очах адміністрації, лізли на паркан, яким був огороджений табір. Я сам бачив такий випадок у сьомому таборі, як один в'язень зовсім спокійно, на очах таборової охорони й адміністрації, переліз через "запретну зону" з колючого дроту з драбиною на плечах, а тоді приставив драбину до дощатого паркана, яким був обгороджений табір, і спокійно поліз. Охорона табору могла його взяти, але жадоба крові не дозволяла їм того зробити, і вони його застрелили саме тоді, як він брався перелазити через так званий "козирок", зроблений з колючого дроту поверх дощатого паркану.

…У 1964 році в Мордовії у сьомому таборі мене викликав капітан КДБ Круть і, повертаючи мені мої рукописи, забрані в мене ще його попередником Литвином, сказав:

– Краще б ви написали прохання про помилування. Ви вже відсиділи дві третини, вам пора виходити на волю.

– Прохання про помилування пишуть тільки свідомі своєї провини злочинці, а я не злочинець і тому не можу просити помилування. У помилуванні треба назвати звершений злочин і заплямувати себе за те, а я що назву?

Із книги: Шумук Данило. Пережите і передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Данило Шумук.– К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1988.– 432 с.

Ізидора КОСАЧ-БОРИСОВА

ІЗ МИНУЛОГО І ПЕРЕЖИТОГО

(Спогади сестри Лесі Українки)

Ізидора Петрівна Косач-Борисова, сестра Лесі Українки, народилася 22 березня 1888 р. на Волині, в селі Колодяжному. Була наймолодшою дитиною в сім'ї. У своїх спогадах члени родини Косачів пишуть, що ім'я їй вибрали Леся та старший брат Михайло, "щоб вона була колись, як виросте, "донна Ізидора". Протягом усього життя і Леся, і Михайло з особливою ніжністю ставилися до молодшої сестри.

Косач-Борисова закінчила сільськогосподарський факультет Київського політехнічного інституту і працювала агрономом на Київщині та в Кишиневі. Після 1917 р. постійно жила в Києві, працювала в наукових установах як дослідник у галузі фізіології рослин і викладала у вищих школах. Та 10 вересня 1937 р. Ізидору Петрівну арештовує НКВС. Її засуджують на вісім років виправно-трудових таборів за "контрреволюційну діяльність".

Сім'ю Косачів репресії зачепили задовго до 1937 року. У 1929 р. на київську квартиру родини прийшли, щоб заарештувати Олену Пчілку, але застали її хворою, прикутою до ліжка – змилувались, лишили вдома. Через рік Олена Пчілка померла. В тому ж 1929 р. був засуджений умовно на процесі СВУ Михайло Васильович Кривинюк, чоловік сестри Ольги, близький друг Лесі Українки. У 1930 р. був заарештований і висланий на Північ на три роки чоловік Ізидори Петрівни Юрій Григорович Борисов. Повернувся він восени 1934 р., а в березні 1938 р. був заарештований вдруге. Слід його пропав у таборах. Ми не перераховуємо всіх рідних і близьких родини Косачів, які стали жертвами сталінського терору, бо це потребує окремої розповіді.

Сама ж Ізидора Косач-Борисова була ув'язнена в Лук'янівській тюрмі у Києві, а потім її відправили на Далеку Північ рубати ліс. У 1939 р. Ізидора Петрівна повертається до Києва. Кажуть, що то Леся врятувала Дору своїм іменем.

Постійні переслідування, гласні і негласні, репресії, ув'язнення змусили Ізидору Косач назавжди покинути Україну. Під час Другої світової війни вона виїхала на Захід, а в 1949 р. – до Сполучених Штатів Америки, де мешкала разом з донькою Ольгою й померла на 93-му році життя.

В еміграції вона продовжувала займатись науковою та громадською роботою, була членом-кореспондентом Української вільної академії наук.

Надзвичайно багато часу присвятила Ізидора Петрівна вшануванню, збереженню й увічненню пам'яті своєї сестри Лесі Українки і матері Олени Пчілки. З її ініціативи в Нью-Йорку була видана книжка "Леся Українка: хронологія життя і творчости", яку підготувала до друку її сестра Ольга Косач-Кривинюк.

Атмосфера

Не претендуючи на літературну досконалість чи на те, що мої спогади будуть взагалі кращі від інших, просто хочу зафіксувати фактичний стан, зазнайомити з обставинами життя пересічного українця (на перший погляд, може, й дрібницями), за яких формується характер (часто безнадійно песимістичний) і відбувається духовна діяльність людини. Майже 20 років я жила звичайним життям совєтської людини під повсякденною загрозою ув'язнення (членів моєї родини арештовували, висилали).

Маючи фах (освіту здобула ще за царських часів), я працювала за фахом, а що праця була корисна для людності України незалежно від політичного режиму, а умови праці, себто люди, що мене оточували, були культурні, то працювала я з приємністю, хоч оплата праці (як і всякої іншої під совєтами) була мізерна. Та загальний режим був такий, що трудно оповісти про те гнітюче почуття навислої над тобою загрози, почуття свідомості, що нічим не можеш запобігти катастрофі, що, може, ось-ось твоє гармонійне, щасливе родинне життя буде брутально знищене. На моїх очах так пропадали цілі родини свідомих українців.

Арешти в СРСР здебільшого проводили по ночах (хоч часом бували арешти й удень на роботі, а то й на вулиці), отже, як ніч пройшла, то до вечора совєтський мешканець мав шанси прожити ще день поза в'язницею. Тому він не тільки мав працювати в установі чи на фабриці, а й гарячково намагався перебороти безліч усякої роботи вдома й подбати про родину (зварити, а до того придбати харчі, а це не так то й легко, коли за 100 грамів масла, наприклад, треба вистояти в черзі 2–3 години), потім попрати, полатати (нове шилося дуже рідко, а латання того завжди багато, бо одежа й білизна стара вже й благенька) і т. п. Правда, є ділянки роботи, в яких самі чоловіки мусили виявити неабиякий сприт і винахідливість та прикласти досить фізичної сили – це добути палива або виміняти десь на селі і примудритися довезти до хати картоплі, квасолі чи круп. Ось приклад: відомий лікар, професор, літня людина (ще й хвора на серце) в товаристві свого асистента пиляв і рубав дрова в лісі, діставши з великими труднощами ордер на право зрубати кілька сосен. Тоді в кожну колоду вбивали з обох боків по великому гвіздку, зачіплювали за ці гвіздки мотуззя і котили колоди по одній 5 кілометрів. Кожен стрічний їм заздрив. Багато інших подібних "винаходів" і "технічних удосконалень" доводилося бачити.

Нарешті довгий день тої кипучої діяльності кінчається. Люди втомлені лягали спати, але спокійного сну-відпочинку не мали. Бо саме це пора доби, коли має статись те неминуче нещастя. У 1937 р. в Україні було стільки арештів, що авто з НКВС цілими ночами снували по всіх вулицях і возили арештованих. Очевидно, що нервовому напруженню є певна межа. Отже, коли людина декілька разів прокинеться на шум авто, прислухається, чи то вже по неї приїхали, чи, може, на цей раз приїхали по когось іншого, то вже за десятим разом вона не чує нічого.

Арешт

Так було й зі мною. Я спала й не чула, що то вже приїхали мене забирати. Звичайно, зробили трус, казали, що шукають зброю (!), добре знаючи, що говорять нісенітниці. Яка може бути зброя у совєтського службовця на 20-му році совєтської влади? Але шукали тої зброї досить ретельно навіть по маленьких пуделочках, де буває у жінок різна біжутерія, та по книжках, паперах. Зброї не знайшли, звичайно, але мене арештували й повезли до НКВС.

З цієї хвилини під совєтами людину вже не зовуть "гражданін" чи "товариш", бо це вже "З.К." – "заключенный" (це по-російськи – "в'язень") зі всіма належними наслідками цієї кваліфікації. Людям на Заході якось дивно, певне, чому це в'язень одразу по арешті, вже й присуджений. Ще ж ніякого слідства й суду не було! Та то так дивує людей у вільному світі, там же, за залізною заслоною, кожен знає, що вийти з в'язниці може пощастити лиш одиницям із мільйонів, бо там карають не за вчинки, не за правопорушення, а за те, щоб ви, бува, якої контрреволюції не вчинили в майбутньому та щоб НКВС виконало план поставки невільничої робочої сили. На слідстві слідчі НКВС так і кажуть в'язням: "Ми знаємо, що ви добре працюєте, ви корисний робітник, але ви не радянська людина, отже, ви потенціальний ворог". Дальший логічний висновок: треба того потенціального ворога запроторити на лісозаготівлі, в шахти і т. д., де б він працював і не міг стати активним ворогом.

Коли мене привезли в НКВС, я зобачила багато тільки що арештованих людей, між ними трьох моїх знайомих. На всякий випадок не привітались, тільки обмінялись нишком співчутливими поглядами. Після реєстрації в НКВС стали нас возити до тюрми. Отож напаковували в'язнів до "чорного ворона" (так звали чорні тюремні авто, глухі, без вікон, з одним вентилятором у стелі – скрині на колесах) або до "собачок" (такі самі щільно замкнені глухі авто, тільки захисного кольору, подібні до тих, у яких гицлі возять собак). У "чорному вороні" ми вже розмовляли. Сторожі, відділеній від нас перегородкою з ґрат, неможливо було розібрати, хто й що до кого каже, та й ці конвоїри, звичайні червоноармійці, якось і не цікавились такими розмовами.

Між іншим, там один в'язень, брат відомого українського громадського діяча, з яким я раніш не була знайома, звернув мою увагу, що в мене на руці вінчальний перстень і його в тюрмі заберуть, а я

про це забула. Дуже йому вдячна за цю заувагу. Коли б не він, пограбували б у мене дорогу пам'ятку, а так, хоч і дуже уважно обшукували, та все ж, непомітно замотавши в одежу, я заховала й зберегла перстень.

Тюрма

У тюрмі кожного в'язня заводять до окремої кімнати, де роздягають догола, обшукують та одбирають недозволені речі – шнурки від черевиків, підв'язки, пояси, підтяжки, окуляри та інше. Мене обшукували разом із однією пані в окулярах, яка була страшенно короткозора; ми обидві почали просити дозорщицю залишити їй окуляри, доводячи, що це нікому не шкодитиме, як у неї будуть окуляри. Дозорщиця на нас визвірилась: "Та окуляри скляні, їх можна розбити й перерізати собі вени".

Виходить, одбиралося знаряддя для самогубства. Пізніше ми переконалися, що це марна передбачливість, бо в'язні знаходили спосіб накласти на себе руки і без цього хитрого знаряддя. Наприклад, колишній нарком освіти Затонський повісився в одиночці, порвавши з себе білизну і скрутивши шмаття на мотузку.

По обшукові відводили до камер. Були камери й "одиночки" – на одного в'язня. Але більшість сиділа по спільних, куди в'язнів напихали так багато, що аж душно було, дарма, що два віконця весь час, і в морози, були відчинені цілу добу. Тюрму збудовано ще за царських часів, у ній тоді розраховано було камеру на 23 чоловіки, а в 1937 р. в ній, та й у всіх інших подібних, сиділо весь час не менше 112 душ. Дехто – дуже хворі на серце – за згодою всієї камери спали поодинці на койці, а решта мали в своєму користанні койку на чотирьох, отже, спали у дві зміни: двоє лягало (у різні боки головами, бо койка вузька) звечора до півночі, а інших двоє так само з опівночі до ранку. Ті, що не спали, отак лежачи удвох свою зміну, сідали попри ліжко долі, підібгавши ноги, бо вільного простору між ліжками не було. І так ще куняли.

В камері мене, як і кожну товаришку по нещастю, зустріли привітно. Одна пані, поговоривши зо мною всього кілька хвилин, одразу несподівано запропонувала взяти мене до свого ліжка. Вона мала привілей від мешканців камери – спала сама на койці, бо хворіла на цукрицю, сиділа в цій камері вже півроку і була страшенно знесилена. Її мучило сумління, що має такий привілей, і вона умовилась, що коли попаде до камери така жінка, що з першого погляду їй припаде до серця, то камера дасть їй свою згоду на те, щоб вона взяла ту особу до себе на койку. Чомусь я справила на неї гарне враження, а вона – на мене, і такі добрі відносини в нас були до останнього дня спільного сидіння в тюрмі.

Це була дуже розумна й добра жінка. Ми з нею багато ділились думками, і це нам давало розраду. Її пізніше заслали на 10 років (до іншого табору), де вона й померла.

На той час у нашій камері з кримінальних в'язнів були тільки три жінки і то, як на цю категорію, досить терпимі, решта все були К.Р. (контрреволюціонери) за совєтською термінологією. Там так звуть усіх політичних в'язнів, а кримінальних звуть "битовими". Почуваючи себе в такій значній меншості, ці "битовички" поводились в камері досить пристойно, як на їхню дегенеративну психіку. Ото тільки одна з них – наркоманка – разів зо три зчиняла галас, обзиваючи всіх нас фашистами і всякими брудними словами, щоб ми прохали сторожів забрати її в тюремну лікарню, бо вона начебто страшенно тяжкохвора. Вона надіялась у лікарні випросити або вкрасти якийсь наркотик. Та й узагалі в лікарні був трохи легший режим. Та марними були її такі бурхливі намагання, бо до лікарні забирали тільки з великою гарячкою (боялися пошестей) та зрідка дуже вже тяжкохворих, а то й останніх, бувало, поведуть до амбулаторії і назад до камери вертають. Так водили, наприклад, тяжкохворих на сухоти на "вдихування" кисню і щоразу повертали до камери.

Годували в тюрмі так: ранками окріп, хліба 400 грамів і маленьку мірочку цукру – вважалося, що 20 грамів, але й тут нас обмірювали, не додаючи цієї норми, в обід пісний борщ, зовсім без товщу, ввечері тільки окріп. На цих харчах люди не вмирали від голоду, але виснажувались страшенно, виявляючи різні форми авітамінозу. Жодних передач із волі – ні харчів, ні одягу, ні білизни – не дозволялось. Можна було в'язням у тюрму посилати поштовим переказом тільки трохи грошей, раз на місяць. Отож це був

єдиний спосіб для родини подати звістку з волі, бо хоч грошей в'язням на руки не давали, а тільки в тюремній конторі записували на рахунок в'язня, та його про це сповіщали. За ці гроші дозволялося часом купити цибулі чи кілька кусників цукру або пшеничного хліба чи брусок мила.

В убиральню водили цілу камеру одразу тільки двічі на добу, ранком і ввечері, по черзі, часом та черга припадала в 11-й годині дня і від цього багато хто з в'язнів хворів. На стінах висіли правила внутрішнього розпорядку в тюрмі, за якими нас належало водити "на прогулку" у тюремний двір щодня на 20 хвилин, та водили далеко не щодня, й жодного разу та "прогулка" не тривала навіть 10 хвилин, а здебільшого 5–6. Із 1937 р. по всіх тюрмах України вікна позатулювали щитами, "намордниками", як називали їх в'язні. Казали, що це особистий винахід наркома Єжова. Це такі металеві покришки, з трьох боків загнуті і щільно до вікон зокола прибиті. Тільки один нижній край відстає від стіни на яких чверть метра. Отже, прямо сонячне проміння не попадає до вікна, а тільки знизу увіходить трохи розсіяного світла. Тому в камері завжди напівтемрява.

Від довгого перебування в стінах в'язні стають бліді, аж зеленкуваті. Тому, як виведуть нас було в двір, то ми не можемо одразу дивитись нормально. Жмуримось – очі ріже звичайне сонячне світло. У дворі, де відбувається ота "прогулка", зо всіх боків оточеному високим муром, немає жодного деревця чи кущика. Проходжуватись належиться, заклавши руки за спину, кружляти одна за одною по асфальтовій доріжці. Дивне видовище – бліді, наче мертві жінки з примруженими очима мовчки, тихо кружляють, наче якась ілюстрація фантастичного царства тіней! Знаючи, як прагнули в'язні свіжого повітря й нормального сонячного світла, начальство часто карало нас за порушення "правил" позбавленням "прогулок".

Нашу камеру часто позбавляли "прогулки" за перестукування з іншими камерами, за те, що хтось співав у камері – це теж було заборонено. З нами сиділа одна хороша оперна співачка. Вона належала до категорії т. з. "жон". Це жінки, чоловіків яких уже арештовано, а їм, жінкам, інкримінувалося, що вони хоча самі не діяли, але знали про контрреволюційні вчинки своїх чоловіків і не доносили на них куди слід. Ця категорія за "єжовщини" була досить численна, хоч склад в'язнів у камері мінявся весь час. Так, нових приводять, інших відправляють етапами на заслання, але завжди у нас у камері було не менше 25–30 "жон".

Згадана співачка дуже журилася долею свого чоловіка, страшенно турбувалася за свого малого сина, котрий, коли її виводили з дому, вискочив на балкон і почав розпачливо кричати на всю вулицю, щоб рятували його маму. Енкаведисти зараз же виправили свій недогляд. Повернулись до хати і припоручили двірникові відвезти хлопця до дитячого будинку і мешкання забезпечити, бо нікого з родини вже не залишилося. Та, незважаючи на свій розпачливий душевний стан, ця жінка мала силу волі переборювати розпач і нам усім, що теж мучилися аналогічними переживаннями, давала якусь втіху, якусь хвилину забуття, коли вона нам півголосом співала. А ми не ремствували, що за цей спів нас позбавляли "прогулки".

Одного разу був такий випадок. Під час її співу дозорець підійшов до дверей. Відкрив "вовчок" – маленький круглий отвір у дверях, щоб заглядати до камери, не відмикаючи дверей, і стежити за в'язнями, – слухав спів і не доклав начальству про це правопорушення. Отже, тоді камера не покутувала цього хвилинного розслаблення. Якщо серед тюремних наглядачів траплявся людяний (це було надзвичайно рідко), то він, нічим не ризикуючи, міг в'язням багато радості дати. Хочу тут навести ще один момент із тюремного побуту. До камер приносили сповіщення в'язням про одержання грошей, але казати, хто надіслав гроші, було суворо заборонено. А це саме найважливіше було кожному з нас, бо тільки це свідчило, що та людина на волі. Більше жодного контакту з близькими ми не мали. Більшість дозорців не порушували цієї заборони, а тільки один, нічого не кажучи, довго тримав у руці перед очима кожного, кому надіслано гроші, бланк, написаний тим, хто їх послав, і обертав папірця саме тим боком, де написане ім'я і прізвище та його адреса. Отже в'язень міг прочитати й пізнати руку близької людини. І яка ж то була радість для кожного з нас!

Слідство

День у в'язниці проходив монотонно, а вночі одноманітність порушувалась – одних забирали на допит, інших приводили з допитів. Приводили нових в'язнів, ми розмовляли, перестукувались з іншими камерами і в цей спосіб дізнавались про різні новини з-поза ґрат. Аж дивно, до чого швидко в тюрмі розходяться відомості про все, що діється не тільки в тюрмі, а й поза нею.

Як правило, вперше на допит везуть не раніше, як через 2–3 місяці сидіння в тюрмі, коли людина вже вспіє виснажитись від тюремного режиму, коли нерви у всякого вже добре вимотались, дивлячись, в якому стані повертаються з допитів інші товариші по камері, що мають уже більший тюремний "стаж". На третьому місяці сидіння й мене повезли на допит.

Я вже знала, що чоловіків усіх катують, а жінок тільки деяких. Який критерій – кого катувати, кого ні – невідомо. Тому кожен міг сподіватися, що його не мине ця доля.

Привозять на допит до НКВС серед ночі і сажають у спеціальну вузеньку кабіну, де сісти чи лягти долі знесиленій людині неможливо, а стояти не дозволяє дозорець, що проходжується між двома рядами тих кабін і заглядає у "вовчки". В'язень мусить сидіти, притулившись до вузенької дощечки в дуже незручній позі, від чого дуже швидко починає нити все тіло. Незважаючи на це, в'язні в суміжних кабінах пошепки перемовлялись між собою, хоч дозорець, якщо помічає, то погрожує й огидно лає. В кабінах можуть тримати годинами, часом навіть отак потримають 5–6 годин і, зовсім не допитуючи, відвозять назад до в'язниці.

На допиті в'язневі кажуть, по якому пунктові і якої статті його обвинувачують, але конкретно, за що його посадили у тюрму, що він зробив злочинного, йому не кажуть, це він сам мусить вигадати на себе. Кожному в'язневі слідчий (по всіх НКВС цілого СРСР) каже:

– Признавайтесь у ваших контрреволюційних вчинках!

Коли в'язень ні в чому не признається, його починають змушувати до того. Арсенал способів примусу величезний, про них уже немало написано у вільній пресі. Найлегший тиск – це обіцянка, що в'язень признанням полегшить свою долю. Просто дивно, як багато є людей, що дають себе піймати на цю немудру хитрість і "признатися" в різних злочинах, яких ніколи не робили. Звичайно, після цього їх однаково запроторюють у концтабори. Часто на засланні ми згадували слідство і не могли зрозуміти: нащо то все робиться? Я і багато моїх товаришів із заслання ні в чому не "признались" на слідстві, а багато признавались, проте всі опинились однаково із терміном на 8 або 10 років на засланні.

Етап

Через півроку ув'язнення мене викликали з камери "с вещамі". Я знала, що ця формула означає заслання, бо тоді на волю нікого не випускали. За весь час, що я там була, з нашої камери випустили тільки одну жінку – артистку польського театру, що оббрехала кількох своїх колег по роботі і була надовго ув'язнена. Сексотів часто саджають, щоб шпигували й у в'язниці і щоб замести сліди на волі. Це про неї ми пізніше довідалися.

З речами мене одвели до етапної камери, куди збирають в'язнів, що мають вже вирок і призначені до одного етапу. Через дві доби нас зібрали до кімнати, розгородженої сітками. Це була кімната, де за царських часів давали в'язням побачення з родичами через ґрати, там і я ще 1909 р. була на побаченні з арештованим родичем. Тепер по одному боці зібрали чоловіків- в'язнів, а по другому – нас, жінок. До одного етапу було нас душ 300.

Тут ми стали свідками сцени, що у всіх викликала сміх, незважаючи на зовсім не відповідний до сміху настрій. Справді, це було несподівано й кумедно. Всі ми, жінки, не знали до того часу, як нас засудили і куди повезуть. А тут начальник тюрми, зібравши нас, оголосив, що за постановою "трійки" НКВС в Москві від такого-то числа нижчейменованих осіб (список на 130 осіб) висилають на зазначені терміни у концтабір. Далі йшов список, де проти кожного прізвища стояло визначення 8 років (таких було лише 8 душ) або 10 років – це всі інші. Тут-то й сталась та несподівана подія. Одна з в'язнів, моя добра знайома, маленька жіночка, підскочила до начальника, високого, сильного, озброєного револьвером, і закричала на нього:

27 Зам. 5156

– Куди ви нас висилаєте?

Той каже:

– Це я не можу вам сказати.

Тоді вона стиснула кулачки своїх тендітних рученят і як закричить на нього:

– Як то так, засилаєте ні за що, ні про що людей на 10 років і навіть не скажете, куди, та що це мені таке буде?

Начальство, що, певне, чекало від жіноцтва під час читання вироку плачу, може, істерики, ніяк не сподівалося такої реакції – жодної сльози не було ні на одному обличчі, а оця маленька жінка ще й із тими мініатюрними п’ястуками на нього наскакує. Від несподіванки він розгубився і поспішив вийти з кімнати. Тоді ми таки довідались, куди нас везтимуть. Нам це сказали чоловіки-в’язні, що вже якось розвідали назву концтабору.

Я навіть повеселіла, що везтимуть на Північ, а не в Караганду, куди здебільшого висилали в тому часі, як ми чули, сидячи в тюрмі. Що зашлють, то кожна з нас знала, але неоднакові були місця заслання. Караганди я боялась, бо була певна, що з моїм хворим серцем там не виживу через спеку, а на Півночі ще є шанс вижити, думала я. Взагалі після довгого сидіння в тюрмі і допитів перспектива їхати на заслання вже нікого з нас не лякала. Навпаки, думалось: “Хай гірше, аби інше!” Що там треба буде тяжко працювати, то ми всі були того свідомі, але знали, що там хоч дихатимемо звичайним повітрям, принаймні бачитимемо сонце. Тому в кожної було на думці – нехай уже швидше везуть!

Повезли нас у лютому, а більшість були заарештовані ще влітку. Жодних передач не дозволяли, отож майже всі були дуже легко вбрані, їдучи на Далеку Північ, де зима сувора й довга, морози місяцями трималась близько 30 градусів. Мені й ще чотирьом у нашому вагоні пощастило – в нас були родичі на волі. Вони ходили до кожного етапу виглядати, чи не везуть нас, і таки підстерегли, коли нас везли з тюрми до потягу. Поки сформувався етапний потяг, – а це завжди триває днів зо два, вони нам принесли теплий одяг і харчів. На щастя, попався людяний комендант потягу, який дозволив передати нам ці речі.

Понапихали нас у звичайні товарні вагони понад 40 жінок. Розмістилися у два поверхи, одні долі, інші над ними на суцільних “нарах”. Коли їдуть звичайні пасажири, у таких вагонах зимою посередині ставлять залізну грубку. У нас жодної грубки не було, бо для в’язнів – то зайва “розкіш”. У підлозі посеред вагону невеличка дірка – убиральня. Чотири малих віконечка із ґратами високо під стелею і крізь них нам не вільно було дивитись. Так ми сиділи невилазно 14 діб. Вночі ми переїздили Дніпро, простуючи на схід. Як застукав потяг по мосту, хтось проказав уголос: “Чи буду коли переїздити назад?”, і багато жінок заплакало, передчуваючи, що покидають Україну назавжди.

Кому передали поштову листівочку, писали додому і просили конвоїрів кинути у поштову скриньку. Ті брали листівки й гроші, що їм за послугу давали, але жодної листівки не відіслали.

Нарешті нас привезли. Це була невеличка залізнична станція, а навколо неї безмежні сніги. Тільки ми вилізли з вагонів, одразу команда “сісти” – де хто стоїть, чи на сніг, чи на бруд, якого там було страшенно багато. Це начебто, щоб легше було рахувати в’язнів і ловити втікачів, хоч добре знали, що знесилені катуванням і голодом у тюрмі та ще після тяжкого етапу люди не могли втікати. Згадую про це тільки для ілюстрації тієї системи – на кожному кроці зайвий раз принижувати людей.

Приїхали

У перший же день на засланні ще на залізничній станції ми, нормальні, звичайні жінки, зобачили вперше у своєму житті справжніх жінок–”урок”. Це найогидніша частина кримінальних злочинців, “битовиків”. То дегенеративні істоти, з якоюсь скаліченою психікою, позбавлені почуття сорому й інших людських моральних ознак. Більшість із них рецидивістки (хоча ще молоді, але мають значний злочинний “стаж”) – злодійки, часто убивці і всі без винятку повії. На станції в етапі вони шаленіли – огидно танцювали, вигукуючи неймовірно сороміцькі пісні, зачіпали чоловіків–в’язнів і охорону, крали у в’язнів речі. Начальство від них тільки відмахувалось, як від настирливих мух, але нічим не намагалося їх приборкати. Дивитися на них було нестерпно гидко, а думка, що оце ми муситимемо бачити їх цілими роками, мати з ними якийсь контакт, жити з ними в одному бараці, нас приголомшила.

Пізніше ми таки переконались, що для жінок–в'язнів це одна з найприкріших особливостей совєтських концтаборів – "співжиття" з цими нелюдами. Навіть найгірші поміж "урками"– чоловіками не були такі прикрі в таборі. Все ж у цих чоловіків було почуття товариськості до всіх в'язнів, почуття вдячності, коли комусь, навіть випадково, траплялося зробити йому добро. Їхня поведінка на людях була досить пристойна, вони лаяли когось тільки в гніві, а "урки"–жінки лаяли всіх і говорили жахливі паскудства без жодного приводу й роздратування, а тільки для своєї втіхи. Всяку свою розмову вони пересипали сороміцькими виразами й найпаскуднішою лайкою. Поселяли "урок" в одні з нами бараки знову-таки спеціально, щоб нам дошкулити. Цікаво, що "урки"–чоловіки жили здебільшого в окремому бараці, а не разом із політичними.

Концтабори були від залізниці на віддалі 60–80 кілометрів. Цю віддаль улітку в'язні йдуть пішки, а в лютому нас везли дуже дивним способом. А саме – величезні ящики з дощок без вікон (містилося 40–45 чоловік) поставили на полозки і вчепили до трактора та й повезли глибокими снігами в 30 градусів морозу. Охорона бігла поруч на лижах, міняючись і сідаючи відпочити до цих возів із в'язнями. Від довготривалого сидіння нерухомо на морозі в'язні страшенно мерзли. Деякі з дозволу охорони, щоб зогрітися, пробували йти пішки поруч, бо трактор посувався дуже поволі, але йти теж довго не мали сили. Важко було виснаженим людям борсатися в снігу. Як тоді мороз нам дошкуляв – страшно згадати! З жінок одна моя землячка дуже скалічилась, відморозивши ноги, а з чоловіків тоді багато хто покалічився.

Всьому буває кінець. Привезли й нас зрештою до табірного осередку, де дали переночувати в теплій хаті. Одразу всі, вимучені вщент двотижневим етапом, позасинали. Коли я серед ночі глянула навколо себе, то здалося, що це мені сниться якийсь тяжкий сон, таку страшну картину являли сплячі, виснажені, бліді жіночі постаті, що лежали всі долі, хто на своїх клунках, хто просто на підлозі у незручних позах від тісноти – ноги й руки одних знаходились на тілі або головах інших.

Табір

Наступного дня нас розподілили по табірних пунктах, вишикували в колони і погнали вже пішки до тих пунктів. Іти було важко, дорога не вбита, сніг по коліна. Я була у повстяках і то понабирала в них снігу. Конвоїри, як і перед тим, бігли поруч нас на лижах. Так довелося йти 40 кілометрів!

Посидіти, спочити не давали – пізніше ми довідалися, що практика НКВС показала, що після відпочинку багато хто з в'язнів не мав сили знову підвестися і йти, а так з бідою, з муками, але ми таки доповзли, ішовши день і ніч. Ми самі собі дивувалися потім, згадуючи цю дорогу: як ми це витерпіли? Жодна з жінок, а нас було в колоні з півсотні, не впала. Всі таки дійшли до лагпункту своїми ногами. Чоловіків було понад 300, з них деякі попадали в дорозі і не могли далі йти, скільки не примушували конвоїри, штовхаючи прикладами рушниць. Зрештою мусили їх підібрати на підводи, що везли речі і якими під'їздив по черзі конвой. Така менша фізична витривалість чоловіків, певне, залежала у значній мірі ще й від того, що тих більше катували в тюрмі, били нещадно й багатьом пошкодили внутрішні органи.

Два дні в таборі нас не гнали на роботу, дали спочити. Вже й самі розуміли, що таких змучених людей не вдасться заставити добре працювати. За ті дні ми встигли розпитати у в'язнів, що вже в таборі були, про їхні порядки. Виявилося, що загальна праця у всіх пунктах цієї північної табірної системи – це тільки "лісоповал", себто вирубування лісу. Ніякі прилади там не застосовуються, всю роботу виконують самі тільки невільничі руки.

В'язні удвох однією пилкою підпилюють дерево – величезну сосну, ялину чи якесь інше, тоді, кийком натискаючи, валять його. Від поваленого дерева віднімають вершок (сама "вершина" – це велике дерево з діаметром стовбура у три вершки) і обрубують усі бічні віти. Використовується тільки самий грубий стовбур. Кращі йдуть за кордон, гірші вживають у себе, в СРСР, а всі "вершини" й віти в'язні мусять стягати до купи і спалювати. На кінець робочого дня все те обрубане мусить бути спалене. Жінка пиляє удвох з чоловіком, обрубують самі чоловіки, а розпалюють, вергаючи важезні вершини й віти на купи й палять все те у колосальних багаттях лише жінки. Це вважається – жіноча праця.

Пізніше всі нарубані колоди чоловіки стягають руками на береги річок і там складають у стоси заввишки 4–5 метрів. Весною, коли розтане лід на річках, ці колоди в'язні мусять скидати у воду і сплавляти по річечках до великих річок. Наприклад, наш табір гнав ліс до Північної Двіни, де з колод в'язали в гирлах малих річок плоти і вже далі до Архангельська по Північній Двіні ліс сплавляли у пастках.

Ота "штабельовка" – то така каторжна робота (працюють лише чоловіки), що вимагає страшної фізичної напруги. Її можна порівняти хіба до будування єгипетських пірамід невільничими руками. Та й то там хоч якісь примітивні прилади вживали для полегшення, підважування й підтягання каміння. А тут же нічогісінько не було.

Ще є там так звана легка робота в табірній зоні. Це щодня мити дерев'яні нефарбовані підлоги навіть із зовсім не струганих дощок в табірних будинках. Воду до миття треба було носити з колодязя досить далеко, піском шурувати, щоб підлога була чиста, аж жовта, а забруднювалась вона щодня неймовірно, бо люди все наносили болота й натоптували снігу. Багатьом це було зовсім нелегко робити. Жінки старші 50 років могли просити залишити їх на цю "легку роботу" в зоні, але, зрозуміло, що вони частіше воліли йти на лісоповал.

Праця в лісі

Минуло два дні. Декого залишили працювати в зоні, а решту всіх погнали в ліс. Отже, і я пішла на лісоповал.

Північні праліси наче якісь безмежні. Рубають їх сотні тисяч в'язнів по 10–12 годин на добу вже десятки років і скільки ще рубатимуть? Перший місяць працювали без перерв, пізніше стали давати у неділю або серед тижня день відпочинку. У свято 1 Травня, що про нього в СРСР стільки галасу, ми працювали як звичайно у будній день. Очевидно, щоб ми зрозуміли, що "празник трудящих" не для нас – "ворогів народу".

На роботу водили бригадою під озброєною охороною. Бригадири були теж в'язні, але здебільшого "битовики". Це не "урки", але теж кримінальні злочинці, засуджені на невеликі терміни за різні проступки, підробку документів, казнокрадство і т. д. Ще для контролю денного виробітку на місце праці в'язнів у ліс приходили "десятники". Це вже не в'язні, а вільнонаймані люди.

Виходили ми на роботу, коли ще було темно, о 7-й годині ранку, а поверталися з роботи теж о 7-й, коли вже було темно. А що на півночі взимку день дуже короткий, то й працювати приходилося більше в сутінках. Важка праця – зимою мороз, а літом дощі та міріади комарів дошкуляли страшенно. Трудно оповісти, яка це мука працювати, коли комарі точать із тебе кров, що від них мало що охороняють оті сітки–"накомарники", надіті на голову.

Одне тільки для мене в цій роботі краще було, що хоч цілий день не бачиш того осоружного табору. Навколо тільки такі самі, як я, в'язні і природа. Конвоїри лише доглядали, щоб ніхто не втік, сідали на пеньках і курили. Розмовляли, до роботи не силували нас, бо їм це було байдуже. Знали, що хто не виробить норми, то його позбавлять хліба. Отже, кожен в'язень з почуття самозбереження сам намагався виробити норму і без підганяння. Правда, чужа похмура природа не тішила нас, українців. Дивилися на той мовчазний, наче мертвий, ліс і гнітила його зловіща тиша. З тугою порівнюєш його з нашими привітними лісами в Україні. Скільки в наших лісах життя, руху, пташиного співу! На півночі я за весь час усього зо три рази бачила пташок, та й то були якісь наче круки – символ смутку.

От що там у природі дійсно гарне – це північне сяйво. Ми бачили його багато разів, але цей феномен природи щоразу вражав кожного з нас своєю величчю й красою. І щоразу те сяйво було інше: то нерухоме, то рухливе, до того ж якоїсь розмаїтої форми та різної барви!

У таборі

У таборі є медичний пункт – "санчасть", себто амбулаторія і шпиталь. Треба зазначити, що до шпиталю беруть хворих тільки з гарячкою. Бояться тифу, бо ця пошесть – загроза не тільки здоров'ю і життю в'язнів, а й вільнонайманому начальству.

Лікарі, фершали, санітарки й куховарки – все політичні в'язні, а начальник "санчасті" – вільнонайманий партієць, здебільшого цілком неосвічений енкаведист. Властиво, він нічого не робить, тільки

стежить і шпигує за підлеглими йому в'язнями – медперсоналом та ще підписує папірці, що виходять із "санчасті". Правда, цієї останньої роботи в нього немало, бо писанини в таборовій санчасті неймовірно багато. З них вимагають щоденних повідомлень про захворювання, щодекадних, щомісячних й річних звітів, і то завжди в кількох примірника, а жодних друкарських машинок там не було. Під копіювальний папір писати заборонено, отже, все безконечно пише в'язень, що виконує обов'язки діловода, від руки. До того ж, лікарі мусять робити розтин тіла кожного покійника, отже, пишуться протоколи, теж у кількох примірниках, смерті, розтину і похорону кожного разу, як хто вмирає. Умирають в'язні найбільше від виснаження або від цинги, але у звітах і протоколах тієї причини смерті ніколи не пишуть і харчування в'язнів ніскільки не поліпшують.

Ще є в таборі майстерня шиття, працюють у ній самі жінки-в'язні, здебільшого старі віком або безсилі, хронічно хворі. Нового в тій майстерні ніколи нічого не шиють, лиш цілий рік щодня ті нещасні жінки порпаються в старих лахах. Латають узимку старі чоловічі куртки на ваті і такі ж штани, а літом переважно білизну. Одяг і білизну в'язням видають раз на рік, а рветься все те при роботі в лісі дуже швидко.

Єдине, чому старається запобігти начальство – це пошесті. Боячись за своє власне здоров'я, воно вживає певних профілактичних заходів, щоб не було пошестей, головне, тифу й дизентерії, роблять різні уколи всім поголовно в'язням, навіть тим, кому це шкідливо (при хворобах серцевих чи нирок, наприклад), водять у лазню щотижня. Одяг і білизну в той час, коли в'язень у лазні, беруть у дезінфекційну камеру. Лазню і камеру обслуговують теж в'язні.

В таборі є теж майстерня, що гострить пили – "пилоставка". Працюють в ній в'язні тільки по ночах, бо пилки приносять до них пізно ввечері, повернувшись із лісу. А на ранок, коли в'язні виходять на роботу, пили мусять бути вже нагострені.

В конторі табірній, де треба проводити багато обрахунків, почасти знати статистику, бухгалтерію тощо, працюють виключно політичні в'язні, чоловіки й жінки. Тут робота в порівнянні з лісоповалом не така важка, але й тут організовано так, щоб людей мучити. А саме: відомості про виробіток денний до контори дають пізно, лише прийшовши з лісу, а на ранок мусить все бути облічене. Вставати ж усі в'язні без винятку, де б вони не працювали, мусять одночасно, о 5-тій годині ранку, і виходити надвір на "провєрку", коли мусять усі в'язні стояти надворі у рядах. Дозорці роблять перекличку, бігають і рахують в'язнів, часто помиляються, перераховують, і коли хоч одного в'язня бракує, перелякані, що може хто втік, починають нишпорити по всьому таборі, поки не з'ясують помилки. А ми все стоїмо, чи то в мороз, чи в дощ. Вдень теж в'язень не має права лягти й заснути, отже конторські робітники хронічно недосипають, а при таборовому злиденному харчуванні й загальному виснаженні організму в'язнів безсоння дуже дошкуляє.

У кожному лагпункті мусить бути КВЧ (контрольно-виховна частина). Це вільнонайманий комуніст, на обов'язок якого покладається перевиховання в'язнів. Він мусить нас, "контрреволюціонерів", перевиховати на "полум'яних" прихильників совєтського ладу. На наше щастя, у нас у таборі ці вихователі попадали досить ледачі, певне, й самі не дуже "полум'яніли", то й рідко збирали нас, втомлених, знеможених, ще на збори, щоб вислуховувати їхні теревені. А по деяких інших лагпунктах, як нам оповідали зі свого досвіду люди, вихователі були такі ретельні, що мучили в'язнів цілими годинами "політзанять", і то після тяжкої 10–12-годинної фізичної праці.

Обов'язки розставляти в'язнів на ту чи іншу роботу, а то й виганяти, доручалося завжди тільки "битовикам". Це значить тим із "битовиків", колишніх комуністів, що на волі були секретарями партійних осередків, завідувачами в різних совєтських установах, а потрапляли в табір за різні кримінальні вчинки. Ці суб'єкти нерідко використовували й надуживали наданим їм правом. Тут до повної характеристики побуту в совєтських концтаборах, цього безпросвітнього животіння, треба ще сказати про становище молодих, вродливих жінок. Ці нещасні в таборах – це об'єкт полювання розпусних чоловіків: начальства і "битовиків". Спочатку жінок спокушають різними пільгами або просто їжею (до чого не доведе голод), а коли цим не досягають мети, тоді погрозами, переслідуванням на роботі та брутальним насильством.

Ще був один засіб переслідування, що його застосовувала табірна влада. Писати листи (раз на місяць) дозволяли через місяць по прибутті до табору. Першого таки дня, як дозволили, кожна з нас писала додому, щоб сповістити свою адресу. “Урки” з того раділи, передбачаючи, що багатьом будуть приходити пакунки, а вони будуть їх красти. Так воно й сталося. Коли приходили посилки, то табірна адміністрація вивішувала список, кому є пакунок. “Урки” читали, намічали собі жертву і вже їм спритності не бракувало, щоб той пакунок украсти. Я зустрічалася з колишнім в’язнем, що теж був одночасно зі мною в одному таборі. Він розказував, що в нього більшу частину посилок викрали. Його дружина, знаючи, що тюрма, етап, концтабір підірвали його й так незавидне здоров’я, посилала йому різну поживу, хоч їй самій було матеріально важко. А ті недолюдки викрадуть, бувало, в нього харчі й у всіх на очах пожирають масло, мед і т. д., та ще й глузують. І нічого з ними зробити не можна було. Начальство кожного разу вивішувало список (щоб відомо було, у кого є що красти), хоч ми просили цього не робити, бо адміністрація не боролася з цим знущанням над політичними в’язнями. НКВС знало, що кожна крадіжка пакунка одразу б’є і по в’язневі, і по його родині, що сама, ледве животіючи, відриває від себе харчі й посилає, щоб підтримати свого близького на каторзі.

Як я вже згадувала, всю важку й прикру роботу виконували політичні в’язні. “Битовики” працювали там, де можна було чимось поживитись, наприклад, завідували складом одягу й харчів або “хліборізкою” – де краяли хліб на порції для всього табору. Вони мали ще й таку пільгу: їм давали дозвіл на вихід в позатаборову зону (засудженим на малі терміни – 1–1,5 роки, бо їм не було вигоди втікати). Отож, вони, виходячи поза табір, могли дещо собі купувати на волі, а потім перепродувати в’язням. “Урки”, любителі випити, не маючи горілки, купували у них одеколон і пили. Найдивніше, що нічого “уркам” від того не робилося; не тільки не труїлися, але й не хворіли.

“Урки” здебільшого принципово не працювали. Вони так і висловлювались: “У таборі така важка праця, що працюючи, не виживеш до кінця терміну ув’язнення, а кожному хочеться жити”. Різними способами вони викручувались від праці. Сухітників із кавернами й гарячкою, епілептиків, хворих на венеричні хвороби від роботи звільняли. Так ото “урки” досконало симулювали різні такі хвороби. Вони вміли викликати кровохаркання, високу температуру і т. д.

Якось я була свідком такої сцени: “урка” в тяжкому епілептичному припадку упав долі, б’ється в корчах, обличчя посиніло, піна з рота йде, очі відкриті, скляні – словом, повна ілюзія епілептичного припадку. Лікар підносить йому до очей запаленого сірника й очі хворого зреагували на світло, тоді як очі у справжнього епілептика під час припадку не реагують, а здорова людина цієї, незалежної від волі реакції, стримати не може. Так дуже просто лікар виявив, що це була симуляція, хоч і віртуозно виконана.

Інколи їх таки саджали до карцеру, але то мало помагало. Позбавлення хлібного пайка їм також не страшне, бо однаково вони дістають їжу – крадуть в інших або їм купують “битовики”, що виходять поза табір. “Урки” – це істоти одчайдушні, навіть озброєна сторожа часами ледве чи зможе їх укоськати. Ось такі бувають способи боротьби в них. Одного дня пройшла чутка, що йде новий етап до нашого пункту. Звичайно, кожному з нас хочеться зобачити, кого везуть. У кожного стискається серце, чи не везуть когось із близьких? Всі, хто був у зоні, повиходили надвір: в’язні – чоловіки й жінки, вільнонаймані службовці, охорона. Відчиняють табірні ворота – і що ж ми бачимо? Вбігають чотири жінки, раптом скидають із себе одежу й абсолютно голі починають витанцьовувати на морозі босі, по снігу, вигукуючи сороміцькі слова. Охорона намагається одягти їх, але вони видираються. Ми остовпіли від того видовища. Потім нам роз’яснили більш обізнані люди, що за табірними правилами зимою не мають права саджати до карцеру роздягнених в’язнів, щоб не позамерзали на смерть. Карцери – це напівльохи, не опалюються. Отож ці жінки, знаючи, що їх мають посадити до карцеру, рятувались від того в такий дивний спосіб.

До того ж, крайній злочинний елемент поводився в таборі вільніше ніж політичні в’язні. Начальство навіть боялося їх і небезпідставно, бо траплялись випадки, коли кримінальні вбивали декого з начальства, хто бував до них суворий. Це мало теж свою особисту форму. Як відомо, всі кримінальні грають у карти з великим азартом. Буває, що програвши все, що має, такий грач починає програвати

чуже – чоботи, одежу, їжу з пакунків, а коли програв, мусив те украсти у власника, звичайно у політичного в'язня, не у свого – кримінальника – і віддати тому, хто в нього виграв. А не раз трапляється, що програють життя прикрого начальника, себто той, що програв, мусить його убити. Тому-то й начальство уникало загострювати з ними відносини.

Втекти з табору дуже важко, бо стережуть дуже пильно. А як зловлять утікача, то б'ють нещадно й засуджують знову на другий термін, а буває, що ловлячи, застрелять. Та каторга така нестерпна й безнадійна, що все-таки випадки втечі трапляються. Очевидно, деякі люди, навіть із ризиком одразу загинути, пробували вирватися на волю, хоч шансів на удачу було дуже мало.

Склад в'язнів

У табори звозять в'язнів з усього СРСР. Були там і з Центральної Росії, і з Білорусії, з Кавказу, з Далекого Сходу, із Середньої Азії, з Уралу, були й місцеві північні мешканці, але чисельно переважали в'язні з України. Українців (чоловіків і жінок разом) було більше ніж усіх в'язнів інших національностей.

З розмови із в'язнями інших національностей для нас стало ясно, що форми терору, способи переслідування людей по всьому СРСР були цілком однакові, – тож було виконання директив одного центру. Тільки кількість жертв терору була неоднакова по різних областях...

Щодо виконавців (НКВС), то треба сказати, що значна більшість їх робили ту ганебну роботу, гнітили й катували, із садистським завзяттям. Це ж по цілому СРСР, а найбільше в Україні. Тут дуже рідко траплялися такі слідчі, що обходились без жодного катування і знущання над жертвою. Виходить, що так могли б і інші робити. Але більшість – це такі звироднілі істоти, що їм мучити когось було насолодою, особливо коли жертва садизму – інтелігентна людина. Ми всі не раз у в'язниці і на засланні це спостерігали. Згадую це – і страшно стає, скільки під совєтами цих добровільних катів із покликання!

Як я вже зазначала, найтяжчу роботу на засланні виконують політичні в'язні, що становлять у кожному таборі головну масу каторжан. Як їх харчують, які там взагалі умови життя (якщо це можна назвати життям), я теж подала. А які наслідки того можуть бути, то зрозуміло – довго люди не витримують, виснажуються вщент, умирають. На їх місце приводять нових в'язнів, а прибутки НКВС від визискування невільничої праці все зростають.

З 1939 року почали декого (дуже мало, лише 1 відсоток) звільняти з таборів після "перегляду справи", про що кожен із нас просив. Я попала в число тих щасливих. Як прийшло повідомлення про моє звільнення, я не стямилася від радості. Та радість ту затьмарювало усвідомлення, що мої товариші по засланню залишаються й надалі знедолені і хто знає, чи багато з них коли-небудь буде на волі.

Згадала я тут своє минуле й пережите. Але не треба забувати, що згадувати той кошмар, як минуле, може лише незначна кількість українців, що чудом врятувалася.

Василь ГАВРИЛЮК

Я – СИН "ВОРОГА НАРОДУ"

Василь Касянович Гаврилюк народився 22 березня 1926 р. в с. Михайлівка на Кіровоградщині. Його батько – уродженець Волинської губернії – працював вантажником на станції Цибульово Одеської залізниці. 31 грудня 1937 р. Касян Гаврилюк був заарештований НКВС і засуджений на 8 років ВТТ. Покарання відбував у Красноярському краї, де 31 березня 1945 р. помер. У 1956 р. справу Касяна Гаврилюка було припинено через відсутність складу злочину. З початком окупації Василь Гаврилюк разом з матір'ю і братом переїжджають на Волинь – до Луцька. Спочатку воював у партизанському загоні Медведєва, а з жовтня 1944 р. – у діючій армії. Після війни Василь Касянович повернувся до Луцька. Був активним громадським діячем, головою обласного комітету колишніх партизанів і підпільників Волині. У своїх спогадах він оповідає про тягар тавра "ворог народу", який ліг не лише на безневинного батька, а й на його неповнолітніх дітей.

Дитинство без батька

Опівночі 31 грудня 1937 року мене розбудив гіркий плач матері.

– Маріє, не треба. Дітей розбудиш, – розгублений батько, як міг, утішав маму. – Це якась помилка. Я ще повернуся.

Обережно виглянув із запічка. Посеред кімнати на стільці, зодягнутий в потерту фуфайку, сидів батько, зібгавши у руках власну шапку. Мати гірко плакала, зануривши обличчя в подушку. За столом – спиною до печі – чоловік у військовій формі щось писав. Час від часу розглядав фотографії.

– Чому немає фотографій вашої рідні? – запитав у батька.

– З чотирьох років я сирота. Було не до фотографій.

Батько перехопив мій розгублений погляд, глянув на стінний годинник, який показував третю годину ночі, і хотів встати.

– Сидіти! – військовий біля дверей поклав долоню на кобуру. – Стрілятиму без попередження!

Я сховався... Що сталося? Коли виглянув ще раз, військовий, не поспішаючи, складав папери. Потім подав батькові якийсь листок і показав, де поставити підпис.

Батько довго виводив підпис і ворушив губами. Нарешті випростався, зітхнув і одягнув шапку. На мить заціпенів, опустивши голову. Поривався до матері, але його знову зупинив грізний голос:

– Стояти!

Мати схопилася з ліжка, розвела руки для обіймів і... закам’яніла. Вона зрозуміла: попрощатися з чоловіком не дадуть.

– Тільки без лементу! – попередив той, що писав. – І до ранку раджу не виходити з хати...

– Маріє, спокійно. Це страшна помилка, – батько намагався застібнути ґудзики на фуфайці, але не зміг: його руки тремтіли. Він востаннє озирнувся, хотів щось сказати, але конвоїр штовхнув його у спину і зачинив за собою двері.

Ми ще не знали, що батька бачили востаннє.

Я миттю зліз з печі і обняв матір, котра здригалася від ридань.

– Мамо, що трапилось?!

– Батька заарештували...

Тільки-но розвиднілося, мати принесла страшну звістку: тієї ночі в Михайлівці заарештували сімнадцять вантажників, стрілочників, комірників, які здебільшого працювали на станції Цибульово Одеської залізниці.

За що заарештували батька? З окопів Першої світової 1918 року він подався у Червону гвардію. В боях під Царициним був поранений і демобілізований з армії. Працював у Москві, бачив Леніна і захоплено розповідав нам про цей випадок! За ударну працю його преміювали путівками на курорт: поранення давалося взнаки...

* * *

Минув тиждень після арешту батька, і мати поїхала на станцію Бобринська (тепер Шевченкове), але так і не дізналася, за що ж заарештували батька, їздила туди ще кілька разів на допити, возила передачі. Коли батька виводили від слідчого, вона на мить побачила його...

– Касян змарнів, обличчя пожовкло, з синцями. Невже їх там б’ють?! – випадково підслухав розмову мами з двоюрідним братом Марком Корнелюком.

З наступної поїздки заплакана мати повернулася тільки на третій день. Вона повідомила, що батька перевели в Черкаси. Передачу не взяли.

* * *

Наприкінці червня село сколихнула страшна звістка: 16 із 17-ти заарештованих односельчан розстріляні як вороги народу!

Батько писати не вмів і хтось написав на його прохання. Лист прийшов уже після розстрілу односельчан.

"Добридень, синку! Ти в нашій сім'ї найграмотніший. Ось тому і пишу до тебе. Як прочитаєш лист матері, відразу його спали. Якщо він потрапить у чужі руки, не пошкодують ні мене, ні вас. Навіть дядькові Маркові не давайте читати листа...

Знаходжусь у Красноярському краї. Станція Інгаш. Працюю на заводі, що виготовляє шпали. Робота тяжка, їжа гидка. Мене засудили на вісім років як "ворога народу". На допитах жорстоко били, змушували підписати наклеп на себе. Мене зловмисники звинувачували в агітації проти Радянської влади. Мати їх знає. Радянська влада мене нічим не скривдила...

На допитах мені погрожували: якщо не підпишу звинувачення, мене розстріляють. Мене били наганом по голові. Під час слідства зустрів командира взводу, з яким воював у громадянську під Царициним. Він порадив: "Якщо підпишеш, тебе засудять на 8–10 років. Інакше – розстріляють. За цей час, можливо, все переміниться, і ти ще повернешся до сім'ї". Все це я зробив заради вас. Прошу тебе: напиши Сталінові листа... Я впевнений – мене відпустять..."

Декілька разів ми перечитали листа, і мати його спалила. Наступного дня двоюрідна сестра Віра допомогла написати коротенького листа Сталінові.

"Дорогий батьку Сталін. Мій тато, Гаврилюк Касян Онуфрійович, заарештований і засуджений на 8 років як ворог народу. Тато добровільно пішов у Червону гвардію, поранений під Царициним. Мій тато не міг бути ворогом народу. Прошу вас, допоможіть йому повернутися додому. Нам дуже тяжко без тата..."

Під вечір гайнули з братом Віктором на станцію – кинули листа у поштовий вагон. Минув тиждень, я написав ще одного листа, потім ще кілька...

Одного разу мати повернулася додому засмучена.

– Сину! Прошу тебе, не пиши Сталінові листів. Батькові він не допоможе, а мене заберуть.

– Куди?

– Туди, куди батька забрали. А вас віддадуть у дитячий будинок.

Начальник Єградківського районного НКВС добре знав батька, а тому показав матері мої листи "батькові Сталінові":

– Ти хочеш, щоб діти стали сиротами?! Тебе вже хотіли заарештувати... Я продиктую, а ти напишеш, що не знала про синові листи до Сталіна. Нашу розмову забудь. Будемо сподіватися на краще.

* * *

Після батькового арешту мама ледве влаштувалася прибиральницею в МТС, але через півроку її звільнили як дружину ворога народу. Пішла в заготконтору сезонною робітницею. Разом з чоловіками вантажила у вагони стокілограмові бочки з квашеною капустою, помідорами, огірками. Ледве зводили кінці з кінцями, але мама щомісяця посилала батькові пакунок.

Під час канікул і я мусив працювати на овочевій базі. Збивав дерев'яні ящики для овочів з рання і до смеркання, доки очі розрізняли цвяхи. Часом заробляв за місяць більше, ніж мама. Коли розпочався навчальний рік, працював після уроків.

У нас забрали город, який наділили батькові. Ще один, біля хати, вилучив колгосп. Залишили шматок землі, де ніщо не росло...

Ситець у сільську крамницю привозили раз на півроку, і в чергу ставало кілька сотень осіб. Одного разу з мамою ми простояли в черзі майже дві доби. Я вже приготував пожмакані в кишені гроші, але незнайомий чоловік, вхопивши за комір, викинув мене з черги.

– Хто вам дозволяв продавати тканину сім'ям ворогів народу?!

– Він, як і всі, стояв у черзі, – відповів продавець. – Та й вказівок я таких не отримував.

– Своєї голови не маєш? Чи хочеш втратити роботу? – визвірився чоловік...

Я навчався в шостому класі. Перед канікулами на перерві в наш клас заскочили два старшокласники. Сміючись, вони силоміць витягли мене в коридор, де вже знаходився директор школи. Пройшлися по чуприні машинкою – вздовж і впоперек.

– Тепер забирайся геть, мічений!

Обмацав пальцями голову: вони вистригли хрест! Затулив долонями обличчя і вискочив на подвір'я школи. Скрадався за городами, щоб не потрапити людям на очі.

Перукар тільки сплеснула руками:

– Яка підлість! Яка підлість!..

Швиденько постригла голову і навіть грошей не взяла.

Товариші принесли мої підручники додому і розповіли, що сталося далі. Тільки-но директор школи зайшов у клас, його донька Марія Колесник, моя однокласниця, вигукнула:

– Мені соромно, що у мене такий батько! Чому ти переслідуєш Василя? Ми не віримо, що його батько – "ворог народу!"

Директор остовпів і вигнав доньку з уроку. Заплакана Марія вискочила з класу.

– Ти жорстокий тиран. Я тебе ненавиджу!..

* * *

У нас скінчилися дрова, які заготував батько... На станції вони лежали штабелями перед відправкою у міста. Поночі ми з мамою приносили одне чи два поліна. Нас ловили, але щоразу відпускали: "Ой, Маріє, що ти робиш? Хочеш податися за чоловіком?" – остерігали батькові товариші. "Діти мерзнуть, спимо в одежі, їсти не можемо зварити", – бідкалася мама.

…У сороковому році перед закінченням сьомого класу нам запропонували вступити в комсомол. Я теж написав заяву.

Після уроків у клас зайшли директор школи, класний керівник, секретар комсомольської організації...

– Залишилася ще одна заява, – директор похмуро зиркнув на мене. – Я її зачитувати не буду, бо й так зрозуміло: Гаврилюкові не місце в комсомолі.

Клас збунтувався!

Директор спересердя порвав заяву і пожбурив у куток.

Через два тижні директор вручав учням нашого класу оборонні значки і посвідчення. Мої відклав убік.

– Чому ви не вручили значки Гаврилюкові? – не стримався Микола Проценко.

– Він їх не заслуговує. Забули, хто його батько?

Через вікно я вискочив з класу...

На перерві товариші витягнули мене з кущів і силоміць привели у клас. Коли увійшов учитель фізкультури, я не зміг стримати ридання. Учні розповіли, що сталося.

– Так! – вчитель пожбурив портфель на стіл і вийшов з класу. Коли повернувся, обличчя пашіло. Підійшов, підняв моє підборіддя і наказав встати. Приколов до сорочки всі мої значки і вручив посвідчення.

– Ура!!! – від дружного галасу учитель схопився за голову.

Дочка директора підбігла до мене і почала хустинкою витирати заплакане обличчя.

* * *

Закінчив сім класів і отримав свідоцтво. Ось тепер стану якщо не прикордонником, то військовим моряком, як мамин двоюрідний брат Сергій Корнелюк. Надіслав документи в Херсонське мореходне училище, де готували штурманів далекого плавання. Але вони повернулися раніше від інших. Розірвав конверт, розгорнув автобіографію на півсторінки учнівського зошита. Два рядки хтось підкреслив червоним олівцем: "Мій батько 31 грудня 1937 року заарештований органами НКВС".

Наступного дня переписав заяву, біографію і поїхав у Знам'янку, в школу ФЗН.

Члени приймальної комісії прочитали біографію, пошептались і повернули документи.

– Ти запізнився. Прийом уже закінчився.

У коридорі дожидалися своєї черги ще півтора десятка ровесників. За мною вийшла секретарка:

– Хто наступний? Заходьте!

Минув тиждень, і мати домовилася з шофером, який їхав у Кіровоград. Вона вирішила: там інші люди, і мої документи приймуть неодмінно. І справді, там не стали кривити душею, вони сказали: з такою біографією тебе, хлопче, не приймуть ніде. У восьмий клас директор школи теж не зарахував. А матері сказав: "Знань вашому синові вистачить, щоб працювати вантажником, як його батько".

Але роботи знайти я не міг...

* * *

– Завтра передасте свої комсомольські справи Черняку – ви призначені комсоргом другого батальйону замість Свєшнікова.

– Прошу вас, товаришу комбат, не робіть цього. Я хочу залишитися в роті до кінця війни.

– Чому? – здивувався комбат.

Я вже добре знав комбата і все ж вагався: чи варто казати йому правду?

– Я вас не можу зрозуміти, – продовжував комбат. – У військове училище ви не пішли. В політвідділ дивізії на комсомольську роботу йти відмовились. У мене таке враження, що у вас не все гаразд... Можливо, у вашій сім'ї були поліцаї? Скажіть відверто, і ця розмова залишиться між нами...

Мені подих перехопило.

– У мами три рідних брати і три сестри. В нашій родині ніхто під час окупації не скомпрометував себе. Два мамині двоюрідні брати загинули на фронті. Мого двоюрідного брата вбили німці...

– В чому ж справа? Хоробрості вам не бракує. Кому ж, як не вам, бути комсоргом батальйону?

Що буде, те буде, вирішив я.

– Я – син "ворога народу".

Все, що накипіло за довгі роки, вирвалося, як перегріта пара.

– Мій батько навіть не вмів розписуватися – який же він ворог?! Кому і як це довести? До війни писав Сталінові, але за це хотіли заарештувати маму. Кожен крок у житті роблю, озираючись... Я гадав, що армія – це щось святе, а мене рукояткою пістолета – по щелепі за те, що відмовився бути стукачем. Я втомився жити подвійним життям. Я щойно розпрощався зі старшим лейтенантом і, можливо, ще раз розминувся зі своєю долею. І тут я не маю права на щастя... Будь прокляте таке життя!..

Я навіть з фронту не можу писати батькові листи! Одного написав – і сам не свій.

– Штрафників після поранення реабілітують, а невже я гірший за штрафника? Я, двічі поранений і нагороджений. Щохвилини моє життя може обірватись на фронті, а батькове – в таборі смерті. Чим ми завинили?

Я не хочу, щоб Лариса була дружиною сина "ворога народу", а мої майбутні діти – онуками "ворога народу". Чому ж так грубо порушується хвалена сталінська Конституція? Там записано, що батько не відповідає за сина, а син за батька. А в житті... Я не вірю, що мій батько – "ворог народу".

Комбат мовчки стиснув моє плече:

– Я впевнений: наступить така пора, коли вам не буде соромно за вашого батька. Ви ще пишатиметеся ним. Вище голову, партизане. Я радий, що ви відверті зі мною, – комбат посміхнувся і обійняв мене за плечі. – А Лариса мені сподобалася. Такі вміють чекати. На першому ж привалі напишіть їй такого листа, щоб вона його запам'ятала на все життя. Не поскупіться на добрі слова, їй потрібна ваша підтримка і впевненість, що вона не помилилася. Мені дещо розповіли про Ларису в госпіталі. Вона чудова дівчина...

* * *

…Мене викликав комбат і повідомив невтішну новину:

– На жаль, посада комсорга батальйону не для вас.

Намагався не дивитися мені в очі.

– Після нашої розмови я сам у це не вірив. Коли заарештували вашого батька, вам не виповнилося й одинадцяти... Це жорстоко... – комбат махнув рукою і запитав: – Кого порекомендуєте замість Свєшнікова?

*   *   *

…Підвів голову і остовпів: негідник, котрий призвів до арешту батька, наближався, і розминутися не було змоги. Що я міг зробити? Не звертати уваги? Але він вочевидь мав намір порозмовляти зі мною і заступив дорогу.

– Я ще вчора почув, що ти приїхав. Я чекав... – приглушеним голосом сказав він і опустив голову, зустрівши ненависний погляд. – Можеш мені плюнути в обличчя, можеш розтоптати. Жалітися не буду...

Він перевів подих і втягнув повітря. Обличчя і ніс загострилися від тяжкої хвороби, що пожирала його.

– Сам Господь Бог покарав нас за ту чорну справу. Один з нас ще тридцять сьомого року потрапив під потяг. Другий повісився сам. І мені лишилося вже небагато, сам бачиш...

– Чому не згадуєте четвертого? Він ще прокляне свою матір, що його народила...

Чому я так сказав? Сам не знаю. Він відсахнувся, його струмом пронизав страх.

– Як ти довідався про нас?!

– Світ не без добрих людей. Ще перед війною ми знали, хто написав анонімку і занапастив нашого батька.

– Чому ж твоя мати в сорок першому нас пошкодувала? Чому вона не мстила нам?

Я вперше бачив такого нелюда і не приховував огиди.

– Хотіли загинути героями?! Не могла моя мама помститися за батька ворожими руками! Ви не все врахували. Якби мама це зробила, ми б сьогодні пішли вслід за батьком.

– Ти не так мене зрозумів...

– Яке зло заподіяв вам наш батько?

– Заздрість засліпила нам очі. Твого батька шанували на роботі. Він часто їздив на курорти...

*   *   *

…1 вересня 1947 року міськом партії направив мене комсоргом у школу ФЗН. Другий секретар сказав: “Ми знаємо, хто ваш батько. Працюйте спокійно”.

Невже сталися якісь зміни?

*   *   *

…Першого червня в школах ФЗН та в інших навчальних закладах посади комсоргів ліквідували, і мені запропонували роботу в апараті обкому комсомолу – посаду інструктора оргвідділу. Я відмовився...

– Чому? – здивувався заступник завідуючого оргвідділом обкому комсомолу Заболотний.

– Мій батько – “ворог народу”. Отже, я працюватиму до першої перевірки...

– Погано ви знаєте Конституцію. Батько за сина не відповідає, як і син за батька.

Цю статтю я вже випробував на власній шкірі... 29 липня 1948 року мене знову викликав Заболотний і пожбурив в обличчя трудову книжку.

– Чому приховав, що твій батько – “ворог народу?!”

– Мій батько – червоногвардієць. Я ніколи не повірю, що він “ворог народу”.

Заболотний вирішив загострити ситуацію.

– І як ти проліз у комсомол?

Я схопив стілець, але мене приперли до стіни. Зціпивши зуби, процідив:

– Негайно принеси мою особову справу!

Заболотний вискочив з кабінету і за хвилину-другу повернувся. Я вирвав папку з його рук, розгорнув, тицьнув пальцем:

– Читай вголос!

Тремтячим голосом Заболотний прочитав: “Мій батько, Гаврилюк Касян Онуфрійович, 31 грудня 1937 року органами НКВС був заарештований і засуджений як “ворог народу” на вісім років. Покарання відбував у таборі – станція Інгаш Красноярського краю. Як склалася його доля, я не знаю”.

Про листівку, яку ми отримали від Піонтковської, знали тільки мама та я.

І ось тепер мою долю вирішували органи НКВС. Жоден із секретарів обкому комсомолу мене не вислухав, ніхто не знайшов доброго слова для фронтовика.

На той час відбулася грошова реформа, і під час розрахунку я отримав один карбованець за десять, всього – одинадцять карбованців з копійками.

Заболотний на прощання люто прошипів:

– Подякуй, що звільнений за скороченням штатів. А то ходив би все життя з вовчим квитком...

І цього разу мені не дали зацідити йому у фізіономію. Але що я скажу Надійці? Як же швидко збулося те, чого я найбільше боявся! Невже ціною власної крові я не заробив право на працю?! Надя зблідла, але намагалася мене підбадьорити:

– Ти тільки не сумуй, якось проживемо на мою зарплату. Вище голову, партизан!

Серце розривалося від болю і несправедливості, тяжкі роздуми не давали заснути. Дружина поклала на груди руку і пригорнулася до мене.

– “Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек...” Нашою країною керують не фашисти, а більшовики. Звідки тоді ця ненависть до своїх людей?!

Дружина поклала долоню на мої губи.

– Надійко! Як мені тяжко. В чому моя провина?

…Адміністратором кінотеатру “Батьківщина” працював місяць і дев’ятнадцять днів. Начальник обласного управління кінофікації полюбляв дармову пиятику, і директор кінотеатру повчав мене:

– В касі зарезервуй кілька місць. Знаходь знайомих, отримуй гроші і садови на вільні місця. От шеф і матиме на випивку і закусон. З начальством вчися жити.

Отож, член партії примушує підлеглого порушувати закон. І ніхто не захистить, якщо впіймають на гарячому. Розпочалися щоденні ходіння по муках в пошуках праці. Повсюди зустрічали захоплено:

– Партизан, фронтовик, орденоносець, інвалід війни! Сім класів освіти! Пишіть заяву – і ставайте до роботи!

Але назавтра розводили руками: мовляв, ви інвалід, і вам буде важко у нас працювати. Або ж переконували, що начальство вже розглянуло іншого кандидата. Знайомий пояснив, що все це означає:

– Подзвонять в обком комсомолу – і все. Якщо хтось і запропонує роботу, то тільки до першої перевірки.

Робочі руки були на вагу золота, а я майже вісім місяців не знаходив праці. Дружина виходила на роботу з дванадцятої. До полудня я щоденно обходив кілька організацій. Марно. Охоплював відчай – як нам прожити на 600 карбованців?! Якщо, звичайно, не рахувати податки, внески, щомісячної позики 60 карбованців. Надія на город та мамина допомога рятували від розпачу.

Але так жили сотні тисяч сімей і мільйони знедолених дітей “ворогів народу”. Карткова система на всі продукти харчування, високі ціни... Люди обносилися, все що могли, поміняли на їжу. А радянський уряд пакував у зарубіжні країни сотні тисяч тонн зерна...

Не за таке життя ми воювали! Але про це боялися говорити.

Одного разу я сказав дружині:

– Якщо і сьогодні мене спіткає невдача, попрошуся на яку завгодно роботу в депо.

– Тоді я сама порозмовляю з кадровиком.

Чому я відразу не повернувся на попередню роботу в депо? Хтось пустив плітку, що під час окупації мій батько служив у поліції, його стратили партизани, і що дозвіл на виїзд на Волинь мама отримала від районного німецького коменданта.

Мамині сестри та брати не знали про довідку, її бачив і читав тільки Бобко...

В депо всі знали, що я не можу знайти роботу, хоча чимало робітників повірили плітці. Надія повернулася засмучена.

– У них є вказівка: тебе на роботу не приймати. Кадровик признався...

Новина приголомшила. Остання надія знайти роботу виявилася марною.

А незабаром біля кладовища (тепер там меморіал) мене наздогнав офіцер, якого я вже зустрічав у формі і без.

– Гаврилюк! Нам необхідно порозмовляти. Як у вас з роботою?

– Буцімто ви не знаєте...

– Якщо погодитеся працювати на нас – за кілька днів отримаєте роботу і квартиру.

– Так ось чому я не міг знайти роботу!

Наші погляди зустрілися. Його – холодний, пронизливий і впевнений: безробіття підготувало мене до праці "стукачем".

– Праця престижна. В нас ще не перевелися неблагонадійні елементи.

Я не забув, чим закінчилася дискусія з його колегою на фронті, а цей чекав відповіді.

– Доведіть, що ви патріот Батьківщини.

– Невже своїми ранами та кров'ю я цього не довів?

– Життя не стоїть на місці.

Я вагався, хоча напевно знав, що не стану таким "патріотом".

– Я не підганяю, подумайте. Ми ще зустрінемося. Не забувайте, що тему нашої розмови ви не повинні розголошувати.

Я мовчки пішов своєю дорогою. Розлючений енкаведист просичав вслід:

– Не забувай: жінки також втрачають працю внаслідок скорочення штатів!

Спалах люті притлумила свідомість безсилля. Хай там що, але ще раз на таку розмову я не піду. І дружині нічого не скажу. Побачимо, що буде далі.

Якщо і сьогодні не знайду працю, зайду в міський комітет комсомолу і покладу на стіл комсомольський квиток. Розгорнув перші дві сторінки, залиті кров'ю... Згадав той день, коли приймали у комсомол...

Щоб згаяти час, побрів до річки. Після купання не так гнітили думки.

Біля хати чекав Олександр Орлов, колишній фронтовик, член бюро міськкому комсомолу. Поруч сиділа дружина, а син безтурботно спав на свіжому повітрі.

Олександр прийшов з хорошою новиною – знайшов роботу. Я не міг повірити...

– Робочий день ненормований. Комірник, касир і вантажник в одній особі. Головне – влаштуватися. Начальник аеропорту Максим Павлович Бебешко знає, хто твій батько...

Пілотами цивільної авіації працювали колишні військові льотчики і техніки, отож ми швидко порозумілися. І хоч доводилося працювати з сьомої ранку до дев'ятої вечора, але як же тішився, коли отримав свою першу зарплату – 450 карбованців!

Минуло тридцять років, перш ніж Максим Павлович Бебешко повідомив подробиці працевлаштування:

– Мене викликали в органи і запропонували тебе негайно звільнити. Я погодився за умови, що вони самі підберуть на твоє місце людину. Досі протягом двох місяців ми не могли знайти комірника: ніхто не хотів працювати за таку мізерну зарплату.

Я ж працював в аеропорту сім років, став диспетчером відділу перевезень, отримував 700 карбованців, а після перебазування – ще й однокімнатну квартиру у колишньому будинкові аеропорту...

* * *

Смерть Сталіна наша сім'я зустріла з радістю. Я навіть привселюдно зронив сльозу, щоб не викликати підозри.

Та маму ця новина не втішила: за мурованими стінами сталіністів не бракувало.

Не вірилося, що страхіття вже позаду, що батька реабілітують. Але не витримав, написав Голові Верховної Ради СРСР Ворошилову: "Я ніколи не повірю, що мій батько був ворогом народу".

Дружина прочитала і вжахнулася. Але я писав тільки те, що сам міг довести документально, що могли підтвердити свідки. Переписувати відмовився: вдруге так уже не вийде. Законвертував і мерщій на пошту. Боявся, що за ніч передумаю. І потяглися дні роздумів, суму і страху...

– Дописався! – дружина подала повістку з обласного управління КДБ.

Ми так і не заснули. Вона плакала, я ж прокручував своє життя день за днем, як у кінофільмі.

Ледве дочекався світанку. Зібрав папку з документами і о десятій годині переступив поріг обласного управління.

– Ви писали листа товаришу Ворошилову? – запитав мене підполковник.

– Писав.

– З якою метою?

– Я хочу знати, за що заарештували батька.

– За агітацію проти радянської влади.

– Знайшли агітатора... У другому класі я вчив його читати і писати. Бувало, поки напише слово, намекається і набекається. У прізвищі своєму робив три помилки.

Складаю документи в папку, а руки тремтять. Частина падає на підлогу.

– Ви не хвилюйтеся. Все, що написали у листі, ви підтвердили документами. Шкода, що батькового листа не зберегли.

Йшлося про лист, у якому батько писав про тортури на допитах... Інший офіцер подав аркуш паперу і ручку.

– Запишіть адресу прокурора Одеської залізниці. Пишіть так як писали Ворошилову. Не поспішайте, не хвилюйтеся, продумайте кожне слово. Наберіться терпіння і чекайте відповіді...

Я рухався, як у тумані. Не вірилося, що все скінчилося. Дружина бігла назустріч, вона тулилася до мене і плакала.

– Я дещо поклала в кошик і вирушила за тобою. Гадала, що вже не побачу...

Минув місяць чи півтора, і дружина подала мені повістку з обласного управління міліції.

Старший лейтенант розгорнув переді мною великий журнал, подав ручку і показав, де поставити свій підпис.

– Скажіть, за що я маю розписатися?

– За радість, якої ви чекали стільки років.

Не прочитав, пробіг очима кілька речень, і в очах потемніло. Офіцер допоміг сісти, подав води.

І ось я читаю текст удруге:

“Військовий трибунал Київського військового округу

18 травня 1956 року №318/о-56 м. Київ, Артема, 59.

Справа по звинуваченню Гаврилюка Касяна Онуфрійовича, 1896 року народження, скасована і за відсутністю складу злочину припинена. Гаврилюк К. О. реабілітований.

Заступник голови ВТ КВО підполковник юстиції Захарченко”.

Перечитую втретє, ридаю...

Двадцять страшних років я чекав цього дня!

Прибігаю додому, піднімаю сина над головою:

– Ура! Тепер, сину, ти ніколи не будеш внуком “ворога народу”, ніколи! Ти хоч розумієш, яка у нас радість?! Я вперше відчуваю себе людиною. Яке щастя!

* * *

Незважаючи на реабілітацію батька, мама з неймовірними труднощами отримала першу жалюгідну пенсію: минуло шість років, перш ніж їй виплатили одноразову допомогу – двісті карбованців і двадцять три з копійками карбованці пенсії.

Вимагали: “Дайте офіційну довідку, що ваш чоловік помер!” Показував поштову листівку та листа, якого написала Піонтковська.

– Поштова листівка і лист не можуть засвідчувати смерть вашого батька, – казали нам і не приховували цинізму. – Можливо, він знайшов собі іншу дружину? Таке в нашій практиці буває, розшукуйте свого батька самі.

Мені порадили писати листи в обласні та республіканські органи НКВС. У всі, які є на території Радянського Союзу. Поступово.

– Так і життя мого не вистачить.

Розгніваний брат забрав листування і подався до судді міста Луцька Посипайко. За тиждень Віктор повернув документи.

– Вигнала з кабінету, як тільки почула, що мій батько був репресований. Не суддя, а цербер у спідниці. Ти інвалід війни, можливо, тебе вона вислухає.

Але наші сподівання виявилися марними.

– Ви втратили совість! Ваша мати – дружина "ворога народу" і не має морального права на пенсію!

– Наш батько реабілітований! Ось довідка управління НКВС, в якій сказано, що наша мати має право на пенсію.

– Для мене ваш батько назавжди залишиться "ворогом народу!" На таких, як він, я свого часу пачками підписувала вироки "до розстрілу" і не соромлюся про це сказати! Їх всіх належало відразу розстрілювати!

Я не сподівався почути таке в 1965 році!

– То Микита-кукурудзяник наробив дурниць! – пашіла гнівом суддя. – Прийде пора, все ще повернеться на круги своя.

Від зловісного погляду стало якось моторошно.

– І вас ніколи совість не мучить за смертні вироки невинним людям? Ви ніколи не рахували, скільки дітей ви осиротили, скільком матерям життя скалічили? Як же треба ненавидіти людей, щоб у наш час цим хизуватися!

– Та я тебе зітру в порошок! Ти згнієш у тюрмі, як і твій батько.

– Це таких, як ви, належить без суду та слідства вішати на телеграфних стовпах!

Двічі справу розглядав суд, і двічі її повертали. Мотив? "Немає офіційної довідки про смерть вашого чоловіка". Юрист Шаміс довів справу до кінця. Смерть батька офіційно підтвердили і мамину пенсію заокруглили до 25 карбованців.

Так оцінила радянська влада життя мого батька і його каторжну роботу протягом восьми років.

Людмила РІЧИНСЬКА

СІМ'Я РІЧИНСЬКИХ: РОКИ ЗАСЛАННЯ

Перші квітневі дні сорокового року у Володимирі-Волинському видалися дуже холодними. Вітер з морозом змушував перехожих зводити коміри, щільніше закутуватись, поспішати. Мама поверталася з роботи увечері дуже стурбована. Шкільний інспектор Микола Дудін, викликавши її до себе в кабінет, несподівано запитав:

– Какая у вас семья?

– Старшій донечці – п'ятнадцять з половиною років. Зараз лежить тяжкохвора на плеврит. А меншій – усього шість тижнів, – відповіла стиха і допитливо поглянула на Дудіна.

Почувши це, він, здається, аж здригнувся. Через якусь хвилину, нічого не сказавши, рвучко повернувся до вікна. Потім співчутливо глянув на неї. Мама подумала: і чого це Дудіна цікавить її сім'я?

Поспішала додому. А в тілі відчувалася неміч, ніби захворіла, і температура, здається, піднялась, нило в грудях. Очевидно, давалася взнаки робота в неопалюваній школі. В думках одне: чи не марить Славочка, як там маленька Людочка, що з Арсенієм? Його заарештували в тридцять дев'ятому. Що з ним? За що опинився в тюрмі? Адже був добрим лікарем, хорошою, порядною людиною, любив свою сім'ю. Якраз перед війною він на заощаджені гроші побудував по вулиці Тракт Легіонів, 352 (тепер вулиця Луцька, 58) великий дім, створив усі умови для життя своїй сім'ї, тобто дружині та донькам, а сам тішився і пишався кабінетом із закордонним медичним обладнанням, де не одну хвору повернув

до життя. Люди любили тата за світлу голову, вмілі руки і шляхетне серце, поважали його, бо ж часто-густо, відвідуючи бідних хворих, залишав їм не лише рецепт, а й гроші на ліки.

Понад усе любив рідний край, свою Україну, люд знедолений. То ж ще тоді, в березні сімнадцятого, закінчивши медичний університет святого Володимира у Києві, дав слово допомагати людям.

Щедро обдарувала доля мого тата Арсенія Васильовича музичними здібностями, поетичним чуттям, щедрою душею. Та вважав найкращим даром Божим вірну дружину, ніжну красуню Ніну, яка народила йому двох діточок – Славцю і Людмилу...

Тужила подумки мама за чоловіком і вдома, і на роботі. Ось і того дня, повертаючись з роботи додому (працювала вчителькою в Островецькій школі), була особливо занепокоєна: серце віщувало якусь нову біду.

І ця біда прийшла. Прийшла вночі, до схід сонця. Вона увірвалася в хатній затишок сильним грюканням у двері.

Не відчиняла, бо злякалась. Через якусь мить за дверима почувся голос сусіда. Відчинила двері. Це було в морозну ніч з 12 на 13 квітня 1940 року.

Увірвалися в дім енкаведисти. Їх було декілька чоловік. Кілька озброєних вояків проти слабої жінки, хворої дитини і немовляти в колисці.

– Вивозіть будєм! Собірайся! – прогримів голос старшого.

Від переляку та хвороби Славочка лежала, мов непритомна. Мене ж, за розповідями мами, розбудили галас та яскраве світло, і я заплакала у своєму ліжечку.

“Собірайся! Собірайся!” – наче молотком стукало у скроні хворої мами.

“Господи! За що? Тобі, Божа Матір, вручаю долю дітей моїх”, – подумки молилася.

Страшні це були збори. Розгублена, перелякана, вона кидала у мішок білизну, одяг, не усвідомлюючи, що саме треба брати. Та енкаведисти “потурбувались” і про це. Одні тягли її щось рахувати, а інші тим часом викидали теплі речі з мішка. Навіть подушечку для немовляти не дозволили взяти.

– Зачєм? Всьо равно подохнет!

Не дозволили вийти зі спальні, щоб не змогла взяти свої коштовності.

Мене, дитинку шести тижнів, хотіла квартирантка забрати, бо була бездітна. А хотіла дівчинку з порядної сім’ї.

– Віддати дитину? Де буду я, там будуть і мої діти. Де голка, там і нитка. Покладаюся на волю Господню, – розпачливо плакала мама.

Хтось подав їй мене в згорточку. Попід руки виводили Славочку. Ось так, не по-людськи, було зруйновано сімейне гніздечко, сплюндровано домашнє вогнище, яке створювалося чистим серцем і розумними руками.

Гуркіт вантажної машини віддаляється від дому, де ще в постелях зберігалося тепло від дитячих тіл та вм’ятини на подушках від їхніх голівок. А тим часом “борці” з “ворогами народу” грабували квартиру і вирішували, кому з начальників віддати дім лікаря Річинського з його речами, меблями, з дорогою операційною люстрою.

...Мама розповідала, що нас везли в теплушках. То була довга і страшна дорога. У вагоні людей, як оселедців у бочці. Бракувало світла, свіжого повітря, докучав сморід, що йшов від параші, відгородженої лише простирадлом. Бідкалися жінки, плакали діти, а дужче всіх кричало немовля – я.

– То дзєцко умже, – сказала пані Жичковська.

– Бендзє жило, – втішала маму дружина священика Тележинського.

Крізь віконце люди бачили, як біжать, наче втікають назавжди, чисті подвір’я, білі хатки, садочки, підбілені стовпчики. Все таке рідне, звичне відходило у безвість. А натомість після Шепетівки – чуже, брудне, задимлене. Злякані люди від побаченого почали ще дужче плакати. Але перемагав цей плач мій різкий крик.

...Нас привезли у Північний Казахстан 28 квітня, якраз у Великодню ніч. Зупинились у полі, надворі був сильний мороз, мела заметіль. У вагонах було б затишніше, але всіх вигнали у поле. Шістнадцять годин жінки з дітьми тупцювали на морозі, пронизувані північними казахськими вітрами, чекаючи, коли прибудуть машини і розвезуть по селищах.

28 Зам. 5156

Мама поклала мене на подушку, прикрила другою, а сама, тупцюючи із Славочкою, тривалий час боялася зазирнути в кубельце, сумніваючись, чи жива ще її дитина.

Так минула ця Великодня ніч. Наступного дня, десь о шістнадцятій годині, почали розвозити по селищах, збудованих три роки тому переселеними поляками.

Скинули людей з машин на площі в селищі Озьорноє Келеровського району Північноказахстанської області. Тих, хто мав більше речей, місцеве населення забирало охочіше. Маму з двома дітьми і майже без речей ніхто не хотів брати. Попросила дозволу в сільраді переповити дитину. Голова сільради покликав якусь жінку і сказав:

– Матрьона, забєрі іх!

– Пусть ідут, – відповіла та.

Земляна долівка, воші, клопи, бруд, холод – усі ці страхіття обступили з усіх боків нашу сім'ю. Та найстрашнішим лихом був голод. У перші дні мама написала листи до рідних на Волинь. Люди добро пам'ятають. Почали надходити посилки, переважно від колишніх вдячних пацієнтів батька, від знайомих і рідних. Щедро ділилась мама з людьми. Та присланого вистачало ненадовго.

Першою пішла працювати в поле Славця. Мама залишилась зі мною. Та вже невдовзі привезли старшеньку: кров пішла носом, втратила свідомість.

– Ви ще, може, й виживете, а діти все одно помруть, – говорили люди. – Всі діти тут помирають.

У селищі лютувала епідемія дизентерії. Заслана вчителька-полячка Лігович, захворівши, опинилася в лікарні, а її чотирирічний син, що був у лікарні разом з матір'ю, заразився і помер: запізно отримала посилку з ліками.

Не пішла мама в лікарню. З Божою допомогою вилікувалась сама.

... Нове лихо спіткало нашу родину в січні 1941 року: Славця захворіла на тиф, стала кашляти кров'ю.

Другу зиму у своєму житті – зиму 1941 року – в жахливих умовах зустрічала і я. Розповідали, що коли холод пронизував тіло до кісток і дорослі одягали на себе, що могли, я день у день в одній сорочечці, пошитій з рушника, стояла з обмороженими ручками і ніжками на клейонці біля вікна, виглядала маму з роботи, а побачивши її, бігла босоніж по снігу назустріч.

А в цей час розпашіла Славочка марила від високої температури, не впізнаючи навіть матері. Вона помирала. Мама у відчаї подалася до коменданта, просячи у нього ліків, допомоги, на що він, зневажливо посміхнувшись, сказав:

– А ми вас для етого і прівєзлі сюда, чтоби ви видохлі, как клопи.

Та всім на здивування, як кажуть, ворогам на злість, Славця, пролежавши з січня по серпень 1941 року, почала видужувати. Не встигла мама зітхнути з полегшенням, як на дизентерію захворіла я. Дні життя мого були лічені.

Безнадія і розпач привели маму в степ. Вона голосила, простягаючи руки до неба, молилась до Матері Божої. Раптом чиясь долоня торкнулася її плеча. Мама озирнулася і побачила перед собою вчительку Лігович. Вона стояла худа, змарніла, наче привид. Усі знали, що Лігович тужить за чоловіком-офіцером, розстріляним енкаведистами у Катинському лісі, і у своєму горі розмовляє, як із живим, з маленьким сином, що помер тут, на засланні.

– Не плач. Я дам тобі ліки. Мені прислали. Може, ще врятуєш свою дитину. Моєму сину вони вже не потрібні, – сказала і залилася сльозами.

Я була врятована, хоч небезпека чатувала на кожному кроці. По суті, я була кинута напризволяще. Поки мама з сестрою працювали, я самотужки пізнавала світ...

Іван ПОПЕЛЬ

СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ З БОГОМ

7 вересня 1935 р. отець Михайло Попель отримав православну парафію в містечку Мельниця Ковельського повіту. Тут і застав родину початок Другої світової війни. Про радянський період у житті родини розповідає короткий фрагмент з великого рукописного твору, який надіслав на адресу редакційно-видавничої групи син священика – Іван Попель з Торонто (Канада).

Населення Волині по-різному зустрічало нову владу. Найбільшу радість проявляли жиди, які мешкали в містечку Мельниця. Їх, як мені здається, було понад 3200, мали свою управу, 49 різних крамниць, дві божниці, баню, два цвинтарі. Був рабин, вчителька релігії, школа гуситів, пекарня по виробництву маци. Одним словом, вони мали у своїх руках всю економіку міста й околиць.

Серед українців найбільше захоплення це викликало у комуністів. Пам'ятаю, як червоноармійці в'їхали на танках та вантажних авто і як їх зустрічали. Була і тріумфальна брама – появилися вже порозклеювані портрети Сталіна, Леніна, Маркса та Енгельса і багато інших лозунгів. Червоноармійці зі своїх машин кидали у натовп газети та цигарки.

“Боец, дай закурить”, – просив дехто із сміливіших. За пару днів головою місцевої управи був призначений агроном-землемір Дудар, який виявився комуністом від довшого часу, але добре законспірованим. Та коли прийшов час розрахуватися зі своєї діяльності, то товариш Дудар десь подівся. Керівником школи була призначена вчителька Ольга Нісєвич, котра теж виявилася комуністкою, але згодом мусила відступити свою посаду попередньому керівникові Генрику Вуйцікові. Товаришка Ольга не зуміла утримати дисципліни і серед учнів настала свобода. Склад учительський поповнився новими вчителями, переважно жидівського походження. Запросили до складу педагогічного двох синів українського поміщика Гаврися – Григорія та Михайла. Вони вже ходили до гімназії у Ковелі і володіли українською мовою, хоча їх мати була полячка і римо-католичка. Безробітні учителі із села також дістали працю в сусідніх школах і навіть дочка попа Наталя якийсь час навчала у школі в Мельниці. В містечку жидівське населення ставало щораз агресивнішим, кажучи: “Наші прийшли”, повторюючи при кожній нагоді: “Ну, тепер ти на мене не будеш казати “жид” чи “пархатий жид”, ти пам'ятай, я є єврей”. Панувала радість, що вже немає Польщі та скінчилася “демократична” держава.

Нова робітничо-селянська влада поділила селян на куркулів, середняків, бідаків та робочу інтелігенцію, не згадуючи про торговців та іншого роду населення. Почали нацьковувати одних на одних, буцімто через них існує несправедлива суспільна система. Обклали всіх новими податками, яких до того часу не було і нікому навіть і не снилося про такий податок. За все мусили селяни платити. За землю – зерном і грошима, за кури – яйцями, за худобу – молоком і м'ясом, за вівці – вовною і шкірою, за свиней – м'ясом і шкірою, за гусей – яйцями і пір'ям, за сади – овочами… Крім того, наложили на всіх господарів особливий податок, що називався лісопідготовка – вируб і вивіз дерева з лісу до залізничної станції. Незважаючи на те, чи у господаря був один кінь чи два – всі мусили вивозити той ліс, бо то був “государственный закон”. А був ще й загальний податок з господарства, що було великим тягарем для кожного хлібороба, бо задарма забирали зерно, яйця, вовну, пір'я, шкіру, м'ясо, молоко та примушували до дармового вивозу лісу. А де було взяти гроші, щоб заплатити податок? І все це в ім'я справедливості, нового кращого життя!

З церкви познімали дзвони, а було їх три і не дуже великих, можна сказати, середнього розміру, які були придбані парафією за старанням священика отця Михаїла Попеля 1937 чи 1938 р., але недовго тішилася церковна громада тими дзвонами. Вони знайшли нове місце в клубі і служили для скликання людей на мітинги, які відбувалися щодня пополудні, щоби селяни, бува, не забули, як тепер добре і гарно всім живеться.

Жидівські крамниці спустошили, а кооперативна крамниця, яка постала, ніколи і не почала наповнюватися. Нічого не можна було в ній знайти: ні солі, ні нафти, ні цукру, ні борошна, ні хліба. Нічого

не стало. Раз якось привезли зелену коров'ячу сіль та сірників, пов'язаних шнурком. На мітингах люди домагалися харчів, а комісар говорить їм, що до Голоб прийшло два вагони скрипок. Він усе повторював: "Надо выполнить план". Люди майже забули, як виглядає одяг чи взуття, не кажучи вже про цукор, цукерки та інші смачні продукти.

Почали наводити нову культуру, закладаючи комсомол, до якого приймали пролетарів та бідняків. Добралися і до нашої бібліотеки, мовляв, вона служила тільки вибраним, а тепер усім служити буде. Одного дня під'їхали фурманкою під хату священика та почали вибирати з полиць усі підряд книжки та носити до фурманки і кидати їх, як дрова, на віз, а куди повезли – не відомо. Відкрився також шлях на Сибір, "на білі ведмеді", як казали у нас. Першим поїхав – "добровільно" – учасник визвольних змагань фельдшер Словик, а за ним і інші – родини поліцаїв, акушерка Павловська та ще кілька свідоміших українських родин.

Зачепили і родину священика, але спочатку отця Михаїла Попеля кілька разів викликали до району, в Ковель. Одного вечора, повернувшись з райцентру, отець перед родиною розкрив таємницю: "У районі мене намовляють перейти на бік атеїстів. Намовляють, щоби під час богослужіння – під час великого Входу – кинути чашу з Христовими дарами на підлогу і сказати: "Бога немає, я вас дурив, люди". Священикові сказали виразно: або атеїзм з добрим життям для родини Попелів, або Сибір! Я тоді лише подумав про себе: "Нехай буде так, як тато скаже!" І тато вирішив: "Краще страдницький шлях з Богом та самостійницькими думками про Україну".

Ніхто з дітей, ані мама не противилися проти такої думки тата. Ми усі вважали, що тато знає, що робить, бо він не тільки священик, а й голова родини.

А переслідування продовжувалося. Кожного разу, як викликали в район на допит, то застерігали, що нікому про це не можна говорити – бо то проти закону. Отець Михаїл і не мав довірених людей, щоби розказувати про свою – і не тільки свою – біду, всі тоді більшою чи меншою мірою переживали подібне. Він і надалі виконував свої душпастирські чини, вдаючи, що все добре, йде нормальним трибом, хоч сам не знав, чим те скінчиться.

Одного разу прийшли, щоб викинути родину священика з хати. Завдяки добрим людям не дійшло до того. Вони благали "активістів": "У нього купа дітей. Що ви робите, чи у вас немає сумління, чи насправді той піп такий недобрий, що заслуговує на вигнання з хати? Ви самі бачите, що тут і так мало є місць, а він ніколи не бажав, щоби парафія побільшувала хату, і сам все робить коло хати і коло церкви і дбає про парафію та про нас усіх".

Залишалося дякувати Богові на тому, що зоставили нас у хаті і поки що в спокої.

Наклали норму на вивіз дров з лісу, пізніше піднесли податок. Вже і свиней не можна було колоти, треба було мати дозвіл сільської ради і т. п.

Як священик міг виконати свою норму вирубу лісу, коли цілими днями був зайнятий? Треба було сповідати хворих, хоронити упокоєних, відправляти панахиду за померлих, молебень, хрестити новонароджених дітей. А парафія була велика: крім Мельниці, належали до неї навколишні села, до яких треба було добиратись переважно пішки.

А в районі все намовляли мого тата і відкривали чудові перспективи: якщо піде на співпрацю, дітям обіцяли школи, університети…

Але отець Михаїл стояв на своєму і помалу готувався до виїзду на страждальницький схід – у Сибір, "на білі ведмеді".

Між тим, приїздив з Володимира-Волинського молодший брат Андрій і з ним спільно обдумували тодішню ситуацію. Нічого, однак, конкретного не видумали. Казали: почекаємо, може, і не буде так зле. Може, все вляжеться і поверне до нормального життя. А насправді вивози набрали щоденності, арешти також, біда поглиблювалася, люди позамикали роти – всі ходили і не вірили, чи й справді прийдеться жити у такій біді. Вже і наспіла вістка про тих, кого вивезли на Сибір у лютому 1940 року. Вони десь у Казахстані, але поголос передавався тихо і лише довіреним.

Почали вже активісти шукати товарів, які пропали з жидівських крамниць. Вже самі жиди зрозуміли, що треба все поховати "від наших", бо скоро нічого не залишиться й доведеться самим ходити голодним, босим і голим. Активісти нишпорили, залізними прутами кололи купи гною, сіно, солому, землю. Зривали стелі та підлоги. Шукали не свого майна…

Паніка охопила міщан та селян, дехто вже ховав зерно та все, що можна було сховати. Жити стало "вєсєлєй"…

Різдво Христове, Новий рік, Водохреща пройшли нібито не зле. Вже не ходили колядники, але церква іще жила, діяла. Людей, правда, вже було менше на богослужіннях, але до свят Воскресіння Христового люди приготовлялися хто як може. Пасхальні свята пройшли майже спокійно, активісти сміливо демонстрували, що вони безбожники-атеїсти, дехто вже сумнівався у вірі в Бога, але іще удавав, що він віруючий та набожний і ходить до церкви…

І раптом однієї весняної ночі 2 травня 1940 р., десь після півночі, хтось постукав у двері, стукіт повторився кілька разів. Здається, це трапилося з четверга на п'ятницю. До хати увійшли люди у військовій формі… Після звірки документів наказали збиратися. Тут не могло бути помилки – Сибір…

Усі в хаті затихли, немов прийшла несподівана смерть. Хто міг – вдягався і взувався, мама пакувала, що було під руками – одежу, постіль, пальта, якесь там барахло, а тато зовсім був безпорадний і не знав, що навколо діється. Діти з плачем щось допомагали мамі пакувати. "Вам нічого не потрібно, все вам дадуть". Не тільки одежі чи взуття, але й хліба не дозволили взяти з собою. "Вам все дадуть", – повторювали вони, як папуги, і викрикували: "Скорей, нет времени".

Перед хатою вже стояла підвода, готова до їзди, з фірманом і конвоєм.

Лише сестра Наталія, яка у тому часі гостювала у маминої сестри Катерини Демко, залишилася у Львові.

Шлях на "білі ведмеді" для родини отця Попеля почався із залізничної станції у Голобах. Тут нас скоренько вкинули у вагон, у якому вже було кілька родин. Плач і ридання не припинялися, діти, змучені і невиспані, хотіли їсти, пити. Старші проклинали свою долю, жінки нарікали на своє горе, дехто голосно молився, просив у Бога помочі. Діти кричали, хотіли по нужді, а двері вагону зачинені, вікна закриті залізними дверцятами, навколо вагона тихо і глухо. Хтось показує дитині діру у підлозі біля дверей, бо іншої ради немає. Дитина поборює сором і справляє свою потребу привселюдно…

Десь під вечір вагон, як скажений, підскочив, вдарила у нього локомотива. Шарпнуло так, що всі попадали на підлогу. Відчували, що вагон їде, але в якому напрямку – невідомо.

Вранці ми вже на станції Ковель. Через шпари у стінах видно багато поїздів. Раптово відчинилися двері і почулася команда-крик. Забираємо речі і переходимо в інший вагон. На дверях-воротах вагона чорніли масивні залізні засуви. Через два–три вагони стовбичив вартовий у військовій формі, гвинтівку завершував високий довжелезний багнет. На даху вагона виднілося гніздо з кулеметом. У кожному вагоні триповерхові нари, на яких гніздилися каторжани.

Наша родина отримала нари на першому поверсі, де розмістилася цілком. Пригадую ще дві родини з того вагона. Островські, здається, були із Сокаля, а в родині Яна Птаха були дві руді дівчини. Тут також при дверях у підлозі була діра, яка служила нам за туалет. Вагон аж розривався від плачу, крику, лайки та голосного моління. Чорна, страшна і невимовна трагедія висіла в смертному повітрі переповненого товарняка. Священик Михайло, без взуття на ногах, намагався бути спокійним і навіть байдужим до всього. Натомість мама гірко плакала. І тільки малі діти не могли збагнути, чому раптом стільки горя прийшло на нас.

Знову сильний удар, що повалив стоячих з ніг. Пізно увечері наш страдницький ешелон вирушив у східному напрямку…

Лев ЛІХТАНСЬКИЙ

Я БАЧИВ ПЕКЛО

Арешт

За совітів я працював бухгалтером у Ківерцівській кооперативі, до якої були прилучені ще чотири сусідніх села.

30 жовтня 1940 р. я одержав картку з наказом з'явитися з книжками в канцелярію сільради.

Вранці о 8-й годині, я забрав головну й помічні книги і явився в канцелярію сільради. Там мене ждав начальник НКВС Криворук і ще кілька міліціонерів.

Книгу передано голові сільради, мене затримано, а через годину привели в канцелярію мою сестру Феоктисту Дмитрук, Івана Притулу й Клима Солтиса. Всі ми були в управі кооперативи.

Падав густий осінній дощ, а нас чотирьох арештованих у супроводі 40 міліціонерів та енкаведистів повезли вантажними авто у Луцьк.

Арешт ми прийняли спокійно: не було видно на обличчях арештованих ні смутку, ні страху, бо до цього всі були приготовлені.

Нас привезли в обласне НКВС, перевірили, посадили кожного в окрему шафу для ізоляції і ввечері 30 жовтня відправили так званим "собачником" (автомашина, що має вісім темних переділів, в кожному з яких сидить один арештований) у Луцьку тюрму.

Тюрма

Мене після докладної ревізії ввели в камеру № 40, яка, хоч розміром була невелика, поміщала 23 особи. Тут мене вперше обняв жах. Камера обдерта, брудна, скрізь тече вода, вікно забите дошками, повітря доходить через залишену вгорі щілину.

В'язничні харчі мене не дуже вразили, бо в Березі Картузькій я вже звик до подібних. У камері я не зустрів нікого зі знайомих. У ній було одинадцять українців, дев'ять поляків і три жиди. Старші в'язні мали сінники, а мені прийшлося спати разом з іншими в'язнями-новачками на голій підлозі. Навіть не було чим вкритись, бо з дому нічого не дали взяти.

Перші дні здавались роками. Однак як я, так і всі інші в'язні жили надією, що так не буде і що діждемось волі.

З безмежною радістю в'язні приймали з дому одяг, а дехто й харчі. Це був єдиний зв'язок зі світом. 24 грудня мене викликали на слідство в НКВС м. Ківерці. У маленькому арешті вмістили вісім осіб. Був там Павло Кривенюк з Лища і Хачаюк з Годомич (який пізніше загинув у в'язниці).

Слідство

Слідство в НКВС відбувалося кожного дня з 11 години ночі. Під час слідства тримали арештованого до другої, а то й третьої години ночі, причому били, але так, щоб ззовні на тілі знаку не було.

На слідстві в Ківерцях мене тримали шість днів і 30 грудня відправили в тюрму. Два тижні після слідства я був зовсім глухий на одне вухо, через побої з вуха текло й дошкуляв головний біль.

На слідстві закидали багато: приналежність до ОУН, збір грошей у бойовий фонд, зв'язки з підпільниками, поміч товарами з кооперативи і таке інше. Однак конкретно нічого не доказали.

Слід підкреслити, що з села Ківерець у в'язниці було 16 в'язнів і ніхто нікому не ставав на очну ставку. Це доказ, що арештовані трималися гідно й не видавали один одного, а через те не могли нікого й судити. Судили лише тих, кого зловили зі зброєю в руках: Микиту Дроздюка, Афіяна Крупського й Нестора Кирилюка, які також нічого не виявили.

Натомість з інших сіл були такі, що під побоями зломлювалися. Брат братові, батько синові ставали на очну ставку. НКВС мав рецепти, щоби змусити до цього. Максим Романчук із Седлищ оповідав таке про очну ставку зі своїм небожем. Як привели Романчука в канцелярію слідчого, небіж його сидів лицем до стіни, а його посадили лицем до другої стіни.

Слідчий питає небожа:

– Ти знаєш цього чоловіка?

– Ні, не знаю, – відповідає.

– Чому не знаєш?

– Тому, що не бачу.

– Обернись наполовину.

Небіж одним оком глянув.

– Ну, а тепер знаєш? – питає слідчий.

– Так, знаю, це мій дядько.

– А про його контрреволюційну роботу знаєш?

Мовчанка.

Запитання повторюється ще кілька разів. У відповідь вперта мовчанка. Злючий слідчий брутально лається, за звичкою згадує “мать” і дзвонить по телефону, викликаючи кількох енкаведистів до помочі, а звертаючись до допитуваного, кричить:

– Я тебе навчу, як говорити.

Заляканому хлопцеві дає перо в руки й командує:

– Пиши! Я, такий то, стверджую, що Романчук Максим робив те і те і т. д., що власноручно підписую.

Зі страху перед побоями допитуваний виконує наказ. На цьому очна ставка закінчилась і це було достатнім доказом на суді для обвинувачення підсудного.

Великдень

У 40-й камері я був п’ять з половиною місяців. Зі свого села Ківерець я нікого не бачив – була дуже строга ізоляція. 6 квітня мене перевели в 23-ю камеру, де я зустрів свого найближчого приятеля Івана Притулу (загинув у в’язниці), Сергія Терпіля з Жидичина, Когута з Лаврова, Омельчука з Годомич, Олексу Петрощука з Хорлуп. У камері, де за Польщі сиділо 25 осіб, я застав 80. Також одне вікно забите було дошками. Тут не лише лежати, а й сидіти було тісно.

Щасливий був той, хто мав місце близько вікна. Той хоч трошки вхопив повітря крізь щілину поміж дошками, якими воно було забите. Повітря дуже тяжке, душно, люди роздягаються майже догола.

Щомісяця, а часом і частіше, відбувалися ревізії, які проводили так: виганяли людей у коридори, хоч те діялося зимою, роздягали догола. Одежу докладно обшукували, а в камері все перевертали і складали на купу.

Одна така ревізія у нашій камері відбулась у Великодню суботу. Було знайдено кусок бляшки, що служила за ножа, й дерев’яну зломану ложку, яку один в’язень заховав, щоб зробити з неї цигарницю. За це 70 людей покарали “карцерним положенням” на п’ять днів. Прохання в’язнів, які призначались, що вони хочуть відбути кару особисто, не помогли. Забрали в нас всю одежу, харчі, що дехто дістав із дому на Великдень, і в одній білизні, на 400 грамах хліба і 200 грамах води денно, ми святкували Воскресіння.

Рано на перший день Великодня “камерний хор” відспівав воскресні ірмоси та “Христос Воскрес”.

Усі українці похристосувались, у кожного непрошена сльоза з’явилась на очах. У той час кожен думав не про себе, а про терпіння цілого українського народу, про рідних, які терплять приниження тут близько й на далекому Сибіру, позбавлені можливості дістати бодай 400 грамів хліба.

У камері було сумно, в’язні говорили мало. У перший день кари ніхто не взяв хліба. Думали заложити голодівку на цілих п’ять днів кари, однак поляки запротестували й на другий день взяли хліб перші.

Усі в’язні жили однією надією, що воскресне правда на землі.

Сон

Весною масові арешти не відбувались. У камеру новоарештовані приходили дуже рідко і тому не було відомостей про світові події.

В'язні, не маючи що робити, ворожили на картах, що їх вдалося якось приховати від очей енкаведистів, і пояснювали сни, яким ніхто не надавав ніякого значення.

Однак один сон мушу розповісти. У нашій камері був Антін Шрай, 50-літній українець із Жалобова, що коло Рожищ. 20 травня йому приснилося, що в'язнів з нашої камери вивели в коридор, усі молились і запитували: "Боже, доки ми будемо тут мучитися?" Тоді вийшов один старець і сказав: "Не журіться, за місяць і п'ять днів ви будете на волі". І це справді здійснилось: 25 червня ввечері прийшли німці. Шрай вийшов на волю, однак вийшли не всі в'язні.

Між нами була Євгенія Зайчук, в якої на в'язничному подвір'ї впали од ворожих пострілів батько і брат. Вістка про їх смерть довела молоду дівчину до нервового розладу. Вона змінилася, зблідла й трудно було її заспокоїти.

Не було в нас тієї радості, що її викликає довгожданна воля.

Ніколи не забуду.

Ідучи додому, ми один у другого запитували, що скажемо матерям, жінкам, дітям і рідним, яких зустрінемо, про долю їх близьких, чим заспокоїмо ридання жінок і дітей, які дізнаються, що їхні брати, чоловіки, батьки знайшли смерть за понурими стінами большевицької тюрми?

Юськевича, хворого, перевезли з в'язниці в повітовий шпиталь.

Я до нього заходив кілька разів, приносив молоко й ягоди. Він був дуже вдячний, радів, що вже нема жидівсько-московської орди, хотів жити й працювати. Одного разу пішла одвідати його моя сестра. Він зовсім свідомо говорив, що приїде до нас на посвячення пам'ятника полеглим героям, але за кілька хвилин на її очах помер. Вимученому в'язницею організмові не допомогла дбайлива опіка лікарів.

Багато щирих ідейних людей пощастило мені пізнати за вісім місяців перебування у в'язниці. "Не за сито заставленим столом, а в горі можна пізнати приятеля", – каже народна поговірка. У в'язниці була нагода охарактеризувати кожну людину, була змога стежити за її поведінкою, за кожним рухом та оцінити, чи людина сидить за ідею, чи так – з якогось випадку.

Першими, кого я зустрів в 40-й камері та з ким близько зжився й полюбив, як рідних, були Микола Скоп'юк з Буянь і Василь Медведюк із Садова. Потім прийшли Степан Домбровський з Піддубець, Василь Остапчук з Пожарок і Панасюк з Городищ коло Сенкевичівки (останні два загинули у в'язниці). У 23-й камері я зустрів Максима Омельчука, Олексу Петрощука, Уліана Тригублюка, Максима Романчука і інших. З цими людьми я ділив горе й вимріяні радості. Їх ніколи не забуду. Це селяни, які мали вроджену інтелігентність, здоровий глузд і високорозвинений український патріотизм.

Кому неласкава доля судила хоч трохи побути в більшовицькій тюрмі, той ніколи не забуде тих страхіть і жорстокості, що були там звичайним явищем. Вистачить сказати, що багатьох людей, які сиділи весь час разом зі мною, трудно було впізнати тим, що їх бачили перед арештом. Кілька людей навіть збожеволіло. Слова надто вбогі, щоби передати всі знущання і тортури, які доводилось переживати в'язням у більшовицькій катівні-тюрмі. Це важко собі навіть уявити.

Галина ЩЕРБИНСЬКА

"ХТО ЗНАВ ФРАНЕКА ЩЕРБИНСЬКОГО?"

Лучанка Галина Францівна в Старе місто не заходить. Бо тут кожне дерево, кожен камінчик нагадує їй про батька…

За ним прийшли вночі. Без будь-яких пояснень наказали одягтись (була холодна осінь 1940 року). Швидко зібрався – думав, що сталася аварія зв'язку (він працював монтером радіовузла в гарнізонному будинку Червоної армії).

Але ні наступного дня, ні через тиждень від нього не було жодної вісточки. Мама куди тільки не бігала, аби довідатись, що з чоловіком. Але ніхто нічого не говорив.

Хтось підказав мамі, аби розпитала возного (який у тюрму арештованих відвозив) про нашого батька. Дала йому грошей (Господи, які там у нас були заощадження – ледь кінці з кінцями зводили) і

слізно просила: попитай за Щербинського. Він вивідав. Так ми стали знати, що тато в Луцькій тюрмі – жде суду. Потім той самий возний сказав, коли буде суд. Прийшли ми з самого ранечку. Ждемо. Аж – везуть. У гімнастерці одній, без шапки, на відкритій машині... А на дворі – лютий... Худий, чорний весь, зуби вибиті – впізнати не можна. Побачив нас, став заспокоювати: "Почекай, Ірочко. Я ні в чому не винен. Зараз додому мене відпустять!..."

Конвоїр крикнув на нього, штовхнув у спину. І двері зачинилися – нас з мамою в зал на пустили... І ми не знали, за що ж його судять. Це вже потім, через багато років, я довідалась: хтось його оббрехав (даруйте за таке слово – інше просто сюди не підходить).

Пам'ятаю: виходить тато із залу – сильно плаче. Крізь сльози лише встиг сказати: "Іро, я ні в чому не винний, хоч би там що тобі говорили. Не вір! І доньці розкажи, що тато – чесна людина".

А я (мені йшов п'ятий рік) дивлюсь на нього, не розумію, що відбувається. Тільки тицяю таткові булочку, щоб заспокоїти. А конвой як пхне мене, я й покотилась східцями з другого поверху.

Тата – знову на машину. Мама лише встигла з моєї шиї зірвати шарф і йому кинути...

Відтоді ми день у день курсували до тюремних воріт (мама, правда, писала і в Київ, і в Москву, добивалася, щоб батька випустили). Єдине, чого добилась – його довше потримали в Луцьку. Аж до того злощасного 23 червня носили передачі.

Коридор був перегороджений решіткою. Говорити дозволялось тільки через неї. Конвоїр один стоїть, на нас дивиться. Другий з батька очей не спускає.

Мама заплакала: "Який же ти, Франек, страшний... Жодного зуба... Як же ти їси? Чи хоч мої передачі тобі попадають?... Господи, який же ти худий..."

А він став заспокоювати. А потім сказав, щоб передач не приносила, бо їсти більше не буде, і наголосив: ми їсти більше не будемо (хтозна, може, вони хотіли голодовку оголосити). Але конвоїри не дали докінчити фрази – заштовхали в камеру, щось стали кричати мамі...

Більше від нас передач не приймали. А ми все ходили попід тюрмою – може, яка звістка буде. І людей таких, як ми, товклося і плакало тут багато. Всіх об'єднувало спільне горе...

А 23 червня... Чуємо – стріляють. І десь в районі тюрми. Про війну ніхто ще не говорив. А що літаки гули – думали, маневри. Стрільба, між тим, не припинялась. Знайомий енкаведист повідомив сусідку: "В тюрмі людей розстрілюють". І мама мене за руку – та до тюрми. Але що таке? Дороги перекриті, близько не підпускають. Серед людей паніка...

Коли все стихло, ми прибігли до тюрми. Ворота були розбиті і я, мала, проворна, між людьми першою забігла в двір. Залопотіла по кров'яних калюжах (кров була трохи згусла, як холодець). "Тату, таточку!" – кричу. В камери заглядаю – там ще були живі, перелякані люди. А мама на подвір'ї знайшла ... руку. По кремовому манжету і блискучих ґудзиках впізнала батька і зомліла.

А я забігла в одну камеру, хтось спитав прізвище. І один чоловік каже: "Нема більше Франека Щербинського... – ось тут твій татко був, дитинко". А я очима шукаю, шукаю його... Не хочу вірити, що нема більше в мене батька...

На подвір'я вже в'їжджали німці.

...Я в той кінець Луцька до цих пір зайти не можу. Там тепер і мітинги проходять... Якось пішла в ортопедичну майстерню, що в Старому місті, – внукові устілки замовляти... І зомліла... Бо одразу все перед очима постало.

Приходила минулого Великодня на місце розстрілу (там же колись могили були, хрести стояли, вибиті прізвища на них, – і нашого батька теж), поклала на асфальт крашені яйця і букетик квітів. А тут – машина сигналить. По тих моїх гостинцях колесо й проїхало...

Не такої пам'яті земляків заслужили всі невинно убієнні 23 червня 1941 року. І мій батько теж.

А своїми спогадами я поділилась у надії, що, може, відгукнеться той, хто знав мого батька, хто сидів з ним у Луцькій в'язниці. Що сказав перед смертю мій тато? Може, когось проклинав, а за когось молився Богу? Якою людиною взагалі він був? Про що мріяв?..

Надія КУШНІР

САДКИ НА СИБІРСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Жидичин – село з давніми національними традиціями. У часи Першої світової війни воно було зовсім знищене і заросло бур'яном, та селяни, згуртувавшись, відродили його як економічно, так і культурно. В 1921 році тут засновано осередок "Просвіти", який не тільки згуртував людей різного віку, а й виховав великих патріотів і борців за волю України.

В цьому осередку жили і мої предки, тут виховувались і мої два брати Микола та Ананій та три сестри – Зоя, Людмила і Юлія.

У 1939–1940 роках молодший брат Ананій стає членом ОУН. Мені в цей час було лише шість років. Старший брат і сестри мали свої сім'ї і жили окремо. Наша сім'я в той час складалась із п'яти осіб (бабця – татова мама, батьки, дружина брата Ананія, якого вже дома не було, і я).

1941 року одна із сестер – Юлія, яка була вагітною, відчула, що настав час народжувати і прийшла до мами. Це було 18 травня, напередодні престольного свята в селі. А на світанку нашу хату оточили енкаведисти і суворо наказали: "Собірайтєсь!" Батьки заметушились, але знову почули: "Ти куда? Одєвайся і сіді, брать с собой нічєго не разрешается!"

На ліжку застогнала сестра, розпочались пологи. "Ти что орьош? Не прітворяйся, нас не проведьош!"

Через якийсь час сім'ю вивели із хати, а акушерка, яка тоді вже була біля сестри, встигла лише кинути навздогін батькам: "Народилась дівчинка". І двері рідної хати зачинилися назавжди.

Одна із сестер, Людмила, почувши, що забрали батьків, прибігла на залізницю, і коли тата, разом з іншими невільниками, конвоїри вели по воду, кинула йому під ноги 100 рублів, з якими і приїхала наша сім'я в Омську область.

Дорога була страшна: вагони без продухів, вікна забиті дошками, всередині напхано повно людей, посеред вагона в підлозі дірка, яка служила туалетом. Дорога довга, з тривалими і частими зупинками. Нарешті привезли, розмістили в приміщенні тюрми, через деякий час прийшли "покупці" і розібрали цю "рабсилу". Старша сестра Зоя, яка попросилась до Сибіру разом з батьками – доглянути їх, залишилась у швейній майстерні в райцентрі, а всіх інших членів родини відправили за 50 км звідти в невеличке підсобне господарство, розташоване на березі річки Іртиш, де виготовлялась цегла для будівництва.

У грудні наша сім'я збільшилась: братова дружина народила хлопчика Миколу.

Місцевість, де поселили батьків, була багата. Навкруги, скільки можна оглянути оком – земля, яка потребувала людських рук. Для тата це був неабиякий скарб, і він попросив дозволу оживити землю. Через деякий час тут уже була прекрасна ділянка, засаджена полуницями, малиною, смородиною, а пізніше і фруктовими деревами. Поруч розташовувалась пасіка. Це справило велике враження на місцевих керівників, і коли всіх людей, вивезених разом з нами, знову забрали і повезли далі в тайгу, на лісоповал, лише нашу родину залишили на місці, побоявшись втратити той ласий шматок, який уже лоскотав їхню уяву. Вони не помилились: це було велике господарство, яке під час війни стало підтримкою чи не для всього району.

Однак спочатку наша родина зазнала великих нестатків. Бабця померла з голоду, я захворіла на жовтяницю. Батьки вимінювали на продукти в місцевих людей останній одяг, щоб підтримати мене і маленького Миколу, а самі живились переважно рибою з Іртиша. Господь дав мені силу побороти хворобу, і коли я вже пішла на поправку, батьки відправили мене в райцентр до сестри, де я пішла до школи. Сестра мала в той час продуктову картку, по якій отримувала щоденно 300 грамів хліба. Хліб випікався із відходів і домішок, був важкий, і тих 300 грамів були мізерним шматком. На мене додали ще 100 грамів. Сестра ночами ходила на заробітки до місцевих мешканців, інколи брала мене із собою. Там нас годували, а іноді й додому давали щось. Так дотягнули ми до весни. Весною виходили на поля, збирали мерзлу картоплю. Велике щастя, якщо не зустріне тебе так званий "об'їждчик", а то забере торбинку з картоплею та ще й відшмагає добряче батогом.

Ще 1941 року батьки і для себе обробили невеличку ділянку землі, яку засадили, чим змогли. Насіння вимінювали на рибу в місцевих мешканців, але це був мізер, бо кожен під час війни зберігав усе для своєї сім'ї, та і ніхто не співчував "ворогам".

В 1944 році батьки купили корову. То було щастя, бо голод відступив. Батькові дозволили завести для себе кілька вуликів з бджолами, і присадибна ділянка збільшилась, а для таких працьовитих людей, як українці, немає нічого неможливого, їм потрібна тільки воля.

Тата називали мічуринцем, уже і місцеві люди ставились до нього з повагою. Сім'ї було дозволено з'єднатися, але з умовою, що в районі він відродить усе, що залишає там, де живе. Батьки переїхали в райцентр, який мав назву Горьково. За допомогою кредиту, що взяли на підприємстві, де працювали, купили хату, яка через деякий час стала осередком для всіх знедолених українців. Сім'я з'єдналась. Тому щастю не було меж.

Разом із татом у Горьково переїхала і пасіка, а садок був посаджений заново. Я не знаю, де брав він фруктові дерева, які приживляв до місцевого ґрунту і які за кілька років починали плодоносити. Деревам тато не давав рости вгору, всі гілочки прищіплював до землі, на зиму вкривав соломою. Сибірська зима намітала на них величезні кучугури снігу і так вони зберігались до весни, а на осінь ми мали прекрасні і смачні яблука. Вирощував батько і невеликі карликові вишні, малину, смородину.

Люди, які жили там віками і зроду не бачили нічого подібного, вражались його працею і вмінням, але для них він все одно залишався підневільною людиною, якій щомісячно нагадували: "Прийди в комендатуру, постав свій підпис, який засвідчить, що ти ще ходиш по цій землі і не маєш права без дозволу коменданта зробити зайвий крок вправо чи вліво, а маєш іти лише дозволеною стежкою".

Із раннього дитинства мені довелося спілкуватись двома мовами. Всі навкруги розмовляли російською, а ми у своїй сім'ї – українською, і я, звертаючись до сестри, питала: "Скажи, Зою, чи є ще на світі люди, які розмовляють так, як розмовляємо ми вдома?" Вона відповідала: "Так, Надю, це дуже прекрасна земля, де живуть прекрасні люди. Господь допоможе, і ти побачиш цю землю і цих людей".

1945 року випало мені чергувати у школі. Йдуть уроки, а ми з однокласницею стоїмо в коридорі і розмовляємо. Аж раптом заходять двоє чоловіків і жінка, одягнені в коротенькі вишиті кожушки, і говорять між собою українською. Я готова була впасти перед ними на коліна і слухати ту мову безкінечно. Підбігла до них і питаю: "А що вам потрібно? Ви хочете когось бачити?" Вони здивувались не менше за мене: "Де ж ти взялась тут, україночко?" Ми порозумілись, я відвела їх до сестри, і вже відтоді наша хата стала притулком для всіх українців, які його потребували.

На цей час я навчалась у Горьківській середній школі, жила, здавалось, як і всі діти, ніхто до мене не ставився вороже, ніхто не нагадував мені, що я не така, як інші. Але час минав, закінчилась війна, почали повертатись люди із фронту додому, і в нас у школі з'явився новий викладач математики. Це був 1947 рік. Я вчилась у сьомому класі. Дізнавшись, що я з сім'ї репресованих ("бандерівка"), вчитель вирішив вигнати мене із школи. Незважаючи на те, що я математику знала і любила, почала отримувати з цього предмету негативні оцінки. Учитель вирішив, що місце таким дітям у радгоспі, колгоспі, на фермі, лісоповалі чи в цегельні, де працювали мої батьки, а не за шкільною партою. За незнання математики залишили мене на повторне навчання в сьомому класі, та й наступного року повторилось те ж саме. На третій рік в одному класі уже не залишали, таких учнів виключали зі школи. Тато звернувся за допомогою в райком, допомогли йому лише тому, що купались, як сир у маслі, користуючись з його праці, та і Божий промисел диктував мені інший шлях. Дали мені дозвіл на повторне складання іспитів, назначили спеціальну комісію, яка приймала їх. Іспити склала успішно, але завдяки цьому отримала лише право залишитись на третій рік навчання у сьомому класі.

Спочатку вирішила в школу не йти, але сестра переконала, що підневільній людині нелегко досягти наміченої цілі, та добиватися потрібно, бо схилити голову перед труднощами легше за все. І першого вересня я прийшла до школи. Стала під її мурами, подивилась на учнів, які вишикувались на урочисту лінійку, побачила тих, з ким навчалася раніше, і нерви мої не витримали – я втратила свідомість. З того часу мене почала мучити хвороба, яка має страшну назву епілепсія.

Лікуватись як слід не мала права, на це потрібно було мати спеціальний дозвіл комендатури. Хвороба прогресувала, тим паче, що тиск на психіку в цей час був шалений. Як ніколи, відчувала своє безправ'я, те лицемірство у стосунках людей, коли однією рукою тебе гладять, а другою копають для тебе яму, ту безвихідь, коли до твоїх страждань нікому немає діла.

Середню освіту я отримала, але за станом здоров'я Міністерство освіти звільнило мене від складання іспитів на атестат зрілості. Клопотали про це школа і лікарня.

Після закінчення школи постало питання: "Як жити далі?" Мала бажання отримати медичну освіту, але відмову отримала категоричну, в інших вузах також знаходили різні причини для негативної відповіді.

Неодноразово зверталась у Президію Верховної Ради СРСР до К. Є. Ворошилова, звідти теж приходили відмови. Нарешті отримала попередження: якщо порушуватиму назначений режим, отримаю двадцятирічну каторгу. Таку розписку я дала, але боротись за свої права не перестала.

Мій класний керівник Софія Никифорівна, яка завжди ставилась до мене по-материнськи і своєю наполегливістю добилась від Міністерства освіти для мене дозволу отримати атестат зрілості без екзаменів, опікувалась мною і надалі. За її клопотанням я отримала призначення в одну із шкіл району викладати математику.

Навчальний рік відпрацювала прекрасно, але без педагогічної освіти не мала права й далі працювати викладачем. Однак у педінститут для мене двері були зачинені, бо чому доброму міг навчити дітей "ворог народу".

Наступного року Софія Никифорівна допомогла мені влаштуватись на роботу в районний банк. Пропрацювавши рік у банку, отримала від керівництва направлення для вступу в фінансово-економічний інститут. Документи послала в Москву, шукаючи в столиці найбільшої справедливості.

На цей раз отримала позитивну відповідь і виклик на вступні іспити. Склала їх успішно і була зарахована в інститут. А закінчила його в 1961 році, вже будучи реабілітованою.

Після реабілітації родина 1960 року повернулася в Україну. Дозволили поселитись у рідному селі. Брат Микола, сестри і батьки спочили на Жидичинському кладовищі. Брат Ананій зумів вислизнути із рук енкаведистів, перебравшись через кордон, і зараз проживає в Сполучених Штатах Америки. Нині йому вже 88 літ.

Микола КУДЕЛЯ

ПЕКЛО БІЛЯ ЗАМКУ ЛЮБАРТА

Була неділя, 15 вересня 1940 року Дружина Мотря купала нашу трьохмісячну доньку Віру, я їй допомагав. Без стуку у двері зайшов задиханий заступник голови сільської ради Степан Поцілуй, місцевий житель, зовсім неграмотний, з бідної сім'ї, фанатик КПЗУ, який раніше переслідувався польською поліцією.

– Миколо! – звернувся до мене. – Негайно йди в сільраду!.. Якесь там зібрання, треба писати протокол...

За радянської влади це вже увійшло у звичку. На кожних зборах, мітингах я обирався у президію секретарем писати протокол, який у мене компонувався змістовно, засвоєний ще за часів "Просвіти", кооперативи "Добробут", гуртка "Сільський господар", ще за часів польської влади.

Покладаючись на свою довголітню конспірацію, на арешт цього разу не сподівався, але коли я прибув у приміщення школи, де містилася сільська рада, то побачив, що ніяких зборів нема, а тільки міліція, енкаведисти на чолі з начальником районного Торчинського НКВС Звєревим, який повів мене в окремий кабінет і довго теревенив, що покликав мене для того, щоб активізувати "аматорський гурток", що за Польщі був відомий на весь район своїми виставами. Мовляв, тоді за дозвіл треба було платити, а тепер за совєтської влади не треба ні копійки, можна ставити п'єси де хоч і скільки хоч.

Тим часом свого посланця Степана Поцілуя, який був у них за так званого “кур’єра”, він вислав ще за чотирма хлопцями, на яких мав ордери на арешт.

Це були національно свідомі, активні юнаки Іван Бандач, Петро Ксензук, Матвій Новосад, котрі, просто на очах кур’єра, дременули в ліс. “Кур’єрові” вдалося привести у сільську раду Федося Павлюка, дев’ятнадцятирічного юнака із заможної взірцевої сім’ї. Начальник НКВС Звєрев мене і Федося під ескортом міліції і енкаведистів повів до центральної дороги, де на шосе чекала машина.

Обласний НКВС знаходився у будинку, який півколом тягнувся біля Свято-Троїцького православного собору, обгороджений високим парканом із щільних дощок. З цієї миті зовнішній світ зник надовго. Нас обох здали у коридорі першого поверху черговому енкаведисту, який мене і Федося поставив обличчям до стіни. Першого на прийом покликали мого друга по нещастю.

Тут не можна оминути дуже важливого моменту. У кишені моєї маринарки з лівого боку, біля самого серця, лежала записна книжечка, де на першій сторінці були переписані перші слова десяти заповідей “Декалогу українського націоналіста”. Я усвідомлював – за двадцять хвилин покличуть і мене, і я ганебно пропаду у пастці, самим для себе приготовленій. Прошуся в туалет, але чекіст не дозволяє. У ці фатальні хвилини інтуїція підказала порятунок.

У той час у хлопців була мода на мізинці лівої руки носити довгий загострений ніготь. Я щосили розрізую тим нігтем внутрішній дихальний отвір і відчуваю, як починає спливати тепла кров. Я розмазую кров по обличчю і звертаюся до енкаведиста:

– Товаріщ начальник, можна обтерти кров?

Наглядач остовпів, а по хвилині пробурмотів:

– Нє товаріщ, а гражданін. Бистрєй обтірайся.

Я знову відвертаю голову до стіни, виймаю записну книжку, вирваним листочком шурнув по обличчю і поклав до уст, стискаю зубами і листочок вже в утробі... Слава Богу за провидіння, я живу, я буду жити. Десь мої хвилювання як вітром змело. Я спокійно мочу слиною руки (бо хусточки не було), витираю обличчя і обертаюся до енкаведиста. Запитую, чи витер кров.

– Да, может бить.

Інший енкаведист кличе мене до канцелярії. Провірили все до рубчика. Навіть заглянули туди, де не пахне, заповнили бланки прийому, протокол, в якому зазначили, що знайшли записну книжку, де крім домашніх фінансових заміток більш нічого не було.

Після цього ритуалу посвячення у сан “заключьонного” черговий по коридору посадив мене у шафу ізоляції, “собачу буду”, як називали її в’язні. У довгому коридорі під стіною були змайстровані з тоненьких дощок шафи, приблизно 80 сантиметрів завширшки. Геніальний винахід чекістів полягав у тому, що у тій шафі з перегородкою з таких самих тоненьких дощок по обидва боки задихалися в’язні, які одні одних не бачили.

15 вересня увечері дочекалися “чорного ворона”, у якому так само є 10 переділів (шаф). У кожній сидить арештований, якого ніхто не сміє бачити і знати. Ця душогубка на колесах привезла нас у Луцьку тюрму.

Після ретельної ревізії, обрізання металевих ґудзиків, зняття паска мене запровадили на другий поверх головного корпусу. Камера № 19 була маленька, якихось два метри завширшки, але тут знаходилося понад 20 осіб. З них тільки троє українців – Михайло Гайдук з Луцька, Дмитро Коритко з Підбереззя Горохівського району і Павло Мазурець з Теремного під Луцьком. Троє жидів, решта всі поляки, переважно військові. На стінах камери і вище під самим склепінням мене вразив своєрідний трафарет, якого я за Польщі у тих камерах не бачив. Питати не посмів, але невдовзі все стало ясно. Коли поліціянт Залевський побачив на стіні блощицю, щіткою, що слугувала для замітання камери (ще польський інвентар), ударив по ній і на білій стіні лишилася червона пляма.

“Напевно, завтра така сама буде із моєї крові”, – подумав про себе.

Єдине вікно під стелею забите дошками, лише вгорі був отвір, який ми називали продухою. Мене найбільше жахав мертвецький вигляд в’язнів, які місяцями перебували тут без свіжого повітря. Коли

відчинялися двері, тоді тільки можна було дихнути на повні груди. Але щоб і цього блага позбавити приречених, совєтські стратеги придумали ще один винахід – прорізували у дверях кожної камери дірку з дверцятами, через яку можна було просунути миску, отримати хліб, кип’яток, баланду. Через ту “кормушку” одержували передачі, акти оскарження тощо.

Найстарший за віком в’язень Плава Нейман, луцький адвокат, якому було 80 років, гуморист, який безперервно розповідав анекдоти, кличе мене до себе і запитує, чи грамотний.

– Ану прочитай, що значать оті букви, – показує на “тюремні правила” біля дверей на стіні, де знизу чотири букви “НКВД”.

– Народний комісаріат внутрєнніх дєл? – кажу, не вагаючись.

– Не знаєш. Мало ти грамотний, – відповідає Нейман. – То на волі так читають, а в тюрмі, “не знаєш, коли вернешся додому”. А от вгорі що написано?

– Пролетарии всєх стран, соєдіняйтесь, – прочитав, чекаючи цікавого продовження.

– Добре, – похвалив гуморист.– А як перекласти це українською мовою?

– Пролетарі всіх країн, єднайтеся...

– Ні, не знаєш. Правильний переклад літературною українською мовою буде такий: “Голодранці всього світу, сходьтеся до кучі”. А літери СССР знаєш, що означають?

Я сказав, що не знаю. Потім мені Дмитро Коритко шепнув: “Смерть Сталіна спасе Росію”.

На допит забирали щодня. Брязкаючи ключами, на порозі камери з’являвся черговий з папірцем у руках, кликав на букву “К”. Треба було називати своє прізвище, ім’я, по батькові. Енкаведист зводив вниз на подвір’я до “чорного ворона” і замикав у “шафу”. Часто доводилося довгенько задихатися у тій живій могилі, поки заповнювався в’язнями увесь “чорний ворон”, тоді машину випускали за окуті-перекуті залізом ворота і вона котилася нерівною бруківкою біля польського костелу. На тих поворотах паморочилася голова, підкочувалася нудота. Коли біля дверей НКВС скочив зі східців на землю, то заточився і впав.

– Что ти, как дєвушка, закачался, – потішався енкаведист. – Нічєво, прівикнєш...

“Пасажирів” поодинці розводили і садовили у “шафи” ізоляції, що галереєю тяглися попід стіною у коридорі. Як видно, ці “собачі буди” майстрували із сирих дощок. Тепер вони висохли і в шпарини можна було побачити постаті в’язнів, яких приводять і виводять зі слідства, а головне – помічати наглядача, який ходить то туди то сюди, прислухаючись, чи не перешіптуються в’язні по сусідству.

Моєму здивуванню не було меж, коли і я почув у шпарину фукання. Притулюю вухо і чую жіночий шепіт:

– Хто, звідки, з якої камери, коли арештований?

Відповідаю.

– А ви хто? – запитую.

– Я Дуня з Баєва, була у підпіллі. Мене зловили.

Через щілину наші вуста так близько, що відчуваю її теплий подих.

– Держіться! Дасть Бог, будем на волі!

За такі перешіптування у “собачих будах” не одному довелося скуштувати карцера, але це була єдина можливість про щось чи про когось довідатися у такій суворій ізоляції, якої не було в жодних в’язницях світу.

Слідчий кабінет знаходився на другому поверсі. Прізвища слідчого не пам’ятаю, кликали його Валерієм. Молодий, у сірому костюмі, розмовляв російською мовою. За спиною слідчого за вікном було видно сяючий хрест на соборі. У задумі я просив Бога допомогти у моєму випробуванні.

Після перегляду деяких документів, що були у папці, слідчий встав, пройшовся по кабінету, закурив. Підійшов до мене і простягнув портсигар:

– Пожалуйста, закуривай...

– Спасибі, я не курю.

– Да, ето харашо, но не харашо, что ти связался с оуновской бандой...

Слідчий повідомив, що їм про мене все відомо. Навіть якщо я не признаюся жодним словом, то у них достатньо матеріалів, щоб мене судити. Але НКВС не хоче судити і знищити, а хоче врятувати. Треба тільки покаятися, сказати: “Громадянин слідчий, я помилявся, був обдурений німецькими буржуазними націоналістами, тепер я хочу бути чесним громадянином Совєтського Союзу, викидаю з грудей камінь ненависті, що тяжів у моїй душі досі”. Тоді ми бачимо, що дійсно, ти не є нашим ворогом відпускаємо тебе додому. “Ти ще молодий, здібний, – продовжував слідчий.– За буржуазної Польщі не зміг учитися, а в нас школи безплатні. Схочеш учитися – ми допоможемо. Любиш сільське господарство – виучимо трактористом, комбайнером, агрономом. Любиш військову справу – виучимо льотчиком, офіцером. Любиш науку – виучимо на вчителя, будеш мати можливість поступати у вищі заклади науки” і т. п.

Такі демагогічні теревені слідчого тривали довгі години, дні, ночі... І чим довше це тривало, тим більше я упевнювався, що прямого доказу, що я в рядах ОУН, вони не мають, тільки доноси місцевих сексотів. Коли б у слідчого був мій листочок із заповідями українського націоналіста, він би розмовляв зі мною по-іншому, не лицемірними словами, а гарячими киями.

Мій слідчий потрактував поверхово мою особистість з двома класами початкової школи і песимістичну вдачу, надіявся таким моральним і фізичним мордуванням змусити мене зломитись.

Слідчий не знав того, що я у свої 26 років з трепетом і болем прочитав усі твори Юрія Горліс-Горського, Уласа Самчука, Віталія Юрченка, що з цими авторами я особисто стрічався і був знайомий, а їхні твори – то була страшна зброя проти комуно-більшовицьких катів.

За перешіптування у “шафах ізоляції” я дістав три дні карцеру. Після цього мене голодного, змученого, спраглого забирають на слідство. Слідчий, як і попередні рази, старався “спасти” мене, але до обідньої перерви більше протримав у “шафі ізоляції”, ніж у кабінеті. Їхав до тюрми, як до рідної хати. Переступивши поріг, одразу повалився на підлогу. Дмитро Коритко підніс миску задубілої баланди. Не встиг хапнути ложку-другу, як знову той знайомий брязкіт ключів і виклик на букву “К”:

– Давай бистрєй!

Цього разу слідчий протримав до звуків кремлівських курантів о 24 годині, які долітали у кабінет через відкриту кватирку десь з вулиці міста. Як доставлять у камеру, то до ранку трошки відпочину, а на думці все ота миска... Але цього разу моя надія марна. Після митарств, довгих очікувань на “чорний ворон” нарешті я в 19-й камері. Розбуджені друзі співчутливо поглядають на мене, омріяна миска опинилася у моїх руках. Знову викликають на букву “К”, але в таких ситуаціях хлопці вміли рятувати, перший відізвався Коритко.

– Нєт!

В ході переклички встигаю випити нахилом усю юшку. Коли вже не було кому відзиватися на букву “К”, витираю губи рукавом і називаю своє прізвище.

– Таку твою мать, – лається черговий, огріває ключами по спині.

– Бігом марш!

На цей раз візит тривав до третьої години ночі. “Добряга” повідомив, що передає мене іншим слідчим, які будуть говорити зі мною по-іншому...

Наприкінці 1940 року та на початку 1941-го йшли масові арешти свідомої молоді, селян, студентів. Тюрма була переповнена тисячами в’язнів. У той час переважно військових поляків вивозили на етап. Камери були набиті так, що декому спати доводилося сидячи. Дев’ятнадцята містила близько сорока осіб, а тому тюремна адміністрація уже не могла виконувати своїх елементарних обов’язків. Згідно з тюремними правилами мали, зокрема, надавати усім щоденну 15-хвилинну прогулянку, лазню, дезінфекцію одягу. Адміністрація вирішила переобладнати лазню і цю перебудову затягнули майже на півроку. За цей час розвелося стільки вошей, що кожен мусив щодня скидати сорочку. А хто не хотів, того примушували знищувати паразитів. Це змусило нас оголосити голодівку. Вранці не взяли хліба і кип’ятку, домагаючись начальника тюрми, щоб викласти причину голодівки. Камера для цього уповноважила в’язня Горлова, росіянина з Луцька. Опівдні начальник у супроводі своєї свити прийшов у камеру. Горлов коротко сказав, що всі ув’язнені камери знаходяться під слідством, кожен по своїй справі, ніхто не порушував тюремного режиму, але чомусь нас незаконно позбавили прогулянки, лазні, дезінфекції.

Начальник сказав, що він намагається усе робити для блага ув'язнених. Не так, як польські пани, які тільки нас експлуатували і не побудували великої лазні і великого котла для прожарки одягу, який тепер мусять доставляти із Сибіру, де є тяжка індустрія, і не так скоро він прийде, бо далека дорога, але незабаром буде лазня, буде й прогулянка, а голодівка нічим не допоможе.

Десь на початку травня 1941 року нас вигнали на прогулянку. На тому місці, де за Польщі був асфальтовий круг для "спацери", ми побачили побудовану кошару – десять метрів завдовжки і завширшки, переділену на чотири кучі з вишкою для наглядача посередині. У тих кучах, де видно тільки небо, ходять ув'язнені з чотирьох камер і одні одних не бачать...

Таку кошару можна було побудувати за десять, нехай за двадцять днів, а її "строїли" по-стахановськи півроку, а лазню – ще довше.

Слідство тягнулося далі. Мінялися слідчі, але ніякої вини вони не довели. Мені заборонили отримувати передачі, окрім білизни. Не знав я**,** що більше десятка моїх односельчан, у тому числі моїх найближчих друзів, уже засудили, трьох до вищої міри покарання – розстрілу.

Але чому так довго возяться зі мною? Адже багатьох, чию вину не змогли довести, судила так звана "трійка" ("особое совєщаніє").

Лише на восьмий місяць мого перебування у камері, на початку квітня 1941 року, викликають "с вєщамі". Прощаюся з побратимами. Було б мені гріхом не згадати їх поіменно: Микола Білотін – село Уляники, Микола Циплюк – Піддубці, Павло Мазурець – Теремно, Філат Міщук – Садів, Олександр Гайдук – Луцьк, Іларіон Марценюк – Береззя, Михайло Кравзе – Підбереззя, Тарас Красьоха – Хряськ, Іван Лобурський – Торчин, Петро Мартинюк – Шельвів, Степан Степанюк – Рудка-Козинська, Григорій Горбатюк – Романів, Павло Левчук – Баїв, Григорій Солтис – Жидичин, Мирон Власюк – Старий Загорів, Іван Корольчук – Княгинінок, Костянтин Заремба – Лаврів, Олексій Демидюк – Забороль, Іван Марценюк – Усичі, Іван Червак – Кошів, Василь Курта – Городок та інші.

Дехто з друзів гадав, що я йду додому, але сталося таке, чого ніяк не сподівався. Наглядач звів на перший поверх під камеру № 3. Коли переступив поріг, очам своїм не повірив... Камера не менша від дев'ятнадцятої, а тут усього чотири чоловіки: Іван Скоп'юк з Луцька, Олександр Кульченко із Садова, Володимир Ліштван зі Скобелки і польський полковник Ян Маєвський. У кожного м'яке ліжко, тепла ковдра, простині, біля кожного ліжка тумбочки, усі чисто поголені. Звичайно, поцікавилися, хто я, звідки, коли арештований. Тоді підходить до мене Іван Скоп'юк, показує вільне п'яте ліжко… Я і гадки не мав, що потрапив у диявольську камеру, що ці люди зломились і тепер їх НКВС використовує для своїх цілей – розгромити ОУН...

Зустріч у таких обставинах з Іваном Скоп'юком я прийняв за велике щастя. Познайомилися ще на початку 30-х років, коли він, будучи головою філії "Відродження" – протиалкогольного та протинікотинового товариства в Луцьку, організував гуртки "відродженців" по селах, членом одного з них був я. Ми один одного впізнали, і моя довіра до людей на цей раз мене загубила. Не знаючи про його зраду, а знаючи велику славу, розкрив перед ним свою душу. Після цього Скоп'юк почав притишену розмову, яка запам'яталася на все життя.

"Друже Миколо, – сказав він. – Вас кинули у цю камеру спеціально до мене, для того, щоб я вам роз'яснив стан справи ОУН, про що ви не знаєте. Будучи обласним провідником організації, я все знав і був у курсі всіх подій, що відбувалися до мого арешту. Бандера, який перехопив у свої руки головний провід ОУН, готував збройний зрив на західноукраїнських землях, що призвело б до масового знищення нашого народу, але німці цього йому не дозволили робити, гітлерівська розвідка увесь революційний запал організації Бандери підкорила під свої розвідувальні цілі, і в даний час ОУН використовується для диверсій і шпіонажу на користь Гітлера. ОУН стала п'ятою колоною розвідувальних служб німців. Над тим я довго роздумував і дійшов висновку, що таку організацію треба розпустити. Я її організував, я її й зліквідую. Тому до вас, друже Миколо, моє таке прохання. Що знаєте про ОУН – розкажіть слідчим, тим полегшите свою долю, а головне – допоможете мені. Іншого виходу у нас нема. Вас все одно засудить "особоє совєщаніє", а це найстрашніший вирок, після якого ніколи не доведеться побачити волю. Ви

візьміть щось на себе, признайтеся. Дадуть несуворий вирок, а головне – скінчаться оті безконечні мордування слідства. Я подивляю і високо ціню вашу стійкість, це в інших обставинах було б геройством і прикладом для інших. Я думаю, що ви мене зрозуміли і поступите, як вимагає реальність становища, у якому ми опинилися.

Може нам більше не прийдеться побачитися, бо я увесь час у поїздках, то в Рівному, то у Львові, допомагаю органам НКВС читати коди, шифри, грипси, перехоплені у зв'язкових Бандери, від яких переважно у мене є ключі".

Не мені осуджувати Івана Скоп'юка як історичну постать, хай судить його історія. Скажу лише одне: його хитрування-мудрування у руках НКВС нічого доброго не дало, навпаки – принесло ще більше страждань багатьом у Луцькій тюрмі. Він зробив непоправну помилку, що здався живим у руки катам... Його заступник, Степан Мазурець із Ківерець, з перших днів слідства онімів і прийняв голодівку до самої смерті – розстрілу в'язнів...

Колізії Скоп'юка дехто оправдовує, але як можна оправдати найболючіше, що до села Забороль під Луцьком, де у січні 1941 року був схоплений Скоп'юк у свого рідного брата – священика Юрія, не повернулося з Луцької тюрми 25 найкращих людей села. Та ж хіба тільки до Забороля...

"Чорний ворон" привіз уже до іншого будинку НКВС, туди, де була польська дефензива до вересня 1939-го. Потрапляю у той самий кабінет на третьому поверсі, де два роки тому, у березні і квітні, польська поліція 22 дні мучила мене стійками, після чого відправила у в'язничну лікарню із запаленням легенів.

У кабінеті слідчий вищого рангу показав, де сісти, і з місця до мене:

– Так, Куделя. Досить вдавати з себе наївного, треба розповідати все, що тобі радив Скоп'юк. Нам відомо, що ти очолював районний провід ОУН. Говори правду!

– Чому я маю брехати... Ніяким районним я не був...

Слідчий підняв трубку і за хвилину ввели Івана Скоп'юка.

–Я ж Вам, Миколо, все роз'яснив. Думаю, Ви все зрозуміли, – якось так зіщулено промовив він.

– Зрозумів, – відповідаю. – Але ж мені шиють, що я був районовий... То що, я маю говорити неправду, видумувати те, чого не було.

Скоп'юка вивели. Слідчий веде мене коридором у кабінет обласного начальника НКВС Білоцерківського. Питається, що зі мною робити, якщо далі не признаюся.

Той встав, скипів:

– Ах ти националістіческая морда, сколько можна с тобой возітся?

Хапає зі столу рахівницю і жбурляє щосили на мою голову. Я ухилився, рахівниця поцілила у плече, падає на підлогу. Кілька дротиків випадає, коліщатка котяться в усі боки.

– Сгноіть сволочь фашистскую в карцерє!!!

Так і було. Карцери, побої. Був сфабрикований акт обвинувачення, довелося не одну добу ночувати у підземеллі (тюрподі) обласного НКВС без води і хліба. А 13 червня 1941 року відбувся мій процес в обласному суді.

Пригадую такий момент. Прокурор на прізвище Розенфельд у своєму заключному слові сказав, що я "нєісправімий враг совєтского строя, восємь мєсяцев молчал, і прі нажимє такого же бандіта, как і сам, прізнался". Прокурор просив для мене розстрілу. Адвокат Терентьєва українською говорила про те, як молодь Західної України від колиски, в школі, церкві, побуті, виховувалася ворожо проти радянської держави і не дивно, що підсудний потрапив під цей вплив. "Але в нашому суспільстві є всі переваги над буржуазним, і я певна, що він це очевидне побачить і буде повноправним громадянином великого Союзу..." Наприкінці вона сказала слова, що мене схвилювали:

– Товариші судді! Я ніколи не погоджуся з товаришем прокурором, щоб підсудного розстріляти. Погляньте у його милі очі, а це – душа. Там нема і тіні бандита, якого змалював прокурор. Тому прошу вас щиро вжити до підсудного Куделі набагато гуманніший вибір кари.

Після кількахвилинного засідання колегії суду прочитано постанову. Вирок – десять років позбавлення волі у віддалених районах СРСР.

29 Зам. 5156

Після суду потрапляю у 34-ту камеру на третьому поверсі, де містилося 238 в'язнів, зустрічаюся із друзями, односельцями. Тут – рідний брат по матері Павло Горобчук, що був засуджений на 5 років за зберігання зброї, Олекса Приступа, Василь Борисюк, Федось Павлюк, Андрій Кревський і Сава Єфимчук, які мали по 10 років за причетність до Організації українських націоналістів. Як і в слідчій камері, всі роздягнені догола, в одних трусах, задихаються без повітря, хоч камера більша і з двома вікнами. В'язні так само мусять спати "валєтом", а дехто сидячи. Це була жива могила...

21 червня, субота. Із сусідньої камери стуком азбукою Морзе передали, що до них вкинули когось із новачків, який твердить відкрито, що сьогодні–завтра почнеться війна. Ця небуденна новина пошепки облетіла всю камеру, у в'язнів зажевріла надія на волю. Але хтось із старших сказав, що це енкаведисти вкинули провокатора.

У нашій камері одне вікно було без дашка з дощок. Коли він упав, тоді шибки хутенько замазали фарбою, але найменші угорі лишилися чисті.. Отож, коли в'язень в'язневі вискакував на плечі і ставав на повний зріст, то міг виразно бачити усе навкруги. І ось наші відважні спостерігачі повідомляють, що біля Рованецької церкви, що була як на долоні, косять зелене недоспіле жито, вантажать на вози. Натомість сунуться тягачі із зенітками, їх встановлюють під широко розгалуженими липами довкола церкви...

Боже, що буде далі? Як грім з ясного неба, поблизу бахнув постріл, вітер приніс у камеру запах пороху… Спостерігачі повідомляють, що на вишку піднялося двоє енкаведистів і зносять сходами труп наглядача, який покінчив самогубством. За ними скоренько вибралася нагору жінка з відром та онучею. В'язні надто відважно продовжували нагляд, і це закінчилося трагічно. Запримітивши у нашому вікні голову в'язня, новий вартовий вистрілив у вікно. Куля вдарилася у стелю, скло з брязкотом посипалося в камеру. Його часточки висікли очі нещасного, що упав з плечей товариша. Жертвою став житель села Олика...

22 червня вдосвіта у велику 34-ту камеру на третьому поверсі, де карались 238 в'язнів, крізь замазані фарбою шибки і ґрати із двох невеличких вікон під стелею ледь-ледь пробивалося тьмяне денне світло. За тюремними приписами в'язні мали спати, але у задушливій камері мало хто поринув у сон. Хтось умліваючим голосом просив пити, хтось рятував від задухи товариша, метляючи мокрим рушником, хтось уві сні чи вочевидь проклинав душогубів… Дерев'яна стеля не рятувала від розпеченого сонцем бляшаного даху.

Літній поважний селянин Василь Мазурець із села Теремно схилив голову до колін і з його грудей стогоном вирвалися слова: "Боже наш, коли ж кінець цим мукам?" І раптом ми почули гул літака і гуркіт поблизу. Вибух був такий сильний, що стеля загойдалася, як на пружинах. На голови посипалася штукатурка. Усі посхоплювалися на ноги…

На подвір'я поза тюрмою на Луцьк падали бомби великої сили. Бомбардування не припинялося…

В'язні мліли від спраги, охорона не заявлялася. Приблизно о 16-й потужна бомба розбила північно-західне крило в'язниці, у камерах на нижньому і другому поверхах вилетіли двері. В'язні опинилися у коридорі. Грубезні стіни склепінь уздовж коридорів порозколювалися, тюрма ось-ось могла завалитися і заживо поховати тисячі в'язнів.

Під нашою камерою загукали хлопці:

– Чого сидіти. Всі уже на волі!

За 10–15 хвилин в'язні повиламували усі двері на трьох поверхах.

Мене ніби струмом ударило. Здалося, ніби наші підпільники прибули нас визволяти. Зірвався на ноги і всією силою рук та грудей навалився на двері.

– Друзі! Ламайте двері! Воля!!!

Хтось радив цього не робити, але я зухвало вигукнув:

– Барани… Добре вам тут, сидіть далі!

На заклик піднялося не менше сотні в'язнів, але наші зусилля були марними. Тоді я беру з найбільшої параші коробку, окуту міцними обручами з двома вухами. Двоє юнаків тримають ту парашу, націлену на середину дверей, а ми – півсотні людей – під команду "Раз! Два! Три!" вдаряємо по дверях, що переломлюються надвоє.

Всі в'язні у коридорах, нема де голці впасти. Знаходив батько сина, брат брата, друг друга. Обійми, плач, радість, надія на волю...

І тут я відчув усім своїм єством, що ми приречені, але ніхто з друзів не поділяв мого передчуття у такому хаосі. Навіть Сава Єфимчук.

– А я не думав, Колю, що ти такий боягуз, – щиро здивувався він.

Люди вірили, що війна принесе волю. Коли Гітлер напав на Польщу, то польські власті на третій день позвільняли усіх в'язнів, у тому числі з Луцька, навіть тих, хто мав довічне ув'язнення. Але хто так думав, обманював сам себе...

Коли пекуче сонце ховалося за обрій, бомбардування стихло. Енкаведисти повилазили зі своїх схованок і почали стріляти по в'язнях:

– По мєстам, по камєрам!!!

На нашому коридорі троє убитих, кілька поранених. Усі знову в незамкнених камерах.

– Кто только шаг ступіт на корідор – будєт расстрєлян! Сідєть спокойно до особого распоряженія!!!

Усю ніч і ранок було тихо. Тільки десь біля дванадцятої години у понеділок 23 червня наказали усім виходити з речами. Спускаючись сходами, зауважив через вікно замаскований зеленим гіллям кулемет на західному мурі, обвішаних гранатами енкаведистів.

– Їй-Богу, нас ведуть на розстріл, – кажу до односельчан.

Мій друг Олекса Приступа аж скипів:

– Комусь іншому, Миколо, я не дивував би, а тобі дивую, що панікуєш й інших у паніку вводиш. Такого бути не може! Що на це сказав би світ!

Спускаємося нижче, чуємо голосні вигуки:

– Вніманіє! Вніманіє! Кто задєржан, слєдствєнний, суждьоний по статьям 54-11-2, то єсть за контррєволюционную дєятєльность украінскіх буржуазних националістов – виході в лєвую сторону, на западний двор, все остальниє – вправо, на восточний двор!

Іду направо. Тут зібралося майже 600 в'язнів. Коли вивели усіх, вганяються до нас кілька охриплих начальників:

– Кто із вас нє понял і ошибочно сюда зашол, но обвіняется за контррєволюционную дєятєльность по статьє 54-11-2, виходітє! Будєм провєрять і кто окажется таковим – расстрєляєм!

Чую голоси:

– Гражданін начальнік, я нє понял!

– І я, – іще хтось.

Вийшло людей зо двадцять. Їх погнали коридором на західне подвір'я, де раптом, як грім з ясного неба, затріскотіли кулемети, пролунали вибухи гранат... Страшний крик тисяч в'язнів...

Вище тюрми летіли шапки, шматки людського тіла... І так кільканадцять хвилин там клекотіло, наче у пеклі... Ми на східному подвір'ї підхопилися на ноги...

– Ой-ой-ой!!! Боже наш!!! Рвуть гранатами! Варвари! Душогуби! Світ такого не чув і не бачив! Люди, рятуйтеся, хто як може! – заволало з натовпу багато голосів.

У ту ж мить група в'язнів, 40–50 осіб, кинулася до дерев'яної брами, яку можна було силою легко повалити, але застрочив кулемет – і всі вони були скошені, не сягнувши мети.

А далі кулі посипалися невідь звідки… Бачу, як спритні хлопці приставляють до східної стіни, найдовшої, дошки з-під розбитої кошари для прогулянок, і по тих дошках піднімаються на мур, пролазять через колючий дріт у чотири ряди і переплигують на той бік, на волю, щоб переплисти Стир і зникнути від переслідування катів. (Як потім мені стало відомо, серед тих щасливців були Антон Кротюк з села

Литва (тепер Сарнівка), Філат Міщук з Садова, Василь Семарук із села Конюхи Локачинського району та інші герої, котрі давно відійшли у вічність).

Я дивлюся, як утікають через мур. Підбігаю до стіни, піднімаюся за дужим юнаком, але його скошує куля. Мертвий падає на мене. Ми обидва летимо униз...

Я ще встиг піднятися, відбігти кілька кроків з нахиленою головою, ховаючись від куль... На мене падають убиті. Один накрив мою голову. Його тепла кров стікає на мої вуста, обличчя, відчуваю її терпкий смак. А зверху ще падають трупи, відчуваю їх непосильний тягар. Якщо куля не влучила, то трупи задушать – ворухнулася думка...

Ще довго стріляли по людях, що металися туди-сюди, як загнані олені, збиваючи з ніг одні одних...

Поранені благали добити їх...

Хтось набожний просив у Господа прощення і царства небесного, а дехто закликав до помсти дияволам...

Лежачи під трупами, я чув безперервно глухі постріли на західному дворі. Це з револьверів добивали поранених. Коли там закінчили, перейшли на східне подвір'я. Катів було з десяток, кожний спритно підбігав до пораненого і пускав кулю в лоб. Поранених було багато. Були й такі, що мали незначні подряпини, але варто було катам побачити на комусь свіжу кров, стріляли, не питаючись.

Достріляли і тут.

Чую знову п'яний вигук:

– Вніманіє! Вніманіє! Кто живой – поднімайся, больше расстрєлівать нє будєм...

І так повторювалося кілька разів. В'язні вилазили з-під трупів, піднімались, мов з хреста зняті. Виліз і я. Побачив чимало людей, які п'ятірками стояли біля вхідних дверей тюрми. Коли я підійшов до живих у п'ятірку, то біля своїх ніг побачив труп свого тестя Сидора, у нього вирвало усі нутрощі...

Енкаведисти металися над убитими тілами, у декого по два пістолети, озвіріло кричали:

– Работать будєтє!

– Будемо, – почулися голоси.

Нас загнали у камери нижнього поверху. Ще довго бігали кати по камерах, придивлялися, впізнавали “політічєскіх”. Забирали і тут же розстрілювали.

Довго не довелося чекати. П'яні від крові людської чекісти кричать:

– Виході на работу!

Виходжу слідом за братом Павлом і Сергієм Прусом (студентом Луцької гімназії із села Піддубці) на західне подвір'я. Боже ж ти мій, що я тут побачив! Людський розум не спроможний збагнути і передати… У жодному сні чи фільмі не побачити мені вже такого видива, від якого можна збожеволіти...

Величезний двір застелений горами трупів, здебільшого пошматовані на кусні тіла. Довга стіна двоповерхового крила уся від низу до верху забризкана кров'ю, обліплена мізками, м'ясом, на даху, на ринвах, на деревах висять кишки, під ногами калюжі крові... Цю м'ясорубку найбільше спричинили і приспішили незлічені гранати, що їх скинули енкаведисти на голови щільно збитої маси в'язнів з вікон другого поверху.

І почалася під командою катів нечувана робота. Глибокі ями – вирви від німецьких бомб – тут же у дворі поглиблювали, побільшували вздовж і вшир і туди зносили трупи, шматки тіл, посипаючи все це негашеним вапном, яке було заздалегідь сюди завезене ще перед розстрілом. Мало було уцілілих покійників... Не передати, як ми виглядали, коли один одному піддавали на плечі кавалки кривавих тіл, і кров текла по ногах, поки донесеш до ями. Для трупів без рук і ніг хлопці використовували віконні рами від розбомбленої тюремної канцелярії.

Уже під вечір 23 червня, коли ми добралися ближче до стіни тюрми, під сподом кількох трупів знайшли живого! Він зорієнтувався і благав: “Друзі, я буду з вами”. Енкаведист дивився в інший бік і не помітив, коли він підвівся. Мученик з того світу воскрес. Потім знайшли другого – він був поранений.

Але цього нещасного помітив наглядач. Просився помилувати, у нього жінка і малі діти, благав дати йому води, але душогуб відвів його, вистрілив у голову і чоловік упав до ями.

Виносили трупи з конюшні, що була поруч, у дворі.. Там було 73 закатованих зі скрученими дротом за спиною руками. Це були засуджені на смерть, яких замучили у перші години початку війни. Їх не стріляли, а тишком-нишком закололи багнетами. Багатьом спотворили обличчя до невпізнання.

Похорон останків жертв ми ще закінчували у вівторок 24 червня і кожен з нас думав, що після закінчення цієї роботи і нас постріляють, щоб не було свідків того, чого Луцьк за свою тисячолітню історію ще не чув і не бачив. Але так сталося, що ми навіть не зауважили, коли зникли кати-більшовики, які вчинили такий нечуваний злочин.

25 червня, надвечір у середу, заявилися німці на подвір'ї Луцької тюрми. В'язні заметушилися. Німці, помітивши рух, сказали через перекладача, щоб усі йшли по своїх місцях, спокійно спали, а завтра після сніданку будуть відпускати додому.

Боже милий! Дороге для кожної людини життя, але незрівнянно дорожча воля! І, дочекавшись її, я тихо плачу і думу скорбную мою моєму другу передаю… Цим другом-побратимом останніх днів, які минали на лезі життя і смерті, був Богом посланий однодумець Сергій Прус із села Піддубці, який, вітаючи довгождану волю, кинувся мені в обійми і, ридаючи, мовив:

– Миколо! Що ж буде, коли я повернуся додому, що скажу рідним моїх друзів, які всі отут, у цих могилах… Сімнадцятеро людей… Легше було б мені тут з ними лежати, ніж таку муку переживати...

Усю ніч ми не спали.

26 червня вранці усі в'язні вперше, після чотириденного голодування, покуштували солодку каву з білим хлібом.

Ми з Сергієм пішли оглянути двір, на якому два дні тому творилася розправа із застосуванням гранат. За кілька метрів від стіни ще тлів повсюдно одяг, поскидуваний на купи. В одному місці я підняв тліюче пальто. З нього випало кілька пальців руки і кілька грудочок цукру. Сергій підняв чисту, без взуття і шкарпетки, ступню ноги, відірвану від першого суглоба. Скрізь – у смітті і піску, гравії, попелі бачили чимало шматочків святого тіла наших друзів і братів-українців. Пішли ще раз до стайні, звідки виносили 73 трупи. Там у видолинку, витоптаному кінськими копитами – калюжа крові під засохлою плівкою.

– О, Москво, зміюко несита, що п'єш нашу кров віки, не даєш нам ні жити ні вмерти, – з болем і сумом вимовив Сергій, зненацька ступивши у цю калюжу.

Німці усіх разом не випускали, тільки малими групами через п'ять-десять хвилин. І то тільки тих, хто із західних районів, бо у східних ідуть ще бої. Але серед нас не було нікого з тих місць.

Йшли ми з того пекла закопчені, скривавлені, зарослі, страшні від пережитого. Люди сахалися нас.

Німецька армія хмарою сунула на схід. Добрели ми до колонії Людвішин. Тут німці нас затримали, обмацали. Заборонили йти центральною дорогою. І якийсь штабний чин сказав:

– Ідіть додому. Оріть, сійте хліб, а німців не стріляйте!

Ці слова були для нас невторопні. Потім усе з'ясувалося. Уже надвечір я на порозі своєї хати, мама тулить мою голову до свого серця.

– Ми молилися за тебе...

Хотів поцілувати свою однорічну донечку Віру, та вона злякалася – закричала різними голосами.

Не можу передати словами свого найбільшого болю… Коли селом пішов поголос, що я повернувся додому, поприбігали дружини моїх друзів, які загинули: Олекси Приступи – Євгенія і Василя Борисюка – Марійка. Їхньому розпачу не було меж, вони рвали на собі коси, билися головами в дерева. Люди як могли заспокоювали, не даючи покінчити з життям. Це були зовсім молоді жінки, які недавно вийшли заміж, не мали ще дітей.

Матуся Федося Павлюка істерично голосила:

– Ой сину, мій сину, за яку провину?.. Ти ж нікому не заподіяв зла...

Після повернення додому я дістав замурований на печі у комині свій ще польський “детефон” – радіо зі слухавками, – розтягнув антену, слухаю 30 червня 1941 року, в понеділок: “Говорить Львів! Проголошення акту Української самостійної держави...”

Хор співає національний гімн “Ще не вмерла Україна”.

Я схопився з постелі на ноги, став ридати вголос і стукати у відчинене вікно, за яким у саду сиділи у холодку дружина, мама, ще якісь люди. Коли вони прибігли в хату, я не міг вимовити ані слова.

– Що з тобою? Що болить?

Хтось подає воду – і я нарешті оговтуюсь.

Нічого мені не болить, а плачу від щастя, бо вже є Українська держава... А плачу тому, що цього не почули ті, хто загинув у Луцькій тюрмі. Як міг я тоді думати-гадати, що через шість років знову буду у тій самій Луцькій тюрмі, у тих самих камерах, на тому самому подвір’ї і в тих самих більшовицьких руках. Але це вже інша тема моїх спогадів.

Микола КУДЕЛЯ

ПЕКЛО КОЛИМИ

…Ешелон, набитий в’язнями, у столиці довго не затримувався. На наше стукання у двері вагона з благанням подати води, бо люди мліють від спраги, Москва відповіла байдужою мовчанкою.

Не пам’ятаю, скільки часу пройшло, скільки пережито днів і ночей неймовірної літньої спекоти. Ми опинилися у великому північному місті – Новосибірську. Зупинка тривала більше доби. Засуджених викликали з речами і під дулами автоматів вели у міську лазню помитись, підстригтись, а головне – провести дезінфекцію одягу, що було вкрай необхідно.

Невимовно страшна, неймовірно пекельна була ця дорога на Колиму! Найсильніші фізично в’язні тратили сили, здоров’я, в’янули, як трава на сонці.

Не помилюсь, що від Новосибірська було ще добрих дві частини такого тернистого шляху до пункту призначення.

Цікавою була переправа через ріку Амур. З огляду на те, що не було моста, увесь ешелон перевозився на поромі. Кожний вагон з людьми автоматично спускали краном на низ, пором перевозив до другого берега, там так само підіймали і встановлювали на рейки залізничної дороги, що тяглася до Ванінського порту, де був величезний пересильний табір в’язнів зі всього Союзу. Звідси вже на кораблях відправляли етапи по всій Колимі – на шахти, добувати золото та інші метали.

Ця залізнична магістраль від Комсомольська-на-Амурі до Ванінського порту була збудована нещодавно. Я мав нагоду спостерігати на відстані трьох, а може, й більше кілометрів, як уздовж залізничного полотна стояли покинуті бараки із вишками – свідки страшного геноциду комуністичної системи. Як стверджували очевидці (із тих, що не вилазили з таборів), тут під кожною шпалою лежать кості замучених.

Майже півтора місяці пройшло, як мене в те пекло занесло... Точніше, 43 дні і ночі, довгих, як роки мук і біди. І сам не знаю, за що така кара? Адже нікому зла не вчинив. Нікого не обікрав, не вбив, лиш понад усе любив Україну, її великого сина Тараса, свій нещасний нарід і свою родину.

19 серпня, на свято Преображення Господнього – Спаса, написав першого листа до рідних із великого пересильного табору – Ванінського порту. У листі повідомляв, де знаходжусь і хто зі мною є з найближчих земляків. Це – Іван Ковальчук з села Боратин (Веселе), чоловік моєї двоюрідної сестри Ніни, Олексій Собуцький із села Коршів Луцького району і Андрій Метеха з села Борохів Ківерцівського району. Передавав поіменно привіт рідним та близьким і щиро просив усіх допомагати ростити і доглядати моїх малих діток – Віру і Павла.

Закінчувався лист словами: “...А прийде час, я повернусь і всім віддячу! Я вірю в це – призначену свою долю... Ваш довіку Микола”. (Цей лист, як і всі інші з Колими, а їх, без перебільшення нараховується біля 250, збережені до сьогодні – завдяки світлої пам’яті дружині Мотрі).

Перше враження від табору, де знаходилась понад 25 тисяч в'язнів, було гнітюче. Вся влада у зоні належала внутрішній службі табору, так званим "сукам". Це був злочинний елемент – рецидивісти, які пішли на згоду з кагебістами. Вони ходили чисто одягнені, відгодовані, кожний з них носив вистругано-го біяка, такого як до ціпа для молотьби снопи.

Не можу оминути такого епізоду. До обов'язків внутрішньої служби "суків" належала щоденна перевірка зеків. Вони киями виганяли із бараків в'язнів і гнали п'ятірками за зону, у чисте поле, при тім, насолоджуючись, шмагали своїм ціпком не одного за найменшу провину! У полі кожна п'ятірка мусила ставати на коліна і класти голову на землю. З усіх кінців лунала команда охриплих голосів: "Падай, падло! Падло, падай! Падай, падло!"

Коли хтось не так ліг, на нього падав той біяк, як грім з ясного неба. Кажуть, що трагічне і комічне ходять поряд. Уявіть, як десь у гущі цього лежачого натовпу хтось заспівав: "Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек"... Влучно і дотепно кинутий виклик катам людським! Честь йому!

Митарства у таборі "Ваніно" тривали три тижні. Настав день відправки до Магадану. Невільників погнали на пристань, де стояв корабель "Ногін". Пам'ятаю вузенький трап, який вів на палубу. Йти треба було по одному, просто до отвору – входу в трюм. Це вже пізніше я довідався, що треба було зразу хапатися за драбину, щоб не скалічитися. Я ж тільки наблизився до тієї пащі звіра (інакше той вхід у трюм назвати не можу), як натренований кулак отого "Васьки Буслаєва" із книги Євгена Гуцала "Мен-тальність орди" з усієї сили опустився на мене, зіпхнувши у ту діру. Добре, що я встиг кинути поперед себе мішок з одежею. Лечу по крутій драбині вниз, стукаюсь головою об щаблі, падаю на свій мішок. Після того – ґулі на голові, як кулаки. У трюмі напівтемно, чується стогін і прокляття катам. У людей поламані руки, ноги. На залізній долівці між живими троє трупів – двоє естонців і українець.

Нестерпна задуха. Корабель розгойдує на хвилях, кидає з боку в бік. Від незвички все, що є все-редині, вивертає назовні. Сморід неймовірний, люди втрачають свідомість. Дошкуляє морська хвороба. Я особисто переніс її вкрай пекельно. За кілька діб, поки корабель доплив до Магадана, а це якихось 2000 кілометрів, ні крихітки не міг проковтнути, було своєрідне голодування. […]

Столиця Колими. Скільки мільйонів невинних людей заграбано потайки у вічну мерзлоту за роки сталінських комуністичних репресій – один Бог знає. Всі вони, знищені голодом, холодом, хворобами, знущаннями, катуваннями, знайшли свій вічний спочинок під мовчазними снігами, без могил, у незлі-ченних таборах несходимої Колими.

Магадан – великий морський порт (Нагаєво). Звідти, після короткого карантину й обмундирування у зеківську форму, етапами на кораблях невільників розсилали по всіх таборах Колими.

На підніжжі міста нас, велику колону висаджених із корабля "Ногін", оточили озброєні автоматами кагебісти із собаками. Залунала команда: "Шаг вправо, шаг влєво – считается побєгом, оружие прімєня-ется бєз прєдупрєждєнія". […]

На третій день перебування у таборі Магадана нас, кількасот в'язнів, повели, чи, правильніше, по-гнали, як скотину, в лазню. І там сталася для мене прикра, болюча втрата: річ, яку я беріг як зіницю ока, яка була для мене дорожча за золото, загубилася. Це була пам'ятка із Львівської тюрми – безцінний дар від нескореної націоналістки, козачки Олени Степанівни, з якою ми видавали підпільну газету "Воля в'язня".

Не пам'ятаю, чи то я попросив, чи, може, сама Олена зі своїми подругами по камері вишила мені чудову хусточку, яка символізувала моє невольниче життя. На хусточці зображено вікно у чорних ґра-тах, по ґратах капає червона кров, яка заливає всю долівку, все навкруги; зверху напис: "Луцька тюрма № 1". Внизу, поміж потоками крові, викарбувані цифри: 1939, 1940, 1941, 1947, 1948 – роки мук і кату-вань Миколи Куделі за любов до України і її великого сина Тараса Шевченка.

Ця хустинка була так досконало вишита, так вміло були дібрані кольори ниток, з таким смаком і знанням, що найбільші, мабуть, знавці захоплювались би роботою майстринь.

Цю реліквію не вдалося зберегти, бо ніхто з бувалих в'язнів не підказав, що тут ми розпрощаємось зі всім домашнім – одягом, взуттям, речами...

Всі речі з дому, що для кожного з нас були святощами, лишились на глум катів. Вони все це перекидали, шукали щось коштовне, забирали до своїх липких рук. Все інше спалювали. Десь там, у тому попелищі, зотліла і моя хустиночка мила...

За тою реліквією, раритетом, таким символічним у долі моїй, жалію, тужу і тепер, коли пишу рядки оці. Адже це був би найдорожчий експонат у моїй світлиці Кобзаря. Той жаль за хустиною, вишитою на щастя і долю мою, супроводжує мене п’ятдесят чотири роки. Не забуду про це до кінця свого життя.

Магадан був безмірним ковшем, який наповнювався кожного року людськими долями, наче добірним зерном. Звідси їх етапами вивозили на перемол до московського імперського маховика, найстрахітливіших місць колимських таборів часів сталінських репресій. Ніколи не зітруться з пам’яті їх назви: “Бутугичаг”, “Серпантинка”, “Вакханка”, “Галімий”, “Хатарен”, “Індустріальний”. Тут у шахтах-копальнях, добуваючи золото та інші метали, гинули тисячі людських душ.

Десь у середині жовтня того закарбованого у серце 1948 року нас, більше ста в’язнів, під дулами автоматів і собак женуть схилами сопок у порт Нагаєво, вантажать на корабель “Советская Латвия”. Знов те саме гойдання, закачування на морі, виривання всього, що є в шлунку. Така мука тривала майже три доби. Нарешті корабель причалив до свого місця призначення – пристані “Пьострая Дресва”. Нас висадили на берег, загнали в бараки; ми пройшли медичну комісію, яка була, як мовили “блатні”, тільки для “понту”, тобто для показу, бо всіх мусили визнати працездатними.

Звідси, з цього порту, тяглася через сопки звивиста траса в Омсукчанські табори, і вже бортові машини доставляли людей на місце праці.

Певно, не було на світі людини, безправнішої за колимського в’язня-каторжника. Хто сюди потрапляв до здоху Сталіна, назад не повертався. Навіть, якщо комусь і вдалося вижити в цьому пеклі, він не мав права виїзду, змушений був підписатися про нерозголошення державної таємниці. Забути усе, що бачив, чув і пережив у таборах. Обітниця скріплювалася гербовою печаткою. Такий “щасливець” мав право забрати свою сім’ю, якщо мав, і доживати свого віку на “чудній планеті”, де, як мовилося, закони тайги, а судді – білі ведмеді.

Майже чотири місяці пекельної дороги, неймовірних страждань, які, здавалось, непосильні жодній істоті. Нарешті опинились у таборі “Галімий”, що за 60 км від згаданої мною пристані Охотського моря.

Табір знаходився на відстані півтора кілометра від траси, яка тягнеться аж до самого районного центру – міста Омсукчана, за яким далі були табори “Хатарен” та “Індустріальний”. В цих трьох таборах каторжники працювали на шахтах, копальнях, добували вугілля, а також олово, золото, вольфрам, каситерит та інші кольорові метали. Недалечко від головного табору “Галімий” знаходився “лагпункт № 2”, де було два табори – чоловічий і жіночий, поруч знаходилася “обагатітєльная” фабрика для промивки руди, яку сюди доставляли із копален і шахт. Метал зсипали у торбинки, і літаки все це, здобуте каторжанами за “баланду”, вивозили “совєршенно сєкрєтно” на материк.

Була ще одна споруда, про яку мушу згадати: на шляху до Омсукчана над самою трасою був збудований великий барак, так званий ОП (“оздоровітєльний пункт”), куди привозили всіх “доходяг” із таборів на місяць відпочинку. Я був частим “гостем” цього ОП, тому розповім про нього детальніше трохи далі.

Табір “Галімий” був найбільший у цьому районі, він нараховував біля трьох тисяч в’язнів. Мабуть, цей табір відрізнявся від багатьох інших, тому що тут переважав інтернаціоналізм, скупчення багатьох народів – естонців, литовців, латишів, татар, інгушів, чимало кавказьких національностей, були навіть із Зеленого Клину.

Особливо важко було українцям. За слово, мовлене рідною мовою, їх обзивали “контрою”, “бандьоровцами”, табірне начальство нацьковувало на них, мов собак, усіх кримінальних злочинців. Тут виникає просто парадоксальне питання: “Чому?” Відповідь очевидна: вся влада зверху донизу була великою бандою злочинців, схожою на тих же “блатних” і “сук”.

Важкі спогади залишилися у мене про табір “Галімий”. Його зона займала кількагектарну площу, обнесену навколо високою стіною з колючого дроту, з численними вишками для наглядачів. Безліч однотипних бараків, збудованих із круглого лісу, кілька бараків ще недобудовані, без даху, так що проблем з “квартирами” для нових поселенців не було.

Перші двадцять чотири години за ворітьми табору № 1 були більш як вражаючі. Саме з якоїсь ділянки прибула зміна шахтарів з роботи, всі вони мали жалюгідний вигляд, страшенно вимазані в чорну сажу, тільки очі і зуби поблискували, засвідчуючи, що це людські істоти. Я не стримав своєї цікавості, підходжу до одного, питаю: “Що з вами?” Його відповідь була коротка: “І ти завтра будеш такий”. Я мимоволі здвигнув плечима, не хотів вірити. Пізніше я переконався у правильності цих слів – шахтарі не мали електричних ліхтариків, а користувалися коптилкою. Це була звичайна консервна бляшана банка з-під американської свинячої тушонки, до якої причіплювався дріт, наливалась якась мазута-солярка; кусник вати з фуфайки чи бушлата слугував за гніт. Ту вату підпалювали, і з таким світлом шахтар йшов у шахту і дванадцять годин мусив працювати. За той час кіптява просочувалася у кожний рубчик одежі, обличчя, яке не було захищене; вата у фуфайці, штанах була наскрізь чорна, сажа від кіптяви проникала до самого тіла. Людина, хай мені дарує дорогий читач за вислів, була схожою на справжнього чорта в пеклі.

Дуже мені було жаль, що ні один з тих близьких моїх друзів-земляків, з якими із самого Львова, початку мученицького етапу, прийшлось випити гірку чашу болю, страждань, бути на лезі життя і смерті, не потрапив у той барак, в ту бригаду, куди закинула мене нещасна доля. А в неволі, як каже поговірка, “не май сто кіп у полі, а май друзів доволі”. Мої друзі по духу були розпорошені по інших омсукчанських закладах повільної гибелі.

В цю першу добу вступу в “доблесні” шахтарі я мав нагоду побачити, почути багато такого, чого і в сні не присниться. На другий день під стукіт зловісної рейки – вихід на роботу в нічну зміну. Нарядник на увесь голос вигукує прізвище кожного, а той відгукується своїм ім’ям та по батькові і скоренько підбігає у свою п’ятірку. Після цього ритуалу відкриваються навстіж табірні ворота, за ними охоронники, з автоматами і собаками, перераховують п’ятірки. І тут же знайомий окрик: “Шаг влєво, шаг вправо считаєтся побєгом, оружие прімєняєтся...”. Коли колона рушає, кожний хоче бути попереду ряду, щоб не кусали собаки. В цьому випадку я був найбільше нещасний. Поранена кагебістами у 1947 році права нога хоч і загоїлась, але я став калікою. Нога була на 5–6 сантиметрів коротша, і нижній суглоб не згинався. Цей дефект був причиною мого постійного відставання. Йдучи на роботу та з роботи, як я не старався бути поруч з тими, хто мав здорові ноги, залишався завжди заднім, на шарпання тренованих злючих собак.

Віддаль від табору до шахти була близько кілометра. Колимські шахти-копальні відрізнялися тим, що тут не треба було спускатися вниз у підземелля, а, навпаки, підніматися високо на гору – сопку, де були штольні чотирьох дільниць. Наша бригада займала першу. Новачки, в тому числі і я, отримали від інструментальника консервні банки-коптилки, які треба було заправити, і совкові лопати. Один з помічників бригадира завів мене у вибій, де шахтар бурив дальше прохід і дав завдання: руду, що залишилась від попереднього вибуху, перекинути на чотири-п’ять метрів ближче до вантаження вагонки. Вперше в житті почувши такий разючий гуркіт і торохтіння бурильного молотка, опинившись серед страшної пилюки, я затулив вуха обома руками, голову сховав у бушлат, щоб не задихнутись пилом. Наївний, думав, що ось-ось бурильник скінчить свою роботу і піде геть, тоді можна буде працювати.

Саме в той час появляється один з тих помічників-підганячів і питає мене, чому я не працюю. Я переконливо, від душі, пояснюю, що від такого пилу зразу, з першого дня можна задушитись. От зараз бурильник піде звідси, і я виконаю своє завдання.

Цей “добряга” зрозумів мою наївність і так іронічно сказав: “Ти, новачок-мужічок (тут додав своє масне блатне слівце), нічєго нє понімаєш, бурільщік отсюда нікуда не уйдьот, он будєт здєсь буріть до конца смєни, і ти пріступай к работє”.

Я зрозумів, що розпочинається незбагненне страшне пекло на Колимі. І воно справді почалося... 12 годин непосильної тяжкої праці у кіптяві, в пилу, на тринадцятиградусному морозі в шахті (в ній однакова температура влітку і взимку), та ще 1800–2000 метрів над рівнем моря, де розріджене повітря, де найсильніша людина пробіжить 50 метрів і задихається, немає чим дихати; цинга, від якої непомітно випадали зуби. Треба було пережити пристосування організму до клімату, в декого цей процес тривав близько року. У мене особисто така стадія тягнулася майже вісім місяців, аж до травня 1949-го. Увесь той час все тіло було опухле, ноги, як колоди.

Зима 1948–1949 років була страшною. В'язні гинули, як мухи, дошкуляв голод. Мені теж судилося пережити лихо. Після місяця каторжної праці я став через голод виснажений, виконувати тяжку працю було не під силу. Одної зміни мене і в'язня-литовця бригадир вислав очистити забій, де було багато руди. Як ми обидва не старались, але таку кількість відкинути на три метри не було сили. Прибігає один з тих підганячів і з усієї сили б'є палицею нас обох по плечах: "Давай работать! Я нє уйду отсюда, пока не будєт очищєн забой". Боляче згадувати: скидаю бушлат, фуфайку, лопата бряжчить об камінь, більші каменюки руками переносимо, відкочуємо. Коли робота була закінчена, я став увесь мокрий. Витираю піт з чола, одягаюсь, падаю на те каміння і вмить засинаю.

Будить мене бурильник: "Сматывай отсюда!" Прокинувшись, відчув дрож у всьому тілі, йти на вечерю в їдальню вже не було сил. Всю ніч трималася температура, нічого не пам'ятаю. Вранці, ледь тримаючись на ногах, йду в санчастину. Лікар, яка вела прийом, була надзвичайно доброю, співчутливою людиною, про неї я пізніше писав у листах до дружини, називаючи її ім'я як свого рятівника. Вона, оглянувши мене, заломила руки з таким неприхованим жалем: "Боже! У вас двостороннє запалення легень". І, не гаючи жодної хвилини, покликала санітара, щоб той швиденько поставив приставне ліжко у переповненій палаті лікарні, тут же, за стіною амбулаторії.

Поклавши у ліжко, ця Богом послана жінка вкрила мене кількома ковдрами. Тут же появилися теплі грілки, уколи, ліки; пригадую, на другий чи третій день я став почуватися краще, встав і вийшов у коридор, де був туалет. Вона, побачивши це, скрикнула з якимось материнським застереженням, що мені не можна навіть на секунду вставати з постелі, при потребі – кликати санітара. Так я був урятований завдяки благородній душі, яка не з добра завербувалася в пекло Колими допомагати таким, як я.

Через п'ятдесят чотири роки, пишучи оці рядки, думаю: якщо вона жива, та душа добра, то хай Господь вділить їй якнайбільше щастя! Якщо на тому світі, нехай буде їй легко.

Лікуючись, я став свідком багатьох смертей каторжників. Тодішня зима була вкрай сувора – страшні хуртовини, заметілі, морози; багато людей вмирало. Не дозволяли вивозити трупів за зону, їх заховували під снігами вічної мерзлоти. Чекаючи погоди, ці трупи виносили і складали у штабелі за стіною лікарні, під самою огорожею з колючого дроту, близько сторожової вишки, щоб подалі від сторонніх очей.

Розкажу про деякі свої пригоди, а їх було так багато. Наче фантастичні сни, і досі рояться вони в пам'яті, такого не побачити в жодних фільмах.

Це було в один із перших днів каторжних робіт, коли голод дошкуляв так немилосердно, що за кусник хліба, здається, віддав би життя. В їдальні був ремонт, то днювальний приніс у барак бачок з їжею; кожний підходив з мискою, той черпаком наливав і разом вручав в'язню пайку хліба. Я, отримавши своє, підніс до своїх нар, поклав, аж у ту мить чую оклик: "Ти, мужик, тєбя зовут". Я тільки оглянувся – моєї пайки хліба вже немає... І тут, у цей фатальний момент, спрацьовує мій вроджений, відчайдушний інстинкт: схоплюю свою миску з гарячою юшкою і жбурляю в злодія.

Боже мій! Як кинеться він на мене, мов зранений звір. На допомогу йому прийшли такі ж бандити зі всіх сторін, збивають мене з ніг, у мене з носа тече кров, обома долонями захищаю обличчя, щоб не повибивали зубів, очей, трачу свідомість... Добре, що підбіг днювальний і порозганяв їх, кажучи, що я – вже труп. Про це пізніше розповідали мені мої близькі знайомі.

Ця зграя злодюг і бандитів-шакалів не в одного беззахисного виривала з рук хліб, щоб вижити, продовжити своє існування: "Ти подохні сєгодня, а я – завтра".

Побитий, очі запливли, ледь бачу світ. Вранці йду на прийом у санчастину. Лікар, добре не пам'ятаю, на прізвище Гриценко чи Григоренко, питає, що зі мною. Я на своїй рідній, милій українській мові детально розповідаю, як стався жорстокий напад на мене. Він зі співчуттям, похитуючи головою, вислухав і сказав сісти, почекати.

Стали приходити хворі. В кого була температура, тих звільняв з роботи, іншим давав ліки, поради, а до мене ніяк не доходить черга. Думаю: "І тут я найбільш нещасний, всіх лікує, а мене немов не помічає". Але коли за останнім хворим закрилися двері, на моє здивування, лікар заговорив українською мовою, розпитав, звідки я, який термін ув'язнення. Уважно оглянувши, сказав, що перелому ребер немає, тільки сильно побите тіло; став мене повчати, як себе поводити, щоб вижити в таборі, застерігав, щоб був обережний, бо у бандитів є ножі, можуть запросто і прирізати, адже захистити таких, як я, немає кому. "Від сьогодні перестань говорити своєю мовою, розмовляй по-російськи. Лаються вони брутальною московською лайкою, лайся й ти. Нехай не знає ніхто, звідки ти, нікому не признавайся, що ти із Західної України, кажи – із Рязані чи Костроми". Порадив, щоб на своїй новій фуфайці, штанях понашивав латки, черевики поміняв на старі, бо ця банда зриває все нове з таких беззахисних. При найменшому опорі б'ють, калічать. Отримавши три дні звільнення від роботи, я лежав у бараці і дякував Богу, що у вихорі диявольського пекла ще посилав мені на допомогу доброго ангела-рятівника. Поради бувалої, з великою школою життя людини, яка не тільки вміла гоїти кровоточиві рани, але й допомагала іншим виживати в таких екстремальних умовах, стали в пригоді у моїй долі.

Голод – то найстрашніша кара для людини. За півтора місяця каторжної праці я став страшенно худим. До сих пір пам'ятаю, як у денну зміну днювальний бригади піднімав на сопку ділянки шахти обід, який складався із 300 грамів хліба і маленького кусника оселедця. З'ївши ту мізерію, тільки роздратуєш апетит. Хочеться камінь їсти, але ж каменюки не вгризеш?! Підніматись на сопку і спускатись з неї немає сил, падаєш... Коли вже людина ставала зовсім непрацездатною, і в санчастині на огляді не виявляли на сідниці в'язня м'якого тіла (тільки кості і шкіра), того відправляли в ОП на поправку. У грудні 1948 року, коли тріщали морози, мене з іншими "доходягами" відправили у той "оздоровітєльний пункт", який знаходився за 60 кілометрів від бараків, на трасі. Отож, не давали ні жити, ні вмерти.

Машина, яка нас привезла, забрала тих, хто місяць тут відпочивав. Хоч навряд чи можна назвати це відпочинком. Кожен мусив дві години в день попрацювати: піти в тайгу, зрізати деревину сухостою і принести на плечах до бараку. Інші різали дерево, кололи. Цим отеплювали барак ОП і кухню. І тут, як раніше, доводилося працювати і за себе, і за "блатних". Годували так, що і ситим себе не почував, але і голоду не було: давали по кілограму хліба, чай, кашу, рідку страву. Таке життя в порівнянні з роботою в шахті здавалося нам раєм. Як-не-як, а кожен поправився на 5–7 кілограмів. Бо ж треба було мати силу і здоров'я для дальшої каторги, яка здавалася вічною. Мабуть, тому люди спеціально калічили себе, щоб не потрапляти знову туди, звідки їх привезли на цей ОП. Я був свідком такого випадку. В той день, коли кінчався термін нашого перебування на оздоровленні, мені довелося ще з двома нещасними рубати дрова в тайзі. Через деякий час прибігає староста ОП, повідомляє, що за нами приїхала машина, тож мусимо негайно повертатися. Далі було все, як на екрані телевізора.

Один із працюючих лягає, кладе ногу на колоду, а другий рубає сокирою по нозі. І тут же передає сокиру вже покаліченому і кладе свою ногу на дерево. Напевно, з великого болю нещасний не міг втримати сокиру в руках, і вона впала на землю. Побачивши невдачу, другий в'язень хапає сокиру і сам рубає себе по нозі...

Ця картина, що вразила мене надзвичайно, все життя стоїть у мене перед очима.

Одного разу, вивозячи вагонеткою руду до бункера, я підірвав нігтя на пальці. Мушу сказати, що ця робота – відкатка руди – була надзвичайно важкою. Вагонетку необхідно було підпирати з обох сторін плечима, бо вона з'їжджала з деформованої колії, були небезпечні місця. Словом, робота вимагала фізичної сили і спритності... Оскільки я був на підміні, то не знав про всі незбагненні частини колії. От і зірвав нігтя об камінь, пропихаючи вагонетку через своєрідний тунель. Поки ми з напарником довезли руду до бункера, вся моя рука була залита кров'ю. Я підійшов до бригадира, показав йому руку і, чи то виправдовуючись, чи скаржачись, мовив:

“Я не винен, що покалічив руку. Мене ніхто не попередив, що у тому місці тунелю не можна класти руки на верх вагонетки”.

Бригадир, не знаючи моєї травми, наказує спускатися вниз, зайти у будку чергового по шахті охоронця: в нього є бинт, він і перев’яже рану. Спустився я із сопки від людських очей, дивлюся на свій палець і логічно приходжу до переконання, що за цей підірваний ніготь лікарі не дадуть ні одного дня вихідного. Вмить спрацьовує інший варіант: беру у праву руку камінець, ліву руку кладу на лежачий камінь і б’ю по пальцеві. Болить, аж сльози виступають на очах, а в голові думка: “Це ж не рубання ноги сокирою, щоб бути калікою”. З відчаю і бажання вижити почав бити по пальцеві раз по раз. Коли побачив, що у потовченому м’ясиві пальця показалась тоненька кістка, зрадів. Засміявся крізь сльози: ”Добре, що так зробив! Буду жити”.

Оглянувши рану, лікар у санчастині поставив мене на облік безтермінового лікування, аж до загоєння. Але я так не хотів того швидкого загоєння, бо це означало знову каторжну роботу, тому й посипав рану сіллю. Прикладав мило. Мабуть, догадувався про це фельдшер, який робив мені перев’язки. Догадувався, але мовчав. Бо знав про ту фразу, що стала своєрідним символом виживання у каторжних умовах: день канту – рік життя. Кантування – це уникнення якоїсь роботи всякими способами. Моє кантування тривало понад півтора місяця, але воно не вирішувало приреченої долі. Лиш продовжувало існування.

Пригадую, як нас, знесилених, вимучених, гнали в лазню, щоб потім показати спеціальній комісії по нагляду за в’язнями. Це ніби насмішка над людьми була – оця “правозахисна” комісія. Судіть самі: одна поважного віку пані – член комісії – з неприхованою цікавістю, побачивши скелети живих людей, питала: “Чому вони всі такі худі? Адже і хвою п’ють, і сланнік їдять. Дивно, дивно...”

Що ж то за благо таке було? Хвоя і сланнік? Перед входом у їдальню кожен з нас мусив випити сто грамів навару із сосни і з’їсти чайну ложку густої живиці. Це був засіб від цинги, але ніякої поживності в цих хвойних “добавках к пищє” не було.

Сама лазня була вкрай необхідна, але це завжди було видовище комічне: чисто помившись, з намиленою головою, кожний підходив до перукаря, який гострою бритвою виголював до блиску голову, бороду, під пахвами, скрізь по “указу”. Після оцієї очистки підходили до своєї одежі одягатися. Боже мій! Той увесь одяг, просякнутий наскрізь кіптявою, наче магнітом тягне до чистого обмитого тіла. Береш рукою – і руки вже чорні, насаджуєш шапку-вушанку – вже вся блискуча голова, як обсмалена головешка, обличчя у кожного в сажі.

Усмішкою долі вважав для себе, коли мене оформили днювальним у кабінеті нарядника. В мої обов’язки входило розпалювати грубку, мити підлогу, виконувати роль кур’єра (бігати до старости, бригадирів). Так було днів з десять. Але однієї ночі (а спав я в тій же кімнаті) дошкульний холод вивів мене з міцного сну. Виявляється, вночі злочинці (ті ж “блатні”) вийняли вікно, вдерлися в кабінет, викрали журнал виходу бригад на роботу, загальну картотеку. Рама зі склом лежала під стіною.

Боже мій! Що звалилось на мою голову?! Я відчував це всією душею... Нарядник був жорстокою людиною – садистом не меншим, як оті злочинці. Я негайно побіг повідомити його, що трапилося. Він приходить злющий, як звір, нічого не питає, тільки із всієї сили правицею periщить по обличчю... Від другого удару падаю. Б’є ногами під ребра з криком: “Вон отсюда в брігаду, на сопку, подихай там...”. Через якусь годину після побиття я вже був викликаний у складі бригади і погнаний під автоматами на каторжну роботу.

Про це боляче згадувати, тим більше писати. Біль голови здавався нестерпним, удар катової руки був такий сильний, що моє ліве око запливло кров’ю, опухло, більше місяця червоніло, сльозилося. Бог і доля милували: не лишився калікою без ока.

Щоб роздобути шматок омріяного хліба, я після каторжної праці йшов у бухгалтерію, де допомагав наводити порядок з документами, підшивав їх у папки (а їх у трьохтисячному таборі невільників було немало). Бухгалтери були задоволені моєю акуратністю, а в нагороду давали дещо з продуктів. Траплялися навіть випадки, коли головний бухгалтер брав у лікаря для мене звільнення на кілька днів, аби привести бухгалтерські документи у належний стан.

Де тільки не доводилося працювати мені за час каторги. У січні 1950 року потрапив у бригаду по очистці траси до пристані “Пьострая Дресва”, у так звану “чортову трубу”. Всім в’язням видали кожухи, биті валянки, шкіряні рукавиці, шапки. На десятому кілометрі від бухти моря, на узвишші замерзлої ріки нам показали палатку, з усіх сторін засипану снігом; посеред палатки – бочка з-під мазуту з трубою для виходу диму. Тут ми повинні були жити цілу зиму у тріскучий сибірський мороз. Поруч, у примітивному дерев’яному будиночку, зробленому з кругляків, жили двоє охоронців. Вони щоденно видавали нам крупи, чай, цукор. Днювальний, в обов’язки якого входило постійно підтримувати вогонь у “буржуйці”, був і нашим кухарем.

Світловий день взимку дуже короткий, тому піднімали нас охоронці ще вдосвіта. Поснідавши, ми брали лопати в руки і йшли на роботу .

Долину, в якій ми працювали, недаремно називали “чортовою трубою”. Тут протягом року постійно дув страшенний вітер – не менше 25–30 м/с. Лід був такий блискучий, що віддзеркалював, як кришталь. На ньому нічого не затримувалося.

Хто знає, скільки б довелося працювати на тій льодовій дорозі, якби не крадіжка, вчинена кількома людьми із бригади. Їх вітром занесло аж до останньої зупинки бухти – порту “Пьострая Древа”. Отам їх і спіймали “на гарячому”. За цю крадіжку нас всіх відправили під конвоєм у табір “Галімий”. Знову шахта, виснажлива робота і сумне очікування кінця.

В таборі, як і раніше, траплялися вбивства, за будь-які непорозуміння “блатні” різали ножами своїх опонентів, не несучи за це ніякої відповідальності. Таке, мабуть, діялося у всіх таборах імперії, бо інакше Москва не видала б указу, згідно з яким за вбивство уповноважений і начальник табору мали право судити вбивцю на місці до найвищої міри покарання – розстрілу.

Пам’ятаю, як кожного з нас викликали у кабінет, читали указ і давали підписатися під ним. “Блатні” кепкували з того документа. І даремно. Бо вже через кілька днів у таборі сталася чергова трагедія: виламавши двері, головорізи увірвалися в перукарню і зарізали перукаря, який їм чимось не догодив. Все тіло майстра було понівечене, пошматоване. Мушу сказати, що у цих бандитів було своє поняття джентльменської честі: після злочину “герой” біг на вахту, кидав ніж під ноги вахтеру, заявляючи, що він виконав наказ справедливості – ліквідував негідника. Мені здається, що немалу роль у цьому відігравала зруйнована дійсністю і наркотиками, зламана психіка вбивці.

Як би там не було, але наступного дня голосними ударами молотка об рейку нас сповістили, що трапилося щось надзвичайне. За ворітьми, в оточенні автоматників, стояв убивця перукаря. Я був свідком першого такого табірного видовища – розстрілу. Пізніше нам зачитували про такі дії і в інших таборах. Це, звичайно, дало результати: різанина в таборах припинилася. А скільки до того загинуло марно людей – один Бог відає.

Траплялися і втечі з Галімського табору. Однак ні одна з них не була успішною. Та й куди втечеш, хоч і Японія близько, й американська Аляска недалеко?! Але ж через море не перепливеш, а навколо – тисячі кілометрів голодної тайги. Пам’ятаю, як ударом молотка об рейку нас викликали подивитися на двох “бєглєцов” і останки третього – череп. Втікачів розшукали із собаками в тайзі. Щоб не померти голодною смертю, доведені до відчаю в’язні втратили людську подобу і вдалися до канібалізму: зарізали одного з-поміж себе.

Осінь 1950 року. Вже два роки на лезі життя і смерті. Каторга, голод, непосильна праця, з деякими короткочасними перервами, про які я вже згадав. Доля судила висмоктувати з мене останні соки на тій же шахті. Безперечно, продовжувати таке животіння допомагало мені моє улюблене ремесло, спеціальність, як тут називали, “перепльотчика”.

Про цей мій хист палітурника довідався відомий лікар-хірург Ґольберг, який потрапив на Колиму в час репресій після вбивства Кірова.

Ім’я доктора Ґольберга як неперевершеного спеціаліста було відоме і в пошані у багатьох таборах Колими. Всі операції, які він робив в’язням, закінчувалися успішно. Він відбув свій термін позбавлення волі, але через те, що за Сталіна не дозволяли нікому виїзд з Далекої Півночі, йому дозволили забрати сім’ю з Москви до себе і доживати віку на Колимі.

Одного ранку, прийшовши з нічної зміни, ледь на ногах тримаюся. Приходить у білому халаті в барак санітар, каже, що мене викликає лікар Ґольберг. Я швиденько помився, приходжу, а він ввічливо питає, чи я той, що так гарно виготовляє блокноти, записні книжки, журнали тощо... При тім виймає із шафи кишенькового формату книжечку без палітурок, перші сторінки порвані, у кусках. Питає, чи зможу я її відремонтувати і що для цього мені потрібно. Я сказав, що нічого не треба, тільки на день-два звільнити з роботи. “Так, – усміхнувся лікар, – це легше за все. Я даю вам три дні лікарняного. Як мало, то ще дам, тільки прошу, щоб у бараці не ремонтували, бо там “блатні”. Заберуть на папіроси, а це дуже цінна книжка”. Запевняю лікаря, що ремонтувати буду в бухгалтерії, там хлопці культурні, мені завжди допомагають.

Справді, це була унікальна книжечка на 350 сторінок – медичний посібник, виданий ще у 19 столітті у Санкт-Петербурзі. Тоді це видання мало вже понад 80 років. Я працював з великим задоволенням, вкладаючи всі знання свого фаху у реставрацію цієї книжки-реліквії. Інстинктивно відчував – тут моє спасіння. Найперше порвані листки попідклеював тоненьким папіросним папером, через який видно літери і листок цілий. Зробив нову перешивку, бо аркуші вже розліталися, скріпив блок, підсушив, обчистив наждачним папером усі три сторони, бо обрізати не було чого, попросив у шевців кусочок натуральної тоненької шкіри коричневого кольору, “одягнув” у тверді палітурки – і в прес. На другий день книжка, як лялька – готова. І сам не сподівався, що так досконало вийде. Задоволений до краю, збираюсь нести лікарю, а хлопці-бухгалтери радять “тягнути резину”. Мовляв, за три дні не встиг зремонтувати. Але я мав принцип: людей слухай, та свій розум май. Відомо ж, що брехнею світ пройдеш, та назад не вернеш. Я завжди прагнув жити правдою, яка ніколи не обдурить, де б людина не була і в яких би обставинах не знаходилася. Коли я показав Ґольбергу його книжку, він аж засяяв від здивування: то на книжку дивиться, то на мене; питається, де я вчився такої спеціальності. А я вже фантазую, немовби ще за Польщі півтора року вчився і працював у Луцьку, в друкарні Ріхтера, відомого на той час видавця.

Не передати словами вдячності лікаря. Тут же дає мені три дні лікарняного, каже, більше не можна, та скоро буде знову відбір на ОП, то він включить і мене. Та найголовніше – щоб я запам’ятав, що наприкінці року приїде у табори комісія з Москви та Магадану, яка встановлюватиме категорію працездатності. Сказав, що він може забути моє обличчя, тому, прийшовши на комісію, я маю сказати одне слово: “Перепльотчик”.

У табір приїхала давно очікувана мною комісія. Вибравши час, коли був менший наплив відвідувачів, я прийшов на прийом. Роздягнувся, заходжу – у світлій приймальні лікарні сидять члени комісії, крайній – хірург Ґольберг. Я підійшов до нього, тихенько шепнув: “Я – перепльотчик”. Він кивнув головою, став мене оглядати, показуючи лікарям покалічену колись ногу (на неї, до речі, ніяка комісія раніше уваги не звертала). В результаті обстеження у мене виявили ще й хворобу легенів і встановили другу групу інвалідності, яка передбачала легку фізичну працю всередині табору. […]

Від цього благословенного дня життя моє кардинально змінилося. Мене призначили днювальним у бухгалтерії, де працювали 13 чоловік з різними термінами (переважно – 25 років) ув’язнення. Жили вони у двох кімнатах гуртожитку. Мені поставили там чотирнадцяте ліжко з матрацом, простирадлами і теплою вовняною ковдрою.

Не буду перебільшувати стану речей, але мушу сказати правду: після роботи в шахті для мене настав у цьому пеклі рай. Головними бухгалтерами у таборах були вільнонаймані, переважно офіцери, фронтовики, учасники війни. В той час у бухгалтерію табору “Галімий” був присланий майор Ковальов, фронтовик, Герой Радянського Союзу. Він мав великий авторитет серед табірного начальства. Не знаю, чому, але офіцер відзначався прихильністю до українців. Побачивши у шафах бухгалтерські документи у твердих палітурках, з етикетками, гарно оформлені, він домігся, щоб мене провели як штатну одиницю палітурника при бухгалтерії табору, з призначенням місячної зарплати, вищої, як у днювального, хоча, по суті, в штатах таборів цієї системи такої спеціальності не було. Головний бухгалтер Ковальов зробив це із своєї добродушної ініціативи.

З його допомогою були виготовлені у столярній майстерні станки, прес і все необхідне для палітурної роботи. Про це довідалася і гірнича контора у селищі. Звідти почали приносити замовлення та матеріали для виготовлення простих папок та із зав'язками і клапанами. Замовлень було по сто і більше. Дехто з вільнонайманих шахтарів приносив до ремонту порвані книги художньої літератури наших і зарубіжних авторів. Доводилось навіть ремонтувати мою мрію: улюблений "Кобзар" Тараса Шевченка. Для мене вже були короткі дні і ночі захоплюючої неважкої праці. До того ж і копійчина почала попадати в кишеню. Державні замовники із селища перераховували гроші на мій особистий рахунок у табір, а приватні особи платили по совісті, як казали, колимськими довгими рублями.

В таборі із грішми було скрутно, хоч шахтарі, які виконували план, заробляли чималі суми. Але їм при виплаті зарплати кожного місяця дозволялося видавати на руки тільки 200 карбованців, решта заробітку йшла на особистий рахунок, так званий "лицевой счет". Були такі бурильники, відкатчики, що мали на своєму рахунку по 20, 30 і 40 тисяч, і тільки при звільненні ті гроші виплачувалися повністю. […]

Продовжую про себе. Рай у пеклі табору "Галімий" для мене почався наприкінці 1950 року і тривав до березня 1953 року, часу смерті Йосипа Сталіна. Звичайно, після двох років страждань, голодувань, повільного очікування кінця раптова зміна у моєму житті здавалася мені раєм, дарованим Богом.

Після смерті тирана-ката всього людства Сталіна багато що почало змінюватися у таборах. Усіх політичних, яких було вже не так багато, з рудника "Галімий" перевезли на 60 км далі, в табір "Хатарен". Він був розміщений за три кілометри від районного центру, міста Омсукчан.

Не пригадую, в який день березня вікопам'ятного 1953 року прощаюся з друзями-бухгалтерами. Щиро, зі сльозами на очах... Добрий Петро Марценко нашвидкоруч пише записку до знайомого головного бухгалтера в "Хатарен", щоб він заопікувався мною, взяв до себе у бухгалтерію днювальним, де будуть всі задоволені моєю працьовитістю і наведенням порядку з бухгалтерськими документами.

…Нарешті табір "Хатарен". Спритні чекісти вміло, професійно обшукують нас. У мене в кишені знайшли записку. А всякі міжтабірні контакти строго заборонялися. Тому мене як арештованого повели в кабінет начальника Філіпова, де був і знайомий вже уповноважений "кум". Він питає мене суворо, хто писав цю записку. Я спокійно відповідаю, що автор – головний бухгалтер, громадянин Ковальов, герой війни, а я працював у нього два роки в бухгалтерії днювальним.

Тут я трішки переборщив, додавши, що Ковальов, даючи мені записку, порекомендував не ховати її. Покласти в кишеню, щоб не згубилася. І тут, у цей благословенний час, мені посміхнулася доля.

Начальник табору завів мене у приміщення бухгалтерії і тоном наказу повідомив, що я – новий днювальний. Попередній, як я пізніше довідався, був добрячий п'яничка, його відправили у табір "Галімий".

Тут, у таборі "Хатарен" від березня 1953-го до 16 листопада 1954 року, дня звільнення з неволі, я продовжував проходити мої "університети", опис яких міг би стати багатотомною книгою. Я ж обмежуся тільки окремими фрагментами з цього табірного життя.

Тут були лише політичні в'язні всіх національностей, чесні люди. Не чулося ніде брудної, огидної московської лайки, смердючого духу "блатних"; після довгих років мотлоху, страхіть це був інший світ. Начальство табору всім робочим бригадам, шахтарям видало посвідчення безконвойного виходу на роботу й з роботи. Сам начальник табору Філіпов оголосив шахтарям по всіх бараках, щоб до своїх перепусток замовляли у днювального бухгалтерії, тобто у мене, тверді палітурки, за які треба платити по три карбованці. Цю акцію начальник узгодив зі мною. Це дало мені змогу заробити деякі кошти і вислати дружині.

Моя функція була така сама, як і раніше: палити дві герметичні печі, прибирати в кабінетах, мити підлогу і займатися упорядкуванням документів, які були в такому жахливому хаосі, наче вмисне чекали моїх рук. Доводилось мало спати, я тут в конторі і ночував, хоч моє ліжко було в бараці.

Після смерті Сталіна життя політичних в'язнів на очах докорінно почало змінюватися. Найголовніше – припинилося голодування, на кухні ж не було кому розкрадати продуктів харчування, до того ж

у зоні був кіоск, де можна було купити білий хліб, м'ясні, рибні консерви, мармелад, сир голландський, цукор, цукерки шоколадні тощо.

За лічені дні в'язні організували гурток художньої самодіяльності, давали концерти, на яких лунали українські народні пісні, що окрилювали душу, скріплювали втомлене серце, єднали з далекою Україною, вселяли віру в повернення на рідну землю. Був чудовий духовий оркестр, який, крім маршів, грав приємні в'язанки українських мелодій, що викликали сльози радості і гордості за нашу найславетнішу у світі пісню.

У таборі "Хатарен" сталася подія, яка істотно вплинула на моє життя, мою долю.

Головним бухгалтером тут працював Кузнецов Микола Васильович, а його дружина, Ірина Панасівна, була секретарем у начальника табору Філіпова. Це була красива молода кубанська козачка, як часто жартували, найгарніша жінка на Колимі. У Ірини був прекрасний золотий перстень із дорогоцінним каменем. Це "кольцо", як вона говорила, легко трималося на пальчику. Не знаю, за яких обставин перстень впав з її руки і закотився під шафу кабінету, де вона працювала, через брак приміщень, разом з начальником спецчастини Миколою Дейнекою. Жінка часто бідкалася, що загубила таку дорогоцінну річ.

Одного дня Дейнека розпорядився помити і прибрати в кабінеті. Я взяв відро з водою, ганчірку, почав дбайливо мити. Дійшовши до шафи, сунув під неї подальше мокру ганчірку – і враз несподівано витяг сяючий перстень. На мить розгубившись, засунув його в кишеню.

Роздумуючи, як вчинити у цьому випадку, я вирішив бути чесною людиною навіть у нелюдських умовах Колими. Тож на другий день, коли Ірина Панасівна, ставши біля грубки, гріла замерзлі руки, я якось навіть трохи урочисто підійшов до неї зі словами:

– Ірино Панасівно, я знайшов Ваш перстень і віддаю його Вам.

Вона сплеснула руками, кинулася до мене, обнімаючи, цілуючи і дякуючи щирими словами.

Такий, здавалось би, незначний вчинок став неабиякою сенсацією як серед начальства, так і невільників. Адже на Колимі давно втратили свою цінність такі поняття, як порядність, чесність, совість. То ж не дивно було почути з уст дружини начальника табору Філіпова Ганни Петрівни, що вона вже більше десяти років працює у таборах, але вперше її чоловік так високо оцінив в'язня: "Велика помилка тримати в таборі таких індивідів, як Куделя".

Більше доля не лукавила зі мною, вона, як сказав Шевченко, "другом, братом і сестрою сіромі стала". Невдовзі з'явився наказ начальника Філіпова про призначення мене кочегаром на кухні, хоч насправді я там не працював. Ця робота вважалася шкідливою для здоров'я, тому один день відбутої неволі рахували за три. З того пам'ятного дня втричі швидше став стікати для мене час на Колимі: мій фортунний годинник цокав на добу не 24, а 72 години, наближаючи щасливу мить звільнення.

Мій термін ув'язнення закінчився 16 листопада 1954 року. Як написано у довідці про звільнення, я "содержался под стражей в местах лишения свободы 7 лет, 8 месяцев, 7 дней". […]

А життя в таборі "Хатарен" продовжувалося, пливло своїм руслом. На жаль, нормального його не було через одвічного ворога людства – горілку. Деякі шахтарі, маючи право безконвойного виходу на роботу, порушували табірний режим, заходили в селище, напивалися, бешкетували. За декількох потерпіли всі. Знову введено конвой на роботу і з роботи. Мені особисто треба було відмічатися кожного ранку в начальника режиму.

Одного разу він попросив мене сісти у його кабінеті та почав конфіденційну розмову, що, мовляв, адміністрація табору намагається достроково мене звільнити і тому я повинен їй допомагати – повідомляти, хто задумує втечу, хто має зв'язок з вільнонайманими працівниками, і взагалі прислухатися до розмов усіх, хто перебуває у таборі... Я одразу зрозумів, що це вербовка мене в "стукачі", донощики. Це явище було нормальним у всіх таборах. Для мене було дивним те, що за більш як сім років неволі мене до такого ганебного кроку ніхто не підштовхував. А тут, на порозі волі, знайшовся "добряга", щоб загубити мою невинну душу.

Я намагався знайти вагомі аргументи відмови. По-перше, тепер, коли у таборі "Хатарен" немає голоду, немає виснажених людей, тільки психічно хворий може думати про втечу, адже звідси нікому не вдалося втекти і не вдасться. А щодо підслуховування, то до таких "послуг" не надаюся духом і станом, до того ж я увесь час знаходжуся у конторі, там днюю і ночую, встаю удосвіта, щоб напалити грубки, аби тепло було працювати персоналу. Для мене короткі дні і ночі, я маю стільки замовлень від табірної адміністрації на палітурні роботи, що не встигаю вчасно їх виконати. От і сьогодні мушу закінчити термінове завдання – виготовити альбом для фото уповноваженому табору. Я ще щось там додав... Мабуть, це були вагомі аргументи, бо більше начальник режиму не чіплявся до мене зі своїми брудними пропозиціями. Мені була огидною сама думка, що я можу стати одним із "стукачів", яких було багато по тюрмах і таборах. Це була велика небезпека на кожному кроці.

Навіть у таборах побутувала народна мудрість: "Грошей мало – не біда, як є друзів череда". Я не раз у своїх роздумах пережитого і передуманого приходив до висновку: де б людина не була, куди б не закидала її доля, навіть у екстремальних, начеб уже безвихідних ситуаціях, коли вона не загубила людяності, доброзичливості, знайде друзів, прихильність, здавалося б, зовсім чужих, сторонніх людей.

У таборі "Хатарен" працювала бухгалтером скромна, тендітна, убого вбрана дівчина Міля. Родом з Білорусії, вона завербувалася на Далеку Північ заробити гріш, покращити свої матеріальні умови. Працювала вона дуже сумлінно по обліку матеріальних цінностей – одягу і взуття на складі табору. Завідуючим складом був молодий, чорнявий, дуже культурний, симпатичний татарин – Яшка (як його тут всі звали). Він був засуджений, відбув покарання і залишився працювати у таборі.

Через обставини Яшка мусив звітуватися перед своїм бухгалтером Мілею, вони часто просиджували за одним столом, переглядаючи купу паперів. Таке зближення поєднало їхні молоді серця, вони покохали одне одного і побралися. Ще до мого звільнення в них народився синочок, і вони виїхали в Магадан, де побудували чепурну хатину на вулиці Новонагаєвській. Про це писала Міля у своїх листах до Ганни Петрівни в табір "Хатарен", в яких запитувала, чи я ще не звільнився з неволі, а коли звільнюся і прибуду в Магадан, щоб обов'язково відшукав їх за доданою адресою. У них я знайду притулок до виїзду в Україну, бо у Магадані дуже неспокійно, трапляються вбивства тих чесних людей, яких звільняють. Злочинний елемент діє потаємно, безкарно грабує, убиває. Завдяки цим, здавалося б чужим, далеким людям – татарину Яшці і білорусці Мілі, мені вдалося уникнути непередбачуваних колізій, а може, і загибелі в колимському пеклі. Але докладніше про все згодом.

А тим часом наближалася моя омріяна воля!

16 листопада 1954 року із довідкою про звільнення на руках прощаюся зі всіма бухгалтерськими працівниками, із сльозами на очах цілую руку Ганни Петрівни. Вона благословляє мене, бажає щасливої дороги на Батьківщину, до сім'ї.

Виїхали ми з Омсукчана десь опівдні. По дорозі двічі довелося шукати трактор, щоб витягнути машину зі снігових заметів. Добравшись до головної траси, цілу ніч їхали без перешкод.

Заснути я не міг, тому дав волю думкам, спогадам. Не хотілося згадувати про жах пережитого, і я ще раз подумки "прожив" кожен день після звільнення. Дякував Богу, що не дав мені пропасти, післав добрих ангелів, які допомогли стати на ноги, знову відчути себе людиною.

17 травня, пополудні, водій зупинив автомашину, повідомивши нас, пасажирів (а крім мене, він підвозив ще двох), що ми прибули до місця призначення. Він показав великий барак у передмісті Магадана. Там, виявляється, жили всі, хто виходив на волю, до тих пір, поки не прийде черга для виїзду на материк.

Я дізнався, що черга на рейсовий літак до Хабаровська є досить великою. І справді, мій номер у ній виявився десь поза двома тисячами. "Прийдеться, мабуть, чекати кілька місяців", – з сумом думав я. Однак сталося несподіване: коли диспетчер зачитав у залі список записаних у чергу, то бажаючих брати квитки виявилося з десяток людей. Чи то в багатьох грошей не було, чи з іншої причини, але їх відмова від квитка поліпшила моє становище. На дев'ятий день, 27 травня, я, оплативши 1100 карбованців, став щасливим власником квитка до Хабаровська. Наступного дня, попрощавшись зі сльозами на очах з милою, доброю сім'єю, я сів у літак, що поніс мене на волю.

30 Зам. 5156

Радість мого повернення додому затьмарював ряд невтішних обставин. Власне, самого дому, того теплого затишного родинного куточка не було: все колишнє господарство було репресоване. Дружина з дітьми жила у моєї сестри Ганни. Працювала дояркою в колгоспі. Першим моїм болем стала звістка, що донька Віра, якій пішов 16-й рік, покинула вчитися у школі, пішла в колгоспне ярмо – вирощувати “високі врожаї цукрових буряків”.

У колгоспі людям не платили ні копійки, тільки після зібраного врожаю давали по 200 грамів зерна на трудодень, так званий аванс – і це було все. Колгоспники змушені були жити виключно зі свого городу, 0,5 соток ґрунту, платити за нього грошовий податок, примусово здавати м’ясо, молоко, картоплю, яйця, вовну, шкірсировину. А ще обов’язково потрібно було підписуватися на державну позику: хто відмовлявся, того лякали Сибіром, в’язницею.

Народ бідував, кожний колгоспник мусив красти, щоб вижити. Моя допомога родині була дуже доречною. За ті гроші, що я привіз, вдалося купити хату, точніше коробку стін 10 метрів завдовжки, 5 метрів завширшки, із зведеними кроквами; всередині не було ні одної перегородки; щоб жити в тій хатині, треба було багато ще коштів, бо будівельні матеріали в той час були надто дорогі. Щоб заробити копійчину для закінчення будівництва родинного гніздечка, я змушений був їхати працювати у м. Червоноград, де знаходився Львівський вугільний басейн.

Спершу влаштувався у бригаду будівельником. Це була тяжка фізична праця, а заробіток малий. За шість місяців я “заробив” радикуліт, який мусив довгенько лікувати. Згодом, за порадою багатьох бухгалтерів, які знали мій хист палітурника, почав обслуговувати всі шахти, установи Червонограда, Сокаля. Згідно з договором, за кожну підшиту папку мені платили 8 крб. Це був заробіток не менший, ніж на Колимі. За два роки я заробив потрібні кошти для закінчення будівництва хатини.

Відколи я повернувся з планети Колими, мене не забували “тії добрі люди, які найдуть тебе всюди, і на тім світі, добряги, тебе не забудуть”. Працівники КДБ часто викликали мене в Торчинську сільську раду, навіть у Луцьк “на бесіду”, казали, що я багато знаю про мельниківців, бандерівців, бульбівців, просили, щоб розказував про кожного, хто їх цікавив, персонально. Питали, хто ким був, чим займався за німецької окупації, за що був засуджений радянським “правосуддям”. Я пояснював, що таких даних наймудріша голова не в силі запам’ятати, їх треба шукати в архівах слідчих органів, прокуратури, суду, адже там є необхідна інформація: хто де загинув, кого за що засудили, кого розстріляли, кого на каторгу зіслали. Ці “добрі люди”, ніби жаліючи мене, намагалися переконати, що я не буду повноцінним громадянином Союзу, поки не виступлю у пресі, перед односельцями, на мітингах з осудом українського буржуазного націоналізму, діяльності ОУН–УПА.

В 70-ті роки, коли я працював черговим у конторі колгоспу, моїм “лічним дєлом” зайнявся співробітник КДБ Єфременко. Він докладав усіх зусиль, щоб я став “повноправним чоловіком”, навіть статтю в районну газету “Слава праці” написав від мого імені. Мені залишалося її тільки підписати. Він також призначив час мого виступу перед людьми в селах Буяни та Усичі.

Я категорично відмовився як підписувати статтю, так і виступати на сході селян. Якщо і виступатиму, то скажу тільки правду і про масове вбивство людей у Луцькій тюрмі, серед яких було 11 моїх односельчан, і про справедливу помсту комуністам з боку членів ОУН. Такої правди Єфременко, звичайно, побоявся, і мітинги не відбулися.

Навіть у 1982 році, коли вже десь з-за обрію повівав вітерець перебудови прогнилого, брехливого радянського ладу, начальник районного КДБ Анатолій Сідлецький особисто зацікавився моєю особою. Хтось доніс йому про зошит у зелених палітурках, де записано багато заборонених віршів. Справді, такий зошит у мене був, я знаходив у ньому душевну втіху і розраду, адже там були поезії Богдана Лепкого, творчість якого я дуже любив. Коли друзі дали мені томик поезій Лепкого для ремонту, я не стримався, щоб не переписати улюблені вірші в окремий зошит, давши йому назву “Мої акорди”. Були там і патріотичні поезії інших авторів. Однак не так та поезія вивела Сідлецького з рівноваги, коли серпневого дня 1982 року він навідався до мене за зошитом. Серед поетичних строф він побачив текст нашого національного гімну “Ще не вмерла Україна”. Страх, обурення, ненависть – усе це разом відбилося на його обличчі, коли він кинув мені одну фразу: “За це – три роки тюрми”.

Скільки тяганини, моральних збитків зазнав я за той зошит. Уже не на жарт готувався знову до Луцької тюрми. Однак суд не відбувся, КДБ не міг вже так вільно розпоряджатися долею людей: ідеї Організації Об’єднаних Націй, Гельсінської спілки вже зоріли на великих просторах “страни, гдє так вольно дишит чєлавєк”.

Майже сорок років після повернення з Колими були для мене мукою. Не раз приходили на думку слова Кармелюка:

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі.
Хоч, здається, не в кайданах,
Та все ж не на волі.

Лягаючи спати після тяжкої праці, бачив кошмарні сни, в яких неодмінним атрибутом був зловіщий чорний ворон. Інколи, у важкі хвилини, заздрив своїм побратимам, що полягли у боротьбі з ворогами...

У 60-ті роки я всерйоз, душею і серцем відчуваючи своє, мабуть, вище покликання, почав збирати Шевченкіану. Купував “Кобзарі”, монографії, сувеніри – все, що стосувалося до великого духу невмирущості української нації. Незримою моральною силою мене, мов магнітом, тягнуло до тих святощів – шевченківських скарбів. Здобував їх по можливості своїм коштом, вимінював, багато дарували шевченколюби – добрі люди.

На базі цього всього мною створено домашній музей-світлицю Тараса Шевченка, який приніс мені визнання в Україні і поза її межами.

Я щасливий, що дожив до часу грандіозних подій – Радянський Союз, тюрма всіх народів, без атомної бомби, без канонад гармат тріснув, як мильна булька. Такий закон історії.

24 серпня 1991 року проголошено незалежну Українську Самостійну Соборну Державу! Це було найбільше щастя в моєму житті! Я тоді все покинув і полинув до самого Бога молитися...

Мабуть, найголовніше, для чого я писав ці нелегкі спогади, – це ще раз нагадати: в нашій історії надто багато гірких сторінок. Московське ярмо – чи не найдовша і найприкріша з них. Сьогодні, коли ми, українці, нарешті діждалися волі, бережімо й шануймо її, бо інакше нам надінуть нові кайдани, скинути які навряд чи скоро вдасться. Нехай у нас з Москвою будуть просто добросусідські відносини. Але хай вона живе без нашого поту і крові, а ми житимемо прекрасно без її “опіки” і за висловом Івана Франка:

Так мине сто літ – чи двісті,
Наші рани заживуть.
Спомини всіх кривд і мук
У непам’ять попливуть.

Микола Куделя помер у 2004 р., похований у с. Буяни Луцького району.

Передруковано зі скороченнями з книги: Куделя М. Пекло Колими: спогад про пережите / М. Куделя.– Луцьк: Зоря, 2002.– 117 с.

Олекса ПЕТРОЩУК

В ОКОВАХ СМЕРТІ

Спомини з Луцької тюрми

День 22 червня 1941 року. Ледве сірий світанок заглянув у загратоване вікно нашої 8-ї камери, як я прокинувся. Ніхто з нас, в’язнів, нічого не знав про те, що війна вже висить у повітрі і незабаром постануть великі події.

Я глянув у вікно. Високо над сінокосом коло Стиру цвірінькав жайворонок. Слухаючи його, всією душею хотілося вирватися з пекельних оковів НКВС і ще хоч раз глянути вільними очима на Божий світ. У тюрмі стояла мертва тиша. Лише тяжкі кроки наглядача час від часу непокоїли її. Наглядач інколи

зупинявся коло дверей камери, відкривав “очко” і пильно обсервував її нутро. Потім закривав його й відходив. Надворі ставало щораз ясніше. Мільйони думок нависали над безсонною головою. Не хотілося жити. Коли б хтось відкрив був людську душу і хотів записати її болі, то вийшли б у цьому записі дуже чорні сторінки.

Була приблизно четверта година ранку, коли я почув далеке гудіння моторів, яке ставало щораз виразнішим. Десятки голів у нашій камері піднялися з твердої постелі на цементі й повернулися у бік заґратованого вікна. Чомусь жвавіш забилося серце в грудях. Думка наздоганяла думку, одна одну випереджуючи. Невже це вістка про війну? Невже сьогодні чи завтра нас чекає свобода? Тисячі подібних питань роїлися в голові кожного, але ні на одне з них не було відповіді.

А гудіння не вгавало. Ось уже літаки гудуть над тюрмою. Всі зірвалися зі своїх місць. Через вікно ми побачили десять великих “птахів”.

– Це не совєтські! – шепотом перейшло по камері.

Почалися жваві, але тихенькі розмови. Сизі “птахи” зникли в голубій далині. Невже це чужоземні літаки? Невже вони несуть нам визволення? Боже, вкороти наші печалі! Вислухай гарячі наші молитви і пошли нам Твою ласку!.. Почувся знову далекий гуркіт моторів. У камері стало тихо. І враз страшне виття прошило повітря. Земля затряслася, тюрма сколихнулася. Серце забилося сильно і якась тривожно-радісна усмішка з’явилася на обличчі у кожного.

– Війна! – вирвалося з десятків грудей.

Десятки рук піднялися, щоб осінити себе хрестом. І тихий молитовний шепіт полинув через заґратоване вікно до великого Бога.

Вибухи бомб ставали усе ряснішими, але враз ущухли і все стихло навкруги. Серед 153 в’язнів 8-ї камери почалися дискусії. Як хотілося в цей час покинути осоружні мури тюрми! Коли б хтось знав, що діялося тоді в знеможеній душі в’язня!

Цього ранку нас не пустили до умивальні і не дали нам кави. Кусень черствого хліба та кілька ложок води, що були нам тоді за сніданок, видавалися нам смачнішими від усяких ласощів. Сонце вже високо піднялося, коли новий гуркіт моторів почувся у повітрі. На цей раз заревли зенітки, поставлені навкруги тюрми. Літаки з шаленою швидкістю спустилися нижче і повітря здригнулося від нових вибухів. Знову затряслася тюрма. В тюремних коридорах почався рух. Коло кожних дверей камер уже стояла збільшена варта з гострими багнетами на рушницях.

– Тіше! – раз по раз чулося за дверима, але заспокоїти тисячну масу в’язнів було вже тяжко.

День плентався, як черепаха. Що там, що там робиться на Божому світі?

Надвечір налетіли сталеві “птахи” втретє на Луцьк. Тяжкі бомби падали десь недалеко коло тюрми і нарешті таки гримнули в самому тюремному подвір’ї. Заколихалася хата в’язнів. Почулися крики, зойки, стукіт і гримання в двері третього та другого поверхів, де, як потім виявилося, бомба розбила камеру, в якій було повно людей. В’язні почали вибивати двері. Варта з тюрми втекла на подвір’я і на коридорі вже бігали в’язні. Усі вони з гори повтікали на діл. Шум не вгавав. Тисячі куль пролетіли над моєю головою. Сотням людей вони забрали життя, інших поранили і щораз косили нові жертви. Це чекісти-большевики, переважно жиди, стріляли з тюремних вікон. Інші стояли на червоному даху сусіднього дому й стріляли в збиту людську масу.

Струмки крові потекли до місця, де я лежав. Кожен із нас був готовий до смерті. Тяжкопоранені просили добити їх, інші стогнали, багато вже спало вічним сном. Щодо мене, то я переживав страшні душевні муки. Коли б судилося мені загинути на полі бою, то було б не жаль життя. Але тут, у тюремних мурах – це було страшно! Після півгодинного бою стрілянина перекинулася на ліве подвір’я. Ми з криком: “Слава!”, “Ура!” кинулися до тюрми, щоб переловити чекістів принаймні голими руками. Але кулемет не пустив нікого. Сотні людей, що пробували ввірватися до тюрми, повернулися назад. Я, знеможений, під напором натовпу впав на землю. З великим зусиллям мені вдалося вилізти з-під людської маси. Але сховатися від небезпеки не було де. Я причаївся коло тюремного муру і став чекати. Минуло кілька страшних хвилин. Сподіваючись нового нападу, в’язні, що лишилися живими, порозумілися між собою і рушили до брами. Вирвавши грубезного стовпа, ми почали розбивати ним браму. Вона не

витримала сильних ударів, похитнулася, але раптом перед нашими очима виринула звідкись група чекістів із кулеметом у руках. Почалася нова м'ясорубка. Ми стали втікати. Розбивши дерев'яну будову, почали приставляти дошки до мурів і дряпатися по них. Але наші зусилля були марні. Ворожі кулі скидали нас із дошок на землю. Я з великим зусиллям, увесь тремтячи, виліз по стовпу на мур, зігнувшись, перебіг муром декілька метрів і зіскочив на землю. Здавалося, я вже вирвався з пекла. Але понад Стиром стояли чекісти і цільними пострілами клали таких, як я, щасливців, уже поза тюрмою. Рятунку не було. Проте інстинкт збереження іноді творить чудеса. Я кинувся в річку і під градом куль пустився пливти. Бог якось охоронив мене. Перепливши на другий берег, я перебіг кілька десятків метрів і вскочив у яму, яку вирила вчора бомба. Змучений, задиханий, я став там навколішки й почав молитися. Слів молитви не можу собі пригадати. Це були слова, які тільки раз за життя можуть вирватися з людських грудей. Відпочивши кілька хвилин, я подався далі на луки, заліз у траву серед води і почав чекати. Сотні куль свистіли над моєю головою. Я чув тріск пострілів, людські зойки й биття власного серця. Тяжко описати, що тоді діялося зі мною. Тих переживань не забуду повіки. Вже сонце схилялося на захід, а дикій розправі не було кінця. Я, трохи заспокоївшись, заліз далеко в очерети. Безпосередня небезпека не загрожувала мені. Найстрашніші хвилини вже минули, але душа боліла нестерпно, бунтуючи проти мізерного й мерзенного світу. Очерет шелестів, викликаючи тривогу. Смерть увесь час ввижалася мені.

Час минав. Хвилини тяглися поволі й тяжко. Змучений минулим, я, здавалося, лежав живим мерцем у глибокій темній домовині, придавлений грубою верствою сирої землі. Хмарки, пливучи в чистій небесній блакиті, закривали сонце, немов не хотіли дозволити йому подивитися на той жах, що творився на землі. Кулі не переставали свистіти в повітрі. Час від часу вони тривожили спокійний шелест очерету. Від утоми я задрімав. Раптом у віддалі двадцяти кроків виросли дві постаті чекістів у зелених енкаведистських мундирах, зі скривавленими багнетами в руках. Змоклі у воді, скроплені людською кров'ю, вони шукали нових жертв на сінокосі. І знайшли. Недалеко біля кущів лежали три знесилені в'язні. Можливо, вони були поранені. Зауваживши їх, енкаведисти наставили проти них рушниці.

– Поднімайся! – почув я і побачив, як троє людей піднялося із землі.

Голі, на обличчях їх була могила, а в душі... Один Бог тільки знав, що діялося в їхньому серці.

Петро ЛАХТЮК

СПОГАДИ КАТОРЖНИКА

"Караюсь, мучусь, та не каюсь"

Т. Шевченко

Говорити про Україну та її нещасливу долю нетрудно. Боротись за самостійну соборну українську державу – це справа трудніша. Умерти за волю України – дуже трудно, але найтрудніше – це мучитись по тюрмах, таборах і каторжних роботах на шахтах у Воркуті, в холоді і голоді.

Мої спогади – це правдиві історичні факти, які охоплюють події життя на каторзі в хронологічному порядку, написані на підставі особистих переживань у тяжких, нелюдських умовах (від 4 квітня 1944 року до 21 жовтня 1955 року).

Я належу до того покоління українського народу, яке під час визвольної боротьби орієнтувалося лише на власні сили. Це покоління боролося за волю України згідно з декалогом Організації українських націоналістів, в якому перша заповідь наказувала: "Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за Неї!" Боротьба кожного націоналіста почалась і продовжувалась в рядах Української повстанської армії проти всіх армій, які під час Другої світової війни поневолювали Україну. У цій боротьбі не всім вдалося вижити. Більшість моїх ровесників загинули в нерівних боях з різними окупантами України, а ті, що осталися живі, між ними і я, поповнили тюрми і табори московської імперії. На каторжних роботах також не всім вдалося вижити. Дуже мала частина пережила каторгу. Більшість української молоді не вернулась в Україну. Вони загинули під час тяжкої праці, під землею, в голоді й холоді. Це мученики

за волю України. Їх дух з далеких невідомих могил закликає український народ до дальшої боротьби за самостійну українську державу і за збереження вічної пам'яті про їхні муки і терпіння. На українських кістках північний ворог України будував шахти, канали, штучні моря та залізниці, де під кожною шпалою лежать кості змученого каторжника.

Ці спогади присвячую героям, які загинули за волю України.

На Воркуті найбільше серед каторжників було українців, яких росіяни (також каторжники) з ненавистю називали: "сепаратисти", "мазепинці", "петлюрівці", "бандерівці". Цими словами вони старалися принизити їхню гідність, але українці навіть у таборі були таємно зорганізовані і не тільки не ображались, а були горді з того, бо ж за тими, нібито образливими словами крилась і криється найбільша ідея українського народу: самостійна соборна українська держава.

Крім українців, на воркутинській каторзі були також представники інших народів, але значно менше. Серед них: поляки, росіяни (зокрема кубанські і донські козаки), білоруси, німці, французи, італійці, мадяри, грузини, татари, казахи, євреї, китайці, корейці та інші.

Серед поляків переважали офіцери Армії крайової (АК). З деякими з них я жив в одному бараку № 3 шахти "Капітальна". Пам'ятаю таких осіб, як Бауер (брав участь у Варшавському повстанні 1944 року), інженер Пєтрик, інженер Орловський, Свєтляковський, Маєвський, Косінський, Мечислав Залуга.

Українці, які мучились зі мною, це: інженер Згорлякевич з Ліська, Бойчук – ректор духовної семінарії в Станіславові, Гуль з Боремля Рівненської області, Шеремета і Павлюк із села Повча Рівненської області, Іван Сенько з Лемківщини, Мазур із села Великі Жабокрики Рівненської області, Іван Трубка з Козина Рівненської області, Леонід Свистак з Холмщини, Кецман зі Станіславова, Федір Поліщук з Волинської області, Літвінов з села Воєнка в Криму, інженер Кононов і вчитель Пасічник, Бакало, Михайличенко, Цикаленко з Великої України, Григорій Данилович Слюсаревський з міста Глинськ на Полтавщині, який був розстріляний начальником НКВС на очах каторжників. Пригадую також росіян: Кулічкова, Банділовського, кубанського козака Балуту, Бондаренка, єврея Розенфельда, старосту барака № 3 при шахті № 1 "Капітальна".

Пригадую також деяких німецьких офіцерів з того барака. Зокрема, добре знаного інженера-електрика Міллера, який був міністром енергетики в Україні під час німецької окупації. Був також полковник німецької армії – прізвища не пам'ятаю, але знаю з його оповідей, що він поставляв провіант для німецької армії в Африці. Пригадую також німця, якого називали Людвіг, – механіка самоходів у Потьмі. Пам'ятаю і симпатичного німця, який був власником найбільшого млина в Гамбурзі. Пригадую француза-співака з міста Брест, також співака-італійця з міста Медіолян, а ще китайця, який говорив замість "посмотрім" – "будім посмотреть", бо слабко знав російську мову. Вищезгадані мої знайомі з каторги, про яких я ще не забув, можуть бути свідками правдивості цих спогадів. Коли хтось із них ще живий, то буду дуже радий, якщо доповнить мої спомини.

Село Комарин

Село Комарин розташоване над річкою Іквою, коло Почаєва. В цьому селі довелося мені бути лише раз у житті, і відтоді почалася моя життєва трагедія. Зі мною був Дмитро, який в той час займав посаду обласного політичного референта. При ньому було двоє його земляків, які були приставлені для нашої особистої охорони. Дмитро (це псевдонім), здається, походив із хутора Пеньки, що коло села Теслугів.

9 квітня 1944 року, ледь світ, село Комарин було оточене військами НКВС. Тікати було нікуди. Населення села ховалось, де хто міг, але даремно. Всі хати, хліви, стодоли та льохи були пильно контрольовані відділами НКВС. Частину мешканців села, особливо молодих хлопців та дівчат, офіцер вичитав із заздалегідь приготовленого чорного списка і заявив, що вони є заарештовані. До них зачислив і мене, доповнивши список моїм прізвищем.

Для арештованих одразу знайшлася невільнича праця. Їх розділили на менші групи – по 3–4 особи і відпровадили на різні подвір'я багатших господарів села. Нашу групу привели під конвоєм на одне подвір'я, дали нам лопати і наказали копати у стодолі яму. У визначеному місці ми докопались до

дошок, під якими були законсервовані дві бочки волового м’яса і дві цинкових бочки з ковбасами. Нам з радістю сказали, що це “бандерівські консерви”. Потім нас відвели на город і теж показали місце для копання. Там ми знайшли збіжжя (ячмінь та овес), яке мусили набирати в мішки і ладнувати на вози. На цьому наша невільнича праця не скінчилась, бо невдовзі отримали наказ виносити з одного великого мурованого льоху мішки з сухарями. У цьому ж льосі була захована і ціла бібліотека українських книжок. Було так жаль, що гине праця поневоленого народу. В ту мить я пригадав слова Тараса Шевченка, який у вірші ”Суботів” дорікає Богданові Хмельницькому:

”Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують,
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Вкраїну!”

Після вантаження бочок, книжок, сухарів на вози, нас, арештованих, відправили до Почаєва. Дорога була розмерзла, сніг з болотом чіплялись до ніг, тяжко було йти, але позаду їхали на конях посіпаки і підганяли нас нагайками. Тоді пригадались мені татарські напади на Україну. Так само грабували, а людей гнали в неволю у Крим, щоб там продавати. І чому такий бідний і нещасний український народ?.. Бідний, бо його інші, більш агресивні народи грабують, забирають нахабно плоди тяжкої праці, а нещасний тому, що несвідомі, темні внутрішні вороги – перевертні і сексоти показують і допомагають ворогові грабувати і “з матері полатану сорочку здирати”, як писав Тарас Шевченко. Чи ж би вороги – енкаведисти, які наїхали з Москви, Ленінграда й Тули, могли знати, де знаходиться заховане: чи бочка з м’ясом в селі Комарин, чи сухарі та книжки? Де, у кого та в яких льохах? Ворог не міг того знати – йому показали юди, зрадники, наші внутрішні вороги, про яких довідувалися пізніше, коли ворог опанував усі міста і села та почав господарювати “по московському показу”.

Історія України майже повторюється. Так було 1775 року, коли Січ руйнували і грабували. Так було після Полтавської битви 1709 року. Так було і в 1920 році, коли більшовики йшли на Варшаву й по дорозі грабували українські села. Це ж саме відбувалося і в 1944-му. Найбільша вина в цьому ворогів, які, неначе юди, продавали своїх братів, подаючи ворогам готові чорні списки не тільки на майно, а й на людей, яких згідно з ними висилали на Сибір.

Почаїв

У Почаєві арештованих поділили на менші групи. Мене відлучили від усіх і приділили молодому симпатичному лейтенантові НКВС, який протягом двох годин писав протокол і запевняв мене, що наступного дня відведуть мене у військкомат і пошлють на німецький фронт, який знаходився тоді недалеко від міста Броди. Чути було звідти навіть постріли з гармат і катюш. Одначе слова лейтенанта не сповнились, хоча відчувалося, що говорив він щиро.

Сталося так, що мене після написання протоколу відвели до кухні однієї хати і там зачинили під дозором озброєного вартівника. Пізніше до мене привели ще двох ув’язнених, які й ночували разом зі мною тут, на цементованій підлозі. Це була Великодна субота 1944 року, і до замкненої кухні долинав спів з Почаївського монастиря, де відправлялася Всеношна. Дім, який був нам за в’язницю, напевно, розташовувався поблизу монастиря, бо не тільки спів хору, а й молитви священиків виразно було чути у зачиненій кухні. Під час співу монастирського хору “Христос воскрес” почали бити дзвони. Вони так

голосно звучали, неначе з жалю за тими, що сидять по таборах, в'язницях, кухнях і льохах. Двоє нових заарештованих, може, то були місцеві мешканці (нам заборонили розмовляти), плакали. Так на кухонній підлозі і пройшла Великодна ніч. Вранці і цілий день дзвони не вгавали. Для одних, що на волі, дзвони приносили радість і віру в воскресіння української держави. Нам, арештованим, завдавали багато жалю та смутку.

Незабаром, у перший день Великодня, до нашої кухні ввели ще двох в'язнів. Один з них був із села Левківці (недалеко Почаєва), який своїм виглядом нагадував якщо не священика, то напевно, диякона або дяка. Його прізвище Пасічник (про це я довідався пізніше). Він і розказав енкаведистам, що я був студентом Варшавського університету імені Юзефа Пілсудського. Про студії під час допиту я промовчав і сказав, що маю лише початкову освіту. Коли визвали на допит Пасічника – він, видно, розказав про мене більше ніж треба, і його одразу випустили на волю. Натомість мене закували в кайдани і під охороною трьох енкаведистів відвезли вантажною машиною через Кременець до села Іванчане Тернопільської області. Там мене кинули до мурованого льоху, де було багато хлопців, які також уже сиділи по кілька діб.

Село Іванчане

В селі Іванчане довелося мені перетерпіти найбільші знущання за час ведення слідства. Пригадую день 1 травня 1944 року. Всі енкаведисти пили і співали. Співи і крики доходили до замкненого льоху через дірочку, приложену каменем. У цей день ми були голодні, нас не виводили на допит, а робітниче свято кати НКВС використовували для забав і пиятики.

Перед закінченням слідства 4 травня 1944 року підполковник НКВС, який його провадив, хотів змусити мене підписати неправдиві дані щодо моєї підпільної політичної роботи. Щоб змусити до фальшивих зізнань, він викликав мене вночі. Вивів за стодолу, дав лопату в руки і наказав копати яму, під націленим на мене револьвером. Я відкинув лопату і голосно крикнув: "Стріляй! Але копати собі ями не буду, копай ти!!!" Ніч була погідна і тиха. Місяць і зорі були свідками цієї страшної сцени. Жаль було помирати, жаль ще й тому, що я був голодний і малосильний. В іншому випадку лопата могла б опинитись на голові полковника-енкаведиста. Нарешті полковник взяв мене за плечі, підвів до стіни стодоли, притулив носом до стіни, приложив холодного револьвера до потилиці і востаннє запитав, чи буду я зізнаватися так, як він хоче. Я відповів: "Стріляй", бо вже не міг витримати цих психічних тортур смертельної забави. Одначе він не вистрілив – і я остався живий. Але був переконаний, що мене мають розстріляти, як не тепер, то пізніше. Поки що панькаються зі мною тільки тому, аби щось довідатись про інших діячів обласного проводу. В мене тоді було таке переконання, що з життям таки прийдеться попрощатись. 15 травня 1944 року, дуже раненько, відчинилися двері льоху. Мене викликали, наложили на руки легенькі, блискучі кайдани, в яких було дуже тяжко рухатись, бо під час руху вони автоматично так стискали руки, що кров не доходила до пальців. У цей час відчувався страшний біль і треба було кричати, щоб конвоїр відповідним ключем звільнив стискаючу пружину.

Ще сонце і не думало сходити, як мене в таких кайданах провадили селом Іванчане. В цей час я був переконаний, що мене виведуть за село і там розстріляють. Докази ясні. Мене одного та ще й закованого вели аж троє енкаведистів. Двох по боках з автоматами і третій ззаду з довгим штиком на крісі. Можна сказати, що це були психічно найтяжчі хвилини у моєму житті. Бо що ж страшніше може бути, як іти назустріч неминучій смерті. В думці промайнули всі картини мого молодого життя. Дуже не хотілося вмирати. Яка велика шкода, що ще нічого не зробив, а вже треба прощатися з таким гарним світом. Починається ранок, село ще спить, погода чудова, чути, як пташки співають, хочеться жити, а тут ведуть на смерть. Село неначе заніміло. Навіть собаки і ті поховались, щоб не бачити, як мене ведуть, неначе на Голгофу, лише без хреста. Але він тяжів у душі і серці.

На одному подвір'ї я зауважив жінку, яка з відром ішла доїти корову. Побачивши мене під конвоєм, утерла сльозу і в ту ж мить сховалася за двері. В цей час я подумав, що це знак мого прощання зі світом. Може, хоч одна щира людина буде свідком моєї смерті та комусь розкаже, бо ж ціле село ще

спить, неначе мертвим сном. Велике смертельне чекання минуло, коли серед перехресних доріг у селі Іванчане, під залізним огородженим хрестом, мені сказали сісти і чекати на машину. Я сів, на душі стало легше. Подумав, що, може, це ще не смерть, може, вона жде мене десь в іншому місці? Одначе ще й сьогодні, згадуючи жінку, яка втирала сльози під час мого маршу під потрійним конвоєм, думаю, що хотів би зустрітися з нею, якщо вона ще жива. Не минуло й десяти хвилин, як під'їхала вантажна машина. Мене, закованого, на машині також охороняли ті самі конвоїри, які нічого злого мені не чинили, боялися лише, щоб я не втік, бо тоді б і їх закували. Скоро відвезли мене на східний берег річки Збруч до села Вочківці, яке розташоване над самим берегом ріки. Перед тим мене привезли до в'язниці в Підволочиську, але начальство не прийняло, бо вже не було місця для таких, як я. До села Вочківці йшли кілька кілометрів курною дорогою. Сонце припікало, над головами виспівували жайворонки. Вони співають усім однаково: і вільним людям, і закованим. Цього співу від мене не заберуть. Я мав право так само слухати, як і вони – озброєні, взуті, добре одягнені та нагодовані. Сонце пече, а води, хоч голодний, а хочеться попити, тим більше, що проминув смертельний страх. Проти нас ішла молода дівчина і несла на коромислі два відра чистої холодної води. Я запитав, чи можна напитися. Старший конвоїр сказав: "Пей сколько угодно!" Дівчина зупинилася, і я пив цілющу воду з відра, яке висіло на коромислі. Напившись, подякував, і ми пішли в напрямку села Вочківці. Після цього я почав дивитись на конвоїрів як на звичайних військовиків, які виконують свою службу і зовсім не мають наміру мене вбивати.

Село Вочківці

У Вочківцях стояв штаб військ НКВС. У селі мені наказали сісти на рові, під вербою. Двоє мене охороняли, а третій пішов на квартиру штабу, щоб запитати, куди мають мене спровадити і кому здати. В цей момент бригада робітників ішла на колгоспну роботу. Їх було чоловік 30–40. Бригадир середнього віку, чорнявий здоровий чоловік, побачивши мене, закованого, і конвоїрів біля мене, крикнув несамовитим голосом: "Нащо чекаєте? Візьміть шнура і вішайте цього закованого бандита на вербі!"

Одначе на ті слова конвоїр відрубав: "Іді, іді, работай і не мєшайся – ето не твойо дєло!"

Незабаром мене запровадили до одної селянської хатини, яка, напевно, була побудована ще за панщини. Господаря кудись переселили, а мене залишили в цій хатині. Вона стала моїм новим місцем життя на два тижні. Прийшли ковалі і на всі чотири віконця прибили ґрати, зробивши в такий спосіб з малої хатини в'язницю на одного арештанта. Господар хати, уже за моєї присутності, забирав своє майно, але на моє прохання залишив відро з водою і приніс в'язку соломи на землю, бо підлоги не було. На цій соломі треба було вдень лежати, а вночі спати, щоб не дражнити вартових. Кругом хати і вдень, і вночі ходили двоє вартових з автоматами. Про втечу не можна було й мріяти. Перших три дні в тій хатині жив лише водою, що добрий господар залишив у відрі. На четвертий день я вже не вставав, і вартовий заглядав у вікно, неначе провіряв, чи я ще живий, бо якщо ні, то нащо трупа вартувати?

На четвертий день відчинились двері. З'явилась жінка у військовому мундирі, яка принесла буханець хліба, ще теплий, чорний, обпалений, і котелок супу. Я подякував цій жінці і почав їсти. З цього дня щоденно приносили мені суп та хліб і казали, що до мене мають привезти всіх працівників підпільного обласного проводу і тоді всіх разом будуть судити. Одначе за два тижні так нікого і не привезли.

Часто вдень мені було видно через вікно, як генерал НКВС їздив на коні і пробував перескакувати через приготовані перешкоди. Це була для мене єдина розвага в час самітнього перебування в селянській хатині-в'язниці. Пізніше, протягом кількох днів, перебували зі мною двоє братів-поляків, які відмовились іти до війська, та насправді це були ті посланці, які хотіли щось довідатись від мене. По трьох днях їх забрали, і я зостався самітній. В останній день, а це був кінець травня 1944 року, перед виїздом до Підволочиська, мене, закованого, провадили через село Вочківці до одної хати, в якій стояв на квартирі лейтенант політичного відділу НКВС з Москви. Цей лейтенант, у присутності генерала, задавав мені різні питання ідейно-політичного характеру, а я йому відповідав так, як цього вимагає ідеологічно-політична програма ОУН. При цьому він нічого не записував, лише хотів переконатися, кого він має перед собою і з якою політичною освітою.

Всі мої відповіді не збігалися з його поглядами у справі визвольних змагань українського народу. Мої погляди були правдиві, а його брехливі, фальшиві. В цьому я його переконував. Під час нашої розмови, яка не мала нічого спільного зі слідством, генерал весь час сидів збоку, мовби відсутній, курив цигарку і дивився у вікно. Поводився так, неначе наша розмова його не цікавила. Перший раз довелось мені побачити генерала в такому вигляді. Гарний, високий, стрункий, чорнявий, взірцево одягнутий. Шинель із золотими пагонами пасована до могутнього тіла. Лице знаменитого оперного артиста. Красень, як справжній запорозький козак. Це був той самий генерал, на якого я дивився через вікно з моєї в'язниці, коли він розганявся конем і скакав через перешкоди.

І власне цей чоловік, від якого я чекав хоч одного слова, сидів тихо, неначе німий, і не мав бажання мене про щось запитати. Від того часу вже пройшло 46 літ, а мене й досі цікавить особа цього генерала. Він хоч нічого не говорив і не питав, але вислухав з моїх уст усю ідеологічну і політичну програму ОУН.

Після закінчення розмови з лейтенантом з Москви, коли я виходив з хати, господиня дому непомітно вложила мені до кишені кусок хліба з салом. Напевно, вона, перебуваючи в кухні, докладно вислухала всю програму, за яку ми боремось, і мої відповіді схвилювали її душу. Мені хотілось тоді, щоб генерал почав до мене говорити, але він мовчав, напевно, був переконаний, що на моїй стороні правда і що деколи слово може бути міцніше від гармат.

Підволочиськ

Наступного дня після розмови з лейтенантом мене перевезли машиною до Підволочиська. Там уже я не був сам. У тюремній камері, на нарах, лежало понад 20 осіб. Були це переважно хлопці з навколишніх місцевостей, яких позамикали через якісь правдиві чи неправдиві доноси різних сексотів. Мені приділили місце на нарах близько вікна з ґратами, під якими лежав уже непритомний чоловік на прізвище Вовк. Його земляки говорили, що він перед війною був війтом. Перед тим був в Америці, заробив багато грошей, приїхав на батьківщину, купив землі і став багатим господарем, а що був мудрий – то вибрали його війтом. З Вовком не довелось мені порозмовляти, бо його увечері викликали на допит. Там його страхали, що завезуть до гміни, де він був війтом, зберуть весь народ і на очах народу повісять. А за що? Так і не довелось мені довідатись від його земляків.

Вночі Вовк вернувся з допиту так тихо, що ніхто й не чув. Ліг під вікном коло мене так делікатно, що я нічого й не почув. Вранці сонце через вікно освітило нашу камеру, й один в'язень, прокинувшись, сказав: "О, вже Вовк молиться – то значить, що вже день". Вовк кожного ранку, як усі ще спали, молився, стоячи на нарах, перед вікном. Одначе інші запримітили, що він не молився, а повісився на шнурку, зачіпленому за ґрати. Його ноги коло мене опирались пальцями на нари, а Вовк був уже неживий. Наробили крику. Сторож відчинив двері, перерізав шнурка, схопив Вовка за ноги та й посунув по підлозі через поріг на двір. І до сьогоднішнього дня, напевно, жінка й діти Вовка не знають, де його поховали і з якою шаною. Хоча всі ми були голодні, але в цей день, в день смерті Вовка, ніхто із нас не міг піднести до вуст кусок хліба з пайки. Всі ми в камері постили, а деякі ставали на коліна і молилися за відпущення гріхів мученика Вовка.

Збараж

На початку червня 1944 року мене перевезли машиною до Збаража, де прийшлось пережити найтяжчі гарячі дні літа. У Збаражі завели мене до льоху-пивниці, яка містилась під великим мурованим будинком. Таких пивниць під цим будинком було багато і всі вони були переповнені політичними в'язнями-українцями. Пивниця, до якої мене посадили, мала 20 метрів квадратних. Цегла, якою була виложена підлога, у воєнні часи була вибрана. Остались по кутках лише її залишки. Там, де раніше була цегла, залишилась болотиста нерівна мокра земля, на якій нам прийшлось лежати і сушити землю своїм тілом. Маленьке віконце заґратоване і забите дошками, що й світа Божого не видно. Мала електрична

лампочка день і ніч разила нам очі. В тій пивниці перебувало понад 30 осіб. У гарячі липневі дні не можна було витримати. Не було чим дихати і ми задихалися. Дверей не відчиняли, бо сторожа боялась, щоб ми не повтікали. Більша щілина між порогом і дверима була нашим життєвим джерелом. Через ту щілину проходило трохи повітря, але й то нас не рятувало від спеки й задухи. Ми всі лежали голі. Болото після забраної цегли висохло від температури нашого тіла. Води нам не давали, бо боялись, щоб не кинулись пошестні хвороби. Кожний з нас щоранку діставав пайку хліба і півлітра кип'ятку. Ця пожива була видана на цілий день. Кожної ночі визивали по кілька осіб на допити. Часто верталися з допитів покалічені, побиті, закривавлені.

Пригадую одного чоловіка, років сорока, високого росту, гарної статури, який під час німецької окупації був старостою якогось села коло Збаража. Привели його з допиту, бо сам уже не міг дійти і положили його животом до землі. Біла полотняна сорочка була дуже закривавлена. Коли його друзі підняли сорочку, то на плечі страшно було глянути. Вони були покалічені – пошматоване тіло і згустки крові. Такі тортури міг витримати лише винятково здоровий організм. Не знаю, хто ще залишився в живих після тортур у Збаражі? Один молодий хлопець з УПА, який попався в полон у боях коло Збаража, не витримав на допитах і вискочив через вікно із першого поверху, але відбіг недалеко, бо на віддалі 50 метрів ворожа куля вкоротила йому життя. Пізніше до камери привели двох стрільців з УПА, які попали в полон у битві з НКВС. Один з них був поранений у ліву руку вище ліктя. Йому не лікували цієї рани, але на диво, вона сама загоїлась. Другий, який переходив міст під конвоєм, скочив до ріки, щоб утопитись, але конвоїр його врятував і привів до нашої камери, щоб і його мучити, допитувати, судити, а на кінець відібрати життя.

Часто бували такі гарячі дні, що ми задихались, кричали, але нічого не помагало. Дверей нам не відчиняли. В такому випадку ми по черзі лягали коло порога і вдихали те повітря, яке вдиралось через щілину. Великим щастям була ця хвилина, під час якої мої уста, а особливо мій ніс, притулений до щілини втягав свіже повітря, без якого не можна було жити.

Нашими сторожами були переважно не росіяни, а татари, киргизи та інші азіати, які навіть не знали добре російської мови. Москва використовувала їх для поневолення інших народів, хоч вони самі були поневоленими. Вони дуже вірно служили, бо боялися, щоб їх не послали на німецький фронт. Ніколи не забуду однієї липневої дуже гарячої ночі. Не відомо, хто був вартовим цієї ночі, але він сам тихенько відчинив двері, щоб ми мали чим подихати. Закликав наших двох в'язнів, які принесли повну цинкову балію холодної води, дав нам якусь бляшану мірку, якою ми по черзі пили воду, гасили спрагу, поглядаючи у двері на сторожа, який із втіхою оглядав наше вдоволення. Коли балія була вже порожня, просив нас, щоб ми нікому про це не казали. Забрав балію, зачинив двері і після цього ми вже його не бачили.

Одного сонячного дня відчинились двері і лейтенант НКВС запитав: хто мав би охоту піти на вантаження меблів до вагона. Між іншими зголосився і я з думкою, що, може, пощастить вирватись з того пекла. Нас зголосилось понад 20 осіб і під конвоєм, з собаками, повели нас через пасовиська і поля до залізниці, на якій стояли порожні товарні вагони, криті і некриті. Нас вели через такі місця, де кругом були війська. Про втечу не могло бути й мови, тим більше, що всі ми, виснажені голодом, браком води і повітря, були дуже ослаблені. Одначе на свіжому повітрі ми почували себе краще, ніж у задушливих льохах. Коли б не довколишнє військо, тоді б можна було ризикувати і готовитись до втечі. Ми почали вантажити на вагони без даху всякі меблі. Серед іншого, повантажили на відкритий вагон фортепіано, яке було незамкнуте. Я вдарив кілька акордів і звернув на себе увагу не лише в'язнів, й сторожі, яка нас охороняла. Пізніше я заграв пісню: "Кину кужіль на полицю". Раптом усі перервали роботу і почали слухати. Коли закінчив грати, почув слова вартового, який під впливом музики мовив до своїх товаришів: "Вот какіх людей вєзут на каторгу", вказуючи на мене не рукою, а лиш поглядом. Після роботи нас привели і знов зачинили в тих самих льохах аж до вересня.

Чортків

1 вересня 1944 року нас, 20 осіб, зібрали зі всіх камер до одної. Ми, перестрашені, думали, що нас вивезуть до лісу і постріляють, бо й так бувало. Цим разом підставили вантажну машину, на яку ми ледве втиснулись і вирушили в незнану дорогу. Привезли до Тернополя, але там не прийняли, бо у в'язниці був брак місця. Після годинної зупинки вирушили далі. Привезли нас до Чорткова. Там завели нас до ще більших льохів, ніж у Збаражі. Вікно з гратами невеличке, скло побите, і у вересні стало зимно сидіти й лежати на кам'яній долівці. Тут нас перемішали з власівцями та іншими в'язнями, які зчинили крик, щоб перевели до справжньої в'язниці – там, може, тепліше, бо тут дуже зимно. Від сторожі отримали відповідь, що в головній в'язниці брак місця. От і подумалось мені, що це справжня "тюрма народів", в якій так багато в'язнів, що й місця бракує. І що може прийти час, коли в тюрмах і таборах буде більше людей, ніж на волі – тоді вже, напевно, прийде кінець московській імперії, тобто кінець "тюрмі народів".

Вартові час від часу виводили по кілька в'язнів на коридор, роздягагали догола і провіряли одежу й білизну, чи нема часом де зашитого ножа або іншої зброї, бо боялись, щоб у таких тяжких умовах каторжники не відбирали собі життя, бо на каторзі не буде кому працювати. В середині жовтня мене перевели у велику в'язницю і кинули в камеру, з якої виводили на суд. У цій камері пробув я до 18 грудня 1944 року, бо того дня мене відвели на суд, який відбувався в якомусь будинку за 300 метрів від в'язниці. На великому коридорі цієї хати, де відбувався суд, лежали купи грабового дерева, стояв козел для різання дров і було дві пилки, якими підсудні різали дрова, невідомо для кого. По черзі викликали на суд тих, що різали, а їх місце заступали інші. Після суду вже не пильнували, а відводили до тюрми. Всім тим, яких судили переді мною, давали смертні вироки. До цього був готовий і я. Коли викликали, я покинув різати дрова і спокійним кроком увійшов у судову кімнату. За столом сидів суддя з погонами НКВС. Справа сидів пристойний чорнявий мужчина в цивільному вбранні, а з лівого боку – молода гарна жінка, з вигляду типова українка, також у цивільному одязі. Суд відчитав акт оскарження-обвинувачення і підкреслив, що коли б я виступав зі зброєю в руках проти Совєтського Союзу, то мені дали б лише 10 літ ув'язнення, але тому, що я за допомогою пропаганди готував мільйони українців проти Сталіна, тому суд присудив кару смерті. На цьому суд було закінчено. Це тривало якихось п'ять хвилин, і вся судова процедура закінчилась. Коли я вийшов із судової кімнати, конвоїр – татарин наложив мені на руки кайдани, сказавши, щоб я не пробував тікати, і цією ж самою дорогою відвів мене до тюрми. Одначе не до тої камери, де я був перед судом, а в підземелля, до так званої смертельної камери. На коридорі смертельних камер (а було їх аж 14) сторож сказав мені розібратися догола. Я роздягся з цією надією, що мене, голого, впустить до одної смертельної камери і там зробить зі мною так, як суд присудив, тобто застрілить. Одначе сказав одягнути тільки білизну, а одежу, зв'язану паском, залишив на коридорі. Конвоїр відчинив двері смертельної камери і сказав: "Заході". Камера була невелика, розрахована на дві особи. Ні стола, ні лавки, лише бетонна підлога, на якій я сів, упершись плечима до стіни, і чекав на виконання вироку. Було центральне опалення, попробував рукою, а воно зимне, як лід. Та хто, думаю собі, буде зігрівати людину, яка є осуджена на смерть. Сиджу і чекаю на виконання присуду. А так хочеться жити, ніяк не хочеться вмирати, а мушу вмерти. В душі повстав протест. За що мене будуть убивати? Кому я що злого зробив? Нікого навіть словом не образив. Тільки тому мене заб'ють, що я домагаюся своєї держави – вільної і самостійної України. Хочу і домагаюсь такої держави для українського народу, як мають інші народи: англійці, французи, італійці, та навіть деякі дикі африканські народи мають свої незалежні держави, а ми живем у серці культурної Європи і не маємо цього?.. Отже, краще смерть ніж неволя, бо "мертві сорому не мають".

І коли я, чекаючи на смерть, роздумував над філософією життя і смерті, з великим шумом відчинилися двері камери. Я був готовий зустріти смерть, але в камеру увійшов в'язень, також засуджений на смерть. Це був Бойчук, родом з якогось села недалеко від Заліщиків. Сиділи ми удвох, дожидаючи смерті, а вона чомусь не приходила. З розмови з Бойчуком я довідався, що засуджених на смерть одразу не розстрілюють. Буває, ждуть на виконання присуду навіть кілька місяців. Кого виведуть із смертельної

камери уночі – того стріляють, а кого викличуть удень – того помилують, замінюючи кару смерті на 20 літ каторжних робіт. Минуло кілька годин і до нас привели Колісняка, також мешканця якогось села коло Заліщиків. По якомусь часі, в цей же день, привели Слободянюка, старшого чоловіка, який весь час плакав і дуже жалів, що приїхав з Канади, бо там, напевно, жив би щасливо, не бачив би війни і не був би засуджений на кару смерті. Ми чотирьох просиділи цілу ніч і нікого не викликали на розстріл.

…Минуло кілька днів, і наша камера була вже переповнена в'язнями, засудженими на смерть. Ті, що приходили, приносили якісь новини. Одного дня сказали, що помер митрополит Шептицький. Наступного дня новий "смертельник" приніс відомість, що відділи УПА мають нас визволити, але це, однак, не сповнилось. У камері стало тісно. Нас було уже 30 чоловік. Ми лежали на цементній підлозі "валетом". Уже не було зимно. Підлога була тепла від людського тіла. На підлозі тісно вміщувалось лише 26 осіб. Чотири особи на зміну мусили стояти в чотирьох кутках по одному. У смертельних камерах життя було страшне, але кожний з нас хотів жити і боявся, щоб не викликали вночі. При допомозі центрального опалення ми мали змогу порозумітись пошепки із сусідніми двома камерами і довідатись, кого вивели вночі, тобто кого вже розстріляли. Атмосфера в камері була дуже пригнічена. З одної камери під час виводу смертника вночі – всі смертники кинулись у відчинені двері на вартового, одібрали від нього ключі. Відчинили першу залізну браму, було чути шум і крики на коридорі, потім постріли. Після цього все втихло – значить втеча не вдалася. Тоді ж усіх смертників, які намагалися вирватись, постріляли. Після цієї трагічної ночі нашу камеру розділили. Мене перевели до камери № 7. Там застав людей, прізвища яких ще не забув: дуже релігійного Синишина з Бережан і двох братів Мельників. В тяжких умовах смертники почали хворіти. Лікарів не було, ліків не давали. Після нападу на вартового у всіх камерах почепили на двері грубі ланцюги, які дозволяли відхилити двері настільки, щоб можна було просунути парашу і щоб міг пролізти смертник, викликаний вдень чи вночі. Нас не брили, не водили до лазні і не давали жодних ліків. Єдиною поживою було тарілка чорної юшки, в якій варився біб, і пайка хліба з кукурудзи. Хоч живи, хоч умирай, неначе й нікому не потрібний. Як почали викликати вночі, то в камері стало трохи свобідніше. Перших викликали Бойчука і Слободянюка. В наступні ночі викликали інших, прізвищ яких уже не пам'ятаю.

В січні 1945 року мене перевели в іншу камеру. Зі мною також Синишина і двох братів Мельників. Там було свобідніше, бо було нас лише дев'ятеро. Там я довідався, що в дванадцятьох камерах сидять хлопці, а у двох – дівчата, також засуджені на смерть. Синишин був дуже побожний, в Бережанах мав побудовану власну каплицю. Він багато розказував про Ридзу-Сміглого, з яким у Бережанах разом ходив до школи. Його забрали з камери неживого, бо вмер від тифу. Перед тим у тій камері багато вмерло від тифу. Залишилось нас кілька осіб. 9 квітня 1945 року всіх нас викликали вдень до тюремної канцелярії і прочитали помилування, яке нібито прийшло від Калініна, де смертну кару нам замінювали на 20 літ каторжних робіт. Цю заміну ми підписали. Стало легше на душі. Нас відвели до лазні. Ми помились, нам побрили бороди, постригли, дали чисту білизну, якусь тюремну одежу, бо в камері смертників ми були без одежі, лише в білизні. З лазні відвели нас на перший поверх, у велику кімнату з ґратами, де перед війною була тюремна школа. Я глянув у вікно і зомлів. Коли я прийшов до пам'яті, то побачив, що вже знаходжусь в іншій кімнаті. І коло мене був лікар. Після цього випадку мене знов відвели до цієї ж камери з великими вікнами. Там я перебував до червня 1945-го, з десятками інших каторжан, які також чекали на транспорт до таборів.

Станція Гребінка

В червні 1945 року мене разом з іншими каторжниками викликали на етап. На тюремному майдані зібрали нас понад 1000 осіб, готуючи до транспортування. Не всіх разом, а групами по 100–200 чоловік, відпровадили на станцію і повантажили в товарні вагони із забитими вікнами. У вагоні нас було 40 осіб, більше не могло поміститись. Ми, стиснуті, сиділи і лежали по обидва боки вагона. Було 18 вагонів хлопців і два вагони дівчат. У дорозі нам давали заграбовані українські сухарі і сушену солону рибу, а води не давали. Подорож була тяжка, та все ж було краще ніж у смертній камері. У вагоні я познайомився з колишнім студентом Київського університету, звали його Слюсаревським Григорієм

Даниловичем. Він народився 1921 року в місті Глинськ на Полтавщині. Розказував, що мав лише матір, яка мешкала в Глинську. Він не лише мені, а й усім мешканцям вагона припав до душі. Був великим патріотом, знавцем української історії, літератури та мистецтва, а до того ж красномовним. Мав дар оратора. Весь час у вагоні оповідав і забавляв слухачів гарними і мудрими оповіданнями про українську справу, про визвольний рух українського народу. Пройшов війну як лейтенант Червоної армії, мав прострілену в коліні ногу. Нога не згиналася, але він вірив, що після операції вона згинатиметься. Григорій був середнього зросту, широкий у плечах, мав міцної будови тіло, руки кремезні і досить грубі, а в душі пульсувала козацька вдача. Він скоро здобув симпатію і тому його вибрали старостою вагона, який мав домагатися всіх прав для каторжан. Хоч в той час слова "домагатися прав" звучали смішно і дотепно. Ми, каторжники, були позбавлені всіх прав і невільно було їх домагатися. Можна було лише просити, але просьби дати води конвоїри й не слухали. Декому вдалося через маленьку щілину вагона розпізнати відому станцію, і так догадувались, що везуть нас у напрямі Києва.

У мене весь час була думка про втечу, але не мав кому довіритись. Одначе рішив поговорити пошепки про цю справу із Слюсаревським. Виявилось, що він такої самої думки. Водночас сказав, що має двох знайомих власівців, які разом з ним сиділи у смертницькій камері. В одного з них є ножик, яким можна буде надрізати стару спорохнявілу дошку вагона. Додав, що власівці є сибіряками, хоч розмовляють російською мовою, але почувають себе українцями. Слюсаревський про нашу розмову розказав тим сибірякам, які лежали коло нього. Вдень ми помітили одну широку спорохнявілу дошку вагона, під заґратованим і забитим дошками вікном. Першим звернув увагу на цю дошку один із власівців, який, незважаючи на ретельні обшуки, мав при собі досить гострого ножа. Кожної ночі ми були змушені роздягатися і спати на підлозі вагона тільки в білизні. Одначе у ніч нашої втечі ми тихенько вдяглися і приступили до роботи. Кожен з нас по черзі різав ножем дошку при стовпі вагона, щоб можна було всадити руку і другий бік дошки переломити.

Спорохнявіла дошка досить легко сипала порохном під гострим ножем. У кожного з нас на правій руці майже злазила шкіра від металевої плоскої ручки ножа, але на це не зверталось уваги. Хай навіть з покаліченою рукою, аби тільки дістатись на волю. Минула північ, наближався день 9 червня 1945 року. Думалося, що це буде перший день нашої волі. Але сталося цілком інакше. За один бік прорізаної дошки Слюсаревський схопився своєю здоровенною рукою і з напруженою силою потягнув до середини. Дошка, ламаючись, затріщала з таким звуком, що озброєний, на бічниці, вартовий мусив почути. Коли Слюсаревський першим вихилив голову, готуючись зіскочити, в цей час ми почули постріли з автомата. Поїзд зупинився і кругом вагона почали гавкати собаки, а конвоїри почали кричати про втечу каторжників. Утеча нам не вдалася. Поки відчинили вагон, ми скоро роздяглись і полягали разом з іншими. Втихли собаки, припинили розмову й конвоїри. Кілька хвилин була мертва тиша. Нарешті з великим грюкотом відчинились двері вагона і з'явився начальник конвою, який грізним перестрашеним голосом закричав: "Хто ломив вагон?" Тихо, ніхто не обізвався. Після другого ще грізнішого окрику Слюсаревський встав і як староста вагона сказав: "Я ломив". "А хто ще ломив?" Слюсаревський відповів: "Ніхто – я сам!" Після цього двері зачинились і ми думали, що поїзд знову рушить в далеку дорогу. Але це був не кінець. Майже півгодини у вагоні була мертва тиша і кругом вагона нічого не чути. Нарешті знов несподівано відкриваються двері. Той самий офіцер НКВС знов почав питати Слюсаревського, хто з ним ломив вагона. І на цей раз пролунала та ж відповідь Слюсаревського: "Я сам ломив". Тоді начальник конвою прикликав Слюсаревського до себе, взяв його за руку, вивів з вагона, вийняв з кобури пістолет і на наших очах стрілив Григорію в плечі. Мертвий Слюсаревський повалився на землю. Двері зачинили, поїзд рушив і за кілька хвилин зупинився на станції Гребінка. Нам через щілину вагона було видно, як мертве тіло Слюсаревського несли на ношах. Там, на станції Гребінка, спочиває Григорій Слюсаревський, борець за волю України. Він повернувся з армії як інвалід. Контактував з учителькою з Вишневецького району Тернопільської області, яка допомогла йому вступити до ОУН, і, будучи інспектором шкіл, працював водночас підпільно обласним пропагандистом Рівненської області… Там, на станції Гребінка, прийшли столяри, прибили грубу і широку дошку на місце виломленої. Прийде час, і я постараюсь віднайти могилу Слюсаревського. Він взяв на себе всю вину, і ми трьох завдячуємо життям тільки йому.

Харків

День і ніч у забитих вагонах, уже без нашого найкращого друга Слюсаревського, ми сиділи пригнічені після страшного терору. Поїзд волікся дуже поволі, а на деяких станціях мав довгі простої. В цей час відкривалися двері вагона, входили двоє енкаведистів з великими дерев'яними довбнями, переганяли нас з одної половини вагона в іншу і били тими довбнями безпощадно куди попало. Найбільше дісталось тим, хто не встиг скоро перебігти або хто впав. Пізніше били довбнями по всіх стінах і по підлозі, впевнюючись, чи часом якась дошка не перерізана або не переломана. Такі побої за спробу втечі ми терпіли аж до самого Харкова. І далі годували нас тими награбованими сухарями, які винесли з наших льохів і криївок.

У другій половині червня 1945 року нас привезли до Харкова і здали як живий товар начальству великої харківської тюрми. В той час у тюрмі було так багато в'язнів, що не могли там поміститися, тому частина в'язнів ціле літо 1945 року днями й ночами покотом лежали під голим небом на тюремному майдані, оточеному високим муром, з озброєними вартовими на вишках. Майже більша половина з нашого транспорту з Чорткова, з огляду на брак місця в будинку, мусила сидіти або лежати у визначеному місці на подвір'ї. Мені припала така сама доля. На щастя, була гарна погода, і ми почувалися краще від тих, які душилися в тісних камерах і підвалах. У Харкові було краще як у вагоні, бо отримували тюремний пайок хліба і давали два рази в день теплу баланду, яка в таких умовах дуже добре смакує.

Уже на початку вересня почали ходити слухи, що буде етап на північ, у табори на каторжну роботу, бо ж без діла таку велику кількість людей не можуть тримати. І справді почали викликати на лікарську комісію, яка оцінювала стан здоров'я кожного каторжника. Згідно з лікарською класифікацією нас поділили на окремі гурти. Одного дня якийсь санітар у білому фартуху, проходячи мимо нашого гурту, запримітив мене. Зупинився і сказав, що пізнає мене, але я його не знав. Він міг мене бачити на різних відправах або зустрічатись на зв'язках, і тому мене пригадав. Він зробив мені велику послугу. Не тільки тим, що часто давав мені різну інформацію про тюремне життя, але й допомагав матеріально чим тільки міг. Хоч сам також був в'язнем (дістав 10 літ), але на інших правах. Як санітар мав доступ до всіх будинків і всього подвір'я тюрми. Коли я пройшов медичну комісію, мене закваліфікували на етап. Тоді я отримав ватні штани, куфайку, зимову шапку. Отже, стало відомо, що поїду на північ. Одного дня знайомий санітар прийшов до мене в довгій, у доброму стані військовій шинелі. Зняв із себе ту шинель і дав мені, бо в куфайці, сказав, трудно буде на каторзі. Я все життя вдячний цьому чоловікові за його турботу і добру поміч, бо без цієї шинелі, яка пізніше врятувала мене від морозу, я б сьогодні уже цих слів не писав. Може, цей санітар ще живий і відгукнеться на мої спогади.

З Харкова на Воркуту

Одного дня, пополудні, викликали мене разом з іншими каторжниками у підвал під будинком тюрми, брама якої виходить на вулицю міста. У цьому підвалі ми задихалися, бо бракувало повітря (не було жодного віконця), і не тільки не мали місця, щоб сісти, а навіть не було де стояти. Стиснуті один біля одного, ми цілу ніч кричали і проклинали всіх сталінських катів. Хто був сильніший, то спирався на слабших, які мліли, падали під ноги сильніших. Темно – світла не було. В темноті штовхали одні других, як у пеклі. Ми були переконані, що нам прийшов кінець, що подушимось від тисняви і браку повітря. Були впевнені, що нас хочуть у такий спосіб знищити. Так ми промучились навстоячки цілу ніч. Раненько брама відчинилась і почувся голос: "Виході!" В ту ж мить війнуло свіжим повітрям, і ми зраділи, що можемо ще віджити. Але не всі віджили і не всі вийшли з підвалу. Частина слабших там залишилась. Не знаю, яка була їх дальша доля. Близько тисячі каторжників вистроїли в ряди і під озброєною охороною, з собаками, повели на товарну станцію, де стояли вже заздалегідь приготовані товарні вагони із вікнами, забитими дошками. Посеред вагона стояла кругла залізна піч, а коло неї купка вугілля, по обидва боки були нари. За кілька годин поїзд рушив у далеку дорогу, на Воркуту. Наша подорож була страшною. Їхали ми на Воркуту майже цілий місяць. Уже в Котласі нас зустріли великі морози. У вагоні було дуже зимно. На стінах вагона повстав іній завтовшки 10 сантиметрів. Можна було запалити піч, щоб погрітись,

але не дали ні сірників, ні дерева на розпал. Ми терпіли великий голод, тим більше, що в перший день нашої подорожі ми не одержали пайки хліба, яка нам належала. Казали, що конвоїри продали денний наділ хліба для цілого ешелону. Наступного дня ми отримали хліб і по півлітра пшоняної юшки, яку нам давали щоденно аж до Воркути. Таку юшку давали лише раз на добу, а окрім неї ще – пайку хліба 600 грамів. На таких харчах ми їхали цілий місяць. Не всім вдалося доїхати до визначеного місця. Частина залишилась по різних станціях. Залишились ті, які не витримали сильних морозів і голоду. Про втечу не могло бути й мови. Одначе з одного вагона, як оповідали вже у Воркуті, трьом каторжникам вдалося, проломивши дошку в підлозі вагона, вискочити на волю, але одного зловили, другого вбили, а третьому таки вдалося втекти. Звучало це правдоподібно. Це був хлопець з Одеси, який на пересильній у Харкові мав на собі кубанську шапку (форма кубанських козаків). Цього відважного хлопця пригадую. З ним доводилось мені часто розмовляти. Ми втішились, що хоч йому вдалося втекти. Буду дуже радий, якщо відгукнеться на мої спомини якщо не він, то, може, хтось із його друзів. Через брак місця на нарах мені довелось лежати на голій підлозі, з-під якої віяло морозом. Мене рятувала подарована шинеля. Час від часу, коли ноги замерзали, навіть закутані в шинелю, я вставав і ходив між нарами по вагону, зігріваючись. Хто не вставав і не рухався, бо вже не мав сили, такого на найближчій станції витягали і невідомо куди відправляли: чи до шпиталю чи на тамтой світ. Доїхали лише сильніші і витриваліші. На початку другої половини жовтня 1945 року наш поїзд доїхав до міста Воркута. В ту пору року на півночі сонце не сходить, нема дня. Півроку триває ніч, а півроку в літні місяці – день.

Після приїзду ми даремно чекали дня. День почався десь наприкінці квітня. Вночі, при світлі електричних лампочок, відкрили вагони і почувся хрипкий голос: “Вихаді”. Ми почали злазити з вагонів, тримаючись за руки. Був мороз близько 40 градусів, із сильним вітром і заметіллю, що не було сили встояти на ногах. Ми трималися за руки, йшли в напрямі світла у вікнах. Віддаль до першого пересильного барака, до якого нас провадили, була не більше 200 метрів, але подолати цю віддаль було так трудно, що ще сьогодні детально це пам’ятаю. Не всі дійшли до барака, деякі падали в сніг. Коли увійшли в приміщення і на нас повіяло теплим повітрям, здалося, що увійшли в рай.

Життя на Воркуті

В пересильному бараку, згідно з правилом, ми мали відбути два тижні, так званий “карантин”, але табірне начальство не дотримувалося цього правила, бо вже на третій день нас розбили по різних бараках, щоб поповнити бригади в шахтах. Холод, голод, тяжка праця під землею при добуванні вугілля дуже скоро нищать слабкі організми. Особливо тих, які ніколи не займалися фізичною працею. Два дні в пересильному бараку нас ознайомлювали з дисципліною каторжного життя й побуту в таборі.

Через кілька годин після нашого прибуття привезли естонців. Вони були дуже добре вбрані. На них були європейські костюми, гарні довгі шуби з великими комірами, пристосованими до воркутської зими. Було видно, що вони по тюрмах довго не сиділи, а просто забрані з волі, бо фізично добре виглядали, але були гірше від нас налякані. Ще більшого страху вони набралися, коли до бараку вскочило двоє енкаведистів з ножами і почали відрізувати від шуб коміри та вкорочувати шуби і довгі пальта вище колін. Естонці, здивовані такою поведінкою енкаведистів, почали плакати і голосити, нібито приходить кінець світу. Тоді ж прийшла черга і на мою, даровану шинелю, яка рятувала мене від морозу цілу подорож – також обрізали вище колін. Після того я виглядав у тій шинелі досить комічно. Після вкорочення шуб, пальт, шинель всі ми ахнули від нової несподіванки, бо в кожній одежі на плечах (шубі, пальто, бушлаті, тілогрійці, сорочці, маринарці) врізали діру завдовжки 40 сантиметрів і завширшки 16 сантиметрів. Трохи менші діри повирізували в штанах правої ноги вище коліна і спереду на шапках. Пізніше дали всім голки, нитки і білі латки, щоб ті діри позашивати, а на білих латках понаписувати чорною фарбою каторжанські номери. Кожному з нас продиктували відповідний номер, під яким він зареєстрований у каторжних списках. Після смерті Сталіна можна вже було ходити без номера. Дисципліна була жорстока. Кого запримітили без написаного номера на плечах, шапці чи штанах, того замикали до ізолятора на кілька днів. В ізоляторі зимно, бо не палили. Давали 300 грамів хліба і склянку води на цілий

день. Не всім вдалося вернутися живими із ізолятора. На третій день з пересильного барака мене разом з іншими скерували до праці в шахту № 3, де начальником був офіцер НКВС Горбунков. Прізвища начальника табору не пам'ятаю. В таборі бараки були переповнені, не було місця новоприбулим каторжникам, тому скерували нас до нового барака, який ще не був закінчений, лише стіни і дах. Уже стояли нари, але замість підлоги лежав сніг, а стіни без штукатурки і через нещільні дошки у стінах завівав сніг. Стелі також не було.

Посередині барака стояла піч, зроблена з бочки з-під бензину. Один каторжник підкидав у піч вугілля, щоб була гаряча. Можна було погріти руки коло печі, але, відійшовши на один метр від неї, було майже так само зимно, як і на вулиці. В таких умовах ми, прийшовши з роботи, лягали в одежі на голих нарах, щоб відпочити після тяжкої праці в шахті. З цього барака виводили нас на роботу бригадири і десятники (також каторжники). Мене призначили разом з іншими на першу дільницю у шахті, де бригадиром був Михайличенко, вчитель з Київської області, а десятником – Цикаленко з Білої Церкви. Обидва вони були теж українці і каторжники, але знущалися над нами гірше за москалів. Щоб виконати план видобутку вугілля, вони витискали з каторжників останні сили. Перша дільниця була мокрою, і кожний з нашої бригади мусив замочитись. Мокрі штани, обрізана шинеля та черевики після виходу на поверхню одразу замерзали. Штани в колінах, мов два льодових стовпи, не згинались. Прийшовши з роботи до холодного барака, треба було приступити до гарячої бочки, яка заміняла піч, і сушити одяг, щоб пізніше в цій брудній одежі лягати на голі тверді нари, з-під яких віяло морозом, і заснути. О четвертій годині ранку будили і провадили до їдальні, а о шостій годині вишикувані бригади йшли на роботу. Їдальня була невеличка і не могла помістити усіх, тому одні бригади снідали, а інші чекали в черзі, на морозі, аж поки з'явиться місце в їдальні. З шостої години відчинялась брама, і всі бригади пропускали понад вартовим при брамі, рахуючи детально кількість усіх каторжників, які вирушили на роботу. За брамою всі бригади, понад тисячу каторжан, у шерензі по шість чоловік рушали вільним кроком у бік шахти. По боках енкаведисти з собаками й автоматами в руках кричали час від часу: "Шаг вправо, шаг влєво – стрєлять буду!", "Шагом марш!" Сніг рипів під ногами. Якщо хтось до когось заговорить, тоді кричали: "Стой, садісь!", а часом навіть "Ложись", – і всі лягали на сніг за те, що хтось між собою перемовився. Після цього була ідеальна мовчанка. Було лиш чути, як рипів сніг під підошвами кирзових черевик, бо валянки отримували лише ті каторжники, які працювали на будові бараків і будинків у місті Воркута.

Коли приходили під браму шахти, виходив вартовий і знову рахував усіх каторжан поіменно, щоб переконатися, чи хтось не втік по дорозі з табору до шахти. Після переходу брами на шахті всі каторжники бригадами поспішали на свої дільниці, уже не під охороною енкаведистів, а під наглядом бригадирів, десятників і начальників кожної дільниці. Шахта № 3 працювала у три зміни. Перша зміна з 3-ї години, друга – з 16-ї години і третя – з 12-ї години ночі. В недокінченому бараку я пробув майже два тижні. Багатьох з того барака забрали до шпиталю барака. З цих бараків мало хто вертався, бо хто може вилікувати людину голодну і простуджену, якщо немає ліків. 600 грамів хліба з баландою (вода з рідко плаваючою крупою), 200 грамів каші та 20–30 грамів риби – "тюльки" чи "хамси" – це все обід разом з вечерею. На сніданок – баланда і каша без риби і хліба. Якщо хліб на сніданок, то обід без хліба. Чи ж на таких харчах могла бути сила до праці? Тому кожного дня десятки трупів вивозили з табору в тундру і закопували без домовин усіх разом в одну яму без жодного знаку. В трупарні прив'язували "бірку" (дерев'яна дощечка, на якій був номер каторжника). В трупарні лежали голі трупи один на другому і, щоб положити трупи на сани, треба було їх відривати один від одного, бо змерзалися докупи. Костя Бістюк, який був убитий в шахті електричним струмом (ухопив рукою кабель на 600 вольт) і положений на купу трупів, ожив, коли забирали його на сани. Молодого, здорового хлопця лікарям вдалося відрятувати. Пізніше працював разом зі мною і про це розказував.

Після двох тижнів праці на першій ділянці я був так ослаблений, що мені перехотілося жити, волів умерти, ніж так мучитись. Холод, голод, тяжка праця з лопатою під землею та ще й поганячі Михайленко і Цикаленко довели до того, що я був змушений ризикувати: "Бути чи не бути?" Тому одного дня, ледве вийшовши з шахти (сходами 300 метрів), я оглянув свою одежу, яка під впливом морозу була покрита

31 Зам. 5156

льодом, а з обірваної шинелі звисали замерзлі бурульки. В такому жахливому вигляді я вбіг до кабінету самого начальника шахти Горбункова і сказав: “Гражданін начальник, мене засудили на кару смерті, стріляйте, бо я більше в шахту не піду. Гляньте, як я виглядаю!” Начальник зміряв мене поглядом з ніг до голови і запитав, хто я, звідки родом і за що засуджений. Я йому коротко розказав. Тоді начальник запитав, де я хотів би працювати. Я відказав, що міг би працювати, але не в шахті, а на поверхні. Після цієї розмови начальник підняв слухавку телефона і почав говорити з механіком головного підйому, а коли закінчив розмову, показав мені через вікно двері, де я мав стати до іншої праці. Я подякував начальникові і пішов до будинку, де містились машини головного підйому.

Цього ж дня, коли я прийшов з роботи до недокінченого барака, мене покликав нарядчик і перевів до закінченого теплого барака, в якому містилась бригада механіків, електриків і токарів. У тому бараку життя моє покращало, бо було тепло, але через брак місця змушені були спати на голих нарах по трьох замість двох. Хто не хотів спати по трьох, то був змушений спати на підлозі. В новій бригаді я діставав не перший, а третій котел, а отже, більше хліба, баланди й риби. Робота коло машин також була легша. Спочатку три місяці я чистив машини і привчався до механічних робіт. Пізніше почав працювати як слюсар-механік. Зі мною працював українець Бакало з Полтавської області та росіянин Кулічков. Ми троє обслуговували машини ПМ-20 і ПМ-30. Робота при машинах набагато легша, але дуже відповідальна. Треба було пильнувати машини, як свої власні, бо у випадку аварії одразу приписували саботаж. Якщо начальство зауважило якесь недбальство при праці, одразу списувало в шахту. Отож, щоб втриматись на роботі при механізмах, треба було бути готовим до виконання найтрудніших ремонтів.

У 1957 році нашу бригаду перевели до нового викінченого барака, в якому ми перший раз отримали матраси, простині, одіяла, а також першу табірну білизну. Життя неначе й покращало, але голод все ж відчувався. Сала, м’яса, молока та городини ніхто й не бачив. Почала ширитись цинга, тоді почали видавати вітамін “С”, але не всім це допомагало. Інша біда полягала в тому, що в таборі не було лазні і треба було раз на тиждень іти на шахту. Але й там лазня була досить мала і примітивна. О 12 годині ночі будять весь барак і ведуть нас на шахту, щоб там помитись. Купіль виглядала так: кожний каторжник одержував дерев’яний цебричок на 5–6 літрів теплої води і до цього додавали на руки одну ложку плинного мила. Цією водою і цим милом треба було обмити все тіло. Отож виходили з бані не вимиті, а ще гірше забруднені чорною вугільною пилюкою, яку трудно змити такою малою кількістю води і мила. В 1947 році побудували велику лазню на терені табору – тоді гігієна значно покращилась. З часом ми звикали до страшного клімату і вірили, що прийдуть кращі часи. Але всі ті, що працювали під землею, не витримували і гинули, як мухи.

Шахта № 1 “Капітальна”

В четвертому кварталі 1948 року почали приготовляти етап каторжників на інші шахти. У таборі було тривожне становище. Ніхто не мав охоти покидати працю, до якої вже звикли, та їхати в іншу місцевість, можливо, ще гіршу. Та нічого не зробиш: наказано збиратися і мусиш виконувати. Отже, згідно з наказом мене разом з іншими відвезли на шахту № 1 “Капітальну”. Була це найбільша шахта у місті Воркута, але дуже занедбана, бо там працювали не каторжники і не політичні, а злодії, від яких не сподівались доброї роботи.

Каторжники своєю працею за короткий час розбудували і збільшили видобутки на шахті. Зате умови праці і побутове життя тут були набагато кращі ніж на шахті № 3. Було менше смертельних випадків, і взагалі з 1948 року начальство шахти почало цінувати життя кожної особи, так, як добрий господар цінує свого коня. Були змушені цінувати кожного каторжника, бо ж після війни бракувало робочих рук для відбудови краю і бракувало вугілля для великого промислу та на потреби озброєння.

На шахті № 1 мені знов довелося працювати слюсарем-механіком при підйомних машинах ПМ-900 і ПМ-20. Перший підйомний кран (ліфт) був на три тонни і другий – на одну тонну. Разом зі мною працювали Федір Поліщук, Шеремета, Балута, Літвінов. З нами працювали також вільні з міста Воркути, зокрема інженер-електрик Балашко – свідомий і дуже мудрий білорус. Його засудили ще в 1937 році за те, що мав таємні стосунки з Пілсудським і хотів Білорусь приєднати до Польщі. Працював

електриком також Грінцевич родом з Києва і каторжник Віляєв, інженер з Москви. В ті роки начальником шахти був Прискока – українець з Дніпропетровська, головним механіком – Солдатов. Начальником табору був Воронін, про якого говорили, що був дуже справедливим і чесним чоловіком.

Пригадую каторжника Колісняка, який сидів зі мною у камері смертників у Чорткові. Він працював на поверхні на сортуванні вугілля. У таборі вікна всіх бараків були з ґратами. Двері замикали на ключ. Наші вартові щоденно перераховували всіх каторжан. Якщо помилились і когось бракувало, тоді провіряли кілька разів удень і вночі. Будили всіх у бараку, шикували вряд і рахували. Були випадки, що кілька разів на ніч приходили до бараку і наново рахували, не даючи каторжникам спати. Це були просто психічні тортури, бо не мали змоги відпочити після тяжкої праці. Хто сказав хоч слово проти такої поведінки варти, того забирали до ізолятора, з якого рідко хто повертався до того самого барака, а то й взагалі в таборі його вже ніхто не бачив. Терор, страх, донощики і жорстка дисципліна доводили до того, що ніхто не хотів і слова промовити. Неначе німі, ходили каторжники на роботу й з роботи. Невільно було й до сусідніх бараків заходити, а також ходити по табору. Дорога була така: їдальня – шахта – їдальня – барак. Правда, були ще дороги до лазні, до клубу на якийсь фільм, але білети отримували лише ті бригади, які виконували план видобутку вугілля.

Начальник табору мав свій план використання безплатної робочої сили. Цей план запевняв найбільшу продуктивність праці при мінімальному виживленні. План цей виконувався за допомогою залізної дисципліни та збільшення пайка хліба і каші, культурної нагороди – доступу до клубу на фільм, а також через пропаганду і похвалу тим, які добре працюють. Національний склад каторжників був різноманітний: українці, поляки, німці, мадяри, болгари, румуни, грузини, татари, молдавани, росіяни, литовці, латиші, естонці, корейці, японці, китайці, євреї, італійці, французи, азербайджанці, вірмени та інші. Найбільше було українців, німців, мадярів, росіян, литовців, латишів і естонців. У тому таборі був також російський князь Охтомський, який помер тут ще перед похороном Сталіна.

Смерть Сталіна 5 березня 1953 року каторжники зустріли з великою радістю. Кат сконав, і для нас настали кращі часи. Пригадую дуже добре цей день, бо по смерті Сталіна уже наступного дня в таборі відбулися великі зміни. Коли ми прийшли з шахти до їдальні, на столах несподівано побачили цілі купи накраяного хліба. Кожний міг їсти стільки, скільки хотів, та ще й взяти із собою до барака. Каторжники позасідали за столами і зі сльозами на очах споживали обід і тішилися, що вже не доведеться вмирати голодною смертю.

Серед каторжників різних національностей було багато людей відомих: вчені, письменники, професори, лікарі (зокрема славний Бондаренко з Києва, відомий як досвідчений хірург). Лікар Бондаренко не одному каторжнику врятував життя після покалічення в шахті. Були також добрі художники, яких табірне начальство використовувало для малювання різних лозунгів та плакатів політичного змісту. Художники малювали на великих дошках цифри – оцінки і проценти виконання плану кожної бригади щомісяця. Крім цього, малювали різного роду карикатури, які висміювали лінивих, а хвалили передові бригади. Наприкінці кожного кварталу на великих дошках, встановлених при брамі, у виході на шахту, були зображені всі дільниці і бригади цілої шахти. На першому місці дільниця, яка дала найбільше вугілля понад план (робітники сидять у літаку). Наступна картина представляла робітників у поїзді, далі шахтарі на возі з кіньми, на возі з волами, а в кінці – шахтарі сидять на великій черепасі. Такі малюнки великих розмірів, зроблені гарними кольоровими фарбами, наочно показували найкращих і найгірших робітників-каторжників. Ця візуальна критика слугувала пропагандою для зміцнення і збільшення продуктивності праці.

У таборі шахти № 1 "Капітальна", яка нараховувала від 3 до 10 тисяч каторжників, можна було зробити поділ табірного "суспільства", тобто поділити на "бідних" і "багатих". Бо ж і на каторзі не всім однаково жилося. Деякі каторжники займали відповідальні пости, як-от начальник дільниці, бригадир, десятник. Вони діставали такий пайок, що не голодували, отримували нову одежу. Кожний начальник участка мав "денщика", який йому приносив обід до барака, чистив черевики, був неначе його ад'ютантом, зате не працював тяжко. За нього працювали інші, виконуючи план видобутку вугілля. Начальники

дільниць, бригадири і десятники мали окремий барак з кращими умовами життя. Це каторжанське начальство гонило своїх братів-каторжників до роботи й утворювало панівний клас у таборі, який визискував і жив коштом тяжкої праці своїх підданих.

За матеріальним становищем головну робочу силу табору можна було поділити на три суспільні групи. Перші – це ті, що не стратили сил по тюрмах і в таборі дають собі раду в тяжкій праці, дістають кращий котел і не голодують. Другі – це ті, що через брак доброго здоров'я більше перебувають у шпитальних бараках, ніж на шахті. Треті – це "доходяги", які в тяжкій праці стратили всі свої сили і не годяться до роботи в шахті, лише в рядах будівельних бригад, на поверхні – в холоді й голоді, й отримують лише перший котел. Вони доходили до крайнощів і часто падали в дорозі до роботи або до барака, так кінчаючи своє невільницьке життя. Доходягам не давали нової одежі, лише стару, латану й обшарпану. В рядах доходяг були переважно славні люди різних національностей, здебільшого з вищою освітою, які морально не витримували жорстоких законів табірного життя і дуже скоро помирали.

Якщо порівняти каторжника-доходягу з начальником дільниці, то це буде те саме, що за панщини порівняти кріпака з поміщиком. Енкаведисти змогли створити табірну еліту, яка тероризувала своїх братів-каторжників і душила з них останні соки, щоб коштом їхньої праці й голодної смерті прислужитися табірній владі і зберегти своє життя. Бували випадки, що начальників і бригадирів, які також носили каторжні номери, робітники-каторжники вбивали, якщо вони занадто вислужувались і використовували свою владу. Вбивали також виявлених "сексотів", які доносили начальству про події та розмови в бараках і шахті. В таборі домінувало право сили, право "пастуха". Хто сильніший фізично – на кожному кроці підкоряв собі слабших. Було таке загальне правило, суто табірне: "Ти згинь сьогодні, а я згину завтра!" Яскравий приклад боротьби за існування згідно із законом Дарвіна. Тюрма і табір – це велика школа життя. В таборі краще себе почували і на кожному кроці були зарадні всі ті, які, крім здоров'я фізичного, сиділи в тюрмах та були в "партизанці". Натомість ті каторжники, які були забрані з дому, зі зручного і безтурботного життя, відірвані від жінок, дітей – в таборі не давали собі ради. Не могли знести не лише тяжкої праці, холоду й голоду, а й психічно не витримували – не бачили іншого виходу і не мали жодної надії на звільнення, вибираючи смерть, щоб довго не мучитись. Смерть прискорювали курінням цигарок і голодуванням. Бо, щоб дістати одну цигарку чи махорки, треба було віддати половину пайки хліба. Отже, віддавав хліб за цигарку і голодував. У таборі легше було боротись зі смертю тим, які не курили, бо за цигарки могли ще й хліба собі більше придбати.

Про втечу з табору не могло бути й мови. Бараки були огороджені потрійним колючим дротом. Крім цього, стояли довкруги високі вишки поза колючими дротами на віддалі 200–300 метрів одна від одної. На тих вишках весь час перебували озброєні енкаведисти, які обсервували кожен порух табірного життя, мали телефонне сполучення з головною командою варти, що знаходиться поза огорожею табору в чотирьох бараках. Спеціальне військо НКВС, яке перебувало в тих бараках, мало обов'язок охороняти каторжників, щоб не було втеч і щоб не постало якесь заворушення, демонстрація, страйк або непокора супроти табірного начальства й адміністрації. До нас на шахту № 1 "Капітальну" доходили вісті, що на шахті № 19 зчинився бунт. Каторжники застрайкували і не пішли до праці. Наслідки бунту були жахливі. Доходили слухи, що військами НКВС понад сто осіб було вбито і понад триста поранено. Хоча про втечу не можна було навіть мріяти, та все ж таки знайшлися такі каторжники, які ризикували: або пан або пропав. Троє каторжників намагалися втекти під час вантаження меблів на станції Воркута, але їх піймали, привели в табір і розстріляли, а їхні трупи положили на снігу при виході на шахту. Три дні лежали ті трупи як пострах для інших, аби ніхто не відважився втікати. В ці дні весь табір був у великій жалобі. Кожний з нас думав, що, може, прийдеться так само колись лежати на снігу і бути пострахом для інших. Були випадки самогубства. Молодий хлопець якось довідався, що його дівчина вийшла заміж, і цього ж дня повісився у шахті. Або такий випадок: студент із Житомира (прізвища не пам'ятаю) не міг витримати всіх табірних знущань і пішов свідомо просто на колючий дріт, нібито втікаючи. Стражник з вишки вистрілив з автомата і на місці його забив, бо невільно було до дротяної огорожі підходити. Цей випадок також можна вважати самогубством, бо студент свідомо пішов на смерть, щоб скоротити фізичні і душевні страждання.

У таборі часто траплялись різного роду вбивства – або з причин особистих порахунків, або вбивали начальника дільниці, бригадира чи десятника за знущання над каторжниками. Вбивали також донощиків (“сексотів”) та культоргів (культурних організаторів).

Після смерті Сталіна табірне начальство почало лагідніше обходитися з каторжниками. Бараків уже не замикали і каторжники могли свобідно ходити одні до других та розмовляти на різні теми. Ми всі вже отримали надію, що доживемо до довгоочікуваної волі і повернемося до родин, на рідну землю, “у рай хрещений, у мир веселий” – неначе з турецької неволі. Незадовго по смерті Сталіна в таборі організовано ресторан, в якому можна було купити добрий обід чи вечерю за зароблені гроші, бо почали платити за роботу, особливо тим, які добре виконували план видобутку вугілля. До табору почали привозити молоко, булки, масло, цукерки. Все це можна було купити в ларку на шахті.

Наприкінці 1954 року каторжників почали звільняти, але дуже поволі. Першими почали вивозити німців, пізніше мадярів, румунів, і нарешті й поляків. Мене як громадянина Польщі викликали разом з поляками 5 січня 1955 року і разом з групою польських громадян, перевезли до Потьми (Мордовська АРСР). Там я був до вересня 1955 року. Працював інструментальником на ремонті вантажних машин. А 21 вересня 1955 року нас, близько 70 польських громадян, товарними вагонами відвезли до Польщі. Перед виїздом кожний каторжник мусив пройти спеціальну комісію НКВС, яка складалася з високопоставлених московських офіцерів. Ця комісія намовляла нас, аби ми не їхали до Польщі, а залишились у Совєтському Союзі. Всім обіцяли волю і добру працю, але нас нічим не змогли переконати і ніхто з нас на це не згодився. Кількох каторжан-поляків, які мали совєтське громадянство, не пустили до Польщі. Вони заздрили українцям, які мали польське громадянство і верталися до Польщі, а їх, етнічних поляків, затримували, і навіть плач нічого не помагав. Совєтська влада забрала у мене найкращих 12 років молодого життя, які довелося провести у страшних тюрмах і таборах.

То ж я мудро вчинив, що не залишився в Совєтському Союзі, бо в Польщі нас, каторжників, зустріли дуже добре, по-людськи, згідно з гуманітарними приписами культурної держави. Мене звільнили у Польщі 21 жовтня 1955 року, а 1 листопада я вже як вільний і повноправний громадянин приступив до праці в Тщеб’ятові, що в Щецінському воєводстві.

ЧОТИРИ ЛОЖКИ ДЛЯ СИНІВ

(Круті маршрути Петра Войтюка (*Сокола*): Ковель–Воркута–Дніпродзержинськ)

До редакції зайшов сивий чоловік і сказав, що проживає в Дніпродзержинську, в минулому мешкав на Ковельщині. Так ми познайомилися з Петром Андрійовичем Войтюком, якого в 1993 році було обрано головою Товариства політичних в’язнів і репресованих міста Дніпродзержинська, а в 1997 році – заступником голови Братства ОУН–УПА. Він народився в 1924 році і, як багато його ровесників, брав участь у національно-визвольній боротьбі. Доля його схожа з долею багатьох інших українців – страждальців за незалежність України, але в кожній з них є щось своє й неповторне.

“З дитинства я знав, що була велика Україна з козацькою вольністю, з Тарасом Шевченком”

...Мої батьки – із села Щурин Рожищенського району, були бідняками. Але в Поповичах на Ковельщині поміщик продавав землю, і батьки взяли на виплату 10 гектарів угідь разом із лісом і випасом. Лише через два роки сім’я змогла купити корову, аж на третьому році побудували хату. Тож солодощами був хліб, посипаний сіллю. А в сім’ї була купа дітей – чотири хлопці і три дівчинки. На мою свідомість

уже в дитинстві вплинули спектаклі, які ставила молодь у клунях попри всі заборони поляків. І хоч у польській школі на тиждень було лише дві години української мови, вистави в народному дусі, книжки, які давали старші, батьки, що розказували про Велику Україну з козацькою вольністю, учитель Кучер, колишній петлюрівець, котрий влаштовував вечори і концерти до днів Тараса Шевченка, – все це будило мою уяву, породжувало мрії про свою державу.

Коли прийшли совєти, я з мамою пішов їх зустрічати – винесли хліб, пироги. Повернувся мій старший брат Іван, який відсидів 8 років у польській тюрмі як член КПЗУ. Щоправда, на нього дивилися косо, радянська влада, якої він добивався, чомусь його недолюблювала. Він влаштувався працювати робітником на пошті. А через рік почали виселяти людей, які нікому зла не зробили, лишень мали землю і працювали до сьомого поту. Селяни дивувалися: хай поляки притискали, а тут свої – говорили одне, а роблять зовсім інше.

Від німців селяни теж добра не чекали. Я від старших національно свідомих людей знав, як Гітлер повівся із Закарпатською Україною – дозволив угорцям знищити паростки самостійності. Десь через півтора місяця після того, як було заарештовано у Львові бандерівців, ініціаторів відновлення незалежності України, до нас прийшли похідні групи націоналістів. З'явилися листівки із закликами не вірити німцям, бо Україну треба виборювати кров'ю.

У 1942 році в нашому селі створили нелегальну боївку, а вже з квітня у нас почалися навчання молоді зі зброєю. Мене залучили до роботи в організації ОУН–УПА під псевдо *Сокіл*, бо знали, що я національно свідомий, добре вчився у школі.

28 червня 1942 року 35 чоловік на чолі з керівником – псевдо *Голобенко* – зробили засідку під Солотвином. У цей час у селах перестали давати німцям збіжжя та іншу продукцію. У Голобах працювала в німців перекладачем заслана ОУН пані Марія, яка передала, коли саме каратели вирушать у села вибивати контингент. Попереду їхало дві машини з фашистами, а позаду – порожня вантажівка під грабунок. Перестрілка тривала недовго. Ми втратили двох повстанців, німці – своїх чотирьох. Каратели відступили, але ми на всяк випадок тримали біля сіл у засідці вояків. Однак німці більше сюди не потикалися. Загиблих ми поховали в Солотвині у братській могилі.

14 жовтня 1942 року, на Покрову, утворилася УПА, а з грудня я став зв'язковим у повстанців. Одного разу я ніс грипс, за поясом у мене був пістолет, а назустріч – німці. Я нібито спіткнувся, впав і з'їв папірець. Якби стали обшукувати, відстрілювався б. Проте німці посміялися з моєї неотесаності і пропустили. Серед вояків УПА був Володимир Слюсар, який добре володів німецькою мовою. Тож він переодягався в мундир майора жандармерії, з ним було нібито кілька солдатів, а поряд у ліску залягав рій вояків УПА. Пані Марія повідомляла, коли будуть йти машини. Слюсар зупиняв транспорт, рій оточував і роззброював німців. Так ми одержували зброю. Згодом німців навіть обмінювали на захоплених повстанців і їхні родини.

У кінці квітня 1943 року було дано наказ, щоб хлопці, які служили за завданням ОУН у поліції, пішли в УПА. І тут свою роль відіграв Слюсар. Його пропустили в Голобах вартові в управу. Він наказав главарям: "Ви оточені, здавайте зброю". Телефонна лінія заздалегідь була перерізана. Німців – чоловік сорок – роззброїли дві чоти. До речі, поліцаїв, які не пішли в УПА, фашисти згодом розстріляли.

"Не один раз у "Воркутлазі", в шахті, я хотів підірвати себе вибухівкою, але стримувався!"

У 1944 році повстанці перейшли фронт у східному напрямку, а я залишився в селі як зв'язковий. Незабаром я відчув, що навколо згущуються хмари. 22 квітня вночі мене арештувала контррозвідка СМЕРШ. Кинули у підвальне приміщення неподалік Голоб. Сиділи в камерах по 40 чоловік – не ворухнутися. Я захворів на тиф. Тож кидали на машину, як поліно. Важив я тоді кілограмів сорок п'ять.

На суді проти мене свідчили п'ять чоловік, хоча ніхто в селі про мене не міг поганого слова сказати. Про мою причетність до ОУН ніхто нічого не знав. І навіть таких звинувачень не було. Свідки в

один голос говорили завчене: “У 1941 році виступав проти радянської влади”. Уже потім я дізнався, що дехто з них рятував свою шкуру, бо прислужував німцям. 12 жовтня 1944 року мене засудили до 20 років перебування в таборах.

На щастя, не чіпали батьків, оскільки мій брат Микола був офіцером на фронті, а Іван – на роботах у Росії, бо його не взяли в армію як західняка.

У пульмани, коли везли в Сибір, нам кидали солену воблу. Води не давали. Ніколи мені цукор не здавався таким солодким, як ті залізні болти в інеї у вагоні, котрі ми лизали.

1 січня 1945 року я почав працювати на шахті № 5 у Воркуті. Мало хто вижив там з тих моїх друзів, які туди потрапили. Вранці розвод – і пішки кілька кілометрів ішли до шахти. Пайок наш добовий був такий: 700 грамів хліба і суп з турнепсу. Ми з шахти вилазили мокрі, і конвой спеціально сидів біля гарячої плити, а ми тупцювали на 40-градусному морозі. Одяг настільки обмерзав, що ми ледве ноги переставляли. По дорозі час від часу “врагов народа” клали прямо в сніг чи болото.

Вранці шапки, в яких ми спали, примерзали до нар. Тих, хто не ворушився, скидали біля бараків і на наших очах перевіряли молотками, розбиваючи черепи, чи справді вони мертві. За роботу адміністрація не потерпала, адже замість 30–35 мертвих щодня по етапу доставляли нову робочу силу.

Найстрашніше для мене було те, що за чотири роки я ні разу не помився в лазні. Один раз на тиждень нам видавали півтора літра снігової води, 10 грамів рідкого мила. Де мило потече, там і шкіра біліє, а так ходиш, як негр. Пили ми в шахті воду, збагачену сірководнем, тож сеча не трималася.

І тільки в 1949 році, коли я потрапив на шахту № 1 і політичних в’язнів почали тримати окремо, перший раз помився в лазні. До того не раз виникала думка підірвати себе вибухівкою (я був бурильником), але вирішував ще потерпіти. Я навчився добре працювати у шахті, тож в’язні через рік вирішили, щоб я був бригадиром, а згодом вибрали мене майстром. Хоча працював я нарівні з усіма, але за невиконання плану мене садили в карцер.

Коли помер диктатор, ми кричали: “Ура!” Стало вільніше. Почали робити навіть знімки до газет з шахт Воркути. Ставили кількох вільнонайманих перед вагонами з написом: “Комсомольцы Воркуты дают уголь Ленинграду!”

Ми влаштували страйк, у результаті розгону я потрапив на шахту № 6, згодом – у кар’єр. У 1954 році я навіть грав на скрипці, коли московські зеки, які мали консерваторну музичну освіту, ставили “Коварство и любовь”. Ролі жінок виконували чоловіки. Я вмів лише трохи грати на скрипці, то литовці навчили мене нотної грамоти. Скрипку мені подарував старший чоловік з Львівської області – вона і зараз зі мною. На жаль, не запам’ятав його імені. Взагалі дружба та взаємовиручка між в’язнями допомагали вижити.

“Щотижня відділ кадрів управління в Дніпродзержинську давав дані, чи я не займаюся революцією”

У лютому 1956 року після моїх скарг мене звільнили з табору, хоча реабілітували лише в 1992 році. Я зв’язався з братом Олександром, який, до речі, воював, тричі був поранений і жив у Ленінграді. Він запитав, як мене впізнає. Кажу йому: “Буде під рукою в мене скрипка”. Ось із таким набутком я й звільнився зі сталінських таборів. Довіку буду вдячний братовій дружині-росіянці, яка їздила за сто кілометрів від Ленінграда, щоб здати посилку для мене. Це вже було після смерті диктатора, бо до того хіба якусь листівку могли передати вільнонаймані, які нам співчували.

Дістався я Волині, яка зустріла мене вороже, а частково і… приязно. Принаймні викликали мене в КДБ і настійно пропонували співпрацювати. Я відповідав: “Вам не соромно? Це після 12 років каторги я повинен вам ще й служити?” Отож довелося в лютому 1957 року виїхати з Ковеля, де я було влаштувався на роботу. Я подався в Дніпродзержинськ, де в мене були родичі, працював на будівництві. Але й там за мною наглядали, теж пропонували співробітничати. Щотижня відділ кадрів управління подавав дані в органи, чи я не займаюся революцією. Якщо члени партії пили і гуляли, то я працював добросовісно. Спочатку був теслею, згодом поставили майстром, а після закінчення індустріального технікуму на вечірньому відділенні – виконробом.

Щоправда, завжди виникали труднощі, коли заповнював анкети. Начальник управління навчав: "Пиши, що ти працював на шахті, кому треба, той про тебе все знає". Хоча стаж шахтаря мені так і не врахували. Пильну увагу я до себе відчував аж до проголошення незалежності України та й потім бачив до себе неприязнь.

Перший подих свободи відчув, коли утворилася у Дніпродзержинську "Просвіта", потім – Товариство політичних в'язнів та репресованих. Я беру участь у виступах хору "Благовіст", з яким ми буваємо в школах (там, де не перешкоджають), у військових частинах, на урочистостях. Коли розповідаю про УПА, то у класі чути, як муха летить.

Розповім, як пам'ятник Тарасу Шевченку відкривали у нашому місті. Спочатку ми, колишні в'язні, виступили з цією ініціативою, гроші зібрали. Згодом цю справу у свої руки взяла адміністрація. Нас навіть на відкриття пам'ятника не запросили. На урочистостях виступав Назарбаєв, який і вчився у Дніпродзержинську і навіть трохи промовляв українською. Натомість міський голова і Президент говорили тільки російською мовою.

Після того ми колоною пройшли до пам'ятника Кобзареві, поклали вінок, виступав хор "Благовіст". Ось так доводиться співпрацювати з нинішньою владою.

У Дніпродзержинську я одружився, маю дітей, внуків. На Волинь приїжджаю регулярно. Батько помер, не дочекавшись мене з неволі, а мати відійшла з цього світу 1989 року. Помер Олександр, який переїхав з Ленінграда в Луцьк. Брат Микола живе у Львові, був деканом в університеті.

Зустрічав я й тих свідків, котрі мене в тюрму запроторили, а згодом наполягали, щоб мене вислали з Ковеля. Відвертали очі – Бог їм суддя. Я поминаю 14 жовтня щорічно, в день утворення УПА, своїх друзів Івана Омелька, Іларіона Лисюка, які полягли в бою з німцями під Солотвином, чотового Володимира Ткачука, котрий потрапив у німецьку засідку, Володимира Омелька та багатьох інших. Загинула в 1943 році і та невідома мені пані Марія, яка допомагала УПА.

Наша мати у війну, сідаючи вечеряти, розкладала ложки на столі для всіх синів. Вона вірила, що вони зберуться. Скільки їх не повернулося до родинного вогнища, скільки молодих хлопців згинуло в УПА, в копальнях Сибіру. Яка б це була опора для нашої молодої держави!

Записав Олександр НАГОРНИЙ

Нагорний О. Долі людські / О. Нагорний // Волинь (Луцьк).– 2004.– Число шосте.– С. 117–121.

А НАВКРУГИ ВИРУВАЛО СВЯТО

(зі спогадів М. Ф. Семенюка, голови Братства вояків ОУН–УПА Волинського краю імені Клима Савура)

Існує багато суперечливих думок про "бандерівців", та й самі "бандерівці", зрештою, траплялися різні. Можна безкінечно довго сперечатися на цю тему, але не можна забувати одного: вони жертвували всім, ішли в ліси, мерзли і голодували, потрапляли в полон, втікали, знову й знову піддавалися жорстокому переслідуванню заради одного – своїх переконань, майбутнього своїх дітей. Їх звинувачують – вони відповідають тим самим. Про них говорять страшне – вони самі про себе розповідають іще страшніше. З висоти часу значно легше оцінювати події і робити правильні висновки. Але, щоб не втрачати зручного моменту, варто таки скористатися можливістю і повернутись обличчям до живих іще вояків УПА.

* * *

Нинішній день, 9 травня, я чомусь зустрічаю один. Ні, мабуть, не зовсім один. Оточений вічними людськими супутниками – спогадами. Сьогодні вони, як ніколи, близькі. Я йду мимо фонтанів, кіосків, продавців конвалій. В місті безліч людей. Одні вийшли сюди за традицією – який же День перемоги без святкового параду, інші вирішили просто прогулятися весняними вулицями, для когось це справді найбільше свято. Молодь галасливою юрбою проходить мимо, і я помічаю, як погляд одного юнака зупиняється, завмирає. Він дивиться на старенького сивого дідуся в костюмі старого крою з безліччю

медалей на грудях. Поруч іде його дружина – до комірця її сукні вчеплено кілька квіточок акації. І медалі, медалі… Юнак ще мить дивиться на пару, потім відвертається, усміхається подрузі і разом з товаришами зникає у натовпі.

Десь грає оркестр, а мале хлоп'я, стрибаючи по сходах, і собі наспівує мелодію, яка в ці дні лунає звідусіль.

…Бачу себе таким хлопчам. У рідному селі Борочиче (нині Горохівського району) я теж часто, бавлячись надворі, наспівував собі під ніс всілякі пісеньки. Їх вчив мене батько, старшина армії УНР. А ще багато таких пісень друкували в дитячих журналах "Малі друзі" і "Дзвіночок". Батько казав, що вони колись допоможуть мені багато що зрозуміти і зробити вибір. Пізніше я читав братового "Кобзаря". Згодом брата Леоніда, за зберігання цієї книги, заарештували поляки. Я був іще малий, але пам'ятаю, як з ненавистю кинувся на одного з них і вдарив головою в живіт. За це вони мене, звичайно ж, били. Чи не вперше в житті тоді виникло бажання опиратися несправедливості. Згодом я з товаришем вирішив утікати на човні. Пам'ятаю, як серйозно та старанно ми готувались, потайки від усіх збирали речі та харчі. Прагнули стати великими борцями вже у восьмирічному віці і щиро вірили в наш задум…

Спомин перервав голосний дитячий плач. Якась дитина, ходячи навколо фонтана, неодмінно хотіла якомога ближче підійти до води, але мама її не пускала. "Ти ще маленький, – говорила вона, коли син показував на інших хлопців. – Ось підростеш…"

…Нас з другом спіймали на Стиру. Тоді, пригадую, батько сказав, що в мене все попереду.

Після закінчення школи, в 1942 році, я вступив до юнацької сітки ОУН, а оскільки з дитинства ріс національно свідомим, став станичним (село в нас називалося станицею). Потім була робота зв'язковим в ОУН, два вишколи – суспільно-політичний і підстаршинський. Пам'ятаю, як нас вчили основам партизанської боротьби, але особливо наголошували на суворій дисципліні. Тепер у мене був псевдонім – *Богдан*.

…Прямую на Меморіал вічної слави. Там шумить люд, розвіваються українські прапори і церковні корогви. "Ми, нове покоління, не можемо навіть уявити, скільки ви витримали. Кров, смерть, жорстокі бої і страшні втрати…" – схвильовано говорить якийсь молодий хлопець і мимоволі опускає голову.

…Жорстокий, нерівний бій влітку 1944 року в цуманських лісах. Я мав тоді звання підхорунжого, але в сотні *Павла* працював політвиховником. У бою *Павла* вбили, загинув і перший чотовий. За інструкцією керівництво сотнею я взяв на себе. До 6 вересня ми разом вистояли у шести боях, а потім була битва біля села Одеради (Олицького району). Велика кількість енкаведистів наступала одразу з усіх боків. Спочатку ми оборонялися, аж поки нас не лишилося четверо. Крім мене, ще кулеметник *Вернидуб* (Тихон Глушик), санітар *Медицинка* (Григорій Коваль), зв'язкова Євдокія Семенович. Втекли в село, заховались у стодолі. А вранці виявилось, що ми оточені ворогами. Мабуть, хтось доніс...

…Сідаю на лаву. Поруч бабуся з внучкою годують голубів крихтами з печива. А ті шумно тріпочуть крилами і підлітають зовсім-зовсім близько, на радість малій. Нарешті якась пташка відважилася подзьобати з долоні, і дівчинка перестала сміятися, тільки таємничий усміх ледь заворушився на її вустах, стало зовсім тихо…

…Я пам'ятаю тільки, як прийшов до тями. Густа тиша здавлювала і заважала зосередитися. Тіло нестерпно боліло, чи то від того, що на мені сидів енкаведист, чи від того, що отримав важке поранення. Мене і зв'язкову Євдокію везли зі зв'язаними руками на машині. Наших друзів не було.

27 жовтня 1944 року відбувся суд. А що було до того, я взагалі погано пригадую. Слідство вів москвич, капітан Журавльов. Він люто ненавидів "бандьор" і не шкодував для нас ні кулаків, ні палиць. Якось під час чергового "допиту" люди Журавльова розбили мені голову. В очах потемніло. Я відчував, як теплий струмінь стікає по щоці, і чув, як лаявся московський капітан. Він наказав мене залишити, а сам пішов відмивати мою кров зі свого обличчя. Не раз я уявляв собі зустріч з ним. Чи впізнав би? Чи виправдовувався б? Чи тільки кинув би зневажливо – "бандьора?" Отож, у жовтні суд виніс вирок – розстріл…

…Ноги самі привели мене в старе місто. І тут буяє святковий весняний день. Сердито шарудять колеса машин, незвичні до бруківки, й особливо чітко відцокують жіночі підбори. Напівзруйноване приміщення музичного училища важко впізнати, тільки великий дерев'яний хрест іще нагадує про трагедію, яка сталася тут на початку війни. На хресті висить вінок свіжих квітів. Одна, крайня, зламалась, і ледве тримаючись на стеблі, все ще сподівається на диво…

…Бачу перед собою брудні, обмащені кров'ю ґрати камери № 3 в підвалі музичного училища, де сиділи смертники. Багато довгих днів лежав я тут, під стіною, і дивився на стелю. Перед очима минуле мигтіло короткими кадрами, як у кінострічці, а деякі картини щоразу повторювалися. Силився відігнати надокучливі думки, старався розважитись чимось іншим, але вони поверталися і щоразу сильніше стискалося щось у грудях, а потім у скронях, і ледь помітно здригалися кінчики пальців. Усе ще не вірилося, що вже кінець. І жити хотілось, як ніколи! Нескінченно довго тягнулися для мене тих сто вісім днів.

12 лютого 1945 року мене і ще дев'ятнадцять побратимів зібрали в одній камері. Це могло означати що завгодно і ми готувалися до найгіршого. Прокурор зачитав прізвища п'ятнадцяти друзів. Смертний вирок їм замінили 20-річним ув'язненням. Я чув, як тріпотіло у грудях серце. Воно, відчуваючи близький кінець, ніби поспішало відбити якнайбільше ударів. А може, то потроху покидала надія?

Потім одному оголосили про поновлення слідства, іншому дали 10 років каторги. Нас залишилось троє. Обласний прокурор пильно глянув на мене: "Знаєш, што тебя ждьот?" Як не знати? Я озирнувся на заспокоєні обличчя тих сімнадцятьох товаришів. "15 лєт каторгі", – зневажливо сказав прокурор, намагаючись поглядом виразити своє презирство. Я помітив це, хоча думав зовсім про інше. Я не старався уявити собі своє майбутнє, просто радів, що тепер воно існує.

Збігли десятки років, і тепер часто запитую себе: чому так сталося? Значить, до того часу я не встиг іще зробити всього, що мусив.

…Бліднуть промені сонця. День потроху згасає. Я підходжу до тролейбусної зупинки. Там уже зібралось чимало люду: чуються жваві розмови молодих людей, які нерідко перериваються гучними вибухами сміху, напружена розмова кількох чоловіків змушує час від часу озиратися. Чекаючи тролейбуса, спостерігаю за ними. Сперечаються про сьогоднішнє свято. Звичайно, для когось 9 травня – найсвітліший день здійснення мрії, досягнення мети. Для когось це лише ще одна гірка згадка про втраченого батька, брата, сина чи, може, коханого. 9 травня 1945 року був для мене одним із тих днів, які поодинці нічим не виділялися, але всі разом ще й донині залишаються одним із найболючіших спогадів.

…Трьома ешелонами привезли 11 тисяч в'язнів у табір у бухті Находка, на Далекому Сході. 90 бараків, триповерхові нари, які не раз обвалювались, придушуючи людей. Та ми, щойно прибулі, ще цього не знаємо. Бачимо довкола бруд, кров, чуємо крики і стогін, але ж це краще ніж розстріл! Спочатку так думали всі, потім засумнівалися.

Тут вирували хвороби (цинга та дизентерія), забираючи сотні життів. Дві–три вантажівки щодня вивозили понівечені хворобою тіла, серед яких нерідко траплялися ще живі люди. Та лікарі (а частіше, звичайні санітарки) говорили в таких випадках, що їм краще знати. Все одно живим територію табору ніхто не залишав. На прохідній стояли солдати із загостреними палицями і масивними молотами. В серце, в голову!.. Після такої безбожної "перевірки" мертві тіла вивозили на смітник.

В таборі ми, не з власної вини, опускалися до рівня тварин. Уповільнювались рухи, потроху засинав мозок, ледь плентались одна за одною одноманітні думки. За кам'яними мурами, за колючими дротами залишились колишні "Воля!", "Свобода!", "Слава!", і безкінечно довго повторювали лише одне: "Їсти!"

Тільки в 1947 році, коли нам дозволили писати додому листи, і від рідних почали приходити посилки з їжею, ми ожили.

"Бандерівці" знову почали об'єднуватися у підпільні організації. Тепер, коли умови життя стали іншими, ми знову прагнули діяти, втілювати в життя свою давню мрію. Але те пожвавлення, той рух згодом помітили, і нас, найактивніших, у 1952 році вивезли в Норильськ. Уже там ми організували славнозвісне повстання, яке тривало 61 день.

Ми не раз готували повстання і в тому таборі, в бухті Находка, але йому не судилося здійснитися. Мабуть, сама доля вже вкотре вберегла мене. Пізніше я дізнався, що табір у Находці був розміщений так, що в разі нашої непокори його можна було легко знищити, зруйнувавши греблю.

…Я сиджу за столом у своєму кабінеті. За вікна чіпляються останні сонячні промені, сподіваючись затриматись ще хоч на кілька митей. А в приміщенні холодно і незатишно, тут недавно закінчили ремонт. Стіл завалений книгами і паперами. Треба збиратися. Завтра мушу їхати в одну з військових частин Запоріжжя, виступатиму перед солдатами. Ще зранку вирішив, що промову не готуватиму, як той хлопець сьогодні на меморіалі… Не можу зібратися з думками, все ще думаю про нинішній день… Вони перемогли ще 55 років назад, а ми ще й досі не можемо сказати цього про себе. Ми ще й досі боремось, працюємо. З 1956 року я не припиняю цієї роботи.

Після ув'язнення на Далекому Сході були й інші. Львівський обласний народний суд дав вісім років як дисиденту (тоді вони знайшли на квартирі листівку від друга, підписану безсмертними словами Шевченка: "Борітеся, поборете! Вам Бог помагає". Всі вісім років відсидів у Мордовії. Ще один строк – п'ять років – відбув в особливому таборі як небезпечний рецидивіст, щоправда, в Україні. А на волі – безкінечне переслідування енкаведистів, обшуки вдома та на роботі, допити моїх друзів та знайомих. Уже ніхто не називає *Богданом*, як раніше, зате міцно тримається зневажливе (чи то навпаки) "бандерівець". Не треба, йдучи по вулиці, непомітно озиратися і ховати вдома документи та власні записи. Але постійно згадується один випадок. Колись, у 1993 році, їдучи автобусом до Горохова, зустрівся поглядом з одним чоловіком. Досі пам'ятаю його очі, налиті лютою ненавистю. "Ви! – кричить він. – Ви вбили! Бандерівці!" І таке було не раз, ще й зараз інколи трапляється. Я звик. Де ж то та газета?.. Ага, ось: "Молода Волинь" за 19 лютого 1993 року.

"…Навіть в бою я повстанцям казав не стріляти в першого-ліпшого, а лише в старших енкаведистів. Я не пам'ятаю випадку, щоб хтось із старих борців за волю України зараз мстив своїм ворогам. Звертаюсь до всіх: ми не маємо морального права робити зле!" – скільки ж я можу це повторювати, я говорив це вже не в одному інтерв'ю.

…Мабуть, уже збиратимусь. Треба ж іще домовитись про поїздку до Польщі – там нещодавно знайшли могили вояків УПА. Необхідно відвідати те місце, пошукати живих родичів загиблих. Але це вже клопоти мого завтрашнього дня. Я знаю, за буденними турботами зникне те відчуття, як воно з'являлось і зникало вже не раз. Я забуду сьогоднішній день, такий незвичний, сповнений чіткими, яскравими споминами та почуттями. За вікном ледь сіро і шумно – це вже не шаркання черевиків, а шелест лапатого листу каштана. Молодий вітер пронісся вулицею і заплутав коси поміж його гіллям…

…Так, пора збиратися.

Мелетій Семенюк помер в 2003 р., похований в с. Борочиче Горохівського району.

Записала Ганна ЗЕЛІНСЬКА

Олександр БАХОВЕЦЬ

ІЗ ЩОДЕННИКА КАТОРЖАНИНА

Олександр Баховець народився 1928 р. в місті Ковелі. Навчався в середній школі № 3. Був керівником підпільного молодіжного осередку ОУН. Під час німецької окупації розповсюджував антифашистські листівки. Після війни займався антибільшовицькою пропагандою, збирав зброю для вояків УПА, домовлявся про лікування повстанців у військовому шпиталі. У січні 1946 р. заарештований і засуджений на 15 років каторжних робіт. Відбував покарання на Колимі, звільнений за амністією в 1955 році. Після закінчення Київського політехнічного інституту працював інженером по кадрах на заводах залізобетонних виробів. З 1970 р. мешкає в Черкасах.

Йшов перший повоєнний рік. З пересилки у місті Львові мене взяли на етап. Усі засуджені їхали в столипінських вагонах. Це звичайні пасажирські вагони, але кожне купе загороджене залізною решіткою,

на вікнах теж решітки. В купе заганяли по 20 чоловік. Тіснота. Режим. Навіть розмовляти між собою не дають. Але довго не їхали, десь так через дві доби привезли нас до Харкова, на Холодну гору. Мене помістили в камеру малоліток.

Я зупинився біля порога. Двері за мною з гуркотом зачинилися. Роззирнувся – кругом море голів. Усі сидять, тримаються свого місця: встанеш – місце пропало.

Тут сиділи здебільшого "діти війни", безбатченки. Вони шастали по вокзалах та чужих домівках і попадали у в'язниці. В нормальних умовах вони були б нормальними. Але серед такої кількості траплялися й пропащі кримінальні елементи, для яких тюрма – рідна хата. От з такими зустрівся тут і я.

Потягнулися нудні тюремні дні. Вечорами я розповідав своїм друзям по пам'яті зміст романів, які колись читав. Дещо пам'ятав, а щось просто вигадував. Та кожного разу починав з однієї і тієї ж фрази: "Однажди по одному із провінціальних городов Америки єхала чорная машина з бєлимі надпісями: "Хлєб". Це магічне слово "хліб" приваблювало, притягувало магнітом всі думки: нема його вволю, то хоч почуєш про те, що є на світі люди, котрі їдять його досхочу.

"Малолітки" часто робили вилазки-нальоти на етапників. Забирали, погрожуючи ножами, їхні "сидори" і приносили в камеру. Все це робилося за згодою наглядачів, які забирали собі краще. Та дещо перепадало й нам.

Часто після сніданку чи вечері ми вибирали "диригента", який стояв посеред камери, махав руками, а ми хором скандували:

– Сталін, спасай малолєтку!

– Начальнік, хлєба!

І так хвилин десять–п'ятнадцять, кожен день по два рази.

За це нам не давали ввечері або вранці хліба. Та ми знову кричали.

Нас виводили в коридор, ставили роздягненими на холодних протягах, кидали в ізолятори – нічого не помагало. І от одного разу в наш крик полетіли кулі.

З вишки навпроти наших вікон застрочив кулемет – усі шість вікон відразу розлетілися.

Убитими й пораненими було близько восьмидесяти чоловік. Після того, як їх забрали, нас примусили помити підлогу: "Вилізать камєру, чтоби била, как собачій нос". На вечірній перевірці в строю стояло сто сім чоловік – камера стала напівпорожня. Вночі можна було вже на підлозі лежати. Уранці та ввечері ми продовжували кричати:

– Сталін, спасай малолєтку!

– Начальнік, хлєба!

Та всідалися вже попід стіною так, щоб вона захищала від пострілів з вишки.

На другий день відчинилися двері, увійшов наглядач:

– Ну, рєбята, становісь в очєрєдь, будєм миться в банє.

Всі охоче стали в чергу – від дверей до кута камери. Аж тут Васько Нота каже:

– Пашлі пєрвимі. Авось мила там раздобудєм, потом продадім.

Знову зайшли два наглядачі. Подивились, що вже черга стоїть, один одному підморгнули, один з них сказав: "Добро", – і відрахували перших п'ятнадцять чоловік. "Банею" виявився маленький бокс (бетонна кімната без вікон з одними дверима, високим порогом і блідою лампочкою вгорі). Тільки почали митися під душем, як вбігло з десяток п'яних наглядачів з кийками і давай усіх лупцювати. Крик, лайка, стогін. Били нас, скільки хотіли, доки всі не попадали на підлогу. Ми ж безборонні, голі. Наглядачі вийшли, пустили воду, яку ми не могли перекрити, тому що крани були поза боксом.

Через деякий час ми почали приходити до тями. Вода під великим тиском заповнювала бокс, поки не почала переливатися через високий поріг у коридор. Паніка була страшна: той лається, той шле прокляття, менші просять старших допомогти.

Палицями наглядачів було забито троє.

Коли перестала литися вода, знову вбігли п'яні наглядачі. Вони хапали нас за руки й ноги і викидали в коридор. Мене швиргонули з такою силою, що я вдарився головою в двері, що навпроти. Наглядачі реготали: "Ну тєпєрь камєру расчістілі".

Я навшпиньки доповз до одежі і почав одягатися. Мене вивели до прохідної, де готувався етап до бухти Находка. Коли зачитали моє прізвище, я вийшов і став у стрій. На мені були тільки білизна, військова гімнастерка, штани, військові американські черевики. Побачивши, в якому я строї, начальник тюрми гукнув до когось із підлеглих: "Іванов! Дай шинель!" І додав з іронією: "Знакомий всьо-такі. Как нє дать в дальнюю і бєзвозвратную дорогу шинель пацану. На! Знай нашу доброту".

Іванов кинув мені стару порвану шинелю. "Вік би таких знайомих не зустрічати", – подумав я.

…Прийшла зима з вітрами та морозами. Снігу тут майже не випадає. Холод, голод, непосильна праця і жахливі побутові умови. Спочатку я працював на золотій копальні Індигірки, потім, після того, як захворів, – санітаром-фельдшером, а відтак мене перевели на відкритий полігон, де я повною міркою черпнув каторжного лиха.

Носимо з тайги дрова, складаємо їх великими купами. В кінці зміни (працювали по 12 годин) палимо багаття, гріємось. Тоді нас шикують у ряди, рахують і ведуть у табір. Хто дорогою впаде, того тягтимуть, зачепивши гачком за комір бушлата чи тілогрійки, і назавтра він уже не трудяга, а здебільшого й не жилець на цьому світі. Вогонь на полігоні горітиме цілу ніч і вічна мерзлота під ним розтане. Те місце наступного дня ми будемо довбати кайлами, землю тягти ношами в тепляк і там промивати її водою. Саме так добувалося золото радянськими каторжниками. Не престиж, не розкіш і не краса, а горе, хвороби, побої, тяжка праця і смерть – ось що таке золото. І я його зненавидів на все життя.

Ми всі були настільки худі, що на роботу нас почали виводити лише у квітні. Зиму пережили, і з'явилася надія на виживання.

Після стаціонару і я потрапив у бригаду шурфовиків. Довбаємо ломами дві лунки глибиною півметра, закладаємо в них вибухівку – підриваємо і викидаємо ґрунт. Вибухівка – амонал, амоніт або тротил. Від тротилу в ґрунті довго тримається отруйний газ. Добре, як шурф мілкий – почувши газ, одразу вискакуєш на поверхню. Та були й глибокі – 7–8 метрів, а з такої ями хутко не вискочиш.

Працювали на шурфах, в одній ланці, земляки, друзі дитинства – Кузема та Чуприна. Один з них поліз у шурф, а другий залишився на поверхні, біля коромисла, яким піднімають баддю з ґрунтом нагору. Той, що внизу, почав насипати лопатою ґрунт, дихнув кілька разів глибше і впав. Другий гукнув його з поверхні. Не одержавши відповіді, спустився в шурф і теж упав. Підбігли інші робітники, аби витягнути отруєних. Але як? Ніяких засобів для рятування людей у таких ситуаціях не було. Знайшовся доброволець. Його обв'язали шнуром, спустили в яму. Він зачепив Чуприну за ногу, їх обох витягнули. Потім так само – й Кузему. Але вони були вже мертві.

Отже, всього за два роки стало нас 239 із 1600 чоловік, привезених 1946 року на цю Богом і людьми прокляту землю, на золоту копальню "Ольчан".

Світязь.– Вип. 8.– Луцьк, 2001.– С. 75–90.

ДЕСЯТЬ РОКІВ У НЕВОЛІ

(Зі спогадів Марії Плакущої)

Наше село Вербаїв, що в Луцькому районі, було невеликим – мало лише кілька десятків хат. Не було там ні школи, ні церкви. І ось у 1943 році німецькі фашисти його спалили. Чудом залишилася лише одна хата. Трагедія сталася якраз на свято Петра й Павла. Загинула тоді і моя тітка Палажка, згоріли її дітки Роман і Федось. Їх упізнали по залишках вишитої сорочки. Так німці помстились мирним жителям за те, що хтось убив двох їхніх офіцерів.

Ще одну трагедію довелось пережити восени 1947 року. Тієї ночі батькові приснився дивний сон: нібито до нас завітали Ленін і Сталін, обидва обсипані мукою, а батько їх обтрушував. "Мука – то мука, – мовив до матері батько. – Душа відчуває щось недобре", – згадує Марія Василівна про той день, що став початком страждань сім'ї.

Батько йшов на роботу (він працював у Боратині, що зовсім недалеко, у млині), дідусь вийшов до хліва, щоб порати худобу. Незабаром обидва повернулися з "гостями" – енкаведистами. Виявляється, що наша хата всю ніч була під пильним оком. Нас "оберігали", щоб, бува, хтось її не залишив. Один у військовій формі сидів за столом і починав писати, а другий, його товариш, випитував, що в нас є. "Для чого записуєте?" – цікавилась мама, а їй відповіли, що, мовляв, для того, щоб накласти податок. І лише після того, як усе описали, батькам повідомили: "Дайом два часа на сбори, вас повєзут в дальніє края!"

Мати заголосила, ми, діти, й собі сильно заплакали. Мені пішов тоді дев'ятий рік, а братові було лише шість. Один із енкаведистів (видно, був порядною людиною) заспокоював маму: "Нє ти пєрвая, всьо переживьош, єщьо на таксі сюда прієдєш". Мене закутали в кожух, ніби вже везуть на Сибір. Приїхав підвожчик, навантажили якогось зерна, муки, тітка принесла хліба, бо в нас його не було. І повезли нас у сільську раду в Коршовець. Там оформляли якісь документи. Діти йшли якраз до школи (я тоді вчилась у третьому класі). Мене побачив учитель Онуфрій Теребейчик, звернувся до моїх однокласників: "Дітки, йдіть попрощайтеся з Марусею". (Марія Василівна не стримує сліз). Я поцілувалася з подругою, віддала їй свої підручники, бо розуміла, що вони мені вже не пригодяться.

На все життя запам'ятала, що діялось у той чорний день на станції Луцьк. Усе якось змішалось: люди й коні, плач, стогін, ридання. Було багато проводжаючих, а ще більше тих, кого чекала довга і важка дорога до Сибіру. Для нас приготували аж 59 вагонів. А один із тих, хто нас привіз, звернувся до мого дідуся: "Їдь додому, будеш з невісткою жити. Навіщо тобі в Сибір їхати?". Прибігла молодша мамина сестра і благає: "Залиши в мене своїх дітей, буду доглядати їх, як рідних". Мама навіть погодилась, а ми почали плакати й просити, щоб не залишала нас з тіткою. Тато також став на наш захист: "Що нас чекає, те буде й з дітьми". І дід не захотів залишатись, вирішив розділити свою долю з нами.

Вагони, в які ми ввійшли, призначались для перевезення, напевно, худоби, а не людей. Навіть елементарних лавок не було. Сиділи на мішках, які взяли з собою. Зігрівалися від "буржуйки", що стояла посередині. Вагони були битком набиті людьми. Пригадується, як у Луцьку привезли ще кілька сімей, а місця вже не було, то розпорядилися, щоб викинути людське майно, але всім знайшли місце.

Їхали ми три тижні: діти й батьки, старики й немовлята. Природні потреби справляли, по суті, на очах в усіх. Був голод, було холодно. Харчувалися тим, що встигли взяти з собою. Давали нам тільки воду. Пригадую, як одна жінка у вагоні народила дитинку, котра виявилась неживою.

Нарешті ми приїхали до Кисельовська, що в Кемеровській області. Прийшли за нами "купці". Як побачили, що серед нас більшість дітей і старих, ніхто не хотів нас взяти: "Нам рабочіє нужни на шахту, а ви кого прівєзлі – старіков і дєтєй". Холод був нещадний, а ми вдягнуті "по-волинськи": не в усіх були кожухи, рідко хто мав валянки. Розкладали перини просто на снігу і закутували дітей. Нам сказали, що поселять в селищі Бойня.

Привезли в селище, поселили в бараки. Це були приміщення типу казарм, посередині яких стояла "буржуйка", а по боках двоповерхові нари. На людину припадало метр-півтора. До того ж люди залишились, по суті, без доброї одежі. Рятували нас перини й подушки. Виснажені дорогою, люди один за одним помирали і їх кудись відвозили.

Молодих брали на шахти. Батькові було вже 47 років, здоров'ям він похвалитися не міг, тому його призначили на лісовий склад, що був далеко від селища. Зима, пам'ятаю, була дуже холодна, часто зривалися заметілі. Щоб ніхто не заблудився, між Бойнею і шахтою протягнули шнур. Коли люди йшли, то за нього тримались. Наша сім'я прожила там зиму й літо.

Влітку на лугах діти рвали щавель. Росіяни з нас сміялися, мовляв, "бандерівці" їдять траву. Місцевих людей залякували, що приїхали "бандити" і щоб вони нас остерігались.

Привозили хліб, за яким шикувалась довжелезна черга. Біда була чорна. Влітку від голоду рятувались тим, що на полях збирали колоски. Ми працювали в колгоспі, заробляли картоплю.

Наступної зими татові дали "квартиру", яка мало чим відрізнялась від барачного типу: посередині коридор, а по боках – кімнатки. Нас підселили до сім'ї татар. Там можна було поставити лише два ліжка, а нас було п'ятеро. Дід спав на підлозі, а на ліжко переселявся тоді, коли батько був на роботі. Дід сторожував у їдальні, якось злодії його зв'язали, сильно побили – невдовзі після цього він помер.

Я закінчила школу, потім технікум, за розподілом мене направили в Іркутську область. Там працювала кілька років. В Україну повернулися лише наприкінці 1960 року. Батьки реабілітовані, а мені видали довідку, що "разом з іншими родичами була заслана в Кемеровську область на десять років, рахуючи термін з 22 жовтня 1947 року… Як жертва політичної репресії – реабілітована".

– За що ж вивезли вашу сім'ю? – цікавлюсь.

Виявляється, за брата Олександра Сосицького, якого в 1945 році засудили за приналежність до ОУН. Олександрові було тоді неповних 17 літ. Ще до війни він поступив у педагогічне училище. Добре вчився, був дуже здібним. Реабілітований у 90-х роках.

– Тепер у селі Вербаїв є церква і саме на Петра й Павла там празник, – закінчує розповідь Марія Василівна. – Але ж цей день у 1943-му був трагічним для села. Ніяк не можу зрозуміти, чому тепер у цей день веселяться. Можливо, тому, що літніх людей майже не залишилося. І не було кому молодшим нагадати, що цей день – чорна дата в історії спаленого села.

Записав Любомир ПАХОЛОК

Петро РОМАНЕЦЬ

У ЛУЦЬКИХ КАТІВНЯХ

Петро Олександрович Романець народився 20 липня 1931 р. в с. Губин Сенкевичівського (тепер Горохівського) району. Здобув 7-класну освіту, навчався в Луцькому педучилищі. Заарештований 24 квітня 1948 р. УМДБ у Волинській області. Звинувачувався у приналежності до ОУН. Засуджений 28 червня 1948 р. за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР на 8 років ВТТ. Реабілітований 29 січня 1992 року.

Життя моє їде послідовно до свого природного кінця. І нема дива: мені 63-й рік, а позаду довгий, важкий, а часом і трагічний життєвий шлях. Багато було сприятливих для загибелі моментів, але якось доля змилувалася, і ось я діждався того часу, коли маю змогу і мушу написати про тисячі в'язнів, котрі, як і я, пройшли ті страшні каземати. Мені, як і кожній людині, сняться сни. І коли сниться табірне життя, тортури, каземати, особливо луцькі, то тіло обливається холодним потом і стає моторошно. І думаю: невже це пережито? А коли сниться дитинство, стає мило на серці, хоча воно також було нелегке.

Перед ув'язненням

У 1931 році, в липні, дванадцятого числа, народився я на світ Божий і, мабуть, з однією умовою, що все життя нестиму важкий хрест, з надією на краще.

Сім'я була дуже віруючою, батько служив спочатку регентом у Ковбанській церкві, а згодом священиком у селі Колодежі, що нині у Горохівському районі. В селі Ковбань до 1939 року проживав люд п'яти національностей, а саме: українці, чехи, поляки, цигани, євреї. І я з ними зростав, бавився і вчився завжди у злагоді. Але у мене було особливе дитинство. У семирічному віці я і вся сім'я одного дня 1938 року, удосвіта, були поставлені до "стінки", і хижі пазурі дефензиви обмацували затулу моїх благеньких штанят, шукаючи грипсів. Що й не кажіть, а фашизм усіх мастей одним "миром" мазаний і прийоми знущань однакові.

Весною 1941 року у десятирічному віці мене і мого товариша дуже побила шомполом від "дробтридцатой" більшовицька охорона, впіймавши нас у Сенкевичівці при переході залізничної колії, на якій стояли вагони, напхані військовою технікою. Запідозрили "диверсантів".

У 1942 році німецькі окупанти спалили мою рідну хатину, а нашій сім'ї вдалося втекти в ліс. З самого малку мене мучило питання: чому злодії у нашім домі? Чому безкарно грабують і плюндрують нашу рідну Україну? А тому, як я довідався в роки моєї юності, що вороги України всіх розрядів зробили ворогами між собою братів-українців. Малодушних душили смертю, кров'ю. Отож, єднання – сила і міць України.

Отак я думав і до того прагнув. У 1948 році, перебуваючи в Луцьку і навчаючись у Луцькому педучилищі, займався читанням антифашистської літератури, спрямованої проти окупантів усіх розрядів, її

розповсюдженням серед студентів та інших людей. Розповсюджував саморобні антирадянські листівки. Мої націоналістичні переконання виходили із сім'ї, із спостереження тих подій, які відбувалися навколо мене.

На південь від міста Кременця височів пам'ятник загиблим студентам, які полягли під Крутами. На ньому напис у терновому вінку: "Ваша смерть розбудить життя в народів, це не кінець борні, а початок". Ці слова прочитав мені батько, який у 1938 році закінчив навчання в духовному закладі Кременця. Тим юнакам було 16–17 років. Це дуже вразило мене, мою дитячу душу, і я дав слово, що теж буду всіма доступними засобами вести боротьбу проти ворогів України.

Карб на все життя

Арештували мене у сорок восьмому, наприкінці квітня, у Великодну п'ятницю (Великдень збігався з Першим травня) у Сенкевичівській середній школі. З педучилища був, як говорив директор Курченко, "ісключон нєкій контрик". Після наглого грабунку "істребками", напівголий і напівживий, кинутий був у льох, де перебував усі свята – перше і дев'яте травня. Десять днів в абсолютній пітьмі, напівголодний. Передачі грабували, а кидали лишень шматок хліба. На місці був і туалет, бо їм ніколи було за бенкетуванням. І ще зверху у комірчині була ув'язнена жінка, яка дуже жахала мене своїм істеричним криком уночі. Так "забавлялися" чекісти.

Десятого травня в наручниках зсадили мене з вагона. Добрі люди дали знати мамі, і вона проводжала мене під посиленим конвоєм аж чотирьох вартових до тюрми, зараз діючої, біля педінституту. Там у підвальному мороці сидів три доби. А коли мама хотіла на прощання поцілувати мене, чекіст вдарив її прикладом у груди. Вона заридала.

– Не, плач, мамо, – кричу я. – Хай посіпаки не бачать твоїх сліз.

Але марно. Стояла і плакала біля брами весь той час, який я там перебував. Той закапелок тюрмикамери являв собою невеликий склеп, у якому вгорі висіли два прожектори-мигалки. Засвітили – погасили, засвітили – погасили, з інтервалом дві-три хвилини. І плюс музика цілодобова з вакханальною мелодією. Так почалася психічна обробка моєї юнацької душі.

Раптом: "Виході!". Над Луцьком спадав весняний лагідний вечір, і в темно-синьому мареві вулиці Радянської зайнялися вечірні ліхтарі. Тротуар був набитий натовпом. І гострий весняний запах, і пахощі життя міста, можете уявити, як впливали на мою невільницьку юнацьку душу.

Підвели до будинку, до діючої зараз брами (будинок обласного управління внутрішніх справ). І ось я на території другої катівні-підземелля. Зараз там знаходиться порівняно новий корпус міліції. Побудований він, на жаль, саме на тих страшних підвалах, в яких я пробув майже три місяці. І побував не один я.

Підвели до підземелля і посадили "на вєщах". Лагідно дивилися на мене зорі, наче співчували, що я їх не побачу скоро, пахло якимось млосним цвітом і я, неначе на запас, ковтав те цілюще вечірнє повітря мого краю. Так ковтатиму його майже півроку з великою жадібністю. Та і ті коротенькі проміжки підсилення життя не завжди дарувалися. На жаль, тільки на коротких прогулянках.

Та про те потім. Десь о 3-й годині ночі ввели до підземелля.

– Роздєвайся догола, – сказав тихо наглядач. – Пойдьош в баню.

Великим ключем відкрив залізні двері, і я опинився в якомусь склепі, наповненому сморідною парою і голими привидами-людьми. Місцинки не то, що сісти, а й стати для мене не було. І я сів на бочку, як потім виявилось, яку звали "парашею". Посипалися питання: "Звідки? За що? Чи довго? Що на волі чути?" Я, заїкаючись, давав відповіді. За деякий час, без жодного ґудзика, кинули мою одіж, на якій і примостився під стіною, першим біля цього смердючого сталінського "подарочка". Конвеєр місць біля параші по периметру цієї душогубки працював ритмічно – вибували і прибували – і я вже опинився десь десятим від щодесятихвилинно діючого проклятого переносного нужника.

...Поступово входив у ритм "життя" у неволі. Він був такий – підйом о 5-й годині маси тіл (і це після мученицької ночі слідства), які впритул, один біля одного, лежали на голій підлозі. А вона залита

була потом наших тіл, який сягав три-п'ять сантиметрів над рівнем підлоги. Потім винос "параші" і плюс стоноги-комахи. Перевірка. Але ми, тридцять душ невільників, після ричання – "провєрка" – шикувалися швидко і встигали виконати молитву, в якій є такі слова:

Боже великий, Творче
Всесильний,
на нашу рідну землю
споглянь.
Люд у неволі, край
у руїнах,
навіть молитись ворог
не дасть.
Боже великий, дай
Україні силу
І волю, славу, честь
і власть.

Сніданок. Вносять бачок кип'ятку і бачок супу з фляків невідомої худоби. Все гаряче: парує. Пекло!!! В повному розумінні цього слова. Так у полудень. Так і ввечері. Прогулянка, якщо немає порушення цього проклятого режиму. Ще сонце на літньому небі, а вже "отбой". Знов людські тіла лягають у власний сік. А на дворі літо – день.

Одне віконце, як у маленькому хлівчику, і те з козирком-заслоном. Бідно світить день, а вночі зазирає до нас декілька зірок з неба нашої невільної України. Мій товариш по "дєлу" склав ось такий вірш, який ми поклали на народну мелодію і тихенько губами шепотіли:

Все заснуло сном солодким,
вільно спочиває,
лиш невільник-українець
спати не лягає.
У вікно крізь ґрати видно
небо, ясні зорі.
За що, Боже милосердний,
позбавив нас волі?
Чи за села, що назвали
Зелененьким Клином,
Чи за неньку, що я виріс
її вірним сином?
Не за села, не за неньку
нас гнобить чужинець,
а за те, що скажеш гордо:
"Я є українець".

Попереду – ніч. Час слідства, час тортур, і поки ведуть у корпус (це там, де був музей міліції), ковтки свіжого, настояного на зелені повітря. Хід і методи слідства всім відомі, і я не маю за мету їх описувати. Я про це колись ще в газеті "Радянська Волинь" дещо описав. За що зразу ж одержав накарлючений лист-погрозу.

Тюрма над Стиром

Після трьох місяців, що минули після арешту, – суд. Судила "без обвінєнія і защіти" – трійка. В кінці липня посадили у "воронок" і привезли у страшну, прокляту історією споруду над Стиром, – в'язницю. Але яке відчуття полегшення! Це те саме, що людину, яка була замурована, враз перевезли на дачу. В'язниця над Стиром – не дача. Це страшне місце. Але є хоч якісь мінімальні умови існування. Нари, матраци, регулярна прогулянка, мінімальна медична допомога, більш нормальний сон, передачі, доміно,

32 Зам. 5156

шашки. Але щоб їх світ не бачив, тих умов перебування у сталінських, та й не тільки сталінських, тюрмах і таборах. Ось декілька варіантів-методів катувань, яких зазнали в’язні, в тому числі і я.

Після двотижневого карантину потрапив у камеру № 54. Ця камера свіжа, вікон аж чотири, але теж з козирками. Було нас там більше п’ятдесяти. В цій камері я відзначив свій день народження. Сімнадцять років. Трохи із запізненням, тому що чекав передачі. І вона прийшла. Ось як це було.

Відкривається “кормушка” і появляється величезна голова, а на ній величезний чекістський кашкет. З цієї голови з якимось шипінням виривається: “Хто на букву “Г” і “Р”?” Пояснюю, що передачі і виклик на слідство – це початок букви прізвища. Там, у КПЗ, це було теж катування. Уявіть собі: друга-третя години ночі. Сплять на підлозі в’язні. Називається, наприклад, буква “Р”. Зриваються ті, у кого прізвище на цю букву, і летять до дверей по головах, ногах тих, чиї прізвища на інші літери.

У в’язниці над Стиром справа приємна, коли викликають до “кормушки”. Це передача або побачення з рідними. Але теж вимовляється початкова буква прізвища. Так от: “Хто на букву “Г” і “Р”?” Підійшла майже третина в’язнів на букву “Г” – безрезультатно. А тоді почали підходити ті, хто на букву “Р”. Виявляється, цього контролера передач звати Льова. Як його звати, я довідався від двох в’язнів із Рачина, на прізвище Яцюк. Це батько і син, які були Богом спасенні у страшний день розстрілу в’язнів у 1941 році. Виявляється, він і його дружина в цей жахливий день брали безпосередню участь у розстрілі нещасних. Не зупинитись на зовнішності – значить нічого не написати про умови та існування у в’язниці над Стиром. У Льови ріст 120 см. Я дивився – звисока. А був я ростом 150 см, найнижчий і наймолодший у камері. Це у таборах за шість років підтягнувся ще на сімнадцять сантиметрів. Льова – виродок. Ріст малий, а живіт як у поросної свині. Руки – довгі, а долоні – маленькі. Ноги криві, голова як у первісної людини (хай пробачають мої предки за порівняння). У передній частині голови вмонтований триповерховий ніс і маленькі, щось подібне до очей, отвори. Губна западина перекошена люттю і з неї безперервно і безпричинно лилася брудна лайка на адресу в’язнів. Якоюсь хижою ненавистю тхнуло від цього вампіра. А яка цяця його дружина! Працювала вона завлазнею. Жіночоподібне створіння, яке нагадувало вгодовану кобилу. У брудному, колись білому халаті, вона прогулювалася між голими чоловіками і контролювала, чи пострижені лобки, голови і т. д. Їм вдалося втекти і вернутися, щоб знову пити кров і піт нашого народу.

У нашій камері був в’язень Петро Мусійчук, який чудово ліпив з глевкої пайки різні фігури, які ми посилали ниткою-закидушкою у вікно нижче поверхом дівчатам, посилали також різні сувеніри і підбадьорюючі записки. Петро виліпив бюст Льови, і ми теж у дощову темну ніч відправили це посміховисько на радість дівчатам, а собі на горе. Справа в тому, що ця нитка порвалась і впала. Ранком нас усіх, більш як п’ятдесят чоловік, по одному, викликали до опера. Хтось продав нас сімох і ми опинилися у камері-крапельниці.

На першому поверсі всіх разом закрили на троє діб у камеру розміром два на один. Триста грамів хліба і миска холодної води на добу. Але вся біда в тому, що зверху над нами була вбиральня, зумисне влаштована так, що на голови наші капала смердюча рідина. Дітися нікуди, бо спали стоячи.

Після трьох діб нас порозводили по голуб’ятниках-одиночках, де ще четверо діб з немилосердною жадібністю нас пожирали блощиці. Супутником незмінним була ця комаха всі шість років ув’язнення.

Ще один факт. Ці самі Яцюки розповідали про розстріл політв’язнів, як кажуть, з перших уст. Площа для прогулянок знаходилася там, де зараз якась майстерня. Під в’язницею. Коли пройде дощ, то на асфальті стоять калюжі, і на цій мокроті жирні плями. Це і була кров, кров убієнних в’язнів, яка просочувалася з-під землі на асфальт. Ось ця майстерня, що там тепер, і є маскуванням злочину перед народом, перед людством взагалі. Ворог умів маскувати свої злочини.

От так коротко про катівні, в яких я перебував. Далі були Караганда, Мордовія, Іркутськ, Абагур та інші табори. Але луцькі в’язниці найбільше врізалися в пам’ять. Може, тому, що було мені тоді лише сімнадцять.

Волинь.– 1993.– 21 жовт.

У СИБІР ЗА ДАХ ІЗ ЗАЛІЗА

(розповідь Катерини Жук, українки, 1923 р. н., уродженки с. Заглинки Любомльського району, мешканки с. Дігтів Володимир-Волинського району)

1948-й запам'ятався Катерині Жук надовго. Ще десятки років будуть спливати у пам'яті жінки події тієї червневої ночі. Саме тоді їхню велику сім'ю розкуркулювали. Ось що вона розповіла…

…Куркулів нам "присвоїли" через велику хату із залізним покриттям, хоча вона була розділена між двома сім'ями: в одній половині жили мої батьки, брат, молодша сестра та я, у другій половині – батьків брат із сім'єю, в якій було восьмеро дітей. Дядько служив у польській армії і так сталося, що одного разу застудився і помер. Батько після цього почав опікуватись ще й молодшими братовими дітьми.

НКВС у цей час ще тільки наглядав за нами. На обід до "куркуля" приїжджали аж зачасто. Якось за обідом один із енкаведистів сказав, що нашу сім'ю пора виселяти, а то занадто мудрими стали, дах залізом покрили.

Тієї ж ночі у шибку хтось постукав. Батько підійшов до вікна і почув наказ: "Відчиняй! Свої!" "Свої у мене в хаті, а ви – чужі!" – відрубав батько. Та "свої", назвавшись бандерівцями зі Львова, увірвались до хати. Вигнали всіх на подвір'я. Там обізвали і побили батька, а мені, сестрі та брату одягли наручники і погнали в ліс.

Нічний ліс, шурхіт листя, шум крон дерев ніби готували нас до чогось страшного. Здалеку було чути крики матері, її благання про пощаду дітей. Та тим, хто нас гнав, було байдуже. В лісі вони зробили зупинку, відвели брата вбік і дуже побили, "вибиваючи правду". Та що міг сказати молодий хлопець, коли сам нічого не знав?

За лісом стояла машина. Нас повантажили на неї, накрили соломою і повезли, як потім з'ясувалось, у Луцьк. А там довго допитували, катували. Били жорстоко, кричали усі – і чоловіки, і жінки. Ставили до стінки – начебто хотіли розстріляти, заливали підвал холодною водою і туди нас кидали. Так тривало тиждень, а потім мене перевели в камеру, переповнену людьми. В ній можна було лише сидіти, а щоб лягти, то не було й мови.

Судили мене лише взимку 1949 року. За що? Сама не знаю, нібито за посібництво бандерівцям. Дали аж 25 років. А мені самій було тоді 25.

Відсиділа лише шість років. Три роки була у Воркуті, а ще три – в Мордовії. Пережила і холод, і голод, і непосильну працю. Адже доводилося будувати дороги, класти залізничну колію, тягати на собі важкі бруси, рити землю під фундамент і зводити будинки. Годували нас дуже погано. 200 грамів хліба на цілий день, і то дуже рідко. Ще однією стравою була картопля. Її привозили і скидали на вокзалі. При великому морозі вона замерзала. Ми їздили забирати її з кирками, довбали, привозили, мили, перекручували на машинці і таке чорне, смердюче пюре їли. Влітку нам привозили тюльку, але оскільки в ній були черви, то ми її сушили на сонці і лише тоді їли. Взимку давали ще щось подібне до кави і дві столові ложки цукру на тиждень.

Такого харчування і такого життя не побажаєш навіть ворогові. Я тоді важила 40 кілограмів.

Коли в таборі одного дня подруга сказала мені, що помер Сталін, від радості я аж свідомість втратила.

Але минуло ще немало часу, поки видали одяг і відправили товарняком додому. В рідний Олеськ повернулася якраз на Різдво 1954-го…

Катерина Данилівна пам'ятає день повернення чітко, немов сьогоднішній. Це болючі спогади. Розповідаючи, жінка і плакала, і сміялася. А мені було моторошно слухати про ті страхіття, які вона пережила. Але що вдієш, така вже наша історія. Як говорив Володимир Винниченко, її не можна читати без брому.

Катерина Данилівна померла в 2002 р., похована в с. Верба Володимир-Волинського району.

Записала Ярослава ВОЗНЮК

Антоніна ЧАЙКА

І В ХАБАРОВСЬКУ ВИШНІ ЦВІТУТЬ…

Весь наш рід, як по лінії чоловіка, так і по лінії мого батька, з діда й прадіда були хліборобами у Торчині. Мали власну землю, яку старанно обробляли, і вона нас годувала й одягала. Жили за принципом: "Що посієш, те й пожнеш", бо інших джерел прибутку для життя й господарської діяльності не було.

Наша сім'я мала вісім гектарів власної землі. Частину землі одержали як спадщину, а решту потроху прикуплювали. Землю обробляли кіньми. Що таке трактор – не знали.

В господарстві було чимало різноманітної худоби, птиці, а також різних хлівів та приміщень для їх утримання. Завжди треба було думати про те, щоби своєчасно посіяти, посадити, зібрати урожай з поля, города, все впорядкувати та справитися з роботою в побуті. Працювали від зорі до зорі. В період жнив, коли сини були ще малолітніми, доводилось наймати одного-двох робітників, щоб якомога швидше, в добру погоду, зібрати з поля збіжжя. З кожним роком господарство зростало і давало чималий прибуток.

Лишки сільськогосподарської продукції продавали на ринку й за одержані від реалізації гроші збудували новий цегляний дім, відновили й розширили господарські будівлі, придбали компактне сільськогосподарське знаряддя.

Вміли працювати й вміли відпочивати. Всі православні свята святкували з вірою й шаною. Вірили в Бога, в Його могутність та виконували Його заповіді.

Все це було за польської влади, в довоєнні роки. Жили мирно, тихо. Та прийшла осінь 1939-го року. На вулицях нашого селища з'явилися радянські танки.

З перших днів після "возз'єднання" почав набирати оберти маховик масових репресій проти неблагонадійних, нечисленної інтелігенції, селян-куркулів. Це називалося очищенням території від буржуазних елементів. Так, у Луцьку був заарештований мій брат Степан – за антирадянську агітацію, а слідом наш батько Михайло, нібито за несплату податку. Обидва були засуджені й загинули в концтаборах: брат в Оймяконі, а батько – невідомо де. За ними були арештовані брат мого чоловіка Костянтин і його батько (мій свекор) Феодор за те, що в їхньому домі працював легально український історико-просвітянський центр селища й вони були учасниками цієї організації. Обидва вони сиділи в Луцькій тюрмі, чекаючи суду.

В перші дні війни над в'язнями цієї тюрми було вчинено криваву розправу. В'язнів у дворі тюрми розстрілювали з кулеметів і закидали гранатами. У цій бойні мало хто вижив. Загинув брат чоловіка, Костянтин, а його батько Феодор чудом залишився живим під трупами своїх земляків.

В період окупації, в 1941–1944 роках, ми продовжували працювати у своєму господарстві. Підросли наші сини Ростислав і Ярослав. Помагали нам у господарських справах. Так жили ми до вигнання німецьких окупантів. Восени 1944 року наш район був звільнений від німців. Повернулись інші окупанти – радянські, і знову почались репресії. Ми жили весь час у страху, не знаючи, що нас чекає завтра: може, заарештують, а може, заганятимуть у колгосп.

Вже звикли ми дивитися на підводи з виселенцями та їх майном, які прямували на залізничну станцію, а звідти – у віддалені краї. На одному з таких возів їхав на спецпоселення у Кіровську область 70-літній батько мого чоловіка Феодор з дружиною, той самий Феодор, який чудом лишився живим під час розстрілу в'язнів у Луцькій тюрмі.

Мій старший син Ростислав був його улюбленцем. Дуже жаль йому було розлучатися зі своїм дідом. З листів від діда він дізнався, що його з дружиною влаштували в дім престарілих, де годують баландою, і що він сумує за рідним домом та за своєю вишневою Україною. Син розумів, що дід ні в чому не був винний перед своїми односельчанами, як і багато інших людей, яких переслідувала радянська влада.

Відповідаючи на дідові листи, син писав, що радянська влада довго не протримається, що ми не дозволимо ворогу топтати нашу землю… Він втішав його надією на швидке повернення додому. Звичайно, що листи з таким змістом цензура не пропускала і дід їх не одержував. Вони йшли на іншу адресу, в НКВС. Тож у 1948 році Ростислав у 16-літньому віці за антирадянську агітацію був заарештований і засуджений на 10 років позбавлення волі без права повернення в рідний край.

У виправно-трудових таборах він працював на будівництві Волго-Донського каналу, у Куйбишевгідробуді, а також на різних об’єктах у казахських степах. Хто добре працював, перевиконував норми виробітку, тому день зараховували за три. Таким чином мій син скоротив термін покарання наполовину.

У вересні 1950 року вислали й нашу сім’ю: мене з чоловіком Феодосієм, молодшим сином Ярославом і чотирирічною дочкою Ольгою. Було все просто. До нашого дому під’їхала підвода, представник місцевої влади зайшов у дім і заявив, що наша сім’я на підставі постанови особливої наради МДБ підлягає виселенню і що “карета подана”. В розгубленні почали збиратися. Взяли з собою найнеобхідніше: продукти харчування, одяг, постіль і дві ікони Божої Матері з дитятком на руках, які ми одержали в спадщину від наших батьків. Привезли нас у збірний табір, розташований біля Ковельської залізниці, а звідти невдовзі, повантаживши в товарні вагони, відправили у невідомому напрямку.

Через місяць ми опинилися на залізничній станції В’яземська Хабаровського краю, де живий товар уже чекали “покупці” з колгоспів і ліспромгоспу. Потрапили ми на один із заготівельних пунктів деревини В’яземського ліспромхозу “Вікторів ключ”. Помістили нас у недобудований барак, в якому через стелю й дах видно було вночі зірки на небі. Наближалася зима… На допомогу не сподівалися, а за життя треба було боротися, перемогти всі труднощі й лишитися живими. Довбали мерзлу глину, готували розчин, мурували піч і плиту, утеплювали стелю, стіни, доводили до ладу вікна, двері. Зиму пережили. З настанням весни почали корчувати ліс для городу, розводити худобу, птицю. Чоловік із сином працювали на лісоповалі.

Приходилось двічі переїжджати на нові заготівельні пункти, бо ліс на старих вирубали.

І кожний раз ціною великих зусиль мусили налагоджувати свій побут. У цьому нам помагали ті самі ікони з рушниками, які завжди були з нами. Ми їх берегли, як національну святиню. З ними ми пройшли найтяжчі періоди життя. Вони нас берегли від усього злого, давали силу для життя. Наглядачі з МДБ говорили, що нас куди не висилай, все одно куркулями стаємо. В який дім не зайдеш, є що випити й з’їсти. Правильно… Хто любить труд, землю, ніколи бідувати не буде.

1953 року вернувся з трудових таборів мій старший син Ростислав. До лісозаготівельної ділянки “Южної” його підвезли машиністи вузькоколійного тепловоза. З дерев’яною валізкою він вискочив з кабіни й кинувся до нас в обійми. Пам’ятаю той день: сльози радості, щасливі обличчя, розмови і святкування того, що вся родина нарешті в зборі…

Через деякий час Ростислав поїхав у Хабаровськ. Закінчив будівельний технікум, потім інститут. Працював на будівництві. Одружився, з’явились онуки. На радість нашу частенько відвідували нас у глухій тайзі. В 1988 році син був реабілітований судом УРСР і став повноправним громадянином.

Незабаром появилася сім’я в молодшого сина Ярослава, а потім і в дочки Ольги. Народилися онуки. І так ми жили всі разом, турбот і роботи вистачало.

1958 року сім’я була звільнена зі спецпоселення. Потім одержали паспорти, а в 1991 році були реабілітовані згідно із Законом УРСР.

17 років життя ми віддали В’яземському ліспромхозу. Заощадили грошей і переїхали в Хабаровськ. Купили садибу і продовжували господарювати. Для цього тут були кращі умови, ніж у тайзі. За рахунок не використаної раніше в ровах, ямах землі – розширили город. Виростили чудовий сад, відгодовували свиней, тримали птицю й стали жити, як і в Україні – заможно. Ярослав працював мотористом на “Дальдизелі”. Ольга після закінчення пединституту працювала в редакції місцевої газети “Тихоокеанская звезда”. Сусіди нам заздрили, бо у садибі трудилась дружно вся сім’я, навіть онуки. Дім не обминали люди, завжди було гамірно і весело, а в городі і саду – порядок. Відчували справжнє задоволення, коли в саду цвіли плодові дерева, особливо вишні, хоч і не українські, оспівані в піснях, а далекосхідні, однак не менш чудові.

В похилому віці стало тяжко утримувати садибу, особливо після смерті чоловіка. До того ж сини й донька мають власні дачні ділянки й живуть у своїх квартирах з комунальними зручностями. Коли всі разом дома, то добре. А влітку часто доводиться бути дома одній. Огортають іноді сум і нудьга, заспокоюю себе: якби в сина не було дачної ділянки, жилося б сутужніше.

Сини розповідають, що навкруги Хабаровська багато покинутих, пустуючих земель з чудовим ландшафтом, який нагадує український. Дивно… Безробіття, а землі пустують. Здавалося б, беріть, люди, землю, беріть, скільки хочете, облаштовуйтесь на ній, працюйте – і ніякі потрясіння в державі вам не будуть страшні. Не хочуть… Не хочуть, напевно, тому, що на землі треба працювати, не покладаючи рук. Звичайно, що має бути якась допомога з боку держави для влаштування землеробів, а охочі знайдуться. Треба створити власника, господаря землі, якого докорінно знищила радянська влада. І чим більше буде таких власників, фермерів, тим багатшими будуть наші держави – і російська, й українська.

“ХОЧ ТЕПЕР ПОВІРИЛИ…”

(спогади учительки із с. Радовичі Оксани Савчук)

– Як зараз пам’ятаю той зимовий вечір. На коляду то було. Жила з батьками та братом на хуторі Забашти, під лісом. Хутір, хоч і не далеко від Радович, та в село увечері боялася ходити. Навіть у кіно не насмілювалась іти. Повернуся з роботи і дома щось роблю. Мала 22 роки. Працювала у Купичівському лісництві бригадиром. Заготовляли тієї зими соснові шишки. Бригада невелика, дівчат з дванадцять. Працювала, як і всі, до того ж облікувала роботу і подавала відомості у лісництво.

Оксана Фотіївна Савчук (дівоче прізвище Наумук) веде розповідь зі сльозами на очах. Намагаємось її заспокоїти, не підозрюючи, яку страшну правду вона повідає. Та немолодій уже жінці важко втамувати сльози. І тому слухаємо, майже не перебиваючи. Нехай людина висловиться, може, від того полегшає. Та чуємо крізь ридання Оксани Фотіївни таке, від чого самим робиться моторошно. Ми ціпеніємо, слухаючи.

– Того вечора до хати прибігли сусіди, Іван Сачик і Микола Ткачук – і з порога: “Ви тут у хаті сидите, а в селі пожежа!” Вискочили з батьком на двір. У відсвітах далекого полум’я можна було розгледіти метушливі постаті людей. Значить, пожежу вже гасили. Брат із сусідами поспішили до села. Спочатку я думала, що горить чиясь хата, але, як виявилось, горів колгоспний корівник. Пошкодувала корови, яку кілька днів тому відвели до колгоспу. Односельчани встигли її відв’язати і нагнати з приміщення. Але худобину чомусь у таких випадках тягне на місце, де стояла. Наша корова згоріла разом з усією худобою.

А через день чи два до хати прийшов посильний із сільради і сказав, що мене викликають у Купичів, у лісництво. Я подумала: мабуть, для того, щоб здати відомості за місяць. Вони у мене були готові. Не передчуваючи ніякого лиха, добралася до Купичева. У конторі лісника не застала. Тут сиділи два незнайомих чоловіки у цивільному. Один з них запитав моє прізвище і після того сказав: “Ти заарештована”. На моє здивоване запитання “За що?” нічого не відповіли. Наказали лізти на відкриту машину, зверху накинули на мене плащ-палатку і повезли до Турійська. Почались допити. Допитували мене слідчі НКВС Рогозін і Тюленєв.

Перепитуємо Оксану Фотіївну, чи добре вона пам’ятає прізвища слідчих, чи таки точно був Рогозін. Його прізвище ми вже чули з розповідей таких же безневинно покараних людей, що відбували заслання чи сиділи в сталінських катівнях за сфабрикованими Рогозіним справами.

– О ні! Я не могла забути або переплутати це прізвище. Він мені добре врізався в пам’ять. Той другий не такий був, людяний, співчував і навіть шкодував мене. Якось під час слідства попросила у нього води, бо вже не пригадую, скільки днів не давали ні їсти, ні пити. Їсти не хотілося, а спрага просто-таки мучила. Тюленєв кудись вийшов, певно, пересвідчитись, чи нікого поблизу немає, а потім приніс мені

кухоль яблучного розсолу, там же були і квашені яблука. Руки тремтіли, і я вся тремтіла, коли пила. Потім він давав мені і воду.

А Рогозін? Той жорстоко бив кулаками. У голову, вуха. Я відлітала до стіни, вдарялась і падала. Він наказував підніматись. І знову бив – кулаками, ногами, вимагав, аби я зізналась, що підпалила корівник.

Просила його, щоб поїхав до сусідів, які приходили того вечора до хати і бачили, що я вже була вдома. Благала: поїдьте до людей, розпитайте, у вас же є машина, є чим поїхати. Переконувала, що я невинна, та прохання були марними.

Тюленєв був зі мною відвертим: “Шкода мені тебе, дівчино, знаю, що ти невинна, але будеш страждати. За тебе Солонь уже гроші одержав”. І прочитав мені донос односельчанина Івана Солоня. На тому папері було написано, що я, Наумук Оксана, нібито просила у трактористів, які орали поле біля хутора, відро бензину. Разом з бандерівцями тим бензином облила корівник і підпалила. Такого гріха я не могла взяти на свою душу, бо цього не робила.

На дев’ятий день приїхав слідчий з Луцька. Той не бив, допитуючи. Певно, хотів задобрити мене. Бо навіть приносив ковбасу з хлібом. Та від їжі я відмовлялась.

Повезли мене у Луцьк на допит. Помістили у камеру, де стояли дівчата, десь із сорок душ. Сісти чи тим більше лягти не було де. Одна з жінок розповідала про знущання під час допиту у 21-й камері. “Викликають туди, прощайся з білим світом”, – казала.

На третій день, відчинивши двері, конвойний назвав моє прізвище і номер камери – 21-й.

Там зустріли мене два дужих чоловіки. Почали старе – зізнайся, з ким і за яких обставин підпалила корівник. Я плакала, благала поїхати на хутір до свідків, щоб довести мою непричетність до пожежі. Та марно. Не розказати, що я там пережила. Били цілу ніч гумовими палицями з металевими наконечниками. Падала. Били лежачу по голові, по всьому тілі. Кров ішла вухами, ротом і носом. Втрачала свідомість і знову приходила до пам’яті. Мордування продовжувались. На ранок вкинули у ту ж камеру, звідки забрали.

На ногах не могла стояти, а лягти ніде було. То ув’язнені сплітали руки і підтримували мене по черзі. Так тривало три доби.

Одного дня наказали йти в парну. Я розпустила коси, що сягали майже до п’ят, помилась. Одягнути дозволили на себе тільки білизну і повели коридором. Бачила, що ведуть до іншої камери. Відчинили двері і впихнули в маленький бокс, де ні сісти, ні лягти. До того ж стіни боксу біліли від товстого шару інею. Уявіть, як то з парної напівголою потрапити на мороз! Хукала за пазуху, та зігрітись не могла. Через якийсь час погладила волосся, а воно взялося морозом, навіть зігнути не можна. Задубіли руки. На ранок крізь маленьке заґратоване віконце пробився сонячний промінчик. Наставляла до нього руки, щоб хоч крихту зігрітись.

Коли вкинули одяг, я не могла нічого вдіяти з руками: змерзлі не слухалися. Насилу вдяглась.

Настав день суду. Конвоїр вів мене якимись безлюдними вулицями міста. По дорозі порадив погоджуватись із вироком суду, ні в якому випадку не писати касацію в Москву. Там як присудять, то вже ніякого помилування не жди. А так можна сподіватися на амністію – радив.

Суд відбувся 29 березня 1950 року. Мене засудили на 25 років.

Потрапила в Іркутську область. Поселили у наметі на тридцятиградусному морозі. Знову мала клопіт з косами: вночі примерзали до палатки. На ранок відрубувала ломом. Важила тоді 27 кілограмів. Ви можете таке уявити? Руки були, як палички, а пальці, як соломинки.

Напарницю дали нижчого росту і таку ж виснажену. Двометровою пилкою, яку називали баяном, різали дерева. Норми виконати не могли. Через це нас позбавили хлібного пайка. Поставили мене звозити ліс. Дали коня. Зачіпляла гаком дерева і поганяла. Одного разу кінь чогось злякався і понісся з гори. Деревиною мене збило і проволокло донизу. Усю спину знесло аж до кісток. Два місяці лежала в лікарні, доки наросла шкіра.

Після одужання залишили працювати санітаркою. Здоров’я не мала, а тому згодом комісували. Переселили у Красноярський край, де вже працювала у колгоспі під наглядом комендатури. Аж 1955 року звільнили з ув’язнення, розібрались, зняли судимість.

У рідному селі зустріла косі погляди земляків, вони і досі гнітять душу. Не всі вірять у мою невинність. Лише перед смертю зізнався той, хто підпалив корівник, сусідові Володимиру Лукашуку. Але просив, доки не помре, мені не розповідати. Як дізналась я, аж недобре стало. Тож рідний дядько мого чоловіка (заміж вийшла після тюрми) – Дмитро Савчук. Я провідувала його перед смертю. Тепер знаю, чому просив він домашніх, коли я приходила, повернути його до стіни. Не міг у вічі дивитися.

Як і навіщо він підпалив корівник, я не знаю. Певно, за чиїмось завданням. А Іван Солонь, той, хто брехливі показання проти мене дав, тепер десятою дорогою обходить. Раз таки зустрілися, спитала, навіщо оббрехав. На це відповів: “Так Сталін хотів”.

А чи він його бачив, іудина душа? Здогадуюсь, перед ким вислужувався Солонь. Перед рогозіними з НКВС. Нехай би викликали його зараз у район і запитали, кому потрібна була брехня про підпал і навіщо.

Розказала – і нібито легше стало. Дякую, що аж тепер мені повірили, реабілітували і якісь гроші за час, що сиділа в тюрмі, заплатили. Тільки що ті гроші, ніхто вже здоров’я не верне…

Справді, ніякими грошима не повернеш Оксані Фотіївні втраченого здоров’я, як і не компенсувати їй багатолітні поневіряння, болі, образи, страждання.

Померла 19 листопада 2002 р., похована в с. Радовичі Турійського району.

Записано членами клубу “У глибину століть”
ЗОШ І–ІІ ст. с. Радовичі Турійського району

Арсеній МАТВІЮК

РУШИВ ПОЇЗД У ДАЛЕКУ ДОРОГУ

У житті майже кожної людини бувають такі круті повороти, що нерідко потрапляєш на узбіччя і не можеш збагнути, як це сталося. Та щоб дійти до тої істини, треба прожити довгі роки.

Ще в неділю, 11 червня, ми з батьком сиділи над мапою і вибирали маршрут для поїздки під час його відпустки (батько працював на залізниці), а наступного дня всі наші плани пішли шкереберть.

12 червня 1950 року о 5-й годині ранку, коли я виганяв корову на пасовисько, моє життя ніби зупинилось. Відійшовши від хати метрів 50, побачив перед собою двох чоловіків і жінку. Спитали моє прізвище. Назвався. Тоді один з них звелів повертатися додому, а корову загнати в стайню. Я спершу не міг збагнути, хто вони і чому завертають мене додому. Та коли я, прив’язавши корову, зайшов у хату, то почув від батька, що це приїхали нас вивозити – ми зараховані до куркулів. Батько дістав з портфеля дві довідки: першу від Луківського районного прокурора від 18 березня 1948 року за № 35 і другу від обласного прокурора від 26 березня 1948 року за № 1492/06, в яких повідомлялося, що наше господарство зі списків куркульських виключено. Вони проглянули довідки і забрали з собою, а нам все одно сказали збиратися: мовляв, завезуть нас на пересильний пункт, а там будемо з’ясовувати. Що було робити? Батьки збирали в мішки постіль, одежу, посуд і дещо з продуктів, а я – свої книжки, яких було дві шафи. Я ж закінчив 9-й клас. Кожну книжку вони переглядали, мабуть, шукали заборонені або щось недозволене між листами. Знайшли топографічну карту м. Ковеля, яку я готував до школи.

Питали прискіпливо, для чого я її робив. Я відповів, як і було. Карту забрали. Через кілька годин споковане майно завантажили на машину, яка вже чекала на подвір’ї. Представник фінвідділу описав усе, що залишилось у хаті і в хліві. Нас повезли на пересильний пункт неподалік від залізниці по вулиці Кірова, п/с № 28.

У табір ворота широкі, а звідти дуже вузенькі. Завезли нас, ворота зачинили. Згідно з розпискою органів МВС про прийняття сім’ї для етапування ми були передані на облік у Ковельський збірний пункт МВС полковнику Савельєву.

І що ж ми там побачили? По подвір'ю ходило багато людей, привезених раніше. Два бараки, в які поселяли прибулих. Нас поселили у другий. Нари в три ряди, а посередині й у два поверхи. Людей на ніч вишиковували на подвір'ї, перераховували, заганяли в барак і клали, як олівці, один біля одного, щоб більше можна було вмістити. Двері на замок. Перед дверима в бараці стояла велика бочка з кришкою, яку називали "параша", куди люди вночі ходили по потребі.

Весь табір був огороджений високою мурованою стіною, по кутках з баштами, на яких день і ніч бовваніли озброєні вартові.

Все, що ми взяли із собою, скинули в склад, де вже була ціла купа людського добра. Біля себе дозволялося мати миску, ложку, горнятко і білизну.

Раз на десять днів у бараках робили дезінфекцію: всіх виганяли на площу, а в бараці все оприскували дустом, після чого тяжко було дихати. А в цей час усіх етапом, під конвоєм із собаками, гнали до лазні. Прохожі дивились на нас, як на великих злочинців. У лазні всю нашу одіж пропарювали в автоклавах.

Вранці у табір привозили хліб, який треба було порівну розділити між людьми. Ті вибирали самі особу, яка могла точніше, на око, розділити буханку хліба. Був серед нас такий хлопчина років 16-ти – Кричук Филимон Петрович. Коли він ділив хліб, то всі були задоволені. Одна булка ділилась на двох чоловік, тобто по 500 грамів. На полудень привозили суп або борщ і кашу. І кожному давали відповідну порцію.

Весь вільний час люди проводили надворі. Добре, що була гарна погода. Розповідали різні історії. Хто мав книжку, то читав. Майстрів, які знали столярну справу, начальник табору забирав до себе, де вони йому задарма виготовляли меблі.

Щодня батько ходив до начальника табору: все хотів чогось добитися. А йому казали писати. І от я почав писати в різні інстанції скарги. Але невідомо, чи вони доходили до пошти. Від того переживання батько захворів на жовтуху. Треба було лікуватися медом. Батько передав записку бабусі, яка не потрапила в табір, бо у неї було інше прізвище – Жуковець. Вона передала мед, і через деякий час хвороба відступила. Довго ми тут сиділи, але цей період – то ще "квіточки" порівняно з тим, який чекав нас попереду.

Почали нас готувати до відправки. Вже й сухий пайок видали на три дні. Але коли прийшов лікар і оглянув мою сестру Любу, якій було лише чотири роки, і з'ясувалось, що вона захворіла на кір, нас залишили. Сухий пайок забрали. Сестру помістили разом з матір'ю в ізолятор, де вони пролежали ще місяць.

Кожного вівторка дозволяли приймати передачі від родичів і знайомих. Що тоді творилося біля прохідної, важко описати, бо побачення з рідними заборонялися. Можна було тільки щось крикнути. В цей час через огорожу в обидва боки летіли записки, прив'язані до камінців. Але перед тим люди вискакували на стовпчик, який був укопаний на площі недалеко від огорожі, аби впевнитись, що там є хтось з родини, і криком давали про себе знати.

Нарешті настав день відправки. Це було 1 вересня 1950 року. Зранку видали сухий пайок на три доби. Все те добро, що було в складі, відвезли машинами і завантажили у вагони, які стояли недалеко від табору. Після обіду всіх вишикували і погнали до них. У вагонах були двоярусні нари з дошок. І більш нічого. Посередині вагона стояла параша, а збоку – бочка з водою.

Люди на голі дошки стелили пожитки, які хто мав, і так на тому і лежали або сиділи, наскільки це було можливо. Наша сім'я розмістилася на другому ярусі разом із родиною Петра Максимовича Кричука. В нього був син Євген, мій однокласник. Ми розмістилися близько заґратованого вікна, через яке можна було ще щось побачити.

Із собою ми забрали й бабусю, яка добровільно попросилася їхати до Сибіру.

О десятій годині вечора вагон зачинили, повісили замок і поставили варту. Всі тільки й говорили про те, куди ж нас повезуть. Так ми прочекали до першої години ночі, і тільки тоді вагон причепили до паровоза і витягли з тупика. А через якусь годину потяг попрямував на схід, і ми попрощалися з рідною

землею. Першою станцією, яку ми побачили, були Голоби, а потім Рожище і Ківерці. Ми з Євгеном вирішили записувати кожну станцію, яку будемо проїжджати. Ми навіть спали по черзі вночі.

Уранці приїхали в Здолбунів. Тут уже стояв цілий ешелон, десь більше сорока вагонів, який прибув із Львівської області. Наші два вагони приєднали попереду. У Здолбунові на кожну сім'ю оформили довідку, в якій були вказані номер справи, прізвище голови сім'ї, засудженої на спецпоселення, дата – 2 вересня 1950 року і те, що ешелоном № 97222 етапується на одну із залізничних станцій Іркутської області. Підписував довідки оперуповноважений другого сектора відділу "А" МДБ СРСР майор А. Кисельов.

Зі Здолбунова ешелон повернув на Сарни, а звідти – на станцію Ліда в Білорусії і, оминувши Москву, вирушив на Челябінськ. Везли нас більше вночі, а вдень потяг стояв у тупиках. На великих станціях з кожного вагона брали по двоє жінок з відрами, які ходили в якусь їдальню і приносили обід та воду.

І ось у Челябінську, коли наші дівчата Юстина Козел та Катерина Каліш ішли по обід у супроводі охоронців, то зустріли групу студентів, які почали камінням кидати в солдатів і кричати: "Куда ведете этих девчат? Что они сделали?"

Так ми доїхали до Омська. Там стояли цілий день. Нас водили партіями під охороною у міську лазню. Далі нас повезли до станції Тайшет. Там зустрічало начальство, як потім стало відомо, замісник начальника відділу МДБ Алзамайського району Руденко. Під вечір потяг рушив у сторону Братська. На ранок ми приїхали до станції Новочунка. Там уперше побачили засуджених (зеків), які працювали на залізниці. Чоловіки підбивали гравій під шпалами, а жінки клали на насипи дерн і прибивали його кілками. Але нас найбільше вразило те, що майже всі були із сітками на головах, а хто не мав, то був обвішаний на голові травою. Ми думали, що то така кара, щоб чоловік Божого світу не бачив. Але, як потім з'ясувалось, це був захист від комарів та мошки. А по обидва боки залізниці стояли високо вартові.

Під вечір, 20 вересня, наш ешелон прибув на станцію "13-й роз'їзд". Відчепили десять вагонів, а решту повезли далі. Відкрили вагони і патруль уже біля дверей не ставили. Але всіх перерахували згідно зі списками і передали місцевому начальству.

Коли ми вийшли з вагона, то побачили людей, які працювали на завантажуванні лісу і мали на голові такі ж маски з сітками, як ми бачили по дорозі. Уже свобідно можна було відійти від вагона. Наші підходили до тих робітників, розпитували їх. Дізналися, що сітки для того, щоб комарі та мошка не кусали. Що таке мошка, ми і не знали. От тут і відчули, як щось кусає обличчя. Це виявились дуже маленькі мушки, їх називали мокрець, ще менші за мошку. Їх майже не чути під дотиком пальців…

Людей з десяти вагонів розділили на дві групи. Першу групу повезли в селище Єлань, за три кілометри від станції, а другу – на дільницю Таргіз. Там були якісь старі бараки, в яких поселяли прибульців. Нас повезли в Єлань і розмістили у великому недобудованому бараці без вікон і дверей. У кожну кімнату, розміром десь 5 х 5 метрів, селили чотири родини по 5–6 осіб. Тобто кожній родині – один кут. Там ми одягнені і спали цілу ніч. А ті сім'ї, яким не вистачило місця в бараці, сиділи біля вогнища до ранку.

Вранці комендант так званої спецкомендатури, який нас прийняв, зібрав працездатних, дізнався, хто що вміє робити. Зібрали бригаду з 15 чоловіків-будівельників, роздали інструмент, який люди привезли з собою, і заявили, що в такім-то місці над рікою Чукша будемо будувати для себе п'ять бараків, розміром 18 х 6 метрів, на шість кімнат. Кожна кімната мала слугувати квартирою для однієї сім'ї, незалежно від кількості її членів. Це робилося досить примітивним способом: закопували стовпи, з двох сторін прибивали п'ятисантиметрові дошки і всередину поміж них засипали сиру тирсу. Покриття теж робили з дошок. Добре, що на дільниці була пилорама, і наші жінки працювали на ній: підкочували колоди, відносили і складали дошки. Через тиждень бараки були майже готові, і людей, які жили в недобудованому бараці або й надворі, переселили в новозбудовані.

Першого дня по приїзді на дільницю прибув з району комендант спецкомендатури Головкін. Після роботи зібрав біля школи на майданчику, зробленому з дошок, більшість приїжджих і почав промову

про те, як себе поводити, як працювати і хто ми є. Сказав, що нас навіть не треба було сюди везти, а просто кинути в помийну яму, бо ми є або бандити-оунівці, або їхні посібники.

З 21 по 24 вересня 1950 року в приміщенні школи Головкін у присутності наглядача Алзамайського РВ МДБ Дулісова проводив підписку на "вічне поселення". Її зміст був такий: "Я, такой то, даю настоящую подписку в том, что сего числа мне объявлено постановление Правительства СССР № 36 от 13 января 1945 года о правовом положении спецпоселенцев и установлении режима в спецлагерях, и о том, что без ведома МВД я не имею права оставлять место поселения. За побег из спецпоселения я подлежу наказанию в суровом порядке, в чем и расписываюсь". І тут же кожен дорослий член сім'ї давав ще й розписку, яка звучала так: "Мне, выселенцу Матвиюку Арсентию Борисовичу, рождения 1930 года, проживающему в поселке Фрунзенский ЛПХ Алзамайского района Иркутской области, объявлен Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 января 1948 года, о том, что я выселен на спецпоселение навечно без права возврата к месту прежнего жительства и за самовольный выезд (побег) с места обязательного поселения буду осужден на 20 лет каторжных работ".

Одразу ж на кожного заводився спеціальний лист на щомісячну реєстрацію виселенця-спецпоселенця, на якому кожного місяця треба було ставити свій підпис, підтверджуючи, що ти нікуди не втік.

І того було ще замало. На кожен барак призначали старшого, який щовечора приносив список мешканців наглядачеві і доповідав, що всі вони є на місці. Всіх дорослих фотографували для особистих справ і реєстраційних листків.

Кожному спецпоселенцеві дозволяли відлучатись від дільниці (поселення) не більше ніж на три кілометри. А щоб поїхати в район чи на пошту, яка була за 12 км, то треба було йти за дозволом до коменданта спецкомендатури.

Я почав шукати роботу, бо школи-десятирічки тут не було. Найближча знаходилась у місті Тайшеті, за 176 км.

Треба було поштаря на місце жінки, яка пішла в декретну відпустку. Батько разом з начальником ліспромгоспу пішов до коменданта за дозволом. І мені дозволили їздити за поштою конем за 12 км на станцію Чукша. Я був дуже задоволений цією роботою, хоч заробітна плата була мізерною – 280 карбованців. Але листи наших людей, які я відвозив, і ті, які їм надходили, не потрапляли в чужі руки. А найбільше радів тому, що міг сам, за довіреністю, привозити посилки, які йшли з України. І поселенцям не треба було кожен раз ходити за дозволом у комендатуру, щоб потрапити на пошту. Я купував на пошті папір у лінійку і привозив людям, бо більше ніде дістати паперу не можна було. А кожен хотів написати листа рідним, дати про себе звістку.

Так я пропрацював цілу зиму і літо. А на осінь добився дозволу поїхати в м. Тайшет, щоб закінчити 10-й клас. Усім іншим людям дали роботу в лісосіках і на вантаженні вагонів деревиною. Якась частина людей працювала на пилорамі та шпалозаводі, який самі ж і побудували. Це була основна робота спецпоселенців.

Дмитро ІВАЩЕНКО

ВІД ЛУЦЬКА ДО ЯВАСУ

В заґратованому вагоні і пересильних тюрмах

"Прощай, сивий Луцьку, прости свого невдаху-приблуду!"

Ще йтиму не раз твоїми зеленими вулицями, дихатиму твоїм ароматним вечірнім повітрям, любуватимусь твоєю замріяною красою.

Любуватимусь! Але чи питиму її – не знаю.

До побачення, моя люба Волинь!"

Це був останній луцький запис у моєму тюремному щоденнику, зроблений 26 березня 1966 року, за годину до етапу.

…Кожного разу, коли я приїжджав до Львова, мене охоплювало якесь внутрішнє піднесення, одухотворення. Інколи я прямо з вокзалу поспішав на Личаківське кладовище поклонитися Великому Каменяреві, пройтися сумними алеями поміж могилами упокоєних предків, послухати урочисту цвинтарну тишу.

На цей раз мій шлях обірвався на Городецькій. Тут перша моя пересильна.

Майже три години сидів у боксі. Ні повернутися, ні випрямити отерпле тіло.

Нарешті два наглядачі повели на другий поверх. Забряжчали ключі, заскрипіли двері – я в камері.

– *Рекс*, візьми! – коротко й жорстоко з нар.

І тут, як стій, переді мною *Рекс*:

– Гр-р-р! Гр-р-р! Гр-р-р!

Це був здоровило років двадцяти п’яти. Брезклий, трохи сутулий. Обличчя перекошене. Права щока набагато повніша від лівої. Очі трохи приплющені. Крізь щілини повік – хижі вогники. Зуби вискалені. Ручища зігнуті в ліктях, пальці розчепірені. Здається, так і кинеться.

– Гр-р-р! Гр-р-р! Гр-р-р!

А з нар:

– Візьми! *Рекс*, візьми!

Так зустріла мене 152-га камера Львівської пересильної тюрми.

Я не встиг розгубитись. Може, через свою флегматичність. Може, через втому. А може, вже звик до всяких несподіванок.

Тому мовив зовсім байдуже (до тих, що кричали з нар):

– Даремно тратите сили! Я й так у вас. Давайте краще познайомимось!

Обминувши Рекса, підійшов до столу. Витяг з речового мішка всі мої луцькі запаси – два невеликі кусні сала, хліб, якусь консерву, дві пачки махорки.

– Підходьте! Будемо знайомитись!

Підійшов один – *Колесо*. Уважно подивився, розділив добро на дві нерівні частини, вказав рукою на більшу:

– Заховай! Пригодиться. Не в гості ж!

З меншою розправились за кілька хвилин.

Мій колективізм, очевидно, сподобався.

– Це не стукач, – кинув хтось.

У цій репліці вчулась якась довіра. І все ж спочатку була настороженість.

Вирішували загадку: хто я? Злодій? Ні! Якийсь комбінатор? Не схоже! Бухгалтер чи завскладом, що не догодив начальству! Теж ні! Отже, хто?

Але не допитувались. Не прийнято в тому середовищі.

Незабаром я вже знав: в камері майже всі “критники”. Це ті, що по кілька років просиділи в тюремних камерах переважно за групові пограбування з убивством (“мокрі справи”), і тепер направлялися в різні табори строгого режиму. Знав і про те, що й до “критої” більшість із них мали свої “дворічки”, “трирічки”, “п’ятирічки”, часом не одну, а кілька. Це ті, яких звикли називати рецидивістами.

Було, правда, в камері і кілька “неофітів”, та вони не впадали у вічі. Загалом товариство було “підходяще”.

Натороженість до мене зникла після того, як наша 152-га поповнилась двома “транзитами” з Маневицького табору. Вони звідкись знали про мене. А через них швидко – і вся камера.

Мабуть, мені якоюсь мірою пощастило. Я читав уже чимало творів про репресії, про знущання карних злочинців над “політичними”. Тут цього не сталося. Навіть, на моє здивування, довір’я посилилось. Ще два–три дні – і в моєму уявленні вирізьбляться окремі характери мешканців камери. Серед них особливо виділялись кілька.

Колесо. Рецидивіст у найгіршому значенні цього слова. Замкнутий, підступний, жорстокий. У камері його слово – закон.

Йому було вже років під сорок. Середнього росту, худорлявий. Очі опущені, навіть коли розмовляв. А коли підводив – у них іронія й зневага.

Про себе він не говорив нічого. Тільки з деякий натяків інших я міг здогадуватися, що його минуле – жахливе.

Чи було в ньому щось людське? Мабуть, було, тільки дуже задавнене.

Одного разу, коли він знущався над *Жидом* (юнаком-євреєм років сімнадцяти), я заступився за хлопця. Він глянув на мене злісно, а потім пересилив себе, махнув рукою і сказав майже добродушно:

– Ладно! Уважу!

І зовсім тихо:

– Але ж він – падло! Переконаєшся!

Вор (Віктор). З Донеччини. На перший погляд мало чим відрізнявся від *Колеса*. Такий же грубий, цинічний, аморальний. Малорухливий, здавалося, до всього байдужий. В камерні "розваги" не втручався. Але вплив мав дуже великий. У розмовах іноді був цікавий. Знав до найменших подробиць закони й духовний світ соціального дна.

Якось розбудив мене опівночі.

– Проснись! Хоч ти й не піп, але висповідаюсь. Вислухай! Ти, бачу, Людина. Може, коли-небудь згадаєш. Або й розповіси кому.

…А я так Людиною і не став. Покидьок. Уперше у чотирнадцять одержав три роки за хуліганство. Писок подряпав пустоцвіту задерикуватому. Був такий синочок начальника якогось – Пашка. Винен він, а я три роки в зоні болванки качав. Був "шестьоркою", "хмиром", а потім "фраєром" став…

Після колонії сам знаєш як. А ще, коли тобі сімнадцяти немає. Встряв у "мокру справу" – вісім років припаяли. Потім…

Говорив без бахвальства, зовсім байдуже, повільно перегортав сторінку за сторінкою своє минуле. Двадцять три роки по тюрмах, таборах, колоніях… У короткочасні "відпустки" – грабежі, п'яні бешкети, розпуста…

Говорив про речі страшні, жорстокі, майже нелюдські. Говорив байдуже, цинічно, відверто. В цій розповіді мене вразила його зневага до праці і до тих, хто старається працювати чесно: "Осли, шкапи, горбаті верблюди!"

На його думку, чесна праця в нас – це вигадка, фраза, якою прикривають свій паразитизм, своє неробство сотні тисяч товстопузих і широкомордих.

– Ти думаєш, що наш шахтар чи металург вільні? Раби! На плечах кожного з них десятки кабанів, випещених, вгодованих, що тільки хрюкають…

Важко було мені судити, де в цій розповіді правда, а де вихлюпувався згусток озлобленості, ненависті до всіх і всього. І все ж таки якась логіка в ній була.

Згадуваний *Рекс* виявився зовсім не злобливим двадцятисемилітнім хлопчиною, обмеженим, безвольним, ображеним Богом і людьми.

Загадкою для мене залишився Гена (Геннадій Клімаченко), з Луганщини, з містечка Антрацит. Натура колоритна, сильна, складна. Завжди усміхнений, товариський, здавалося, щирий. Я ніколи не міг уявити його злочинцем. А він по тюрмах теж із чотирнадцяти років. Останній раз "десятку" одержав за "мокру справу" (груповий грабунок з убивством). П'ять років відсидів у "критій". Тепер його відправляли в один з таборів на Донбасі. Отже, ми разом "експортуватися" до Харкова.

Коли нас уже виводили з камери, хтось крикнув йому, здається, *Вор*:

– Бережи Митю, він хворий! (У мене був грипозний стан).

Мене здивувало це. Потім не раз думав: "Мабуть, у тих "покидьків" ще не все людське було вбито".

В купе, в якому верхні полиці були з'єднані в суцільні нари, нас напхали, як оселедців. Я задихався. Температура тіла підвищувалась. Не знизилась і вранці. Геннадій примушував мене поснідати. Та я не міг і дивитися на ту почорнілу, напівгнилу й пересолену рибу, яку нам видавали на етап. Не міг їсти

і рибні консерви, кілька банок яких мені похапцем всунули у речовий мішок мої львівські однокамерники. А Геннадій все допитувався, що б я міг їсти.

Я жартома відповів:

– З'їв би із задоволенням лимона. (Мені й справді дуже цього хотілося).

І відразу почалося перестукування між купе. У Геннадія виявилось чимало знайомих у вагоні.

Через якийсь час з останнього купе передали по сигналу: "Є лимони. Але у жлоба. Не дає!"

Геннадій зблід. І на весь вагон блатним п'ятиповерховим (матом): "… Тут людина за Батьківщину страждає, а він жлоб…"

Подіяло. Через кілька хвилин у моїх руках були лимони. І грип незабаром відступив.

…Крізь нічну темінь, легко постукуючи, мчить і мчить поїзд по рідній Полтавщині.

Гребінка… Лубни… Нарешті мій Ромадан. Між густого плетива рейок, у центрі, у тремтливому мареві станційних ліхтарів печерицею бовваніє вокзал. Здавалося, вийду ось із вагона і побачу свої дитячі сліди. Батько часто брав мене сюди з собою, коли возив хлібопоставку у славнозвісний "рік корінного перелому". З матір'ю не раз приїжджав за погонича на базар.

Звідси, з Ромадану, простелилась моя дорога у світи. Це тут, у липні 1938 року, я вперше в житті сідав на поїзд, вирушаючи в далеку і звабливу Одесу. І хоч вітер гуляв у моїх кишенях, хоч попереду невпевненість і невідомість, гріли мене рожеві мрії. А їх було так багато!

Не знав я, що через три роки після того, уже обпалений полум'ям війни, розгублений, безпорадний, лежатиму тут, на обочині, приплюснувшись до матері-землиці, а навколо бушуватиме пекельне море вогню. Велетенськими багряними метеорами злітатимуть у повітря цистерни з пальним, рватимуться бомби, обвалюватиметься небо і падатиме на мене гарячими уламками. Тлітиме на мені бушлат. Зітліє разом з бушлатом і моя університетська залікова книжка. Зітліє і моя безтурботна студентська юність.

Тут, на цій станції, пізно восени, в похмурий день, заснований мрякою, зустріне мене сестра зі сльозами радості.

Згорьована, постаріла, вона і тепер би примчалась, прилетіла на крилах, коли б знала. Та довідається вона про це нескоро.

Мчить поїзд. У густій сітці віконних ґрат миготять станції. Заспаний ранок блимнув на нас, брудних, голомозих, пучком блідих променів та й утік. Його заступила сива мряка.

Далеко позаду залишилась Полтава. Попереду Харків.

З роману Олеся Гончара я знав, що є у Харкові Холодна Гора. І є на ній зловісна й важка, як людський біль, тюрма, власне, цілий тюремний комплекс.

За день погода різко змінилась. Після першого квітневого тепла повіяло холодною заметіллю.

Знову воєнізований патруль. Вівчарки. Грубі оклики. Воронки. І, нарешті, тюрма. Велика брудна камера. На вікнах подвійні ґрати, і жодної шибки. На моє здивування Геннадій пояснив: "То реб'ята "шустрять". Все пішло на "калатушки". (Скло використовують "блатняки" при виготовленні карт. Вдало відбитим уламком скла при певній навичці можна й поголитися з горем пополам).

Тремчу, зігнувшись біля нар, у своєму благенькому пальтечку. А по камері танцює завія, взявшись із вітром за руки.

Геннадій тоном наказу:

– Лягай! Укутай голову й спи! Прийду.

Під ранок таки прийшов. Кинув мені цілий оберемок сорочок, светрів:

– Вибирай! Твої! (Це були його нічні картярські трофеї).

Я спочатку обурився. Але він пригасив це обурення триповерховим. Назвав мене профаном, бо я не знаю найелементарніших тюремних законів.

І я вибрав найтеплішого светра. Потім він мені не раз ставав у пригоді в холодну мордовську зиму.

Того ж ранку з Геннадієм ми розлучились. Мене повезли в камеру для політичних. Там у вікні були шибки, було тепло і було багато клопів. Мешкало там двоє: Володя Возницький і Антон.

Антонові незабаром стало погано. В другій половині дня він уже не міг підвестися. Тільки стогнав. А ми гамселили у двері, вимагали чергового і лікаря. Черговий прийшов, але без лікаря. Заявив:

– Це вам не готель! Це пересильна. Ніяких лікарів тут немає. Ще спробуєте гамселити – сидітимете в наручниках.

Коли оголосили на етап, ми несли Антона на руках. Тільки біля поїзда його забрала санітарна машина.

Запам'яталась мені і Воронезька пересильна тюрма. Будівля, мабуть, часів Петра I. Громіздка, похмура, аж чорна. Я опинився в підвальній камері. Грубезні, майже півтораметрові стіни, важка куполоподібна стеля, що низько нависала над головою. Здавалося: розправишся – і головою в бетон.

Зовсім темно. Невеличке вікно повністю загрузло в землю. Світло ледь пробивалося невеличким пасмом згори, розсівалось на дні віконної ями і зовсім не потрапляло в камеру.

На вікнах потрійні ґрати. Перші, певно, петровських часів, майстерної ручної ковки; другі, очевидно, миколаївської епохи, поржавілі, в якихось брудних плямах, і, нарешті, треті, видно, радянські, грубої варки, незграбні, але міцні.

Я ніяк не міг зрозуміти, для чого потрійні. Адже й одних жоден в'язень найміцнішими зубами не перекусить.

Стіни вогкі, чорні, суцільно вкриті тарганами. На брудних підвіконниках, з купами глини й уламками штукатурки, між ґратами, вільно прогулюються табуном щурі. Трохи здивовано поблискують гострими очицями на мене. Інколи сваряться, тоді чути пронизливий писк.

Подумав про себе: живу! В камері я буду не один. І одночасно по спині мурашки поповзли. Стало моторошно. Та швидко заспокоїв себе. Може, не нападуть. А от як бути з тарганами? До цього часу мав справу лише з клопами. А тарганів бачив тільки у війну десь на Брянщині.

Все ж таки вночі примусив себе заснути. Під ранок приснилась мені Дніпровська гребля у Запоріжжі. І залита водою нижня патерна (тунель), в якій я вперше за два з половиною роки війни віч-на-віч зіткнувся зі смертю, побував у її холодних обіймах. Ніби наяву ще раз пережив ту трагічну для мене "операцію" з усіма деталями. І те, як спускався вузьким отвором (колодязем), заповненим водою, з верхньої у нижню патерну, як потім повз у крижаній воді в абсолютній темряві і могильній тиші, затиснутий з усіх сторін бетонною товщею. Повз у невідомість без ліхтаря, без телефонного зв'язку. Вся надія тільки на сигнальний канат.

На кожному кроці підстерігали несподіванки: то присмоктувало до лівої стінки з такою силою, що ніяк не міг відірватися (в пам'яті відзначав, що там боковий дренажний отвір), то притискувало потужним струменем води до днища патерни, то на шляху виникали завали з щебеню, уламків бетону, арматури.

Снилось все так, як було насправді. Тільки кінцівка інша. Ніби переді мною зненацька появилась якась страшна потвора з роззявленою пащею, освітленою безліччю вогників. І мені ні обминути її, ні сховатись. Притиснувся до бетонної стіни і рукою вхопився за якийсь виступ. Напружився, хочу втриматись, але рука сповзає. І я падаю. Падаю з нар – і пробуджуюсь.

Це так уві сні. А як насправді?

Уже був недалеко від цілі. Але далі не міг потягнути шланга. Вирішив відпочити. Простягнувся горілиць на холодному цементі. Вслухаюся в ритмічні поштовхи повітря у скафандрі. Вони нагадують мені, що я не один. Що там нагорі, у верхній патерні, коло помпи, друзі. Вони вловлюють своїми чутливими руками кожний мій найменший сигнал.

Пройшло хвилин п'ять. Даю сигнал, щоб спустили на дно колодязя в кислородному апараті водолаза, який би допоміг мені на зламі вертикального отвору і патерни натягувати шланг. Але мій сигнал заглох через кілька десятків метрів. Ще раз смикнув різко канат – він спружинив. Значить, десь зачепився за арматуру. Трохи потягнув шланг – і відразу поштовхи повітря в скафандрі завмерли. Проходять секунди, хвилина – не відновлюються. Блискавична думка: шланг обірвався, канат десь замотався в арматурі намертво. От і все, Дмитре! Бовтатимешся ти в мутній холодній воді у цьому кам'яному мішку, аж поки колись відбудовуватимуть греблю. Дихнеш два-три рази повітря, що лишилося у скафандрі – й кінець.

Метрів за двадцять перед цим я ледве переліз завал. Тунель більше як до половини був завалений гострими уламками бетону, арматурою і камінням. Якби навіть вдалося товаришам вивільнити, то все одно не протягнути мене через той завал.

Інстинктивно, набираючи в руки канат, повзу до завалу. Уже пальцями торкаюсь каміння, підвожусь, хочу вдихнути повітря… І падаю із завмерлим на похололих устах, так і не вимовленим: “Мамо!”

А над греблею в цей час гриміло, скреготало, дзичало… Гатив по ній реактивним “Ванюша”, довбали фугасами гаубиці, розчісували зігнуті спини перемичок трасуючим крупнокаліберні кулемети…

В невеселих роздумах і болючих спогадах застав мене воронезький ранок. Незабаром впхнули в камеру і Володю Возницького. Стало веселіше. З гливтяка виліпили шахматні фігури. Зіграли кілька партій, а потім Володя розповідав мені свої життєві пригоди.

Після Воронежа були ще одноденні і дводенні “перепочинки” у Ряжську, Пензі, Рузаївці, Потьмі.

Сумне враження залишилось від Пензенської пересильної. Тут ще раз дві доби довелося мені бути серед блатнярів. Це вже не такі, як у Львівській тюрмі. Не стихала брутальна лайка, погрози, прокльони. За главаря був якийсь грузин. За день він два рази кидався в бійку, обидва рази вихоплюючи “мойку” (ніж).

Один з “транзитів” весь час вив. Я так і не зрозумів, чи він справді збожеволів, чи імітував божевільного. Але вив страшно, розпачливо. Від того виття аж волосся ставало дибки. Тільки увечері його кудись забрали.

В Пензенській пересильній мені довелося побачити злочинний світ у його найогидніших проявах. Здавалося, ніби я провалився у страшну клоаку, де зосереджено найбридкіші нечистоти. І найстрашніше те, що ця клоака поглинає людей. Дехто пробує ще борсатись, утримуючись на поверхні, але більшість, особливо молодь, відразу поринає з головою.

В камері було кілька юнаків з першою судимістю за дрібне хуліганство. Я з гіркотою думав про те, що буде з ними, коли і в таборі вони опиняться в такому середовищі.

Від інших пересильних значно відрізнялася Рузаївська. За весь етап ми з Возницьким опинилися у світлій камері, без козирків на вікнах. Тюремне подвір’я без високого цегляного муру, тільки загорожа з колючого дроту, крізь яку видно було широке поле, ліс… і волю.

Остання пересильна у Потьмі (Рузаївка і Потьма – це вже територія Мордовської АРСР).

У камері, де ми опинилися, був уже один, назвав себе Петром Петровичем Петровим (звичайно, ім’я видумав). Спочатку в розмови не втручався. Здавалося, його зовсім не цікавило, хто ми, звідки, куди наш шлях прослався. А потім за партією шахів розговорився. Щось інтелігентне і привабливе було в ньому. Мова багата, соковита, насичена народними афоризмами, з трохи протяжним “а”.

Почав якось раптово і відразу на політичну тему. Намагався переконати мене, що між комуністичною і націонал-соціалістичною (фашистською) партіями він не бачить особливої різниці. Не пам’ятаю всіх його аргументів, але деякі пригадую.

На його думку, обидві партії найвищою формою суспільного життя проголошують тоталітарну державу.

Я хотів заперечити з приводу тоталітарного режиму в Радянському Союзі, але він кількома влучними гострими питаннями загнав мене у глухий кут.

Обидві партії, твердив він, стоячи на захисті тоталітарних режимів, вдаються до найжорстокіших репресій, у тому числі і масового знищення людей.

Тут я не міг нічого заперечити, бо вже добре знав про багатомільйонні жертви сталінських репресій в одній тільки Україні. І творилося це іменем партії.

Обидві партії, доводив він, нещадно розправляються з будь-якими, навіть найменшими спробами утвердження іншої ідеології. Там, де ці партії одержують перемогу, керують державами не виборні органи, а партійна еліта. В її руках армія, секретні служби, поліція, преса, радіо, телебачення, кіно, література.

Обидві партії утверджують державно-монополістичні методи регулювання економікою. Утримують маси в покорі страхом і демагогією.

Тоді я сприйняв всі оці твердження як звичайну грубу провокацію. Я вірив, що соціалістичний суспільний лад в основі своїй демократичний. І що збої дає він тільки тому, що часто на високі державні і партійні пости потрапляють шкурники.

Пізніше я не раз згадував цього Петра Петровича і його твердження. І зараз вони примушують мене замислюватись, особливо, коли читаю в пресі чи слухаю по радіо або телебаченню виступи партійних апологетів різних рангів. Хотілося б знати, хто ж він, отой загадковий Петро Петрович Петров. Чи провокатор, чи чесна думаюча людина. В Явасі його не зустрічав. В інших сусідніх таборах для політичних теж не чули про такого.

Нарешті, остання подорож у заґратованому вагоні. На цей раз уже вузькоколійкою. До самої залізниці підступили пробуджені щедрим квітнем ліси. А юні берізки, соромливо прикриваючи розпущеними вологими косами свій юний звабливий стан, аж голівки схиляли, вітаючи нас, голомозих невільників. З-поміж почорнілого насту пробивалась густа зелена трава і перші лісові квіти тягнули до сонця свої ніжні рожеві та білі голівки. Брунилось настояне на ароматі хвої зігріте ласкавим весняним сонцем повітря.

Було 22 квітня 1966 року. Попереду Явас. Яким він буде для мене?

За колючим дротом

Над чорним квадратом витоптаної тисячами ніг торф'янистої землі, обплутаної колючим дротом, відгородженої від світу чотириметрової висоти парканом, у блакитній високості ніби застигло сонце, дивилось веселими очима на мене, підморгуючи, щедро обсипаючи золотими іскорками обличчя, руки, тіло.

А я стояв біля невеликого дерев'яного будиночка, що відбіг метрів за сто від почорнілих за зиму бараків, і неспішно скидав із себе брудне, просякнуте потом манаття, щоб замінити його на зеківську форму.

Навколо натовп цікавих. Безліч однаково стрижених голів і вигорілих, пом'ятих кашкетів на зразок "фріцівок". (Треба ж було комусь видумати! Мабуть, немає нічого бридкішого!).

Переодягнувшись, і я уподібнився до всіх. І втонув у гурті.

– Звідки? На скільки? За що? Коли з волі?

Знайшлося і чимало земляків. Відразу поради, повчання, настанови. Деякі в категоричній формі.

Відповідав байдуже, однослівно. Нікому не заперечував і нікого не сприймав. Хотілося бути собою. І самому. Хоч годину, хоч півгодини. До речі, це бажання потім ніколи не покидало мене в Явасі.

Ось так я став мешканцем одного з мордовських канцтаборів під номером 11 (офіційна прописка: "Управление ИТЛ жх–385, Лаготделение № 11) в селищі Явас.

Все мене цікавило. На все дивився широко розплющеними очима. Про Мордовію знав тільки, що це автономна республіка. Уже перед етапом вичитав у довіднику (УРЕ): "Мордовський народ у роки передвоєнних п'ятирічок з допомогою великого російського народу під мудрим керівництвом партії створив соціалістичну промисловість, колективізував сільське господарство, подолав культурну відсталість… А в повоєнний період мордовці разом з іншими народами самовіддано будують комунізм".

І я, грішний, подумав: мабуть, мене привезли сюди у заґратованому вагоні спеціально, щоб я подивився, яким є комунізм насправді, бо перед цим у мене дуже похитнулась віра у нього.

У моєму розпорядженні, – так сказали мені в пропускній, – три дні для "адаптації", а потім разом з усіма – на роботу.

Наступного дня серед маси людей у зеківських одностроях я вже почав розрізняти окремі постаті, імена, обличчя. Уже знав у бараці сусідів по нарах, свого бригадира ("майстра"), діловитого, спокійного, посивілого білоруса, начальника загону, здається, вірменина за національністю, молодого ще лейтенанта, зовсім не схожого на інших табірних начальників. Здавалося, що такий не може бути жорстоким. І я не помилився. За півтора року я не спостеріг, щоб він кого-небудь відправив у ізолятор чи когось принижував. Але доля його підопічних від нього мало залежала.

33 Зам. 5156

Тоді ж відшукав мене Юрій Григорович Сачук, лучанин. Особисто я з ним раніше не був знайомий, але чув про нього чимало. Він теж знав мене заочно. Тепер Юрій, за його словами, уже третій рік допомагає мордовцям добудувати свій комунізм.

Юрій Григорович запросив мене на каву, вибачившись, що несвіжа. Не копирсався у моїх почуваннях, не набридав розпитуванням, не повчав. Відбулася звичайна щира розмова, навіть не стільки як політичних однодумців, а як земляків, яких тепер поєднала доля. Такі взаємини в нас збереглися до кінця, щирі, не позбавлені довір'я, душевної теплоти, без зайвих нав'язувань.

Мешкав Юрій у сусідньому бараці, єдиному двоповерховому. Спав на верхньому ярусі нар. Звідти було гарно видно північно-західну частину Яваса. Я потім часто із задоволенням вилазив на його "лелече гніздо", щоб потішити зір краєвидом. А він був справді чудовим.

Зеківські будні

Що найбільше вражало мене в зоні?

Одноманітність, нудьга, повільний плин часу. Кожного дня бачиш перед собою одні й ті самі обличчя, чуєш ті ж самі розмови, ті ж самі суперечки, часом зовсім байдужі. Один для всіх розпорядок, і одні й ті ж обмеження. Все до найменших деталей розписано, сплановано, причому так, щоб ти ні на одну хвилину не відчув себе людиною, навіть з маленької букви.

Для всіх одне й те ж саме "тирло" (так називали ми майдан для відпочинку й прогулянок). На ньому було по коліна піску, змішаного з торфом. Весною над ним літали хмари мошки, а потім комарів. Туди під вечір з бараків виповзали майже всі. Спочатку і я.

Потім почув я, що рудий він від крові людської. І що начинений він людськими трупами. Після того мені здавалось, що весь він, особливо коли на нього падали перші вечірні сутінки, ворушиться.

Більше не виходив.

А ще – один і той самий, що ніколи не вивітрювався, запах перекислої капусти і припаленого м'яса в їдальні. І капусняк незмінний. Одначе, перепрошую. Якось у серпні почали варити суп з вермішеллю. І з черв'ячками.

Обурювались. Бунтували. Вимагали комісії. Приїжджала. Тільки покараний, звичайно, ніхто не був. Але черв'ячки в супі вже не появлялись.

Якби мені захотілось написати хроніку табірного життя, читати було б дуже нудно. Тому зупинюсь тільки на окремих деталях.

Мешканці табору – хто вони?

Тут були різні категорії людей. Уже закінчували свою "двадцятип'ятилітку" злочинці часів Великої Вітчизняної війни. Це були переважно старости, бургомістри, начальники поліції, коменданти та інші співробітники окупантів.

Мені мало довелося спілкуватися з ними, тому не беруся судити про мотиви і ступінь тяжкості їхніх злочинів. На цей час я вже ознайомився з повістю О. Солженіцина "Один день Івана Денисовича", чув розповіді про сталінську розправу над багатьма вищими офіцерами повітряного флоту. Тому однозначного ставлення до цих "злочинців" у мене не було.

Деякий час привертав мою увагу колишній комендант Краснодона, на прізвище Стеценко. Казали, що він мав безпосереднє відношення до розправи над молодогвардійцями. Тоді він був у полудневому розквіті сил – кремезний, сильний, вольовий, ретельний виконавець наказів своїх хазяїв. Тепер же – струхнявілий, брезклий, немічний, безвольний старець, що ледве пересував ноги.

Я ні разу не спостерігав, щоб він з ким-небудь розмовляв. Не було в мене до нього ні ненависті, ні співчуття.

Табірна адміністрація до цієї групи в'язнів, на мій погляд, ставилася найлояльніше. Якось я висловив цю думку у формі питання одному з начальників загонів. І одержав таку відповідь:

– Видите ли, они сегодня уже не опасны. Эти люди не есть потенциальными врагами. Они – не то, что вы, всякие там националисты!

Та ось оцих “всяких там націоналістів” у таборі було найбільше. Були серед них старожили і були “неофіти”, уже з брежнєвського поповнення, як, наприклад, я.

Зі старожилів цієї групи теж дехто уже розміняв у таборі третю “десятку”. Були серед них такі, які в 1939 році з хлібом-сіллю зустрічали радянських “воїнів-визволителів”. Тоді вони не могли навіть у думці допустити, що це “визволення” обернеться незабаром для народу Західної України страшною трагедією: масовими арештами, розстрілами, Сибіром, каторгою, руйнуванням насаджених гнізд.

Одним із таких був Данило Шумук. З ним мені довелося близько спілкуватися.

Корінний волинянин, родом з Підгородньої (коло Любомля), рано опинився у вирі боротьби. Виступав проти польських окупантів, був організатором комсомольських осередків на Любомльщині, а потім очолив окружний комітет спілки молоді. Зазнав переслідувань. Сидів у Варшавській тюрмі. Деякий час – в одній камері з Гомулкою.

Прихід Радянської армії в 1939 році сприйняв із захопленням. Дуже швидко і тяжко пережив розчарування. Відразу ж насторожив його зовнішній вигляд червоноармійців, яких він зустрічав: невиразні обличчя, витерті непідігнані шинелі, які на деяких теліпались, як на кілках. А головне – оті обмотки на ногах. Як же вони спотворювали юнаків!

Та це був тільки початок. Слідом за армією прибули “наставники”. Їхнє завдання – перевиховати волинського селянина, зробити його “ідейним”, навчити його “соціалістичного” способу життя.

На допомогу “наставникам” з’явились цілі вагони працівників карних органів з Комітету державної безпеки. І почався організований наступ на “шкідливих елементів”. Їх саджали в тюрми, розстрілювали, висилали в Сибір. Бо як же інакше було прилучити до “щастя великого” отих затурканих селюків!

Спочатку Данило працював головою сільради. Не витримав. Перейшов у органи народної освіти. Але й там було нелегко. Правда, школи відкривали. Навіть багато. Не вистачало кадрів. Директори переважно привізні. Були серед них і хороші люди. Але були й профани, грубіяни, самодури. Свої посади одержували не завдяки своїм організаторським здібностям чи розуму, а тільки тому, що мали в кишенях партійні квитки.

З першого дня війни – в армії. Кривавий шлях відступу до Києва. Трагічний кінець армії Кирпоноса. Полон. Горезвісний концтабір у Хорольських глинищах… І втеча.

Коли повернувся на Любомльщину, відразу постало питання, як бути. Сидіти, склавши руки, він не міг. Треба було боротися. Але як? Були вже невеликі партизанські загони. До них поставився насторожено, бо добре ще пам’ятав оте “велике щастя”, принесене “армією-визволителькою”. І були загони УПА. В них він і побачив ту реальну силу, на яку можна було опертися в боротьбі з окупантами.

У своїх розповідях Данило не ідеалізував своїх спільників. Серед них були люди різні. В цьому він переконався, працюючи референтом. Але основна маса повстанців – це молодь, яку вабила романтика боротьби за самостійну Україну. Заради неї юнаки готові були жертвувати своїм життям. Для них в однаковій мірі були окупантами і німці, і “совєти”. Вони розуміли, що той, хто приходить зі зброєю, щастя не приносить.

Спогади Шумука, якими він ділився зі мною, були пізніше надруковані за кордоном. За них, казали, він одержав ще “десятку”, хоч оцінки у них, на мій погляд, досить об’єктивні, принаймні, набагато об’єктивніші, ніж ті, які мені доводилося читати в нашій офіційній пресі, і ті, які довелося чути з уст учасників тих складних подій.

В таборі були не лише “націоналісти” з України, а й з Литви, Латвії, Естонії, Молдови, Грузії і багатьох інших республік. З ними не тільки підтримували зв’язки, а й дружили.

Яваський табір складався з двох зон: житлової і робочої.

Робоча зона – це важкий меблевий комбінат, в якому були зосереджені всі види деревообробних процесів, починаючи від розпилювання колод на пилорамі до випуску готової продукції: різного виду гарнітурів для віталень, спалень, кухонь, диванів, столів різної форми й конструкції, а також футлярів для телевізорів, радіоприймачів, магнітофонів тощо.

З першого й до останнього дня я працював у фанерному цеху на пресі. Робота нелегка, за зміну намотаєшся добре. А ще випари кислоти, формаліну… Щоправда, останнє було якоюсь мірою нам на

користь. Наш цех обминало начальство. І наглядачі дуже рідко зазирали сюди. У вільні хвилини я міг займатись переплітанням журналів або інкрустуванням за ескізами Панаса Заливахи. Або й зайти в котельню до Панаса, допомогти йому прикотити вагонетку з вугіллям, а потім порозмовляти чи помилуватись, як він майстерно орудує різцем, вирізуючи комусь екслібрис чи портрет на лінолеумі.

Інколи не було шпону чи смолки, тоді я міг зайти у фрезерувальний цех до Юрія Григоровича Сачука, постояти якусь годину за верстатом. Або забратися у складальний цех до Віруна. Часто мене тягнуло у лакувальний цех до Івана Захаровича Кандиби, щоб полакувати шкатулку чи ще якийсь сувенір. Але частіше всю зміну треба було "ішачити", обливаючись потом і вдихаючи кислотні випари.

І все ж таки пригнічувала мене не робота – неволя.

Щоб потрапити в робочу зону, а потім повернутися назад, треба було пройти "ганебу" № 1 і "ганебу" № 2.

Вранці кожна бригада на чолі зі своїм начальником шикується коло свого барака, потім у точно визначений час іде до пропускної будки. Там уже чекає черговий офіцер і заступник начальника табору та з десяток наглядачів. До них підходять начальники загонів. Розмовляють, радяться. А ми стоїмо, хоч злива, хоч мороз, хоч заметіль. Чекаємо.

Потім черговий бере зі скриньки картки за порядком і називає прізвища. Кожний, чиє прізвище названо, має сказати "я" або "іду!" Якщо хтось насмілиться пройти мовчки, його повертають і відправляють прямо в ізолятор. Якщо хтось посмів одягнутися не по формі – піддягнув під фуфайку светр чи сорочку або взув цивільні черевики, того теж чекає ізолятор.

Перед ворітьми знову вся бригада чекає, поки підійдуть інші.

Потім наглядач шикує всіх у колону по три, перераховує "рабів" і пропускає у "вуличку" (що з'єднує зони), обнесену високою загорожею з колючого дроту. По обидві сторони "вулички" вартові з автоматами і вівчарками.

При вході в робочу зону знову ворота. Ще не доходимо до них, як уже чути:

– Подтянись! По три разберись!

І підтягуємось, розбираємось… Нас знову, як овець, перераховують, нарешті пропускають у зону.

Не знаю, як кому, мені ж у робочій зоні дихалось вільніше. Там знаєш свою роботу, і ніхто в тебе не стоїть над душею.

Так само або навіть ще принизливіше проходить повернення в житлову зону. Тільки до всього цього додається ще обшук.

При вході стоять наглядачі. Повз них треба проходити з піднятими руками. Кожного зека мають общупати, облапати, щоб, бува, "зброї не виніс". Після цієї процедури я по кілька годин тремтів.

Пригадую, коли я вже працював у Поромівській середній школі (в Прибужжі), вчителі дуже дивувались, чому я так кидаюсь, коли хтось зненацька мене торкнеться. Навіть жартували з цього приводу. І ніхто не знав причини.

І зараз я не витримую навіть найменшого раптового дотику. А вже минуло з того часу понад двадцять три роки.

Працювали ми в три зміни. Мені чомусь найбільше подобалась нічна. Тоді я почувався найвільніше. Менше тупцювались біля прохідної будки, перед ворітьми. Й обшукування не було таким ретельним, бо наглядачі були напівсонні.

Особливо мені запам'ятались весняні ночі. Чисті, зоряні, тихі. Вікна в цеху відкриті. Крізь них вривалося свіже, змішане з ароматом хвої повітря…

Леся КОВАЛЬЧУК

НАС БУЛО СЕМЕРО

З 1964 р. в Луцькому педінституті навколо Валентина Мороза, викладача нової історії, і Дмитра Іващенка, викладача української мови та літератури, сформувався невеликий гурт однодумців, до якого увійшли й студенти. Згодом КДБ кваліфікував це явище як діяльність численної “злочинної організації”.

Замість передмови

Непросто говорити про пережите, коли воно склалося, м’яко кажучи, із суцільних неприємностей, а ще боюся неприємно зачепити інших. Довелося добряче подумати і посумніватися, перш ніж зважитися на публікацію своїх спогадів. Найбільше ж хочеться, щоб сказане далі не сприймалося як участь у модному змаганні за те, кого більше переслідували, чи як зведення давніх рахунків і ще одна – енна за переліком – каламутна хвиля ображених амбіцій, спрямована на удар по тій найбільш необхідній для всіх нас будові, де закладаються підвалини святині, що має бути в основі кожної держави, – храму національної єдності і згоди.

Але спочатку відрекомендую тих згаданих у заголовку сімох, що з ними пов’язана моя наступна розповідь. Ось вони: Мирослава Герасимович, Марія Мельничук, Костянтин Шишко, Анатолія Панас, автор цих рядків, Дмитро Полікарпович Іващенко і Валентин Якович Мороз. Ідеться про той гурт однодумців, що посміли в нині вже далекі 60-ті роки у політично благополучному, надійно приспаному (як належить провінційному вузу) Луцькому педінституті, перейматися в гарячих розмовах рабською недолею свого народу, мріяти про незалежність України. Коли ж справа дійшла до кваліфікації такого “безмежного злочину”, громадськість широко інформували і про вороже антирадянське підпілля, і про огидне націоналістичне охвістя, і про чорну зраду соціалістичної Вітчизни.

Впродовж 25 років на різних нарадах, курсах, зустрічах, конференціях мені доводилося десятки разів вислуховувати від ідеологічних жерців тоталітарної системи нищівні звинувачення на адресу останніх, без сумніву, мерзотників і негідників – тобто і на свою адресу! Однак не бажання спростувати давні трактування, зроблені за відомими трафаретами, водить моєю рукою – хочеться вірити у безповоротність минулого. Нинішня суцільна заполітизованість життя сприяє виникненню нового інтересу до тих досить рядових подій, які, однак, свого часу сколихнули всю Волинь і про які говорити було страшно, а тепер – ні. І народжуються нові перекручення, бере нова нетерплячка окремих людей, охочих до власних інтерпретацій того, про що їм хтось десь колись щось казав. Новоявлені (нерідко з колишніх наших гонителів) демократи, що не терплять жодного політичного суперництва, як і будь-якого дискомфорту, при зустрічах запобігливо пояснюють: “Ясно, що нічого серйозного у вас тоді не було, трохи віршиками побавились, а язик за зубами держати не вміли, то й інші змушені були осуд виносити по “комсомольській лінії”. Є й такі, що “знають”, хто кого видав і хто на кого доніс, навіть не відомі досі “члени організації Мороза” з’являються.

Стомившись від безперервності нашарувань, обзиваюся й собі і ще раз повторюю, що нас було семеро. Звичайно, мали й знайомих, яким довіряли – десь близько десятка спільних та по кілька кожен знав окремо.

З чого починалося і що єднало

Як же ми всі зійшлися? Ніхто нікого нікуди не агітував і не втягував, як то твердили в одній із версій, підкреслюючи, що політично незрілі студенти стали жертвами порочних викладачів Іващенка і Мороза. Знайшли одне одного, як завжди буває між однодумцями. А допомогли в цьому спочатку вірші Василя Симоненка, Ліни Костенко, Івана Драча, Дмитра Павличка, Миколи Вінграновського. Коли у студентській літстудії, якою опікувався Дмитро Полікарпович, заходила мова про новаторство поетів-шістдесятників, для багатьох тоді це було щось незрозуміле і нудне, пусте штукарство, і лише окремі виявилися компетентними у тій полеміці, що велася довкола нових імен в українській поезії. З’явилися взаємні симпатії.

До того ж дороги, що звели нас в один патріотичний гурт, були густо позначені антикомуністичним вихованням. Його, на противагу комуністичному вихованню, яке мусили здійснювати всі навчальні заклади, послідовно забезпечувало саме життя. Дмитро Полікарпович, наприклад, постійно терзався згадками про пережитий у дитинстві на Полтавщині голодомор 1933 року, коли його опухлі однокласники уже в передсмертній агонії повинні були співати величальні пісні Сталіну і Компартії. Всі ж інші, як діти повоєнної Західної України, змалечку набачилися і голодних жебраків зі Сходу, і страждань рідних через насильницьку колективізацію, вивезення до Сибіру та розправи над упівцями, наслухалися повстанських пісень. Не думати про все це, не осмислювати його не дозволяла просто сама совість. А ще кожен із нас благоговів перед Шевченком, захоплювався художнім словом взагалі і сам пробував віршувати, наївно бажаючи таким чином хоч трохи прилучитися до боротьби за національну ідею.

Глибше порозуміння, взаємопізнання відбувалося само по собі – здебільшого при спонтанному обміні думками після патріотичних акцій, що проводилися в інституті завдяки хрущовській відлизі. Прислужилися тут зустріч у 1962 році із опальним українським письменником Кузьмою Грибом, який емоційно оповідав про своє перебування в сталінських таборах, засуджував утиски української мови, приниження національної гідності, вдаючись до конкретних прикладів із багатого досвіду політв’язня, та виступ відомої актриси Тетяни Цимбал зі своїм сміливим, ідейно гострим репертуаром (і досі здається, що так проникливо після неї ніхто не вимовляв Лесиного “Так, ми раби, немає гірших в світі” чи Франкового “Народе мій, змучений, розбитий…”). А ще були дні Лесі Українки в Ковелі та Нечимному в травні 1963 року з гарячими промовами Кос-Анатольського, вільнолюбними роздумами Рильського, Юрія Косача, Олександра Дейча, інших поважних гостей та переповідання чуток про літературно-художні вечори в Києві, присвячені пам’яті Леся Курбаса, Миколи Куліша, Василя Симоненка. Так і окреслилось коло однодумців серед студентів різних курсів історико-філологічного факультету, які далі вже могли досить відверто розкошувати в розмовах про наболіле, про “неправду і облуду” та читати щось потайне своє на зібраннях студентської літстудії.

В останньому вперед вела Толя Панас. Невтомна сміхотуха ставала зовсім іншою. Особливе зацікавлення викликали два її вірші: в одному рефреном ішов вислів “Мене моя бабуся вчила читать, як треба, “Кобзаря”, і це викликало зливу одкровень про культ національного генія в родинах присутніх, а в іншому йшлося через навіяні певним досвідом роботи телефоністкою образи про несприйняття пристосуванства: “Я – то не я. То – мембрана. Нерви – антени оголені…”. Схвальний відгук щодо ідейного змісту та емоційного заряду одержали і мої поетичні вправи, написані ще до зближення з літстудійцями. Дві з них згодом опинилися в руках мого слідчого. І з огляду на це вважаю за потрібне їх процитувати. Отож:

Тобі

Ти не стомився в самоті блукати,
Вдивляючись в манливе сяйво зір?
Прийди хоч раз під білу мою хату,
Зверни хоч раз на місячний мій двір!
Поглянь на стін розписані екрани,
Оправлені у оксамитну тьму,
Де місяць проектує вечорами
Космічної безодні таїну.
Ми прочитаєм долю України
За знаками пророчими небес,
Помолимося за мучених безвинно,
Щоб в давній славі наш народ воскрес.
Але коли в сплетінні видив синіх
Побачиш просто тінь земних дерев,
То обійди надій моїх цвітіння
І білу хату у полоні мрев.

А ось інший:

Студентський мотив

Чолом тобі, моя білява хато,–
Дитинства давнього убогий добрий дім!
Я дома знов, і нарікає мати,
Що рідко бачить доньку в домі цім.
І скаржиться на біль у голові й суглобах.
На те, що дать коней не хоче бригадир…
Я в стіл дивлюся, опустивши лоба,
Відводжу очі у вікно надвір.
І мушу вислухать усі її гризоти.
Вже чуті стільки раз й по-своєму нові.
Що важко їй ходить у холод на роботу,
Що хилиться стіна і порожньо в хліві.
Сиджу. Мовчу. Я перед цим безсила –
Не можу матері нічим не допомогти,
Та знову йду просити бригадира
На самогон з закускою нужди.

Невдовзі бажання писати власні вірші відійшло на задній план, бо в Дмитра Полікарповича з’явилася ціла добірка творів молодих і популярних у молодіжному середовищі поетів – найхарактерніше з того, що “ходило по руках” серед “своїх людей”. Були тут “Ода кукурудзяному качанові, що загинув на колгоспному полі”, “Україні”, “Курдському братові”, “Злодій”, ”Щоденник” Василя Симоненка, “Ліс”, “Коректна ода ворогам”, “Вирлооке сонце” Ліни Костенко, був Віграновський, Микола Холодний, Іван Драч, Дмитро Павличко.

Звичайно, після читання спалахував палкий обмін думками, бо брали за живе рядки: “Жиріє з крові змучених народів наш найлютіший ворог – шовінізм”, “Де вони, відгодовані й сірі, недорікуваті демагоги і брехуни, що в’язи скрутили дядьковій вірі, пробравшися в крісла й чини? Їх би за ґрати...”, “Будували нам стелю до млості, до одуру із високих ідей з настановами згідно, знявши мірку з пресованих бовдурів чи спірально-пружинних негідників” і т. п. Так і з’явилися перші теми для дискусій і про неподобства колгоспного життя, і про криводушність компартійних бонз, і про соцреалістичний терор у вітчизняному мистецтві. Особливо часто висловлювалися вболівання за долю української мови, культури, нації взагалі.

Цілу бурю роздумів зумовили рядки Бориса Мозолевського:

Фридрих Энгельс! Сожгите же сами
Всё, что стало карточным домиком:
Внуки сердце сверлят мне своими глазами –
Не могу быть перед ними комиком.

Як виявилося, крамольну літературу роздобув і передав новий молодий викладач історії Валентин Мороз. Студенти сприйняли його лекції як велику дивовижу: читав без жодних папірців, вдаючись до іскрометних дотепів з приводу (о жах!) теорії злиття націй та віковічної дружби українського і російського народів. З приходом Мороза наші розмови ставали все більш заполітизованими, а гурт тих, хто не боявся їх вести, звузився до названих семи осіб. Збиратися ми стали у хаті Мирослави Герасимович на вулиці Березовій або на квартирі Іващенків (тодішня вулиця Леніна). Почувалися досить безпечно. В центрі уваги завжди був Валентин Мороз, а згодом і Костя Шишко, який після повернення з армії працював інструктором в обкомі комсомолу. Ми, дівчата, дещо молодші за віком, із захопленням стежили, як обидва, рівні за ерудицією і силою інтелектуали, висловлювалися то про малярські почерки Ван Гога чи Сар’яна, то про новаторство Драча чи Остапа Лапського в поетичному письмі – без жодних

розділових знаків, то поверталися до Шевченка, занурюючись у запаморочливі глибини. А то, було, витончено іронізували над виступами генсеків. Студенти полюбляли іронізувати над діяльністю кафедри марксизму-ленінізму. Навчаючись на різних курсах, цитували хто викладача марксистсько-ленінської філософії, а хто – лекції з марксистсько-ленінської таки ж етики та естетики: “Категория прекрасного, как учат классики марксизма-ленинизма, не может существовать без марксизма-ленинизма”. Не знали ще тоді ми, наївні зелені зухвальці, що ці кпини “повилазять нам боком”, бо все підслуховувалося, записувалося і стало здобутком не тільки всесильного відомства, а й передавалося згадуваним нами викладачам – мабуть, для “пущей злости” проти нас у час майбутньої розправи. Одного разу завели мову про доповідь Євгена Сверстюка в Нововолинську на науково-практичній конференції за участю керівного складу обкому партії та працівників освіти області й особливо смакували розгубленістю президії, яка, вважаючи Сверстюкове слово за санкціоноване на верхніх щаблях влади у контексті викриття культу особи, не знала, як повестися при закликах: “Розстібніть свої сталінки, не бійтеся вдихнути свіже повітря! Перестаньмо поклонятися вождям: вони приходять і відходять, а народ вічний – наш, український народ”. Цитую, звичайно, по пам’яті, якісь слова могли загубитися, але за зміст ручаюся: надто вже врізався у пам’ять своєю незвичністю для офіційних зібрань того часу. Не було, звичайно, ніколи на наших зібраннях наперед визначеного “порядку денного”, не було ніякого “головуючого”, як то хотіли згодом довести на слідстві, дошукуючись ознак “організації”. “Питання” ж справді політично найгостріші згодом поставали самі по собі – їх підказувала ображена національна гідність, обурення облудністю комуністичних догм, фразерства, живі враження щодення.

Саме під час обговорення політичних подій, стану освіти і культури в республіці й області народжувалися і думки про необхідність виходу України зі складу СРСР, відродження приватного господарювання на землі, про правоту і неправоту лідерів ОУН та УПА – словом, про все, на що було накладено залізне табу. Продовженням цих розмов для мене стало активне особисте листування з В. Морозом упродовж 1964–1965 років, коли він перейшов працювати до Івано-Франківського педінституту після провалу його кандидатури на інститутській вченій раді в Луцьку. Сипала безліч запитань, а у відповідь – цілі трактати і настанови читати Леніна і сприймати його логіку в протилежному плані.

Хоч Мороз поїхав (щоправда, час від часу навідувався до Луцька), теми для обговорення диктувала вже дуже серйозна привезена ним таки література: викривальний виступ В. Лобка на науковій конференції щодо знущання над українською мовою, схвильований роздум “З приводу процесу над Погружальським”, де йшлося про навмисний підпал українського відділу Центральної наукової бібліотеки, коли згоріло близько 600 тисяч одиниць зберігань, а зазнав покарання “стрілочник”, який за ґратами вдарився у віршування: “Враги свободы на свободе, в тюрьме остался только я”, стаття “Відповідь матері Симоненка Щербань Г. Ф.”, що віддзеркалювала переконання однодумців покійного поета. Все безвідмовно передрукував Дмитро Полікарпович, і воно йшло “на люди”.

Критичної межі сягала напруженість наших розмов, коли проявили фотоплівки, привезені Толею і мною зі Львова у січні 1965 року. Познайомившись на івано-франківській квартирі Мороза, де зустрічали Новий рік, із Михайлом Горинем, ми одержали доручення заїхати до нього додому і забрати до Луцька підготовлену передачу. У Львові була відлига, снігова каша розквасила мої туфлі за шість карбованців, відстали обидві підошви, тож довелося останні гроші, відкладені на їжу, потратити на таксі. У квартирі Горинів вразила новорічна ялинка: замість блискучих прикрас на ній було прилаштовано старенькі, відполіровані дитячими руками побутові пластмасові іграшки. З меблів тільки елементарне. Засмучена і змарніла молода жінка мовчки дала, що ми просили, і провела зболеним поглядом. (Коли потім лунали докори і звинувачення у продажності, у фінансуванні нашого гурту зарубіжними націоналістичними центрами, згадувалися ці деталі злидарства, убозтва, і в горлі застрягав гарячий клубок).

Після опрацювання передачі Іващенком усі мали змогу прочитати “Вивід прав України”, виданий у Мюнхені, переконливо аргументовану статтю “Українська освіта в шовіністичному зашморзі”, ґрунтовне дослідження Івана Кошелівця “Сучасна література в УРСР”. Було з чим іти до людей. І, хоч я дуже боялася, та вважала за необхідне потай роздавати для читання окремі матеріали виразного просвітницького характеру студентам, які відзначалися аналітичним мисленням (знала таких немало, голова Наукового студентського товариства, що діяло тоді досить активно), і навіть окремим викладачам.

Перед заняттями, коли інститутськими сходами рухалася поспішно студентська маса і ніхто ні на кого не звертав уваги, я на ходу, ніби між іншим, роздавала “Комсомольскую правду”, поміж сторінками якої лежала чергова “нелегальщина”, і зауважувала при цьому, що в пропонованому газетному номері є цікава публікація про наукову діяльність московських студентів, і треба її обговорити або щось подібне. Газету з “начинкою” забирала, ніколи не запитуючи про враження – просто був обмін поглядами.

І досі тішуся тим, що жодного разу не помилилася у виборі: ніхто з тих, кому довірилась, не засвітився під час слідства. Звичайно, я розуміла, що то неабиякий кримінал – розповсюджувати заборонене чтиво, але не можна було й допустити, щоб актуальний матеріал не працював, відлежувався тільки у схованках. Водночас хотілося розширити й коло однодумців, тим більше, що в той рік не було поруч не тільки Мороза, а й Мирослави (яка уже працювала) та Анатолії, що відбувала педпрактику в Криму, де, як і досі, по школах бракувало словесників-україністів. Саме з Толею ми трималися найближче, вона відзначалася впевненістю і практичністю, яких мені не завжди вистачало.

Як і з Морозом, весь рік ми з нею активно листувалися, і її кримські учительські будні теж примушували не опускати рук, а діяти, протистояти проявам шовінізму за найменшої нагоди.

У тенетах вистежування. Розправа

А тим часом усе більше ставало помітно, що підпільники з нас нікудишні. Якось, повернувшись з лекцій, я виявила, що в моїй нехитрій схованці (під матрацом!) підготовлені для роздачі матеріали, вміщені в примірники газети “Комсомольська правда”, лежать не в тому порядку. З’ясувалося, що під час занять інститутське бюро комсомолу робило рейд-перевірку санстану кімнат у гуртожитку. Подумалося: ось-ось викличуть на розмову. Але ніхто ні пари з вуст. Насторожувала реакція працівниці пошти, де я одержувала листи від Мороза, адресовані “до запитання”: вона просто нищила мене своїм поглядом і жбурляла кореспонденцію ледь не межи очі. Іноді, повертаючись після 12-ї години ночі з чергових сходин до гуртожитку, я, замість сподіваного зауваження чергової, зустрічала в фойє колючі погляди партійно-комсомольських активістів, хоч після “відбою” у ті часи на видних місцях не було прийнято з’являтися. Саме ці хлопці пробували одного разу не пропустити до мене в кімнату В. Мороза при його черговому приїзді до Луцька. Їх імен свідомо не називаю, хоча саме їхня активність після “розкриття огидної діяльності націоналістів” залишила особливо гіркі спомини.

Повертаюся до теми вистежування. Під час проведення інститутських культурно-тематичних заходів мені траплялося сидіти у президії поруч з Нестором Володимировичем Бурчаком – тоді секретарем вузівської парторганізації. На Шевченківському вечорі доповідач, як це було прийнято, довго лив словесну патоку “во славу” Комуністичної партії, що так невтомно піклується про увічнення пам’яті українського генія, і я дозволила собі криву посмішку й невдоволене бурчання. Нестор Володимирович промовисто зиркнув на мене і прошепотів, дивлячись в інший бік: “Не забувайте, із залу дуже добре видно президію і її реакцію на виступи”.

Через тиждень–два на іншому вечорі, присвяченому ювілею Рильського, я збиралася читати зі сцени вірш “Наклепникам” з нововиданої збірки і переглядала текст. Нестор Володимирович ніби ненавмисне глянув на перші рядки, виразно зітхнув, а потім процитував висловлену недавно мною у вузькому колі думку, що замість того, щоб читати новинки літератури, працювати над собою в бібліотеках, більшість моїх однокурсниць живе тільки думками про заміжжя і заробітки, і тут, мовляв, не до хвилювань за майбутнє нації. Стало зрозуміло, що мене попереджують на підставі відповідної інформації, і це так розхвилювало, що коли настала черга читати вірш, то після оголошення назви “Наклепникам” я спромоглася тільки на першу фразу “Вони між нами ходять” і відчула повний провал у пам’яті. Зал реготнув сотнями молодих грудей, бо вийшло все мимоволі лаконічно і влучно, а мені було не до сміху.

А якось на лекції з політекономії Нестор Володимирович раптом вийняв нововидану збірку Василя Симоненка “Земне тяжіння” ніби для того, щоб похвалитися добрим другом, який подарував такий дефіцит, і, дивлячись болісним поглядом на мене, проказав: “Добре мати друзів, але добре знати і своїх ворогів”, а потім різко перейшов до читання теми.

Однієї пізньої години, коли я виносила з квартири Іващенків новий передрук за пазухою, моїх грудей торкнулася Віра Лукашівна, що поверталася з дачі, і заплакала: “Діти, що ви робите? Ви ж його посадите в тюрму, а Україні цим не поможете. Ну як поясните, звідки все несете, коли вас оце перестрінуть з органів?” Однак ловити “на гарячому” ніхто не поспішав.

Тривогу викликало і запрошення до обкому партії допомогти у перекладі якихось директив і вже зовсім відвертий інтерес до моєї персони під час ретельного фотографування групи студентів нібито кореспондентом газети “Комсомольское знамя”.

Наступного дня після того перебування на “знімальному майданчику” в інституті з’явилося оголошення із запрошенням студентів на зустріч із працівниками КДБ. І тут мої нерви вже стали здавати, зник сон, на тілі з’явилася висипка. Коли одного червневого вечора того ж таки 1965 року приїхав до Луцька Мороз і ми зібралися на квартирі Іващенків, я стала нав’язувати розмову про можливість арешту і пропонувала домовитись, як будемо поводитись. Валентин Якович дав зрозуміти, що ми з Вірою Лукашівною великі боягузки (її, до речі, не було вдома) і, в’їдливо підсміюючись, поділився досвідом: “Тепер часи вже не ті. Мене, було, викликали в КДБ і питали, хто такий свідомий українець, а я відповів: “Той, хто має свідомість”. Як бачите, залишився живий і цілий”. Я зауважила, що мене неминуче запитають і про батька (його замучили в КПЗ в 1945 році, відбили печінку й легені, випитуючи про те, до чого він причетний не був, це, врешті, й самі мучителі визнали, віддаючи готового мерця моїй мамі), що можуть сікатися до німецької лінії родоводу (цього в сім’ї завжди боялися). Валентин Якович на те довго і натхненно говорив, що “единобразие, як казав у армії один дурень, поламалося”, і світ змінюється на очах, що час імперій минув навіки і це підтверджують політичні карти сучасної Африки та Південної Азії; а отже, черга за “Есесером”, бо колесо історії не знає ходу назад, воно уперто і швидко котиться вперед і т. п. У розпал тієї емоційної промови зайшла сусідка по квартирі наглянути через відсутність господині дому, як кипить полуничне варення, і всім на мить стало якось не по собі. Як з’ясувалося згодом, не з доброго дива, бо саме в її кімнаті було організовано підслуховування і записувалося все наше п’ятигодинне розбалакування.

Отож, Валентин Якович відбувся жартами, а його дружина Рая, якій ми іноді допомагали доглядати маленького Валічка, розповіла, що чоловік серйозно готується до ув’язнення: робить спеціальні вправи, “моржує” взимку, веде детальний щоденник – все може трапитися. Стало остаточно ясно, що арешт неминучий і, хоч ночами снилися кошмари, я вирішила, що треба поспішати, щоб встигнути зробити більше, і налагодила передачу доступної мені самвидавської публіцистики студентам у Рівне і Тернопіль.

Виявилося, що нашими були ще весна і літо. Ми знову з Толею опинилися в Карпатах. Мороз заповзявся підняти нам віру в майбутнє української ідеї, знайомив з художниками, письменниками, влаштовував бесіди із селянами-гуцулами на дорогах наших мандрівок і все підкреслював незалежність мислення цих людей, самобутність їхньої культури, менталітету та кепкував із авторів горезвісної теорії злиття націй при соціалізмі. Гостювали ми у відомої тепер поетеси, відповідального у певний час працівника психологічної служби у Збройних силах України Марії Влад у Косові та її батьків у селі Розтоки, шукали стежок опришків, відвідували інші шановані тут місця.

Накупувавши писанок, глечиків, розписаних Павлиною Цвілик, одержавши благословення від Наталі Черемшини-Семенюк, яка разом з іншими поважними панями хвалила наші вірші, ми трохи ожили духом, не здогадуючись, що це була наша остання зустріч з Морозом на волі. І досі для мене залишається загадкою, чому Мороз не хотів давати хоч елементарних інструкцій на випадок арешту: по-молодечому безоглядно (йому тоді не було ще й тридцяти) вірив, що “світ не дозволить”, не захоче далі миритися з безправ’ям у комуно-фашистській імперії? Чи не вважав за потрібне передчасно полохати нас, бо треба було “робити справу?” Думаю все ж, що перебував у полоні ейфорії, бо, як виявилось під час мандрівок по Косівщині, про вистежування знав, кілька разів навіть упізнавав переслідувачів з Луцька і зі знущальним сміхом зображав їх розгубленість, коли ми чомусь були повернули назад на середині підвісного мосту над Черемошем і зіткнулися з ласкавими опікунами очі в очі. А, можливо, ту розкішну екскурсію, багату на зустрічі з цікавими людьми – подібними до нього національними романтиками

– наш обожнюваний за розкутість мислення наставник (ми ніколи не сприймали його як близького за віком, відчуваючи якусь нездоланну дистанцію між ним і собою) організував задля своєрідного прощання, знаючи більше за інших про неминуче…

Як би там не було, після повернення з Карпат у рідне село Томахів, що на Рівненщині, я відчула невідворотну потребу серйозно поговорити зі своєю найближчою подругою з дитячих літ Нілою М., тоді студенткою інституту інженерів водного господарства, і попросила повернути всі одержані від мене матеріали, які вже були на руках у її однокурсників, а частина – аж у студенток Тернопільського медінституту. Насилу дочекалася, коли можна було повернуте спалити.

На зламі серпня–вересня, коли серед творчої інтелігенції України прокотилася хвиля арештів, нас усіх сімох теж “побрали” – кожного окремо і в інший спосіб. Я родом з-під Рівного, і мені влаштували перейму в дорозі недалеко від дому, запропонувавши підкинути газиком до автобуса, бо я мала дістатися в Горохів на практику. Те “взяття” готували тижнів два. Посередником зробили молодого колгоспного бригадира на прізвище Ільченко. Вів удавав із себе залицяльника і великого прихильника таланту Симоненка. Усе підбивав підготувати вечір поезії в сільському клубі та ближче познайомитися з дівчатами, що приходять до мене. Намагався читати напам’ять “Любіть Україну” і, хоч мав за плечима культосвітнє училище, все це робив настільки незграбно, що неважко було зрозуміти, ким і для чого він найнятий.

У мене розвинулося стійке безсоння, і ночами я перетрусила усі свої папери, попалила деякі вірші, фотографії, позабирала роздану лектуру від подруг і теж знищила, тільки дещо не досить серйозне всунула в солом’яний матрац – щоб могли таки знайти при обшуку і тим задовольнитися – так воно й вийшло. Випитавши, коли збираюся до Горохова, артист-невдаха “випадково” зайшов уранці до хати – позичити посуд для зловленої вночі риби – і запропонував відвезти мотоциклом на той автобус, що йде із Рівного до Луцька о дев’ятій. Приймаю правила запропонованої гри, щоб не ускладнювати справу маминими і бабусиними слізьми — хай нічого краще не знають. Виїжджаємо на київську трасу, а тут якраз газик вихоплюється. Літній чоловік з плащем на руці зупиняє машину і голосно перепитує водія, чи не підкинув би той його до Ковеля. Водій чемно погоджується, а новий пасажир заохочує сідати й мене. Тут і шкільна подруга десь узялася, тягне їхати разом.

Що ж – після “а” треба казати “бе”, і я сідаю. Напружено фіксую кожен жест і погляд пасажира на задньому сидінні, що уникає дивитися у дзеркало в машині. Чоловік з плащем намагається мене розговорити, дуже мучиться “по-українськи”. “От, – думаю собі, – не могли узяти когось, що знає українську мову, хай би я хоч трохи ще не знала страшної правди”. Мозок гарячково планує, що робити далі. Обшуку не страшно ні при собі, ні вдома, а як обманути буде маму й бабусю, вони стількох рідних їм людей втратили “через совєтів”… Добре, що дорога до Луцька довга, і буде час подумати, як діяти. Однак через 10 хвилин їзди звертаємо в тихий завулок, на околиці Рівного, бо пасажирові на задньому сидінні треба щось з’ясувати у своїй конторі.

Минає ціла година. Нарешті, “почему-то всех просят пройти в помещение”. При вході вартовому кидають на ходу: “Свидетель!” Мовчазний соромливий пасажир із заднього сидіння садовить мене навпроти, і налите люттю і кров’ю обличчя з ненависно виряченими очима, під якими обвисають великі синювато-червоні баньки, гарчить: “То де батько?”

– Помер.

– Ха-ха-ха! Простудився в бані і помер?

– А хто такий “свідомий” українець? Той, що має свідомість – чи не так учив Мороз? А де ви знаходитесь – зрозуміло? Це такий самий будинок, який хвилював вас своїм загадковим виглядом у Луцьку.

Вся воля, всі думки сфокусовуються на одному питанні: кого ж то з наших уже взяли, що він так точно всі мої слова передав? Відповідь не забарилася, бо мій мучитель з насолодою і зловтіхою гончого пса перед загнаною здобиччю видавав фразу за фразою, і все то були не тільки цитати з розмов у нашому колі, а й фрагменти з листів Мороза до мене. Ага, подумалося мені, вам відомо багато чого, бо все підслуховувалося, листи читалися, і вихід у мене один: розігрувати облудливу покірність, аби приспати пильність і лють допитувача, аби повірив, що я більше нічого не знаю.

На диво, страху ніякого не відчувала, мозок працював так чітко, як це буває на екзамені, коли нарешті витягнеш білет. Отже, насамперед слід приховати те, що відоме тільки мені, не допустити, щоб засвітилися імена тільки мені відомих людей, яким давала щось читати. Перед внутрішнім зором постав батько моєї подруги дитинства, згадуваної вже студентки Українського інституту інженерів водного господарства. Виявивши в доньки під подушкою читане і обговорюване нами вдвох уночі, він сумовито уранці обох повчав: “Діти, дорогенькі, куди це ви лізете? Вам учитися треба і роботою своєю потім ви більше зробите для України, ніж такими забавками. То ж бачите, що наших розумніших дівчат і хлопців згноїли по тюрмах, і серед учених людей тепер одні москалі. Вони сюди поприїжджали не корів доїти, не буряки полоти, а позаймали усі теплі місця по конторах, інститутах, усі державні квартири заселили – бо “спеціалісти”. А вам хочеться тюремні камери заселити? Щоб я цього більше не чув і не бачив! Як тільки вона (про мене) попадеться і видасть тебе (про дочку), я цього не витримаю. Не робіть дурного!”

Згадала я дядька Карпа і заплакала (єдиний раз за всі 10 місяців систематичної роботи зі мною у КДБ), бо й сама думала не раз так само, – і зразу ж, як у примітивному кіно про чекістів: “Москва слезам не верит! Кто не с нами, тот против нас! Только чистосердечное признание во всем может вам помочь не схлопотать 25!” Тут Василевського Арнольда Євгеновича (всю психологічну атаку робив саме він – опікун нашого інституту від КДБ) перебив чоловік з плащем, який виявився моїм слідчим і робив ще немало допитів сам. Він увесь час мружився, коли Василевський кричав, я навіть подумала, що то із співчуття до мене. А потім зрозуміла: це від того, що його напарник у напливі зловтіхи, у бажанні вразити мене можливостями свого всесильного відомства (я потім на цій слабинці непогано грала, зображуючи наївний подив – ніколи, мовляв, не думала, що ваша установа так багато знає й може, і цим не раз заставляла міняти гнів на милість) поводився непрофесійно, виляпуючи зайве.

Отож слідчий на прізвище не то Демиденко, не то Денисенко м’яко, вкрадливо став пояснювати, що “ваши все нужное нам рассказали и этим облегчили свою участь. Только Анатолия вела себя вызывающе, курила, пускала дым в лицо, но добилась того, что мы обыскали дом, изьяли у нее кучу бумажного мотлоха и среди всего немало ваших писем к ней в Крым. Вам надо подробно изложить, как вас, молодых, Мороз с Иващенкой принуждали читать антисоветщину, какими методами впутывали в это дело”. Тут я аж закричала, що ми самі їх уплутували своїми запитаннями. “…Итак, хочется схлопотать все 25!..”

Минає година за годиною, а зі слідчого не спадає маска доброзичливця. У хід пускаються інші аргументи: “Кого вы жалеете? Тех, кто вас, молодых, не жалел? Да ваши Морозы и Горыни уже сделали блестящую политическую карьеру. Здесь их посадят, а на Западе им наденут венки великомучеников за идею. Ваши Драчи и Павлычки в очередной раз раскаются перед партией и будут купаться в писательской славе. А у вас будущего уже не-е-ет! Вы перечеркиваете его своим упорством навсегда”.

Нарешті приносять склянку чаю: “Вот промочите пересохшее от шока горло и наконец заговорите по делу”. Справді, через короткий час потому жіночий організм спрацював так, що довелося обізватися – попроситися в аптеку. У відповідь – дикий регіт Василевського: “Що – занудило коло серця, закololo в боку?”

Тоді вирішено було ставити мені навідні питання. Відповідь була “так” або “ні”. Василевський багато разів “виходив із себе”, і коли слідчий став пропонувати усе написати на папері, бо в письменників (отакий комплімент), як-от, наприклад, у Горького, так буває, що вони погано говорять, але добре пишуть, я знову мала змогу почути “підказку”: “Вона якраз із красномовних! Он як захоплювалася віршами “поета в окулярах” (так Мороз називав у листах Костю Шишка) або як гарно весною пояснювала своїм пастирям, що на Україні тепер ніде не заховаєшся, бо навіть усі ліси скопані ракетними нішами, як селянський город під картоплю. Піднімаю в зачудуванні брови: “Ой Боже! Я вже давно те забула, а ви й це знаєте. Мені просто немає чого додати!”

Настав вечір, і я в стані крайнього фізичного дискомфорту підписую уже готовий протокол. Перший допит закінчився гнівним підсумком Василевського: “Итак, роды были патологическими, да и состоялись ли они вообще”. Потім була ніч у готелі, але без перепочинку, бо “поселена раніше” жінка

безупину розпитувала про причини моєї знервованості, пропонувала допомогти передати записку мамі, якщо сталося щось неприємне, бо працює в бухгалтерії того ж колгоспу. Пробувала рятуватися від нестерпного сусідства в коридорі, але вона ходила поруч, як тінь, навіть у туалет, і все говорила-говорила, щоб я не могла зосередитися й обдумати, як повестися завтра, та, мабуть, і стерегла, бо мені таки приходила думка викинутися з вікна.

А на ранок була дорога до Луцька все в тому ж газику і в тому ж товаристві. На подвір'ї загадково тихого на вигляд дому дверцята послужливо-іронічно відчинив знайомий – учорашній студент-відмінник О. К. Це про нього турбувався Мороз у листах і просив мене застерегти його від згоди на роботу в органах (О. К. хотів вступати до аспірантури, а йому порадили піти найкоротшим, безпрограшним шляхом, та і в квартирі мав потребу, бо якраз одружився). Іду довгим коридором у супроводі таки ж Василевського і читаю із щирим подивом на дверях: "Язык мой – враг мой", "Храни тайну не только замком, но и языком". Для кого б це? В усякому разі – для мене теж.

Пішла ціла серія балачок з начальством різних рангів – Купрієнком, Удахіним, Маркеловим, нарешті із самим начальником обласного управління В. Я. Голіком. Істеричні крики про те, що виправдовуємо надію Заходу на той час, коли в Радянському Союзі не стане Зой Космодем'янських і Олегів Кошових. Батьківське вболівання, що мені доведеться розпрощатися з інститутом на останньому курсі. І протоколи, протоколи, протоколи... "Зізнання" (беру в лапки, бо вони складаються із записаного невсипущими працівниками наперед) знімає не тільки мій слідчий, а й Іващенків та Морозів з Івано-Франківська, а також Горинів зі Львова. Толерантно поводився тільки М. Кольчик, що вів справу Дмитра Полікарповича. Читав вірші поетів-повстанців, навіть уривки з нечуваної мною ніколи поеми про героїчну "провідницю Марту", оцінював новодруки в товстих журналах і, хоч невимушеність була професійно-підступною, приниження гідності все ж не відчувалося. А саме дике топтання по твоєму "я" приносило чи не найбільше страждань. І досі звучать у пам'яті в'їдливі репліки: "То який портфель обрала в майбутньому уряді України – мабуть, міністра культури?", "А для чого цікавилися українцями на Брестщині, гостюючи в тамтешньому пединституті – мабуть, хотіли кожен мати своє удільне князівство?"

Муки самотності у протистоянні

Ще важче було пережити суд і комсомольські збори, бо численні лихі насмішкуваті погляди, що виражали неприховану насолоду від видовища і проти яких нічим не можна було захиститися, завдавали справжніх тортур. О, як невимовно гидко розігрувати роль того, що кається і засуджує себе на людях недалеких – і добрих, і недобрих! Старенький викладач із кафедри російської філології, байдужий, здавалося, до всього на світі, крім своїх суфіксів-префіксів і орфограм, Олександр Євстигнійович Вержбицький вибрав затишну місцину для поради: "Не страждайте, коли вам на суді доведеться "розкаюватися і засуджувати". Так прийнято, поставтеся до цього як до рядової формальності. Усі підсудні "каються", майте мужність піднятися над своєю вразливістю". Як ці слова мені допомогли, якими вчасними були вони, яку опору дали у найважчі хвилини життя! Недаремно подейкували, що за плечима сухаря-викладача страдницьке минуле блискучого вченого-україніста, мученого і гнаного в 30-ті роки. Мир праху твоєму, щиросердна людино!

На суд давалися запрошення "політично надійним" студентам, і вони здебільшого це належно засвідчили. Почувши вирок (два роки ув'язнення Іващенкові і чотири – Морозові), виходили із залу з обуренням: "Як шкода, що так мало дали!", "А чого тих хвалених відмінниць не посадили?", "Усіх їх треба було повішати чи хоч постріляти!" Крізь подібні репліки треба було ще кілька місяців ходити по інституту (милостиво дозволили довчитися десь аж угорі в Києві), а немилосердю ровесників кінця не було видно. Одна з першокурсниць просила мою сусідку по кімнаті: "Покажи мені ту націоналістку, що людей сокирою рубала".

У міськкомі комсомолу, куди нас водив здавати квитки після виключення зі славних лав комсомолу активіст В. із того ж високоідейного курсу, молоді чиновниці-функціонерки усовіщали: "Девочки, вам всю жизнь надо стыдиться себя. Вы хоть в глаза людям не смотрите". Після суду офіційного і

комсомольського мене продовжували кликати в могутнє управління: схиляли до співробітництва, щоб “спокутувати провину перед радянською владою”, яка простила і вчила негідних дітей своїх. Працював зі мною все той же Василевський, майстер шантажу і всіляких інсинуацій. Розігрувалося повторне слідство на матеріалі збережених Толею моїх листів до неї у Крим. Доскіпливо прочитувався кожен рядок і вимагалися докладні коментарі. Доводилось іти, як і раніше, на самообмову, казати, що написане – тільки моя фантазія, хотілося, мовляв, виглядати по-геройськи, маю таку непорядну рису, як хворобливе самолюбство і т. д.

Коли не з’являлася на виклик, “ласкавий опікун” приходив у кабінет інститутського партсекретаря сам і мене туди заманювали під будь-яким приводом. Так настала весна, а з нею семестрові і державні екзамени. Білети зі спеціальності складено так, що всі вони рябіли висловами “викриття і засудження українського буржуазного націоналізму в творі.., у праці...”. Голова комісії зауважує, що я, відповідаючи на питання про ідейну суть повісті Мирного “Лихі люди”, не розкрила думки автора про класову непримиренність у середовищі української інтелігенції і наголошувала “неві́глас” (тобто правильно!) замість “невігла́с”. Невже ви справді всі роки мали тільки відмінні оцінки і йшли на червоний диплом? Не виходить!”

Нарешті без диплома опиняюся у Ворокомлівській середній школі Камінь-Каширського району. Як добре, що далеко від Луцька і не треба боятися набридливих зустрічей. Проте “гості” не забарилися. Зразу ж із першої чверті роботу зі мною продовжили нові особи уже з районного відомства. Керівництву школи зі мною ой як незатишно, але і директор В. М. Струка, і завуч О. П. Кондратович не подають на вид, навіть хвалять за роботу. Однак з невідворотною послідовністю з’являвся біля приміщення сільради чорний мотоцикл. З вікна класу я бачила, як поспішав до школи його водій, і знала, що зараз мене з уроку знову викличе директор, щоб у глухо заштореному кабінеті фізики вкотре відбулася чергова конфіденційна розмова усе про те ж – пора вже, мовляв, засвідчити своє прозріння на ділі, бо можна позбутися роботи взагалі.

Після категоричної відмови у співпраці і вже при новому шкільному керівництві нагляд став проявлятися в іншій формі – в несподіваних візитах на мої уроки інструкторів райкому партії, інспекторів чи навіть самого завврайвно (він, будучи поляком за національністю, якось захотів послухати, як трактується образ Гонти із Шевченкових “Гайдамаків”, котрий порізав дітей, бо були від полячки-католички), у негативних оцінках ідеологічного рівня мого викладання мови і літератури, виголошуваних на вчительських конференціях з вуст секретарів райпарткому, в добиранні для моїх учнів перевантажених складними правописними ситуаціями диктантів задля висновків про низьку результативність роботи і мою професійну непридатність. До речі, у той же час подібне переживала Мирослава Герасимович, що працювала у Клепачівській школі і з якою ми продовжували час від часу зустрічатися у її хаті, де, як з’ясувалося потім, теж було вмонтовано підслухувальний апарат. Чи не півроку обласне освітянське керівництво вивчало суть конфлікту між нею і директором з приводу написаного на дошці речення “Наша Батьківщина – Україна”. Аналіз відвіданого директором уроку звівся до повного перекреслення педагогічної спроможності вчительки: “Як можна таке пропонувати дітям? Що подумають ці хлопці з лісу? Вам не повинно бути місця в освіті взагалі!”

Друзі, що не пішли працювати в школу, радили обом тікати звідти, щоб не додушили поодинці до кінця, і я, маючи ряд публікацій у фахових виданнях, взялася (о свята простота!) шукати вихід у складанні кандидатських екзаменів. Директор усіляко протестувала стосовно моїх поїздок до Києва (“Я можу відпустити вчителя до Ковеля на базар, щоб купив собі одяг для роботи, а в кандидатах наук наша школа потреби не має”). І все ж екзамени було успішно складено, проте після надісланого з райкому партії відгуку про мою роботу (рекомендація з таких структур була тоді обов’язковою) з Києва прийшло повідомлення, що мої документи загубилися…

У приватній розмові один великий начальник пояснив моїй близькій знайомій, що я “таки не маю розуму”, бо сама постійно постачаю на себе компромат: листуюся з Шишком, провідую в Луцьку давніх друзів, і – що найстрашніше – вербую найкращих учнів у літературно-творчий гурток, де

вони зачитуються віршами крамольних поетів, а нещодавно під час екскурсії до Києва водила їх у квартиру-музей націоналіста Івана Гончара…

Наближалися 70-ті, і велася, як потім стало зрозуміло, підготовка до "другого покосу". Колеги стали уникати будь-якого спілкування зі мною. Декотрі признавалися, під моєю клятвою не видати їх, що приїжджі гості постійно випитують про мої інтереси і погляди, підказують батькам, що їхні діти матимуть проблеми зі вступом до вузів, доки я буду тут учителювати, а чоловіків навіть водять до буфету, щоб розв'язати язики, наполягають на підтвердженні моїх антирадянських настроїв.

Вихід знайшовся у тривалих декретних відпустках після заміжжя (за комуністом!) і зміні місця проживання – власне, вже у зміні суспільно-політичної атмосфери…

Вважаю за доречне зауважити ще одну характерну ознаку часів пріснопам'ятних: часто інакодумців більше діймали "не так тії вороги, як добрії люди". Наведу кілька конкретних прикладів. На уроці, де вивчалися вірші Франка, колишня однокурсниця, дізнавшись, що серед її учнів є брат і сестра мого чоловіка, розвела довгі тиради про українських буржуазних націоналістів, яких нещадно викривав поет, і послідовників, яких вона знає особисто; далі названо моє ім'я і, очевидно, пережито велику вчительську радість від того, як знітилися під поглядами однокласників новоявлені родичі названої негідниці. Новина смакується в селі, домислюється до абсурду, докочується до мене. Мушу терпіти: це помста вічної невстигаючої, яка всі екзамени складала мовчки – треба ж їй відвести душу.

У 1987 році, під час навчання на факультеті перепідготовки керівників шкіл при Луцькому педінституті, за два місяці мені довелося дев'ять разів вислухати історію нечуваного злочину від шановного професора К., викладача-юриста Б., працівників обкому і КДБ, яких запрошували, як водилося, аби належно забезпечити ідейно-політичний рівень наставників радянської молоді. Коли ж один з лекторів з відповідним пафосом виголосив: "Вы представляете себе, товарищи, такой парадокс: некоторые из этих лиц работают сегодня в школе, в том числе и судимый Иващенко", частина присутніх в аудиторії вибухнула обуренням, а моя сусідка за столом просто задихнулась від люті: "Не можна витримати, що вже робиться: націоналістів допустили дітей мучити!" Довелося стерпіти і стриматися з останніх сил.

...1990 рік. Іде традиційна учительська січнева конференція. Після закінчення роботи секції словесників молода жіночка підходить з докором: "Із того, як ви говорили з О. П. Рисаком, виходило, що не може бути керівної ролі Комуністичної партії в літературі, і тепер я мушу доповідати, бо сиджу в райкомі партії від Товариства книголюбів і мене й так часто б'ють, що не все доповідаю. Як не я скажу, хтось інший це все одно зробить". Через день справді лунає відповідний телефонний дзвінок і нотація про те, що керівництво викладанням української мови і літератури здійснюється в ідеологічному відділі найвищої в районі установи і не треба, мовляв, слухати якихось заїжджих методистів, навіщо їх запрошувати взагалі. Знову мушу терпіти і бути готовою до гіршого..

Замість післямови

Можливо, хтось, читаючи написане, і покепкує з приводу мусування автором дрібних деталей з особистого життя, та, хоч на це йти було нелегко, я старалася вихопити тільки окремі із сотень подібних, що ними було сповнене двадцятип'ятирічне, кажучи словами Олени Теліги, "тривання у лютій грі", аби через них виразніше вимальовувався контекст, у якому нечисленні групи, а то й одиниці інакодумців займали позиції захисту національної ідеї.

І нехай небагато вдалося зробити цим бунтарям, але їх життєвий вибір був по-лицарськи високим: за ним не стояли жодні корисливі розрахунки ні щодо кар'єри, ні щодо слави, а головне – він благотворно дав себе знати на далекосяжному зламі 80–90-х років, коли засновниками Руху, що став усенародним рухом до свободи, були таки вони – колишні шістдесятники.

Написаним вище хочу відповісти певною мірою тим, хто "багато чув" і "все знає" про зрадників у нашому колі: їх таки не було. Інша річ, що конспіратори і правознавці з нас були примітивні. Я, наприклад, ніяк не могла збагнути, навіщо органам при їх всебічній поінформованості потрібні протоколи наших зізнань.

Не став з нас сімох ніхто і запроданцем-сексотом: це переконливо засвідчує життя кожного, сповнене балансування на межі злидарського існування у безпросвітній праці. Такі ж неспростовні докази маю й сама: не стала я, як то прогнозувалося, ні науковцем, ні професійним літератором, залишилася сільською вчителькою, готовою повсякчас до звільнення з роботи, і, звичайно, не маючи ні високих кваліфікаційних категорій, ні почесних відзнак до горбачовської перебудови включно. За непоступливість у головному довелося заплатити постійним зведенням кінців з кінцями і в побуті: обмежувати себе вкрай, будуючи власну хату, доглядаючи худобу та носячи в руках по пуду картоплю на продаж – словом, майже не бачила світу, розриваючись між виснажливою працею в школі та фізичною – в домашньому господарсті. А звання заслуженого вчителя України одержала вже перед виходом на пенсію – в 1996 році…

Свідомо не вдаюся до пояснень стосовно окремих розходжень в оцінках і поглядах з В. Я. Морозом (саме за це чіплялися під час слідства та обробок). Щодо "навуходоносорів" і платних вистежувачів, то багатьох знаю поіменно (їхня роль з'ясувалася у перші ж дні слідства), але теж не називаю навмисне. Хай їх судить власна совість, як і невтомного в знущанні А. Є. Василевського, очі якого вражали особливою цинічною здатністю випромінювати ненависть до всього українського. Цікаво, що саме по характерних очах "з мішками" під ними я впізнала його доньку (про її народження тоді він згадував з великою неприязню), яка в 1990 році приїхала до мене в ролі кореспондента "Сільських вістей" за матеріалом, як сама сказала, про кращого вчителя українського мови. І хоч її очі світилися привітно, щирої розмови не вийшло, бо чорною тінню стояв поміж нас "тато-військовий".

Зауважу дещо про особливий дискомфорт, спричинений домислами стосовно причин єднання в одному гурті людей різного віку. Суть інтриг для рядового обивателя полягала в тому, що дівчата були молоді, а чоловіки – старші літами і до того ж одружені. Якось не приходило таким цікавим до голови, що молодим властива і загострена допитливість, і потреба в духовному наставництві, врешті, туга за романтичним ідеалом у служінні народу. На жаль, ні в Луцьку, ні у Львові на судах мені так і не вдалося пояснити, в чому був секрет уваги молодих до старших за віком. "Не може бути, щоб сучасних дівчат цікавила гола політика і водночас це не були молоді люди, які збиралися одружуватися. То ким вони були для вас?" – сердився львівський суддя, бо пояснення не вкладалися в бажану для нього схему: політично незрілу молодь агітували, втягували в тенета націоналізму на замовлення ворожого центру із Заходу. Рядовий обиватель теж не раз дивувався з незрозумілої дружби, припускаючи своїм куцим розумом, що єднати може чарка, розпуста, але любов до України – це вже не серйозно, фантастика, "сплошная беллетристика", як говорив мій слідчий.

Поблажливі оцінювачі під час виступів на публіку висловлювали й таке розуміння участі студентів у крамольній справі: "искатели приключений, не имевшие надлежащего контроля в семье" (у всіх нас, до речі, і справді були складні сімейні обставини, кожен мав когось одного – батька чи матір, і то хворого).

Вдаюся до конкретики і задля того, аби ще раз підкреслити, як необхідно щонайшвидше позбутися нажитої за роки есесерівського тоталітаризму хвороби рабського мислення і національного розбрату. Як писав великий Шевченко, "серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися...". От і розказую з надією – хай уже буде прощено мені за нескромність, що пережите і в юності, і відчуте згодом через призму сприймання людини, яку було прийнято тримати в чорному тілі, як і багатьох інших, запідозрених у смертельному гріху – українському буржуазному націоналізмі, допоможе хоч трохи оцінити здобуту свободу, нехай навіть не таку, як у інших, але й нею треба дорожити, щоб нарешті вибороти собі належне місце у людській цивілізації.

Насамкінець правди ради хочу сказати, що і в той жорстокий час знаходились мужні і порядні люди, які не боялися допомагати інакодумцям. Такі у моїй долі теж зіграли велику роль, і я їм вдячна безмежно. Це, крім уже згаданих, незабутні інститутські викладачі Л. П. Рожило і В. Ф. Покальчук, колишній керівник педпрактики заслужений учитель України В. В. Фещак, що став духовним наставником на все життя, завідувач кабінету української мови і літератури в обласному інституті перепідготовки педагогічних кадрів Б. Г. Луцкевич, який домігся визнання мого педагогічного досвіду повчальним для

колег за фахом і систематично запрошував до виступів перед курсантами, завідуючий Ківерцівським районо С. П. Косинський та немало інших.

Незрадливою опорою був журнал "Українська мова і література в школі", де з 1969 року систематично друкувалися мої науково-методичні статті завдяки сприянню головних редакторів Прокопа Мисника та Олександра Аврамчука і особливо редактора відділу методики літератури Раїси Вітренко.

Сьогодні я щаслива результатами своєї педагогічної діяльності: десятки моїх учнів присвятили себе служінню рідному слову, стали вчителями, журналістами, вченими-літераторами. А нещодавно – на святі 120-річчя Ворокомлівської школи – я отримала з вуст моїх перших учнів найдорожчу оцінку зробленого, яка розчулила так, що не можна було спинити сліз радості. Успішні в житті сивочолі вже люди – від провідного науковця Академії наук і до полковника Служби безпеки – дякували і дякували не стільки за одержані знання, як за те, що навчила любити (!) Україну і рідну мову.

Прошу прощення у всіх, перед ким почуваюся винною, кому мимоволі ускладнила життя власними негараздами: у своїх рідних і близьких, у колишніх викладачів з кафедри україністики, яких терзали за політичну короткозорість, в однокурсників, чиї дипломи мали бути, але не стали червоними (бо на державному екзамені за свої "ідейні переконання" отримали "задовільно"), у колег по роботі, в освітянських керівників, в учнів своїх та їхніх батьків, яким нав'язували роль донощиків і мучили випитуваннями. Хай буде втіхою для всіх доконаний факт: Україна – є! І небо над нами – як прапор, і прапор над нами – як небо: у синьо-золотих переливах, у барвах тепла і надії…

Микола КОЦ

ЛІТОПИС ДОЛІ

Народився я 4 грудня 1930 року у селі Гуща колишнього Любомльського повіту Волинського воєводства (тепер Любомльський район Волинської області) у селянській сім'ї. Був я у батьків третьою дитиною після Івана (1921 р. н.) та Ганни (1925 р. н.), у 1933 році народився брат Андрій і в 1935-му сестра Галина. Нині з нас у живих залишилось лише троє – я, Андрій та Галина.

Батько – Юрій (Георгій) (1899 р. н.) помер в 1986-му, мати – Дарія (1897 р. н.) – в 1951-му. Освіта у них була початкова, хоч батько мав, як на той час, доволі широкий світогляд і практичний досвід – читав газети українською, польською та російською мовами, користувався певною фаховою літературою, вникав у тодішнє суспільне, особливо економічне життя села, повіту. Батько був високої думки про освіту, тому і від нас усіх вимагав учитись. Цього не скажеш про матір – вона знала лише хату, домашнє господарство, і це для неї було усім.

В школу я пішов 1937 року. Одночасно з навчанням доводилось допомагати батькам у господарстві. На час "золотого вересня" я був уже у третьому класі так званої "повшехної школи", хоч нас як "недоучок" усіх скопом комуністичні просвітителі залишили ще на один рік у тих класах, які ми закінчили.

"Визволителям" з класовим підходом до суспільства наша сім'я припала не до смаку. Батько будував хату, кращу за сусідню, займався до війни деяким промислом, не соромився носити краватку, у брата був ровер, власноручно сконструйовані радіоприймачі тощо. Мало того, до всіх пропагандистських заходів батько підходив обережно – не підтакував сліпо, не рукоплескав, а приглядався – хто це до нас прийшов і що приніс. Отож і потрапив разом зі всією сім'єю у немилість – у розряд куркулів. Запахло бідою від обкладення господарства непомірними податками і зобов'язаннями. Прийшлося заздалегідь вивчати – поки що за географічними картами – Сибір і цікавитись, як виглядають і поводяться білі ведмеді.

В останні дні липня 1940 року брат Іван був заарештований НКВС. Тривога в сім'ї набуває найвищого накалу. Мати, втративши одного сина і чекаючи такої ж долі для інших членів сім'ї, не бачила іншого виходу, як виливати своє горе через плач. Плакала щодня, цілодобово. Батько ж спочатку пробував ще боротися за якусь справедливість, законність. Їздив до районного, а потім і до обласного

34 Зам. 5156

начальства, писав навіть скарги самому Сталіну, однак ніхто на це не реагував. Катастрофа насувалася на нас з дня на день.

Батько, маючи якісь неофіційні відомості про те, що від сімей, які мають вивезти до Сибіру, відбирають дітей, поміщають їх у дитячі будинки, міняючи при тому їхні прізвища, а то й імена, наполегливо переконував мене завчити на зубок свою домашню адресу, всі імена та прізвища родичів… Він не раз обговорював можливість втекти разом зі всією сім'єю за Буг, на німецьку сторону. Однак бачив, що така затія приречена на невдачу – надто пильно берегли "визволителі" "визволених". На успіх могли сподіватись лише одиночки – дорослі, здорові люди. Що ж робити, як знайти якийсь порятунок для сім'ї, зрештою, хоча б для дітей? Чекаючи нічних "гостей", нас, дітей, батьки почали вечорами ховати по родичах. Вважали, що таким чином хоч нас врятують від навислої загрози. Та й тут помилились.

Десь на початку листопада 1940 року озброєна банда із трьох осіб на чолі з офіцером-прикордонником у компанії з місцевим активом (головою і секретарем сільради) серед ночі увірвалася до хати. Застали дома лише матір… За допомогою активу у спішному порядку розшукали нас усіх і звезли сонних додому. Зокрема, мене з братом Андрієм знайшли за 2 км від села на хуторі Снипці у дядька Якуба Остап'юка. Тут же посадили нас шістьох на наш же віз, вкинули на нього ще якесь лахміття і погнали селом на Схід. Ми мовчали, лише похрапували на ходу наші коні. Мовчали, їдучи обабіч воза, два конвоїри. Кожен з них держав напоготів "русскую трехлинейку" зі штиком, щоб, бува, "вороги" не порозбігалися. Проконвоювали нас так кілометрів п'ять лісом і під селом Борова кудись зникли…

Що робити, куди податись далі? Проїхали ще кілометрів три… Ніч, конвоїрів не видно. Зупинились біля хати батькового знайомого Юлека Кудана у польському селі Островки. Дочекались у нього до ранку. А далі куди діватись? Кожен боїться впустити не те що до хати, а навіть на подвір'я – даси притулок класовому ворогу, значить ти і сам такий же. Тижнями довелося батькові оббивати пороги в цьому селі, щоб знайти сміливця, який прийняв би "ворогів" до своєї хати. Зрештою знайшов сліпого каліку Марцина Грача. Він був удівцем, мав лише сімнадцятирічного сина. Йому потрібна була стороння допомога, тому знехтував небезпекою і прийняв до своєї убогої халупи. Кватирувала у нього ще одна вдова з двома малолітніми дітьми. Таким чином, в одній кімнаті площею десь метрів шістнадцять нас жило дев'ять душ. Господар із сином жив у ванькирі.

Та убога хижа Марцина з дірявим дахом та мокрими поцвілими стінами ще не позбавляла від усіх звалених на нас нещасть, потрібно було і чимось харчуватись, за щось одягатись. А де взяти для цього кошти? Поки що нас рятували родичі, привозячи раз по раз якісь торби з продуктами. Та й вони не були такими багатими, щоб взяти нас на своє утримання.

Батько ще і ще їхав то у район (тоді райцентром було Головно), то в Луцьк шукати правди. Продовжував писати одну за одною скарги у Київ, Москву, та все даремно. Голод і холод поступово все відчутніше наступали нам на горло. Щоправда, ми з молодшим братом і в таких нечувано важких умовах, на вимогу батька, ходили до школи, де навчали польською мовою. Навчання ж старшої сестри перервалось, бо в селі була на цей час лише шестикласна школа, а їй потрібно було ходити у сьомий клас.

Врятувала нас від тих мук, знущань і поневірянь лише війна. Вже 22 червня 1941 року у другій половині дня в Островки ввійшли німецькі війська. Днів три в околицях села ще точилися бої і, зрештою, "визволителі" накивали п'ятами туди, звідки їх нечиста сила привела. Ми ж стали вільними людьми, принаймні, на комуністичне тавро "куркуль" ніхто не звертав уваги, жили і переносили всі воєнні лихоліття на рівних зі всіма іншими односельчанами.

Щоправда, 22 червня вранці комуністи ще намагалися в порядку мобілізації забрати наших коней, воза, однак не встигли. А 24-го коні і віз були забрані німцями. Та заради принесеної волі можна було пожертвувати не лише кіньми…

Числа 26-го по нас приїхали родичі і привезли додому. Це було для нас небаченим щастям, радістю, святом, на яке зійшлася близька і далека рідня, сусіди, просто односельчани. Нас вітали, пригощали хто чим міг.

Восени я знову пішов до своєї школи, у четвертий клас. Батьки ж відновлювали зруйноване комуністами господарство. У вільний від занять час і я допомагав батькам у господарці. Фронт віддалився від нас на сотні кілометрів і спершу навіть не відчувалося, що десь там продовжується війна.

Здавалося б, настав час звести рахунки з тими людьми, які разом з комуністичними зайдами завдали нашій сім'ї стільки зла. Всі вони залишились на місці, не повтікали зі своїми патронами, а засіли вдома, прикусили язики і чекали, чим усе це закінчиться. Вони не пішли у партизани, не творили червоного підпілля. Не хотіли підставляти свої голови під кулі чи снаряди. Батько ж, хоч і була чудова нагода поквитатись, на це не пішов, обмежувався хіба що лайкою на їхню адресу.

Отаке майже мирне життя тривало до весни 1943 року, аж поки "визволителі", підгодовані, одягнуті й озброєні американськими та англійськими капіталістами, не очухались і не почали крок за кроком відтискати німців назад. Частково загострювали ситуацію ще й зграї бродяг та грабіжників, що іменували себе червоними партизанами. Значною мірою через них німці випалили стільки наших сіл і винищили чимало цивільного населення. Зокрема, ця галайстра на початку 1944 року у два заходи добряче підчистила в селі всі людські стайні, комори, скрині тощо. Не буду деталізувати, як під час першого візиту в село вони силою зброї примусили селян зрізати хрест на роздоріжжі. Торкнусь лише їхніх подвигів у нашому дворі та хаті.

Один з "народних месників", видно, конокрад, нишпорив у селі лише по конюшнях і хлівах. Побачив нашого ще молодого коника, насилу вирощеного за роки війни, схопив за гриву, накинув на нього "корито", прив'язав його мотузками і помчався верхи. Йому байдуже, що господарство залишилось знову без тяглової сили.

Другий, видно, "швець", нишпорячи по всіх закутках хати, не знайшовши собі чогось вартіснішого, здер з батькових ніг уже добряче поношені, але ще цілі чоботи.

Третій, "перукар", пристав до мене з вимогою: "Где запрятана бритва?"

Ще двоє, понишпоривши по подвір'ї та в хаті, поставили перед батьком ультиматум: "Опустоши дом!" Що малось на увазі? Щоб до наступного дня не залишилося жодного цілого вікна, рами…

Наказ, безперечно, був мною разом з батьком виконаний, притому це нам пішло тільки на користь – через днів два налетіли на село німецькі літаки і в хатах не залишилось майже жодної цілої шибки. Наші ж рами, за винятком кількох, збереглись непошкодженими.

Німець, засікши в селі їхню присутність, спершу заатакував Гущу десятком потужних бронемашин. Були жертви. По своїй дитячій наївності, і я підставив голову під німецькі кулі. Щоправда, в останню мить заховався і тим врятував собі життя. Десь через тиждень село було піддано бомбовому удару. Знову жертви, поранені і пожарища. Нарешті завдали третього, найбільш відчутного удару по селу – оточили його військом, вигнали все живе, а будівлі спалили дотла. Саме тоді я чи не вчетверте чудом уник смерті, до того ще й врятував життя шістьом.

Усе це відбувалося напередодні другого приходу совєтів. Що робити? Повертається назад стара біда. Треба тікати від неї, поки не пізно. Куди? Будь-куди, на Захід, у світ за очі. Такі діалоги між батьком та матір'ю велися майже щоденно. Батько був рішуче "за", мати вагалася, боялась, мовляв, куди ми поїдемо, де притулимось і за що будемо жити? Мати була малограмотною, нікуди не їздила, знала лише село, домашнє господарство. За таку свою нерішучість, боязнь залишити родинне гніздо вона заплатила невдовзі власним життям. Та про це трохи пізніше.

На заваді втечі від "визволителів" стала хвороба – перед приходом фронту майже вся сім'я злягла на тиф. Я ж зліг саме у період проходу фронту, тобто близько 20 липня 1944 року. Отак для нас наступила нова ера більшовицького терору. Була нагода її уникнути – не скористались, тому згодом довелося не раз нарікати на себе, на власну нерішучість. Мати роздумувала: "Бач, уціліла навіть у воєнному вихорі хата, хоч інші будинки погоріли, худобу також забрали німці. А що у світі нас чекає?" Та згодом наша хата стала для нас чужою.

З переміщенням фронту на Захід почали відновлюватись більшовицькі структури зі своїми райкомами та НКВС на чолі. Війна не давала їм можливості розгорнути діяльність на ниві винищення ворожих елементів на всю потужність, прийшлось на рік–півтора цю справу відкласти.

Настали мирні дні, а разом з ними почалась і відбудова та перебудова "народного" – у тому числі й сільського – господарства на комуністичний копил – відновлення або й засновування нових колгоспів

тощо. Люди впираються, йти в колгоспи не хочуть… Та в будь-якій сім’ї не без виродків. Знайшлись і тут. Хто саме? Претенденти на керівні посади, ледарі, п’яниці, злодії, напівжебраки. Ось із них і був заснований колгосп. Назвали його іменем Сталіна. Назва то грізна, а працювати нікому. Як же загнати туди маси? Терором. Декого обклали різноманітними видами обов’язкових поставок, непомірними податками, іншими повинностями. Все це в першу чергу торкнулося нашої сім’ї. Інших по декілька діб мордували уповноважені з району разом з місцевими виродками у сільській раді, не випускаючи навіть у туалет, поки не напишуть “добровільної” заяви. Кого били по ребрах, у кого випробовували на твердість пістолетом черепну коробку. Туго, але робота просувалася вперед. Хоча не всі селяни залишались мирними ягнятами, дехто показав своє людське “я”.

Спалахнула серед білого дня хата, в котрій жили два виродки – батько і син Олехи. Ці зайди вирішили взяти село у свої руки і таким чином поплатилися за своє нахабство. Подібна історія повторилася з хатою іншого радянського активіста – Івана Козака…

Це вже була весна 1947 року. МВС і МДБ мали роботу. За перший підпал міліція заарештувала батька і примусила мене везти його до в’язниці. Я навіть не знав, куди і кому його везу. Конвоїри в міліцейській формі всілись на воза, посадили батька і наказали мені їхати вперед. Уже тільки в Головно, коли його запроторили у КПЗ, я зрозумів, що до чого.

Та пройшло тижнів два чи три і батька випустили. Щось їх не влаштувало. Вдруге його заарештували десь у листопаді чи грудні цього ж року за “злостное невыполнение государственных обязательств” і в січні засудили на десять років таборів та п’ять – позбавлення прав.

Ще не встигли батька посадити, притому згідно з вироком – без конфіскації майна, як червона банда взялася за грабунок зруйнованого війною і ще не відновленого господарства. Позабирали худобу, реманент, усі інші засоби виробництва. Зрештою, у квітні викинули надвір і нас самих з власної хати. Куди було тоді діватись? Старенький сусід Антін Демчук дозволив нам на деякий час поселитись у клуні поряд з худобою. Та перед жнивами попросив звільнити приміщення. Я спорудив на городі буду, в ній ми й жили до відчутних морозів. Пізніше поруч з будою збудував землянку.

Однак, крім даху над головою, потрібні ще й якесь харчування та одяг. Влітку збирали у лісі гриби, ягоди, жолуддя, щавель, ловили рибу. Та все це не забезпечувало нормальних умов життя навіть на третину. Я на той час вважав себе главою сім’ї, тому мені довелося шукати якихось більш реальних заробітків. Подався на залізничну станцію Любомль, навантажував та розвантажував вагони, сторожував вантажі. Кватирував я на станції у якійсь перекинутій в часи війни великій поржавілій бочці, харчувався підножним кормом. Вантажив у вагони картоплю, розвантажував сіль – це й було частиною мого щоденного раціону. Робота давала мені якісь засоби для існування, дечим я міг поділитися і з іншими членами сім’ї. Однак ці заробітки в жахливих умовах життя занапастили здоров’я – я захворів на мокрий плеврит. Після випомповування води лікарі сяк-так звели мене на ноги. Отак і нажив собі туберкульоз. Тоді вже було не до заробітків.

У жовтні 1950 року, незважаючи на кепський фізичний стан, мене забирають до війська. Завезли аж у Приморський край. Хвороба прогресувала і перекинулася на кістки правої руки. Лікування у військових госпіталях не дало бажаних результатів, і мене із загіпсованою рукою комісували. Видали 125 карбованців – і їдь собі на всі чотири сторони. Повернувся на Волинь у квітні 1952 року неофіційним інвалідом. Мати від горя та тяжких умов життя померла за рік до того. Брат і сестри розбрелись, землянка завалилась. Як і де жити? Не було навіть за що купити квиток, аби поїхати в район чи область у поліклініку. Довелось знехтувати порадою лікарів щодо лікування. Здався на милість природи. Виживу – добре, ні – тому й бути. І все ж наша природа поступово звела мене на ноги без будь-якої медичної допомоги.

Восени 1952 року влаштувався на облікову роботу в райспоживспілку. Тоді ж пішов у вечірню школу і весною 1953-го одержав свідоцтво про семикласну освіту. Поступив у міжобласну заочну середню школу, де закінчив восьмий та дев’ятий класи. Десятий – у Любомльській вечірній школі. Стан здоров’я трішки покращився, дещо зміцніла і хвора рука. Що робити далі? Вирішив учитись.

У 1957-му склав вступні іспити і поступив на економічний факультет Української сільськогосподарської академії. Це були цікаві і бурхливі роки. Амністії, осуди культу особи, “антипартійних” груп, комісії, реформи, перебудови, погроми, топтання, гоніння одних угруповань іншими. Одним словом, уся підлота, злочинство комуністичної імперії оголилось, ореол непорочності розвіявся, наче ранковий туман…

Навчаючись на економічному факультеті, я бачив, що бажаних знань там не досягну. Вирішив підсилити свої економічні знання математичними, поставити їх на твердіший ґрунт. Тому й поступив ще паралельно на математичне відділення мехмату Київського державного університету (на заочне навчання). Отож, закінчуючи у 1962 році УСГА, я одночасно закінчив і два курси КДУ.

Поїхав на роботу в сільськогосподарський технікум у Чортків, що на Тернопільщині (згодом його перевели у Копичинці). Там я пропрацював педагогом 5 років і 2 місяці. За цей час закінчив і КДУ. Був намір вступити до аспірантури. Мов шанси стати аспірантом новостворюваної кафедри кібернетики КДУ. Була лише одна серйозна перепона – безпартійність. Хоча в цей час стати партійцем було для мене проблемою лише моральною. Я ще не забув тих знущань, терору, яких зазнала вся наша (і не тільки наша) сім’я. Пам’ятав закатованих жертв, голод, холод і навіть визнання комуністами своїх злочинів – взяти хоча б доповідь М. Хрущова на XX з’їзді. Викреслити все це зі своєї пам’яті я не хотів і не міг. Вступити в цю злочинну зграю означало б свідомо піти на гріх. Тому я не був навіть комсомольцем.

Ще навчаючись у вузах, а потім уже працюючи на ниві освіти, я бачив: як не було правди, як процвітало злочинство імперського режиму, очолюване КПРС, так воно й залишилося при нових вождях, тільки вже у більш прикритій, замаскованій формі. Комунізм залишився таким, яким він був десять, двадцять, сорок і майже п’ятдесят років тому, лише підфарбовував у приємніший колір свої ікла. Тому не залишалось нічого іншого, як вступити з ним у нерівну боротьбу, бодай скромну, всіма доступними – легальними і не зовсім – засобами.

В межах можливого на той час я вів певну роз’яснювальну роботу ще серед студентства київських вузів, згодом – серед учнів технікуму, викладачів, колег, а то й просто серед населення. Зокрема, захищав дітей від ревних стражів комуністичних устоїв на ниві релігії, національного побуту, мови, небажаючих вступати в комсомол… Критикував утопічну економічну політику комунізму, яка за рівнем життя відкинула нас на світові задвірки, перетворила людей у рабів, ознайомлював зі станом життя людей в економічно розвинутих країнах.

Діти також мені довіряли. До речі, не такі вони були вже й діти, адже чимало з них вступали до технікуму після закінчення середньої школи, а то й після військової служби. Вони також розповідали мені про неподобства, що чиняться в селах та містечках України. Переказували розповіді батьків про воєнні і перші повоєнні роки у своїх регіонах, приносили і деяку “кримінальну” літературу – здебільшого довоєнні видання календарів тощо. Зрештою, я вживав певних антикомуністичних заходів впливу на педагогічне оточення, технічних працівників і просто колег та знайомих.

Влітку 1967 року я виготовив відозву під назвою “Українському брату”, в якій піддав нищівній критиці комуністичну систему як найбільш злочинну з тих, що знало людство. Розмноживши її фотоспособом, розповсюджував у Тернополі, Хмельницькому, Підволочиську, Волочиську, Дубно, Луцьку, Затурцях, Нововолинську, Млинівському районі Рівненської області, Києві… До речі, один її примірник потрапив у їдальню Володимира-Волинського і за цим фактом КДБ відкрило кримінальну справу.

Та і КДБ даремно хліба не їсть. Натрапили таки на мій слід – і 26 жовтня 1967 року я був заарештований. Слідство тривало майже півроку. 11 квітня 1968 року Тернопільським обласним судом за закритими дверима мене засуджено за ст. 62. ч. I КК УРСР на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Зауважу, що суд врахував “прохання трудящих” і дав мені все, що можна було дати за цією статтею.

З того часу в моєму житті почався абсолютно новий етап. Довелося знайомитися на практиці з життям в’язня у пересильних тюрмах Києва, Харкова, Рузаївки, Потьми, Свердловська, Новосибірська, Томська, концтаборах Мордовії та Уралу. П’ятирічне заслання відбув у селищі Тегульдет Томської

області. Декого може здивувати таке моє “гастролювання” по концтаборах. У чому ж справа? Відповідаю: в кожному з них я був для адміністрації персоною “нон грата”, тому кожен тюремник намагався мене позбутись. Були й інші причини перекидання з табору у табір, від мене не залежні.

Можна було б чимало розповісти про цей період свого життя, однак це окрема, доволі обширна тема, тому обмежусь деякими загальними заувагами. В таборах лише спати, сумувати за волею від “райського” життя не доводилось, на це не було часу. Крім обов’язків раба ГУЛАГу, мав ще іншу роботу – знову ж таки боротись з тим злочинним режимом. Там доводилось відстоювати свою людську, національну гідність, пробуджувати її в інших, нагадувати світу, хто є хто.

Повернувся я на Волинь у вересні 1979 року з характеристикою, з якою, як ми жартували у таборах, і в тюрму не приймуть, не те, що десь на роботу. І тут зазнав неймовірних репресій і гонінь жандармів з корпусу тодішнього полковника, а нині генерал-майора Бородчука, начальника обласного управління МВС. Глум та переслідування тривали як з боку МВС, так і КДБ, партійних та радянських органів аж до 1990-х років, а замасковано – навіть до сьогоднішніх днів. Та найстрашніший терор чинився протягом першого півріччя “вільного” життя. Насамперед, встановили табу на прописку. Той, хто осмілювався надати мені якийсь притулок, сам негайно опинявся у штрафниках перед жандармами – терор спрямовувався на його голову, притому безжальний, підступний, підлий – штраф, переслідування на роботі, намагання позбавити “лишків” житла тощо. Зрештою, за півроку через Міністерство внутрішніх справ спромігся проламати цю глуху стіну й одержати офіційно ніким не заборонений дозвіл на прописку і життя на батьківщині. Це коробило всі відомства, причетні до терору і гонінь обласного масштабу, однак їм довелося дещо поступитись.

Що робити далі і з чого почати своє нове життя? Прописка пропискою, а де добувати шматок хліба, коли ніхто не хоче прийняти на будь-яку роботу – чорнову, найнижче оплачувану? Своєрідною помийною ямою, прохідним двором для подібної категорії людей в комуністичній імперії залишились будівництва. Туди заганяли всіх, туди довелось “добровільно” піти учнем і мені. Отак у березні 1980 року, на п’ятидесятому році свого життя, я опинився на порозі до лав робітничого класу в ролі такого собі “козачка”. Треба було за першою вимогою “вихователів” бігти у магазин по пляшину і закуску, носити воду, прибирати столи після пиятик і т. д. і т. п. Така вже доля учня-практиканта.

Зрештою я пройшов атестацію і став будівельником. Поселили мене в гуртожитку, який нагадував прохідний двір – за десять років змінилося понад десяток співмешканців. Ідеш на роботу і не знаєш, з ким доведеться ночувати наступної ночі. Притому вселяли до мене 17–20-річних хлопчаків, рідко траплялися старші. Інтереси наші аж ніяк не могли в чомусь збігатися, і все ж скажу, що зі всіма прожив мирно, без будь-яких конфліктів. Дехто навіть признався, що йому доручено КДБ стежити за кожним моїм кроком і про все доповідати. Виявилось, що навіть на будовах не всі юнаки морально занепали і це якоюсь мірою мене втішало.

Будував я різні об’єкти промислового призначення, школи, будинки культури, житло на території всієї області. Будував для всіх, тільки не для себе. Наближався пенсійний вік, а бодай якогось власного куточка не передбачалось, тим більше у державному секторі. Вирішив шукати щось з того, що було зайвим у людей. Сторгував “хибару” в Гаразджі – представники влади не дозволили, сторгував у Крупі – те ж саме. Зрештою у жовтні 1987 року вдалося купити собі під житло хлів у Острожці. Однак і тут законно оформлений у сільській раді договір купівлі-продажу прокурор Млинівського району Микулин визнав сумнівним і за певною вказівкою опротестував перед судом. Чому? Та тому, що я був небажаною особою взагалі, а ще й ходив і набридав млинівським жандармам на чолі з підполковником Зозулею, щоб мене прописали у придбаному і переобладнаному під житло хліві. Суд не забарився з вирішенням справи – 12 травня 1989 року суддя Лободзинський скасував цей договір, залишивши мене знову біля “розбитого корита”. Ні грошей, ні житла, ні прописки… Обласний суд підтвердив рішення районного. Отак і понині висить у повітрі ця справа про куплений мною, але відібраний комуністичною владою нещасний хлів…

Довгенько прийшлось оббивати пороги в Луцьку, щоб одержати якийсь притулок, адже я став уже пенсіонером, причому безадресним – навіть пенсію нема куди адресувати.

Згадаю ще недобрим словом деяких осіб із депутатського корпусу різного рівня, які вважають себе демократами. Вчора вони з гордістю носили комсомольські та партійні квитки, боролись з буржуазно-націоналістичною ідеологією, а потім, нюхом зачувши подих інших вітрів, поховали свої квитки і стали борцями за незалежність України, націоналістами вищої проби. Один з них, наприклад, заявив мені перед виборами: "Ти забрав у мене 6 тисяч голосів!" Яким чином? Адже я не тільки не висовував своєї кандидатури на вибори, але, як бездомний бродяга, не мав навіть права голосувати і не голосував. Другий, уже будучи депутатом, на одному з мітингів заявив мені: "Ви – обмежена людина!" Можливо. Тільки він почав виступати проти комунізму і викинув партквиток сьогодні. Я ж виступив проти комунізму тоді, коли він клявся у вірності цій ідеї, одержуючи свою червону "хлібну" книжечку. Третій, коли обговорювалося питання стосовно надання мені як бездомному житла, сказав: "Я його не знаю!" Лукавив нахабно, бо не раз зустрічався зі мною на мітингах та інших заходах. Та що візьмеш з хамелеона. Але залишу тих псевдодемократів і таких же патріотів. Тільки мало віриться, що, коли подує вітер з іншого боку, вони залишаться на нинішніх позиціях. Навряд чи вони втратили нюх до "рожевих перспектив", байдуже під якими прапорами.

Я ж реабілітований законом від 17 квітня 1991 року, хоча ця реабілітація мене не цікавила. Не турбувався тим, що, мовляв, я злочинець, сором перед людьми. Такого сорому я особисто не відчував, бо знав, що робив, і робив це свідомо.

Зрештою, одержав житло, пішов у будуправління. Паспортистка, глянувши в паспорт, зверхньо підкреслила: "О-о-о, видно, хто прийшов!" Усе ж узяла документ на прописку. Через днів десять каже: "Зайдіть на прийом до начальника паспортного стола Ломаки". 12 лютого 1992 року я у нього в кабінеті. Проглянувши паспорт, заявляє:

– Дайте довідку про звільнення…

– Немає у мене такої довідки.

Цей жандарм, довго не роздумуючи, мовчки жбурнув мені паспорт. Мовляв, іди геть. Оце тобі незалежна Україна! "Непідкупний" дзержинець тепер захищає від мене ту державу, за відродження якої я боровся. Недавно за "зразкову" працю на користь України йому присвоєно чергове звання майора. Ось так треба працювати. Треба знати і володіти мистецтвом пристосування і буде все гаразд.

Подаю Ломаці довідку про реабілітацію… Глянув по-вовчому і мовчки наклав резолюцію: "Прописати". Таким чином, через 41 місяць комуністи мене "ощасливили", надали громадянські права. Чудеса та й годі.

Тепер ще дещо з мого життя після звільнення з ув'язнення та з того періоду, який вважаємо незалежністю. Торкнусь деяких аспектів духовного і громадського життя.

Повернувшись на рідну землю у вісімдесятому році, задумався: що робити далі? Жити тільки для того, щоб їсти, я не звик. Довелось підшукувати для себе таке заняття, яке хоча б частково задовольняло мої духовні потреби. Конспектував, виписував те, що мене цікавило з історії, філософії, біології, економіки. Списав десятки зошитів, та все це і донині лежить майже не використаним багажем. Чимало матеріалів через відсутність хоча б елементарних умов зберігання просто згнило.

Я захоплювався також фотографуванням історичних споруд. Сфотографував лише на Волині понад двісті церков, десятки костелів, палаців, замків, інших фортифікаційних споруд, різних пам'ятників, історичних пам'яток тощо. Все це частково описав на основі власного огляду та розповідей місцевого населення. Цьому захопленню якоюсь мірою сприяла моя робота. Перебуваючи в тому чи іншому районі у відрядженні, використовував кожну хвилину, щоб ознайомитись зі всім тим, що могло становити для мене якийсь інтерес. Лише з метою збору матеріалу я наїздив різними видами транспорту (без відряджень) понад 10 тис. км, находив пішки – понад 2 тис. км. Може здатися, що це фантазія, однак ні. Все це можуть підтвердити календарні записи, схеми маршрутів, їх кілометраж…

А як виглядали справи на політичній та ідеологічній ниві? Безперервна боротьба. Іноді застосовував пасивний, а іноді й активний опір режиму. Я, наприклад, не пішов на жодні вибори, на жоден суботник, на жодну демонстрацію, не пожертвував ні копійки на різноманітні комуністичні заходи, не

святкував комуністичних свят, нікого з ними не вітав і не приймав вітань від інших. Відмовився від вступу до профспілки, товариства тверезості, Червоного хреста. Це все стосується пасивного способу боротьби, був і активний, про який рано говорити. З цієї причини на одній з "профілактичних" бесід волинський кагебіст Тимченко заявив мені: "Ми знаємо, що з тебе радянської людини не буде, але ти хоча б повернувся до влади боком… Ти ж стоїш до неї спиною". Тут він мав рацію – я повернувся до цього злочинного режиму спиною раз і назавжди.

А чим займаюсь у період незалежності? Багато часу затратив на створення для себе куточка під дахом. Добився реабілітації батька, брата. Брав участь у різноманітних громадських і політичних заходах. Дещо пишу, публікую.

Луцьк, травень 1993 року

АРЕШТ

Чи я чекав його?

Мимовільно виникає запитання: чи чекав я арешту? Скажу відверто, ні, принаймні, такого нагального і несподіваного. Однак, вступаючи у гру з вогнем, завжди наражаєш себе на небезпеку ним обпектися. Аналізуючи все те, що трапилось, виходячи вже з теперішнього свого досвіду, думаю, що цього треба було чекати. Особисто мене, взагалі не знайомого з елементарними правилами конспірації, а то й просто нехтуючого можливостями цієї, пронизаної наскрізь кагебістськими агентами держави, порівняно швидко виявили. Згодом, у таборах, мав нагоду ширше ознайомитись зі стратегією і тактикою боротьби КДБ зі своїми противниками. Тотальне стеження за людьми, режим побуту і праці були настільки суворими, що багатьом лише за словесні натяки про боротьбу з цим зловісним режимом приходилося розплачуватись багаторічним ув'язненням…

Чинити опір не було сенсу, довелось підкоритися волі конвоїрів. Схопивши мене за руки, відвели на метрів десять вперед і тримають. Під'їжджає "Волга", запихають на заднє сидіння і двоє сідають по обидва боки від мене, інші щось там метушаться біля ГАЗона, з якого мене висадили. Машини рвонули з місця, перетнули міст і поїхали вуличками Заліщиків. Опинились перед яскраво освітленим двоповерховим мурованим будиночком. Повели мене, тримаючи за руки, всередину, на другий поверх. Там, в якомусь залі, зібралось цієї братії десятка півтора. Всі стоять і напружено дивляться на тільки що доставленого злочинця. Підходить до мене один з них, схожий на хорта, і несамовито верещить: "Викладай все з кишень на стіл!"

Виклав, у тому числі з десяток листівок, обгорнутих газетою. Обшукали одяг, переглянули викладені на стіл предмети – записну книжку, документи. Раптом цей "хорт" бере газету, розгортає її і натрапляє на листівки…

– Є-є-є! – заверещав радісно, підстрибнувши мало не до стелі.

Є! В залі запанувало пожвавлення, операція увінчалася успіхом. На обличчях кадебістів засяяли усмішки, чути було кпини, жарти. Лише я та мої супутники – водій і ще три пасажири, яких теж привели сюди, стояли мовчки. Одразу ж було складено протокол обшуку і мене знову відвели у "Волгу".

Те ж саме місце в машині, поруч ці ж опікуни. Вирушаємо у напрямку Тернополя. Мій старий "знайомий" сидить мовчки, без настрою, його ж колега, навпаки, пробує жартувати, потім переходить ніби на співчутливий тон. Починає:

– Миколо, як же так трапилось? Ми ж колеги, я закінчив фізмат Кременецького педінституту, а ти – мехмат… Що штовхнуло тебе на такий шлях?

Думаю: "Що йому сказати?" Зрештою відповідаю:

– Ви читали роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Цікава річ, раджу прочитати…

– Я тебе зрозумів…

На цьому наші розмови припинились, мовчки доїхали до Чорткова. Тут "Волги" пірнули у темний провулок у напрямку в'язниці і зупинились.[…]

ЕТАП

Перші кроки і уроки

Завершилося слідство, суд, ознайомлення з відповіддю на касаційну скаргу Верховного Суду УРСР. Київські стражі законності відповіли коротко: "Все правильно, причин для зміни міри покарання не вбачається".

Ознайомили мене з цим підтвердженням вироку під розписку десь у другій половині травня. Залишалось чекати етапу. Коли і куди повезуть, ніхто не сповіщав…

…Мене впхнули у воронок, що уже стояв у дворі управління КДБ, і повезли. Через хвилин п'ятдесят ми опинились на задвірках перону залізничного вокзалу, біля "хвоста" поїзда Івано-Франківськ – Козятин. Ця тюрма на колесах, як стало відомо з розмов з бувалими в'язнями, підчіплювалася до цього поїзда раз у десять днів, по дорозі заповнюючись рабами з Івано-Франківщини, Буковини, Тернопільщини, Хмельниччини, Вінниччини, і доставляла їх до Києва на основне торжище – в Лук'янівську в'язницю.

Конвоїри передали мене разом з пакетом документів "господарю" вагона – франтуватому старшині. Той наказав своїм гайдукам запхати мене в одну із вщент набитих живими людьми клітку. У ній, розміром як купе пасажирського вагона, вже перебувало до двох десятків осіб. Тут не те щоб десь сісти чи прилягти, не було навіть де поставити ногу. Чергові стражі порядку силоміць запхали мене у цю клітку і закрили металеві решітчаті двері. В таких умовах довелося мандрувати дві доби до столиці. Маршрут, що зв'язував Івано-Франківськ з Києвом, був пречудовий, він пролягав через безліч знайомих з історії, географії, літератури сіл, міст і містечок, відомих своїми історико-культурними пам'ятками, чудовими краєвидами. Назву хоча б деякі містечка, через які нас провезли – Збараж, Ланівці, Ямпіль, Білогір'я, Ізяслав, Шепетівка, Старокостянтинів, Гречани, Хмельницький (колишній Проскурів), Деражня, Волковинці, Жмеринка, Гнівань, Вінниця, Калинівка, Козятин, Попільня, Фастів, Васильків, Боярка і, нарешті, Київ. На жаль, ми були віддані гідам не з того відомства, яке займається туризмом, тому доводилося задовольнятись лише уявою, що проїжджаєш повз таку неповторну красу, багатства духовної культури…

Перші табірні враження

У концтабір № 11, що в Явасі Мордовської АРСР, я прибув етапом у складі групи з десятка осіб 30 червня 1968 року. Всі мої попутники вже були тут своїми людьми. Їх викликали на нові судові процеси як свідків звинувачення проти своїх колишніх колег. "Гріхи" як підсудних, так і вже засуджених стосувалися років війни, тобто були більш ніж двадцятирічної давності. Серед них було кілька вінничан, українських хліборобів, один росіянин на прізвище Жуков, один латвієць… Вони поверталось "додому", новоселом виявився лиш я один.

Від залізничної станції до самого концтабору відстань не перевищувала півкілометра. Прийняв нас на станції з вагона-"столипіна" місцевий конвой у повному бойовому спорядженні, з собакою. Проконвоювали ґрунтовою дорогою до глухої брами, над якою знаходилася сторожова вежа з автоматником.

З тільки що прибулих я один був у цивільному одязі і ще й з чуприною. Всі інші мешканці цього закладу були обмундировані за єдиним зразком, як солдати, тільки в мундирах чорного кольору, і пострижені "під барана". Щоправда, в цей час ще не було погрому ні на бороди, ні на вуса. Поки що така розкіш "оступившимся" дозволялась. Мене ж у зв'язку з вихідними днями довели до концтабірного порядку – обмундирували й постригли – десь на третю добу.

Що впало мені у вічі найперше? Це напівнімі "сухостої", що бродили в цій клітці площею десь 4–5 гектарів. Вони більше нагадували воскреслих покійників, ніж живих людей. На табірному терені стояло до шести різної конструкції будівель і житлових бараків. Один з них був мурований, двоповерховий, решта – дерев'яні. Крім житлових бараків, була ще їдальня, яка виконувала також роль клубу, бібліотеки та читального залу. Окремо, на одному розі клітки, стояла комірчина із запасами концтабірного одягу та взуття. На другому розі розміщувалась кочегарка, яка обігрівала все це господарство.

В третьому – пральня і так званий “пятый угол” (штрафний ізолятор). Частину одного з бараків займала поліклініка зількома палатами для хворих. Окреме приміщення займав штаб і різні служби цього закладу. В невеликому бараці було розселено всіх тих, хто чекав свого кінця. В ньому жили і доживали свій вік каліки, немічні дідусі, переважно у віці понад шістдесят років. Усередині цього барака панував такий сморід, що, йдучи туди, було хоч надягай на себе протигаз.

Загальна чисельність рабів у цій кошарі, на час мого прибуття, сягала орієнтовно однієї тисячі душ. Щодо національного складу, то кого там тільки не було. Українцям у загальній кількості рабів належала першість, вони становили орієнтовно 30–35 відсотків. Із загальної кількості українців дві третіх припадало на вихідців із західних областей України. Друге місце займала “титульна” нація, її набиралося до 30 відсотків. Далі йшли прибалтійці – литовці, латиші й естонці, їх було близько 20 відсотків. Близько п’яти–семи відсотків становили білоруси, два відсотки – євреї, вірмени, представники інших національностей – грузини, азербайджанці, молдавани, поляки, німці – не досягали у цьому зборищі й одного відсотка. Із середньоазійських, поволзьких та інших народів траплялися лише одиниці.

Наведені дані не є точними, вони визначалися практично “на око” і шляхом неофіційного опитування. Та й склад тюремного населення не був сталим, час від часу змінюючись, і кожен окремий концтабір не був абсолютною копією іншого. Однак вважаю, що наведені мною показники були доволі близькі до реальних.

Приглядаючись уважніше до тих ходячих “сухостоїв”, можна було за деякими навиками, поведінкою самому орієнтуватися, кого бачиш перед собою. Наприклад, значна частина українців виділялась серед інших козацькими вусами, росіяни ж запускали пишні бороди. Ще бороди носили білоруси, жиди. Але серед прибалтійців бородатих я не зустрічав. Вірмен легко можна було впізнати за кольором шкіри…

Українці ж, зокрема західняки, виділялись самою своєю мовою, звертанням, уникали розмов російською. Слова “товарищ” або “Іван Іванович” принципово ігнорувалися. Звертались один до одного або по імені, коли вже були добре знайомі, або “добродію” чи “пане добродію”. Західняки, за змогою, намагалися дотримуватись релігійних традицій – носили хрестики, іконки. Дехто виготовляв хрестики навіть у зоні, в цехах. Був там нині вже покійний коваль з Тисмениці Володимир Василик, який умудрявся виготовляти хрестики з нанесеними на них мініатюрними тризубами. Ця людина була холериком за характером – нікому не змовчував, якщо йому щось не подобалося. За це йому не раз доводилося бувати в карцері, нести інші покарання. Жартували, що Василик у 1967 році на три доби захопив у свої руки владу у Тисмениці. Хоч це був не жарт, а реальна історія. Щоб відновити у розбудженому місті спокій, довелося туди стягнути не лише міліцію і кадебістів зі всієї області, а й війська. А все почалося з того, що комуністи спробували вночі обезглавити церкву – зрізати хрести. Люди підстерегли виконавців злочину і влаштували бунт. Очолив акцію захисту церкви Володимир. Агентів, що видряпались на храм робити свою чорну справу, народ оточив і примусив їх заховатися всередині будівлі. Три доби їх тримали в обложеному народом храмі. Вирвали комуністи своїх агентів з оточення лише за допомогою прибулих військ і міліції. За це Василика запроторили на 6 років у концтабори суворого режиму. Там ми з ним і познайомились.

Як же поділявся на той час контингент концтаборів по “содеянным преступлениям?” Значна частина в’язнів на це питання відповідала: “За війну”. Що під тим треба було розуміти? Здався у полон і там прилаштувався у німців на якусь роботу. Село обрало когось старостою чи секретарем, вступив на службу у поліцію, працював перекладачем, лісником, навіть вчителем, священиком, не говорячи вже про службу у РОА (у так званих власівських частинах). Це стосувалося здебільшого росіян, білорусів і українців з центральної та східної частин України. Щодо люду із Західної України, то переважна більшість одержала неабиякі терміни за справжнє чи “дуте” співробітництво з ОУН та УПА. Прибалтійці – за співробітництво з німцями і за збройний підпільний опір більшовикам. Чимало було в’язнів, які відбували покарання, за їхнім же поясненням, “за віру”. Були й військовослужбовці, що опинилися за дротами за недавні невдалі спроби втечі на Захід. Була ще одна категорія в’язнів – це так звані беріївці. За ґрати вони потрапили з волі Микити Хрущова. Ця категорія складалась не з якихось малограмотних

простаків, а з чекістської еліти. Серед них не було карателя нижчого за рангом від майора, а то й підполковника, полковника. Деяких під час розгрому сталінсько-берiївської братії було пущено в “расход”, а деяких відправили у концентраційні табори, тим самим зберігши їм життя…

За рівнем освіти “старожили” здебільшого були малограмотними, траплялись і зовсім неписьменні. Рідко хто з них мав середню, тим паче вищу освіту. Нове поповнення в цьому відношенні стояло вище за “старожилів”. Неграмотних серед них уже не було. Більшість мали середню, а то й вищу освіту. Прибували сюди вчителі, інженери, викладачі вузів, юристи, навіть кандидати наук, офіцери, художники, журналісти, письменники, поети, композитори… Карателям з таким поповненням було важче вести якісь діалоги на будь-які теми, адже серед них були одиниці з відповідною освітою, і то переважно здобутою заочно.

ДЕЩО З ТАБІРНИХ І ТЮРЕМНИХ БУДНІВ

Заборона мати людський вигляд

Чим можна принизити людину, образити її гідність, поглумитись над нею? Способів для цього у світі – хоч відбавляй. Їх то й намагався сповна використати комуністичний режим. Для виправдання своїх вчинків він знаходив чимало “об’єктивних” аргументів. Мовляв, усе це робиться з метою запобігання антисанітарії, заради вашого ж здоров’я, добробуту тощо. Взяти хоча б зовнішній вигляд.

У власному одязі, взутті і білизні арештант у кадебістських застінках перебуває від дня арешту і до прибуття у концтабір. Те ж стосується і волосся, борід, вусів. Там, за колючими дротами, вишками, його вже споряджають в уніформу концтабірного зразка. Користуватись власним одягом, взуттям, за винятком білизни, категорично заборонено. Білизну не відбирають, користуєшся нею до повного зносу, а тоді, волею-неволею, сам змушений будеш натягати на себе табірне лахміття, що іменується “бельем”, пошитим з мішковини.

Чому до прибуття у концтабір людину тримають у тому ж одязі, в якому її заарештували, тобто у пристойному вигляді? Напевне, для того, щоб не лякати загальну масу при випадкових зустрічах. Зокрема, на суді, побаченні з рідними після суду та перед відправкою у концтабір тощо. Це чекістська спроба демонструвати перед публікою свою цивілізованість, мовляв, ми не людоїди, бачите самі, як виглядає арештант. Наприклад, перед судом примушували почистити одяг, взуття, поголитися, підстригали і лише тоді везли на розправу. Таке ж практикували, коли арештанта потрібно було показати лікареві, адвокату чи якійсь іншій персоні. Так було зі мною у день арешту, коли ввечері мене представляли шефу обласних карателів полковнику Ступаку. Гайдуки з офіцерськими погонами вимагали прибратися, начебто передбачається зустріч з дорогою і милою для мене людиною. Таке ж повторилося, коли мене вдруге вели до нього у кабінет після закінчення слідства у березні 1968 року. Тоді у Ступака в кабінеті сидів ще хтось у цивільному одязі. Вірогідно, це міг бути хтось із обкому партії. Розмову зі мною вів лише господар кабінету, його гість сидів увесь час мовчки, уважно стежачи за нашим діалогом. Міг це бути і редактор тернопільської обласної газети “Вільне життя” Микола Костенко. Адже згодом у цій газеті за підписом її редактора з’явився типовий комуністичний опус під назвою “Вирок історії”.

Єдиним промахом у цьому відношенні було те, що чекісти не мали у своєму розпорядженні гримера. Шкіра людини, яку місяцями тримали у підземеллі, набирала неприродного кольору. Ота ненормальна блідість обличчя зводила нанівець усі інші маскувальні заходи. Тут міг виручити лише гример. Наніс би на обличчя грим і все було б у порядку. А так у декого виникало питання: чому ця людина така неприродно біла, наче встала з домовини?

Всі етапні вагони – вагонзаки, пересильні тюрми, воронки – переповнені в’язнями, засудженими за побутові злочини. Практично увесь цей контингент одягнутий, взутий, пострижений згідно з вимогами відповідних інструкцій. Раптом кидають тебе до них, як білу ворону, в цивільному костюмі, туфлях, з чуприною на голові… В частини цього тюремного люду ти стаєш об’єктом зацікавлення: хто це, видно, неабияка шишка, коли їй дозволяють носити свій одяг? Одні дивляться на тебе з повагою, цікавляться, хто ти, за що посадили, який дали термін, куди везуть. Інші – із зневагою, ага, мовляв, чиновничок,

догулявся, так тобі й треба. Посидиш і ти на нарах, “жируватимеш” тепер на табірній баланді. А ще деякій категорії невільників ти особисто байдужий, для них головне, чи вдасться чимось у тебе поживитися. Намагаються обдерти тебе під різними приводами, мовляв, я скоро звільняюсь, треба якось прибарахлитись, а в тебе термін великий і це тобі зайве. Не вдається добровільно вмовити віддати одяг чи взуття, заберуть силою та ще й поб’ють, покалічать, почистять торбину, якщо вона в тебе є. Отак і їхатимеш до місця свого призначення.

Щоправда, згідно з відповідними інструкціями політичних в’язнів повинні етапувати й утримувати у пересильних тюрмах окремо від загальної маси в’язнів. Однак не всі того дотримуються. Наприклад, мене з Тернополя до Києва етапували разом з “побутовцями”. В Лук’янівській в’язниці тримали разом з рецидивістами. А вже з Києва до Харкова і далі етапували окремо – в “купе” вагонзака. В Харківській в’язниці на Холодній Горі кілька днів тримали в камері одного, потім підкинули ще одного з таким же звинуваченням. Разом з ним я їхав в окремому “купе” вагонзака до Рузаївки. Там, у тюремній камері, нас було уже четверо. Всі ми їхали до одного “господаря” – в Явас. Лише на добу зупинилися в Потьмі. Там, у камері, ми були знову разом з “побутовцями”.

З Потьми в Явас везли нас п’ятьох чи шістьох. Мої супутники – Криволап, Гіренко, Жуков, один латиш – були вже “старожилами” цього табору, їх возили кудись на черговий судовий процес як свідків. Тепер же вони поверталось “додому” у звичній уніформі. У цивільному серед них був лише я, новачок. У цьому ж одязі ще днів три ходив у зоні, бо потрапив туди, здається, у п’ятницю чи суботу, і не було завсклада, який би видав мені табірний одяг. Через це мене у ці дні не виводили на роботу. Пощастило. Вештався по зоні як цивільна особа. Було якось навіть ніяково, кожен звертав на мене увагу, мовляв, хто це до нас прибув?

Ще цивільний одяг та взуття видавали тоді, коли чекісти брали когось на перевиховування і везли його на батьківщину. Таке траплялося переважно з двадцятип’ятирічниками, котрі за десять–п’ятнадцять, а то і двадцять років після арешту взагалі не бачили і не уявляли, як живуть люди на волі. Перш ніж вести такого арештанта між люди, його на деякий час ізольовували від загальної маси, відгодовували, щоб не виглядав “сухостоєм”, підбирали пристойний костюм, взуття, відрощували волосся, стригли під польку чи канадку – й арештант для показу публіці був готовий. Звичайно, крім зовнішнього вигляду, проводили ще й ідеологічну обробку. Коли переконувалися, що таку людину можна показувати загалу, тоді везли чи вели туди, де був підготовлений для цього ґрунт. Цим здебільшого займався КДБ. Кадебісти забирали в’язнів з концтабору або тюрми у свій ізолятор, переважно у свою область або республіку, і там проводили ломку його свідомості через наочну агітацію. Возили на підприємства, різного роду збори, в театри, на стадіон, в рідне село чи місто. Влаштовували навіть зустрічі з родичами. Публіка бачила у ньому не замученого доходягу, а пристойно зодягнутого і фізично збереженого джентльмена. Він також бачив не те, що хотів би, а те, що порахували за потрібне йому показати. Особисто поспілкуватися з людьми, сам на сам, без опіки, не давали можливості під різними приводами. І тим не менше, декого таким чином вдавалося зломити. До чого зводилася ломка? До каяття, засудження своєї минулої діяльності, а також засудження ідеї, за яку боровся. За такий вчинок обіцялося негайне звільнення. Рідним заявляли: “Нехай відречеться від “облудної” ідеї, осудить її – і ми його звільнимо”.

Така практика перевиховання іноді спрацьовувала в бажаному для чекістів напрямі. Хоч не завжди і не зі всіма. Тих, кого така процедура не штовхнула на шлях самообпльовування і опорочення самої ідеї, за яку боровся і мучився роками у концтаборах та тюрмах, повертали назад за дроти чи ґрати. На тому гра у показуху завершувалась.

В таборах чи тюрмах така людина знову ставала звичайним зеком. Видані на прокат одяг і взуття відбиралися, голову стригли під “барабан”, одягали знову у старе табірне лахміття.

За півроку до звільнення дозволяли трішки відростити волосся, щоб примаскувати зеківський вигляд. Для фотографування на документи приносили передник білої сорочки, краватку, фотографували у такому “пристойному” вигляді і забирали те причандалля для фотографування інших в’язнів. Чомусь не додумались ще придбати для тієї справи перуку. Не треба було б стежити за тими, хто, хитруючи перед звільненням, починав відрощувати волосся не за шість, а за сім–вісім місяців.

З цивільним одягом, взуттям, волоссям усе зрозуміло – на всі ці забаганки було накладено табу. А ось як вчиняти з відрощеними бородами, вусами? Щодо цього у тюремників не було єдиної думки. Бодай у цьому в людей була якась мінімальна свобода. Хто відпускав козацькі вуса, хто – "англіки", хто – "ляськи", а хтось взагалі не бажав їх мати. Те ж саме було з бородами. Були такі, що наслідували Леніна, Маркса, а то й Ісуса Христа.

Іноді і на цій ниві виникали конфліктні ситуації. Дехто з чекістів вимагав від в'язнів бути у такому вигляді, в якому його заарештували і сфотографували для заведеної кримінальної справи. Заарештовували, наприклад, тебе у 18 чи 20 років, коли ще вуса та борода лише означилися, таким будь і до кінця свого терміну ув'язнення, – у 40–45, а то й у 50–60 років. На вуса стражі режиму дивились ще сяк-так, а ось на бороди – зі скреготом зубів. Бач, йому 50–60 років, а запустив розкішну бороду, вуса і виглядає старезним немічним дідом. "Постригти всім бороди!" – наказав на Уралі у 35-й зоні її начальник Піменов. І постригли. Відразу весь табірний контингент "помолодшав" на років п'ятнадцять–двадцять. Дідусів значно поменшало. Не соромно було вже показати своїх підопічних будь-якому начальству, мовляв, у мене не будинок престарілих, а працездатна трудова армія.

Ще про одяг та взуття. Все видавалось, щоправда, за гроші в'язня, принаймні у борг, а тоді вираховували його вартість з його "заробітків". На літній період видавали так звану куртку, штани, кирзові черевики або чоботи, байкові онучі, кашкет у формі військової пілотки, тільки з м'яким козирком, що теліпався над очима. Куртка нагадувала собою френч, тільки без підкладки. У штанях також не було підкладки. Все це пошито з бавовняної тканини темного кольору.

У зимовий період тим, хто працював у закритих приміщеннях, видавали благеньку куфайчину і таку ж зимову шапку-вушанку . А тим, хто працював на вулиці, давали ще бушлат та валянки. Бушлат – по суті та ж сама куфайка, тільки в неї вкладено трішки більше вати. Отакою була екіпіровка в'язня. Теплої білизни не передбачалось. Дарма, що взимку морози сягали до сорока–п'ятдесяти градусів – мова ж іде про Мордовію, Урал.

Чому в таких суворих кліматичних умовах одягали в'язнів в таке скромне, не розраховане на холод лахміття? Адже сама чекістська братія одягалась і взувалась на славу, морози, заметілі її не лякали. Відповідь одна: запобігти можливим втечам. Взимку у скромній куфайчині, кирзаках тікати не ризикнеш, бо загинеш у перші дні втечі.

Щоб захистити себе від непомірного холоду, доводилося самим шукати якийсь вихід. Наприклад, економили байкові онучі і з них шили собі теплу білизну. Дехто умудрявся шити утеплені широкі пояси. Про отримання чогось теплішого з волі не могло бути й мови.

Похорони в'язнів

Концтабори політичного характеру у період мого ув'язнення були сконцентровані лише в Мордовії, у так званому "Дубравлаге". Влітку 1972 року відкрили ще два на Уралі, в Пермській області. Кожен з них був заселений не тисячами рабів, як це було в часи правління Берії, Сталіна, а лише сотнями. Тому й покійників відповідно зменшилося і самі похоронні процедури набрали більш цивілізованої форми.

Про те, як це відбувалося раніше, довелося почути від концтабірних старожилів, які відбували покарання на Півночі, Далекому Сході, у Казахстані, а у кінці 50-х років були вивезені у Мордовію. Як це виглядало тоді? Бараки були вщерть заповнені народом. Спали на двоярусних нарах. Кожного ранку на своїх місцях залишались лежати покійники. Та, щоб скористатись їхніми пайками, сусіди не поспішали про це повідомляти начальству. Йшли в їдальню, отримували пайки свої і покійників, з'їдали їх, а тоді вже повідомляли куди слід.

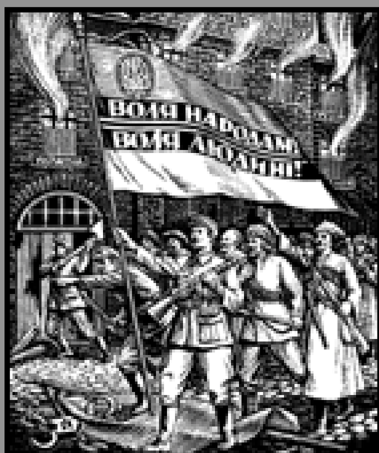
Мерців стягали з нар і волокли до табірних воріт. Там їх розкладали для проведення відповідної процедури перевірки, чи часом хтось із них не симулює смерть, намагаючись таким чином вислизнути за концтабірні ворота. Потім приходили "інспектори" з кувалдами, ломами, загостреними стальними списами. Кожному підозрілому покійнику розтрощували кувалдою череп, пронизували ломом або стальним списом грудну клітку. Після такої процедури, впевнившись, що вже ніхто з них не встане, вивозили за ворота "хоронити".

Влітку за межами зони викопували сяку-таку яму у відталій частині ґрунту вічної мерзлоти і туди вкидали мерців та засипали. Ями були мілкі і трупи ставали легкою поживою для хижих звірів та птиць. У зимовий період і таке захоронення здійснити було неможливо. Людські останки вивозили за межі зон і загрібали їх лише у сніг. Так вони лежали до весни і ставали відкритою поживою різноманітним хижакам.

Смертність тюремного люду була надто високою. Як розповідав вінничанин Федір Яковищин, що відбував покарання на прокладанні залізниці, паралельної Північному Льодовитому океану, до слова, так і не закінченої, закинутої і забутої, там лежать кості зеків під кожною вкладеною шпалою. Скільки їх там заморено, погублено, знає хіба що один Бог.

Покійницьку пайку в'язня в період правління Брежнєва і Хрущова використати було вже складніше. Бо і сама смертність трішки знизилась, і кандидатів у покійники часто забирали у концтабірні лікарні. Якийсь прогрес уже відчувався і за дротами та ґратами.

Звичайно, були випадки і миттєвої смерті у самій зоні: прямо на вулиці серед білого дня (М. М. Сорока), на нарах (С. Ткач), у місцевій медчастині (естонець Рудокас). Однак їх уже не виносили до вахти, ніхто там не трощив кувалдами голів, не пронизував ломом грудної клітки. Трупи везли під охороною до центральної лікарні у Барашево, там робили розтин тіл і вирізали з їхніх нутрощів три органи. Ці органи поміщали у банку з формаліном, щоб цим відзвітуватися перед вищим начальством, що такого раба вже немає в живих. Після цього труп "предавался земле". Над місцем захоронення ставився кілочок, на якому зазначався лише номер. Стороння людина не знала і не могла знати, хто там покоїться…

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

БІОГРАФІЧНІ НАРИСИ

Алла ДИБА

"РОДИЧІ НЕ ВСТАНОВЛЕНІ..."

(Ольга Косач, Ізидора Косач, Юрій Борисов, Михайло Кривинюк, Юрій Косач)

Ольга Петрівна Косач народилася 17 (29 за новим стилем) червня 1849 р. в м. Гадяч на Полтавщині. Письменниця (літературне ім'я – Олена Пчілка), громадська діячка, мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова (1841–1895). Заарештовувалась більшовицькою владою весною 1920 р. в м. Гадячі, перебувала у в'язниці. За усним свідченням письменника Анатоля Костенка, заарештовувалась у 1921 році. 17 серпня 1929 р. у Києві за адресою вул. Овруцька, № 16 (тепер помешкання № 4) в Олени Пчілки було проведено обшук органами НКВС УРСР. Померла 4 жовтня 1930 р. в Києві.

Ізидора Петрівна Косач (в заміжжі – Борисова) народилася 9 (21 за новим стилем) березня 1888 р. в с. Колодяжне на Волині. Агроном, науковець, викладач Київського сільськогосподарського інституту, наймолодша сестра Лесі Українки. Заарештована у перших числах вересня 1937 року. Звинувачена в агітації проти радянської влади за ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР. 4 лютого 1938 р. засуджена до 8 років ВТТ. Відбувала покарання в Онезьких таборах "Малиновские избы" та "Островистое". Звільнена в кінці 1939 – на початку 1940 року. Реабілітована прокуратурою м. Києва у квітні 1989 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради від 16 січня 1989 року. Померла 12 квітня 1980 р. в м. Піскатавей, штат Нью-Джерсі, США.

Юрій Григорович Борисов народився у 1886 р. в с. Верхівка на Вінниччині. Агроном, педагог, вчений, чоловік сестри Лесі Українки Ізидори. Вперше заарештований органами НКВС УРСР у жовтні 1930 р. за звинуваченням у "контрреволюційній діяльності" (ст. 54-10 КК УРСР). Засуджений до 3 років заслання. Відбував покарання в с. Житьйово Вологодської області. Повернувся до Києва в 1934 році. Вдруге заарештований 1 березня 1938 р., а 9 жовтня 1938 р. засуджений на 5 років, згодом – на 8 років ВТТ. Відправлений до м. Пінеги під Архангельськом. Дата і місце смерті невідомі. Реабілітований прокуратурою м. Києва у вересні 1989 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року.

Михайло Васильович Кривинюк народився 1871 р. в колишній Плужанській волості Острозького повіту Волинської губернії. Інженер, мовознавець, громадський діяч, чоловік сестри Лесі Українки Ольги (1877–1945). Вперше за радянської доби був заарештований в останні місяці 1926 р. у зв'язку зі слідством у справі СВУ. Перебував в ув'язненні у Лук'янівській (Київ), а потім Харківській в'язницях. Учасник процесу СВУ в приміщенні Харківського оперного театру (березень–квітень 1930 року). Звільнений у 1930 році. Вдруге заарештований органами НКВС у 1931 році. Знову перебував у Лук'янівській в'язниці з 6 травня до 15 серпня 1931 року. Загинув 1 вересня 1944 р. в м. Свердловську.

Юрій Миколайович Косач народився 5 липня 1908 р. в с. Колодяжне на Волині. Письменник, журналіст, громадський діяч, син брата Лесі Українки Миколи (1884–1937). Ще будучи учнем восьмого класу гімназії брав активну участь у діяльності Ковельської "Просвіти". У 1928 р. став автором "Плану розбудови національного руху на Волині". В 1929–1931 рр. Ю. Косач – член підпільної групи "Українська військова організація" в Ковельському повіті. 5 листопада 1932 р. Луцький окружний суд засудив Ю. Косача на 1 рік ув'язнення. Незабаром потрапив під амністію. Покарання за участь у національному українському русі на початку 30-х років відбував у польському концтаборі для політв'язнів "Береза-Картузька". У 1933 р. емігрував до Франції. Пізніше виїхав до США, де помер 11 травня 1990 року.

"Родичі не встановлені" – саме такі рядки прочитав якось на останній сторінці слідчої справи Ізидори Косач-Борисової щирий друг Київського музею Лесі Українки, співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України пан Ігор Усенко. Приголомшений і збуджений прийшов він тоді до музею, закликаючи нас до співпраці.

35 Зам. 5156

І ось вже я перегортала сторінку за сторінкою цієї, здавалось би, такої канцелярської папки,[1] за кожним документом, рядком і окремим словом якої болі й поневіряння цієї людини, її сім'ї, біль України.

Красуня-сестра Лесі Українки, одна із творців і викладачів Київського сільськогосподарського інституту. Та донна Ізидора, яку вимріяли і плекали у родині Косачів-Старицьких-Лисенків у Сполучених Штатах, і яка дійсно розквітла чарівною квіткою поруч з не менш гарними і талановитими своїми батьками: татом – юристом і "громадівцем" Петром Косачем, мамою – письменницею й громадською діячкою, Ольгою Драгомановою-Косач (Оленою Пчілкою), з братами й сестрами.

Жила у Києві в одній кімнаті з найстаршою – Ларисою. І та так часто, відклавши заради неї безліч нагальних справ, "відігнавши" на якийсь час перелесника творчості, забувши про власні болі, сідала поруч з "родинним мізинчиком" і допомагала їй розв'язати якусь складну задачу, чи розповідала про бачене у далеких подорожах. Доглядала малу пустунку, коли та хворіла, і навіть часами рятувала від вірної смерті. Так було 1890-го, коли сестричка захворіла на дифтерію, а вони з братом Михайликом таки врятували її. А ще 1905-го, коли юна Дора, закінчивши Фундуклеївську гімназію у Києві, поїхала до Петербурга на Стебутовські рільничі курси,[2] але несподівано її здолав черевний тиф. І в Київ, на Маріїнсько-Благовіщенську, 97, полетіла телеграма, яку одержала сестра Лариса й одразу ж виїхала рятувати. І врятувала. І привезла, ще зовсім кволу, додому.[3] І ще раз врятує, вже по смерті своїй. Але то буде нова, довга й важка дорога... І зовсім інше життя...

А поки що Ізидора доліковувалася, набиралася сил у колі рідної сім'ї, планувала подальше навчання. Родина вже не погоджувалась відпускати кудись далеко. Тим паче, з'являється можливість учитися в Києві. Царський маніфест від 17 жовтня 1905 р. відкрив перед нею двері Київського політехнічного інституту. Ізидора складає іспити на сільськогосподарський факультет, де вже навчається її брат Микола. Вона стала тоді єдиною жінкою-абітурієнткою, якій професор-женофоб поставив за письмовий іспит "відмінно з відзнакою", думаючи, що І. Косач – це якийсь там Іван чи Іларіон.[4] А саркастичний дотеп одного з викладачів інженерного відділення "скоро ли будут женщины инженерами – не знаю, а инженершами, наверное",[5] – ще довго згадували колишні студенти.

Вчилась з великим завзяттям, а "інженершею" стала лише у 1912 р., одружившись уже після закінчення інституту зі своїм колегою й щирим приятелем Юрієм Борисовим. Про їхнє весілля маємо цікаве, мудре, якесь до болю материнське свідчення Лесі Українки в одному з листів до матері: "[...] видумала ж "біла гусь" – автомобілі, ресторани... Видно, якісь таємні закони статистики чи "економії природи" вимагають певної кількості "благоглупостів" на кожну родину, але, звісно, "когда кто хочет". І самій Дорі я з сього поводу нічого писати не буду, як і вона мені нічого не писала з поводу мого весільного "поїзду" в трамваї (хоча і се чим не 20-й вік?) і виключної невесільності весілля". (З листа Лесі Українки від 24 травня (6 червня) 1912 р. з Кутаїсі).[6]

Лариса не мала на своєму весіллі з Климентом Квіткою ні автомобілів, ні ресторанів, була ж бо більш стриманою у зовнішніх проявах буття. Це в думках, у творчості вона сягала найнесподіваніших глибин духовного космосу, а у побуті була досить скромною – добрі книги, гарні картини, вишивки та квіти творили її щоденний світ.

Дора згадуватиме пізніше про той свій дім, родину, старшу сестру, немов про чарівний сон... Коли ж він закінчився, той сон? Можливо, зі смертю батька 1909-го? Чи Лариси у 1913-му? Чи у вирі громадянської війни, коли рідні Лесі Українки радо віддали свій труд і надію новій Україні. Можливо, з арешту матері 1920-го? З конфіскації більшовиками садиб, речей у Гадячі і Зеленому Гаю на Полтавщині?

Свідчення про ті тяжкі дні маємо у спогадах учительки Антоніни Макарової[7] і майбутніх видатних лесезнавців – Петра Одарченка[8] і Анатолія Костенка.[9] Знаємо, що у 1920 р. мати Лесі Українки зовсім випадково уникла розстрілу. Знаємо й земляків, які знущалися над нею, – більшовицького комісара Крамаренка та "оунівця" Олександра Тарнаутського.[10]

Після таких тяжких днів Олена Пчілка вже майже розучилась посміхатися. Житиме останнє своє десятиріччя, постійно жахаючись можливого арешту, назавжди приголомшена нежданими, несправедливими звинуваченнями, нещадною наругою.

Тоді у Косачів було конфісковано Драгоманівську садибу у Гадячі, чарівну “Лесину” дачу в Зеленому Гаю, було націоналізовано книги, рукописи, родинні альбоми, особисті речі. З них згодом було створено так званий Музей Михайла Драгоманова – невігласький, антинауковий заклад, який за короткий час по тому було зачинено, бо ж ім’я й справа Драгоманова з легкої руки Володимира Ульянова були піддані анафемі. Будівлі зруйнували, продали “з молотка”. Експонати розпорошилися між людьми, між музеями, а часом навіть просто канули у безвість.

Олена Пчілка ще пробувала добитись якоїсь справедливості. Писала запити до державних інституцій, передоручивши основні клопотання за втрачене майно наймолодшій, діяльній своїй доні Ізидорі. Навіть одного дня несподівано з’явилась у м. Мглин на північній Чернігівщині (тепер Брянська область Росії), прийшла до родичів чоловіка, розшукуючи карту косачівських володінь. Юна тоді Валентина Болдирева (Новік-Косач) запам’ятала пригнічену, знервовану літню жінку.[11] Бездомну берегиню великого роду...

Діагноз цій страшній хворобі українського суспільства давно вже поставила Леся Українка:

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам.
Не нам, обідраним невільникам, казати
речення гордеє: “Мій дом – мій храм!”

Народ наш, мов дитя сліпеє зроду,
Ніколи світа-сонця не видав.
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводарів оддав.

(*Леся Українка* “Товаришці на спомин”, *17.VII.1896 року*).[12]

Але чи думала вона, що її поетичні образи дослівно перетворяться в жорстоку, дику реальність? Реальність, яка нищитиме її народ, її сім’ю, її Україну?

Сьогодні, перегортаючи сторінки слідчої справи № 4785 у Центральному державному архіві громадських об’єднань України, раптом читаю на невеличкому пожовклому бланку, де типографський текст українською, а дописки російською мовами:

Протокол (трусу)

1929 р. августа “17” дня. Я, Уполном[оченный] КПО ГПУ

Гнездовский

на підставі ордера КПВ ДПУ під ч[ислом] 4343 від “17” августа місяця 1929 р. зробив трус у гр[омадян]ки Косач Ольги Петровны, що мешкає в місті Киеве Овручской вул[иці], буд[инок] ч[исло] 16, помешк[ання] ч[исло] 4. Під час трусу були присутні гр[ажда]не Борисов и Косач.

Згідно зроблених вказівок затримано: гр[омадянина] забрано для представлення в ДПУ слідуюче (детальний опис всього, що забрано) разная переписка.

На неправильності, що допущено під час трусу та пропажу річей (так у тексті. – *А. Д.*), занесені до протоколу скарги

Все, що зазначено у протоколі, а також і те, що його прочитано разом з особами, що в їх робився трус, свідчимо

Представник Домового Управління (підпис відсутній. – *А. Д.*).

Присутні (підписи Юрія Борисова та Ольги Косач, тобто Олени Пчілки)

Виконавець трусу (підпис) копію протоколу одержав (підпис Юрія Борисова)

Примітка: Всі заяви та претензії повинні бути внесені до протоколу раніш його підписування, після підписання ніякі скарги та заяви не приймаються.

Із запитаннями звертатися до ДПУ.

Адреса (відсутня – *А. Д.*)”. [13]

Яке ж “різне листування” забрали тоді у 80-річної Олени Пчілки, яких контрреволюційних матеріалів вишукували у цієї напівживої жінки з перетліваючою душею? Чому додали цей папірець через багато років до слідчої справи її дочки?

Вже через місяць (у вересні 1929 р.) заарештують зятя Олени Пчілки, вірного побратима Лесі Українки – Михайла Кривинюка. З будинку № 7 по вулиці Боговутівській (9 січня), що на Лук’янівці, він “переселиться” до Лук’янівської в’язниці, яка знайома йому ще зі студентських літ, з часів його пошуків на теренах революційного руху.[14] Цього разу він з давніми друзями Людмилою Старицькою-Черняхівською та Олександром Черняхівським притягнений до слідства у справі міфічної організації української інтелігенції під назвою СВУ. Згодом Кривинюка переведуть до Харківської в’язниці, де він дочекається диявольської трагікомедії суду – так званої “опери СВУ під музику ДПУ” на сцені Харківського оперного театру. Чудом виживе у тому божевіллі, багато в чому завдяки турботам дружини – Ольги Косач-Кривинюк, яка не тільки встигала піклуватись про синів, працювати, а й ледь не щодня писати до чоловіка, підтримуючи його. Ці листи – освідчення в любові через чверть віку після одруження, мабуть, могли б конкурувати силою відчуття із сонетами Петрарки чи із “Зів’ялим листям” Івана Франка.[15] Ті листи вирвали коханого з пекла небуття. Повернувся він додому. Так непросто вдалось влаштуватись хоч на якусь роботу... На родинних фото Михайло Васильович і Ольга Петрівна у ці роки поруч із сином-підлітком виглядають наче його дід та баба. Старшого їхнього сина-студента у тому ж таки ДПУ спробували було зробити освідомлювачем. Не вдалось. Обійшла його, слава Богу, лиха година.

Восени 1930 р. чорний ворон знову під’їде до будинку № 16 (тепер це № 6) на Овруцькій, аби провести черговий трус – саме про це йдеться в ордері № 1166/11–68 від 14 жовтня 1930 р. – документі зі слідчої справи № 1848/7152 молодшого зятя Олени Пчілки Юрія Григоровича Борисова, звинуваченого за ст. 54-10 КК УРСР, що вже читаємо на с. 4 названої справи Борисова у постанові про початок слідства, вибір міри покарання і пред’явлення звинувачення від 18 листопада 1930 року. В чому ж конкретно звинувачений чоловік Ізидори Косач-Борисової?

“[...] рассмотрев материалы о преступной деятельности Борисова Юрия Григорьевича, [....] судившегося за неправильную дачу сведений о военной службе [...] выразившейся в связи с укр[аинскими] к[онтр] р[еволюционными] кругами и агитации к[онтр]р[еволюционного] характера”.[16] Що ж приховував Юрій Борисов?

Те, що у 1913 р. після закінчення навчання в інституті і початку роботи за фахом агронома відбув навчальний збір у чині “прапорщика запасу”, а з “момента мобилизации в связи с возникновением империалистической войны был назначен прапорщиком в 1-й артиллер[ийский] парк 1-го горного арт[иллерийского] дивизиона в М[огилев]-Подольске. Спустя короткое время я был отправлен на Австро-Венгерский фронт, где пробыл до 24-го ноября 1914 года и попал в плен. Из плена вернулся в конце августа 1918 г. в г. М[огилев]-Подольск и продолжал службу уездн[ого] земского агронома. В это время в М[огилев]-Подольске находились гетманцы. В декабре м[еся]це того же 1918 г. произошел переворот и наступила Директория УНР. Я продолжал служить агрономом. В начале января, будучи мобилизован Директорией к[а]к агроном, был призван в армию, где продолжал служить в чине прапорщика (хорунжого), формирующейся в то время, занимая должность и члена земской управы по Декрету Директории. В этих должностях я находился приблиз[ительно] до 1-го апреля 1919 года, то есть до момента начала Советской власти”[17] (арк. 5–6 протоколу допиту Ю. Борисова від 11 листопада 1930 року). А далі вже зі свідчень Ю. Борисова від 8 грудня 1930 р. (арк. 8): “[...] вернувшись в 1918 г. в конце августа м[есяц]а из Австро-Венгерского плена в г. Мог[илев]-Подольск и поступил на службу земским агрономом. В том же

1918 г. в конце декабря во время Директории я был мобилизован в армию, будучи агрономом-мобилизованным. Был в чине прапорщика (хорунжего) и назначен в формирующуюся горную батарею. Но так как я был мобилизованным агрономом и служил в это время уез[дным] зем[ским] агрономом в Земской (народной) Управе и уездной земской управе, посему прослужив в чине прапорщика около м[есяц]а был освобожден Могилев[ским] воинск[им] начальником вовсе от воинской службы".[18]

Отже, звинувачували Юрія Борисова у тому, що служив колись офіцером у царській армії та в Армії УНР, хоча й були це офіційно діючі армії тих держав, у яких жив цей громадянин. Іншої держави на цій території ще просто не було, навіть, якщо відкинути можливі свідомі політичні пошуки Юрія Борисова в часи УНР.

В чому ж ще був звинувачений заарештований Борисов?

Ось довідка за матеріалами ДПУ від 29 січня 1931 р. (арк. 1 названої слідчої справи): "В 1925 году проходил по докладу Подольск[ого] губ[ернского] отд[ела] ГПУ о работе по интеллигенции (так у тексті – *А. Д.*). Борисов зав[едующий] техникумом гор[ода] Могилева бывший офицер царской армии принимал активное участие в Петлюровском движении. В 1919 году состоял членом национального союза Могилевской организации в 1922 году его квартира служила явкой петлюровских агентов".[19]

Заключна постанова у справі від 16 січня 1931 р. вимагала від Київського оперативного сектору ДПУ УРСР порушити "ходатайство перед Особым Совещанием при Коллегии ГПУ УССР о высылке обвиняемого Борисова Юрия Григорьевича в одну из северных областей сроком на пять лет".[20] Документ підписали уповноважений Цимберов, старший уповноважений Орловський, затвердив помічник начальника КОС ДПУ УРСР Лея. А 21 січня 1931 р. з постановою погодився прокурор Київського опер-сектору Д. Сазонов. Підпис начальника особливого відділу Ромейка на документі відсутній.

Перед названою постановою на сторінці 14а – невеличкий типографський бланк для листів Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості з рукописним текстом червоним чорнилом – написано наче кров'ю:

"12.1.1931 р. № 2. Зовсім таємно.
Київ ДПУ
т. Цимберову

Повідомляю, що в справі агронома Борисова Ю. Г. на зачиненій чистці наукового персоналу ЦНІЦ'у ухвалено
"Зняти з роботи в інституті"
Зав[ідуючий] таємн[ою]1 част[иною]

(підпис)".[21]

Ще до офіційного звинувачення, до суду, а вже звільнили з роботи.

"Вещдоков по делу нет", – говорить заключна постанова.[22]

А що ж є? "Доказ" ворожості таки був. Про нього свідчить дочка Ізидори та Юрія Борисових Ольга: "Юрію Григоровичу Борисову довелося відбути заслання, як згадує його дочка Ольга, за українські вуса".[23] Поглибили прірву ще й досить оригінальне свідчення колег:

"Окружив себя группой "спецов" из сортоводно-семенного отдела, так же, как и он, враждебно относящихся к Соввласти, Борисов, заведомо зная о том, что определенные сорта хлеба дают хороший урожай в определенном районе, умышленно направлял их в другие районы и тем самым урожай не достигал необходимых результатов. То же самое происходило и с овсом. Зная о том, что овес сорта "гигант" дает урожай до 200 пудов на 1 га, а овес сорта "лохово" дает 99 и максимум 105 п[удов] на 1 га Борисов со своей группой умышленно направлял овес сорта "лохово" и рекомендовал его как стандартный. Такого рода "незаметные", но носящие явно вредительский характер, моменты часто совершались Борисовым и окружающими его людьми.

Не ограничиваясь вредительством, Борисов проводил среди сослуживцев антисоветскую агитацию и с своей группой срывал различные кампании, проводимые научно-исследовательским институтом (л. д. 10, 11, 12)”.[24]

Свідчили про це голова МК (місцевого комітету) Нестор Левченко за освітою агроном-організатор(!) і агроном-селекціонер Володимир Селіхов, який, до речі, познайомився з Борисовим лише в час чергової “чистки” і, майже не знаючи останнього, вважав його “замкнутим” – це все, що він міг сказати про людину, долю якої вирішував.[25]

Юрій Борисов відбував чотирирічне заслання у Вологодській області (1930–1934 роки).[26] За свідченням дочки, він мешкав у селі Житьйово, “де, між іншим, з його ініціативи, при місцевому колгоспі йому приділили ділянку для експерименту культивування цукрового буряка на далекій півночі, що закінчився успішно” (примітки і правки Ольги Сергієвої на тексті Диби А. Г. “Наша гірка дорога до Лесі Українки”).[27]

...“Разведу я в тундре сад,
Чтобы рос, не замерзая,
На морозе виноград
Чтобы рос, чтобы рос
Абрикос, абрикос,
Не взирая на мороз”, – дружно співали радянські люди у ті роки. А сестри Лесі Українки дожидались чоловіків з ув’язнення, потерпали за долю дітей, за долю архіву сестри Лесі.

У лютому 1933 р. буде заарештований ще один “державний злочинець”, людина “суто цивільна”, науковець-фольклорист, вдівець по Лесі Українці – Климент Квітка (його чомусь у слідчій справі буде названо “Квітко”, [28] а відпускатимуть на волю вже “Дементія”).[29] До речі, постанову про арешт і початок слідства 14 лютого 1933 р. писатиме уповноважений райвідділу Київського обласного ДПУ УРСР якийсь там Борисов. Знову “землячок” допомагав...

“Рассмотрев материалы о преступной деятельности гр[аждани]на Квитко Климентия Васильевича, выразившейся в том, что он принимал участие в к[онтр]р[еволюционной] организации, ставившей целью свержение сов[етской] власти, усматривая в означенных деяниях наличие признаков преступлений, предусмотренных[ст.ст.] 54-2, 54-11 УК УССР”.[30]

З матеріалів слідчої справи К. Квітки дізнаємося чимало цікавих подробиць з його біографії по смерті Лесі Українки, про його короткочасну службу 1917 р. секретарем етнографічної комісії музичного відділу Генерального секретаріату освіти у Києві. І те, що за проханням “колишнього університетського товариша М. С. Ткаченка, що був тоді генеральним секретарем судових справ, а пізніше, після гетьманського перевороту, перейшов на сторону радянської влади і помер під Москвою, я згодився працювати і в цьому генеральному секретаріяті. Тому, що тоді було лише кілька осіб, які могли сяк-так орудувати українською мовою в юридичних справах і інші, кого знав М. С. Ткаченко, окрім мене, на думку М. С. Ткаченка, були шовіністи, він переконав мене, що мій довг – взяти на себе головування в комісії вироблення юридичної української термінології і завідування канцелярією секретаріату судових справ. Як укладався бюджет секретаріату, посада голови термінологічної комісії не була передбачена, отже, щоб винагородити цю важку роботу, що вимагала спеціальних знань, М. С. Ткаченко призначив мені плату по посаді товариша генерального секретаря. Фактично я таким не був і не міг бути [...]. Моє завдання було надати канцелярії український по мові характер; в перший час, як би я одмовився, нікому було б навіть говорити по-українськи з людьми, що приходили до секретаріяту в ділових справах. Ідеї про те, що ідучи на цю роботу, я іду на боротьбу з радянською владою, у мене не було. Як і всі мої знайомі, з ким доводилося тоді розмовляти, я не мав поняття про ленінізм і не бачив ознак того, що в Києві і в ближчій території могла б бути якась інша міцніша влада, ніж влада генерального секретаріяту”.[31]

Згадує Климент Васильович і про свою роботу науковим співробітником ВУАН, викладачем Київської консерваторії і професором Вищого музичного інституту ім. Лисенка.

“Від 1927 року не працюю ніде окрім посади керівника кабінету музикознавства Всеукр[аїнської] Академії Наук. В вересні 1932 року мене призначено на керівника етнографічного відділу історично-теоретичної кафедри Московської Державної Консерваторії. По прозьбі ученого секретаря 2-го Відділу ВУАН я зостався до лютого місяця цього 1933 року, бо займаю в цьому відділі місце голови бюра циклу мови, літератури і мистецтва, і, як пояснював учений секретар, мене одразу важко кимсь замінити [...].

Писано 6 лютого 1933 року.

К. Квітка”.[32]

У справі названа й адреса, за якою проживав у Києві професор Квітка разом з нянею своєю Надією Безлюдною, яка фактично до кінця свого життя прожила поруч з ним: вул. Мала Підвальна, 29, кв. 5.[33]

Засвідчено також, що в результаті обшуку “ничего не было изъято”.[34] У “контрреволюціонера” Квітки нічого крамольного не виявилося, крім книжок про музику. Зрештою, помучивши обвинуваченого допитами й підозрами, його відпустили, не знайшовши, на щастя, в усій діяльності якогось серйозного складу злочину. Незабаром Климент Васильович назавжди виїде до Москви, де стане керівником кабінету народної музики при консерваторії. Помре в Росії 1953 р., переживши на сорок літ кохану дружину Лесю Українку.

На початку вересня 1937 р. у хаті Ізидори та Юрія Борисових знову з’явились агенти ДПУ. “Тоді все по шаблону робилося: зразу казали всім, хто тут тоді був, щоб клали свої пашпорти, а тоді роблять трус, – згадуватиме пізніше Ізидора Петрівна Косач-Борисова у своєму інтерв’ю Петрові Одарченку 30 квітня 1971 р. – У того, кого заарештовують, забирають пашпорт. Кого ж залишають, тому повертають пашпорт. Як прийшли мене арештовувати, – а мого чоловіка ще раніше заарештували, він заарештований був 1930 року, а повернувся із заслання 1935 року, – отже, у той час він був дома, – отже і я, і він думали, що то вже прийшли по його душу, – і він свій пашпорт поклав. Я йому ще перед тим казала: “Виїжджай куди-небудь”, – але ж куди втечеш? Він вважав, що краще вже хай його арештовують, бо найбільшою мукою було, – а це і в мене була думка, що, може, ще й дочку... Оце мене найбільше гнітило, коли я була на засланні”.[35]

На цей раз заарештували лише Ізидору Петрівну. Звинувачували у “контрреволюційних діях”. У постанові про арешт, датованій вереснем (без дати) 1937 р., говориться про те, “что она, Косач Дора Петровна, является участником [контр]р[еволюционной] националистической группировки, поддерживает связь с родственниками, находящимися в эмиграции и проводит к[онтр]р[еволюционную] работу”.[36]

Хто знає, чи робила що Ізидора Косач як “діяч контрреволюційного підпілля”, вимріяного функціонерами органів державної безпеки, а от родичі за кордоном були. Сестра Оксана жила у Празі, брат Микола – в родинному гнізді Колодяжному, що відійшло до Польщі (він помре у ці непрості для сім’ї місяці, але сестра нескоро про це дізнається), небіж Юрій десь навчався у Варшаві, почав письменницьку працю, брав участь у громадських рухах польських українців. Зрештою, був засуджений. Свідчення про це знаходимо у роботі дослідника життєвого та творчого шляху Юрія Косача, київського журналіста В. І. Цуркана “Поет-правдолюб”: “На початку 30-х років Юрій Косач опинився в польському концентраційному таборі для політичних в’язнів “Береза Картузька” і тільки при суттєвій допомозі, як він сам говорив, впливових діячів Української Народної Республіки й Української РСР вирвався з того пекла і 1933 року виїхав до Франції”.[37]

Але повернемося до заарештованої 1937 р. Ізидори Косач-Борисової. Звинувачувалась вона за статтями 54-10 і 54-11 КК УРСР (агітація). Під час арешту були вилучені облігації держзаймів на суму 1390 карбованців (а ми сьогодні все переживаємо про свої нещасні ощадні книжки з радянськими грошима, говорячи, що такого всенародного грабунку ще ніколи не було. А коштами скількох ув’язнених скористались можновладці у ті далекі роки?).

До речі, дуже часто у текстах слідчих документів писалося “Косач-Борисов Исидор Петрович” – чи не традицію професора-женофоба з КПІ продовжували активісти ДПУ?

У протоколі допиту І. Косач від 10 жовтня 1937 р. на запитання "Кто из Ваших близких родственников был репрессирован при Советской власти?" – вона відповіла так: "В 1930 г. мой муж Борисов Юрий Григорьевич по обвинению его в контрреволюционной деятельности в административном порядке органами ГПУ выслан на Север в Вологду. Сроком на три года. По отбытии срока вернулся в г. Киев в октябре 1933 г. Муж моей сестры – Кривинюк Михаил Васильевич в 1929 году также подвергался аресту, привлекался к судебной ответственности по обвинению его в принадлежности к контрреволюционной организации СВУ. По суду был оправдан".[38]

Справу фабрикували досить довго. Допитували Ізидору Петрівну, допитували свідків всю осінь, зиму. І лише 31 січня 1938 р. за вироком "особого совещания" погнали на етап.

Особливо вражаючі свідчення колишнього студента Ізидори Косач, якогось Григорія Ворони. Вражають вони не якимись особливими фактами "контрреволюційної діяльності" викладачки, а елементарно неграмотними записами слідчого і незугарністю викладу думок самим "свідком". З тієї "абракадабри" протоколу зрозуміло, що І. П. Косач була "националистически настроена", що висловлювала жаль за колишньою Україною, її діячами: "Сейчас хотя и остались отдельные личности, так и те сидят скрепя сердца ничего уже не могут сделать, продолжая возьмите сколько было видных украинских людей как писатели, научные работники, их труды сейчас поснимали они оказались врагами народа". Далі говорилось про те, що Україна не живе самостійно, не розпоряджається своїми багатствами, ними порядкує Москва, "видные украинские люди сейчас сидят ущемленные, им не дают даже слова промолвить, их не выдвигают в руководящие посты, им не верят, говорят, что они враги", а ще, виявляється, часами мова йшла про те, що за радянської влади нема одягу і на селі люди взагалі ходять напіводягнені і не мають за що той одяг придбати.[39]

Як бачимо і як прекрасно знаємо про це самі, "квітуче радянське село" потопало в злиднях, інтелігенція винищувалась. Україна лише своєрідною "потьомкінською дєрєвнєю" майоріла на географічній карті, але все це, виявляється, було великою таємницею для народу, для світу, для керівників держави, які, власне, все те вигадали.

Подібні свідчення дав і студент Яків Самко.[40] А свідчення на захист І. Косач дали декілька її колег – викладачів і серед них прекрасну службову характеристику написав в. о. завідувача кафедри фізіології рослин, колишній завкафедри ботаніки КСГІ А. Кузьменко (датована 9 жовтня 1939 року).[41]

Засуджених тримали у нелюдських умовах – майже не годували, часто били, тримали у страшенній тісноті – камера на 24 особи тримала не менш як 120 душ: "На кожну койку приходилось не менше чотирьох. Ми так лягали: валєтом. По двоє. Скулившись, сиділи між койками. Сиділи по кілька годин двоє, а потім інші двоє".[42]

На вікнах камер були так звані "намордники" – винахід Єжова. Вони були "повішені на вікнах, так що ми завжди були у пітьмі, сонячного повітря не попадало ніколи. І зверху, і по боках вікно було закрите жерстю, так що світ тільки той попадав, що знизу, а прямого проміння не попадало. І через те, коли нас виводили на так звану прогулянку, якось моторошно бувало. Гляну: мерці ходять. Очевидно, і я так само виглядала. Білі якісь такі, жовті, специфічний такий вигляд людини, яка ніколи на сонці не була..."[43]

А далі етап, де їсти знову було нічого, але раділи, що хоч на сонці будуть (це взимку!). "Скликають етапних вниз, де, між іншим, за царату давались побачення – за совєтів не було ніяких ні передач, ні побачень..."[44]

У вагоні везли разом з кримінальними злочинцями, аби ще більше принизити, залякати, позбавити людей останніх грошей і речей.

Перед самим від'їздом з Києва їй вдалось побачитися з рідними: "Вони ж як довідалися, що йде етап і що я там є, напхали аж два мішки великі і на ту станцію товарну приїхали, там не дозволялось виглядать, а все-таки ми виглядали, і я виглянула у віконце і раптом бачу доктора Мержинського (має бути Максим Мережинський – *А. Д.*) – він друг нашої родини, – що він іще щось несе, а тоді, дивлюсь, а коло нього вже і Ліля – моя сестра. Отже, вони пішли там – це залежало вже од коменданта потяга-етапу, як

дозволить, то можна, – бігають, він так ходить досить неприступно, а вони то з одного, то з другого боку, і таскають ті мішки, і все умовляють, щоб передали. Нарешті, махнув рукою – значить, можна. Ну, тоді внесли ті мішки – тепла одежа, валянки там – отаке (як же цих людей везли на Північ без необхідного одягу?! – *А. Д.*), а другий мішок – їжа всяка. Так що ми, звичайно, ділилися. Бо якби на тій кукурудзі, то було б тяжко”.[45]

Незабаром донька Ольга вже писала заяву про помилування на ім’я народного комісара внутрішніх справ: “Я прошу о помиловании осужденной Киевск[им] обл[астным] ОСО 20/X1 1937 г. и высланной 4/II 1938 г. на 8 лет в Онежлагерь при ст. Плесецкой сев[ерной] ж[елезной] д[ороги] моей матери Косач Борисовой Изидоры Петровны, и отца моего Борисова Юрия Григорьевича, заключенного Киевской тюрьмы, арестованного 1/III 38 г. Киевск[им] обл[астным] Упр[авлением] НКВД”.[46]

Так після того, як з Юрія Борисова начебто “зняли усі звинувачення”, його знову заарештують, пред’явивши ті ж формулювання звинувачень.

“В кінці 1938 р., знівечивши здоров’я його катуванням під час слідства, висилка на 5 років [...]. Десь там на півночі, при наступі німців під час евакуації таборів на схід, назавжди замерзне його життя”,[47]– свідчитиме через багато літ його дочка Ольга Сергієва. Але тоді дочка і дружина цього ще не знатимуть, розшукуватимуть, надіятимуться.

Останні свідчення про Юрія Борисова одержуємо з крихітної довідки, долученої до справи згодом. В ній говориться про те, що заарештований 01.III.1938 р. “КОУ НКВД. След[ственное] дело 92680 осужден Прот[окол] о[собого] с[овещания] НКВД СССР 9.X.38 на 5 лет”.[48] Вказано також слідчу справу № 32646 ФПД за 1939 р.,[49] за якою він був засуджений вже на 8 років виправно-трудових таборів. Поруч зазначено, що місце знаходження справи № 242330 за 1926 р.[50] (виявляється, була ще й така!) невідоме.

А от справу № 32646 (первісний № 92680) у двох томах розшукати вдалось.[51] Почато її було 1 березня 1938 р., закінчено 28 вересня того ж року (так зазначено на титульній сторінці). Звинувачення за ст. 54-10 КК УРСР. Як засвідчує постанова про початок слідства від 01.III.1938 р. (арк. 1-го тому цієї слідчої справи), “Борисов Ю. Г. проводил контрревол[юционную] националистическую деятельность.

Распространял провокационные слухи о якобы тяжелых жизненных условиях в СССР, при этом восхваляя порядки в капиталистических странах”.[52] До речі, дуже своєрідно розшифровує цей висновок Постанова від 20 вересня 1938 р.: “В процессе следствия обв[иняемый] Борисов откровенных показаний не дал, для чего необходимо допросить ряд свидетелей по настоящему делу, а также подкрепить очными ставками”.[53]

Але ніяких особливих свідчень чи даних очних ставок у справі немає. Фігурують лише результати допиту свідка Михайла Васильовича Кривинюка, які пізніше трактуватимуться за підставу до звинувачень. А “свідчив” Михайло Кривинюк – щирий приятель і родич Борисова таке: “В разговорах со мной Борисов выражал возмущение происшедшим арестом его жены, считая ее ни в чем не повинной. Вскоре после ареста жены был арестован и сам Борисов. Более конкретных фактов, которые могли бы характеризоватть антисоветскую деятельность Борисова, у меня нет”.[54] Отже, цей “дивний Борисов”, на відміну від кремлівських “побратимів” Йосипа Сталіна, не відмовився від заарештованої дружини та ще й посмів висловити своє незадоволення. Очевидно, аби припинити подальше бобрання в деталях, Михайло Кривинюк наголошував: “По роду своей службы Борисов значительное время года проводил в командировка[х] и встречаться мне поэтому приходилось редко”.[55] Але слідством була поставлена досить чітка мета, і торуватимуть шлях до неї достатньо інтенсивно. Допити відбуватимуться майже щодня, за характером свідчень і агресивністю звинувачень можна зробити висновок, що не тільки зухвалими словами звертались до заарештованого, але запроваджували і більш сильні методи. Був же у слідчих досвід процесу СВУ, позаду кривавий 1937-й рік...

На звороті 43-ї сторінки 1-го тому Борисов уже фігурує як офіцер Білої (!) армії. Зазначено також, що Ю. Борисов виступав проти будівництва колгоспів, вважаючи їх нерентабельними,[56] вважаючи, що “советская власть неправильно делает, что отбирает землю у зажиточных единоличников-кулаков”.[57] Чи ж не йому, інженерові сільського господарства, глибоко розумітись на цих питаннях? “Виновним себя

признал", – констатує постанова від 3 серпня 1940 р.[58]– відповідь на скаргу Ю. Борисова, котрий у поданій скарзі "от ранее данных показаний отказался, мотивируя, что показания дал вынужденно".

"Учитывая, что Борисов является социально опасным, считаю решение Особого Совещания НКВД СССР правильным, а поэтому руководствуясь изложенным, –

ПОСТАНОВИЛ:

Жалобу БОРИСОВА Ю. Г. оставить без удовлетворения, надзорное производство по жалобе прекратить, о чем сообщить жалобщику и ЦК КПУ".[59] Це висновок прокурора відділу зі спецсправ Баскакова, затверджений заступником прокурора УРСР зі спецсправ Другобицьким.

Том другий справи містить заяву Віри Григорівни Рот (до одруження – Борисової), сестри Юрія Борисова з проханням про помилування брата. В ній, зокрема, вказується, що Юрій Григорович був "сослан на север в г. Пинегу".[60]

Відповіддю на заяву В. Г. Рот стала постанова відділу з нагляду за слідством в органах держбезпеки від 25 вересня 1958 р. радника юстиції Рябошапко: "Жалобу подала сестра осужденного Рот В. Г., которая, не приводя никаких данных о необоснованности осуждения в 1938 г. Борисова Ю. Г., просит рассмотреть дело о реабилитации брата. Жалоба гражданки Рот необоснованная и удовлетворению не подлежит".[61]

Стражденна душа Юрія Борисова дочекалася реабілітації лише 30–31 вересня 1989 р., завдяки Указові Президії Верховної Ради СРСР.

"Донна Ізидора" писатиме ще до Президії Верховної Ради СРСР [62] (арк. 29–30 слідчої справи І. Косач), до Надії Костянтинівни (очевидно, до Крупської, яка була ще жива на той час)[63] з проханням переглянути справу, з проханям про помилування.

"Мне пятьдесят один год, – говориться в листі до Крупської, – родители мои прогрессивно мыслящие люди воспитали всех своих детей одинаково в демократическом духе, а одну из моих сестер – покойную писательницу Лесю Украинку ценит вся советская общественность не только как талантливую писательницу, но и как гражданку, что отмечено советской печатью в августе сего года по случаю 25 годовщины со дня ее смерти".[64]

Чи читала цього листа Крупська, чи пробувала допомогти? Хто знає... А поки що сестра Лесі Українки знаходиться у таборі. "Ну, режим був, як у всіх таборах. Загальна робота всіх в'язнів була ліс пиляти, а були ще так звані "легкие работы". Тим, у кого виставлена третя категорія по стану здоров'я [...]. "Легкая" работа – то той остається в зоні, але мусить помити всі підлоги в канцеляріях, в тій Охрі – в охрані. А були ті підлоги навіть не фарбовані і навіть не стругані. Уявляєте собі, брудні, щодня їх треба було мити і щодня наносить води, самій натягати ту воду і мити піском і шарувать. Ну воно ввечері – болото там велике, сніг той розтає щодня. Як нам те сказали, то ми сказали, що ми можемо піти на "общие" роботи. І добре зробили! На тих "общих" ділять так напарників – не одна людина, а удвох пилку тую тягати. І мені попався такий прекрасний напарник – старший від мене, а сам він розкуркулений із Архангельської області, себто змалечку привичний до тієї роботи. То дуже велике значення має, що я властиво тільки повинна була підтримувати пилку, а він її направляв і тягнув. Ну то вже по десять годин на добу досить важко було, але порівнюючи з тими, кому довелося працювати з іншими напарниками, мені все-таки пощастило. Ніколи не було, щоб ми норми не виконали, а норми там страшенні – шістдесят кубометрів треба було за десять годин".[65]

"Повезло" їй ще в одному – особисто Ізидору Петрівну ніколи за роки ув'язнення не били слідчі чи наглядачі. Хоча вона нічим не була гарантована від насилля. І ця горда українка вирішила для себе: "[...] якщо будуть бити, то я перше, що буде під рукою..., то хоч кину в нього, бо все одно пропадать. І через те, як мене вводили до слідчого, то я завжди дивилась, де є що-небудь важке – яке небудь прес-пап'є важке, і я сідала так, щоб мені спідручно було. Я знала, що я не можу захиститися. Але я розраховувала, що хоч один раз бахну його".[66]

Ніякі клопотання вагомого результату не давали. "[...] вісім років на тому режимові ніколи не вижила б",[67] – свідчила І. Косач 30 квітня 1971 року. Допомогла щаслива випадковість. Тоді нарком освіти

України відвідав у Чернівцях Ольгу Кобилянську, а вона почала розпитувати про Старицьких, Косачів, давніх своїх київських друзів...

“На другий чи на третій день по поверненні до Києва цей самий нарком приїхав на мешкання до моєї сестри Ольги і почав цікавитися, в яких вона умовах побутових, чи, може треба мешкання (умови були досить погані – густонаселена комуналка з пацюками і вічним холодом. – *А. Д.*). Вона каже: “Мешкання мені не треба, хоч маю і погане. А от що сестра – ніяк не можу добитися перегляду справи”. – “Чого ж ви не клопочетеся про неї?” – “Так я клопочуся про неї, клопочуся з першого ж дня, коли вона була заарештована і за неї, і за її чоловіка клопочуся”. Так він каже: “Ну, знаєте, ви ще клопочіться”. Словом, так прозоро натякнув. Ну, вона пішла на другий день туди ж, куди й ходила, в прокуратуру, а тоді до Хрущова. І перед тим вона ходила до Хрущова, та перед його ясні очі не попала, а тільки з секретарем. А тут уже й Хрущов прийняв і сказав: “Посмотрим, посмотрим... Пересмотрим дело”.[68]

Зважаючи на можливий міжнародний розголос ситуації з родиною Лесі Українки, справу дійсно переглянули. Ізидору Косач-Борисову повернули до Києва. Але, на жаль, ніякої гарантії безпеки не було. Тим паче тоді, коли вже в час Другої світової війни молодший син Ольги та Михайла Кривинюків потрапив у фашистський полон, тікав і нелегально з’явився вдома у Києві. Тоді дві зболені сестри Лесі Українки зрозуміли, що, аби врятувати дітей і архів покійної Лариси, їм необхідно їхати з України. “Вони стали політичними емігрантами, як свого часу М. П. Драгоманов та свого часу УНРівська еміграція”,[69]– коментує ситуацію у своїх правках до тексту “Наша гірка дорога...” Ольга Сергієва, донька Ізидори, онука Олени Пчілки.

Десь у лавах Червоної армії воював Михайло Кривинюк-молодший, десь у Свердловську під колесами потягу 1 вересня 1944 р. загинув Михайло Кривинюк-старший. Спочила на німецькій землі після тяжкої хвороби, в глибокій ностальгії 11 листопада 1945 р. в таборі для переміщених осіб міста Аугсбурга Ольга Косач-Кривинюк. Шлях Ізидори Косач-Борисової з донькою й онуками простягся у США, де вона помре 12 квітня 1980 року. Василь Кривинюк житиме з дружиною Іриною в Канаді, рано й несподівано піде з життя у 1987 році. Нащадків по ньому не залишиться – виховував чужих дітей, для яких став батьком.

11 квітня 1989 р. прокуратура м. Києва переглядатиме слідчу справу Ізидори Косач-Борисової і за поданням старшого помічника прокурора м. Києва Л. М. Абраменка і начальника слідчого відділу УКДБ А. Ф. Берези заступник прокурора м. Києва В. І. Шевченко 17 квітня 1989 р. затвердить висновок, за яким “Косач-Борисова Изидора Петровна попадает под действие статьи 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года “О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов”.[70]

Подібний висновок бачимо ми у справі Юрія Борисова. Бачимо ми – чужі люди. А що ж сім’я? Чи має вона якісь пільги, чи одержала матеріальну компенсацію. На крайній випадок – чи попросили вибачення хоча б перед нею? Відповідь на це дає документ, за яким обвинувачення зняте через 52 роки після вироку. У графі “Данные о родственниках” написано – “не установлены”.[71] А “Принятыми мерами установить дальнейшую судьбу Косач-Борисовой И. Д. (так у тексті. – *А. Д.*) не представляется возможным”.[72] Невідомо ні працівникам прокуратури, ні навіть державної безпеки про те, що репресії загнали цю ніжну, глибоко інтелігентну українку далеко від рідної землі. Довгий час еміграційний комітет США відмовляв їй у візі за станом здоров’я, яке з’їли табори. І навіть тоді, коли їй врешті-решт вдалося прибути у родину доньки, “науковець з фізіології рослин мила посуд у невеличкому ресторанчику, згодом дістала легшу працю – вишивала серветки, подушки для української крамниці у Філадельфії. Жила разом з дочкою і трьома онуками надзвичайно скромно, але багатим духовним життям [...]”.[73]

Радянська влада, забравши у родичів Лесі Українки хату, спробувала зробити їх фактично бомжами, в’язнями, зрештою – переміщеними особами. У них спробували забрати не тільки маєтність, а й Україну, господарями й творцями якої вони були.

Україну десятиліттями забирали й у Лесі Українки, коли заборонялося публікувати “Бояриню”, статтю про Володимира Винниченка. Рясніли купюрами вірші, листи, спогади... Коли лише боротьба

літературознавців врятувала публікацію "Оргії" в ювілейному подарунковому виданні 1971 року. Коли навіть пошуки Лесі Українки та її побратимів на терені соціал-демократії вступали у неможливе протиріччя з тим марксизмом, який офіційно панував у СРСР. Цікаво було б дізнатись хоча б сьогодні ім'я того горе-літературознавця, який назвав Лесю Українку українською фашисткою і чим він підтвердив ту свою версію. І тих горе-методистів від освіти, які вилучили її ім'я і творчість зі шкільних навчальних програм напередодні Другої світової війни, коли загнали родичів письменниці до тюрем і таборів.

Годі тепера! Ні скарг, ані плачу,
Ні нарікання на долю, – кінець!
Навіть і хвилю ридання гарячу
Стримать спроможусь. Нестиму вінець
Той, що сама положила на себе.
Доле сліпая, вже згинула влада твоя,
Повід життя свого я відбираю від тебе,
Буду шукати сама, де дорога моя!
Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами,
Тихо відводжу обійми ясних моїх мрій.
Довго проводити буду сумними очами
Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій.

(Леся Українка **"Північні думи",** *1895 р.).*[74]

Трагедія цих людей була у тому, що вони мали достатньо здорового глузду і знань, аби зрозуміти те, що відбувалося в зраненому українському суспільстві, але не мали вони достатньо сил, не мали жодних можливостей, аби змінити щось у кривому дзеркалі буття. Нам, їхнім нащадкам, дано такий надзвичайний шанс, прислухавшись до Кассандри, підняти Україну з руїни. Чи ж стане для нас уроком чорний ворон біля дверей квартири Косачів?

---

[1] ЦДАГО України, ф. 263, спр. 58954.

[2] Диба А. Донна Ізидора з роду Косачів / А. Диба // Час / TIME.– 1996.– 12 квіт. – С. 12.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Леся Українка. Зібр. тв: у 12 т. / Леся Українка.– К., 1979.– Т. 12.– С. 397–398.

[7] Єрмоленко О. Матеріали про Михайла Драгоманова, Лесю Українку та Олену Пчілку у фондах музею М. Коцюбинського у Чернігові / До Міжмузейних літературних читань, присвячених 150-річчю від дня народження Михайла Драгоманова і 120-річчю від дня народження Лесі Українки / О. Єрмоленко // Машинопис.– 1991 р.

[8] Одарченко П. "...Я завдячую життям Лесі": Інтерв'ю з Ізидорою Косач-Борисовою / П. Одарченко. // Літ. Україна.– 1996.– 21 берез.– С. 6.

[9] Виступ А. Костенка на вечорі Михайла Косача у Будинку вчителя (Київ) – 1994. – 22 лист.

[10] Борисюк Т. Трагедія великого роду...; Диба А. Наша гірка дорога до Лесі Українки // Жіночий світ (Канада).– 1993.– Лип.–серп.– С. 4–10.

[11] Бесіди Алли Диби з Валентиною Болдиревою.

[12] Леся Українка. Зібр. тв.: у 12 т. / Леся Українка.– К., 1975.– Т. 1.– С. 131.

[13] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 4.

[14] Диба А. Побратим (М. В. Кривинюк) / А. Диба // Комуніст України.– 1991.– № 8.– С. 84–88; Борисюк Т. Трагедія великого роду...; Хорунжий Ю. З Лесиних ровесників і однодумців // Літ. Україна.– 1991.– 22 серп.– С. 7.

[15] Хорунжий Ю. З. З Лесиних ровесників і однодумців; Шалагінова О. Сестри // Київ.– 1992.– № 3.– С. 121–126.

[16] ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 40412, арк. 4.

[17] Там само, арк. 5–6.
[18] Там само, арк. 8.
[19] Там само, арк. 1.
[20] Там само, арк. 17.
[21] Там само, арк. 14а.
[22] Там само, арк. 17.
[23] Борисюк Т. Трагедія великого роду...
[24] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40412, арк. 16.
[25] Там само, арк. 10–12.
[26] Борисюк Т. Трагедія великого роду...
[27] Примітки і правки Ольги Сергієвої на машинописному тексті Алли Диби "Наша гірка дорога до Лесі Українки".
[28] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 17946, арк. 1, 2 та інші.
[29] Там само, арк. 19.
[30] Там само, арк. 1.
[31] Там само, арк. 10–11.
[32] Там само, арк. 12–13.
[33] Там само, арк. 3–4.
[34] Там само, арк. 4.
[35] Одарченко П. "...Я завдячую життям Лесі" / П. Одарченко // Літ. Україна.– 1996.– 21 берез.– С. 6.
[36] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 1.
[37] Цуркан В. І. Поет-правдолюб (Про Юрія Миколайовича Косача) / В. І. Цурка // Твоєму йменню вічно пломеніти: матер. наук. конф. до 125-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 24 лют. 1996 р.).– Новоград-Волинський, 1997.– С. 19.
[38] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 15.
[39] Там само, арк. 18.
[40] Там само, арк. 19–20.
[41] Там само, арк. 46.
[42] Одарченко П. "... Я завдячую життям Лесі" / П. Одарченко // Літ. Україна.– 1996.– 21 берез.
[43] Там само.
[44] Там само.
[45] Там само.
[46] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 26.
[47] Правка й доповнення О. Сергієвої на машинописному тексті А. Диби "Наша гірка дорога..."
[48] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40412, арк. 22 зв.
[49] Там само.
[50] Там само.
[51] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646: у 2 т.
[52] Там само, т. 1, арк. 1.
[53] Там само, т. 1, арк. 5.
[54] Там само, т. 1, арк. 3.
[55] Там само, т. 1. арк. 38.
[56] Там само, т. 1, арк. 18.
[57] Там само, т. 1, арк. 22.
[58] Там само, т. 1, арк. 43.
[59] Там само, т. 1, арк. 43.
[60] Там само, т. 11, арк. 6.
[61] Там само, т. 11, арк. 4.
[62] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 29–30.
[63] Там само, арк. 31–32.
[64] Там само, арк. 31.
[65] Одарченко П. "...Я завдячую життям Лесі" / П. Одарченко // Літ. Україна.– 1996.– 21 берез.
[66] Там само.

[67] Там само.
[68] Там само.
[69] Правки й доповнення О. Сергієвої на машинописному тексті А. Диби “Наша гірка дорога...”.
[70] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58954, арк. 9.
[71] Там само.
[72] Там само.
[73] Борисюк Т. Трагедія великого роду...
[74] Леся Українка. Зібр. тв.: у 12 т. / Леся Українка.– К., 1975.– Т. 1.– С. 125.

Борис ЛУЦКЕВИЧ[*]

МАРКО ЛУЦКЕВИЧ – НАЩАДОК КОЗАЦЬКОГО РОДУ

Марко Луцкевич. Точні дані про дату і місце народження втрачені. Зі свідчень родичів, народився 25 квітня (7 травня за новим стилем) 1882 р. в м. Ковелі. Закінчив Ковельське двокласне училище. Працював на Ковельській залізниці телеграфістом, а згодом черговим на станції Голоби. Навчався на вищих агрономічних курсах у Києві. Проживав та працював на Волині, був активним громадським діячем. У 1922 р. обраний депутатом до польського сейму. 27 квітня 1923 р. сейм позбавив Марка Луцкевича депутатського мандата за “антидержавні виступи”. Марко Луцкевич змушений був виїхати до Чехо-Словаччини. З 1924 р. проживає у радянській Україні, де плідно працював як агроном, письменник, публіцист. Він член Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК). Заарештований імовірно в 1934 р., подальша доля невідома.

Біографічних даних про Марка Луцкевича, як писав у 60-ті роки відомий канадський громадсько-політичний діяч, публіцист і письменник Петро Кравчук, немає.[1] Цьому значною мірою сприяла горезвісна політика “замітання слідів”. Десятиліттями на радянській Україні навіть згадка про нього вважалася крамольною. Тому тепер нам доводиться скрупульозно і виважено збирати матеріал з різних нечисленних джерел та часто вдаватись до споминів людей, які його знали.

Марко Луцкевич – нащадок давнього козацького роду. Його далекий предок, козацький полковник Василь Луцкевич, брав участь у поході Сагайдачного проти турків під Хотином 1621 р. (він же гетьман запорозький у 1620-х роках).[2]

Метричні записи про народження Марка Луцкевича не збереглися, документів про день і про рік його смерті теж немає.

Марко Луцкевич, за словами його молодшої сестри Серафими та дружини Ніни Євтушко (нині покійних), народився 25 квітня за старим стилем (7 травня за новим стилем) 1882 р. в м. Ковелі. Після закінчення Ковельського двокласного училища працював на залізниці спочатку телеграфістом, а потім черговим по станції Голоби. Через конфлікт з жандармом його звільнили з роботи, і він повернувся у Ковель, де працював на господарстві у батька Дениса. Був призваний в армію, брав участь у російсько-японській війні 1904–1905 років. Потім навчався на дворічних Вищих агрономічних курсах у Києві, після яких працював на посаді агрономічного старости в Камені-Каширському і Великій Глуші на Волині.

Як бачимо, середовище, в якому до Першої світової війни зростав, жив і працював Марко Луцкевич, сприяло тому, що він добре пізнав життя та побут населення Волинського Полісся. Він полюбив поліщуків, глибоко перейнявся їхніми негараздами і до останніх своїх днів був пристрасним поборником за кращу долю народу.

Уже тоді (до 1914 р.) на Волині знали М. Луцкевича як активного громадсько-політичного діяча. 1913 р. він на сторінках “Літературно-наукового вісника” опублікував свої “Етнографічні та економічні

[*] Луцкевич Борис Григорович, 1916 р. н. – племінник Марка Луцкевича (син його рідного брата Григорія), викладач мови та літератури, працівник Інституту післядипломної освіти вчителів, нині пенсіонер.

замітки про Полісся по річці Прип'ять". У грудневій книзі цього журналу між іншим читаємо і таке: "З весни минулого 1912 року мені довелося жити в найглухішому закутку Волинського Полісся – 75 верстов до залізниці повітового міста Ковеля...

Тутешні люди страшенно темні та затуркані, письменного трудно знайти. Досить того, що навіть волосний старшина скріплює ділові папери тільки печаткою...

Ніде так по Вкраїні не поширене знахарство, як на Поліссі. Тут що село – то знахар...

Люди страшенно бідують: свого хліба бракує, купити нізащо, бо заробітку на Поліссі нема жодного... От нехай проживе тут хто на двох десятинах, нехай прокормить поліщук себе та худібчину... А про сало тепер і не згадуй. Сало у таких бідолах хіба що тільки свячене...

Що не село – то молодих, дужих робітників виїхало в Канаду душ 20–30..."

Під час світової війни 1914–1918 рр. Марко Луцкевич мешкав у Ковелі, працюючи на ріллі батьківського господарства, і, коли обставини цьому сприяли, включався в громадсько-політичну роботу, зокрема брав активну участь в організації січовими стрільцями українських шкіл на Волині, створював осередки "Просвіти". За його ініціативою після поразки німецької армії в Ковелі на громадських засадах створили "сиротинець", тобто дитячий будинок для безпритульних. До речі, будучи депутатом польського сейму, він майже всю свою посольську зарплатню віддавав на утримання цих дітей-сиріт.

З перших днів захоплення Західної України польськими військами у 1919 р. окупанти постійно переслідували Марка Луцкевича. Незважаючи на це, 1922 р. його обрали депутатом польського сейму. На громадських вічах (мітингах) та із сеймової трибуни він гостро виступав проти окупації та антинародної політики польських властей. Його часто арештовували, кидали у в'язницю. Для прикладу наведу такий факт. 10 квітня 1923 р., коли після виступу на вічі М. Луцкевич прибув на станцію м. Луцьк, щоб від'їхати до Варшави, його прямо на пероні арештували, про що він сам розповідав так: "Схопивши мене від вагона, поліціанти закрили рота, очевидно, щоб не кричав, причому стиснули носа, що я не міг дихати, і так увесь час тримали, поки не доїхав до в'язниці (протягом 3 верств). Вже біля в'язниці я зовсім охляв і не міг іти. Поліціанти понесли мене на руках і в тюремному дворі кинули умисне на брук. Я був одягнений в кожух, і тому це не мало для мене можливих гірших наслідків і я стратив притомність. Прийшов я до себе в тюрмі й попросив води".[3]

27 квітня 1923 р. польський сейм своїм рішенням позбавив Марка Луцкевича депутатського імунітету за "антидержавні виступи" на масових зборах у Львові, Луцьку, Рівному, Холмі, Ковелі, за заклики не платити податків, не йти до польського війська тощо. У зв'язку з цим Остап Вишня написав фейлетон "Депутат на винос", супроводжуючи його коментарем з газет: "В польському сеймі відбулося урочисте засідання з приводу визнання Радою Послів східних кордонів Польщі. На засіданні був чужоземний дипломатичний корпус. Коли голова сейму Ратай оголосив про безумовне визнання Радою Послів східних кордонів Польщі, депутат української фракції Луцкевич крикнув: "Це сталося без згоди українського народу!". Слова Луцкевича викликали сильний шум на депутатських лавах. Луцкевич ще хотів щось сказати, але на нього накинулись депутати з групи "Пяст" та "Визволення" й почали його бити. Голова насилу відновив порядок, запропонував виключити Луцкевича на 30 засідань. Коли цю пропозицію було прийнято, Луцкевичу голова запропонував залишити добровільно зал засідань й заявив, що коли не виконає цього, то його насильно виведуть. Але Луцкевич залишився на своєму місці. Зчинився сильний шум. Голова оголосив перерву, під час якої сеймова варта підняла Луцкевича з лави й на руках винесла з залу засідань. У той же час декілька депутатів накинулися на Луцкевича й почали його бити".

Щоб уникнути арешту, судової розправи й довголітнього тюремного ув'язнення, Марко Луцкевич через вільне місто Гданськ виїхав до Чехо-Словаччини, а звідти 1924 р. перебрався в радянську Україну, де далі продовжував вести безкомпромісну боротьбу проти польських окупантів.

На сторінці 1386 тому 4 "Енциклопедії українознавства" написано, що Марко Луцкевич 1926 р. "був заарештований большевиками, помер на примусових роботах у Сибіру". Але це не відповідає дійсності. Бо 1924–1930 рр. – це період найвищого розквіту його творчих сил. Він плідно працює як агроном, письменник, публіцист, часто друкує в Україні і за кордоном, зокрема в Канаді, свої статті, нариси,

новели, оповідання, як-от: “Муха” (новела про народного месника Муху, який діяв на Волині на початку 1923 р.), оповідання про важкі умови життя волинян та сваволю поміщиків “Мати”, нарис про жорстокі катування політв’язнів у польській тюрмі “Нєх жиє...” тощо. Саме тоді він входив до складу найвищого органу державної влади УРСР в періоди між з’їздами рад – Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК).

Конфлікт Марка Луцкевича з радянськими владними органами вимальовується десь на початку 1930-х років. У своїх листах на Західну Україну він у завуальованій формі пише, що найперспективнішою системою господарювання на землі є скооперовані фермерство, бо великі сільські господарства не спроможні конкурувати навіть із дрібновласницькими. А двом підліткам – дітям свого покійного брата Григорія, котрих незадовго перед тим запрошував до Харкова на навчання, порадив припинити клопотання про виїзд, бо, мовляв, свого часу він сам зробив велику помилку, покинувши Західну Україну, де, незважаючи на переслідування і можливі довголітні ув’язнення, він би був набагато кориснішим для української справи. На стіні своєї квартири у Харкові, по вулиці Токовій, 2, на видному місці Луцкевич демонстративно повісив портретну фотографію себе разом з генерал-хорунжим петлюрівської армії Юрком Тютюнником і не знімав її до свого арешту.

Улітку 1934 р. Марко Луцкевич прислав родині свого покійного брата Григорія, яка тоді жила в Ковелі, листа, де, попрощавшись, повідомляв, що це його останній лист, бо над ним нависла загроза арешту: досить високого рангу партійний діяч обізвав його прилюдно шкідником, і у відповідь він, теж прилюдно, “побив йому пику”. Якщо ж дійде до арешту, то він, Марко Луцкевич, відмовиться від їжі й помре голодною смертю.

Невдовзі після цього Марка Луцкевича справді заарештували органи НКВС і він дійсно оголосив голодування. Щоправда, ще до арешту він встиг оформити в загсі розлучення з дружиною Ніною Євтушко і спровадити її на іншу квартиру, щоб захистити від можливих переслідувань.

Довго після арешту Марко Луцкевич у тюрмі не сидів. До його дружини Ніни Євтушко зачастили агенти НКВС, щоб вона організовувала свому чоловікові харчові передачі, бо здоров’я його і навіть життя під загрозою. Та все це швидко припинилось – ніяких передач Луцкевич не приймав, відвідини енкаведистів поступово рідшали і скоро зовсім припинились.

Відтоді про Марка Луцкевича ніхто більше нічого не чув, а Ніну Євтушко арештували як дружину “ворога народу”, і радянське “правосуддя” відміряло їй відповідну порцію років ГУЛАГу, без права повернутись до Харкова. У таборах вона перебувала до середини 1944 року.

Марко Луцкевич примножив славні волелюбні традиції своїх предків і, сміливо дивлячись смерті у вічі, пішов із життя в нерівній боротьбі за долю соборної України.

---

[1] Луцкевич М. // Жовтень.– 1964.– № 7.

[2] Грушевський М. Історія України–Руси.– Т. VII / М. Грушевський.– С. 473; Енциклопедія українознавства.– Т. 4.– Львів, 1994.– С. 1386.

[3] Українські робітничі вісті (Вінніпег).– 1923.– 12 трав.

Володимир ДЕНИСЮК

ЧЕРЕЗ ТЕРНИ...

(Ганна Жежко)

Ганна Юхимівна Жежко народилася 17 листопада 1901 р. в м. Турійську. З 1923 по 1925 р. була членом КПЗУ. У 1923 р. заарештована польською поліцією і засуджена на чотири роки. У 1925 р. звільнена за амністією із польської тюрми і нелегально перебралася до УРСР. Закінчила юридичний факультет Харківського інституту народного господарства. Працювала референтом-методистом

сектору кадрів ЦВК УРСР. Заарештована в 1937 р., засуджена "за контрреволюційну діяльність" Особливою нарадою при наркомі внутрішніх справ СРСР на 10 років позбавлення волі за ст. 54-6, ч. I, 54-10 КК УРСР. У 1945 р. за протестом військового прокурора при Прокуратурі СРСР постанову Особливої наради від 1937 р. відмінено, Жежко Г. Ю. звільнена. Працювала юристом у нотаріальній конторі. Видала поетичну збірку "Троянди за ґратами". Її поезії друкувалися у низці видань. Померла в 1972 році.

У шістдесятих – вісімдесятих роках ім'я поетеси Ганни Жежко було символом боротьби проти окупації українських земель, символом відданості соціалістичній ідеї. Автори низки публікацій, називаючи легендою її ім'я, підкреслювали сталеву волю, гарт бійця, професіоналізм революціонера, з одного боку, закоханість у поезію, ніжність – з другого. Та вони зовсім мало знали про справжні сторінки її гіркого, понівеченого польськими тюрмами і сталінськими концентраційними таборами життя. Про її поетичну творчість писали дослідження, але не відкривали завіси над найважчим періодом її буття. Вона пройшла справді тернистий шлях, свято вірячи в Україну, в добро, в піднесене поетичне слово.

Народилася Ганна Юхимівна Жежко в 1901 р. в древньому літописному волинському містечку Турійськ. Сім'я була великою – восьмеро дітей. Хоча батько й служив у земстві та мав постійну платню, однак у сім'ї всі працювали й знали ціну здобутому. В анкеті, яка зберігається в архівній справі, Ганна Юхимівна писала, що мама займалася сільським господарством і привчала нас шанувати працю.[1]

Освіту вона почала здобувати ще в Турійську, де в 1911 р. була двокласна школа. Та вихор Першої світової війни підхопив сім'ю Жежків і зірвав з рідної оселі. Всі вони з 1915 р. стали біженцями й опинилися в м. Коростишеві, нині Житомирської області. Батько багато працював, щоб утримувати численну родину. Водночас він намагався у той нелегкий воєнний час дати освіту своїм дітям. Ганна навчалася в жіночій гімназії, відзначалася здібностями до гуманітарних наук. У час революційної віхоли вона закінчує Коростишівську трудову школу, вчительські курси. Їй ще не було й дев'ятнадцяти, коли почала працювати вчителем Гашинської початкової школи на тій же Житомирщині.

Та думки про повернення у рідні місця не покидають батька, якого вражає важка недуга. Він прагне дістатися на рідні терени. Старші діти вже розлітаються з родинного гнізда. І ось у 1920 р. сім'я у Турійську, де деякий час була радянська влада, згодом – польська адміністрація. Через два роки не стало батька, залишилася мама. Їй довелося немало перетерпіти, аби прогодувати дітей. Ганна стає для мами першою помічницею.

Та її світогляд заполоняють ідеї соціальної рівності, боротьби за краще життя. У 1921 р. вона стає членом Української соціал-демократичної партії, про що свідчить довідка, яка зберігається в архіві.[2] До речі, її перебування у соціал-демократичному таборі раніше "не помічали", оскільки це був небажаний штрих у політичній біографії "незламної революціонерки". А Ганна проходила свій шлях сумнівів, пошуку. То був час, позначений революційною категоричністю. Багато людей вірили у побудову "нового ладу, нового суспільства", шукали однодумців, гуртувалися у різні партії, громади.

Згодом у своїй тюремній анкеті Ганна Жежко не згадує про цей період дотичності до Української соціал-демократичної партії. І це зрозуміло: у тих, хто її переслідував, виникло б ще більше запитань. Щоправда, згодом у виданій збірці "Троянди за ґратами" у передмові читаємо, що з ініціативи Г. Жежко організовано першу комуністичну молодіжну організацію на Волині, й цитуються її спогади, що цей осередок був створений у підпіллі. Далі – невелике уточнення-доповнення, посилаючись на слова Ганни Жежко: "... ми тоді не знали, що підпільної Комуністичної партії Західної України не існувало".[3]

В анкеті, заповненій у 1937 р., яка зберігається в особовій справі, зазначено, що з 1922 р. Г. Жежко є членом КПЗУ.[1] Таких розбіжностей у документах є декілька.

Ім'я Ганни Жежко увійшло в політичну історію Волині через організацію Перше травня 1923 року демонстрації-протесту проти окупації західноукраїнських земель. У Турійську проведено мітинг під червоними прапорами й антиурядовими гаслами, – доносив воєводі ковельський повітовий староста. Місцеві агітатори, – зазначається у цьому звіті, – розагітували і дуже настроїли місцеве українське населення до польської держави, закликали до повстання і революції, після демонстрації її організатори

36 Зам. 5156

були заарештовані дефензивою. Розпочалися допити, витончене знущання політичної поліції. Ганна Жежко була небезпечна для офіційних властей тим, що не тільки виступала проти них, а й закликала до зміни ладу, до об'єднання споконвічних українських земель.

Близько року тривало слідство. Разом із нею по справі проходили майже всі члени групи, у тому числі й молодший брат Всеволод. Судовий процес відбувся лише у травні 1924 р. Луцьким окружним судом Г. Жежко було засуджено до чотирьох років тюремного ув'язнення суворого режиму.[2] Іншим співучасникам вирок був дещо м'якшим – по два роки. Відбувала термін ув'язнення у Ковельській тюрмі. Умови перебування були жахливими. Згодом Г. Жежко напише, що вогкі стіни, сирість камери сильно підірвали її здоров'я.[3]

Навіть за ґратами Ганна Жежко не скорилася. Свій протест висловлювала поетичним словом. Її талановита душа й у тюремній безвиході знаходила простір для злету. Вишкрябувала вірші на стінах камери, згодом зуміла отримати олівець, папір. Полум'яні гнівні слова поезії лягали рівними рядками, вихоплювалися на волю. Майже сотню цих зойків душі, а також ніжних звірянь жінки читали не тільки у Волинському краї.

Тюремні стіни, ґрати, гнітять звиклу до волі, до сонця Ганну Жежко. Вона бореться, шукає виходу. Неодноразово звертається в судові інстанції, доводить, що ув'язнення незаконне. Її справа переглядається. Люблінський апеляційний суд виносить вердикт – зменшити термін ув'язнення до двох років.

У січні 1925 р. Ганна Жежко вже на волі, зустрічається з мамою, братами, сестрами. Її юна душа впивається струменем свободи, радості буття вільної людини. Вона збирає свої поетичні твори, створені у застінках, систематизує і знову поринає у революційну діяльність.

Подальша політична активність Жежко стає небезпечною. За нею встановлений постійний нагляд поліції. У будь-який час вона могла б знову бути заарештованою. "Окрім того, дворічне перебування у тюрмі, знущання настільки підірвали моє здоров'я, – згадує сама Г. Жежко, – що працювати я не могла".[4] Бути на утриманні своєї мами і родини було важко.

У кінці літа Ганна Жежко приймає рішення – емігрувати до радянської України. Щоправда, згодом вона писатиме в анкетах, що ЦК КПЗУ дозволив їй переїхати в УРСР.

Пізніше жорстоким чином підтвердилася небезпека репресій, що нависла над нею та її сім'єю. У 1927 р. польською поліцією був заарештований і засуджений на сім років брат Всеволод, а в 1937 р. за належність до КПЗУ ув'язнено ще одного її брата – Миколу.

На початку серпня 1925 р. Г. Жежко переїжджає у район радянсько-польського кордону, що тоді проходив біля міста Славути, нині Хмельницької області. Довго разом із провідником оглядали межі славутської дільниці кордону. Нарешті наважилась – і 19 серпня Ганна вже на радянській стороні.

В її біографічному нарисі, що вміщений у книжці "Троянди за ґратами", майстерно змальовано, як дівчина бігла до річки, промокла й нарешті побачила воїна з червоною зіркою... "То була воля!" – так завершується ця оповідь![5]

Та реальність була жорстокою. Після прибуття Ганни Жежко на заставу її заарештовують – на цей раз уже радянські органи.[6] Майже тиждень йшло встановлення особи й тільки після того Г. Жежко звільнили з-під варти.

Тепер, сповнена надії на краще, вона їде в тодішню столицю радянської України – місто Харків. Тут її зустрічають, допомагають, звертають увагу на підірване здоров'я, і вона проходить курс лікування. У 1926 р. Г. Жежко народжує сина Юрія. Її чоловік Петро Кравченко теж перейшов у 1925 р. кордон, однак згодом їхні шляхи розійшлися.[7] Збувається нарешті мрія Г. Жежко про вищу освіту. Її зараховують студенткою юридичного факультету Харківського інституту народного господарства. У 1930 р. отримує диплом юриста. Як одну із кращих випускниць, її рекомендують на роботу в апарат тодішнього уряду радянської України – Центральний виконавчий комітет (ЦВК) УРСР.

Майже сім років працює Ганна Жежко референтом-методистом сектору кадрів цієї поважної установи. Свій літературний хист вона вкладає у підготовку методичних посібників, матеріалів у газети. На своїй посаді проявляє ініціативу, енергію. Та дотичність до реалій життя на радянській стороні впливає

на її світогляд. Вона критично сприймає бюрократизм, жорстокість системи, починає негативно висловлюватися про деякі сторони радянської дійсності. Згодом у протоколах допиту один зі свідків покаже, що Ганна Жежко сказала, що в "СРСР робітників більше експлуатують, а зарплату вони отримують малу, ледь вистачає на сухий кусень хліба".[8]

Найбільш підозрілим для охоронців було те, що вона, яка раніше була в Компартії Західної України, не поновилась у Компартії України (більшовиків). На поставлене згодом запитання про причини її вибуття із КПЗУ вона пояснить: "...механічно вибула у зв'язку з хворобами батьків, народженням дитини",[9] а згодом – "...не отримала відповіді із представництва КПЗУ при ЦК КП(б)У, а потім захворіла".[10]

Ганна Юхимівна, зазнавши репресій польських окупаційних властей, вірила, що завдяки революції, соціалістичній ідеї можна побудувати нове суспільство. Вона боролася за цей новий лад, за радянську владу. Все це Г. Жежко стверджувала своєю працею. Її критичне сприйняття тогочасного світу спричинене можливістю порівняння двох систем, у яких вона перебувала у 20–30-х роках. Та вона, зрештою, хотіла бути Жінкою, Мамою, Людиною.

Запрограмована на викорінення всякого "інакомислення" система шукала нових жертв, нової крові. Під гострим мечем інквізиції падали невинні. Якщо на початку 30-х років ще була якась видимість судових процесів, то у 1937 р. вже реалізовувався звичний сценарій знищення інтелігенції, особистостей – усіх, хто мислив, говорив не так, як цього навчали ідеологічні канони.

Системі для її функціонування потрібно було більше викритих "ворогів народу", "шпигунів іноземних держав". Роздутий апарат репресивних органів вимагав для підтвердження ефективності своєї діяльності викриття нових ворогів, проведення нових процесів. Під особливою увагою НКВС перебував апарат державних органів. Ганна Юхимівна була особистістю, яка вирізнялася серед інших. Уже це небезпечно. Караючий меч системи падає й на неї.

Так долю Ганни Юхимівни вкотре спотворює репресивний каток. Надії на особисте життя, на творчість в одну мить перекреслюються.

Уночі 5 серпня 1937 р. візитери роблять обшук на квартирі. Здригаючись від переживань за маму, стримує сльози одинадцятирічний син. Пізніше про цю жахливу ніч розповість сама Ганна Юхимівна у написаному в концтаборі вірші "Тихше. Тихше. Спить дитина..." Оперуповноважена ІІІ відділу НКВС УРСР Фельдман у протокол обшуку вносить вилучені паспорт, листи та журнал за1926 рік.[11] Ці протоколи містяться у кримінальній справі № 4254 із архіву обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів УРСР. Тут же – постанова про арешт Жежко Г. Ю. "за активну контрреволюційну роботу за ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР"[12] і про поміщення її в Київській тюрмі.

Ознайомлення з протоколом допитів Г. Ю. Жежко, її свідчення, звинувачувальний висновок ніяк не дають відповіді на питання: що ж за "контрреволюційну діяльність" проводила ця жінка?

Вище уже згадувалося про її висловлювання у тісному колі, про яке доніс слідству один із співробітників Г. Жежко по відділу кадрів ЦВК. Інших свідчень у справі немає. Зате є звинувачення, що вона як референт, готуючи методичний посібник для голів сільських рад, "...випустила у розділі економічної географії її політичну частину".[13]

Читаємо далі протокол допиту. На запитання слідчого, чому виключила з тексту політичну характеристику СРСР, Ганна Жежко відповідає: "Я скорочувала стабільну програму лише з фізичної географії, а політичну частину географії я не складала й не скорочувала".

Отож, усе звинувачення розсипалося... Тому уже 17 серпня 1937 р. та ж оперуповноважена Фельдман "... знайшла, що арештована Жежко поряд з контрреволюційною агітацією проводила шпигунську діяльність на території СРСР на користь Польщі, а тому звинувачення перекваліфікували на ст. 54-10 і 54-1 а КК УРСР".[14]

Ось тут у матеріалах справи і випливає її нелегальний перехід радянського кордону, подія двадцятирічної давності, яка кваліфікується як злочинна. Для більшої переконливості у слідчій анкеті, яку заповнювала Ганна Юхимівна, у графі національність, де власноручно її почерком написано – "українка", перекреслено й вже іншим почерком і чорнилом написано – "полячка". Тепер її звинувачували, що

вона працює на польську розвідку, підтримує з цією метою зв'язки зі своїми рідними у Турійську. Однак знову ніяких конкретних фактів у матеріалах справи з цих питань немає. На всі запитання слідчого про так звану шпигунську діяльність Ганна Жежко дає категорично негативну відповідь.

Нічні й денні допити, тортури доводять молоду жінку до ще однієї трагедії. У справі містяться довідка із тюремної лікарні, яку ми наводимо без коментарів у перекладі з російської: "...Жежко Г. знаходилась в акушерському відділенні лікарні тюрми з 20 серпня по 29 вересня 1937 року у зв'язку із перерваною вагітністю. Були кровотечі з підвищеною температурою. 17 жовтня 1937 року".[15]

Відразу після арешту Ганни був підданий гонінням і репресіям її чоловік Перешивайло Костянтин Іванович, який працював в організаційному відділі того ж ЦВК УРСР. Уже 9 серпня 1937 р. відбулися збори колективу ЦВК. На них слухалося питання "про підривну діяльність фашистської розвідки в СРСР та завдання боротьби з ними".[16] У рішенні зборів визнано виступ К. Перешивайла, який став на захист Г. Жежко, "політично шкідливим і таким, що є наклепом на славні органи "пролетарської диктатури – НКВС". Далі вирішили – покарати Перешивайла за його "зв'язки з ворогом народу".

Чистки в апараті ЦВК активізувались. Уже 26 серпня 1937 р. відбулося засідання парткомітету ЦВК УРСР. На цьому зібранні функціонерів постановили негайно "зняти з роботи в апараті таких підозрілих осіб, як Жежко".[17]

Щодо самої Ганни Жежко, то після її виходу із тюремної лікарні нашвидку складається звинувачувальний висновок, у якому сказано, що вона "нелегально, за підозрілих обставин, перейшла кордон у 1925 році, підтримувала листування із родичами в Польщі..., проявляла незадоволення існуючим ладом у СРСР..., поширювала наклепи про експлуатацію трудящих у Радсоюзі..., вихваляла фашистський режим у Польщі..., перекинута на Радсторону для шпигунської роботи".[18] Постановою Особливої наради при Народному комісаріаті внутрішніх справ СРСР 28 жовтня 1937 р. Жежко Ганну Юхимівну за "контрреволюційну діяльність" запроторюють у виправний трудовий табір на десять років.

Жінка навіть не могла передбачити цього у жахливому сні. Її, яка боролася за радянську владу, вже відбувала за це покарання у польській тюрмі, та ж влада кидає за ґрати і в сибірський концентраційний табір без слідства, без підтверджуючих фактів, без суду. Її серце краяв біль за сина. Добре, що знайшлася сестра Тетяна на Вінниччині, яка, хоч і була інвалідом, без ніг, але взялася за виховання дитини, замінивши йому маму на довгі роки.

Холодний товарний вагон повіз Г. Жежко із такими ж безневинними жертвами режиму в далекий Сибір. Колючий дріт Яйського концентраційного табору в Новосибірській області обкрутив її душу і серце. Важко працюючи, з підірваним здоров'ям, вона шукала іскорки радості у поезії. Згодом тюремні вірші були зібрані у рукописну книжку під назвою "Паморозь". Ці поезії об'єднанні ностальгією за життям на волі, смутком за Україною, тугою за близькими, за втраченим. В одній із них звучать слова:

Іди та взяти не забудь
З собою клаптик неба
І грудочку рідної землі...
Маленька грудочка землі
За рідну стане маму.

Зокрема, у вірші "Мені б ковіньку та грошей трішки..." вона змальовує героїню – дочку України, куди б "вона полетіла", "пішла пішки". В іншому вірші "Сто поезій" Г. Жежко зобразила перевезення засуджених у Сибір вагонами для худоби, в жахливій тісноті:

В такт світло коливається,
Одне життя кінчається,
А другого нема.

У циклі поезій "Сибірська казка" вона говорить про зазнану нею жорстокість: *"Мене ломили, я біль відчула..."*

Згодом дослідник творчості Ганни Жежко волинський науковець Володимир Кащенюк підготує низку статей про її поетичний доробок тюремного періоду.[19] У цих дослідженнях, опублікованих у районній, обласній пресі, підкреслювалось, що у своїх віршах поетеса сміялася над "...блазнями" із середньовічною, примітивною психологією руйнівника чужих доль, показала звиродніння людської сутності під тиском тоталітарної системи.

Ганна Юхимівна Жежко відчула на собі підступність людців, які перетворилися на донощиків. Хаос нищення людської особи особливо підкреслений у вірші "Маскарад". Підлість і дволикість прислужників жорстокої влади змушує інших здригатися, шукати порятунку, причаїтися:

Одягли люди маски.
Обличчя
машкара приховала
огидні...
Що ти скажеш?
Двадцяте століття...
Маски... Маски...
Обличчя не видно.

У таборі в роки воєнного лихоліття Ганна Жежко разом з іншими бранками шила одяг для червоноармійців. Ця праця була виснажливою, бо намагалися відробляти щодня по декілька змін, – згадує вона у своїх спогадах. Працювали не тільки, щоб допомогти іншим, але й щоб вижити в жахливих умовах. Ці думки вона передавала у вірші "Темно-зелена гімнастерка".

Г. Жежко з оптимізмом сприйняла перемогу над фашизмом. У цей час у її самописному збірнику з'являється вірш:

Наш перший тост – за Перемогу!
Ми й звідсіля – нога у ногу –
Йдемо з братами по війні.

Важкі думки про особисту недолю не залишають її ні вдень, ні вночі. Вона живе надією, що рано чи пізно розберуться із несправедливістю.

Щоправда, після перемоги 1945 року багато хто сподівався пом'якшення режиму.

Нарешті Ганна Юхимівна зважилася. 8 липня 1945 р. вона пише листа на ім'я Головного військового прокурора СРСР. Уже в перших рядках виливає свій біль: "Я не можу зрозуміти, для кого і для чого потрібні нічим не викликанні людські страждання. Вісім років я знаходжуся в ув'язненні і кожен день незмінно прокидаюся із одним і тим же важким питанням – за що?.. За що мене позбавили свободи? Я не злочинець, і походжу із чесної радянської трудової сім'ї... Без суду і слідства... мене позбавили волі на 10 років..."[20]

Цей зойк душі невинно репресованої, на її щастя, почули. Розпочалося нове слідство. Ще в 1941 р., після встановлення радянської влади в Західній Україні, були допитані брати Ганни Жежко.[21] Протоколи цих допитів зберігаються у справі. Вони підтвердили все, що відстоювала їхня сестра. Тут же, у справі, є повідомлення, що брат Всеволод, який був ув'язнений у свій час дефензивою, воював на фронті, загинув смертю героя у 1942 році.[22]

Розпочалися пошуки і допити інших свідків. Той же Г., що давав свідчення у 1937 р., вже у 1945 р. заявив, що про антирадянську діяльність Жежко йому нічого невідомо, а свої попередні свідчення він заперечує, мовляв, такого не говорив, а підписав протокол без ознайомлення з його змістом.[23] Отож! Виявляється, що єдине звинувачувальне свідчення, на якому трималася ця справа, було сфальсифікованим! Хоча питання все-таки залишилося: як же так не читав, адже підпис стоїть чіткий на протоколі допиту 1937 року? Але обставини змінилися.

Знову матеріали справи розглядає Особлива нарада. Тепер це вже як протест військового прокурора СРСР із архівно-слідчої справи № 754983 на засуджену Жежко 29 грудня 1945 р. приймається рішення: постанову Особливої наради від 28 жовтня 1937 р. відмінити, справу провадженням припинити, з-під варти звільнити.

Нарешті Ганна Юхимівна на довгоочікуваній і вистражданій волі, з 1946 р. вона в Україні.

Про пережитий біль і страждання Г. Жежко мовчить. Про це говорять її поезії. Навіть близьким вона не про все розповідає. У той час на такі теми не прийнято було вести розмови. Г. Ю. Жежко знаходить роботу і працює за своєю спеціальністю – юристом в одній із нотаріальних контор, деякий час – в юридичній консультації. Разом зі своїм чоловіком Ф. М. Покровським вони облаштовують життя. Згодом побувала Жежко на рідній волинській землі, постійно листувалася із земляками.

У 50–60-х роках листується з учнями Турійської середньої школи, з молоддю навчальних закладів інших волинських міст. У цих листах постійно проводилася думка: за щастя, за волю потрібно боротися. Г. Жежко переконана: час покаже своїх героїв і своїх страждальців. Тепер це звучить уже гостро й актуально.

У 1968 р. в київському видавництві "Молодь" виходить друком збірка поезій Ганни Юхимівни Жежко "Троянди за ґратами". Книга згодом удостоюється обласної комсомольської премії імені О. Гаврилюка. Відомий український літературознавець Микола Дубина відзначив у поезіях Г. Жежко граничну щирість, відданість правді життя. Він підкреслює, що "за тяжінням до певних барв, кольорів, епітетів, образів, тем, за інстинктивними пристрастями.., за характерними прикметами стилю Ганна Жежко кликала до шляхетності і сама була шляхетною, оспівувала любов – і сама була переповнена любов'ю; закликала до мужності – була надзвичайно мужня..."[24]

Відзначив поезії Г. Жежко і волинський письменник Петро Мах.[25]

Багато її віршів залишилося неопублікованими й зберігалися у родини. Згодом із ними ознайомилися після опублікування у місцевій пресі. Деякі її поетичні твори публікувалися у центральних українських виданнях.

Поезії Ганни Жежко не розгорілися у велике творче полум'я, – відзначали сучасники. В історії української літератури її доробок займає скромне місце, але він значимий відображенням епохи, історичним свідченням пережитого.

Її життя було калічене тюрмами, концентраційними таборами. Зазнавши жахливих ударів долі, випила гірку чашу бідувань. Та була вона завжди працелюбною і скромною, чуйною до оточуючих людей. Здоров'я її підірване знущаннями і каторжними роботами. У березні 1972 р. Ганни Юхимівни не стало. Похована у Києві на Байковому кладовищі поруч із чоловіком.

Постать Ганни Юхимівни Жежко вимальовується неоднозначно. Та вона ввійшла в історію Волині як мужня жінка, талановита поетеса, яка відстоювала ідеї добра, справедливості й жорстоко була покарана тією системою, за яку боролася. Г. Жежко, будучи членом КПЗУ, але згодом не захотіла відновлюватись у Компартії більшовиків, критично сприймаючи її реальну практику. Поетеса вірила в Україну, її народ і всіх закликала до цього. Без сумніву, її скромне поетичне слово живе і житиме. На слова її поезій звучать пісні. Ганна Жежко залишається у пам'яті нащадків поетесою, поборницею справедливості.

---

[1] Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 57022, арк. 23.

[2] Там само, арк. 51.

[3] Жежко Г. Троянди за ґратами / Г. Жежко.– К., 1968.– С. 7.

[1] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 57022, арк. 6.

[2] Там само, арк. 51.

[3] Там само, арк. 21.

[4] Там само.

[5] Жежко Г. Троянди за ґратами...– С. 11.

[6] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 57022, арк. 21.
[7] Там само, арк. 24.
[8] Там само, арк. 31.
[9] Там само, арк. 6.
[10] Там само, арк. 22.
[11] Там само, арк. 5.
[12] Там само, арк. 1.
[13] Там само, арк. 32.
[14] Там само, арк. 12.
[15] Там само, арк. 15.
[16] Там само, арк. 17.
[17] Там само, арк. 16.
[18] Там само, арк. 37–39.
[19] Кащенюк В. Повернення // Рад. Волинь.– 1991.– 16 листоп.; До ювілею поетеси-землячки // Народне слово.– 1991.– 14 листоп.; Ганна Жежко на сторінках лівої канадської преси // Ленін. правда.– 1991.– 9 лип.
[20] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 57022, арк. 47.
[21] Там само, арк. 18.
[22] Там само, арк. 42–46.
[23]Там само, арк. 48.
[24] Дубина М. Г. Жежко // Світязь: літ. зб.– К., 1992.– С. 110.
[25] Мах П. Троянди за ґратами // Літ. Україна.– 1968.– 9 квіт.; Яблуневий цвіт // Рад. жінка.– 1967.– № 11.– С. 6–8.

Микола ДЗЕЙ

ДОЛЯ ВАСИЛЯ МОХНЮКА

Василь Юстимович Мохнюк народився у м. Любомлі 13 липня 1885 р., у селянській родині. Навчався у місцевому сільському двокласному училищі, працював обліковцем у приватному банку м. Смоленська. З 1916 р. призваний на дійсну військову службу, до кінця Першої світової війни перебував на Ризькому фронті. З 1923 р. посол до сейму, організатор першого українського споживчого кооперативу "Самопоміч" у м. Любомлі. Репресований у 1929 р. за належність до КПЗУ, утримувався у Луцькій в'язниці. Через відсутність переконливих доказів суд не визнав Василя Мохнюка винним. 24 грудня 1939 р. заарештований співробітниками Любомльського райвідділу НКВС за приналежність до ОУН. З Ковельської в'язниці переведений до Луцької. Подальша доля невідома. 13 квітня 1940 р. родина Василя Мохнюка вислана в Кустанайську область. Постановою УКДБ при Раді Міністрів УРСР у Волинській області від 18 жовтня 1946 р. кримінальна справа на Василя Мохнюка припинена через відсутність складу злочину.

13 липня 1885 р. на Завальській вулиці, що на околиці міста Любомля, в селянській родині народився Василь Мохнюк. В сім'ї Юстима Івановича і Олександри Іванівни (дівоче прізвище Віхрук), крім Василя, було ще четверо менших дітей: Олександр, Марія, Стефанида і Зінаїда.

Дитинство Василя було таке ж босоноге, як і в інших хлопчаків околиці, сповнене інколи веселих забав і невинних витівок на болотистих вулицях. У дев'ять років вступив до місцевого сільського двокласного училища, де навчався протягом п'яти років. Заняття тривали щодня по чотири години, по суботах вивчали Закон Божий. Серед предметів, які вивчав тоді Василь Мохнюк, були російська мова, церковнослов'янське читання, арифметика, геометрія, російська історія, географія, чистописання, креслення і малювання, природознавство і співи. В 1910 р. Василь закінчив цей навчальний заклад і дістав змогу працювати на залізниці конторником або телеграфістом. Одначе ще рік відвідував училище, аби поглибити знання – мріяв продовжити освіту.

У 1911 р. він залишив рідну домівку і поїхав на запрошення свого шкільного товариша Василя Мусієвича в м. Смоленськ. Там Василь влаштувався обліковцем на роботу в один з приватних банків міста. Пізнаючи тонкощі роботи з фінансами, він наполегливо займався самоосвітою.

В 1916 р. Василя Мохнюка призвали на дійсну військову службу. Військову повинність він відбував у місті Новий Петергоф поблизу Санкт-Петербурга. Його високий інтелектуальний рівень і чудовий почерк царські офіцери оцінили відразу ж. Мохнюка переводять у штабну канцелярію. Отож, до кінця Першої світової війни Василь перебував на Ризькому фронті.

З наближенням військових дій у 1916 р. родина Мохнюків була змушена з Любомля евакуюватись у м. Новомосковськ Катеринославської губернії. Коли вони повернулись на батьківщину восени 1919 р., від рідної хати залишився тільки комин. Тому пішли жити усією родиною до сусіда – Дмитра Нащоцького. А до хліва, що вцілів, добудували кімнату, куди невдовзі перебрались і де незабаром родину спіткало велике горе – на десятому році життя від черевного тифу померла найменша донька Зіна. Не минуло і місяця, як за одну ніч, 23 листопада 1919 р., помирають від тифу мама – Олександра Іванівна і її рідний брат – Дементій Іванович Віхрук. На руках батька лишились дві дівчини на виданні...

Змучений фронтовими подіями, Василь Мохнюк, повертаючись додому, зупиняється в Житомирі у родича. Але, як писала Леся Українка, "рідний дим солодший за меди". Отож, Василь поспішає в рідне місто, де з молодим запалом поринає в громадське життя.

У 1922 р., після виборів, в окремих гмінах було створено повітове самоврядування. 29 січня відбулось його перше організаційне засідання під головуванням тогочасного керівника повітового уряду пана Яна Емерика. До складу першого сеймику ввійшло 18 чоловік з різних населених пунктів Любомльського повіту. До повітового уряду обрали шість його членів. Серед них були Василь Мохнюк, Володимир Зельчук, Василь Булавка з Любомля, а також Наум Вихор з Полап, Францишек Когуцяк з Ягодина і Микола Ренда з Куснищ. Василь Мохнюк залишився у складі сеймику і після повторних виборів членів уряду 9 січня 1923 року. Разом з ним тут працювали Костянтин Кампіоні, Віктор Тиновський, Костянтин Яцина з Любомля, ксьондз Каспер Волбоський з Острівка й Афанасій Острейко з Шацька. Останній відмовився від мандата і замість нього обрали Василя Трофимовича з Любомля.[1]

Василь Мохнюк прагнув до справедливого і якнайшвидшого вирішення проблем любомльчан, а у вільний час його можна було зустріти у товаристві Оксани Ужвій – молодшої сестри відомої драматичної актриси Наталії Ужвій та милої і гордовитої Фані Оліферович. Саме вона запала в серце Василя. Вони зналися ще зі школи, щоправда, Фаня була на три роки молодшою.

(Василь і Фаня одружаться в лютому 1924 р., коли він стане послом сейму. У них народиться двоє дітей: у 1924 р. син Олексій, у 1928 р. – донька Лариса. А його колега, також посол сейму Андрій Братунь з Горохова одружиться з Оксаною Ужвій і у них народиться син Ростислав – у майбутньому відомий український поет і громадський діяч. У 1927 р. колеги-посли показуватимуть столицю Польщі – Варшаву Наталії Михайлівні Ужвій, яка приїде в гості до батьків у Любомль з радянської України...).

На 5 листопада 1922 р. були призначені нові вибори до сейму і сенату, перші після прийняття 7 березня 1921 р. Конституції Польщі.[2]

Вибори пройшли організовано. Національні меншини – українці, білоруси, євреї, німці – створили спільний блок під гаслом національної єдності, не розбиваючись ні на які групи і партії, щоб здобути якомога більше голосів виборців. Голосували за списки, а не за окремих кандидатів. У списку відповідно до кількості населення кожної нації вміщено було відповідне число кандидатів. Незважаючи на агітацію проти списку № 16 (Блок національних меншин) з боку поляків, які мали в руках практично всі засоби масової інформації, блок здобув на Волині всі мандати (з 21 українцям дісталося 16). У 1922 р. до польського парламенту від Волині не пройшов жоден поляк.[3]

У 1923 р. склали свої повноваження два волинських посли: Микола Пирогов з Ковеля і Василь Комаревич з Володимир-Волинського.[4] Були призначені нові вибори. В Ковельському виборчому окрузі, куди входив і Любомльський повіт, зареєструвався кандидатом у посли від Блоку національних меншин Василь Мохнюк. Кандидат і його прихильники працювали активно. Двері хат майже не зачинялися:

агітували за свої програми красномовно і переконливо. Люб'язно просили голосувати за той номер, під яким зашифрований саме їхній кандидат. Навіть на наступних виборах деякі багаті кандидати використовували у своїй передвиборній агітації кольорові поштові картки, надруковані ще в дореволюційний період, з чудовими українськими типажами і краєвидами, роздаючи їх людям. На листівках було проштамповано чорнилом текст: "Голосуйте на список № 37 українських селян, робітників і трудової інтелігенції". І за увесь передвиборний період таких номерків збиралось кільканадцять. А людині належало вкинути до скриньки той, якому вона найбільше симпатизує.

Замість вибулого посла Пирогова люди обрали любомльчанина Василя Мохнюка, який свою діяльність у сеймі розпочав досить активно. Невдовзі, 22 лютого, він разом з послами Хомою Приступою, Андрієм Пащуком з Луцька, Йосипом Скрипою із Замостя і Яковом Войтюком з Холма створюють Український посольський клуб Соціал-демократичної партії (УСДП).[5] Членами клубу стають 20 українських послів (з них 12 – волиняни) і шість сенаторів, серед яких п'ятеро були волинянами. Головою Українського посольського клубу обирають адвоката з міста Ковеля Самійла Підгірського.[6]

У молодій Польській державі, що робила спробу йти шляхом демократизації, на початку двадцятих років посли і сенатори стали шанованими людьми, до їх запитів прислухалися. Адже це був перший парламент після більш як столітнього поневолення Польщі Російською імперією. Члени парламенту користувалися правовим імунітетом, їх не могли просто так затримати чи заарештувати.[7] Але опозиція знаходилася у меншості, тому бунтівного парламентаря більшість могла в потрібний момент позбавити посольського мандата.

7 листопада 1924 р., у річницю Жовтневої революції, чотири посли Українського посольського клубу (УСДП) А. Пащук, Х. Приступа, Й. Скрипа, Я. Войтюк – приєднуються до двоособової групи послів С. Круліковського і С. Ланцуцького ("Звйонзек пролетаріату польських міст і сіл") і утворюють комуністичну посольську фракцію. Головою став С. Круліковський, секретарем – Й. Скрипа. У день утворення фракції посол Й. Скрипа виголошує заяву: "...З ціллю об'єднання комуністичних сил для боротьби з капіталістично-поміщицькими рядами і з метою поглиблення перемоги робітників і селян над їхніми класовими ворогами, Український посольський клуб Соціал-демократичної партії з сьогоднішнього дня об'єднується в Комуністичну фракцію посольську зі "Звйонзкєм пролетаріату польських міст і сіл" в одну ідею. В одну згуртовану волю..." Навколо Комуністичної посольської фракції почали об'єднуватися різні ліві сили в сеймі. Але і в самому складі фракції проходили весь час зміни особового складу, викликані репресіями.[8]

І хоча четверо послів відійшли від Українського посольського клубу, він працював і надалі. Немало запитів адресувалося до сейму у співдружності з Білоруським клубом, Жидівським колом, Клубом німецького об'єднання, білоруською "Громадою", Незалежною селянською партією, Комуністичною посольською фракцією, тобто колишнім Блоком національних меншин...

Василь Мохнюк поставив свої підписи під запитами про ревізію політичних процесів у країні від 31 січня 1924 р.,[9] про торгівлю з СРСР від 29 січня того ж року,[10] про боротьбу з кризою в господарстві та економіці країни,[11] про матеріальне забезпечення робітничої молоді на випадок безробіття,[12] про жорстокі мордування дефензивою інакодумців, що мали місце в різних воєводствах країни,[13] про створення комісії для розслідування фактів провокацій поліції проти робітничого руху в Польщі,[14] про закриття політв'язниці в Святому Хресті,[15] про організацію українського, білоруського, єврейського і німецького шкільництва, а також у справі скасування розпоряджень, які гальмують розвиток культури цих народів від 25 листопада 1925 р.,[16] про негайний початок боротьби з дороговизною від 18 грудня 1925 р.,[17] про утримання від будь-яких видів підвищень квартирної плати, а також звільнення від цього безробітних від 30 грудня 1925 р.,[18] про притягнення до кримінальної відповідальності уряду, винного в кривавій розправі над безробітними у Стрию 31 березня 1926 р.,[19] про негайну амністію політичних в'язнів.[20]

На особливу увагу заслуговує запит Василя Мохнюка до міністра земельних реформ, землеробства і державного майна з приводу відбирання землі у селян і розподілу її між осадниками в Любомльському повіті від 10 квітня 1924 р.: "Малоземельні і безземельні селяни на українських землях, включених до

Польської республіки, знаходяться нині в жахливому становищі. Весь державний господарський тягар, покладений на них польським урядом у формі різного роду податків і данини, зруйнував і без того злиденний їх маєтковий стан, а уряд зовсім не відчуває обов'язку прийти на допомогу. Систематично запроваджувана колонізаційна політика на українських землях є яскравим доказом того, що польський уряд вбачає дві категорії населення. Одна з них користується величезною державною допомогою, а друга – в цім випадку українське й інше місцеве населення – несе лише тягарі і замість цього, крім політичного і соціального, культурного утиску, від уряду абсолютно нічого не одержує. Українські села, зруйновані внаслідок військових дій, до цього часу не відбудовані. Водночас колоністи отримують і землю, і будівельні матеріали.

Парцелюються не лише поміщицькі землі, але й відбираються у селян ті церковні землі, якими вони користувалися протягом передвоєнних років.

Між іншим, селяни села Запілля Любомльського району на Волині пишуть, що 130 десятин церковної землі села Запілля, які знаходились в користуванні селян, поділено між осадниками, тільки 33 десятини залишено місцевому священику... В справі цих 130 десятин селяни села Запілля звернулися до Земельного управління, де їм пообіцяли, що взамін вони одержать луки на віддалі 20 верст від Запілля. І це робиться лише для замилення очей, бо згадані болотисті луки не мають ніякої вартості і не можуть бути використані. Коли взяти до уваги, що кожний осадник у селі Запіллі одержав по 20 десятин землі, крім того, частину церковного лісу, то мусимо ствердити, що обіцяне наділяння луками селян села Запілля є, звичайно, насильством...

Другий факт. У селі Городно гміни Головно Любомльського повіту селяни користувалися в передвоєнні роки землею генерала Сухомлинова. Коли генерал продав свій маєток Селянському банку, то і в той час користувалися селяни цією землею за невисоку оплату банку. Земля ця тепер поділена між осадниками, причому інтереси місцевого населення не були взяті до уваги і обіцяної їм десятипроцентної розпарцельованої землі не дали, бо вся земля була поділена вже між осадниками. Крім цієї землі, розподілено між колоністами і церковну землю, забуваючи про те, що місцеве населення знаходиться в жахливому становищі...

По вищевикладеному підписані запитують міністра:

1) чи відомі йому вказані факти;

2) чи буде звернута увага при парцеляції поміщицьких і церковних земель на інтереси місцевого населення;

3) чи буде припинена парцеляція 72 десятин і 720 сажнів землі, яка є власністю села Городно;

4) чи буде виданий наказ про заборону нищення колоністами церковних лісів.

Інтерпелянт Мохнюк і п'ятнадцять інших".[21]

Під час посольської діяльності Василю Мохнюку доводилося, крім виступів та запитів, виконувати й інші правозахисні функції. Якось популярний у 20–30 роках Любомльський український аматорський гурток надумав ставити п'єсу "Батраки", але місцева влада заборонила цю постановку. Ображені актори звернулися до посла. Повернувшись з Варшави, Василь Мохнюк віддав аматорам п'єсу з печаткою державного цензора і дозволом на постановку.

У 1925 р. Василь Мохнюк сприяв створенню у Любомлі першого українського споживчого кооперативу "Самопоміч". У цей час кооперувалися в місті та повіті переважно поляки та євреї. Установчі загальні збори членів-основоположників Любомльського українського споживчого кооперативного товариства відбулися 12 лютого 1925 р. на Бисилівській (нині Шевченка) вулиці, у будинку Степана Мохнюка. Присутні – 28 осіб – головою зборів обрали Якова Смітюха, заступником Василя Трофимовича, а секретарем – дружину Василя Мохнюка – Афанасію Агафонівну. Але утворити українську кооперацію виявилося не так просто. На шляху стояли різні бюрократичні перешкоди. І тільки 6 листопада 1927 р. вона була створена під новою назвою "Сила". Протягом майже трьох років, що передували створенню кооперації, Василь Мохнюк провадив листування з різними державними установами Луцька та Львова. З допомогою львівського Ревізійного союзу українських кооперативів у Любомлі влаштували безкоштовні десятиденні кооперативні курси, які зацікавлені мешканці відвідували з 20 по 30 грудня 1927 року.

Курси разом з іншими закінчили і Василь Мохнюк та його дружина. Вони орендують приміщення на площі Ринок, 39 і засновують від Української кооперативної спілки книжковий магазин під назвою "Наша культура". Це був чи не єдиний магазин у місті, де можна було придбати літературу українською мовою, газети, листівки, канцелярське приладдя. Подружжя виконувало замовлення на різного роду підручники, каталоги та іншу літературу.

Авторитетні українські посли не були всесильними. У 1926 р. в Любомлі заарештували трьох євреїв Кагана Лейбу, Рубінштейна та Татса за приналежність до КПЗУ. Під час судового процесу над ними у лютому 1927 р. в Луцьку послам Василю Мохнюку та Самійлу Підгірському не вдалося захистити звинувачених.

Після розпуску сейму 28 листопада 1927 р. Василь Мохнюк склав свої повноваження посла й одразу ж у книгарні та помешканні Мохнюків поліція провела обшуки. Наступного року разом з місцевою підпільною організацією "Повітком КПЗУ в Любомлі" і колишнім послом Андрієм Братунем на території міста і повіту вони проводили агітацію за кандидатів у посли від партії "Сельроб" – правих, за список № 8. Польська влада на це відреагувала негайно – у засобах масової інформації на Волині з'явилася поштова листівка, на якій було зображено дві хати – одна старенька, розвалена, а друга – нова. Під ними стояв підпис: "Отож, не дивно, що колишні посли з "16" розпинаються знов про мандати. Повища фотографія представляє нам, як посол Мохнюк мешкав до мандату і по мандаті посольському". Незважаючи на провокації, підсумки виборів показали, що за "Сельроб"–правицю подано 217 тисяч голосів, за "Сельроб"– лівицю – 160 тисяч (разом з анульованими голосами). Саме на Волині "Сельроб" добився найбільшого успіху, залишивши позаду всі інші українські партії".[22]

У 1929–1930 рр. в місті і повіті відбулися масові арешти і обшуки членів і симпатиків організації "Повітком КПЗУ в Любомлі". До кримінальної відповідальності під час двох процесів притягнуто 54 особи. Серед заарештованих були брати Василь та Олександр Мохнюки. За рішенням окружного суду в Луцьку за приналежність до КПЗУ їх запроторили до Ковельської в'язниці. Та незабаром, під час слідства, перевели до Луцької тюрми.[23]

Збереглися дві поштові картки і лист, який Василь Юстимович написав до своєї дружини і дітей з Луцької в'язниці. В одній з них, від 22 травня 1930 р., читаємо: "Фанечко! Великою несподіванкою і навіть загадкою був для мене твій сьогоднішній приїзд до Луцька. Передачу одержав. Дякую. Чому ж, голубко, не взяли в суді в слідчого побачення зі мною, припускаю, що він би не відмовив. Вчора чи передвчора вислав тобі великого листа в справі книгарні. Сьогодні, користуючись з нагоди, що пише Петро Кіндратович (сидів з ним водночас П. К. Мохнюк. – *М. Д.*) вкладаю оцю картку до його конверти... Напиши, серденько, чого ти саме приїжджала сьогодні і чому не взяла побачення. Я здоров, не сумуй. Олеську! Мені дуже мило було почути від мами, що ти став чемненьким, слухняним хлопчиком. Слухайся й надалі мами і бабусі. Люсенько, а ти, я знаю, і без наказу єсть чемненькою дівчинкою. Чи не забула ще татка. Бувайте здоровенькі, мої любі і дорогі. Цілую вас. Пиши, Фанечко. Кріпись. Я кріплюсь і освоююсь з думкою, що воля ще не близько. Твій Василь."

Листівки з обов'язковим штемпелем тюремного цензора уже пожовкли від часу. Проте вони зберегли красивий почерк людини, не підвладні літам розум, делікатність, ніжну турботу про рідних.

А ось що пише Василь Мохнюк у наступній листівці: "Люба Фанечко! Ото побуваєш ти зі мною, підбадьориш мене, подасиш надії на волю і мені стає легше. Але минають дні, виходять люди на волю, а я сиджу. По виході Сашка і Фаллєра (брат і товариш Василя. – *М. Д.*) я знову підупав на духу. І власне через зневіру в близьку волю. Хочу подати тобі деякі вказівки щодо книгарні. В зелені свята проси ще декого і зроби інвентуру товару... Книгарню утримувати треба. Адже сама знаєш, які великі втрати принесла ліквідація... Прошу теж, Фанечко, писати мені якнайчастіше. Побачення і лист – найвідрадніші мої хвилини. Нуджусь дуже. Вже опадають, Фанечко, листочки конвалії, до сьогоднішнього дня ще держались, а враз з ними кидає мене надія про волю. Цілую Вас всіх і маму, мої любі. Напиши, де що посіяли і як виглядає озимина. І чи цвів садок і які саме штуки".

Під час судової розправи Василь Мохнюк не визнав своєї вини. Справа "Повіткому КПЗУ в Любомлі" розглядалась першим кримінальним відділом окружного суду в Луцьку, на виїзній сесії в Ковелі з 19 по 25 квітня 1931 року. На лаві підсудних опинились тридцять шість осіб, лише трьом з них перевалило за сорок. За національністю 32 були українцями, четверо – євреями. Звинувачених захищали відомі адвокати – Самійло Підгірський і Фелікс Ярош. Судовий процес не підтвердив вини Василя Мохнюка. І хоча суд оперував зізнаннями якогось Хуцького, котрий підкреслював "націоналістичне ставлення політики" колишнього посла, його причетність до організації не була доведена. На його захист виступив і свідок Мариньоха: "Незрозумілим є те, що особа, з якою партійна влада мусила би рахуватися не "внизу", а "вгорі" партії, був звичайним рядовим в організації і з членами "ячеєк" проводив агітаційну роботу на невідомому терені".

У звинувачувальних актах говорилося і про те, що посол Василь Мохнюк ще в 1925 р. вступив до клубу УСДП, але незабаром вийшов з нього, бо вважав цю партію шкідливою для українських інтересів. Крім того, в члена організації "Повітком КПЗУ в Любомлі" Оліферовича було знайдено відозву УСДП з підписом Мохнюка, однак відредаговану кимось іншим. Звинувачували Василя Юстимовича ще й у тому, що він створював "ячейку" КПЗУ в містечку Опалині Любомльського повіту, що брав комуністичну літературу в місцевих членів КПЗУ та розповсюджував її...

У цій же судовій справі зазначається, що після закінчення посольського мандата Василь Мохнюк ні до яких політичних партій не вступав. Знайдений у нього під час обшуку список не що інше, як список членів українського кооперативу "Сила". Слідчі спромоглися довести лише, що його рукою написано довідку про раптову смерть В. Трофимовича, заарештованого за приналежність до УСДП.

25 квітня 1931 р. суд під головуванням Чуйкевича засудив п'ятьох обвинувачених на шість років, інших – на п'ять, чотири, три роки ув'язнення. До того ж звинувачені змушені були відшкодувати судові витрати – від 200 до 1000 злотих. Тринадцятьох осіб, серед яких були Василь та Олександр Мохнюки, суд не визнав винними через відсутність переконливих доказів їхньої вини.[24]

Його на деякий час поглинули звичайні житейські турботи. Працював у книгарні, виховував двох дітей. Займатися активною громадською діяльністю перешкоджав нагляд поліції. Так, у 1931 р. Любомльський повітовий комендант А. Гочульський таємно і терміново надсилає воєводському комендантові список із 75 осіб, запідозрених в антидержавній діяльності, які проживають на території повіту. Другим у списку значиться Василь Мохнюк, небезпечний через те, що має великий вплив на людей.[25]

23 серпня 1939 р. Ріббентроп і Молотов підписали пакт, який став сигналом до початку Другої світової війни. Німецькі окупанти тріумфальною ходою дійшли до Любомля і відразу ж відійшли за ріку Західний Буг. Натомість для зустрічі Червоної армії у місті організували тимчасовий комітет. До складу комітету увійшли заступник бургомістра Любомля Іван Сидорук, Василь Мохнюк, декілька членів КПЗУ.

23 вересня в місто вступили частини Червоної армії, яку населення зустріло хлібом-сіллю і квітами.[26]

Василь Юстимович Мохнюк вже при новій владі продовжував працювати в книгарні, його дружина вчителювала в місцевій неповній середній школі № 1. Тут навчалися їхні діти. 20 жовтня Василь Мохнюк одержав тимчасове посвідчення, підписане головою тимчасового управління Любомльського повіту І. Зазанським, на підставі якого мав отримати радянський паспорт. Зимової ночі, 24 грудня 1939 р., Василя Мохнюка заарештували співробітники Любомльського районного відділу НКВС.

В будинку енкаведисти зробили обшук, але нічого нелегального не знайшли. Деякий час після арешту він знаходився під вартою в КПЗ Любомльського НКВС. На нього була заведено кримінальну справу № 191198 за ст. 54-11 Кримінального кодексу УРСР. По цій же справі заарештували Івана Сидорука. Їх обох звинувачували в приналежності до Організації українських націоналістів. Справу вів старший уповноважений сержант держбезпеки Шарапа, але жоден із свідків, яких допитували в Любомльському НКВС, не підтвердив їхніх зв'язків з ОУН. У лютому 1940 р. Шарапа розслідування закінчив, а прізвище "Мохнюк Василь Юстимович" у справі було закреслено чорнилом червоного кольору...

26 лютого звинувачених перевели у Ковельську в'язницю. Ще за декілька днів до відправлення Василя Юстимовича з Любомля слідчий запевняв дружину Афанасію Агафонівну, що через 2–3 дні його звільнять з-під варти, адже в справі фактів про злочинну діяльність Василя Мохнюка не було.

Однак з Ковельської в'язниці його переводять до Луцької, де, за неофіційними даними, він був засуджений Особливою нарадою за ст. 54-11 Кримінального кодексу УРСР.

Архівних справ Луцької тюрми за 1940 р., на жаль, не збереглось. Отож, можна припустити, що ще в Любомлі долю його вирішили, закресливши прізвище червоним чорнилом... Іван Якович Сидорук, який проходив у цій же справі, 10 лютого 1941 р. був відправлений у виправно-трудовий табір на вісім років як соціально небезпечний елемент. Звинувачувався він (за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР) у тому, що був "ярим" петлюрівцем-націоналістом, ганьбив життя і демократизацію в СРСР, проводив антирадянську націоналістичну пропаганду, підтримував зв'язки з ОУН в період панської Польщі.

13 квітня 1940 р. до сім'ї Василя Мохнюка приїхали енкаведисти. Один із військових сказав, що батька, як "ворога народу" "трійка" засудила до заслання і Афанасія Агафонівна з дітьми повинна поїхати з ним. Швиденько зібрались, взявши тільки найнеобхідніше. Їх повезли на станцію, де стояв ешелон з товарних вагонів. У вагоні, куди їх завели, було понад 40 осіб – жінок і дітей. Усі чекали і надіялися, що приведуть їхніх батьків і чоловіків, однак цього не сталося. В запломбованих вагонах їх повезли аж за Урал – у Кустанайську область, Орджонікідзенський район, в селище Бістюба, що в Північному Казахстані. Там Афанасія Агафонівна працювала в місцевому радгоспі "Краснооктябрьский" на різних роботах. Спочатку вантажила мішки із зерном. Син Олексій в степу з казахами пас худобу, а коли переїхали на центральну садибу селища, їй запропонували роботу бухгалтера. Діти стали навчатися в казахсько-російській школі, яка згодом стала цілком російською, хоча жили там переважно українці і казахи.

У квітні 1943 р. вісімнадцятирічний Олексій Мохнюк добровольцем пішов на фронт. Мав надію хоч таким чином із заслання потрапити на рідну Волинь. А коли потрапив на передову, то побачив, що через таке пекло не дійде. Про це він писав у листі до матері. 23 вересня 1943 р. рядовий стрілець Мохнюк Олексій Васильович загинув у бою, проявивши геройство і мужність. Похований з військовими почестями в селі Кодецьк Ігмінського району Орловської (нині Брянської) області.

Навесні 1945 р., після закінчення війни, Афанасія Агафонівна переїхала з дочкою в Кустанай. Там Лариса закінчила середню школу. Діставши з допомогою знайомих документи евакуйованих, у квітні 1946 р. отримали дозвіл на повернення на батьківщину. Але в Любомлі їхній будинок і все майно було конфісковане. Там жили чужі люди. Тому невдовзі на запрошення Панаса Михайловича Ужвія переїхали до Львова. Афанасія Агафонівна працювала, а дочка Лариса навчалася в університеті. Після закінчення університету за направленням працювала інженером на Запорізькому трансформаторному заводі. В 1953 р. повернулася до Львова, закінчила аспірантуру при політехнічному інституті, захистила кандидатську дисертацію і працювала у фізико-механічному інституті Академії наук України старшим науковим співробітником і вченим секретарем інституту.

На початку 1966 р. Афанасія Агафонівна написала заяву на ім'я Генерального прокурора СРСР з приводу реабілітації її чоловіка і родини. Справу вів старший слідчий управління КДБ у Волинській області капітан Ковальчик, який так і не знайшов ніяких фактів злочинної діяльності Мохнюка Василя Юстимовича.

Наприкінці жовтня того ж року Афанасія Агафонівна отримала довгоочікуваний документ за підписом заступника прокурора Волинської області А. Кравченка: "Повідомляю, що відновлена справа на Вашого чоловіка – Мохнюка Василя Юстимовича 18 жовтня 1966 р. УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Волинській області припинена виробництвом за недоведенням його участі в здійсненні злочину. Встановити, де подівся Ваш чоловік після арешту, не вдалося".

І лише 3 липня 1967 року їй було надіслано довідку за підписом начальника підрозділу УКДБ у Волинській області Г. Нечипоренка: "Постановою УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Волинській області від 18 жовтня 1966 р. кримінальна справа на Мохнюка Василя Юстимовича припинена за відсутністю складу злочину. Мохнюка В. Ю. по даній справі реабілітовано з поверненням конфіскованого майна".

Афанасія Агафонівна Мохнюк померла на вісімдесятому році життя, у 1978-му, а її донька – Онишко Лариса Василівна – у 1993-му.

Обоє спочивають вічним сном на одному з цвинтарів Львова. Місце поховання Василя Юстимовича Мохнюка так і залишилося невідомим...

---

[1] Powiat Lubomelski. – Łuck,1936.– S. 66–67.

[2] Posłowie Rewolucyjni w Sejmie.– Warszawa, 1961.– S. 8.

[3] Левчанівська І. Спогади про маму: [Олена Карпівна Левчанівська] / І. Левчанівська // Волинь.– 1991.– № 1.– С. 139.

[4] Posłowie Rewolucyjni w Sejmie. – Warszawa, 1961.– S. 494.

[5] Там само.– С. 81.

[6] Ваврисевич М. Волинський календар на 1924 рік / М. Ваврисевич.– Володимир-Волинський, 1924.– С. 43–44.

[7] Левчанівська І. Вказ. стаття.– С. 139.

[8] Posłowie Rewolucyjni w Sejmie.– Warszawa, 1961.– S. 9–10.

[9] Ibidem.– S. 520.

[10] Ibidem.– S. 494.

[11] Ibidem.– S. 495.

[12] Ibidem.– S. 542.

[13] Ibidem.– S. 552.

[14] Ibidem.– S. 556.

[15] Ibidem.– S. 570.

[16] Ibidem.– S. 587.

[17] Ibidem.– S. 589.

[18] Ibidem.– S. C. 591.

[19] Ibidem.– S. C. 606.

[20] Ibidem.– S. C. 611.

[21] Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 277, оп. 1, спр. 385, арк. 33.

[22] Сливка Ю. Історія КПЗУ: Нова спроба осмислення / Ю. Сливка, О. Зайцев // Голос України.– 1991.– № 103.– С. 10.

[23] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1694.

[24] Держархів Волинської обл., ф. 191, оп. 1, спр. 129.

[25] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 2637.

[26] Історія міст і сіл УРСР. Волинська область.– К., 1970.– С. 475.

Володимир ДЕНИСЮК

НЕЗЛАМНИЙ ШАБЛІОВСЬКИЙ

Євген Степанович Шабліовський народився 27 квітня 1906 р. у м. Камені-Каширському. Закінчив Київський інститут народної освіти та медичний інститут, аспірантуру при АН УРСР (1931 рік). У 1934 р. обраний членом-кореспондентом АН УРСР і призначений директором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Заарештований 15 листопада 1935 р. і Особливою нарадою при Наркоматі внутрішніх справ СРСР засуджений за ст. 54-8 і 54-ІІ КК Української РСР на п’ять років ув’язнення.

Відбував термін ув’язнення в Соловецькій тюрмі й Мончегорському концтаборі. У вересні 1940 р. повторно засуджений на вісім років ув’язнення. Відбував додатковий строк на Соловецьких островах та Ухтіжемлазі МВС СРСР. В 1948 р. засланий на поселення в м. Кзил-Орду Казахської РСР. У вересні 1954 р. звільнений. У серпні 1955 р. Військова колегія Верховного суду СРСР скасувала постанову Особливої наради “за недоведеністю звинувачень”. Доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, лауреат Ленінської премії 1964 р. та Державної премії УРСР 1979 року. Помер 10 січня 1983 року.

Невеликий будиночок, який наймала родина, стояв майже у центрі Каменя-Каширського – цього давнього історичного містечка у глибині Волинського Полісся.

У своїх спогадах Євген Степанович дуже тепло відгукується про родину, особливо батька – мудрого наставника дітей. “Понад двадцять п’ять років, – пише він, – мій батько був учителем народної школи. Його дуже любили учні і їх батьки. Він був справжнім педагогом за покликанням, віддавав тепло свого серця і душі діточкам”. Жителі містечка часто брали у нього книги, радилися з ним. Батько листувався з Лесею Українкою. Передові погляди Степана Шабліовського не могли подобатися тодішній імперській владі. У Камінь-Каширському краєзнавчому музеї зберігається спогад колишнього старости тутешньої волості Зіновія Гембіка. Він особисто знав Степана Шабліовського протягом п’ятнадцяти років, коли той працював вчителем міністерського двокласного училища. “У волості не один раз велися розмови, – пише Гембік, – що вчитель Шабліовський не є благонадійною людиною, що він веде широке листування з невідомими людьми, недобре відзивається про владу”.

Степан Шабліовський прищеплював сину любов до української книги, до могутнього Шевченкового слова. Любов до науки перейняв Євген Степанович від батька на все життя. А мама передала сину свою залюбленість у рідний край. В листі Євгена Степановича, адресованому краєзнавцю В. Кмецинському, який зберігається у Камінь-Каширському районному музеї, він, зокрема, пише: “Мама моя була веселою, жвавою, трудолюбивою жінкою. Вона нам, дітям, прививала любов до природи, добра, поваги до простого народу. Знала дуже багато поліських народних пісень... Часто брала мене на озеро Озюрко (неподалік від Каменя-Каширського. – *В. Д.*), де батько на ціле літо наймав невелику хатину”.

У такій інтелігентній, просякнутій народним духом сім’ї й виростав Євген Шабліовський. Проте уже в ранньому віці він відчув насторожене ставлення до батька та їхньої родини. Щоб позбутися нагляду і переслідувань місцевої влади, сім’я Шабліовського змушена була залишити Камінь-Каширський.

Щоправда, у датуванні виїзду родини з Каменя-Каширського є різночитання. У листі до В. Кмецинського в 1966 р. Євген Шабліовський пише, що виїхали з міста, коли йому було шість років, тобто у 1912-му. Натомість у документах, котрі зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань України,[1] він називає іншу дату виїзду з Каменя-Каширського – 1915 рік. Тут він свідчить, що спершу родина була евакуйована в м. Клінци Брянської області, а звідтіля вже переїхала у Коростень, згодом у с. Чоповичі Житомирської області. В місті, а згодом і в селі, батько працював учителем народної школи й здобув звання чи, швидше, визнання, як неодноразово пише Євген Степанович, “заслуженого вчителя”.

Але й там вони не мали спокою. Незабаром батька заарештували і за “революційне вільнодумство” та деякі висловлювання про засилля Російської імперії відправили на заслання у Сибір. Там він перебував аж до революційних подій 1917 року.

Злі і голодні роки не милували нікого. Степан Шабліовський помер від тифу у 1920 році. А через три роки не стало матері...

Залишився Євген Шабліовський з братом Миколкою. Були ще дві зведені сестрички, котрі вчителювали в Орловській області. Тим часом вихор бурхливого життя закинув юного Шабліовського в частини особливого призначення. Та потяг до книги, до науки переміг усе.

Невдовзі він, за прикладом батька, поступає на трирічні педагогічні курси в м. Коростишеві. Знання, які він здобув ще в дитинстві, виявилися настільки міцними, що після успішних іспитів його прийняли відразу на другий курс. Курси реформували у педагогічний технікум імені Івана Франка. Молодого Шабліовського цікавила не лише наука. Він бере участь у драматичному гуртку, із самодіяльними акторами мандрує по селах, ставить п’єси з української класики.

В 1926 р. Є. Шабліовський виступив на зборах учителів району в м. Коростишеві з доповіддю про творчість Тараса Шевченка. Того ж року газета “Радянська Волинь”, яка видавалася в Житомирі, опублікувала велику статтю майбутнього вченого про спадщину Кобзаря. Відтоді звернення до шевченківської теми стало змістом його життя.

Після закінчення технікуму у 1926 р. Євген Шабліовський якийсь час працює у середній школі, звідки його переводять викладачем до сільськогосподарської школи. Він навчає інших і вчиться сам. 1930 р. екстерном складає іспити за багаторічний курс історико-філологічного факультету Київського інституту народної освіти. Одночасно навчається на вечірньому відділенні медичного інституту, згодом і там отримує диплом. Його енергія спрямована на здобуття все нових і нових знань. У 1930–1932 рр. він уже аспірант Київської філії інституту Т. Г. Шевченка, старший науковий співробітник Всеукраїнської академії наук.

Творче осмислення спадщини Тараса Шевченка виливається у 1932 р. в першу книжку в дусі того часу "Пролетарська революція і Шевченко". Видання здобуває високу оцінку вчених, про Шабліовського починають говорити...

До арешту залишається три роки...

Молодий вчений очолює науково-дослідний інститут Тараса Шевченка у Харкові. Юрій Бойко, колишній співробітник Євгена Шабліовського, у своїй статті "Є. Шабліовський і його роль в українській літературі"[2] пише, що у 1925 р. в Харкові засновано Інститут Шевченка на противагу дослідчому осередку шевченкознавства при ВУАН. Директором Інституту був академік Д. Багалій. Інститутом випущено два томи шевченкознавчого збірника, але третій уже не пропустили до друку як антимарксистський. Сам інститут ліквідовано 1933 року. Організатором науково-дослідного інституту Т. Г. Шевченка, але вже при академії, того ж таки 1933-го став Євген Шабліовський. На цю посаду в той час могла потрапити лише людина з великим запасом лояльності до влади.

Так, Григорій Грабович у статті "Совєтизація української гуманістики", посилаючись на дослідження Н. Полонської-Василенко, цитує програмну статтю члена партії Є. Шабліовського після його призначення директором інституту. В ній Євген Шабліовський запропонував спрямовувати роботу Академії наук та її інститутів в потрібне партії річище: "...Партія вимагає від усіх активної роботи над опануванням виробничо-технічних питань, над просуванням техніки у маси... – от що повинно відбитись в своїх плянах..."[3]

Чи ця вимушена лояльність була співзвучна з його переконаннями – важко відповісти. Але атмосфера чисток і цькувань науковців, репресії проти української творчої інтелігенції не могли не позначитися на його характері.

"У нього, – пише Ю. Бойко, – був нахил до самітності. Підозріливість й обережність були головними його прикметами. Розтопити кригу його серця можна лише надмірною працею. Він працю любив. На цьому грунті між нами зайшло до відвертості і дружньої розмови".

Євген Шабліовський не знає спочинку. Його наукова одержимість вражає. 1933 р. виходять книги "Т. Г. Шевченко та його історичне значення", "Т. Г. Шевченко в світлі епохи".

До арешту залишається два роки...

Наразі заглиблення в шевченківську тему приносить читачам нові книги, які вийшли 1934 р. – "Т. Г. Шевченко, його життя та творчість", "Т. Г. Шевченко і російські революціонери-демократи". Вчений здобуває ще один щабель визнання – його обирають членом-кореспондентом Всеукраїнської академії наук, приймають у члени Спілки письменників.

До арешту залишається рік...

З початку 1935 р. директор науково-дослідного інституту Т. Г. Шевченка у Києві Євген Шабліовський досліджує творчість Лесі Українки, Івана Франка. Він енергійно взявся за підготовку 10-томного зібрання творів Великого Кобзаря, перші томи якого вже побачили світ.

До арешту залишається півроку...

Статтю Євгена Шабліовського про Т. Г. Шевченка друкує "Большая Советская Энциклопедия". "Є. Шабліовський, – пригадував Ю. Бойко, – Шевченка знав до останньої коми, оточення великого поета відчував дуже колоритно".[4]

Як директор інституту він мав тісний зв'язок з тодішніми партійними лідерами, зокрема з Косіором й іншими. Це був час, коли хвиля українізації двадцятих років зустріла опір шовіністів. Косіор

уже проголошував, що українські міста й без українізації зукраїнізуються завдяки допливу свіжої крові з села. Замість тези Покровського про російський колоніалізм в Україні від 1654 р. до 1917 р. вже була затверджена концепція – Переяславська угода була "найменшим лихом" для українського народу. Всіляко наголошувалося на тезі про розквіт української культури в радянських умовах на противагу її переслідуванню за часів царату. Євген Шабліовський працює над подальшим виданням творів Т. Г. Шевченка, які мали засвідчити розквіт української культури, керує кафедрою в Київському університеті імені Т. Г. Шевченка.

І раптом – крах... Нічний арешт 15 листопада 1935 року. Обшук. Євген Шабліовський – "ворог народу", член "бойової троцькістсько-націоналістичної терористичної групи"...

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України нині зберігається справа засудженого у 1935 р. науковця. Два томи документів. На твердій титульній обкладинці безліч різноманітних штампів та номерів. Справа № 1361 в звинуваченні Шабліовського Євгена Степановича оформлена УНКВС Мурманської області. Тут же й документи київських енкаведистів. Майже 400 аркушів протоколів допитів, повідомлень, заяв самого Шабліовського, інших документів охоплюють два десятки років його поневірянь.

Вчитуюсь у зміст цих документів і душу холодить жорстокий цинізм тоталітаризму. Людину без суду й доказаної вини кинули за ґрати й мучили в концентраційних таборах десятиліттями! Ніхто навіть не намагався розібратись у суті справи, вислухати докази арештованого, збагнути усю абсурдність вислову у "бойовій троцькістсько-націоналістичній організації", в якому поєднано несумісні політичні напрямки!

У другому томі цієї справи зафіксовано початок тернистого шляху Євгена Шабліовського. Тут постанова оперуповноваженої Гольдман про його арешт. Сірі, з різними відтінками, темні від часу, писані різними почерками й чорнилами папірці, що мали засвідчити вину заарештованого. Тут же описи вилученого, зроблені київськими енкаведистами під час арешту молодого вченого. Зазначено, що арешт Євгена Шабліовського здійснено 15 листопада 1935 року.[5] В списку вилучених під час арешту предметів 17 пунктів: 83 одиниці "націоналістичної літератури", себто книги українською мовою, записники, різні документи 42-х найменувань, листи (мабуть, листування батька вченого з Лесею Українкою, про яку він згадував і яка пропала), п'ять патронів до револьвера. Для чого знадобилися вони вченому, який і зброї не мав. Очевидно, аби засвідчити приналежність Шабліовського до "бойової" організації. Згодом про такий важливий "доказ" і не згадується...

Шабліовського вдалося "розколоти"...

"Так, я визнаю себе винним, що разом з іншими особами входив у склад терористично-націоналістичної організації... вступив до неї в 1931 році...", – читаємо у протоколі допиту.[6] Однак арештований не міг назвати конкретних "товаришів по зброї", їхніх дій...

Як слідчим вдалося вибити його підпис під цим зізнанням у протоколі, говорить заява самого Євгена Шабліовського від 1954 року. Звертаючись на засланні до міністра внутрішніх справ СРСР, він пише: "З усією відповідальністю заявляю, що "звинувачувальний матеріал" проти мене сфальсифіковано і є результатом неприпустимих методів слідства (для підписання протоколу)... слідчими Проскуренков, Глєбов-Юфа, в зв'язку з чим я 5 місяців пролежав в тюремній лікарні".[7]

Звинувачували Є. Шабліовського ще й у тому, що він "ідейно співчував" підготовці замаху на Любченка, Постишева, підтримував зв'язок з "українським націоналістом" Остапом Вишнею, цитував у своїх книгах Скрипника і т. д. Згодом у засланні Євген Степанович писав, що й справді він у своїй аспірантській монографії в 1932 р. навів дві цитати із написаного Скрипником, який тоді був членом Політбюро ЦК Компартії України, а згодом став "ворогом народу". "А яка ще була моя вина в підготовці замаху на тодішніх партійних керівників Постишева й інших, якщо вони в скорому часі теж були розкриті як "вороги народу" й репресовані?" – запитує Євген Шабліовський. Згодом у протоколах експертизи за книгами Євгена Шабліовського буде зазначено, що ніде не підтвердилося, ніби він виступав з троцькістських позицій. А щодо націоналізму, то лише у 1954 р. два залучені київські експерти засвідчать,

37 Зам. 5156

що літературознавчі роботи Євгена Шабліовського написані з "антимарксистських вульгарно-соціологічних позицій", у них мають місце серйозні ідеологічні спотворення буржуазно-націоналістичного характеру, що автор книги "Пролетарська революція і Шевченко" багато старань приклав для того, аби доказати, ніби Шевченко боровся за відрив України від Росії, свідомо підспівував "націоналістичним бандитам".[8]

За цим проглядаються методи жорстокого нищення української інтелігенції. Правда про Т. Шевченка була небезпечною для влади.

Про це свідчить і звинувачувальний вирок, де сказано, що секретно-політичний відділ УДБ НКВС УРСР наприкінці 1935 р. розкрив і ліквідував контрреволюційну терористичну організацію. Особливою нарадою при НКВС СРСР Євген Шабліовський 3 листопада 1936 р. був відправлений у п'ятирічне ув'язнення без усякого суду.

Потяглися довгі й страшні роки у Соловецькій тюрмі. Він відбував ув'язнення там, де два з половиною століття тому з царської милості знемагав у кам'яній клітці останній отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський. А відтоді тисячі й тисячі українців...

У 1940 р. Євгена Шабліовського переводять у Мончегорський табір НКВС. Тут йому знову продовжили термін ув'язнення. Скористалися для цього перевіреними методами – доноси сексотів, підслуховування.

Як результат – новий арешт уже в таборі, перебування в спецізоляторі, жорстокі допити і нова справа. У постанові на арешт від 2 червня 1940 р.[9] зазначено, що Шабліовський, перебуваючи у Соловецькій тюрмі, проводив серед ув'язнених контрреволюційну діяльність, здійснював наклепи на СРСР. Що він ще в січні 1939 р. охарактеризував у контрреволюційному дусі "Короткий курс історії ВКП(б)", говорив, що ця історія перероблена до невпізнання, викинуто імена старих, справжніх революціонерів, що СВУ та УВО в Україні ніколи не існували, а цю справу сфабрикувало ГПУ, аби підняти свій авторитет. У квітні 1940 р. стосовно пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною Шабліовський заявив серед ув'язнених: "Комунізм зовсім зісватався з фашизмом, а війна з фіннами була авантюрою, яка показала слабкість і низький бойовий дух у радянських військах".

Цього виявилося більш ніж достатньо. Особлива нарада при НКВС СРСР 2 вересня 1940 р. "за антирадянську агітацію" без суду додає Євгену Шабліовському ще вісім років виправно-трудових таборів.

Знову після жорстоких знущань він шість місяців лежить у тюремній лікарні. У своїх наступних заявах Євген Степанович писав, що його засудили за те, що він, незважаючи на тортури, відмовився давати неправдиві свідчення на академіків Богомольця, Палладіна, Корнійчука, Тичину та інших визначних людей України.[10]

Знову Соловки, а далі каторжна праця в Мончегорському таборі НКВС. Знущання даються взнаки, здоров'я Шабліовського погіршується. Після закінчення війни він уже в Ухтіжемлазі МВС СРСР, де закінчується термін його ув'язнення. Однак на волю його не випускають.

Лише в листопаді 1948 р. було прийнято рішення про відправку Євгена Шабліовського "в заслання на поселення". На початку грудня його етапують у місто Кзил-Орда, що в Казахстані.

У засланні Євген Шабліовський знову звертається до творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, інших українських письменників, багато пише. Намагається продовжувати свою наукову працю. Це не проходить безслідно. Розпочинається новий етап переслідувань. У заяві від 20 липня 1953 р. він пише, що його звільнили з посади викладача, забороняють займатися лікарською практикою. Він не має засобів для утримання сім'ї, яку створив на той час, йому не дозволяють побачити Україну, рідні місця. "Я морально пригнічений, сумую за всіма", – пише він.[11] Його страшно вразила отримана 1952 р. звістка про пожиттєве заслання.

Після смерті Сталіна Євген Шабліовський пише багато листів у найвищі інстанції з клопотанням про перегляд його справи, про незаконність його засудження і заслання. У черговій заяві наприкінці

того ж таки року він зазначає, що відіслав уже 27 листів, але всі вони залишилися без відповіді. Він просить перевести його на проживання в Алма-Ату – для ведення науково-дослідної роботи. І теж ніякої реакції.

Було від чого впасти у розпач... Та нарешті таки прийшла відповідь на його заяву. 30 січня 1954 р. клопотання Євгена Шабліовського про перегляд рішення Особливої наради від 1936 р. відхилено як безпідставне!

І знову його воля спрямована на подолання цієї страшної стіни.

Справу Шабліовського переглядають після його звернення до М. С. Хрущова, тодішнього керівника партії. Знову експертиза його творів, написаних ще в тридцятих роках. Висновок: нічого троцькістського й антирадянського в них немає. Є тільки окремі помилки націоналістичного характеру. В одному з "експертних висновків" доцентів та професорів київських наукових центрів говориться, що Є. Шабліовський "недостатньо" посилався на класиків марксизму-ленінізму і на висловлювання про поета Шевченка, Добролюбова, Чернишевського й інших революційних критиків". Отож, про Шевченка можна було говорити лише словами російських літераторів та критиків!

Щоправда, один з "експертів" згодом звернувся в КДБ, просив вважати його писанину недійсною, оскільки в нинішніх умовах (лист з'явився у шістдесятих роках, у часи хрущовської відлиги) ситуація змінилася...

Та попри всі експертні оцінки справу Євгена Шабліовського таки розглянули. 27 жовтня 1954 р. прийнято рішення Центральної комісії з перегляду кримінальних справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, які утримувалися у таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР та перебували у засланні на поселенні – "від заслання на поселення звільнити".

З дружиною і двома дітьми він переїжджає в Алма-Ату. Викладає, займається науково-дослідною роботою. Євген Степанович працює лікарем у лепрозорії, стає кандидатом медичних наук. Він не заспокоюється, звертається у різні інстанції, хоче знати, чому і за що без суду перебував понад півтора десятки літ в ув'язненні.

Його заяви залишаються поза увагою. Нарешті 27 серпня 1955 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР розглянула протест Генерального прокурора у справі Шабліовського і винесла рішення скасувати постанову Особливої наради від 2 вересня 1940 р. "за недоведеністю звинувачення". Свідомо пишу "особливої" з маленької букви. Хоча в протоколі усе з великої, як і в низці інших видань. Цей позасудовий орган перебрав на себе найстрашніше – відбирати життя і волю людей, навіть не даючи їм право захисту. Дивуюсь тому, що й нині назву цієї інституції пишуть з великої літери. Адже це був орган інквізиції, орган середньовіччя у двадцятому столітті. Моторошно стає від того, що таке може трапитися начебто у цивілізовану епоху. Але ж так було!

Євген Шабліовський залишився й надалі з "недоведеним звинуваченням". Та головне – він на волі і може повертатися в Україну, може писати і друкуватися. Проте всілякі "табу" постійно супроводжували науковця, вимірювали та дозували його статті, він залишався надзвичайно обережним у висловлюваннях, у листуванні. Однак ніхто не міг відвернути його від того, чому присвятив він своє життя, незважаючи на поневіряння, тортури, каторгу. Ніхто не позбавив його права думати, любити й писати про Україну, про велич Кобзаря, геніїв нашої літератури. З-під його пера виходять одна за другою монографії з глибинними дослідженнями.

З 1956 р. він працює старшим науковим співробітником, а надалі й завідувачем відділу Інституту літератури академії наук України у Києві. В 1958 р. побачило світ друге видання книги "Шевченко і російська революційна демократія". Енергія, знання, колосальна працьовитість вивели його у лідери. Той же Ю. Бойко підкреслює, що після повернення до Києва Євген Шабліовський перебрав на себе "ключові становища в українському літературознавстві". У 1961 р. вчений захищає докторську дисертацію "Народ і творчість Шевченка".

Крізь вогонь і воду він пройшов, тепер його чекало випробування славою. Не зламавши вченого засланням, його зводять на п'єдестал визнання. За працю 1962 р. "Т. Г. Шевченко і російські

революціонери-демократи" він удостоєний Ленінської премії СРСР (1964 рік). Праця виходить англійською мовою у Нью-Йорку, багатьма іноземними мовами друкуються інші твори.

У 1965 р. у видавництві "Дніпро" виходить нове дослідження Євгена Шабліовського "Шляхами єднання". У цій фундаментальній праці автор підкреслює оригінальність, самобутність українського художнього слова, говорить про тяжкий, але героїчний шлях українського народу. Його не поглинула ні султанська Туреччина, ні ханський Крим, ні шляхетська Польща. Український народ не розчинився ні в царській Росії, ні в Австро-Угорській монархії. Вчений звертається до творчості Великого Каменяра – Івана Франка, до Лесі Українки, яка писала в одному зі своїх листів: "Коли сей народ пережив і такі часи і не загинув, то він сильний".

І завжди у своїх дослідженнях він неодмінно повертається до Тараса Шевченка, говорить про мотиви протесту і гніву, що визначають сутність патріотичного пафосу Шевченка, аналізує творчість багатьох письменників, поетів, сучасників Кобзаря. З теплотою пише про Володимира Сосюру, цитуючи його вірш "Любіть Україну", звертається до творчого ужинку літератур інших народів.

Літературознавча спадщина науковця налічує понад 200 назв.

Вчений з Волині сприяв виданню "Історії української літератури" у восьми томах, "Шевченківського словника", творів Лесі Українки у 12 томах...

У 1972 р. Євгену Шабліовському присвоюють почесне звання заслуженого діяча науки. У 1979 р. він стає лауреатом Державної премії України імені Т. Г. Шевченка.

І хоча творчість вченого викликає сьогодні далеко не однозначні оцінки, навіть його опоненти переконані у тому, що Євген Степанович Шабліовський – це велика і глибинна сила. Він ввів у науковий обіг багато рукописів, раритетів, які були сховані в архівах, зробив їх надбанням широкого читацького загалу. І нині його працями користуються усі, хто хоче знати більше про літературу великого народу.

В листі до земляків, що зберігається у Камінь-Каширському краєзнавчому музеї, Євген Степанович скаржився на хворе серце... 10 січня 1983 р. воно зупинилося.

---

[1] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38429, т. 2, арк. 44.
[2] Зона.– 1994.– С. 208–209.
[3] Критика.– 1997.– № 6.– С. 22.
[4] Зона.– 1994.– № 6.– С. 212.
[5] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38429, т. 2, арк. 21.
[6] Там само, арк. 31.
[7] Там само, арк. 108–181.
[8] Там само, т. 1, арк. 129–130.
[9] Там само, т. 2, арк. 1–2.
[10] Там само, т. 2, арк. 85.
[11] Там само, т. 2, арк. 85–86.

Володимир ДАНИЛЮК

СПРАВА № 1828

Микола Іванович Андросюк народився 4 квітня 1893 р. у с. Туличів тодішнього Ковельського повіту Волинської губернії в багатодітній селянській родині. Українець. У 1916 р. призваний у царську армію, закінчив 4-ту Московську школу прапорщиків, війну на фронті завершив у чині поручика на посаді командира роти. З 1918 р. – у Робітничо-селянській червоній армії (РСЧА), брав участь у радянсько-польській і громадянській війнах. За військову хоробрість у 1917 р. нагороджений орденом Станіслава III ступеня, в 1921 р. за успішні дії

проти бойовиків у Середній Азії – іменним срібним годинником. У 1927 р. закінчив курси “Выстрел”, у 1933 р. – Академію Генштабу ім. Фрунзе. У 1937 р. – командир 81-ї стрілецької дивізії (СД) Білоруського військового округу (БВО). Комбриг.

Заарештований 20 червня 1937 р. Головним управлінням Держбезпеки Білоруської РСР за участь в антирадянській військово-фашистській змові. 30 жовтня 1937 р. Військова колегія Верховного суду СРСР визнала його винним у скоєнні злочинів, передбачених ст. 63-2, 70 і 76 КК БРСР, і засудила до розстрілу з конфіскацією майна і позбавленням військового звання комбриг. Вирок виконано 31 жовтня 1937 р. у м. Мінську.

20 жовтня 1956 р. Військова колегія Верховного суду СРСР вирок відмінила і кримінальну справу закрила за відсутністю складу злочину.

Світ жив тривожним очікуванням Другої світової війни. А в країні рад, починаючи з 1936 р., усе більших обертів набирав маховик масштабних репресій. Судили (якщо можна визначити цим дієсловом розправу, оформлену як результати засідань усіляких “двійок”, “трійок” та кількахвилинних засідань військових трибуналів і “особливих нарад”) не лише визначних партійних і радянських діячів держави, під корінь підрубували червоне офіцерство і талановитий генералітет. ...Що стосується реальних розмірів репресій в армії, то про них можуть свідчити такі відомості про притягнення до кримінальної відповідальності офіцерів Збройних сил напередодні і під час війни. В 1936 р. їх було засуджено 263, у 1937 р. – 1684, 1938 р. – 1041, 1939 р. – 463, 1940 р. – 63, 1941 р. – 816.[1]

Серед останньої категорії жертв сталінізму були й волиняни, які після радянсько-польського мирного договору чи дещо раніше залишили межі Західної України і жили в СРСР та служили в РСЧА. Одна з найбільш помітних постатей цієї генерації – комбриг Микола Андросюк.

У 1916 р. він призваний у царську армію, закінчив 4-ту Московську школу прапорщиків, війну на фронті завершив у чині поручика на посаді командира роти. З 1918 р. – в Робітничо-селянській червоній армії (РСЧА), брав участь у радянсько-польській і громадянській війнах. За військову хоробрість у 1917 р. нагороджений орденом Станіслава III ступеня, в 1921 р. за успішні дії проти бойовиків у Середній Азії – іменним срібним годинником. У 1927 р. закінчив курси “Выстрел”, у 1933 р. – Академію Генштабу імені Фрунзе. У 1937 р. – командир 81-ї стрілецької дивізії (СД) Білоруського військового округу (БВО).

1 липня 1937 р. начальник Головного управління Держбезпеки Білоруської РСР молодший лейтенант держбезпеки Сусман провів перший допит заарештованого комбрига. Він бачив перед собою ворога, якого потрібно було будь-що знищити. Тим більше, що в раніше сфабрикованій справі на комдива Андрія Мелік-Шахназарова, командира 16-го стрілецького корпусу, куди входила дивізія комбрига Андросюка, уже були “свідчення” на нашого земляка... Але протокол допиту Миколи Андросюка, датований цим числом, не містить практично нічого, окрім суто анкетних і біографічних відомостей. Можна лише здогадуватися, що чинили з в’язнем упродовж трьох тижнів кати з держбезпеки, бо 23 липня заарештований власноруч пише ось таку заяву:

“Народному комісару внутрішніх справ БРСР, Комісару держбезпеки третього рангу т. Берману від заарештованого колишнього комдива 81-ї стрілецької дивізії Андросюка Миколи Івановича

ЗАЯВА

Доношу, що я є учасником антирадянської воєнної змови, до якої належать: Шахназаров, Гомзяков, Ткаченко, я та ін. Залучений був Шахназаровим”.[2]

Слідчому виявилося цього замало. І з’являється нова заява... Коли дивишся на цей документ, то простежуються разючі відмінності між текстами, які писали офіцери держбезпеки, і тим, що власноруч написав Микола Андросюк. Видно й неозброєним оком, як від гігантського морального перенапруження, на межі повного фізичного знесилення чорнильна ручка не слухається пальців закатованого і рядки

виходять якимись нерівними і тривожними... Але Микола Іванович був мудрою людиною: він знав, що ці свідчення уже заарештованому комкорові не зашкодять, а на інших людей тіні підозри не кинуть:

"[…] 2. У момент вербування Шахназаров повідомив мене: їх організація має на меті, спільно з іншими такими організаціями (називаючи їх), насильницьке повалення в умовах війни радянської влади і відновлення капіталістичної влади і в Червоній Армії, шляхом зради, поразку її під час війни з капіталістичними арміями.

3. Тоді ж Шахназаров назвав мені деяких учасників: – полковник Ткаченко, полковник Гомзяков, замначштакора Попливко, і ще декілька прізвищ... [...]".[3]

Архівно-кримінальна справа, заведена на комбрига Андросюка, дає змогу дослідити весь масштаб репресій у військах західних округів напередодні війни. Одне з визначних прізвищ РСЧА – Уборевич, на той час командуючий Білоруським військовим округом. Зрозуміло, що він був знайомий і з комдивом Андросюком, підтримував не лише службові, а й особисті стосунки. Але хвороблива уява слідчих навіть дрібні побутові факти може трансформувати у підступну змову:

"Але із деяких розмов з Уборевичем я зрозумів, що він знає про змову і знає про моє входження, і його вказівки, спрямовані на розлад роботи з політорганами, "не особливо звертатись до ОО ("Особый отдел")", зауваження мені "треба бути розумнішим" – говорять про те, що Уборевич давав шкідливі вказівки командирам".[4]

Окрім Уборевича, "ворогами народу" були визначені: Бобров – начальник штабу Білоруського військового округу (БВО), комдив, заарештований 30 травня 1937 р., засуджений до розстрілу 22 листопада 1937 р.; Карпушин – заступник начштабу БВО, полковник, заарештований 30 травня 1937 р., засуджений до розстрілу 22 листопада 1937 р.; Козловський – начальник будівельно-квартирного відділу БВО; Путиловський – заступник начальника будівельно-квартирного відділу БВО; Мелік-Шахназаров – командир 16-го стрілецького корпусу, комдив, заарештований 06 червня 1937 р., засуджений до розстрілу 30 жовтня 1937 р.; Мезіс – армійський комісар 2-го рангу, заарештований 21 квітня 1937 р.; Муєв – начальник артилерії БВО, комбриг, заарештований 04 липня 1937 р., засуджений до розстрілу 22 листопада 1937 р.; Попливко – заступник начштабу 16-го стрілецького корпусу, полковий комісар, заарештований 07 червня 1937 р., засуджений до розстрілу 29 жовтня 1937 р.; Булін – заарештований 28 липня 1937 р.; Поганяйло – заарештований до 20 липня 1937 р.; Бобков – командир 21-ї механізованої бригади; Абрамов – заарештований до 25 липня 1937 р.; Гребеник – заарештований до 24 серпня 1937 р.; Левічев – заарештований до 17 червня 1937 р.; Гераськін – начальник санітарної служби 81-ї СД, військовий лікар 2-го рангу, заарештований 10 липня 1937 р., засуджений до розстрілу 30 жовтня 1937 року.

Усі ці (і не лише ці) люди були розстріляні... Майже всі вони на судилищах, які проходили під прикриттям виїзних засідань Військових колегій Верховного суду СРСР, винними себе не визнали. А під час слідства трималися гідно. Хоча...

Згаданий вище Микола Гераськін сподівався на милість. І для збереження власного життя не гребував нічим:

"Народному комісару внутрішніх справ БРСР від
заарештованого Гераськіна Миколи Васильовича

ЗАЯВА

У доповнення до моєї заяви від 02.09.1937 р., ступивши вже на шлях щиросердечного зізнання і каяття у своїй приналежності до військової змови, вважаю за свій обов'язок повідомити Вам про обставини, котрі привели мене на цей огидний шлях..."[5] Шлях офіцера Гераськіна після арешту дійсно був "огидним". Не вдовольнившись письмовим наклепом на свого колишнього командира, 19 вересня 1937 р. він узяв участь у інсценізованій очній ставці:

"Виконуючи вказівки Андросюка, в 242-му стрілковому полку мною і ст. лікарем Ширяєвим було здійснено отруєння червоноармійців шляхом видачі до споживання непридатної їжі.

Питання до звинуваченого Андросюка: Ви зробили заяву, що належите до учасників антирадянської військово-фашистської змови. Потім Ви від цієї заяви відмовились...

Відповідь: Свідчення Гераськіна я заперечую, як брехливі. Свою заяву про участь у змові я також заперечую. У змові я участі не брав”.[6]

Та сокира ката вже була занесена над головою нашого земляка. Слідчий Сусман (якого у післявоєнний час так і не розшукали на території СРСР), повністю задовольнившись кількома допитами та однією очною ставкою з Гераськіним, написав останній документ:

“Протокол про закінчення слідства

жовтня 28 дня 1937 р.

Я, нач. Слідчого відділу УДБ НКВС БРСР – мол. лейтен. Держ. безпеки Сусман, цього числа оголосив звинуваченому Андросюку Миколі Івановичу, що слідство по його справі завершено, і на поставлене йому запитання, що він може додати до слідчих матеріалів відповів, що до свідчень додати нічого не може.

Під чим і ставить підпис: Андросюк.

Допитував: Сусман”.[7]

Не потребує ніяких коментарів і наступний документ. Єдине застереження: текст – машинописний, дані про дату засідання і статті обвинувачення зроблено під “копірку” на друкарській машинці, і лише прізвище, ім’я та по батькові підсудного вдруковані без копіювального паперу. Це означає, що “суди” готували вироки заздалегідь...

“Протокол №...

попереднього засідання Військової Колегії Верховного Суду Союзу РСР

29 жовтня 1937 р., м. Мінськ.

Голова: корвійськюрист Матулевич.

Члени: диввійськюрист Миляновський і бригвійськюрист Зарянов.

Секретар: військовий юрист 2-го рангу Кудрявцев.

Бере участь пом. гол. військ. прокурора РСЧА – військовий юрист 1-го рангу Панкратьєв.

... Постановили:

Справу взяти до відома. Звинувачувальний висновок затвердити.

Андросюка Миколу Івановича притягнути до судової відповідальності перед Військовою Колегією Верховного Суду Союзу РСР за ст. 63-2, 70, 76 КК БССР, із застосуванням закону від 1 грудня 1934 р. Справу заслухати у закритому судовому засіданні без виклику свідків і без сторін звинувачення і захисту. Запобіжний захід щодо звинуваченого – утримання під вартою, залишити без змін”.[8]

Трагічна розв’язка наближалася. Але навіть у таких жахливих умовах Микола Андросюк зберіг свою честь та гідність, розуміючи, що милості від катів годі й чекати.

“Протокол

закритого судового засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду Союзу РСР

30 жовтня 1937 р.

...Засідання відкрито о 17 год. 30 хв.

...Підсудний відповів, що винним себе не визнає. На попередньому слідстві він дав свідчення і написав заяву про свою причетність до контрреволюційної військової фашистської організації, але це неправда.

Оголошуються витяги з протоколу очної ставки з Гераськіним.

Підсудний відповів, що ця очна ставка була, але Гераськін його обмовив.

Більше підсудний нічого до матеріалів судового засідання не додав, і воно оголошується завершеним.

Підсудному було надано останнє слово, в якому він заявив, що вважає себе невинним. Суд вийшов на нараду. Після повернення з наради головуючий виголосив вирок. О 17 год. 45 хв. засідання закрито.

Вирок:

"...Засудити Андросюка Миколу Івановича до розстрілу, з конфіскацією особистого майна і з позбавленням військового звання "комбриг".

Вирок остаточний, оскарженню не підлягає. І згідно з Постановою ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. підлягає негайному виконанню".[9]

"Довідка

Секретно.

Вирок про розстріл Андросюка Миколи Івановича виконано в м. Мінську 31 жовтня 1937 р. Акт про виконання вироку зберігається в Особливому архіві 1-го спецвідділу НКВС СРСР, т. О 8, лист О 137.

Начальник 12 відділу 1 Спецвідділу НКВС СРСР

Лейтенант держбезпеки (Ковальов)".[10]

20 жовтня 1956 р. Військова колегія Верховного суду СРСР під головуванням полковника юстиції Семіка вирок стосовно Миколи Андросюка відмінила і справу закрила "за відсутністю складу злочину".

Микола Іванович Андросюк та його дружина Любов Іванівна виховали трьох дітей: Лідію, Тамару, Маргариту. Коли у 1993 р. в обласній газеті "Молода Волинь" було надруковано статтю про трагічну долю нашого земляка, з далекого Ленінграда надійшов лист від однієї з його доньок. Вона щиро дякувала за те, що на Волині дізналися про одного з небагатьох своїх генералів, чий злет був зупинений підступною кулею сталінських репресій, а сім'ю його режим надовго записав до "неблагонадійних" з усіма відповідними наслідками...

---

[1] По долгу справедливости // Правда.– 1989.– 14 декаб.
[2] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п. 1828, арк. 19.
[3] Там само, арк. 26.
[4] Там само, арк. 27.
[5] Там само, арк. 55.
[6] Там само, арк. 41.
[7] Там само, арк. 59.
[8] Там само, арк. 69.
[9] Там само, арк. 71–72.
[10] Там само, арк. 73.

Валентина ШТИНЬКО

"...І ЗРОЗУМІЛА, ЩО ВІН – ВЕЛИКИЙ!"

Михайло Пилипович Кравчук народився 27 вересня 1892 р. в с. Човниця тепер Ківерцівського району Волинської області, в сім'ї землеміра. Українець. Освіта вища. Академік, дійсний член АН УРСР, за фахом – математик. У 1938 р. засуджений "за приналежність до СВУ" (неіснуючої Спілки визволення України) на 20 років тюремного ув'язнення і 5 років заслання. Помер на Колимі 9 березня 1942 року. Реабілітований 15 вересня 1956 року. Загальними зборами АН України 20 березня 1992 р. поновлений у складі дійсних членів цієї установи.

"...Його обірване життя триває, випромінює. Воно не могло зникнути і пропасти. Знівечена енергія його духу оживає в наступних поколіннях, вона знову вселяється в шляхетних постатях його зросту, його вроди. Це створює йому безсмертний пам'ятник".

Ці слова були сказані Євгеном Сверстюком під час відкриття Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті М. Кравчука, у Києві 23 вересня 1992 р., в Інституті математики АН України. Але зацікавленість величною постаттю славного земляка виникла у мене значно раніше...

Коли у Луцьку в приміщенні колишньої гімназії, де навчався Михайло Кравчук, у присутності гостей, що з'їхалися на Волинь з багатьох куточків світу, відкривали меморіальну дошку з нагоди 100-літнього ювілею видатного математика, мій давній знайомий, доктор фізико-математичних наук зі Львова Анатолій Прикарпатський порадив звернути увагу на невисокого зросту жінку, що стояла неподалік, не приховуючи зворушення врочистістю моменту.

– То унікальна жінка з дивовижним талантом людяності і такими ж математичними здібностями. І це при тому, що пройшла через сталінські табори. А яку блискучу півторагодинну доповідь про Михайла Кравчука вона виголосила позавчора в Інституті математики АН України на ювілейній конференції! Ця жінка – то справжній скарб для журналіста, якщо, звісно, зумієш її розговорити. Втім, життя її варте не газетної статті, а цілого роману, – завершив він свій пристрасний монолог.

Тоді ж, у вересні 1992-го, ми познайомилися з Ніною Опанасівною Вірченко, професором Київської політехніки, доктором математичних наук, членом Американського математичного товариства, Наукового товариства імені Тараса Шевченка (Львів), членом Науково-методичної ради Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих, учасником Міжнародного конгресу математиків (Цюріх, 1994), автором понад 170 наукових та науково-методичних робіт, семи книг... Але про це все я дізналася згодом, як і про те, що вона є незмінним організатором Міжнародних наукових конференцій імені академіка Михайла Кравчука, котрі щовесни, у травні, відбуваються у Національному технічному університеті України, колишньому КПІ. У 1996 р., на п'ятій такій конференції, у якій взяли участь науковці з провідних університетів України, а також інших держав, пощастило побувати й мені.

А десь рік перед тим в одному з листів на Волинь (можливо, нашому листуванню сприяла ще й та обставина, що волею долі живу я на вулиці Михайла Кравчука. – *В. Ш.*) вона написала: "Доки я жива, доки працюю в КПІ, то неодмінно щорічно в травні будуть конференції імені М. Кравчука! Постараюся передати цю естафету в надійні руки!"[1]

Ось тоді, під час конференції, і вдалося взяти омріяне інтерв'ю у Ніни Вірченко, яке було опубліковане в газеті "Волинь" під заголовком "Його любов – Україна і математика". Бо і на цей раз пані Ніна залишилася вірною собі: мало й неохоче говорила про себе, захоплено й цікаво – про Михайла Пилиповича, який, одного разу увійшовши в її життя, залишився там назавжди.

Завдячую долі, що це знайомство має щасливе продовження і в моєму архіві зберігається кільканадцять листів і листівок, напрочуд сердечних і людяних, написаних гарним каліграфічним почерком. А ще – невелика, але справді унікальна книжечка "Михайло Пилипович Кравчук" з її щирим автографом, яку вони удвох із Галиною Ситою уклали й видали 1992 р. у видавництві "Наукова думка". На жаль, тиражем усього лише в тисячу примірників. Унікальність цього видання полягає в тому, що там уміщені не лише короткий нарис життєвого та творчого шляху академіка з Волині, а й покажчик праць Михайла Кравчука, розташованих за роками видань, починаючи з 1914-го по 1938-й рр., що містить 178 позицій, а також список публікацій про життя та діяльність математика, яких на час видання книжки було зібрано 95.

Звідси довідуємося, що перша публікація Ніни Вірченко про Михайла Кравчука з'явилася у вересні 1967 р. в журналі "Знання та праця", редагованому Миколою Сорокою, який потім став автором першого біографічного роману про Михайла Кравчука. А рік перед тим, працюючи в Київському держуніверситеті і займаючись питаннями математичної фізики, Ніна Вірченко вперше зустріла в літературі посилання на академіка Кравчука. Коли ж стала по бібліотеках шукати його праці, то зрозуміла, що комусь дуже хотілося, щоб це ім'я назавжди зникло з наукових горизонтів, з нашої пам'яті. Хоч яка там крамола в математичних формулах? Крамольним було лише ім'я автора, який уже на початку століття писав свої праці вишуканою, добірною українською математичною мовою, а не тією калькою, якою нині послуговуються деякі науковці.

Ось як про це згадував доктор фізико-математичних наук Семен Зуховицький, який особисто знав Михайла Кравчука. У відповідь на запрошення взяти участь у науковій конференції, він надіслав з Ізраїлю листа: "Бути присутнім на цій конференції, на жаль, не можу. Старість має свої обмеження. Але надсилаю деякі свої спогади про Михайла Пилиповича, про нашу з ним дружбу, абсолютно безкорисливу, які хоч трохи висвітлюють цю багатогранну і красиву особистість. Україна вправі гордитися своїм видатним сином, прекрасним вченим і чудовою людиною, своїм академіком Кравчуком, загубленим у кривавих застінках сталінського режиму в розквіті своєї наукової і громадської діяльності. Красивий, з обличчям Христа і дуже розумними очима, він пристрасно любив свою батьківщину Україну, її народ, мову цього народу, яка в устах Михайла Пилиповича звучала, як пісня. У бесідах з ним я завжди був скований мовною проблемою. Хотілося розмовляти з ним по-українськи, але це здавалося мені профанацією його прекрасної, м'якої мови, якою він користувався як на лекціях, так і вдома. А розмовляти по-російськи здавалося неповагою до його віри у багатогранність і гнучкість української мови, в те, що це мова не лише народних мас, а й інтелігенції...".[2]

Учений "з обличчям Христа"... Точніше й образніше не скажеш. Ніну ж Вірченко він захопив не своєю вродою, а блискучим розумом, що проступав із сухих математичних формул, які для неї звучали, як поезія.

Читаючи твори Михайла Кравчука, пані Ніна якось натрапила на такі його слова: "Моя любов – Україна і математика". І відчула невимовне хвилювання: адже ці слова могли б бути і її життєвим девізом.

За цю любов їй, як і Михайлові Пилиповичу, довелося дуже дорого заплатити: спецтабір НКВС – без газет, радіо, без права листування, лісоповал, каменоломні, будівництво доріг через непрохідні нетрі Сибіру, голод, приниження. Усе це було в житті вісімнадцятирічної дівчини, яка потрапила до пекла репресій зі студентської лави у січні 1949 року.

А якогось літнього ранку пані Ніна знайшла час зателефонувати з Києва:

– Післязавтра минає 10 літ від дня відкриття музею Михайла Кравчука в Човницькій школі. Ми з Галиною Ситою і Миколою Сорокою надіслали вітальні телеграми. Але хотілося б, аби про це згадали у пресі!

А музей цей, хоч і дуже скромний, але справді унікальний, бо єдиний у світі, як і пам'ятник-бюст математика, що з'явився тут завдяки старанням і наполегливості справжнього сільського інтелігента, тодішнього директора Човницької школи, нині пенсіонера Степана Федоровича Лукашука. На його відкриття приїздила онука академіка, Ірина Кравчук, яка єдина з його родичів та рідних за всі часи відвідала Човницю. Селян прикро вразило те, що виступала на врочистостях і розмовляла вона російською мовою... Сьогодні в Човниці думають про те, щоб збудувати для музею великого земляка окреме приміщення. Але давайте на якийсь час повернемося в минуле.

...Того погідного дня бабиного літа 27 вересня 1892 р. в сім'ї землеміра Пилипа Кравчука народився син. Тут, у Човниці, і зростав малий Михайло, який початкову освіту здобував у родинному колі. У Волинському обласному державному архіві зберігся документ: "Загальні відомості" про успішність і поведінку учнів 1–8 класів Луцької протогімназії (згодом гімназії) за 1902–1910 навчальні роки. Прізвище Михайла Кравчука виведене акуратним каліграфічним почерком і значиться під номером 30. А через вісім років до випуску дійшло 13 учнів з 45-ти. І Михайло Кравчук уже значиться першим, і атестований він на "відмінно". Це єдиний гімназист, удостоєний золотої медалі, ще двоє (Сигізмунд Хмельницький та Вільгельм Фібіх) отримали срібні.

Після успішного закінчення гімназії здібний юнак їде до Києва і вступає на математичне відділення фізико-математичного факультету університету Святого Володимира. У той час тут працювала ціла плеяда непересічних математиків: Василь Єрмаков, Дмитро Граве, Борис Букреєв та інші. Михайло Кравчук вивчає не тільки математику, а й фізику, астрономію, бере участь у роботі наукових семінарів з теорії груп, теорії ідеалів, теорії еліптичних функцій, цікавиться філософськими проблемами природознавства.

Науковий семінар професора Дмитра Граве поступово переріс у всесвітньо відому алгебраїчну школу, яка виховала таких блискучих учених, як Борис Делоне, Микола Чеботарьов та інші, які згодом і самі створили власні наукові школи.

У 1914 р. Михайло Кравчук закінчив університет з дипломом 1-го ступеня і був залишений у вузі для підготовки до наукової та викладацької роботи. Упродовж багатьох років він викладав різні математичні курси і в інших вузах Києва (політехнічному, архітектурному, ветеринарно-зоотехнічному, сільськогосподарському інститутах).

Та для великої науки настали важкі часи. Світ потрясали війни, перевороти і революції. У 1919–1921 рр. Михайло Кравчук опиняється в селі Саварка на Богуславщині, стає там сільським учителем і директором школи. Текст оголошення, написаний ним власноручно, гласив: "Шкільна рада доводить до відома жителів Саварки та навколишніх сіл, що з 15 вересня починається запис школярів у всі класи. Початок науки – 1 жовтня. У школі викладаються чужинні мови, починаючи з третього класу; є дитяча та вчительська книгозбірні, фізичний та геометричний кабінети; школа має всі потрібні книги, запас зошитів та іншого шкільного приладдя, котре розподіляється поміж школярами через їхній власний кооператив. Програми школи ширші від програми колишніх вищих і початкових шкіл, так що по закінченні шостого класу школярі поступають до професійних шкіл (учительські семінарії, агрономічні та технічні школи). Голова шкільної ради Михайло Кравчук".[3]

Нині можна тільки здогадуватися: було то випадковістю чи закономірністю, що серед учнів талановитого педагога вчився і сільський хлопчина Архип Люлька (1908–1984 рр.) – майбутній видатний учений: академік, генеральний конструктор авіадвигунів, творець перших у світі високоекономічних турбокомпресорного повітряно-реактивного і двоконтурного двигунів, які й сьогодні піднімають у небо могутні лайнери.

Знаходить час Михайло Кравчук і для наукової роботи. Низка фундаментальних результатів з теорії змінних матриць, теорії білінійних форм та лінійних перетворень лягли в основу його докторської дисертації "Про квадратичні форми та лінійні перетворення", яку блискуче захистив у 1924 році. І знову напружена наукова робота. Ніна Вірченко пише: "Він займається питанням узагальненої інтерполяції. Основні результати цих його досліджень було викладено на 7-му Міжнародному математичному конгресі в Торонто (1924 рік). Наступного року М. Кравчуку було присвоєно звання професора".[4]

Працями українського математика цікавляться видатні вчені Франції, Італії, Німеччини та інших країн. Асоціація американських математиків надсилає йому запрошення продовжити свою наукову роботу в США. Та пан Кравчук відмовляється... У вересні 1928 р. він їде на Міжнародний математичний конгрес до Італії, де виступає з кількома доповіддями. По дорозі додому виступає на засіданні Математичного товариства у Парижі. За період цього нетривалого відрядження він написав низку статей і велику працю "Алгебраїчні студії над аналітичними функціями". Значний інтерес з методичного погляду становлять розроблені Михайлом Кравчуком програми курсу "Елементи вищої математики в пристосуванні до сільського господарства" та підручник "Математика для сільськогосподарських профшкіл" (у співавторстві з І. П. Біликом). А такі праці, як "Вступ до вищої математики", "Елементи теорії детермінантів", "Вибрані питання з основ аналізу нескінченно малих" та інші відіграли велику роль і як пропедевтичні курси з вищої математики, вони ілюструють єдність теорії і практики, відповідність форми змістові тощо. А монографія "Вплив Ейлера на дальший розвиток математики" – це блискуче дослідження творчості великого швейцарського математика.

29 червня 1929 р. нашого земляка обирають дійсним членом Української академії наук, він – член управи Київського інституту народної освіти (так тоді називався Київський держуніверситет), декан факультету професійної освіти, член секції наукових працівників міської ради, член Української центральної ради, організатор першої в Україні математичної олімпіади школярів (1935 рік).

Людина високої культури та неабиякої ерудиції, Михайло Кравчук вільно володів кількома європейськими мовами, підтримував наукові й особисті дружні стосунки з відомими математиками світу – Жаком Адамаром, Ріхардом Курантом, Давидом Гільбертом та іншими. Французький академік писав

йому у 1934 р.: “Дорогий друже! Нарешті отримав обіцяні наукові праці. Як одна, так і друга приємно вразили мене своєю новизною. Такі складні проблеми і такі прості розв’язання! Тільки генію таке під силу! Ваш Жак Адамар”.[5]

Як справжній син свого народу, Михайло Кравчук завжди розглядав власну наукову діяльність як справу патріотичну, громадянську. Більшість наукових праць написано рідною мовою, яка і тепер може бути зразком українського науково-математичного стилю. А його многочлени, пов’язані з біноміальним розподілом, відомі тепер у світовій математиці як многочлени Кравчука. І коли на Батьківщині його праці замовчували та ховали у спецфондах бібліотек, в інших країнах наукові ідеї Кравчука розвивалися. І не лише в Європі чи Америці, а навіть у далекій Австралії.

Про це, зокрема, засвідчив у своєму виступі на І Міжнародній математичній конференції, присвяченій 100-літтю від дня народження вченого, професор математики Сіднейського університету українського походження Євген Сенета. Перебуваючи в Луцьку, він зацікавився і роботою українських журналістів, оскільки його донька працює на австралійському телебаченні. Якийсь час ми листувалися, і пан Сенета надіслав мені австралійську пресу з матеріалами про Україну. Серед них була і його публікація “Поліноми Кравчука в австралійській статистичній науці”, де сказано, що ім’я цього видатного вченого стало відомим австралійській статистиці тому, що Ланкастер і його студенти, особливо Іглесон, у Сіднейському університеті вживали термін “многочлени Кравчука”, виведені ним ще в 1929 році.

Далі автор характеризує внесок Михайла Кравчука в науку: “Математик широкого масштабу (математичні обчислення – це лише одна з галузей, у яку він зробив величезний внесок) і величезної енергії (180 публікацій протягом 1914–1938 рр.), він сприяв вживанню української мови в математиці, допомагаючи скласти 3-томний математичний словник. У нього було багато учнів, ті з них, що вижили, зробили великий внесок в радянську ракетну програму”.[6]

Дослідження Михайла Кравчука стали доступними світовій математичній громадськості завдяки тому, що він публікував свої твори не лише в наукових виданнях України, а й у найавторитетніших закордонних наукових журналах – “Доповіді Французької академії наук”, “Бюлетень Математичного товариства Італії”, “Бюлетень Математичного товариства Франції” та інших.

Наш земляк став фундатором Київського математичного товариства і деякий час очолював його. Михайла Пилиповича запросили до роботи в Академії, де він очолив комісію математичної статистики, увійшов до комісії математичної термінології при Інституті наукової мови, обіймав посаду вченого секретаря ВУАН. У червні 1929 р. разом з ним академіками ВАУН було обрано Дмитра Яворницького, Філарета Колессу, Павла Тичину, Янку Купалу, Олександра Богомольця, Олександра Палладіна, Миколу Холодного, Євгена Патона, Олександра Соколовського та інших. Більшість згодом буде заарештована НКВС...

Восени цього ж року розпочалися репресії у “справі СВУ”. Серед заарештованих багато знайомих Михайла Кравчука, людей, з якими він мав наукові і товариські зв’язки. М. Холодний – математик, науковий співробітник Інституту наукової мови. З Г. Іваницею разом входили до редколегії журналу “Записки КІНО” (КІНО – Київський інститут народної освіти – так певний час називався столичний університет). Й. Гермайзе – товариш студентських років, вчений секретар історичної секції ВУАН, секретар Словника живої мови. В. Дурдуківський – директор школи ім. Тараса Шевченка, де певний час викладав Михайло Кравчук.

У протоколах допитів цих осіб уже промайнуло прізвище Кравчука, але цього разу його не зачепили. За задумом організаторів цієї ганебної акції, академікові було відведено роль громадського обвинувача, від чого він ухилився, пославшись на хворобу.

“Це була людина цільна і незаперечно благодійна. Для мене він був своєрідним ідеалом педагога та вченого, – згадував професор М. Ф. Казанський, який наприкінці 20-х років протягом певного часу разом з Михайлом Кравчуком викладав в Інституті промкооперації. – Пригадую вже пізніші часи, коли назрівав процес СВУ. Одного разу я почув по радіо інтерв’ю прокурора, в якому було сказано, що громадським обвинувачувачем на процесі буде виступати академік М. Кравчук. Я був збентежений. Знав

Михайла Пилиповича як людину чесну, принципову, порядну. Сказав у себе на кафедрі, що цього не буде. Раптом за 2–3 дні до початку процесу читаю об'яву в газеті, що в зв'язку з хворобою М. Кравчука громадським обвинувачувачем виступить інший. Ми всі зрозуміли, що цим фактом кінчається вся його кар'єра".[7]

І справді, у той час подібне безслідно минути не могло. Мав академік Кравчук й інші "гріхи" перед НКВС, скажімо, активне спілкування з іноземними вченими, зокрема математиками Львова. Він листувався з В. Левицьким – головою НТШ у Львові. Математикові М. Чайковському, що хотів переїхати зі Львова до радянської України, у 1929 р. допоміг влаштуватися на роботу в Одесі. Через чотири роки М. Чайковський був заарештований за сфабрикованою "справою УВО" (Української військової організації) та ув'язнений на 10 років.

Гнітюча обстановка пошуків "ворогів народу" та нагнітання підозріливості, що панувала на той час у країні, змусила Михайла Кравчука дещо змінити спосіб життя. Як пізніше засвідчив в одному зі своїх зізнань, він припинив листування із зарубіжними вченими та обмін з ними математичною науковою інформацією, хоч нічого поганого в цьому не бачив. Перестав також друкувати за кордоном власні математичні праці.

Колишній учень М. Кравчука професор В. Зморович, стверджував, що Михайло Пилипович добре розумів, що його можуть заарештувати за зв'язки із польськими математиками. І ніби навіть попереджав деяких своїх учнів, зокрема О. Смогоржевського, щоб у випадку арешту не намагалися його захищати, а рятували себе.

Тим часом репресії продовжувалися. За ґратами опинилися поети Микола Зеров та Дмитро Загул. У годину тяжких випробувань Михайло Кравчук як міг, підтримував сім'ю Зерових. Про це довідуємося зі свідчень у протоколах допитів, де сказано, що під час хвороби Софії Зерової та її єдиного сина, який потім помер, підтримував їх морально і матеріально. Говорить також, що після арешту чоловіка не чув від Зерової нарікань на слідчих, оскільки вона була переконана, що він ні в чому не винний.

У своїх спогадах Софія Федорівна пише: "Михайло Пилипович дуже любив літературу, завжди з великою цікавістю слухав розповіді Миколи Костьовича, дарував йому свої наукові праці. Зеров дякував і казав жартома: "Поставлю це на полицю у відділ незрозумілої літератури".[8]

Одне з послань Миколи Зерова з Києва застало М. Кравчука ще в Саварці. "Мій безстрашний і благородний лицар! – писав університетський друг. – Оце нарешті довідався, де ти обитаєш, і поспішаю натягнути линву давньої дружби. Не приховую: важко було мені пережити нашу розлуку. Твій намір залишити Київ здався мені тоді... м'яко кажучи, дивним. Але незабаром і я завіявся світ за очі звідси. Ти був правий: служити водночас Богові й мамоні аморально..."[9]

І ось тепер Зерова заарештовано. А Михайло Кравчук, як і раніше, читає лекції, зачаровуючи слухачів бездоганною українською мовою. Вчений продовжував розробляти свої наукові ідеї. На початку 30-х років ВУАН поділяється на окремі інститути. У 1934 р. зорганізовано Інститут математики, де Михайло Кравчук очолив відділ математичної статистики (двома іншими керували академіки Д. Граве та Г. Пфейфер). Саме в цей період він створив важливий математичний об'єкт, що нині у світовому обігу має назву "многочлени Кравчука", а молоді співробітники його відділу – С. Кулик та О. Смогоржевський – вивчали властивості цих многочленів, публікували цікаві результати своїх досліджень. За допомогою своїх многочленів учений мріяв створити в майбутньому апарат для вивчення дискретних випадкових процесів.

Однак успіхи вченого викликали у його оточенні неоднозначну реакцію. Неприємності розпочалися ще наприкінці 1936 року. В Індустріальному інституті (тепер Київська політехніка) Михайло Кравчук очолив кафедру математики. Висока вимогливість до студентів, а також і до викладачів вузу викликала незадоволення адміністрації, бо він не хотів штучно завищувати показники успішності.

З приводу цього конфлікту М. Кравчук звертався навіть до наркома освіти Володимира Затонського. Згодом це буде використано слідчим як "доказ" того, що академік отримував від Затонського керівні вказівки для своєї ворожої діяльності...

Арешти докотилися й до Інституту математики. У травні 1937 р. потрапив за ґрати науковий співробітник Володимир Можар, а в жовтні "трійкою" Київського облуправління НКВС його засудили до розстрілу. З "ворогом народу" у Михайла Кравчука були спільні наукові роботи. Це стало приводом для того, щоб розпочати галасливу кампанію осуду Михайла Пилиповича "громадськістю" Інституту математики, університету, Президією АН УРСР за "зв'язки з ворогами народу". Кравчука звільняють з посади керівника відділу, але залишають співробітником інституту.

У цих публічних акціях осуду активна роль належала співробітникам інституту К. Бреусу та С. Фещенку, з якими у вченого були не найкращі стосунки, бо він їх вважав науковцями без перспектив.

Першу зі статей, що "викривали ворожі дії" математика, під назвою "Академік Кравчук рекламує ворогів" (газета "Комуніст", 14 вересня 1937 р.) разом із К. Бреусом підписав директор Інституту математики академік Д. Граве. Якщо навіть припустити, що грубий, лайливий стиль цієї статті навряд чи міг належати перу Граве, все одно це не змінює суті його вчинку.

21 лютого 1938 р. на підставі звинувачення в участі у "контрреволюційній націоналістичній організації" та "підозрі у шпигунстві" Михайла Кравчука було заарештовано, буквально через день – позбавлено звання дійсного члена АН УРСР, а через сім місяців засуджено до 20 років тюремного ув'язнення та 5 років заслання. Такого терміну знущань, етапів, голоду й холоду, виснажливої праці, принижень людської гідності не витримував майже ніхто. 9 березня 1942 р. на Колимі перестало битися серце і нашого земляка. Зберігся "акт о погребении", який віднайшов київський письменник Микола Сорока, який понад чверть століття віддав дослідженню долі й творчості видатного математика. 1991 р. у видавництві "Молодь" вийшло друге, доповнене видання його роману "Колимська теорема Кравчука". І сьогодні йде мороз поза шкірою од цієї сатанинської точності: "Зэк Кравчук М. Ф., личное дело О 23810943, зарыт на глубине 1,5 метра головой на запад, от командировки 1250 метров на север" ("командировка" – табірний підрозділ).

У березні 1956 р. його було реабілітовано, але ще довго на імені Михайла Кравчука лежала невидима печать чи то забуття, чи то нашого безпам'ятства. Тільки 20 березня 1992 р. загальними зборами АН України його поновлено в складі дійсних членів Академії наук. Математично стисло висловився про Михайла Кравчука Микола Боголюбов: "Михайло Кравчук – один із найталановитіших алгебраїстів нашого століття".

Оскільки про вшанування пам'яті вченого – відкриття меморіальних дошок у Києві та Луцьку, музею у Човниці, проведення щорічних Міжнародних наукових конференцій у Київській політехніці – ми уже згадували, на цьому можна було б скінчити сумну розповідь про безжально знищений тоталітарною системою талант, який, проте, згасаючи, встиг освітити шлях багатьом учням і сподвижникам. Але наша розповідь була б неповною, якби ми не згадали ще одного імені – Галини Ситої, старшого наукового співробітника Інституту математики Академії наук України. Їй вдалося ознайомитися з двома томами слідчої справи на Михайла Кравчука (в архівах СБУ, за її свідченнями, знаходяться й "агентурні матеріали" на М. Кравчука, які поки що не дають для ознайомлення). На основі вивчення цих документів з'явилося кілька її публікацій у пресі, які проливають світло на те, що коїлося за стінами Лук'янівської тюрми і, якоюсь мірою, в душі академіка, на якого було зведено страшний наклеп. Не можна читати без хвилювання і обурення публікації Галини Ситої "Слідча справа Михайла Кравчука" (у 28-му випуску часопису АН України і товариства "Знання" під назвою "Україна. Наука і культура", Київ, 1994), або "Страдницький шлях академіка Михайла Кравчука" у часописі Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих "Зона" (№ 5 за 1993 рік). Як просто людину звинувачували у найтяжчих гріхах, знущалися, погрожували знищити сім'ю, щоб змусити до самообмови, засуджували, як писалося у тодішніх документах, до ВМН ("высшая мера наказания"), а потім з такою ж легкістю реабілітували "за відсутністю складу злочину!".

Отже, з цих публікацій дізнаємося, що архівно-слідча справа М. Кравчука складається з двох томів.

У першому вміщені матеріали засудження та реабілітації. Документів, писаних рукою академіка, немає, є тільки його підписи під протоколами допитів. Другий починається з деяких подробиць арешту (опис майна, документ про його конфіскацію), далі – власноручні записи М. Кравчука, 122 аркуші. Є три його особисті заяви уже після засудження: до Президії Верховної Ради СРСР від 17 січня 1939 р., до Верховного Прокурора СРСР від 17 лютого, писані з Лук'янівської в'язниці, та до Голови Верховного Суду СРСР і Верховного Прокурора СРСР від 17 серпня 1940 р. уже з Магадану. Але всі ці високі інстанції залишилися глухими до цих звернень, як і до численних заяв і клопотань дружини математика – Есфір Йосипівни Кравчук, яка ще в липні 1945 р. нічого не знала про долю свого чоловіка і продовжувала звертатися в усі інстанції з проханням переглянути його справу.

Зокрема, з останньої його заяви можна зрозуміти, що примусило М. Кравчука обмовити себе і поставити підпис під явно фальшивим документом. Цитуємо мовою оригіналу: "Я был ошеломлен этими дикими обвинениями, разбит физически ночными допросами, в частности полным лишением сна в течении 11 суток, обострением болезни сердца, мерами прямого физического воздействия; морально на меня воздействовали криками, стонами истязаемых в соседних комнатах людей. Сломали меня окончательно угрозы – в случае запирательства и отказа принять на себя несовершенные преступления – арестовать и уничтожить мою семью. Ради спасения семьи я решил оклеветать себя – тем более, как было вполне ясно, мои обвинители, сами не веря своим обвинениям, имели совершенно определенную цель – сделать из меня преступника".[10]

Тільки 26 травня 1956 р. справу було нарешті переглянуто: "Приговор Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 23 сентября 1938 года по делу Кравчука Михаила Филипповича отменить, а дело о нем прекратить за отсутствием состава преступления".

Але нічого, окрім гіркоти і болю, це "торжество справедливості" не викликає. Адже скасування вироку не може скасувати смерть, безжальне нищення таланту, який дається Богом, можливо, раз у тисячоліття. І ще прикріше усвідомлювати, що цей страдницький шлях Кравчука пройшли тисячі наших співвітчизників.

---

[1] Лист Н. О. Вірченко до В. С. Штинько-Хмельовської від 17 лютого 1995 року.

[2] Сита Г. Страдницький шлях академіка Михайла Кравчука / Г. Сита // Зона.– 1993.– № 5.– С. 102.

[3] Вірченко Н. Гордість української математики / Н. Вірченко // Знання та праця.–1967.– № 9.– С. 16.

[4] Там само.– С. 19.

[5] Михайло Пилипович Кравчук / уклад. Н. О. Вірченко, Г. М. Сита.– К.: Наук. думка, 1992.– (Бібліографія вчених України / АН України).

[6] Лист Є. Сенети до В. Штинько від 20 грудня 1992 року.

[7] Сорока М. О. Колимська теорема Кравчука.– 2 вид., допов. / М. О. Сорока.– К.: Молодь, 1991.– С. 5.

[8] Сита Г. Вказ. стаття.– С. 110.

[9] Там само.– С. 114.

[10] Там само.– С. 121.

Руслана ДАВИДЮК

ПОДАЛЬША ДОЛЯ НЕВІДОМА...

(Олександр Ковалевський)

Олександр Ковалевський народився у 1890 році. У 1919–1921 рр. був засновником і головою Української народно-республіканської партії. У 1920 р. призначений міністром рільництва УНР. З 1921 р. перебував у еміграції. Після перемоги більшовиків в Україні оселився в Луцьку. Був одним із активних діячів Волинського українського об'єднання.

Національно-державне відродження України у 1917–1920 рр. спричинило докорінні зміни у суспільному житті українського народу. Розбудовуючи державність України, ми щораз звертаємося до історичної пам'яті для того, щоб оглянути пройдений шлях, віддати належну шану тим постатям, які вели боротьбу за незалежність нашого народу. Після поразки національно-визвольних змагань значна частина діячів Української Народної Республіки емігрувала до Польщі. У 20-х роках група поміркованих політичних діячів, насамперед колишніх прибічників уряду Симона Петлюри, що проживали на Волині, прагнули до припинення безперервних польсько-українських сутичок і були готові до співпраці з владою. Середовище лояльно налаштованих українських діячів стало опорою волинському воєводі Генрику Юзевському, ініціатору так званої "волинської політики". Центром формування нової проурядової партії – Волинського українського об'єднання (ВУО) – стала редакція газети "Українська Нива", яку у 1928 р. було перенесено до Луцька.[1] У червні 1931 р. відбувся установчий конгрес Волинського українського об'єднання,[2] яке офіційно заявило про свою лояльність до польської держави і виявило готовність співпрацювати з польською адміністрацією.

Одним із активних діячів ВУО був Олександр Ковалевський – відомий у той час економіст і публіцист.

Олександр Ковалевський народився 1890 року. У 1919–1921 рр. був засновником і головою Української народно-республіканської партії. У квітні 1919 р. підтримав спробу антидержавного заколоту у Рівному, який очолив генерал військ УНР Володимир Оскілко. 1920 р. Ковалевський був призначений міністром рільництва УНР. З 1921 р. він перебував у еміграції. Після перемоги більшовиків в Україні Олександр Ковалевський оселився у Луцьку, де очолив правління Українського банку.

О. Ковалевський був одним із тих українських політичних діячів, які вірили у можливість співпраці з поляками після приходу до влади Ю. Пілсудського. "Українці ці приступили до ідеї польсько-української співпраці з захопленням, тому що це були справи того самого роду, які після програної боротьби повели їх на скитанщину. На далеких обріях прометеїзму з'явилися зариси незалежної України і вже за це належалась воєводі підтримка", – приблизно так міркувала, на думку М. Сивіцького,[3] частина лояльно налаштованих діячів Волині. Отже, "опорою для Генрика Юзевського стали українські активісти колишньої УНР, які поселилися на Волині".[4] О. Ковалевський був самовідданим поборником ідей С. Петлюри і шляхом підтримки "волинського експерименту" прагнув втілити ці ідеї в життя.

На установчому конгресі ВУО було обрано Головну управу партії із 17 осіб, серед них і О. Ковалевського.[5] Однак більш активну позицію в партії він почав займати у другій половині 30-х років, після змін у керівному складі організації. У червні 1936 р. керівником партії замість Петра Певного було обрано Сергія Тимошенка, а Олександра Ковалевського призначили головним редактором пресового органу ВУО – газети "Українська Нива".[6] Нові керівники прагнули зробити ВУО більш самостійною організацією, хоча і не відмежовувалися від ідеї українсько-польського співжиття. Активність партії виявилася, зокрема, у публікаціях на сторінках "Української Ниви". Так, стаття "Ми і польське громадянство" засвідчила еволюцію українського проурядового табору. У ній підкреслювалося, що "ми не маємо жодного наміру виконувати роль громадян другої категорії".[7] А в грудні 1936 р. редакція "Української Ниви" у статті "Політика залізних нервів" наголошувала: "Ми є і хочемо бути рівноправними громадянами Польщі, а з цього випливають не лише обов'язки, але й наші права".[8] Таким чином, у зв'язку з реорганізацією ВУО значних змін зазнала газета "Українська Нива", що було заслугою О. Ковалевського. Управа ВУО у заяві до повітового старости писала про необхідність перейменування часопису. З 1 січня 1937 р. пресовий орган ВУО, який редагував О. Ковалевський, почав виходити під назвою "Волинське Слово".[9]

Пропольські тенденції нової газети, порівняно з її попередницею, значно послабилися, що було наслідком реорганізації ВУО і активної громадської позиції Олександра Ковалевського. З його ініціативи газета друкувала статті, в яких все сміливіше порушувалися проблеми українців Волині, відстоювалися українські національні інтереси. Часопис виступав з критикою національної політики польського уряду на Волині, хоча організація і не відмовлялася від ідеї польсько-української співпраці.

Активна позиція О. Ковалевського виявилася і під час роботи Надзвичайного крайового з'їзду ВУО в Рівному 7 листопада 1937 року. Він виступав з доповіддю на тему: "Засади українського церковно-громадського руху". Доповідь Ковалевського засвідчила, що автор чудово розумів значення справ, пов'язаних з життям Православної церкви у Польщі, слушно вважав цю проблему досить важливою і глибокою. Доповідач чітко визначив головні труднощі у вирішенні релігійного питання, такі як: ментальність державної влади, ментальність ієрархії і ментальність православної маси. О. Ковалевський відзначав, що у церковних відносинах велику роль відіграють психологічні моменти, саме тому, на його думку, незважаючи на зусилля українського громадянства протягом кільканадцяти років, не відбулося ніяких змін. Автор говорив: "Церква була, є і буде школою морального виховання, що дає духовне задоволення, кріпить надію і підтримує національний дух. Силою, що з'єднує віруючі маси і міцно тримає їх біля своєї Православної церкви є національна ідея, що лягла в основу церковно-громадського руху на Волині".[10] Про глибину розуміння О. Ковалевським релігійних проблем свідчить те, що він чітко визначив головні етапи церковно-громадського руху 20–30-х років і розумів проблеми української церкви. Автор на фактах довів, що церковний рух пройшов еволюцію від стихійних форм до організованої праці, він підкреслював, що православні маси негативно оцінюють половинчасті заходи уряду щодо врегулювання релігійних проблем і що головною ідеєю українців є "ідея соборного начала в житті Православної Церкви".[11] Послаблення позицій Г. Юзевського у 1937–1938 рр. спричинило дальшу переоцінку діяльності волинського проурядового табору. Все сміливішими стають статті на шпальтах "Волинського Слова", що, знову ж таки, було заслугою його головного редактора. Наполегливість діячів ВУО дратувала польську адміністрацію. Так, за публікацію статті "Необхідність зміни шкільної політики" номер "Волинського Слова" за 6 березня 1938 р. було вилучено, а редакцію попереджено.[12] В кінці 30-х років почали загострюватися проблеми внутрішнього життя ВУО, серед керівництва назрівав розкол. У цих умовах О. Ковалевський замислюється над долею українських земель, прагне оцінити свою власну діяльність.

Напередодні Другої світової війни, у зв'язку із зростанням напруженості у світі і чехо-словацькими подіями, О. Ковалевський публікує статтю "Марш на Україну чи її визволення". Він ділиться з читачами своїми ідеалами і пише про мету свого життя: "Ми, що боролися за ідеал державницької незалежності України і в свої юнацькі роки, і в роки зрілої молодості, і власними силами, і в союзі з німцями чи поляками, завжди були переконані, що утвердження Незалежності України є історичною необхідністю. Але ми дивимося на оточуючу реальність відкритими очима і бачимо факти такими, якими вони є. Якби справді сталося так, що німецька армія помарширувала б на Україну, то безсумнівно зародився б сумнів: чи визволена таким чином Україна є справді незалежною державою?"[13] О. Ковалевський був переконаний, що не за таку "незалежність" він вів боротьбу. Однак шлях ВУО – шлях лояльності до польської влади теж виявився недосконалим, не привів до вирішення української проблеми, а тим більше, не міг воскресити протиприродний альянс квітня 1920 року. Напевно, це також зрозумів Олександр Ковалевський, адже на сторінках редагованої ним газети писалося: "Можна були видати десятки грубих томів з промовами на українську тематику. Однак, майже десятилітній обмін думками так і не вирішив цієї проблеми".[14] Через кілька місяців після публікації цих слів Польща була захоплена фашистською Німеччиною. Після того, як Західну Україну зайняли радянські війська, доля діячів ВУО склалася по-різному. Частина їх імігрувала за кордон. Олександр Ковалевський залишився і був заарештований органами НКВС.[15] Подальша доля його поки що невідома.

---

[1] Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW), K-674 // II-31. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych.– K. 9.

[2] Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1–12.

[3] Сивіцький М. Записки сірого волиняка / М. Сивіцький.– Львів, 1996.– С. 64.

38 Зам. 5156

[4] Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski.– Wrocław, 1979.– S. 100.

[5] Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 7, арк. 5.

[6] Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921–1939 / W. Mędrzecki.– Wrocław, 1988.– S. 156.

[7] Українська Нива.– 1936.– 12 лип.

[8] Там само.– 1936.– 6 груд.

[9] Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13а, спр. 785, арк. 3.

[10] Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 21, арк. 8.

[11] Там само, арк. 15.

[12] Держархів Волинської обл., ф. 199, оп. 2, спр. 5, арк. 84.

[13] Волинське Слово.– 1939.– 19 січ.

[14] Волинське Слово.– 1939.– 26 лют.

[15] Довідник з історії України.– Т. 2.– К., 1995.– С. 51.

Микола КУЧЕРЕПА

ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ

(Арсен Річинський)

Арсен Васильович Річинський народився 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (тепер Рівненська область) у родині священика. Закінчив Житомирську духовну семінарію і медичний факультет Київського університету. З 1922 р. по 1939 р. працював лікарем у Володимирі-Волинському. Активіст українського церковного і громадського руху. Один з ініціаторів скликання Українського церковного з'їзду в Луцьку 1927 року. Автор багатьох книг з історії церкви і релігійної думки в Україні. Постійно переслідувався польськими властями.

З приходом радянської влади був заарештований міським відділом НКВС 20 жовтня 1939 р. у Володимирі-Волинському. Засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 5 травня 1942 р. за ст. 54-3 КК УРСР на 10 років ВТТ. Ув'язнення відбував в Інтатаборі. Звільнений у 1949 році. З 1949 по 1956 рр. перебував на спецпоселенні в Казахстані.

Помер 13 квітня 1956 року. Похований на кладовищі станції Джусали Кзил-Ординської області Казахстану.

Батьки прагнули дати синові належну освіту. Спочатку Арсен навчався у Кременецькій гімназії, згодом у Житомирській духовній семінарії. З дитинства виявляв цікавість до історії та культури свого народу, а тому був постійним учасником літературних та музичних заходів у навчальних закладах, а також членом гуртка, який вивчав історію України. Вели гурток по черзі викладачі семінарії – члени Товариства дослідників Волині, що активно діяло у Житомирі на початку століття. Товариство не тільки видавало наукові збірники, а й займалося просвітницько-виховною роботою, запрошувало на засідання майбутніх священиків.

Арсен Річинський випускав у семінарії рукописні збірки, журнали. Всебічно обдарований юнак наполегливо шукав себе. Можливо тому 1911 р. став не священиком, а вчителем церковно-приходської школи села Сіднярки Луцького повіту. І хоча вчителював недовго, та любов до школи, інтерес до дітей зберіг на все життя.

Восени 1911 р. Арсен Річинський вступив на медичний факультет Варшавського університету, а з початком Першої світової війни перевівся у Київський університет Святого Володимира, навчання у якому закінчив у 1919 році.[1] І у Варшаві, і в Києві він був організатором студентських літературних та музичних вечорів, наукових зібрань, де виступав з доповідями та повідомленнями, готував рукописні звіти, у яких виявилася ще одна грань його обдарованої натури – вміння малювати.

Після закінчення медичного факультету Річинського направили в м. Ізяслав. Саме тут, на західній Волині, розгорнулася його діяльність у царині рідної культури. Він бере активну участь у проведенні концертів, шкільних свят, вистав. Навколо нього гуртується коло національно свідомої інтелігенції, яке прихильно зустріло започаткований ним часопис “Нові дороги”. Річинського обрали членом шкільного комітету повітової управи.

Розвиток українського шкільництва стримувала відсутність кадрів. Більшість народних учителів погано знали українську мову, літературу, історію. Тому Міністерство освіти Української Народної Республіки розробило спеціальну програму й організувало у кожній губернії курси українознавства для народних учителів. На Волині такі курси діяли в Острозі на базі жіночої гімназії графині Блудової. Арсен Річинський був одним з організаторів цієї справи. Курси, на яких він читав лекції з історії України, нерідко збирали сотні слухачів.

Громадсько-просвітницька діяльність Арсена Річинського була перервана крахом УНР та польською окупацією Волині. Цивільне управління земель Волинських та Подільського фронту* не могло не звернути уваги на вільнодумного лікаря. Його призначили молодшим лікарем повітової лікарні у Заславлі, а через кілька місяців перевели дільничним лікарем повітової лікарні у с. Тростянець під Луцьком.[2] Тут, у Тростянці, він познайомився з дочкою сільського священика Павла Прокоповича – Ніною і взяв з нею шлюб.

Фактично Арсен Річинський був позбавлений можливості вести громадську та культурну роботу. Це було своєрідне заслання, з якого він вирвався лише через два роки, коли домігся посади лікаря у Володимирському повіті, а згодом – у м. Володимирі-Волинському. Саме тут він розгорнув енергійну просвітницьку діяльність, провідним напрямом якої стала боротьба за українізацію Автокефальної православної церкви на Волині.

Слід зазначити, що у міжвоєнне двадцятиріччя ця боротьба набирала інколи драматичних рис. Український рух у православній церкві в Польщі виріс на ґрунті історичного досвіду, коли Російська православна церква докладала значних зусиль для денаціоналізації українців. З іншого боку, багаторічне сусідство з католицизмом також підштовхувало його до надання Православній церкві у Польщі українського національного характеру. До цього долучився і швидкий ріст національної свідомості волинян. Український рух відразу став в опозицію щодо ієрархії церкви, котра залишалася на проросійських позиціях, і щодо Польської держави, яка мала намір підпорядкувати собі усе церковне життя.

Українізацію православної церкви діячі цього руху бачили як поступовий процес. Вони вважали: оскільки парафії з українським населенням становили 70 відсотків вірних, то українці повинні мати вирішальний голос при вирішенні справ не лише в українських єпархіях, а й у справах, що стосувалися усієї Православної церкви в Польщі.[3]

Першим кроком на шляху українізації церкви став Волинський єпархіальний з’їзд духовенства і мирян, який відбувся 3–10 жовтня 1921 р. в Почаєві. Незважаючи на протести деяких проросійських елементів, з’їзд у справі українізації Богослужінь ухвалив: “Жива віра вимагає й живої віри в молитвах і в Службі Божій, через те треба перейти від церковнослов’янської мови до народної, живої мови української”.[4] Ця ухвала передбачала, що такий перехід має відбутися поступово, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися церковною владою необхідні богословські книги. Одночасно з’їзд ухвалив негайно перейти до відправи Богослужінь слов’янською мовою з українською вимовою. З’їзд передбачив утворення спеціальної комісії для перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою.

Крім цієї ухвали, з’їзд прийняв ще й інші, спрямовані на національно-церковне відродження українського народу.[5] Делегати з’їзду висловили протест проти зменшення кількості православних парафій, одержавлення церковної землі, втручання державних властей у церковні справи.[6]

---

* Надзвичайний орган управління польського уряду на Волині. Утворений у січні 1920 р. на базі Волинського округу. Ліквідований у лютому 1921 р. після організації Волинського воєводського управління.

Рішення почаївського з'їзду дали поштовх для подальших дій. Незважаючи на відсутність єдиного організаційного центру, український церковний рух міцнів. З ним змушена була рахуватися церковна ієрархія. Під тиском обставин синод змушений був піти на значні поступки українізаторам. Своїми ухвалами від 16 червня 1922 р. і 3 вересня 1924 р. дозволив: українську вимову літургійних старослов'янських текстів; проголошення проповідей українською мовою; український церковний хор; навчання дітей релігії українською мовою; видання у синодальній друкарні церковного двотижневика "Духовна бесіда".[7]

Однак прийняті ухвали в життя впроваджувалися досить повільно, нерідко ігнорувалися зрусифікованим православним духовенством і церковною ієрархією, які і надалі намагалися втримати "русский дух" у церкві. Маючи у руках важелі церковної влади, проросійські елементи використовували тиск, шантаж, репресії проти священиків і мирян, які прихильно ставилися до автокефалії і українізації. Доходило навіть до фізичного знищення опонентів. Так, 8 лютого 1923 р. російський шовініст, фанатик архімандрит Смарагд (Павло Латишенков) пострілом з пістолета застрілив митрополита Варшавського і всієї Польщі Юрія Ярошевського.[8]

На заваді українізації церкви стала і польська адміністрація, яка прихильніше ставилася до русофільських тенденцій в церковному житті. Про це свідчить, наприклад, лист міністра віросповідань і народної освіти волинському воєводі, датований 23 вересня 1925 року. "Органи державної влади і управління, – писалось у ньому, – не можуть прихильно ставитися до процесу українізації Православної Церкви. Українське релігійне життя на Волині тісно пов'язується із піднесенням національної свідомості. В кінцевому рахунку це може призвести до відокремлення Православної Церкви на Волині від решти Православної Церкви у Польщі, послабити впливи центральної духовної влади у Варшаві і погрожує об'єднанням православних Волині з національною київською Церквою.* Вважаю недоцільним сприяння політиці українізації церкви зі сторони Волинського воєводського управління".[9]

Незважаючи на перешкоди, діячі українського церковного руху не припиняли боротьби за надання Православній церкві виразного національного характеру і наближення її до народу. Вони розсилали у різні державні церковні установи численні меморіали, відозви, заяви, висилали делегації у Варшаву до митрополита Діонісія. Зокрема, парафіяни православної кафедри у Володимирі-Волинському у своєму зверненні від 4 серпня 1926 р. до головних проводирів польського народу, навівши приклади нездорових тенденцій у Православній церкві, писали: "...Честь Православної Церкви, добробут громадян і інтереси польської держави вимагають термінового внормування і покращення ситуації. Вважаємо необхідним:

1. Оздоровити суспільне культурно-церковне життя шляхом персональних змін в керівництві Православної Церкви і залучення до роботи української людності. Першим кроком у цьому повинно стати створення самостійної української єпархії на Волині і Поліссі з православним єпископом, єпископською курією і українським духовним шкільництвом.

2. Видати урядове розпорядження про те, що там, де православне населення бажає введення української мови як літургійної, не повинно бути зі сторони цивільних властей жодних перешкод, ані явних, ані таємних.

3. Припинення всіляких переслідувань українських церковних діячів, забезпечити їм громадянські права і вільний розвиток Православної Церкви в Польщі.[10]

Хоч під цим зверненням підписів не було, проте волинський воєвода, інформуючи Міністерство віросповідань, писав, що найвірогідніше одним із авторів звереннення є доктор А. Річинський. Подібні вимоги ставила делегація православних волинян, яка в 1925 р. прибула до митрополита Діонісія у Варшаву.[11]

З часом український церковний рух набирав усе чіткіших організаційних форм. Душею цього руху став лікар з Володимира-Волинського Арсен Річинський. Вважаючи церкву одним з найважливіших двигунів культурно-національного життя, А. Річинський висунув ідею скликання у Луцьку Українського церковного з'їзду, який би врегулював усі найпекучіші проблеми церковного життя.[12] Для реаліза-

---

* Мається на увазі Українська автокефальна православна церква.

ції своєї мети А. Річинський використав з'їзд українських культурно-освітніх організацій Волині, який відбувся в Рівному 26 вересня 1926 року. На цьому з'їзді Річинський добився включення до порядку денного питання про церковні справи. В прийнятій резолюції з'їзд висловився за необхідність створення Волинської української церковної ради, а також направив митрополиту Діонісію меморіал, в якому ставилася низка вимог щодо подальшої українізації церкви.[13] Такий же меморіал українські громадські діячі надіслали і волинському воєводі.[14]

До справи скликання українського церковного з'їзду Річинський залучив культурно-освітні організації. Його ідею підтримали українські політичні партії, що діяли на Волині. Зокрема Центральний комітет Партії українського народного єднання у меморіалі, надісланому 18 березня 1927 р. Міністерству віросповідань, вимагав позбавити церкву російських впливів і провести її українізацію.[15] В цю акцію найбільш активно включились філії "Просвіти". При повітових комітетах і управах стали створюватися церковні комітети, які розсилали по селах відозви до населення, збирали підписи селян для скликання з'їзду. Такі відозви поширювалися, зокрема, у Млинівській, Вербівській, Крупецькій і Радзивилівській гмінах Дубнівського повіту.[16] Ця робота дала свої результати. Багато парафій на Волині почали домагатися відправи богослужінь українською мовою і висловилися за скликання з'їзду.[17]

Невдовзі був створений оргкомітет, до складу якого увійшли представники усіх повітів Волині та міста Берестя Поліського воєводства. Очолив його А. Річинський. Комітет розпочав переговори з митрополитом Діонісієм з метою отримати дозвіл на проведення такого з'їзду. 7 лютого 1927 р. А. Річинський від імені редакції журналу "На варті" звернувся до митрополита з проханням "про уділення благословення на скликання у м. Луцьку Українського Православного Церковного з'їзду духовенства і мирян за участю митрополита або кого-небудь з єпископів".[18] Розглянувши це прохання на своєму засіданні, синод 26 лютого 1927 р. прийняв постанову, у якій визнав намічений у Луцьку з'їзд "у церковному відношенні недоцільним і непотрібним" і наказав усьому духовенству під страхом канонічної відповідальності "не осмілюватися бути присутнім на цьому з'їзді та брати участь у його роботі".[19]

Ієрархів православної церкви в Польщі не на жарт налякала ідея скликання Українського церковного з'їзду. Вони організували шалене цькування його організаторів. З цією метою був навіть заснований журнал "Свет истины", перший номер якого вийшов у травні. У ньому було поміщено аж три статті, спрямовані проти організаторів з'їзду, Річинський та його прихильники звинувачувалися у всіх земних і неземних гріхах. Зокрема, у своєму листі до редакції журналу якийсь невідомий анонімний священик писав: "Діячі українського церковного руху типу Річинського... під фіговим листком націоналізації церкви намагаються захопити церкву у свої руки... користуватися її коштами".[20] У відозві до Українського церковного з'їзду зазначалося: "Для виконання свого пекельного для церкви плану українізатори мобілізували усі "Просвіти", які є організаціями політичними. Ці "Просвіти" покликані провести реформу нашої Церкви. При Володимир-Волинській "Просвіті" вже обраний церковний комітет з 6 осіб. Подібні комітети мають бути організовані і в інших місцях. По повітах розсилаються звернення, збираються підписи під заявами на ім'я організаційного комітету про українізацію Богослуження, за якою приховуються інші, більш небезпечні для нашої Церкви, наслідки".[21] Завершувалася відозва закликом, який наведемо мовою оригіналу: "Православные! Не посылайте своих делегатов на Луцкий съезд, не получивший благословения нашей высшей Церковной власти. Пора опомниться! Промедление смерти подобное есть".[22]

Не отримавши дозволу на проведення з'їзду, організатори звернулися за таким до цивільних адміністративних властей, які опинилися перед складною дилемою. З одного боку, заборонити проведення з'їзду вони не могли – для цього не було жодних правових підстав. Заборона викликала б лише погіршення і без того напружених українсько-польських відносин. З іншого ж – дозволити також не можна було, оскільки в середовищі церковної ієрархії посилились би опозиційні настрої щодо польських властей. Незважаючи на вагання адміністрації, дозвіл на проведення з'їзду організатори отримали.

З'їзд розпочав роботу 5 червня 1927 р. у Луцьку. В його роботі брали участь 565 делегатів з Волині, Полісся, Холмщини, представники багатьох політичних партій, різних інституцій, гості.[23] Роботу з'їзду висвітлювала велика група журналістів.

Про важливість і авторитетність з'їзду свідчить те, що його відкриття вітали телеграмами громади УАПЦ з Франції, Швейцарії, Чехо-Словаччини, а також студентські українські громади з Подебрад, Праги, Варшави, представники українських емігрантських кіл, парафіяни багатьох міст і сіл Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя.[24]

На розгляд з'їзду було винесено вісім питань, що стосувалися проблем українізації і демократизації внутрішнього устрою і життя Православної церкви у Польщі.[25] Досить жвава дискусія розгорнулася навколо доповіді "Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі", з якою виступив А. Річинський. Доповідач навів конкретні факти сваволі в управлінні церковним господарством, занепаду релігійного життя, поширення в церкві політиканства. Арсен Річинський запропонував створити постійне колегіальне представництво – Виконавчий церковний комітет, який надав би рухові організованого характеру і мав авторитет духовної і цивільної влади, користувався безумовним довір'ям народу.[26]

З цікавістю були вислухані й інші доповіді.[27] В ході дебатів делегати вносили різноманітні пропозиції, навіть досить радикальні. Зокрема, посол польського сейму Б. Козицький запропонував негайно відокремитися від Варшавської митрополії і оголосити створену з'їздом Церковну раду єдиною церковною владою для Української церкви в Польщі.[28]

Після гострих дискусій були прийняті ухвали з усіх обговорюваних питань, центральною вимогою яких було надання Православній церкві у Польщі українського національного характеру і її українізації. Перед синодом православної церкви у Польщі були поставлені вимоги про призначення на православні кафедри у Луцьку, Володимирі-Волинському і Кременці єпископів-українців і комплектування священиків, дяків і диригентів хорів з числа українців. З'їзд висловив протест проти репресій щодо священиків, які підтримували рух за українізацію церкви.[29]

Для виконання прийнятих з'їздом рішень був створений Український церковний комітет, до якого увійшли представники з усіх повітів Волині, Південного Полісся, Холмщини й Підляшшя. Його очолив Арсен Річинський.

Тоді синод православної церкви у Польщі у відповідь на Луцький з'їзд скликав 16–17 червня цього ж року альтернативний з'їзд у Почаєві. Склад делегатів відбирався ієрархами таким чином, щоб на нього не потрапив жодний прихильник українізації церкви. Русофільська позиція організаторів з'їзду забезпечила прийняття ухвал, бажаних для ієрархів церкви і прихильників русифікаторських тенденцій. Делегати цього з'їзду духовенства і мирян ухвалили:

"1. Мова Служби Божої повинна бути церковнослов'янською. 2. Українізація церковноприходського устрою, яка вимагає виборності духовенства і Вищої Церковної влади, є неканонічною і разом з тим може втягнути Православну Церкву у Польщі на шлях політичних пристрастей і боротьби і тому цілком неприпустима".[30]

Рішеннями Почаївського з'їзду обурилися навіть ті, хто до цього часу пасивно ставився до церковних проблем. Епілогом обох з'їздів став інцидент у Луцькому соборі 20 червня 1927 року. Під час служби Божої, яку відправляв митрополит Діонісій, хор, незважаючи на заборону, співав українською мовою. Коли митрополит перервав службу і наказав випровадити хор із собору, то з натовпу пролунали вигуки "Геть з москалями".[31]

Український церковний комітет, який очолював Арсен Річинський, з дозволу властей почав проводити повітові і окружні церковно-народні з'їзди. Один із них, який відбувся 6 листопада 1927 р. у Володимирі-Волинському, прийняв досить радикальні резолюції. Зокрема, з'їзд домагався призначення на Волинь українців – православного єпископа і двох єпископів вікарних. Усі постанови почаївського зібрання повітових протоєреїв та благочинних і членів російських політичних партій з'їзд проголосив не дійсними і нікого не зобов'язуючими.[32]

Український церковний комітет розпочав проводити по селах своєрідний плебісцит про мову богослужіння. Заяви з домаганнями української служби Божої надійшли у Комітет від 572 сільських громад Волинської єпархії.[33] Все частіше лунали голоси про відокремлення і усамостійнення Волинської єпархії від Православної церкви у Польщі.

У зв'язку з цим проросійське духовенство вбачало у діяльності А. Річинського і УЦК велику загрозу. У хід пустили наклепи, погрози. А протоієрей Борщикевич зі своїми однодумцями навіть звернувся до волинського воєводи з проханням про адміністративне виселення Річинського з Володимира-Волинського, сподіваючись у такий спосіб приборкати український церковний рух. Але воєвода зіслався на відсутність законної підстави для цього.[34]

15 квітня 1929 р. синод за "ворожу і шкідливу для Православної церкви у Польщі діяльність" відлучив А. Річинського від церкви, оголосивши йому анафему.[35] На цей акт синоду українська громадськість зреагувала досить рішуче. Посол Іван Власовський звернувся з відкритим листом до митрополита Діонісія, у якому доказував, що постанова синоду є відходом від фактичної і моральної правди.[36] Сам Арсен Річинський звернувся до суду з проханням перевірити відомості про порушення ним церковних канонів. Призначена для розслідування комісія повністю виправдала А. Річинського, не виявивши жодних порушень з його боку.[37] Львівський часопис "Діло" у кількох номерах опублікував широкий коментар Річинського з приводу цієї наклепницької справи.[38]

Протести проти відлучення від церкви Арсена Річинського йшли до Варшавського митрополита від окремих осіб, цілих парафій, українських організацій і політичних партій. Наприклад, 50 парафіян Володимир-Волинського собору у знак протесту проти ганебного синодального акту вимагали і їх піддати анафемі. Напруження між українською церковною громадськістю і проросійською ієрархією наростало.

Такий неприродний стан у стосунках між духовенством і мирянами довго існувати не міг. На поступки пішли обидві сторони. Під тиском мирян митрополит Діонісій у серпні 1928 р. змушений був визнати домагання українців справедливими. Він видав відозву, у якій пояснював, що нема ані канонічних, ані догматичних перешкод для відправи літургій національними мовами і все залежить від волі населення.[39]

На поступки пішов і Арсен Річинський. 20 лютого 1930 р. він написав заяву з проханням прийняти його в лоно церкви.[40] Синод, розглянувши її, 22 березня 1930 р. зняв з Річинського анафему.[41]

З 1929 р. Арсен Річинський працює над своєю головною книгою "Проблеми української релігійної свідомості", яка побачила світ 1933 р. і була випущена коштом автора за допомогою Українського кооперативного банку у Бресті. Як зазначено у передмові, написання цієї книги спричинене браком наукових досліджень з української церковної справи. Праці Михайла Грушевського "З історії релігійної думки в Україні" та В'ячеслава Липинського "Релігія і Церква в історії України" за всієї їхньої беззаперечної цінності не містять цілісного історіософічного підходу до української релігійної проблеми й залишають без обговорення багато актуальних питань української церковної практики, особливо православної. Саме цю прогалину і намагався заповнити волинський дослідник. Величезний науково-бібліографічний апарат книги Річинського свідчить про ґрунтовність опрацювання теми. Книгу збагачують фотоілюстрації. На жаль, в Україні на сьогодні відомо про існування тільки одного примірника цієї цінної праці.

Період 1933–1939 рр. був найбільш діяльним у житті Арсена Річинського. Він виступає організатором місцевого товариства "Просвіта", очолює повітову управу пластунів, укладає і видає для них збірку "До щастя, слави і свободи".[*]

---

[*] Примірник зберігається у фондах відділу україністики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України.

Активна громадська позиція Річинського викликала спротив у певних колах, зокрема в емігрантських російських організаціях. Недоброзичливці шукали слушного часу для зведення рахунків. І цей час настав після приходу на Волинь радянської влади. 20 жовтня 1939 р. Арсен Річинський був заарештований НКВС і ув'язнений у Володимир-Волинській тюрмі. Ось витяг з кримінальної справи, що зберігається у фондах Державного архіву Волинської області:

"1) Обвиняемый Речинский Арсений Васильевич, являясь руководителем и идеологом украинского автокефального движения на Волыни, в 1932–1933 годах написал й распространил в Польше, Германии, Канаде и других странах книгу "Проблеми української релігійної свідомості". В указанной книге антисоветского содержания обвиняемый Речинский Арсений Васильевич, имея целью разжечь национальную вражду, злобно клевещет на русский и украинский народ.

2) В архивах изъяты протоколы правления Владимир-Волынського националистического "Союза Украинок" за № 35, 36, 83, 84, 106 и 107 с участием жены Речинского – Нины Павловны в качестве члена правлення этого союза.

Речинский Арсений Васильевич руководил хором "Союза Украинок" – смотреть протокол № 36. 10 апреля 1936 года "Союз Украинок" принял решение об организации богослужения в память Симона Петлюры (смотреть протокол № 8 п. 3)

3) В польских полицейских архивах обнаружен формуляр от 5 сентября 1935 года о Речинском Арсении Васильевиче о связях последнего с рядом украинских националистов из группы "ОУН" и украинскими националистическими организациями за границей:

а) "Союз Украинских Самостийников" в Виннипеге (Канада),

б) "Украинская громада" в Берлине,

в) Центральная библиотека украиноведения при научном институте в Берлине,

г) Украинская библиотека имени Симона Петлюры в Париже,

д) Издательство "Тризуб" во Франции.[42]

Позаяк Арсен Річинський не належав до жодної політичної партії, слідство затягнулось. Володимир-Волинська в'язниця була переповнена, тому Річинського разом з іншими політичними в'язнями вивезли у тюрму селища Сухобезводне Горьковської області. З причин, досі не з'ясованих, Річинський був засуджений лише 5 травня 1942 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР за ст. 54-13 КК УРСР на 10 років виправних робіт у таборах. Ув'язнення відбував в Інтатаборі, де працював лікарем. Був звільнений у 1949 р., але повернутися додому на Волинь йому не дозволили. Працював на спецпоселенні у Казахстані лікарем-судмедекспертом. Крім лікарської роботи, Річинський займався на засланні і науковою працею в галузі акушерства. Його статті у 1952–1953 рр. друкувалися в журналі "Здоровье Казахстана".

Але здоров'я самого лікаря-подвижника було підірване перебуванням у в'язницях і таборах. 13 квітня 1956 р. у Арсена Васильовича стався крововилив і він помер. Поховали його на кладовищі станції Джусали Кзил-Ординської області.

Після смерті Арсена Васильовича Річинського його родина повернулася до Володимира-Волинського. Його дружина Ніна Павлівна померла 18 грудня 1995 р. у віці 95 років. Старша дочка Ярослава померла 1988 року.

Молодша донька Людмила Арсенівна мешкала у місті Нововолинську, померла три роки тому.

Патріотична громадськість Західної України ще у тридцяті роки вшанувала працю Арсена Річинського. Його ім'я було занесено на сторінки "Української загальної енциклопедії" (том 11. Львів–Станіслав–Коломия, 1931 рік). Буде згаданий він і в "Бібліографічному словнику України", який готують до друку працівники Інституту біографічних досліджень при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

---

[1] Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 699, арк. 5.

[2] Там само.

[3] Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі / А. Річинський.– Луцьк, 1927.– С. 3–4.

[4] Православна Волинь.–1922.– № 13–14.

[5] Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви.– Т. 4, ч. 2 / І. Власовський.– Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1975.– С. 16–17.

[6] Православна Волинь.– 1922.– № 13–14.

[7] Archiwum Akt Nowych (AAN), MWR i OP, sygn. 988, k. 16–17.

[8] Вороний О. Автокефалія Української Православної Церкви / О. Вороний // Літературна Україна.– 1991.– 19 груд.

[9] AAN MWR i OP, sygn. 988, k. 26–27.

[10] AAN, MWR i OP, sygn. 987, k. 38.

[11] AAN, MWR i OP, sygn. 988, k. 21.

[12] Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim. – Łuck.– 1939.– S. 48.

[13] Після Рівненського з’їзду // На Варті.– 1926.– № 19–20.– С. 9–10.

[14] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 410, арк. 9.

[15] AAN, MWR i OP, sygn. 988. k. 34.

[16] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 237, арк. 245.

[17] Держархів Волинської обл., ф. 522, оп. 1, спр. 1, арк. 82.

[18] Власовський І. Вказ. праця.– С. 745.

[19] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699, арк. 165.

[20] Из письма священника // Свет истины.– 1927.– 15 мая.– С. 5.

[21] Там само.– С. 18.

[22] Там само.– С. 18.

[23] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699, арк. 91.

[24] Там само, арк. 119.

[25] Там само.

[26] Річинський А. Вказ. праця.

[27] Власовський І. Вказ. праця.– С. 47.

[28] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699, арк. 120.

[29] Там само, арк. 128.

[30] Воскресное чтение.– 1927.– № 26.– С. 296.

[31] Monografia stosunkow wyznaniowych...– S. 51.

[32] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699, арк. 137–138; Рідна Церква.– 1927.– 30 лист.– С. 9–11.

[33] Власовський І. Вказ. праця.– С. 55–56.

[34] Михальчук Л. Розплата за просвітництво, або трагеія Волинського просвітництва / Л. Михальчук // Час.– 1997.– 5–11 черв.– С. 5.

[35] Власовський І. Вказ. праця.– С. 63.

[36] Там само.

[37] Михальчук Л. Вказ. стаття.

[38] Див.: Діло.– 1929.– № 144.

[39] Monografia stosunkow wyznaniowych...– S. 51–52.

[40] Prawosławne Archiwum Metropolitarne (PAM), Akta 34/1930.; Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939 / M. Papierzyńska-Turek.– Warszawa, 1989.– S. 219.

[41] PAM, I/3. Protokoł nr. 34 posiedzenia Sw. Synodu w dniu 22.03.1930 r.

[42] Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 1969.

Володимир РОЖКО

...В ТАКИХ ЖИВЕ ЇЇ БЕЗСМЕРТЯ

(Григорій Степура)

Григорій Калістратович Степура народився 20 листопада 1881 р. в с. Жванець біля Кам'янця-Подільського в родині лікаря. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії. В роки Української революції працював на посаді подільського губернського комісара. З 1923 р. Григорій Степура у Луцьку. Тут засновує Бюро правних порад і писання прохань при Луцькій повітовій "Просвіті". В листопаді 1939 р. заарештований органами НКВС. Утримувався в Луцькій в'язниці. Помер в 1944 р. на засланні в узбецькому місті Ургенчі.

З волі Всевишнього настав для України довгожданний час, коли вона може поіменно назвати своїх героїв і мучеників, що віддали себе за її свободу.

Григорій Степура – один з них. Його життя і боротьба протягом майже двох десятків років тісно пов'язані з нашим містом, з волинською землею, хоч коріння його родоводу із золотого Поділля.

Народився Григорій Калістратович Степура 20 листопада 1881 р. в с. Жванець біля Кам'янця-Подільського в родині лікаря. Його батьки були свідомі українці. Любов до рідної землі і свого народу передали Григорію. Після закінчення місцевої школи життєві дороги ведуть в Кам'янець-Подільську духовну семінарію, з якої за українську діяльність його було виключено. Григорій їде в Кутаїсі і продовжує тут своє навчання. В духовній семінарії його однокурсниками були Йосиф Джугашвілі (пізніше відомий як Сталін) та Борис Максимович Білецький (пізніше директор Луцької української гімназії). У 1903 р. успішно закінчує семінарію і повертається в Україну, де одружується з Варварою Федорівною Вітранюк, що походила з Буковини.

Село Жванець, любов до якого Григорій проніс через усе своє життя, ненадовго стає для молодого подружжя місцем проживання. З селом Жванець пов'язано було дуже багато. Тут, де ще в шкільні роки збирав він на місці відомої козацької битви під Жванцем зброю запорожців, козацькі люльки, він започатковує домашній музей. А пізніше колекціонує книги, любов до яких не загубив за всі свої роки.

Григорій не міг задовольнитись досягнутим. Залишивши свою дружину біля її батьків (батько Варвари був лікарем), сам їде до Варшави на подальші студії. У Варшавському університеті здобуває ветеринарну, а тоді юридичну освіту. Під час навчання він – один з організаторів української студентської громади, адміністратор драматичного гуртка. В 1912 р. після закінчення студій Григорій повертається до Кам'янця-Подільського, відкриває свою адвокатську контору, працює як присяжний адвокат. В час праці в Кам'янці друкує під псевдонімами *Білан*, *Степовий* цілу низку статей, історичних нарисів у газетах Поділля.

Перша світова війна оминула Григорія як одинака (був єдиним сином у батьків), але українська революція стала для нього головною метою життя. З повстанням у 1917 р. Української центральної ради вже в листопаді Григорій Степура стає губернським комісаром Поділля.

В 1917 р. він дістає призначення губернського комісара Харківської губернії.

В 1918 р. Григорію Степурі гетьманський уряд і українське громадянство Чорноморщини й Кубанщини пропонують місце губернського старости цих історичних українських земель. І він дає згоду. Але листопадові події і падіння гетьмана Скоропадського перешкодили здійсненню цих планів. Директорія УНР знову затверджує його на посаді подільського губернського комісара.

На цій посаді Степура веде успішну боротьбу з більшовицькими бандами. Для них він у той час найбільш небезпечний, що засвідчували лозунги на тачанках червоних: "Смерть Степури – смерть Петлюри!" Він рішуче поборює всякі спроби єврейських погромів, що їх провокували більшовики. Пізніше на суді в Парижі над убивцею головного отамана Симона Петлюри більшовицьким агентом Шварцбартом буде доведено, що в час комісарування Григорія Степури на Поділлі не було зареєстровано жодного єврейського погрому.

Восени 1920 р. він з родиною назавжди залишає миле серцю Поділля... З Крем’янця розпочинається волинський період у житті Григорія Степури, тепер уже адвоката, палкого захисника прав волинян.

З 1923 р. Григорій Степура у Луцьку. Тут він засновує Бюро правних порад і писання прохань при Луцькій повітовій “Просвіті”. Його контора в приміщенні “Просвіти” на вул. Ягелонській, 93, що напроти Свято-Троїцького собору, стає місцем захисту скривджених лучан, волинян.

Серед тих, хто шукав такого захисту, були й українські націоналісти й члени КПЗУ та КСМЗУ, єврейських, польських організацій... Григорій Степура був адвокатом високої кваліфікації, блискуче захищав своїх клієнтів. Про це промовисто свідчать два томи документів з його фонду, видані польською мовою.

В Луцьку він активний громадський діяч, братчик церкви Чесного Хреста, першої зукраїнізованої парафії в нашому місті, голова батьківського комітету української гімназії. Цю гімназію закінчили три його донечки і син Тарас. Як адвокат і голова батьківського комітету, Григорій Калістратович боронить українську гімназію перед польською владою. Він надсилає до міністра освіти Польщі чітко обґрунтований документ з проханням надання Луцькій українській мішаній гімназії державних прав. Завдяки його тісним зв’язкам з українцями Галичини в гімназії влаштовують виставки українського мистецтва з Косова. Він листується з видатним українцем митрополитом Андреєм Шептицьким, навіть надсилає йому рукопис своєї праці “Історія села Жванець” для видавництва, але пізніші події перешкоджають виходу її у світ.

Запрошує голова батьківського комітету на вечори в гімназії відомих кобзарів Данила Щербину, Місевича, влаштовує вечори української культури.

Саме на цей період припадає його листування з відомим письменником-земляком Модестом Левицьким. Завдяки Григорію Степурі Модест Пилипович отримує місце викладача в Луцькій українській гімназії і переїжджає з Подебрадів до нашого міста. Ось витяг з цих листів: “Отже, – пише М. П. Левицький у своєму листі від 11 червня 1927 р. до Григорія Степури, – мені треба знати, чи надаюсь я до посади вчителя в Луцькій гімназії і чи та посада надається для мене”. На що отримує таку відповідь свого земляка: “Високошановний земляче, Модесте Пилиповичу! Відповідаю Вам на лист. Ваша кандидатура для нас дорогоцінна...”

В 1928 р. Григорій Степура з родиною переїжджає в щойно вибудувану “вилу” “Роксолана” в с. Юляна (Дачне). Нині ця будівля належить турбазі.

Частим гостем у “Роксолані” буває письменник-земляк, якого всі тут називають дідусем. Як згадує син Тарас: “Я часто сидів на руках в Модеста Пилиповича і грався його пишними козацькими вусами...” Тут у “Роксолані” була велика бібліотека Григорія Калістратовича, його архів.

Прихід на Волинь червоних визволителів у вересні 1939 р. нічого доброго не віщував колишньому комісарові уряду самостійної України. “Вже в листопаді того ж року, – згадує син Тарас, – батька забирають насуплені енкаведисти і відвозять в Ківерці.” Тут Григорій Степура мав багато друзів. Зокрема, в Ківерцях жив його щирий приятель полковник армії УНР Солошенко, батько відомої артистки Наталі Солошенко-Тиравської із Сіднею (Австралія). Отож, через нього передає родині вісточку про себе та називає ім’я провокатора, який видав його енкаведистам...

А далі – Луцька тюрма. Слідчі. Підвали НКВС, допит, тортури. Смерть оминула його тоді... Життя обірвалося на засланні в далекому узбецькому місті Ургенчі в 1944 році.

Холодного суботнього надвечір’я прямую я по вулиці Кічкарівській до хати, де живе син Григорія Степури Тарас, що єдиний лишився з великої родини. Мене привітно зустрічає сам господар. Дістаю свій нотатник, а господар кладе на стіл численні документи. На превеликий жаль, частина з них вже в музеї Кам’янця-Подільського.

“Волиняни забули про Григорія Степуру, про його дружбу з Модестом Левицьким, – розповідає мені Тарас Григорович. – На вечері письменника мені навіть не надали слова...” Сам Тарас має багату біографію. Будучи учнем гуманістичного ліцею в Луцькій гімназії 1937 р., стає членом ОУН. У 1939 р. проходить по процесу “21” в Рівному, потому в’язниці Рівного, Луцька, Холма, Любліна. В останній

його застала війна. Потім був Краків, Берлін. Робітник на фабриці Сіменса. Перекладач першої гірсько-стрілецької дивізії вермахту. Відійшов від перекладацтва, щоб бути в Луцьку. 1943 р. – праця в Ківерцях... Тараса чекав ще фронт, важке поранення, госпіталі в Центральній Росії. Зимою 1942 р., на другий день Водохреща, енкаведисти забирають його, судять за "измену Родины" на 10 років. Лише в 1956 р. повертається до рідного Луцька...

На стіні помешкання Тараса Григоровича я розглядаю портрет подільського комісара уряду УНР і волинського адвоката Григорія Степури з дружиною Варварою і приходять на думку мені слова Великого Кобзаря: "І помоляться на волі невольничі діти". Так волею України, за яку віддав своє життя Григорій Степура, з ласки Божої вертається до нас правда про її синів і дочок, що жили нею і вмирали за неї, бо саме в таких, як він, і живе її безсмертя.

Література:

1. Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн.– Кн. 1 / І. Г. Білас.– К., 1994.– С. 259.
3. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.– С. 81.
4. Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995.

Сергій ЛИС

ОЛЕНА ЛЕВЧАНІВСЬКА: ТАЄМНИЦЯ № 43/3–37

Олена Левчанівська народилася 27 січня 1881 р. в с. Городно на Волині. Батько Карл фон Гродзінський належав до німецького баронського роду, очевидно, збіднілого, здобув освіту агронома. Одружений був двічі, від другого шлюбу (мати росіянка Тетяна Пряхіна) і народилася Олена. Сім'я купила маєток у селі Линів Володимир-Волинського повіту. Дитинство Олена провела в селі, навчаючись вдома під керівництвом батьків. В 1903 р. Олена Левчанівська поступила до Петербурзької жіночої гімназії, а згодом в Австрії стає студенткою філософського факультету Віденського університету. Олена мала чудовий голос і музичні здібності, навчалась в Лейпцизькій консерваторії по класу фортепіано. За сімейними обставинами змушена була залишити Віденський університет і повернутися на Волинь. Згодом поступила на заочне відділення історичного факультету Московських вищих жіночих курсів. У 1905 р. одружується з Олександром Левчанівським, випускником Петербурзького електротехнічного інституту, членом РСДРП. У 1913 р. в сім'ї Левчанівських народилася донька Ірина. В зв'язку з розрухою та початком Першої світової війни Левчанівські декілька разів змінювали місце проживання.

12 листопада 1922 року волиняни обрали Олену Левчанівську сенаторкою до сенату Речі Посполитої. Олена Левчанівська була високоосвічена жінка, палка патріотка українського народу, яка захищала політичні, культурні, соціальні утиски своїх земляків в Речі Посполитій, бувши сенаторкою протягом 1922–1927 років. Багатогранним було її життя, брала активну участь у роботі "Просвіти", займалась просвітництвом, утворивши в с. Линів школу для бідних дітей. Сенаторка Олена Карпівна була надзвичайно доброю, чуйною людиною, але в польському сенаті вміла проявити твердість характеру та відстояти і захистити інтереси земляків-українців. У сенаті Олена Левчанівська була членом Українського парламентського клубу та членом Комісії закордонних справ при сенаті. Входила також до Міжнародної жіночої ліги миру і свободи.

24 грудня 1939 р. 59-річна Олена Левчанівська була піддана обшуку і заарештована енкаведистами та відправлена в Горохівську, а потім у Луцьку в'язницю, а згодом – на арештантській теплушці в невідомому напрямку. Різні здогади і невідомість існує щодо зникнення Олени Левчанівської, та все ж інформація має здатність випромінювати через роки і грифи "Цілком таємно". У звіті шефа КДБ Шелепіна Микиті Хрущову від 1959 р. йдеться про розстріл 7305 осіб.

Комісії зі Львівського “Меморіалу” вдалося отримати списки, підписані 24 квітня 1940 року. У них значиться і Олена Каролівна Левчанівська, 1881 року народження, – жертва № 43/3–37.

Більшовицька каральна система її арештувала як українську патріотку, вона була кинута в енкаведистські катівні одразу ж після приходу на терени Західної України радянської влади, хоча в її жилах не було і краплі української крові…

У її жилах не було і краплі української крові. Але її арештували як українську патріотку, разом з найвідомішими діячами українського національного руху – найпершими, кинутими в енкаведистські катівні одразу ж після приходу на терени Західної України радянської влади. Пришельці більше ніж зброї боялися українського духу. А ним була переповнена душа Олени Левчанівської. Вони розуміли: якщо ця горда високоосвічена жінка так сміливо виступала на захист прав українців навіть у сенаті Речі Посполитої, сенаторкою якого була протягом 1922–1927 рр., якщо вона так затято і пристрасно говорила про політичні, культурні, соціальні утиски своїх земляків-українців на високих зібраннях у Варшаві, Празі, Парижі, Женеві, Подебрадах, то не буде мовчати і тоді, коли на Волині почнуть насаджувати нові, радянські порядки. Вони боялися її голосу. Вони не могли пробачити їй ні активної проукраїнської сенаторської діяльності, ні участі у “Просвіті”, яку і польські, і радянські правителі забороняли як організацію націоналістичну, ні навіть того, що вона, Олена Левчанівська, не залишила свій край і не виїхала на Захід, як це зробила частина національно свідомої української інтелігенції.

Енкаведисти забрали 59-річну Олену Левчанівську прямо з її садиби у Линеві і, протримавши у в’язницях Горохова та Луцька, відправили в арештантській теплушці на смерть. А потім довго замітали сліди свого злочину, “запускали” дезінформацію про те, що Олена Левчанівська нібито після цього жила далеко від України, де й померла у роки Другої світової війни. Але немає таких сейфів, які б заховали правду. Немає таких злочинів, які рано чи пізно не стали б відомими. І не мають права на забуття люди, які у похмурі періоди історії рідного народу запалювали, як свічку, власне життя: щоб іншим було світліше і тепліше. Олена Левчанівська була саме такою людиною. Вона пройшла через вир революцій і воєн, через здобутки і втрати, через усі випробування, які судилися її роду і народу. І навіть найсуворіші вітри не змогли загасити у її серці великої любові до людей, до України. Перегорнемо сторінки цього подвижницького життя.

Гродзінські

Непросто складалася доля Карла фон Гродзінського. Він рано осиротів і змушений був сам заробляти на прожиття та думати про майбутнє. Отримав освіту агронома. Одружився. Але дружина-німкеня невдовзі померла, залишивши на нього четверо дітей. 1871 року фон Гродзінський одружився вдруге – на росіянці Тетяні Пряхіній. Заради цього шлюбу змушений був зректися лютеранства і прийняти православ’я. Із зміною віри змінилося і його ім’я – Карл став Карпом. І тільки від свого “фон”, що свідчило про походження із німецького баронського (очевидно, збіднілого) роду, Карл-Карп так і не відмовився. До самої смерті зберігав свій родовий герб з білим лебедем на малиновому тлі і писав: “фон Гродзінський” (пізніше через оте “фон” сільські діти дражнитимуть його синів “фондерами”).

Тетяна Пряхіна народила чоловікові ще п’ятеро дітей: Катерину, Єлизавету, Олександра, Олену і Михайла. І діти від дружини-німкені, які не сприйняли нового, православного імені батька, і діти від дружини-росіянки (за винятком Михайла), яким просто більше подобалося його перше ім’я, все життя були Карловичами. Хоча у документах, зокрема в “Исполнительном листе” 1909 року, зазначено, що спадкоємці на маєток Гродзінських іменуються так: “Єлизавета Карлівна, вона ж Карпівна; Олена Карлівна, вона ж Карпівна..” і т. д. А коли Олена стала сенаторкою, то її іменували на польський манер – “Каролівна”. Це маленьке уточнення необхідне для розуміння деяких подальших цитувань з документів, що стосуються біографії Олени Левчанівської.

Та повернемося до батька майбутньої сенаторки. Очевидно, був він людиною дуже розумною і діяльною. Мав у Ніжині на Чернігівщині невелику садибу, поруч з якою жила старовинна українська

родина “акцизного чиновника” Митрофана Левчанівського (за сімейними переказами, один із предків Левчанівських був скарбником у Богдана Хмельницького, а сам рід мав дворянське походження і герб із зображенням лева). Із Ніжина Гродзінські переїжджають на Волинь. Карл-Карпо стає управителем в одному з маєтків, а ще до кількох постійно їздить на запрошення як фахівець з агрономії. Цей факт дає підстави для трьох припущень: по-перше, на Волині наприкінці XIX ст. бракувало людей з агрономічною освітою; по-друге, фон Гродзінський був справді висококласним агрономом, з яким воліли мати справу найбагатші поміщики краю; по-третє, йому дуже потрібні були гроші. І не лише для утримання великої родини, а й для здійснення давньої і заповітної мрії – мати власний маєток. Зібрати їх у достатній кількості він так і не зміг, як не розривався на роботі. Тому ризикнув, взяв у Вільнюському банку позику на 99 років і 1895 року таки купив маєток у селі Линів Володимир-Волинського повіту (нині Локачинського району). Маєток великий – 523 десятини землі з лісом, лугами. На жаль, довести до ладу свої маєтності господаровитий Карпо Іванович так і не зміг – 1898 року він помер.

Дружина його, колишня інститутка, зовсім не розумілася на сільському господарстві. Найстарша донька Катерина померла зовсім молодою. Єлизавета і Олександр вчилися у Петербурзі і приїжджали на Волинь лише в гості (потім Єлизавета так і залишиться у Петербурзі, а Олександр житиме здебільшого у Гдині, зрідка навідуючись до волинської садиби). Михайло був ще підлітком. Тож основні клопоти лягли на плечі сімнадцятирічної Олени, яка управляла маєтком з допомогою навчених батьком слуг. Цей факт дає підстави думати, що Олена перейняла від батька його діяльну натуру і велику силу волі.

Навчання і одруження

Майбутня сенаторка Олена Левчанівська появилася на світ у родині Тетяни та Карпа Гродзінських рівно через десять літ після їхнього одруження.

Із виписки Центрального архіву у Варшаві:

“Левчанівська (з Гродзінських) Олена народилася 27 січня 1881 року в селі Городно на Волині. Дитинство провела на селі, навчаючись вдома під керівництвом батьків. Іспит зрілості як екстерністка склала в Петербурзі у 1903 році...”[1]

Із спогадів Ірини Левчанівської:

“Розповідала мама, що з малих років дітей у їхній родині навчали іноземним мовам: один день у сім’ї розмовляли тільки німецькою, другий – лише французькою. А вже пізніше вивчила вона польську й італійську, трохи володіла грецькою... Якось одна з німецьких діячок (з Міжнародної жіночої ліги миру і свободи) попросила її перекласти український вірш для публікації у німецькій пресі. Мама не мала з собою жодної поетичної книжки. Але по пам’яті стала перекладати поему Лесі Українки “На руїнах”. Оригінал цього перекладу зберігається і досі”.[2]

Добре знання іноземних мов давало можливість Олені Левчанівській вільно спілкуватися з діячами міжнародного руху, виступати на поважних міжнародних зібраннях мовою тих країн, у яких вони відбувалися. Так, блискучу доповідь для Міжнародного конгресу в Парижі (вересень 1925 року) вона підготувала французькою мовою.[3]

Але мала Олена Карпівна здібності не лише до мов. 1903 року вона поступила до Петербурзької Олександрівської гімназії. У Волинському державному архіві зберігається копія свідоцтва про закінчення нею цього навчального закладу, завірена житомирським нотаріусом Андрієм Завалієвським. Ось її зміст:

“СВИДЕТЕЛЬСТВО

выдано дочери помещика Елене Карловне Гродзинской
в том, что она при произведенном ей воспитании в Александровской
женской гимназии оказала следующие познания в науках:

по Закону Божьему	отличные (12)
по русскому языку	очень хорошие (11)

по немецкому языку	отличные (12)
по арифметике	весьма хорошие (10)
по истории	весьма хорошие (10)
по естествознанию	отличные (12)
по гигиене	хорошие (9)

Начальник Санкт-Петербургских
и Царскосельских Женских гимназий П. СТЕПАНОВ
Инспектор классов Н. ПРЫТКОВ”.[4]

Понад усе мріяла Олена Гродзінська про вищу освіту. Оскільки в Російській імперії дівчат до університету не приймали, вона їде до Австрії і стає студенткою філософського факультету Віденського університету. Відомо, що мала Олена чудовий голос і музичні здібності, вчилася у Лейпцизькій консерваторії по класу фортепіано, де навіть отримала нагороду за успішний виступ. На жаль, через родинні обставини, як зазначено у тій же виписці з Центрального архіву Варшави, змушена була залишити університет і повернутися додому, на Волинь. Поступила на заочне відділення історичного відділу Московських вищих жіночих курсів.

Весь цей час Олену Гродзінську єднала дружба із сином колишніх сусідів з Ніжина Олександром Левчанівським. Вони листувалися з часу переїзду Гродзінських на Волинь, Сашко приїжджав сюди погостювати. Обоє вони захоплювалися дуже модною на той час фотосправою.

Із спогадів Ірини Левчанівської:

“Захоплення фотографією розпочалося все-таки з мами. У найпершому листі від неї до тата написано, що вона надсилає йому зроблене власноруч фото. Очевидно, його зачепило, що дівчина вміє фотографувати, а він ні. І вже у його відповіді написано, що він ще не висилає їй фотографію, але скоро пришле. А поки що він купив фотоапарат, а пояснення до нього зроблено німецькою мовою, він не дуже добре зрозумів, що там написано, і зробив перший знімок із закритим об’єктивом. Потім мама весь час писала татові, який краще папір купувати, які хімікати. З того захоплення і почалося їхнє кохання.

Мама була дуже гарною, мала зелені очі. Я більше вдалася до тата. Була моя мама дуже життєрадісною людиною, дуже любила природу, людей. Бувало, мама говорить: “Як гарно! Яке сонечко світить! Як пташки чудово співають!”. А тато їй відповідає: “Що з того, що пташки гарно співають, коли людям так важко живеться”. Він, особливо коли був молодший, мріяв тільки про те, щоб змінити світ і зробити життя справедливим і гарним. Тато мій навчався в Петербурзькому електротехнічному інституті, був членом РСДРП, брав участь у студентських акціях. Вони з мамою продовжували листування, яке розпочалося ще тоді, коли він жив у Ніжині. А якось мама поїхала до сестри Єлизавети і дізналася, що тата заарештували. Хотіла провідати його у в’язниці. Її запитали: “Ви хто Левчанівському?”. Вона відповіла: “Наречена”. “Нєльзя! Знаєм ми таких наречених...”, – почула у відповідь. Так вони і не побачились. Але як тільки тато вийшов із в’язниці, того ж таки 1905 року вони побралися. Вінчалися у маленькій Линівській церкві, яка ще й досі збереглася. Мама переїхала до Петербурга, вчилася на Вищих жіночих курсах Раєва. Тато продовжував навчання в інституті. Розповідала мама, що саме в Петербурзі вона стала активною, з головою поринула у громадську роботу, бо в себе вдома спочатку виховувалася як кисейна панночка”.[5]

Війна і революція. Митарства

30 листопада 1913 року у Линеві Олена Левчанівська народила довгождану донечку. Назвали її Іринкою. А через кілька місяців розпочалася Перша світова війна. Прифронтова Волинь вирушила в евакуацію. Змушені були залишити свій Линів і мандрувати світ за очі і Гродзінські-Левчанівські. Господиня маєтку переїхала до Петербурга. Олена з маленькою донечкою оселилася у чоловікових батьків на Чернігівщині. Олександр Левчанівський будував дороги для російської армії. Аж під Румунією його наздогнала звістка про революцію 1917 року. 1918–1919 рр. Олена та Олександр Левчанівські жили в

Житомирі, де проводили велику просвітницьку роботу. Тоді повернулися додому. Але Волинь переходить у руки більшовиків – і подружжя знову вирушає в дорогу. Ірина Левчанівська згадує, що за своїх перших вісім років життя вона побувала у Петербурзі, Ніжині, Могилеві, Гомелі, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Чорткові, Львові, Ковелі... Все це той маршрут, яким водила у ті роки доля сім'ю Левчанівських. Так вони поволі поверталися з біженства додому. Але, потрапивши нарешті до Линева, побачили, що все село знищене війною, маєток зруйновано. І тоді вони зупинилися у Луцьку. Жили в районі Красного (нині вулиця Янки Купали, будинок не зберігся).

Дуже цікавим свідченням подій, що відбувалися під час Першої світової війни, є щоденник Олени Левчанівської, який вона загалом вела з 1901 до 1915 року. Це погляд філософа-гуманіста, людини, яка розуміє безглуздість війни. Це біль жінки, яка перебуває у постійній тривозі за долю своїх рідних. Ось лише два записи із нього.

"27.VIII.14

Вчора була сильна канонада, сьогодні також.

Але о tempora, o mores! Чи думала я коли-небудь дожити до того, щоб Шурик захотів іти добровольцем на війну! Ми з ним ледь не побилися. Він переповнений почуттям патріотизму і ненависті до "пруссаків"... Я ж не збагну, як можна шкодувати за тим, що не береш участі у цій світовій різні, у цьому зневаженні всіх законів глузду, людськості і природи – тієї природи, що зараз така прекрасна, так переповнена безмежним миром і спокоєм... І ось такі ночі освітлюються пожежами, вибухами снарядів, тишу порушують крики, стогони... І прагнути бути учасником цього!".

"26.VI.15

Тепер ми бездомні... Зрушили нас із місця епідемії, наступ противника і – своє "христолюбиве" воїнство! Приїжджали офіцери і все змальовували приємні перспективи – як солдати будуть все грабувати і розбивати... На моє зауваження, що справа офіцерів – стримувати солдатів від розбоїв, знизували плечима і говорили: "Хіба їх можна стримати, хіба на них надивишся?".[6]

Сенаторка

Те, що 12 листопада 1922 року волиняни обрали Олену Левчанівську своєю сенаторкою до сенату Речі Посполитої, не було випадковістю. Ця єдина серед волинських сенаторів жінка мала високий авторитет у місцевого населення. Славилася Олена Карпівна і освіченістю, і просвітницькою діяльністю, добротою, і готовністю та вмінням постояти за інтереси своїх земляків-українців. Про освіту Олени Левчанівської вже згадано вище. Багатогранним було і її просвітництво: разом із братом Михайлом створила вона вдома, у Линеві, школу, до якої ходили спочатку тільки діти працівників маєтку, а потім і з усього села. Ще перебуваючи у Житомирі, подружжя Левчанівських бере активну участь у роботі "Просвіти". Створювали осередки цієї організації у Ковелі, Луцьку. Стараннями Олени Левчанівської було відкрито філію "Просвіти" і в Линеві. Особливо велика робота проводилася у Луцьку, де Олена Карпівна очолювала благочинну секцію "Просвіти".

Працюючи над науковою роботою про Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор (під час навчання у гімназії та Волинському відділенні Малої академії наук), я записував спогади старожилів про могилу, яка колись була святим місцем біля собору, а в радянські часи стала і ще й у дев'яності роки залишалася місцем для торгівлі виноградом та іншою садовиною. Серед тих спогадів – і розповідь Ірини Левчанівської. Ірина Олександрівна згадувала, що в дитинстві разом з іншими дітьми дуже часто гралася біля могили, у якій були поховані люди, розстріляні у Луцьку будьонівцями. На цій могилі, як згадує Ірина Олександрівна, був напис польською мовою: "Полеглим від рук червоної дичини". Неподалік від собору розміщувалася Луцька "Просвіта", до якої постійно ходили Олена та Олександр Левчанівські. А доня гралася поруч з дітьми таких же просвітян.

А ось кілька розповідей лучан про суто людські риси характеру Левчанівських.

Зі спогадів Костянтина Миколайовича Куліша:

"Наша сім'я мала багато допомоги від Гродзінських і від самої пані Олени. Ще мій батько навчався у їхньому маєтку. Школи тоді, на початку століття, у Линеві не було. То вони в себе виділили кімнату,

збирали сільських дітей і вчили. Так мій батько і навчився грамоти. А потім і мені прийшов час вчитися. Дітей у сім'ї багато, грошей нема, а наука мені давалася. Поїхав я до Луцька, а директор польської гімназії каже: "Якщо всі хлопи захочуть вчитися, то хто тоді свиней пасти буде?". А треба було 40 злотих платити за науку і прожиття у місті. Куди йти? Іду до Левчанівських. Допомогла мені пані Олена. Взяла до себе жити. Так я в них і мешкав, і харчувався. Ну скажіть, хто б сьогодні так допоміг?

Хочу розказати ще про хату в Линеві, де вже пізніше жила пані Олена. То була звичайна сільська хата: одна кімната більша, одна менша і кухня та комора".[7]

Зі спогадів Ольги Романівни Сороки:

"Олена Левчанівська була дуже доброю жінкою. Я потрапила в сім'ю Левчанівських, коли вона вже стала сенаторкою. Їй треба було часто їздити, а Іринка зоставалась сама. То й просили, щоб я погосподарювала у них. Ми з Іриною виросли, як сестри. Коли Олену Карпівну забрали у тюрму, я повірити не могла. Боже праведний! За що ж таку людину судити?".[8]

Зі спогадів Ніни Йосипівни Ходаківської:

"Нас у сім'ї було дев'ятеро дітей – одинадцять осіб у кімнаті мешкало. Жили поруч з Левчанівськими. І пан Олександр, і пані Олена були дуже простими, дуже добрими. Нам якось і в голову не приходило, що то ж люди мають таке високе становище у суспільстві. Допомагали вони нам як тільки могли. Завдяки їм троє дітей з нашої сім'ї пішли вчитися до гімназії. Я після її закінчення працювала вчителькою іноземних мов".[9]

У сенаті Олена Левчанівська була членом Українського парламентського клубу та членом Комісії закордонних справ при сенаті. Входила також до Міжнародної жіночої ліги миру і свободи.

Зі спогадів Ірини Левчанівської:

"Мама часто їздила за кордон. Брала і мене з собою. Ці поїздки запам'яталися мені по-різному. Коли, наприклад, ми перебували у Подебрадах, то там були й інші діти міжнародних діячок, які працювали разом з мамою. Я гралася з ними і було дуже цікаво. А коли мама взяла мене у Париж, то це було страшне! Зранку до вечора учасники конференції робили доповіді французькою, англійською і німецькою мовами. Величезний півкруглий зал розміщений по похилій. Виступаючі говорили десь внизу. Мені слухати те було нецікаво. Але стіни Сорбонни дуже гарно розписані, і я розглядали ті розписи. Мама у Парижі виступала французькою. І в Женеві також. А в Берліні – німецькою.

Куди б мама не їхала, завжди брала з собою фотоапарат. Сам фотоапарат – розкладний, масивний. Та ще штатив до нього. Та купа скляних пластинок для негативів... Важка ноша. Але саме завдяки фотоапарату залишилося стільки пам'ятних для мене фотографій: ось я з левеням на руках у Берлінському зоопарку, ось на ослику в Чехії, ось у Парижі..."[10]

Із промови Олени Левчанівської в сенаті, 28 липня 1924 року:

"Високий Сенате! На наших землях, насильно прилучених до Речи Посполитої польської (голоси: як то насильно?), на яких українське, так само й білоруське, населення становить переважаючу більшість, знаходиться багато жертв світової війни, дітей сиріт та інвалідів. Як же виглядає та допомога, яку польська держава, а значиться – міністерство праці й суспільної опіки дає тому населенню? Яскравим прикладом цьому є дитячі притулки. На Волині є 20 дитячих притулків та захоронок, в яких знаходяться переважно місцеві українські діти. До останнього часу лише... два мали українське керовництво. Сьогодні я отримала відомість, що староство ковельське усунуло з притулку керовничку-українку... Отже, тепер лишився один український притулок.

Діти не учать рідньої мови, не мають викладів православної релігії, з ними розмовляють по-польському й водять їх на службу до костела. Те саме діється на Поліссі, Підляшші й Холмщині.... Ви виховаєте в своїх притулках з наших дітей кілька тисяч яничарів, нещасливих жертв вашого шовіністичного засліплення – але міліони українських та білоруських дітей виростуть свідомими тих кривд, які ви нам робите, та свідомі своїх прав. І вони будуть тих прав домагатися".[11]

39 Зам. 5156

Із виступу Олени Левчанівської (ймовірно, у Празі 1923 року):

“Пані і панове!

Я б дуже хотіла з’ясувати вам питання про національні меншості так, щоб ви могли зрозуміти всю глибину страждань тих меншостей, щоб відчули найживіше бажання пошукати і знайти якісь ліки на ці страждання. Всі національні меншості не задоволені висновками офіційного перепису. В Східній Галичині українців латинського обряду записували як поляків, а на Волині, Підляшші, Поліссі і Холмщині православних українців записували як росіян. Те саме робилося і в Білорусії. Через це офіційні статистичні дані не можуть бути точні і мусять викликати протест...

Конституція Польської республіки в пунктах 109, 110, 111 гарантує нацменшостям всі ті права, якими користується більшість. Але це тільки на папері. Бо в житті ми бачимо, що національні меншості знаходяться поза правом...

Друге питання, не менш пекуче, – це осадництво. Український нарід бідний. Він має мало землі. Вона знаходиться в руках великих власників. Тепер, згідно з законом, землі тих власників, які не повернулися у Польщу до 1 квітня 1921 року, конфісковані на користь держави. Ці землі повинні були б бути поділеними між місцевими безземельними селянами, але їх віддають польським колоністам, яким роблять усякі полегшення, дають допомогу, в той час, як наш селянин платить щораз більші податки...”[12]

“У вельмишановну Лігу націй.

Ми, представники українського народу, депутати Сейму і сенатори від українських земель Волині, Полісся, Холма та Підляшшя, від імені нашого народу подаємо в Раду Ліги націй таку скаргу. На нашій українській землі, в регіонах, що носять старовинні назви Волинь, Полісся, Холм, Підляшшя, а також у Східній Галичині, що є сусідом українського народу (російського, білоруського), компактно живуть у складі Польщі, утворюючи там більшість, 3 млн українців, які разом з українським населенням Східної Галичини складають 7 млн.

Ці 7 млн мають загальну мову, релігію та звичаї з 30 млн українців великої України.

Здавалося б, що така “меншість”, територіальна меншість, повинна була б користуватися всіма правами, які гарантували б їй вільний розвиток національної культури і всі політичні свободи. Але це не так...

Ми не будемо тут описувати все, що робить уряд і польські шовіністи з нашим народом (у всіх галузях життя) всупереч духу нашого часу, всупереч обіцянкам, даним під час боротьби за відновлення польської держави, а також всупереч зобов’язанням, закріпленим угодами. Про все це, про політичні репресії, крутійство, про релігійні переслідування, про різні акти винищування українського народу ми повідомляємо Раду Ліги націй і все цивілізоване людство...”.[13]

Звісно ж, такі виступи не могли подобатися польській владі. А після того, як на феміністичний з’їзд у Римі потрапила брошура, видана англійською та французькою мовами, про тяжке становище українських жінок на землях, що перебували у польському підданстві, Варшавська прокуратура звернулася до президії сенату з вимогою про видання сенаторки Олени Левчанівської судові. Оскільки вона поставила свій підпис у тій брошурі, то її звинуватили в антидержавній агітації. До честі сенату, він не віддав своєї сенаторки суду – це було б ганьбою.

1927 року волиняни пропонували Олені Левчанівській знову балотуватися до сенату. Але вона відмовилася. Мотивувала це тим, що польська політика стає все жорсткішою щодо українців, добитися чогось суттєвого вже не можливо. А йти до сенату вдруге, аби тільки бути сенаторкою, вона не хотіла. Олена Карпівна не помилялася стосовно посилення полонізації на українських землях. Її чоловік, Олександр Левчанівський, пройшов до сенату під час других виборів, але польська влада знайшла привід для того, щоб визнати ці вибори недійсними. А при повторному голосуванні до сенату потрапили тільки люди, дуже лояльні до польських порядків.

Із невідомості – у безсмертя

Зі спогадів Ірини Левчанівської:

“Після 1927 року мама повернулася до Линева, де їй належала п’ята частина успадкованої землі. Там ми жили до 1939 року. А тоді... 24 грудня ввірвалися двоє енкаведистів. Щось довго шукали

(щоправда, як не дивно, на книжки уваги не звертали). Не знайшли нічого. Але забрали маму і повезли – спочатку в Горохівську, а потім у Луцьку в'язницю".[14]

З листа знайомої Ірини Левчанівської Ялі, яка була в засланні у Казахстані:

"Увальни, 13 березня 1941 року.

...Я писала Вам про те, що з нами живе одна пані, котра мешкала з Вашою мамою (у в'язниці). Пізналась Міля з Вашою мамою 6 лютого і пробула разом до 29 травня. За цей час Ваша мама дуже хорувала, а навіть було їй дуже зле, що всі думали, що цієї хвороби не витримає. Забрали її до шпиталю і вона піддужала, видно, йшло на життя. "Все перенесу, аби вернутися до своєї доці". Так вона часто говорила. При тому дуже журилася за Вас...

Оповідає ще та пані, що Ваша мама була дуже весела, не раз так дотепно відповідала командирам, що всі на цалі заходились від сміху. Так, коли входять до їх цалі з передачею, то всі мусять встати. Но того блондина, мабуть, Ви його знаєте, дуже всі не любили. Він прийде, стоїть і мовчить, бо хоче, щоб всі встали на його прихід. Але ніхто ні з місця. Так він питається: "Чего сидите? Долго я еще буду стоять?". То Ваша мама відповідала: "Садитесь и вы". Вона вчила кількох пань говорити по-німецькому і по-французькому. По хворобі крепко похудала. Всіх їх було в одній цалі 30 жінок. 29 травня прийшли по неї і сказали: "Собирайтесь с вещами. Вы поедете домой". І так та пані більше нічого не знає.

Цілую Вас крепко. Ляля.

Дасть Бог, всі ще побачимося".[15]

З листа Олени Левчанівської з ув'язнення:

"Люба, кохана Доценько!

Не можу висказати, як мені тебе шкода – але дуже тебе прошу не журитися дуже. Начальник каже, що вже декого звільнили з тих, що при мені виїхали до Луцька, то може й мене там хутко звільнять. Ти не їдь ні з ким чужим додому, лише з кимсь певним, щоби тебе добре довіз...

Їдемо автом, так що не повинно бути зимно – ти не журися, любесенька моя, гляди себе, тож ти у мене цілий мій світ! До Луцька також не їдь в погану погоду й будь з ким – проси кого знайомого завезти тебе, добре одягнися й візьми всяких харчів. Будь здорова, велика, гляди себе, я тебе дуже прошу. Цілую тебе міцно-міцно. Моя кохана, єдина, не журися.

До побачення – аби ти була здорова!

Твоя мама".[16]

Це була остання звістка від Олени Левчанівської. На вокзалі, звідки її відправляли у теплушці, донька тільки побачила на відстані, як промайнуло дороге обличчя. А далі – невідомість. Куди тільки не ходила, куди не писала Ірина Олександрівна з проханням допомогти розшукати якщо не маму, то хоча б її могилу, – відповіді ніякої.

На початку 90-х років починають розкриватися архіви КДБ, інформація виходить із спецсхронів. З новою надією розсилає свої листи-прохання Ірина Левчанівська. Пише, зокрема, і до голови Всеукраїнського товариства "Меморіал" Леся Танюка. Але знову ніяких відомостей про маму.

А тим часом Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові перевидає в Україні "Енциклопедію українознавства", точніше – репринтно відтворює видання 1954–1984 рр., здійснене за океаном українською діаспорою. 1994 року з'являється четвертий том цього репринтного видання. На 1270 сторінці у ньому вміщено фотографію Олени Левчанівської і таку коротку інформацію:

"Левчанівська Олена (1881–1943), уроджена Гродзінська, громадсько-політична діячка на Волині, в 1922–1928 роках сенаторка до польського сенату, заарештована большевиками, померла на засланні в Казахстані".[17]

У Луцькій газеті "Народна трибуна" з'являється інформація журналістки Надії Гуменюк, яка висловлює надію на те, що, можливо, вміщена в "Енциклопедії українознавства" інформація допоможе якось вийти на загублений слід Олени Левчанівської.

Державний архів Волинської області робить запит у Комітет національної безпеки Республіки Казахстан, у якому згадує публікацію в "Енциклопедії українознавства".

У цей же час редактор створеного у Львові часопису “Поклик сумління”, відома письменниця і дисидентка Галина Гордасевич звертається до Волинської обласної організації Спілки письменників України з проханням надіслати матеріал про когось із репресованих волинян. Надія Гуменюк надсилає розповідь про Олену Левчанівську, про яку писала ще у лютому 1991 року, завершивши її інформацією із “Енциклопедії українознавства”.

А 9 лютого 1995 року, якраз у день народження Олени Левчанівської, до редакції зателефонували і повідомили, що у Львові є людина, яка прочитала матеріал у “Поклику сумління” і хотіла б поговорити з його авторкою. Цією людиною виявилася голова пошукової комісії львівського “Меморіалу” Інна Федощак – донька розстріляного 1937 року працівника Всеукраїнської академії наук, учня і послідовника Михайла Грушевського, Віктора Юркевича. Пані Інна займалася встановленням істини про людей, замучених сталінською репресивною машиною і приречених на невідомість. Її розповідь – у матеріалі Надії Гуменюк “Олена Левчанівська: таємниця № 43/3–37”.[18] В ньому, зокрема, Інна Федощак повідомляє:

“За постановою Політбюро ЦК ВКП (б) від 5 березня 1940 року було знищено велику кількість людей із Західної України та Західної Білорусі. Дані про розстріли інтелігенції, яка займала урядові посади, очолювала національні громадські організації, про видатних політичних діячів особливо засекречувалися. Адже вбивці не могли не розуміти, що нищать цвіт нації, людей, за яких рано чи пізно їх можуть запитати. Тому й фабрикувалися різні підробки про те, що вони померли від хвороб, називалися значно пізніші дати смерті.

І все ж інформація має здатність випромінювати і через роки і через надміцні метали сейфів та грифи “Цілком таємно”. У звіті шефа КДБ Шелепіна Микиті Хрущову від 1959 року (копія є в Польщі) йдеться про розстріл 7305 осіб. У травні минулого року прокурору Польщі були передані списки розстріляних 3435 українців.

Комісії зі Львівського “Меморіалу” вдалося отримати через своїх московських друзів списки, підписані 24 квітня 1940 року. У них і Олена Каролівна Левчанівська, 1881 року народження, – жертва № 43/3–37 (цифрою 43 позначалися в’язні з Волині, 3 – означало групу розстріляних, 37 – це порядковий номер розстріляної у третій групі) оскільки була офіційна вказівка давати дезінформацію про розстріляних енкаведистами, то дані про них не зберігаються у картотеках”.[19]

На думку Інни Федощак, Олену Левчанівську не везли далеко від Луцька, принаймні – за межі України. Розстрілювали дуже багатьох і везти далеко кати просто не мали часу.

Скоріше за все, Олену Левчанівську розстріляли під Києвом, у Биківні. В усякому разі до Казахстану її ніхто не віз. Підтвердженням цьому є і відповідь Комітету національної безпеки Республіки Казахстан на запит заступника директора Волинського державного архіву Марії Багнюк.

“Заместителю директора Волынского областного архива

263024 г. Луцк, ул. Ветеранов, 21

На № 412 /1–18 от 2.03.95 года

КНБ–МВД Республики Казахстан какими-либо сведениями в отношении Левчановской Елены Карповны не располагает.

Начальник отдела КНБ В. П. Веретенов”.[20]

Коло замкнулося. До речі, випадки дезінформації щодо долі відомих людей, розстріляних енкаведистами, траплялися нерідко. До недавнього часу, наприклад, вважалося, що прима першого українського театру у Луцьку і дружина організатора та керівника цього театру Миколи Певного Ніна Певна була заслана до Казахстану, де ще довгий час грала на сцені одного з периферійних театрів. Про це була навіть публікація у журналі “Театральна бесіда” напередодні ювілею Волинського обласного музично-драматичного театру імені Тараса Шевченка. І тільки не так давно у газеті “Віче” з’явився матеріал про жінку, яка ще дівчинкою разом з батьками була вивезена до Сибіру. З їхньою сім’єю ділила тяжку долю і Ніна Певна, яка і померла на засланні, виснажена каторжною роботою. Відділ дезінформації НКВС недарма старався...

Донька двох сенаторів

Єдина донька Олени та Олександра Левчанівських Ірина мала б зараз бути і єдиною спадкоємницею маєтку Гродзінських у Линеві. Маєтку немає, землю радянська влада забрала одразу ж, як тільки 17 вересня 1939 року прийшла на західноукраїнські терени. Ірина Олександрівна мешкає у Луцьку, на вулиці Глушець, в одній кімнатці квартири, де оселилася разом з батьком після маминого арешту. 30 листопада минулого року їй виповнилося 93 роки. Вона любить повторювати фразу: "Старість – це погана звичка" і намагається цій поганій звичці не піддаватися. Зозуля кує роки, а Ірина Олександрівна робить добрі і цікаві справи. В дитинстві вона навчалася у Луцькій українській гімназії, де викладав Модест Левицький – літератор, лікар Лесі Українки. Закінчила школу танців, котрою керував Василь Авраменко – активний учасник Луцької "Просвіти", який емігрував до Америки і саме там став відомим усьому світові хореографом. Брала участь Ірина Левчанівська у "Пласті", про який написала цікаві спогади. Від батьків перейняла велику любов до фотосправи, яку пронесла через усе життя. В її домашньому архіві – сотні світлин, на яких закарбовані миті історії Волині. Саме завдяки Ірині Олександрівні, якій Бог дарував щастя дожити до Незалежності України, стала відома і доля її матері, сенаторки Олени Гродзінської-Левчанівської. А ще Ірина Олександрівна – найстаріша кіноаматорка України. У її творчому доробку багато фільмів, серед них і "Моя мама", за який вона була відзначена на одному з фестивалів аматорського кіно. 2000 року видала книжку "Далеке і близьке", у якій вмістила спогади про багатьох відомих людей, зокрема і про своїх батьків.

Найближчим родичем Ірини Олександрівни в Україні є Дмитро Гродзінський – її двоюрідний брат, син дядька Михайла. Михайло, наймолодший син Карпа Гродзінського, успадкував від батька здібності до ведення сільського господарства. Він отримав агрономічну освіту, працював земським агрономом у Володимир-Волинському повіті. Коли Волинь потрапила під владу Польщі, він відмовився тут жити, сказав: "Краще вже радянська, але Україна, ніж Польща". Оселився у Білій Церкві. Організовував там сільськогосподарський технікум, був деканом сільськогосподарського інституту. Обидва його сини, Андрій і Дмитро, також продовжили батькову справу. Вони стали академіками, докторами біологічних наук. Покійний уже Андрій Гродзінський був директором Ботанічного саду Академії наук у Києві. Дмитро Михайлович після аварії на Чорнобильській АЕС основну увагу приділяє пошуку шляхів для порятунку людей від радіоактивного забруднення.

У Франції живе двоюрідна сестра Ірини Левчанівської Катерина Пілє – донька її дядька Олександра. Розшукала її Ірина Олександрівна вже у 90-ті роки.

Зі спогаду Ірини Левчанівської:

"Коли 1939 року прийшла радянська влада, то забрали землю і в мами, і в її брата Олександра. Ми з мамою лишилися у своїй хаті. А дядько з дружиною вирішили перебратися через кордон до Польщі. Під час цього осіннього переходу (очевидно, треба було перебиратися через Буг), дядько дуже застудився і одразу ж помер. Його син був пілотом під час Другої світової війни, де й загинув, а донька Катерина ще 1937 року поїхала вчитися до Франції. Там вона і залишилася, згодом забрала до себе і свою маму з Польщі. Звісно ж, я про них нічого не могла знати. А вже коли Україна стала незалежною, то до Луцька приїхала знайома, яка мала подругу в Англії. Та ж подруга, як з'ясувалося, листувалася з Катериною Гродзінською-Пілє із Франції. Отаким чином ми дізналися одна про одну. І зустрілися майже через 60 років після розлуки. Зустріч була дуже хвилюючою. Катерина має четверо дітей.

Тітка Єлизавета жила у Петербурзі, отримала нагороду за мужність під час блокади Ленінграда у роки Другої світової війни (вона була медсестрою). Це була дуже цікава і колоритна постать. Померла на початку 50-х років. Дітей у неї не було. Так що найближчі мої родичі – двоюрідний брат Дмитро Гродзінський у Києві та двоюрідна сестра Катерина у Парижі".[21]

У червні 1997 року радник канцелярії сенату Республіки Польща Ярослав Завадський через Інститут дослідів Волині у Канаді роздобув адресу Ірини Левчанівської і звернувся до неї з проханням надіслати копії документів, що стосуються її мами, до архіву сенату. Це прохання пояснив тим, що увесь архів сенату було знищено під час Другої світової війни. А влітку 1999-го маршалок

сенату Аліція Гжеськов'як запросила Ірину Олександрівну на урочисте святкування десятиліття з часу відродження сенату. Ірина Олександрівна не змогла поїхати, але надіслала на ім'я пані Гжеськов'як лист.

"Вельмишановні пані і панове!

Сердечно вітаю організаторів і учасників урочистостей з нагоди 10-ліття відродження сенату.

Запрошення на цю урочистість нагадало мені ті далекі часи становлення Польської держави, коли на установчих зборах у Варшаві старі польські революціонери, звертаючись до представників національних меншин Польщі, казали: "Ми боролися за нашу і вашу свободу, будемо ж разом будувати Польщу, щоб всім у ній добре жилося". Що було пізніше – всім відомо.

Моя мама, Олена Левчанівська, була сенатором, членом Зарубіжної секції перших виборів 1922–1927 років, представником української громадськості Волині. Виступала у сенаті і на різних Міжнародних конгресах, осуджуючи політику польської влади щодо національних меншин. Варшавська прокуратура вимагала навіть видачі її судові, але сенат Речі Посполитої не видав її, вважаючи таке ганьбою для себе. 1928 року мій батько, Олександр Левчанівський, був вибраний українцями Волині сенатором за списком № 18. Тодішня влада знайшла причину уневажнити ці вибори.

Я, донька двох сенаторів Речі Посполитої, відчуваю сентимент до сенату, який стільки років був заборонений. Вітаю вельмишановних панів сенаторів з десятиріччям його відродження і щиро бажаю їм творити закони, гідні цієї високої установи, на користь усім громадянам Речі Посполитої.

Ірина Левчанівська,
2 липня 1999 р."[22]

---

[1] Зберігається в особистому архіві Ірини Левчанівської.
[2] Диктофонний запис розмови з Іриною Левчанівською.
[3] Оригінал чернетки зберігається в особистому архіві Ірини Левчанівської.
[4] Держархів Волинської обл., ф. Р-3190, оп. 12, спр. 17.
[5] Диктофонний запис розмови з Іриною Левчанівською.
[6] Щоденник зберігається в архіві Ірини Левчанівської.
[7] Народна трибуна.– 1991.– 16 лют.
[8] Там само.
[9] Там само.
[10] Диктофонний запис розмови з Іриною Левчанівською.
[11] Промови українських послів і сенаторів у польських сеймі і сенаті.– Варшава, 1925.
[12] Із доповіді Олени Левчанівської на Міжнародному конгресі в Парижі (вересень 1925 року).
[13] Повний чорновий текст виступу французькою мовою зберігається в архіві Ірини Левчанівської (переклад для книги "Роде наш красний" зробила Л. І. Ступакова).
[14] Диктофонний запис розмови з Іриною Левчанівською.
[15] Зберігається в архіві Ірини Левчанівської.
[16] Там само.
[17] Енциклопедія українознавства.– Львів, 1994.– Т. 4.– С. 1270.
[18] Народна трибуна.– 1995.– 24 лют.
[19] Там само.
[20] Держархів Волинської обл., ф. Р-3190, оп. 12.
[21] Диктофонний запис розмови з Іриною Левчанівською.
[22] Копія зберігається в особистому архіві Ірини Левчанівської.

Микола КУЧЕРЕПА

ПОСОЛ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Самійло Максимович Підгірський народився 1888 р. в м. Ковелі. У 1914 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Під час Першої світової війни й Української революції проживав у Києві і Житомирі. Член Української центральної ради. З 1921 р. – на Волині. У 1922–1927 рр. – посол польського сейму. З 1928 по 1939 рр. займався приватною юридичною практикою. Брав активну участь у громадсько-політичному житті.

У жовтні 1939 р. був заарештований органами НКВС. Звільнений за клопотанням депутатів Народних зборів Західної України. Переховувався у Станіславській (нині Івано-Франківській) області. В роки німецької окупації очолював Ковельську повітову управу і був суддею в Маціївському районі. За допомогу українцям був кинутий гітлерівськими властями до Краківської в'язниці.

З поверненням радянської влади був повторно заарештований. Помер 5 серпня 1944 р. у Київській в'язниці і похований на її території.

23 січня 1923 р. в сеймі Речі Посполитої Польської прозвучали такі слова: "Створення власної держави з непереможною силою проявилося серед усіх європейських народів. Отже, теперішнє право народів на самовизначення стало керівною ідеєю в міжнародному житті, в міжнародній політиці і в житті народів світу, внаслідок чого постала низка національних держав: Чехія, Фінляндія, Литва та інші, а до того, згідно з волею цілого українського народу, яку він проявляв упродовж вікових змагань за свою національність, згідно з волею населення наших земель і опираючись на загальновизнане право народів на самовизначення, ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя і Полісся, заявляємо з цієї сеймової трибуни перед цілим світом, що метою українського народу є відродження Самостійної Української Держави. Однак, зважаючи на дійсний стан речей, заявляємо про нашу готовність до співпраці з польським народом та всіма народами, які входять до складу Польської Речі Посполитої, на таких умовах: Річ Посполита Польська, як держава національно не єдина, має бути перебудована так, щоб кожен народ, який входить до її складу, особливо той, що займає окреслену територію, мав повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, отже, мав забезпечений повний і вільний розвиток усіх галузей життя".[1] Виголосив цю промову від імені Української парламентської репрезентації колишній член Української центральної ради Самійло Підгірський.

Самійло Максимович Підгірський народився 1888 р. в м. Ковелі у заможній родині. Освіту здобув у Петербурзькому університеті, закінчив юридичний факультет. Навчаючись в університеті, цікавився не лише юриспруденцією. Одночасно він прослухав курси порівняльного мовознавства професора Шахматова і російської історії професора Платонова.[2] Після закінчення університету повертається в родинний маєток у с. Любитів Ковельського повіту, де його застає Перша світова війна.

У зв'язку з бойовими діями населення Ковельського повіту було евакуйоване. С. Підгірський опиняється в Києві. Революційні події 1917 р. кидають його у вир суспільного життя. В цьому ж році молодого юриста обирають членом Центральної ради від Волині. Пізніше він переїжджає у Житомир, де працює до кінця 1919 р. на посаді інструктора каси дрібного кредиту Волинського губернського земства. Одночасно редагує перші українські газети на Волині – "Громадянин" і "Волинську газету", а з 1920 р. луцьку "Громаду".[3]

На початку 1920 р. знову повернувся до Ковеля, але знайти тут роботу не зміг. Обставини змушують його їхати до Луцька, де він влаштувався на посаду помічника адвоката Луцького окружного суду. На цій посаді С. Підгірський працює з грудня 1921 р. до 1927 року.

Як відомо, Волинь ще 1919 р. була окупована польськими військами, а згідно з Ризьким договором 1921 р. стала інтегральною частиною Польщі, уряд якої з самого початку повів дискримінаційну політику щодо українців, намагаючись їх сполонізувати. Важке матеріальне становище, політичний і національний гніт, який змушені були переносити волиняни, наводили їх на думку, що так далі жити не можна, що необхідні певні зміни.

Поштовхом до політичної самоорганізації українців, переломним моментом у політизації широких верств населення Волині стали парламентські вибори 1922 року. На відміну від Галичини, де українці бойкотували вибори, нечисленна українська інтелігенція в рамках Блоку національних меншин утворила автономний Український національний виборчий комітет Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся (УНВК). В його роботу активно включився адвокат С. Підгірський. Він став членом Луцького повітового виборчого комітету.[4] Його часто можна було бачити на передвиборних селянських з'їздах і вічах. Такі акції сприяли піднесенню національної свідомості українців. У результаті вдало проведеної передвиборної кампанії УНВК здобув блискучу перемогу. Українці майже одностайно голосували за програму і кандидатів УНВК. На Волині жоден польський кандидат не пройшов до парламенту. Послом до сейму став 34-річний Самійло Підгірський. Посли-волиняни створили у сеймі Український клуб, або Українську парламентську репрезентацію (УПР).

Спочатку УПР вірила у можливість співпраці з польською владою. Тодішній прем'єр-міністр Польщі В. Сікорський обіцяв голові Української парламентської репрезентації А. Васиньчуку низку поступок для українців у господарській та культурній сферах, якщо їхні посли визнають польську державність і голосуватимуть за державний бюджет. У лютому 1923 р. УПР проголосувала за довір'я урядові В. Сікорського. Однак той не дотримався обіцянок, які давав українцям. Це викликало гострі дискусії на засіданнях Українського клубу щодо тактики УПР, які призвели до відставки голови клубу А. Васиньчука – прибічника співпраці з урядом. Новим головою Української парламентської репрезентації 22 березня було обрано опозиційно налаштованого Самійла Підгірського.[5]

У травні 1923 р. Український клуб остаточно перейшов в опозицію. Сейм ігнорував вимоги українців й один за одним ухвалював закони, що обмежували права національних меншин у країні.

Однак перемога УНВК та створення у польському парламенті Української парламентської репрезентації мали величезне значення для подальшої політизації волинян, розгортання в краї українського національного руху.

Отримавши посольський мандат, Самійло Підгірський активно захищав права українців. Він намагався не оминати жодного факту кривди, завданої його виборцям польськими властями. Про це свідчать численні інтерпеляції (депутатські запити), під якими стоять підписи С. Підгірського. Зокрема, подана ним і його товаришами 23 січня 1923 р. інтерпеляція до міністра внутрішніх справ стосувалася побиття 25 грудня 1922 р. жителів містечка Колки комендантом місцевого поліцейського постерунку. Підгірський і колеги з клубу запитували міністра, що він має намір зробити, щоб покарати винного.[6] Інша інтерпеляція, направлена також міністрові внутрішніх справ, стосувалася знущання поліцейського коменданта над мешканцями колонії Зинівка Дубнівського повіту.[7] Досить багато зусиль посол Підгірський доклав для захисту майнових інтересів селян. Так, він гостро протестував проти передачі державі церковної землі парафіян с. Кримно Ковельського повіту.[8]

Особливою гостротою відрізнялися його виступи у сеймі. Наприклад, 10 квітня 1924 р. під час обговорення закону про умови продажу нерухомості у східних воєводствах Польщі Самійло Підгірський у своїй промові сказав таке:

"Як у всіх ділянках життя суспільного, культурного, релігійного, так і в ділянці життя господарчого, власти польські, за час свого чотирилітнього панування на землях українських, внесли страшний безлад, хаос. Керуючись одною провідною думкою нищення всього, що не є польське, особливо всього, що є українське, власти польські не рахувалися й не рахуються з усім з тим укладом життя, що на землях наших одвіків уложився. Минаю школу, освіту – в ділянках котрих та засаднича провідна думка власти й суспільности польської з самою страшною силою виявляється, – минаю ті ділянки життя, бо не стосуються вони безпосередньо до закону, який обмірковуємо, – буду говорити про те, що безпосередньо стосується до закону про умови продажу, або приречення продажу (запродажні) землі".[9] С. Підгірський нагадав послам, що українські селяни даремно надіялись, що земля перейде в їхні руки, бо польські закони спрямовуються на те, щоб відразу ж із Західної України зробити Польщу. "Польські закони, – продовжував він, – так уложили земельні стосунки, щоб більшість української землі в польських руках

опинилася, в руках насланих з Польщі військових і цивільних осадників, мазурів. Од перших днів панування польського на землях українських засаду – шовіністично-ендецько-польську – ані одного клаптя землі в непольські руки – зачали в нас застосовувати".[10]

Самійло Підгірський гостро критикував польську адміністрацію на західноукраїнських землях за її сваволю. Дії урядовців назвав "абсолютним безправ'ям щодо всього того, що було непольським на цих землях".[11] Звинувачував уряд у тому, що він сюди присилав з Центральної Польщі найгірший управлінський елемент (звідси з'явився досить поширений у той час термін "кресовий кацик").

Після чергової зміни уряду і програмної промови в сеймі нового прем'єра В. Вітоса слово від імені УПР знову взяв Самійло Підгірський. Він засудив польський уряд за його "зоологічний націоналізм", спрямований проти меншин взагалі, а українців – особливо.[12] Звернув увагу присутніх на намагання польських урядів денаціоналізувати і полонізувати українців. Закінчуючи свій виступ, посол нагадав вимоги українців: 1) широка національно-територіальна автономія для всіх українських земель, що знаходяться в складі Речі Посполитої; 2) негайна легалізація і одержавлення таємного українського університету; 3) амністія всім українцям, які боролися за свої національно-політичні права; 4) невтручання уряду в справи православної церкви і повне відокремлення церкви від держави; 5) окрема організація українського шкільництва на етнографічних українських землях; 6) анулювання закону про осадництво на східних кресах; 7) проведення аграрної реформи на користь місцевого населення, переважно українського.[13] Підгірський виразно підкреслив: "До нинішнього уряду, уряду польської реакції, довір'я не маємо".[14]

Постійні виступи такого змісту не дуже подобалися польській адміністрації, яка вживала репресивних заходів, усе робила для того, щоб правдиві слова українських послів не доходили до народу. Поліція з наказу свого начальства почала забороняти посольські віча і розганяти людей, які збиралися послухати свого посла та вкласти до його рук свої скарги. З цією ж метою власті досить часто конфісковували газети, у яких друкувалися виступи, статті та інформації послів і сенаторів. Цим особливо відзначався заступник Луцького старости Хмельніковський, котрий незаконно арештовував наклади "Українського життя".[15] Конфісковувались і інші українські газети. Так, державна прокуратура при окружному суді у Львові не допустила до читачів газету "Діло" від 1 січня 1925 р., у якій було поміщено "Маніфест українських послів і сенаторів до українського народу". У ньому говорилося, "що ніякі залякування не змусять нас одступитися від оборони нашого народу, який нас вибрав. Як досі, так і далі ми твердо будемо стояти на сторожі наших прав і сміливо перед цілим світом будемо кричати: кривда чиниться нашому народові під Польщею!"[16] Завершувався Маніфест закликом: "...Наш народе український, до Вас, виборці наші, ми кличемо: не бійтеся стояти за свої права! Знайте, що без боротьби і жертв ніхто ніколи не доходив своїх прав!

Гуртуйтеся коло наших українських просвітних і політичних організацій, бо боротьба вимагає сили, а сила – тільки в гурті, в єднанні!"[17]

Однак, як не прикро, такого єднання не відбулося. Не стала єдиною і Українська парламентська репрезентація. 23 травня 1923 р. Українська соціал-демократична партія створила в Сеймовому клубі свою автономну соціалістичну фракцію. 12 лютого 1924 р. п'ятеро з дев'яти членів соцфракції вийшли з УПР і створили окремий клуб УСДП. Нарешті, 7 листопада того ж року четверо з них (А. Пащук, Й. Скрипа, Х. Приступа і Я. Войтюк) об'єдналися з двома польськими комуністами в Комуністичну посольську фракцію. Решта членів соціалістичної фракції у листопаді 1924 р. стали ініціаторами створення Українського соціалістичного об'єднання – "Селянського союзу", а з виникненням "Сельробу" ввійшли до його складу. Одночасно відбулося перегрупування на правому крилі УПР. У липні 1925 р. посли Б. Козубський і С. Хруцький та сенатори О. Карпінський і М. Черкавський увійшли до ЦК щойно створеного Українського національно-демократичного об'єднання. Після цього почалася боротьба між УНДО й "Селянським союзом" (згодом "Сельробом") за керівництво в УПР, яка закінчилася перемогою правих.[18] У вересні 1927 р. сельробівці вийшли з Української парламентської репрезентації та утворили окремий клуб "Сельробу".[19]

Нові парламентські вибори було призначено на березень 1928 року. Цього разу майже всі українські партії вирішили взяти в них участь. Уже у листопаді 1927 р. утворився новий Блок національних меншин. Проте значно складнішим виявилося завдання об'єднати українські партії. Самійло Підгірський важко переживав таку роз'єднаність українських сил. На передвиборних зборах, які відбулись у Луцьку 26 січня 1928 р., він закликав усіх українців створити, як у 1922 р., єдиний фронт, щоб не дати можливості полякам здобути посольські мандати.[20] Проте досягти єдності не вдалося. На Волині за українські партії голосувало 50,5 % виборців, а за проурядовий список Безпартійного блоку співпраці з урядом – 43 %. До нового парламенту С. Підгірський не пройшов.

Колишній посол переїжджає до рідного Ковеля, де відкриває свою приватну адвокатську канцелярію. Адвокатською практикою займався аж до приходу в 1939 р. радянської влади.

Але від громадсько-політичної роботи Підгірський не відходить. Його обирають головою управи Ковельської повітової "Просвіти", яка в цей час була однією з найпотужніших у воєводстві. У повіті вона мала 102 філії, в яких нараховувалось 3 тис. членів.[21] Активність просвітян дуже непокоїла польські власті. Після призначення воєводою Генрика Юзевського її діяльність було заборонено. На ліквідаційних зборах цього товариства було вирішено передати наявне майно материнській Львівській "Просвіті".[22]

До громадської роботи підключаються і члени родини Самійла. Зокрема, його дружина Олександра очолила повітовий Союз українок. Сам Підгірський у цей час ще не визначився щодо політичних симпатій. Під час свого депутатства у сеймі він симпатизував Українській партії національної роботи, Українському національно-демократичному об'єднанню.[23] З утворенням у 1929 р. Організації українських націоналістів, Підгірський намагається ознайомитися з її ідейними засадами. З цією метою він передплатив офіціоз ОУН – журнал "Розбудова нації".[24]

Знаючи політичні погляди С. Підгірського, польські власті пильно за ним стежили. У підготовленій суспільно-політичним відділом Волинського воєводського управління докладній монографії "ОУН на Волині" читаємо: "При розпрацюванні терену (Ковельського. – *М. К.*) повіту стверджено без будь-яких сумнівів, що вся націоналістична робота зосереджена в руках Підгірського Самійла сина Максима...".[25] Адвокат Підгірський надавав свій будинок для зустрічей націоналістів.[26] Проте прямих доказів антиурядової діяльності Підгірського польській поліції здобути не вдалося.

У 1939 р. з приходом радянської влади С. Підгірський припинив адвокатську діяльність і став учителювати в польській гімназії. Але його тягнуло до юридичної роботи. У березні 1940 р. він був прийнятий в радянську адвокатуру. Але, як пізніше він засвідчив на допиті, "в серпні місяці 1940 року Волинською обласною адвокатською консультацією було підняте питання про моє перебування в радянській адвокатурі і через моє соціальне походження я не був співзвучним радянській адвокатурі, а тому я не міг бути радянським адвокатом".[27]

Це так м'якго говорить сам про себе Підгірський. Справа була набагато складнішою. НКВС натрапив на слід "українського буржуазного націоналіста", на класово ворожий елемент. Уже в жовтні 1939 р. в Ковелі його заарештовують. Але на клопотання депутатів Народних зборів Західної України Олександра Луцкевича й Івана Тишика, які засвідчили, що С. Підгірський у міжвоєнний період 1918–1939 рр. ніякої антинародної та антирадянської діяльності не проводив, а навпаки, систематично виступав оборонцем на політичних процесах, його звільнили. Наталія Яхненко у своїх спогадах 1939–1941 рр. пише, що "адвокатові Підгірському Самійлові ... пощастило замести за собою сліди".[28] Він опинився у с. Заланові Рогатинського району на Станіславщині, де працював сільським учителем. Там застала його війна. На початку серпня 1941 р. Самійло повертається до Ковеля. Не дуже привітно він зустрів нових господарів, розуміючи, що лише власною силою можна здобути волю, а не брати її з чужих рук.

Слід зазначити, що в цей час багато українських діячів ще сподівались на співробітництво з німцями. 31 серпня 1941 р. у Рівному відбулося відкриття інституції з назвою "Українська рада довір'я на Волині", яку очолив колишній посол польського сейму, а в майбутньому митрополит УАПЦ Степан Скрипник. До складу новоутвореної ради було запрошено й адвоката Самійла Підгірського.[29] Донині

невідомо, прийняв він пропозицію Скрипника чи ні. Проте достовірно встановлено, що Підгірський змушений був погодитися з пропозицією коменданта Ковеля очолити місцеву повітову управу. Але недовго попрацював на цій посаді. Під час допиту, який 10 квітня 1944 р. проводив оперуповноважений відділу контррозвідки "Смерш" 175-ї стрілецької дивізії старший лейтенант Поморцев, С. Підгірський показав: "Пропрацювавши на посаді голови повітової управи зо три тижні, я був заарештований гестапо і направлений в місто Краків "на мантилюпіх" (місце ув'язнення). 6 січня 1942 р. із місця ув'язнення, де знаходився близько 4-х місяців, я був звільнений. Після звільнення я знову повернувся в місто Ковель, і внаслідок отриманої мною у в'язниці хвороби я до серпня місяця нічим не займався.

В серпні місяці 1942 р. мене знову викликав гебітс-комісар міста Ковеля, який заявив, що я повинен йти працювати шліхтером (суддею) у Маціївський район Волинської області. Пропрацював я до липня 1943 р., тобто до вбивства німцями моєї дружини. Після цього я посаду шліхтера залишив і виїхав в село Любитів, де й знаходився до визволення села Любитова частинами Червоної армії, працюючи в господарстві батька...".[30]

У 1944 р. С. Підгірський сміливо кинув виклик долі, відмовившись емігрувати на Захід. Уже 2 квітня цього року начальник відділу контррозвідки "Смерш" 175-ї стрілецької дивізії підполковник Сичов затвердив постанову на арешт, в якій вказувалось, що "Підгірський С. М., проживаючи на тимчасово окупованій німцями території, добровільно поступив до німецьких властей на посаду голови повітової управи. З серпня місяця 1942 року по липень місяць 1943 року Підгірський працював в якості судді в Маціївському районі. Крім цього, Підгірський був активним учасником контрреволюційної організації "ОУН", працюючи в останній разом зі своєю дружиною, яка також була членом Організації українських націоналістів. На основі викладеного постановив Підгірського Самійла Максимовича піддати арешту і обшуку".[31]

Попереднє слідство вели органи контррозвідки в селі Воля-Любитівська Ковельського району. Арештованого тримали у відкритій ямі, викопаній на подвір'ї сільської хати, звідки його щодоби по кілька разів викликали на допити. У зв'язку з передислокуванням дивізії справу 30 квітня 1944 р. було передано начальникові Ковельського міськвідділу НКВС, а пізніше С. Підгірського відправили у в'язницю № 1 УНКВС Київської області.

На одному із допитів на запитання слідчого, чим може доповнити свої покази по суті справи, підслідний заявив: "Свої покази вважаю необхідним доповнити, що я і моя сім'я прихильності до німецьких властей не мали, за що були розстріляні моя дружина, дочка і зять..."[32] І справді, німецьких окупантів вони вважали своїми ворогами.

За любов до України його переслідувала польська влада. Фашисти за це стратили його сім'ю. Більшовики ж замордували його самого. У в'язниці № 1 УНКВС Київської області тюремний лікар Л. С. Бенецька, оглянувши труп в'язня С. М. Підгірського, в акті зробила запис: "Хворий помер 5.VIII. 44 р. о 8-й вечора при явищах серцевої недостатності". Під актом стоїть зловісна резолюція начальника цієї в'язниці: "Разрешаю предать земле труп з/к Подгорского С. М. 1888 г. рождения, умершего в больнице санчасти 5.VIII.44 г. в 8 часов вечера. Начальник тюрмы № 1 УНКВД КО капитан госбезопасности (підпис нерозбірливий)".[33]

Подружжя, котре так багато зробило для Волині, стало жертвою двох ворожих Україні режимів.

---

[1] Sprawozdania stenograficzne Sejmu. Okres I (далі – SSS.O.I), 10 posiedzenie z dnia 23.I.1923 r.– S. 65; Гунчак Т., Сольчаник Р. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.– Т. II.– С. 44–45.

[2] Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф. 4666, оп. 2, спр. 2718, арк. 9.

[3] Енциклопедія українознавства.– Т. 6.– Львів, 1996.– С. 2077–2078.

[4] Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 145, арк. 13.

[5] Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Ю. Зайцев // Укр. іст. журн.– 1993.– № 1.– С. 73–74.

[6] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 52, арк. 91.

[7] Там само, арк. 70.
[8] Там само, оп. 9а, спр. 79, арк. 91.
[9] З трибуни: Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті.– Ч. I.– Львів; Луцьк; Холм; Берестє, 1925.– С. 24.
[10] Там само.– С. 25.
[11] Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki.– Kraków 1989.– S. 70–71.
[12] Ibidem. – S. 71.
[13] SSS.O.I., 92 posedzenie z dnia 2.VI.1923 r.– S. 72.
[14] Ibidem.
[15] Kuczerepa M. Polityka II RP na Wołyniu 1921–1939. Dokumenty zachowane w DAWO – Państwowym Archiwum Województwa Wołyńskiego / M. Kuczerepa // Przegląd Wschodni.– T. IV.– Zeszyt 1(13).– S. 158–160.
[16] З трибуни: Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті.– Ч. I.– Львів; Луцьк; Холм; Берестє, 1925.– С. 142.
[17] Там само.– С. 142–143.
[18] Зайцев О. Ю. Вказ. стаття.– С. 74.
[19] Papierzyńska-Turek M. Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922–1927 / M. Papierzyńska-Turek // Z pola walki.– 1975.– Nr. 1, 3.– S. 50–54.
[20] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 237, арк. 317.
[21] Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), 979/64, k. 98.
[22] Там само.
[23] Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926 / M Papierzyńska-Turek.– Krakow, 1979.– S. 279.
[24] Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 491, арк. 24.
[25] Там само, арк. 22.
[26] AAN, UWN, 979/32, k. 4.
[27] Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2718, арк. 936.
[28] Яхненко Наталія. Від бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років / Наталія Яхненко.– Львів; Берлін; Мюнхен, 1986.– С. 120.
[29] Самчук У. На білому коні / У. Самчук.– Вінніпег, 1980.– С. 183.
[30] Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2718, арк. 10.
[31] Там само, арк. 10.
[32] Там само, арк. 1.
[33] Там само, арк. 35.

Катерина РАЦ,
Іванна СЛОБОДЯН

ПРАВО НА ПРАВДУ

Євген Михайлович Голединець народився 13 лютого 1902 року в с. Голядин Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. Отримав початкову освіту, закінчив курси військово-медичної школи, військовослужбовець. Заарештований 9 грудня 1937 року. Звинувачувався у приналежності до антирадянської організації. Верховним судом СРСР 2 жовтня 1938 р. засуджений до розстрілу з конфіскацією всього особистого майна. Вирок було виконано того ж дня в м. Чита.

Це право не записане в жодній Конституції світу, а тим більше, в жодній Конституції світу не гарантоване. Однак без нього будь-яке інше право легко і непомітно може виродитись у свою протилежність…

Ми знову думаємо про те, чи ж не варто оглянутися назад, щоб переглянути всі недоліки, виправити, хоч інколи й запізно, жахливі помилки. І водночас намагаємось дати відповідь на питання: хто ж винен у тисячах понівечених доль?

Та чи варто шукати винних? Зараз уже мало кого хвилює те, що лишилося в минулому, хоча воно відголоском лине до нас, щоб нагадати про себе у майбутньому.

Архів УСБУ у Волинській області… Гнітюче враження справляють картотеки вздовж стін, що зберігають у собі гіркі таємниці тисяч людей. Адже саме в них міститься відповідь на питання, яке хвилює людство упродовж стількох років. Але кожен має право знати це!

Тисячі справ, і в кожній – доля окремої людини. В одній із них – справі № 1826 – життя та смерть майора Голединця. Що за гру доля зіграла з ним, ціною якої було найдорожче – життя?..

Євген Голединець народився 13 лютого 1902 року в селі Голядин Шацької волості Володимир-Волинського повіту Волинської губернії в простій селянській родині. Початкову освіту отримав у сільській школі, пізніше закінчив курси удосконалення у військово-медичній школі. Згодом юнак покинув рідне село у пошуках кращої долі. Але якби він знав, що саме його чекає і якої долі він подався шукати...

Перші кроки були надзвичайно вдалими. З 1919 року – військова служба. Здібності хлопця не лишаються поза увагою. Крок за кроком – і він уже командир 2-го батальйону 6-ї мехбригади 11-го мехкорпусу. Саме завдяки своїй цілеспрямованості, вимогливості до себе, невпинній жадобі пізнання, наполегливості Євген Михайлович отримує звання майора. А за особливі заслуги у військовій й політичній підготовці маневрів нагороджується орденом Леніна.

У 1930-ті роки – час сталінського свавілля, коли гинула віра людей у добро, тьмяніли світлі ідеали, падали авторитети і водночас заохочувались мерзотні діяння – доноси, наклепницькі заяви один на одного, трагічна доля не обминула і майора Голединця, який разом з іншими потрапив у епіцентр цієї стихії. Так, у серпні 1937 року Є. М. Голединця виключено з ВКП(б), членом якої він був з 1919 р., за зв'язок із "ворогом народу" – комбригом Чайковським. Тоді ж його було звільнено з РСЧА, нібито за образу посадової особи, однак, невідомо, кого саме.

А трохи згодом постановою від 8 грудня 1937 року Є. М. Голединцю було пред'явлено перше звинувачення, а наступного дня його заарештували…

Неважко здогадатися, як склалося життя підслідного. Безкінечні обшуки, тиск на сім'ю і друзів, допити, очні ставки – пекло в повному розумінні цього слова. І нікого не цікавлять почуття і переживання людини – вона просто маріонетка в руках "правосуддя".

Євгена Голединця було звинувачено в підтриманні зв'язків з колишнім бригадиром корпусу Чайковським, командиром 6-ї мехбригади Слуцьким і начальником політвідділу Рудяковим, яких було заарештовано як "ворогів народу". Нібито на підтвердження цього у матеріалах справи з'являються документи, датовані серпнем–жовтнем 1937 року, в яких містяться "свідчення" учасників контрреволюційної троцькістської організації у 11-му мехкорпусі 6-ї мехбригади.

А далі ще гірше. За браком доказів слідчий НКВС постановою від 5 лютого 1938 року продовжує термін слідства на два місяці. У квітні термін слідства продовжується ще на два місяці. Причина та сама – брак доказів. А це могло означати лише одне – ніякого злочину скоєно не було!

Слідчі НКВС вміло вичікували той момент, коли заарештований, не витримавши тортур і знущань, сам зізнавався у "скоєних" ним злочинах. Ось так і з'являлись "незаперечні факти" вини підслідного...

На допиті 12 грудня 1937 року Є. Голединець "підтвердив, що є учасником троцькістської організації 11-го мехкорпусу, в яку був завербований Чайковським у 1935 році". Як виявилось у ході перевірки справи, сам факт існування контрреволюційної троцькістської організації був інспірований слідчими НКВС, які сфабриковані доноси представили основними доказами обвинувачення.

Завершальним етапом слідства став обвинувачувальний висновок, у якому Є. М. Голединець звинувачувався в тому, що був членом антирадянської організації, проводив шкідницьку діяльність для зірвання бойової підготовки, готував нові кадри з метою здійснення збройного державного перевороту. На основі цього, виїзна сесія військової колегії Верховного суду, на закритому судовому засіданні у м. Чита 2 жовтня 1938 року ухвалила позбавити Голединця Є. М. військового звання "майор" і засудити до вищої міри покарання – розстрілу, з конфіскацією всього особистого майна. Вирок було виконано того ж дня.

Важко повірити в те, що доля людини вирішилась за лічені хвилини. Бо суд тривав лише 10 хвилин. За цей короткий час було оголошено склад суду і зачитано обвинувачення. Суд "вивчив" матеріали

справи, провів обговорення і виніс остаточний вирок. То ж зрозуміло, що все це було інсценовано, суд з органу правосуддя перетворився на театр, де у кожного була своя, заздалегідь відома роль.

Принципи, мораль, етика – ні, це не для органів НКВС! До якого ж стану потрібно довести людину, щоб вона, зізнавшись у тому, чого не вчинила, фактично підписала собі смертний вирок?!

Відтоді пройшло багато часу…

Після порушення справи про реабілітацію безпідставно засудженого Є. М. Голединця (висновок від 29 жовтня 1956 року) було проведено додаткове розслідування у справах колишнього командуючого військами Забайкальського військового округу І. К. Грязнова і колишнього члена військової ради округу В. М. Шестакова, яке встановило, що ніякої контрреволюційної організації в частинах ЗабВО вони не створювали й не очолювали, а отже, засуджені були безпідставно.

Грязнов і Шестаков були реабілітовані. Також реабілітовано колишнього командира 11-го мехкорпусу К. А. Чайковського, який начебто "завербував" Голединця у згадану організацію.

Колишніх співробітників особливого відділу НКВС ЗабВО Скакунова і Відякіна, які проводили слідство, у 1939 році було засуджено до вищої міри покарання за фальсифікацію кримінальних справ. Враховуючи те, що у процесі перевірки було з'ясовано нові обставини, справу передали ВК ВС СРСР з проханням про скасування вироку від 2 жовтня 1938 року стосовно Є. М. Голединця.

З матеріалів справи відомо, що у 1937 році сім'я Голединця – дружина Лідія, син Анатолій, донька Лідія та мати дружини Анісія Заярна – проживали у м. Вінниця. Однак за цей час родина змінила місце проживання і їх слід вдалося відшукати у Дніпропетровську. Репресивних заходів до родини не було застосовано. Але, незважаючи на це, неважко уявити, в яку трагедію перетворилося їхнє життя. Діти росли без батьківського тепла і любові. Реабілітація не може повернути людині життя. Вона лише виправдала її перед народом і посмертно повернула добре ім'я, повернула те, що відібрали ще за життя – право на правду, честь і гідність.

Література

1. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.
2. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР 1939–1989 рр.– К., 1989.
3. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984.

Григорій ГУРТОВИЙ

ПРОМЕТЕЇВСЬКЕ СЕРЦЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВЦЯ

Микола Павлович Куделя народився в с. Буяни Луцького району в селянській родині, українець. Член ОУН з 1939 року. Підпільне псевдо *Барвінок.* 23 березня 1939 р. заарештований польською поліцією за підозрою у приналежності до ОУН. Через два місяці звільнений "за відсутності складу злочину". В 1940 р. заарештований органами НКВС за приналежність до Організації українських націоналістів і засуджений на 10 років ВТТ. У червні 1941 р. був звільнений з Луцької тюрми. Брав активну участь в роботі ОУН і УПА. Опергрупою НКВС був поранений у ногу і взятий в полон 7 серпня 1947 р. поблизу с. Буяни. Волинським обласним судом 26 листопада 1947 р. засуджений на 10 років ВТТ. Звільнений у 1955 році. Реабілітований 30 червня 1993 р. прокуратурою Волинської області.

Похований в с. Буяни Луцького району 29 червня 2004 року.

Іду до хати Миколи Куделі, як до церкви. Пішки з Торчина. З трепетом у душі. Там світлиця Кобзаря. Там витає його дух, його слово, його дума. Завжди. Скільки б'ється серце Миколи Павловича.

Цей чоловік із сивиною на скронях і козацьким чубом, з променистими мудрими очима, – завжди вийде гостеві назустріч...

– Заходьте, будь ласка. Радий бачити Вас... А я оце збирався до Вас у гості... – І бере зі столу десятки листів. – Це пошта цього тижня. Скільки новин! Хотів поділитися радістю... Ще одне рідкісне видання “Кобзаря” придбав...

“Кобзар” уже в його руках... Обличчя Миколи Куделі натхненне. Очі горять. До грудей притискує дорогу книгу, з якою намагається ніколи не розлучатися за таке довге і нелегке життя...

Та цього разу у Миколи Куделі радість незвичайна. На столі у нього з десяток книжок в барвистих обкладинках. На них зображено молодого козака, що усікає зброєю частину чуба-оселедця, щоб покласти на могилу побратимів, що загинули, на знак вічної пам’яті про них. Щось символічне є у цьому малюнку. Ніби все подвижницьке життя старенького Куделі спресоване в одну його мить. Схвильований Микола Павлович ділиться радістю:

– Оце, нарешті, вийшла моя книжечка. То спогади. То моя доля. З колючками і трояндами...

І назва її звучить думою-піснею: “Кобзар у моєму житті”.

– Українська стрілецька громада та Національне об’єднання в Канаді допомогли видати, – пояснює Микола Павлович. – Бо де мені на мізерну пенсію таке зробити...

Уже з перших сторінок не можна відірватися від читання. Та це ж не лише життєпис цієї прекрасної людини, а біографія, доля всього села Буяни, всього Волинського краю, радісні і трагічні сторінки історії всієї України. Бо її автор – один з нащадків великого українського родоводу.

Усі 16 розділів книги ніби осяяні ім’ям, думками, заповітом Кобзаря. Погортаймо ж ці сторінки неймовірно цікавого життя одного з найпалкіших пропагандистів слова Апостола Правди і Науки. Обережно гортаймо. Бо в ньому так багато болю... Та не обділив Бог і радістю...

Свого батька Микола Куделя не пам’ятає. Ще в колисці був, коли селянин Павло Куделя востаннє взяв малюка до рук, розцілував і передав заплаканій матері:

– Бережи синів. Поміч буде, як підростуть...

Ішла війна. Її ще не назвали Першою світовою. Але німці та австріяки тиснули фронти Російської імперії. Разом із Павлом з села в армію забрали всіх мужиків. А фронт кілька разів перекочувався через Буяни. Горіли хати. Палахкотіла й церква, де недавно хрестили малого Миколу і де згорів папір з вказаною датою народження. Тільки мама потім повідала: народився другого тижня Великого посту того страшного чотирнадцятого року.

Батько так і не повернувся. Загинув. А старший брат Мелетій помер від сухот. Уже по війні завела мама малого Миколу до сільської школи. Вчителював у ній Кузьма Наюк, який з гірким болем пережив падіння Української Народної Республіки від багнетів “російських більшовицьких братів” і окупацію Волині сусідньою Польщею. То була мудра людина. Навчав дітей бути патріотами України. У його руках був єдиний і своєрідний підручник – “Кобзар” Тараса Шевченка. І на дошці виписані полум’яні слова: “Учітеся, брати мої, думайте, читайте”.

У Миколи з раннього дитинства загорівся промінчик любові до книги. Бо й батько, як розповідала мама, був пристрасним книголюбом. Найшанованіший – “Кобзар” Тараса Шевченка! То була духовна спадщина батька. І Микола читав цю книгу запоєм. Та найбільше любив читати “Кобзаря” напам’ять.

Як приємно було Миколі, коли на день народження Кобзаря діти разом з вчителем і батьками ставили концерти, а другого дня всі колоною з квітами йшли до сільської новозбудованої церкви, де отець Іван Сиротенко відправляв панахиду, присвячену пам’яті Шевченка. Навіть молився в церкві школяр Микола словами його полум’яних віршів. А потім брав участь у сільських шевченківських академіях...

Цей вогонь палкої любові до Шевченка, до України, до її козацької слави, до правди і християнських чеснот на все життя залишився у душі Миколи та багатьох його друзів, щоб не згаснути ніколи і передати її дітям, онукам.

Чув не раз від Миколи Павловича оповідь про цікаву подію його дитинства. Вона і в книзі відображена.

...Миколі минав чотирнадцятий рік. Уже й за плугом ходив, як дорослий. І корову пас. І городину гарно полов. Що й казати: чоловіча рука – опора в сім’ї. Та якось прибіг до мами й заволав:

– Хлопці казали, що в Луцьку живого Шевченка показували! У кіно. Пустіть подивитися...

– Та схаменися. То вигадали люди... Де ж живого...

– Он і Левка Куделю пускають батьки...

Ублагав. І через тиждень (а то було літо 1928-го) з Левком босяка поспішали до Луцька. Черевики на костурі через плече. В торбинці окраєць хліба. А в кишені лише 50 грошів. То була вартість найдешевшого стоячого місця.

Двосерійний фільм “Тарас Шевченко” в постановці П. І. Чардиніна з Одеської кіностудії демонструвався в невеликому переповненому залі Луцької гімназії (тепер частина корпусу Волинського національного університету імені Лесі Українки). “Фільм був німий, – згадує Микола Куделя. – Ми ж до того ніколи не бачили кіно. Були вражені – побачили живого Тараса. Він ходив, говорив... Говорив, правда, диктор, який стояв поряд з екраном, та все ж!.. Мені й досі здається, що то був найталановитіший фільм. Я плакав, і весь зал – теж... У людей, які тоді побачили цей фільм, здавалося, виростали крила такої ж любові до України, як у Великого Тараса...”.

Польська окупація Волині була надто тяжкою для місцевих українців. Тих, у кого прізвище закінчується на -ий (Кревський, Певний тощо), властї змушували записуватися поляком. Обіцяли земельні наділи, великі права. То була спроба купити українську душу. Та охочих спродати було дуже мало. Кожен ще більше відчув свою відповідальність за долю України.

Веселковим акордом у душах людей відгукнулося відновлення дії просвітницьких організацій. У селі Буяни це сталося 1927 року. Майже кожна людина хотіла докласти до “Просвіти” хоч б частинку свого серця, трудового скарбу. Душею цього пориву був спочатку Андрій Члек. Потім Степан Приступа. Створили свою бібліотеку. І яка ж радість – її доручили наймолодшому читачеві Миколі Куделі!

У хаті Павла Котлярчука вибили внутрішні стіни і зробили своєрідний зал для проведення академій Шевченка, постановки вистав. Скільки разів Миколі Куделі як наймолодшому і найосвіченішому довелося ходити пішки до Луцька, до повітового старости, щоб одержати дозвіл на виставу чи академію про творчість Т. Г. Шевченка!.. А той кожного разу викреслював з репертуару “Тарасову ніч”... Ще й поліцаї приходили наглядати, що ж там роблять хлопи. Та коли їх не було, Микола Куделя натхненно і гнівно читав рядки “Тарасової ночі”... А з яким сарказмом звучало в його виконанні “Посланіє” Тараса Шевченка “І мертвим, і живим, і ненародженим...”! Талановито виконував і інші, найбільш вражаючі поезії – “Розрита могила”, “Кавказ”, “Сон”. Натхненно оповідав про дивовижно важкий життєвий шлях Тараса Григоровича.

“Просвіта” прагнула сіяти добро. Мов професійні актори, ставили “Назара Стодолю”. Назара грав Григорій Павлюк, батька Олександр Наюк, дівчат – Єфросинія Куделя, Віра Скоп’юк. А як гарно співав у хорі Трохим Наюк! Левко та Олександр Куделі – теж вправні декламатори...

То був своєрідний просвітянський університет. Академії, присвячувалися Тарасові Шевченку, Лесі Українці, Іванові Франку, козацтву, борцям за волю України. Тому колоніальна влада поспішала погасити цей вогник душі народної. Та не вдалося...

Чим більше Микола Куделя читав, вивчав Шевченка, тим більше знав – хто ми, чиї сини, яких батьків, ким, за що закуті. Та любов до України породжувала ненависть до її ворогів. Особливо гостро він це відчув на початку 30-х років. І досі з болем згадує Микола Павлович: “Якось до постерунку поліції в Торчині покликав мене заступник коменданта. Привід був таким. За поширення журналу “Самоосвіта” мені зі Львова надіслали нагороду – Шевченків “Кобзар”. П’яний поліцай вхопив мене за чуба і бив по голові, по обличчю і люто кричав: “Твій Шевченко був гайдамака! Ти мусиш бути поляком! Бо інакше не будеш мати життя...”

“За чуба” взяли всю організацію “Просвіти”. Причина проста – це культурно-просвітницьке сільське об’єднання людей політизувалося. Члени КПЗУ стали вивішувати червоні прапори. Патріоти-українці

підносили прапори національні. Голову “Просвіти” Степана Приступу поліція суворо попередила, а бібліотеку опечатали.

– Темної ночі ми підійшли до хати Скоп’юка, – згадує Микола Куделя. – Лише я знав, де лежать “Кобзарі”, книги Богдана Лепкого. Вийняли шибку. Книги забрали. І все так само закрили... І тоді вже заклали нове цікаве товариство “Сільський господар”.

23 березня 1939 р. Миколу Куделю вперше заарештували. Доставили в слідчий відділ луцької “дефензиви”. Катували 22 дні. Напівживого відправили у в’язничну лікарню, тобто камеру № 6, звідки мало хто виходив живим. Закутого в кайдани буянівського “гайдамаку” ставили на так звану “стійку” з піднятими догори руками. Добу стояв... Голодний, без води. Було нестерпно важко. Крутилася голова. Мліли руки, ноги.

– Щоб вистояти, не впасти, я весь час шептав про себе поезії Шевченка, – говорить Микола Павлович. – Це допомагало. Ніби сили духовні прибавлялися. А поліцай думав, що я шепчу молитви.

Вистояв. Не зламався. Не видав побратимів. Бо вже тоді був у проводі Організації українських націоналістів. Був сполучною ланкою великого національно-патріотичного підпілля. Через два місяці прокурор мусив відпустити додому. Бо не знайшов складу злочину.

...У вересні 1939 р. населення переважно з радістю зустрічало радянські війська. Осінні квіти дарували солдатам. Яблуками, молоком частували. Багато хто сподівався, що прийшла воля. Бо і школу українську відкрили. І трактори до Торчина через село пройшли. Тільки комуни-колгоспи лякали, бо як же межі за кривавиці купленої землі заорати?!

А виявилося, що то – не весь страх. У селі Буяни першим заарештували Миколу Куделю. “За що?” – дивувалися люди. Адже він ніколи нікому нічого поганого не робив! Душа в нього чиста, як сльоза сирітська.

Виявилося, схопили за оті самі “Кобзарі”, за Шевченка, за мову про козацькую вольницю. Хтось нашептав у НКВС.

Схопили й односельчанина Федося Павлюка. Бо заможним був. Виявилося, і це гріх перед радянською владою. Ще й зятя його прихопили. Звинуватили в тому, що, мовляв, з бандерівцями мав зв’язок. Григорія Щирського, що жив за греблею, теж привезли до тюрми. Енкаведист з Торчина Микола Звєрев вигадав, що Григорій давав притулок підпільникам ОУН. Олексу Приступу за правдолюбство схопили. Такий талановитий був художник! Навіть у тестя Миколи Куделі, старенького і хворого Сидора Іванова, НКВС знайшов якусь вину... Шість родин із села у травні 1941 р. вивезли в Сибір... За що? За любов до України. Та хіба ж це гріх?

І так майже в кожному селі. Влаштувалося НКВС у Торчині, в колишній німецькій кірсі. Там заарештованих допитували, катували. Луцька в’язниця була переповнена. У ній близько 60 камер. У перших п’яти – смертники. Не за бандитизм, не за злочини проти людини, а за те, що хотіли бачити Україну незалежною державою... Тридцять друга камера невелика, – а туди 240 в’язнів запхали...

Миколу Куделю ось уже кілька місяців водять на допити. Вини нема. Фабрикують. Провокують. Ні, не зламався. В камері для піднесення духу читає в’язням Шевченка напам’ять. А слухачі – Микола Циплюк з Піддубець, робітник-штукатур з Луцька Олександр Гайдук, юний утікач з СРСР ще до 1939 р. Михайло Собчак, старенький єврей Плава Нейман та недавні студенти Луцької гімназії...

Лише 12 червня 1941 р. Миколу Куделю викликали з дев’ятнадцятої камери “с вєщамі”, зачитали вирок “тройкі”, а не суду – десять років позбавлення волі “в отдальонних сєвєрних районах СССР”. Тепер уже конвой повів у камеру № 34, на третьому поверсі. В ній чекали вивезення 238 в’язнів. Тіснота. Ніде голці впасти. Через брак повітря люди втрачали свідомість. Їх відливали водою. Великій радянської імперії бракувало тюремних площ для всіх тих, з ким вона хотіла поквитатися за найменший порив до волі...

Кров холоне в жилах, коли слухаєш оповідь Миколи Павловича про це.

22 червня, в ту страшну неділю 1941 р., поблизу в’язниці впала перша німецька бомба, – сльози виступають на очах Миколи Куделі. – Мури катівні здригнулися. Не було сумніву – війна. З-за ґрат бачили – горить Луцьк. Рвуться бомби у подвір’ї тюрми, поза нею. Десь о 16-й годині сильним вибухом бомби

40 Зам. 5156

зруйнувало північно-західну частину мурів, вирвало двері в багатьох камерах. Ми вискочили в коридор. Ламаємо інші двері, допомагаємо друзям. Воля! Обійми. Радість.

Але енкаведисти, коли надвечір стихли вибухи, повилазили зі схованок і револьверними пострілами загнали нас знову в камери. При цьому двох вбили, одного поранили. Бігли по коридору і кричали: “Кто осмєлітся вийті із камєри, будєт расстрєлян!”

Цілу ніч в’язні сиділи по камерах у тривозі. А вранці енкаведисти з криком виганяють: “Виході с вєщамі!”. Далі інший наказ: “Кто задєржан, слєдствєнний, осуждьонний по статьє 54-11, то єсть за контррєволюціонную дєятєльность організації українскіх націоналістов — виході налєво. В западний двор... Кто по битовим статьям – виході направо, в восточний двор!”.

Тече кількатисячна річка в’язнів з поверхів двома потоками. Лівий вщерть залив двір. Тільки стрижені голови хитаються, оглядаються – що ж далі? Микола Куделя, виходячи, помітив замаскований на стінці огорожі кулемет і скривлене в злобі обличчя за ним. Десятки енкаведистів обвішані гранатами. В руках пістолети... Промайнула думка: ведуть на розстріл... Сказав про це односельчанину Олексі Приступі. Той заперечив: “Що б на це світ сказав?!”

Та Куделя мав рацію. Коли перевели зі східного двору в західний тих, хто ніби помилково повернув сюди, там оглушливо застрочив кулемет, пролунали вибухи. Усі з жахом зрозуміли – розстрілюють!!! Закидають гранатами! З того пекла чулися крики відчаю і проклять. Навіть через дах другого поверху летять шматки одягу, шматки людських тіл...

Десь 40–50 в’язнів із теж заповненого східного двору у відчаї кинулися до воріт загорожі. Звідти по них вдарив кулемет. Крики. Зойки. Ковельчанин Цвид упав навзнак – вибух гранати вирвав у нього всі нутрощі. Старенький Сидір Іванов так і не підвівся. Чи куля, чи осколок гранати обірвав життя. Люди кидалися в усі боки, падали, кричали... Лилася кров... Пекло...

Хтось схопив дошку, поставив до стіни огорожі. Встиг видертись наверх і скочити на волю живим. Кинулися інші. І Микола Куделя теж. Та того першого дістала куля карателя. Падав. Збив донизу і Куделю. Падали інші. І його накрили своїми тілами. Кров убитих заливає обличчя, руки, все тіло...

А гранати рвуться. Кулемети, пістолети, не вгаваючи сіють смерть... Криків, стогону меншає. Меншає живих... Коли вибухи зовсім стихли, ті ж команди енкаведистів: “Вніманіє! Кто живой, поднімайся!.. Больше расстрєлівать нє будєм...”

Коли Куделя якось вибрався з-під трупів, серед двору вже стояло чоловік двадцять уцілілих. До нього підскочив кат з пістолетом:

– Ранєн?

– Ні... Так у крові...

– Умойся... – не відставав кат, готовий тут же добити. Лиш пересвідчившись, що цілий, опустив пістолет. Штовхнув у стрій. Їм, уцілілим, випало на долю під загрозою розстрілу поховати в розширених і поглиблених чотирьох воронках від бомб кілька тисяч понівечених тіл, засипати вапном, хоч кров струмувала на поверхню. Поховали і тих, кого енкаведисти ще 22 червня в конюшні покололи багнетами.

Тільки через 54 роки вже старенький Микола Павлович Куделя, тамуючи пекучий біль пам’яті, візьме в руки авторучку і виведе на стопці листків заголовок спогадів “Пекло біля замку Любарта” і поставить епіграфом слова з Євангелії від апостола Луки: “Немає нічого захованого, що не виявиться...”. Знайшов і рапорти працівників НКВС у Києві своїм партійним вождям про те, скільки і як розстріляли в Луцькій в’язниці, де закопані жертви, як “політи керосіном”, “прісипани ізвестью”... Кати сподівалися, що це навіки лишиться таємницею. Та ні! Весь світ дізнався про цей злочин і здригнувся від підлості та злочинності катів з НКВС і їх хазяїв.

З болем пише і серцем ридає колишній в’язень. Пише главу книги, що має стати пам’ятником побратимам, що загинули: “Чотири ями, начинені шляхетним трупом, чотири глибокі могили навіки сховали чотири тисячі невинних синів Волині. З нашого села Буянь... 11 чоловік, із села Піддубець... 17, а з села Шельвова – 40... А скільки по всій Волині було таких?! Це були невинні жертви...”

І далі свідчення для історії, нащадків: "Майже в кожному селі було чимало патріотів, які після 1939 р. із встановленням окупаційної московсько-совєтської влади змушені були піти в підпілля. Та не було випадку, щоб вони убили когось із тих, хто їх висліджував. Продавав. Тільки після того, як сталася ота страшна подія, трагедія у Луцькій тюрмі, тільки після того почалася помста, страшна помста Гонти і Залізняка, Тараса Бульби..." *(Микола Куделя. Кобзар у моєму житті.– Луцьк, 1998.– С. 43)*.

Читаймо. Дізнаваймося гірку і болючу правду про нашу історію... Минули десятиліття після того пекельного дня, і лише наприкінці восьмидесятих років Рух за відродження України підніме голос про розслідування страхітливого злочину радянських партійних опричників у Луцькій в'язниці. Їхні спадкоємці робили спроби перекласти вину за той розстріл на німців, або зменшити число знищених. Не вдалося. Україна, весь світ ганьбить катів, вимагає суду над тим катівським режимом і його натхненником – Комуністичною партією.

Микола Куделя тоді дивом залишився живим. У 1942 р., у березні, разом із друзями він влаштовує свято – Академію на честь Тараса Шевченка. Вперше без цензури виголошує реферат про можливість відродження великої, вільної України. Натхненно декламує вірші з "Кобзаря".

Тепер його схопили уже німецькі кати, вивезли на роботу в Рейх. Лише через півтора року по війні повернувся додому. Але легально жити не було змоги. Шукали енкаведисти. Два роки був у глибокому підпіллі. І все ж вистежили, 7 серпня 1947 р. схопили. Конвоювали до будинку торчинських чекістів. Автомати напоготові. 33-річний підпільник робить спробу втекти. Здається, ще мить – і на волі. Та автоматна черга довбає бруківку, три кулі попали в ногу.

І ось знову в катівні на підлозі. Закривавлений. Силкуються прикінчити. Односельчанин Григір Павлюк, з яким разом у "Просвіті" були, замовив добре слово...

Микола Павлович коротко розповідає про той лихий час: "Судили. На 10 років. І знов за Шевченка. За Україну, за надію побачити її вільною від усіляких чужинців. А що довелося на Колимі пережити, то й у кілька книг не вміститься. Каторга. Глумління. Але й там Шевченкова муза була мені найбільшими ліками закутої душі..."

У таборі пробували його знищити злодії-рецидивісти. Та в'язень Куделя запропонував почитати їм на пам'ять Шевченка. Послухали. Не наважились обірвати життя!..

У 1955 р. великий страдник нарешті повернувся у рідне село. Жити ніде. Мусив їхати в шахтарський Червоноград. Три роки тяжкої праці гірника. Зібрав якусь суму для хати. І поставив її тут, у рідному селі, де він уперше перегорнув "Кобзар", де вперше омріяв побачити, як "оживе добра слава, слава України", де вперше покохав красуню Мотрю Сидорівну, яка так довго чекала свого непокірного гайдамаку. Тюрми і Колима на 13 років розлучили з нею, теж полум'яною, закоханою і в нього, і в Шевченка. Разом садили виноград біля криниці, сад біля хати. Для себе, для дітей. А в хаті знову поряд з іконами поклали "Кобзар" і свіжу паляницю – дар рідної буянівської землі.

Згодом Микола Куделя зібрав у себе вдома унікальну книгозбірню. Має понад 120 "Кобзарів" (починаючи від першого видання 1840 р. до останніх), майже 700 книг про Тараса Шевченка. Всього у Миколи Павловича більше двох тисяч напрочуд цінних видань! Сам перечитує, з радістю знайомить з мудрістю предків інших людей, поміж них і гостей з-за кордону...

Нащадок родини Тараса Шевченка Людмила Красицька 22 травня 1997 р. на святій Чернечій горі вручила Миколі Куделі диплом лауреата Всеукраїнського культурно-наукового фонду імені Великого Кобзаря "В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля". Там же від імені Української стрілецької громади в Канаді Микола Павлович був удостоєний Лицарського хреста "За заслуги".

Ці високі відзнаки вручено йому як визначному громадському і політичному діячеві, члену Сенату ОУН за багаторічну жертовну роботу в лавах українських патріотів, що виборювали незалежність рідної землі, за активну діяльність, зокрема в галузі шевченкознавства. Відзначено також, що наш земляк в останні роки працював над книгою спогадів "Кобзар" у моєму житті", яка вже виходила друком...

У травні 1997 р. він брав участь у Великому зборі ОУН, який відбувся в Києві. Мав цікаву розмову з недавнім Президентом України в екзилі Миколою Плав'юком.

Це тільки часточка сьогоднішніх клопотів сільського шевченкознавця. Він автор багатьох статей, що друкуються в газетах і журналах України та Канади. В районній газеті видрукував поіменний список розстріляних у Луцькій тюрмі в'язнів. На столі вже готовий список втрат села Буяні у Другій світовій війні. Тут і ті, хто загинув на фронті, хто в підпіллі УПА, хто вивезений у Сибір.

Пенсія у Миколи Куделі мізерна. На прожиток заробляє палітурною роботою. І в цьому мистецтві сумнівно, що знайдеться йому рівний. А люди йдуть і йдуть. За світлом Шевченкової одержимості в незмірній любові до України.

Йдуть, їдуть до "Світлиці Кобзаря" – унікальної кімнати в хаті Миколи Павловича, вщерть заповненої книгами, мудрістю, щирістю сільського професора шевченкознавства.

Література

1. Слово українських повстанців: зб. док. / під ред. П. Кралюка.– Луцьк, 1996.
2. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран.– Львів, 2003.
3. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас.– Кн. 1.– К., 1994.

Олена ОГНЄВА

"УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТОМ Я НІКОЛИ НЕ БУВ... "

Агатангел Юхимович Кримський народився 15 січня 1871 р. у м. Володимирі-Волинському в родині службовців. Українець. Проживав у Звенигородці Київської губернії. Закінчив Острозьку прогімназію, гімназію Павла Галагана у Києві, Лазаревський інститут східних мов у Москві та історико-філологічний факультет Московського імператорського університету. До літа 1918 р. працював у Лазаревському інституті східних мов. Організатор і до 1928 р. секретар Всеукраїнської академії наук. Академік. У 1940 р. нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Заарештований 19 липня 1941 р. в м. Звенигородка. Звинувачувався у приналежності до антирадянської націоналістичної організації. Помер у Кустанайській в'язниці 25 січня 1942 року. Реабілітований 2 травня 1957 року.

Реальна біографія Агатангела Кримського, видатного українського вченого-сходознавця, славіста, українознавця, письменника і мандрівника, ще чекає свого дослідника. Зараз відомі лише кілька праць, які спираються на архівні матеріали, що до 1989 р. були закритими. Можна згадати публікації і видання І. Іллєнка, А. Зінченка, Л. Матвєєвої, Е. Циганкової та російського вченого В. Росова, які використовують закриті раніше матеріали. І. Іллєнко наводить великі уривки зі слідчої справи академіка, що розкривають трагічні сторінки його останніх днів.[1] А. Зінченко у своїй публікації цитує два емоційних виступи А. Ю. Кримського на Всеукраїнському православному соборі у жовтні 1921 р., історичне значення якого полягає у тому, що на ньому було організаційно оформлено Українську автокефальну православну церкву.[2] Два останніх згаданих видання є публікацією листів А. Кримського до різних адресатів. Л. Матвєєва та Е. Циганкова надрукували його листи за період 1918–1941 рр., які проливають світло на роботу вченого на посаді неодмінного секретаря УАН–ВУАН (1918–1928 рр.), опалу і припинення українознавчих студій (1928–1939 рр.), використання авторитету вченого з пропагандистською метою після вересневих подій 1939 р. (1939–1941 роки).[3] В. Росов трохи раніше видав частину епістолярної спадщини В. І. Вернадського, яка містить, крім інших, листи А. Кримського, що свідчать про давні дружні стосунки двох великих учених, про голод і злиденний побут, властивий життю більшості тогочасних українців, незважаючи на їх соціальний стан.[4]

Архіви, які мають стосунок до життєвого шляху А. Ю. Кримського, майже повністю вказані і використані українським вченим К. І. Гурницьким.[5] Але це був час, коли до посмертної реабілітації

Л. М. Старицької-Черняхівської (1869–1941 рр.) лишалося ще дев'ять років. Тому відбиток і вплив часу відчувається хоча б у тому, що автор не показує, що ж насправді сталося з Агатангелом Кримським і де саме він пішов із життя. Відповідно, у списку з 13 архівних закладів тодішнього Радянського Союзу відсутні посилання на Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України, ф. 1), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ, ф. 37), Архів органів національної безпеки (АОНБ, № 39424, ф. п.). Відсутні також посилання і на Архів Інституту української літератури (НАНУ, ф. 37). Не викликає сумніву той факт, що вказані Гурницьким фонди не повністю розкриті. Так, у переліку справ, які містить Архів Всеукраїнської асоціації сходознавців (ІРННБ НАН), відсутні справи № 1039, № 3327, № 23550, № 23529, що пов'язані із цькуванням Кримського на початку 30-х років. Це може стосуватися і Архіву Російської академії наук (ф. 518, Вернадського В. І.), рукописного відділу Російської державної бібліотеки (ф. 10, 218), рукописного відділу Львівської державної бібліотеки, Центрального державного історичного архіву у Львові та інших закладів, які містять матеріали про Агатангела Юхимовича Кримського. Не виявлено повністю періодичних видань, що розкривають "вороже обличчя академіка". Вочевидь, матеріали про Кримського зберігаються також у відповідних закладах нових держав, зокрема Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, Таджикистану... Тому біографічний нарис, що пропонується увазі читача, хоча і спирається на наведені вище видання, буде неповним, оскільки ще й досі не введені в науковий обіг вкрай необхідні матеріали.

Агатангел Юхимович Кримський народився 15 січня 1871 р. в м. Володимирі-Волинському Волинської губернії в родині Ю. С. Кримського, поштового чиновника і водночас викладача географії місцевого повітового училища. Згодом сім'я переїздить до Звенигородки Київської губернії, де глава родини за грошову премію, отриману від Міністерства народної освіти за кращий підручник з географії, купує невелику ділянку землі і зводить будинок, що стає опорою і притулком для сина у важкі часи. Незабутні враження на Кримського-підлітка справили й етнічна строкатість Звенигородки, властива багатьом містечкам України, і записані власноруч спогади про Тараса Шевченка (бо Кирилівка входить до складу Звенигородщини), і давні мури Острога – хлопець навчався в Острозькій прогімназії. Середню освіту він отримує у Києві, де спочатку навчається у другій гімназії Крамера, а потім у відомій на весь південно-західний край гімназії Павла Галагана. Саме там закладалися підвалини його майбутніх українознавчих студій, дружніх стосунків з видатними діячами української культури, серед яких П. Житецький, І. Франко, М. Лисенко, Леся Українка та інші.

Зацікавленість Сходом – наслідування сімейної традиції. В родині зберігалося кілька книжок турецькою та арабською мовами, якісь арабські документи, успадковані від середньовічного предка – кримського мулли, який втік від переслідувань бахчисарайського хана аж до Литви. Тому не випадково його нащадок наприкінці XIX ст. обирає східний шлях, що приводить його до Лазаревського інституту східних мов у Москві. Після закінчення інституту Кримського залишають при кафедрі арабської філології для підготовки до професорського звання. З метою поглиблення своїх знань з історії і граматики української мови, порівняльного мовознавства А. Кримський закінчує ще й історико-філологічний факультет Московського університету. Серед його вчителів були визначні вчені того часу: Ф. Є. Корш (1843–1915 рр.) – іраніст, тюрколог, арабіст і водночас славіст, який разом з О. О. Шахматовим і О. П. Ягічем визнав українську мову самостійною під час революційних подій 1905 р.; О. М. Веселовський – славіст і фахівець з історії порівняльно-історичного аналізу, знавець російської та західноєвропейської літератур, цікавився творчістю І. Я. Франка; В. І. Гер'є – фахівець із загальної історії, якого Кримський називає серед своїх найкращих вчителів; В. Ф. Міллер – фольклорист, лінгвіст, індолог, славіст (вчитель Кримського в науці); а ще арабіст професор Г. А. Муркос (1846–1911 рр.); іраніст, арабіст, професор перської словесності І. М. Холмогоров (1825–1891 рр.). Практичні заняття зі східних мов вели Мірза Абдулла Гаффаров – знавець мусульманської каліграфії і поліглот, іраніст Мірза Джафар-хан Різаєв (у християнстві Артемій Тер-Захаров), уродженець Сирії М. О. Аттая (1852–1924 рр.), тюрколог Г. С. Дзеруньян (1860–1931 рр.). Природний талант Кримського проходить, як першокласний

алмаз, огранку навчанням і спілкуванням з фахівцями високої проби, і постає вчений, якому притаманні чесність у науці, колосальна працездатність, висока вимогливість, об'єктивна оцінка зробленого. Відповідно, великий вчитель має великих учнів. І тому учнями Кримського себе вважали і вважають видатні вчені XX ст., серед яких Мінорський, Гордлевський, Пріцак та багато інших, кожен з яких – явище у своїй галузі.

Кримський ніколи не поривав зв'язків з Україною. Перебуваючи у Москві, він став членом нелегального гуртка "Українська громадка", що об'єднував студентів з України. Ще навчаючись у Лазаревському інституті, встановив тісні зв'язки з Іваном Франком та Михайлом Павликом, які друкували його твори та переклади зі східних мов. Завдяки Кримському вперше "заговорили" українською мовою Омар Хайям, Гафіз, Джамі Фірдоусі. За час перебування в Москві (аж до липня 1918 р.) вчений поєднує в одній особі фах українознавця, дар письменника і перекладача, дослідницький хист сходознавця.

В історії української науки з ім'ям Кримського пов'язують збирання та об'єднання наукових сил України протягом 1918–1928 рр., коли він був обраний неодмінним секретарем УАН. Влітку 1918 р., за часів гетьмана Скоропадського, у відповідь на запрошення М. П. Василенка та В. І. Вернадського взяти участь у створенні Української академії наук він приїздить з Москви до Києва зі своєю власною бібліотекою. Вернадський і Кримський – давні знайомі. Їх поєднували спільні погляди на створення та існування найвищої національної наукової інституції. Вони вважали, що Українська академія наук повинна базуватися на повній автономії поза всякими впливами на її внутрішнє життя органів державного урядування, які можуть змінюватися, і бути незалежною від будь-яких політичних партій при вирішенні наукових питань і визначенні наукової ідеї. Як вважали засновники найвищої наукової інституції (колишній конституційний демократ В. І. Вернадський і палкий прихильник радянської влади зразка 1917 р. А. Ю. Кримський), створення Академії наук повинне сприяти і подальшому розвитку української культури, зростанню національної свідомості, самоствердженню національної мови. Перед Кримським як організатором науки, сходознавцем, славістом, українознавцем стеляться неосяжні лани для праці. Агатангелу Кримському разом з Дмитром Багалієм належить одна з провідних ролей у розвитку історичних досліджень. Водночас він виступає як засновник української філології новітнього часу, зокрема української лінгвістики. З його ім'ям пов'язується створення бібліотеки Української академії наук (тепер Національної наукової бібліотеки НАНУ) і, певною мірою, керівництво нею. А. Кримський постав зачинателем фольклорних та етнографічних досліджень в Україні 20-х років XX століття. Можна стверджувати, що він втілює цілу добу в історії україністики. У двадцяті роки очолюваний А. Ю. Кримським кабінет арабо-іранської філології і вищий семінар сходознавства (керівник В. Г. Курц, фахівець з історії російсько-китайських відносин) постають головними центрами сходознавства.[6]

Кримський відшукує і збирає українських сходознавців: Т. Г. Кезму – вихованця Київської духовної академії, який викладав арабську мову у київських вузах; П. Н. Лозієва – учня Кримського по Лазаревському інституту. Були запрошені як позаштатні співробітники і професори духовної академії Робинський, Богітаник, Іваницький, котрі володіли східними та класичними мовами. А. Кримський намагався зорганізувати східний факультет в університеті, а на кафедру семітології запросити університетського професора богослов'я протоієрея М. М. Боголюбова (один з його синів – М. М. Боголюбов, іраніст, багаторічний декан східного факультету Ленінградського університету). На жаль, факультету створити не вдалося, проте діяла кафедра східної історії на чолі з Кримським. 1919 р. в академії починає працювати Гебраїстично-археографічна комісія, де головували Д. І. Багалій та А. Ю. Кримський. Професора Київської духовної академії Ф. І. Міщенка за рекомендацією А. Кримського обирають академіком УАН, а він у 1926 р. започатковує Візантологічну комісію, де активно співпрацювали викладачі Київської духовної академії, які володіли стародавніми та східними мовами. А. Кримський у двадцяті роки видає свої монографії "Гафіз та його пісня", "Історія Туреччини", "Історія перського театру" та інші. З 1922 р. налагоджуються зв'язки із Всеросійською науковою асоціацією сходознавства. Завдяки ініціативі Агатангела Кримського сходознавці Києва об'єднуються у Київське товариство сходознавців, що 14 липня 1925 р. оформлюється як Київське відділення (Всесоюзної) наукової асоціації сходознавства. Пізніше утворюється філія ВУНАС, історико-етнографічний відділ якої єднав свої зусилля з Візантологічною комісією.

Проте сходознавство – лише частина величезної наукової праці Агатангела Кримського. Значну частину своїх знань він віддав українознавству, яке займало чільне місце у його студіях студентських років, коли кожну вільну від офіційних занять хвилину присвячував Україні. Кримський вважав, що перша ознака національності – мова. І тому Українська академія наук як вища наукова національна установа має ставити собі за мету, крім загальнонаукових завдань, також всебічне вивчення, на основі української самостійної мови і культури, сучасності та минулого України, її народу. Через те ще 1918 р. Агатангел Кримський засновує комісію живої української мови, що мала пріоритетне значення. Мета комісії – створення російсько-українського та українсько-російського словників. Він запрошує до роботи В. Н. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. Н. Грінченкову, С. О. Єфремова. "Російсько-український словник" друкувався протягом 1924–1929 рр., незважаючи на важкі матеріальні умови, політичну нестабільність. Його друкування припинилося з ідеологічних міркувань.

Постає питання про укладання українського правопису. "Найголовніші правила українського правопису" (1921 р.), що складалися під керівництвом вченого та за його участю, стали першим офіційним стандартом для всієї України.[7]

Створюється Інститут української наукової мови, який об'єднав правописну комісію з термінологічною комісією Українського наукового товариства і за часи свого існування видав низку термінологічних словників з математики, хімії, юриспруденції тощо.

На початку двадцятих років УАН стає міцною корпорацією справжніх вчених і діяльних особистостей. Проте класовий підхід представників радянської влади до усіх процесів життя, його абсолютизація призводить до того, що стара інтелігенція починає сприйматися як прошарок – "третій капіталістичний елемент" (два перших – непман і куркуль). Спроби влади втрутитися в життя Академії наук датуються початком двадцятих років. Уже 1921 р. Наркомос (Народний комісаріат освіти) намагається змінити статут і структуру УАН. Проте під час першого наступу реформа майже не торкнулася Академії, її основ і, що найважливіше, внутрішнього ладу. Але підпорядкованість Наркомосу впливала на всі справи, що стосувались її наукової діяльності. Не затверджується на посаді президента Академії наук щойно обраний М. П. Василенко, скорочуються штати, що взагалі виглядає як своєрідна перша "чистка" Академії (з тисячі співробітників залишається понад чотириста). А над усе державні чиновники жалкували, що до їхньої комісії "встряв" Кримський, при якому, за визначенням М. Н. Левитського (офіційний наглядач Наркомосу), "неможливо робити висновки по суті справи".[8]

Поступово формувалися відносини, коли політика переважала над наукою, слухняний урядовець над особистістю і знанням вченого.

Проте Кримський, з його дипломатичним талантом, вчасно підготував "Меморандум о неотложных научных нуждах Всеукраинской Академии Наук", завдяки якому вдалося трохи домогтися матеріального зміцнення ВУАН, збільшення її штатів, активізації роботи. Так, тільки Інститут української наукової мови підготував тридцять сім термінологічних словників з різних галузей знань.

З метою поліпшення ситуації з підготовкою наукових кадрів Наркомос утворює комісію з надання вчених ступенів (теперішня ВАК). В її рішенні можна виділити невеличкий фрагмент, що актуальний і досі: "...Кругляють уперті чутки, ніби багатші люди, у котрих тепер є гроші, використовують лихе матеріальне становище старих учених і замовляють їм писати наукові розвідки, щоб самим за ті куповані розвідки здобути ступінь доктора".[9]

У середині двадцятих років посилюється політичний тиск на ВУАН. І Агатангел Кримський, завдяки особливостям власного характеру і посаді неодмінного секретаря, приймав удари на себе. Він був своєрідним буфером між владою та Академією наук, намагався підтримувати добрі стосунки з владними структурами, але й дбав про обізнані наукові сили, серед яких О. О. Малиновський, Б. П. Бузескул, К. К. Симінський, С. С. Дністрянський та ін.

Щоб нейтралізувати вплив Кримського та підкорити колектив учених, провокуються і підтримуються внутрішні чвари і протистояння – Єфремов–Грушевський та Грушевський–Кримський. Новий

нарком освіти М. Скрипник (з 1927 р.) спрямував рішення політбюро ЦК КП(б)У на те, щоб не підтримувати жодну групу, а панування в Академії групи Кримського–Єфремова визнати неприпустимим. Проте перед загрозою втрати автономії, як визначалося на засіданнях ЦК КП(б)У, академіки-фундатори створили єдиний фронт захисту.

Майже увесь січень 1928 р. в Академії наук працювала комісія, яку описав академік О. Малиновський: "...образована комиссия под председательством заведующего укрглавнаукой Озерского, окончившего Нежинский лицей молодого человека, т. е. лица с цензом дореволюционного учителя гимназии, во всяком случае лица, никакого касательства к науке не имеющего; в состав комиссии вошли – заведующий Институтом Марксизма-ленинизма в Харькове и 2 или 3 профессора этого института. Научные заслуги этих лиц неизвестны. Ни в коем случае нельзя их считать гениальными энциклопедистами, которые в состоянии дать правильную оценку научной работе целой Академии".[10]

Заключний документ комісії "Висновки і пропозиції комісії НКО по обстеженню стану та роботи ВУАН" був складений таким чином, щоб кожен науковець підпадав під політичне звинувачення чи за походженням, чи за напрямком досліджень, чи за політичну або громадянську діяльність до революції. Деякі пункти висновків стосувались діяльності неодмінного секретаря, зверталася увага на те, що Академія наук керувалася статутом гетьманського уряду 1918 р., а не тим, що прийнятий 1921 р. Радою народних комісарів. Визначалося також, що певним моральним терором і спекуляцією на "советизации и коммунизации" академік Кримський рятував своє місце секретаря в Академії. Крім того, "Висновки..." стверджували, що українська група Єфремова–Кримського створює в Академії об'єднаний блок "українсько-буржуазних кіл з кадетсько-правими (включно до монархістів)".[11] Наркомос не затверджує нове обрання Кримського на посаді неодмінного секретаря Академії. Наявні документи свідчать, що наприкінці двадцятих років партійно-урядові кола вже виробили стійке негативне ставлення до Кримського, який майже десять років керував Академією. Його науковий авторитет нікого не цікавив, із суто політичних міркувань академіка Кримського вважалося недоцільним висувати на вакансію завідувача сходознавчих кафедр.[12]

Кримського знімають з посади голови 1-го відділу (історико-філологічного) Інституту української наукової мови. Робляться обшуки в приміщеннях кабінету арабо-іранської філології з метою знайти компромат на Кримського. Звільняють з роботи арабіста Т. Г. Кезму, близького і багаторічного співробітника Академії. У жовтні 1929 р. перестає існувати Гебраїстична історична комісія, 1 лютого 1930 р. припиняє свою діяльність Візантологічна комісія. Закривається й Київська філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, історико-етнографічний відділ якої очолював А. Кримський.

Під час виборів у Академії (після виборів до АН СРСР за тими ж принципами) влітку 1929 р. започаткувалася обов'язкова практика, коли в академіки обирали не за наукові заслуги, а за адміністративну посаду. Причому кандидатура обранця обов'язково узгоджувалася з партійним керівництвом. Вибори відбувалися під час масових арештів української інтелігенції у зв'язку зі справою Спілки визволення України (СВУ). В проекті статуту ВУАН з'являється пункт 17, за яким "дійсні академіки і увесь вчений персонал можуть бути позбавлені свого звання та своїх прав, коли вони не виконують своїх прямих обов'язків, а також, коли їх діяльність свідомо скерована на спричинення шкоди Радянському Союзу".[13]

Отже, практично ніхто, жодна людина, у тому числі і Кримський, не були ніяким чином захищені і не мали жодних прав. І навіть міжнародне визнання провокувало подальше погіршення справ, як це сталося з Агатангелом Кримським після звіту секретаря французького посольства і публікації у каїрському журналі і статті Т. Г. Кезми про вченого. Протягом 1929–1930 рр. знищуються підготовлені до друку книги записок історико-філологічного відділу, історико-географічний збірник, праці комісії для вивчення соціально-етнополітичної історії України, збірник праць Візантологічної комісії. Ліквідується комісія для складання Словника живої української мови та діалектологічна комісія, яку очолював А. Кримський, відбирають чотири комісії і у М. Грушевського.

Поступово Кримського звільняють з усіх адміністративних посад. Навколо нього утворюється порожнеча – влітку 1929 р. заарештовують співробітників Академії з найближчого оточення. На початку червня до в'язниці потрапляє названий син академіка М. Левченко, якого засудили "за участь

в контрреволюційній організації, що існувала в Академії наук та злочинний зв'язок з учасниками СВУ" і відправили на десять років на Соловки. Від нього намагалися отримати компромат на Кримського, але М. Левченко не зламався. На жаль, з таборів Микола Левченко повернувся психічно хворою людиною і невдовзі покінчив життя самогубством.

Співробітники Академії були зобов'язані виступати на так званих методологічних дискусіях і друкувати "викривальні" статті, що спрямовані проти офіційно визнаних "буржуазними", "ворожими" вчених. Про Кримського писали, що він – один з найпослідовніших ворогів марксистсько-ленінської історії. Його звинувачували у тому, що вірну службу царатові він поєднує з хуторським націоналізмом, що йому властиві зоологічний націоналізм, антисемітизм, буржуазне реставраторство. У таких умовах вчений був змушений працювати "у шухляду". На початку опали Кримський редагує "Історію української мови", другий том академічного "Російсько-українського словника", готує до друку листування з Іваном Франком, завершує другий том збірки "Звенигородчина – Шевченкова батьківщина з погляду етнографічно-фольклорного та діалектологічного". Жодна з цих праць так ніколи і не побачила світ.

Оскільки славістичні українські студії піддаються нищівній критиці, Кримський переключається на сходознавчу тематику. Він створює "Нариси башкирського письменства" (аналізує манускрипт про Авіценну), досліджує розвиток старогрузинської історіографії, абіссинської (ефіопської) літератури. Він пише "Історію новоарабської літератури", "Студії Криму", "Тюрки, їх мови і література", "Страницы из истории кавказского Азербайджана", "Историю хазар". Проте в ті роки вдалося надрукувати тільки глоси до енциклопедії.

Партійний осередок Академії посилює ідеологічний наступ, зокрема зосереджується на критиці старої інтелігенції. В протокол партійної фракції ВУАН від 12 грудня 1931 р. записується, що "в найближчий час слід зосередити увагу на критиці таких осіб: Перетц, Птуха, Василенко, Грушевський і його школа, окремо проробити особово академіка Кримського".[14]

22 вересня 1933 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У приймається цілком таємна постанова: "Лишить звания академиков Воблого и Крымского, как активных классовых врагов, лидеров националистических группировок, сблокировавшихся в Академии на общей антисоветской платформе".[15] Ще більше загострилося становище, коли Комісію з правописання очолив М. Скрипник.

З середини 30-х років репресії спрямовуються проти тих учених, котрі нещодавно були "опорою пролетарської науки". Після березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р. розгортається цілеспрямоване знищення "ворогів народу". За газетними публікаціями можна простежити долю кожної відомої людини, проти якої вони спрямовувалися. У першій статті визначалося, що ця людина є представником "чуждой" нам ідеології. У наступній робився висновок, що ця особа є "чужой". У третій – "враждебной", а в останній формулювалося визначення "вражеская". Поява останньої публікації означала, що конкретну людину або заарештували, або заарештують відразу після публікації статті. Проте Агатангела Кримського не чіпали. Навпаки, відбувається деяке потепління. Опальному академіку так само, як і іншим, підвищують оклад за звання згідно з посадою на підставі постанови РНК СРСР від 1 серпня 1937 року. І він, нарешті, як пише в листі до В. І. Вернадського від 7 жовтня 1937 р., "почувствовал, что некоторое время (пока цены опять не вздуются) имею право чувствовать себя человеком, с человеческим достоинством, а не изголодавшимся зверьком, по крайней мере не ощущать себя беспрестанно нищим".[16] Наприкінці жовтня президія Академії наук приймає рішення зарахувати перебування Кримського у Звенигородці як наукове відрядження і надалі продовжувати виплату академічної пенсії. Кримського відряджають у Ленінград на сесію арабістів СРСР, в інші відрядження.

На той час, коли до розряду "ворогів народу" були віднесені нарком і академік Затонський, партійні функціонери Хвиля і Кіллерог, секретар відділення суспільних наук Асаткін, нарком внутрішніх справ Балицький та інші, Агатангела Кримського запрошують повернутися до Києва для активної участі у роботі Академії наук. Становище Кримського значно поліпшується у 1939 р. після того, як Радянський Союз приєднав землі Західної України. На думку Н. Полонської-Василенко, особа Кримського знадобилася владі для того, щоб засвідчити "наявою, які видатні вчені працюють в Академії Наук".[17]

22 червня 1940 р. за наказом Президії Верховної Ради СРСР Кримського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а в липні з'являється наказ Президії ВР УРСР про присвоєння йому звання заслуженого діяча науки УРСР за видатні заслуги у розвитку філологічних наук. Але для Кримського найважливішою подією були не нагороди і звання, а те, як він пише в листі до В. І. Вернадського від 31 грудня 1940 р., що "собирается наша власть связать с моим юбилеем: основать в Киеве востоковедный институт".[18] Однак, як відомо, Інститут сходознавства імені Кримського був заснований тільки після того, як Україна стала незалежною.

У січні 1941 р. широко відзначається 70-річний ювілей вченого. Урочисте засідання було організоване Академією наук, Спілкою письменників і Київським державним університетом. У ньому брали участь М. Русанівський, М. Рильський, Т. Грунський, професор КДУ Рубінзон, Т. Кезма та інші. Вітання виголошувалися латинською, арабською, грузинською, староєврейською, іншими мовами, і на кожне з них академік відповідав мовою вітання. Президія Академії наук УРСР прийняла постанову про публікацію вибраних наукових творів ювіляра. Проте, як вважає сучасний український іраніст Я. Полотнюк, "треба зробити таке видання творів, яке зробила АН СРСР, перевидавши головні праці сучасників вченого, також академіків В. В. Бартольда, І. Ю. Крачковського чи В. О. Гордлевського, а не задовільнятися п'ятитомником з фарисейською передмовою".[19]

Початок війни застає Кримського у Звенигородці, де він одужував після щойно перенесеного мікроінсульту. Машина прибуває за ним 19 липня, коли він ще не зовсім одужав, нібито для евакуації. Лейтенант НКВС Гусєв мав повноваження на випадок відмови вивезти вченого примусово. Кримський погоджується. Проте вчений здогадався, куди його везуть, і своїх домашніх попереджає, щоб листів чекали із Саратова (в Саратовській тюрмі завершилися життєві шляхи М. Вавілова, С. Єфремова, О. Андрієвської). За спогадами рідних, машина, в якій був Агатангел Кримський, повернулася, бо наштовхнулася на лінію боїв. Родичі встигли всунути до кабіни подушку для Кримського, і машина попрямувала на Київ іншим шляхом.[20]

Згідно з постановою НКВС від 20 липня 1941 р. про обрання міри покарання, Кримського направлено у внутрішню тюрму з формулюванням звинувачення: "політична окраска: український націоналізм. Характер злочину: укр.к./р. В процесі обшуку вилучено: 1. Орден Трудового Червоного Прапора № 7440. 2. Орденська книжка. 3. Проїздні білети до орденської книжки. 4. Паспорт".[21]

За першими допитами з'ясувалося, що Агатангела Кримського звинувачують у причетності до СВУ, націоналізмі, зв'язках з Петлюрою, у складанні словників разом з Єфремовим.[22] Агатангелу Кримському, незважаючи на вік і хвороби, вдалося не визнати себе винним і нікого не обмовити. Про себе знесилений та хворий академік сказав: "Никогда идеологом украинского национализма я не был и не мог быть, потому что это противно всей моей природе и моему мировоззрению".[23]

30 жовтня 1941 р. Кримський прибуває до Кустанайської тюрми, де одразу потрапляє у тюремний лазарет. 25 січня 1942 р. Кримського не стало. Свідком останніх днів академіка Кримського був селянин Ю. Гречинин, який і розповів про мужність вченого та жахливі умови його останніх днів життя.[24] Сліди Кримського були втрачені, хоча шукали всі – родина, друзі, Академія наук, шукав В. І. Вернадський. В 1947 р. до Президії Академії наук звертається М. Ю. Кримська з проханням видати свідоцтво про смерть брата, думаючи, що він помер в евакуації. Але з відповіді стає відомо, що і в Академії від 1941 р. відсутні будь-які матеріали про нього.

А. Ю. Кримський реабілітований посмертно 2 травня 1957 року. З того часу відбувалися урочисті заходи на честь вченого, друкувалися статті, дослідження, вийшли в світ п'ятитомне зібрання наукових і літературних творів та "Історія Туреччини", проведені перші Міжнародні читання на честь всесвітньо відомого академіка, відреставрований і колишній його притулок у Звенигородці. А в стародавньому Володимирі на Волині перед училищем, яке має його ім'я і в приміщенні якого у далекі часи існування там повітового училища викладав географію його батько, стоїть погруддя Кримського – гімназиста, який ще тільки збирається відкривати чудовий і захоплюючий світ Сходу.

---

[1] Іллєнко І. Хватальна евакуація / І. Іллєнко // Літературна Україна.– 1990.– 25 жовт.

[2] Зінченко А. Академік Агатангел Кримський: "Сподіватися нам від них немає чого" / А. Зінченко // Україна молода.– 1996 – 16 січ.

[3] Матвєєва Л. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. / Л. Матвєєва, Е. Циганкова. – К., 1997.
[4] Росов В. А. В. И. Вернадский и русские востоковеды / В. А. Росов.– СПб., 1993.
[5] Гурницкий К. И. Агатангел Ефимович Крымский / К. И. Гурницкий.– М., 1980.
[6] Там само.– С. 131.
[7] Кримський А. Ю. Найголовніші правила українського правопису / А. Ю. Кримський.– Рівне, 1921.
[8] Матвєєва Л., Циганкова Е. Вказ. праця.– С. 15.
[9] Там само.– С. 16.
[10] Там само.– С. 24.
[11] Там само.– С. 27.
[12] Там само.– С. 29.
[13] Там само.– С. 31.
[14] Там само.– С. 38.
[15] Там само.– С. 40.
[16] Росов В. А. Вказ. праця.– С. 111.
[17] Матвєєва Л., Циганкова Е. Вказ праця.– С. 47.
[18] Росов В. А. Вказ праця.– С. 116.
[19] Полотнюк Я. “...Приятелем – у могилі, поводирем – у раю...” / Я. Полотнюк // Ратуша.– 1991.– 10–11 лип.
[20] Іллєнко І. Вказ. стаття.
[21] Матвєєва Л., Циганкова Е. Вказ. праця.– С. 49.
[22] Іллєнко І. Вказ. стаття.
[23] Матвєєва Л., Циганкова Е. Вказ. праця.– С. 49.
[24] Веркалець М. Агатангел Кримський. Орієнтальні мотиви українського націоналізму / М. Веркалець // Україна молода.– 1996.– 16 січ.; Іллєнко І. Хватальна евакуація / І. Іллєнко // Літературна Україна.– 1990.– 25 жовт.; Матвєєва Л. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. / Л. Матвєєва, Е. Циганкова. – К., 1997.– С. 50.

Микола КУЧЕРЕПА

“ТАЄМНИЙ БОРЕЦЬ”

(Іван Скоп’юк)

Іван Володимирович Скоп’юк народився 1909 р. в м. Луцьку в сім’ї підприємця. В 1934 р. за приналежність до ОУН польським судом був засуджений до 10 років позбавлення волі. Звільнений у вересні 1939 року. 6 січня 1941 р. заарештований НКВС. 13 липня 1941 р. на закритому судовому засіданні в Москві Військовою колегією Верховного суду СРСР на підставі статей 54-2, 54-8, 54-11 КК УРСР засуджений за націоналістичну діяльність до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 30 липня 1941 року. Реабілітований прокуратурою Волинської області 9 червня 1992 року.

Лише 32 роки відміряла доля Івану Володимировичу Скоп’юку. Знадобилися десятиріччя, щоб його ім’я зайняло почесне місце в когорті провідних діячів українського національного революційного руху на Волині. Такі, як Іван Володимирович, були приречені. Приречені або на перемогу ідей, які сповідували до кінця, або на смерть у нерівній боротьбі. Його в однаковій мірі переслідували як польська дефензива, так і сталінський НКВС.

Перед нами фото з кримінальної справи ФП-6824, яка зберігається в архіві Управління Служби безпеки України у Волинській області. На ньому все, як прийнято в таких випадках, профіль – анфас ще й бірка з тюремним номером 9077. Красиве молоде обличчя, світлі очі, задумливий погляд. А думати було про що. Адже ідеї, носієм і активним подвижником яких був Іван Скоп’юк, більше п’ятдесяти років тому були непотрібними ні східним, ні західним неоколонізаторам. Але внаслідок закономірного історичного процесу вони стали визначальними в становленні нинішньої держави України.

Слова, винесені у заголовок і взяті в лапки, – це лише одне із багатьох підпільних псевдо, під якими вів боротьбу обласний провідник ОУН. Крім “Таємного борця”, за своє коротке життя він встиг побувати “Чугайстером” і “Назаром”, “Уласом” і “Нурчаком”, “Базавлуком” і “Барсуком”, “Сильною скелею” і навіть “Сатаною”.

У 1909 році у затишному будиночку в Луцьку у сім’ї дрібного промисловця – Володимира Скоп’юка народився син Іван. Батьки мали надію, що син стане продовжувачем справи батька. Та доля розпорядилася по-іншому. Усвідомлення свого нерозривного зв’язку з долею українського народу, біль від приниженості за часів царського і польського режимів привели юнака в коло революційної молоді. В протоколі першого допиту, датованого 7 січня 1941 р., Іван Володимирович пояснював Луцькому НКВС: “У 1922 році я вчився у другому класі вищої початкової школи м. Луцька. Тоді мені було 13 років. В цьому році польський уряд заборонив вивчення в школах української мови. Українське населення, а особливо молодь, цим були дуже не вдоволене. В школах стали з’являтися листівки проти поляків. Особисто активну участь у їх розповсюдженні приймав я. І за це я разом з іншими був виключений зі школи...”[1] Юнак шукав своїх шляхів. У 1925 р. йому все ж таки вдалося закінчити сьомий клас. Після цього він вступає на навчання до будівельної школи. Проте ця професія недуже приваблювала Івана. Маючи нахил до малярства, він вирішив їхати до Почаєва навчатися у художній школі. Проте закінчити її не вдалося: за свою надзвичайну любов до України, за боротьбу прав українців був виключений з неї. Після цього ідея національного визволення з-під влади гнобителів все більше захоплює юнака.

У 1927 р. він засновує пластунську організацію, а у 1930-му стає членом Української військової організації. Після повернення з польського війська у 1932 р. розпочав інтенсивну організаторську роботу по створенню луцького повітового проводу “Юнак” ОУН і став його керівником. З членами “Юнака” Скоп’юк проводив військові навчання, організовував нічні тривоги, кількакілометрові марші, під час яких молодь ознайомлювалася із тактикою партизанської боротьби. В цьому ж році Іван став членом ОУН. Невдовзі налагодив контакти з Крайовою екзекутивою ОУН у Львові. Звідти став отримувати директивні вказівки, необхідну для роботи літературу. Наприкінці 1932 р. Іван Скоп’юк, вже як провідник ОУН Луцького повіту, керував роботою українських націоналістів. З його ініціативи були організовані осередки ОУН у Боголюбах, Іванчицях, Милушах, Романові та в інших селах повіту.

На початку 1933 р. оунівці під проводом Скоп’юка провели цілу низку масових акцій – відсвяткували 15-ту річницю проголошення Української Народної Республіки, організували траурні мітинги по страчених польською владою українських націоналістів Біласа і Данилишина.[2] В серпні цього ж року оунівці активно включилися в рух за українізацію шкіл. Найбільш активно ця акція була проведена в с. Жидичин поблизу Луцька. В результаті школа була переведена на українську мову навчання.[3]

Шануючи традиції українського народу, члени ОУН стали організовувати екскурсії і походи української молоді на Козацькі могили під Берестечком.

Організаційна мережа ОУН на терені Луцького повіту стала швидко розростатися: нові оунівські “трійки”, “п’ятірки” запрацювали у Білостоці, Горзвині, Воютині, Коршеві, Несвічі та в інших селах.

Польська поліція жорстоко переслідувала українських патріотів.

За І. Скоп’юком був встановлений посилений нагляд, а в 1934 р. його заарештовано і засуджено Станіславським окружним судом на 10 років тюремного ув’язнення, яке він відбував у м. Равичі. В’язниця стала для нього справжнім політичним університетом. Там Іван Володимирович познайомився з багатьма відомими націоналістами. Звільнившись під час німецько-польської війни з ув’язнення, у вересні 1939 року, ще до приходу Червоної армії, прибув до Луцька. Тут влаштувався на посаду артиста-танцюриста міського театру. Але недовго довелося займатися творчою роботою.

Нова влада виявилася жорстокішою за всі попередні. Оунівці розуміли, що боротися з нею буде набагато важче, ніж з польською. Проте це їх не зупинило. За відновлення на Волині організаційної мережі ОУН взявся Іван Скоп’юк. Насамперед, він зустрівся із нелегалами ОУН, які передали йому

зв'язок зі Львовом. Невдовзі налагодились зв'язки із націоналістичними організаціями Жидичина, Лаврова, Милуш, Піддубців, Вишкова. Розпочалась підготовка до збройного повстання проти радянської влади. В обвинувачувальному висновку стосовно діяльності І. Скоп'юка, затвердженому 6 липня 1941 року начальником 3 управління НКДБ СРСР старшим майором держбезпеки Горлинським, писалось: "Із встановленням радянської влади в Західній Україні Скоп'юк відновив старі оунівські зв'язки з національними елементами і, перейшовши на нелегальне становище, створив у Волинській і Рівненській областях УРСР нелегальну повстансько-терористичну організацію українських націоналістів (ОУН).

Скоп'юк як керівник обласної екзекутиви ОУН створив окружні, повітові, районні і станичні організації ОУН. Практична ворожа робота Скоп'юка проводилась в напрямку організації контрреволюційного підпілля для боротьби з радянською владою, за створення "Самостійної України" буржуазного типу..."[4]

Тут слід зазначити, що створення нових організацій Іван Скоп'юк проводив за власною ініціативою, оскільки зв'язок із Центральним Проводом ОУН був відновлений лише у березні 1940 року. Звідти через емісарів з Кракова він став отримувати директивні вказівки по підготовці збройного повстання проти радянської влади, інструкції, шифри, літературу. Представник Центру – Іван Климів-*Легенда – Мармаш* – вимагав підготовки збройного повстання. На одній із зустрічей, яка відбулася у березні 1940 р., Іван Климів пояснив, що в "...зв'язку з тим, що міжнародна обстановка в Європі змінилась, Німеччина знаходиться в стані війни з Англією і Францією, розраховувати тепер на те, що війна буде в цьому році, малоймовірно. Тому потрібно активно готуватись до повстання на весну чи літо 1941 року..."[5] *Мармаш* рекомендував Скоп'юку посилити військову підготовку всіх членів ОУН, створювати диверсійно-терористичні групи для проведення акцій на шосейних дорогах, залізничному транспорті, виконання терористичних актів над представниками радянської влади.

Виконуючи вказівки Центру, І. Скоп'юк направив кур'єра до Львова за відповідною літературою. Звідти отримав радянські статути стройової служби і вогневої підготовки, книги про еволюцію стрілецької зброї, маскування і навіть про авіацію.[6]

Надіючись на неминуче зіткнення гітлерівського нацизму і сталінського тоталітаризму, ОУН сподівалася використати майбутню війну для того, щоб в тилу переможця реалізувати ідеї незалежної України. З цією метою обласна Організація українських націоналістів вела активну підготовку до збройного повстання. Протягом 1940 р. Скоп'юк провів цілу низку нарад, на яких члени ОУН вивчали військову підготовку, тактику партизанської боротьби, топографію, основи медичних знань. Місцеве населення піддавалось інтенсивній, вдало зорганізованій пропагандистській обробці. Членам ОУН Скоп'юк рекомендував читати твори радянських письменників. Вже під час слідства енкаведисти запитували Івана Володимировича, чи не боявся він цим зробити із членів ОУН більшовиків. На це Скоп'юк відповів: "Це робилось для того, щоб виховувати в членів ОУН вольові якості, твердість характеру, прививати пориви до боротьби, а разом з тим піднімати їх загальний кругозір. Справа така: рекомендуючи подібного роду книги для читання, членам ОУН давалися відповідні коментарі, зокрема підкреслювалося, щоб вони звертали увагу на персонажі, які, не дивлячись на труднощі, добивались своєї мети. В даному випадку використовувались японські методи виховання – "Позитивним якостям вчитися навіть у ворога".[7]

Активізація діяльності дала невдовзі свої результати. На Волині з'являлись нові осередки, районні, повітові, окружні проводи. Лише у Луцькому окружному проводі робота велась приблизно у 100 селах. Загальна кількість членів тут складала 250–300 чоловік.[8]

За діяльністю оунівців пильно стежили енкаведисти. У грудні 1939 р. чекісти провели цілу низку оперативних і чекістсько-військових операцій, в результаті яких було заарештовано більше 30 активних членів ОУН, вбиті районний провідник Мефодій Микитюк і підрайонні провідники Юрій Харченко та Іван Гайдюк. Значного удару націоналістичному підпіллю було завдано у другій половині 1940 року – чекісти зліквідували Володимир-Волинський надрайонний провід, арештували майже весь провід Устилузького району. Втрат зазнала ціла низка районних і станичних організацій ОУН.

З іншого боку, негативно відбивались на діяльності обласної організації незгоди, які виникли в Центральному Проводі ОУН. Про них проінформував Скоп'юка в кінці вересня 1940 р. Дмитро Мирон. Він запропонував Скоп'юку підтримати Степана Бандеру. Проте згоди на це не отримав.[9] З цією ж метою в другій половині грудня цього ж року представник Краківського центру І. Климів скликав нараду обласного проводу ОУН. На ній Скоп'юк заявив: "Після того, що відбулося в Центральному Проводі ОУН, для мене ні Мельник, ні Бандера не можуть бути авторитетними, і тому буду займати нейтральну позицію".[10]

Зважаючи на умови, Іван Скоп'юк приймає рішення про створення паралельної, запасної обласної екзекутиви ОУН. Її керівниками призначались члени ОУН, які знаходились на нелегальному становищі і в діючій екзекутиві активно себе не проявляли, але були в курсі всієї роботи і знали зв'язки.[11] З метою конспірації Скоп'юк розробив спеціальну систему зв'язку, паролів, явок, розробив шифри і підготував конспіративні і явочні квартири.

Протягом 1940 р. оунівське підпілля на Волині, кероване Скоп'юком, організувало низку терористичних актів. "...Терористичні акти організацією ОУН проводились по завданню Центрального Проводу ОУН. Вони поділялись на два види: перший – це вбивство членів ОУН, які зрадили організації і перейшли на сторону радянської розвідки; другий – це застосування терористичних актів до громадян і радянських службовців, зі сторони яких загрожувала безпосередня небезпека для членів ОУН.[12]

Вже на початку 1940 р. спокій Волині розітнули постріли українських націоналістів. Як таємний співробітник НКВС була вбита в селі Піддубці Луцького району Любов Драницька. Під час збройної сутички з підрозділом НКВС загинув активіст – нелегал Костянтин Шеверда. За це у відповідь оунівці на кару смерті присудили радянського активіста – голову Баївської сільради Якима Левчука. Смертний вирок виконав націоналіст *Баклажка*.

В ніч із 6 на 7 січня 1941 р. внаслідок ретельно спланованої операції був захоплений енкаведистами в селі Забороль Луцького району І. Скоп'юк. Безперервні допити спочатку в Луцьку, Києві, а потім у Москві не зламали Скоп'юка. Він розумів, що милості від сталінського керівництва йому чекати не доведеться. 13 липня 1941 р. на закритому судовому засіданні в Москві, скориставшись правом останнього слова, він заявив: "... я боровся за народ, був противником німецького впливу і хочу боротися з німцями. Якщо суд порахує можливим, то прошу мене використати за призначенням для боротьби з фашизмом...".[13] Такої можливості суд не дав. 30 липня 1941 р. в енкаведистських казематах смертний вирок був виконаний.

---

[1] Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (Архів УСБ України у Волинській обл.), фонд припинення (ф. п.) 6824, т. 1, арк. 35.

[2] Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 2891, арк. 37.

[3] Там само.

[4] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п. 6824, т. 2, арк. 512.

[5] Там само, т. 1, арк. 91.

[6] Там само, т. 1, арк. 97.

[7] Там само, арк. 95.

[8] Там само, арк. 136.

[9] Там само, арк. 41.

[10] Там само, арк. 182.

[11] Там само, арк. 225.

[12] Там само, т. 2, арк. 449.

[13] Там само, арк. 629–630.

Роман ХЛОПЕЦЬКИЙ

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ

Катерина Іванівна Стельмащук народилася 14 січня 1920 р. в с. Озденіж Рожищенського району, українка, освіта – 4 класи, член ОУН з 1937 року. Заарештована 23 березня 1944 року. ВТ військ НКДБ Волинської області 25 липня 1944 р. засуджена за ст. 54-1а КК УРСР на 10 років ВТТ з позбавленням громадянських прав на 5 років. Звільнена 2 лютого 1954 року. У 1956 р. повернулася до Луцька. Реабілітована 9 жовтня 1991 р. прокуратурою Волинської області.

В руках у мене товстий “загальний” учнівський зошит. Увесь списаний дрібним почерком. На обкладинці викарбувано: “Журнал спогадів С. К. І.”. Спогади, спогади, впереміжку з віршами авторки. І в спогадах, і в нехитрих, але таких щирих віршах – біль пережитого і палка, зворушлива любов до України. Сиджу перед 80-річною немічною жінкою і слухаю неквапливу розповідь про важке, безрадісне її життя. Не все збереглося в пам’яті, окремі події уже призабулися з плином часу, але й те, що закарбувалося, вражає своїм драматизмом.

Усе життя Катерини Іванівни Стельмащук було важким і суворим. Народилась вона 14 січня 1920 року в мальовничому селі Озденіж. Головна вулиця села обсаджена черешнями, простяглася видолинком на три кілометри з південного сходу на північний захід, від лісу й до лугу. Посередині села – церква.

У сім’ї Стельмащуків було четверо дітей: Дмитро, Леонтій, Олексій і найстарша – Катерина. Мати померла, коли Катерині було лише вісім років. Батько незабаром оженився і привів до хати мачуху. Хоча й появилася в хаті господиня, а все ж не рідна мати сиротам. Основний тягар догляду за трьома маленькими братиками ліг на Катерину. За щоденними клопотами і турботами не було й мови про регулярне шкільне навчання. До школи вдавалося набігати похапцем, коли був хоч найменший просвіток у щоденній роботі. Та й таке навчання Катерини тривало лише чотири роки. У мачухи народилася своя дитина – син Женя, тож Катерина змушена було взяти трьох рідних братів під свою опіку.

Польська влада проводила на наших землях загарбницьку, шовіністичну політику: була заборонена діяльність “Просвіти” та інших громадських організацій і партій, закривались українські школи, руйнувалися православні церкви, проводилось насильницьке окатоличення і ополячення, кращі землі віддавались “осадникам” – колоністам з Польщі, які з презирством і зневагою ставились до українців. Усе це викликало природний опір і ненависть до загарбників у місцевого українського населення.

То ж не дивно, що і в селі Озденіж уже в двадцятих роках зародились як націоналістичні, так і соціалістичні настрої. Націоналісти об’єднались у спілку під назвою “Сільський господар”, соціалісти мали “Рідну хату”. Одні в свята носили вишиті з бісеру тризуби, інші – червоні бантики.

Катерина Іванівна добре пам’ятає, що вже у 14 років вона почувала себе свідомою українкою. Разом зі старшими односельчанами і з ровесниками брала участь у відзначенні Шевченківських днів, у самодіяльних виставах. У свята, після служби Божої у церкві, молодь ішла до лісу, де співали патріотичних пісень. Польські поліцаї не раз брутально розганяли подібні сходки. Катерина змалку почала співати у церковному хорі, в якому нараховувалось понад 80 хористів.

Коли дівчині виповнилось 17 років, їй запропонували вступити в Організацію українських націоналістів, і вона з готовністю погодилась і була горда довірою старших.

Під кінець тридцятих над Європою нависла загроза світової війни. ОУН також почала готуватись до того, щоби вступити у боротьбу за визволення України. У кожному селі потрібно було мати свої опорні пункти.

Тому у червні 1939 року дев’ятнадцятирічну Катерину призначили станичною села Озденіж. Це означало, що вона мала відповідати за розквартирування і харчування бойових загонів у селі в разі такої потреби.

Тим часом, у результаті нападу гітлерівської Німеччини розпалася Польща і на українських землях була встановлена радянська влада.

Незабаром розпочалася колективізація. Усіх тих, хто відмовлявся вступити до колгоспу, почали цілими сім'ями вивозити до Сибіру чи Казахстану, молодших заарештовували і кидали в тюрми. Все їхнє добро – коней, худобу, землю, реманент – забирали до колгоспу, а то й просто розграбовували.

Та ось у червні 1941 року гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз і незабаром у село прийшли німці. Вони встановили жорстокий окупаційний режим: забирали худобу, птицю, продукти. Людей відправляли на тяжкі роботи в Німеччину.

За таких умов почали створюватись групи самооборони, які згодом оформилися в Українську повстанську армію, ядром і організатором якої була Організація українських націоналістів. Кінцевою метою боротьби ОУН–УПА було створення самостійної Української держави. Тому вони воювали як проти фашистської Німеччини, так і проти радянської влади.

Постійні диверсії повстанців і радянських партизан, особливо на Ковельській залізниці, викликали лють у фашистів. У селі німців не стало. Тепер над селом на малій висоті кружляли літаки і стріляли в кожного, хто рухався. Люди ховались, боялись ночувати в хатах.

У Катерини ж до того були і свої турботи. Десь у червні 1943 року через село проходили 300 повстанців. Їх треба було прийняти на дві доби. І тут вона проявила свої організаторські здібності. Треба було оббігати все село від хати до хати, розквартирувати, нагодувати, покласти спати, поремонтувати одяг. Побігти до млина, щоб дали муки, круп, бо ж не у кожного господаря було чим поділитися. Всю цю складну операцію Катерина виконала блискуче, за що заслужила подяку командира.

Та не встигла вона відправити повстанців, як зв'язкова принесла їй наказ з'явитися на медичний вишкіл у сусіднє село. Довелося покинути роботу (а саме був сінокіс) і два тижні опановувати знання щодо надання допомоги хворим і пораненим.

У серпні в село прийшли вже 400 повстанців, та станична успішно справилася і з цим завданням.

У серпні її, разом з іншими дівчатами, викликали на військовий вишкіл. А все це відбувалось у жнива, коли дорога кожна днина, кожна пара робочих рук. Мачуха плакала, батько сварив, але таки відпустили.

Ще раз обов'язки станичної Катерина виконувала у грудні 1943 року, коли в село прийшло аж 600 повстанців. Але й тоді дівчина організувала все належним чином.

Повернення радянських військ поклало кінець німецькій окупації. Але воно стало продовженням справжнього пекла для багатьох мешканців села. Довкола були боївки УПА. Загони кадебістів і місцевих "істребків" влаштовували на них засідки. Там когось убили, там заарештували. Ніхто не знав, що його чекає завтра. Арешти, допити, катування, висилки не припинялися. Свою зловісну роль у цьому відіграли й доноси місцевих комуністів.

Уся сім'я Катерини Іванівни попала під прес кривавих більшовицьких репресій.

Брати Леонтій і Олексій були в УПА, Дмитра мобілізували в радянську армію.

Першим заарештували батька. Загнали на далеку північ, в Абезь, що недалеко від Воркути. Там, після п'яти років тяжких страждань, він помер від голоду. Зі сльозами на очах Катерина Іванівна згадує, як він, незадовго до смерті, випадково зустрів на пересильному пункті в Абезі сусідку Сяньку. Витягнув із-за пазухи чи не останнє, що у нього залишилося – гребінець. "Може зустрінеш де мою Катю, – передай їй від мене". Пам'ятав про її розкішну косу...

Після арешту Катерини у 1944 році заарештували кадебісти брата Альошу. Мордували три місяці на допитах у Луцькій тюрмі. Після суду ще місяць тримали у камері смертників, а тоді, разом з сімома іншими хлопцями, розстріляли в глиняному кар'єрі цегельні на Гнідаві. Було йому лише 18 років.

Опісля заарештували брата Льоню і загнали у штрафні табори в Тайшеті. Коли ж після багатьох років відпустили ледь живого, то через два місяці він помер в лікарні у Зміїнці. Не допомогли й старання добросердного лікаря Петра Онуфрійовича Колихана, який з усіх сил намагався повернути його до життя.

Брата Дмитра засудили і вислали в тайшетські табори вже після того, як він відслужив у радянській армії. Сина мачухи – Євгена – посадили на 10 років за те, що з криниці на їхньому подвір'ї сусід з відром витягнув заржавілого обріза. Не допоміг навіть той факт, що він воював на фронті.

Після арешту сина мачуха втекла з хати, але її таки знайшли і вислали в Караганду.

Ось така трагічна доля цієї сім'ї. Взагалі ж у селі Озденіж, за спогадами Катерини Іванівни, було репресовано 77 осіб, з них живими залишилося лише 13.

Саму ж Катерину Іванівну заарештували 23 березня 1944 року разом з двома її подругами – Олею Поліщук і Людою Стельмащук.

Їх завезли й кинули в підземелля очисних споруд луцької каналізації й наказали відрами виносити нечистоти, онучами витирати механізми і труби. Нестерпних два тижні провели вони, голодні й холодні, у смердючому підземеллі. Знущалися над ними, як могли.

Після цього їх перевели спочатку в переповнені підвали прокуратури. І ось, коли одного разу на світанку під конвоєм погнали її до Стиру, у Катерини промайнула думка: кинутись у воду та раз і назавжди покінчити з цими стражданнями. Вона розглянулась навкруги і на мостах справа і зліва побачила людей, які саме йшли з церкви з посвяченими пасками (це була Великодня ніч). І дівчина відігнала від себе думку про самогубство.

Та це був тільки початок довгого тернистого шляху.

Незабаром її, разом з іншими дівчатами перевезли в Луцьку тюрму. Але перед тим, як переступили її пороги, була принизлива процедура обшуку роздягнених догола дівчат в одному з приміщень костелу.

Камера, в яку їх кинули, була явно малою для такої кількості в'язнів. Спали на підлозі у два ряди, головами до стін, а ноги не завжди можна було витягнути на всю довжину. На другий бік доводилось повертатись усім разом.

Кожного дня брали кількох дівчат мити підлоги і виносити параші з чоловічих камер, коли чоловіків виводили на прогулянку. Це дало змогу Катерині розшукати камеру, де сидів її батько. З великими труднощами вдалося кинути йому записку, написану потай на клаптику тканини. Але її прочитав не тільки батько, але і його напарник по камері, який доніс начальству. Після цього Катерину кинули в карцер на 20 днів.

Холодний, сирий, з великою діркою від снаряда в підлозі карцер, благенький одяг і напівголодне існування призвели до того, що Катерина захворіла на тиф, і вже на п'ятий день її змушені були перевести у тюремний шпиталь. Там вона, сліпа і глуха, пролежала три місяці. Разом з нею і її подруги Оля і Люда.

Відразу після одужання їх, тринадцятьох осіб, повели на суд, який відбувся 25 липня 1944 року. Суд був коротким. Трьом дівчатам присудили по 10 років заслання і 5 років позбавлення прав, ще двом хлопцям – по 15 років і 5 років позбавлення прав, решті – восьми хлопцям – розстріл. Серед них і Катерининому братові Олексію.

Незабаром товарними вагонами ув'язнених повезли на Північ. Тіснота і антисанітарія у вагонах були неймовірними. Чотириста грамів хліба на добу і сушені бички – ото весь харч. Пити давали не завжди, доводилось по краплинці збирати дощову воду з дахів вагона.

Мабуть, більше місяця тягнулась їхня страдницька подорож у невідоме. Нарешті в жовтні 1944 року їх привезли в далеку Воркуту – суворий, понурий край за Полярним колом. Замість звичних мальовничих волинських пейзажів, де від села до села рукою подати – безлюдна гола рівнина, вкрита болотистою похмурою тундрою. Під ногами вічна мерзлота. Навіть звичних дня і ночі тут не побачиш: півроку, не заходячи, низько над горизонтом висить тьмяне холодне сонце, півроку – ніч... Взимку – тріскучі морози й люті хуртовини, влітку – мошкара забивається у кожну щілину під одяг і не дає жити. І куди не глянеш – ніяких слідів людського житла. Лише одиноко, серед мертвотної пустелі, зловіще стоять довгі понурі бараки, обнесені високою огорожею з колючого дроту. Навкруги сновигають озброєні енкаведисти, та ще й із собаками. І лише в далині бовваніють будівлі залізничної станції.

Особливо важкими були перші дні, коли їх привезли в табір, населений засудженими злодійками та іншими покидьками суспільства – урками. Ті, як тільки могли, знущалися над нашими дівчатами, порозкрадали у них убогі клунки. Дівчата мерзли, бо одягнені були не по-зимовому.

41 Зам. 5156

Нарешті видали їм списаний одяг залізничників, важкий від бруду, мазуту і сажі. Все тіло від того одягу стало чорне, а помитись нема де.

Кормили баландою з турнепсу, з мерзлою нечищеною картоплею і смердючою рибою, та ще горохом з жучками, посмаченим чорною пісною олією. Та ще чотириста грамів хліба, а то й без нього.

Підйом о четвертій ранку, вихід з табору на роботу – о сьомій. Спочатку копали в мерзлій тундрі метрової глибини траншеї. Поверталися з роботи втомлені, виснажені, голодні і змерзлі.

На наступну зиму їм підготували окремий від урок барак на 80 осіб, що було великим полегшенням. Серед мешканок нового бараку, крім українок, були латишки, литовки, естонки, навіть одна шведка. Жили всі мирно і дружно.

Прийшла зима з лютими морозами і шаленими заметілями. Бараки так позаносило снігом, що до сяк-так розчищених дверей доводилося з'їжджати вниз на спинах. Замело і станцію, на якій простоювали вагони, тож увесь табір мобілізували на розчистку. Одного разу буря порозносила всю бригаду по дорозі з роботи так, що аж наступного дня декого з ледь живих дівчат знаходили за два і більше кілометри.

Працювати доводилося з нелюдськими зусиллями. Повернувшись з роботи, розвішували обмерзлий одяг, щоб підсушити. Але за три години сну одяг встигав лише розпаритися, і знову треба було його одягати і йти в ньому в крижаний морок на важку роботу.

Нарешті заметіль припинилася, і життя почало входити у нормальний табірний ритм.

Та ось одного разу, підходячи до віконця за пайкою сніданку, Катерина посковзнулася на обмерзлому помості й боляче вдарилася гомілкою – нижче коліна. Нога дуже боліла, але не було часу заглядати до неї. Аж на третій день довелося подивитися, бо пекучий біль не вщухав.

Нога в тому місці розпухла і аж посиніла. Виявилося, що це флегмона – нарив від кістки. Треба чекати, поки добре нарве, а тоді вже різати.

Доки нарвало – боліло й пекло немилосердно, але нестерпною була і сама операція без наркозу. Хірург щиро дивувався з її витримки. Але на цьому не скінчилося. Нарив поновився і лікареві довелося повторити операцію, при якій вона мліла від болю.

Пройшло немало днів, коли нарешті повернулася у свій барак. Та коли побачила своїх дівчат, то мало не зомліла: всі були пострижені наголо. За час її відсутності в таборі розпочався тиф і їх усіх поголили. Хотіли постригти і Катерину, та коли вона розповіла, що перенесла тиф у Луцькій в'язниці – коси не зачепили.

Влітку дівчину у складі бригади з 24 дівчат під наглядом конвоїра послали в тундру на заготівлю кормів для худоби. Було наче й легше, особливо в суху погоду, але не було рятунку від комарів і мошкари. Жили в напівземлянках, отже, коли йшов дощ, доводилося проситися в тісненьку будку конвоїра, щоб хоч трохи обсушитися.

У квітні 1947 року дівчат послали етапом у Кожву на лісосплав, десь за 500 км вниз від Воркути, на річку Печору.

Тут робота була дуже виснажливою – перевантажували з барж у вагони довгі важкі колоди. У спеку Катерина зазнала важкого сонячного удару, від якого мало не вмерла.

На зиму знову повернулись у Воркуту.

Навесні їх, 40 жінок, помістили у корабель і повезли в Новий Бор, за півтори тисячі кілометрів на захід від Воркути. Дві доби пливли у брудному, смердючому трюмі, повному мишей і щурів.

Тут у лісі косили сіно для худоби і волокушами витягали його на дорогу. Стояло спекотне літо, в лісі духота, а дівчата змушені були і працювати, і спати в накомарниках, у зашнурованих куртках, штанах і рукавицях, бо комарі й мошкара забивалися у найменші щілини.

На зиму – знову Воркута. Знову зима і ніч, тундра і траншеї в мерзлій землі, боротьба зі сніговими заметами.

Наступна весна світлим промінчиком відмічена у спогадах Катерини Іванівни. Каторжникам дозволили відсвяткувати Великдень. Усі вісімдесят дівчат сіли за столи і розділили між собою харчові

пайки, а також свячену пасочку і два яєчка, які комусь з них прислали посилкою. Похристосалися, поплакали, поспівали пасхальних церковних пісень, згадали про волю і рідну землю...

У важкій, непосильній, каторжній праці, у постійному голоді й холоді спливали дні й роки. Дійшло до того, що Катерина захворіла на туберкульоз. Але табірна лікарка, литовка Альдона Йосипівна, яка також була засуджена на 10 років, виписала Катерині потрібні ліки, вітаміни, полегшений режим. А ще її подрузі по нещастю – Парасі зі Станіслава, яка також хворіла на туберкульоз, батьки прислали потрібні ліки, якими вона ділилася з Катериною. Дівчата повільно одужували.

Катерину перевели у центральну пошивочну майстерню. Для в'язнів це вже була привілейована робота. Хвороба потроху відступила.

Нарешті спливли останні дні терміну її покарання, і 2 лютого 1954 року дівчина була звільнена, відбувши майже десять років важкого ув'язнення. Вона залишилася працювати у пошивочній майстерні. Тут познайомилася, а згодом і одружилася з львів'янином Євгеном Костянтиновичем Мацьком, який також щойно відбув свої 10 років. Незабаром у них народилася донька Оксана, при якій нині живе Катерина Іванівна.

Повернулися вони в Луцьк до тітки в 1956 році.

Реабілітована Катерина Стельмащук 9 жовтня 1991 року прокуратурою Волинської області.

Нині Катерині Іванівні уже більше 80 років. Хвора, немічна, на інвалідній колясці. Але ні роки, ні жорстока доля, ні тяжкі хвороби не затьмарили її жертовної любові до України, віри у краще майбутнє вітчизни. І якби довелося повторити весь пройдений нею тернистий шлях, вона без вагань його повторила б. Вона впевнена, що так само вчинили б її батько і брати. Жінка переконана, що життя не марно було покладене на вівтар Вітчизни і твердо вірить у те, що Україна ще буде такою, про яку вона мріяла, за яку боролась.

Література

1. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки (1918–1946 рр.) / О. Божко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.– 2001.– № 2 (17).– С. 300.
2. Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995.
3. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). / В. К. Баран.– Львів, 2003.

Сергій ВОЗНІЧУК

"ГРІЗНА ОЛЕНА" З РУДКИ-КОЗИНСЬКОЇ

Ніна Андріївна Омельчук (дів. Петрук) народилася 1926 р. в с. Рудка-Козинська Рожищенського району. Українка, член ОУН з 1940 р., псевдонім *Олена.* Заарештована 27 квітня 1944 р. військовим трибуналом військ НКВС Українського округу та засуджена згідно зі ст. 2 Указу ПВР СРСР від 19 квітня 1943 р. на 15 років каторжних робіт з конфіскацією майна. Звільнена 19 квітня 1955 року. Реабілітована 9 жовтня 1991 р. прокуратурою Волинської області.

У школі Ніна Петрук була зразковою ученицею: очей не зводила з учителя, уважно слухала його пояснення, старанно виконувала домашні завдання. Однак за межами школи вона миттєво перетворювалась на справжнісінького хлопчака. Звичайною справою вважала видряпатися на найвище дерево, гарцювати верхи на коні, перестрибувати з жердиною через річку. І хоча була невеличкого зросту, дрібненька і тендітна, проте характер мала запальний, вміла постояти за себе, тож користувалася неабияким авторитетом не тільки у ровесниць, а й у ровесників.

Шестирічною Ніна залишилася без батька (він трагічно загинув під колесами поїзда у 1929 році). Мамі важко було самій тягнути на своїх плечах господарство та ростити шістьох дітей. З часом троє померли від різних хвороб і залишилися син та дві донечки. Тож Ніна з дитинства була загартована і горем-бідою, і нестатками, і важкою фізичною працею.

Незважаючи на всі негаразди, життя не здавалося надто безпросвітним. Ніна любила рідне мальовниче село Рудку-Козинську, багате на українські традиції, щирих і працьовитих людей; знаходила розраду в дитячих іграх та забавах, а згодом – у молодіжних вечорницях, де завжди панували дотепні жарти, сміх, соковита українська пісня. На цих зібраннях молоді частими гостями були старші односельчани – активісти місцевої "Просвітянської хати". (Чимало цих патріотів у 1939–1940 роках було заарештовано органами НКВС. А 1941 року, під час сумнозвісного розстрілу в'язнів Луцької тюрми, там склали голови і тринадцять мешканців Рудки-Козинської). На благодатний ґрунт падало їхнє палке полум'яне слово, пройняте любов'ю до України і тривогою за її майбутнє. Так Ніна дізналася про Організацію українських націоналістів, а в 1940 році сімнадцятирічною юнкою стала членом "Просвітянської хати", вступила до лав ОУН і відразу з головою поринула у нове життя. Завзято пропагувала ідеї ОУН і в рідному селі, залучала юнок до організаційної роботи.

Сумлінну роботу спритної дівчини було помічено, і в 1942 році керівництво місцевої ОУН призначило Ніну районовою пропагандисткою, а в березні 1943 року направило на вишкіл в с. Підгайці Луцького району. Ніна отримала псевдо *Олена*, а згодом через її завзятість, принциповість, готовність до непримиренної боротьби за свої ідеали і, мабуть, трохи жартома (бо поєднання стійкої і задерикуватої вдачі з маленькою, дрібною статурою було дещо комічним) Ніну прозвали *Грізна*.

Під час перебування на вишколі юна оунівка дістала перше відповідальне і небезпечне доручення – таємно вивести з Луцької лікарні, яка належала єврею Білобраму (нині приміщення дитячої поліклініки № 1), трьох провідників ОУН, що лікувалися там після поранення в м. Горохові в бою з фашистами. Ніна доставила хлопців у Підгайці. Після цього товариш *Ігор*, що користувався на вишколі великим авторитетом, дав Ніні рекомендацію до вступу в групу зв'язкових. Дівчина склала присягу на вірність служінню Вітчизні і була направлена для проходження подальшої служби в розташування куреня *Рубащенка*. Тут службова кар'єра *Олени Грізної* продовжувала стрімко розвиватися. Недовго працювала зв'язковою – курінний направив її на вишкіл розвідників у с. Кукуріки Ковельського (тепер Старовижівського) району. Після навчання повернулася у загін *Рубащенка*. Нерідко доводилося ходити в розвідку і в Луцьк, і в Ковель, і в Гуту, і в Пшебраже. І завжди юну розвідницю супроводжувала удача.

Аж ось в 1943 році, саме на свято Покрови, Ніна з подругою прямували в Колки. На переїзді між Переспою і Козином їх затримав німецький патруль. Солдати зовсім не чекали спротиву від юнок, тому дещо сторопіли, коли ті почали штовхатися і вириватися. Подрузі вдалося втекти, а Ніну добряче побили і спровадили в Луцьку тюрму. Там продовжували бити, бо намагались довідатись про її зв'язок з партизанами. Та Ніна представилася полькою Яніною Цінкевич із Влодави і твердо стояла на тому, що з патрульними вона змагалась лише через те, що дуже злякалась. Так нічого і не домігшись, фашисти відправили її етапом через Люблін в Майданек. Однак до місця призначення вона не дісталась. На католицьке Різдво завдяки розм'яклим від святкування люблінським поліцаям 17 полонених втекли. Серед них і Ніна. Тернистими шляхами пробиралася додому. Зрештою дівчина знову опинилася у курені *Рубащенка*. І знову підпілля, знову життя, сповнене тривог та смертельної небезпеки.

Якось, виконуючи чергове завдання, Ніна збилась з дороги, що пролягала через густий поліський ліс. Нарешті кінь вивіз її до багатого села Стара Гута, біля якого була розташована польська колонія. Залишивши коня в корчах, розвідниця попрямувала до найближчої хати розпитати дорогу. Тут її затримали польські офіцери. Вчинили допит. І хоча Ніна польською мовою намагалася правдоподібно втовкмачити їм, чого вона тут опинилася, їй не йняли віри. Зачинили дівчину у високий хлів, збудований з круглого дерева і критий черепицею. Як тільки стихли розмови на подвір'ї, Ніна почала шукати вихід зі скрути. Помітила під сволоком невеликий отвір, видряпалась по круглих колодах стіни вгору, просунула в отвір голову, а потім, обдираючи плечі і боки, таки вибралась із хліва. Стрибнула в коноплі, сильно забила руку, але, не відчуваючи болю від хвилювання, чимдуж помчала до коня. Приїхала на сусідній хутір, де жила станична *Марта*. В неї перечекала небезпеку. Довго ще переповідали один одному в навколишніх селах, як якась відчайдушна дівчина втекла з хліва Сташевського, звідки ні один затриманий не міг втекти. (Влітку 1998 року Ніна Андріївна з членами УПА їздила в Стару Гуту на освячення могили

загиблих повстанців. Там відбулася хвилююча зустріч із колишньою зв'язковою *Настусею*, з якою Ніна познайомилася у *Марти*. Сама ж *Марта* померла за рік до цього).

Навесні 1944-го, здобувши розвіддані в Луцьку, Ніна поверталася в загін. По дорозі не могла втриматись, щоб не провідати рідних. Вдома її чекали невтішні новини. Рідну сестру Соню і дружину брата Івана, що також був у підпіллі, забрали до Рожищенської КПЗ. Плачучи, мама розповідала, як на Соню наділи наручники, а невістці навіть не дозволили взяти з собою харчів для дітей. Ніна була в розпачі. Біль за сестру, братову, племінників та тривога за матусю огорнули серце. Так журилися разом з мамою, що й не помітили, як хату оточили кадебісти.

Дівчину страшно побили на очах у мами і погнали в Рожище. Далі – в Луцьк, а потім цілий ешелон в'язнів спровадили до Києва у Лук'янівську в'язницю. Серед них були і Ніна, і її сестра Соня. Сестра попала в загальну камеру, а Ніну, як "бандерівську" зв'язкову і розвідницю, посадили в "одиночку". Потяглися три довгих місяці нічних допитів, денного безсоння, побоїв і катувань. Довелося "приміряти" і гумову сорочку, що нестерпно стискала тіло, яку кадебісти пестливо називали "ласточкою". Щовечора Ніна молилась Богу і прощалася з життям. Однак із камери смертників її забрали на суд, який виніс вирок: п'ятнадцять років каторжних робіт у таборі суворого режиму.

Прощайте, рідне село, вишневі садки, зелені гаї, пахучі левади! Прощай, буремна юносте, яку, проте, не проміняла б на іншу нізащо у світі. Попереду чекала довга подорож: спочатку в Харків на пересилку, а далі за межі рідної землі – в Красноярськ, в бухту Находка на Охотському морі, а далі – на Колиму, в печально відомий табір "Вакханка". Тут Ніні Петрук було присвоєно номер Б-477, тут мала вона назавжди забути не лише власне ім'я, рідних і близьких, а й людське життя.

Понад одинадцять років, кожний з яких здавався завдовжки в життя, провела Ніна у клятій "Вакханці". Не вистачить гнівних, гірких і розпачливих слів, щоб описати всю глибину страждань, на які були приречені колимські "зеки". А молоді дівчата й поготів. Хоча і призвичаєні вони були до важкої фізичної праці, проте виконати такі непосильні норми за мізерну пайку хліба було важко навіть кремезним чоловікам. Доводилося і торф добувати, коли від сталевого кайла відскакували лише дрібненькі скалки промерзлої на 50-градусному морозі торф'яної маси. Працювали і на лісоповалі, звикаючи до сокири та дворучної пили. Від страшних морозів пухли руки навіть у хутряних рукавицях, відбирало ноги, здавалося, всі нутрощі перетворювались на лід. Виснажлива праця і вкрай погане харчування (окраєць хліба, миска пісної баланди) висушували тіло. Допікали численні хвороби. Епідемії забирали сотні життів. При цьому доводилося терпіти ще й знущання конвою і табірного начальства.

У 1948 році Ніна була зарахована в бригаду, укомплектовану самими лише "доходягами" і прозвану "слабосиловкою". Дівчата тричі на день тьопали за 3 км від табору, в так званий розпадок між сопки, заготовляли там дрова, хмиз і носили в табірну кухню. Та скоро і цю роботу їм стало не під силу виконувати. Бригаді призначили "комісовку" і відправку в інший табір, звідти була пряма дорога на той світ. Дівчата були у відчаї. Цілісінький вечір в бараці лунали плач і вичитання. Тоді маленька, худюща – шкіра і кості – Ніна піднялася на нарах і хрипким та сиплим голосом почала заспокоювати дівчат. І сталося диво. Увесь барак вибухнув реготом. "Тобі мітлу – і полетиш на Україну!.." – промовила крізь сміх одна з дівчат.

А наступний день приніс Ніні удачу. Лікар, який проводив обстеження каторжанок, виявився знайомим Ніни по спільній роботі в УПА – Петром Семеновим з куреня *Голубенка*, що воював поряд із куренем *Рубащенка*. За його сприяння дівчина потрапила на лікування в стаціонар майже на рік. Остаточно вилікувати задавнену склерому горла не вдалося, однак Ніна трохи одужала. Їй було визначено II групу інвалідності. В лікарні працювала медсестрою Міля Михальчук з Волині (із села Ставок Луцького району). Ніна допомагала Мілі доглядати хворих, а згодом навіть підміняла вільнонайманих медсестер.

Після смерті Сталіна життя каторжан дещо поліпшилося. У 1953 році Ніну перевели в табір на Хінханжу, де начальником був майор Нікітін, який співчутливо ставився до політв'язнів. А 1954 року вийшов указ про звільнення інвалідів I і II груп.

Ще не вірячи, що діждалась, вистояла, дожила, Ніна вийшла на волю. Однак поневіряння на цьому не скінчилися. Вона дізналася про трагічну долю своєї родини. Брата Івана (псевдо *Ярема*), важкопораненого у бою, кадебісти привезли в Рожище і вкинули в криницю разом з дев'ятьма побратимами. Маму вислали в село Курейка Красноярського краю. Сестру Соню засудили на 20 років каторжних робіт і вислали у Воркуту. Дружину брата з п'ятьма дітьми (наймешому з яких було 6 місяців) – у Пермську область.

Після звільнення Ніна поїхала до мами. Там, у Красноярському краї, зустріла свою долю – вийшла заміж за Євгена Омельчука, лікаря з Волині. Народилося двоє синочків – Юра і Данилко. Омельчуки мріяли повернутися на батьківщину. Та отримати там прописку колишнім політв'язням було практично неможливо. В 1961 році нарешті пощастило поселитися в м. Ромни Сумської області. Згодом Ніна поступила в Інститут легкої промисловості на технологічний факультет. Проте і тут вона залишалась вірною собі *Оленою Грізною*. У 1968 році, перед самісіньким закінченням інституту, її і ще шістьох студентів було заарештовано за антирадянську пропаганду. Знову, як і в далекому 1944-му, довелося побувати в київській Лук'янівській в'язниці. Замість диплома Ніна отримала довідку, що прослухала певний курс. А професію здобути треба. Тож закінчила дворічні курси крою та шиття в Ромнах.

Невдовзі сім'я Омельчуків переїхала до Луцька. Дев'ятнадцять років Ніна Андріївна пропрацювала в школі № 2 вчителем обслуговуючої праці. Випускники школи добре пам'ятають золоті руки своєї вчительки. Адже так шити, вишивати, в'язати як вона могли лише майстрині найвищого класу.

Ніна Андріївна давно на пенсії. Проте і сьогодні залишається нескореною *Оленою Грізною*. Вона – активний член місцевої організації ветеранів ОУН. Іноді, коли оглядається на пройдений життєвий шлях, минуле здається їй нереальним – чи то сном, чи то сюжетом якоїсь напівзабутої книги, яку написав майстер пригодницького жанру, чи то подіями з якогось історичного фільму. Ніби й не з нею то було. Не віриться, що змогла витримати всі перипетії нелегкої долі і залишитися живою. Та коли обступлять душу щемливі спогади, *Грізній Олені* кортить відвідати подруг по вишколу – Ганнусю Петракову у Нововолинську і Соню Боярчук у Ковелі, або Гуру Миколу в Рожищі, з яким разом воювали у курені *Рубащенка*… На жаль, все менше і менше залишається серед живих колишніх соратників Ніни, з якими змагались за вільну Україну…

1998 року минуле в черговий раз нагадало про себе. Ніна Андріївна була присутня на перепохованні останків брата Івана та його бойових побратимів. А в 1997 і 1999 роках вирушала в далеку подорож у Красноярський край, аби відвідати місця, де жила в п'ятдесяті роки.

Енергії та завзяттю цієї не молодої вже жінки можна позаздрити. Душею вона й сьогодні нескорена патріотка, переконаний борець за ідеали самостійної, суверенної, вільної України, готова в будь-який час стати на її захист зі зброєю в руках. Словом, *Грізна Олена* з Рудки-Козинської.

Література

1. Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995.– С. 46–48.
2. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик.– Л.ьвів, 1993.– С. 422.
3. Літопис УПА.– Т. 8.– Торонто, 1980.– С. 166–167.
4. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984. – С. 72.

Вікторія АНДРУСИК

ДОЛІ ЛЮДСЬКІ

Ганна Кіндратівна Моржинська народилася 5 грудня 1925 р. в с. Лище Луцького району. Засуджена у 1947 році за ст. 58-1а КК РРФСР на 10 років ВТТ з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна. Звільнена 22 березня 1955 року. Реабілітована 21 квітня 1963 року.

Ольга Кіндратівна Моржинська народилася 17 травня 1923 року в с. Лище Луцького району. Закінчила Луцьку гімназію. Заарештована 28 травня 1944 року. Звинувачувалася у приналежності до ОУН. Засуджена за ст. 54-1а, 54-11 КК

УРСР на 15 років каторжних робіт. Покарання відбувала у Воркуті. Звільнена 1959 року.

Олександр Самійлович Грабовець народився 1925 р. у м. Ковель. Заарештований 23 січня 1945 року. Військовим трибуналом військ НКВС Волинської області 18 березня 1946 р. засуджений за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР на 10 років ВТТ з конфіскацією майна. Реабілітований.

“Життя прожити – не поле перейти”, – говорить народна мудрість. По-різному складаються людські долі. Споконвіку щедрою була українська земля – родили на ній жито-пшениця і всяка пашниця. І топтали цю землю люди, перед якими схилявся світ. Довгі роки була наша Батьківщина у неволі, залежала від катів, які намагалися приборкати нас. Тому так багато людей загинуло у лихоліття. І хоча давно пройшли часи тоталітарного режиму, та залишили вони тяжкий спадок – сотні, тисячі понівечених доль людей з підірваним здоров’ям та передчасно посивілими скронями.

З однією з таких людей зустрілася і я. Це Ганна Кіндратівна Моржинська. Доброта і чуйність бринять у голосі цієї воістину терплячої і мужньої жінки. Гордістю світяться очі за рідний край, незалежну Україну, до якої у неї був такий нелегкий шлях.

Нам зараз дивно чути про тюремне ув’язнення за “неправильну” поведінку, за підібраний у полі колосок, за рідну пісню. Звичайним явищем були показові суди на основі сфабрикованих справ. Слідчі з усіх сил старалися виконати вказівки великого вождя щодо виявлення “шкідників”, “ворогів народу”. При цьому зневажалися найелементарніші людські права. Закони не діяли. Точніше, діяли, але в інтересах диктаторської верхівки.

У роки Другої світової війни країну затопила червона хвиля терору та репресій, що перетворились на буденне явище, поглиблюючи в суспільстві стан постійного страху. Життя людини не цінувалося, всіляко придушувалася її гідність, вбивалася думка, мрія, мова.

Кожна людина хоче бути щасливою. Прагнення до щастя є метою її життя. Що ж таке щастя? У чому воно? Хтось вбачає його в любові, сім’ї, дітях, хтось – у праці, в яку він вкладає свою душу, ще інший – в ладі, достатку. Для кожної людини воно своє, неповторне. А, може, щастя в тому, щоб прагнути до нього, шукати його?

По праву могли б гордитися прожитими роками Кіндрат Маркович та Мотруна Іванівна Моржинські. Складною і важкою була їхня доля. Все життя цих людей проходило в рідному селі Лище Луцького району у невсипущій роботі в полі, коло худоби. Але що дивно: весь час плоди їхньої праці кудись йшли – то в панські комори, то в так звані “закрома родіни”. А сім’я постійно жила впроголодь. І молочна каша для двох донечок та сина – то вже неабияка подія. Мабуть, це повною мірою може зрозуміти лише той, хто сам пережив. І не дивно, що господарі складали найбільшу подяку за вечерю не Богові, не вождеві, не собі, а... корові. Для неї, годувальниці, просили здоров’я.

Та попри всі незгоди, виростили вони троє славних дітей. Складною була їхня доля. І хоч не одну безсонну ніч провели батьки, непокоячись за сина Івана, який воював на фронті, не одну годину вистояли на колінах перед образами, просячи у Всевишнього зглянутись і допомогти доньці Ользі, а пізніше і Ганні повернутися додому із далеких таборів, не шкодували, не нарікали на долю за те, що так сталося, що не відвернула вона лиха від їхніх дітей.

Найстарший Іван народився 18 січня 1921 року. Змалечку батьки привчили сина до роботи. Тому виріс він працелюбним хлопцем. І хоча вдома було роботи вдосталь, все ж закінчив Іван середню школу в селі Лище.

Через два роки, 17 травня 1923-го, з’явилася в сім’ї донечка Ольга, яка згодом також полюбила працю, та найбільше їй подобалося вчитися. Тож закінчила Ольга Луцьку гімназію. Нелегко давалася їй та наука. В місто добратися нічим. Чобітки старенькі, зношені. Та дівчина не здалась.

Ганна, наймолодша, народилася 5 грудня 1925 року в тому ж Лищі. Вчилася спочатку в школі у рідному селі. Згодом закінчила семирічку в сусідньому селі Воротневі. Хоча дуже важко було. Але не зважаючи ні на мороз, ні на дощ, Ганна бігала до школи, оскільки дуже хотіла вчитись.

І, здавалося б, все буде гаразд. Та не так сталося, як гадалося. Почалася Друга світова війна. Не одне життя забрало це страшне лихо. Не обминула біда і сім'ю Моржинських. 14 березня 1944 року на фронт забрали Івана. Не минуло ще й півроку, а батьківське серце вже краялось від болю, коли читав Кіндрат Маркович повідомлення про те, що 24 серпня 1944 року поліг Іван смертю хоробрих аж у Латвії.

Кажуть, що біда сама не ходить, а другу за собою водить. У цьому Моржинські переконалися незадовго після одержання похоронки.

28 травня 1944 року у двері вимогливо постукали. На порозі стояли люди у військовому. Коли один з них по-російськи запитав, хто тут Ольга Кіндратівна Моржинська, її молодша сестра Ганна сказала, що це вона. Хтозна, можливо, саме в ту хвилину напророчила собі таку ж долю, як у старшої сестри.

Ольгу забрали без пояснень. Їх чекали в органах НКВС. А що було пояснювати, в чому зізнаватися? Хіба лише в тому, що любила свій край, що співала разом з друзями "Ще не вмерла Україна". Згорьований батько звернувся до слідчого, показуючи лист командування про загибель сина-сміливця. Не допомогло. Ольга мужньо витримала всі тортури, не назвала жодного прізвища. Вирок пролунав як постріл – член ОУН, п'ятнадцять років каторжних робіт за статтею 54-1а, 54-11. За цією статтею засуджували усіх, хто підтримував чи кого просто підозрювали у зв'язках з ОУН. Покарання... Ні, не покарання, бо за що ж карати? Безглуздий вирок відбувала у далекій Воркуті. Важко працювала на шахті № 10. Там одержала і травму хребта. Після часткового одужання була переведена на трохи легшу роботу.

А через довгих вісім років розлуки несподівана і радісна зустріч з молодшою сестрою Ганною. Ні, не у рідному селі Лище, а нелегально (адже зустрічі з родичами були суворо заборонені) у далекій і чужій Воркуті. Та це вже інша сторінка із життя Моржинських.

Напередодні свят-вечора у кожній хаті вистачає роботи. Працюють усі: від малого – до старого. Баритися ніколи, коли хочеш, щоб було на столі і до столу.

Кіндрат Маркович Моржинський поспішав до школи, де вчителювала ось уже півроку його молодша донька Ганна. Єдина втіха і розрада. Тому й зараз, переступивши поріг школи, милувався і водночас гордився донькою: сама дає раду на чотири класи. Діти її люблять, поважають.

– Ганю! – обізвався ніяково, – може, ти теє... відпустиш дітей. Мама самі не впораються.

– Та що Ви, татуню! Як можна? У мене ще два урочки – і я миттю прибіжу...

Ця мить затягнулася майже на десять років. Страшних, лиховісних… А ті два урочки так і залишилися в пам'яті, як необірвані листочки календаря, на яких загубилася казка свят-вечора.

Її заарештували прямо в школі. На запитання діток: "Ганно Кіндратівно, а завтра нам приходити в школу?" – відповіла: "Авжеж, коли я буду, то будемо вчитися далі".

Суд над двадцятидволітньою дівчиною відбувся у місті Луцьку. Ганна Кіндратівна й досі зберігає той страшний документ, датований 1947 роком: "Моржинская А. К. осужденная по статье 58-1а РСФСР к лишению свободы на 10 лет, с поражением в правах на 5 лет и конфискацией личного имущества…" Їй судилося пройти крізь пекло, щоб потім воскреснути й дати праведну оцінку минулому.

1947–1951 роки. Урал. Молотовська область. Кізел-табір. Річка Росольна, по якій ув'язнені сплавляли ліс. Самі для себе ліпили бараки. На одному місці дозволялося перебувати лише півроку. А далі знову – перекотиполе, нові бараки, нові тортури. Жили впроголодь. По два тижні не бачили крихти хліба, рятувалися грибами. Дехто не витримував, накладав на себе руки, божеволів. Ганна Кіндратівна з розпачем та мукою в серці згадує молоду дівчину з Тернопільщини Олю Олійник, яка на запитання кадебістів: "Как вам живется, девочки?"– відповіла: "А ось як!" – і, приклавши долоню до пенька, відрубала на руці чотири пальці.

1951–1955 роки. Воркута. Кам'яний кар'єр. Річка і табір під назвою "Безимянка". Прокладали дорогу в тундрі. Важка фізична праця виливалася у римовані рядки:

Я пам'ятаю день зимовий,
Сорокаградусний мороз,
Бригада наша на вагоні
Кидала гравій під відкос.

Саме тут зустрілися дві сестри після довгих років розлуки. Зустрілись і розплакались. Перед Ганною стояла змарніла жінка з викривленим хребтом і зболеними очима.

Уже перебуваючи на вільному поселенні, Ольга Кіндратівна одружилась із людиною такої ж долі. Її чоловік, Дмитро Чернецький, родом з Івано-Франківщини, відбував 20-річне покарання за тією ж статтею, що й Ольга. Там народилась у них дочка Олена.

Коли звістка про смерть Сталіна долетіла до Воркути, їх, в'язнів, примусили чистити пам'ятник катові за... 300 г хліба на кожного. Невдовзі почали переглядати справи. І ось довгоочікуване повернення у 1959 році додому, у рідне село Лище, де на неї чекав передчасно посивілий батько, якого обминула репресивна машина лише тому, що син загинув на війні, могила матері на сільському цвинтарі та сестра Ганна, яка звільнилася 1955-го. А далі на Ольгу чекала робота шкільною техпрацівницею, важка праця в колгоспі, по господарству, виховання дочки і різні буденні клопоти аж до вічного спочинку у березні 1977 року.

А Ганна Кіндратівна після повернення додому продовжує боротися. За відновлення фаху, за право бути людиною. Не могла ця освічена й добра жінка, маючи у серці безмежну любов до рідного слова й дітей, проходити щодня повз школу, так і не переступивши її порога. Сили та впевненості додавав коханий чоловік Олександр, з яким Ганна одружилася по приїзді на батьківщину.

Олександр Самійлович Грабовець також був ув'язнений. У його пам'яті, як на кінострічці, прокручуються ті страшні роки. Важка праця на шахтах Донбасу, на мідних рудниках Джезказгану, де ледве не попрощався з життям через важку хворобу легень. Там тих, хто уже зовсім не міг працювати, відправляли у селище Спаськ. Це була так звана Долина смерті, де знеможені в'язні чекали свого часу. Коли він більш-менш одужав, направили на розбудову шахт у Кемеровську область, звідти – на будівництво міста Омська. Звістка про звільнення прийшла, коли до відбуття 10-річного терміну залишалось триста п'ятдесят днів.

Ці різні і водночас такі схожі долями половинки знайшли одна одну в буремній життєвій круговерті. Дали життя трьом синам. І знайомство, і шлях їх одне до одного були романтичними, сповненими перешкод, до яких вони звикли і які навчилися з гідністю долати. Ганну Кіндратівну поновили на роботі, дали змогу організувати школу сільської молоді, а невдовзі перевели у денну школу. Та незабаром з роботи її звільнили. Щоб не загинути в мороці наклепів та сірих буднів, працювала у колгоспі, дитячому садочку, та мрії про школу не залишала. У 1963 році, після чергового звернення у вищі органи і безпосередньої розмови з прокурором Сухомлином, Ганну Кіндратівну реабілітували і видали документи про реабілітацію. Понад 45 років, як вони з чоловіком у парі. І ще й донині у їхніх серцях горить вогник любові та взаємоповаги.

Людські долі... Пошматовані, обвітрені негодами доби, завчасу забуті. Вони іноді нагадують прив'ялі листочки, зірвані вітром, які беззахисно лежать на землі. Придивишся до них – і побачиш тонке мереживо спогадів, надій та сподівань. Так, саме сподівань! І хочеться вірити, що ми, сучасне покоління, на прикладі життєвого шляху родини Моржинських зможемо гідно оцінити справжні реалії життя.

Література

1. Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4362.
2. Волинь Радянська (1939–1965): зб. док. і мат.– Ч. ІІІ.– Львів, 1971.
3. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984.
4. Баран В. К. Історія України 1945–1953 рр. / В. К. Баран.– Львів, 2005.
5. Літопис УПА.– Т. 9.– С. 209.

Ірина МЕТІЛКА

"ПЛАЧ ЩЕ НІКОЛИ НІКОМУ НЕ ДАВ СВОБОДИ"

Любов Феодосіївна Старикова народилася 10 січня 1924 р. в с. Пожарки Рожищенського району. Українка, член ОУН з 1940 року. Заарештована 9 вересня 1944 року. Військовим трибуналом військ МВС Волинської області засуджена за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР до розстрілу, з конфіскацією майна. Вирок замінено на 20 років ВТТ. Звільнена 24 травня 1956 року. Реабілітована 19 грудня 1991 р. прокуратурою Волинської області.

У місті Рожище на вулиці Лесі Українки, в будинку номер 18, живе звичайна жінка – Любов Феодосіївна Старикова. Звичайна лише на перший погляд. Але, познайомившись з нею ближче, починаєш розуміти, що ця жінка – справжня патріотка України. Вона прожила дуже нелегке життя, в якому трагічних і сумних хвилин було набагато більше ніж радісних. Коли ми до неї завітали, вона дуже зраділа і розповіла нам багато цікавого. Наша співрозмовниця не лише поринула у спогади про минуле, а й висловлювала свою думку про окремих кандидатів у президенти, давала оцінку їхній діяльності (розмова відбувалась напередодні виборів). Не обминула й проблеми розколу православної церкви, підпорядкування її Київському та Московському патріархатам…

Любов Феодосіївна народилася 10 січня 1924 року в селі Пожарки Рожищенського району на Волині в сім'ї українських патріотів. Батьки були звичайними селянами, мали власне господарство. Коли Любі виповнилось 10 років, родина переселилася в Кирилуху – німецько-польську колонію. Німці і поляки з повагою ставилися до сім'ї, особливо шанували батька, бо він був хорошою і чесною людиною. Його неодноразово обирали солтисом у цій колонії. Це був добрий дбайливий господар. Любов Феодосіївна згадує його слова, які він сказав, коли садили садок біля свого будинку: "Для нас люди насадили і нам треба людям насадити".

У вересні 1939 року на територію Західної України вступили радянські війська. Повсюди почались переслідування націоналістів. Дізнавшись про це, батько сказав: "Це моя смерть". Він наче відчував неминуче. 3 лютого разом з іншими односельцями Феодосій Степанович поїхав у Ківерцівський ліс. У той час до господи прийшли військові. Цілий день жінка і діти не виходили з хати. Коли господар повернувся, його та двох братів заарештували, а через два дні розстріляли.

У 16 років Любов Феодосіївна вступила в Організацію українських націоналістів. Вона зрозуміла, хто такі "совєти". Через два роки пішла працювати машиністкою на маслозавод у Рожище. Знала німецьку мову, тож була і перекладачем.

Любов Феодосіївна була свідком того, як фашисти розстрілювали євреїв. Ця подія назавжди закарбувалася в її пам'яті. У той час національно свідомі українці починають вступати в Українську повстанську армію. Наша співрозмовниця пригадує, як один з повстанців сказав: "Ми не жиди. І не дозволимо, щоб нас живцем закопували".

Коли повернулися совєти і почалися переслідування націоналістів, дівчина змушена була втікати. Її заарештували по дорозі до Луцька 9 вересня 1944 року і відправили у Луцьку в'язницю. Слідство по справі Старикової вів чекіст, прізвища якого вона не пам'ятає, тільки згадує слова, які він промовив на одному з допитів: "Нам лишь бы человек, а дело подыщем". Та навіть він не міг не захопитись національно-патріотичним духом молодої дівчини і визнав, що якби таких українців було би більше третини, то Україна була б самостійною.

І ось настав день, який вирішив подальшу долю Любові Феодосіївни. Коли її привели до зали суду, в очах враз постали дядьки і батько. Не так давно вони полягли за незалежність своєї держави. А тепер за цю ж саму справу повинна відповідати і вона. Суд тривав недовго. Коли оголосили вирок: "Розстріл. Без помилування", Любов Феодосіївна... засміялась, бо і тоді, і зараз переконана: "Плач ще ніколи нікому не дав свободи".

Її адвокатом була жінка, котра звернулась до судді, аби той зважив на молодість підсудної (їй тоді було 20 років) і переглянув своє рішення. Коли Стариковій надали останнє слово, вона сказала: "За що мене розстрілювати? Хіба за те, що українка, люблю Україну?"

Після закінчення суду Любов Феодосіївну відправили у першу камеру смертників у Луцьку в'язницю. Там її мали підстригти, але у чергової не піднялась рука, бо у дівчини було дуже густе і довге волосся.

У першій камері вже були вчителька з Києва, Тишта Антоніна Пилипівна, Рейкіна Галина, Дубровська, Корольчук Віра, Клімчук Дарія – стара бабуся з села Зміїнець. Коли дівчину туди привели, вона спочатку помолилась, а тоді познайомилася з сусідками. З їх розповідей дізналась, що до розстрілу тут треба відсидіти три місяці.

Камера була темною, тільки через невеличке вікно, яке знаходилось високо на стіні, полонянки бачили, коли наставала ніч. В'язниця не отоплювалась, було дуже холодно. Спали в'язні на підлозі, поїдженій щурами й мишами, без постелі. Замість простирадла підстилали нижню білизну, а замість ковдри мали одне на всіх пальто. На вулицю їх не виводили, не дозволяли митися, у всіх позаводились воші. Годували мокрим хлібом, яким інколи дівчата заліплювали дирки у стінах. Але навіть за таких умов в'язні не втрачали надії, втішали один одного, вірили, що житимуть. Хоча майже щотижня когось забирали. Спочатку була Віра Корольчук, потім Тишта, Дубровська. І нарешті Любов Феодосіївна залишилася лише з бабусею Дариною, яка майже вже не говорила. Інколи Люба розмовляла з черговим, якому у в'язниці дали прізвисько "Стрижка". Важко було. Боліло покусане вошами тіло.

Одного разу попросила дозволу у Стрижки вилізти і подивитись у вікно. З радістю і надією дивилась на небо, зорі, з сумом – на могили під в'язницею, де лежав і її батько. Потім дівчина задрімала. Приснився батько. Питає: "Любо, чому ти тут? А ну йди звідси, тебе ж звільнили!" Враз батько зникає, з'являються якісь жиди, що несуть покійника. І тут вона прокинулась. Подумала: "Жиди – це несподіванка, батько виганяв – мабуть, помилують".

Через кілька днів Старикову викликали у комісаріат. За нею прийшов черговий, наказав зібрати речі і йти на вихід.

Вона подумала, що її ведуть на розстріл і попросила, щоб стріляли в голову чи в серце, аби не мучитися. Але її привели у кабінет до кагебіста, який не вміщувався в крісло. Він сказав, що її помилувано, замінивши розстріл на 20 років каторжних робіт. Люба дуже зраділа: "Буду жити!" Повернувшись у камеру, передала азбукою Морзе, яку вивчила на курсах телеграфістів у Колках, цю радісну звістку хлопцям, що сиділи у сусідній камері.

Через два дні її перевели на другий поверх, у 42-гу камеру. Там вона зустрілася з Тиштою і Вірою, яких теж не розстріляли. Їм дозволили помитися, дали гасу, щоб вивести воші. Через кілька днів Старикова зустрілася з матір'ю, яка принесла передачу.

Наприкінці лютого їх відправили на етап. Усі повдягалися у найкраще, що мали, бо думали, що більше не побачать Україну. Любина мати прийшла проводжати її у далеку дорогу. Вона поблагословила їх і наказала, щоб молилися: Бог обов'язково їх збереже.

Каторжан розмістили у вагони, на яких було написано: "Рогатый скот".

Холодні ночі березня. Сум на серці, біль за знедолену Вкраїну. Хтось тихо почав співати: "Прощайте, рідниї села..." Пісню підхопили і вона полинула, зазвучала.

У Києві була зупинка. Здивовані перехожі зупинялись: "Як так може бути, що "рогатий скот" співає?" А каторжани співали: "Не страшна тюрма, а неволя..." Люди слухали і плакали.

Далі знову дорога. У Дніпропетровську їх розмістили у камери по 40 осіб. Було дуже тісно. Коли поверталися, то тільки разом, бо по-іншому не могли. Пліч-о-пліч у камері – східняки і західняки.

Потім їх знову загнали у вагони і повезли далі. Люди голодні, холодні.

Любов Феодосіївна пригадує випадок, коли їм дали тюльки, дуже солоної, але на те ніхто не звертав уваги. Всі їли, бо не знали, коли ще випаде така нагода. Після "трапези" дошкуляла спрага, та води ніхто не дав.

На початку травня їх привезли у Новосибірськ. Там завели у лазню. В'язні дуже зраділи: нарешті зможуть добряче напитися, тому й пили на цілий тиждень.

9 травня прибули в Іркутськ. Усіх поставили на карантин. Каторжани почули постріли.

– Що сталося?

– Закінчилася війна.

– Свобода?

Усім оголосили, що треба хоча б десять років відробити. Жінок послали на фабрику шити валянки. Робота була важкою, кислота роз'їдала руки. Жили у бараці, де завжди було чисто. У вільну хвилину вишивали. Голка була з кісточки риби, нитки витягували з одягу, вишиваючи, співали.

В Іркутську вони пробули 4–5 місяців. Потім знову етап. Кругом степи, юрти. Куди везуть? Завезли аж у Джезказган, під китайський кордон. Коли їх вивели, казахи почали кидати каміння і кричати: "Фашисти!"

Любов Феодосіївну та її подруг розмістили разом з "кримінальними", які постійно чіплялись до них, лаялись. Дівчата попросили прокурора про переведення до іншої камери.

У грудні 1945 року їх забрали на мідні шахти у Петроцентральне. Працювали по 12 годин під конвоєм. На день видавали лише по 300 грамів каші-полови і миску баланди. Незважаючи на нестерпні умови, дівчата все ж знаходили час на вишивання. Ті каторжанські вишивки Любові збереглися. Деякі з них, представлені у Рожищенському краєзнавчому музеї, викликають подив і захоплення.

З добротою і вдячністю згадує Любов Феодосіївна про начальника їхнього дивізіону Зав'ялова. Він інколи приносив своїм в'язням картоплю, дозволяв писати листи, але без зворотної адреси, а потім сам їх відправляв. А його ж могли впіймати... Одного разу Зав'ялов купив за власні гроші українським дівчатам хліба.

Через три роки дозволили писати рідним, але лише двічі на рік.

І знову етап. Безкраї степи Колими. Джездаг. Джезди...

У 1953 році помер Сталін. Цю звістку в'язні сприйняли дуже радісно. Вони мчали в бараки, зривали ґрати і номери. Вперше за весь час каторжани святкували Великдень. До них приїжджала Лідія Русланова, яка співала лише на замовлення ув'язнених.

Тоді ж під керівництвом Софії Адріанівни Майнулович, яка була колись актрисою театру "Березіль" і працювала з Лесем Курбасом, Любов Феодосіївна та інші в'язні задумали відзначити день народження Шевченка. Їм дозволили. До цього дня дуже старанно готувались. Шевченкові думи були близькі їм, як нікому іншому.

Потім хотіли відзначити річницю бою під Крутами, але начальник не дозволив, сказавши: "Ваші пісні пахнуть націоналізмом".

Хоча Сталіна вже не було, але становище не покращилось. Працювали ломами, кувалдами. Хліба не вистачало. Багато ув'язнених захворіли на туберкульоз. Досвідчені в'язні виловлювали собак і варили. Дівчата здогадалися, що їли, вже коли одужали, а лікарка-полячка дуже здивувалася, коли виявила, що рани на легенях загоїлись.

У 1954 році у мордовських таборах Любов Феодосіївна стала інвалідом, і її перевели на легші роботи. Одного разу їм повідомили, що повезуть садити ліс. Вивели на площу, де стояли 10 машин. Начальник сказав: "Ви – напіввільні. Сідайте по машинах". Каторжани не погоджувались: думали, що їх вивезуть і постріляють. Коли приїхали у ліс, порозбігалися, мов дичина: збирали квіти, трохи садили дерева. І знову співали.

1956 року у Мордовію приїхав з Москви генеральний прокурор. 22 травня (у день святого Миколи) Любов Феодосіївну викликали на перегляд справи. Перед тим, як іти, вона помолилась, бо так заповідала мати, та й сама Любов вірила, що Бог допоможе. На питання прокурора, чи була Старикова у банді і чи піде ще, дівчина відповіла, що ніколи не була у банді, бо, за її переконаннями, ОУН і УПА – не банда, а спілка патріотів України.

Справу було переглянуто. Старикову звільнили 24 травня 1956 року, а реабілітували через 35 років – 17 квітня 1991-го.

Перед поверненням додому Любов Феодосіївна спалила свої старі речі, щоб хоч трохи забути страшні лихоліття.

Знову дорога... але тепер уже в Україну.

Їй видали документи та сухарі. Зупинившись на кілька днів у Києві, жінка відвідала дорогі серцю місця.

Коли Любов Феодосіївна приїхала до рідного дому, їй стало зле, бо рідко хто, пройшовши через таке пекло, зміг повернутись, а вона – повернулась. До неї все йшли і йшли люди, приносили подарунки.

Через кілька днів влаштувалась на роботу. Та знову виникла проблема – прописка. Стали прискіпуватись працівники КДБ. Старикова змушена була переїхати в Ростовську область до брата. Там вона заприятелювала з донськими козачками, влаштувалась працювати на винзавод, потім шила в ательє мод. Життя, здавалося б, налагодилось, але рідний край вабив.

Через кілька років пані Люба повернулася в Україну. Вдома нарешті вирішилось питання з пропискою, і вона влаштувалась працювати на консервний завод.

Пройшли роки. Любов Феодосіївна вийшла на пенсію. Їздила подивитись українські святині – Запорізьку Січ і козацькі могили в Берестечку, у Канів і на Чернечу гору. Була у Києві під час мітингу і студентського голодування на знак протесту проти серпневого путчу 1991-го. Любов Феодосіївна однією з перших під стінами Верховної Ради дізналась про незалежність України. Здійснилося!..

Розмовляти з Любов'ю Феодосіївною дуже легко і приємно. Вона надзвичайно ерудована. Її розповідь густо пересипана поетичними рядками. А скільки стрілецьких, повстанських пісень, в яких оспівується національно-визвольна боротьба українського народу, знає ця жінка! Історія виникнення і діяльність загонів ОУН і УПА теж були предметом нашої розмови.

Довгі роки перебування у таборах, каторжні роботи далися взнаки: здоров'я Любові Феодосіївни підірване. Але тяжкі випробування не очерствили її душу. У неї немає ні на кого злості, вона ні про що не шкодує і ні на що не нарікає. Вважає, що довгі роки національно-визвольної боротьби, лихоліть та страждань українського народу і її особисто не були марними. Ця жінка жила і живе, твердо вірячи, що Україна має бути незалежною й самостійною. Це справа її життя.

Любов Феодосіївна часто зустрічається з молоддю, ділиться спогадами, прагне, щоб молоді люди знали справжню історію свого народу. Неодноразово Любов Феодосіївна повторювала: "Я ніколи не кажу неправду, говорю так, як було, як є". Хоч інколи правда буває занадто гіркою і страшною, щоб у неї вірити. А вірити і знати ми повинні, бо народ, який не знає свого минулого, не вартий майбутнього.

Література

1. Історія Української РСР.– Т. 8.– К., 1979.
2. Радянська Волинь.– 1946.– 2 берез.
3. Літопис УПА.– Т. 9.– С. 386.
4. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.

Ірина КАРНАК

ЖИТТЯ, ЯК ПІСНЯ

Марія Улянівна Бринь (дівоче Максим'юк) народилася 17 квітня 1922 р. в с. Перемиль Горохівського району. Заарештована 9 грудня 1944 року. Військовим трибуналом військ НКВС 19 лютого 1945 р. засуджена за ст. 54-1а та згідно зі ст. 2 Указу ПВР СРСР на 15 років каторжних робіт. Покарання відбувала у Магаданлазі. Реабілітована 11 серпня 1992 р. прокуратурою Волинської області. Померла 28 листопада 1994 року.

Володимир Григорович Бринь народився в с. Ягідне Турійського району. Заарештований у шістнадцятирічному віці. Засуджений "трійкою" на 10 років ВТТ. Покарання відбував у Магаданлазі. Помер 7 листопада 1991 року.

Наша дума, наша пісня
не вмре, не загине…
Т. Г. Шевченко

"Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, діти Росії – владність, Польщі – здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики…

Обдарувавши всіх, підвівся Господь зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові вінок з червоної калини.

– Хто ти? Чого плачеш?

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові і пожеж. Сини мої на чужині, на тяжкій роботі. Вороги знущаються із вдів та сиріт, у своїй хаті немає правди і волі.

– Чого ж ти не підійшла до мене скоріше? Я всі таланти роздав. Як же зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже йти, та Бог, піднявши правицю, зупинив її:

– Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це – пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася Всевишньому низенько і з ясним обличчям та вірою понесла пісню в народ".

Саме цю легенду можна використати як пролог до розповіді про людину великої душі і нелегкої долі – Марію Улянівну Бринь, жительку села Ягідне Турійського району. Її доля – це доля України, зневаженої, зруйнованої, скривдженої, але незламної, доброї, чесної та працьовитої.

17 квітня 1922 року в сім'ї Максим'юків – Уляна та Лизавети – в селі Перемиль Горохівського району народилася сьома дитина. Це була дочка Марія, або Маня, як її всі ласкаво називали. Після Марії в сім'ї народилося ще двоє дітей.

Улян Титович – великий трудівник і чудовий господар, – усе життя тяжко працював, аби сім'я жила в достатку. Кожну копійку, зароблену потом і мозолями, відкладав, щоб докупити землі, бо кожен із дітей, стаючи на власну дорогу, мав одержати із батьківського господарства хоча б невеликий наділ. Важка праця підкосила його здоров'я. Коли дівчині було 13 років, батько помер. Старші діти на той час уже жили своїми сім'ями.

Марійка залишилася найстаршою в сім'ї. З дитинства була допитливою дитиною. Але вчитися довелось лише чотири роки, далі не мала змоги, бо потрібно було працювати. А ще дуже любила дівчина співати.

Горда юність її на Волині пройшла,
Відбула у гаях солов'ями.
Тут дитинства душа назавжди зацвіла
Синім небом і піснею мами.

У цілому селі не було такого дивовижного голосу, як у Марійки. З п'яти років співала вона в церковному хорі. Все життя з вдячністю згадувала першого свого вчителя і наставника – дяка Серветника, неперевершеного знавця своєї справи.

Село Перемиль знаходиться поряд із Берестечком і Пляшевою – місцями козацької слави. Пам'ять про Берестецьку битву жила в легендах і переказах, у пам'яті народу. Перемильська молодь впорядковувала могили козаків поблизу села і кожен рік у провідний тиждень збиралися біля цього священного місця, незважаючи на заборону польських властей.

У селі була організована "Просвіта". Молодь читала Тараса Шевченка, Лесю Українку, ставила вистави за творами О. Кобилянської, М. Кропивницького, виступала з концертами. Талановита дівчина, звичайно ж, не могла стояти осторонь.

І ось настав вікопомний вересень 1939 року. З квітами, хлібом-сіллю зустрічали у волинських селах своїх визволителів. Прості люди не знали ні про які угоди між Німеччиною та СРСР, раділи возз'єднанню України, звільненню від поляків. Але новий лад був не зовсім зрозумілий сільським громадам. Чому багатьох трударів стали називати куркулями? Чому почали переслідувати тих, хто виступав проти Польщі…

Коли у селі було створено лікнеп, Марія з іншими хлопцями і дівчатами навчала жителів села грамоти. Розумну та старанну дівчину помітили і запропонували вступити в комсомол. На це вона відповіла: "Комсомольці не мають права ходити в церкву, а я вірю в Бога і не уявляю собі життя без церковної пісні". Це був перший "злочин", за який потім було заплачено дорогою ціною.

Війна… Ці роки для Марії Улянівни були такими ж важкими, як і для всіх волинян. Чудом вдалося уникнути вивезення в Німеччину. На руках хвора мати і двоє малих дітей. Все приходилось робити самій: орати, косити, жати, а ще постійно жити у страху. Боятись німців, поліцаїв, боятись і своїх – членів ОУН, бо "хто не з нами, той проти нас".

Коли у 1944-му війна пішла на захід, на Волині запрацювала сталінська машина репресій.

9 грудня 1945 року Марію теж заарештували, а 19 лютого 1946 року військовим трибуналом військ НКВС Волинської області за статею 54-1а КК УРСР вона була засуджена на 15 років каторжних робіт. Жінка ніколи не розповідала про допити і тортури. На це у неї одна відповідь: "Хай їм Бог заплатить".

А потім дорога… Далека дорога в холодних товарняках з тисячами таких же знедолених дівчат на Далекий Схід, на Колиму, Магадан. І на довгі роки – ніякої адреси, тільки поштовий ящик № 383–11.

Назавжди запам'ятався їй Великдень 1946 року. Два дні товарняк стояв на станції уральського містечка. Дівчата згадували домівку, рідних, співали: "Христос воскрес із мертвих, смертію смерть поправ…". А в цей час п'яні наглядачі горланили "Калінка моя". Горе було тій дівчині, яка потрапляла їм на очі. З тих пір Марія Улянівна зненавиділа цю пісню.

А далі почались страшні поневіряння по пересильних пунктах і таборах Магаданлагу.

Спочатку була робота на лісоповалі. На санках в сорокаградусний мороз під гору вивозили колоди. Норма виробітку була такою, що лише найбільш витривалі могли справитись. А хто не виконував норму, тим урізалась денна пайка хліба. Жили в холодних бараках. На одязі носили номерні знаки, як військовополонені. Скільки померло в тих страшних лісах, одному Богу відомо!..

Через три роки тих, хто витримав цю каторжну роботу, переводять в Устюмчик для роботи на олов'яних копальнях і гірничо-збагачувальній фабриці. Тут працювали люди всіх національностей. За їхніми розповідями вивчала Марія історію СРСР. Найбільше запам'яталися їй ленінградці (учасники "ленінградської справи") – чесні, порядні люди, висококваліфіковані спеціалісти. Серед них Микола Іванович Петров – начальник фабрики, людина, яку вона все життя вважала своїм рятівником.

Одного разу він помітив, як тендітна невисока дівчина тягла важкий мішок. Він зупинив її і наказав зважитись. Виявилось, що при вазі 48 кг вона піднімала тягар близько 60 кг. Петров направив Марію після проходження курсів працювати електриком на гірничо-збагачувальну фабрику, чим, можливо, врятував їй життя.

Серед епізодів, які згадувала Марія Улянівна, був і такий. В шахті, де працювали дівчата, стався викид газів. Ледве живі вони добрались до виходу. Зі словами: "Нє produce поздихаєте, сукі!" наглядачі почали заганяти людей назад у шахту. Страшна думка пронизала мозок, і дівчина лягла поперек колії на шляху вагонетки. Вагонетка була майже поруч, коли ясно і виразно Марія почула голос матері: "Дитино моя!". Це привело до пам'яті і врятувало. Пізніше вона дізналась, що саме цієї ночі, в далекому волинському селі, перестало битись серце Лизавети Максим'юк. Не дочекалася матуся своєї дитини…

Один з випадків її табірного життя потім відгукнувся через багато років. Конвоїр, який вів робітниць із шахти, бив їх прикладом рушниці. Один із ударів припав на ліктьовий суглоб дівчини. Через 15 років права рука всохла, і на все життя жінка залишилася калікою. Навіть перехреститися могла тільки лівою рукою.

І все одно, навіть у таких страшних умовах люди жили, мріяли, надіялись і співали. На шахті було організовано жіночий і змішаний хори. Керувала ними проста волинська дівчина. Співали різні пісні: "Ревела буря, гром гремел", "Летят перелетные птицы", але разом з тим "Летить галка через балку", "Із-за гори кам'яної", "Така її доля", "Реве та стогне Дніпр широкий". Унікальний талант цієї жінки дозволяв їй на слух, без нотної грамоти, підібрати партії для чотириголосого хору…

Смерть Сталіна принесла деяке полегшення. Стало вільним листування, зникли нашиті номери.

1955 рік. Позаду – 10 довгих років каторги. За хорошу роботу Марію Улянівну достроково звільнили, проте без права виїзду. В Магадані вона влаштовується на роботу на швейній фабриці і поселяється на квартирі в ще одних жертв сталінських репресій – поволжських німців Крістіни і Конрада.

Тут вона стріла і свою любов – Володимира Григоровича Бриня.

В Ягідному, де народився Бринь, "за посібництво бандерівцям" постраждала мало не кожна сім'я. Серед них і шістнадцятирічний Володимир, єдиний син фронтовика.

Процедура слідства скрізь була однакова. Допити, тортури – а через кілька тижнів суд "трійки" і дорога в Сибір або на Колиму. Вирок: 10 років позбавлення волі. Володимир пройшов через всі страхіття Магаданлагу: працював на лісоповалі, у вугільній шахті. А вдома його чекали старі батьки.

Звільнившись достроково, хлопець змушений був влаштовуватись на роботу в Магадані. Тут і зустрілись двоє земляків, знедолених, відірваних від Батьківщини людей. Відгуляли скромне весілля в колі друзів, таких же вигнанців із рідного краю. Лише наприкінці 1956 року Марія та Володимир отримують дозвіл на виїзд і повертаються на Волинь.

А далі життя, як і в багатьох простих людей. Трудилися в колгоспі, ростили дітей, онуків. Роки сталінської каторги відібрали здоров'я. Але головне, що завжди дивувало, це те, що вони не озлобились, не зачерствіли душею. Їх завжди шанували в селі за доброту, щирість, готовність прийти на допомогу. В Марії Улянівни життєві незгоди не вбили любові до пісні. Навкруги неї, в її родині завжди дзвеніли пісні, то веселі і жартівливі, то сумні і задушевні, то сповнені відчаю та туги, а ще пісні любові і надії, які і супроводжували все її життя. В кожній хаті села Ягідне з радістю чекали її в колі щедрувальників на Різдво: вона завжди була серед тих, хто вітав зі святами, бажав щастя, радості, здоров'я та достатку односельчанам. Марія Улянівна організовує і хор духовної пісні, який проводжає в останню путь померлих.

Життя йшло, а з ним множились болі і втрати. Володимир Григорович помер 7 листопада 1991 року, не доживши до розбудови суверенної України, в ім'я якої безневинно страждав. Марію Улянівну важка хвороба прикувала до ліжка.

На підставі ст. 1 Закону Української РСР "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" від 17 квітня 1991 року громадянка Максим'юк Марія Улянівна 11.08.1992 р. була реабілітована прокуратурою Волинської області. Держава, ухваливши закон "Про реабілітацію жертв сталінських репресій", не зробили нічого, щоб втілити його в життя. Марія Улянівна одержувала мінімальну пенсію, бо більше не зуміла заробити через стан здоров'я. Але вона ніколи не скаржилася і вважала, що прожила чесне життя, робила людям тільки добро, виховала хороших дітей та онуків. А ще через все життя пронесла любов до української пісні.

28 листопада 1994 року Марії Улянівни, моєї дорогої бабусі, не стало. Похована вона поруч з дідусем на кладовищі села Ягідне. Але з нами завжди буде її ласкава усмішка, щире добре слово. Її життя було, як пісня, яку не зуміли знищити ні тортури сталінських катів, ні колимські морози. Ця пісня буде завжди з нами – як у словах вірша, який присвятила Марії Улянівні її дочка, моя мама:

Матусю кохана!
З далекого краю
Тобі посилаю сердечний привіт.
За що я так тяжко караюсь?
Не знаю.
Чому став немилим мені білий світ?

Караюсь, і мучусь, і долю питаю,
За що я наругу і муку терплю.
За те, що родилась в нещасному краї,
За те, що той край, його пісню люблю.
Любила, і ждала, і вірила в чудо,
Що доля всміхнеться знедоленим всім.
Ти пісню несла все життя поміж люди.
Та пісня хай буде безсмертям твоїм!

Література

1. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма / В. И. Масловский.– Львов, 1984. – С. 150.
2. Історія Української РСР.– Т. 8.– К., 1979.– С. 8.
3. Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ / С. Мудрик-Мечник.– Тернопіль, 1994.– С. 10–11.
4. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005.

Тетяна ГРУШЕЦЬКА,
Світлана КАСЯН,
Олена ПОЛІЩУК

БОРІТЕСЯ – ПОБОРЕТЕ

Софія Іванівна Мулик (за чоловіком Іванюк) народилася 2 травня 1924 р. в селі Княже Горохівського району. У 1942–1945 рр. – активний член УПА. 22 січня 1945 р. заарештована органами НКВС. 25 липня 1945 р. ВТ військ МВС засуджена за ст. 2 Указу ПВР СРСР від 19 квітня 1943 р. на 15 років каторжних робіт з позбавленням громадянських прав та конфіскацією майна. Реабілітована 2 березня 1992 р. прокуратурою Волинської області.

Мальовниче село Княже... У невеличкому селі хатинки були, наче білі грибочки, з маленькими віконцями під солом’яними стріхами. На відміну від них, хата дідуся Софійки була більш сучасною, з жерстяним покриттям. З особливою теплотою в голосі згадує пані Софія свого дідуся – добру, чуйну людину, дбайливого господаря, “на всі руки майстра”. Та згадка про нього вже майже стерта з її пам’яті, оскільки він помер, коли маленькій Соні було лише сім років...

Дідусь дівчинки – Мелетій Сушко з дружиною Євдокією ще змалку виховували у дітей почуття патріотизму, а бажання вчитися, мабуть, було закладено в генах усієї родини.

На той час у школі вчителював пан Домбровський, справжній ідеолог відродження України і її культури. Щоб припинити його “ворожу” діяльність, влада вдалася до хитрощів: пана Домбровського перевели вглиб Польщі, а на його місце було направлено нового вчителя з Галичини – Івана Мулика. Як і його попередник, він виявився свідомим українцем. Одружившись із Оленою Сушко, виховав трьох дочок, яким теж прищепив почуття патріотизму. У цій сім’ї 2 травня 1924 року і народилася Софія.

Батько Софії займався пропагандистською діяльністю, тому влада вирішила позбутися його за давно розробленим сценарієм – переселити в Польщу. Та Олена Мелетіївна не могла залишити батьків, людей похилого віку, самих. Тому Іван змушений був звільнитися з роботи і зайнятися господарством.

У 30-х роках молодь дедалі більше починає цікавитися політикою. Популярними книгами на той час були “В червонім царстві сатани”, “В кігтях КПЗ”, де розкривалася справжня сутність радянської ідеології. Свою діяльність активізувала “Просвіта”. Юнацтво Волині, на зразок своїх ровесників із Галичини, започатковувало так звані читальні, в яких ставилися українські постановки. Пані Софія згадує про читальню у їхньому селі: “Арендували приміщення, яке використовувалося для заготівлі зерна, оскільки там було підвищення підлоги (щось на зразок сцени), а порожнина між підлогою і ґрунтом замінювала гардероб”.

42 Зам. 5156

...З приходом радянської влади у 1939 році батько Софії знову пішов учителювати. Та недовго тривала його трудова діяльність.

Вночі, 27 грудня, коли сім'я Муликів уже спала, почувся стукіт у двері. На порозі побачили трьох незнайомців у військовому одязі, які заарештували главу сім'ї за звинуваченням в антирадянській пропаганді. Згодом він був засуджений і відбував покарання у Луцькій в'язниці. Незабаром подібна доля спіткала й інших членів родини. 12 квітня 1940 року маму, бабусю і старшу сестру вивезли в Казахстан.

16-річна Софія з молодшою сестрою Полею, майже без засобів для існування, без підтримки з боку рідних, змушені були поневірятися у суворому та несправедливому світі. Для продовження навчання, сестри переїжджають до Сокаля. Для того, щоб уберегти себе від участі інших членів родини, вони змушені були часто міняти помешкання.

Уперше в Сокалі Софія ознайомилася з літературою ОУН, зокрема з "Декалогом Українських націоналістів", який і став для неї своєрідним орієнтиром у житті.

Потім доля склалася так, що сестри змушені були повернутися в рідне село Княже. Їхня домівка була вже заселена: в одній кімнаті проживали робітники, а в іншій світлиці господарювала бабуся, яка замінила дівчатам матір.

У Княжому і застала сестер війна. У ті важкі часи Україна опинилася між двома вогнями: з одного боку – нацистська навала, з іншого – радянська Росія, яка теж не враховувала національні інтереси українців.

І саме в той час яскраво себе проявили ОУН і УПА, головною метою яких було відстоювання української державності. Здійснення цієї мети вони вбачали у боротьбі і проти німецьких окупантів, і проти червоного терору.

Територія Західної України була поділена на шість військових округів УПА: "Турів", "Заграва", "Богун", "Південь", "Тютюнник", "Українська народна самооборона". Кожен округ поділявся на райони, райони – на кущі і найнижчою ланкою були стани.

Саме у лавах військового округу УПА "Турів" під керівництвом Юрія Стельмащука (псевдонім *Рудий*) вела активну політичну діяльність пані Софія. Її енергійність, сміливість, відчайдушність сповна проявилися у цій боротьбі.

Спочатку молодій і недосвідченій Соні доручали розповсюджувати антифашистські листівки. Але згодом партизанка виконувала більш відповідальні завдання.

У Софії було псевдо, яке вона обрала сама – *Олеся*. Серед націоналістів її знали лише під цим іменем.

Скільки небезпечних доріг довелося здолати *Олесі*! Ходити потрібно було одній, вночі, дуже часто через ліс.

Одного разу, під час виконання чергового завдання, у березні 1944 року у селі Стара Воля її заарештували. Привівши Софію-*Олесю* в хату, солдати посадили її на велику скриню, самі ж умостилися з боків. Щоб дівчина не втекла, вони придавили її чоботи своїми. Та незабаром солдатів зморив сон, чим і скористалась Софія: звільнивши ноги, вона виплигнула на скриню. Ще раз пересвідчившись, що всі сплять, відчинила двері і вискочила надвір. Так завдяки своїй кмітливості вона зуміла втекти.

Розповідь про обставини цієї втечі викликала підозри у керівництва організації. І тому *Олеся* отримує *грипс* – папіросний папір, скручений і заклеєний сургучем, в якому містилася секретна інформація. Дівчині було доручено вийти на зв'язок в обумовленому місці в конкретний час. Вона йшла лише ввечері, а вдень переховувалась. Таким чином *Олеся* дійшла до місця призначення, звідки її направили в Горохів до провідника ВО УПА "Турів" Гриця Хмари. Виконання *Олесею* небезпечного завдання розвіяло всі підозри і дало поштовх керівництву перевести її з найнижчої посади станової на районову.

Вдруге вона була заарештована у грудні 1944 року. Під час виконання завдання Софія зі зв'язковою і юнаком, який їх супроводжував, потрапили в засідку. Партизани почали втікати. Проте Соню і дівчину-зв'язкову схопили. За те, що видасть таємну інформацію, Софія не хвилювалася: *грипс* вона з'їла і

розповідати правду не мала наміру. Її не зломили навіть фізичні знущання, яких зазнала. Боялася вона не тілесного болю чи смерті, а того, що її підставлять і зроблять зрадницею в очах однодумців.

При побоях, відчуваючи нестерпний біль, дівчина зрозуміла: доки вона мовчатиме, доти її битимуть. Тому слід було щось придумати. Але, щоб обман не викрився, потрібно було попередити зв'язкову, яку допитували в сусідній кімнаті.

Оскільки дівчата заздалегідь домовилися у непередбачених випадках розповідати вигадану історію, Софія вирішила цим скористатися. Щоб спільниця почула її через стіну, Софія голосно прокричала: "Подруго, давай розкажемо їм, як ми були на "мертвому пункті".

Після допиту партизанок привезли в Іваничі, де помістили в різні камери. У своїй дівчина знайшла під нарами дріт. І тут в неї зародилася думка – закінчити всі свої муки. Проте спроба самогубства не вдалася – дріт обірвався і Софія при падінні лише сильно забила голову, втративши при цьому свідомість. Коли прийшла до тями, подумала: "Мабуть, ще не судилося мені померти."

Далі було слідство, під час якого Софія дотримувалася легенди: вона – Марія Білозір з Милятина Горохівського району, сирота, часто провідує тітку, яка проживає в Іваничівському районі. Знайомі ж попросили час від часу переносити антирадянські листівки на "мертвий пункт".

Після допитів в Іваничах Софію перевезли до Луцька. З камери попереднього ув'язнення її перевели до загальної, де вона ні з ким не розмовляла, оскільки боялася, що її впізнають. Слідчим дівчина називалася Марією Білозір і розповідала все ту ж вигадану історію.

Проте знайшлися свідки – односельчани, які впізнали її. Для радянської влади цієї інформації було достатньо. Докази для розгляду справи в суді були зібрані, і Софію перевели до Луцької в'язниці. Умови утримання людей там були жахливими: в кожній невеликій камері утримувалось від 70 до 90 осіб, докучали воші. Не дивно, що при такій антисанітарії у в'язниці розпочалася епідемія тифу. Незабаром однією з його жертв стала Соня. Проте організм дівчини був сильний і зумів побороти хворобу.

...Шість місяців пробула вона під арештом. І ось 25 липня 1945 року за антирадянську агітацію, членство в ОУН, участь у збройній боротьбі в лавах УПА військовий трибунал військ МВС у Волинській області виніс їй вирок: 15 років каторжних робіт з обмеженням у правах та конфіскацією майна. Термін покарання дівчина мала відбувати у Воркуті.

У товарняку, який віз бранців до місця призначення, їх було, наче оселедців. Меню за весь час "подорожі" жодного разу не змінювалось – 300 грамів черствого хліба і солона тюлька. Напевно, не кожен дорослий здоровий чоловік зміг би вижити в таких умовах: без теплого одягу, без достатньої кількості їжі, без води. Тому можна лише дивуватися, як тендітне дівча після тяжкої хвороби зуміло проіснувати в цих нелюдських умовах.

Лише у Воркуті засудженим дали можливість зігрітися й отримати гарячої "баланди". Після цього усім каторжникам було видано номери, які нашивалися на бушлати, шапки і спідниці. Чекаючи, доки їй видадуть номер, Софія подумала: "Якщо мені випаде парне число, то повернусь на Батьківщину, якщо ж ні – загину". На диво, число їй випало парне – С-464.

Їхній бригадир Федір виявився земляком і до того старим товаришем Сониного двоюрідного брата. Знаючи про нелегку долю дівчини, мабуть, вирішив допомогти єдиним, чим міг – направив її на легшу роботу. Софія змалку часто хворіла ангіною, крім того, лікарі стверджували, що в неї вроджена вада серця. Табірний лікар підтвердив, що вона не пригодна до роботи в шахті. Тому дівчину залишили працювати на поверхні. Її завданням було подрібнювати вугілля, яке піднімали з надр землі. Та і це було занадто важко для тендітної дівчини. Федір відправив її і ще кількох дівчат у санітарну частину, де їх на два місяці звільнили від трудової повинності.

Однак незабаром дівчину знову залучили до роботи на шахті. Вона мусила навантажувати на риштак вугілля. Та з допомогою Федора Соню невдовзі знову перевели на поверхню.

Після смерті Сталіна була оголошена амністія. Софії пом'якшили вирок. У 1955 році п'ятирічний термін, який їй залишилося відбути, замінили на 6 місяців заслання.

Відбувши покарання, Софія працювала на різних посадах на Воркутинському міськпромкомбінаті. Тоді ж, у 1956-му, вона знайшла своє кохання, свого супутника життя.

У Горохові, куди незабаром переїхало молоде подружжя, 1957 року народилася донька Ольга, а в 1963 році – син. Згодом діти виросли, здобули освіту, створили власні сім’ї і нині радують батьків онуками.

У 1985 році Іванюки – Софія Іванівна і Йосип Миколайович – переїжджають до Луцька, де проживають і донині. У березні 1992 року прокуратурою Волинської області Софію Іванівну було реабілітовано.

У 1999 році за мужність і стійкість у лавах ОУН і УПА та у неволі, за активну участь у розбудові Української самостійної держави Братство вояків ОУН і УПА нагородило Софію Іванюк грамотою на честь святкування 57-ї річниці створення Української повстанської армії.

На стінах будинку Іванюків висять рушники: усі вони вишиті золотими руками пані Софії. Ці рушники заворожують візерунками і дивують написами. Дивують не тому, що надто чудернацькі, ні! Виникає лише одне запитання: як ця сім’я в роки тоталітаризму не побоялася зберігати цей неприхований виклик радянській ідеології. Особливо впадає у вічі герб “Боже, Україну спаси!” (1937 р.), на якому справа зображений наддніпрянський Архангел, зліва – західноукраїнський Лев, а об’єднує їх корона Данила Галицького. На іншому рушнику напис: “Борітеся – поборете” (1939 р.), а в центрі – портрет Т. Г. Шевченка...

“Нелегко сьогодні прожити на таку мізерну пенсію, – каже Софія Іванівна, – здоров’я гіршає; дуже часто буває так сумно… Але коли озирнешся назад, згадаєш усе пережите і те, що частину свого життя віддала для народу, його свободи – і радіє серце, всміхаються вуста. Ні, недаремно страждала, недаремно трудилася, – було для чого, та й зараз є…”

Література

1. Документи та матеріали ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал.– 1995.– № 3.– С. 103.

2. Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал.– 1990.– № 10.

3. Винниченко І. Примусове переселення та депортації населення України в 1920–1950-х роках / І. Винниченко // Зона.– 1994.– № 7.– С. 38.

4. Білас І. Г. Репресивно-каральна система…– Кн. 1.– С. 263–264.

Сергій ЛИС

НА ГУЛАГІВСЬКИХ МОРОЗАХ – УКРАЇНСЬКИЙ ЦВІТ

Юрко Патута, Євген Хринюк, Олександр Сосіцький – студенти Луцького педагогічного училища. Заарештовані (неповнолітніми) 13 березня 1945 р. органами НКВС. Звинувачувались в антирадянській націоналістичній діяльності. Активні учасники Шевченківських вечорів, члени Народно-визвольної революційної організації. Військовим трибуналом військ НКВС засуджені 28 квітня 1945 р. на 10 р. ВТТ. Покарання відбували в Іркутській та Кемеровській областях, Архангельську.

Кажуть, що нашому народові зараз дуже бракує мудрої, національно свідомої еліти, яка впевнено повела б його дорогою найменших втрат і найбільших демократичних здобутків. Мабуть, це справді так. Але щоб зрозуміти, чому так, помандруймо трохи назад у часі – дорогою нашого національного болю, наших великих втрат до північних просторів Росії: там, у вічних снігах, сліди тієї еліти, той опалий цвіт нації, обірваний холодними вітрами радянської тоталітарної системи, сталінсько-беріївської епохи.

Кажуть, що ми, українці, стали якимись надто приземленими, супертерплячими, забули про ті волелюбні крила, які мали наші славні попередники. Можливо, і це так. Але, щоб зрозуміти, чому так, полетімо на крилах пам’яті над Колимою, Магаданом, Архангельськом, Інтою, Воркутою, Іркутськом... Там, під білими снігами, чужа земля всіяна кістками української гордості і надії.

Кажуть, що у національно-визвольній боротьбі українського народу брали участь лише представники старшого покоління. Молоді нібито було байдуже до національної ідеї, вона легко пристосувалася до комсомольських зборів та партійних настанов. Неправда! Молоді ніколи не було байдуже, якою стане доля України. Зробімо один екскурс в історію – на шість десятків років назад.

9 березня 1945 року. Шевченківський вечір у Луцькому педагогічному училищі. Зал переповнений – жодного вільного місця. Студенти стоять біля дверей, попід стінами. Юрко Патута читає "Розриту могилу" Кобзаря. Високий і ставний, як на свої шістнадцять років, запальний і відважний, він декламує так гаряче і щиро, так пристрасно і піднесено, що все студентство підхоплюється і слухає його стоячи. Юрка не відпускають зі сцени. Він читає ще раз. А тоді – ще раз. Почуття високого патріотизму переповнює зал. У цій атмосфері не по собі стає енкаведистам, якими нашпиговане приміщення. Але вони прислухаються до слів, приглядаються до облич, занотовують.

Пройде лише чотири дні, і п'ятьох найактивніших організаторів вечора заарештують. За традицією радянських спецслужб їх заберуть посеред ночі, не дозволивши навіть попрощатися з рідними. Їх повезуть у слідчий ізолятор. 28 квітня їх судитиме військовий трибунал. "За участие в контрреволюционной организации "НОРО" п'ятнадцятирічні Женя Хринюк і Сашко Рудницький та шістнадцятирічний Юрко Патута отримають по десять років таборів, шістнадцятирічному Олександру Сосіцькому та дев'ятнадцятирічній Ангеліні Петрощук буде присуджено по п'ятнадцять років каторги.

Ця молодіжна група була не єдиною, яку засудили за участь у національно-визвольній боротьбі. Проводилися арешти і в Камінь-Каширському педагогічному училищі, і в Луцькій середній школі № 3, і в Лукові, і в Турійську. Та й у Луцькому педучилищі ця п'ятірка була тільки першою, але не останньою – забирали хлопців та дівчат і пізніше.

Основою для написання цього нарису стали спогади рідних Юрія Патути та Євгена Хринюка і єдиного учасника тих подій – Олександра Сосіцького.

Ангеліна Петрощук мешкає зараз у місті Кременець Тернопільської області. Олександра Рудницького, Юрія Патути і Євгена Хринюка вже немає серед живих. Олександр помер у таборі, де його й поховав Юрій Патута. Сам Юрко трагічно загинув у травні 1958 року – лише через два місяці після повернення до рідного Луцька. Євген помер у травні 1978 року у Києві.

1927 року, у Луцькій Хрестовоздвиженській церкві взяли шлюб молода учасниця хору цього храму, розумниця і красуня, єдина доня працьовитої родини Горошків Марія та майже на чотирнадцять років старший від неї працівник Луцького заводу сільськогосподарських машин, активіст Мстишинської "Просвіти" Филимон Патута. Наречений народився у Мстишині, встиг попрацювати на заводі у Києві, повоювати у війську УНР, а потім разом із залишками армії Петлюри, як і його земляк Мина Хринюк, він повернувся до Луцька. Матвій Горошко, батько Марії, вділив молодятам ділянку землі біля власного обійстя на вулиці Володимирській, на якій і виріс невдовзі будинок № 50. Він і досі стоїть там серед невеликого затишного саду. Живуть у ньому дві сестри – Галина та Віра Патути. Юрій Патута був їхнім старшим братом. Він народився через рік після того, як їхні батьки вінчалися у Хрестовоздвиженській церкві.

– Наша родина завжди була національно заангажованою, – згадує Галина Филимонівна. – Мама закінчила першу українську школу в Луцьку. За відмінні успіхи у навчанні її нагородили "Кобзарем" Тараса Шевченка. Ця книжка стала нашою сімейною реліквією. Це з неї Юрко вивчив "Розриту могилу" – вірш, який він прочитав на шевченківському вечорі у педучилищі. Цим "Кобзарем" ще не пройшлася радянська цензура, і тому брат читав "Розриту могилу" без купюр. Коли брата арештовували, то "заарештували" і наш "Кобзар". Але мама, наша м'яка, добра, терпляча і поступлива мама не поступилася ні на йоту у своєму прагненні повернути дорогу для неї і всієї нашої родини книгу. Вона оббивала пороги багатьох кабінетів, потратила багато часу, але повернула "Кобзар". Він і тепер з нами. Такою була мама. Але головним вихователем національної свідомості в сім'ї був тато. Йому ми передусім завдячуємо своїми поглядами, переконаннями, своєю безмежною відданістю Україні. Ми ввібрали цей дух українства з пелюшок. Весь батьків рід пізніше був залучений в ОУН і УПА. Тому доля Юрка невипадково склалася

саме так. Він не був юною жертвою радянської системи. Він був борцем проти цієї системи, свідомо йшов за свої переконання і ніколи не скаржився, абсолютно ніколи, на те, що так дорого довелося платити за свій вибір. Він був відважною людиною, гордою, дуже волелюбною, принциповою. Таких, як він, я дуже мало зустрічала у своєму житті.[1]

Юрко Патута починав навчатися у тій же школі, яку закінчила його мама. Тільки на той час цей навчальний заклад уже став польським. Вчився відмінно. У сім'ї Патут взагалі існував культ освіти, про те, щоб десь чогось недобрати з шкільної програми не могло бути і мови. Тому всі троє дітей завжди були відмінниками. Пізніше ця школа стала знову українською. Коли прийшли німці, то за короткий час закрили у Луцьку всі школи. Але навчання не припинялося. Юрко ходив на уроки в одну із єврейських хат, де збиралися учні і вчителі. Після війни він поступив до Луцького педагогічного училища – одразу на другий курс. Його найближчий друг, син батькового товариша по боротьбі у війську УНР Мини Хринюка – Женя, на рік молодший від Юрка, став першокурсником педучилища.

– Я була ще мала, але з уривків розмов розуміла, що хлопці не тільки уроки готують, а займаються чимось дуже серйозним і небезпечним, – продовжує свої спогади Галина Филимонівна. – Якийсь час у нас на квартирі жив Сашко Сосіцький, який також навчався у Луцькому педучилищі. Інколи хлопці кудись зникали, поверталися з таємничими виразами облич, ділові, енергійні. Вже пізніше я дізналася, що в Боголюбах був вишкіл для національно заангажованої молоді. Звідти доставлялась і література національного спрямування. У брата я бачила листи-звернення в армію – на них був зображений тризуб, бачила також листівки із національною символікою. А потім був незабутній Шевченківський вечір у педучилищі... Він пройшов 9-го березня. А 13-го прийшли за Юрком. Посеред ночі у наш будинок ввірвалися троє чи четверо чоловіків. Обшукали всі кімнати, перекидали всі книжки. Сказали Юркові збиратися. Як зараз бачу: стоїть він у рудуватому пальті, в штанах, які мама пошила йому перед цим із німецького мішка і пофарбувала під колір пальта... Обличчя суворе, спокійне. Хоч хто знав, що творилося у ті хвилини в його душі... Мама дала йому свій шарфик, м'який такий, теплий… Заплакала. Батько не зронив ні сльози, хоч обличчя його перемінилося... Юрко був його гордістю, надією, продовженням себе самого. І ось його повели. І ця чорна березнева ніч переламала навпіл все наше життя, всі наші долі. Все-все пішло по-іншому. Щоденні походи до воріт НКВС. Багатогодинні вистоювання біля вікна цієї страшної організації, щоб ще раз спробувати передати вузлик з їжею. І повернення з усім назад – і з вузликом, і зі сльозами. І страшна невідомість. І безконечне перепитування через кого тільки можна було, щоб дізнатися хоч словечко – що з Юрком, як він там, чи хоча б живий.[2]

28 квітня п'ятьох студентів Луцького педучилища, організаторів Шевченківського вечора, судив військовий трибунал. Юркові Патуті присудили десять років таборів. Після суду їх перевели до Луцької тюрми. Вони сиділи у тісній камері в очікуванні відправлення. Пізніше Євген Хринюк покаже сестрам Юрка віконечко тієї камери, у якій провів два тижні з Юрком. Воно виходить на річку Стир. Вони дивилися через нього на рідну річку, у водах якої так любили плавати ще хлопчаками, і мріяли стати вільними, як течія Стиру. Їх вивезли з Луцька 12 травня.

– Пам'ятаю, що хтось прибіг до нас і закричав ще від дороги: "Юрка повели на вокзал!!!" Бідні мої тато і мама. Як вони зірвалися в чому були! Як вони бігли! За двадцять хвилин з Володимирської добігли до вокзалу, – розповідає Галина Филимонівна. – Їх так і не допустили до Юрка. Вони віддали конвоїру останні триста рублів, які тільки й встигли захопити з дому. Благали того конвоїра обов'язково передати гроші Юркові. Він обіцяв... Бідні, наївні, добрі мої батьки... Ніколи Юрко не побачив тих грошей. Спочатку його відправили на відбудову Києва. Звідти – до Архангельська, де він пробув до 1949 року. А тоді, після загального повстання політв'язнів, його переслали у Братський, а потім у Тайшетський табори в Іркутській області. Це були табори суворого режиму.[3]

З Іркутська Юрко Патута повернувся до рідних. Але не до Луцька, а в Кисельовськ Кемеровської області, куди через два роки після його арешту була вислана вся сім'я. Він ніколи не розповідав про табірне життя. Навіть листи, які надсилав звідти, знищив. Адже, як зізнався він, у тих листах не можна було написати правди і хоча б натякнути на жах, що випав на долю політичних в'язнів, бо кожен лист

підлягав тюремній цензурі. Тож писав він їх тільки для того, щоб подати звістку, що живий, і дізнатися, чи живі мама, тато, сестри. Ночами він страшенно кричав, зривався. Від того крику прокидалася вся родина, яка все розуміла і не хотіла ворушити біль у Юрковому серці своїм розпитуванням. Розповідав він тільки про те, що вижили хлопці в страшних умовах таборів завдяки підтримці старших людей, земляків, які взяли їх під свою опіку. Слабшим фізично навіть це не допомогло. Кволий, худенький Сашко Рудницький, який ріс без матері і не відзначався здоров'ям ще на волі, так і не зміг вижити в тих нелюдських умовах. А ще якось проговорився Юрко, як потрапив до "кам'яного мішка": його хотіли завербувати стукачем, і він не стримався – схопив на столі в кабінеті тяжку чорнильницю і запустив нею у вербувальника-тюремника. Гарячий експресивний характер Юрія Патути не могли остудити ні холодні іркутські вітри, ні покарання, ні навіть "кам'яний мішок", що вважався найстрашнішим з них: в'язня вкидали у яму, видовбану в камені, і залишали без їжі, без одягу і без надії на те, що йому колись вдасться звідти вибратися.

Табори були ще й університетами життя – там в'язні здобували освіту (якщо вони цього хотіли), читали літературу, якої не могли читати навіть удома. Після прибуття до Кисельовська Юрко легко поступив до металургійного технікуму. Закінчив його з відзнакою. Пропонували роботу в Новосибірську. Але Юрко рвався додому, до Луцька, куди у 1957 році виїхали батьки та молодша сестричка (старша, Галина, навчалася у Сталінському педінституті і мала повернутися на Волинь після отримання диплома).

17 березня 1958 року, через тринадцять років тяжкої розлуки, Юрій Патута повернувся до рідного Луцька. Дорогою додому встиг поступити до Одеського політехнічного інституту. Батько був на сьомому небі від щастя, коли про це дізнався. Справа в тому, що Филимон Патута був майстровитим чоловіком і дуже тягнувся до техніки, але йому завжди бракувало освіти для того, щоб бути з технікою на "ти". Тому для нього інженер був втіленням інтелігентності, найбільшого таланту, прогресу. А тут син повернувся через стільки років та ще й студентом технічного вузу, через кілька літ стане інженером.

Влаштувався Юрко на роботу на підстанції, що була на березі Стиру. Повертався з роботи пригнічений і насторожений, говорив, що за ним постійно стежать, кожен його крок контролюють. Хотів шукати іншу роботу. Не встиг.

Це сталося 26 травня того самого року, лише через два місяці після його повернення до Луцька. Під час обідньої перерви Юрко вирішив поплавати. Він дуже любив воду і був чудовим плавцем. Стрибнув у воду і вже не вийшов з неї сам – його дістали з переламаним хребтом. Як це могло статися, ніхто так і не зрозумів. За кілька днів його не стало. Трагедія була настільки страшною, що батька паралізувало, а мати надовго замкнулася в собі і не хотіла вірити, що її дитини, навколо якої оберталася вся гірка доля сім'ї і з якою були пов'язані найщасливіші мрії, вже немає серед живих. Пережити десять тяжких табірних років, повернутися до рідного дому і так загинути. Сестри і досі не вірять, що ця смерть була випадковою...

* * *

20 листопада 2004 року Євгену Хринюку виповнилося б сімдесят п'ять. Його не стало у травні 1978 року – рівно через двадцять літ після трагічної смерті його сусіда, найближчого друга, побратима і однодумця Юрія Патути. Скільки б ще фільмів створив талановитий кіномитець за цих двадцять років? Адже він пішов з життя в пору розквіту свого таланту, в пору великих планів і задумів. На вулиці Володимирській, у будинку 32, де Євген народився, живе його сестра Софія Минівна. Їхні батьки – чешка Анна із села Оличка Рівненської області та Мина Хринюк із Затурець. Батько закінчив духовну семінарію з правом учителювання – священиком він не міг бути, бо вийшов з простої селянської родини, а не з сім'ї священнослужителя (така тоді була вимога). Пройшов чимало доріг з військом УНР, а коли на Східній Україні запанувала радянська влада, як і Филимон Патута, разом з колишніми петлюрівськими вояками перебрався на Захід і оселився у Луцьку, неподалік від Патут. Коли у 1941-му до Луцька прийшли німці, в місті була створена українська управа. Мину Хринюка, людину шановану і патріотично настроєну, обрали одним із радників голови української управи. Але німці дуже швидко дали зрозуміти, що їм абсолютно не потрібні національні настрої завойованого народу. Українську

управу заарештували. Багато патріотів розстріляли. Робилося це часто за вказівкою поляків, які також не терпіли українського духу. Була кинута до Луцької тюрми вся родина Хринюків, крім найстаршого сина Миколи (його просто не було на той час вдома). Згодом Анну і Женю відпустили. Софію і ще одинадцять дівчат визволив адміністратор УАПЦ владика Полікарп (Сікорський). Дівчатам, правда, не повернули документів – сказали прийти за ними наступного дня.

Той, хто пішов наступного дня за паспортами, додому вже не повернувся. Гітлерівці схопили довірливих і відправили до Німеччини. Софія за документами не пішла і таким чином врятувалася. А батька незабаром перевели до табору у Шубкові Рівненської області. Звідти він уже не подав жодної звістки. Скоріше за все, його розстріляли у Шубкові. А, можливо, відправили далі і знищили в іншому місці. Женя дуже тяжко пережив батькову смерть. Тато був для нього і другом, і наставником, і однодумцем. У літні вечори вони любили дивитися в небо і говорити про зорі. Батько навіть пророчив синові долю астронома. Зимовими вечорами Женя любив слухати татові розповіді про Запорізьку Січ, про славне козацтво, про бій під Берестечком, про батькову участь у війську Петлюри. Так що і він, як і Юрко Патута, зростав в атмосфері щирого українства, любові до своєї рідної землі.

Женя був дуже добрим і мрійливим хлопчиком. Мав здібності до математики, читав багато художньої літератури. Йому було тільки п’ятнадцять, коли його арештували енкаведисти. Софія Минівна так згадує про ту страшну ніч:

– Тієї ночі була така холодна хляпа... То падав сніг, то стукотів у шибки дощ. Було холодно, і ми всі тулилися в одній кімнаті – мама, я і Женя. Вони приїхали, провели обшук, забрали Женю. Ми з мамою вибігли слідом, але нам не дозволили йти за братом. “Вєрнітесь!” – закричав один із енкаведистів і штовхнув нас до хати. Потім носили йому передачі, але жодна з них до нього не потрапила. Таким, як він, не передавали. Вже потім ми дізналися, що ті харчі потрапляли до мого двоюрідного брата – у нього також прізвище Хринюк і він також був заарештований.[4]

Через багато років Софія Минівна дізналася про те, як знущалися над Женею у ті місяці, коли вона з мамою ходила під ворітьми НКВС. Його садили під стіл. З чотирьох боків столу сідали енкаведисти і били ногами беззахисного хлопця. В груди, в голову, в живіт... А ще його били палицями по карку. Аж після повернення з табору Євген описав усі ці свої муки у щоденнику. Але Софія Минівна каже, що до цього часу так і не змогла прочитати весь той щоденник. Прочитала лише кілька сторінок. А далі не вистачає сил – починає нестерпно боліти серце. Женю засудили на десять років табірного ув’язнення. Але оскільки на час винесення вироку йому було лише п’ятнадпять років, то його разом із Сашком Рудницьким спочатку відправили в Одеську колонію. У Софії Минівни зберігається цікаве фото: гурт підлітків в арештантських робах і з бандурами в руках, між ними – Женя. Колоністів, виявляється, навіть возили на якийсь огляд у Київ. Там хтось і зробив той знімок. Коли хлопцеві виповнилося шістнадцять, його шлях проліг з Одеси до Інти, а звідти – до Воркути.

Табір у Воркуті став для допитливого волинського хлопця справжнім пеклом і водночас найсерйознішою школою. Там він познайомився із відомим кінорежисером і сценаристом, лауреатом Державної премії СРСР Олексієм Каплером. Митець потрапив до місць віддалених не через політичні переконання, а через... кохання. Так, він закохався у доньку Сталіна – Світлану. Світлана відповіла йому взаємністю. А розгніваний батько всіх народів поспішив перешкодити цьому коханню. Так піднятий на хвилю слави Каплер упав на мерзлу воркутинську землю. Йому дозволено було отримувати посилки з продуктами, книги. Всім цим він і ділився із Женею, якого полюбив за розум і привітність. Олексій Якович дав Жені ґрунтовну мистецьку освіту. Завдяки йому юний в’язень вивчив античну літературу, історію культури, отримав знання з кінодраматургії, режисури.

У 1954 році Женя звільнився з табору і поїхав до сестри у Кисельовськ. Північне містечко не сподобалося йому – хотілося додому. Незважаючи на заборону, він їде до Луцька. Батьківський будинок був заселений кадебістами. Він поселився у подруги сестри. Але його швидко розшукали і наказали негайно їхати до Кисельовська. Там Женя з відзнакою закінчив будівельний технікум. А 1958 року знову їде до Луцька, якийсь час працював на будівництві Гнідавського цукрового завод. Але мрія, зароджена

у Воркуті, на уроках Олексія Каплера, не полишає його. Він їде складати екзамени до Всесоюзного державного інституту кіно. Москва не ризикнула прийняти Євгена Хринюка, хоч він і блискуче склав іспити. Наступного року він знову їде до Москви. І з другого заходу стає студентом сценарного факультету ВДІКу. Щоб брат міг навчатися, Соня продала половину батьківського будинку.

Після закінчення ВДІКу (також з відзнакою) Євген Хринюк працював на Одеській кіностудії, потім у Києві на кіностудії імені Олександра Довженка. Створив десяток документальних і три художніх кінострічки. За художній фільм "Адреса вашого дому" був висунутий на здобуття Державної премії імені Тараса Шевченка в галузі кіномистецтва. Премії йому, звичайно ж, не дали. Ще більшу славу приніс Євгену Хринюку фільм "Анна і Командор", у якому зіграли чудові актори Аліса Фрейндліх, Інокентій Смоктуновський та Василь Лановий. Фільм йшов одночасно у тридцяти восьми столичних кінотеатрах і всі зали були заповнені. А критика в цей час нападала на талановитого режисера і сценариста за те, що він зняв фільм про якісь там психологічні колізії, а не про будівництво соціалістичної Батьківщини.[5]

Євген Хринюк розумів, що критика ця упереджена і несправедлива. Розумів і те, що йому ніколи не простять, не забудуть минулого. Працювати з таким відчуттям було дуже непросто. Але він хотів творити і творити. Заповітною мрією було зняти фільм про Тараса Шевченка. Як згадує Леонід Череватенко у журналі "Новини кіноекрану", навіть перед самою смертю Євген Хринюк шептав: "Шевченко... Шевченко..." Він хотів зобразити Кобзаря після його повернення із заслання, під час зустрічі з Україною.[6] І мабуть, цей задум був не випадковий. Напевне Євген Хринюк хотів передати і свої почуття після повернення із заслання в Україну. Адже він добре розумів, що творилося в душі Великого Кобзаря, коли той після довгої розлуки ступав на землю, про яку стільки мріяв на каторзі.

Задуму кіномитця не судилося здійснитися. У березні 1978 року в одному з інтерв'ю він ще розповідав, що почав роботу над сценарієм за романом Юрія Мушкетика "Біла тінь", ділився планами про роботу над новим фільмом. А у травні його не стало.

Похований Євген Хринюк у Києві, на Байковому цвинтарі.

* * *

Олександр Сосіцький народився 9 грудня 1928 року у селі Вербаїв Луцького району в простій селянській родині. 12 липня 1943 року село було повністю спалене німцями. Сосіцькі перебралися у Новостав, де мешкала Сашкова тітка. У 1945 році Олександр став студентом Луцького педагогічного училища. По приїзді до Луцька деякий час жив на квартирі у Патут. Тоді й подружився з Юрком Патутою та його сусідом Женею Хринюком. Разом з ним приїхав до Луцька і його односельчанин Сашко Рудницький. Так зав'язалася дружба цих чотирьох хлопців, до яких у педучилищі приєдналася галичанка Ліна Петрощук.

Від Патут Олександр Сосіцький перебрався в гуртожиток, де також гуртував навколо себе національно свідому молодь. Він був районовим ОУН і єдиний з усієї п'ятірки мав безпосередній зв'язок з підпіллям.

– Основні сили національно-визвольного руху перебували в селах, – згадував Олександр Васильович. – Там не було такого жорсткого контролю, як у місті. Конспірація була сувора. Я зустрічався лише з Адамом Левчуком. На жаль, цей хлопець загинув, як і більшість наших товаришів по боротьбі. Коли судили нашу п'ятірку з педучилища, то вирок нам виносили на підставі того, що ми належали до "контрреволюционной организании "НОРО". "НОРО" – це російська абревіатура. Ми належали до Народно-визвольної революційної організації. Вона була створена не нами, існувала й до того. По суті, це була одна з гілок ОУН, яка потім увійшла до головної організації.

Діяльність наша полягала у читанні та розповсюдженні забороненої літератури націоналістичного спрямування. За нами стежили давно. Нас навіть пробували перетягти на свій бік, завербувати. Енкадебіст Федорцов (нами займалося НКДБ), наприклад, довго і наполегливо агітував мене вступати до військового училища. Чомусь самі енкадебісти ходили з погонами летунів. На шевченківському вечорі ми просто особливо "засвітилися" – всі п'ятеро брали активну участь у підготовці і проведенні того незвичайного свята.

Нас забрали вночі – з 13 на 14 березня. Судив військовий трибунал 28 квітня. Суд був коротким, мені і Ліні дали по п'ятнадцять літ каторги. Мені зарахувалося те, що був районовим, а в Ліниному минулому (вона була на три роки старшою від мене) також розкопали причетність до ОУН у селі, де вона народилася. Моєму односельцеві Сашкові Рудницькому, Юркові Патуті та Жені Хринюку присудили по десять років у таборах.

З рідного Луцька мене відправили 12 травня 1945 року. Їхали ми до Дніпропетровська, а там ешелон переформували – і далі, аж на Далекий Схід. Добиралися дуже довго, здавалося, що дорозі і нашим стражданням у набитих, як бочки з оселедцями, вагонах не буде кінця. Справа в тому, що якраз у той час тяглися до Японії військові ешелони. Їм, звичайно ж, давали "зелене світло". Коли треба було пропустити військовий потяг, нас заганяли у тупик. Так було багато разів.

Доставили нас у бухту Находка. Загнали у табір, де були кримінальні злочинці. Важко передати ті знущання, які нам довелося терпіти від убивць-маніяків, грабіжників... Вони ненавиділи політичних, грабували нас, калічили, убивали. Для охорони це було свого роду розвагою. Потім нас перевели у табір, де кримінальних злочинців було менше. Але там почалися інші муки. Спочатку, у той період, коли ще тривала війна, у таборі було американське постачання: якісь консерви, сухарі, галети, одяг. Ми, наприклад, усі ходили у робах з джинсу (досі терпіти не можу джинсового одягу). А коли війна закінчилася, нас почали годувати суто совєтськими харчами. Харчі ці були жахливі: глевкий хліб з каштанів й іржава риба. Дуже багато людей загинуло від такої їжі. Особливо не сприймали її естонці. Високі, сильні, красиві хлопці вмирали один за одним.

Всі роки моєї неволі пройшли на Колимі. Я добував золото, уранову руду, олово. Тоді ця територія, на якій використовували працю каторжан, називалася "Дальстрой". Писали про ударні будови, про виконання і перевиконання планів... План був один – витиснути із невільників всі сили до останньої краплі, винищити побільше їх самих, щоб залишилися тільки ті, хто не виступає проти радянських порядків. Табір наш був справді інтернаціональним. Найбільший відсоток у ньому становили українці, тоді – естонці, латиші, литовці, росіяни, молдавани. Ходили у робах з коричневими латками – на спині, вище коліна і над лобом на арештантській шапочці. На латках – наші номери. Мій номер був "Е-571".

Олександр Сосіцький написав книгу спогадів "Дні і ночі колимські". Цей рукопис лежить уже багато років.[7]

Вижити справді було дуже важко. Навіть ретельно дотримуючись усіх вимог і забаганок наглядачів. Скажімо, у табірному режимі зазначалося: "Крок вліво, крок вправо вважається втечею і карається розстрілом". В'язні намагалися не робити навіть півкроку вбік. І все ж... Ось який вражаючий епізод описує Олександр Васильович. Молодий в'язень Матвійчук відійшов по нужді у призначене для цього місце. Раптом пролунав постріл. Куля прошила хлопцеві спину, і він упав на мерзлу землю. Але ж не було жодного порушення, жодного кроку вліво або вправо? Наглядач висмикнув кілок із табличкою "Заборонена зона" і переставив його на три кроки вбік. "Спробуйте доказати, що він не порушив вимогу і не відійшов на недозволену територію?"– зареготав убивця. Доказати і справді не можна було. Неподалік від убитого хлопця ридав у відчаї його батько, який відбував на Колимі каторгу разом із сином. Наглядач цинічно скривив губи: "Масква слєзам не вєріт...". За таким сценарієм розстрілювали багатьох.

Є у спогадах Олександра Сосіцького і вражаюча розповідь про втечу дванадцяти сміливців із четвертої зони табору. Втеча була нечуваним у цих краях викликом системі ГУЛАГУ. З цього приводу відбулася спеціальна нарада аж у Москві. Втікачі дали справжній бій ненависним енкаведистам. Восьмеро з них загинуло в цьому бою, лише на кілька годин відчувши таку жадану волю. Один пропав безвісти. А троє після показового суду отримали ще по 25 років каторги. Характерно, що більшість із тих втікачів-відчайдухів були із Західної України, троє – з Волинської області: Дмитро Клюка та Михайло Яцкевич з Ковельського району, Феодосій Пуць – із села Городище Луцького району. Всі троє були вояками УПА.

З табору Олександр Сосіцький у жовтні 1954 року поїхав у Кисельовськ, де мешкали рідні. Як і Євген Хринюк, закінчив будівельний технікум. До Луцька повернувся у 1960 році. Разом з роботою на

комбінаті “Волиньпромбуд” поєднував навчання на заочному відділенні будівельного факультету Рівненського інституту інженерів водного господарства. Як зазначив у розмові Олександр Васильович, розумів, що вища освіта нічого йому не додасть, бо кар’єру зробити йому не дозволяли, але пішов вчитися із принципу. Найвища посада, яку обіймав у комбінаті, виконуючий обов’язки інженера. Мав дружину, доньку, сина. Сина він назвав на честь Юрка Патути – Юрком. З перших днів перемін у суспільстві, ще задовго до проголошення України незалежною державою, брав участь у патріотичних акціях. До жодної з партій не належав. Поновився в ОУН і вважав себе членом цієї організації. Нині покійний, помер у 2007 році.

* * *

– Я хотіла б, щоб хтось обов’язково написав книгу про тих матерів, сестер, дружин, які з усіх кінців Волині йшли до воріт НКВС, до брами Луцької тюрми, стояли там годинами, днями, сподіваючись почути хоч якусь вісточку про своїх рідних, передати їм хоч маленький вузлик з продуктами, – сказала Галина Филимонівна Патута. – Наша вулиця Володимирська у 1945 році мала ще зовсім вузьку дорогу. Біля тієї дороги стояв наш будинок. А дорогою йшли і йшли люди з різних сіл і районів. Їхали в основному жінки. Поодинці. Сумні, босі, мовчазні. І ніколи не бачила, щоб хтось із кимось розмовляв. Мені здається, що вся наша печальна Волинь текла тією дорогою біля нашої хати і несла всеукраїнський біль. Серед тих жінок була наша мама, яка побивалася за Юрком.

Але то були тільки квіточки. Гіркі ягоди жорстокості, людиноненависницької системи дозріли у 1947 році, коли тисячі волинських родин, у наглухо забитих товарняках, повезли з рідної землі на край світу, у страшні холоди і поневіряння.

– До нас постукали десь близько п’ятої години ранку сімнадцятого вересня, – згадує Галина Филимонівна. – Зайшли до хати, наказали одягатися. Ми одяглися і сиділи. Вони проводили обшук. У нижній шухляді шафи лежали листівки, які я переписувала – у мене був гарний почерк і старші дівчата доручали мені цю роботу. На той час у нас була своя підпільна група, у якій я була наймолодшою. Якби ці листівки знайшли, то судили б не мене, дванадцятирічну, а тата. Я встигла частину винести до Валі Смаль, яка квартирувала у нас в другій половині хати. Те, що не встигла, заховала під сорочину. Так і їхала потім з листівками, і викинула їх аж десь в Росії. Коли б не сусіди, ми поїхали б голі, босі і без продуктів. Хтось приніс банку з олією, мама Віктора Пенька, викладача Волинського університету, принесла борошно, яке тато залишав у них. Так ми і поїхали. У теплушках не було де сісти. Весь час стояли у битком набитому товарняку. Татові було дуже погано.[8]

Якщо Патутам вдалося взяти якісь продукти, то Анну і Соню Хринюків вигнали з дому без нічого. Якби не полька, яка ділилася з ними поцвілими сухарями (вона везла їх цілий мішок), вони б не доїхали до кінцевої станції.

Родини Патут, Хринюків, Сосіцьких були виселені у Кисельовськ Кемеровської області. Їм готувалася ще гірша доля, але в останню мить заслання було замінене на виселення із спецпоселенням.

Поселили їх у Кисельовську в підвал овочесховища, де стіни були покриті памороззю і затягнуті павутиною. Майже кожного вечора двері підвалу відчинялися і разом з холодом вривався голос чоловіка, шо стояв у дверній рамі, одягнутий у кожух, взутий у валянки, із затиснутим у руці пістолетом.

– Бандеры, я вас всех перестреляю, как собак, – горланив він.

У відповідь – лише мовчання. Мовчанням відповідали і на те, як з криками “бандеры, вон!” їх викидали з довжелезних черг за хлібом. Якось у такій черзі Марії Патуті травмували грудну клітку. А Галину постійно били по голові у школі, де окрик “бандеровка” вона чула по десять разів на день.

– Тільки наше безмежне українське терпіння допомогло нам вижити у тих жахливих умовах, – говорить Галина Филимонівна. – Якби ми не мовчали, нас би просто знищили.

І все ж Галина на “відмінно” закінчила школу. З величезними труднощами добилася права на вступ до педагогічного інституту. Річ у тім, що вуз був у Сталінську, а виселеним не дозволяли виїжджати за межі Кисельовська. Галина посилала листи в усі інстанції, навіть у Москву, благаючи дати їй можливість вчитися. Заступилися за свою найкращу ученицю дві вчительки з Кисельовської школи. І вона

таки стала студенткою. Після закінчення педінституту одразу ж повернулася на Волинь. Вчителювала на Поліссі, потім працювала у Луцьку. Член Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка, член Союзу українок, постійна учасниця всіх заходів національно-патріотичного спрямування. Віра Патута закінчила Московський архівний вуз, працювала у Луцьку в обласному архіві.

Соня Хринюк працювала у Кисельовську на шахті. У 1951 році поховала на чужині маму. Там же вийшла заміж за галичанина Володимира Саленича. Живуть у Луцьку в рідній батьківській хаті Хринюків. На чужій землі, у Кисельовську помер дідусь Олександра Сосіцького. Батьки повернулися у рідне село.

Повернення на Волинь було тяжким. Їх ніхто тут не чекав і не хотів приймати. Будинки Патут і Хринюків були заселені кадебістами, які не хотіли їх звільняти. Филимон Патута першим почав боротьбу за родинне гніздо. Коли він приїхав до Луцька, то навіть не мав де переночувати. Їздив у Мстишин. І кожного ранку добирався до Луцька, ходив по владних кабінетах. Власне, він і не просив, а вимагав, тому що добився рішення Верховного Суду про повернення майна. Але в Луцьку змушений був потратити ще три місяці, щоб те рішення взяли до виконання. Зрештою 63-річний чоловік, змучений і стомлений, прийшов у КДБ і сказав: “Або розстріляйте мене, або виконуйте рішення Верховного Суду”.

Софії Хринюк довелося ходити по судах ще довше. Аж три роки воювала вона за те, щоб повернутися у рідний дім. І таки перемогла. Вона, як і її сусіди, не мислила себе на чужині. Залишивши у мерзлій землі Кисельовська своїх рідних, розтративши там свої молоді роки, вони, як поранені птахи, летіли додому, на Волинь.

Галина і Віра Патути розповідають, що мама їхня дуже хотіла дожити до незалежності України. Вона дожила до референдуму 1990 року, проголосувала за незалежність, прошептала: “Це і за тебе, Юро, віддаю свій голос, і за тебе, Филимоне” і після цього пішла на вічний спочинок.

Коли я виходив з будинку Патут, Галина Филимонівна сказала:

– Сергію, ніколи не зрадь України!

Ніколи не забуду, як вона це сказала...

Література

1. Гуменюк Н. Політ із путами на крилах / Н. Гуменюк // Віче.– 1999.– 14 жовт.
2. Крещук С. Прапор над реабілітованою хатою / С. Крещук // Волинь.– 1997.– 23 серп.
3. Олійник О. Творче кредо – любов до людей / О. Олійник // Радянська Волинь.– 1978.– 12 берез.
4. Соломонов М. Анна і Командор / М. Соломонов // Новини кіноекрану.– 1976.– січ.
5. Фрейндліх А. Євген Хринюк / А. Фрейндліх // Новини кіноекрану.– 1977.– берез.
6. Череватенко Л. Талант щедрості / Л. Череватенко // Новини кіноекрану.– 1978.– верес.

[1] Диктофонний запис розмови з Галиною Патутою.
[2] Там само.
[3] Там само.
[4] Диктофонний запис розмови з Софією Хринюк.
[5] Новини кіноекрану.– 1976.– січ.
[6] Новини кіноекрану.– 1978.– верес.
[7] Диктофонний запис розмови з Олександром Сосіцьким.
[8] Диктофонний запис розмови з Галиною Патутою.

Леонід ШУСТ

ЛЮДИНА І В'ЯЗЕНЬ

Юлій Миколайович Головацький народився 31 серпня 1926 р. в с. Боратин Луцького району. У 1942–1943 рр. навчався у Луцькій гімназії. З 1943 р. – член ОУН, організатор молодіжного центру ОУН(м) на Волині. У 1943 р. – учасник Легіону української самооборони. У 1944 р. призваний до Червоної армії. Заарештований 12 листопада 1945 р. в м. Борисоглєбську (Росія) та засуджений. У травні 1946 р. втік з місця ув'язнення, у 1946–1952 рр. був членом УПА. Засуджений на 25 р. заслання, покарання відбував на Уралі, в Мордовії. Помер у 2000 р., похований в с. Веселе Луцького району.

За роки незалежності України про репресованих українців написано багато життєписів, нарисів, опубліковано чимало їхніх спогадів та автобіографій. Написані вони відомими письменниками, літераторами, журналістами, а також і самими учасниками визвольних змагань та жертвами репресій, яким чудом вдалось уціліти, вижити в нелюдських умовах і донести до нас правду про ті дні. Ту правду, яку мають знати наступні покоління про ціну свободи, яку ми маємо, щоб віддати належне тим, хто боровся, страждав і помирав за неї, не перестаючи вірити в майбутнє України.

Перечитуючи ті спогади, гортаючи сторінки людських трагедій, не можу не написати про долю ще однієї людини, яка найкращі молоді роки провела в радянських тюрмах та таборах, але не зламалася духовно, зберегла любов до України і стала відомим літератором.

Людина ця – Юлій Головацький. Народився він 31 серпня 1926 року на Волині, у селі Боратин (тоді Торчинського району). Батько його, Микола Головацький – звичайний хлібороб, за польської та німецької окупацій став головою кооперативу на пайових основах. Його долю, як і долю сина, також понівечила нещадна радянська репресивно-каральна машина: арештували його лише за те, що вийшов з колгоспу. А вийшов він тому, що колгосп відмовив у наданні коней для того, щоб підвозити взимку дітей до Торчинської школи. Услід за ним з колгоспу вийшли ще близько ста сімей. Реакція влади була миттєвою: Миколі Головацькому відразу "пришили" справу про ініціювання розвалу колгоспу і присудили 10 років заслання.

Сам Юлій спочатку закінчив 7 класів Торчинської середньої школи, потім вступив до Луцької української гімназії, де навчався у 1941–1942 роках, під час німецької окупації.

Значний вплив на формування світогляду молодого хлопця зробив Михайло Савур-Ципрянович. При гетьмані Скоропадському він служив полковником, був близький до гетьманського двору. Саме він у 1931 році перевіз прах В'ячеслава Липинського в Затурці, на його батьківщину. Коли Савур-Ципрянович мешкав на квартирі у сім'ї Головацьких у 1931–1939 роках, Юлій жадібно вбирав у себе знання з книг багатющої бібліотеки, яку гість привіз із собою. Йому тоді стали особливо близькими та зрозумілими політичні погляди В'ячеслава Липинського, який був прихильником конституційно-монархічної форми правління і вважав, що гетьманська влада є найоптимальнішою для України.

Напевно, закономірним є те, що в 1943 році Юлій Головацький примкнув до Організації українських націоналістів (ОУН), яка тримала вірність своєму старому вождеві Андрію Мельнику. Головацький очолив молодіжний центр ОУН(м) на Волині. У 1943 році він вступив також і до Легіону української самооборони.

Діяльність цих організацій відбувалась у суворій конспірації, у підпіллі, де кожний мав свій псевдонім. У Головацького їх було кілька: *Українець, Оріанець*, *Савур*. Останнім псевдонімом він користувався найдовше. З 1943 року починається активне підпільне життя *Савура*.

ОУН(м), до якої примкнув Головацький, була проти збройної боротьби з німцями, вважаючи це шкідливим для українського населення. Адже після відходу у 1942 році українського національного руху в ліси, пустоту, що утворилася, спритно заповнили різні антиукраїнські елементи як з місцевих, так і з приїжджих поляків. Уся влада в селах і містечках належала польській та пропольській адміністрації, яка так само, як у часи "пацифікації", творила жорстокі розправи над

українським цивільним населенням, прикриваючись німецькою службою. Підпільна польська Армія крайова, здійснюючи диверсії та вбивства німців, видавала ці дії за справу рук українського населення, а німці безпощадно розправлялися з ним. У цей кривавий час волинська мережа ОУН(м) вирішила піти на переговори з німецькою окупаційною владою. Основною метою переговорів було припинення переслідувань українського населення. Вони відбулись у 1943 році в селі Милуші, а Юлій Головацький брав у них участь як перекладач. Юлій Миколайович вважає, що після того німці дещо зменшили репресії проти українців і випустили з тюрем близько двох тисяч підпільників.

У 1944 році, після приходу на Волинь радянських військ, Головацького забирають до Червоної армії. Служив він у 8-му шифрувальному відділенні, а війну закінчив у Німеччині, при штабі 6-ї Армії. Ще тоді, в армії, почалися його перші літературні спроби, які тривали аж до його арешту 12 листопада 1945 року в Борисоглєбську (Росія).

Судили його за статтями: 54 (інакодумство), 196 та 82, після чого направили у виправно-трудовий табір, який був розміщений в околицях Борисоглєбська. Такою була подяка фронтовикові, основна провина якого полягала в тому, що він, із юначою щирістю і простодушністю у своїх перших літературних творах описуючи хроніку воєнних подій, забув назвати ім'я Сталіна. Більше того – не згадав його жодного разу!

У травні 1946 року Юлій Головацький втік з місця ув'язнення і нелегально повернувся в Україну. Проживати вдома Головацький не міг, а тому пішов в оунівське підпілля, де боровся з новими окупантами та займався організаційною роботою. Підпільне життя продовжувалось з 1946 по 1952 рік, коли під час облави НКВС був схоплений в криївці.

Після того Юлія Миколайовича відправили до Луцька, де він перебував під слідством у внутрішній тюрмі КДБ. Судив його Волинський закритий обласний суд у спецсправах. Вирок винесли типовий, як для того часу: вища міра покарання – розстріл. Згодом замінена на 25 років заслання: молоді й ще сильні руки були потрібні для "будівництва соціалізму". Але те все було пізніше. Спочатку ж, після суду, його кинули у Луцьку загальну тюрму, де формувались етапи. Потім в'язнів перевезли до Києва, а далі – етапом на Урал, у Ныроблазькі табори Пермської області. Там він перебував у табірних пунктах: Солікамськ, Парма, Низва, Зарічне.

Останнім пунктом перебування Юлія Головацького було Зарічне.

Про каторжні роботи, які довелось пройти, Юлій Миколайович розповідає з болем і смутком у голосі, згадуючи нелюдські умови життя і втрачених друзів. В'язні працювали на лісоповалі по 15–16 годин на добу, в умовах постійного недоїдання та пронизливого холоду. За день кожен мусив зрізати примітивною ручною пилкою 4,5 кубометра лісу, а якщо хтось не справлявся – того кидали в ізолятор. При невиконанні норми впродовж трьох днів покарання ставали ще суворішими. Платою за тяжку працю був мізерний пайок, ударники отримували додатковий пайок: ложку каші. Наглядачі постійно знущались і били в'язнів. На виробництві робітники часто калічились, гинули. І коли в 1953 році помер Сталін, у мільйонів засланих, замучених людей з'явилась надія, що з приходом до влади Хрущова умови їх перебування поліпшаться. Та насправді вони змінилися мало. Тому у табірному пункті Зарічне у 1954 році почав визрівати акт непокори. Був створений комітет із шести в'язнів, куди входив і Юлій Головацький. Невдовзі комітет оголосив страйк, і в Зарічному ніхто не вийшов на роботу. Збройного повстання в'язні не починали, бо знали з досвіду інших концтаборів, як жорстоко розправлялись енкаведисти з усіма, хто намагався оборонити рештки потоптаної людської гідності: табір просто винищували. А тому страйк підняли під гаслом: "Да здравствует новое советское правительство, долой нечеловеческие сроки наказания!" Юлій Головацький був автором листа-звернення страйкарів до уряду.

В цьому листі йшлося, зокрема, про безкарну поведінку наглядачів та нелюдські умови утримання в'язнів. У зверненні містилося 20 листів-свідчень страйкарів, де висловлювалась надія на те, що нове партійне керівництво на чолі з Хрущовим полегшить страждання в'язнів, і обурення, чому нове керівництво не ліквідує табори – адже тисячі й тисячі в'язнів були покарані без вини. Ще страйкарі висловлювали протест проти того, що за всі роки існування СРСР не було оголошено жодної амністії для політв'язнів,

а їх родини піддавались переслідуванням. В'язні вимагали зустрічі з Хрущовим, та він, звичайно ж, не приїхав. Замість нього прибули генерал Ігнаров та представник ЦК КПРС Філіпов. На переговорах результатів досягнуто не було, тому що представники влади не могли нічого гарантувати. А на запитання про те, чи вийдуть вони коли-небудь на волю, Ігнаров відповів, що, можливо, не вийдуть ніколи.

Після закінчення страйку шістьох організаторів, у тому числі Юлія Головацького, судив табірний суд. Кожен з них отримав новий термін ув'язнення, і всіх їх розкидали по різних тюрмах з особливо суворим режимом. На цей раз Головацький отримав "ласкавий" один рік в Одеській тюрмі суворого режиму 1-го розряду. Умови перебування в Одеській тюрмі були жахливі: в'язні, одягнуті в смугасту одіж, змушені були носити дерев'яні черевики. Витонченість знущання наглядачів полягала в тому, що за тупання тих черевиків по підлозі належала кара – садили в карцер на кілька днів. Ходити ж тихо в такому "взутті" було практично неможливо. Карцер кожному був гарантований! В'язням заборонялось листування, користування газетами і літературою, передачі від рідних. На день видавався лише невеликий штрафний пайок. Надзвичайно важко переносив Юлій Миколайович, як і інші ув'язнені, цей строк. Від хронічного недоїдання він ослаб так, що не міг пересуватися самостійно, і, за тюремною термінологією, його зарахували в "доходяги", тобто просто списали з життя. Однак і серед адміністрації тюрми теж були люди, чиє серце ще не закам'яніло. І додому прийшло повідомлення такого змісту: "Сообщаем, что содержащийся в тюрьме № 1 г. Одессы, заключенный Головацкий Юлий Николаевич имеет разрешение только на получение денежного перевода: г. Одесса, ул. Люстдорфская дорога, 17, тюрьма УМВД, секретариат тюрьмы". Мати Юлія Миколайовича відразу надіслала позичені в селі гроші і тим самим врятувала синові життя.

Через рік, у 1955-му, ослабленого Юлія відправляють в інвалідний табір, який знаходився в селі Городище Рівненської області. У цьому таборі умови перебування були трохи легші. З особливим теплом згадує Юлій Миколайович друзів по нещастю, які сиділи разом з ним, зокрема полковника інженерних військ УНР Владиславовича, який відразу після прибуття Головацького в табір узяв його під свою опіку. Владиславович завідував внутрішньою електростанцією тюрми. Крім того, крутив фільми наглядачам. Освоївши біля нього потрібні технічні навики, Головацький зайняв місце Владиславовича, коли той звільнився. Табір був переповнений українською інтелігенцією, серед них були Лопушанський, письменник зі Львова, композитор Шевченко із Запоріжжя та багато інших, чиї імена загубились в тумані часу, та згадка про них змушує горіти очі Юлія Миколайовича.

Після інвалідного табору, де Головацький пробув близько року, його знову відправляють етапом на Київ, а звідти – у Мордовію, в Дубравлаг. Цей табір був справжньою тюрмою народів. Тут сиділи чехи, поляки, німці, іспанці, корейці та представники майже всіх народів СРСР. Ще за десятки кілометрів до самого табору навколишня територія була обнесена колючим дротом. На новому місці Юлій Миколайович працював на деревообробному комбінаті, займався виготовленням футлярів для радіоприймачів, які у сусідньому таборі виготовляли німці. Ще працював інструментальником у виробничій зоні, крутив кінофільми наглядачам. Під час свого перебування в Дубравлазі Головацький утримувався в БУРі (бараці посиленого режиму), оскільки після втечі в 1946 році кваліфікувався як "склонен к побегу". БУР був своєрідним табором у таборі. Він цілодобово перебував під перехресним прицілом автоматників зі спостережних пунктів. Вночі з БУРу не випускали, на вікнах були грубі решітки. Наближатись до нього іншим в'язням було суворо заборонено.

У Дубравлазі під час хрущовської "відлиги" було утворено школу для молоді. Призначалася вона переважно для дітей іспанських республіканців, які втікаючи від Фрáнко в соціалістичний рай, потрапили в його епіцентр – ГУЛАГ. У тій школі Ю. Головацький викладав англійську мову. І там він теж зустрів багато цікавих і талановитих людей: це й естонський письменник, і російський поет, полковник радянських військ Дорош, ректор Львівської консерваторії Барвінський та багато інших. З деякими з них він і досі листується.

У 1957 році, під час хрущовської "відлиги", справу Юлія Головацького переглянули і його звільнили. Дивно, але під час відбування ним покарання, проти родини репресивні заходи не проводились. Напевне, у НКВС щось наплутали.

Після повернення в Україну Юлій Миколайович оселився в Луцьку. Хотів продовжити навчання в медичному закладі, але не вийшло, і він пішов у будівельний технікум. Працював майстром, а потім у комунальній системі займався благоустроєм міста. Потім працював у журналі "Мальви", в історичному відділі. І зараз мешкає з дружиною в Луцьку, має двох дітей. Нагородив Бог і внуками. Важким і складним було його життя. Витерпів. Вистояв. Вижив. Невтомний трудівник, літературний доробок якого становить близько ста праць. Людина світлого розуму і гострої пам'яті. Щоб вислухати все, що ним пережито, треба прожити ще одне життя.

Ще живуть і слідчі, і прокурори, і судді, і наглядачі, які його судили, збиткувались над ним. Напевно, не один із них – в Україні. Напевно, тужать за колишніми "славними часами". Та в серці Юлія Миколайовича немає ненависті чи бажання помсти. Єдине, чого він і досі чекає, тепер уже від своєї держави – справедливості. Чи дочекається?

Література

1. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки (1918–1946 рр.) / О. Божко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.– 2001.– № 2 (17).– С. 300.

2. Баран В. К. Історія України 1945–1953 рр. / В. К. Баран.– Львів, 2005.

3. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.

Леся КОЛЯДА

ХАЙ ЖИТТЯ – ОДНЕ СТЕРНИСТЕ ПОЛЕ

Степанида Степанівна Бурко народилася 20 січня 1928 р. в с. Велимче Ратнівського району. Вивезена з сім'єю на 10 років до Сибіру – у м. Ленінськ-Кузнецьк Кемеровської області.

Що клясти тебе, моя недоле,
Не клену, не кляв, не проклену.
Хай життя – одне стерниste поле,
Але перейти – не помину…

В. Стус

Доле, як часто граєшся ти людським життям, даруючи йому то усмішку, то сльози, то біль, то розраду, то невимовну тугу, то радість душі. Якою ти буваєш немилосердною і непривабливою. І якою ніжною, доброю.

З'являєшся ти в різних іпостасях і моєму рідному народові. Народові, якому судилася нелегка твоя ноша.

За свою многостраждальну історію людство не зуміло витворити ні барв, ні слів, якими можна було б належно змалювати ті жахи, які коїлися на Україні в 1932–1933 роках. Люди вмирали сім'ями, селами, цілими регіонами. Вмирали на рідних обійстях і польових обніжках, вмирали по степових байраках і на засмічених, байдужих до їхнього страждання столичних проспектах. Незаперечним є факт, що в 1933-му був тяжко підрубаний генетичний корінь українського народу, що призвело до різкого знелюднення української землі.

А скільки людей загинуло у роки Великої Вітчизняної війни?.. У післявоєнний період?

Скільки цвіту нації було репресовано протягом 30–80 років XX століття? Замучено, закатовано безвинно. Скільки?

Навряд чи колись стане відома кількість жертв, бо, на жаль, померлі не встануть із могил і не повідають усієї правди.

Та ми поговоримо про живих. І у цьому нарисі розповімо вам про людину, доля якої також одягалась у різні барви, але найбільше серед них – темних, болючих, гірких. Про жінку, котру не обминули

сталінські репресії, людину, якій судилося втратити ногу на засланні, але яка ніколи не втрачала віри, надії в те, що життя буде кращим. То ж мова піде про Степаниду Степанівну Бурко.

* * *

Народилася Степанида Степанівна 20 січня 1928 року в селі Велимче Ратнівського району Волинської області в селянській родині. В сім'ї було десятеро дітей, проте шестеро померло. Залишилось четверо дівчаток, мати і батько.

Важко працювала з дитинства, оскільки хлопців не було, тому доводилось і орати, і косити, і дрова рубати… Дівчинці ще й тринадцяти не виповнилось, коли розпочалася війна. Було нелегко, а стало ще важче. Страшні роки голоду, холоду, розрухи залишили в серці дівчини болючі спомини. Доводилось ховатись в лісі, в ямах, де тільки можна. Часто голодували, бо хліба не було. Виганяли людей за річку, бо наближався фронт, тому доводилося жити і на возі, і під возом. У війну від тифу помирає єдиний годувальник – батько. Життя стало ще гіршим.

Та пройшов лихий час. І радісна звістка про перемогу вселила знову в душу Степаниди віру й надію на те, що все, про що мріялось, збудеться, здійсниться.

У листопаді 1946 року дівчина виходить заміж. У мріях ввижалися гарний будиночок, господарство, щебіт діточок. Але доля знову махнула чорним крилом.

Однієї осінньої ночі, тієї, яку ніколи не забуде ця жінка, ночі, яка забрала з собою усі надії і сподівання, хтось постукав у вікно.

Відкрили. Зайшло у хату четверо: двоє із свого ж таки села і двоє у військовій формі. Зачинили двері, нікого нікуди не пустили. Забрали усі документи і почали перепис господарства. А воно було чимале: хата, хліви, чотири корови, шість овець, двоє поросят, кури, жито, пшениця, картопля, овес, просо…

Коли почало світати, приїхали підводи і забрали усіх членів сім'ї лише в тому, в що були одягнені.

Так і полетіли цього осіннього дня разом з журавлиним ключем найкращі роки юності, роки романтики, роки, яких уже ніколи не повернути. Полетіли журавлики, тільки їхній тужливий крик і досі болючим щемом озивається у серці.

Спочатку привезли сім'ю в Ковель. А вже звідти вагоном-товарняком везли їх п'ятнадцять діб до самого Сибіру. Один раз на добу давали їсти. Звісно, якою була та їжа. Людей у вагонах було багато. Від недоїдання, знесилення вони помирали. Померлих забирали і ніхто з рідних не знав, куди їх дівали.

Нарешті прибули на місце, де вони – сім'я Бурків прожили десять років під постійним наглядом міліції – місто Ленінськ-Кузнецьк Кемеровської області.

Це Сибір. Край дрімучих лісів, сильних морозів, край, в якому судилося прожити тисячам ні в чому не винним людям.

Не раз на очах бриніли сльози, стискалося серце, рвалася з грудей душа, прагнучи полетіти в рідну Україну, де над ставками зеленіють верби, де так духмяно пахнуть жита і гречки, де веселить душу пісня солов'я.

Але треба було змиритися, бо прагнення жити було понад усе.

Поселили репресованих у бараках. У кожному по дванадцять сімей. Можна лише уявити, яким було це життя, коли в одній кімнаті, хоч і великій, проживало стільки людей.

Відразу ж наступного дня погнали на роботу. Оскільки у місті було дванадцять шахт, то найчастіше доводилось вантажити вугілля, перекидати його.

По два рази на місяць ходили в комендатуру відмічатися. І лише через два місяці після приїзду сім'я Бурків дізналася, за що їх вивезли.

Комендант зачитав, що сім'ю вивезено за те, що брат чоловіка Степаниди Степанівни був в УПА, у "бандерівцях", як їх тоді називали. І незважаючи на те, що чоловік Степаниди – Василь Степанович – в той час, коли брат був в УПА, воював на фронті, його звинуватили у злочині проти українського народу. Ось так сім'я, яка ні в чому не була винною, потрапила в одну з найвіддаленіших областей СРСР.

Згодом Степаниду Степанівну послали працювати на лісовий склад – різати ліс. П'ять надзвичайно тяжких років відпрацювала жінка там. Найгіршим було те, що не було чого їсти. Спочатку на добу

43 Зам. 5156

давали по 500 грамів хліба. Потім хліб видавався по картках. А трішки пізніше став продаватися вільно. У цей період жити було найважче. Було так, що сиділи тижнями без хліба. В чергах людей часто-густо душили на смерть, а стояти в них доводилось по два-три дні.

Але люди виживали. Жінка розповідає, що найчастіше варили капусту. Лише капуста і вода. Таким був наїдок. Святом було, коли у хаті була затірка з муки.

Та прийшла в сім'ю і радість. 1951 року народився первісток. Єдине, що могло звеселити душу, порадувати. Але життя – немилосердне. Незабаром хлопчик помирає, захворівши на запалення легень.

До страждань, яких доля й так не шкодувала цій сильній людині, додалося і ще одне. Додалося страждання, яке, здається, вже могло зовсім добити людину, морально її знищити, забрати ті іскорки радості і надії, які жевріли у серці. В 1952 році, коли жінці було лише 24 роки, на роботі трапився нещасний випадок – їй відрізало ногу вище коліна. Водночас перерізало і руку, хоча, на щастя, сухожилля залишилися неушкодженими. Півтори години лежала молода людина, стікаючи кров'ю, бо "швидка", яку викликали, спочатку поїхала по комісію, щоб встановити, хто винен у цій аварії.

(А винен був начальник лісового складу, який неправильно розміщував лісоматеріал. Колоди накотилися просто жінці під ноги і, якби не сітка на пилці, її б розрізало поздовж).

Коли жінку привезли в лікарню, то в її тілі залишилось лише 10 % крові. Степанида мала міцне серце, тому змогла вижити.

Лікарня. Попереду невідомість. Як же жити тепер? Ходити? Працювати? У думках весь час зринала маленька донечка, якій було лише два місяці. А двомісячне перебування в лікарні видалося довшим за роки.

Та ось і рідна сім'я (на той час їм уже дали невеличку кімнату в гуртожитку). Почалися дні розпачу, дні найбільшого болю. Степанида забувала, що у неї немає ноги, тому дуже часто падала. Чоловік, перенісши такий великий стрес, почав пити. І коли у маленької донечки стався вивих, жінка, яка ще не вміла добре ходити на кулях, змушена була йти три кілометри по коліна в снігу до лікаря. Нещасна мати, для якої здоров'я дитини було понад усе, долала ці найдовші у житті кілометри цілий день.

Але життя продовжувалося і треба було думати, як прогодувати сім'ю, бо дітей уже стало двоє. Степанида вишивала серветки, в'язала і продавала на ринку, старалася як могла, і з Божою допомогою сім'я вижила.

І лише щасливий випадок допоміг повернутися на рідну землю. А було це так. Одного разу Василь (чоловік Степаниди) багато випив і затіяв сварку з жінкою, що торгувала на ринку. Це побачили міліціонери і забрали його у відділок. Василь на свій захист почав кричати: "За що я воював? За що мене сюди вивезли?". Охоронці порядку, нічого не зрозумівши, відправили затриманого додому і сказали, щоб він проспався, а завтра прийшов і розповів усе, як було. Наступного дня чоловік розказав про те, як і за що їх було вивезено. Йому порадили відшукати документи, які підтверджують, що він був на фронті (а їх відібрали, коли родину вивозили). Документи знайшли у райцентрі – Ратно, прислали Буркам і сім'ю відпустили.

…Ось і рідний край, знайомий з дитинства до болю.

Радісно зустріли гостей рідні поля, ліси, озеро, та зовсім не так зустріла влада.

Спочатку жили у родичів, але потрібно було старатися на свою хатину. За все майно, яке у них забрали, коли вивозили, влада повернула 600 карбованців.

Підвалини закладали у чотирьох місцях, бо якщо комусь із жителів це не подобалось, влада виганяла в інше місце (це ж "бандери"). Гонили, як Марка по пеклу, поки поставили невеличку хатину. Поселилися в ній, коли ще не було підлоги, не було рам на вікнах, не було дверей. Топили піч і діти, яких уже було троє, сиділи там.

Та щастя і нещастя ходять завжди поруч. От і в житті Степаниди Степанівни настали кращі дні.

Підростали діти, почали самі заробляти, допомагати, радувати матір своєю вихованістю і увагою. Бо зуміла ця жінка, яка ходила на кулях, не тільки наводити лад у господарстві, а й знаходити час для дітей. А їх було шестеро.

Повиростали діти, стали хорошими працьовитими людьми. Змогла ця надзвичайно мужня і сильна жінка кожному справити весілля, дати посаг (нехай і невеликий).

І не забувають лагідну неньку діти. Часто відвідують її, допомагають, чим можуть. А доживає віку ця мудра людина разом з наймолодшою донькою. Та роки беруть своє. Ходити стає все важче і важче. Але і зараз вона не має спокою. Доглядає маленьку внучку, а коли є вільний час, то і хвилини не посидить без діла: то шиє, то в'яже. Ось така вона – Степанида Степанівна Бурко, жінка, життя якої, без сумніву, можна назвати подвигом.

* * *

Одну за одною перегортаєш сторінки життя цієї мужньої, надзвичайно сильної духом жінки і дивуєшся, скільки може перенести людина біди, горя, нещасть, але вижити, вистояти з вірою в те, що життя буде краще.

Скільки може бути в людині доброти, любові, щоб проживши таке життя, залишитися лагідною, доброю, щирою.

Скільки може бути в людині оптимізму, щоб ні на хвильку не думати про те, що жити – не варто.

Скільки може бути в людині мудрості, сили, щоб залишившись без ноги, народити ще шестеро дітей, вигодувати, виховати їх, поставити на правильний шлях, порадити, допомогти.

Скільки може бути в людині терпіння, щоб ніколи нікому не поскаржитися на свою лише долю.

А скільки їх, таких жінок?

Скільки безневинно вивезених людей загинуло там, далеко від рідної землі?

Скільки було тієї неправди, сваволі, звірства?

На жаль, ми знову не знайдемо відповіді.

То ж давайте віддамо належне живим, а пам'ять про загиблих житиме вічно. І нехай усі нещастя, незгоди, яких щедро вділила доля тобі, моя рідна земле, залишаться в минулому. Нехай твоє майбутнє буде світлим, багатим, щедрим. А щоб це здійснилося, нам потрібно набратися стільки терпіння, мужності, сили, мудрості, віри, надії і любові до життя, скільки мала і має в собі Степанида Степанівна Бурко.

Література

1. Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал.– 1990.– № 11.– С. 20.

2. Бугай М. Вказ. стаття.– С. 21.

3. Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995.

4. Лещенко Л. О. Україна на міжнародній арені (1945–1949) / Л. О. Лещенко.– К., 1996.

Петро БОЯРЧУК

ПОРТРЕТ НА ПОЛОТНІ

Олександр Іванович Корецький народився у 1919 р. в с. Скобелка Горохівського району Волинської області у селянській родині. Українець. Навчався в іконописній школі Почаївської лаври. З квітня 1941 р. – на службі в Червоній армії. Потрапив у німецький полон поблизу Коломиї, згодом звільнений як уродженець Західної України. Повернувся в с. Скобелка. 31 липня 1947 р. заарештований Горохівським райвідділом МДБ за зв'язок з ОУН і УПА. Військовим трибуналом військ МВС Волинської області 19 квітня 1948 р. засуджений за статею 20-54-1а Кримінального кодексу УРСР на 10 р. ВТТ з конфіскацією майна. 3 листопада 1956 р. військовий трибунал Прикарпатського військового округу справу закрив "через недоведення факту злочину".

Олександр Корецький – лауреат обласної премії імені Йова Кондзелевича. Помер у лютому 1997 р. в м. Горохові.

З Олександром Корецьким я познайомився на початку вісімдесятих. Писав тоді матеріал до газети про самодіяльний чоловічий квартет Горохівського районного будинку культури. Корецький був у ньому незмінний бас-октава.

Оскільки напередодні квартет уже вкотре зайняв призове місце на якомусь конкурсі-огляді, то після концерту і вирішили співаки відзначити цю подію "при святі". Запросили до свого гурту. А що "керівна і спрямовуюча" проводила тоді чергову кампанію по боротьбі з пияцтвом та алкоголізмом, то зібралися за якоюсь високою огорожею біля складу, у непоказному, начеб і відлюдному місці. Але й тут не стільки звеселилися хмільним, скільки піснями. Змінювалися вони одна за одною. Летіли над вулиці міста, незважаючи на огорожу: ми розкошували в якійсь особливій хвацькості.

Ось тоді й залунало "Ой видно село, широке село під горою…" У сімдесятих-вісімдесятих роках ця пісня досить часто включалася у концертні програми всіх рівнів, як приклад української народної творчості періоду громадянської війни. І далеко не кожен з моїх ровесників, не кажучи вже про молодшу генерацію, здогадувався, що ця пісня в неперекрученому тексті належить до заборонених. Таких, наприклад, як "Очерет мені був за колиску", "Підемо, хлопці", "Не пора, не пора, не пора" та сотні інших. І тих, що відомі нині під загальною назвою стрілецьких, і тих, які знаємо тепер як повстанські. Тому мимоволі дослухався до деяких рядків. Як прозвучать вони?

"Ой, там ідуть стрільці…"
Ось воно, те речення!
"Січовії стрільці до бою…"

Відчув на собі дещо іронічний і водночас вивчальний погляд Олександра Корецького. А слова в рефрені прозвучали вже так, як вимагалося цензурою:

"Ой там ідуть стрільці,
Червонії стрільці…"

– За пісню, – сказав перегодом Корецький, – мав я гальопи.

– А що таке "гальопа?"

– Іншим разом колись розповім.

Відтоді минули роки. З різних джерел я дізнавався про художника Корецького щораз більше цікавого, але розмова, відкладена на "колись", не вдавалася. При кожній спробі Олександр Іванович ніби якимось фільтром відгороджувався від мене, і "видавав" через нього зовсім не те, чого слід було сподіватися. І от сидимо, балакаємо, без "фільтрів".

– З чого ж почати? – вголос міркує Олександр Іванович. – З арешту? З війни? З "перших совєтів", чи з часів Польщі?.. Закінчив я сім класів. Учитися в гімназії нема як. Батько старостою церкви був у Скобелці. Більше церкви глядів, хазяйства – нє… Ще льохи по хуторах мурував. Підзаробляв тим. Та й не було таких грошей, щоб мене в гімназії вчити. А тут приїхав з Почаєва до батька чоловік один. Бутейко його прізвище. Привіз ризи. Побачив мої рисунки і питає в батька, на кого він сина, тобто мене, вчити буде. Батько відповідає, що на столяра. Він каже, що в такому разі з хлопця і столяра не буде, і талант пропаде. Батько: "А що за талант?" Бутейко: "Хіба не бачиш, як малює?"

Так опинився Олександр Корецький в іконописній школі Почаївської лаври. Власна обдарованість та щире покровительство Бутейка допомогли швидко привернути до себе увагу. Після розмови з митрополитом Олександром вимальовується перед хлопцем заманлива, але цілком реальна перспектива подальшого навчання в Кракові, в Академії "штук пєнькних". Владиці подобався Олександр Корецький і своїм хистом, і вмінням триматися вільно, не згинаючись в облесливості. За будь-яких обставин так може триматися лише людина, котра, хай і не знаючи про це, несе в собі дар Божий.

Але чомусь ніколи нема так, як чоловік собі думає, – зітхнув, розповідаючи, мій співрозмовник. – Я собі плани про Краків рисую, а тут уже німецькі літаки над Почаєвом бомби кидають. Якийсь тиждень минув – "товариші" є. Біжу на економію, щоб побачити. Всі в обмотках, всі виснажені якісь, голодні. І коні їхні – шкода дивитися. От танк – то да! Я танків доти не бачив. Сила, здалося. Але й до танка люди потрібні. Без них він – купа заліза. Ніщо танк без солдатів. А вони бравують у жалюгідності.

“Ех, яблучко!..” Мало не всі говорять про “освобождєніє”, про “ворогів народу”. Учнів школи, які монашенства не прийняли, настоятель відправив по домівкам. Знов я у Скобелці. Але скоро покликали у Горохів. Районний комісар Наконечний: “Ви, Корєцкій, художнік?” “Так”, – відказую. “Сможетє напісать партрєти Сталіна, Лєніна?” “Зможу”. “А гдє учілісь?” “В Почаївській лаврі”. “Што ето єщьо за лавра?” “Монастир”. “Богов, значіт, пісал в монастирє?” “Писав”. “Ладно, тєпєрь будєш наших вождєй пісать. Нужно оформіть дом культури. Там уже работают нєкоториє художнікі, вот і ти поработаєш”. Чорнявенький такий, пам’ятаю, цей Наконечний був. Теж у будьонівці, як і всі вони. Але – жодного слова українською мовою…

Мені хотілося малювати портрет Ворошилова. А довелося таки Сталіна. Наконечному написаний мною портрет сподобався найбільше. “Ти сматрі, там богов пісал, а здєсь так харашо портрєт товаріща Сталіна виполніл! Маладєц, Корєцкій!” Значить, заробив я в Наконечного на пальто. Черкнув комісар папірець, і видали мені по ньому матерію. Гарне пальто вийшло. Перші совєти в нього вдягли, а другі – конфіскували. Але то – потім. Навесні 1941 року мене забрали в Червону армію. В будівельні війська. Будували біля Коломиї аеродром. Великий, з бетонованими злітно-посадочними смугами. Не треба вельми грамотним бути, щоб не здогадатися, – для важких літаків, для бомбовозів. Нащо такий аеродром під самісіньким кордоном? Хіба Червона армія піде війною на німців? З німцями ж – Пакт про ненапад! Політруки втовкмачують у голови: “Єслі прідьотся, разгонім врага на єво же тєрріторії!”. Зброї у нас – ніякої. Кирки та лопати. А тут воно й справді. Не дурний той “враг”, щоб ждати. Хіба багато з лопатою повоюєш? Опинився разом з іншими в колоні військовополонених. Тоді багато хто думав, що як німці прийдуть, то буде добре. Але я скоро побачив, яке те “добро”…

Пощастило, не попав в Німеччину в концлагер. Вдалося викрутитися. Вдома. Господарюю. Сорок третій рік. Поклонна неділя. Стоїмо коло церкви в Скобелці, балакаємо. Напередодні в Горохові вночі стрілянина була. Гадаємо, з чого б то воно? Ще не знаємо, що то Брись Альоша зі своїми хлопцями вів бій з німцями. А що ми пізніше до церкви прийшли, то й не чули про наказ гебітса більше двох на вулицях не збиратися. Я постояв трохи з друзями, пішов до церкви, на хори співати. А за хвилину після цього всіх, хто надворі під церквою зостався, разом і братика мого меншого, Колю, заарештували. Старший брат, Іван, німецьку знав, кинувся до гебітса, щоб визволити. Куди там! “Аллєс бандитен!” Розстріляли… І за совєтів потім про тих розстріляних не можна було згадувати. Навіть пам’ятника на їхніх могилах не дозволяли поставити. Бо – “всє бандєровци”.

Слухав Олександра Івановича і мимоволі впіймав себе на думці, що з розправами над українцями не гаялися ні одні, ні другі. Для обох тоталітарних режимів вони були “аллєс бандитен”.

– Прийшли другі совєти, – продовжував Корецький, – знов кличуть в Горохів. Знову пишу портрет Сталіна. Тодішня газета “Радянська Волинь” розповіла про мене як про молодого й обдарованого художника. Знаменитість!

Потрапив на перший після війни республіканський огляд-конкурс народних талантів. Тут і співаю, тут і рисунки свої показую. Розпорядниця конкурсу, котра нашу групу опікала, розшукала мене під час перерви (я на валізі у фойє сидів), кличе до кабінету і підводить там до одного чоловіка: “Павле Григоровичу, ось цей талановитий юнак з Волині, з яким Ви хотіли говорити”. Господи, то це ж я, виходить, перед самим наркомом освіти УРСР стою, перед академіком Павлом Тичиною!.. Вже не пам’ятаю, що він у мене питав. Кілька слів розмови, і Тичина пише щось на аркушеві паперу. Дає його мені, тисне руку: “Бажаю успіху, юначе!” Читаю потім, а то рекомендаційний лист. З таким благословінням – хоч до художнього інституту, хоч до філармонії: скрізь двері відчинені. Розпорядниця – молода симпатична жінка – усміхається: “Про житло, Олександре, не турбуйтеся. Квартира у нас велика, тим часом є де зупинитись. Отже, залишайтеся у Києві. Вам треба вчитися”. Вона була задоволена тим, що причетна до наркомового вибору. Але який може бути Київ, коли мені у свою Скобелку хочеться і вже волиняки додому збираються?..

Ось так і вирішилося. Повернувся туди, де найперше і художній талант його визнали, і вокальний. Зберуться, бувало, хлопці з дівчатами на вечорниці у сусідській хаті, а кортить пожартувати, то вже й

підморгує котрийсь: “Сашко!..” І киває на гасову лампу під стелею. І Олександр, наче голос пробуючи, бере найнижчу ноту. Полум’я у хаті від того блим-блим – та й темно вже в кімнаті. Сміх, дівочі виски, метушня. Чути, йде господар, щоб засвітити, бо знає, що була тут “проба голосу”. Олександрові ж здається, що навіть крізь темряву сяють очі тієї, єдиної. Чи не вони найбільше манили з Києва до рідного села?.. Потім не раз спадало на думку: “Добре, що не встиг одружитися. Був би занапастив...”

– Отож, живу в Скобелці. Енкаведисти наказують малювати карикатуру на бандерівців. Малюю, куди подінешся? Всі ждуть, що бандерівці за це мене мають забити. Дехто радить навіть вибратися на якийсь час, зникнути. Залишаюся вдома. Ніхто не зачіпає. Тихо. Зустрічаюся з районовим військовиком УПА *Орленком*. То псевдо Федора Янюка зі Скобелки, мого двоюрідного брата. Пишу його портрет. *Орленка* заарештовують. Енкаведистам стає відомо про цю мою роботу і... чотирнадцять місяців тримали в тюрмі. Слідство. Слідчий мене за чуба і об стіну головою. Я догори зачісувався. Чуприна довга, густа, розкішна. Не раз думав, хоч би остригли швидше, щоб не було за що хапати. Слідчі і так, і сяк накручують, а не хватає їм матеріалу до справи, щоб засудити. Судить “тройка”, стаття 54-1а. Строк – десять літ позбавлення волі, плюс п’ять позбавлення прав. Мордовія, табори. І вже ніякий не Корецький, а “заключьонний К-622”...

Ось вона, характерна риса більшовизму з його відомим “соціалістичним реалізмом” у мистецтві. Дарма було художникові навіть сподіватися на якусь “свободу творчості”. Слова про неї – тільки ширма. А суть незмінна...

– Перше табірне хрещення – лісоповал, – вів свою розповідь Олександр Іванович. – Потім, уже в іншому лагпункті, працював на деревообробному комбінаті. А то раптом змінилося начальство в управлінні мордовськими таборами ГУЛАГу і запитують художників. З п’ятдесяти відібрали п’ять. Приїхав начальник, генерал-лейтенант Сергєєнко. “Будєтє оформлять школи, клуби. Нужно нєсті в Мордовію культуру!” Створюється майстерня. У ній я, Василь Турецький, Микола Щербак, ще Залізняк Данило з нами був. Він – найстарший за віком. Уже заміжню дочку мав. За енкаведистом. А жили разом. Данило малював вдома панно, де в профіль Маркс, Енгельс, Ленін і Сталін. Поширене в ті роки панно. Малював і не знати чого мугикав собі під носа: “Три діди, три діди любили бабу, а четвертий поганенький причепився ззаду”. Зять-енкаведист почув, того й вистачило... А ще пейзажист з Москви був. Намалював етюд, на якому околиця міста. Заваляща, видно, околиця. А йому: “Ти так століцу нашей Родіни ізображаєшь?!”

Австрієць Кох до нас приєднався. Він після війни приїхав у Союз, щоб відшукати сліди загиблого брата... У квітня 1952 року Кох написав з мене портрет. Чудово написав. Маслом, на полотні. Після звільнення цей портрет вдалося мені забрати з собою. І дотепер нагадує про те, що було. Шкода, що імені автора не запам’ятав, його домашньої адреси.

Ну, от така компанія. Починаємо на сьомому лагпункті роботу. Від генерал-лейтенанта передають етюд. Кавказький пейзаж. Так гарно написаний, що просто відчуваєш, як там сонце світить, яке там повітря. А кажуть, треба на тому етюді, бо нема матеріалу, написати якийсь натюрморт. Турецький мені: “Є калим. Дурні будемо, якщо такий етюд знищимо. Краще заженем комусь”.

Підготували точнісінько такий самий за розмірами підрамник під натюрморт, заґрунтували, ждемо. Приходить посильна від лейтенант-генерала. Мовляв, як робота посувається? Показуємо. А вона: “Ви што, с ума сошлі?! Ви нє художнікі, ви сапожнікі! Такой етюд унічтожіть! Ето же самово генерала етюд! Он вам спеціально дал, штоби провєріть! Ви што, не понялі? Он же провєрял вас, а ви!..” Турецький витягує із загашника генеральський етюд. “Ми теж, – каже, – “штоби провєріть”. Після того нерідко генерал сам став до нас заходити. Папіроскою почастує, запитає про те, про се. Виявилося – не простий енкаведист! Ще й як розуміється у нашій справі! Художник, хоч і аматор. Дивиться одного разу на панно, яке малюю. Сталін там, Берія, інші. Він дивиться на панно, потім на мене. Пильно так. “Сматрі, – говорить, – штоби нє прішлось тєбє срок прібавлять!” Така, словом, робота...

Кажуть, три сили водять пензлем художника: талант – від Бога, обов’язок правди – від життя, почуття – від душі. Талант – це однозначно. Або є, або нема. Але чим вищий талант – тим гостріший

обов'язок правди, і тим частіше виходять з-під контролю почуття. І вже важко збагнути, що тут стає первинним. Обов'язок правди? Порив душі?

Хто-хто, а Корецький добре знав, як важко бути в постійному очікуванні того, що трапиться раптом, і якщо чиєсь зле око таки прочитає свавільний мазок того пензля, побачить справжню його суть. Або витлумачить щось по-своєму, уздрівши крамолу там, де її нема навіть близько. І знав він, як нестерпно важко власноруч заковувати свій талант у кайдани, щосили стримуючи оті почуття, які, коли писав портрет "отца всєх народов", так і спонукали хоч штрихом показати у ньому тирана. Ні, не випадково попереджав його енкаведистський генерал Сергієнко.

Відав Олександр Іванович і як непросто, будучи безконвойним, триматися на тому, що кожен твій крок контролюється. І не так просто, коли вже ти навіть не безконвойний зек № К-622, а "повноправний" громадянин "пєрвой в мірє страни строітєльства комунізма" слухаєш, ідучи на роботу, безжурну дитячу пісеньку "Ех, харашо в странє совєтской жить!" Через це "фільтрував" себе, як міг. І волю почуттям давав хіба що в храмах, де реставрував колишні і виконував нові розписи. Як-от у Георгіївській церкві, на "Козацьких могилах" у Пляшевій під Берестечком, під час відновлення полотен Їжакевича. Але побудоване більшовиками "найсправедливіше" суспільство у світі, це суспільство аж ніяк храмом добра не було. Відтак і доля художника пішла наперекоси.

– Що ж то за випадок з піснею?

– На лагпункті, – відповів, – організували самодіяльність. Ми утворили квартет. Керував усім Микола Щербак. На репетиціях співали так, як цензура дозволяла. А на концерті замість "червонії стрільці" заспівали "січовії". Начальник культурно-виховної частини мало не зомлів. Ось тоді дали нам гальопи. По кілька діб карцеру...

Похмурий лютневий день 1997 року віявся мокрим лапатим снігом. Вулицями міста поволі рухалася похоронна процесія. Здавалося, нема їй кінця. "На похорони не запрошують, – сказав, ніби вгадуючи мої думки, хтось у натовпі. – На похорони люди самі йдуть". Горохів проводжав в останню путь першого на Волині лауреата мистецької премії імені Йова Кондзелевича, художника Олександра Івановича Корецького. Вшановуючи світлу пам'ять померлого, у процесії зібралися сотні мешканців міста і довколишніх сіл, друзі та знайомі покійного з Луцька, Львівщини, Рівненщини. Попереду хтось ніс його портрет. А бачився всім портрет зовсім інший – портрет, написаний історією на суворому полотні долі української нації і держави.

Література

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас.– Кн. 1.– К., 1994.– С. 259.
2. Радянська Волинь.– 1946.– 2 берез.
3. Літопис УПА.– Т. 9.– С. 209.
4. Нариси історії Волинської обласної партійної організації.– Львів, 1981.

Володимир ДАНИЛЮК

ЗАМІСТЬ РОЗСТРІЛУ – 25 ЛІТ КАТОРГИ

Віталій Петрович Скірук народився 5 травня 1929 року в с. Мстишин Луцького району Волинської області в селянській родині. Українець. Після закінчення школи став студентом Луцького педагогічного училища. 4 квітня 1948 року заарештований міським відділом МДБ за зв'язок з вояками УПА та активну участь у молодіжному осередку ОУН, створеному в педучилищі. 28 червня 1948 року ВТ військ НКВС Волинської області визнаний винним у скоєнні злочинів, передбачених статтями 54-1а і 54-11 КК УРСР та засуджений на 25 років ув'язнення у ВТТ з конфіскацією усього належного майна і позбавленням громадянських прав на 5 років.

8 січня 1954 року термін ув'язнення зменшений до 10 років утримання у виправно-трудових таборах. З 16 травня до 26 червня 1954 року брав активну участь і був одним з організаторів повстання в'язнів Степлагу. 8 серпня 1955 року виїзна колегія Верховного суду Казахської РСР винесла В. П. Скіруку новий вирок: на підставі статті 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна" піддати покаранню на 10 років перебування у ВТТ, на підставі статті 59-2, ч. 1 КК РРФСР – на 10 років ВТТ, на підставі статті 59-3 КК РРФСР і відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1953 року "Про заходи щодо посилення боротьби з особливо злісними проявами бандитизму серед ув'язнених ВТТ" піддати винятковій мірі покарання – розстрілу – без конфіскації майна за відсутності такого. Через 9 місяців Президія Верховної Ради Казахської РСР замінила розстріл на 25 років ув'язнення у ВТТ. Звільнений з місць позбавлення волі 25 лютого 1966 року. Реабілітований прокуратурою Волині 29 січня 1992 року.

Віталій Скірук сидів у камері смертників... Кожен, хто перебував у таких екстремальних умовах, знає, яку невимовну муку переборює свідомість, коли кожна ніч (а розстрілювали саме вночі, ніби боялися, щоб при денному світлі не трусилися руки ката!) – наче остання мить життя. Віталій Петрович ще не знав, що його батько, інвалід Великої Вітчизняної, написав клопотання про помилування. І що адвокат підтримав цю заяву, зауваживши суддям: чи можна з такою немилосердністю ставитися до людини, яку в дев'ятнадцятирічному віці засудили аж на двадцять п'ять літ каторги – на шість років більше, аніж підсудний прожив на білому світі! Зрештою, ніхто не заперечував лише однієї обставини: Віталій Скірук справді "проявил себя активным организатором массовых беспорядков и неповиновения заключенных".[1]

Розповідаючи про безпрецедентне повстання в'язнів Кенгіру, яке 16 травня 1954 року спалахнуло в Степлазі, не можна обійти увагою те, за яких обставин юний волинянин перетворився із загалом рядового "ворога" режиму в одного з лідерів масових заворушень.

Віталій Скірук народився в селянській сім'ї, але змалку виявив хист до навчання. Напередодні нападу гітлерівців хлопця як одного з кращих учнів заохотили путівкою в піонерський табір "Артек", але війна змінила всі плани. Він повернувся додому, деякий час ходив у школу № 2 м. Луцька, а коли окупанти закрили і її, то не залишалося нічого іншого, як знову оселитися у рідному селі Мстишин Луцького району. 1943 рік пам'ятний тим, що на Волині швидкими темпами почав ширитися молодіжний оунівський рух. Не залишився осторонь і Віталій Скірук: збиралися, читали літературу, займалися військовою підготовкою... Декілька тижнів молодий Скірук був і у відділі УПА друга *Голуба*, а коли повстанці відійшли на Захід, залишився в краї. Перша зацікавленість радянських каральних органів минула для Віталія благополучно: відпустили, протримавши деякий час у "кутузці". Аби не наражатися на небезпеку, він до 1946 року переховується за межами Волині, потім повертається, стає студентом Луцького педагогічного училища.

Але підпільна робота не залишена. В училищі виникає доволі потужна молодіжна організація оунівського спрямування, яка за короткий час існування набирає великого розвою. Під корінь були підрубані благородні прагнення до волі рідної землі арештом, який провели співробітники міського відділу МДБ. Слідство підтвердило, що група майбутніх педагогів дійсно займалася антирадянщиною. А тому військовий трибунал військ НКВС Волині покарав Віталія Скірука з максимальною жорстокістю: на 25 років виправно-трудових таборів і 5 років позбавлення громадянських прав після відбуття терміну покарання, було конфісковане все особисте майно... Тюрми змінилися на табори... І всюди молодий українець бачив нелюдське ставлення конвоїрів та табірної адміністрації до сталінських невільників. А коли вождь помер, коли як ворога народу розстріляли колись всесильного шефа НКВС Берію, люди в неволі чекали: от-от розпочнеться відновлення справедливості, от-от новий уряд обере новий курс...

Незадовго до початку повстання в Кенгірі Віталію Скіруку зменшили термін ув'язнення до 10 років виправно-трудових таборів. Здавалося б, змирися, зразково поводься, може, скоро й додому повернешся.

Проте так вчинити завадила дійсність, яка, наче чорна хмара, заступала сонце надії. Олександр Солженіцин, автор книги "Архіпелаг ГУЛАГ", описував, що стало тією останньою краплею, яка переповнила чашу терпіння. Конвоїри безпричинно почали стріляти в "зеків". В'язні запротестували, але московська комісія замість того, аби покарати винних, відправила 70 найбільш активних (серед них були й зовсім випадкові люди) в закриті тюрми. А потім у Кенгір етапували шість сотень кримінальних злочинців – аби "оздоровити обстановку". Та сталося диво! "Політичні", які під впливом своїх провідників відчули єдність і силу, зуміли переконати "блатних": або ви з нами, або нарікайте на себе...

Хто був справжнім лідером заворушення, свідчить хоча б довідка, складена ретельними працівниками МВС СРСР 10 червня 1954 року, в переддень бунту, який розпочався в третьому табірному відділенні (саме тут утримувався і Віталій Скірук) Кенгіру: "Всего содержится заключенных – 20698. Из них: мужчин – 16677; женщин – 4021. По национальности: 1. Русских – 2661. 2. Украинцев – 9596".[2] Та й народ підібрався небоязкий, бо кожен мав чималий термін покарання: "Всего содержится каторжан – 2186. Из них: мужчин – 2052, женщин – 134. Осужденных свыше 20 лет – 7784, осужденных от 15 до 20 лет – 3044, осужденных от 10 до 15 лет – 9441".[3]

І ось розпочалося... "16 мая 1954 года, днем, группа заключенных 3 лагпункта 3 лаготделения Степного лагеря МВД примерно около 60 человек не подчинилась администрации лагеря, преодолела забор высотой 4 метра между 3 и 2 лагпунктами, а потом между вторым лагпунктом й хоздвором, прорвалась в женскую зону, где учинили массовые беспорядки. Принятыми со стороны администрации лагеря мерами нарушители порядка были водворены обратно в 3 лагпункт. В тот же день, вечером, группа заключенных 3 лагпункта свыше 200 человек вновь возобновила беспорядки, бревнами и железными балками разрушила каменные стены между лагпунктами и во втором лагпункте к нарушителям порядка присоединились заключенные последнего лагпункта, проникли на территорию хоздвора, откуда, пробив металлическими предметами большое отверстие в стене, разделяющей хоздвор с женским лагпунктом, где учинили массовые беспорядки, поломали двери запоров в камерах штрафного и следственного изоляторов и освободили всех содержащихся там заключенных, разгромили служебные кабинеты, взломали сейфы, сожгли документацию, в том числе личные дела заключенных, порвали телефонную й телеграфную связь...".[4] Саме тоді зі штрафного ізолятора були визволені ті, хто згодом прилучився до активних керівників повстання: Кузнецов, Слученков та інші...

А Віталій Скірук, якого знали як *"Віктора Уса"*, знову не став ховатися за спини інших, увійшов до складу керівних органів: "Схема самоуправления. 1). Отдел безопасности – Слученков. 2). Комендант и полицейский участок – Иващенко. 3). Сыскное бюро – 1. *Виктор Ус*... 15). Представители конспиративного центра – 1. Кондратас. 2. *Виктор Ус.* 3. Суничук. 4. Вахаев. 5. Келлер. 16). Комиссия из заключенных – 1. Кузнецов, председатель. 2. Слученков. 3. Кнопмус. 4. Келлер. 5. Шиманская... 13. Семкин".[5]

Які ж вимоги висували в'язні? Олександр Солженіцин зафіксував такі лозунги, які виготовили учасники повстання: "Хай живе Радянська Конституція!", "Хай живе Президія ЦК! ", "Хай живе радянська влада!", "Вимагаємо приїзду члена ЦК і перегляду наших справ!", "Геть убивць-беріївців!", "Дружини офіцерів "Степлага"! Вам не соромно бути дружинами убивць?". Були й дрібніші: покарати всіх винних в убивствах в'язнів, покарати тих, хто бив жінок, повернути товаришів, яких депортовано в тюрми, не відновлювати внутрішніх стін між табірними пунктами, восьмигодинний робочий день, збільшення платні за працю, вільне листування з рідними... Але велику кількість генералів МВС СРСР навіть це не влаштовувало... Була здійснена спроба обстрілювати табір з кулеметів, але потім від неї відмовилися. Тим більше, що всередині спостерігався відносний порядок. Вдалися до переговорів: "Уведомление. Комиссия МВД СССР и Прокуратура Союза ССР настоящим доводит до сведения заключенных 3-го лагерного отделения, что нами сегодня принят представитель от комиссии заключенных БАТОЯН Владимир Георгиевич. Комиссия выслушала все вопросы, поставленные заключенным БАТОЯНОМ Владимиром Георгиевичем от имени комиссии лагеря, и приняла решение согласиться со следующими предложениями... 7. Комиссия доводит к сведению, что все вопросы, поставленные

заключенными, нерешенные комиссией МВД СССР и Прокураторой Союза, как не входящие в их компетенцию, доведены до соответствующих правительственных инстанций. 8. Комиссия МВД СССР и Прокуратура Союза ССР гарантирует, что никто из участников беспорядка в 3-ом лаготделении и члены комиссии от заключенных в лице КУЗНЕЦОВА и других к ответственности привлечены не будут. Комиссия. (Олюшкин) 4.6.54 г.”.[6]

Але в’язні знали ціну обіцянок карателів... “Обвиняемые перед всеми входными воротами и проемами в стенах внутри лагпунктов, около бараков соорудили баррикады, разрушив для этого отдельные строения, укрепили баррикады бревнами и окружили колючей проволкой. Строительством руководили СКИРУК, КЕЛЛЕР и другие. При “службе безопасности” была организована так называемая “спецгруппа”, которой руководил СКИРУК, и эта “спецгруппа” организовала слежку за несторонниками беспорядков”.[7] Окрім цього, в таборі виготовляли примітивну холодну і вогнепальну зброю, жінки товкли скло, аби сипати його в очі солдатам, якщо ті підуть на штурм...

І їх обманули. 26 червня 1954 року величезну кількість військ МВС СРСР, підсилену славетними танками Т-34, було кинуто придушувати повстання. “Расправа началась с объявления по радио. Его передавали, пока танки давили людей”.[8] Ось текст звернення: “Обращение к заключенным 3 лаготделения Степного лагеря МВД. Исходя из просьбы основной массы заключснных о создании ей нормальных условий для жизни и работы, освобождения ее от влияния вооруженных уголовников-рецидивистов – решено: а) в 3.30 час. 26 июня ввести в зону лагеря войска; б) разрушить баррикады; в) создать заключенным, желающим прекратить неповиновение, условия свободного выхода на работу. В связи с этим предлагается: 1. Всем заключенным находиться в бараках и не оказывать сопротивления войскам. 2. Беспрекословно выполнять требования лагерной администрации. 3. Заключенным, оказавшимся в других бараках, оставаться на месте до прибытия лагерной администрации. 4. Сложить оружие. Принять меры к обезоружению и задержанию бандитов. 5. Пикетчикам и несущим службу наблюдения на крышах немедленно покинуть свои посты; по заключенным, не выполнившим это требование, будет применяться огонь. 6. Медицинскому персоналу оставаться на своих местах. Предупреждаем, что в случае нападения на солдат, офицеров, лагерную администрацию или появления заключенных в местах, объявленных огневой зоной, по ним будет применяться прицельный огонь”.[9]

“...Обвиняемые организовали... вооруженное бандитское сопротивление, что сопровождалось убийством 45 заключенных, из них пять человек были убиты самими заключенными теми орудиями, которые у них были на вооружении, и это обстоятельство было подтверждено заключением судмедэкспертизы на судебном заседании. Кроме того, в день ликвидации беспорядков бандитствующим элементом было ранено 30 человек солдат и офицеров”.[10] Та насправді жорстоке придушення повстання призвело до знищення набагато більшої кількості сталінських невільників. Олександр Солженіцин у книзі “Архіпелаг ГУЛАГ” говорить про 600 убитих, приблизно таку ж кількість називають і інші джерела...

Так було втоплене у морі крові “Кенгірське диво”. Незважаючи на попередні обіцянки, “організаторів та активних учасників” заарештували і засудили на виїзній сесії Верховного суду Казахської РСР під головуванням члена Верховного суду Казахської РСР Тлегенова, народних засідателів Шеїна і Татімова з участю помічника прокурора республіки Курапова. Суд відбувався з 21 липня до 8 серпня 1955 року в Джезказгані. Він виніс вирок:

“СКИРУК Виталия Петровича на оснований ст. 2 Указа от 4.6.47 года “Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества” подвергнуть на десять лет заключения в ИТЛ, по ст. 59-2 ч. I УК РСФСР на десять лет заключения в ИТЛ, по ст. 59-3 УК РСФСР в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 13 января 1953 года “О мерах по усилению борьбы с особо злостными проявлениями бандитизма среди заключенных в ИТЛ” подвергнуть к высшей мере наказания – расстрелу – без конфискации имущества за отсутствием такового. Неотбытый срок наказания по ранее вынесенным приговорам считать поглощенным настоящим приговором. На основании ст. 49 УК РСФСР всех вышеперечисленных лиц считать приговоренными к расстрелу. Приговор обжалованию не подлежит”.[11]

Довгі дев'ять місяців у камері смертників закінчилися постановою Президії Верховної Ради Казахської РСР: "Ходатайство о помиловании СКИРУКА Виталия Петровича... удовлетворить и заменить ему высшую меру наказания 25 годами заключения в ИТЛ".[12]

Показовим для тодішньої системи є ще один документ, який передував звільненню Віталія Скірука з мордовських таборів. Зрештою, він показовий і для визначення, що багаторічне ув'язнення не зламало сили духу і переконань нашого земляка: "Характеристика на заключенного СКИРУК Виталия Петровича, 1929 года рождения... С 1948 года по 30 мая 1961 года характеризуется отрицательно. Допускал отказы от работы, учинял драки с заключенными, за что подвергался дисциплинарным взысканиям шесть раз. Будучи осужден за националистическую деятельность, вновь для себя не сделал выводов, за что был осужден... к 25 годам лишения свободы... По характеру спокойный, выдержанный. В индивидуальных беседах... второе свое преступление в организации массового беспорядка, совершенное в местах лишения свободы, признает частично. Исходя из того, что заключенный СКИРУК В. П. стоит на пути исправления, администрация 10 лагерного отделения считает целесообразным снизить ему срок наказания. 03.03.65 г."[13]

І 11 лютого 1966 року Віталія Скірука звільнили. Та непросто було налагоджувати життя на волі. Ніхто не бажав бачити його в освіті чи медицині, довелося до самісінької пенсії, переживши два інсульти, трудитися на важких фізичних роботах. А коли у січні 1992 року прокуратура Волині реабілітувала його, то ніхто не знав, чого було більше в його серці: радості чи печалі...

---

[1] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4952, арк. 513.
[2] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), 9414, оп. 1, д. 228, л. 171.
[3] Там же.
[4] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4952, арк. 513.
[5] ГАРФ, ф. 9414, оп. 1, д. 228, л. 173.
[6] Там же, ф. 9414, оп. 1, д. 228, л. 268–269.
[7] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п. спр., 4952, арк. 513.
[8] Воля: Журнал узников тоталитарных систем.– М., 1994.– № 2–3.
[9] ГАРФ, ф. 9414, оп. 1, д. 228, л. 205–207.
[10] Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 4952, арк. 514.
[11] Там само, спр. 4952, арк. 514.
[12] Там само, спр. 4952, арк. 514.
[13] Там само, спр. 4952, арк. 516.

Кость ГАРБАРЧУК

СВОБОДА ЗА КОЛЮЧИМ ДРОТОМ

Василь Сергійович Фурсик народився в 1925 р. в с. Ситниця Колківського (нині Маневицького) району Волинської області в селянській родині. Освіта – 7 класів. Засуджений 16 жовтня 1948 р. військовим трибуналом Одеського військового округу за ст. 54-1а, 54-11, 54-10 ч. 1 КК УРСР на 25 років ВТТ із позбавленням прав на 5 років і конфіскацією всього майна. Звільнений у 1956 р. Реабілітований у 1990 році. Проживає у м. Ківерці.

Вирок військового трибуналу звучав так: "15 октября 1948 года Военный трибунал приговорил Фурсик Василия Сергеевича на основании ст. 54-1а, в соответствии с Указом от 26 мая 1947 года "Об отмене смертной казни" – подвергнуть лишению свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на двадцать пять (25) лет, с поражением в правах на пять (5) лет, с конфискацией всего имущества и лишением медали "За победу над Германией".

Для отбытия наказания по приговору направить в особые лагеря МВД СССР".

А перед цим була робота в підпільній друкарні УПА в Колках. Василь працював складачем увесь 1943 рік. З метою конспірації друкарню перевозили з одного села в інше: Колки–Ситниця–Годомичі – Боровичі. Постійно друкували газету "Інформатор", листівки, звернення до українців, поляків, червоних партизан.

В липні 1944 року, з приходом радянських військ, був призваний у Червону армію і пройшов війну до кінця. Був нагороджений медаллю. Після війни приїздив у відпустку в рідне село Ситницю. В Колках, коли ставав на облік, місцевий начальник держбезпеки намагався завербувати у "стукачі", але Василь відмовився. Чекіст пригрозив: "Ти мене ще згадаєш".

Після війни служив у Молдавії, в Тирасполі. Але підсвідомо чекав арешту. І 25 березня 1948 року в казарму з обшуком прийшли чекісти. Але що можна знайти у солдата: листи, фотографії. Однак його арештували і посадили в камеру-одиночку в Одеській в'язниці. Як потім з'ясувалось, Василь Фурсик у списку того колківського чекіста був 34-м. Дійшла і до нього черга.

Розпочалось слідство, безкінечні допити і знущання. Василь зрозумів, що не витримає і хотів накласти на себе руки. Але йому врятував життя державний захисник. На той час заарештованим, щоб створити видимість правосуддя, призначали державних захисників, по-сучасному – адвокатів. Василю призначили захисником юриста Ткаченка. В жовтні 1948 року відбувся суд. На суді державний захисник Ткаченко розповів суддям ледь не всю історію України і зокрема про те, чому українці хочуть мати свою державу. Але вирок був уже готовий – 25 років таборів, бо на той час смертну кару було відмінено. Через 72 години захисник оскаржив цей вирок і Верховний суд пом'якшив покарання – 10 років таборів.

Нелегка доля самого адвоката. Незабаром захисник Ткаченко теж отримав 25 років таборів, а державний захисник Біндер, який захищав на суді Ткаченка, – 10 років. Ось такою небезпечною була тоді ця професія. Але найцікавіше те, що всі вони потім зустрілися в одному таборі: колишні підсудні і їхні адвокати.

Після суду над Василем взялися за батьків. У вагони – і на заслання, як родичів ворога народу. Спочатку зупинилися у Рожищі, у вагоні жило чотири сім'ї, чекали, поки набереться повний ешелон. Потрібно було ходити відмічатися в міліцію. Пішов батько і не повернувся, мати пішла його шукати, також не повернулась. Потім тітка і брат. І зустрілися в Луцькій в'язниці. Вирок усім однаковий – 25 років таборів. Узагалі каральна система дуже легко і просто вирішувала людські долі: 10 або 25 років.

Але про долю своїх рідних Василь дізнався тільки в 1953 році, коли прибіг земляк-волинянин: "Батько твій тут!" Якраз пригнали новий етап з України. Так вони зустрілися в таборі, за тисячі кілометрів від Волині.

Після суду Василя чекав етап: Одеса–Харків–Куйбишев–Кенгір. Кенгір (тепер місто називається Джезказган) знаходиться в казахських степах, де люта зима і гаряче літо. Саме тут геологи знайшли великі запаси міді. А щоб її добувати, потрібні були робочі руки. Тому і був створений особливий табір МВС СРСР, який складався з трьох зон – двох чоловічих і однієї жіночої. Зони були між собою розділені саманним муром. Табір був суто політичний. Сюди, у 2-й табірний пункт, і потрапив Василь у 1949 році. Українців було дуже багато, сиділи за найменші провини: нагодував повстанців – 10 років, висловився грубо про радянську владу – 10 років, був у німецькому полоні – 10 років.

Режим дня у таборі був дуже простий: підйом, у їдальню побригадно, розвод і на роботу. Будували ТЕЦ і збагачувальну фабрику, де руду переробляли на мідний порошок. А українські дівчата будували греблю. В Кенгірі було 8 тисяч в'язнів, серед них представники майже всіх націй СРСР. З роботи йдеш – вивертаєш кишені і роззуваєшся, повний "шмон", щоб нічого не проніс у зону. В'язні самі навели в таборі порядок, не було "паханів", не було знущань зеків над зеками, не було крадіжок. Начальству це не подобалось. Опер Бєляєв на прізвисько "Бородавка" казав: "Москва далеко – тут наші закони". Почались провокації з боку охорони. Охоронці без причини обстрілювали зону, було вбито кілька в'язнів, солдатам за це – відпустка і нагорода. Табір почав вирувати. Чоловічі зони застрайкували, відмовились виходити на роботу. Начальство вирішило послабити єдність в'язнів і завезли в політичний табір 650 кримінальних злочинців і авторитетів, щоб встановити тут "зеківські закони". Але замість того, щоб між собою різатись, "пахани" погодилися співпрацювати з політичними.

За планом табірного начальства причиною конфлікту між зеками повинна була стати жіноча зона, де були дружини, матері, сестри багатьох політичних. Було намічено масовий перехід кримінальників у жіночу зону. Це і повинно було зіштовхнути між собою кримінальних і політичних в'язнів. Але цього не сталося. Серед політичних відбулися збори, де виділили хлопців, які також мали пробиратися в жіночу зону.

Все розпочалося в неділю 16 травня 1954 року. Група в'язнів через саманну стіну перелізла в жіночу зону. Жінки зустріли їх з радістю. Але охорона відкрила вогонь з кулеметів. Було вбито 18 чоловік. Тоді терпіння зеків закінчилося і вони всі разом пішли на штурм, заваливши саманні стіни між зонами. Всі наглядачі повтікали, але одного піймали, прив'язали і тримали для зв'язку.

Так розпочалося повстання в Кенгірському таборі. Сорок днів свободи за колючим дротом. Дивною була ця свобода. У таборі – воля, а навколо саманні стіни, колючий дріт і війська. Були привезені регулярні частини "чорнопогонників", але вони не захотіли виконувати каральні функції і відмовилися штурмувати табір. Повсталі збудували барикади із саману.

Начальство розгубилось, не знало, що робити. Минув рік після смерті Сталіна, півроку тому був розстріляний Берія, а нові керівники каральних органів не знали, як вийти з цієї ситуації без крові, мирним шляхом.

Повстання в таборі очолив колишній фронтовик, кадровий військовий, полковник Кузнєцов. Була створена комісія із самих в'язнів, яка зайнялася організацією життя в таборі. Від українців до комісії входив Михайло Келлер, високий чорнявий красень, чотовий УПА, родом з Галичини.

Була викликана комісія з Алма-Ати, потім з Москви. Почались переговори з повсталими: в табір пропускали високих чинів із столиці, а з табору виводили тих в'язнів, у яких закінчився термін ув'язнення. Василь Фурсик вивів одного земляка з Лаврова (той зараз живе в Казахстані, нещодавно приїздив на Волинь, на свято УПА).

В'язні хотіли повідомити про повстання світові. Запустили дві повітряні кулі з посланнями, але їх збили, розстрілявши з кулеметів. Потім почали запускати повітряних зміїв, які розкидали листівки за межами табору, хотіли, щоб люди в місті дізналися, що відбувається в таборі.

Саме життя в таборі було організоване дуже чітко. В зоні були склади з продуктами, але ніхто їх не грабував, а так само кожен в'язень отримував свою пайку. Велись бухгалтерські книги, виписувались продукти, працювали майстерні, які ремонтували одяг і взуття. День і ніч працювала кузня, кували з ґрат шаблі і піки. Готувались до оборони. В таборі були талановиті інженери, які придумали протипіхотні міни із сірки і шматків труб. Товкли скло, щоб засипати солдатам очі. Між трьома зонами було налагоджено телефонний зв'язок. На роботу не ходили, тож ув'язнені займались освітою. Університетські професори читали лекції. Серед українців командири УПА проводили військовий вишкіл. Місяць тривали переговори й ув'язненим пообіцяли виконати всі їхні вимоги.

Декілька днів ревіли за межами табору ескаватори. Повсталим сказали, що то добувають руду, але це був тільки маневр, щоб відвернути увагу. І під той шум підвели військову техніку.

Вранці 26 червня в табір увірвались танки, за танками – п'яні солдати-автоматники. Розпочалась жорстока розправа. Танки прорвали барикади, один з них провалився в яму-пастку. Солдати врывались в бараки через вікна. Багато повсталих було вбито, а ще більше поранено. Їх доколювали штиками і давили танками. Невідомо, скільки людей загинуло. Тих, хто лишився живим, вигнали в степ і добу тримали лежачими під палючим сонцем, доки підігнали вагони. Почали розвозити по різних таборах. Так закінчилось найбільше повстання в історії радянської каторги.

І потрапив Василь у Тайшет, туди, де розпочинається траса знаменитого БАМу, в ті місця, куди цар Микола І відправляв на заслання декабристів, де тече ріка Бірюса. Тут і застав Василя 1956-й рік.

Після звільнення повернувся на Волинь, у Ківерці. Але тут не дали дозволу на прописку, і він повернувся назад, тепер уже у Воркуту. Працював на шахті, створив сім'ю, народились діти. Як зараз каже пан Василь про Воркуту: "Там тоді була Україна!" Тоді у цьому північному місті мешкали 80 % українців. Скрізь, навіть в автобусі, співали українські пісні. Нічого не боялися, все одно далі Воркути не зашлють.

Тільки у 1970 році зміг повернутися на Волинь. Але де б не жив Василь Фурсик, він вірив і вірить в Україну, в українську ідею, в тверезий розум народу.

Тому що завжди, коли йде велика хвиля, то спочатку з'являється піна, але після неї йде чиста вода. Зараз, вважає він, якраз закінчується ота піна національної демагогії, а на зміну має прийти чиста хвиля.

Література

1. Документи та матеріали ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал.– 1995.– № 3.– С. 103.

2. Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ / С. Мудрик-Мечник.– Тернопіль, 1994.– С. 10–11.

3. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999.– С. 94–95.

4. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005. – С. 338.

Любов МАРЧУК

СПІВЕЦЬ РІДНОГО КРАЮ

Олександр Пилипович Каліщук – поет, пісняр, композитор, громадський діяч, заслужений працівник культури України – народився 9 грудня 1931 р. в с. Перевали Турійського району. Українець, закінчив семирічку у с. Перевали і два роки навчався в Луківській середній школі, член шкільної ОУН. Заарештований у березні 1950 року. Засуджений. Покарання відбував у Молотовській (тепер Пермської) області. Звільнений у 1955 році. Реабілітований у 1991 році.

У далекому вже 1931 році, в селі Перевали Турійського району Волинської області, у селянській сім'ї Пилипа Прокоповича і Теклі Йосипівни Каліщуків народився син Олександр. Із шести дітей троє померли у ранньому віці, і Сашко пам'ятає лише двох: сестру і брата. Та брат загинув, підірвавшись на міні, яких немало на шляхах Волині залишила війна.

В їхній сім'ї знали і берегли народні традиції, любили свою землю. Усе це передавалося із покоління в покоління. З батьківської криниці почерпнули син і дочка любов до української пісні і рідного слова. Олександр став співцем Волинського краю, а його сестра Олена зібрала і записала майже двісті рідкісних пісень, оповідань, колядок, щедрівок. Ними зацікавились науковці Луцька і Львова. Гордістю і славою родини, зразком для наслідування був для Олександра Пилиповича його дядько, рідний брат матері С. Й. Сакинод – член Спілки письменників України, перекладач, художник, всебічно освічена людина. С. Й. Сакинод був засланий як "західняк" у Карелію, і з 1942 до 1957 року працював на лісоповалах в Архангельській області.

Схожа доля чекала в майбутньому і його племінника Олександра. У 1938 році він пішов у школу, де навчання велося польською мовою. А вже через рік на Волині були нові господарі.

Хоча йому було лише вісім років, Олександр Пилипович добре запам'ятав, як радісно зустрічали радянську армію його односельчани. Ніхто не передбачав, що принесе їм це "визволення".

Пізніше про це написав Борис Троцюк у вірші "Визволення". У ньому червоногвардієць відповідає жінці, яка дякує за визволення:

Так, визволили від панів
І від білих пирогів
Думав я, чорт побери,
Що голодуєте тут ви,
А у вас, куди не зайди,
Сало, хліб і пироги [4, 5].

Громадянам, які самі забули смак білого хліба, вдалося дуже швидко відучити від нього і західноукраїнських селян, загнавши їх у колгоспи.

З приходом радянської влади розпочалося навчання в школі, тепер уже українською мовою. І хлопець поступає знову в перший клас.

Пригадує Олександр Пилипович, що чорнило було з бурякового соку, ручка – з гусячого пера, писали між рядками друкованого тексту, бо шкільного приладдя не вистачало.

Між тим "медовий місяць" радянсько-німецького "шлюбу за розрахунком" закінчився. Фашистська Німеччина 22 червня 1941 року напала на СРСР і згодом захопила всю Україну.

У нелегкі роки окупації у лісах Волині діяли загони воїнів УПА. УПА не підтримувала жодна із держав, і вона змушена була дотримуватися своєрідної тактичної лінії, в основі якої лежали збереження та зміцнення власних сил, намагання поширити свій контроль на якомога більшу частину українських земель.

Потрапивши у вир радянсько-німецького протистояння, УПА прагнула відіграти роль "третьої сили", що представляє і обстоює інтереси українського народу. Центром волинських повстанців було с. Вовчак Турійського району, оточене лісами і болотами, неприступне для ворогів.

У 1944 р. Україна була звільнена від німецьких загарбників, але боротьба вояків УПА за незалежну Україну продовжувалась.

Саме в цей час пройшов перші сходинки становлення й О. П. Каліщук. Закінчивши семирічку в рідному селі Перевали, він продовжив навчання у Луківській середній школі. Провчився два роки. Допитливому юнакові наука давалася легко, а світогляд формувався під впливом подій, які відбувалися на його очах.

Важким випробуванням для юнака став арешт батька: недоброзичливі люди звинуватили його в крадіжці, яку він не здійснював.

Виховувала сина одна мама. Вона дбала про те, щоб він зростав порядною людиною. Дев'ятикласник зачитувався творами Т. Г. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, вони були близькі і зрозумілі йому.

Навіть репресіями важко було побороти більшовицьким лідерам український дух. Знаходилися одчайдухи, які не знімали зі стін портрети Т. Г. Шевченка і продовжували мріяти про незалежну Україну навіть тоді, коли ОУН–УПА були практично розбиті. Це стосувалось і Олександра Каліщука.

"Уявіть собі хлопчину,
Що ще й газ-води не пив,
Але вільну Україну,
Дуже бачити хотів", – напише згодом в одному з віршів.

У 1950 році 16 дев'ятикласників Луківської середньої школи утворили Молодіжну організацію українських націоналістів (МОУН), підготували і прийняли "Клятву":

"Я, як вірний син (дочка) українського народу, бачачи всі ці муки й знущання, які терпить наш народ від московсько-жидівської комуни, вступаю в МОУН (Молодіжну організацію українських націоналістів), щоб все своє життя посвятити боротьбі за визволення українського народу з-під московсько-більшовицького ярма.

Вступаючи в ряди МОУН, я перед лицем борців-однодумців твердо клянусь: в глибокій таємниці держати все те, то зв'язане з роботою МОУН, з честю виконувати поставлені ним доручення, сприяти його росту, до останньої краплі крові боротись за визволення України з неволі, за створення Української самостійної соборної держави – коли це буде потрібно, без краплі жалю і вагань віддати своє життя за це велике діло.

Якщо я порушу цю священну клятву від жорстокого катування чи боягузтва, то нехай я буду проклятий навіки своїм народом і нехай мене покарає його сильна рука, рука друзів.

Воля народам! Воля людині!

Слава Україні! Героям слава!"

Члени організації читали брошури, випущені ОУН і УПА, збірки повстанських пісень та віршів "Грими, могутня пісне", "Україна гине! "Хто винен у цьому?", "Молодий революціонер", "На зміну", а також книгу Омеляна Терлецького "Визвольна боротьба українського народу" (у Львові в архівах КДБ за 1961 рік про неї записано: "націоналістична і підлягає вилученню і знищенню").

Кожен член організації залучав до неї ще двох осіб, про яких інші не знали. Як згадує Олександр Пилипович, була "двійка" і в нього.

Луківські "монівці" були не одинокими. На Волині в цей же період подібні організації діяли і в інших місцях. Деякі з них мали зв'язки з національним підпіллям.

Вони ще мало розуміли у великій політиці і, як герої-романтики, готові були зі зброєю в руках боронити поневолену Україну від катів. Не розуміли, що могутня імперська машина ламала хребти і не таким, як вони.

В березні 1951 року у гуртожиток, де жив О. П. Каліщук з однокласниками, несподівано нагрянули представники каральних органів, про що згодом він напише у віршованих спогадах:

"Ще удосвіта, ми спали,
Стукіт в двері. Піднімайсь!
Ви Грушевського читали?!
Стать до стінки! Признавайсь!"

При обшуку знайшли заборонені брошури. Одночасно був проведений обшук і вдома. Там також за образами виявили заборонену літературу. Цього було досить, щоб заарештувати 16 однокласників. Забрали в Луківську тюрму, де вони провели три дні, а потім відправили їх у Луцьку в'язницю.

Слідство тривало більше трьох місяців. Слідчі на допитах часто не витримували коректного тону і вибухали гнівом. Від них вимагали, щоб зізналися у зв'язках із "бандитами ОУН", коли і де з ними зустрічалися, хто з "бандитів" відвідував зібрання.

Але факту організаційного зв'язку Луківської молодіжної організації із націоналістичним підпіллям слідству довести не вдалося, хоча застосовувались і тілесні покарання:

"Бувало слідчий замахнеться,
Ударить, потім схаменеться
І все кричить, кричить, кричить,
Московського порядку вчить.
А бив він добре кулаками
Та приправляв ще й матюками,
Бо ніби ми ну просто – гній,
А мій народ то вже не мій".

Про дні допиту написав О. П. Каліщук у вірші "100 днів":

"Сто днів й ночей на допити водили,
Сто днів й ночей у душу ворог ліз.
І звідки бралися у мене сили,
Що я таки в двобої переміг?
Я переміг, хоч сили в нас не рівні,
Я переміг, бо в очі їм сміявсь.
Не зрадив друзів я до третіх півнів,
Я переміг, бо суддів не злякавсь".

Особливо допитували про тих членів організації, які не були заарештовані, питали, чи слухав "Голос Америки", чому комсомольський квиток носив на зворотньому боці піджака і інше.

Виведений мовчанкою допитуваного з рівноваги, слідчий сказав слова, які врізались у пам'ять назавжди:

"Ти Олександр Пушкін!
Ти Олександр Невський!
Ти Олександр Македонський!
Ти міг би бути ними, але ми тебе згноїмо у тюрмі".

Вже пізніше, перебуваючи на каторжних роботах у Молотовській (тепер Пермській) області, склалися слова-відповідь:

“О, ви гноїти в тюрмах добре вміли,
Того вже вас не треба було вчить.
З нічого ви могли зробити “діло”,
Тому у вас німіє все й мовчить”.

І дійсно, фабрикувати “справи” каральні органи вміли.

Приводом для арешту членів МОУН став донос про те, що вони читають “Історію України” М. Грушевського, але, як згадує Олександр Пилипович, прочитати її в той час так і не довелося, не дійшла черга, він книги і не бачив.

У матеріалах справи як докази фігурували лише заборонені націоналістичні брошури. Потім з’являться ще й автомат ППШ, обріз старої гвинтівки та дуло маузера 1898 року, і в протоколах – така потрібна фраза: “Давали завдання членам організації діставати зброю і боєприпаси”.

Військовий трибунал, відкидаючи всі касаційні скарги з проханням про помилування, не забуває загострити увагу саме на цьому. Хоча факт використання зброї і намір її використати – речі трохи різні, навіть із точки зору радянської юриспруденції.

Технічна експертиза визнала, що вилучена зброя через корозію і некомплектність для стрільби була непридатна.

Військовий трибунал військ МДБ Львівського округу помітив явні “проколи” слідства і вказав волинським колегам на допущені помилки. В окремій ухвалі було сказано чітко й однозначно: “Вирок зовсім не вмотивовано”.

Однак вища касаційна інспекція не відмінила його лише тому, “що вина засуджених на судовому засіданні знайшла собі підтвердження, і повторне слідство цієї великої справи є недоцільним”.

На суді юнаки не відмовлялись, що хочуть бачити Україну незалежною. Вирок був жорстокий: двадцять п’ять років каторжних таборів.

Члени Молодіжної організації українських націоналістів зустріли його із усмішкою на устах. Злість карателів видно зі слів, сказаних на суді: “Ти дивись, бандери прокляті, вони ще і сміються!” – згадує О. П. Каліщук.

Покарання відбував на лісоповалах Молотовської області. Особливо важко було взимку, коли у тайзі, вкритій снігом, тріскучі морози, мерзли ноги, грабіли руки і з них випадала сокира. По коліна в снігу засуджені мусили валити ліс, обрубувати гілки. А дерева були величезні: деякі з них кілька людей ледь охоплювали руками.

В’язні прокладали рейки з дерева і по них звозили до складу деревину, прочищали дорогу для машин, а вони працювали на деревному паливі, яке теж їм треба було заготовляти.

Не легше було і влітку. Дивувала бідність тайгових лісів:

“Хіба то ліс? – Тайга проклята!
Нема ні ягід, ні грибів.
Лиш горобину гіркувату
Один-єдиний раз зустрів

Ускладнювало життя ще й те, що у таборі, крім політв’язнів, були і кримінальні злочинці, які час від часу влаштовували криваві бійки. Керували ними “злодії в законі”, які хотіли, щоб усі в таборі їм підкорялись. Та терпінню прийшов край, політв’язні згуртувалися і зуміли себе захистити. Після цього їх стали називати “мужики, підпоясані ломом”.

Через деякий час засуджених за крадіжки і розбій перевезли в інший табір, життя стало спокійнішим.

Серед тих, хто відбував покарання разом із О. П. Каліщуком, були представники різних національностей, серед них немало високоосвічених людей. Обмін інформацією сприяв самоосвіті в’язнів.

44 Зам. 5156

Олександр Каліщук серед них був наймолодшим, тому його старались підтримувати, ставили виконувати трохи легшу роботу. Найчастіше він обрубував гілки вже повалених гігантських дерев. А під час коротких перепочинків писав вірші про життя в таборі. У багатьох із них звучала туга за рідним домом, прагнення повернутися в Україну.

Допоміг зберегти написані у таборі вірші росіянин Митрофанов із Петербурга. Він вивіз їх із зони, а пізніше переслав авторові. Та це були небезпечні вірші, тому вони ще довго лежали закопаними у вугіллі.

У таборі проходили зустрічі учасників художньої самодіяльності. Саме тут, у “табірній музичній школі”, навчився О. П. Каліщук в одного із товаришів по засланню грати на баяні. Виступив перший раз теж у таборі. Не здогадувався тоді молодий юнак, що пов’яже назавжди своє життя з музикою.

Важко було жити за дротами, але й у неволі завжди вірив, що “не вічні за колючими дротами зони, не вічна рабська праця”. Прийде час, коли народ розірве пута й окови, і люди будуть вільно жити в братстві, дружбі, радості та злагоді.

У 1953 році, після смерті Сталіна, почалась лібералізація всього суспільного життя. Торкнулась вона і таборів політв’язнів.

Під час першої амністії О. П. Каліщуку строк покарання зменшили на 10 років.

Після виходу Указу Президії Верховної Ради про порядок дострокового звільнення засуджених за злочини, скоєні у віці до 18 років, він вийшов на волю.

З поверненням в Україну в 1955 році почався новий період у його житті. Нелегкими були ці роки боротьби за право навчатися, займатися творчою діяльністю.

Коли його благонадійні ровесники з інститутськими дипломами і партквитками займали омріяні посади, він продовжував ще довго спокутувати свою “вину перед Вітчизною”, пронісши майже через тридцятирічний період свого життя тавро “зрадника і націоналіста”.

Почав трудову діяльність у селі Охотники Луківського району. Здібного юнака помітила завввідділом культури району і посприяла, щоб він одержав роботу в Іваничах. Попутним транспортом діставався Олександр Пилипович до місця призначення. Відразу став баяністом при хорі. Прагнув навчатись музики, але для цього необхідно було мати атестат про середню освіту. Тому, коли директор Павлівської середньої школи запропонував керувати художньою самодіяльністю, О. П. Каліщук погодився, але за умови, що навчатиметься у десятому класі.

Директор школи, зацікавлений організацією роботи, узгодив це питання з керівником районного відділу освіти, і О. П. Каліщук став учнем 10 класу. Вчився на “відмінно”, але золотої медалі не одержав, йому поставили дві четвірки. Як пояснило керівництво освіти, “щоб не привертати увагу, бо може бути гірше”.

Колектив художньої самодіяльності Павлівської середньої школи зайняв перше місце в області і їздив на огляд художньої самодіяльності “Шкільні роки” в Київ.

Однак, щоб серйозно займатись музикою, треба було мати спеціальну освіту. І в 1957 році юнак вступає до Львівського музичного училища, на вокальний факультет. Проте навчатися там йому не довелося, перешкодило минуле. Органи безпеки не дали дозволу на поселення і поставили вимогу за 24 години покинути Львів.

Навчаючись у Павлівській середній школі, Олександр познайомився зі своєю майбутньою дружиною – однокласницею Галиною. У 1958 році вони побралися. Галина Олександрівна стала вірним супутником його нелегкого життя.

О. П. Каліщук перейшов працювати на Іваничівський цукровий завод, де не тільки керував художньою самодіяльністю, а й був фізруком, художником-оформлювачем. Багато читав, завідував бібліотекою і, щоб ознайомитися з цією роботою, закінчив двомісячні курси бібліотекарів при Володимир-Волинському педучилищі.

Направили його на двомісячні курси керівників хору в Харків. Та й тут ледве не повторилась історія зі вступом до Львівського музичного училища. Коли пішов в органи безпеки Харкова, аби одержати дозвіл на поселення, йому категорично заявили: “Негайно забирайся звідси, щоб духу твого не було”.

На щастя, керівник курсів був розумною людиною, запропонував поселитися в приміському селі і на заняття доїжджати.

Олександр Пилипович згадує: “Місяць на курсах я сидів за ширмою, щоб, коли КДБ нагряне з перевіркою, можна було негайно покинути приміщення, адже органи безпеки обов’язково перевіряли, чи були дотримані їх вказівки”.

Перевірка не встановила наявності небажаного “учня”, і О. П. Каліщуку вдалося одержати посвідчення про закінчення курсів керівника хорового колективу. Ця перша перемога відкривала шлях до здобуття подальшої музичної освіти.

Молода сім’я переїжджає на проживання у Нововолинськ, де 5 травня 1959 року Олександра Каліщука прийняли на роботу в міський Палац культури. Керував там чоловічим хором.

В 1961 році він вступає на диригентський відділ Луцького музичного училища, яке закінчує 1966 року.

1961 року написав пісню “Волиняночка”, за що наступного дня був звільнений з роботи. Але директор Палацу культури Євген Парфимович Шаюк зумів домовитись із керівництвом, і Олександра Пилиповича залишили працювати, але за умови, що він буде лише акомпанувати.

Та заборонена “Волиняночка” полинула світом і потрапила аж у Канаду, де була записана на грамплатівку. М. К. Лечук згадує, що знайомі, які побували в Канаді, хотіли зробити О. П. Каліщуку приємний подарунок – платівку із записом його пісень. Та при проходженні митного кордону її переламали на дві частини.

Незважаючи на заборону, музикант продовжував писати пісні, але під чужим іменем. Офіційно мав право написати в рік одну пісню – про шахтарів.

Так минуло ціле десятиріччя: з 1961-го по 1971 рік. О. П. Каліщуку дозволяли лише грати на інструменті.

У 1972 році він вступив на навчання до Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка по класу хорового диригування, яку закінчив у 1976 році.

1972 року відбувся Всесоюзний огляд художньої самодіяльності, на якому хор Нововолинського Палацу культури було нагороджено “золотою медаллю”. Це була перша значна перемога.

Митець і далі займався творчою діяльністю: писав пісні для хору, солістів, але до виконання вони не допускалися. Особливий розквіт його таланту припав на час, коли працював на Нововолинському заводі СТО. У 1981–1991 роках О. П. Каліщук співпрацював із багатьма творчими колективами міста, в тому числі очолював народну чоловічу хорову капелу шахтарів, створив народний ансамбль “Райдуга”, які неодноразово ставали лауреатами всесоюзних та республіканських фестивалів народної творчості.

На цей період також припадає і вікопомна подія в історії України: проголошення її незалежності. Ідея незалежної держави стала дійсністю, і саме тоді написав Олександр Каліщук рядки:

“Ми вірили в Україну, як в життя –
Щасливі ми, що здобули свободу,
В минуле вже немає вороття
Для вільного вкраїнського народу!”

Проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, поклало початок перехідному періоду. У соціальній сфері це перехід від людини-гвинтика – до активного творця своєї долі.

Новий період відкрився і в житті О. П. Каліщука – період творчого змужніння. Він нарешті отримав можливість вільно творити. Пісня стала рупором його душі.

Складне минуле не породило ні розчарувань, ні відчаю, ні злоби, а творчість засяяла лише чистими і гармонійними тонами.

Кредом свого життя музикант вважав любов.

“Любов одну, одну її небогу
Пустив я в серце, й з нею йти в дорогу.

І вбить її не зможуть із-за рогу.
Якщо любов в моєму серці є.
Любов одна – це все життя моє”.

У 1991 році, через 41 рік після арешту, отримав О. П. Каліщук суху канцелярську довідку, що він був жертвою політичних репресій. Тільки довідку – і жодних вибачень від держави, ніякого співчуття. Втім важкі роки у в’язниці і таборах минули таки не марно. “Я душу виробив таку прозору...” – міг би сказати слідом за Василем Стусом наш земляк. Щемний смуток і гордовитий запал його пісень, мабуть, звідтіля...

До нього нарешті прийшло давно заслужене визнання з боку високих урядових установ. 22 жовтня 1992 року О. П. Каліщуку було присвоєне почесне звання “Заслужений працівник культури України”.

Пісня стала зброєю Олександра Пилиповича в боротьбі за національне відродження.

У 1990 році на шевченківських святах відбувся перший концерт нового творчого колективу “Просвіта”, який разом зі своїм керівником узяв на себе місію пропагувати патріотичну повстанську пісню.

Але цим не була обмежена діяльність “Просвіти”. З кожним роком хор утверджує свою роль у національному вихованні нововолинців, у піднесенні їх самосвідомості. Жоден політичний акт, жодне свято у місті не обходиться без “Просвіти” і її визнаного лідера.

Творчий колектив не залишається осторонь політичного життя країни. Навесні 1992 року проявились усі ознаки глибокої економічної депресії, аналогічній тій, що переживала світова економіка в 20–30 роках.

За цих обставин нездатність уряду внести корективи у хід реформ, тривале зволікання з рішучими діями зумовили абсолютно логічну розв’язку: масове невдоволення народу і вимогу відставки кабінету В. Фокіна.

16 червня 1992 року на пікетування до Верховної Ради, на заклик голови НРУ В’ячеслава Чорновола, з’їхалися посланці усіх крайових організацій НРУ. Були там і нововолинці. Хоча вони були піщинкою у морі пікетувальників, але саме їм судилося стати у спекотний червневий день тим консолідуючим громаду гуртом, без якого будь-яка справа вичерпується.

Нововолинський хор “Просвіта” під керівництвом самодіяльного композитора Волині О. Каліщука вніс свіжий подих у виснажених пікетувальників.

Учасник тих подій П. Присяжний згадує: “Не знаю, чи колись на майдані Незалежності у столиці України ще розпочинались мітинги своєрідними концертами на високій патріотичній ноті, але цього дня все було власне так.

Хор “Просвіта” під керівництвом О. Каліщука співав так натхненно невідомих широкому загалу чудових волинських пісень, що майдан все густішав і густішав, навіть тими, хто й не збирався йти на мітинг. Закінчував мітинг хор нововолинян, патріотично настроєна громада на майдані Незалежності тисячоголосо підхопила наш гімн “Ще не вмерла Україна” (*Народна рада.– 1992.– 25 черв.*).

Значну роботу провів О. Каліщук та колектив “Просвіта” разом із членами Нововолинського братства вояків УПА імені Клима Савура для повернення героям заслуженої слави і пам’яті. При їх участі проходило освячення могил полеглим героям, відкриття пам’ятників.

Разом із ветеранами УПА хор “Просвіта” взяв участь у святкуванні 50-річчя УПА, зокрема й у Пляшевій, де на Волині, на полі козацької слави відбувся заключний акт святкування 50-річчя УПА.

Їздили у цей пам’ятний для ветеранів УПА рік “просвітяни” зі своїм керівником і в Київ, де виступали у Палаці культури “Україна”.

Скрізь лунала патріотична пісня, проходили хвилюючі зустрічі з людьми.

Творча праця композитора знайшла всенародне визнання.

1998 року було видано збірку пісень “Волиняночка”. До неї увійшли твори різних періодів та розмаїтої тематики, вона є вагомим внеском у барвистий пісенний вінок України. Як сказано у передмові до збірки: “Пісня Каліщука – щира, мелодійна, світла, її витоки – в народних джерелах. Вона знайшла своїх шанувальників по всій Україні і за її межами. Члени ансамблю української діаспори в Комі АРСР

майже всю збірку вивчили і обіграли значну кількість пісень у танці. Цей колектив взяв участь у Міжнародному фестивалі української діаспори, який проходив у 1999 році в Києві. А пісня О. Каліщука "Стрілецька могила" потрапила на заключний концерт. Композитор був запрошений на зустріч із членами ансамблю в Київ.

За особисті творчі досягнення, активну роботу у пропаганді музичного мистецтва Волині О. Каліщук нагороджений почесними грамотами Волинської обласної організації Національної ліги українських композиторів, Волинського обласного управління культури, а з нагоди п'ятирічного ювілею незалежності України йому висловила подяку обласна державна адміністрація.

Поряд із активною громадською діяльністю О. Каліщук продовжує створювати музичні твори різних жанрів: пише пісні на власні слова, на слова Петра Гоця, вихідця з Волині, на вірші О. Леля, місцевого журналіста і поета, та інших авторів.

Не залишив поза увагою композитор і наймолодших українців – для них створив 40 пісень.

О. П. Каліщук завжди дбав про духовність. "Духовна музика несе натхнення, віру, надію й любов", – говорить Олександр Пилипович. Тож він написав 40 релігійних гімнів.

Все життя і творчість О. Каліщука нерозривно пов'язані з Волинню та піснею. Але найбільше ним зроблено для Нововолинська.

Рішенням Нововолинської міської ради від 25 грудня 1998 року № 5/12 за високу професійну майстерність і значний внесок у розвиток українського національного мистецтва, за майже півстолітнє служіння справі духовного відродження йому було присвоєно звання "Почесний громадянин міста Нововолинська".

Невтомний митець продовжує працювати на радість людям, а його нові пісні ще чекають своїх слухачів.

Література

1. Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал.– 1990. – № 11.– С. 21.

2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система...– Кн. 1.– С. 263–264.

3. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005.– С. 338.

4. Радянська Волинь.– 1946.– 3 січ.

Ольга БУЦЬ

КРИВАВІ ЛІНІЇ НА ДОЛОНЯХ ІСТОРІЇ

Микола Ничипорович Ткачук народився 12 січня 1930 р. в с. Башова Рожищенського району, українець. Закінчив вісім класів Рожищенської школи, працював інспектором у фінвідділі інспекції державного страхування. Член юнацької ОУН, зв'язковий УПА. Заарештований 17 березня 1950 року. ВТ військ МВС Волинської області. 26.04.1950 р. засуджений за ст.ст. 20-54-1а, 54-11 КК УРСР. Покарання відбував у штрафному таборі Міжріччя (Кемеровської області) та у Воркутлазі. Звільнений 21 липня 1956 року. Реабілітований 24 лютого 1992 р. прокуратурою Волинської області.

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу…

Т. Шевченко

Макове зерня патріотизму українського народу, посіяне учасниками визвольних змагань 1917 – початку 1920-х рр., зійшло пишним барвоцвітом юних маківок, що усім своїм єством тягнулись до вільного Сонця. Серед таких – Микола Ничипорович Ткачук, який через усе життя проніс запалену свічу незгасної любові та вірного служіння Вітчизні – Україні.

Микола Ткачук народився 12 січня 1930 року в селі Башова, на Рожищенській землі, у простій селянській родині. Його батько, Ничипір Іванович, був добрим ковалем; разом із дружиною

Олександрою Терентіївною тримали невелике господарство, мали 3 гектари орної землі. На щедрих землях роботящі руки господаря вели плуга, але на пишних покосах під рідним волинським небом співом коси бентежилась українська душа, бо із прадавніх лісів долинав шелест крон могутніх дубів, мов живий дух волі, що заплутався у дужім верховітті і тисячоголосим плачем огортав усе навколо. Волинь полотняним рукавом домотканої сорочки втирала солоний піт із чола. А над нею чорним хижим птахом – польський пан з нагайкою.

Поклик "вольної волі" добре розчули друзі Миколи – сільські хлопчаки, які тринадцяти-чотирнадцятилітніми ставали членами новоствореної у Башовій ЮОУН (Юнацької організації українських націоналістів). Микола Ткачук, Петро Дем'янчук, Василь Ткачук та інші до останнього слова увібрали в себе текст десяти заповідей – "Декалогу українського націоналіста". Потай збирались на щотижневі збори, на яких виступали досвідчені старші товариші – провідники ОУН. Виконували спеціальні доручення, запитували, радилися, будували плани боротьби, гартували дух і волю.

Юнацька ОУН була тоненькою, проте вже досить міцною гілочкою на древі національного руху. В роки війни пишну крону цього дерева сформувала Українська повстанська армія. "Військові підрозділи ОУН Бандери одержали назву УПА. Вони почали формуватися ще весною 1942 р. на Волині під загальним керівництвом М. Лебедя. Першим командиром цих загонів був Клячківський (*Клим Савур*). Наприкінці 1943 – на початку 1944-го, коли чисельність УПА була найбільшою, в її загонах налічувалось близько 45 тис. осіб., в 1945-му – до 20–25 тис. (у деяких радянських джерелах кількісний склад УПА в 1944 р. визначається 150–200 тисяч".[1] Люди саме з цієї когорти бійців були першими наставниками юного Миколи.

Після закінчення восьми класів Рожищенської школи у 1946 році він працював інспектором у фінвідділі інспекції державного страхування, а заочно продовжував навчатися у Львівському фінансовому технікумі. Через рік сумлінної роботи в інспекції Микола отримав посаду головного бухгалтера. Але не суха канцелярська робота за рахівницею владарювала у розкутих думках і палкім серці молодого Ткачука. Це серце було українським, тому воно прагло свободи, самовідданих дій заради головної ідеї – здобуття вільної, незалежної Української держави. У 1946 році Микола приймає пропозицію провідника *Гая* – Якова Мосійчука стати зв'язковим...

У 1944 році в діяльності ОУН і УПА почався новий етап – під радянською окупацією. З другим приходом Червоної армії в Західну Україну терор більшовиків не знає меж: "з Волинської області з 1944 по 1951 виселено 8 тисяч сімей – 29 тисяч осіб. Під час каральних акцій з 1944 по 1949 рр. було знищено в Берестечківському районі 186 чоловік, у Володимир-Волинському – 209, в Горохівському – 329".[2] Державна влада в боротьбі проти УПА і активістів націоналістичного підпілля постійно урізноманітнювала форми і методи. Широко використовувались масові перевірки-чистки під виглядом переписів, обліків робітників і службовців. Так, з 1 квітня по 10 травня 1945 року на підприємствах промисловості, транспорту і в державних установах проводився облік робітників, внаслідок якого органами "виявлено" 14 тисяч ворожих елементів, українських і польських націоналістів, учасників "банд".[3]

"Починаючи з 1950 року, – писав один із ідеологів ОУН і УПА П. Полтава (загинув на Рогатинщині 1951 року), – український визвольний рух в СРСР почав переходити від форм широкої повстанської боротьби до форм боротьби глибоко підпільної... щоб не дати окупантам закріпитися на наших землях".[4] Бойові акції УПА спільно з підпіллям ОУН були спрямовані перш за все проти військ НКВС і працівників беріївського відомства, бійців винищувальних загонів, а також проти працівників партійних і державних органів і установ.[5] В лавах УПА і в мережі ОУН були десятки тисяч українських патріотів, які боролися під гаслом "Досить кривди Україні!", "Здобудем Українську державу – або згинем в боротьбі за неї!" та "Свобода народам – свобода людині!".[6]

У 1950 році, через рік після закінчення технікуму, у житті Миколи сталася подія, подібні до якої своєю хвилею накривали в ті часи не одну українську долю.

10 березня до Миколи Ткачука з'явився голова Жалобівської сільради і повідомив про те, що його негайно викликають у райвідділ МВС. Щоб по дорозі Микола не надумав утекти, його супроводжували

двоє озброєних молодиків. У невеликій кімнаті слідчі Лянгузов і Красунь запропонували Миколі все розповісти. Мовляв, ніхто не знає, що він тут. “Якщо повністю розкриєшся і погодишся на співробітництво – відпустимо”. Тобто запропонували стати зрадником і стукачем.

Ще до війни в якомусь із тисяч службових кабінетів з незмінним портретом Залізного Фелікса було розроблено зразок підписки завербованого секретного агента – сексота. “Я, що нижче підписався..., даю підписку оперативному відділу НКВС у тім, що добровільно виявляю згоду співробітничати з органами по виявленню різних контрреволюційних елементів і виконувати всі завдання по роботі, що даватимуться органами НКВС.

Про свій зв’язок з органами, дані мені завдання і виконувану роботу, а також про все, що може мені стати відомим у зв’язку з роботою, зобов’язуюсь нікому не розголошувати, ніколи і ні за яких обставин, у т. ч. своїм рідним і близьким, знайомим.

З метою конспірації буду співробітничати під псевдонімом “...”, за підпис яким несу відповідальність нарівні, як і за підпис своїм справжнім прізвищем.

У випадку недотримання даної розписки несу за все відповідальність перед органами НКВС нарівні, як і за розголошення державної таємниці у позасудовому порядку ...”[7]

ЧК змінилась на ДПУ, ДПУ – на НКВС, НКВС – на МДБ, МДБ – на КДБ... Та зміст і методи вербування залишалися схожими.

Звісно, Микола рішуче відповів: “Ні!” Недарма ще хлопчаком визубрив, мов молитву: “...ніякі просьби, ні грозьби, ні тортури не приневолять тебе виявити Тайни...” (9-й пункт “Декалогу”).[8] Тоді приступили до наступного етапу “обробки” непокірного – катування.

Так звана “стійка”, що широко практикувалась у відділках польської поліції, і тепер не втрачала актуальності за простотою і ефективністю впливу на затриманого. “Стійку” у польській слідчій дефензиві яскраво описав Микола Куделя: “...вимагали, щоби в усьому признався. Заводили арештованого в окрему кімнату і... ставили обличчям до стіни та пояснювали інструкцію: стояти рівно з опущеними вниз руками, не впираючись до стінки. Коли щось порушив, підходив поліцай і бив по обличчю. Минали чотири години – до поліцая приходила зміна... Знову проходило чотири години – прибувала третя зміна. Стійка біля стіни тривала день і ніч. Не давали ні їсти, ні пити, ні спати. Арештованого доводили до нестями, і він падав, як колода, на підлогу. Такі муки мало хто міг витерпіти. Одні з арештованих признавалися через добу, інші витримували більше ”.[9]

Микола Ткачук “стійку” витримав. Та найгірше було тоді, коли його приставили до розпеченої грубки і тримали в нерухомості майже три доби до повної втрати свідомості. Ноги і руки понапухали так, що, здавалось, от-от луснуть. Юнак мовчав. Оперуповноважений Мельников, який нишпорив по усіх закутках району у пошуках непокірних, злісно сичав: “Ну, що ви з цим дурнем панькаєтесь? Прикладіть до лоба розпечене залізо – відразу заговорить...”. Так було вистраждано три доби, і лише на четверту Ткачуку пред’явили ордер на арешт. А ще через тиждень повезли до Луцького слідчого ізолятора, де катування-допити продовжувалися: від Миколи вимагали видати його однодумців-товаришів по проводу або тих, хто співчуває ідеям ОУН і УПА.

Дійсно, довголітню боротьбу ОУН і УПА підтримували мільйони патріотично налаштованих громадян. І в роки війни, і в повоєнні майже два десятиліття бійцями УПА або членами ОУН були люди, які жили Україною і для неї, люди, для яких Україна була вищою сутністю. Переважна більшість вояків УПА – це сільські хлопці, часто без належної освіти, яку не могли здобути в умовах окупації. “Вони не мріяли про багатство чи привілеї після війни, але твердо знали, що тільки у своїй власній, незалежній державі український народ одержить можливість для свого всебічного розвитку. Це була еліта українського народу, це були кращі з кращих! Це була надія України”.[10]

Микола мовчав. І тоді – знову карцер. Йому наказали скинути з себе весь одяг і заштовхнули у так званий “чемодан” – карцер, в якому над головою була ввімкнена яскрава потужна лампочка. Її сяйво й жар створювали в’язню справжнє пекло. Кільканадцять годин “підсмажування” – і в інший карцер, що був повною протилежністю першому. Перебування тут було ще більшим випробуванням на міцність:

зі стелі капала льодяна вода, кожною краплею проймаючи оголене тіло, мов голками, наскрізь. В'язень стояв у калюжі босоніж (підлога була цементна, у вигляді миски) і не мав можливості ні присісти, ні бодай робити якісь рухи, щоб не затікало від мертвої нерухомості тіло. У цім "кам'янім мішку" лише руки впиралися в стіни. Микола провів пальцями по вогкій цеглі і відчув під ними нашкрябані кимось надписи. Пізніше, коли очі призвичаїлись до напівтемряви, вдалося прочитати деякі з них. Це були видряпані прізвища тих, хто тут був до нього. Десятки імен... Але знайомих серед них не було.

Коли час, відведений для його страждань, вичерпався, Миколу відвели до камери, віддавши одяг.

В невеликій камері перебувало зо три десятки знесилених, зморених голодом чоловіків, переважно таких же молодих, як і Ткачук. Час від часу відчинялось віконце в дверях, і наглядач зазирав, щоб перевірити, чи, бува, хто не дрімає. Адже за таке порушення тюремного режиму знову карцер. Зімкнути повіки можна було лише вночі – і то, коли не викликали на допит.

Теплого квітневого ранку хлопців вивели надвір, і "воронок" повіз їх до суду. Вирок, оголошений 26 квітня 1950 року Миколі Ничипоровичу Ткачуку військовим трибуналом військ МВС Волинської області за статтями 20-54-1а та 54-11 Кримінального кодексу УРСР, надії не залишав: майбутнє постало чорною безоднею, адже найкращі роки юності зійдуть виснажливими роботами на сталінській каторзі! Та в глибині душі все-таки теплилась радість: муки допитів скінчились, вистояв, не зламався, не став підлим зрадником, отже – переможець!

І почалась для 20-річного волинянина Миколи Ткачука вимушена мандрівка страхітливим сталінським архіпелагом ГУЛАГ.

Відомий тлумачний словник французької мови "Робер" дає таке визначення поняття ГУЛАГ: "Концентраційний табір для політичних в'язнів, що став символом панівного в СРСР гніту".[11] В різні роки через систему ГУЛАГу пройшло від 10 до 15 мільйонів осіб.

У травні 1950 року новоприбулим в'язням, серед яких був і Микола Ткачук, розкрила свою браму Луцька тюрма, що вдивлялася своїми вікнами-зіницями на Стирові заплави, на старе місто із сивим правнуком Свидригайла – Луцьким замком. На другому поверсі, в камері, де перебували "політичні", окрім Миколи, були ще 24 особи. Усі добре пам'ятали криваву подію, що мала місце тут на самому початку радянсько-німецької війни: страхітливий, нелюдський у своїй жорстокості розстріл в'язнів тюрми 23 червня 1941 року катами з червоними зірками на кашкетах. Пройшло майже 10 літ, але цей злочин влади волиняни не забули. Тому чоловіки в камері готувалися, про всяк випадок, до найгіршого. У стіні простукали місце, в якому можна було вибити цеглу і вибратися на горище. А там – захищатися до останнього. Вдень одного з юнаків ховали під лавою для сну, щоб уночі він стояв на варті. Так продовжувалось цілих три місяці.

У серпні новим притулком для волинських в'язнів стала Київська пересильна тюрма. З Луцька до Києва їх перевозив особливий поїзд – так звана "столипінська душогубка". **"**Це було одне із багатьох технічних удосконалень "гуманного" соціалізму: вагони переобладнувалися сітками з товстого дроту на поодиночні вузькі камери, в яких неможливо було стояти чи сидіти. Все це нагадувало клітку з маленькими дверцятами і висячим замком, куди запихали ув'язненого в лежачому положенні. Такі клітки-сітки були багатоповерхові з коридором посередині вагона".[12]

У цій пересильній тюрмі режим був милосерднішим: у вікно можна було побачити вільних громадян, що поспішали у своїх справах; чути було дзеленькіт трамваїв, гудки автомобілів. У Луцькій тюрмі найменша спроба визирнути у віконце на світ Божий ставала для декого останньою: вартові з вишки стріляли без попередження.

А ще через два тижні наступною зупинкою на їх страдницькому шляху повинна була стати Харківська тюрма, яку називали "проклятою".

Зеків розмістили у спеціальному вагоні – "вагоні-зак", утекти з якого було неможливо. "Відрізняються пасажири "вагона-зака" від пасажирів решти поїзда тим, що не знають, куди йде поїзд і на якій станції їм сходити, адже білетів у них немає, і маршрутних табличок на вагонах вони не читають... Так і рушимо, заснемо в переплетінні тіл, у перестукуванні коліс, не дізнавшись – ліси чи степи побачимо

завтра у вікно. Іноді по сонцю можна зрозуміти: на схід вас везуть чи на захід... Але і дізнавшись про напрямок – нічого ви ще не дізналися: пересилки і пересилки вузликами попереду на вашій ниточці, з будь-якої вас можуть повернути вбік...”[13] Волиняків поїзд привіз у Харків.

У “проклятій” тюрмі, розташованій на Холодній Горі, – холод, сирість підвальних камер, антисанітарні умови. Почалися хвороби. На щастя, через 14 діб в’язні з Волині знову опинилися у знайомому вагоні.

Довга дорога на схід, і на півроку Микола Ткачук опинився у пересильному таборі “Чурбай-Нора”, що містив у своїх бараках близько 3500 осіб, які постійно відчували спрагу: не вистачало питної води.

Наступним пунктом етапу був табір “Домінка”. Нестерпне бажання втекти, що з перших днів арешту переслідувало ув’язнених, здавалось, от-от мало реалізуватись. Хлопці розробили чіткий план, їм допомагав колишній льотчик – полковник П. Гордон. Призначили місце і час початку операції... Несподівана зрада найближчого друга М. Морозова розбила ущент їхні надії.

Миколу і його спільників уже чекав, вдивляючись в очі сибірським хурделицям, штрафний табірний пункт “Міжріччя”, що в Кемеровській області. Тут було близько трьох тисяч зеків. Ішов 1951 рік, тягнучи за собою пишні оберемки нових арештів, але цього разу – досить несподіваних. Ті, хто донедавна відправляли українських хлопців та дівчат на каторгу, самі потрапили у немилість до владців... І пішли вони етапом слідом за тими, з кого знущалися півроку-рік тому! Настав час розплати! Ролі помінялися: принижені знаходили своїх учорашніх кривдників, і часто розмінною монетою таких зустрічей ставала смерть.

Микола Ничипорович згадує такий епізод. Один із колишніх енкаведистів увесь час перебував на кухні під наглядом чергового офіцера. Проте варто було останньому на мить відволіктися – і невідворотна рука помсти дістала колишнього слідчого. Але виконавець вироку при втечі загубив з ноги черевика! Усіх в’язнів вишикували у дві шеренги і пустили вівчарку, якій дали понюхати той “речовий доказ”. Запала тиша. Пес поквапливо пробігся туди-назад і сів біля ноги свого господаря – винного не знайшов. А за цей час оперуповноваженому Савченку, який гордовито і з презирством крокував уздовж шеренги, хтось примудрився ззаду причепити... коров’ячого хвоста!

...Перебування у штрафному таборі, важкі роботи не скували дух і волю. Тут, за тисячі кілометрів від рідної домівки, українці зуміли організувати діяльність підпільного осередку ОУН.

Однієї ночі конвоїр розбудив Миколу і наказав збирати речі. Виникла думка, що ведуть на розстріл (таке у нічну пору траплялося нерідко). На тюремному подвір’ї зібралося приблизно 800 в’язнів, переважно з України. Їх усіх, підозрюваних у підпільній націоналістичній діяльності, відправили в інший, більш суворий табір, начальником якого був Бабайцев. Кожному в’язневі на груди, спину і праве коліно нашили латку з порядковим номером. Ткачуку дістався номер Р-566. Щодня, незважаючи на 20–30-градусний мороз, зеків виводили на будівельні роботи: розбудовувалося місто Побєда. Лише при стовпчику термометра нижче за мінус 40 градусів роботи припинялись. І не тому, що начальство шкодувало робітників. Більше турбувались про себе і своїх вівчарок.

Нестерпні житлові умови в дерев’яних бараках, обмеження в листуванні, а головне – тваринно-жорстоке поводження з ув’язненими стали причиною страйку, який доведені до відчаю в’язні наважились провести у лютому–березні 1952 року. Декілька хлопців у чорних масках за лічені хвилини сповістили весь табір про початок голодування і страйку. Роботи на будівництві припинились. Та невдовзі цю акцію було придушено. Підозрюваних в організації непокори, в тому числі і Миколу Ткачука, перевели до БУРу – бараку посиленого режиму. Він відрізнявся від інших тим, що після закінчення робіт в’язнів закривали у ньому на замок.

Так пройшли довгих півтора року. Миколу Ткачука переводять у наступний пункт – Воркутлаг. У Воркуті титанічною працею каторжан дихали у вічній мерзлоті землі шахти. Кожна з них давала на-гора за добу близько тисячі тонн вугілля. Виснажливу фізичну працю витримували не всі. Туберкульоз, цинга, травми на виробництві були звичайним явищем серед зеків.

...Той день – 5 березня 1953 року, коли смерть скосила ненависного диктатора, в'язні завершили веселою піснею. Ніякі погрози не примусили їх зупинити той спів, разом з яким так стрімко і щиро рвались на волю сподівання. Хоча деякі з політкаторжан смерть Сталіна пережили з гострим болем: "...здавалося, що померла вся надія на визволення!"[14] Микола Ткачук надії не втрачав, хоча минали дні за днями, місяць за місяцем.

"У рік смерті тирана в таборах знаходилося 2,5 мільйона радянських громадян. Поки що довгоочікувану волю отримали ув'язнені за різними кримінальними статтями. Було звільнено багато небезпечних злочинців, але сотні тисяч репресованих продовжували відбувати покарання в умовах імперії ГУЛАГу".[15] А різке піднесення національно-визвольної боротьби "призвело до того, що за маршрутом "Україна – Сибір" назустріч один одному стали рухатись два потоки: один утворили звільнені зі сталінських таборів, другий – засуджені на тривалі терміни нові борці проти тоталітарного режиму".[16]

Коли у 1954 році у Женеві відбулась Міжнародна конференція, на якій перебувала і делегація з Радянського Союзу на чолі з М. С. Хрущовим, політичні в'язні на знак протесту проти нестерпних умов перебування та праці в таборі, а також проти того, що радянська верхівка заперечувала перед Європою існування в СРСР концтаборів, розпочали страйк. Дихання шахт припинилось.

Рішенням комісії, що прибула з Москви для розв'язання конфлікту, стала відміна носіння принизливих номерів. Ті, хто відбув 2/3 терміну покарання, могли перейти на проживання у так звані вільні поселення і отримувати за працю зарплатню. Це був великий успіх страйкарів.

Початок 1956 року. XX з'їзд партії, засудження культу особи, курс на широку демократизацію суспільства. "Початок справедливої оцінки несправедливостей минулого не був випадковістю, він не залежав ні від добрих намірів, ні від темпераменту того чи іншого політичного вождя".[17]

"Започаткований Хрущовим після XX з'їзду партії процес перегляду карних справ дістав назву "реабілітація". Термін використовується й досі. І точнішого немає. "Держава, свідомо користуючись злочинними законами, десятиріччями відправляла на смерть і в концтабори мільйони чесних людей. А під час перегляду карних справ вона "реабілітувала" репресованих громадян. Тобто визнала за ними відсутність вини перед собою, аніскільки не оскаржуючи саму себе".[18] Настала черга отримати "височайший дарунок" – реабілітацію – і в'язням Воркути. У липні 1956 року до міста прибула спеціальна комісія, очолювана генералом Чуйковим, яка мала завдання переглянути судові справи ув'язнених. У серпні цього ж року Микола Ткачук отримав довгоочікувану звістку: реабілітований!

...Серце закалатало в ритмі мажорних співів українського солов'я, що після довгої розлуки повертався у рідний край. Але до кого було вертатися Миколі? Адже його матір, Олександра Терентіївна, ще в березні 1955 року загинула при нез'ясованих обставинах: її скинули з поїзда, коли вона поверталася з побачення з сином. Рідна хата давно перетворилась на пустку, в ній жили чужі люди. Все нажите, в тому числі і худоба, було конфісковано ще в 1950 році. Проте була інша Мати, яка з нетерпінням чекала на повернення своїх синів і дочок – Україна!

До листопада 1959 року в Україні було переглянуто справи діючого та архівного оперативного обліку на 5481 тис. осіб. Було знято з обліку, тобто реабілітовано, 2684 тис. репресованих осіб (56 %). В Україну повернулися понад 64 тис. членів ОУН, бійців УПА та "бандпособників", яким пощастило вижити у концтаборах. Дійсно, "для мільйонів українців, ув'язнених у сибірських таборах примусової праці, десталінізація принесла волю: амністію й дозвіл повернутися додому. І цю часткову ліквідацію гігантської системи концтаборів прискорив ряд табірних повстань, зокрема, у Воркуті та Норильську (1953 рік), Караганді (1954 рік), у яких провідну роль відіграли колишні члени ОУН і УПА".[19] І серед них – Микола Ничипорович Ткачук.

Після повернення на Волинь М. Ткачук деякий час не міг знайти роботу. Віднині за ним по п'ятах блукала тінь зека, відлякуючи від нього певну категорію людей. Все ж у березні 1957 року Миколі Ничипоровичу вдалося таки влаштуватись на посаду економіста у Рожищенському насінницькому радгоспі. Тут він сумлінно відпрацював чверть віку.

У часи перебудови, у 1986 році, на долю Миколи Ткачука випало ще одне випробування. Одного ранку, коли він поспішав на роботу, дорогу йому перетнули начальник райуправління КДБ Гайовий та капітан Мельников і запросили на розмову. Від'їхали в лісок. Тут йому запропонували попрацювати помічником представника однієї з канадських організацій, що прибув до Радянського Союзу для налагодження співпраці з українцями. Мовляв, цим він зможе доказати свою відданість владі та проявити себе лояльним до неї. При цьому офіцери "чемно" нагадали Миколі про його минуле. Звичайно, М. Ткачук не погодився на таку пропозицію. Хоча змушений був підписатися під текстом документа, де йшлося про дотримання таємниці змісту цієї розмови. Ця зустріч підкріпила віру в те, що обрані ще в останні воєнні роки життєві ідеали правильні. І він їх не зрадить ніколи.

У 1990 році Микола Ничипорович Ткачук вийшов на пенсію і присвятив себе родині. Проте він залишається активним у громадському та суспільно-політичному житті. М. Ткачук є членом Братства вояків УПА Волинського краю ім. Клима Савура і Всеукраїнського братства вояків УПА ім. Романа Шухевича, бере активну участь у діяльності цих організацій, підтримує дружні зв'язки не лише з побратимами на своїй землі, а й з кращими представниками свідомих українців з близького та далекого зарубіжжя. Зусиллями М. Н. Ткачука у селі Копачівка у травні 1997 року відбулося відкриття пам'ятника загиблим односельчанам. На табличці напис: "Борцям-односельчанам, які віддали своє життя за волю і долю України". А копачівець Петро Матвійчук вправною рукою майстра вивів на кам'яній плиті 60 славних прізвищ.

7 грудня 1997 року в місті Рожище відбулось перепоховання 10 патріотів, яких у 1946–1948 роках було закатовано "ястребками" і вкинуто до криниці. Лише через півстоліття члени братства, подолавши чимало перепон, домоглися дозволу на перепоховання. В той день поклонитися прахові славних волинян зібралося понад 5 тисяч земляків та гостей райцентру.

Нині Микола Ничипорович Ткачук проживає у селі Копачівка Рожищенського району. Його мрія – описати події буремних літ його молодості у книзі спогадів, щоб донести до нащадків святу історичну правду, яку багато літ безбожно перекручували або замовчували, робили все, щоб українська нація забула себе. Але – "вже воскресла Україна, і слава, і воля!". І Микола Ткачук з гордістю усвідомлює, що і він своїм життям, боротьбою зробив усе можливе, щоб здобути і примножити честь та добру славу вільної соборної України.

---

[1] Білас І. Репресивно-каральна система в Україні... Кн. 1.– С. 245.

[2] Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині / А. Криштальський.– Луцьк, 1994.– С. 43.

[3] Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50 рр. XX ст. / Б. Ярош.– Луцьк, 1995.– С. 91.

[4] Науменко К. Українська повстанська армія / К. Науменко // Армія України.– 1992.– 12 верес.

[5] Борець Ю. У вирі боротьби / Ю. Борець.– К., 1993.– С. 6.

[6] Цвєтков В. Мала історія України–Русі / В. Цвєтков.– Львів, 1994.– С. 81.

[7] Щекочихін Ю. Раби ДБ XX століття. Релігія зради / Ю. Щекочихін // Киевские ведомости.– 2000.– 9 февр.

[8] З невичерпного джерела.– Дрогобич, 1998.– С. 18.

[9] Куделя М. Кобзар у моєму житті / М. Куделя.– Луцьк, 1998.– С. 34.

[10] Борець Ю. Слово до молоді. Плекаємо нашу еліту / Ю. Борець.– Львів, 1999.– С. 14.

[11] Медведев Р. ГУЛАГ // 50/50. Опыт словаря нового мышления.– М., 1988.– С. 408.

[12] Куделя М. Вказ. праця.– С. 56.

[13] Солженицин А. Архипелаг ГУЛАГ / А. Солженицин.– Т. 1, ч. 2.– М., 1990.– С. 197–198.

[14] Солженицин А. Там же.– Т. 3, ч. 3.– М., 1990.– С. 296.

[15] Медведев Р. Н. С. Хрущёв. Политическая биография / Р. Медведев.– М., 1990.– С. 65.

[16] "Ви бачили "холодне літо 1953?" // Голос України.– 2000.– 11 берез.

[17] Эренбург И. Люди, годы, жизни / И. Эренбург // Огонек.– 1987.– № 22.

[18] Кульчицький С. М. Хрущов – то тимчасове потепління серед тоталітарної зими / С. Кульчицький // Освіта України.– 1998.– 30 верес.

[19] Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний .– К., 1993.– С. 615.

Інна КВАСНА

НЕТЛІННІ СКАРБИ ДОЛІ

Андрій Тарасович Шабала народився 15 жовтня 1924 р. в селі Пулганів (тепер село Промінь) Луцького району. Здобув семикласну освіту. З 13 років член ОУН, псевдонім *Зелений*. На початку 1944 р. призваний до Червоної армії і направлений у Борисоглібський навчальний полк у Воронезькій області. Був поранений при форсуванні Одеру. Служив у комендатурі міст Трибен (Німеччина) та Могильов (Білорусь). Демобілізований 23 березня 1947 року. Заарештований 2 листопада 1950 року. Звинувачувався у приналежності до ОУН і УПА. Військовим трибуналом військ МВС Волинської області 27 грудня 1950 р. засуджений за ст. 20-54-1а КК УРСР на 25 років ВТТ і 5 років заслання з конфіскацією майна. Звільнений 10 квітня 1956 року. Реабілітований 13 квітня 1992 р. прокуратурою Волинської області.

Помер у 2005 р., похований у м. Нововолинськ.

Я єсть народ,
Якого правди сила
Ніким звойована
Ще не була.
Яка біда мене,
Яка чума косила!
А сила знову розцвіла.

Павло Тичина

Змінюються епохи – народ лишається незмінний. Нам, для розуміння нашого сьогоднішнього внутрішнього “я”, важливо знати не тільки про сиву давнину України, але й її недавнє минуле. Тож для усвідомлення цього особливого значення набуває життєпис людей політично репресованих.

“Репресія – це захід державного примусу, покарання”, – так пояснює цей термін тлумачний словник української мови. Примус... Покарання... За що ж карали людей, у чому змушували зізнаватись, в чому бачили їх “злочинність?” Відповіді на усі запитання дав невблаганний час, який кожному відміряв те, що він заслужив.

Подолавши багаторічну зону мовчання, пробиваючи лід байдужості та тотальних обмежень, дізнаємося ми зараз про людей, сторінки життя та діяльності яких входять у золотий фонд історії рідного краю і є взірцем того, як треба шанувати Батьківщину, дорожити честю, національною гідністю і родинним гніздом.

Андрієві Тарасовичу Шабалі випала доля трохи інша, ніж його одноліткам. Йому судилося пройти складний життєвий шлях. Були на цьому шляху і барвисті квіти, траплялися й колючі терни.

Народився Андрій Тарасович 15 жовтня 1924 року в селі Пулганів (тепер Промінь) Луцького району на Волині, в сім’ї селян. Батько Тарас Юрійович та мати Ганна Макарівна були з діда-прадіда хліборобами. Родина Шабалів була великою – п’ятеро синів і донька. А землі мали небагато, близько шести гектарів. Тож треба було докласти чимало праці, щоб сяк-так прогодувати чималеньку сім’ю. Ще не виповнилось Андрієві й восьми років, а вже привчав його батько і за плугом ходити, і косити, бо був найстаршим з дітей.

Привчаючи дітей до хліборобської праці, батько Андрія, сам людина малоосвічена, прагнув усе-таки дати їм освіту. Тому і послав хлопця до сільської початкової школи, після закінчення якої Андрій продовжив навчання у Лаврівській семирічці.

На все життя запам’ятались Андрієві роки навчання у початковій школі. Довгими зимовими вечорами збирались у їхній хаті односельці, а діти читали вголос книги: “Кобзаря” Шевченка, вірші Івана Франка, Лесі Українки, оповідання Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського. Пам’ятає Андрій Тарасович і свого вчителя й водночас директора початкової школи – Романа Григоровича Гаврилюка, який

прилучав своїх вихованців до цілющих джерел української літератури, до творінь великих майстрів, фольклорних багатств, до світу природи. Прищеплював Роман Григорович своїм учням і патріотичні почуття. Він був керівником учнівської організації "Пласт", до якої вступив і Андрій. Хлопець бере активну участь у роботі "Пласту", у маївках, походах на річку Стир, де діти займалися фізичною підготовкою, ознайомлювалися з історією рідної Волині, України.

Зовсім інша атмосфера панувала в Лаврівській семирічці. Про патріотичне виховання молоді не було й мови. Директор школи поляк Гурбанович та завуч Гедройц, яка була дружиною коменданта поліції, забороняли навіть розмовляти у школі українською. Однак Андрій лишається членом "Пласту", а в 13 років стає членом ОУН. З читанням підпільної літератури треба було ховатись не тільки від друзів і однокласників, а й від своїх рідних та близьких. Однак усе, що читалося потайки і було заборонене, так захоплювало і хвилювало, що одразу закарбовувалося в пам'яті. Запам'яталось на все життя і написання рефератів з історії України: про її гетьманів, про козацькі походи.

Після закінчення семирічки Андрій Шабала, як найстарший у сім'ї, змушений був допомагати батькові по господарству. А як же хотілося навчатися далі! Та батько не мав можливості заплатити за навчання у гімназії і здібний учень залишився у селі.

А в 1939 році прийшли совєти і Андрія як грамотну людину, яких на селі було мало, беруть на роботу в сільську раду, де він і працював помічником писаря до початку війни. Увесь цей час хлопець залишався активним членом ОУН. Важливе місце в роботі ОУН займало налагодження оборони села, яку організовували так звані "юнацькі сітки". Основним завданням було перешкодити фашистам вивозити населення на роботу до Німеччини. Молодь ховали по інших районах, попереджали про облави. І робота ця була досить успішною, про що свідчить той факт, що з села Пулганів жодна людина не була відправлена на роботу до Німеччини. Жваво велась підпільна робота ОУН, молодь готувалась до вступу в УПА. Ночами влаштовувались боївки, проводилися так звані "муштри", на яких училися володіти зброєю. Дисципліна і конспірація були на високому рівні.

З перших днів існування УПА (1942 рік) Андрій Шабала (псевдо *Зелений*) проводить активну пропагандистську діяльність. Зроблено було чимало. Досить сказати, що німці в село Пулганів боялися і носа показати.

На початку 1944 року, після вигнання совєтами німецьких окупантів, всю молодь села забрали до Червоної армії. Андрій Шабала був направлений у Борисоглібський навчальний полк у Воронезьку область, у роту розвідників.

У вересні 1944 року навчання перервали і всіх курсантів перекинули у Білорусію, де формувалась стрілецька дивізія. В січні 1945 року з Сандомирського плацдарму у взводі зв'язку, як авіасигнальник, Андрій Тарасович бере участь у наступі радянських військ.

14 січня 1945-го при форсуванні Одеру Андрій Шабала був поранений у ліву руку. У госпіталі польського міста Люблін і застала солдата звістка про закінчення війни. Після лікування його направили служити в Німеччину, в місто Трибен, а згодом у Могильов. У комендатурі цих міст він був помічником начальника варти. Під час служби у Німеччині Андрій Тарасович захворів на малярію. Хворів довго і тільки 23 березня 1947 року був демобілізований. За участь у бойових діях Андрій Шабала був нагороджений медалями "За взяття Берліна", "За перемогу над Німеччиною" та іншими, але всі вони були вилучені під час арешту.

Повернувшись у рідне село, Андрій Тарасович працює рахівником і продовжує свою діяльність у підпільній організації ОУН, провідником якої був Дмитро Миколаюк (псевдо *Неситий*) із села Полонка. Згодом він потрапив у засідку і був заарештований. На той час Андрій Тарасович уже був одружений з простою сільською дівчиною Теклею Петрівною Чачорук. Недовго прожили молодята, а біда постукала у їх дім. Темної осінньої ночі 1950 року енкаведисти заарештували молодого господаря. Під час слідства Андрій Тарасович перебував у Луцькій в'язниці. Слідство тривало з жовтня по січень. Згідно з вироком суду Андрій Тарасович Шабала був засуджений за ст. 20-54-1а КК УРСР, тобто "зрада батьківщини", на 25 років виправно-трудових таборів і 5 років заслання.

Для відбуття покарання був відправлений на Воркутинські вугільні шахти. Жорстокий табірний режим, тяжка праця у шахтах, напівголодне існування могли зламати кого завгодно. Але Андрій Тарасович мав досвід боротьби з репресивним режимом і гарт, до того ж був молодий, а молодості, як відомо, властивий оптимізм, енергія, бадьорість. Та й був він не один, тож не відчував самотності.

У таборі № 9 працював Андрій Шабала по 12 годин у шахті. Режим був жорстокий: перевірки під час виходу із зони на роботу і повернення в зону, перевірки в бараках і при виявленні будь-чого недозволеного – покарання, тяжка праця, баланда з прогнилої риби, сон всю ніч при світлі, право на написання одного листа на рік, заборона побачень з рідними тощо.

Щоб вижити в нових умовах, треба було згуртуватись і подолати труднощі. Форми боротьби були різні: від сутичок до страйків. У червні–липні 1953 року політв’язні не вийшли на роботу і висунули лозунг “Свобода”. Страйкували протягом двох місяців. З Москви приїхав заступник міністра внутрішніх справ генерал-лейтенант Масленніков. Табір оточили війська, було посилено охорону. Коли пролунав наказ – усім вийти за зону, і ніхто не вийшов, у беззахисних людей почали стріляти з кулеметів. Розстрілювали впритул. Було вбито понад 70 політв’язнів, дуже багато поранено. На щастя, Андрія Тарасовича кулі енкаведистів не зачепили. Після цього побоїща деяких стайкарів судили і, давши суворіші терміни ув’язнення, відправляли по інших в’язницях, а декого, у тому числі й Андрія Тарасовича, залишили на старому місці.

Попри все, потрібно було вижити і покладатись можна було лише на власні сили. На шахті Андрій Тарасович закінчив курси гірничих майстрів і працював на дільниці ВШТ.

Після смерті Сталіна ситуація у країні змінилася і режим ув’язнення трохи послабили. Андрій Шабала був переведений на так зване “вільне поселення”. Тоді ж до нього дозволили приїхати дружині. У них уже ріс народжений у 1951 році син, якого Андрій Тарасович ще не бачив, бо коли його заарештували, дружина була вагітною.

І ось, наприкінці 1955 року справу Андрія Тарасовича Шабали було переглянуто, термін зменшено до 6 років, і напередодні нового 1956 року його звільнили.

Напевне, немала заслуга у перегляді справи Андрія Тарасовича належить його дружині Теклі Петрівні, яка увесь час писала у різні інстанції, зверталася навіть до Ворошилова, наголошуючи на тому, що її чоловік воював на фронті, був поранений. Клопотання дружини і немічних батьків, які також зазнали і гонінь, і зневажливого до себе ставлення, допомогли Андрієві Шабалі повернутися до рідної домівки.

Потрібно було жити далі, виховувати сина, влаштовувати побут. І хоч Андрій Тарасович чітко усвідомлював, що легкого життя колишньому в’язневі не буде, все ж і далі плекав надію на краще. У 1956 році він їде у місто, яке тільки почало будуватись, – у Нововолинськ. Там Андрій Тарасович влаштувався на шахту, де працював до 1967 року гірничим майстром. Працював до аварії, після якої, тяжко травмований, він став інвалідом II групи. В той час в сім’ї підростало вже троє синів. Двоє з них, Олег і Володимир, також стали шахтарями.

Відтоді немало води спливло у рідному Стиру, а в Україні сталося чимало змін. Наша держава стала незалежною, її народ безповоротно обрав демократичний шлях повернення до сім’ї європейських народів.

І Андрій Тарасович Шабала також не стоїть осторонь проблем нової України, яка має посісти гідне місце у світі. З лютого 1992 року Андрій Тарасович є членом Всеукраїнського братства ветеранів ОУН і УПА імені Романа Шухевича. Він бере активну участь у громадському житті міста, у дослідницькій роботі організації. Своїми спогадами Андрій Тарасович щедро ділиться з молоддю міста, бере участь у зустрічах з школярами, для яких такі непересічні люди завжди бажані гості.

Поволі повертається до нас духовність, утверджується національна свідомість. Тож вірить Андрій Тарасович Шабала, що розвіються тумани ненависті й зневіри, утвердяться ідеали істини, правди й

справедливості на просторах української землі, і безмежно радіє, що дожив до того часу, коли вже може відкрито розповідати про роки буремної юності.

Література

1. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005.– С. 338.
2. Документи та матеріали ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал.– 1995.– № 3.– С. 103.
3. Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ / С. Мудрик-Мечник.– Тернопіль, 1994.– С. 10–11.
4. Радянська Волинь.– 1946.– 2 лют.
5. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош.– Луцьк, 1999. – С. 80.

Юлія КСЬОНДЗ

ЖИТТЯ ПРОЖИТИ – НЕ ПОЛЕ ПЕРЕЙТИ

Юрій Григорович Сачук народився 20 січня 1931 р. в м. Люблін (Польща). Мешкав в с. Линів Локачинського району, закінчив Шельвівську семирічну школу. Працював у Торчинському ліспромкомбінаті. У 1951 р. призваний до Радянської армії, де залишився на надстрокову службу. Заарештований 17 квітня 1963 року. Звинувачувався в антирадянській, націоналістичній пропаганді. Утримувався у Львівській психлікарні. Засуджений 10 вересня 1963 р. на 5 років ВТТ і 2 роки заслання.

Весна – яскрава пора року, коли все навколо оживає, набирає сили. Разом з нею знову “пробуджуються” до життя і літні люди, які довгу зиму провели у своїх будинках. Багато з них присвятили своє життя відродженню країни, не покладаючи рук працювали задля її добробуту. В цей час у їхніх душах щось змінюється: серце стає добрішим, а мова – щирішою. Теплий вітерець навіває спогади про буремну молодість, нелегкі часи, які їм довелося пережити. Багато з них дякують Богові за те, що зараз мирний час і Україна стала незалежною. Це надає їм наснаги, спонукає до відвертості.

Ось і я стала свідком сповіді Юрія Григоровича Сачука. У цієї мужньої людини душа по-справжньому молода, хоча й тіло ще не втратило своєї богатирської сили. За свій вік він пережив чимало.

Народився Юрій Григорович 20 січня 1931 року в місті Любліні (Польща). Мама була родом з Гамбурга (Німеччина), батько з села Воютин, що на Волині. Коли хлопчику виповнився місяць, батьки переїхали на Волинь, в село Линів Локачинського району. Мати Юрія чудово володіла німецькою, польською і українською мовами, знання мов вона передала і своєму синові. Ще дитиною він почув розповіді та співи старого лірника про поневіряння українського народу, важку долю козацтва. Тоді й засіялися в його душі перші зерна національної свідомості.

У 1938 році він пішов до першого класу Шельвівської семирічної школи. Через рік Німеччина напала на Польщу, а в Західну Україну ввійшли червоні війська. Невдовзі, як згадує оповідач, почались арешти, населення обклали непосильними податками. Здійснювалися масові вивози сімей на Далеку Північ, до Сибіру та в інші віддалені куточки СРСР. У червні 1941 року малий Юрась дізнався вперше, що таке війна. 24 червня дійшла жахлива новина, що в Луцьку, Ковелі, Володимир-Волинському чекісти замордували і розстріляли політв’язнів. Затим почалася німецька окупація. В селищі, де проживала сім’я Сачуків, часто квартирували озброєні відділи УПА та функціонери національного підпілля. Юрій Григорович згадує, що це були здебільшого люди інтелігентні.

Вперше хлопцеві довелося побувати в “органах” ще у квітні 1945 року, коли його запідозрили у зв’язку з ОУН і УПА. Три доби він пробув в ізоляторі в Локачинському райвідділі НКВС. Юрій Григорович добре пам’ятає, що в сусідній камері сиділи заарештовані дівчата. Їх вночі і вдень мучили п’яні чекісти, а тих, які чинили опір, виводили з камери, і вони назад більше не повертались. На четвертий

день йому наказали допомагати конюху, а також опалювати приміщення НКВС. Ночі Юрій просиджував у коридорі. Тут він надивився і наслухався жахливих речей. Засуджених немилосердно били залізним пруттям, деяких при допитах забивали до смерті. Викликали на допит і Юрія. Але, врахувавши його юний вік, після допиту хлопця відпустили додому. Ще багато днів снилися йому ті жахливі картини. Юрій Григорович і зараз, згадуючи своє дитинство, прокручує в пам'яті знову і знову усі події, але щасливих днів налічує небагато.

Після закінчення Шельвівської семирічної школи хлопець працював у Торчинському ліспромкомбінаті. Влітку 1949 року влаштовується секретарем Шельвівської школи. А в 1950 році Сачука викликав заступник начальника Локачинського райвідділу МВС Смирнов, який звинуватив Юрія у збунтуванні вчителів, підготовці терористичного акту проти органів МВС, а також в антирадянській пропаганді та агітації. Саме тоді Юрій змушений був підписати попередження, в якому обіцяв бути обережним у висловлюваннях. У 1951 році Юрій Григорович їде служити до лав Радянської армії, але й там йому не було спокійного життя. Бунтівний, непокірний характер, вільнодумні висловлювання Сачука призводять до того, що у квітні 1958 року його просять написати заяву про звільнення за власним бажанням. Але гордий чоловік не квапився це зробити. Через два тижні його заарештували. І лише на сьомий день арешту начальник особливого відділу військової частини забрав Юрія з гауптвахти і повіз у Ленінград, в управління держбезпеки. Бесіда тривала десять виснажливих годин. Сачука звинувачували не тільки у тому, що він нав'язував свої погляди й переконання солдатам, командирам, а й в антирадянській, націоналістичній пропаганді. Після бесіди молодого чоловіка направили до начальника особливого відділу Ленінградського військового округу. Там Юрія попередили, що краще йому в цей заклад більше не потрапляти. Сачук змушений був знову підписати суворе попередження. У військовій частині він отримав догану, а вже через два тижні його звільнили за невідповідність займаній посаді. Після цього він працював у Ленінграді в 5-му загоні військової охорони Міністерства фінансів, потім знову поміняв роботу.

Восени 1959 року переїжджає до Луцька. Тут влаштовується учнем токаря на Луцький машинобудівний завод, працює фрезерувальником. Завчасно готуючись до Шевченківських свят, іноді під час перерви на робочому місці Юрій Сачук вголос декламував вірші Т. Шевченка. А в доповідних хтось надто пильний писав, що Ю. Г. Сачук складає вірші забороненого змісту і відверто декламує їх. Тож і цього разу Юрія Григоровича не оминули неприємності: він позбувся роботи, а на інші підприємства його не брали, тому що усі були попереджені про його "неблагонадійність". Лише в школі № 3 змилувались і взяли на посаду викладача виробничого навчання. З цього часу його життя стає ще неспокійнішим.

У квітні 1963 року його викликали у військкомат для обміну військового квитка, але тільки він зайшов до начальника 4-ї частини, як слідом увійшов високий чоловік і поклав на стіл якогось папірця. Сачуку наказали піднятися на другий поверх. Там двоє велетнів взяли Юрія під руки і вивели на вулицю. В цей час він зрозумів – це арешт. Привезли його до КДБ. Вдома у затриманого вчинили обшук – шукали пістолет, але замість нього знайшли валізку рукописів, які своїм змістом могли убити без пістолея. Під час слідства Юрій Сачук тримався мужньо, на кожне запитання капітана Плаксюка, який вів справу, він відповідав контрзапитанням. Він насміхався над ним, як над українцем, який не може і не має права проводити слідство українською мовою. Не домігшись від Юрія Григоровича жодних зізнань, його вирішують відправити на обстеження в Луцьку психлікарню. Там у звинуваченого не знайшли ніяких відхилень, але за вимогою слідчих органів дали рекомендацію перевірити Сачука в Львівській лікарні, у відділі судової експертизи. Там його спочатку помістили в одиночну палату без вікон. Пізніше Юрій Григорович дізнався від лікаря, що органи безпеки були зацікавлені у тому, щоб у лікарні його тримали до смерті. Умови, в яких перебував Сачук, були жахливі. В невеличкому приміщенні з маленькими вікнами перебувало вісімнадцять чоловіків, багато з яких були цілком здорові.

Через три місяці його знову викликали на комісію. Сачук вимагав виписки з цього "веселого будинку" і переведення в тюрму. Уже на четвертий день після цього його перевели у Львівську в'язницю, а через тиждень – у Луцьку. Слідство знову продовжили.

А 10 вересня 1963 року відбувся суд. Підсудний від адвоката відмовився. Це свідчило про його впевненість у власних силах і переконаннях. На судовому засіданні наголошувалося, що з 1956 по 1958 рік серед військовослужбовців, а з 1956 до 1963 року серед робітників Юрій Григорович Сачук проводив антирадянську пропаганду й агітацію, спрямовану на послаблення радянської влади. Вирок – п'ять років ув'язнення в колонії посиленого режиму і два роки заслання.

Апеляція до Верховного суду УРСР не допомогла. Розпочався довгий і важкий шлях по етапу до Мордовії, по холодних спецвагонах і в'язницях. Нарешті 14 січня 1964 року Сачук прибуває до місця ув'язнення, в Соснівку. Юрія Григоровича послали працювати в полірувальний цех, котрий люди обминали, оскільки там стояв жахливий сморід ацетону. За півтора року від розкладу легень там померло чотири особи. Багато політв'язнів не могли споживати кисло-гіркий хліб. З них вираховували 11 карбованців за місяць на харчування. Один із в'язнів вимагав перевести його на собачий харч, оскільки на кожну собаку виділялося 53 карбованців на місяць. Різних жахів надивився тут Юрій Сачук: і як вбивали в'язнів при втечі, і як ті кінчали життя самогубством.

Закінчилися роки ув'язнення, судилося пережити ще й заслання. Більше місяця від тюрми везли в спецвагонах до селища Канськ. Тоді передали його міліції в райцентрі Дзержинськ, а звідти направили Юрія Григоровича в село Шеломки, де він знімав квартиру у літньої жінки і працював на будівництві до кінця терміну заслання.

Після розпаду Радянського Союзу на початку 90-х років багатьох політв'язнів реабілітовували. Їх визнали невинними у тих злочинах, які інкримінували при арешті. Так сталося і з Юрієм Григоровичем Сачуком. Безмежною була його радість, коли Україна здобула незалежність і колишні його давні мрії здійснилися.

Так склалася доля, що Юрій Сачук прожив своє життя самотньо, у нього немає ні дружини, ні дітей. Зараз Юрій Григорович входить до штабу Братства вояків УПА. Хоча з рухом УПА він раніше не був пов'язаний, але нині віддає усі свої сили, щоб згуртувати колишніх борців за свободу України, бере участь у різноманітних заходах та акціях УПА, що проходять на Волині.

Юрій Григорович пережив тюремне ув'язнення і заслання, однак його гідність, честь залишилися незаплямованими, він вистояв до кінця. Коли слухала його розповідь чомусь пригадалися рядки вірша Павла Грабовського, які так співзвучні з долею цієї людини:

Уперед за край рідний та волю,
За окутий, пригноблений люд,
Хоч нічого не знайдеш, крім болю,
Хоч нас жде невіддячений труд!
Уперед, хто не хоче конати,
Статись трупом гнилим живучи!
Сміле слово – то наші гармати,
Світлі вчинки – то наші мечі.

Література

1. Архів УСБ України у Волинській обл., ф. п., спр. 6247.
2. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років / Б. Ярош. – Луцьк, 1999. – С. 80.
3. Літопис УПА.– Т. 9.– С. 286.
4. Радянська Волинь.– 1946.– 2 лют.
5. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-х рр. XX ст. / Б. Ярош.– Луцьк, 1995.– С. 91.
6. Науменко К. Українська повстанська армія / К. Науменко // Армія України.– 1992.– 12 верес.
7. Борець Ю. У вирі боротьби / Ю. Борець.– К., 1993.– С. 6.
8. Цвєтков В. Мала історія України–Русі / В. Цвєтков.– Львів, 1994.– С. 81.
9. Щекочихін Ю. Раби ДБ XX століття. Релігія зради / Ю. Щекочихін // Киевские ведомости.– 2000.– 9 февр.

45 Зам. 5156

Ігор ПАВЛЮК

БОЛІСНЕ ШУКАННЯ ШЛЯХІВ ДО ЛЮДИНИ

Валентин Якович Мороз народився 15 квітня 1936 р. в с. Холонів Горохівського району Волинської області в селянській родині. Українець. Освіта вища. Працював викладачем Луцького педінституту. У січні 1966 р. Волинський обласний суд засудив його на 4 роки таборів суворого режиму "за антирадянську агітацію". Звільнений 1 вересня 1969 року. Через 9 місяців заарештований органами КДБ СРСР в Івано-Франківську. 18 листопада 1970 р. засуджений Івано-Франківським обласним судом за ст. 62, ч. 2 КК УРСР на 6 років тюремного ув'язнення, 3 роки таборів особливого режиму і 5 років заслання. 27 квітня 1979 р. у результаті договору між СРСР і США Валентина Мороза та ще чотирьох політв'язнів обміняли на двох резидентів КДБ і відправили в США. Реабілітований. Нині професор історії України на кафедрі українознавства Львівського інституту фізкультури.

"Сильним – трудно. Усі їхні *хочу* дуже великі – ті, що привели за ґрати, і ті, що проривають на волю... Найстрашніше – замріятись... Тюрма – це людина без шкіри в перший день. Хто зуміє сказати про це – той розкаже про тюрму.

Та цього не розкажеш...

І все одно будеш розказувати.

Так буде – потім...

А сьогодні – перший день..."[1]

Ці рядки Валентин Мороз писав у Івано-Франківській тюрмі КДБ 1971 року, через тридцять п'ять років після того, як народився.

Вчився на історичному факультеті Львівського університету, який закінчив 1958 року. Вчителював у середніх школах Горохівщини.

З лютого 1964 року викладав новітню історію в Луцькому педагогічному інституті, а з вересня того ж року – в Івано-Франківському педінституті.

Одне слово, все йшло, здавалось би, як у "справжньої радянської людини", "гвинтика", але... "захистити дисертацію не встиг", бо, як "чистосердечно" відкрився капітан КДБ Казаков, "ми, на жаль, не можемо заглянути, що у вас в голові... от коли б можна було це зробити і викинути (!!!) все, що заважає вам бути нормальною радянською людиною, не потрібно було б стільки розмовляти".[2]

У "гвинтикові" "народжувався Бог" (Василь Стус). Бог – як свобода, як мисль, як політ, як дух, якого не посадиш за ґрати. "Який жах: душа, навіть насильно вкладена в людську голову, не лежить там, як елемент в електронній машині, а росте, розвивається (часом в напрямі, протилежному до запрограмованого), і встановити контроль над цим процесом не може ніяка апаратура".[3]

КДБ цей контроль встановити намагався, боячись. Так копиця боїться іскри.

1 вересня 1965 року "органи" арештували Мороза. Волинський обласний суд засудив його 20 січня 1966 року на чотири роки таборів суворого режиму: "за антирадянську агітацію".

Термін Валентин Мороз відбував у таборах політичних в'язнів у Мордовській АРСР.

І знову: "Тепер мене дуже цікавить проблема особистості. Бачу, що це в розвитку людства взагалі один з головних моментів. Людина почалася з розподібнення духу, виникнення свого "духовного світу, оригінального, нестандартного..." (жовтень 1966, "З листів до дружини"). Там же: "Читаю Цицерона, Гоббса, Альберто Моравіа..." (листопад 1966 року).[4]

У грудні 1966 року В. Мороз був засуджений додатково (разом з М. Горинем, М. Масютком та Л. Лук'яненком) на шість місяців табірної тюрми. Пізніше його часто саджали в ізолятор. "Зате німецька мова тепер виграла. Тепер мав для неї більше часу, хоч і раніше кожний день (крім неділі) приділяв їй трохи часу... Після того почну англійську... Читаю тепер Канта" (січень 1967, "З листів до дружини").

В 1967 році в'язня перевезли до слідчої тюрми в Києві, де тримали як свідка у справі В'ячеслава Чорновола, а потім за написаний "Репортаж із заповідника імені Берії" ("Гвинтик – виміряний ідеал

кожного “тоталізатора”. Слухняний табун гвинтиків можна наректи парламентом, вченою радою – і з ними не буде ніякого клопоту, ніяких несподіванок. Гвинтик, якого наречуть професором чи академіком, ніколи не скаже нічого нового, а коли вже й здивує, то не новим словом, а блискавичною зміною своїх концепцій на протязі доби”).[5] “Репортаж...” широко розповсюдився в українському і російському самвидаві.

Політичний в’язень 15 травня 1968 року пише “Заяву” Першому секретареві ЦК КПУ Петру Шелесту, де є такі слова: “КДБ готує нову розправу. Знову прозвучать фальшиві слова: “Іменем Української РСР...”. Це неправда. Інтереси політичного організму, що зветься УРСР, не вимагають нового акту беззаконня... Сили, які інспірували розправу – це ті, час яких пройшов. Це ті, що хотіли б увіковічнити сталінщину. Вони не можуть тепер знищити мене фізично, як знищили недавно мільйони українців. Вони вже не мають половини зубів. Без сумніву, невблаганний хід історії потрощить і решту”.[6]

Були ще “клопотання” Прокуророві Української РСР (“порушую клопотання про відвід слідчих органів КДБ”),[7] “вимога” Голові КДБ при Раді Міністрів УРСР (“Пройшло більше семи місяців з часу мого останнього побачення з родиною [...]. Вимагаю побачення, яке давно належить мені по закону”),[8] асоціації юристів Української РСР (“Здається мені, що Загальна декларація прав Людини ООН написана не тільки для негрів, але й для українців”).[9]

За відсутності доказів слідство припинили на початку 1969 року, а В. Мороза перевезли до Володимирської в’язниці біля Москви.

Першого вересня 1969 року після чотирирічного ув’язнення його звільнили.

Поселився в Івано-Франківську. Весь час був безробітним. Робив спроби працевлаштуватися (учнем різьбяра, на метеостанції тощо), але йому дозволяли працювати лише робітником на будівництві, на що В. Мороз не погодився.

26 квітня 1970 року він знаходився в селі Космач Косівського району на Івано-Франківщині “серед багатьох десятків туристів, які приїхали подивитися на космацький Великдень з його неповторними писанками, уборами й співанками” (із заяви В. Мороза Прокуророві УРСР, Першому секретареві ЦК КПУ тов. Шелестові, Голові КДБ при Раді Міністрів УРСР тов. Нікітченкові).[10]

“Помітивши, що я записую великоднє богослужіння на магнітну стрічку, до мене підійшли троє невідомих, поширюючи навколо себе різкий сивушний запах. Не пред’являючи ніяких санкцій, не називаючи себе, п’яні зажадали, щоб я йшов з ними [...]. 29 квітня я приїхав додому. Через кілька годин до мене прийшли працівники КДБ – Пригорницький, Басистий, Баранов, Остролуцький – і “по свіжих слідах” зробили обшук. Забрали більшість книжок і журналів старих видань, незалежно від змісту, вірші Симоненка, Ліни Костенко, Вінграновського, Драча”, – писав у тій же заяві Валентин Мороз 2 травня 1970 року. У цей же час він працював над статтею про національний світогляд Лесі Українки (до сторіччя від дня народження поетеси).[11]

А вже 1 червня 1970 року органи КДБ в Івано-Франківську його знову заарештували, звинувативши в антирадянській пропаганді з метою підірвання радянського ладу (ст. 62, ч. 2 Кримінального кодексу УРСР). Доказами були його есеї “Мойсей і Датан” (”Добрі чи погані наші часи, але в одному вони, безперечно, кращі від попередніх: люди вчаться слухати опонента. Слухати всіх, зберігаючи власну точку зору. Вчимося терпимості до інакомислячого – риси, без якої неможлива ніяка демократія, без якої суспільство неминуче сповзає до тоталітаризму”),[12] “Хроніка опору” (“Є мільйони людей з вищою освітою, які все знають, але нічого не мають – нічого святого. Чи треба доводити, яким духовним капіталом на цьому холодному згарищі є космачани, що почувають себе сиротою без Довбушівського іконостасу?”),[13] “Серед снігів” (“Фальшиві алмази від справжніх тепер відрізняють легко. Відрізнити справжні емоції від налоскотаних важче [...]. Для вас вже стало традиційним нарікати на свою слабість. Насправді ж Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в наших умовах давно зникли, стали Провансом. А ми – витримали! Яка ще заборонена мова дала таку багату літературу?”).[14]

Відновили також раніше припинене слідство у справі “Репортажу...”. Судили В. Мороза в обласному суді в Івано-Франківську 17–18 листопада 1970 року. Підсудний винним себе не визнав, вів себе

витримано, мужньо, з гідністю. Відомо, що під час слідства В. Мороз звернувся з листом до П. Ю. Шелеста, в якому писав про безпідставність арешту... Лист написано гостро і принципово, без будь-яких прохань про полегшення особистої долі.

Присуд: шість років спецтюрми, три роки таборів особливого режиму і п’ять років заслання – разом 14 років позбавлення волі.

У цей час (влітку – восени 1970 року) він пише вірші, серед яких “Волинські орнаменти” (“Прелюд”, “Поліські там-тами”, “Почаїв”).

Любарте-князю, срібнобородий лицарю,
вже заніміли гудців твоїх яворові гуслі,
маєстати княжі на спорожнілому пергаменті вицвіли,
і почорніло ймено твоє на щербатім залізі.
Прошумить копитами Ратно, засяє щитами Войниця,
на штири боки протрубить Рожище туровим рогом,
вгостить медами Липно – дуплаве деревище,
а Городно валами вгорнеться за неширoким Бугом, –

згадував Валентин Мороз у вірші “Луцьк”, а у вірші “Вірую” писав:

У громі – Бог. А ти зробись камінним,
і Боже слово викуй на граніті,
бо камінь лиш у громі не згоряє,
і лиш на нім карбують заповіти.
Спаліть солому. Доказам не вірте,
великі правди пишуться вогнем.
У громі – Бог. Його наказ одвічний:
Плекайте Силу, затиснувши меч.

Справді, “пролізти крізь ґрати неможливо – ні сюди, ні туди – не залишивши на них шкіру”... Хіба що “ зробитись камінним”. “Кожного разу – хай буде він сотим – тюрма забирає мито...”[15] Це також із записів в Івано-Франківську, в тюрмі КДБ.

Першу частину покарання відбув у Володимирській тюрмі. Органи КДБ і тюремна влада робили все можливе, щоби зламати або хоч би зігнути його дух: тримали разом із кримінальними злочинцями, переводили до “одиночки”, підсипали в їжу хімічні речовини.

Статті, моральні принципи, єдність слова й діла Валентина Мороза здобули популярність, викликали жваву, гостру полеміку серед певних верств української громадськості (найбільше стаття “Серед снігів”, написана з приводу заяви І. Дзюби до Президії СПУ: “Але “безнадійно-донкіхотівський” Дзюба і на цьому не заспокоївся. Він ще пустив у світ свою книгу... і от виявилося, що донкіхотство дало більше користі, ніж “реалізм” усіх премудрих поросят, разом узятих”).[16]

Захищали Мороза і громадяни села Космач Косівського району Івано-Франківської області, від яких надійшла заява до прокурора з приводу незаконного арешту: “... ми сказали, що він не винуватий, бо ми просили, щоб зняв нашу пісню. Тому ми просимо Вас, яко прокурора, щоби Ви розглянули нашу скаргу, перевірили все, чи так має бути, щоби нам псувати настрій біля церкви і переслідувати релігію”.[17] Під заявою – підписи.

Була заява Оксани Яківни Мешко Голові Президії Верховної Ради УРСР тов. О. П. Ляшкові (копії: Голові КДБ тов. В. Ф. Нікітченкові, депутатові Верховної Ради УРСР тов. Б. Є. Патону): “Я на собі відчула всі страхіття концтаборів культівської доби, коли нізащо-ніпрощо була засуджена ОСО на 10 років позбавлення волі з фіналом – реабілітація і вибачення [...]. Вважаю своїм моральним обов’язком і правом обізватись на захист Валентина Мороза, який не вчинив злочину: злочин йому органічно не властивий”.[18]

І. Дзюба, І. Світличний, З. Франко, В. Чорновіл, Є. Сверстюк написали листа Голові Правління СПУ, депутатові Верховної Ради СРСР О. Т. Гончареві, який починається так: “Вельмишановний Олесю Терентійовичу! Вважаємо своїм обов’язком повідомити Вас, письменника і депутата Верховного органу нашої країни, що 1 червня 1970 року в Івано-Франківську знову арештовано талановитого публіциста, колишнього викладача історії в Івано-Франківському пединституті Валентина Мороза [...]. Ми просимо Вас, Олесю Терентійовичу, поставити питання про долю Валентина Мороза у відповідних інстанціях і сприяти тому, щоб воно було розв’язане відповідно до вимог нашого суспільного життя, яке потребує здорових і чесних сил...”[19]

Звертався до Олеся Терентійовича також Михайло Косів: “Згідно з своїми службовими, чисто людськими і письменницькими обов’язками – зацікавтесь долею В. Мороза. Її вирішення треба поставити під громадський контроль. Від цього, будьте певні, нашому суспільству буде тільки користь”.[20] Ще – Михайло Осадчий: “Шановний Олесю Терентійовичу! Я не належу до особистих приятелів Валентина Мороза, я навіть не згоден з рядом його дискутивних думок та скоростиглих характеристик, але я передовсім ровесник Валентина Мороза. Мене болить коефіцієнт морального престижу нашої з вами Батьківщини, яка з такою немилосердністю ізолює від суспільства людей, для яких сміливість та волевияв особистості став запорукою чесної суспільно активної праці”.[21]

На захист Валентина Мороза написав листа до ЦК КПУ, КДБ при Раді Міністрів УРСР Василь Стус: “Певен, що сьогодні є багато питань, необхідність розв’язання яких майже однаково відчувають О. Солженіцин і Ю. Андропов, В. Нікітченко і В. Мороз, В. Козаченко і І. Дзюба, І. Світличний і М. Шамота [...]. Страшно боляче і соромно думати про долю Валентина Мороза, заарештованого два місяці тому за написання кількох публіцистичних статей. Це якраз той приклад, коли людині відмовляють в існуванні. Бо що значить заборонити людині думати і висловлювати свої думки? Безперечно, Валентин Мороз має непересічний талант публіциста. Це добрий, людяний публіцист, часом різкий і гнівний, але не злий”.[22]

Була колективна заява Голові Ради Міністрів УРСР, Першому секретареві ЦК КПУ, Голові Кабінету Держбезпеки УРСР, Головному Прокуророві УРСР – від Ірини Стасів, Ігоря Калинця, Марії Качмар-Савки, Людмили Шереметьєвої, Стефанії Гулик, Ніни Строкатової, Олени Антонів, Ярослава Кендзьора, Юрія Шухевича.[23]

Протести з приводу вироку писали Б. Антоненко-Давидович, В. Чорновіл, Ольга Горинь, В. Драбата, священик с. Космач Косівського району Івано-Франківської області Василь Романюк, журналіст Павло Чемерис, Тетяна Ходорович.[24]

Ігор Калинець видав у видавництві “Сучасність” (Нью-Йорк) поетичну книжку “Підсумовуючи мовчання” (1971 р.), присвячену В. Морозові. Там є вірш “До Валентина Мороза”:

Я хотів би, щоб ся книжка
Була для Тебе хоч на мить
хустинкою Вероніки на хресній
дорозі.
Я хотів би, щоб ся книжка
як хустка Вероніки нагадувала
нам про святість твого
обличчя.

Раїса Мороз (дружина Валентина Мороза) зверталася до міжнародного Пен-клубу.

Страдницькою долею українського інтелігента зацікавилася міжнародна громадськість. “Теперішніми символами української боротьби проти російського панування є 38-літній історик Валентин Мороз, що його – як повідомляють – радянська таємна поліція тримає у Володимирській тюрмі” (із газети “Нью-Йорк Таймс” 12 вересня 1974 року).

“Я думаю, що кожна чесна людина мусить бути потрясена жорстокостями над чесною людиною – Валентином Морозом. І якщо світова опінія не прийде йому на допомогу, він загине. Як він умре,

то це буде на сумлінні всіх людей і це буде непростиме, – заявив академік Андрій Сахаров у розмові телефоном з представником Комітету оборони Валентина Мороза в Канаді. – "Мороз виглядав крайнє ослабленим – він втратив понад 20 кілограмів і тепер важить 52 кілограми. Після насильного годування він віддає моч з кров'ю. Він терпить страшні болі в кишках і жолудку. Вони плянують припинити годувати його насильно через уста та почати годувати до жил: це правдоподібно погіршило б його стан. Він має серцеві атаки, він потребує лікарства на серце. Голодівка своє робить: лице пожовкло, очі глибоко запались [...]. Його дружина ходила в Москві до КГБ. Вони їй сказали, що вони йому нічого не пообіцяють і не допоможуть йому. Найважливіше, КГБ їй погрожувало, і тепер також її треба обороняти. Вони погрожували їй та обвинувачували її за те, що вона передає матеріяли до антирадянського телебачення, до наших ворогів за кордоном, передає матеріали до Сі Бі Сі [...]. Погрозу піддержано киненням величезного каменя через її вікно, який вдарив і зранив їй голову. Тепер їй погрожують судом".[25]

Підтримував В. Мороза публікаціями в американському щоденнику "Нью-Йорк Таймс" колишній радянський політичний в'язень Джері Лейбер ("Він хворий на розлад крови й печінки, а дають йому такі медикаменти, які, як він побоюється, пошкоджують його мозок. Першого липня він почав голодівку, заявляючи, що воліє смерть, ніж божевілля").[26]

Одним із кращих радянських інтелігентів назвав Валентина Мороза видатний російський математик, філософ і поет, учасник руху за громадянські права в СРСР Олександр Єсенін-Вольпін, який теж був ув'язнений впродовж п'яти років, а потім емігрував до США, став професором університету в Бостоні. "Світ допустив закрите судилище над Морозом – довелося допустити і дальше винищення української інтелігенції. Чи дійсно Україна не заслуговує на серйозну увагу людей Заходу, що мислять? Життя Мороза в очевидній небезпеці. Він не поступиться перед "реальністю" саме тому, що бореться з нею, і ця боротьба, незалежно від його волі, спонукала його на самозгубне рішення. Негласні суди небезпечні саме тим, що злочини влади лишаються невідомі. Їх безкарність легко може спокусити тирана першої-ліпшої країни, а тому небезпека ця є міжнародною і всесвітньою".

Батько В. Мороза – Яків Мороз – надіслав листа до Брежнєва, в якому, зокрема, написав: "Першого липня мій син оголосив голодівку, яка триває до сьогодні. Працівники КДБ і редактор газети "Радянська Волинь" приїхали до мене додому і наполегливо просили поїхати до сина і переконати його припинити голодівку. Учора я бачив свого сина, а вірніше те, що від нього залишилося. Переді мною сидів скелет з опухлим лицем, з мішками під очима. Ви також маєте дітей і повинні мене зрозуміти – мій син повинен залишитися живий".[27]

Раїса Мороз про стан свого чоловіка написала звернення:

"Усім добрим і гуманним людям,
Організації міжнародної амнестії,
Міжнародному Червоному Хрестові,
Пен-Клубові,
Президентові США Форду,
Прем'єр-міністрові Канади Трюдо,
Канцлеру Федеративної Республіки Німеччини Шмідту,
Головам усіх держав, які втримують зв'язки з СРСР,
Усім газетам і радіостанціям світу..."[28]

І – "Я живий, фізичних сил у мене немає, але духовно тримаюся міцно. Іду під Божим знаменем, а Бог це могутність. Він нам допоможе подолати те зло, що як гори стоїть перед нами" (З листа В. Мороза до родини).[29]

...А за десять днів до закінчення голодівки, 12 листопада 1974 року, президент Гарвардського університету професор доктор Дерек С. Бак, виконуючи постанову Надзірної ради університету, запросив Валентина Мороза разом з його родиною провести академічний 1975/76 рік у Гарвардському університеті в Кембриджі, США: "Ваші видатні кваліфікації та виклад в ділянці української історії були доведені до

нашої уваги [...]. В додатку, Інститут радо покриє всі видатки, зв'язані з Вашими відвідинами", – гласив лист "Дорогому Панові Морозу".[30]

У результаті договору між урядами США і СРСР В. Мороза та чотирьох інших радянських дисидентів обміняли на двох радянських резидентів і 27 квітня 1979 року відправили до Сполучених Штатів.[31]

У 1979–1980 роках В. Мороз працював у Гарвардському університеті.

У 1981-му переселився до Канади, де прожив довгі роки. Видавав журнал "Анабазис" (1980–1992 роки). Засновник радіопрограми "Бумеранг" (Торонто).

Доктор історичних наук з 1982 року.

Довгий час викладав в Українському вільному університеті (Мюнхен).

Наприкінці 1991 року остаточно повернувся в Україну і став професором історії України в Українській академії друкарства, завідувачем кафедри.

Зараз професор історії України на кафедрі українознавства Львівського інституту фізкультури.

Веде телесерію "Про далеке і близьке" на Львівському телебаченні.

Вийшло загалом близько 20 його книг різними мовами. Серед них: "Репортаж із заповідника імені Берії" (1968), "Серед снігів" (1971), "Бумеранг" (1974), "Есеї, листи і документи" (1975), "Мойсей і Датан" (1978), "Тверді мелодії" (1980), "Лекції з історії України" (1982), "Україна в XX ст." (1992).

Більшість творів перекладені англійською мовою.

... Сонячна червінь, важка чорнота –
твої барви
вигнуті вії летючих тополь –
твоя пісня
сплетені берла трирогих богів –
твої знаки
сивого степу нічне шепотіння –
молитва
сонячний присок на синьому небі –
знамено

Валентин Мороз "Україна".

Він знову з Україною. Знову болісно шукає шляхів до Людини "під Божим знаменем".

І, однозначно, доки є такі Люди серед нас, є надія, що "буде син, і буде мати, і будуть люде на землі"...

---

[1] Укр. вісник.– 1971.– Вип. IV.
[2] Див.: Репортаж із заповідника імені Берії // Сучасність.– 1968.– Ч. 4.– С. 82.
[3] Там само.
[4] Чорновіл В. Лихо з розуму / В. Чорновіл.– Париж: Перша укр. друкарня у Франції, 1967.– С. 213, 214.
[5] Репортаж із заповідника імені Берії...– С. 85.
[6] Укр. вісник.– 1972.– Вип. VI.
[7] Там само.
[8] Там само.
[9] Там само.
[10] Укр. вісник.– 1970.– Вип. II.
[11] Там само.
[12] Укр. вісник.– 1970.– Вип. II.
[13] Укр. самостійник.– 1970.– Ч. 158.– С. 1–16.
[14] Сучасність.– 1971.– Ч. 3.– С. 69, 70.
[15] Укр. вісник.– 1971.– Вип. IV.
[16] Сучасність.– 1971.– Ч. 3.– С. 69.

[17] Укр. вісник.– 1970.– Вип. ІІІ.
[18] Там само.
[19] Там само.
[20] Там само.
[21] Там само.
[22] Там само.
[23] Там само.
[24] Укр. вісник.– 1971.– Вип. IV.– С. 24–35.
[25] У кн.: Мороз Валентин. Есеї, листи й документи / Валентин Мороз.– Нью-Йорк: Сучасність, 1975.– С. 251–254.
[26] Джері Лейбер про “дротяний кістяк” Володимирської тюрми // Нью-Йорк Таймс.– 1974.– 9 листоп.
[27] Сучасність.– 1974.– Ч. 7–8.
[28] У кн.: Мороз Валентин. Вказ. праця.– С. 256, 257.
[29] Там само.– С. 257, 258.
[30] Там само.– С. 259.
[31] Encyklopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar-Struk.– Toronto; Byffalo; London, 1993.– V. 3– P. 460; У кн.: Мороз Валентин. Вказ. праця.– С. 286.

Надія ГУМЕНЮК

ЗИМОПИС ДОЛІ: ТЕРНОМ ПО СНІГАХ

Микола Георгійович Коц народився 1930 р. в с. Гуща Любомльського повіту, українець. Закінчив Українську сільськогосподарську академію та механіко-математичний факультет Київського університету. З 1962 р. працював у Копичинському сільгосптехнікумі. Заарештований 26 жовтня 1967 року. Звинувачувався в антирадянській агітації. Покарання відбував у мордовських таборах. 26 жовтня 1974 р. відправлений на спецпоселення у Томську область. 13 вересня 1979 р. повернувся на Волинь. Реабілітований у 1991 р. прокуратурою Волинської області. Член Української Гельсінської спілки, член-засновник Всеукраїнського товариства політичних в’язнів і репресованих. Нині мешкає в м. Луцьку. З 1997 р. працівник редакційно-видавничої групи “Реабілітовані історією”.

З орендарів у куркулі

Невеличке господарство, отримане у спадщину, не давало змоги Юрію (Георгію) Коцу не те що розвернутися, але й на ноги стати. Аби діти не голодували (а було їх п’ятеро), зайнявся ще й рибальством. І виявилося, що має чоловік неабиякий хист до цієї справи.

– Заняття рибальством не означало, що батько вудочкою рибу ловив, – усміхається пан Микола. – Він орендував озера. В Гущі (Любомльський район) їх три: велике Гущанське і два менші – Святе і Королівське. До того сільська громада здавала їх в оренду жидам. А потім підтримали батька – він виграв торги, або, як тепер кажуть, тендер. За умовами оренди мав зарибнювати водойми, підгодовувати рибу, було суворо обумовлено, якого саме розміру і скільки риби можна виловлювати. Везли її на продаж до Холма. Ще таке: за оренду озер треба було платити громаді – або грошима, або рибою (вигравав торги якраз той, хто брався більше зробити для села). Батько опікувався церквою, відремонтував її, перекрив оцинкованою бляхою. Збудував він також будиночок-сторожку для сільської пожежної частини…

Цікаво, що саме Юрій Коц у тридцятих роках розвів у Гущі вугрів. Привіз мальків із Польщі (там була компанія, яка, своєю чергою, завозила їх із-за кордону й інструктувала, як вирощувати та доглядати). У присутності членів спеціально створеної сільської комісії та поліцейського з гміни, мальків було пораховано (отакий суворий контроль громадськості!) і випущено в озеро. Прижилися вони гарно. Однак вугри у прісних водах не розмножуються, тому мальків треба було закупляти.

1939 року прийшли нові господарі – і не стало ніякого порядку ні в селі, ні на озерах. Рибу сітями виловлювали, глушили вибухівкою. Її майже не стало. Хоч інколи траплялися гущанським рибалкам-

щасливчикам вугри аж до 1950 року. І до сьогодні не повернулося в село те дбайливе, господарське ставлення до озер, яке було до приходу радянської влади…

А ще проявив Юрій Коц свій підприємницький талант у будівництві. Купував ліс, звозив його додому, наймав трачів, які різали колоди на дошки і бруски, знаходив замовників, обговорювали разом розміри будівлі, ціну. Сорок селянських хат звів тямущий, беручкий до всякої справи і надзвичайно роботящий поліщук, перш ніж заробити гроші на спорудження власного дому. А потреба в ньому вже ставала нагальною, адже підростали п'ятеро дітей (окрім Миколи, народженого в грудні 1930-го, були ще два сини та дві доньки). Збудував двоповерхову коробку, накрив, упорядкував у ній кухню та одну кімнату, і сім'я справила новосілля. Добудовувати вирішили поступово.

Не судилося. Прийшов "золотий вересень". Радянська влада проголосила Юрія Коца експлуататором, махінатором – одне слово, куркулем. У липні 1940-го арештували старшого сина Івана, який мав великі здібності до техніки, займався радіотехнікою, майстрував детекторні приймачі. Відправили в Архангельську область. Більше його ніхто не бачив. Аж у шістдесятих роках на запит Миколи Коца надійшла відповідь, що його старший брат помер у концтаборі напередодні Другої світової війни.

Сім'ю посадили на воза і погнали під конвоєм із села. Неподалік від Любомля конвой зник, наче розчинився в нічній темряві. У польському селі Острівки, в хатині сліпого поляка, де в одній кімнаті було дві сім'ї (всього дев'ятеро людей), дожили Коци до початку війни. Повернулися в Гущу, а в їхньому домі колгосп уже дитячі ясла розмістив, на стінах – плакати і портрети Маркса, Енгельса та Леніна. Кинули всю ту наочність у вогонь, очистили дім від скверни. У листопаді 1947-го арештували батька, засудили на десять років. Привід: поставку не виконав. А поставка та була таких розмірів, що її й не можна було виконати. Весною 1948-го мати і діти повернулися з поля, а їхні речі – на подвір'я викинуті. Хату знову забрала нова влада. Збудували Коци буду, перелітували. А на зиму викопали землянку. У ній і жили.

1950 року Миколу взяли до армії. Повернувся – матері вже не стало. У тій підземній конурі пішла роботяща, невсипуща Дарія Коц зі світу. Від голоду, від горя, від страждань і туги за старшим сином і чоловіком, про яких нічого не знала, від наруги і страшної несправедливості. Вона виходила заміж сиротою, разом з таким же бідним, як сама, чоловіком добилася достатку, збудувала дім, поставила на ноги п'ятеро дітей. Навіть у найстрашнішому сні їй не могло наснитися, що вмиратиме голодною смертю у земляній норі.

Скарб у дерев'яній валізі

У жовтні 1967 року полковник КДБ Ступак, допитуючи Миколу Коца, дорікнув йому: мовляв, мало хто в наш час дві вищі освіти здобув. Тобі ж радянська влада дала таку можливість, а ти такий невдячний…

Радянській владі, власне кажучи, байдуже було, чи матиме куркульський син Микола Коц освіту і чи житиме він взагалі. Коли його забирали до армії, він мав лише свідоцтво про… чотири класи. Це неймовірно, але вже у дорослому віці він отримав два атестати зрілості і два дипломи – про закінчення академії та університету. Шлях до науки був довгим і складним. До 1939 року закінчив у Гущі два класи польської школи. 1939-го довелося знову йти у другий клас, але вже радянської школи. Третього класу не закінчив, бо сім'ю викинули з села. При німцях у селі була тільки початкова школа. Пішов до четвертого класу. Після повернення "других совєтів" у селі знову відкрили початкову школу. Ще раз пішов до четвертого класу. І все. Пізніше в селі з'явилися середні класи, але йому вже було не до навчання. Старшого брата не стало, батька арештували, хату забрали. На Миколу впала вся турбота про родину. Працював вантажником та сторожем на залізничній станції у Любомлі, жив у порожній цистерні, де й нажив собі плеврит. А коли приїжджав до села, брав до рук підручники молодших брата і сестри. Разом з ними проходив програму за п'ятий, шостий, сьомий класи, особливо налягав на математику, хімію, фізику. Але на час призову мав офіційний документ тільки про чотирирічку.

Після армії, звідки був через півтора року комісований за станом здоров'я (той же плеврит та ще туберкульоз кісток), працював у селищі Головне. Допомагав сестрі Галині закінчити фізмат, а братові Андрієві – технікум. А заодно вчився і сам у вечірній школі. В селищі отримав свідоцтво за сім класів. Тоді міжобласна заочна, Любомльська вечірня школи – до Любомля після роботи їздив з Головна велосипедом (14 кілометрів туди і стільки ж назад щовечора).

З першої спроби став студентом факультету економіки Української академії сільськогосподарських наук. Дуже хотів отримати математичну освіту (до математики мав особливий хист), але атестат зрілості разом з іншими документами був у дирекції академії, а без нього – ніяк. Та Микола знайшов вихід. У містечку Березань на Київщині, де після третього курсу проходив практику, склав екстерном екзамени і отримав ще один атестат про середню освіту. І того ж таки літа поступив на математичне відділення механіко-математичного факультету Київського державного університету. Жаль було переводитися на заочне відділення, але довелося. Так і вчився у двох вузах.

У Копичинському сільськогосподарському технікумі на Тернопільщині, куди отримав направлення після здобуття вищої освіти, Микола Коц зразу не вписався в шаблон радянського викладача. Не підтримував процес загального окомсомолення учнів, захищав тих, хто зазнавав переслідувань за віру в Бога, говорив своїм вихованцям правду про УПА, розмовляв з ними про заборонені речі, записував у щоденник дещо із передач радіо "Свобода" та розповіді, привезені учнями з різних куточків регіону (зокрема про те, як 1964 року в Чортківському районі намагалися спіймати повстанця-підпільника, який переховувався на горищі і був вистежений). Знайомив викладач деяких своїх учнів і з листівками, спрямованими проти існуючого режиму, на захист української мови (що характерно, жоден з учнів ні тоді, ні на допитах не видав свого улюбленого вчителя). От тільки про те, що сам він і випускав ті листівки, нікому не говорив.

Почав він свою самвидавівську діяльність із вірша Василя Симоненка "Курдському брату", опублікованого у журналі "Дукля", що виходив у Словаччині. Замінив кілька слів, трансформував таким чином твір в "Українському брату", переписав його друкованими літерами на картоні, намалював тризуб, сфотографував і виготовив першу сотню листівок. Поширював їх не тільки на Тернопільщині, а й у Хмельницькому, Волочиську, Луцьку, Нововолинську, Затурцях, Дубно, Києві…

Ретельно спланований сценарій арешту Миколи Коца заслуговує окремої розповіді. Справжній детектив, в основі якого – дивне відрядження у жовтні 1967-го до Чернівців, за покупкою у магазин наочного приладдя екзаменаційної машини "Ласточка", якої, як з'ясувалося, там і близько не було. Взяли його під час повернення, неподалік від містечка Заліщики Тернопільської області. Півроку в камері-одиночці слідчого ізолятора. Так звані збори громадськості Копичинець та Хворосткова, стилістика виступів на яких нагадувала 1937 рік: "громадськість" вимагала вищої міри покарання для "ворога народу". Закритий суд, на який не пустили навіть рідних. Вирок: сім років ув'язнення і п'ять заслання.

Мордовські табори № 11 (Явас), № 19 (Лєсной), № 17 (Озерний), Пермський табір № 35. На спецпоселення у Томську область відправили етапом. Із Томська до кінцевого місця призначення – Тегульдета можна було дістатися тільки літаком. На літак дозволялося брати лише 30 кілограмів вантажу. У валізах і торбинах Миколи Коца виявилося аж 97 кілограмів. Залишити зайві 67 кг навідріз відмовився. Сказав, що краще залишиться у таборі. Як з'ясувалося, весь вантаж політв'язня становили книжки і періодика. З ними і відбув на спецпоселення, де неймовірними зусиллями продовжував добиватися права на передплату газет і журналів, придбання книжок. З ними у вересні 1979-го повернувся і на Волинь.

Він не чекав радісного прийому на рідній землі. Але й того, що довелося пережити після повернення, також навіть уявити не міг. Не дозволяли прописатися, не дозволяли влаштуватися на роботу. Доведений до відчаю, поїхав у Міністерство внутрішніх справ: "Або дайте жити, або садіть мене назад!". Прописку дозволили. З роботою не складалося. Приниження тривали. Пішов на курси кранівників у навчальному комбінаті на Гнідаві. Проходив практику у "спеців" бомжуватого вигляду, з початковою освітою. У гуртожитках будівельних організацій, в яких працював після курсів, до нього в кімнату постійно підселяли стукачів. П'ятеро з них, каже пан Микола, згодом чесно зізналися, що отримували завдання стежити за ним, доповідати, що читає, що говорить, з ким зустрічається.

У коридорі помешкання Миколи Коца і досі стоїть дерев'яна валіза, у якій він привіз на Волинь свої книги. Книгами та паперами заповнена вся квартира. На багатьох виданнях, привезених ще із заслання, – сліди важких років, мандрів, переслідувань, бездомності. Бібліотека – найбільший скарб, який він надбав за своє страдницьке життя. Посеред кімнати – старенька друкарська машинка. Вона відбиває свій ритм і днями й вечорами. Колишній в'язень сумлінно поспішає повідати людям про пережите і передумане, розбудити у них бажання вільно жити і вільно думати.

Література

1. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки (1918–1946 рр.) / О. Божко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.– 2001.– № 2 (17).– С. 300.
2. Баран В. К. Історія України 1945–1953 рр. / В. К. Баран.– Львів, 2005.– С. 19.
3. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас.– Кн. 1.– К., 1994.– С. 259.
4. Служинська З. Рід людський в Україні / З. Служинська.– Львів, 1995. – С. 41.
5. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук.– К., 2005.– С. 338.

Андрій КРИШТАЛЬСЬКИЙ

ЄВГЕН СВЕРСТЮК. ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЇ ВІРИ

Євген Олександрович Сверстюк народився 13 грудня 1928 р. в с. Сільце Горохівського району. Закінчив Горохівську середню школу та Львівський університет (відділ логіки та психології при філологічному факультеті). Вчителював у Почаєві та Богданівці на Тернопільщині. Закінчив аспірантуру при науково-дослідному інституті психології. Захистив дисертацію на тему "Особливості розуміння старшими школярами мотивів поведінки літературного персонажа". Заарештований 12 січня 1972 року. Семирічне покарання відбував у Пермській області, 5 років перебував на спецпоселенні в Бурятській АРСР. Літературний критик, поет, есеїст, культуролог і релігієзнавець, доктор філософії, нині редактор Всеукраїнської православної газети "Наша віра".

Ім'я Євгена Сверстюка добре відоме українцям усього світу. Літературний критик, поет, есеїст, культуролог і релігієзнавець, він є яскравим представником покоління українських шістдесятників, автором книг, численних публікацій в україномовній, англійській, німецькій, польській періодиці. Він – редактор всеукраїнської православної газети "Наша віра", доктор філософії. Роздумуючи про причини популярності творів Євгена Сверстюка, автор передмови до римського видання есею "Перебудова Вавилонської вежі" Богдан Панчак писав: "Причина – у вірності істині".[1] Сверстюк сам зазначав, що істина дорого дається, що вона невигідна. І сам довголітнім засланням засвідчив, що не є вона цінністю потойбічною, далекою, неактуальною. За непохитність у відстоюванні ідеалів справедливості, віри, честі, національної гідності він посів своє місце в культурі сучасної України. 1993 року обраний президентом Українського центру міжнародного Пен-клубу.

Євген Олександрович Сверстюк народився 13 грудня 1928 року на Волині, у селі Сільце Горохівського району, у багатодітній, але заможній селянській родині. "Я був п'ятий, найменший у сім'ї, – розповідає письменник у автобіографії "На моїм віку",[2] – і скільки сягає пам'ять, завжди було ясно, що старші будуть господарями, а найменший "піде вчитись". "У цьому було щось святкове". У передвоєнні роки вчиться у польській, радянській школах, згодом – за часів окупації – у Горохівській гімназії. І хоча мати Євгенова мріяла, щоб син став священиком, хвиля життя відносила до іншого берега. Сам він називає той час періодом романтизму, буйного "байронізму".[3]

Після війни закінчив середню школу у Горохові, Львівський університет (відділ логіки та психології при філологічному факультеті). Будучи напрочуд розвинутим в інтелектуальному плані ще зі шкільних років, Євген Сверстюк ставиться до студій досить критично, не сприймаючи "філософії з третіх рук",[4] традиційних пропагандистських кліше. Після закінчення вузу вчителював у Почаєві та

Богданівці, що на Тернопільщині. Аспірантуру закінчив при науково-дослідному інституті психології. Тема дисертації – “Особливості розуміння старшими школярами мотивів поведінки літературного персонажа”. Працював викладачем кафедри української літератури Полтавського педінституту.

Після трьох років проведених у Полтаві, Євген Сверстюк повертається до Києва і влаштовується до редакції журналу “Вітчизна”. Сам він називає той період “зависанням над землею”,[5] хоча вже після перших літературно-критичних публікацій його ім’я почали називати поряд з іменами Івана Дзюби, Івана Світличного, Василя Симоненка, інших авторів, що творили ядро шістдесятників. Мешкаючи у столиці радянської України без прописки, Євген Сверстюк спілкується з І. Світличним, В. Стусом, Г. Кочуром, А. Горською, іншими інакодумцями, внаслідок чого стає об’єктом прискіпливої уваги з боку спецслужб, як такий, що “ідейно впливає”. Його починають систематично звільняти з робочих місць, пов’язаних з ідеологічною сферою, аж поки молодий літературний критик не опиняється на посаді секретаря у далекому від літератури “Українському ботанічному журналі”. Чи не про ці роки дисидент згодом напише: “Я вічно шукав житла і жахався, що це взагалі підмінює життєві шукання”.[6]

Протягом 50-х років у різних виданнях з’являються сміливі публікації молодого автора. Часто – під псевдонімами Андрієнко, Олександрів, В. Швидкий, В. Швид. Були навіть публікації під прізвищами Григорія Кочура та Анатолія Перепаді.[7] У 1970 році в Парижі вийшла друком книжка есеїв Є. Сверстюка під назвою “Собор у риштованні”. Крім однойменного есею, у якому простежувалася критика совєтського способу мислення, до збірника увійшли такі есеї “Котляревський сміється”, “На мамине свято”, “Остання сльоза”, які згодом були інкриміновані слідчими як “документи, виготовлені і розповсюджені з метою підриву і ослаблення радянської влади”. Втім атмосфера неприйняття режимом інакодумства розкручувалася ще задовго до того. Скажімо, досить було Л. Дмитеркові виступити з погромною статтею в першому номері газети “Літературна Україна”, як прізвища І. Дзюби і Є. Сверстюка були проскрибовані.[8] Євген Сверстюк згадує, як радили йому у тодішніх редакціях: “Ти хоч через раз давай такі гострі матеріали – ми ж не можемо постійно таке друкувати”. Роздумуючи про ті дні, він писав: “Омріяний Київ був містом не для нас, і з нами велась постійна безкровна війна всіма засобами з участю вірних лакеїв, літературних бовдурів і пружинно-спіральних негідників”.[9]

Чималу тривогу викликала у радянських каральних органів викривальна стаття “З приводу процесу над Погружальським”. Стаття була відгуком на пожежу в Київській центральній науковій бібліотеці, внаслідок якої згоріла велика кількість українознавчої літератури й архівних документів. У памфлеті відстоювалася думка, що пожежа – закономірний результат наступу російського великодержавного шовінізму. На прохання автора – Євгена Сверстюка – В. Чорновіл та інші “редактори” доповнювали та змінювали стиль, щоб забезпечити самвидавній публікації характер анонімності. Окремі учасники руху опору стверджують, що ця стаття була чи не найбільш розповсюджуваною в українському самвидаві.[10]

Зумів Євген Сверстюк відповідно себе зарекомендувати і в ході тогочасних його візитів на Волинь, де проживали батьки. Там його офіційні, а часто неофіційні виступи перед учителями викликали гострий інтерес і деякий острах. Завершилося це голосним виступом у Нововолинську на багатолюдній науково-практичній конференції, організованій Міністерством освіти УРСР для активу культурно-освітніх працівників області у березні 1965 року. “Одне слово, я там прочитав не ту доповідь, яку готував, – розповідає він. – Всі були просто розгублені, бо такого (вільнодумства. – *А. К.*) ще ніколи не чули. Гадали, що це суто політичний виступ опозиційного характеру... Щоправда, після перерви завоблвно чемно і коректно, але по-партійному ясно дала відповідь. Мовляв, ми не з усіма положеннями Євгена Олександровича згодні... Зокрема, він говорив, що вожді приходять і відходять, а кашу, яку вони заварили, залишають розхльобувати нам. Так от, наш вождь і вчитель – Ленін і ми завжди готові розхльобувати ту кашу, яку він нам заварив...”.[11]

12 січня 1972 року пройшли масові арешти української інтелігенції, на цей раз – починаючи з верхів. Тоді був ув’язнений і Євген Сверстюк. “...Отримав одиночку з виходом на хмарку над Софіївським собором і відчув стабільність, – писав дисидент у автобіографічній статті “На моїм віку”. – Якісь невиразні обличчя, невиразних рангів, невиразною мовою натякали мені, що це буде четвертий університет”. Слідство протягом п’ятнадцяти місяців вела група слідчих (Баранов, Нечипоренко,Чорний, Селюк та інші).[12] Як докази фігурували уже згадувані вище твори, а також стаття про арешт В. Мороза, взята під час обшуку помешкання Є. Сверстюка в рукописі. Однак їх не цікавили факти, їх цікавила відмова від своїх позицій і визнання “вини”.[13]

Є. Сверстюка було засуджено на 7 років суворого режиму (відбував покарання у зоні № 36 Пермської області) та 5 років заслання (в Багдарині Бурятської АРСР).

"Вирок 12 років згодом мені вже не здавався жахливим, коли зважилось, скільки людей несе кару – маску вдоволеного раба з кривою усмішкою, скільки народилось і несе кару невольницького життя, так і не зважившись ні разу у житті бути вільним", – писав Євген Сверстюк після звільнення.[14] Одначе не варто применшувати і моральних та фізичних знущань, які доводилося терпіти політв'язням у радянських концтаборах поряд із огидним світом кримінальних злочинців і "блатної братії". Це було 7 років суворорежимного мовчання, коли навіть "Отче наш" у недільний ранок записували як "виголошення промови і порушення режиму".[15]

Протягом тюремного ув'язнення Євгена Сверстюка намагалися не залишати в камері наодинці, весь час підсаджували або провокаторів, або злочинців-валютників. "...Була страшна, пекельна камера, що виходила у двір, – згодом згадував він, – де за відчиненими вікнами цокали машинки, і мені щоразу здавалося: то друкують доноси..."[16]

У таборі ж дисидентам навіть вдавалося трохи займатися творчістю. У тих нестерпних умовах Є. Сверстюк знаходив можливість перекладати твори Шиллера, Гете, Кіплінга, Тютчева та інших. Писав і власні вірші. 14 з них вивчив напам'ять приятель – А. Вудка, який звільнявся з ув'язнення. Вони були надруковані за кордоном.

1979 року у Нью-Йоркському видавництві "Пролог" вийшла упорядкована Іваном Кошелівцем збірка творів Євгена Сверстюка під назвою "Вибране". Англомовне видання вийшло друком при Гарвардському університеті. Окремими публікаціями з'явилися за кордоном статті англійською і німецькою мовами. Треба сказати, що імена українських шістдесятників викликали шалений інтерес не тільки в середовищі української діаспори, а й серед політиків, громадських діячів Заходу. На той час (з 1978 року) Євген Сверстюк був уже почесним членом міжнародного Пен-клубу. Усе це не могло не згущувати хмар над політв'язнем.

Надзвичайно цікавим свідченням того духовного мікросвіту, який в'язням вдавалося зберігати і розвивати у собі, стало листування Євгена Сверстюка під час його п'ятирічного заслання у Забайкаллі та професора Юрія Луцького (який мешкав у Канаді). Восени 1980 року, прочитавши у бюлетені зарубіжного видавництва "Смолоскип", що можна привітати українських політв'язнів і засланців у день їхнього народження, Ю. Луцький вирішив написати листа до Євгена Сверстюка. " У відповідь на мій лист я одержав з початком грудня 1980 року дуже сердечну відповідь від Сверстюка, – пише професор. – Це ж і був початок довшого листування між нами. Воно відбувалося з надзвичайною одвертістю, але наче без цензури".

Щоправда, ця відвертість трималася за рахунок високого інтелектуального рівня співбесідників, до якого цензура просто не дотягувала. Інакше про щось говорити не можна було. Своєю чергою Є. Сверстюк згадує: "Листів надходило "декабристові" багато (місцева міліція, переважно буряти, за традицією називали мене "декабристом") – різними мовами, з різних континентів. Деякі дратували цензорів неясністю мови, тем, почерку... (саме це давало можливість Є. Сверстюку через призму літературної дискусії розповідати Ю. Луцькому про радянські реалії. – *А. К.*). Розуміється, підозрілі листи пропадали в архівах безкарних і безвідповідальних служб. А листи з університету в Торонто здавалися ясними і не цікавими. В моїх відповідях, написаних нестерпним почерком, теж не було запримічено політики або інформації. Отже, наших листів цензура, здається, не ковтала".[17]

Саме завдяки цьому листуванню Євгенові Сверстюку вдалося передати частину своїх тюремних віршів, постійно бути в курсі навколо літературних подій за кордоном. Згодом, у 1992 році, Юрій Луцький опублікував "ці поковклі вже трохи листи і поезії" окремою книгою у видавництві "Смолоскип". У післямові ж до цього унікального видання, датованій 20 липня 1991 року, перебуваючи в гостях у свого друга О. Скопа в Сан-Дієго, дисидент написав:

"Уявляю собі кабінет, де розміщувалося у них (каральних органів. – *А. К.*) моє "господарство": копії моїх заяв і протестів, доноси агентури, звіти начальства, інформації і вказівки КДБ УРСР та

СРСР, реляції міліцейських служб... Нарешті, копії листів, переклади листів з англійської, німецької, польської...

В своєму листі з Колими Василь Стус прямим текстом попереджував мене: "Знай, що твої листи, і все, що ти пишеш, фотографується…", їх ця інформація теж влаштовувала: що ж, знай і враховуй..."[18]

Особливу радість при обшуках того періоду в працівників органів викликав "диплом" Євгена Олександровича – табірне посвідчення про закінчення курсів на спеціаліста з розігрівання парових котлів.

Восени 1983 року Є. Сверстюк повертається у Київ. На превелике здивування "шефів" з КДБ і всупереч їх волі, влаштовується столяром. Нелегким було це повернення, адже над багатьма тими, що не зламалися, тяжіла зловісна перспектива нових арештів. Для таких, скажімо, постатей, як Василь Стус, Валерій Марченко (низку листів Є. Сверстюка та В. Марченка опубліковано 1993 року в журналі "Сучасність") відпустка була короткою: вони знову опинилися за ґратами. Тих же, хто залишався на волі, чекала ізоляція. Письменники, діячі культури та освіти просто боялися мати справу з вільнодумцями. Проте не всі. У той час Євген Сверстюк все-таки контактував з перекладачами Миколою Лукашем та Анатолієм Перепадею, художником Веніаміном Кушніром. Друзями залишалися Валерій Ілля, Юрій Хорунжий і, звичайно ж, Михайлина Коцюбинська. "Я заходив на літературні вечори до Спілки письменників і нинішні активні діячі з величезним острахом дивилися у мій бік", – згадує Євген Олександрович.[19]

Суспільна атмосфера змінилася 1988 року, і вільнодумець, "нелегал" поринає у вир активної громадської діяльності. Спочатку – це виступи в Українському культурологічному клубі, що організувався у Києві з колишніх зеків. Потім було знамените зібрання біля пам'ятника святому Володимирові, коли в 1988 році офіціозна православна ієрархія вирішила відзначити святкування хрещення Києва у Москві й Ленінграді. Євген Сверстюк, всупереч попередженням властей, виголосив знамениту промову, присвячену 1000-літтю хрещення України–Руси. Вона обійшла мало не всі українські видання на Заході – і в оригіналі, і в перекладах.

Згодом відомий письменник стане одним із активних діячів руху за відродження й очищення українського православ'я, контактуватиме з ієрархами УАПЦ, підтримуватиме в Україні патріарха Мстислава (статті "Чому партапарат боїться патріарха Мстислава", "Блаженні миротворці", "Лист митрополитові" у збірнику "Блудні сини України"). Ще в часи самвидавчої нелегальної преси кінця 80-х – у вересні 1989 року – почне редагувати газету "Наша віра", яка згодом трансформується в одну з найцікавіших, найпопулярніших в Україні і за кордоном українських православних газет.

Але повернемося до літературної діяльності Євгена Сверстюка. "Якогось дня до мене прийшов кругленький чоловічок, назвався чи то капітаном, чи то майором КДБ і став вести ласкаві розмови, що він бажає мені добра і чому б мені щось не надрукувати, – згадує дисидент. – Я йому відповів таким самим ласкавим голосом, що краще мені обійтися без ласкавих опікунів".[20]

1988 року Є. Сверстюк надсилає до журналу "Вітчизна" свою уже відому (тій же "Вітчизні") статтю "Собор у риштованні" й отримує відмову. Втім наважується публікувати твори неугодного режимові письменника редактор журналу "Київ" Петро Перебийніс. На сторінках журналу з'являється поема "Білий вітрильник" і уже зовсім несподівано – гостра й антикомуністична за своїм змістом "Перебудова Вавилонської вежі" – один із найвідоміших есеїв українського письменника й філософа. Це був передрук із двох закордонних видань, що з'явились у 1989 й 1990 роках.

1989 року Є. Сверстюка "випускають" за кордон. То була акція, організована українською еміграцією, що виховувалась на українському самвидаві, за який давали фантастичні терміни ув'язнення. Зустрічі в Німеччині, Італії, розмова з Папою Римським Іваном Павлом ІІ. Активісти зарубіжних українських громадських організацій пропонували Сверстюку залишитись і написати велику концептуальну працю про стан справ у царині нашої літератури. Натомість він поспішає додому. Вже під час другого візиту до Німеччини на запрошення Українського вільного університету в 1992 році захищає докторат. Тема – "Українська література і християнська традиція".[21] Повернувшись, бере активну участь у дискусіях на шпальтах газет, читає лекції у вузах, включається у розбудову УАПЦ, зустрічається з учнівською і студентською молоддю.

1993 року у видавництві "Пам'ятки України" нарешті виходить друком перше "материкове", скромненьке на вигляд, видання його творів кінця 80-х – початку 90-х років – книга "Блудні сини України". Саме за цю книгу, що стала для багатьох настільною, а також за мужню подвижницьку роль у русі опору Євгена Сверстюка удостоєно Державної премії імені Тараса Шевченка (до цього він був нагороджений польсько-французькою премією "Полькуль"). Окрилений цим, він продовжує працювати над переосмисленням творчості Т. Шевченка. Після статей "Феномен Шевченка", датованої 1990-м, та "Рік високого сонця" з'являється цикл статей про визначальний вплив Святого Письма на творчість українського Пророка і народного просвітителя. "В мільйонах примірників тиражується більшовик з вусами на прізвище Шевченко – у підручниках, газетах, журналах, – влучно підмічає письменник в одному з інтерв'ю. – Якщо ви не реставруватимете цього портрета, на якому корені буде ваша робота?"[22]

Як підсумок – вихід у світ у 1996-му книги "Шевченко і час". Ця концепція аналізу творчості і життя Тараса Шевченка викликала гостру і цікаву дискусію у колах літературознавців. У 1993 році Євген Сверстюк писав: "Повідомлення про реабілітацію не отримував і не бажаю отримувати. Радянський режим не повинен мене реабілітувати, оскільки я навіть на слідстві відмовився від назви "радянський критик". Від українського уряду прийму співчуття, коли він виросте до того, щоб віддати честь мені і сотням, тисячам таких".[23]

Процес такого визнання в Україні триває. Не сповна ще відкритими є усі трагічні сторінки історії боротьби за національне визволення. Думається, наш видатний земляк має усі підстави для процитованого вище твердження, адже його внесок у літературу та громадське життя українства – неоціненний. А життєва позиція є незламно-принциповою, гідною і повчальною, чесною і завжди відкритою. Євген Сверстюк не відступав і не відступає від світлих ідеалів честі, порядності, віри, він творить натхненно й енергійно. Віриться, що незабаром з-під його пера з'являться нові одкровення у різнобарвному світі на ймення Слово.

---

[1] Сверстюк Є. На землі благословенній Богом / Є. Сверстюк.– Рим – Люблін: Свічадо, 1990.– С. 3.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Очима серця. Ув'язнена лірика.– Харків: Основа, 1993.– С. 294.

[7] Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід / Є. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України.– К., 1993.– С. 23–32.

[8] Там само.

[9] Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов.– К.: Либідь, 1995.– С. 93.

[10] Пащенко В. Євген Сверстюк: профіль на тлі покоління / В. Пащенко // Літ. Україна.– 1993.– 25 лют.

[11] Очима серця. Ув'язнена лірика.– Харків: Основа, 1993.– С. 294.

[12] Пащенко В. Євген Сверстюк: профіль на тлі покоління / В. Пащенко // Літ. Україна.– 1993.– 4 берез.

[13] Сверстюк Є. На моїм віку / Є. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України.– К., 1993.– С. 10.

[14] Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком / Ю. Луцький.– Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1992.– С. 9.

[15] Пащенко В. Євген Сверстюк, профіль на тлі покоління / В. Пащенко // Літ. Україна.– 1993.– 25 лют.

[16] Луцький Ю. Вказ. праця.– С. 8.

[17] Там само.– С. 9.

[18] Там само.– С. 88.

[19] Пащенко В. Євген Сверстюк: профіль на тлі покоління / В. Пащенко // Літ. Україна.– 1993.– 4 берез.

[20] Там само.

[21] Там само.

[22] Там само.

[23] Очима серця. Ув'язнена лірика.– Харків: Основа, 1993.– С. 29.

Любов ВОЗНЯК

СЕЛО БАЇВ У ДОЛІ ВОЛИНІ

(1939–1944 роки)

Початок Другої світової війни був трагічним не лише для Польщі. В моєму селі Баїв з цієї війни не дочекалися:

1) Гаврилюка Степана Михайловича;
2) Римарука Йосипа Адамовича;
3) Назарука Юхима Семеновича;
4) Кривича Павла Макаровича;
5) Медведюка Якова Лук'яновича.

Але це були лише перші жертви. Після захоплення Червоною армією Волині та встановлення радянської влади в селі почалася справжня громадянська війна. Одні підтримували нові радянські порядки, інші виступали проти них. До останніх застосовувалися жорстокі методи розправи.

Взимку 1940 р. були заарештовані Андрій Дмитрович Поліщук і Дмитро Данилович Вегера. Короткий суд, вирок – 8 років ув'язнення. Їх було відправлено в тюрму міста Харкова. Звідти вони не повернулися.

Деякі з націоналістів, які знаходились у підпіллі, таємно переходили кордон. Одним з тих, хто кілька разів проводив за Буг членів ОУН, був Лук'ян Гураль.

Перед Великоднем 1940 р. його сім'я була вивезена: дід Марко, батько Єрофей, мати Палагія. В той же день була вивезена сім'я Андрія Поліщука: батько Дмитро, матір Палагія, брат Антон, сестра Марта. З цієї сім'ї в село повернувся лише господар. Із сім'ї священика Саковича, яка складалася з п'яти осіб – господар, його дружина, двоє синів, невістка – ніхто не повернувся.

У червні 1940 р. під час однієї з облав в селі Оздів загинув і Лук'ян Гураль. Його труп повезли в Луцьк, і ніхто не знає, де він похований. Про нього склали пісню, і молодь у навколишніх селах співала:

Ой там в селі Оздові,
Там темна ніч лягла.
Ой там одна стодолонька
Трьох друзів віддала.

Заходьте тут, заходьте тут,
Тут в мене вже були.
Не одні я бачила, ой не одні
Бачила тут мрії й сни.

6 липня 1940 р. в с. Цеперів Баївської сільської ради були заарештовані житель с. Несвіч Мазурчук (люди вже не пам'ятають його імені), житель с. Баїв Роман Каленикович Вегера – поколотий штиками і ледве живий, житель с. Цеперів Карпо Юхимович Савчук і вбито жителя с. Забороль Шеверду Костянтина. У публікації Миколи Кучерепи "За перших совєтів" сказано: "Під час збройної сутички з підрозділом НКВС загинув активіст-нелегал Костянтин Шеверда. У відповідь на це оунівці на кару смерті засудили радянського активіста – голову Баївської сільської ради – Якима Левчука. Смертний вирок виконав націоналіст *Баклажка*.

Про Костянтина Шеверду склали пісню, яку молодь співала на вечорницях:

Липень шостий, нічка гарна.
Пташина співає.
В Цепорові чутно стріли,
Аж серце здригає.

Ой ти, Костю, товаришу,
Скільних літ недолі,
Працював ти в пропаганді,
Коли був на волі.
Працював ти в пропаганді,
День і ніч не спав.
Ширив клич поміж народу,
Щоб нарід повстав.

(Записано від М. І. Шевченко)

6 липня в Баєві під час тієї ж облави спочатку був поранений в голову Ананій Римар. Енкаведисти його добили і закопали на городі. Лише через рік його тіло перепоховали на сільському цвинтарі. Про нього також склали пісню.

В славному селі Баєві
Чорний прапор має.
Знову Україна на одного
Менше синів має.

Працював для тебе краю,
Він тебе кохав.
Він для тебе, любий краю,
Все, що мав – віддав.

Налетіло враже ЧК,
В авто посадили,
Вивезли в чистеє поле,
При дорозі вбили.

Він упав, стиснув в долоні
Жито зеленеє:
Віддаю тобі, Вкраїно,
Життя молодеє.

Не сумуй, мамуню люба,
Що сина убили,
Оунівці на тім місці
Присягу зложили.

Вже надходить та година –
Встане Україна,
На могилі твого сина
Зацвіте калина.

(Записано від М. І. Шевченко)

Націоналісти винесли смертний вирок тим, хто працював у радянських органах. Після вбивства голови Баївської сільської ради Якима Левчука в серпні 1940 р. був убитий фінагент села Цеперів.

22 червня 1940 р. знову вивезли дві сім'ї з Баєва: Никанора Римара, його сина Євдокима, дочку Марію; Каленика Вегеру з дітьми – Катериною і Яковом. З Цеперова в цей день було вивезено сім'ю Карпа Савчука, а із Забороля – родину Костянтина Шеверди.

3 вересня 1940 р. під час облави працівниками НКВС був убитий Микола Михайлович Вегера. Труп убитого міліція примусили везти Івана Семеновича Назарука. В Луцьку його затримали і заарештували. Через декілька днів були заарештовані сестра Назарука – Євдоха і Текля Федорівна Хілуха. В тюрмі сиділо ще декілька жителів села.

46 Зам. 5156

22 травня 1941 р., рівно за місяць до початку війни, з Баєва вивезено сім сімей: Олексія Михайловича Вегеру, Микиту Михайловича Вегеру, його дружину Парасковію і двох дітей – Лідію та Філарета, Семена Андрійовича Левчука, Катерину Макарівну Левчук, дочку Ольгу, синів Феофана та Павла; Ірину Андріївну Вегеру з чотирма синами – Мусієм, Зосимом, Андрієм, Мефодієм. Цю багатодітну сім'ю вивезли за брата Василя, який ще за Польщі сидів у "Березі-Картузькій" як член ОУН, а з 1939 р. був у підпіллі. Після визволення Баєва, в березні 1944 р., його забрали в місто Сталінград, а звідти – у тюрму, де й закатували.

Вивезли в той день і Кулину Душак та її дочку Євдокію й сина Трохима, сім'ю Вегер – Якова, Ганну, Степана і дітей – Валентину і Ольгу, а також Палагію Вегеру.

Мало хто з цих людей повернувся. Ті ж, хто повернувся, розповідають, у яких нестерпних умовах жили, як тяжко працювали, як помирали в муках.

Коли почалась війна, у Луцькій тюрмі перебувало чотирнадцять жителів села Баїв. Під час розстрілу з тюрми вдалося втекти Івану Назаруку і його племіннику. Івана востаннє бачили в будинку єврея, а Анастасія Римара – в будинку на теперішній вулиці Данила Галицького. Там його видали і відправили назад у тюрму, де й розстріляли. В самій тюрмі були розстріляні:

Вегера Ананій Романович,
Вегера Іван Кіндратович,
Вегера Роман Каленикович,
Карженевський Володимир Телімонович,
Левчук Іван Панасович,
Левчук Іван Харитонович,
Левчук Павло Антонович.

Під трупами залишилися живі Степан Трохимович і Платон Вегери. В камері – дівчата: Євдокія Семенівна Назарук, Текля Федорівна Хілуха та Анісія Григорівна Жданюк. Їх звільнили німці. А в селах під Луцьком співали:

Висока могила з сирої землі.
А в тій могилі сплять браття мої,
Котрі за Вкраїну в неволі були,
Життя молодеє катам віддали.

Кати замордували найкращих синів.
У Луцьку під тюрмою стріляли братів.
Начальство стріляло і НКВД,
На вулицях сікли ножами жиди.
Лягли твої діти, мов тята трава.
Над ними помстилась червона Москва.
Вкраїнський народе, це день твій настав.
Москва твоїх пожерла найкращих синів.

Не раз твої діти голодні були.
І хліба не їли, води не пили.
Не раз заганяли в холодні станки,
За нігті саджали гарячі голки.

(Пісня записана від жительок села Баїв – Марії Іванівни Шевченко і Ярини Яківни Андрощук).

Розстріл у тюрмі був прелюдією тієї страшної трагедії, яка розгорталася в моєму селі. Кульмінацією був 1943 рік. Історики ще називають її українсько-польською різаниною.

7 квітня 1943 р. ввірвались каратели в хату Жданюків. Вони винесли з хати добро. Жінку з дітьми загнали в будинок, закрили і почали жбурляти у вікно гранати. Тут з'явився господар, його теж вкинули у вогонь. Кістки Жданюків залишились на полі. Їх ніхто не поховав на кладовищі. Всі боялися. Того ж дня була спалена хата і вбито Євгенію Сметану з дочками.

В кінці травня 1943 р. Петро Поліщук, його дружина, син Василь і дві дочки Ганна і Ольга, а також 14-річна Маісія Душак були заарештовані. Під конвоєм їх повели в поліцейський відділок, який знаходився в панському маєтку, біля річки Чорногузки, між селами Баїв і Городище. Через кілька днів поляки

вивели чоловіків надвір і заставили копати яму. Тут було кілька жителів села Городище. Всі з жахом копали собі могилу. В цей день на роботі були жінки із села. Вони працювали у фільварку і здалеку бачили цю страшну картину. Коли яма була готова, польські поліцаї всіх вишикували і розстріляли. Деякі з них були лише поранені і їх поляки закопали живими. Зверху сипали вапно, робили дезінфекцію. В цей день було розстріляно вісім осіб. Жінок повезли в тюрму і розстріляли там, дівчат – Ольгу Поліщук і Євгенію Вегеру – вивезли в Німеччину.

В кінці червня 1943 р. УПА розгромила польський відділок, перебивши поліцаїв. Кажуть, що в той день розгромили й польський фільварок у селі Лаврів.

У червні 1943 р. націоналісти вбили Федора Микитовича Вегеру.

7 липня 1943 р. фашисти і поляки знову палили село. Кажуть, що за день перед тим кілька сімей поляків вибралися з села. 7 липня, на Івана Купала, німці спалили також сусідні села Вербаїв і Цеперів. Було тридцять машин, набитих німцями і поляками. Вони грабували й палили хати в долині Чорногузки. Літаки бомбили ліс. Люди поховалися в житах, заростях, в очереті. Фашисти вбили в дворі Омеляна Дмитрука, а Парфена Степановича Душака, Трохима Вегеру і його дружину Марію заставили гнати до Луцька худобу, яку забрали в жителів села. Ці троє людей, зробивши те, що від них вимагали німці, поверталися додому. А по дорозі за селом Городище їх зустріли поляки, які грабували Баїв. Вони везли на возах награбоване добро. Поляки закатували цих ні в чому не винних людей. У чоловіків були рани на голові, а Марія була дуже понівечена – порізані груди, поламані руки.

Кілька десятків хат у Баєві було розкидано під лісом, на хуторі. 11 грудня 1943 р., ще затемна, фашисти зайшли від лісу і почалася жахлива розправа над мирними жителями. Посередині хутора стояли польські поліцаї із сусіднього села Забороль, де була поліцейська дільниця, із кулеметом.

Люди розповідають: що коли палили село, то спочатку йшла перша команда – німці і власівці, які вбивали людей. За ними йшла друга команда. Ці карателі забирали добро, худобу – все, що можна було вивезти і, нарешті, третя команда палила будинки. Було спалено 30 хат, в яких усі загинули. В той день було вбито 101 особу.

Моя мама з Сашею, моїм братом, поїхала кіньми по жорна, тому залишилася жива. Дома були Семен Кирилович, його дружина та дочка Євдоха, яка вціліла в Луцькій тюрмі, і мої сестри: 14-річна Ніна та 4-річна Маруся. Їх вивели в клуню і наказали стати всім на коліна. Есесівець підходив до кожного і стріляв з пістолета у скроню. Ніна не стала на коліна і смерть прийняла стоячи. Маленька Маруся просила:

– Бабуню, тікаймо.

Та відповіла, пригортаючи дитину до себе:

– Куди ж, моя дитино, ми втечемо!

Євдоха залишилась жива, хоч була важко поранена. Вона опритомніла, коли з неї стягали чоботи. Фашист ще вдарив чоботом по голові, думаючи, що вона мертва. Євдоха знову знепритомніла. Коли загорілася клуня і сніпок впав їй на голову, вона вдруге повернулася до свідомості. Поволі виповзла з палаючої будівлі і боса, залишаючи кривавий слід за собою, добралася до першої хати в селі Забороль. Тут її і знайшли. А старша сестра Юська, син якої Анастасій був розстріляний в Луцькій тюрмі, забрала її до себе. У своєї сестри Євдоха жила, заліковуючи рану. Коли в кінці січня 1944 р. поляки вбили Юську, її знову тяжко поранили. Євдоху завезли в Луцьк, у лікарню. А 2 лютого, коли радянські війська вступили в Луцьк, в лікарні над Стиром ця дівчина, яка за своє коротке життя натерпілась стільки горя і перенесла тяжкі муки, померла.

Зі 101 людини, які загинули 11 грудня 1943 р., в братській могилі лежить десятеро з родини Мельничуків, яка складалася з 12 осіб: Микола Іванович Мельничук, його дружина – Ганна Андріївна, сини Феодосій – 12 років, Панкратій – 9 років, матиІніта Григорівна, сестра Наталія Іванівна і її діти: Ганна – 10 років, Ярослав – 8 років, брат – Григорій Іванович, його дружина – Марта Єрофіївна і діти: Раїса – 10 років, Віталій – 3 роки.

Троє німців, які зайшли в хату Мельничуків, наказали всім лягти на землю, а тоді стали стріляти. Микола Іванович і його дружина не були вбиті, а важко поранені в голову і ноги. Ганна Андріївна обережно поклала на землю Панкратія, який мертвою рукою обіймав матір. Кров дитини і її власна перемішались на обличчі, одязі. Поранене подружжя виповзло надвір і заховалось у льосі, залишаючи після себе кривавий слід. Це помітили фашисти, що були поблизу. Один поліз у льох, подивився на закривавлену жінку і сказав: “Капут”. Тоді виліз наверх і вниз полетіла граната. Але вона попала за бочку і

не зачепила нікого. Для більшої певності гітлерівці запалили солом'яний дашок, що був над схованкою. Поранені ледве вибралися з полум'я та диму і знову побачили карателів. Робити було нічого і вони знову полізли в палаючий льох. На Ганні Андріївні обгоріли хустина й волосся. Та обоє все ж таки залишилися живі. В сім'ї брата Григорія і сестри Наталії всі були мертві. Деякі з чоловіків на хуторі вціліли, бо повезли здавати хліб.

У 1943 р. поляки вбили Самуїла Кузьмовича Давидчука. У відповідь на ці жорстокості оунівці вбили поляків, жителів села – Штандера Броніслава Віцентійовича, 1912 р. н., і його племінника Блондовського Цезіка Петровича, 1921 р. н.

В кінці січня 1944 р., в той день, коли було вбито Софію Семенівну Римар і поранено її сестру Євдоху Назарук, від рук поляків загинули ще Палагія Жучко і Горпина Пилипівна Сметана.

У 1943 р. німці забрали в тюрму Григорія Геніровського і Олексія Семеновича Левчука, де їх довго били і катували. Григорія замордували в тюрмі, а Олексій повернувся додому і теж помер.

В 1944 р., розбираючи гранату, загинули двоє підлітків – 9-річний Леонід Кривич і 11-річний Мелетій Вегера.

З фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулось 33 чоловіки. Війна кривавим плугом переорала людські долі.

В Баєві зі 140 хат залишилось лише 15. З населення 337 осіб загинуло більше 200. Доля багатьох людей невідома. Матеріальних збитків завдано на суму 6 388 643 крб.

7 липня 1943 р., коли палили село, згоріла хата священика Миколи Мушинського. Він зі своєю сім'єю заховався в схроні і залишився живий. Церкву карателі не знищили. Розповідають, що посередині церкви, на престолі, священик поклав католицьке Євангеліє. Німці з поляками зайшли в церкву, але не підпалили. Церква залишилась і діяла навіть в часи войовничого атеїзму. Вона була головним болем для директора школи і колгоспного начальства. Сюди ходили люди з навколишніх сіл, бо всі сусідні села були спалені і в них згоріли або були зруйновані церкви.

Починаючи з 1944 р., двічі на рік, 7 липня і 11 грудня, священики правлять панахиду по спаленому селу і вбитих людях. Протягом 40 років про трагедію села пам'ятали священик і люди, які пережили війну. З 1984 р. на цвинтар виходили голова колгоспу та голова сільради із сільським активом і проводили там мітинг. І зараз на братській могилі на кладовищі, в якій лежить 101 житель села, відбуваються панахиди.

Та, на жаль, в Луцьку на меморіальному комплексі, в списку спалених сіл немає Баєва, немає сусідніх сіл, які були також спалені дощенту.

Я народилась після війни, у 1949 році. Змалку чула розповіді своєї мами, родичів, сусідів про цю трагедію. Змалку ходила з мамою в церкву і допомагала прибирати братську могилу. Ще в школі вирішила стати істориком, щоб розібратися, хто ж правий у тих суперечках, які точилися в нашій хаті інколи далеко за північ. Відповіді на ці питання в інституті я не одержала. Історія, яку я вивчала, була іншою, ніж розповіді людей.

Зараз піднімають багато питань, але майже не згадують про загиблих українців, які в 1939 р. були в польській армії і стали на кривавий бій з фашистами. Мало пишуть про події 1939–1941 рр. і боротьбу, яка розгорілася на наших землях. Не читала я в пресі і про трагедію в Ківерцівському лісі, де на початку війни багато чоловіків потрапили в полон.

Найбільше спогадів про війну я записала від покійної мами, Наталії Остапівни Назарук, Марії Іванівни Шевченко, Марії Володимирівни Вегери, Ганни Андріївни Мельничук, Христини Єрофеївни Іщіюк, Теклі Федорівни Хілухи, Ольги Семенівни Левчук та багатьох інших живих і тепер мертвих односельчан.

Література

1. Бугай М. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал.– 1990.– № 11.– С. 20.

2. Бугай М. Вказ. стаття. – С. 21.

3. Білас І. Г. Репресивно-каральна система…– Кн. 1.– С. 263–264.

4. Радянська Волинь.– 1946.– 14 січ.

5. Літопис УПА.– Т. 9.– С. 286.

6. Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині / А. Криштальський.– Луцьк, 1994.– С. 43.

ІЛЮСТРАЦІЇ

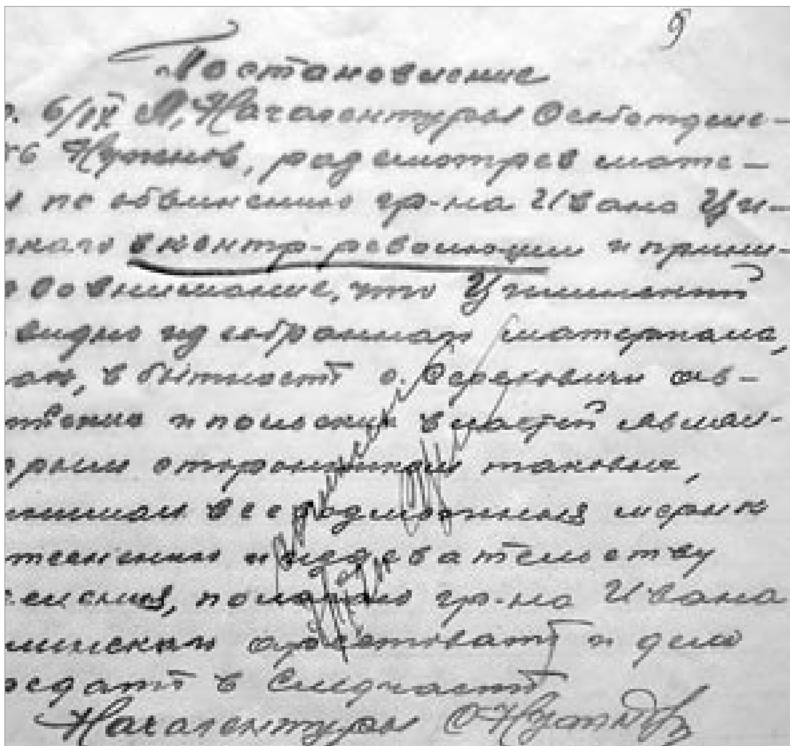
Особый Отдел при Реввоенсовете
XII Красной Армии.

УЧТЕНО в 1962 г.

ДЕЛО

8937

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу при Реввійськраді 12-ї Армії на засудженого у 1920 р. за контрреволюційну діяльність І. Г. Цилінського. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

9

Постановление

Постанова начальника агентури особливого відділу № 6 при Реввійськраді 12-ї Армії на арешт І. Г. Цилінського, видана 6 вересня 1920 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

41

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е .

Постанова Колегії особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про винесення заарештованому І. Г. Цилінському смертного вироку – розстрілу за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. 3 вересня 1920 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Особый Отдел при Реввоенсовете
XII Красной Армии.

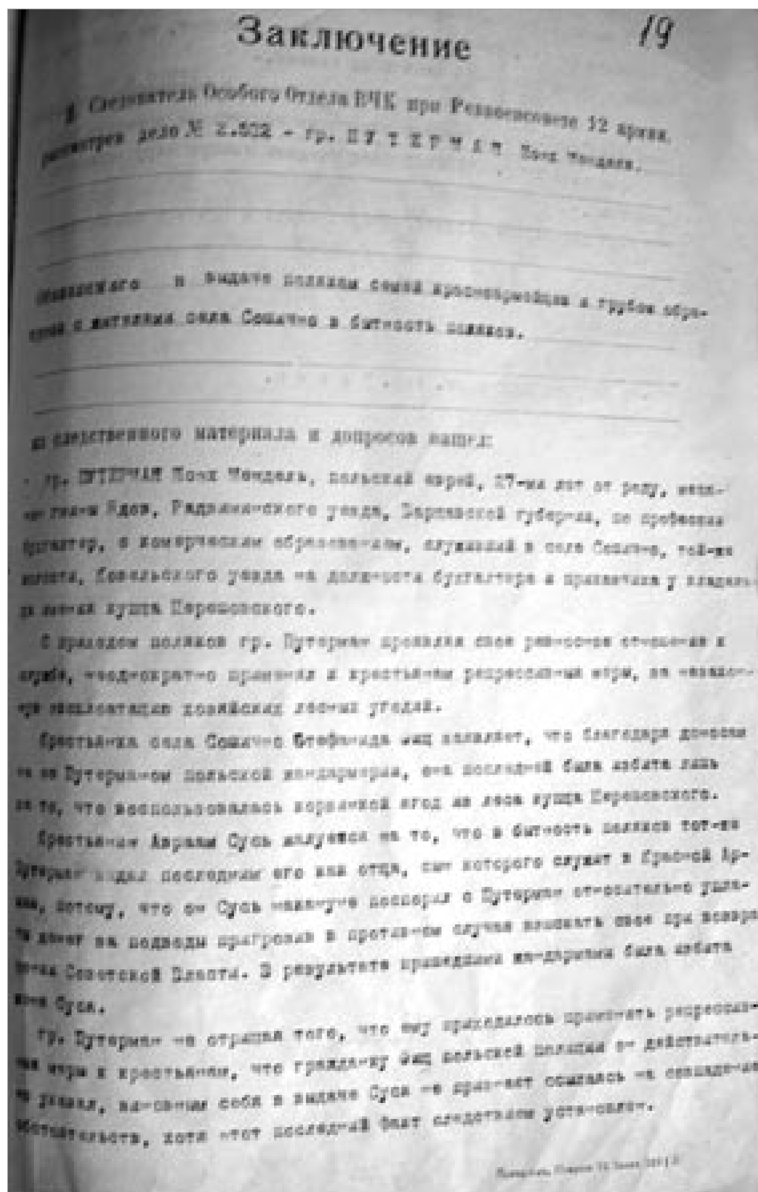
Регистр. №
Следств. №

УЧТЕНО в 1922 году

ДЕЛО

Начато
Окончено

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу при Реввійськраді 12-ї Армії на засудженого у 1920 р. за контрреволюційну діяльність Н. М. Путермана.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Заключение

19

Я, Следователь Особого Отдела ВЧК при Реввоенсовете 12 армии, рассмотрев дело № 2.602 – гр. П У Т Е Р М А Н Ноах Мендель,

обвиняемого в выдаче полякам семей красноармейцев и грубом обращении с жителями села Сошично в бытность поляков.

Из следственного материала и допросов нашел:

гр. ПУТЕРМАН Ноах Мендель, польский еврей, 27-ми лет от роду, житель местечка Ядов, Радзиминского уезда, Варшавской губернии, по профессии бухгалтер, с коммерческим образованием, служивший в селе Сошично, той-же волости, Ковельского уезда на должности бухгалтера и приказчика у владельца имения купца Перешевского.

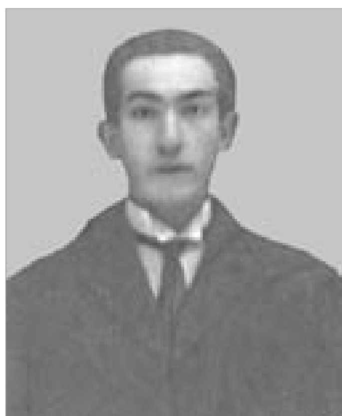
С приходом поляков гр. Путерман проявлял свое рвение и отношение к службе, неоднократно применял к крестьянам репрессивные меры, за незаконную эксплоатацию хозяйских лесных угодий.

Крестьянка села Сошично Стефанида Жиц заявляет, что благодаря доносу на нее Путерманом польской жандармерии, она последней была избита лишь за то, что воспользовалась корзиной ягод из леса купца Перешевского.

Крестьянин Авраам Сусь жалуется на то, что в бытность поляков тот-же Путерман выдал последним его как отца, сын которого служит в Красной Армии, потому, что он Сусь накануне поспорил с Путерманом относительно уплаты денег за подводы пригрозив в противном случае взыскать свое при возвращении Советской Власти. В результате приведенными жандармами была избита жена Суся.

Гр. Путерман не отрицая того, что ему приходилось применять репрессивные меры к крестьянам, что гражданку Жиц польской полиции он действительно указал, виновным себя в выдаче Суся не признает ссылаясь на свидетельство обстоятельств, хотя этот последний факт следствием установлен.

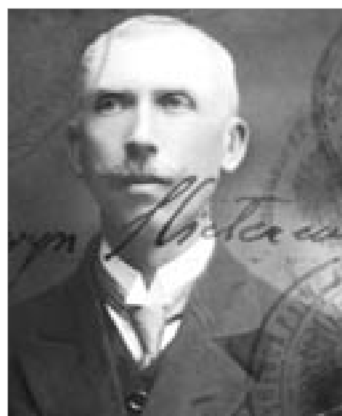
Ухвала особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про застосування до заарештованого Н. М. Путермана смертного вироку – розстрілу за звинуваченням у видачі полякам сімей червоноармійців. 29 серпня 1920 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Н. М. Путерман, засуджений у 1920 р. до вищої міри покарання – розстрілу за видачу полякам сімей червоноармійців та грубе ставлення до селян с. Сошичне Ковельського повіту. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

К. П. Славаковський, засуджений у 1920 р. за контрреволюційну діяльність. 1919 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

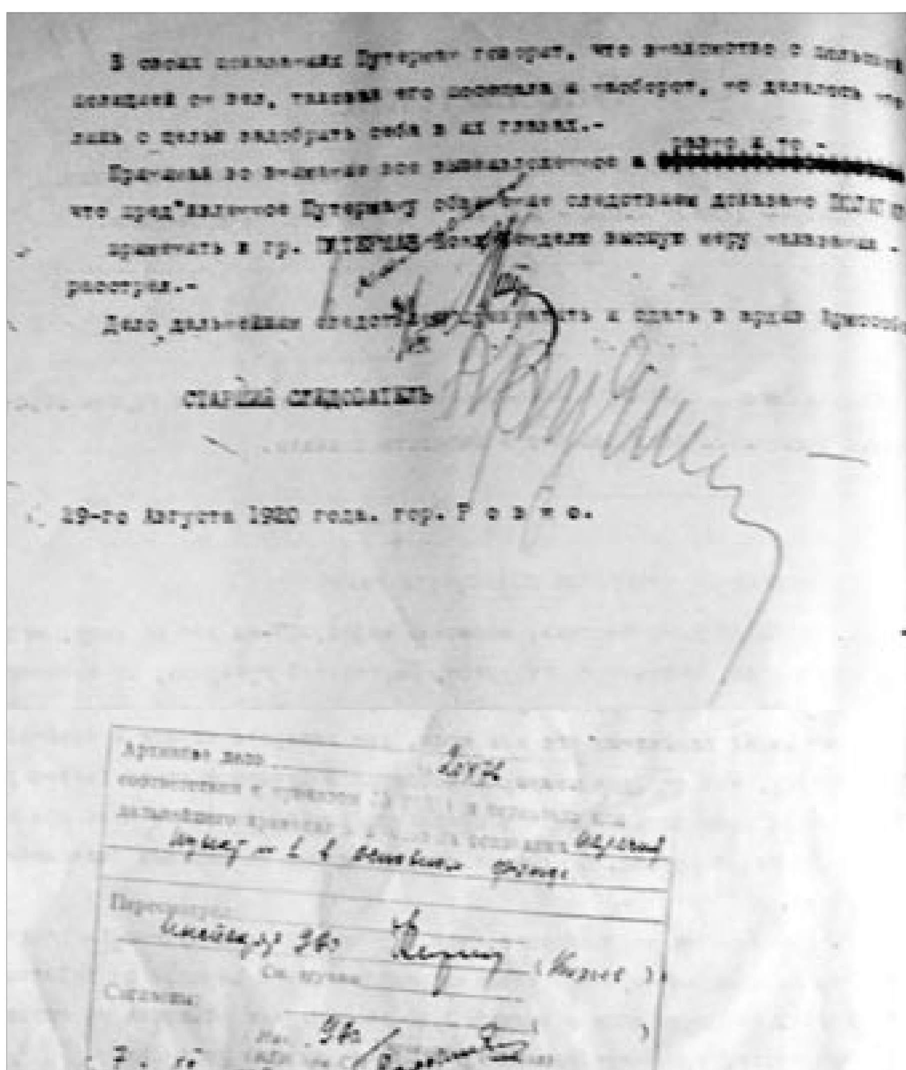
К. Г. Мороз, староста, засуджений у 1920 р. до вищої міри покарання – розстрілу за видачу польським жандармам жителя с. Нудиже Володимирського повіту Павла Лазарука. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

К. А. Вахноцький, засуджений до вищої міри покарання – розстрілу у 1920 р. за службу в польській поліції. 1917 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Й. А. Крюковський, засуджений у 1920 р. за службу в польській польовій жандармерії. 1919 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

В своих показаниях Путерман говорит, что знакомство с польской [illegible] , [illegible] , что [illegible] лишь с целью задобрить себя в их глазах.-

[illegible]

Принимая во внимание все вышеизложенное и [illegible] что предъявленное Путерману обвинение следствием доказано [illegible] применить к гр. ПУТЕРМАН [illegible] высшую меру наказания - расстрел.-

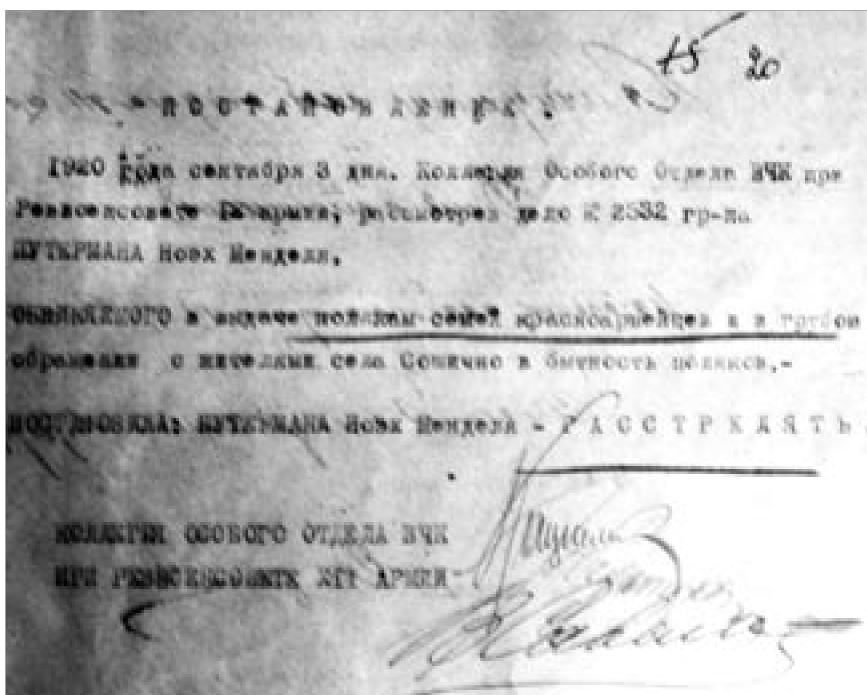
Дело дальнейшим следствием прекратить и сдать в архив [illegible]

СТАРШИЙ СЛЕДОВАТЕЛЬ

29-го Августа 1920 года. гор. Р о в н о.

Архивное дело [illegible]

Ухвала особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії
про застосування до заарештованого Н. М. Путермана смертного вироку –
розстрілу за звинуваченням у видачі полякам сімей червоноармійців.
29 серпня 1920 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

15 20

1920 года сентября 3 дня. Коллегия Особого Отдела ВЧК при Реввоенсовете XII армии, рассмотрев дело № 2532 гр-на ПУТЕРМАНА Ноях Менделя,

обвиняемого в выдаче поляками семей красноармейцев и в грубом обращении с жителями села Сошично в бытность поляков,-

ПОСТАНОВИЛА: ПУТЕРМАНА Ноях Менделя - РАССТРЕЛЯТЬ.

КОЛЛЕГИЯ ОСОБОГО ОТДЕЛА ВЧК
ПРИ РЕВВОЕНСОВЕТЕ XII АРМИИ

Постанова Колегії особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про винесення заарештованому Н. М. Путерману смертного вироку – розстрілу за звинуваченням у видачі полякам сімей червоноармійців та грубому відношенні до селян с. Сошичне Ковельського повіту. 3 вересня 1920 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

34

...ГО ОТДЕЛА
В Ч К

...ЛАГЕРЯ.-

Согласно постанов...

Супровідний лист особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії до коменданта Київського концентраційного табору із проханням ув'язнити Й. А. Крюковського, засудженого за службу в польській польовій жандармерії. Серпень 1920 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Заключение

Ухвала слідчого особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про застосування до заарештованого К. Г. Мороза, звинувачуваного у видачі польським жандармам жителя с. Нудиже Володимирського повіту Павла Лазарука, вищої міри покарання – розстрілу. 28 серпня 1920 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ОСОБЫЙ ОТДЕЛ
при Военно-Революционном Совете 4 армии
Восточного фронта.

ОРДЕР № 11

Особый Отдел В. Р. С. предписывает тов. Российскому

произвести обыск, сделать выемку документов и арестовать гражд. Славаковского

проживающего в гор. Ковель
по Владимировской улице в доме
№ 62 кв. № —, коих доставить в
Особый Отдел В. Р. С. 4 армии.

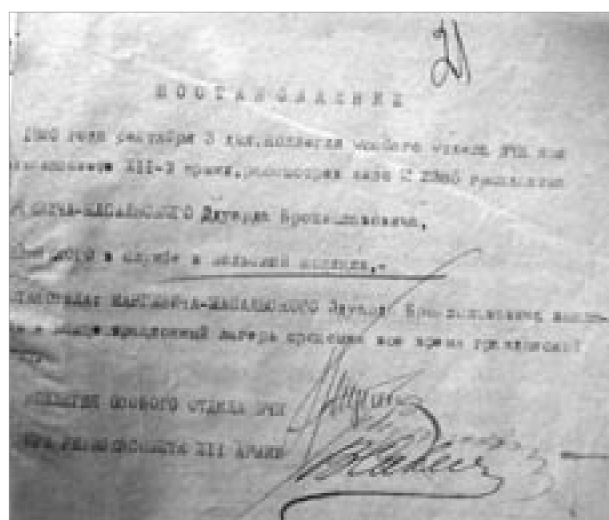
Начальник Особого Отдела:
Военный Консультант:
Заведующий Оперативной части:

15 VIII 1920

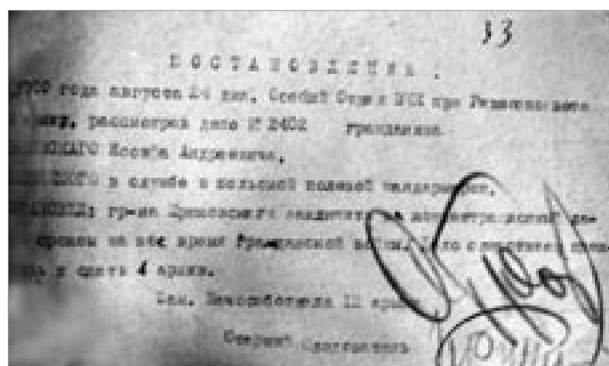
Ордер особливого відділу при Реввійськраді 4-ї Армії Східного фронту на арешт К. П. Славаковського, виданий 15 серпня 1920 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Копия

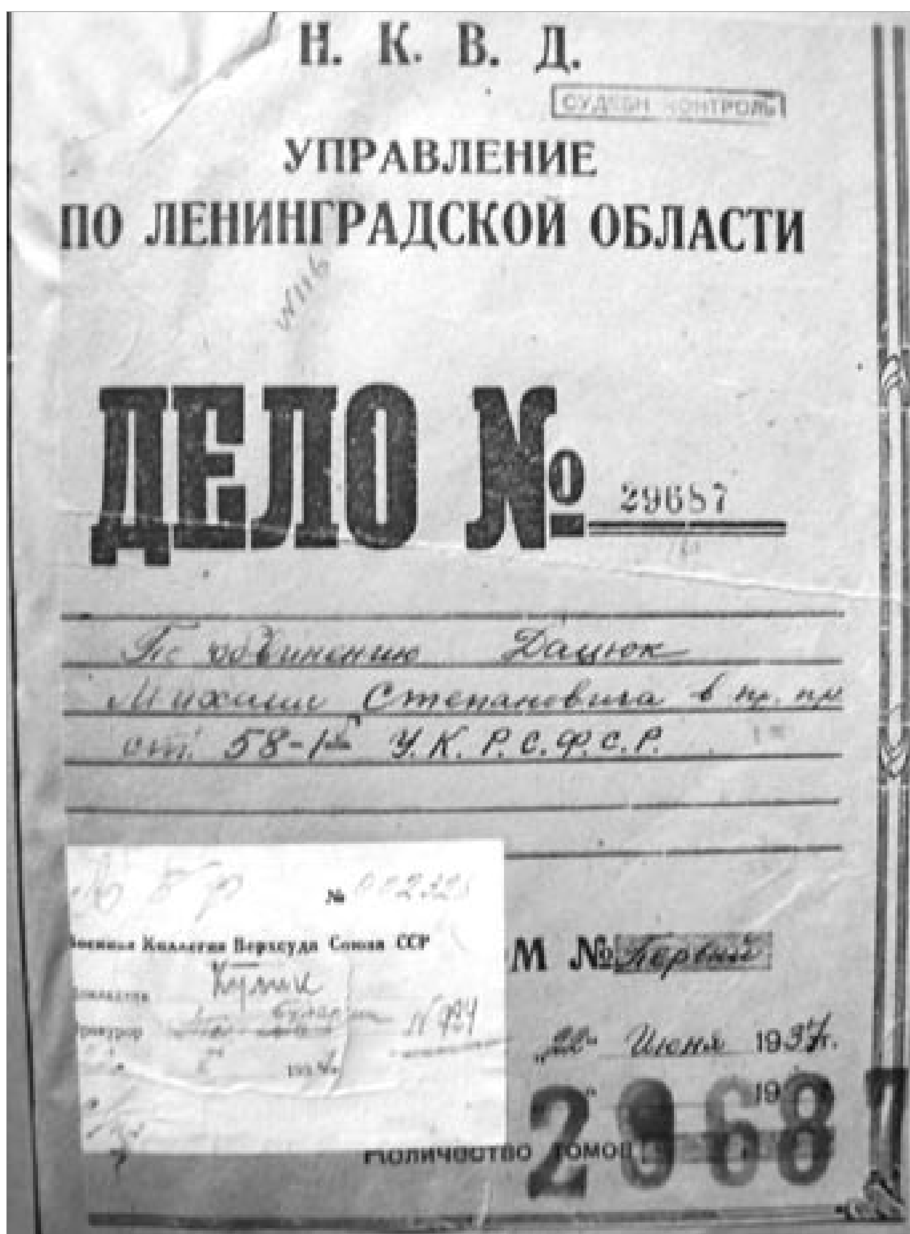
Супровідний лист особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії до коменданта Київського концентраційного табору із проханням ув’язнити Е. Б. Маргевича-Масальського, засудженого за службу в польській поліції. 24 серпня 1920 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Постанова Колегії особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про ув’язнення Е. Б. Маргевича-Масальського, заарештованого за звинуваченням у службі в польській поліції, та відправлення в концентраційний табір на період громадянської війни. 3 вересня 1920 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Постанова особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ї Армії про ув’язнення Й. А. Крюковського, заарештованого за звинуваченням у службі в польській польовій жандармерії, та відправлення в концентраційний табір на період громадянської війни. 24 серпня 1920 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Н. К. В. Д.

УПРАВЛЕНИЕ
ПО ЛЕНИНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

ДЕЛО № 29687

По обвинению Дацюк
Михаил Степановича в пр. пр.
ст. 58-1а У.К. Р.С.Ф.С.Р.

№ 002225
Военная Коллегия Верхсуда Союза ССР
Докладчик
Прокурор

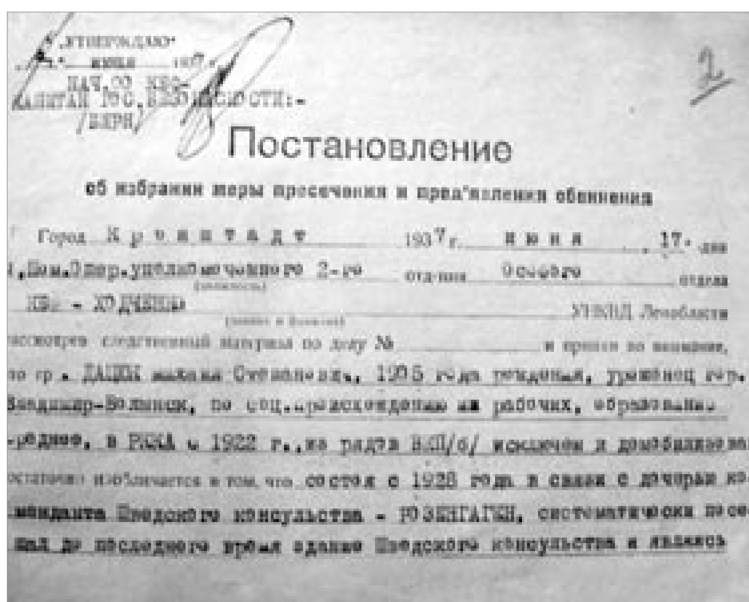
М № Первый

20 Июня 1937.

29687

Количество

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи
Управління НКВС у Ленінградській області
на засудженого у 1937 р. за шпигунську діяльність М. С. Дацюка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

"Утверждаю"
___ июня 1937 г.
Нач. ОО КБФ
капитан гос. безопасности: -
[illegible]

Постановление

об избрании меры пресечения и предъявления обвинения

Город Кронштадт 1937 г. июня 17 дня

[illegible] опер. уполномоченного 2-го отделения Особого отдела КБФ – [illegible] УГБ НКВД Леноблaсти

рассмотрев следственный материал по делу № ____ и приняв во внимание, что гр. Дацюк Михаил Степанович, 1905 года рождения, уроженец гор. Владимир-Волынск, по соц. происхождению из рабочих, образование среднее, в РККА с 1922 г., из рядов ВКП(б) исключен и демобилизован

достаточно изобличается в том, что состоя с 1928 года в связи с дочерью коменданта Шведского консульства – Розенгаген, систематически посещал до последнего время здание Шведского консульства и являясь

Постанова особливого відділу Балтійського флоту
про вибір запобіжного заходу і висунення звинувачення М. С. Дацюку за шпигунську діяльність. 17 червня 1937 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

агентом Шведской разведки передавал сведения о составе [illegible] флота, а посему

ПОСТАНОВИЛ:

гр. Дацюк, Михаил Степанович привлечь в качестве обвиняемого по ст. ст. 58-1 пар. "б" УК, мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать содержание под стражей в ОДПЗ № 3 г. Кронштадта.

[illegible] Опер. Уполномоченный ОО КБФ – [illegible]

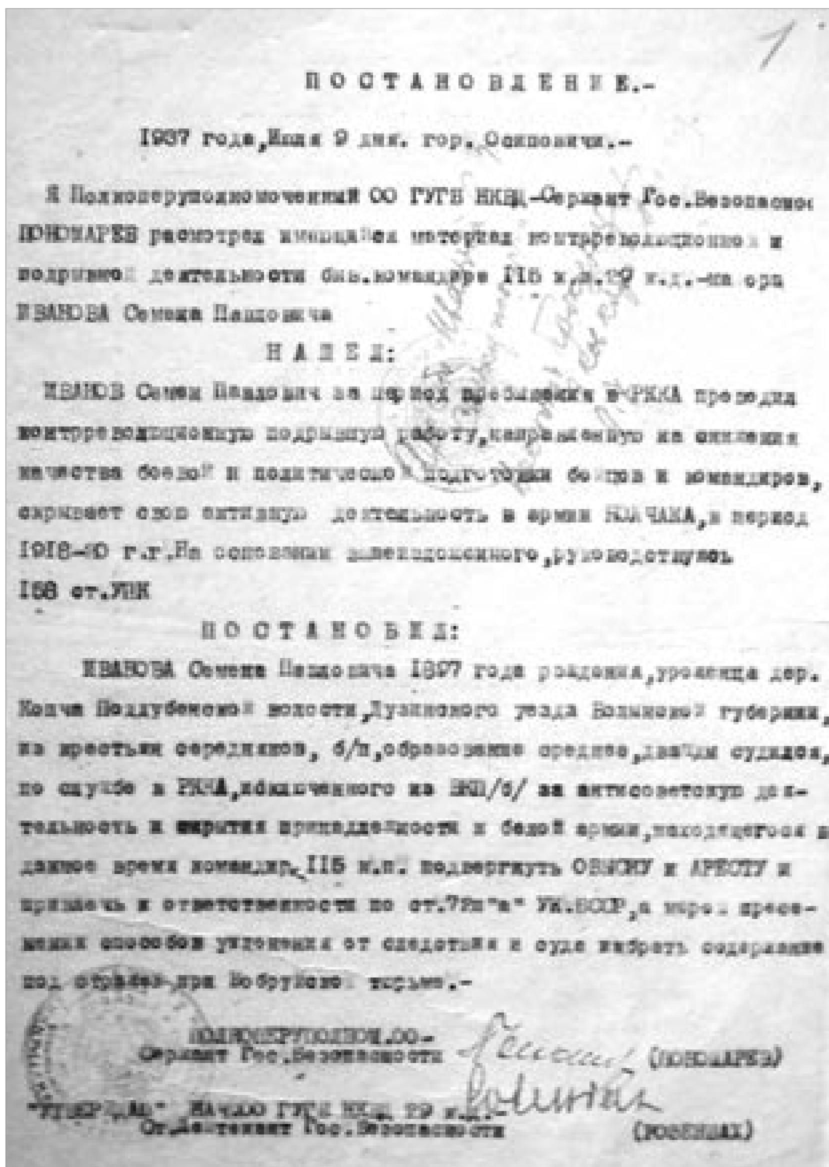
"СОГЛАСЕН" Нач. ___ Отделения

Нач. 2 Отдел. ОО
Лейтенант Гос. Безопасн.: - [illegible]

Настоящее постановление мне объявлено ___

Подпись обвиняемого: М. Дацюк

Постанова особливого відділу Балтійського флоту
про вибір запобіжного заходу і висунення звинувачення
М. С. Дацюку за шпигунську діяльність. 17 червня 1937 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ПОСТАНОВЛЕНИЕ.-

1937 года, Июля 9 дня. гор. Осиповичи.-

Я Полномоч. уполномоченный ОО ГУГБ НКВД – Сержант Гос. Безопасности ПОНОМАРЕВ рассмотрел имеющийся материал контрреволюционной и подрывной деятельности быв. командира 115 к.п. 29 к.д. – на ор[illegible] ИВАНОВА Семена Пацовича

НАШЕЛ:

ИВАНОВ Семен Пацович за период пребывания в РККА проводил контрреволюционную подрывную работу, направленную на снижение качества боевой и политической подготовки бойцов и командиров, скрывает свою активную деятельность в армии КОЛЧАКА, в период 1918-20 г.г. На основании вышеизложенного, руководствуясь 158 ст. УПК

ПОСТАНОВИЛ:

ИВАНОВА Семена Пацовича 1897 года рождения, уроженца дер. Копче Поддубецкой волости, Луцкого уезда Волынской губернии, из крестьян середняков, б/п, образование среднее, дважды судился, по службе в РККА, исключенного из ВКП/б/ за антисоветскую деятельность и скрытие принадлежности к белой армии, находящегося в данное время командир. 115 к.п. подвергнуть ОБЫСКУ и АРЕСТУ и привлечь к ответственности по ст. 72 п "а" УК.БССР, а мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать содержание под стражей при Бобруйской тюрьме.-

ПОЛНОМОЧ.УПОЛНОМ.ОО.-
Сержант Гос. Безопасности [illegible] (ПОНОМАРЕВ)

"УТВЕРЖДАЮ" НАЧ.ОО ГУГБ НКВД 29 к.д.
Ст. Лейтенант Гос. Безопасности [illegible] (РОЗЕНБЛАТ)

Постанова Головного управління державної безпеки НКВС 29-ї кавалерійської дивізії на арешт звинувачуваного у проведенні контрреволюційної підривної роботи С. П. Іванова. 9 липня 1937 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

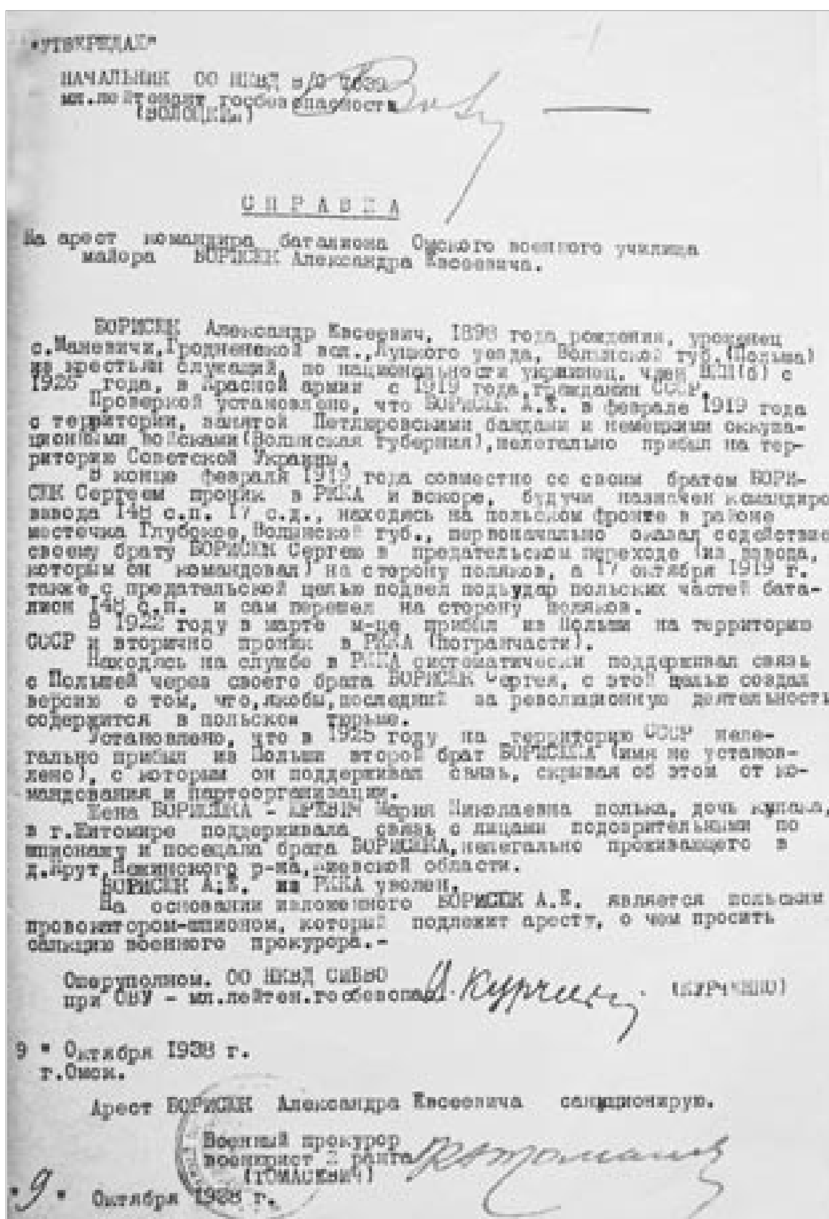
С. С. С. Р.

Н. К. В. Д.

УПРАВЛЕНИЕ
ПО ОМСКОЙ ОБЛАСТИ

ДЕЛО № 11219

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи
Управління НКВС у Омській області на засудженого у 1939 р.
за шпигунську діяльність О. О. Борисюка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

«УТВЕРЖДАЮ»

НАЧАЛЬНИК ОО НКВД в/о [illegible]
мл. лейтенант госбезопасности
(ВОЛОЦКИЙ)

СПРАВКА

На арест командира батальона Омского военного училища майора БОРИСЮК Александра Евсеевича.

БОРИСЮК Александр Евсеевич, 1898 года рождения, уроженец с. Маневичи, Гродненской вол., Луцкого уезда, Волынской губ. (Польша) из крестьян служащий, по национальности украинец, член ВКП(б) с 1925 года, в Красной армии с 1919 года, гражданин СССР.

Проверкой установлено, что БОРИСЮК А.Е. в феврале 1919 года с территории, занятой Петлюровскими бандами и немецкими оккупационными войсками (Волынская губерния), нелегально прибыл на территорию Советской Украины.

В конце февраля 1919 года совместно со своим братом БОРИСЮК Сергеем проник в РККА и вскоре, будучи назначен командиром взвода 148 с.п. 17 с.д., находясь на польском фронте в районе местечка Глубокое, Волынской губ., первоначально оказал содействие своему брату БОРИСЮК Сергею в предательском переходе (из взвода, которым он командовал) на сторону поляков, а 17 октября 1919 г. также с предательской целью подвел под удар польских частей батальон 148 с.п. и сам перешел на сторону поляков.

В 1922 году в марте м-це прибыл из Польши на территорию СССР и вторично проник в РККА (погранчасти).

Находясь на службе в РККА систематически поддерживал связь с Польшей через своего брата БОРИСЮК Сергея, с этой целью создал версию о том, что, якобы, последний за революционную деятельность содержится в польской тюрьме.

Установлено, что в 1925 году на территорию СССР нелегально прибыл из Польши второй брат БОРИСЮКА (имя не установлено), с которым он поддерживал связь, скрывая об этом от командования и партоорганизации.

Жена БОРИСЮКА - [illegible] Мария Николаевна полька, дочь купца, в г. Житомире поддерживала связь с лицами подозрительными по шпионажу и посещала брата БОРИСЮКА, нелегально проживающего в д. Ярут, Нежинского р-на, Киевской области.

БОРИСЮК А.Е. из РККА уволен.

На основании изложенного БОРИСЮК А.Е. является польским провокатором-шпионом, который подлежит аресту, о чем просить санкцию военного прокурора.-

Оперуполном. ОО НКВД СибВО
при ОВУ - мл. лейтен. госбезопас. (КУРЧЕНКО)

9 " Октября 1938 г.
г. Омск.

Арест БОРИСЮК Александра Евсеевича санкционирую.

Военный прокурор
военюрист 2 ранга
(ТОМАШЕВИЧ)

"9" Октября 1938 г.

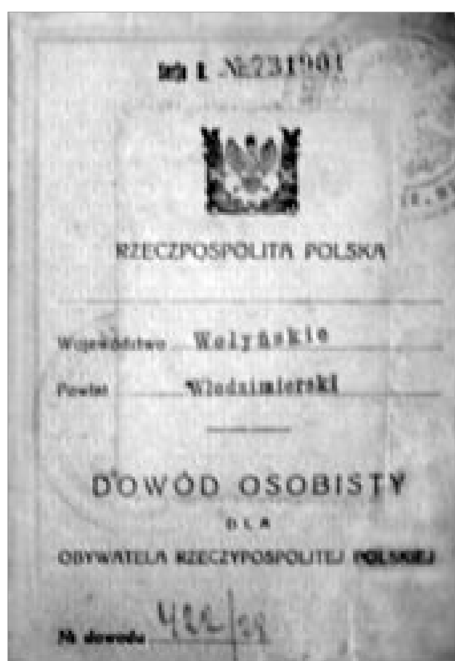
Довідка особливого відділу НКВС Сибірського ВО
на арешт звинувачуваного у шпигунській діяльності О. О. Борисюка.
9 жовтня 1938 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Анкета арестованного

Вопросы	Ответы
1. Фамилия	Борисюк
2. Имя и отчество	Александр Алексеевич
3. Год и место рождения	Родился [illegible] марта 1898 г. [illegible]
4. Постоянное местожительство (адрес)	[illegible]
5. Место службы и должность или род занятий	[illegible]
6. Профессия и профсоюзная принадлежность, № билета	[illegible]
7. Имущественное положение в момент ареста (Перечислить подробно недвижимое и движимое имущество, постройки, скот, земля и пр.)	Ни какого.
8. Тоже до 1929 г.	Ни каких
9. Тоже до 1917 г.	[illegible]
10. Социальное положение в момент ареста	[illegible]
11. Служба в царской армии и чин	[illegible]
12. Служба в белой армии и чин	В польской армии [illegible] с 1919 по [illegible]
13. Служба в Красной армии	[illegible]
14. Социальное происхождение	Из крестьян
15. Политическое прошлое	Не имеет.

Анкета заарештованого у 1938 р.
за звинуваченням у шпигунській діяльності О. О. Борисюка.
12 жовтня 1938 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Анкета заарештованого у 1938 р.
за звинуваченням у шпигунській діяльності О. О. Борисюка.
12 жовтня 1938 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

RZECZPOSPOLITA POLSKA

Województwo Wołyńskie

Powiat Włodzimierski

DOWÓD OSOBISTY

DLA

OBYWATELA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Паспорт Д. А. Гулюка, виданий польською владою у 1928 р.
Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

RYSOPIS:

Za Starostę

Паспорт Д. А. Гулюка, виданий польською владою у 1928 р.
Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Паспорт священика с. Микуличі Володимир-Волинського району Ю. А. Малюжковича, виданий польською владою 17 листопада 1927 р. Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Паспорт священика с. Микуличі Володимир-Волинського району Ю. А. Малюжковича, виданий польською владою 17 листопада 1927 р. Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Титульна сторінка релігійно-громадського часопису “Шлях”,
виданого товариством імені Петра Могили в січні 1938 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

Молодіжна секція гуртка “Сільський господар” в с. Буяни Луцького району. 1938 р.
Фото з фондів ВКМ

З’їзд представників Українського селянсько-робітничого
соціалістичного об’єднання “Сельроб-єдність” у м. Горохові. 1930-ті рр.
Фото з фондів ВКМ

Титульна сторінка Волинського народного календаря на 1924 р., виданого Доброчинним товариством “Рідна хата”. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Члени Головної Управи та Головної Ради Волинського українського об'єднання. 1930-ті рр.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр історичних студій Волині"

Учасники другого крайового з'їзду Волинського українського об'єднання, що відбувся 30–31 березня 1935 р. в міському театрі м. Луцька.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр історичних студій Волині"

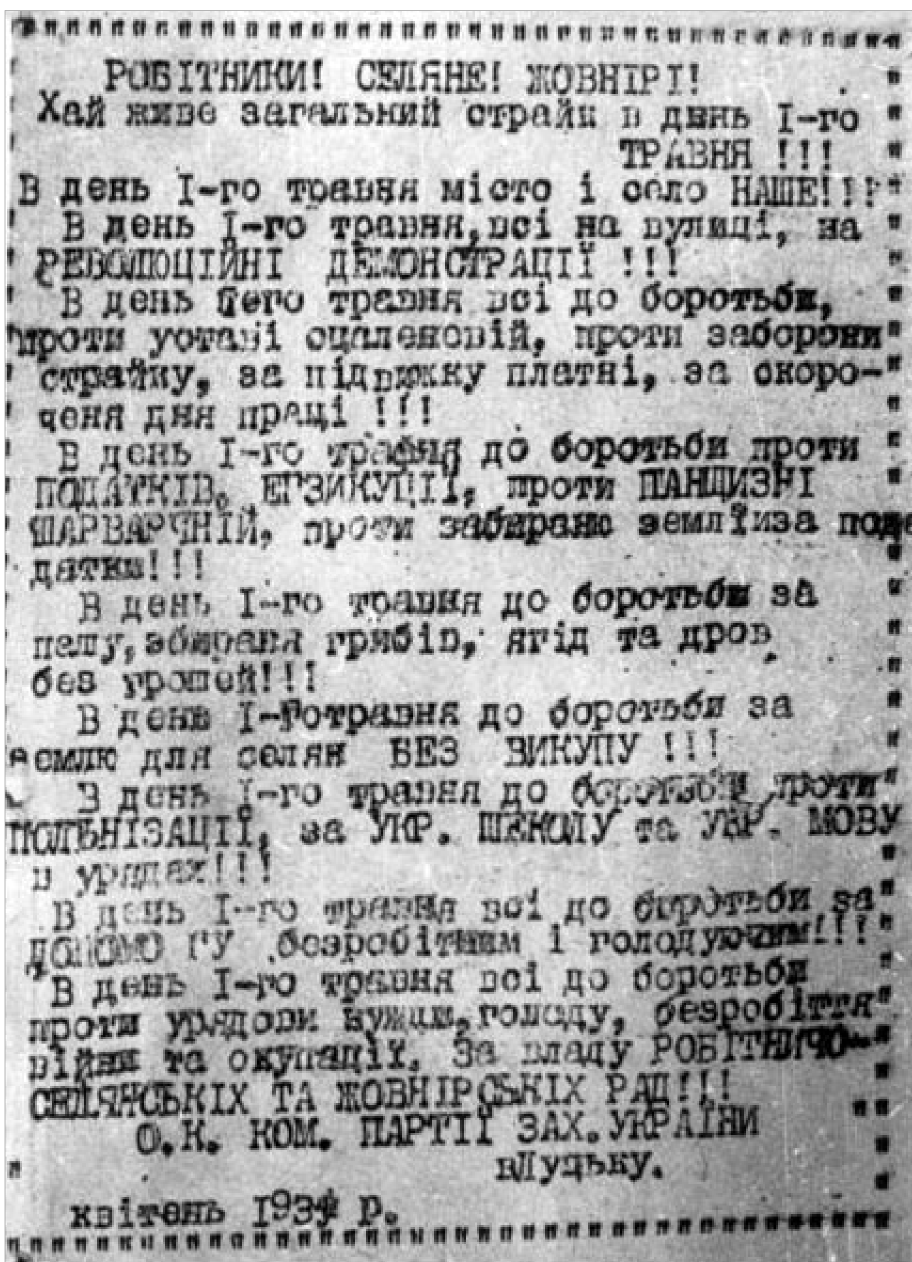
Секретар Волинського окружного комітету КПЗУ Степан Бойко, закатований польською поліцією в листопаді 1930 р. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Член Волинського окружного комітету КПЗУ Л. П. Бобко, засуджений польською владою у 1936 р. за революційну діяльність. Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

Група засуджених членів КСМЗУ в Луцькій в’язниці. 1927 р. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

РОБІТНИКИ! СЕЛЯНЕ! ЖОВНІРІ!
Хай живе загальний страйк в день І-го
ТРАВНЯ !!!
В день І-го травня місто і село НАШЕ!!!
В день І-го травня, всі на вулиці, на
РЕВОЛЮЦІЙНІ ДЕМОНСТРАЦІЇ !!!
В день І-го травня всі до боротьби,
проти устави оцаленовій, проти заборони
страйку, за підвижку платні, за скоро-
чення дня праці !!!
В день І-го травня до боротьби проти
ПОДАТКІВ, ЕКЗЕКУЦІЇ, проти ПАНЩИЗНІ
ШАРВАРКОВІЙ, проти забирання землі за по-
датки!!!
В день І-го травня до боротьби за
пашу, збирання грибів, ягід та дров
без грошей!!!
В день І-го травня до боротьби за
землю для селян БЕЗ ВИКУПУ !!!
В день І-го травня до боротьби проти
ПОЛЬОНІЗАЦІЇ, за УКР. ШКОЛУ та УКР. МОВУ
в урядах!!!
В день І-го травня всі до боротьби за
ДОПОМОГУ безробітним і голодуючим!!!
В день І-го травня всі до боротьби
проти урядової [illegible], голоду, безробіття
війни та окупації. За владу РОБІТНИЧО-
СЕЛЯНСЬКИХ ТА ЖОВНІРСЬКИХ РАД!!!
О.К. КОМ. ПАРТІЇ ЗАХ. УКРАЇНИ
в Луцьку.
квітень 1937 р.

Першотравнева листівка Луцького окружного комітету КПЗУ
із закликом до робітників, селян і солдатів боротися за свої права. Квітень 1937 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Періодичні видання, які видавалися українською і польською мовами
у Волинському воєводстві в 1920–1930-ті рр.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр історичних студій Волині"

**Хор осередку громадської організації “Просвіта”
в с. Жидичин Луцького повіту під час святкування Шевченківського свята. 1928 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

**Члени організації Українського селянсько-робітничого соціалістичного об’єднання
“Сельроб-єдність” у Рожищенському районі. 1931 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

48 Зам. 5156

Посвідчення особи Д. Ф. Самойлика, видане польською владою 5 лютого 1930 р. Засуджений у 1945 р. за зв'язок з ОУН і УПА. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Legitymacja Nr

Посвідчення шкільного інспектора Ф. А. Конкевича, видане польською владою 19 грудня 1938 р. Засуджений у 1945 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

RZECZPOSPOLITA POLSKA

RÉPUBLIQUE POLONAISE

DOWÓD TOŻSAMOŚCI

DLA CUDZOZIEMCA

Carte d'identité pour un étranger

Посвідка З. В. Трофімовича, видана польською владою у 1936 р. як іноземцеві. Засуджений у 1944 р. за зв'язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Радянський плакат. 1939 р.

С. Тимошенко – командувач Українського фронту. Вересень 1939 р.

ВИБОРЧИЙ БЮЛЕТЕНЬ № 53 округи
BIULETYN WYBORCZY okręgu

по виборах до Українських Народних Зборів Західної України
w sprawie wyboru do Ukraińskiego Ludowego Zgromadzenia Zachodniej Ukrainy
жовтня 1939 року października 1939 roku

Прізвище, ім'я та по батькові кандидата в депутати Nazwisko, imię i po ojcu kandydata na delegata	Хто виставив кандидатом в депутати Kto postawił kandydaturę na delegata
Задерій Микола Ульянович	Селянський комітет села Лаврів Луцького повіту, Луцької області

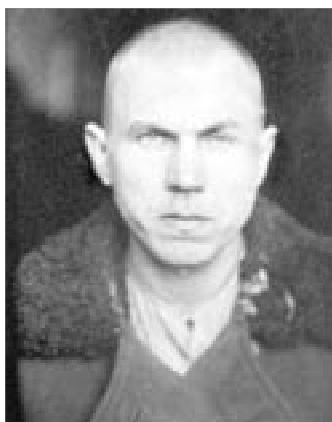
Окружна виборча комісія по виборах до Українських Народних Зборів Західної України
Okręgowa wyborcza komisja w sprawie wyboru do Ukraińskiego Ludowego Zgromadzenia Zachodniej Ukrainy

Виборчий бюлетень М. У. Задерія на вибори до Народних зборів Західної України. Жовтень 1939 р. З фондів ВКМ

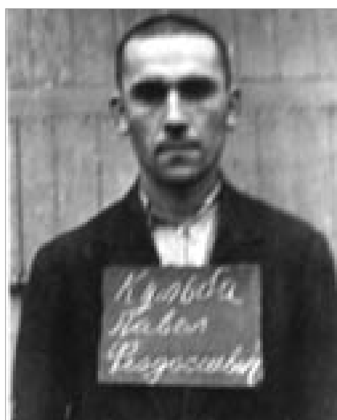
НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ОСВІТИ УРСР

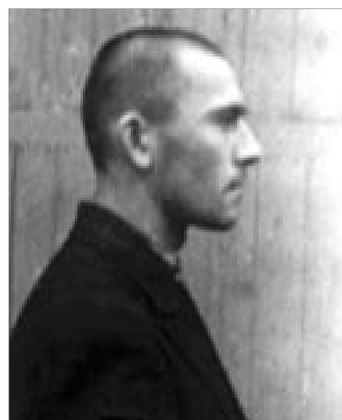
МАТРИКУЛ №

Матрикул (залікова книжка) студентки Луцького державного учительського інституту О. С. Кульчицької. 1940–1941 рр. З фондів ВКМ

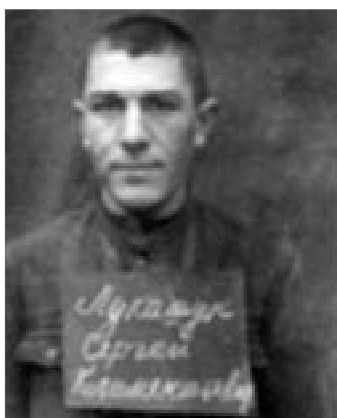

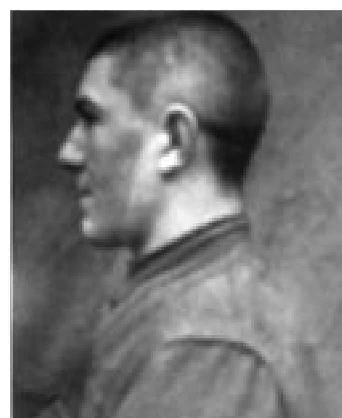

Засуджений у 1941 р.
В. М. Швабюк, член ОУН.
1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

П. Ф. Кульба, засуджений
у 1941 р. до вищої міри
покарання – розстрілу, член
ОУН. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

С. К. Лукашук, засуджений
у 1941 р. до вищої міри
покарання – розстрілу,
підрайонний керівник ОУН.
1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Дактилоскопічна картка в'язня
В. М. Швабюка. Засуджений у 1941 р.
за приналежність до ОУН.
15 січня 1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

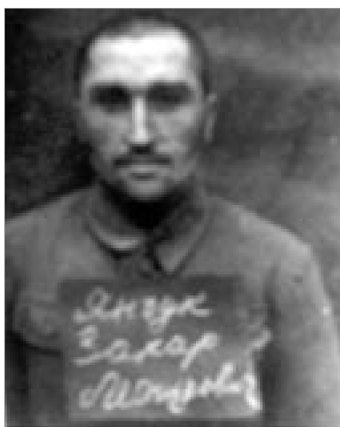
Постанова Президії Верховної Ради СРСР про відмову клопотання про помилування П. Ф. Кульби і С. К. Лукашука. 27 червня 1941 р. Архів УСБУ у Волинській області

**Засуджений у 1939 р.
за співробітництво з
польською поліцією
А. Г. Каплан. 1935 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**С. Г. Бойко, засуджений у 1941 р.
до вищої міри покарання –
розстрілу. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**З. Л. Янчук, засуджений
у 1941 р. до вищої міри
покарання – розстрілу, член
ОУН. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

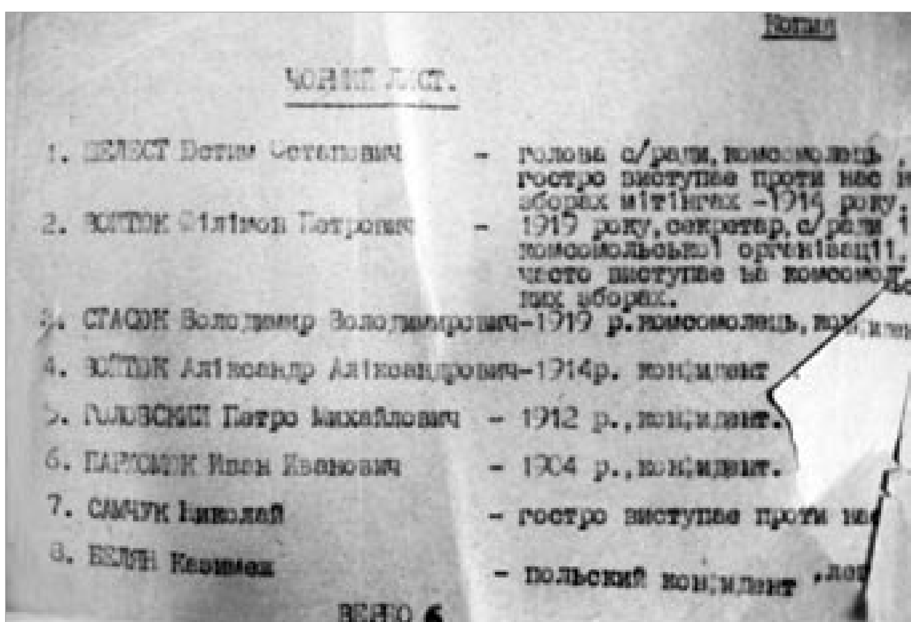
**Засуджений у 1941 р.
М. С. Юрчук, член ОУН.
1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджений у 1941 р. член ОУН М. С. Юрчук (посередині) у польському війську. 1930-ті рр.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

**З. Л. Янчук (зліва) у польському війську. Засуджений у 1941 р., член ОУН. 1930-ті рр.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

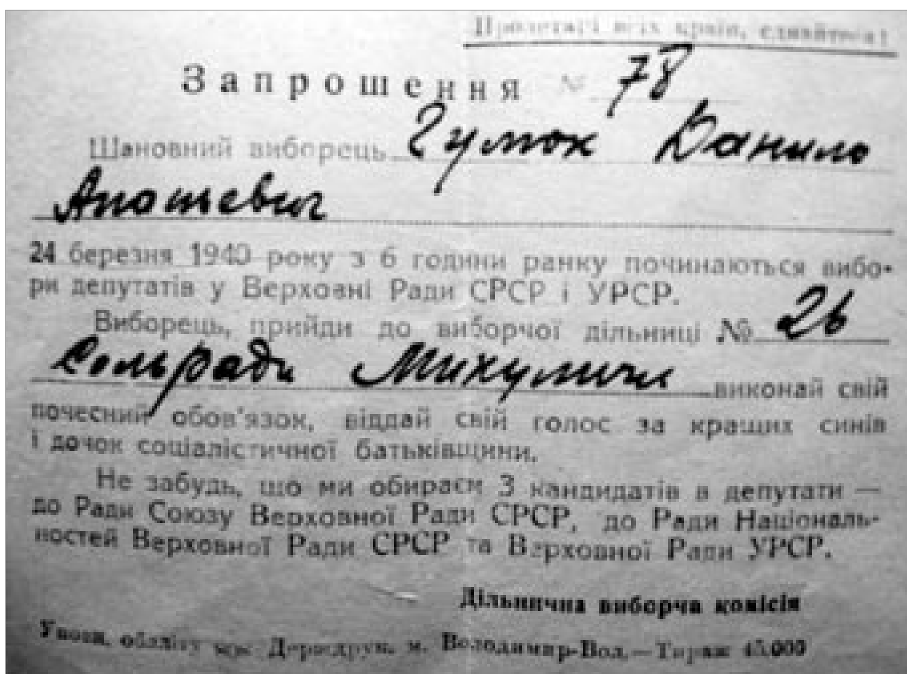
[illegible]

ЧОРНИЙ ЛИСТ.

1. [illegible] – голова с/ради, комсомолець, гостро виступає проти нас в зборах мітінгах – 1914 року,
2. [illegible] – 1919 року, секретар с/ради і комсомольської організації, часто виступає на комсомольських зборах.
3. СТАСЮК Володимир Володимирович – 1919 р. комсомолець, [illegible]
4. [illegible] Олександр Олександрович – 1914 р. конфідент
5. [illegible] Петро Михайлович – 1912 р., конфідент.
6. [illegible] Іван Іванович – 1904 р., конфідент.
7. САМЧУК Николай – гостро виступає проти на[illegible]
8. [illegible] Казимир – польський конфідент [illegible]

ВСЬОГО 8

"Чорний лист" ОУН – список радянського активу і польських конфідентів
с. Микуличі Володимир-Волинського району. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Запрошення № 78

Шановний виборець Гулюк Данило Анотевич

24 березня 1940 року з 6 години ранку починаються вибори депутатів у Верховні Ради СРСР і УРСР.

Виборець, прийди до виборчої дільниці № 26 сільради Микуличі виконай свій почесний обов'язок, віддай свій голос за кращих синів і дочок соціалістичної батьківщини.

Не забудь, що ми обираєм 3 кандидатів в депутати — до Ради Союзу Верховної Ради СРСР, до Ради Національностей Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР.

Дільнична виборча комісія

Уповн. обліту [illegible] Держдрук. м. Володимир-Вол. — Тираж 45.000

Запрошення Д. А. Гулюку, видане дільничною виборчою комісією у 1940 р.
на вибори до Верховних рад СРСР та УРСР. Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

6

"УТВЕРЖДАЮ"
НАЧ УНКГБ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
[illegible]
"24" мая 1941 г.

АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ
ПРОКУРОР [illegible]
"26" мая 1941 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/ на арест /

1941 года мая 22 дня г. Ковель-

Я- Ст. Следователь Следчасти УНКГБ Волынской области - Сержант Госбезопасности - РОЗЕНФЕЛЬД рассмотрев материалы на КОВАЛЬЧУКА Ивана Ивановича 1921 года рождения, уроженца села Вержин Владавского района /Германия/ из крестьян середняков, учащегося, украинской школы № 1, в г. Ковеле, по национальности украинец, гр-н СССР, б/п в прошлом не судимый

НАШЕЛ

КОВАЛЬЧУК Иван Иванович является участником контрреволюционной украинской националистической организации, ставившей своей целью образование самостоятельного украинского государства путем вооруженного выступления против Советской власти. Исходя из выше изложенного

ПОСТАНОВИЛ

КОВАЛЬЧУКА Ивана Ивановича, проживающего в г. Ковеле по ул. Карла Маркса № 27 подвергнуть аресту и обыску.

СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ УНКГБ В/О
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
/РОЗЕНФЕЛЬД/

"СОГЛАСЕН" НАЧ. СЛЕДСТВЕННОЙ ГРУППЫ УНКГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

**Постанова на арешт І. І. Ковальчука,
звинувачуваного у приналежності до ОУН,
видана Управлінням НКДБ у Волинській області 22 травня 1941 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

8

Форма № 17

УССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

1941 года мая 20 дня, я [illegible] НКВД [illegible]

на основании ордера

НКВД УССР за № ... произвел обыск у г-на Ковальчук Ивана Ивановича

проживающего в г Ковеле по улице Карла Маркса № 87

улица ... в доме № ... кв. №

При производстве обыска присутствовали:

Согласно полученным указаниям задержан гр. Ковальчук Иван Иванович

Из'ято для представления в ... НКВД УССР следующее:

№ п/п	Наименование из'ятого	Количество	Качественное состояние
1	Паспорт советский	1	I-ДН № 625266
2	Военный билет	1	№ 148250
3	Профсоюзный [illegible]	1	
4	[illegible]	1	
5	[illegible]	1	
6	[illegible]	1	
7	[illegible]	1	
8	[illegible]	17	

Протокол обшуку І. І. Ковальчука, заарештованого у 1941 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН. 20 травня 1941 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

№№ п/п.	НАИМЕНОВАНИЕ ИЗЪЯТОГО	Количество	Качественное состояние

Жалобы на неправильности, допущенные при производстве обыска, на пропажу вещ ценностей и документов .... не було

В протокол все занесено правильно, протокол нам прочитан, в чем подписываемся:

Обыскиваемый ....

Председатель домоуправления ....

Производивший обыск ....

Копию протокола получил ....

Примечание: 1. Все претензии и заявления должны быть внесены в протокол до его подписания. После подписи никакие жалобы и заявления не принимаются.

2. За справками обращаться в .... НКВД УССР по адресу ....

Протокол обшуку І. І. Ковальчука, заарештованого у 1941 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН. 20 травня 1941 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

~~69~~
64

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

А К Т

1940 года, июля 3 дня. Я комендант УНКВД по Волынской области Мл. Лейтенант Госбезопасности БОРИЧЕНКО в присутствии Зам.Облпрокурора Волынской области МАКАРЕНКО и нач. 1-го Спецотдела УНКВД Мл.Лейтенант Госбезопасности т.ГОНЧАРОВА на основании приговора Областного суда от 9-го апреля 1940 г. утвержденного Верховным судом СССР, согласно сообщения Облсуда от 2/VII-40 г. за № 744 и предписания Зам.Нач. УНКВД по Волынской области, капитана Госбезопасности т.СИНИЦИНА от 3/VII-40 г. приговор привел в исполнение на осужденного к ВМН-РАССТРЕЛУ

ТЕТЕРЕНКО Никиты Кондратьевича - 1907 г.

Смерть расстрелянного констатировали.

Акт составлен в 4 экземпл.

ПОДПИСИ ПРИСУТСТВОВАВШИХ: [signatures]

Акт про виконання вищої міри покарання – розстрілу стосовно М. К. Тетеренка, засудженого у 1940 р. за співробітництво з польською поліцією. 3 липня 1940 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Народний комісаріат освіти УРСР

УЧНІВСЬКИЙ КВИТОК № 140

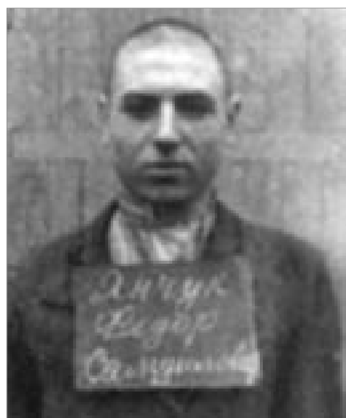
ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

Учень радянської школи повинен успішно вчитися і зразково поводитися як у школі, так і поза школою, завжди пам'ятаючи, що любов до праці, обов'язкове виконання правил соціалістичного співжиття, піклування про добробут батьківщини, охорона її від зазіхань ворогів є обов'язком, справою честі радянського учня.

Учень зобов'язаний:

1. Не пропускати уроків без поважних причин, приходити на заняття без запізнень.
2. Приходити в школу охайно одягненим, мати при собі необхідні підручники, щоденник і письмове приладдя.

Учнівський квиток Г. Т. Джуса, виданий Народним комісаріатом освіти УРСР 21 березня 1941 р.
Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

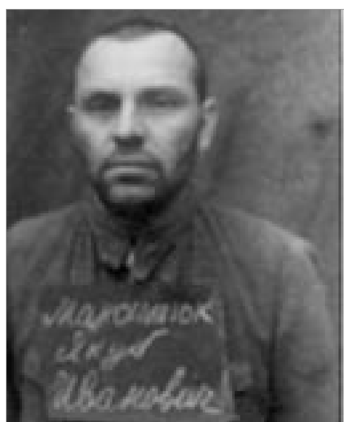

Засуджений у 1941 р.
Ф. С. Янчук,
член ОУН. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

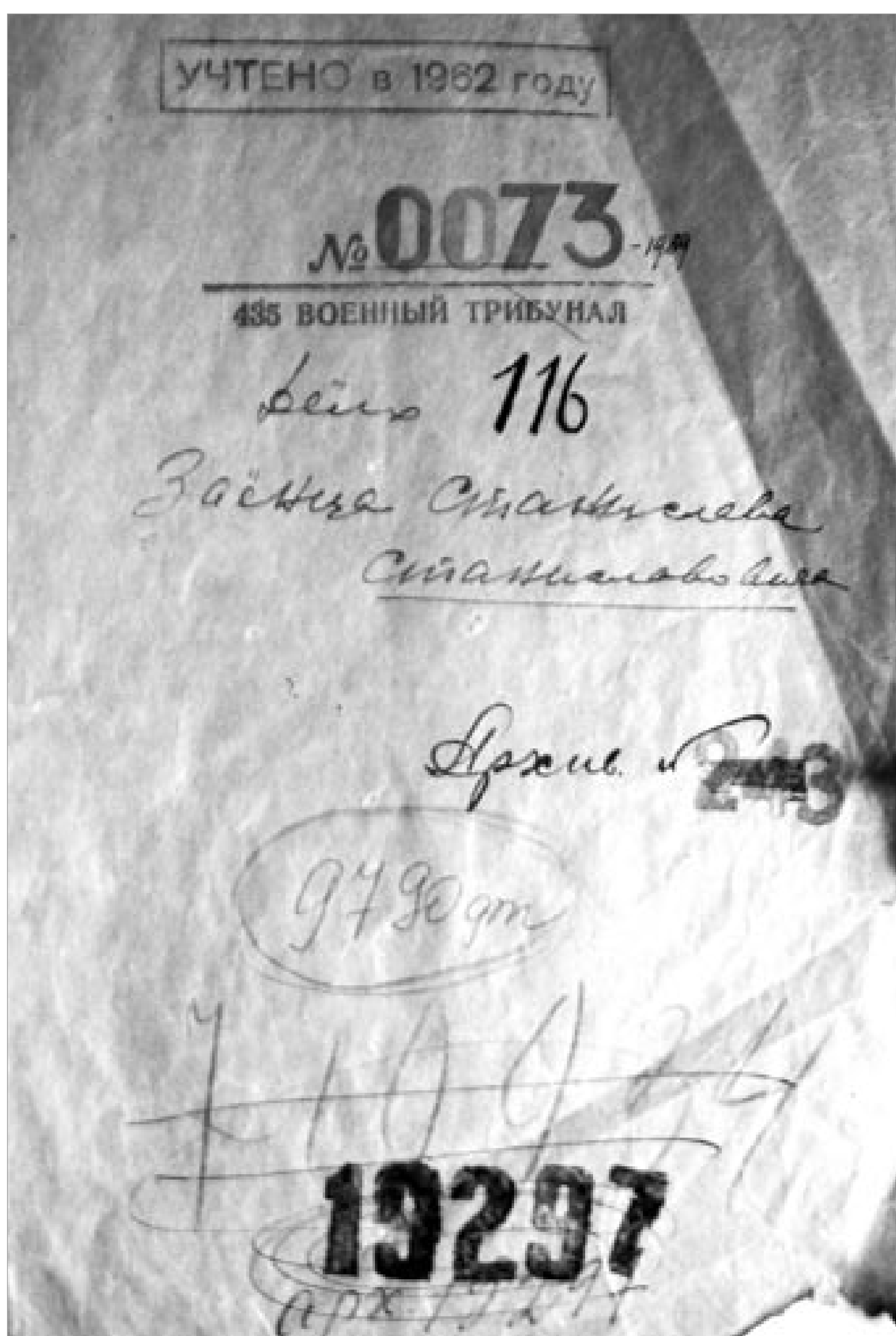

Засуджений у 1941 р.
Г. Т. Джус,
член ОУН. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1941 р.
Я. І. Максимюк,
член ОУН. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

УЧТЕНО в 1962 году

№0073

435 ВОЕННЫЙ ТРИБУНАЛ

19297

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи військового трибуналу 5-ї Армії Українського фронту на засудженого у 1939 р. за приналежність до польської поліції С. С. Зайонца. 1939 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Г. А. Долонський у польському війську. Засуджений у 1941 р. за антирадянську агітацію. 1930-ті рр. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1941 р. С. С. Юрчук, член ОУН. 1940 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1939 р. за приналежність до польської поліції С. С. Зайонц. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

ПОСВІДКА НА ПРАВО ГОЛОСУВАННЯ № 249

по виборах до Українських Народних Зборів Західної України

22 жовтня 1939 року

Прізвище Долонський

Ім'я Григорій

По батькові Анастасьевич

Час народження 1918

Місце проживання Луцьк

Пред'явник цієї „Посвідки на право голосування"

по списку виборців

міста Луцьк області

Західної України.

**Посвідчення Г. А. Долонського про право голосування на виборах до Українських Народних зборів Західної України, видане Луцьким обласним тимчасовим управлінням 22 жовтня 1939 р.
Засуджений у 1941 р. за антирадянську агітацію. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

Згідно з статтею 12 „Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України", пред'явник цієї „Посвідки на право голосування", при одночасній подачі посвідчення особи (або паспорта, або посвідчення від місцевого тимчасового управління) повинен бути внесений до списку виборців і допущений до голосування [illegible] під час виборів до Українських Народних Зборів Західної України.

22 жовтня 1939 р.

[illegible] Тимчасового Управління

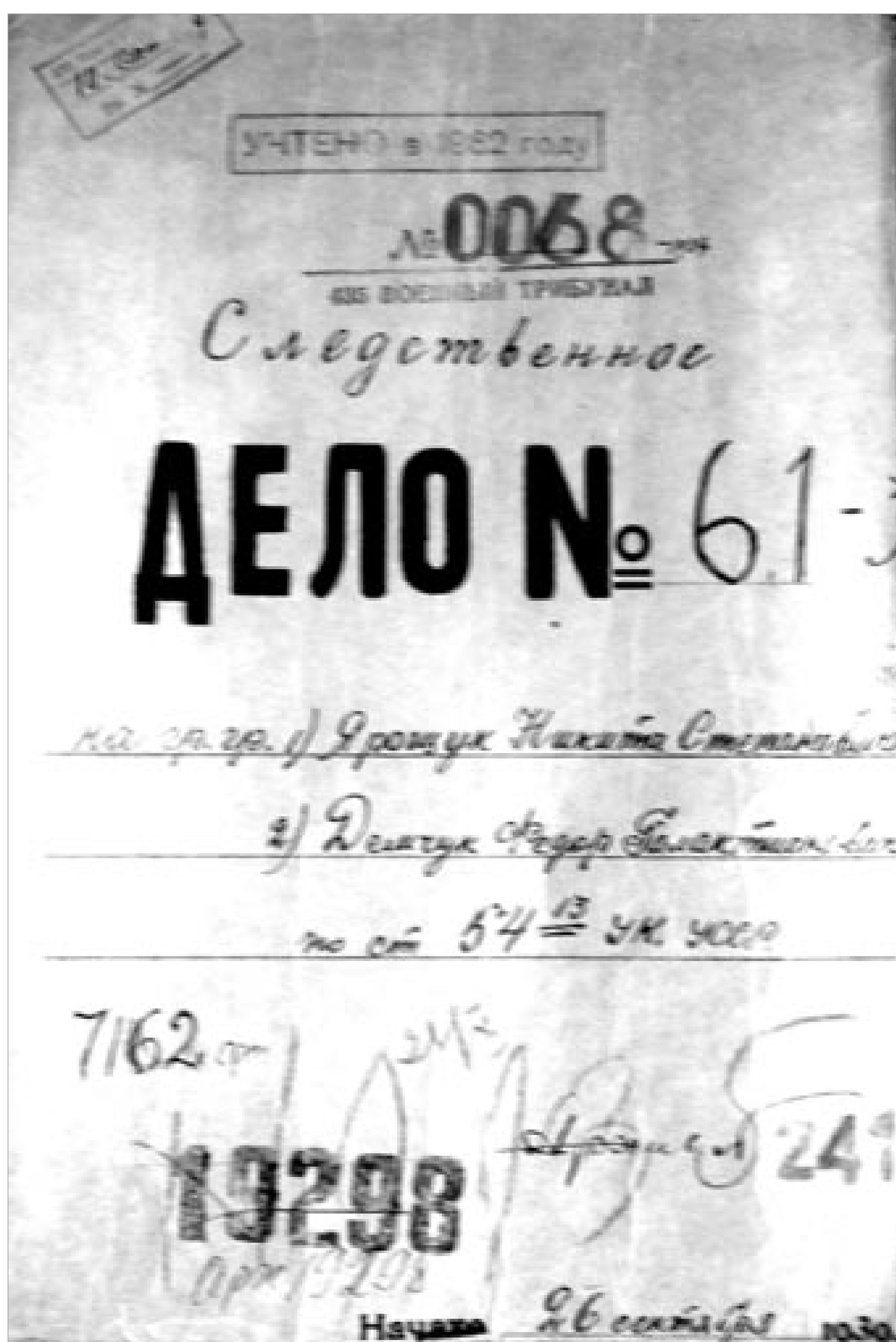
Секретар Тимчасового Управління

При втраті не поновлюється

(М. П.)

**Посвідчення Г. А. Долонського про право голосування на виборах до Українських Народних зборів Західної України, видане Луцьким обласним тимчасовим управлінням 22 жовтня 1939 р. Засуджений у 1941 р. за антирадянську агітацію. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

49 Зам. 5156

УЧТЕНО в 19.. году

№ 0068

ВОЕННЫЙ ТРИБУНАЛ

Следственное

ДЕЛО № 61-

на гр. гр. 1) Ярощук Никита Степанович

2) Демчук Федор Галактионович

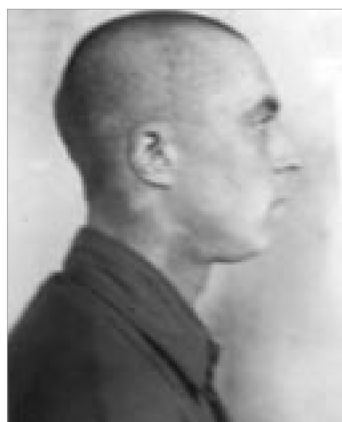
по ст. 54-13 УК УССР

7162

19298

Начато 26 сентября 1939

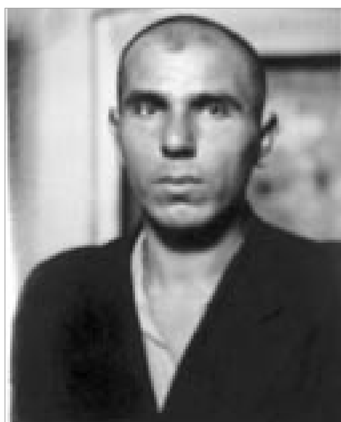
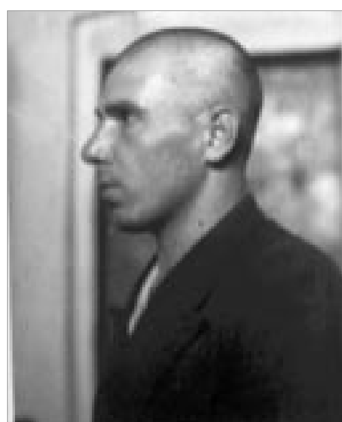
Титульна сторінка архівно-кримінальної справи військового трибуналу 5-ї Армії Українського фронту на члена ЛКСМЗУ М. С. Ярощука та члена КПЗУ Ф. Г. Демчука, засуджених у 1939 р. за зв’язки з польською поліцією до вищої міри покарання – розстрілу. 1939 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Засуджений у 1941 р.
за антирадянську агітацію
Г. А. Долонський.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Член КПЗУ Ф. Г. Демчук,
засуджений у 1939 р. за зв'язок
з польською поліцією до вищої
міри покарання – розстрілу.
1939 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Член ЛКСМЗУ М. С. Ярощук,
засуджений у 1939 р. за зв'язок
з польською поліцією до вищої
міри покарання – розстрілу.
1939 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

Вирок Волинського обласного суду членам ОУН М. І. Ненаядлі та О. Л. Проскурні. 30 лютого 1941 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

70
2.-

Підсудний НЕНАЙДЛА був учасником к-р повстанческой
[illegible] організації, яка ставила своїми завданнями
[illegible] радянську владу через збройне повстання, та встановлення
[illegible] самостійной держави Украіни. А также
організації тому, що точно виконував поручення заступника
[illegible] обласного центра ОУН – ПРОСКУРНІ, тому что був в нього
[illegible], якою заручував з учасниками к-р організація по селах:
[illegible], с Петром и с.Забороль – с Павлом Мартином,
[illegible] нелегальном становищі, був присутній на зібраннях, яка перебували
[illegible] в хати ПОЛІЩУКА. Мав зв'язок з членами к-р організа-
по селах: Німецьке и Лищини, від яких одержував набої та [illegible]
[illegible] их поделгальщиками в село Боово. И таким чином
[illegible] доведено ПРОСКУРНІ та НЕНАЙДЛО по ст.54-2, 54-11 УК
[illegible] ПРОСКУРНІ повинна підтвердить, а НЕНАЙДЛА підтвердить [illegible]
[illegible] достаточно отверджено матеріалами справ. А тому
керуючись ст.296, 297 УПК та 54-2, 54-11 п.9 [illegible] УК.

У Х В А Л И В:

ПРОСКУРНЮ Алексея Лукьяновича по ст.54-2, 54-11 УК
піддергнув найвищой мири покарання – РОЗСТРІЛЯТИ.

ОРИГІНАЛ ЗА НАЛЕЖНИМИ ПІДПИСАМИ:

З ОРИГІНАЛОМ ЗГІДНО:

ГОЛОВА ВОЛИНСЬКОГО ОБЛСУДУ (КРОЛЬНИЙ)

С Е К Р Е Т А Р Ь: (КОСТЕЦКАЯ)

Верно: Зам нач 3 [illegible] [illegible]

Вирок Волинського обласного суду членам ОУН
М. І. Ненаядлі та О. Л. Проскурні. 30 лютого 1941 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Свідоцтво Волинського обласного відділу народної освіти НКО УРСР про закінчення п'ятимісячних педагогічних курсів при СШ № 1 м. Луцька, видане С. А. Михайлюку 20 липня 1940 р. Засуджений у 1941 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Луцька в’язниця. 1929 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Володимир-Волинська в’язниця. 1929 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Ковельська в’язниця. 1929 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Робітнича гвардія м. Колки Волинської області. 1939 р.
Фото з фондів ВКМ

138

Форма №2

Арест санкционирую

_____ 1941 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(об избрании меры пресечения)

Гор. Ковель 30 мая 1941 г. я, Следователь Следчасти УНКГБ Волынской области – ЮЦНО
(чин, орган) (звание и фамилия)

рассмотрев поступившие в НКВД СССР материалы о преступной деятельности:

Фамилия ВЕРЕМЧУК

Имя и отчество Аркадий Пантелеймович

Год рождения 1922 место рождения с. Секун Седлищанского Волынской области

Профессия и специальность учащийся

Место работы и должность ученик Средней школы № I

парт. б/п

образование н/среднее нац. украинец гр-во СССР

Семейное положение холост

Адрес г. Ковель улица Брастская № 190

НАШЕЛ: что ВЕРЕМЧУК (фамилия) подозревается в преступлениях предусмотренных 54-2 и 54-11 ст. УК УССР и принимая во внимание, что ВЕРЕМЧУК Аркадий Пантелеймович (фамилия) находясь на свободе может скрыться от следствия и суда

Постанова про вибір запобіжного заходу щодо заарештованого у 1941 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН А. П. Веремчука. 30 травня 1941 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

руководствуясь ст. ст. 143, 145 и 156 УПК УССР.

П О С Т А Н О В И Л:

Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда ВЕРЕМЧУК Аркадию Пантелеймоновичу
(фамилия, имя и отчество)

избрать содержание под стражей, о чем объявить арестованному под расписку в настоящем постановлении.

В соответствии со ст. 144 УПК УССР, копию постановления направить Прокурору и передать начальнику тюрьмы для приобщения к личному тюремному делу.

Следователь Следчасти УНКГБ [подпись] /КОЦКО/
(подпись)

„Согласен" ~~Начальник~~ Следгруппы УНКГБ
Сержант Госбезопасности [подпись] /РОЗЕНФЕЛЬ

Настоящее постановление мне объявлено 31. Мая 1941 г.

Веремчук А. П.
(подпись)

Постанова про вибір запобіжного заходу щодо заарештованого у 1941 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН А. П. Веремчука. 30 травня 1941 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

142

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

г.Ковель, 30 мая 1941 года.

Я, Следователь следчасти УНКГБ по Волынской области Сержант Гос.Безопасности ДРАЕВ, сего числа рассмотрев материалы изъятые при аресте и обыске у обвиняемого ВЕРЕМЧУКА Аркадия Пантелеймоновича.

НАШЕЛ:

Что при аресте и обыске у обвиняемого ВЕРЕМЧУКА А.П. были изъяты следующие материалы:

1. Советский паспорт 1-ДН № 67790 на имя ВЕРЕМЧУКА А.П.
2. Приписное свидетельство,
3. Польская карта,
4. Разная переписка.

Имея ввиду, что ряд документов не имею никакого существенного значения по делу, а посему

ПОСТАНОВИЛ:

1. Разная переписка, приписное свидетельство, польская карта, письма подвергнуть уничтожению путем сожжения.

2. Советский паспорт 1-ДН № 67790 на имя ВЕРЕМЧУКА А.П. сдать на хранение во 2-й отдел УНКГБ по Волынской обл.

СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ УНКГБ ВО
СЕРЖАНТ ГОС БЕЗОПАСНОСТИ /ДРАЕВ/

"СОГЛАСЕН" ВРИД НАЧ СЛЕДГРУППЫ УНКГБ ВО
СЕРЖАНТ ГОС БЕЗОПАСНОСТИ /РОЗЕНЦЕЛЬ/

Постанова про знищення матеріалів, вилучених у А. П. Веремчука під час арешту і обшуку.
20 травня 1941 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

НКВД УССР

ф. № 20 [illegible]

Лист №

к делу №

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

Фамилия Шабала

Имя и отчество Алексей Демьянович

Дата рождения: число „20“ месяц мая год 1903

Место рождения с. Суховоля, Полонковской волости Луцкого уезда, Волынского воеводства

Местожительство (адрес) с. Суховоля

Профессия и специальность не имеет

Место службы и должность или род занятий Село Суховоля, работал старостой

(указать без сокращений название предприятия или учреждения и характер производства)

Паспорт

(когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)

Социальное происхождение сын крестьянина, 5 га земли, коров 2, лошадей 2, 2 свиньи, молотилка, дом, хлев, клуня

(род занятий, родителей и их имущественное положение)

Социальное положение староста, крестьянин, имеет 5 га земли, 1 корова, остальными орудиями он пользуется от отца [illegible]

(род занятий, имущественное положение арестованного)

а) до революции Был на иждевении отца

б) после революции Занимался земледелием

Образование (общее и специальное) Учился 2 года

Анкета заарештованого у 1939 р. О. Д. Шабали,
звинуваченого у співробітництві з польською поліцією. 7 жовтня 1939 р.
Перша сторінка.
Архів УСБУ у Волинській області

13. Национальность и гражданство (подданство) украинец, польск. подданства

14. Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете Категории не служил по семейному положению.

15. Служба в белых и др. к.-р. армиях, участие в бандах и восстаниях против власти (когда и в качестве кого) не служил

16. Каким репрессиям подвергался при Соввласти: судимость, арест и др. (к... каким органом и за что) нет

17. Состав семьи жена Шабала (Опеньчук) Дарья Ва... (близкие родственники их имена, фамилии, адрес и род занятий)
...левна с. Сусловоля, работает по хоз. 3 детей 15, 13 и 8 ле...
Демьян Данилович занимается хоз. прож. там ж...
Пелагея, дом. хоз. прож. там же сестра Пушка До...
прож. в Сусловоле, работает по хоз. сестра, Марищук ...
прож. в Сусловоле, работает по хоз.

Подпис арестованного Шабала Алексей

1. Особые внешние приметы

2. Кем и когда арестован НКВД 24-го сентября

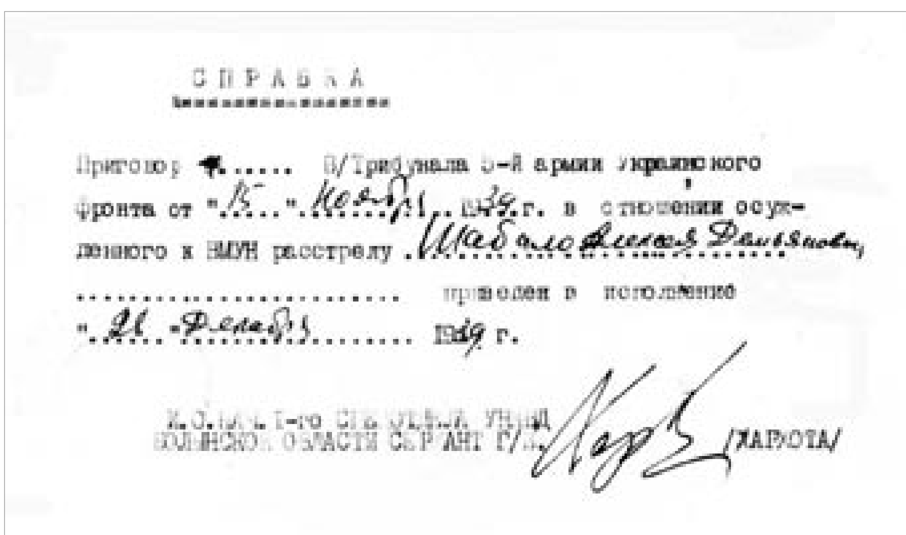
3. Где содержится под стражей тюрьма гор. Луцка

4. Особые замечания

Подпис сотрудника, заполнившего анкету Перельман

„7" октября 1939 г.

Анкета заарештованого у 1939 р. О. Д. Шабали,
звинуваченого у співробітництві з польською поліцією.
7 жовтня 1939 р. Зворот.
Архів УСБУ у Волинській області

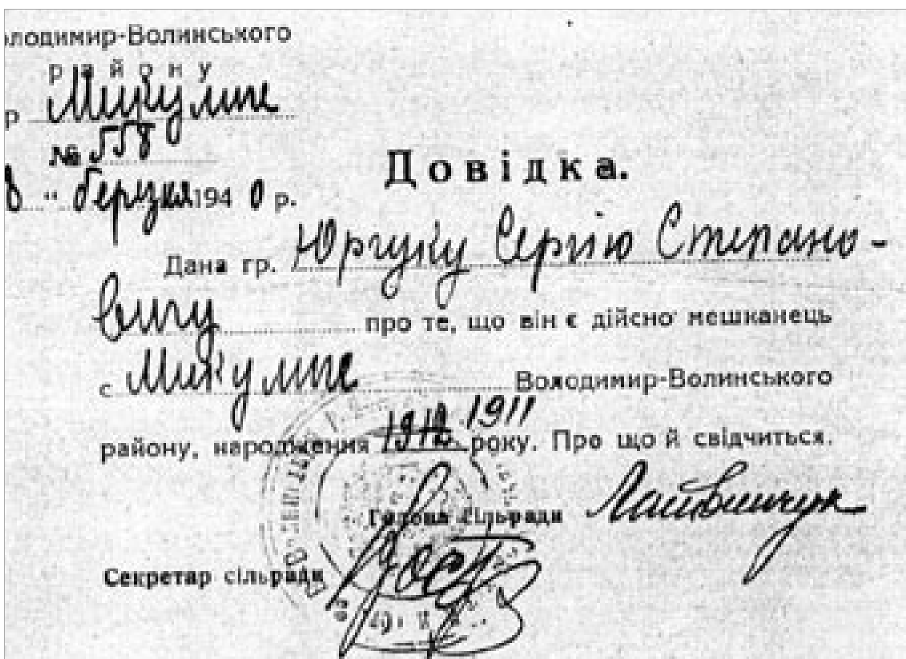

СПРАВКА

Приговор .... В/Трибунала 5-й армии Украинского фронта от "15" ноября 1939 г. в отношении осужденного к ВМУН расстрелу Шабала Олекса Дамьянович .... приведен в исполнение "28" декабря 1939 г.

НАЧ. 1-го СПЕЦОТДЕЛА УНКВД
Волынской области сержант г/б [signature] /КАРПОТА/

Довідка, видана військовим трибуналом 5-ї армії Українського фронту, про виконання стосовно О. Д. Шабали смертного вироку – розстрілу. 28 грудня 1939 р. Архів УСБУ у Волинській області

...олодимир-Волинського району

...р Микуличі

№ 558

18 березня 1940 р.

Довідка.

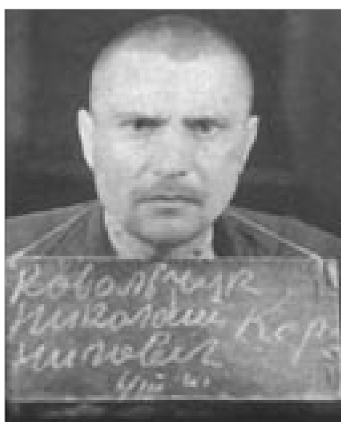
Дана гр. Юрчуку Сергію Степановичу про те, що він є дійсно мешканець с. Микуличі Володимир-Волинського району, народження 1911 року. Про що й свідчиться.

Голова сільради Литвинчук

Секретар сільради [signature]

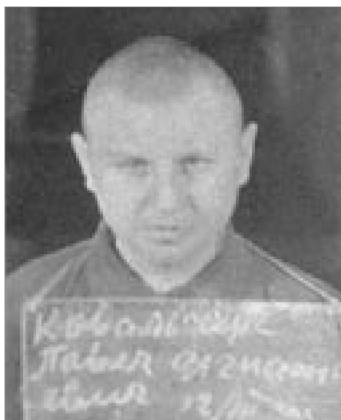
Довідка сільської ради с. Микуличі Володимир-Волинського району про місце проживання, видана С. С. Юрчуку 18 березня 1940 р. Засуджений у 1941 р. за приналежність до ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**М. К. Ковальчук.
Засуджений у 1941 р.
за приналежність до
контрреволюційної
націоналістичної організації,
підготовку терористичних
актів і збройного
антирадянського повстання.
1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

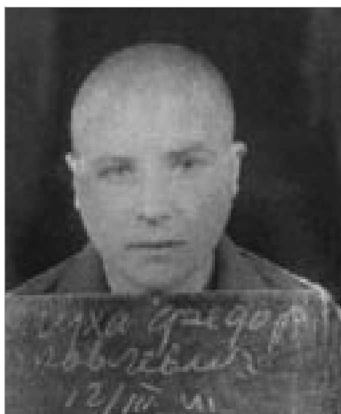

**П. І. Ковальчук.
Засуджений у 1941 р.
за приналежність
до контрреволюційної
націоналістичної організації,
підготовку терористичних
актів і збройного
антирадянського повстання.
1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Ф. П. Муха.
Засуджений у 1941 р.
за приналежність
до контрреволюційної
націоналістичної організації,
підготовку терористичних
актів і збройного
антирадянського повстання.
1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

Форма № 2.

ПОЛ

Фамилия Муха Д. форм.

Имя Федор

Отчество Яковлевич Год рождения 1920

Место рождения с. Вирка Камень-Каширского района Волынской обл.

ПРАВАЯ РУКА

1. Большой	2. Указательный	3. Средний	4. Безымянный	5. Мизинец
	16		1	

Линия 16 перегиба 8 4

ЛЕВАЯ РУКА

6. Большой	7. Указательный	8. Средний	9. Безымянный	10. Мизинец
4		3		1

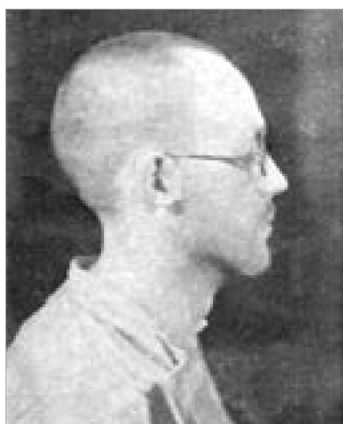
Линия перегиба 2 7

КОНТРОЛЬНЫЙ ОТТИСК

Левой руки	Правой руки

Дактилоскопічна картка в’язня Ф. Я. Мухи.
Засуджений у 1941 р. за приналежність до контрреволюційної націоналістичної організації, підготовку терористичних актів і збройного антирадянського повстання. 1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

С. В. Щепа.
Засуджений у 1941 р.
за приналежність до
контрреволюційної
націоналістичної організації,
підготовку терористичних
актів і збройного
антирадянського повстання.
1941 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Р. К. Вегера. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

П. А. Вовк. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

Войтюк Олексій. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

І. С. Іванов. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

П. С. Корольчук. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

П. А. Левчук. Розстріляний в Луцькій в’язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

50 Зам. 5156

В. Д. Марчук. Засуджений у 1941 р. за приналежність до контрреволюційної націоналістичної організації, підготовки терористичних актів і збройного антирадянського повстання. 1930-ті рр. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

В. З. Матвіюк. Розстріляний в Луцькій в'язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

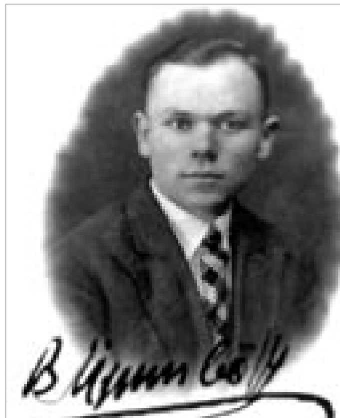
І. Г. Коц. Розстріляний в Луцькій в'язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

І. П. Послідник. Розстріляний в Луцькій в'язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

Ю. Г. Римарук. Розстріляний в Луцькій в'язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

В. І. Ліштван. Розстріляний в Луцькій в'язниці в 1941 р. Фото з фондів ВКМ

ПАСПОРТ

I-ДН № 525656

I-ДН № 525656

Радянський паспорт
Ю. Ф. Константинова, виданий
відділом міліції м. Луцька
30 березня 1940 р. Засуджений у
1944 р. за співробітництво
з німцями.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Name: Borys
Vorname: Kyrylo
Geboren am: 17.3.10
Geburtsort:
Beruf:
Berlin, am 30.12 1940
Unterschrift:
Kyrylo Borys
(Vor- und Zuname)

Посвідчення особи
К. Г. Бориса, видане німецькою
адміністрацією
30 грудня 1940 р. м. Берлін.
Засуджений у 1944 р.
за приналежність до УПА.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

ЧЛЕНСКИЙ БИЛЕТ
№ 439914
фамилия
имя, отчество
год рождения 1898
профессия
производственный стаж
год вступления в союз 1939

ЧЛЕНСЬКИЙ КВИТОК
№ 439914
прізвище
ім'я, по батькові
рік народження 1898
професія
виробничий стаж
рік вступу до спілки 1939

Профспілковий квиток
В. І. Яцкевича, виданий
Волинським обласним комітетом
профспілки працівників
медико-санітарної праці УРСР
20 квітня 1940 р. Засуджений у
1945 р. за приналежність
до польської націоналістичної
організації.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

ХРАНИТЬ ВЕЧНО

СССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ОСОБЫЙ ОТДЕЛ

1-й КРАСНОЗНАМЕННОЙ АРМИИ

ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО ФРОНТА

ДЕЛО №

По обвинению

Начато 194 г.

Окончено 194 г.

Том №

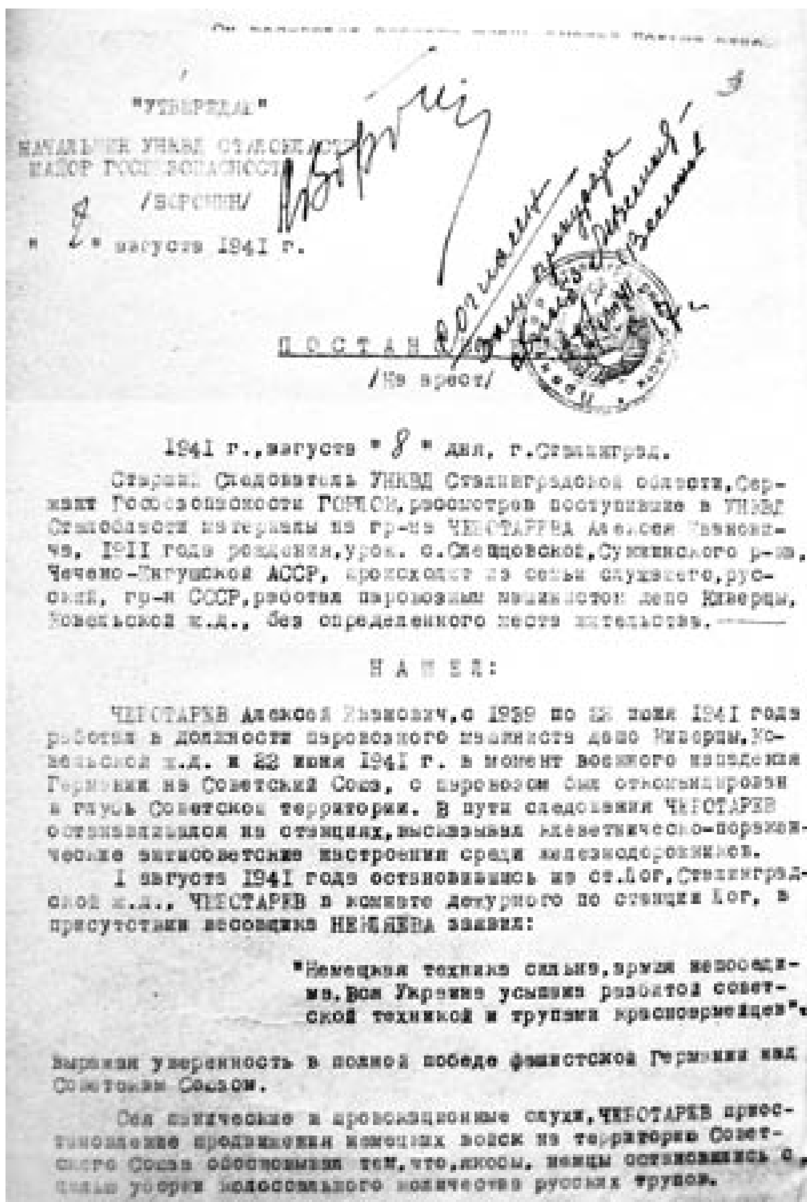
После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному ...

Передача находящихся в производстве следственных дел, а также взятых из архива дел в другие отделы или органы НКВД, хотя бы и временно, производится исключительно через

Передача следственного дела оформляется постановлением, утверждаемым начальником соответствующего управления НКВД или его заместителем.

Сдано в архив 194 г.

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу НКВС 1-ї Червонопрапорної армії Далекосхідного фронту на засудженого у 1941 р. за антирадянську агітацію І. Т. Форманюка. 1941 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

„УТВЕРЖДАЮ“
НАЧАЛЬНИК УНКВД СТАЛОБЛАСТИ
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
/ВОРОНИН/
„8“ августа 1941 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
/На арест/

1941 г., августа „8“ дня, г. Сталинград.

Старший следователь УНКВД Сталинградской области, Сержант Госбезопасности ГОРИСОН, рассмотрев поступившие в УНКВД Сталобласти материалы на гр-на ЧЕБОТАРЕВА Алексея Ивановича, 1911 года рождения, урож. с. Слепцовское, Сунженского р-на, Чечено-Ингушской АССР, происходит из семьи служащего, русский, гр-н СССР, работал паровозным машинистом депо Киверцы, Ковельской ж.д., без определенного места жительства.—

НАШЕЛ:

ЧЕБОТАРЕВ Алексей Иванович, с 1939 по 22 июня 1941 года работал в должности паровозного машиниста депо Киверцы, Ковельской ж.д. и 22 июня 1941 г. в момент военного нападения Германии на Советский Союз, с паровозом был откомандирован в глубь Советской территории. В пути следования ЧЕБОТАРЕВ останавливаясь на станциях, высказывал клеветническо-пораженческие антисоветские настроения среди железнодорожников.

1 августа 1941 года остановившись на ст. Лог, Сталинградской ж.д., ЧЕБОТАРЕВ в комнате дежурного по станции Лог, в присутствии весовщика НЕНЯЕВА заявил:

„Немецкая техника сильна, армия непобедима, вся Украина усыпана разбитой советской техникой и трупами красноармейцев“.

Выражал уверенность в полной победе фашистской Германии над Советским Союзом.

Сея панические и провокационные слухи, ЧЕБОТАРЕВ приостановление продвижения немецких войск на территорию Советского Союза обосновывал тем, что, якобы, немцы остановились с целью уборки колоссального количества русских трупов.

Постанова Управління НКВС у Сталінській області на арешт
О. І. Чеботарьова, звинувачуваного у антирадянській агітації, видана 8 серпня 1941 р.
Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

2.

Он восхвалял прошлую жизнь бывшей Польши, одновременно заявляя, что в Советском Союзе, якобы, жизнь для трудящихся невозможна, что продолжать жить в Советском Союзе это, якобы, ждать голодной смерти.

Прибыв на ст. Арчеда Сталинградской ж.д. в ночь с I на 2 августа 1941 года, ЧЕБОТАРЕВ в комнате дежурного по депо среди паровозных бригад, а также и в ремонтном цехе депо Арчеда среди рабочих проводил подобные клеветнические антисоветские измышления, пытаясь этим вызвать панику среди работников депо.

Антисоветские клеветнические измышления ЧЕБОТАРЕВА подтверждаются показаниями свидетелей [illegible], ГОРДИЕНКО, [illegible] и ВЛАДИМИРОВА.

На основании изложенного –

ПОСТАНОВИЛ:

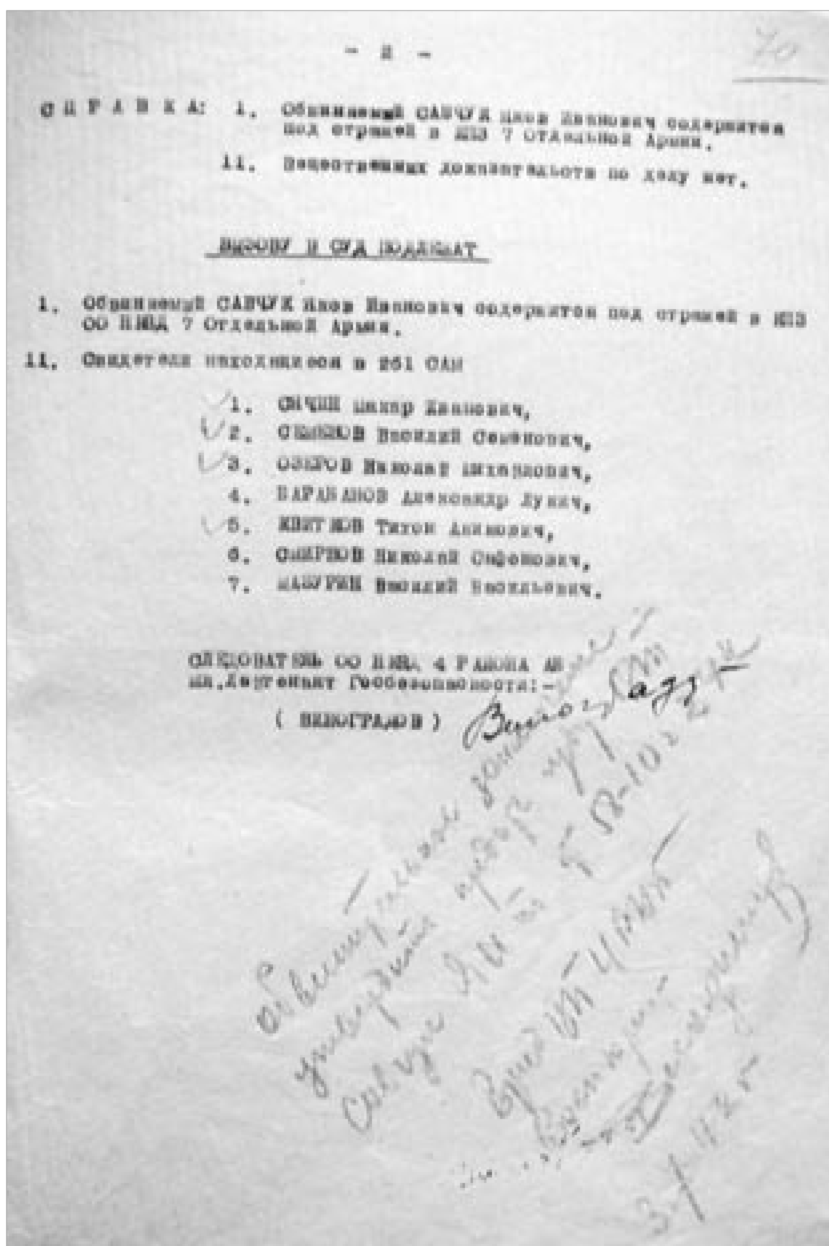
Гр-на ЧЕБОТАРЕВА Алексея Ивановича подвергнуть аресту и обыску.

СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ УНКВД
Сержант Госбезопасности /[illegible]/.

"СОГЛАСЕН" ЗАМ. НАЧ. ОТДЕЛА УНКВД СТАЛОБЛ
Ст. лейтенант Госбезопасности /[illegible]/.

Постанова Управління НКВС у Сталінській області на арешт О. І. Чеботарьова, звинувачуваного у антирадянській агітації, видана 8 серпня 1941 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Звинувачувальний вирок особливого відділу НКВС 4-го району Авіабазування стосовно заарештованого у 1942 р. за звинуваченням у антирадянській агітації Я. І. Савчука. 3 липня 1942 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

- 2 -

СПРАВКА: 1. Обвиняемый САВЧУК Яков Иванович содержится под стражей в КПЗ 7 Отдельной Армии.

11. Вещественных доказательств по делу нет.

ВЫЗОВУ В СУД ПОДЛЕЖАТ

1. Обвиняемый САВЧУК Яков Иванович содержится под стражей в КПЗ ОО НКВД 7 Отдельной Армии.

11. Свидетели находящиеся в 261 САМ

1. [illegible] Макар Иванович,
2. СЕМЕНОВ Василий Семенович,
3. ОЗЕРОВ Николай [illegible],
4. БАРАБАНОВ Александр Лукич,
5. [illegible] Тихон Данилович,
6. СМИРНОВ Николай Сафонович,
7. [illegible] Василий Васильевич.

СЛЕДОВАТЕЛЬ ОО НКВД 4 РАЙОНА АБ
мл. лейтенант Госбезопасности: –

(ВИНОГРАДОВ)

Звинувачувальний вирок особливого відділу НКВС 4-го району Авіабазування стосовно заарештованого у 1942 р. за звинуваченням у антирадянській агітації Я. І. Савчука. 3 липня 1942 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу НКВС Ленінградського фронту на засудженого у 1942 р. за антирадянську агітацію С. О. Данилюка. 1942 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Облікова картка в'язниці № 11 Управління НКВС у Ленінградській області на засудженого за антирадянську агітацію З. Н. Заінчиковського. 1942 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Посвідчення особи Г. П. Стельмах, видане німецькою окупаційною владою 24 березня 1944 р. Засуджена у 1945 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Посвідка УПА (група "Заграва") про право носити зброю, видана зв'язковій Г. П. Яворчук (*Варка*) 26 жовтня 1943 р. Засуджена у 1944 р. за приналежність до УПА. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Узбеки, Казахи, Туркмены, Таджики, Башкиры, Татары, народы Урала Волги, и Сибири, народы Азии!

Война, в которую втянула вас Москва, ведется за империалистические интересы. Москва и Берлин спорят между собой об этом, кому из них вас грабить. Империалистическая Москва веками грабила у вас ваш хлеб, ваше железо, ваш [illegible], ваш скот, ваш [illegible], а во время войны бросает вас — ваших сыновей и отцов на фронт.

Вам же не раз присылали своих чиновников, которые издевались над народом, презирали вашу культуру, насмехались над вашим языком.

Сегодня хочет заменить империалистическую Москву — Берлин. Два хищника сцепились в кровавой борьбе между собой за добычу. В этой ожесточенной борьбе они уже падают из сил. Уж видно их конец. Фронт разваливается, наступает период национальных революций.

Это время должны использовать народы Европы и Азии для изгнания империалистов из своих родин и восстановления национальных самостоятельных государств.

На территории Украины, борьбу за это дело уже подняла Украинская Повстанческая Армия. УПА ведет борьбу под лозунгом: „Свобода народов свобода человеку" За самостоятельные государства народов Европы и Азии".

Порабощенные народы восточной Европы и Азии! Входите в связь с УПА.

Переходите с оружием на сторону повстанцев! Ведите общую борьбу с империалистами!

Да здравствуют самостоятельные государства порабощенных народов!

Да здравствует Самостоятельная Украина!

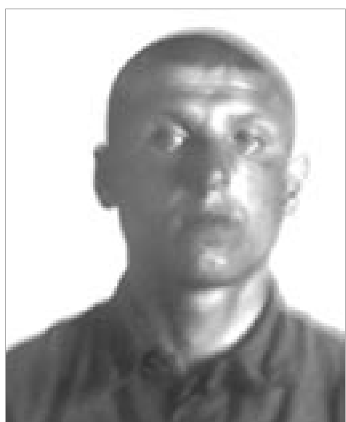
Слава
июль 1943 г.

ГЛАВНАЯ КОМАНДА
УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ

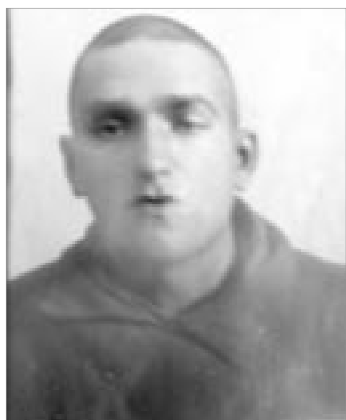
Листівка Головної команди УПА із закликом до народів СРСР переходити на сторону повстанців. 1943 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений до вищої міри покарання за приналежність до ОУН та антирадянську агітацію Г. О. Павлов. 1941 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1941 р. за антирадянську агітацію С. М. Ліхван. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1942 р. за антирадянську агітацію А. Г. Хувер. 1941 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

14/VII-41г.

Сов.секретно. снято 4 копии.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ № 5-6277

ВОЕННАЯ КОЛЛЕГИЯ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

в составе:

Председательствующего – Диввоенюриста ОРЛОВА

и членов: Бригвоенюриста [illegible]

Воен.юриста I ранга БУХАНОВА

Рассмотрев в заседании от 15 июля 1941 г. кассационную [illegible]

ПАВЛОВА Георгия Юрия Александровича

на приговор ВТ МВО

от 7 июля 1941 г.

осужденного за преступл., предусм.ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УССР – к РАССТРЕЛУ, без конфискации имущества, за отсутствием такового.

Отпеч. 5 экз.

Экз № 1-2 – в [illegible]

Экз № 3 – [illegible]

Экз № 4 [illegible] – в ВТ [illegible]

Экз № 5 – [illegible]

заслушав доклад тов. Буханова и

заключение пом. Главного Военного Прокурора тов. [illegible], кассационную жалобу [illegible] приговор оставить в силе.

Ухвала Військової колегії Верховного суду СРСР щодо касаційної скарги Г. О. Павлова, засудженого за приналежність до ОУН та антирадянську агітацію. 15 липня 1941 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

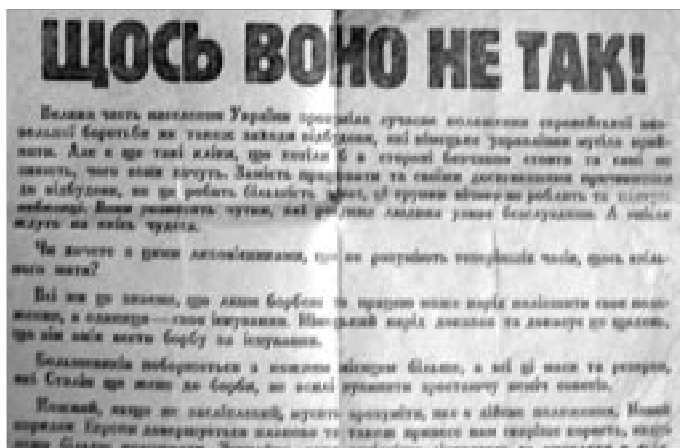

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ IV КЛЯСИ НАРОДНИХ ШКІЛ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

КРАКІВ 1942 ЛЬВІВ

Титульна сторінка української читанки для 4-го класу народних шкіл, видана Українським видавництвом у 1942 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ЩОСЬ ВОНО НЕ ТАК!

Листівка німецької окупаційної влади із закликом до населення України працювати на новий порядок в Європі – виїжджати на роботу до Німеччини. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

НАШІ ВІСТІ

Війна у Східній Азії

Продовження протикомуністичного пакту на 5 літ

Війна на Далекому Сході

НІХТО НЕ МОЖЕ ЗУПИНИТИ ЗДІЙСНЕННЯ НОВОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОРЯДКУ

ВЕЛИКА ПРОМОВА ФІРЕРА

За 5 місяців війни

Газета “Наші вісті”, видана німецькою окупаційною владою у м. Любомлі 14 грудня 1941 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

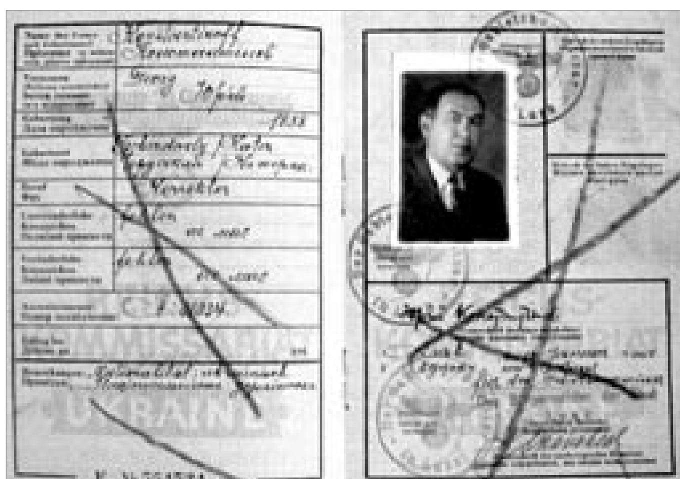
Табірне посвідчення особи Т. О. Терпеля, видане німецькою адміністрацією в м. Берліні 5 вересня 1944 р. Засуджений у 1945 р. за зв'язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Один карбованець Центрального емісійного банку України, надрукований німецькою окупаційною владою в м. Рівне у 1942 р. Лицьова сторона. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Один карбованець Центрального емісійного банку України, надрукований німецькою окупаційною владою в м. Рівне у 1942 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Посвідчення особи Ю. Ф. Константинова, видане німецькою окупаційною владою 12 січня 1944 р. Засуджений у 1944 р. за співробітництво з німцями. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Розпізнавча карта (посвідчення особи) священнослужителя В. І. Куницького, видана німецькою окупаційною владою у 1942 р. Засуджений у 1945 р. за антирадянську агітацію. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Курсанти пропагандистської школи ОУН читають газету "Українець". Берлін, 1942 р. Третя зліва – Т. П. Лукашук, засуджена у 1945 р. за антирадянську агітацію. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

51 Зам. 5156

124069
Иван
Александрович

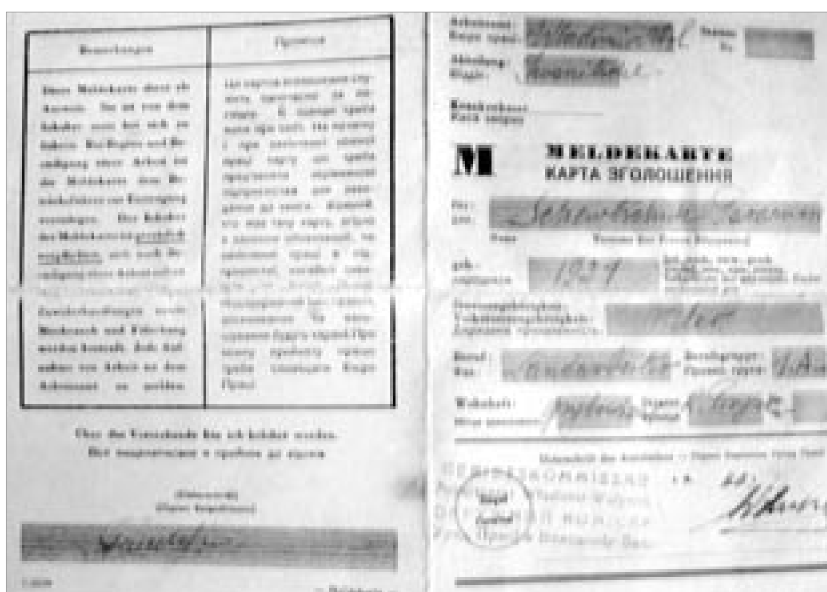
Службова книжка військовослужбовця строкової служби Збройних сил СРСР І. О. Якимова, видана 25 липня 1942 р. Засуджений у 1951 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Vorläufiger Ausweis №
Тимчасове посвідчення
Wohnort Luck - Луцьк
geboren am 1898
Beruf Arzt - Лікар
Religion Röm.katol. - Рим.-катол.

Тимчасове посвідчення особи В. І. Яцкевича, видане німецькою окупаційною владою 8 травня 1942 р. Засуджений у 1945 р. за приналежність до польської націоналістичної організації. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Vorläufiger Ausweis № I/15822/RV
Тимчасове посвідчення
Адамчук
Юрко
16/VI 1926
Schüler

Тимчасове посвідчення особи Ю. Ф. Адамчука, видане німецькою окупаційною владою 30 грудня 1942 р. Засуджений у 1944 р. за зв’язок з УПА. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

MELDEKARTE

КАРТА ЗГОЛОШЕННЯ

Карта зголошення (дозвіл на працю), видана німецькою окупаційною владою у 1942 р. станичному УПА П. І. Шевчуку, засудженому у 1944 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

MELDEKARTE

КАРТА ЗГОЛОШЕННЯ

Карта зголошення (дозвіл на працю) вчителя місцевої школи с. Воротнів Теремнівського (тепер Луцького) району З. В. Трофімовича, видана німецькою окупаційною владою у 1942 р.
Засуджений у 1944 р. за зв'язок з ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений в 1947 р. за приналежність до УПА В. Г. Клекоць. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений в 1951 р за приналежність до УПА І. Ф. Булик. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Г. Г. Смолярчук, засуджена за антирадянську агітацію. 1951 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Тимчасове посвідчення
А. І. Вижви, видане
Володимир-Волинським
МВ НКВС 12 грудня 1945 р.
Засуджена у 1945 р.
за зв'язок з УПА.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ ТИМЧАСОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ

12 Декабря 1945 г. — 12 грудня 1945 р.

Вижва Агафья Ивановна 1898 года

Посвідчення особи
М. М. Козака, видане
Устилузьким РВ НКВС
11 грудня 1944 р. Засуджений
у 1945 р. за пособництво
німцям. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

ПОСВІДКА

Пред'явник цього

національність Українець

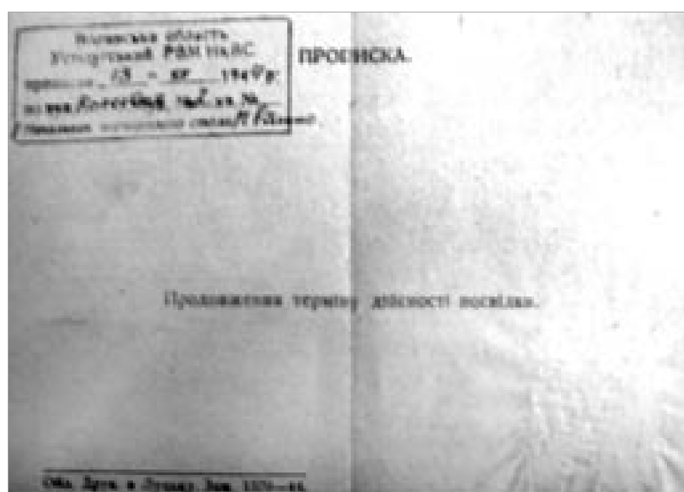
Соціальний стан службовець

Відношення до військової служби в/зобов'яз.

Посвідка дійсна до 11 червня 1945 р.

Начальник паспортного стола

Посвідчення особи
М. М. Козака, видане
Устилузьким РВ НКВС
11 грудня 1944 р. Засуджений
у 1945 р. за пособництво
німцям. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

Волинська область
Устилузький РВ НКВС
прописан 13 - XII - 1944 р.

ПРОПИСКА

Продовження терміну дійсності посвідки.

МТФ колгоспу “Червоний шлях”. Стоїть третій зліва – М. Л. Черняк, засуджений у 1948 р. за антирадянську агітацію. 1940 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1948 р. П. Г. Сапатюк (*Липиха, Яким, Сидор*) (посередині). Член ОУН. Без дати.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Рентгенолог обласної лікарні П. Д. Ягловський (*Литвинка*), засуджений у 1946 р. за приналежність до польської націоналістичної організації. 1944 р. м. Луцьк. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

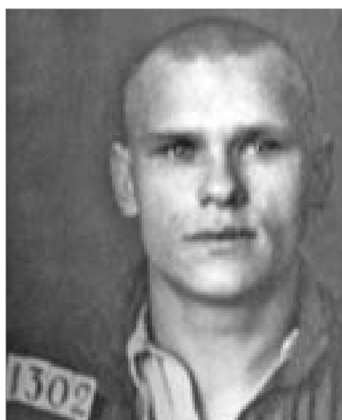
Член ОУН Кузьменко. 1951 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Загін УПА в Свинаринському лісі поблизу с. Радовичі Турійського району. Крайній справа № 7 – М. Гиба (*Гриць, Німець*), районний провідник ОУН в Турійському районі. 1949 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

**Засуджена у 1948 р.
за розголошення державної
таємниці Т. М. Данилюк.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджений у 1946 р.
за приналежність до УПА
В. М. Столярчук (*Сірко*).
1946 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Фото з анкети заарештованого
З. І. Дудковського,
звинувачуваного у шпигунстві
та засудженого у 1947 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ ТИМЧАСОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ

Тимчасове посвідчення
Х. К. Андрущука, видане
Володимир-Волинським
МВ МВС 30 серпня 1948 р.
Засуджений у 1949 р.
за зв'язок з УПА.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

ORIGINAL 566428

UNITED NATIONS DISPLACED PERSON / REFUGEE

IDENTITY CARD

For resident of International Refugee Organization (IRO) Assembly Center

DUTKOWSKI ZYGMUNT Date of Birth 2 May 25

Nationality Polish Sex M

Ідентифікаційна картка
З. І. Дудковського
(англійською мовою).
Заарештований за
звинуваченням у шпигунстві
та засуджений
у 1947 р. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

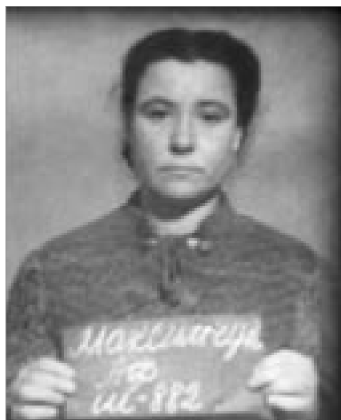
Засуджені у 1945 р. за співробітництво з німцями В. І. Бондаренко (другий зліва) та О. П. Герасимчук (сидить). 1943 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Члени ОУН (зліва направо – ***Савка, Кос, Дмитро*****). 1952 р.**
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Член релігійної громади п’ятидесятників С. М. Банада, засуджений у 1952 р. за антирадянську агітацію. 1951 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджена у 1945 р. А. Ф. Максимчук (*Уляна*), член ОУН. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

ВОЕННЫЙ БИЛЕТ

Військовий квиток Л. Н. Томчука, засудженого у 1948 р. за зв’язок з ОУН. 1948 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Протокол допроса

1 2 3

ПОКАЗАНИЯ ОПОЗНАЮЩЕГО:

Вопрос: Вам предъявлены 3 фотокарточки за №№ 1,2 и 3 на опознание, кого вы опознаете из предъявленных Вам 3х фотокарточек за №№ 1,2 и 3

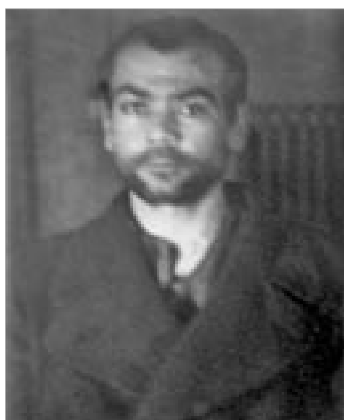
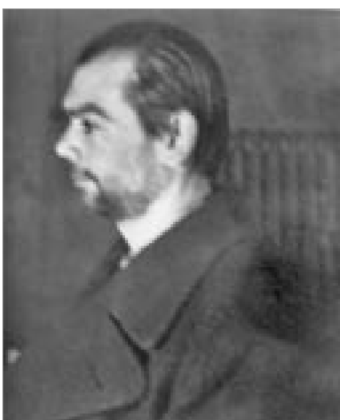
Ответ: Из предъявленных мне 3х фотокарточек за №№ 1,2 и 3, я опознала личность на фотокарточке №3 бандита „Сивого" - Клинового Федора, уроженца и в прошлом жителя села Облапы Ковельского района Волынской области, который являлся участником банды ОУН

Протокол опознания с моих слов записан верно мне прочитан в чем и расписываюсь. Хмель

Протокол опознания провел
оперуполномоченный Ковельского ГО МГБ
капитан /Котов/

Протокол впізнання особи Федора Клинового (*Сивого*), фото № 3, члена ОУН, мешканця с. Облапи Ковельського району. 1950 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Таємний меморандум (донесення) оперативного сектору радянської військової адміністрації м. Берлін з агентурними матеріалами у справі заарештованого В. П. Тарасюка, звинувачуваного у співпраці з іноземною розвідкою. 25 квітня 1947 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

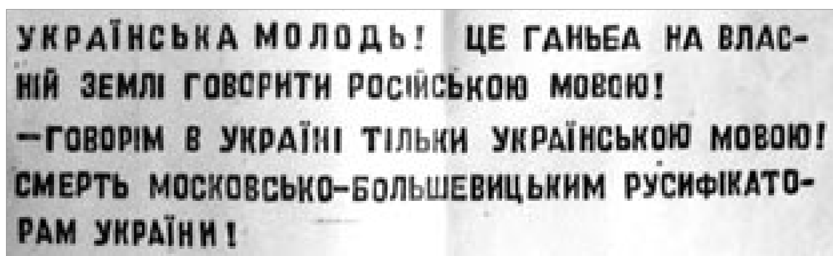

**Заарештований у 1947 р.
В. П. Тарасюк,
звинувачуваний у співпраці
з іноземною розвідкою.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджений у 1950 р.
за зв'язок
з ОУН М. М. Зінгель.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ! ЦЕ ГАНЬБА НА ВЛАС-
НІЙ ЗЕМЛІ ГОВОРИТИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ!
—ГОВОРІМ В УКРАЇНІ ТІЛЬКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ!
СМЕРТЬ МОСКОВСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ РУСИФІКАТО-
РАМ УКРАЇНИ!

**Листівка із закликом до української молоді розмовляти в Україні тільки українською мовою,
вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН,
під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

З хати до хати, з рук до рук!

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

ВОЛЯ НАРОДАМ! ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

УКРАЇНЦІ!

Ділити нас, сіяти роздор між нами — це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-большевицькі гнобителі. Горлаючи про „возз'єднання" всіх українських земель, в той же час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців західних і східних областей. Вистачить згадати, що в 1946-47 р., коли тисячі опухлих, голодних братів наших з-над Дніпра мандрувало в Західну Україну за шматком хліба, сталінські гнобителі висилали між голодуючими перебраних агентів енкаведистів, які по селах Західної України чинили крадіжі, грабунки, а що більше, допускалися звірських убійств. Емгебісько-енкаведівські бандити робили це за вказівками своїх кремлівських оберкатів для того, щоб настроїти українців західних областей вороже до українців східних областей і навпаки. Вони робили це для того, щоб населення Західної України не допомагало своїм голодуючим братам. Вони робили це для того, щоб не допустити до якнайширшої виміни думок та до затіснення спільних прагнень і боротьби східно-західних українських народних мас.

Чи може бути щось більш ганебне, підле і злочинне? Ні!

І чи можемо всі ми — українці Східної і Західної України не протидіяти цій бандитській роботі сталінських загарбників?

Ми мусимо якнайширше, найактивніше протиставитись большевицьким намаганням наставляти одних українців проти других. ***Непохитна і всебічна єдність всього українського народу у боротьбі проти російсько-большевицьких загарбників*** — ось клич сьогоднішнього дня!

Українці Західної України! Серед Вас живе багато братів Ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-большевицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так само, як і Ви. Тому не відокремлюйтеся і не замикайтеся від них. Не називайте їх „совєтами" і „москалями". Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх. Шукайте зв'язків з ними, постійно затіснюйте і поглиблюйте свої знайомства з ними. Чи то в селі, чи на підпри-

Листівка українських повстанців із закликом до українців Західної та Східної України єднатися у боротьбі проти російсько-більшовицьких загарбників, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

вистві, чи в установі, чи в школі жийте з українцями зі східних областей дружньо і близько. Допомагайте собі взаїмно, по-братньому.

Не закривайте перед ними своїх душ, а вони відкриють Вам свої. Розказуйте їм про своє життя і свою боротьбу проти всіх загарбників, а зокрема проти німецьких, а зараз російсько-большевицьких. Розказуйте їм про УГВР, ОУН, УПА. Загрівайте їх до боротьби за вільну, незалежну, справді демократичну Українську Державу. Роз'яснюйте їм, що єдино власна держава може забезпечити і всебічний розвиток, і повний добробут українському народові.

Не відокремлюйтеся від українців комсомольців, в тому числі навіть від активних. Багато з них стало комсомольцями з несвідомости. Змагайте до того, щоб переродити їх.

Всім тим українцям зі східних областей, які говорять російською мовою, або засмічують свою рідну мову, показуйте ганебність такого поступовання.

Українці східних областей! Не піддавайтеся большевицькій підступній роботі, метою якої є посварити Вас зі західними українцями. Якнайширше вступайте в зв'язки з ними. Розказуйте їм про життя українців у Східній Україні і про бандитську большевицьку політику. Завжди і на кожному кроці виступайте з українцями західних областей разом дружньо і організовано. Запалюйте їх до боротьби за повалення большевицької тюрми народів і побудову нового ладу, при якому всі народи житимуть у справжній дружбі з іншими народами у своїх власних самостійних державах без большевицьких п'явок, без поміщиків і капіталістів.

СМЕРТЬ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ ГНОБИТЕЛЯМ!
ХАЙ ЖИВЕ ЄДНІСТЬ ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

узяти документ у мене при обіску 2.10.50 г. М. Зінг[illegible]

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

З друкарні ОУН ім. І. Климова — Легенди.

Листівка українських повстанців із закликом до українців Західної та Східної України єднатися у боротьбі проти російсько-більшовицьких загарбників, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

За Українську Самостійну Соборну Державу!
Воля народам! Воля людині!

Організаторам, членам ініціятивних груп і правлінь колгоспів

Большевицький окупант намагається завести по наших селах сталінські колгоспи. Для цієї мети знайшов собі вас, як знаряддя.

Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи — це загибель для селян і для всього українського народу.

Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи — це набагато грізніша панщина за колишню. Це — висмоктування останніх сил селянина. Це — грабування сталінською зграєю всіх землеплодів, вирощених потогонною працею колгоспників.

Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи — це грізне голодування колгоспників, а вкінці їх голодова смерть.

Ви добре знаєте, що народ колгоспів не хоче. Ви теж на власні очі бачите загальну нехіть і відразу нашого селянства до колгоспів.

Не зважаючи на те все, ви вислуговуєтеся й підлизуєтеся сталінським собакам та намагаєтеся всякими насильницькими засобами затягнути селян в сталінські колгоспи.

Ви підло, заради мерзенного життя, запроторюєте селян в неволю. Ви ганебно штовхаєте селян в большевицьку катівню й гоните їх в обійми жахливої голодової смерти. Ви допомагаєте большевикам винищувати український народ. Ви ломите народну солідарність. Ви — струпи на здоровому народному організмі. Ви — зрадники селянських інтересів і всього українського народу.

Листівка українських революціонерів із закликом до селян, робітників, інтелігентів чинити опір виселенню у віддалені райони СРСР, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

52 Зам. 5156

В імені народу попереджаємо вас і наказуємо вам залишити вашу огидну роботу в ініціативних групах або в правліннях колгоспу. Виступайте з ініціативних груп і правлінь колгоспів! Включайтеся до загальноселянської боротьби проти сталінсько-колгоспної панщини!

Якщо не покинете цієї ганебної вислужницької праці на користь ворога, якщо не виступите з ініціативних груп чи з правлінь колгоспів, то народ буде вважати вас за найгірших злочинців. А до злочинців супроти народу існує в цілім світі єдиний закон — знищувати їх всякими можливими способами.

Кого зараз не засягне караюча рука — його ім'я народ запише в своїй пам'яті. Скоріше чи пізніше вас кара не мине. Вже незадовго світ розправиться з большевицькими бандитами, і вони стануть на суд народів. Разом з ними судитимуть і вас — сталінських п'ятолизів. Разом із Сталіном, хрущовими, литвиними, слоцями повиснете й ви, як повисли вислужники Гітлера й гестапо. Застановіться добре. Найвищий час!

Глядіть, щоб не було запізно!

Хай живе єдність українського селянства в боротьбі проти сталінських колгоспів!

Хай живе всенародна солідарність на протиколгоспному фронті!

Хай живе вільне, заможне селянство в Українській Самостійній Соборній Державі!

Смерть організаторам сталінських колгоспів — підлим агентам большевицького окупанта!

Смерть Сталіну й його прихвосням!

узята у мене [illegible]
2-10-50 г.

Українські Повстанці

Квітень, 1948 р.

М Зінгель.

Листівка українських революціонерів із закликом до селян, робітників, інтелігентів чинити опір виселенню у віддалені райони СРСР, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

З хати до хати, з рук до рук!

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

ВОЛЯ НАРОДАМ! **ВОЛЯ ЛЮДИНІ!**

СЕЛЯНИ, РОБІТНИКИ, ІНТЕЛІГЕНТИ!

Знову виселення! Знову московсько-большевицькі людоїди пускають у рух цей давно ними випробуваний метод винищування народів. Скільки ж цими виселеннями, переселеннями російські – білі і червоні імперіялісти знищили українського народу.

Сталінські сатрапи знають, що український народ сильний тим, що він глибоко вріс коренем у свою рідну землю, прив'язаний до цієї землі, любить її і вона дає йому силу до життя і боротьби.

Тому ворог взявся підтинати нас в корені, викорчовувати з нашої землі, ***щоб скоріше нас знищити.***

За допомогою цього виселення Сталін хоче розсіяти наш народ поміж чужинцями, хоче, щоб не були ми разом на своїй території, щоб легше було нас на чужому полі русифікувати і знищувати. Такий план у ворога.

Яка ж наша постава до цієї ганебної акції ворога?

Усі до боротьби, до спротиву! Це єдина постава, яку може зайняти людина, коли ворог намагається її знищити. ***Не записуйтесь на виїзд,*** а коли силою примушують, – ***так не дати себе застрашити!*** Втікати, коли сталінські опричники намагаються силою забрати.

Якщо однак когось захоплять і силою вивезуть, то кожний українець і українка зобов'язані пам'ятати про свої обов'язки перед Батьківщиною.

Де не завезуть Вас сталінські катюги, то Ви все зобов'язані гордо нести своє І м ' я У к р а ї н ц і в, зобов'язані ***виховувати своїх дітей на полум'яних патріотів України, на безстрашних борців за її волю.*** Де не завезуть Вас – Ви все пам'ятайте, що Сталін, його кліка і Москва – ***це кати Ваші і Вашої Батьківщини, це найлютіші Ваші вороги. Боріться проти них усіма силами і способами.***

Листівка українських повстанців із закликом до організаторів, членів ініціативних груп і правлінь колгоспів включатися до загальноселянської боротьби проти сталінсько-колгоспної панщини, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Квітень 1948 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Всюди розповідайте про нашу боротьбу в західних областях України, про те, що ця боротьба ведеться українськими революціонерами і народом ***за визволення України і других поневолених народів з-під російсько-большевицького ярма.*** Оповідайте всім про геройство повстанців і про звірства мвд-мгб. Передайте заклик до боротьби проти Сталіна і його кліки усім народам поневоленим Москвою.

З собою живіте дружньо. Допомагайте одні одним. Знищуйте тих, що йдуть на службу ворога. Нав'язуйте близькі взаємини з українцями зі східних областей, з представниками поневолених народів. Всіх запалюйте до протибольшевицької боротьби за самостійні національні держави.

Коли почуєте поклик ***Організації Українських Націоналістів під проводом С. Бандери,*** коли почуєте поклик ***Української Головної Визвольної Ради стати до остаточного бою, — ставайте всі як один і організовуйте до боротьби других. Бийте ворога там, де Вас застане Українська Національна Революція!***

ХАЙ ЖИВЕ ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

СМЕРТЬ СТАЛІНУ І ЙОГО ОПРИЧНИКАМ!

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ

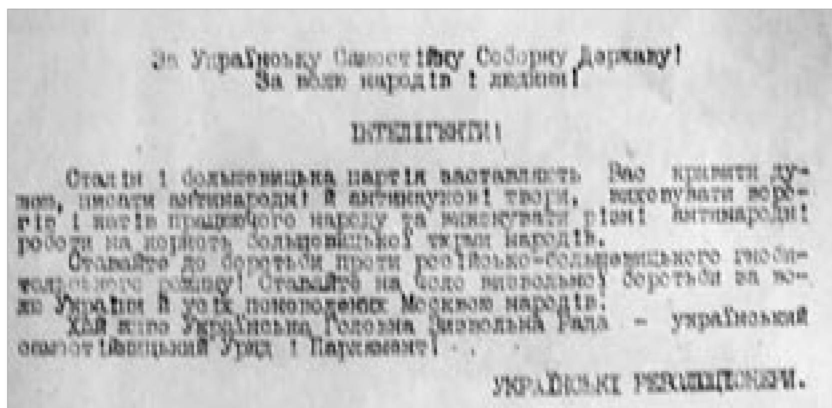
Листівка українських повстанців із закликом до організаторів, членів ініціативних груп і правлінь колгоспів включатися до загальноселянської боротьби проти сталінсько-колгоспної панщини, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв'язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Квітень 1948 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджена у 1948 р. за зв’язок з ОУН Н. К. Гордіюк та І. А. Жура (*Максим*), член ОУН. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Повідомлення про загибель у бою з більшовиками керівника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака-*Вівчара* (*Смок*). 8 лютого 1949 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

За Українську Самостійну Соборну Державу!
За волю народів і людини!

ІНТЕЛІГЕНЦІЇ!

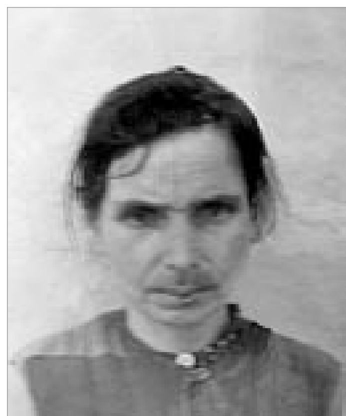
Сталін і большевицька партія заставляють Вас кривити душою, писати антинародні й антикультурні твори, вихвалювати ворогів і катів працюючого народу та виконувати інші антинародні роботи на користь большевицької тюрми народів.

Ставайте до боротьби проти російсько-большевицького гнобительського режиму! Ставайте на боці визвольної боротьби за волю України й усіх поневолених Москвою народів.

Хай живе Українська Головна Визвольна Рада – український самостійницький Уряд і Парламент!

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ.

Листівка українських революціонерів із закликом до інтелігенції боротися проти російсько-більшовицького режиму, вилучена у заарештованого М. М. Зінгеля, звинуваченого за зв’язок з ОУН, під час обшуку 2 жовтня 1950 р. Без дати. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Засуджена у 1953 р.
за зв'язок з УПА
О. П. Логановська. 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджена у 1953 р.
за зв'язок з УПА
Г. П. Логановська. 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджена у 1953 р. за зв'язок
з УПА Л. П. Ісько. 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

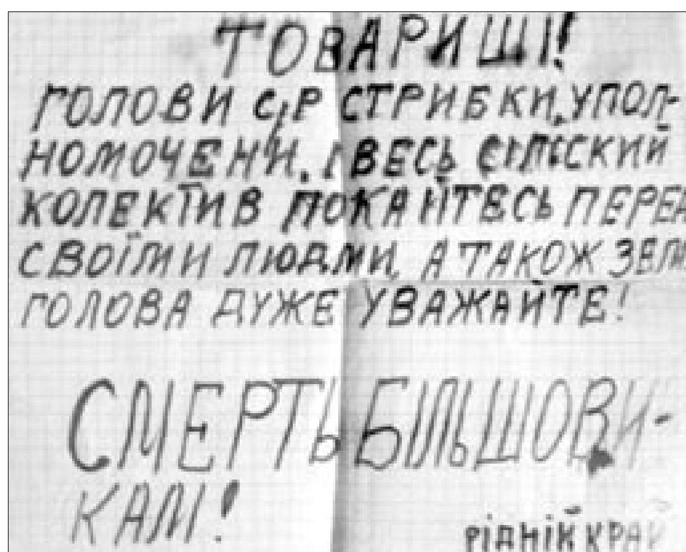
**Засуджений у 1950 р.
Ф. Й. Ковальчук *(Криниця)*,
член ОУН, станичний УПА.
1949 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Звинувачуваний за зв’язок з УПА і засуджений у 1947 р.
Г. А. Паламарчук з батьком. 1946 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

**Звинувачуваний за пособництво німцям і засуджений у 1944 р.
І. Т. Козловський (зліва) з дружиною та братом. 1943 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

ТОВАРИШІ!
ГОЛОВИ С/Р СТРИБКИ, УПОЛНОМОЧЕНИ, І ВЕСЬ СІЛЬСКИЙ КОЛЕКТИВ ПОКАЙТЕСЬ ПЕРЕ
СВОЇМИ ЛЮДМИ, А ТАКОЖ ЗЕМ
ГОЛОВА ДУЖЕ УВАЖАЙТЕ!

СМЕРТЬ БІЛЬШОВИКАМ!

РІДНІЙ КРАЙ

Листівка із закликом до голів сільських рад, членів винищувальних загонів покаятись перед своїм народом, вилучена у заарештованого Г. А. Паламарчука, звинувачуваного за зв'язок з УПА. 1947 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

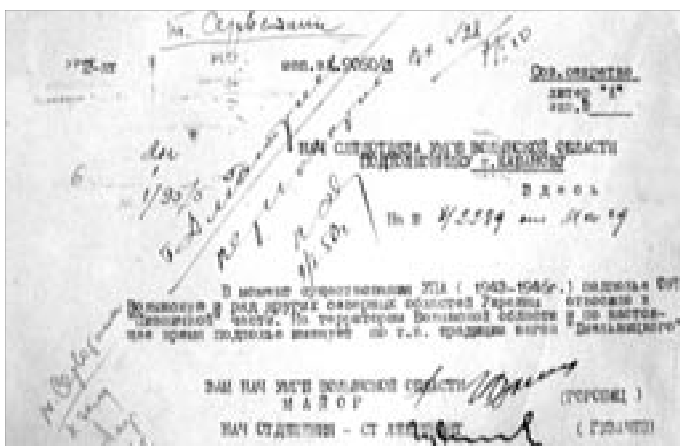
ДОВІДКА З МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ

Форма 1

Довідка житлового управління Червоноармійського району м. Львова про місце перебування, видана Ф. Й. Ковальчуку 28 квітня 1949 р. Засуджений у 1950 р. за приналежність до ОУН і УПА. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Для відміток органів міліції

Довідка житлового управління Червоноармійського району м. Львова про місце перебування, видана Ф. Й. Ковальчуку 28 квітня 1949 р. Засуджений у 1950 р. за приналежність до ОУН і УПА. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Сов. секретно

Нач УМГБ Волынской области

Майор

Довідка Управління МДБ
у Волинській області
про адміністративно-
територіальний розподіл
діяльності загонів УПА.
1950 р.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

Форма № 6а

Виконком Порицкий районної
Ради депутатів трудящих Волынской обл.
області (краю), АРСР

Мобілізаційний листок № 9

НА ПІДСТАВІ ПОСТАНОВИ УРЯДУ

гр. Матушевский Иван Март. 1906 г.
(прізвище, ім'я та по-батькові)
який проживає в с. Шахновичах
(зазначити місце)
Порицкого р-ну Волынской обл.
мобілізован___ для роботи прирельсового склада Главснаблеса в
(назва або № підприємства, чи для виконання
Иваничах
яких робіт)
строком на ___

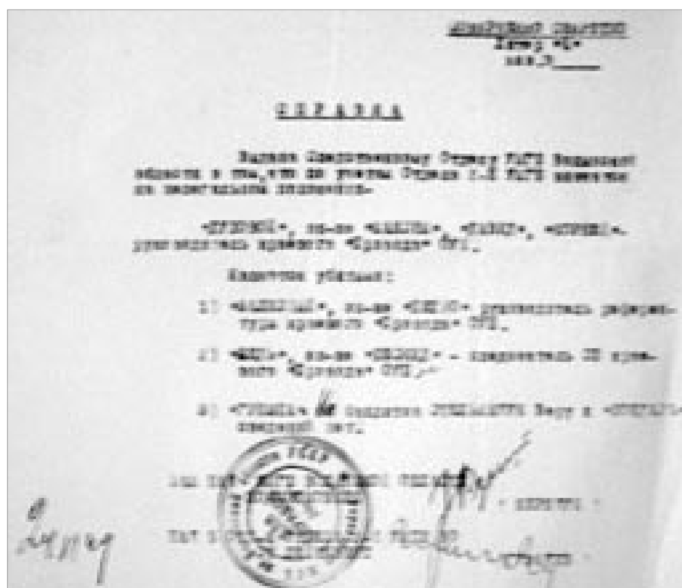
Мобілізований зобов'язаний прибути
"27" II 1946 р. до 9 годин
по адресу станция Иваничи
(зазначити місцезнаходження Відділу кадрів
підприємства або пункту збору)
за Голову виконкому райради
"__" ________ 194_ р.

Особи, які ухиляються від мобілізації, притягаються до карної відповідальності.

Мобілізаційний
листок виконкому
Порицької (тепер
Іваничівської)
районної ради
депутатів трудящих
для роботи
на підприємстві,
виданий
І. М. Матушевському
27 лютого 1946 р.
Засуджений у
1948 р. за зв'язок
з ОУН.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

Висновок Луцького МВ НКДБ про недоцільність виселення у віддалені райони СРСР батьків П. О. Макарчука, районного провідника ОУН Луцького району, засудженого у 1944 р. до вищої міри покарання – розстрілу. 30 квітня 1946 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Довідка Управління МДБ у Волинській області про членів крайового проводу ОУН, які знаходяться на нелегальному становищі. Без дати. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Довідка-характеристика Управління МДБ у Волинській області на таємного співробітника М. П. Кметя, члена ОУН. Перша сторінка. 21 червня 1949 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Довідка-характеристика Управління МДБ у Волинській області на таємного співробітника М. П. Кметя, члена ОУН. Зворот. 21 червня 1949 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Повстанці Берестечківського районного проводу ОУН
(зліва направо – О. Т. Маціюк *(Євген, Прокоп, Тарас, Арсен)*;
С. М. Ковальчук *(Юрко, Левко, Матвій)*;
О. І. Павлюк *(Олекса, Моряк, Сидор)*; районний провідник *Яків*). 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

С П Р А В К А

На пред"явленной фотокарточке Данилюк [illegible] для опознания на которой изображены бандиты ОУН:-

Первый слева бандит ОУН - [illegible] Александр Трофимович, уроженец с. Смолява, житель до перехода на нелегальное положение с. Зеленое, Берестечковского района, Волынской области действовал в Берестечковском райпроводе ОУН под организационными псевдонимами: "Антон", "Прокоп", "Тарас" и "Арсен" 25 января с.г. вышел в Берестечковский РО МГБ с повинной;-

Второй слева бандит ОУН - Коновальчук Сергей Михайлович, уроженец с. Ново-Зборишев, Берестечковского района, Волынской области в подполье находился с 1947 года и действовал в Берестечковском райпроводе ОУН под организационными псевдонимами:"Арко", "Лобко" и "Матвей" до 5 декабря 1951 года. 5-го декабря 1951 года при проведении операции задержан органами МГБ;

Третий слева бандит ОУН- Паладюк Иван Алексеевич действовал в Берестечковском райпроводе ОУН под организационными псевдонимами: "Олекса", "Моряк", "Сидор" и "Сокол". 5-го декабря при проведении войсковой операции ликвидирован в с. Борисковичи, Берестечковского района;-

Четвертый слева бандит "ОУН" - "Яков", уроженец Радеховского района, Львовской области. С 1950 года бандит "Яков" являлся Берестечковским райпроводником ОУН.
25 августа 1951 года ликвидирован при проведении чекистско-войсковой операции в с. Широкое, Берестечковского района.

[illegible] 2.03.53

НАЧАЛЬНИК БЕРЕСТЕЧКОВСКОГО РО МГБ
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/[illegible]/

"9" февраля 1953 года
гор.Берестечко.

Довідка Берестечківського РВ МДБ про впізнання П. П. Данилюком, засудженим у 1953 р. за приналежність до ОУН, зображених на фото членів Берестечківського районного проводу ОУН. 2 лютого 1953 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ПРЕСВИТЕРСКОЕ СВИДЕТЕЛЬСТВО № 3463

Дано бр. КОЦЬВА

Федосий Павлович в том, что он является

ПРЕСВИТЕРОМ

общины евангельских христиан-баптистов

впредь до отмены

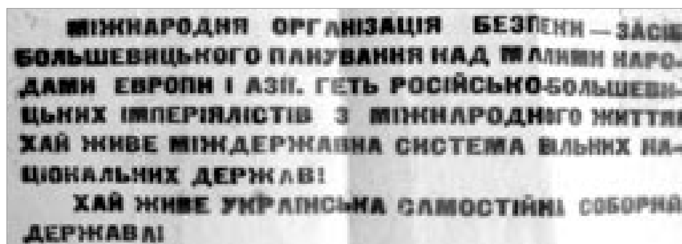
Секретарь

Свідоцтво пресвітера Ф. П. Коцюби, видане Всесоюзною радою євангельських християн-баптистів 17 березня 1950 р. Засуджений у 1953 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Королюк И.Л.

Довідка Волинського обкому ЛКСМУ про закінчення в м. Луцьку місячних курсів секретарів сільських комсомольських організацій, видана І. Л. Королюку. Засуджений у 1947 р. за зв'язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

МІЖНАРОДНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗПЕКИ — ЗАСІБ БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ПАНУВАННЯ НАД МАЛИМИ НАРОДАМИ ЕВРОПИ І АЗІЇ. ГЕТЬ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИХ ІМПЕРІЯЛІСТІВ З МІЖНАРОДНОГО ЖИТТЯ! ХАЙ ЖИВЕ МІЖДЕРЖАВНА СИСТЕМА ВІЛЬНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

Листівка із закликом усунути російсько-більшовицьких імперіалістів з міжнародного життя, розповсюджена засудженим у 1947 р. І. Ю. Зубенком, звинувачуваним в антирадянській агітації. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Корешок Мобилизационного листка № 13

Мобилизационный листок № 13

Мобілізаційний листок виконкому Торчинської районної ради народних депутатів для направлення на роботу в Донбас, виданий В. М. Лень 12 вересня 1944 р. Засуджена у 1945 р. за зв'язок з УПА. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Засуджений у 1947 р.
І. Л. Королюк,
звинувачуваний
за зв'язок з ОУН.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

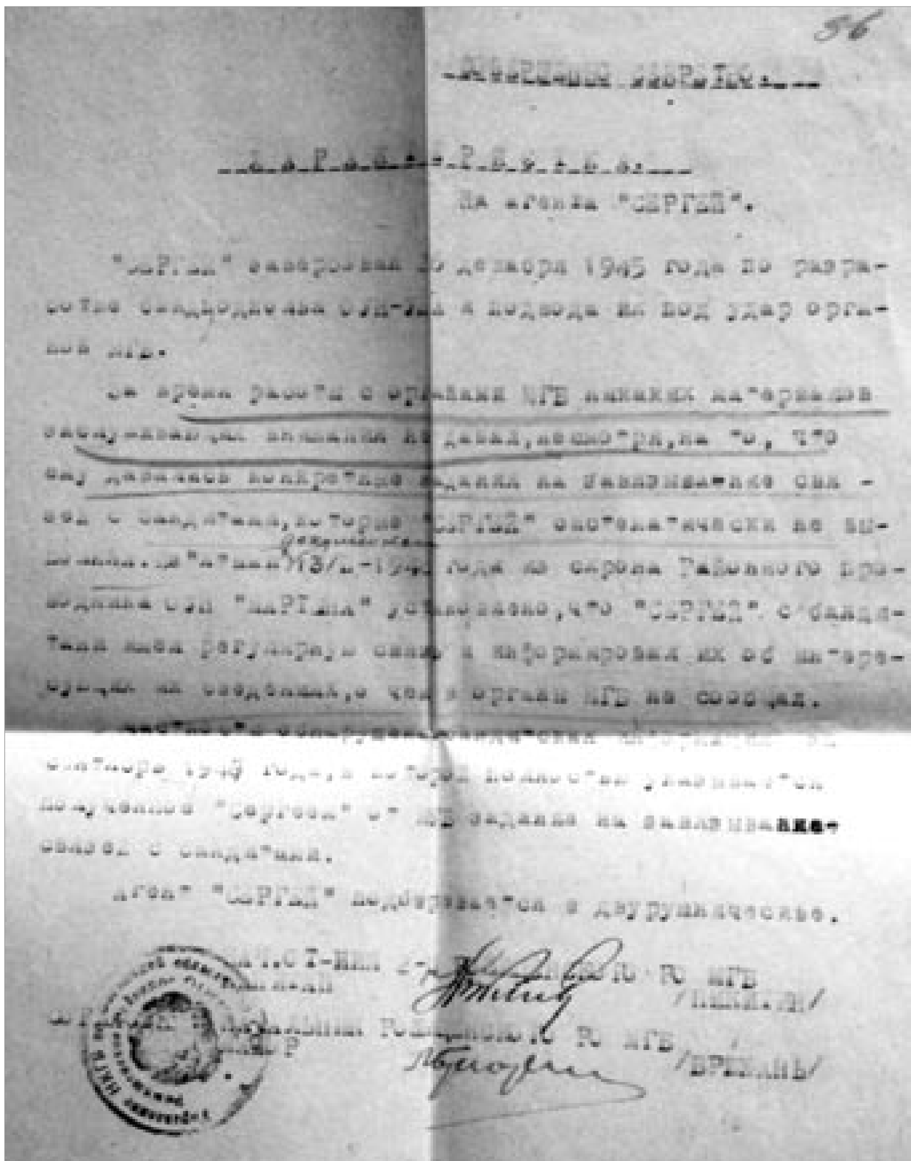
**Засуджена у 1945 р. В. М. Лень
(*Береза, Зірка*), зв'язкова УПА.
1942 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджений у 1947 р.
І. Ю. Зубенко,
звинувачуваний
в антирадянській агітації.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджена у 1948 р.
за зв'язок з ОУН
К. Т. Іщук, вчителька
початкової середньої школи
с. Звиняче Горохівського
району, з керівником Луцького
окружного проводу ОУН
М. В. Бондарчуком *(Стемид)*.
Без дати.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

ХАРАКТЕРИСТИКА

На агента "СЕРГЕЙ".

Агент "СЕРГЕЙ" подозревается в двурушничестве.

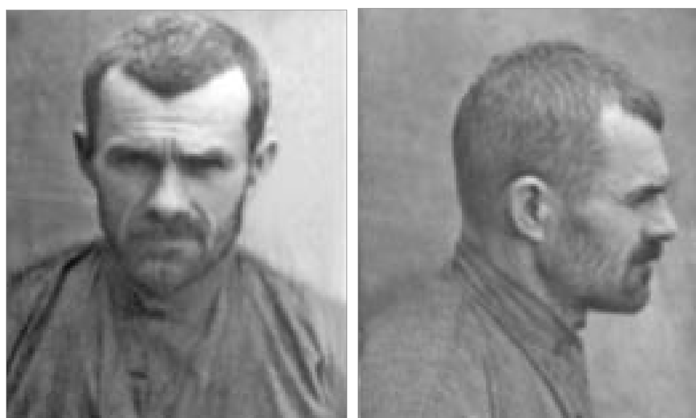
/ПШЕНИЧНИЙ/

/БРЕХАНЬ/

Характеристика Рожищенського РВ МДБ на таємного співробітника *Сергія*, видана 15 вересня 1947 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Довідка Рожищенського РВ МДБ про діяльність таємного співробітника *Сергія*, видана 15 вересня 1947 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

53 Зам. 5156

**Засуджений у 1951 р.
П. М. Грицик, звинувачуваний
за зв'язок з УПА.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

Справка

с/р Стебли
Ковельского р.
Волынской обл.
10/VII-49 г.

Дана Стеблевским сельсоветом на гр-на Грыцык Павла Михайловича 1905 года рождения в том, что он действительно житель с. Стебли Ковельского р-на Волынской обл. Справка дана за отсутствием паспорта. Что и удостоверяется.

Пред. с/с
с. Стебли
Секретарь

/Гаццук/
/Шевченко/

**Довідка сільської ради
с. Стеблі Ковельського району
про місце проживання, видана
П. М. Грицику 10 липня 1949 р.
Засуджений у 1951 р. за зв'язок
з УПА.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області**

2392

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ
ОТДЕЛ „А"
сентября 1948 г.
№ [illegible] 127599
гор. Москва

Вх. № [illegible]

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

на № 7/11192 от 8/12-48 г.

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА УМГБ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
Полковнику тов. [illegible]

гор. Луцк

Направляется для исполнения наряд ГУЛАГа МВД СССР №-9/сс 10248/162 об отправке осужденного РОМАНЮК Степана Степановича, 1906 года рождения, в Особый лагерь МВД СССР № 1, ст. Инта Печорской жел. дор. для отбытия наказания.

Об отправке осужденного [illegible]

Приложение: наряд.

Пом. начальника Отдела „А" МГБ СССР
Подполковник (Вводзинский)
Начальник 10 отделения
Майор (Кротов)

**Наряд ГУЛАГу МВС СРСР
щодо відправки засудженого
С. С. Романюка
в Особливий табір
МВС СРСР № 1 для відбуття
покарання
22 вересня 1948 р.
Звинувачувався
за зв'язок з ОУН.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

172

А К Т

1950 года, августа 24 дня с.Пильганов

Мы, нижеподписавшиеся Зам.Нач.Луцкого РО МГБ капитан [illegible], Зам.Нач. штаба 277 сп в/МГБ майор [illegible] и оперуполномоченный Луцкого РО МГБ капитан [illegible], сего числа составили настоящий акт в нижеследующем:

При проведении чекистско-войсковой операции на стыке села Пильганов и села М.Рикань, Острожского района Ровенской области у гражданки села Пильганов, Луцкого района Волынской области ДЯЧУК Татьяны Матвеевны, был вскрыт бандитский бункер, расположенный в полуметре от тропы, идущей от квартиры к колодцу в посадке кукурузы.

Схрон (бункер) находился на глубине около 4 метров, проход от входного отверстия к самому бункеру зигзагообразный, длиной около 6 метров.

Сам бункер размером 2,5х2 м. высота примерно до 2 метр[ов]

С левой и с правой стороны в бункере были оборудованы койки, заправленные рядном и теплыми [illegible].

На высоте от половины бункера, примерно 1,5 метра размещены полки в два ряда на трех стенах, на которых была разложена оуновская литература и документы, представляющие оперативную ценность.

В изголовьи левой койки находился ручной пулемет системы Дегтярева и два снаряженные к нему диска. У изголовья левой койки находился русский карабин. На правой койке лежало два фотоаппарата. В центре бункера оборудован стол около которого стоял раскладной стул.

Бандитов в бункере не оказалось. По заявлению содержательницы бункера, бандиты ушли 21 августа 1950 года в неизвестном для нее направлении.

Из бункера изъято и доставлено в УМГБ:

1/ оуновских документов, представляющих оперативную ценность и литература, свыше 200 [illegible].

2/ фотоаппаратов "ФЭД" – 2
иностранных марок 1

3/ ручной пулемет ДП № 1437
и два снаряженных к нему диска.

4/ пишущая машинка – исправная 1

5/ карабин русский № 6805
выпуска 1940 года

6/ сапоги яловые 1 пара [illegible]/

Акт Луцького РВ МДБ про виявлення криївки УПА на подвір’ї Т. М. Дячук, засудженої у 1950 р. за зв’язок з УПА. 24 серпня 1950 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Довідка Управління МДБ у Волинській області на членів ОУН, які перевіряються слідчим відділом. 1948 р. Фонд Архіву СБУ у Волинській області

Посвідчення Т. О. Терпеля, видане 21 червня 1945 р. реєстраційною комісією НКВС СРСР про його перебування в Будапештському перевірочно-фільтраційному таборі. Засуджений у 1945 р. за зв’язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Протокол впізнання членів ОУН *Чорного* (зліва) і *Зінька* (справа). Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Мисливський квиток М. І. Корсака, виданий 20 січня 1950 р. Засуджений у 1951 р. за зв'язок з ОУН. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1945 р. Т. О. Терпель, звинувачувався за зв’язок з ОУН. 1944 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Член ОУН В. А. Сементух (*Ярий*), мешканець с. Облапи Ковельського району. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Член ОУН Й. Ф. Тюбай *(Дубовий)*, мешканець с. Облапи Ковельського району. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Загін УПА. Третій зліва Клим Тимошик, член ОУН, мешканець с. Довга Нива Камінь-Каширського району. 1952 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

45

1. 2. 3.

ПОКАЗАНИЯ ОПОЗНАВАВШЕГО

Среди предъявленных мне фотокарточек под № 2

[оп]знаю Участника банды ОУН под кличкой „Сивый“

[кот]ором мне известно следующее:

Бандит „Сивый“ в банду ушел еще в период оккупации немцами территории Ковельского района и в банде находился до дня его убийства советскими войсками – примерно до марта месяца 1950 года. До ухода в банду „Сивый“ являлся жителем села Облапы, Ковельского района, Волынской области. Фамилии, имени и отчества его я не знаю потому, что я лично не являюсь уроженкой села Облапы, а проживала там замужем и от семьи „Сивого“ проживала все время на расстоянии до шести километров на хут[оре]. Мою квартиру бандит „Сивый“ начал посещать примерно осенью 1944 года, а в 1946 г.

Подпись [illegible]

Протокол впізнання особи члена ОУН *Сивого* (фото посередині),
мешканця с. Облапи Ковельського району. 1951 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Ф № 449249

ШОФЕР ТРЕТЬЕГО КЛАССА

Фамилия Ляшук

Имя Василий

Стаж с 6 октября 1944 г.

на основании протокола № 29

от 6 октября 1944 г.

9 октября 1944 г.

Посвідчення водія
В. Г. Ляшука, видане
Кваліфікаційною комісією
державтоінспекції УМВС
Північно-Осетинської АРСР
6 жовтня 1944 р.
Засуджений у 1945 р.
за зв'язок з УПА.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

II. ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ

Редько

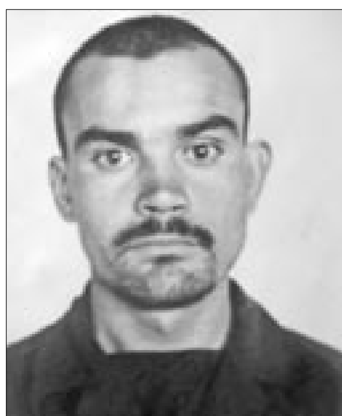
Иван Васильевич

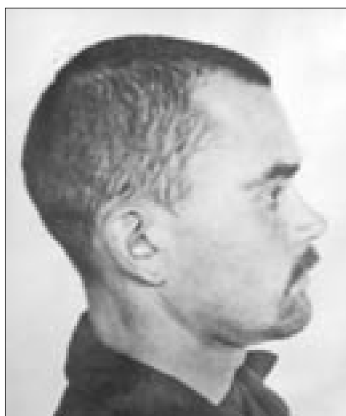
Украинец

Украинский

не владеет

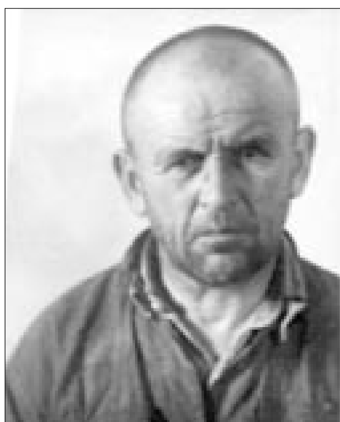
Військовий квиток
І. В. Редька, виданий
Володимир-Волинським
райвійськкоматом
у 1939 р. Засуджений
у 1944 р. за приналежність
до УПА, станичний.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1948 р.
за шпигунську діяльність
М. О. Зінчук. 1947 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Член релігійної громади п'ятидесятників І. К. Озеруча, засуджений у 1952 р. за антирадянську агітацію. 1952 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

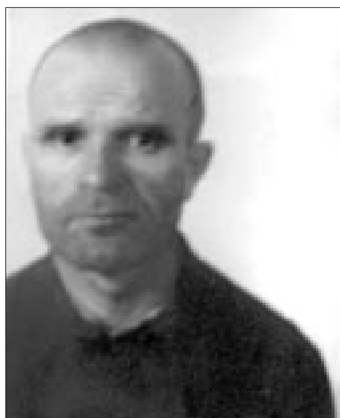

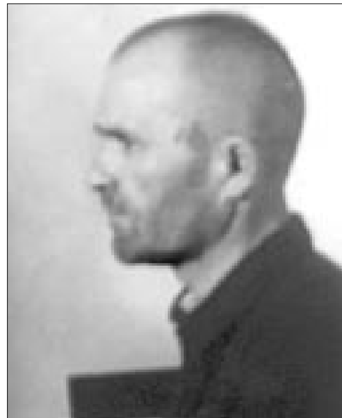
Член релігійної громади п'ятидесятників М. А. Величко, засуджений у 1952 р. за антирадянську агітацію. 1952 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Член релігійної громади п'ятидесятників М. М. Маркевич, засуджений у 1952 р. за антирадянську агітацію. 1952 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1945 р. священнослужитель Д. Ф. Самойлик, звинувачувався за зв'язок з ОУН і УПА. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1945 р. С. С. Зінчук. Звинувачувався за приналежність до УПА. 1930-ті рр. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

С. С. Зінчук, засуджений у 1945 р. за приналежність до УПА, в Радянській армії. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Загін УПА на занятті зі стрільби в Свинаринському лісі поблизу с. Радовичі Турійського району. Стоїть М. Гиба *(Гриць)*, районний провідник ОУН Турійського району. 1948 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Загін УПА проводить заняття в Свинаринському лісі поблизу с. Радовичі Турійського району. Крайній зліва М. Гиба *(Гриць)*, районний провідник ОУН Турійського району. 1948 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

244

AMBASADA R. P. w RZYMIE
URZĄD KONSULARNY

AMBASCIATA DI POLONIA A ROMA
UFFICIO CONSOLARE

Nº 418/46

POSWIADCZENIE

CERTIFICATO

Niniejszym poświadcza się że
Si certifica col presente che

Ob. Zinczuk Mieczysław
Il cittadino

Urodzony w kol. Wierzbiczno Nr 2
Nato a

Dnia 13. VIII. 1919.
Il giorno

Zamieszkały w Cinecittà
Abitante a

Został zarejestrowany w dniu 14. VIII. 1946
È stato registrato il giorno

Razem z nim zostały zarejestrowane jego żona Zinczuk Dzwiryna, Di Romeo.
Insieme con lui sono stati registrati sua moglie

dzieci —
figli

Poświadczenie niniejsze nie jest dokumentem stwierdzającym obywatelstwo polskie i traci
Il presente certificato non costituisce un documento confermante la cittadinanza polacca

ważność z dniem 14 września 1946
e perde la sua validità il

RZYM dn. 14. VIII. 1946
ROMA li

(PODPIS - Firma)

Посвідчення особи М. О. Зінчука, видане консульством Республіки Польща в Римі 14 серпня 1946 р. Засуджений у 1948 р. за шпигунську діяльність. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Радянська Місія по репатріації
4, вулиця генерала Аппер
Париж 16.

Громадянин Сенюк Юліан

Радянська Місія по репатріації повідомляє Вас, що, згідно договору з французьким урядом і префектурою Вашого департаменту, Ваш і Вашої сім'ї від'їзд на Батьківщину відбудеться в ~~[illegible]~~ августі 29 числа зі станції Сарбург [illegible]

З тому Вам необхідно прибути 29 в ~~[illegible]~~ .... год. дня на станцію Сарбург, для посадки Вашої сім'ї і погрузки майна в вагон, для послідуючої відправки на збірний пункт, в місто Сарбург.

В разі будь-яких перешкод з від'їздом, звертайтесь до представника Місії по репатріації, що знаходиться на місцях.

ПРИМІТКА: Збірний пункт для від'їжджаючих на Батьківщину знаходиться в місті Сарбург. [illegible] на збірний пункт, в м. Сарбург, звідки будуть відправлені на Батьківщину.

Представник [illegible] Ради [illegible] СРСР по справам репатріації радянських громадян в Західній Європі Полковник .... Філатов

Уповноважений Уряду УРСР по репатріації у Франції Русько

MISSION SOVIETIQUE
DE RAPATRIEMENT
4, rue du Général Appert
Paris (16e).

Citoyen ....

La Mission Soviétique de Rapatriement a l'honneur de vous faire savoir, que conformément à l'accord conclue avec les autorités françaises et la Préfecture de votre département, vous et votre famille pouvez vous rapatrier au mois de .... de la station de chemin de fer ....

C'est pourquoi vous devez être le .... à ..... heures à la gare .... d'où vous et vos biens seront transportés au point de rassemblement de Sarrebourg.

Si votre départ suscite des difficultés adressez-vous au représentant de notre Mission se trouvant à la gare.

Le point de rassemblement des rapatriés étant à Sarrebourg, tous les citoyens désirant s'y rendre par leurs propres moyens, peuvent le faire selon leur volonté. De Sarrebourg ils seront rapatriés en URSS.

Adresse de la Mission : 4, rue du Général Appert, Paris 16e.

Colonel FILATOFF.
Chef de la Mission Soviétique de Rapatriement.

A. ROUSSKO.
Représentant Plénipotentiaire du Gouvernement de la République Socialiste d'Ukraine.

Повідомлення радянської місії з репатріації у Франції щодо виїзду в СРСР, видане Ю. Д. Сенюку 29 серпня 1947 р. Засуджений у 1949 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Радянська Місія по репатріації
4, вулиця генерала Аппер,
Париж 16.
N 234
[illegible].6.1947 року.

Шановний товариш СЕНЮК !

На Ваш лист відповідаю.

Всі документи, анкети, польський паспорт фотокарточки, для отримання Радянського паспорту Ви висилайте негайно до Консульства в Париж і Ваша жінка отримає паспорт.

Транспорт піде в липні і серпні місяці 1947 року.

Переїзд за рахунок держави. Вам рекомендуємо їхати зараз бо що буде в 1948 року невідомо.

На Батьківщині Ви зможете [illegible] можна [illegible] зуби і не зроблять Вам безкоштовно.

Ми Вас записали на II транспорт.

Пишіть що не ясно.

З привітом

Уповноважений Уряду УРСР
по репатріації

/ Русько /

Відповідь радянської місії з репатріації у Франції на лист Ю. Д. Сенюка з проханням щодо виїзду в СРСР.
Засуджений у 1949 р. за антирадянську агітацію. 24 червня 1947 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

МВС-СССР
Лагерь № 256
Медицинская служба
10 сентября 1947 г.
№

Справка.

1. Фамилия, имя и отчество Сенюк Юлиан Данилович
2. Поступил в лагерь 10 сентября 194 7 г.
3. Прошел первичную сан: обработку 10 сентября 1947 г.
4. Прошел первичный медосмотр 10-09 194 г.

МОЖЕТ БЫТЬ ДОПУЩЕН В ОБЩЕЖИТИЕ ЛАГЕРЯ

Корпус № комната №
10 сентября 1947 г. Врач: /
м. п.

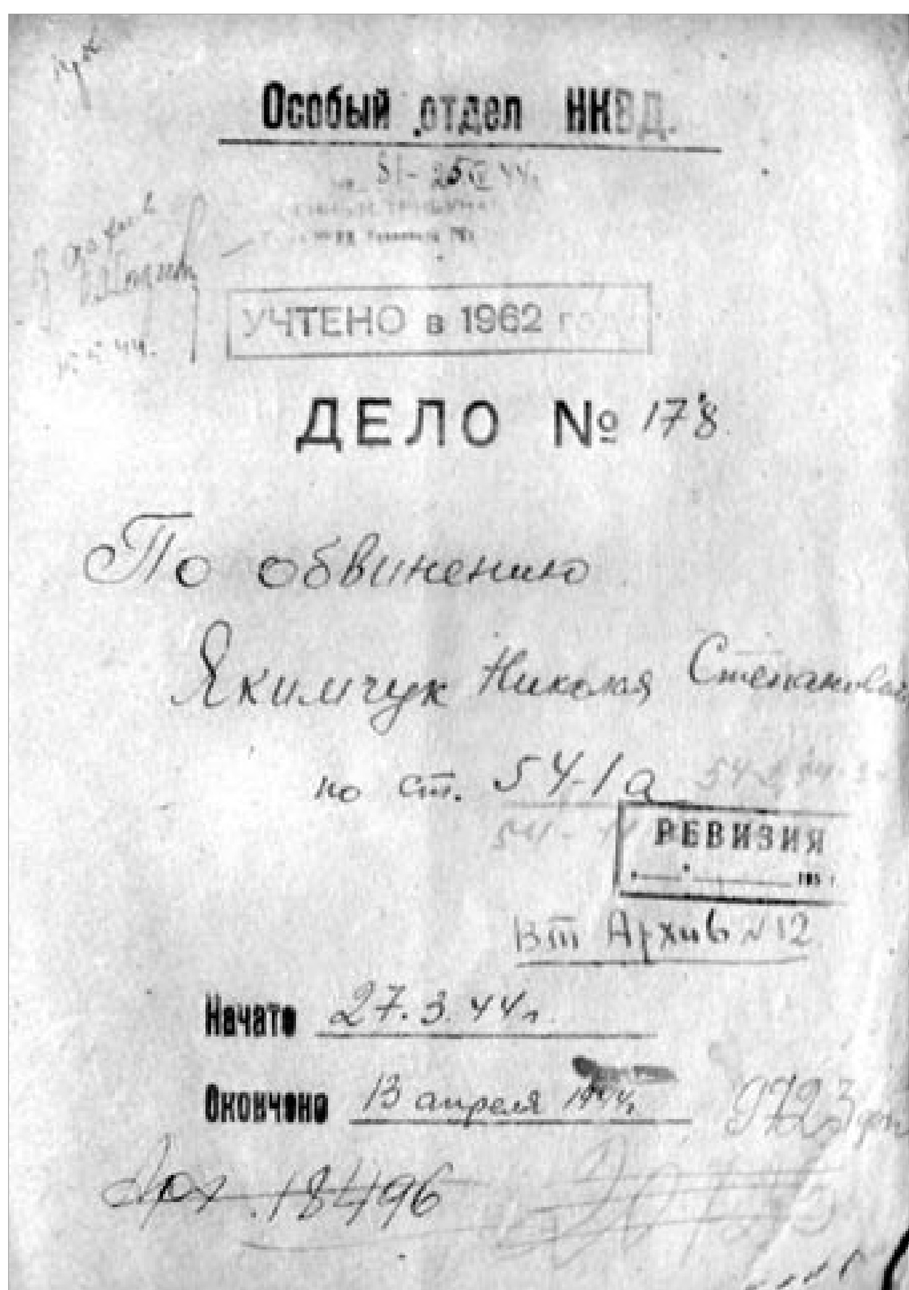
5. Прошел завершающую сан. обработку " " 194 г.
6. Прошел завершающий мед. осмотр " " 194 г.

МОЖЕТ БЫТЬ ДОПУЩЕН К ОТПРАВКЕ С ЭШЕЛОНОМ.

Вагон №
" " 194 г. Врач: / /
м. п. Санитарный Врач лагеря
Ст. лейтенант м/с /ВИНОГРАДОВ/

Довідка медичної служби еміграційно-фільтраційного табору
№ 256 МВС СРСР про можливість допуску в гуртожиток табору,
видана Ю. Д. Сенюку 10 вересня 1947 р.
Засуджений у 1949 р. за антирадянську агітацію.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

**Титульна сторінка архівно-кримінальної справи ВКР “Смерш”
3-ї Армії 1-го Українського фронту на засудженого В. П. Хомюка *(Корінь)*. 1944 р.
Звинувачувався за приналежність до УПА.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області**

Особый отдел НКВД.

№ 51-256 44

УЧТЕНО в 1962 г

ДЕЛО № 178

По обвинению

Якимчук Николая Степанов…

по ст. 54-1а

РЕВИЗИЯ

ВТ Архив № 12

Начато 27.3.44 г.

Окончено 13 апреля 1944 г.

Арх. 18496

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу НКВС СРСР на засудженого у 1944 р. за приналежність до УПА М. С. Якимчука *(Весло)*. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СССР

Народный Комиссариат Государственной Безопасности

УЧТЕНО в 1962 году

ДЕЛО № 4449

По обвинению Карпюк Семена Федоровича по ст. ст. 19-58-1 „б", 58-10 ч.1 и 58-11 УК РСФСР

Начато 15 - ноября 1948 г.

Окончено 15 - марта 1949 г.

В Юзефполе

Том № 1

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в

указать название органа НКГБ

К делу должна быть приобщена копия приговора.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР

Передача находящихся в производстве следственных дел, а также взятых из архива дел в другие отделы или органы НКГБ, хотя бы и временно, производится исключительно через

название учетного аппарата

Передача следственного ... оформляется постановл...м, утвержденным на...ком соответствующе...правления НКГБ или заместителем.

21896

9470 фп

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи НКДБ СРСР на С. Ф. Карпюка, члена ОУН, засудженого у 1951 р. 1948 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Директор Луцької української гімназії (1929–1939 рр.) Б. М. Білецький, засуджений у 1945 р. за пособництво німцям. 1944 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1951 р. до вищої міри покарання член ОУН С. Ф. Карпюк. 1948 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1944 р. В. П. Хомюк (зліва) з товаришем. Звинувачувався за приналежність до УПА. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

УССР

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

УМГБ по Волынской обл.

ДЕЛО № 712

По обвинению Белецкого Бориса Максимовича

Начато 4 октября 1944 г. В ____ томах

Окончено 30 января 1945 г. Том № 1

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу настоящее дело подлежит немедленному возвращению в ____

(указать название органа МГБ)

К делу должна быть приобщена копия приговора.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00358 от 10/IV 1939 г.

Архив № 1733

Сдано в архив ____ 19 г.

Передача находящихся в производстве следственных дел, а также взятых из архива дел в другие отделы или органы МГБ, хотя бы и временно, производится исключительно через ____

(название учетного аппарата)

Передача следственного дела оформляется постановлением, утвержденным начальником соответствующего управления МГБ или его заместителем.

9652 ф.

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи Управління МДБ у Волинській області на директора Луцької української гімназії (1929–1939 рр.) Б. М. Білецького, засудженого у 1945 р. за посібництво німцям. 1944 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Комитет Государственной Безопасности
при Совете Министров СССР

ОСОБЫЙ ОТДЕЛ
по Уральскому Военному Округу

ДЕЛО № 6512

по обвинению Мельничук
Адама Трофимовича
по ст. ст. 54-1 „а“ и 54-11
УК УССР

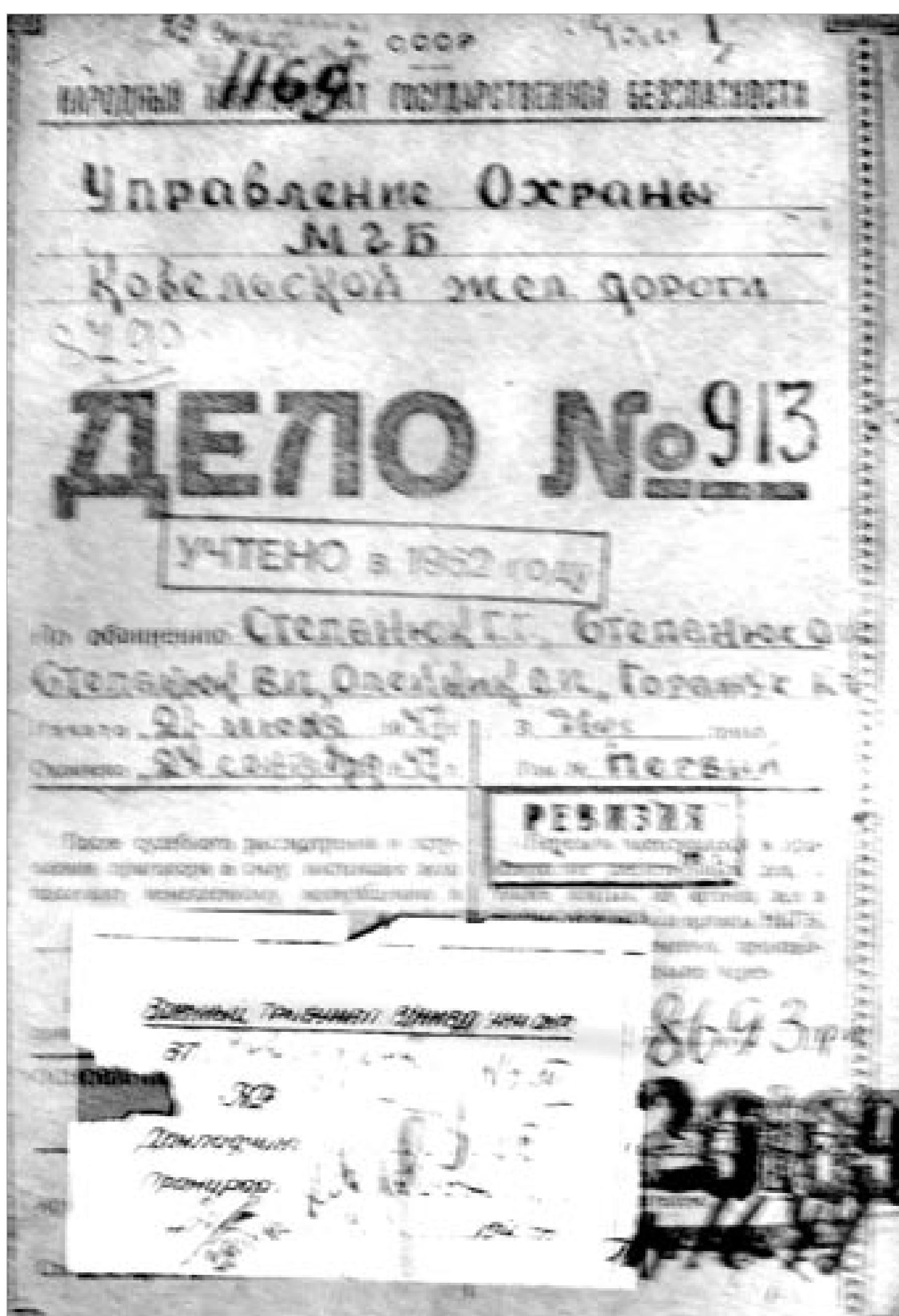
УЧТЕНО в 1962 году

Начато 28 мая 1946 г.
Окончено 25 июня 1946 г.

22265

9562 фп

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи особливого відділу Уральського військового округу КДБ при Раді Міністрів СРСР на засудженого у 1946 р. А. Д. Мельничука. Звинувачувався за приналежність до УПА. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

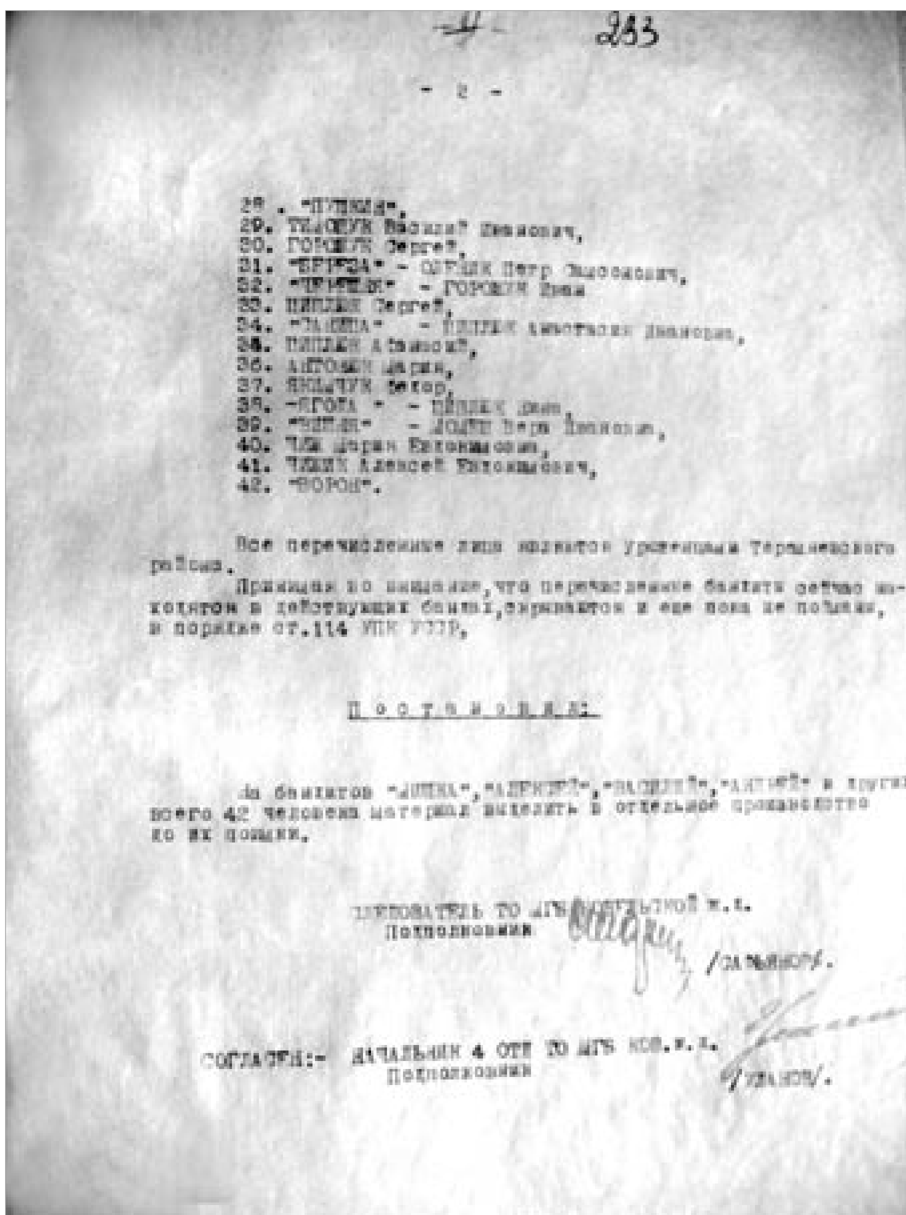
Управление Охраны
МГБ
Ковельской жел дорога

ДЕЛО №913

УЧТЕНО в 1962 году

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи Управління охорони МДБ Ковельської залізниці на засуджених у 1947 р. Г. Г. Степанюка, О. І. Степанюк, В. І. Степанюк, О. І. Оленик, Н. П. Горожук. Звинувачувалися у зв'язках з УПА. 1947 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Постанова транспортного відділу МДБ Ковельської залізниці про виділення в окреме провадження матеріалів на вояків загонів УПА, які діяли в Теремнівському (тепер Луцькому) районі. Перша сторінка. 6 липня 1947 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

233

\- 2 -

28. "[illegible]",
29. [illegible] Василий Иванович,
30. [illegible] Сергей,
31. "[illegible]" - [illegible] Петр [illegible],
32. "[illegible]" - [illegible]
33. [illegible] Сергей,
34. "[illegible]" - [illegible]
35. [illegible] Афанасий,
36. [illegible] Мария,
37. [illegible] Федор,
38. "[illegible]" - [illegible]
39. "[illegible]" - [illegible] Вера [illegible],
40. [illegible] Мария [illegible],
41. [illegible] Алексей [illegible],
42. "[illegible]".

Все перечисленные лица являются уроженцами Теремновского района.

Принимая во внимание, что перечисленные бандиты сейчас находятся в действующих бандах, скрываются и еще пока не пойманы, и руководствуясь ст.114 УПК УССР,

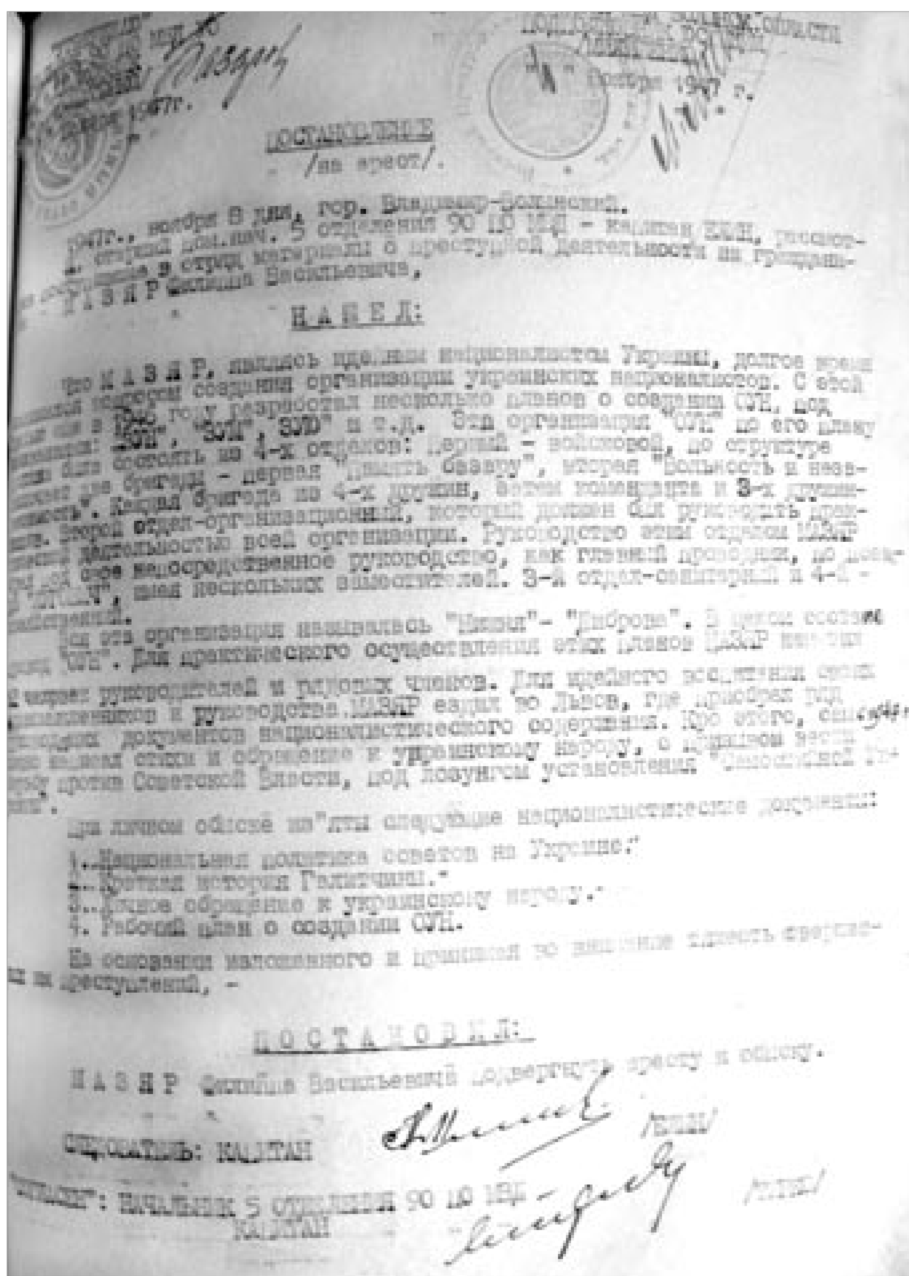
Постановил:

На бандитов "[illegible]", "[illegible]", "[illegible]", "[illegible]" и других всего 42 человека материал выделить в отдельное производство до их поимки.

Уполномоченный ТО МГБ Ковельской ж.д.
Подполковник /[illegible]/.

Согласен:- Начальник 4 отд ТО МГБ Ков.ж.д.
Подполковник /[illegible]/.

Постанова транспортного відділу МДБ Ковельської залізниці про виділення в окреме провадження матеріалів на вояків загонів УПА, які діяли в Теремнівському (тепер Луцькому) районі. Зворот. 6 липня 1947 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

"...." ноября 1947 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
/на арест/.

1947г., ноября 8 дня, гор. Владимир-Волынский.

Я, старший дозн. 5 отделения 90 ПО МВД – капитан [illegible], рассмотрев поступившие в отдел материалы о преступной деятельности на гражданина МАЗЯР Филиппа Васильевича,

НАШЕЛ:

что МАЗЯР, являясь идейным националистом Украины, долгое время вынашивал вопросы создания организации украинских националистов. С этой целью он в 19.. году разработал несколько планов о создании ОУН, под [illegible] "ОУН", "ЗОЙ", "ЗУВ" и т.д. Эта организация "ОУН" по его плану должна была состоять из 4-х отделов: первый – войсковой, по структуре [illegible] две бригады – первая "Помсть [illegible]", вторая "Вольность и незалежность". Каждая бригада из 4-х дружин, [illegible] и 3-х дружин. Второй отдел-организационный, который должен был руководить практической деятельностью всей организации. Руководство этим отделом МАЗЯР [illegible] непосредственное руководство, как главный проводник, [illegible], имея нескольких заместителей. 3-й отдел-санитарный и 4-й – [illegible].

[illegible] эта организация называлась "[illegible]" – "Диброва". [illegible] "ОУН". Для практического осуществления этих планов МАЗЯР [illegible] вербовал руководителей и рядовых членов. Для идейного воспитания своих [illegible] МАЗЯР ездил во Львов, где приобрел ряд [illegible] и руководства [illegible] националистического содержания. Кроме этого, он [illegible] документов националистического содержания [illegible] стихи и обращение к украинскому народу, о [illegible] против Советской Власти, под лозунгом установления "Самостийной [illegible]".

При личном обыске изъяты следующие националистические документы:

1. "Национальная политика советов на Украине."
2. "Краткая история Галичины."
3. "[illegible] обращение к украинскому народу."
4. Рабочий план о создании ОУН.

На основании изложенного и принимая во внимание тяжесть совершенных им преступлений, –

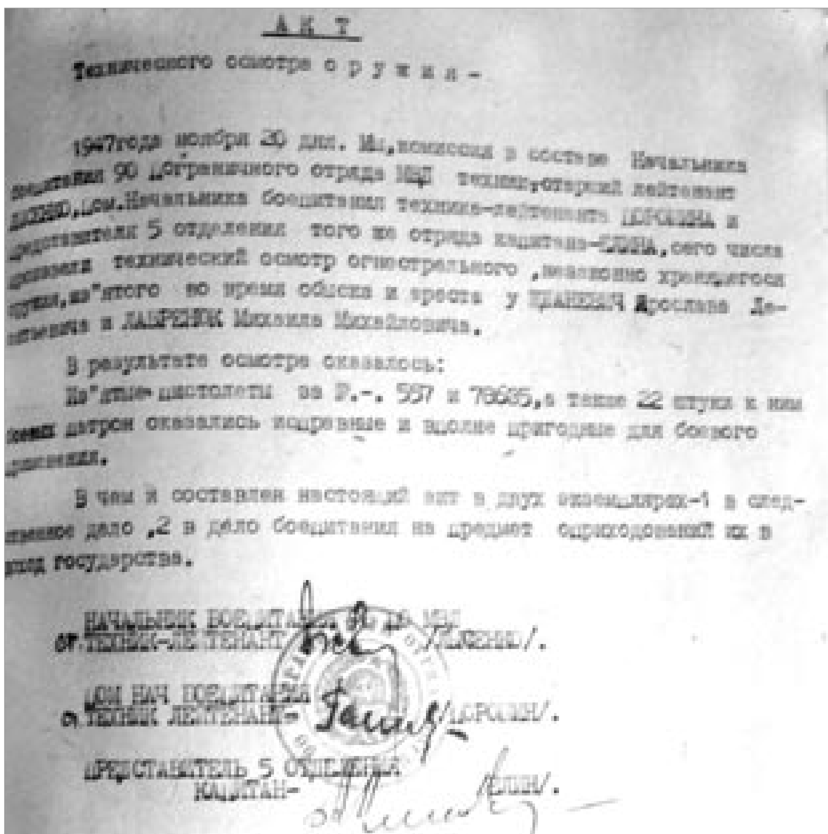
ПОСТАНОВИЛ:

МАЗЯР Филиппа Васильевича подвергнуть аресту и обыску.

СЛЕДОВАТЕЛЬ: КАПИТАН /[illegible]/

"СОГЛАСЕН": НАЧАЛЬНИК 5 ОТДЕЛЕНИЯ 90 ПО МВД –
КАПИТАН /[illegible]/

Постанова на арешт П. В. Мазяра, видана слідчим відділом 90-го прикордонного загону в/МВС у Волинській області 8 листопада 1947 р. Звинувачувався за зв'язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

АКТ

технического осмотра оружия.-

1947 года ноября 20 дня. Мы, комиссия в составе Начальника боепитания 90 Пограничного отряда МВД техник-старший лейтенант [illegible], пом. Начальника боепитания техник-лейтенанта ДОРОШИНА и представителя 5 отделения того же отряда капитана-[illegible], сего числа произвели технический осмотр огнестрельного, незаконно хранящегося оружия, изъятого во время обыска и ареста у ЖДАНЕВИЧ Ярослава [illegible] и ЛАВРЕНЮК Михаила Михайловича.

В результате осмотра оказалось:

Изъятые пистолеты за №-. 597 и 78665, а также 22 штуки к ним боевых патрон оказались исправные и вполне пригодные для боевого применения.

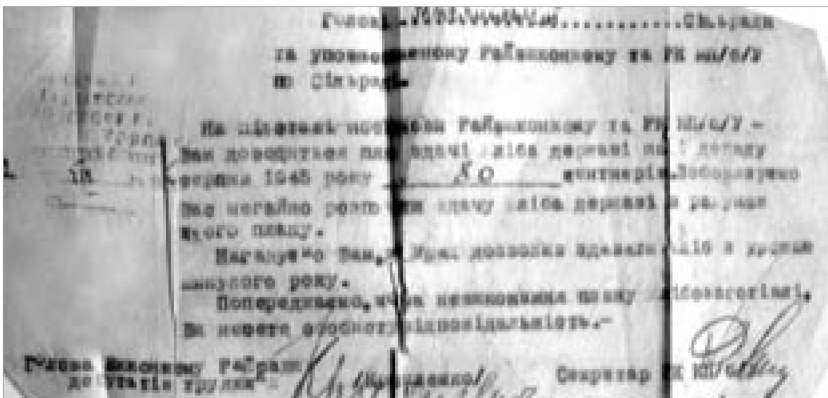
В чем и составлен настоящий акт в двух экземплярах-1 в следственное дело, 2 в дело боепитания на предмет оприходования их в доход государства.

НАЧАЛЬНИК БОЕПИТАНИЯ [illegible] МВД
СТ. ТЕХНИК-ЛЕЙТЕНАНТ /[illegible]/.

ПОМ НАЧ БОЕПИТАНИЯ
СТ. ТЕХНИК ЛЕЙТЕНАНТ- /ДОРОШИН/.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬ 5 ОТДЕЛЕНИЯ
КАПИТАН- /[illegible]/.

Акт технічного огляду зброї, вилученої при арешті членів ОУН Я. Л. Жданевича (*Сокіл*) і М. М. Лавренюка, виданий відділом боєзабезпечення 90-го прикордонного загону в/МВС у Волинській області. 20 листопада 1947 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Голові [illegible] сільради
та уповноваженому райвиконкому та РК КП(б)У
по [illegible]

[illegible] Вам доводиться план здачі хліба державі на [illegible] серпня 1945 року [illegible] 80 центнерів. Зобов'язую Вас негайно розгорнути здачу хліба державі в рахунок цього плану.

Нагадуємо Вам, [illegible] минулого року.

Попереджаємо, що за невиконання плану хлібоздачі, Ви несете особисту відповідальність.-

Голова виконкому Райради депутатів трудящих [illegible]
Секретар РК КП(б)У [illegible]

Розпорядження голові Мислинської с/р Г. П. Нижнику щодо плану здачі хліба державі, видане виконкомом Горохівської районної ради депутатів трудящих 2 серпня 1945 р. Засуджений у 1945 р. за зв’язок з ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ДЕЛО №

УЧТЕНО в 1962 году

ВОЕННАЯ КОЛЛЕГИЯ ВЕРХСУДА СССР

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи відділу боротьби з бандитизмом Управління МДБ УРСР у Волинській області на Д. І. Шульгу, засудженого у 1946 р. за антирадянську агітацію. 1946 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Министерство Государственной Безопасности СССР

Центральный архив

ОБЩИЙ СЛЕДСТВЕННЫЙ ФОНД

ДЕЛО по обвинению

Брук

Ивана Никитовича

АРХ. № ~~211722~~ 3520

4563 фп Количество томов „1", том „ "

УМГБ Волынск. обл.

(наименование органа, в производстве которого)

Год производства

1947

3520

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи Управління МДБ у Волинській області на засудженого у 1947 р. І. М. Брука *(Футурист)*, члена ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Совершенно секретно.

УПРАВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
Отделение "О"

" 21 " июня 1947 года, гор. Луцк

С П Р А В К А

На быв. агента отделения "О" УМГБ по Волынской области – " ВИГВАЛ ".

С освобождением районов Волынской области Украинской ССР, в 1944 году были получены данные о том, что в период немецкой оккупации Волыни, активным деятелем ОУН являлся –

Брук Иван Никитович, 1916 г. рождения, уроженец с. Саксаган, Криворожского района, Днепропетровской области, из крестьян, гр-н СССР, украинец, с незаконченным высшим образованием, женат. В 1940 году состоял членом ВЛКСМ и являлся депутатом Луцкого Городского Совета.

Принятыми мерами розыска, в апреле месяце 1945 года Брук нами был установлен проживающим в гор. Бельцы, Молдавской ССР, как священник православной церкви. Тогда же с санкции МГБ УССР – был арестован.

На следствии Брук дал развернутые показания о своей практической деятельности в ОУН как окружного школьного инспектора под псевдонимом "ФУТУРИСТ". В связи с тем, что Брук дал развернутые показания о своих связях с нелегалами оуновского подполья, он был завербован как агент под псевдонимом "ВИГВАЛ" из-под стражи освобожден и направлен на разработку подполья.

За пребывание в агентурной сети с мая 1945 года по март 1947 год "ВИГВАЛ" не только не проявил надлежащей инициативы по разоблачению преступных замыслов ОУН и ее сторонников, но преднамеренно, будучи связанным с подпольем – отвлекал оперативный удар от [illegible]йствующих врагов Советской власти. За два года сотрудничества, по его материалам не арестован ни один участник подполья.

Оставаясь на [illegible]ждебных позициях по отношению Советской власти Брук, как агент МГБ при первых же встречах с объектами разработки, вместо разоблачения предостерегал последних и предоставлял явно дезинформирующие сведения.

В начале 1947 года "ВИГВАЛ", боясь разоблачения своей предательской работы – бежал с территории Волынской области и только в марте месяце 1947 года, в результате розыска был установлен проживающим в Черновицкой области, где и был арестован.

ЗАМ НАЧ ОТДЕЛЕНИЯ "О" УМГБ ВОЛЫН. ОБЛ
М А Й О Р
/КУЗНЕЦОВ/

Довідка про діяльність таємного співробітника МДБ І. М. Брука *(Футурист)*, видана Управлінням МДБ у Волинській області 21 червня 1947 р. Засуджений у 1947 р. за приналежність до ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Тимчасове посвідчення особи Г. П. Нижника, видане відділом міліції Горохівського району Управління НКВС у Волинській області 10 березня 1945 р.
Засуджений у 1945 р. за зв'язок з ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Повістка на засідання Особливої наради при МДБ СРСР, видана на засудженого у 1947 р. І. М. Брука *(Футурист)*, члена ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СССР

Народный Комиссариат Государственной Безопасности

ДЕЛО № 823

По обвинению

Начато ______ 194_ г.

Окончено ______ 194_ г.

В ______ томах

Том № ______

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в

(указать название органа НКГБ)

К делу должна быть приобщена копия приговора.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № ______ 1939 года

Архив № 2739

Сдано в архив ______ 194_ г.

Передача находящихся в производстве следственных дел, а также взятых из архива дел в другие отделы или органы НКГБ, хотя бы и временно, производится исключительно через

(название учетного отдела)

Передача следственного дела оформляется постановлением, утвержденным начальником соответствующего управления НКГБ или его заместителем.

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи Управління НКДБ у Волинській області на засудженого у 1945 р. В. І. Дяка, члена ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Народний Комісаріат Фінансів СРСР

Ф. 4-в

Додаток № 4 до інструкції НКФ СРСР від 17 жовтня 1942 р. № 659.

Область, Республіка Волинська

Район

Сільрада

Платіжне повідомлення № 42

Гром.

(прізвище, ім'я та по батькові)

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 29-XII-1944 р. „**Про воєнний податок**" Ви і члени Вашого господарства, що досягли 18 років, зобов'язані сплатити воєнний податок в розмірах і строки, що їх зазначено на звороті повідомлення.

Платіжне повідомлення В. І. Дяку про сплату військового податку, видане Народним комісаріатом фінансів СРСР у 1945 р. Засуджений у 1945 р. за приналежність до ОУН. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Прізвище, ім'я та по батькові кожного платника	Належить до сплати воєнного податку						
	Оклад 1945 р.				Крім того		
	Всього	В тому числі по строках сплати					

У разі несплати платежа стягається пеня в розмірі 0,2 процента за кожний день прострочки.

Ст. Податковий інспектор

(підпис)

(печатка) Податковий агент

(підпис)

Платіжне повідомлення вручено 1945 р.

(підпис)

ВІДМІТКА ПРО СКАСУВАННЯ ПОДАТКУ

Прізвище, ім'я та по батькові платника	Дата і № повідомлення Райфінвідділу про скасування	Скасована сума	Підпис податкового агента

Податок вноситься податковому агенту Райфінвідділу. Скарга на неправильне оподаткування подається зав. Райфінвідділом не пізніше як у місячний строк з дня вручення платіжного повідомлення.

Подача скарги не припиняє стягнення податку.

Платіжне повідомлення В. І. Дяку про сплату військового податку, видане Народним комісаріатом фінансів СРСР у 1945 р. Засуджений у 1945 р. за приналежність до ОУН. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Серія 792

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

592

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

по поставці зерна, картоплі, городини й сіна державі одноосібними господарствами в 1944 році

Громадянинові Дяк Володимир Ів. Села Мащаниця
прізвище, ім'я та по-батькові

Сільради Мащанівської Району Олицького

Області Волинської Республіки Укр.

На підставі закону про поставки зерна, картоплі, городини й сіна Вам встановлюється тверде зобов'язання на здачу державі зерна, картоплі, городини й сіна за державними заготовчими цінами.

Розмір поставки зерна, картоплі, городини й сіна за цим зобов'язанням вирахований, виходячи з такого розрахунку:

Культури	Площа ріллі (кг)	Норма здачі з га	Належить до здачі (в цнт)	Знижка господарствам з сім'єю більше 5 душ (в цнт)	Належить до здачі з врахуванням знижки (в центн.)		
					всього	в тому числі: пшениці	інших продовольчих культур
Зернові	350	0,90	315	—	315	158	157
Картопля	350	0,70	245	—	245	—	—
Городина	350	0,20	0,70	—	0,70	—	—
Сіно	350	0,20	0,10	—	0,70	—	—
	—	—	—	—	—	—	—

Зазначені в цьому зобов'язанні культури Ви повинні здати:

Зерно на ____________ пункт (елеватор) В/О Заготзерно

Картоплю і городину на ____________ заготпункт ____________

Сіно на ст. Олика ____________ заготпункт ____________

в такі строки (в центнерах):

Бзш ЦСУ 66. 23/3436/7 44 г. т 1.700.000

Зобов'язання від 25 серпня 1944 р. щодо постачання зерна, картоплі, городини та сіна державі, видане В. І. Дяку Народним комісаріатом заготівель СРСР.
Засуджений у 1945 р. за приналежність до ОУН. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Найменування культур	Всього	в т. ч. [illegible] в липні	[illegible] по місяцях в серпні	у вересні	в жовтні
Зерна	315	—	138	157	—
Картопля	245	—	—	123	122
Городина	070	—	050	020	—
Сіна	070	[illegible]	[illegible]	[illegible]	—

За порушення цього зобов'язання Ви несете відповідальність відповідно до законів про поставки зерна, картоплі, городини й сіна.

25 серпня 194[illegible] р.

М. П.

Районний уповноважений
Народного Комісаріату Заготовок СРСР

Агент по державних поставках

Типографія «Известия». Заказ № 1506.

Зобов'язання від 25 серпня 1944 р. щодо постачання зерна, картоплі, городини та сіна державі, видане В. І. Дяку Народним комісаріатом заготівель СРСР.
Засуджений у 1945 р. за приналежність до ОУН. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

55 Зам. 5156

Розписка Цуманського лісгоспу щодо отримання від В. І. Дяка 16 кг жита у фонд допомоги сім’ям військовослужбовців, дітей-сиріт та інвалідів. Засуджений у 1945 р. за приналежність до ОУН. 1945 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Листівка ОУН із закликом до українок-селянок не здавати молока державі. Без дати. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Воля народам! Воля людині!

Українці — „Стрибки“!

Російсько-большевицькі загарбники поневолили Україну. Вони грабують її багатства і винищують населення. Умисне викликаним голодом, тяжкими примусовими роботами в концтаборах далекої півночі та в енкаведівських катівнях вони знищили багато мільйонів українців. Мільйонами трупів і калік українців, змобілізованих в Червону Армію, большевицькі душогуби здобули в другій світовій війні славу „доброго полководця“ імперіялістові Сталінові і нові простори для російської імперії — СРСР.

Поруч з успіхами принесла однак друга світова війна для большевиків багато клопоту. По війні новим вогнем спалахнула визвольна боротьба поневолених большевиками народів за розвал большевицького СРСР, за побудову самостійних національних держав.

Відчуваючи смертельну загрозу зі сторони поневолених народів для свого імперіялізму, большевики розпочали з революційним визвольним рухом жорстоку розправу. З найбільших большевицьких злодіїв і злочинців вони створили спеціяльні „внутрішні війська“, каральні відділи „смирительной рубахи“, „красной метли“, „сталінських дітей“, та так звані „істребітельні батальйони“. Цих зграй [illegible] кинули большевицькі загарбники для душення революційних рухів народів: українського, литовського, латвійського, естонського, [illegible] народів Кавказу і Середньої Азії та інших. Від них большевицьких [illegible] мучивши [illegible] большевицькі бандити грабують [illegible] населення і саджають його в арешти і вязниці, вони насилують жінок, вбивають повстанців — революціонерів.

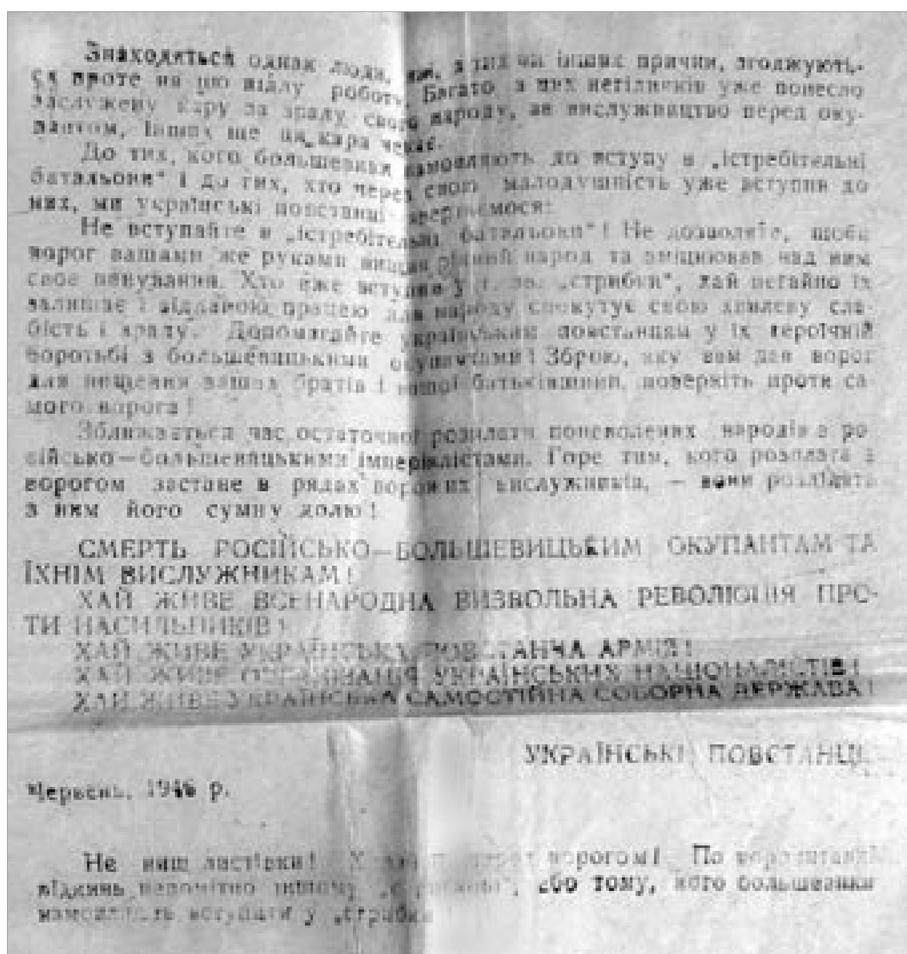
Своїми жорстокостями не задавили проте большевицькі імперіялісти революційного руху поневолених народів. Замість слабнути, цей рух постійно зростає, ще більше — він перекидається до інших, також поневолених большевиками народів Східної і Південної Европи.

Не вспівши справитись з повстанським рухом на давніше окупованих землях, большевики змушені кидати свої „внутрішні війська“ і каральні відділи для придушення такого же руху на землях свіжо окупованих.

Большевицьким загарбникам бракує сил. Тому вони намагаються у багатьох місцях мобілізувати для боротьби з повстанцями місцеве населення. Скритною агітацією, підступом і терором вони втягують нестійкі елементи [illegible] „істребітельні батальйони“, змушують поборювати визвольний протибольшевицький рух власних народів.

Таку роботу розпочали большевики і серед українського народу. Переважна більшість українців — усі чесні люди і справжні патріоти своєї батьківщини, не піддаються на цю большевицьку провокацію і рішуче відмовляються від вступу в „істребітельні батальйони“.

Листівка українських повстанців із закликом до українців – “істребків” залишати винищувальні загони і допомагати УПА у боротьбі з більшовицькими окупантами. Червень 1946 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Знаходяться однак люди, які, з тих чи інших причин, зголожуються проте на цю підлу роботу. Багато з них негідників уже понесло заслужену кару за зраду свого народу, за вислужництво перед окупантом, іншим ще ця кара чекає.

До тих, кого большевики намовляють до вступу в „істребітельні батальйони" і до тих, хто через свою малодушність уже вступив до них, ми українські повстанці звертаємося:

Не вступайте в „істребітельні батальйони"! Не дозволяйте, щоби ворог вашими же руками нищив рідний народ та зміцнював над ним своє панування. Хто вже вступив у т. зв. „стрибки", хай негайно їх залишає і віддданою працею для народу спокутує свою хвилеву слабість і зраду. Допомагайте українським повстанцям у їх героїчній боротьбі з большевицькими окупантами! Зброю, яку вам дав ворог для нищення ваших братів і вашої батьківщини, поверніть проти самого ворога!

Зближається час остаточної розплати поневолених народів з російсько-большевицькими імперіалістами. Горе тим, кого розплата з ворогом застане в рядах ворожих вислужників, — вони розділять з ним його сумну долю!

СМЕРТЬ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ ОКУПАНТАМ ТА ЇХНІМ ВИСЛУЖНИКАМ!

ХАЙ ЖИВЕ ВСЕНАРОДНА ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ ПРОТИ НАСИЛЬНИКІВ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ!

ХАЙ ЖИВЕ ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ!

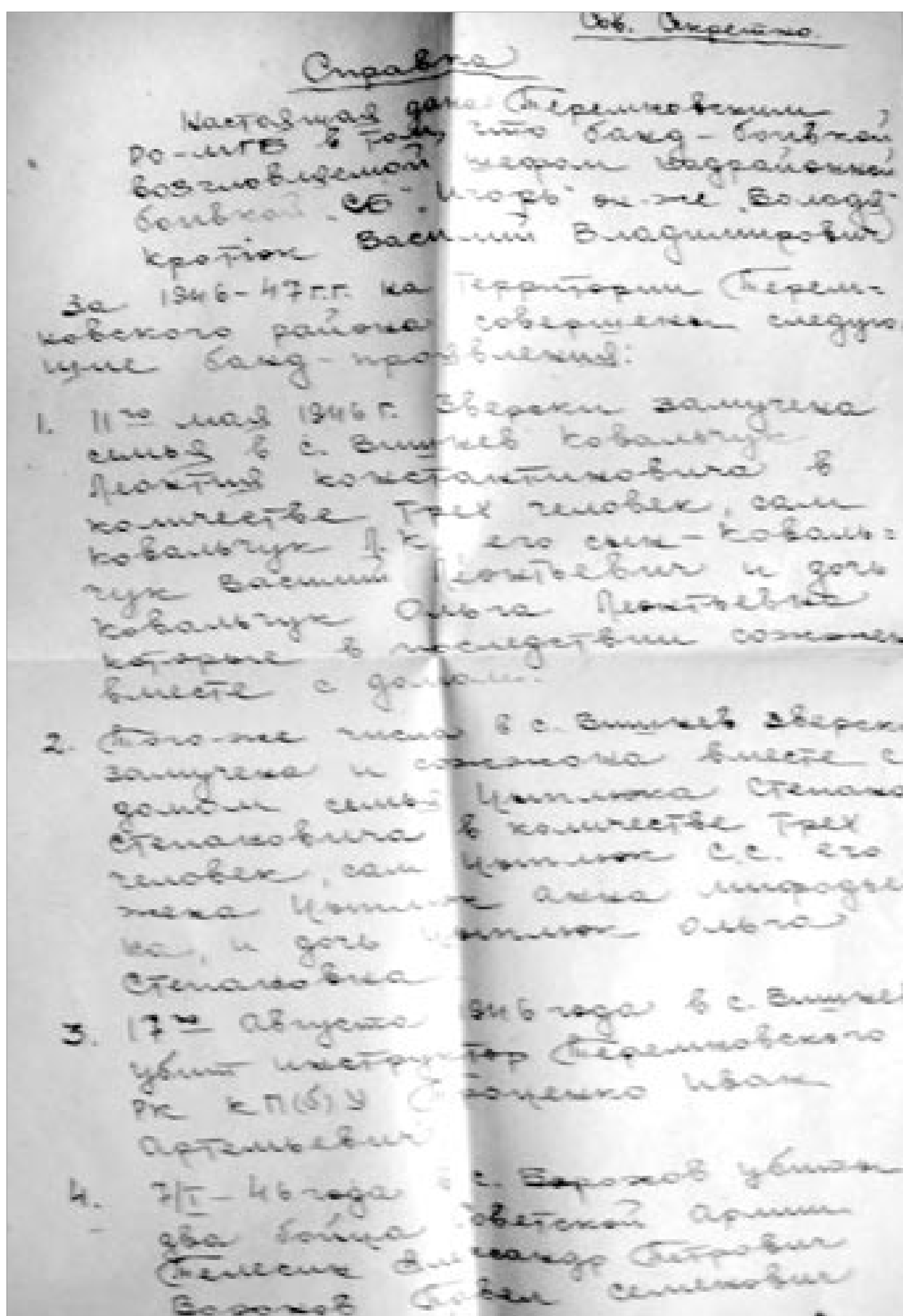
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Червень, 1946 р.

Не нищ листівки! [illegible] ворогом! По прочитанні віддавай непомітно [illegible] „стрибкові", або тому, кого большевики намовляють вступати у „стрибки".

Листівка українських повстанців із закликом до українців – “істребків” залишати винищувальні загони і допомагати УПА у боротьбі з більшовицькими окупантами. Червень 1946 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Об. [illegible]

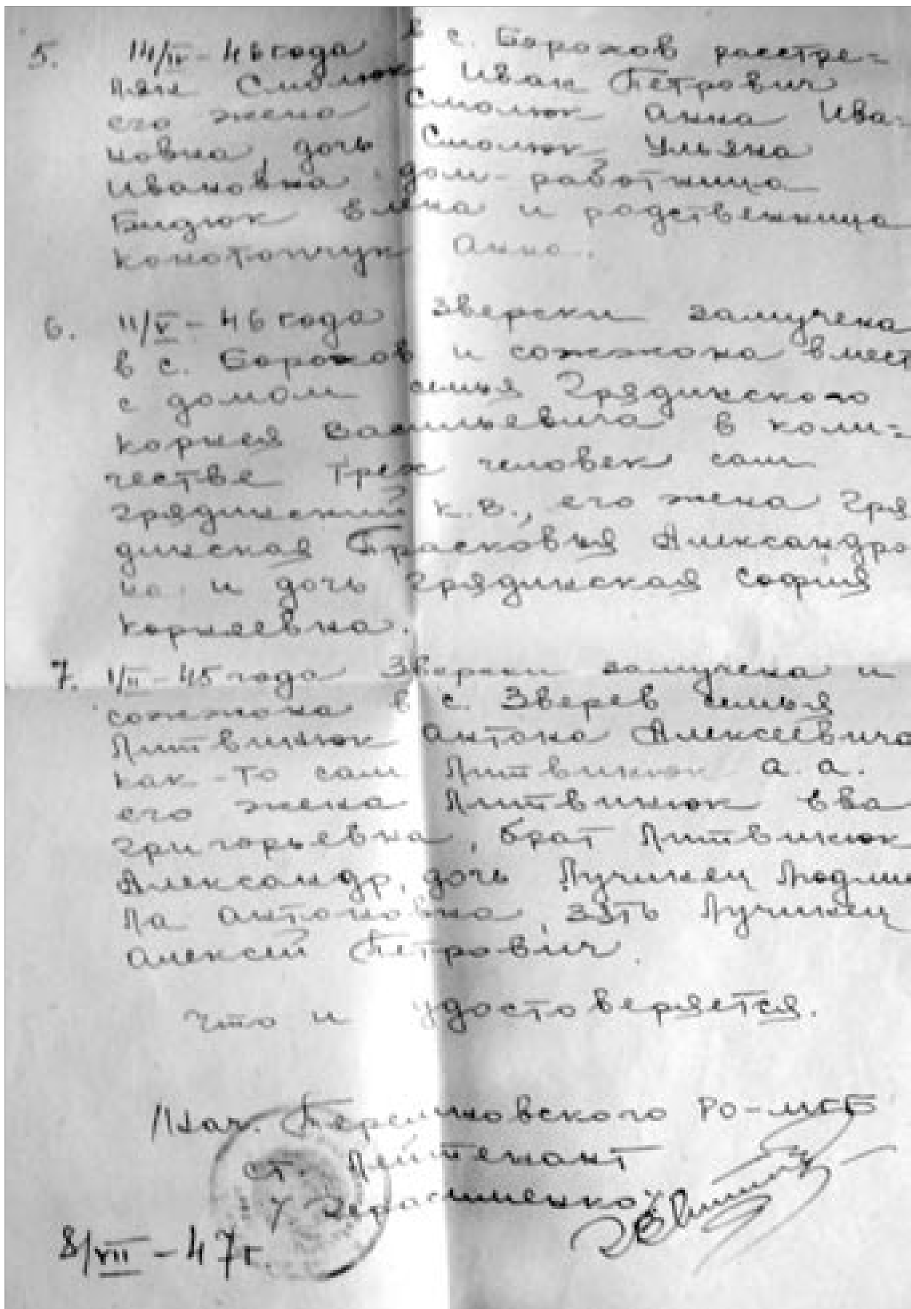
Справка

Настоящая дана Теремновским РО-МГБ в том, что банд-боевкой возглавляемой членом Надрайонной боевкой „СБ" „Игорь" он-же „Володя" Кротюк Василий Владимирович

За 1946-47 г.г. на территории Теремновского района совершены следующие банд-проявления:

1. 11-го мая 1946 г. зверски замучена семья в с. Вишнев Ковальчук Леонтия Константиновича в количестве трех человек, сам Ковальчук Л.К. его сын – Ковальчук Василий Леонтьевич и дочь Ковальчук Ольга Леонтьевна которые в последствии сожжены вместе с домом.
2. Того-же числа в с. Вишнев зверски замучена и сожжена вместе с домом семья Цимнюка Степана Степановича в количестве трех человек, сам Цимнюк С.С. его жена Цимнюк Анна Мироновна, и дочь Цимнюк Ольга Степановна
3. 17-го августа 1946 года в с. Вишнев убит инструктор Теремновского РК КП(б)У [illegible] Иван Артемьевич
4. 7/II-46 года в с. Ворохов убиты два бойца Советской армии [illegible] Александр Петрович Ворохов [illegible] Семенович

Довідка про діяльність очолюваного членом ОУН
В. В. Кротюком *(Ігор, Володя)* загону СБ ОУН, видана Теремнівським РВ МДБ
8 липня 1947 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

5\. 14/V-46 года в с. Борохов расстреляли Смолюк Иван Петрович, его жена Смолюк Анна Ивановна, дочь Смолюк Ульяна Ивановна, дом-работница Бидюк Елена и родственница Конотопчук Анна.

6\. 11/V-46 года зверски замучена в с. Борохов и сожжена вместе с домом семья Грядицкого Корнея Васильевича в количестве трех человек сам Грядицкий К.В., его жена Грядицкая Прасковья Александровна и дочь Грядицкая София Корнеевна.

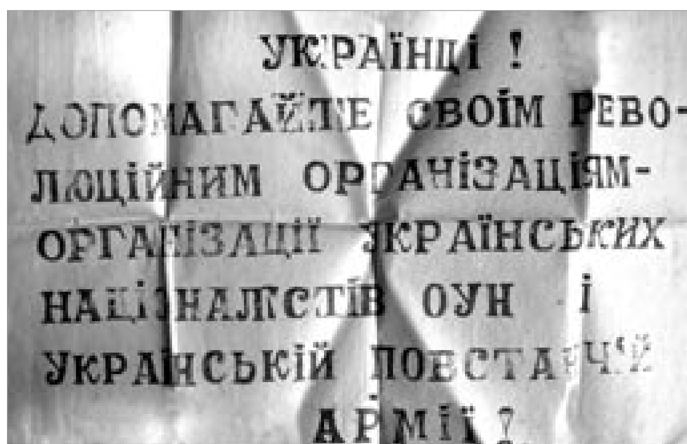
7\. 1/II-45 года зверски замучена и сожжена в с. Зверев семья Литвинюк Антона Алексеевича как-то сам Литвинюк А.А. его жена Литвинюк Ева Григорьевна, брат Литвинюк Александр, дочь Лучинец Людмила Антоновна, зять Лучинец Алексей Петрович.

Что и удостоверяется.

Нач. Теремновского РО-МГБ
ст. лейтенант
Герасименко

8/VII-47 г.

Довідка про діяльність очолюваного членом ОУН В. В. Кротюком *(Ігор, Володя)* загону СБ ОУН, видана Теремнівським РВ МДБ 8 липня 1947 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

УКРАЇНЦІ !
ДОПОМАГАЙТЕ СВОІМ РЕВО-
ЛЮЦІЙНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ-
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ ОУН І
УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНЧІЇ
АРМІЇ !

Листівка ОУН із закликом до українців допомагати ОУН і УПА. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Справка

Дана Камень-Каширским Райотделом МГБ в том, что Склезь Петр Даниилович, житель села Восгоща, Камень-Каширского района, Волынской области о своей связи с бандитами он не заявил.

Нач. К-Каширского РО МГБ
капитан
Зам

14 апреля 1952 г.

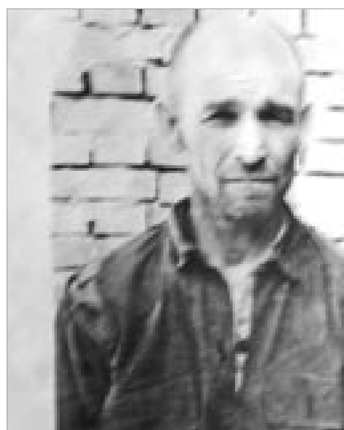
Довідка видана Камінь-Каширським РВ МДБ жителю с. Воєгоща Камінь-Каширського району П. Д. Склезю про заперечення його зв'язку з ОУН. 14 квітня 1952 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

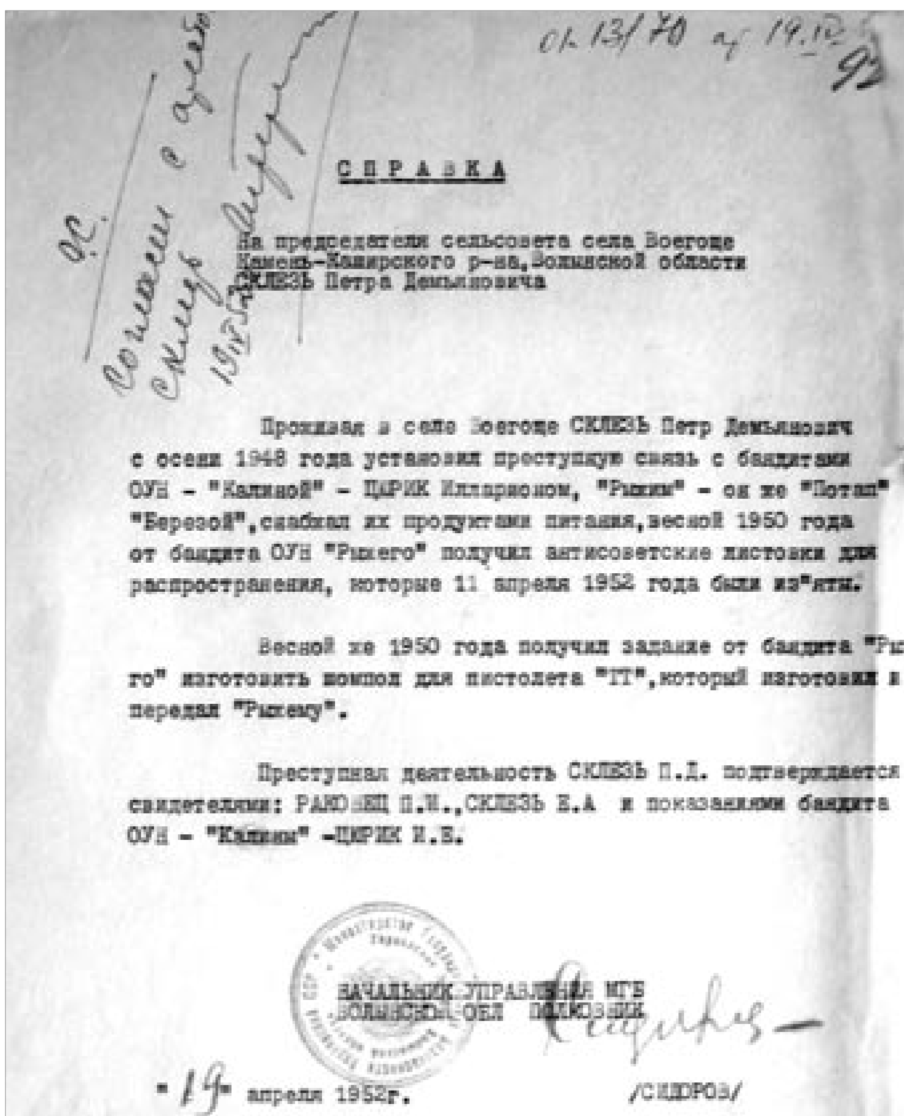

**Засуджений у 1952 р.
за зв'язок з ОУН П. Д. Склезь.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджена у 1953 р. за зв'язок з
ОУН Т. Т. Кроть. 1953 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

**Засуджений у 1952 р.
за зв'язок з ОУН Г. П. Рохміль.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

Ол. 13/70 от 19.12

93

С П Р А В К А

На председателя сельсовета села Воегоще
Камень-Каширского р-на, Волынской области
СКЛЕЗЬ Петра Демьяновича

Проживая в селе Воегоще СКЛЕЗЬ Петр Демьянович с осени 1948 года установил преступную связь с бандитами ОУН - "Калиной" - ЦАРИК Илларионом, "Рыжим" - он же "Потап" "Березой", снабжал их продуктами питания, весной 1950 года от бандита ОУН "Рыжего" получил антисоветские листовки для распространения, которые 11 апреля 1952 года были изъяты.

Весной же 1950 года получил задание от бандита "Рыжего" изготовить шомпол для пистолета "ТТ", который изготовил и передал "Рыжему".

Преступная деятельность СКЛЕЗЬ П.Д. подтверждается свидетелями: РАЮВИЦ П.И., СКЛЕЗЬ Е.А и показаниями бандита ОУН - "Калины" -ЦИРИК И.Е.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ МГБ
ВОЛЫНСКОЙ ОБЛ ПОЛКОВНИК

"19" апреля 1952г. /СИДОРОВ/

Довідка про зв'язок з ОУН голови сільської ради с. Воєгоща Камінь-Каширського району П. Д. Склезя, видана Камінь-Каширським РВ МДБ 19 квітня 1952 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Производить надписи на обложке дела не предусмотренные формой, воспрещается

СЕКРЕТНО

670

ЛИЧНОЕ ДЕЛО

ЗАКЛЮЧЕННОГО 98

Фамилия Кроть

имя Текля

отчество Тимофеевна

Начато ______ м-ца 19__ г.

Закончено ______ м-ца 19__ г.

В личном деле заключенного должны находиться следующие документы:

[illegible]

[illegible]

Арх. № ~~18135~~ 9376

Титульна сторінка особової справи Т. Т. Кроть, засудженої у 1953 р. за зв'язок з ОУН. 1953 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Вимога слідчого відділу Управління МДБ у Волинській області доставити ув'язнену Т. Т. Кроть на допит. 26 березня 1953 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Требование на вызов №

Прошу выдать-доставить заключенного Кроть Теклю Тимофеевну

(фамилия, имя и отчество)

числящегося за

В кабинет № 12, к тов. Разумепко

для

Нач. следствен. отдела УМГБ

„25" III 1953 г.

гор. Луцк

Вимога слідчого відділу Управління МДБ у Волинській області доставити ув'язнену Т. Т. Кроть на допит. 26 березня 1953 р. Зворот. Довідка про допит. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Справка о допросе

Допрос начат „25" III 1953 г. в 21 час. 30 мин.

Допрос окончен „26" 1953 г. 01 час. 40 мин.

Допрос производил Разумепко

(должность, звание, фамилия)

Приводил надзиратель Мелейко

Отводил надзиратель Гуровченко

Деж. пом. нач. ВТ

„26" III 1953 г.

ПРИМЕЧАНИЕ: Требование на вызов сдается в канцелярию тюрьмы для приобщения к личному делу з/к.

Засуджена у 1952 р.
за зв'язок з ОУН О. Г. Рохміль.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Протокол впізнання
особи члена ОУН
С. І. Степанюка *(Вишня)*,
(на верхньому фото № 1 –
стоїть посередині). 1952 р.
Фонд Архіву УСБУ
у Волинській області

**Останки невідомого, знайдені біля криївки УПА, виявленої органами УМДБ у Волинській області на обійсті Г. П. Рохміля. Засуджений у 1952 р. за зв’язок з ОУН. 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

**Вхід у криївку, виявлену органами УМДБ у Волинській області на обійсті Г. П. Рохміля. Засуджений у 1952 р. за зв’язок з ОУН. 1952 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області**

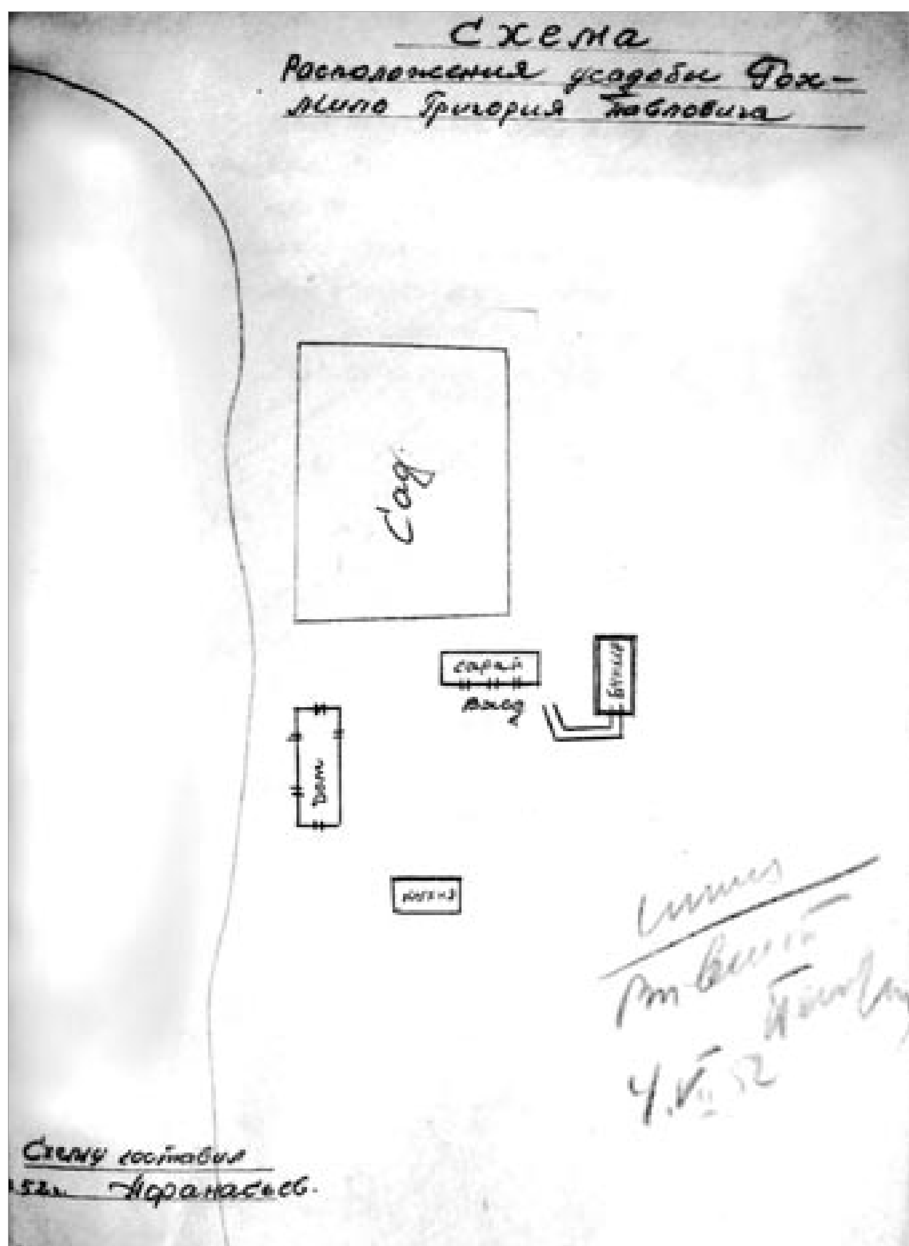

Схема розташування криївки, виявленої органами УМДБ у Волинській області на обійсті Г. П. Рохміля. Засуджений у 1952 р. за зв'язок з ОУН. 1952 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СПРАВКА

На территории Берестечковского района Волынской области в 1947–1952 г.г. действовали следующие организации "украинских националистов".

1. "КОСАРЕНКО" – ХОЛОДНЫЙ Иван – убит бандитами "[illegible]" в бункере на усадьбе РОЖМИЛЬ Ольги в январе 1950 года.

2. "ОЛЕКСА" – ПАВЛИК Иван – убит в с. Боро-[illegible] 3 декабря 1951 года.

3. "МАТВЕЙ", он же "[illegible]" – КОВАЛЬЧУК Сергей Михайлович, 3 декабря 1951 года явился с повинной в Берестечковский РО МГБ.

4. "[illegible]", он же "СТРАТОН", умер 29 декабря 1950 года.

5. "[illegible]" районный проводник Берестечковского провода ОУН, убит 30 августа 1951 года.

6. "ДУБОВОЙ" – краевой проводник ОУН убит 18 января 1951 года.

7. "КОСТЬ" – ДОВБАЙ Степан Яковлевич, убит.

8. "КОРНЕЙ" – СИРОТЮК Андрей, убит в 1950 г.

В настоящее время действуют в банде ОУН:

1. "[illegible]", он же "ЗАРЕЧНЫЙ" – окружной проводник ОУН.

2. "ТАРАС" – МАЦЮК Александр Трофимович

3. "ВАСИЛЬ", он же "КРУТЕНЬКИЙ"

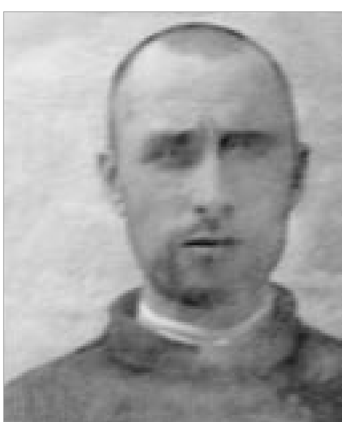
4. "ГОРПИНА" – машинистка.

И.О. НАЧ. ОТДЕЛА 2-Н УМГБ
Волынской области – майор (РЕЗНИК)

[illegible] 1952 г.

Довідка на членів Берестечківського проводу ОУН, видана Управлінням МДБ у Волинській області в липні 1952 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1954 р. за антирадянську агітацію Д. П. Кубов. 1953 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Члени Берестечківського проводу ОУН. Крайній справа – С. І. Степанюк (*Вишня*). Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Члени Берестечківського проводу ОУН. Третій зліва – І. С. Литвинчук *(Дубовий)*. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

ПОСВІДКА
про обрання депутатом

На підставі протоколу голосування Окружної виборчої комісії Борочицькому сільському
(найменування виборчого округу)
виборчого округу № 4 і статей 112 і 113 „Положення про вибори до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР" Окружна виборча комісія по виборах до Борочицької сільської
(найменування Ради, що обирається)
Ради депутатів трудящих свідчить, що товариш Солоненко Семен Пилипович
(прізвище ім'я, по батькові)
обраний 21 грудня 1947 року
(дата виборів)
депутатом Борочицької сільської
(найменування Ради, що обирається)
Ради депутатів трудящих Берестечківського району, Волинської області Української РСР від Борочицькового сільського
(найменування виборчого округу)
виборчого округу № 4

Голова Окружної виборчої комісії [illegible]

Секретар Окружної виборчої комісії [illegible]

„4" грудня 1947 року
(число) (назва місяця)

Посвідка С. П. Солоненка, видана 4 грудня 1947 р. окружною виборчою комісією Берестечківського (тепер Горохівського) району про обрання його депутатом до Борочиченської сільської ради. Засуджений у 1952 р. за зв'язок з ОУН. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

56 Зам. 5156

Смерть немецким оккупантам!

Участнику боев за освобождение от немецко-фашистских захватчиков города [illegible] товарищу [illegible]

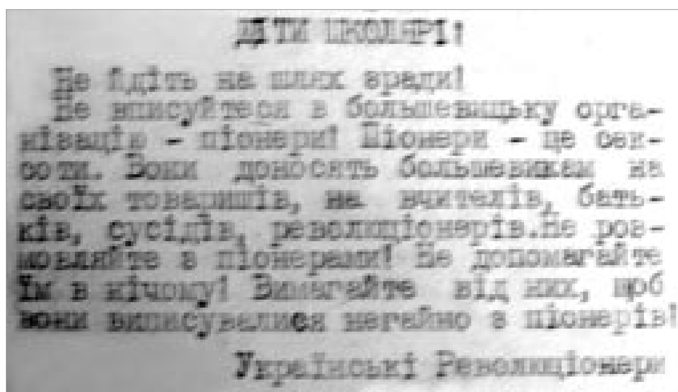
Приказом Верховного Главнокомандующего Маршала Советского Союза товарища Сталина от [illegible] 1945 года нашему соединению и Вам, как участнику этих боев, объявлена благодарность за отличные боевые действия в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками.

Военный Совет армии поздравляет Вас и выражает твердую уверенность в том, что Вы будете еще крепче громить и уничтожать заклятых врагов нашей Родины до полного их разгрома.

Смерть немецким захватчикам!

Военный Совет армии.

Подяка червоноармійцеві С. П. Солоненку від Верховного головнокомандуючого Й. В. Сталіна за звільнення міст Європи від німецько-фашистських загарбників. Засуджений у 1952 р. за зв'язок з ОУН. 1945 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ДІТИ ШКОЛЯРІ!

Не йдіть на шлях зради! Не вписуйтеся в большевицьку організацію - піонери! Піонери - це сексоти. Вони доносять большевикам на своїх товаришів, на вчителів, батьків, сусідів, революціонерів. Не розмовляйте з піонерами! Не допомагайте їм в нічому! Вимагайте від них, щоб вони виписувалися негайно з піонерів!

Українські Революціонери

Листівка українських революціонерів із закликом до школярів не вступати в піонери, вилучена у заарештованого Д. П. Кубова під час обшуку 23 січня 1953 р. Звинувачувався в антирадянській агітації. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Листівка "Воля народам! Воля людині!", вилучена у заарештованого Д. П. Кубова під час обшуку 23 січня 1953 р. Звинувачувався в антирадянській агітації. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

За Українську Самостійну Соборну Державу!

Воля народам! Воля людині!

ХРИСТОС РОЖДАЄТЬСЯ!

УКРАЇНЦІ!

У тяжкій більшовицькій неволі, але у вогні завзятої і кривавої боротьби за своє визволення, вступає Україна на поріг нового, 1953 року. За нами рік і роки затяжної героїчної боротьби, за нами і жертви заподіяні головно більшовицькими наїзниками. Але за нами також великі успіхи, що набагато наблизили день нашого визволення.

Перед нами стоїть дальший шлях боротьби, боротьби на життя і смерть. І цю боротьбу будемо продовжувати та ні за що в світі її не перервемо аж до здобуття остаточної перемоги.

В повному розгарі боротьби зустрічаємо цьогорічне свято Різдва Христового, — свято не тільки церковне, але й свято української родини. Згідно з українським звичаєм кожного Свят — Вечора засідала до спільного стола, вимощеного багатими плодами нашої землі й праці, кожна українська родина. Всі тішились і раділи, всі дихали повними грудьми, дихали щастям і радістю. Але так було тільки тоді, коли ми мали свою державу. В роки неволі наш народ ніколи не зазнав спокою. Кожний окупант закривав ту святочну радість чорними хмарами неволі і в цей святочний день не тільки помолитись, але й жити не давав.

Так і цього року. Радісний гомін святочних дзвонів заступає нам брязкіт кайданів, скрип шибениць, зойки катованих у підвалах НКВД. А замість веселих святочних колядок чуємо плач і лемент битих ворогом наших жінок і дітей; чуємо дику й огидну лайку сталінських опричників по наших селах і містах. А не одна жертва впаде і цього вечора. В не одному селі хижі сталінські висланники перевертатимуть все догори коренем, не зважаючи на свято.

І якою понурою та гробовою була б ця більшовицька неволя для нашого народу, якщоб не одна щаслива обставина, якщоб не один радісний факт — якщоб не те, що скрізь і безперервно горить боротьба, боротьба за наше визволення, боротьба за волю й щастя наших майбутніх поколінь. Як приємно й радісно чути подих цієї боротьби, чути її відгомін, чути й бачити як тверда рука українського революціонера б'є і карає більшовицьких сатрапів та їх агентів. Як приємно чути гороххотіння і гук рідної зброї, святі кулі якої летять в груди окупантам; як дрожить він проклятий в страху перед наближаючимся всенародним гнівом і карою, яка наближається з кожним днем. Як приємно бачити і бути переконаним того, що Україна, хоч і поневолена, катована, голодуюча, грабована, але воююча і все ближче та ближче наближається до перемоги.

Хай же дух цієї боротьби супроводжає нас все і в усяких обставинах. Хай духом цієї боротьби і вірою в нашу перемогу наповняться серця кожного українця й українки, коли засядуть до святочного стола.

Ми, українські революціонери, посилаємо Вам, дорогі батьки, брати й сестри, з нашого поля бою — з глибокого підземелля, палкий святочний привіт і найщиріші побажання.

Вітаємо Вас батьки, матері, вдови й сироти, яких рідні згинули в рядах ОУН і УПА в боротьбі з окупантами України або замордовані сталінськими бандитами в час облав, наскоків і в тюрмах. Не одне з Вас, дорогі, викинене ворогом з-під власної стріхи, тиняється по сусідах,

Різдвяна листівка Проводу ОУН на північно-західних українських землях із закликом до українців боротися проти російсько-більшовицьких імперіалістів, вилучена у заарештованого Д. П. Кубова під час обшуку 23 січня 1953 р. Звинувачувався в антирадянській агітації.
Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

переслідуване сталінськими людоїдами. В кожного з Вас у той святочний вечір стискатиметься серце з болю за дорогими втратами, не одна мати й жінка заллється сльозами, споглядаючи на порожнє місце при столі. Але кріпіться, дорогі, і будьте горді тим, що з Ваших родин вийшли такі величні і мужні борці. Їм першим історія і майбутні покоління поставлять пам'ятник немірущої слави. Будьте і Ви горді тим, що терпите за правду, за народ, за його волю. І Вам цього народ та історія не забудуть!

Вітаємо Вас наші батьки, матері, жінки, діти і всі брати та сестри, вирвані ворогом з Ваших родинних гнізд і запроторені в холодний Сибір, Соловки та інші місця каторги. Не одне з Вас може і не знає, що сьогодні за день, що сьогодні свято. Не одне з Вас, виснажене працею і голодом, не має навіть кусника чорного хліба в цей святочний день. Але держіться мужньо, так, як і держитеся! Несіть гордо ім'я борців за волю України і хай ця ідея гріє Вас в холодній чужині. Ми пам'ятаємо про Вас, пам'ятає про Вас і ввесь український народ. Клонимо в пошані голови перед тінями Тих, що погинули з холоду й голоду в сибірських тайгах і тундрах. Вірте, що правда, за яку Вас ворог мучить — переможе. Ваші муки будуть помщені! Вірте, що повернете на свою, але вже вільну, Батьківщину!

Вітаємо наших друзів і подруг, що запроторені ворогом в тюрми й концтабори. Може не одному з Вас, Друзі, вирва в цю ніч ворог кості ламає на допитах або догорите в катівнях. Бажаємо Вам сили видержати. Будьте мужні! Вірте в тріюмф ідеї, за яку боролись і яку ворог хоче вирвати Вам з душі. Будьте незламні навіть в обличчі смерти. Пам'ятайте, що смерть борців увбезсмертнює ідею, за яку вони боролись і згинули. Киньте ворогові гордий клич: „За волю України і смерть не страшна!" Ваші імена народ запише в серцях і пам'яті, запише їх золотими буквами історії.

Вітаємо всі українські родини в селах і містах нашого терену. Посилаємо всім найщиріші побажання.

УКРАЇНЦІ! СЕЛЯНИ, РОБІТНИКИ, ІНТЕЛІГЕНЦІЄ!

Ставайте під бойові прапори Організації Українських Націоналістів до боротьби проти російсько-більшовицьких імперіалістів! Ще ширше, ще завзятіше розгортайте боротьбу на всіх відтинках і фронтах за своє національне і соціальне визволення, за здобуття Української Самостійної Соборної Держави!

На боротьбу проти російсько-більшовицьких імперіалістів піднімуться усі поневолені ними народи.

Віримо непохитно в нашу перемогу й приготовляймо її власною працею та боротьбою.

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

ХАЙ ЖИВЕ ОУН — ОРГАНІЗАТОР І КЕРІВНИК НАШОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ!

ХАЙ ЖИВЕ ПРОВІДНИК ОУН СТЕПАН БАНДЕРА!

[illegible], 6. I. [illegible]

ПРОВІД
Організації Українських Націоналістів
на
Північно-Західних Українських Землях

Эта листовка изъята у меня сотрудниками [illegible]
23 января 53 г
Кубов

Різдвяна листівка Проводу ОУН на північно-західних українських землях із закликом до українців боротися проти російсько-більшовицьких імперіалістів, вилучена у заарештованого Д. П. Кубова під час обшуку 23 січня 1953 р. Звинувачувався в антирадянській агітації. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи відділу контррозвідки МДБ військової частини № 49430 на засудженого у 1951 р. за приналежність до УПА В. Н. Зоткіна. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

СССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Отдел Контрразведки «СМЕРШ»

УЧТЕНО в 1962 г.

ДЕЛО № 13

21117

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи відділу контррозвідки “Смерш” 3-ї Армії на засуджених у 1944 р. за антирадянську агітацію І. В. Злотка, Ф. С. Макарчука. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Що робити,

щоб закінчити війну?

Сталін вже не може виплутатися з тої чортівської гри, котру сам зачав. Якщо він протягом багатьох років готовив СРСР до війни, мріючи збольшевізувати цілу Европу, розпалити вогонь світової революції й задля цього втягнув країну у війну 1941 року, то пізніше Сталін виявив себе безсилим й ходом обставин був примушений піти на такі торги з Англією й США, що опинився перед своїми союзниками зі зв'язаними руками і ногами.

Правда він ще наївно розраховує випередити своїх союзників і першим окупувати Европу, розпалити там громадянську війну й спокусити народи Европи комуністичними гаслами настільки, що вони підуть за большевиками й англо-американці вже не в стані будуть загасити анархію...

Та цей розрахунок вже наперед присуджений на невдачу!

По-перше: народи Европи добре знають до чого привело будування соціялізму в СРСР. Їх не здивуєш [illegible] промисловости — вони давно побудовані й без большевиків. Їх не здивуєш трактором — трактор вони мали вже тоді, коли він большевикам і не снився. Їх не здивуєш „індошивом“ — одягнуті й обуті вони були завжди краще, ніж громадяни СРСР. Чим же може їх спокусити Сталін? Колгоспами, концтаборами, НКВД чи комедією виборів до Верховного Совету людей, наперед визначених партією?

Ні, народи Европи не хочуть жити гірше, ніж жили досі. Вони будуть противитися большевизмові до останнього бійця — ніколи не знайде собі в Европі Сталін оперти.

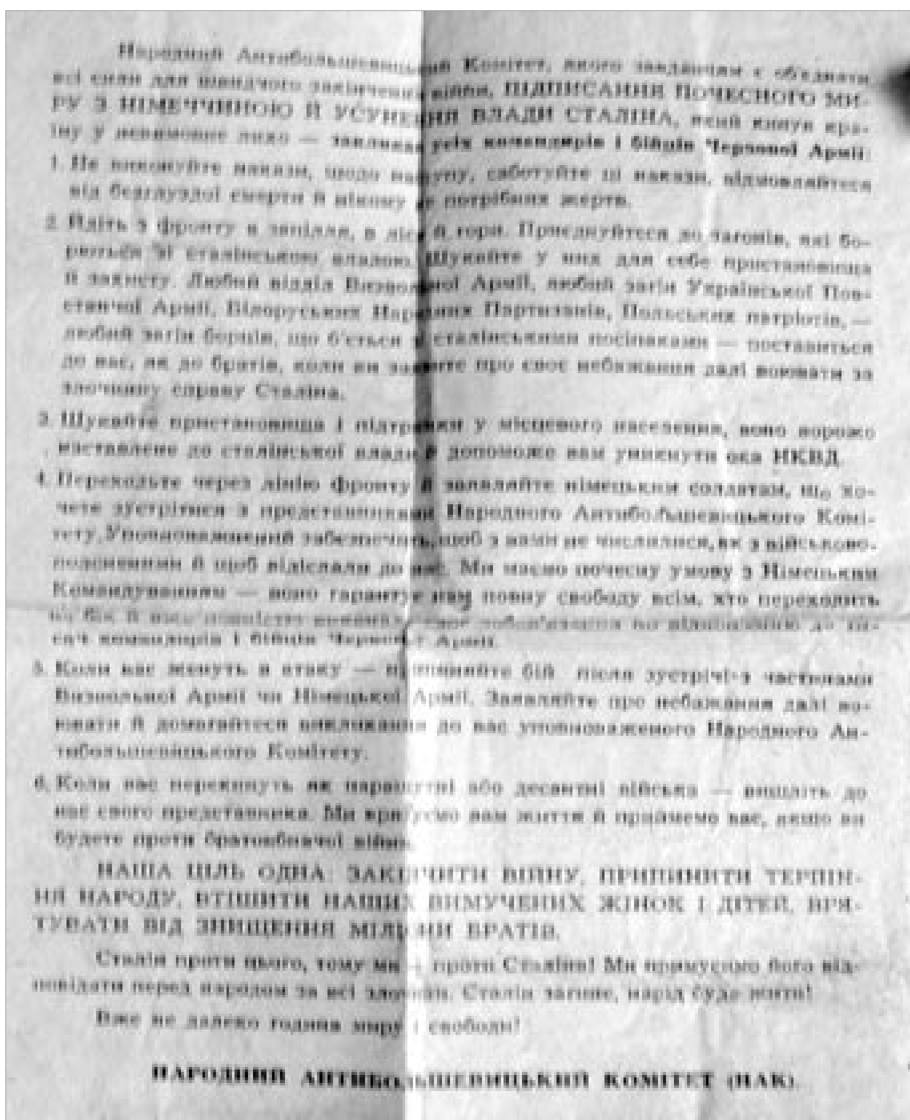
По-друге: розрахунок Сталіна засуджений на невдачу тому, що англо-американці вже зараз забезпечили себе всім, щоб не лише завернути Червону Армію назад після того, як вона відіграє свою ролю гарматного м'яса, але й примусити народи СРСР погодитися з пануванням англо-американців й вічно розплачуватися за їхню „допомогу“.

ТАКИМ ЧИНОМ ВІЙНА, КОТРУ ПРОДОВЖУЄ СТАЛІН — НЕ ЛИШЕ БЕЗВИГЛЯДНА, АЛЕ Й ЗЛОЧИННА, ТОМУ ЩО ЗАСУДЖУЄ НАРОДИ НА БЕЗМЕЖНІ ТЕРПІННЯ.

Багато командирів і бійців Червоної Армії, багато партійців і комсомольців вже це зрозуміло. Вони не бажають безглуздого продовження війни.

Але війні не буде кінця доти, поки буде виконуватися наказ Сталіна щодо наступу. **З ВІЙНОЮ ТРЕБА ПОКІНЧИТИ РІШУЧО Й ВІДРАЗУ.**

Листівка Народного антибільшовицького комітету
із закликом до командирів та бійців Червоної армії
про необхідність закінчити війну, вилучена у заарештованого у 1944 р.
І. В. Злотка. Звинувачувався в антирадянській агітації. Перша сторінка. Без дати.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Народний Антибольшевицький Комітет, якого завданням є об'єднати всі сили для швидкого закінчення війни, ПІДПИСАННЯ ПОЧЕСНОГО МИРУ З НІМЕЧЧИНОЮ Й УСУНЕННЯ ВЛАДИ СТАЛІНА, який кинув країну у невимовне лихо — закликає усіх командирів і бійців Червоної Армії:

1. Не виконуйте наказів, щодо наступу, саботуйте ці накази, відмовляйтеся від безглуздої смерти й мільйону непотрібних жертв.

2. Йдіть з фронту в запілля, в ліси й гори. Приєднуйтеся до загонів, які борються зі сталінською владою. Шукайте у них для себе пристановища й захисту. Любий відділ Визвольної Армії, любий загін Української Повстанчої Армії, Білоруських Народних Партизанів, Польських патріотів, — любий загін борців, що б'ються зі сталінськими посіпаками — поставиться до вас, як до братів, коли ви заявите про своє небажання далі воювати за злочинну справу Сталіна.

3. Шукайте пристановища і підтримки у місцевого населення, воно ворожо наставлене до сталінської влади й допоможе вам уникнути ока НКВД.

4. Переходьте через лінію фронту й заявляйте німецьким солдатам, що хочете зустрітися з представником Народного Антибольшевицького Комітету. Уповноважений забезпечить, щоб з вами не числилися, як з військовополоненими й щоб відіслали до нас. Ми маємо почесну умову з Німецьким Командуванням — воно гарантує нам повну свободу всім, хто переходить на бік й [illegible] до тисяч командирів і бійців Червоної Армії.

5. Коли вас женуть в атаку — припиняйте бій після зустрічі з частинами Визвольної Армії чи Німецької Армії. Заявляйте про небажання далі воювати й домагайтеся викликання до вас уповноваженого Народного Антибольшевицького Комітету.

6. Коли вас перекинуть як парашутні або десантні війська — вишліть до нас свого представника. Ми врятуємо вам життя й приймемо вас, якщо ви будете проти братовбивчої війни.

НАША ЦІЛЬ ОДНА: ЗАКІНЧИТИ ВІЙНУ, ПРИПИНИТИ ТЕРПІННЯ НАРОДУ, ВТІШИТИ НАШИХ ВИМУЧЕНИХ ЖІНОК І ДІТЕЙ, ВРЯТУВАТИ ВІД ЗНИЩЕННЯ МІЛЬЙОНИ БРАТІВ.

Сталін проти цього, тому ми — проти Сталіна! Ми примусимо його відповідати перед народом за всі злочини. Сталін загине, народ буде жити!

Вже не далеко година миру і свободи!

НАРОДНИЙ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКИЙ КОМІТЕТ (НАК).

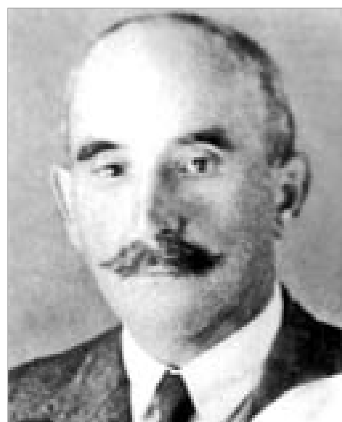
Листівка Народного антибільшовицького комітету із закликом до командирів та бійців Червоної армії про необхідність закінчити війну, вилучена у заарештованого у 1944 р. І. В. Злотка. Звинувачувався в антирадянській агітації. Без дати. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

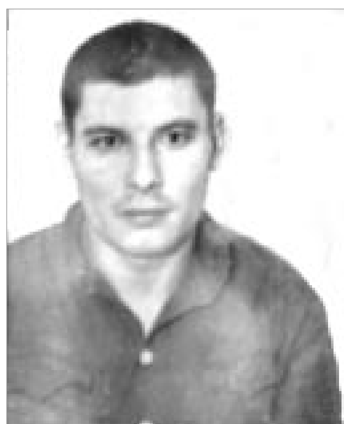
Засуджений у 1945 р. за приналежність до польської націоналістичної організації В. І. Яцкевич. 1927 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1945 р. за антирадянську агітацію І. Ф. Кубацький. Без дати. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Вчитель Пустомитівської середньої школи Ф. А. Конкевич, засуджений у 1945 р. за антирадянську агітацію. 1944 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1951 р. за приналежність до УПА В. Н. Зоткін. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

М. К. Булавчук з дружиною та дітьми. 1944 р. Засуджений у 1944 р. за зв'язок з УПА. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Воля народам! **Воля людині!** **Смерть тиранії!**

ВЕСНЯНА СІВБА В КОЛГОСПІ

„Успіх проведення весняної сівби в значній мірі залежатиме від правильного поєднання роботи тракторів з живим тяглом в колгоспі і повного їх використання"

(з доповіді Голови Ради Міністрів УРСР М. С. Хрущова на пленумі ЦК КП(б)У 10. III. 1947 року).

„Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились;
Стави бур'яном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.

. . . .

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли...".

Тарас Шевченко

СЕЛЯНИ!

Сталінські окупанти приготовляють для Вас колгоспне ярмо. Не йдіть до колгоспів! Не слухайте облудної пропаганди! Мужньо протиставтесь теророві нквд! Хай живе вільний селянин в Українській Самостійній Соборній Державі!

Смерть сталінсько-большевицьким експлуататорам!

Геть сталінські колгоспи!

Хай живе Українська Національно-Визвольна Революція!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Листівка із закликом до селян не вступати до колгоспів. 1947 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

УРСР
ГОЛОВНИЙ ПРЕДСТАВНИК
УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
в справах евакуації польського населення
з території України

РАЙОННИЙ ПРЕДСТАВНИК
по
Луцькому Району
„29" XI 1944 р.

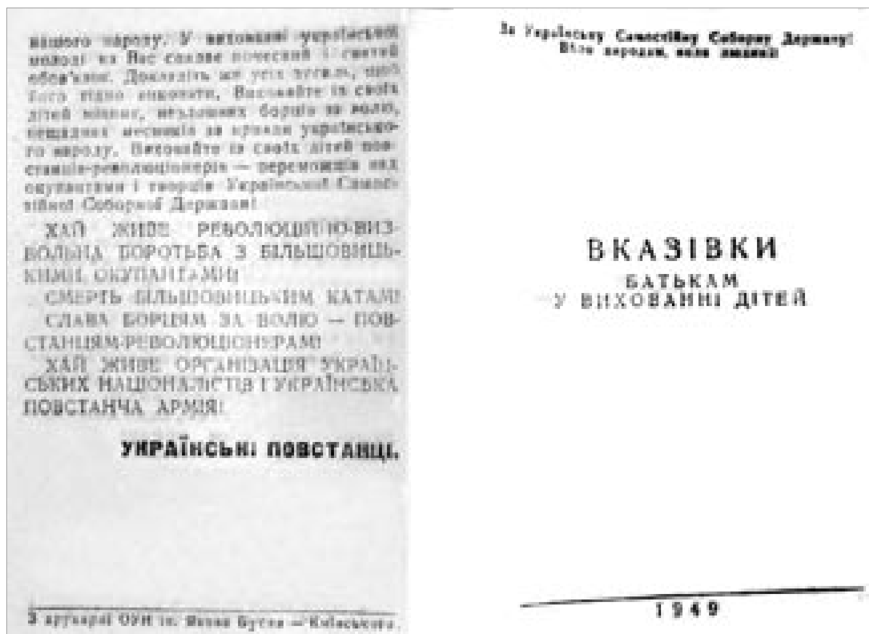
ДОВІДКА.

Гр. Кубацький Іван Францискович
зареєстрований до
евакуації з території
УРСР до Польщі.

Район. уповноваж. ... /[illegible]/

Район. представ. УРСР /[illegible]/

Довідка представника Уряду УРСР в справах евакуації польського населення з території України в Луцькому районі про реєстрацію до евакуації з території УРСР до Польщі, видана І. Ф. Кубацькому 29 листопада 1944 р. Засуджений у 1945 р. за антирадянську агітацію. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

нашого народу. У вихованні української молоді на Вас спадає почесний і святий обов'язок. Докладіть же усіх зусиль, щоб його гідно виконати. Виховуйте із своїх дітей воїнів, нездоланних борців за волю, ... месників за кривди українського народу. Виховуйте із своїх дітей повстанців-революціонерів — переможців над окупантами і творців Української Самостійної Соборної Держави!

ХАЙ ЖИВЕ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА З БІЛЬШОВИЦЬКИМИ ОКУПАНТАМИ!

СМЕРТЬ БІЛЬШОВИЦЬКИМ КАТАМ!

СЛАВА БОРЦЯМ ЗА ВОЛЮ — ПОВСТАНЦЯМ-РЕВОЛЮЦІОНЕРАМ!

ХАЙ ЖИВЕ ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ.

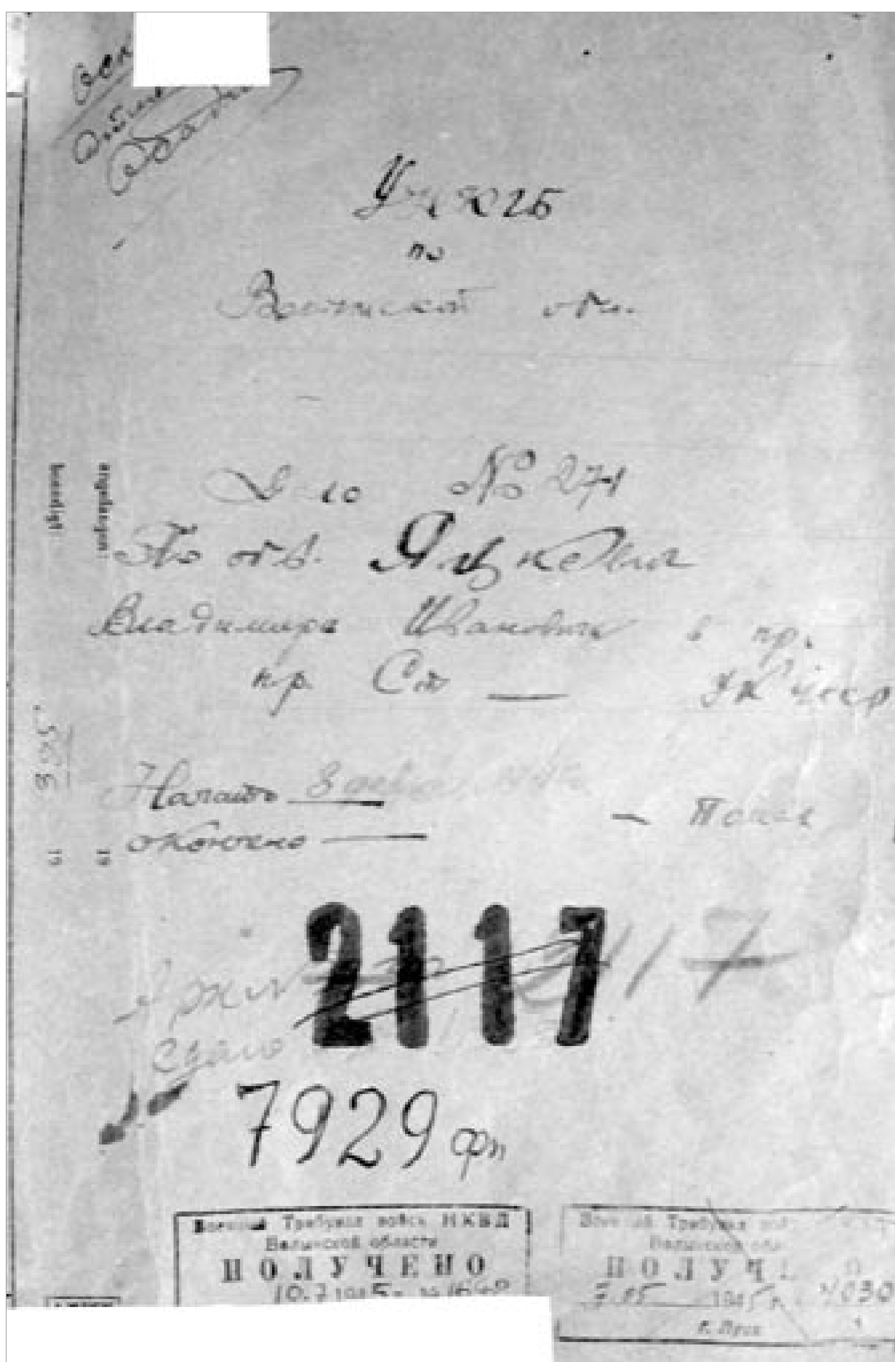
З друкарні ОУН ім. [illegible]

За Українську Самостійну Соборну Державу!
Воля народам, воля людині!

ВКАЗІВКИ
БАТЬКАМ
У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

1949

Листівка українських повстанців із закликом до батьків виховувати дітей у національному дусі. 1949 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Дело № 271

2117

7929 фп

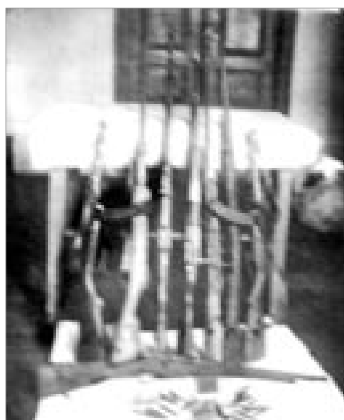
Военный Трибунал войск НКВД
Волынской области
ПОЛУЧЕНО
10.7.1945

Военный Трибунал
Волынской обл.
ПОЛУЧ
1945

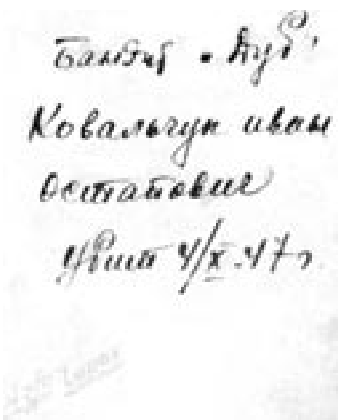
Титульна сторінка архівно-кримінальної справи Управління НКДБ у Волинській області на засудженого у 1945 р. за приналежність до польської націоналістичної організації В. І. Яцкевича. 1945 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

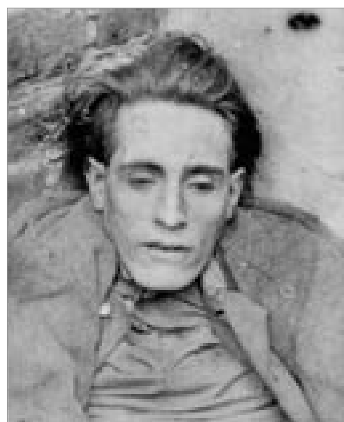
Довідка про членів ОУН, які діяли на території Головнянського та Любомльського районів, видана Управлінням МДБ у Волинській області 1951 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Тимчасова посвідка Й. А. Микитюка, видана відділом міліції Вербського (тепер Володимир-Волинського) району 18 листопада 1944 р. Засуджений у 1945 р. за зв'язок з ОУН.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Зброя, вилучена при арешті повстанського загону в с. Загорівка Колківського (тепер Маневицького) району. 1949 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

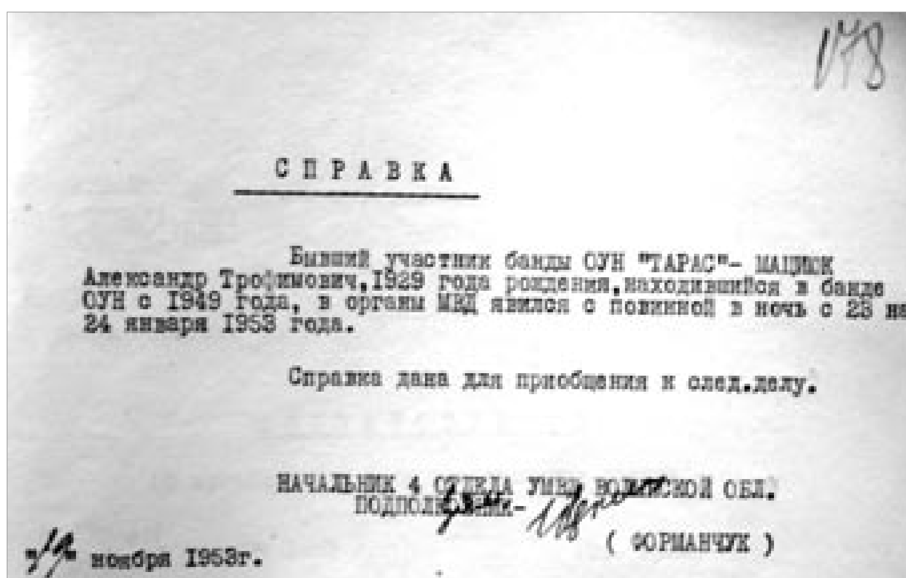

Член ОУН І. О. Ковальчук *(Дуб)*, вбитий 4 жовтня 1947 р. під час проведення чекістсько-військової операції. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Керівний склад ОУН Волинської округи. Третій зліва – голова Волинського окружного проводу ОУН М. В. Бондарчук *(Стемид)*. 1953 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Протокол впізнання особи голови Волинського окружного проводу ОУН М. В. Бондарчука (*Стемид*) (третій зліва). 1953 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

178

СПРАВКА

Бывший участник банды ОУН "ТАРАС"- МАЦИЮК Александр Трофимович, 1929 года рождения, находившийся в банде ОУН с 1949 года, в органы МВД явился с повинной в ночь с 23 на 24 января 1953 года.

Справка дана для приобщения к след. делу.

НАЧАЛЬНИК 4 ОТДЕЛА УМВД ВОЛЫНСКОЙ ОБЛ.
ПОДПОЛКОВНИК- (ФОРМАНЧУК)

19/11 ноября 1953г.

Довідка Управління МВС у Волинській області щодо явки з повинною члена ОУН О. Т. Маціюка ***(Тарас)*****. 19 листопада 1953 р.**
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

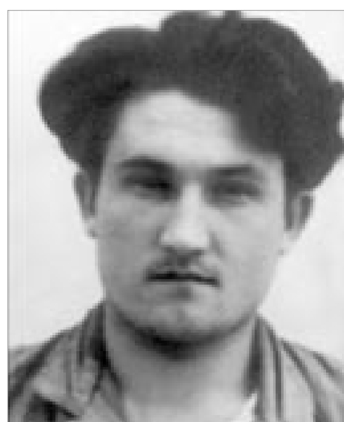
57 Зам. 5156

Член релігійної громади
“Свідки Єгови”
Є. А. Карабась, засуджена
у 1959 р. за антирадянську
діяльність. 1959 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

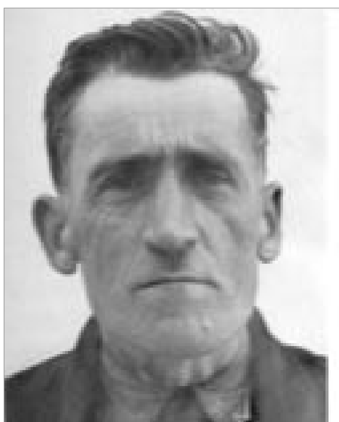

Член релігійної громади
“Свідки Єгови” А. І. Давидюк,
засуджений у 1959 р. за
антирадянську діяльність.
1959 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Член релігійної громади
“Свідки Єгови” А. І. Сарафін,
засуджений у 1959 р.
за антирадянську діяльність.
1959 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Член релігійної громади
"Свідки Єгови" П. Г. Красенко,
засуджений у 1958 р.
за антирадянську діяльність.
1958 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1958 р.
за антирадянську агітацію
С. Й. Павлюк.
1958 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1948 р.
за антирадянську агітацію
М. С. Денисюк.
1948 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

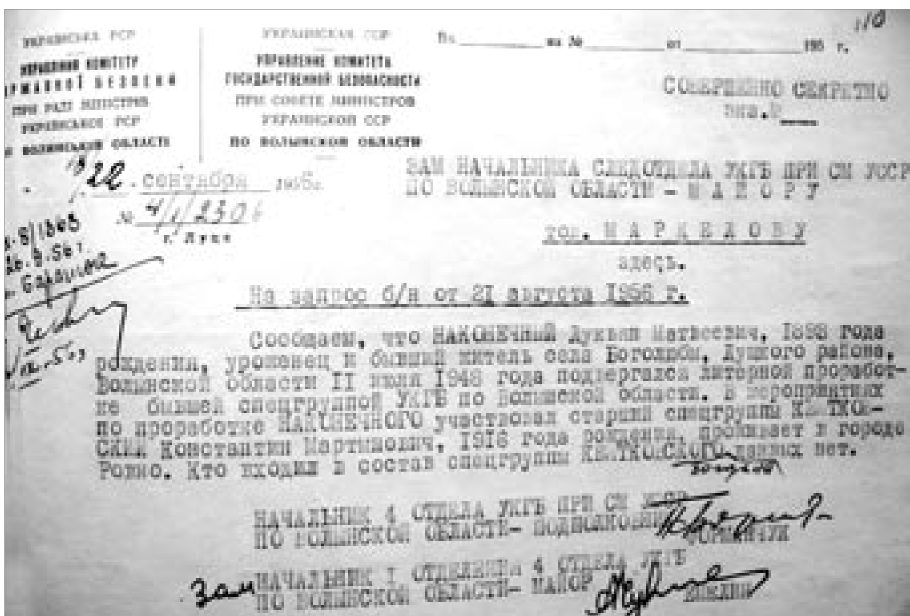

СССР
Министерство Внутренних Дел
УПРАВЛЕНИЕ МВД
Магаданской области

СПРАВКА

[illegible]
[redacted] 28. 04 1956 г.
[illegible]

Довідка Управління МВС СРСР у Магаданській області, видана засудженому у 1948 р.
за антирадянську агітацію М. С. Денисюку, про звільнення зі спецпоселення. 28 квітня 1956 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Українська РСР
Управління Комітету Державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР по Волинській області

Украинская ССР
Управление Комитета Государственной безопасности при Совете Министров Украинской ССР по Волынской области

22 сентября 1956 г.
№ 4/1/2304
г. Луцк

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Экз. №

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА СЛЕДОТДЕЛА УКГБ ПРИ СМ УССР ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ - МАЙОРУ
тов. МАРДИДОВУ
здесь.

На запрос б/н от 21 августа 1956 г.

Сообщаем, что НАКОНЕЧНЫЙ Лукьян Матвеевич, 1898 года рождения, уроженец и бывший житель села Боголюбы, Луцкого района, Волынской области 11 июля 1948 года подвергался литерной проработке бывшей спецгруппой УКГБ по Волынской области. В мероприятиях по проработке НАКОНЕЧНОГО участвовал старший спецгруппы [illegible] Константин Мартынович, 1916 года рождения, проживает в городе Ровно. Кто входил в состав спецгруппы [illegible] данных нет.

НАЧАЛЬНИК 4 ОТДЕЛА УКГБ ПРИ СМ УССР ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ- ПОДПОЛКОВНИК [illegible]

Зам НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛЕНИЯ 4 ОТДЕЛА УКГБ ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ- МАЙОР [illegible]

Повідомлення Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Волинській області про
використання спецгрупи Управління КДБ у Волинській області до засудженого у 1948 р.
Л. М. Наконечного, який звинувачувався за зв’язок з УПА. 22 вересня 1956 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

УК-6525

117

Выписка из протокола №

заседания Комиссии Президиума Верховного Совета СССР по рассмотрению дел на лиц, отбывающих наказание за политические, должностные и хозяйственные преступления в Дубравном ИТЛ МВД РСФСР.

от 28 июля 1956 г.

Фамилия, имя и отчество, год и место рождения осужденного, каким судом, к какому сроку наказания и за какие преступления осужден.	Мотивированное постановление комиссии
НАКОНЕЧНЫЙ Лукьян Матвеевич, 1898г.р., украинец, ур. с. Боголюбы, Луцкого р-на Волынской обл. Осужден 18.IX.1948г. Особым Совещанием при МГБ СССР по ст. 20-54-1"а", 54-11, 109 УК УССР сроком на 10 лет ИТЛ.	Учитывая добросовестное отношение к труду и хорошее поведение в лагере, НАКОНЕЧНОГО Лукьяна Матвеевича из под стражи ОСВОБОДИТЬ.

Вх 12130

ВЫПИСКА ВЕРНА:

Зам. начальника Управления Дубравлага МВД РСФСР

полковник (КОТОВ)

Витяг з протоколу засідання Комісії Президії Верховної Ради СРСР з розгляду справ на осіб, які відбувають покарання за політичні, посадові та господарські злочини в Дубравному ВТТ МВС СРСР, про звільнення з ув'язнення Л. М. Наконечного, засудженого у 1948 р. за зв'язок з УПА. 28 липня 1956 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

к № 19800-

УМВД по Новосибирской области

Сов. секретно

(приложение к отчётности о движении ф. № 1 за V м-ц 1956 г.)

ИЗВЕЩЕНИЕ ОБ УБЫТИИ

ССЫЛЬНОГО, ВЫСЛАННОГО, ССЫЛЬНОГО ПОСЕЛЕНЦА, СПЕЦПОСЕЛЕНЦА

(НУЖНОЕ ПОДЧЕРКНУТЬ)

ЛИЧНОЕ УЧЁТНОЕ ДЕЛО № 3312

1. Фамилия Янчук

2. Имя Захар

3. Отчество Леонидович

4. Год рождения 1912 5. Место рождения Владимир-Волынский р-н, Волынской обл.

6. Выселен ______ (сослан ______) на основании Указа През. Вер. Совета ССР от 21-II-48

(указать решение какого органа, № и дату)

и находившийся в селе д. Майтошнино

Усть-Тарского района, Новосибирской области

23 апреля 1956 г. убыл из ссылки освобожден

кута, в связи с чем,

на основании Указа Президиума Верховного Совета ССР

на основании распоряжения какого органа, № и дата

распоряжения. По умерших — № и дату свидетельства

от 10-III-56

о смерти)

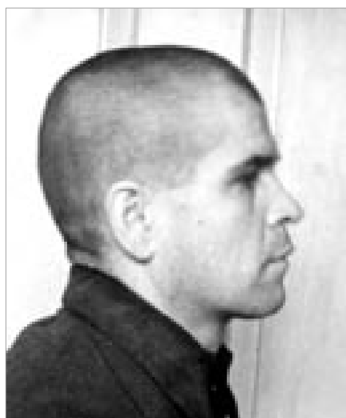
Указанные в извещении данные сверены с учётными материалами отдела «П» УМВД и необходимые изменения в картотеках отдела „П" и 1-го Спецотдела УМВД по Новосибирской области произведены.

За Начальник отдела „П" УМВД
по Новосибирской области
подполковник (Иванченко)

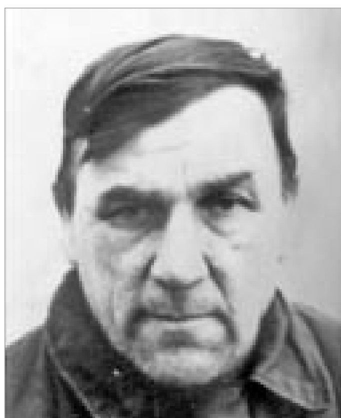
28. V 1956 г.

г. Новосибирск

Довідка про вибуття З. Л. Янчука із заслання, видана Управлінням МВС у Новосибірській області 28 травня 1956 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

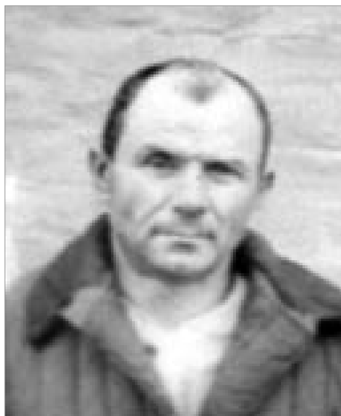

Засуджений у 1953 р.
за антирадянську агітацію
П. К. Карпець.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1959 р. за приналежність
до ОУН Д. Х. Гордіюк. 1959 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Засуджений у 1957 р.
за антирадянську агітацію
Ю. Я. Опалюк. 1956 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

Засуджений у 1962 р.
за антирадянську агітацію
В. Ф. Вірний.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області

арх. 1359

55

СЕКРЕТНО

19 НОЯ 1953

в ССН
отражено
195 г.

ИЗВЕЩЕНИЕ

2-10383

об убытии заключенного из тюрьмы, лагеря, колонии

Личное дело № Х-1-111

амилия Гитрук

по ОСК отмечено

мя Николай

тчество Федорович

-же

од рождения 1927 5. Место рождения с. Буцин

шицанского р-на Волынской области

рестован 25 мая 1944 г. 7. Кем Камень

ширским РО НКГБ Волынской области

(наименование органа МВД—МГБ, прокуратуры без сокращения)

ужден 13 ноября 1944 г. 9. Кем В/тр.

ск НКВД Волынской области

(наименование судебного органа, вынесшего приговор определение)

УК 54-1а УК УССР срок 10 лет 5

ереведен «___» __________ 19__ г. в __________

(указать место заключения, куда переведен)

Повідомлення про звільнення із виправно-трудового табору
М. Ф. Гітрука, видане адміністрацією Особливого табору № 5 МВС СРСР 24 серпня 1953 р.
Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

11. Освобожден „21“ августа 1953 г. Досрочно (указ…
с применением зачетов рабочих дней.
по отбытии наказания или досрочно, если досрочно — по чьему постановл…

или решению какого судебного органа)

12. Умер „___“ __________ 19__ г. 13. Извещени…

смерти послано __________
(указать ОАГС, какой области)

„___“ __________ 19__ г.

14. Совершил побег „___“ __________ 19__ г.

15. Извещение составлено В Особом лагере № 5 МВД
(полное наименование тюрьмы,

лагеря, колонии — без сокращения условного обозначения)

Составил инспектор спецчасти [illegible]
(должность, фамилия)

Начальник (подпись) [signature]
(учетного аппарата, тюрьмы, лагеря, ко…
(Зинченко)

„24“ августа 1953 г.

Город (область, район) Магадан
Хабаровского кр…

Повідомлення про звільнення із виправно-трудового табору
М. Ф. Гітрука, видане адміністрацією Особливого табору № 5 МВС СРСР
24 серпня 1953 р. Зворот.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

"УТВЕРЖДАЮ"
ЗАМ. НАЧ. УМГБ ВОЛЫН. ОБЛ.
ПОДПОЛКОВНИК
([illegible])
" " апреля 1948 года

"АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ"
ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР ВОЙСК МГБ
ПОДПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ
([illegible])
-8- апреля 1948 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(НА АРЕСТ)

7 Апреля 1948 года. гор. Луцк

Я, Начальник Горотдела УМГБ Волынской области Капитан – ЛАПИН, рассмотрев поступившие материалы о преступной деятельности на:

СКИРУК Виталия Петровича, 1929 года рождения, уроженца с. Мотижин, Луцкого района, Волынской области, украинец, б/парт., член ВЛКСМ, из крестьян, холост, образование 7 классов, студент 2-го курса Педучилища, проживает в общежитии училища, по ул. 17 Вересня.

НАШЕЛ:

После изгнания немецких захватчиков, осенью 1945 года, СКИРУК В.П. был завербован в ОУН нелегалом "Цыган" – КРАВЧУК Николаем, который дал ему псевдоним "Грозный" – вручил винтовку с боевыми патронами и дал задание по сбору разведывательных данных о численности войсковых гарнизонов и опергрупп МГБ в селах. После этого СКИРУК регулярно встречался с "Цыганом" в схроне у села Мотижин и передавал ему разведывательные сведения.

Одновременно с этим СКИРУК возглавлял [illegible] вооруженную боевку ОУН и в мае 1946 года был задержан органами МВД, но за недоказанностью состава преступления был освобожден, после чего из гор. Луцка скрылся, а осенью 1946 года с группой студентов готовился нелегально перейти границу, в Польшу.

Будучи студентом Педучилища, с осени 1947 года возобновил свою активную националистическую деятельность, совместно с студентом АНДРОЩУК Феодосием организовали подпольную группу ОУН, занимались распространением и читкой националистической литературы, поставили своей задачей приобретение пишущей машинки, с целью печатанья а/с листовок и оружия для совершения террористических актов над советским активом.

В ОУНовскую группу СКИРУК и АНДРОЩУК вовлекли студентов: КОЗАК П., ЗАЙЧУК Ф. и др.

Изложенное подтверждается личным признанием, показанием АНДРОЩУК Ф., [illegible] А.И., [illegible] Т., [illegible] Е.И. и вещественными доказательствами изъятыми при задержании, а поэтому –

ПОСТАНОВИЛ:

СКИРУК Виталия Петровича, проживающего в общежитии Педшколы, по ул. 17 Вересня № 102 подвергнуть обыску и аресту.

НАЧАЛЬНИК ГОРОТДЕЛА УМГБ ВОЛЫН. ОБЛ.
КАПИТАН – (ЛАПИН)

СОГЛАСНЫ: НАЧАЛЬНИК 5 ОТДЕЛА УМГБ ВОЛЫН. ОБЛ.
ПОДПОЛКОВНИК – ([illegible])

НАЧАЛЬНИК СЛЕД. ОТДЕЛА УМГБ ВОЛЫН. ОБЛ.
ПОДПОЛКОВНИК – ([illegible])

Постанова на арешт звинувачуваного у приналежності до ОУН В. П. Скірука, видана Луцьким міським відділом Управління МДБ у Волинській області 8 квітня 1948 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

573

П Р И Г О В О Р
ВЫЕЗГМ Каз. ССР.

Выездная сессия Верховного суда Казахской ССР в составе: председательствующего члена Верховного суда Казахской ССР Тлегенова, народных заседателей [illegible] и Татимова, при секретаре Владимировой, с участием в качестве государственного обвинителя помощника прокурора Казахской ССР тов. Журавлева, адвокатов т.т. Кудрявцевой, Каликова, Мещеряковой и др. с 21 июля по 8 августа 1955 года в городе Джезказгане рассмотрела уголовное дело по обвинению:

СКИРУК Виталия Петровича, 1929 года рождения, украинца, уроженца Луцкого района, Волынской области, холост, грамотный, б/п, судим в 1948 году по ст. 54-1 "а" УК УССР на 25 лет, но согласно определению Военного Трибунала от 8 января 1955 года наказание снижено до 10 лет, находится под стражей с 5 августа 1954 года. Предан суду по ст. 2 Указа от 4.6.47 года "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества" по ст. 59-2 ч 1 п. "а" и 59-3 УК РСФСР.

Выслушав об"яснения подсудимых, показания свидетелей, заключение эксперта, прения сторон и проверив материалы дела суд,

У с т а н о в и л:

16 мая 1954 года, днем группа заключенных 3 [illegible] лагпункта 3 [illegible] Степного лагеря МВД примерно около 60 человек неподчинились администрации лагеря, преодолела забор высотой в 4 метра между 3 и 2 лагпунктами, а потом между вторым лагпунктом и хоздвором прорвались в женскую зону, где учинили массовые беспорядки. Принятыми со стороны администрации лагеря мерами нарушители порядка были водворены обратно в 3 лагпункт.

В тот же день, вечером группа заключенных 3 лагпункта свыше 200 человек, вновь возобновили беспорядки, бревнами и железными балками разрушили каменные стены между лагпунктами и во втором лагпункте с нарушителями беспорядка присоединились заключенные последнего лагпункта, проникли на территорию [illegible] хоздвора, откуда пробив металическими предметами большое отверстие в стене, разделяющей хоздвор с женским лагпунктом, где учинили массовые беспорядки, поломали дверные запоры в камерах штрафного и следственного изолятора и освободили всех содержащихся там заключенных, разгромили служебные кабинеты, взломали сейфы, сожгли документацию, в том числе личные дела заключенных, порвали телефонную и сигнальную связь, уничтожили и часть расхитили имущество принадлежащее заключенным.

С самого начала беспорядков активную роль проявили заключенные Келлер и СКИРУК, которые были в числе организаторов беспорядков и подстрекателей к продолжению беспорядков, к неповиновению администрации лагеря.

С целью наведения порядка 16 мая в десятом часу вечера в хоздвор были введены отряды охраны, заключенные не прекратили погрома и оказали солдатам сопротивление, начали забрасывать солдат [illegible] железными прутьями начали делать оскорбительные выпады

Витяг з вироку виїзної сесії Верховного суду Казахської РСР про звинувачення в’язня Степового ВТТ МВС В. П. Скірука в організації масових безчинств. 8 серпня 1955 р. Перша сторінка.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Во избежание человеческих жертв стрелки были выведены из
зоны лагеря.
В связи с тем, что преступная работа организаторов беспор
не прекращалась 17 мая было отдано распоряжение об уста
нии огневой зоны между лагпунктами, на территории 3 лаге
ния, о чем доведено до сведения всех заключенных. Несмотр
принятые серьезные меры, заключенные не прекратили беспор
В ночь с 17 на 18 мая погромщики начали строить баррикад
и под прикрытием баррикад начали преодолевать огневую зо
Охрана вынуждена была применить огонь. В результате прим
огня было убито 13 человек заключенных и 5 человек заклю
умерло от ран. Несмотря на эти вынужденные меры заключен
не прекратили беспорядки, начали избивать офицеров и надз
телей и бросать их в огневую зону. подвергая угрозе расст

В целях избежании дальнейших человеческих жертв адми
ция лагеря сняла огневые зоны между лагпунктами. Однако за
ченные не прекратили беспорядков. Они насильно удалили из
лагеря лагадминистрацию и надзорсостава.

Обвиняемые СКИРУК и другие установили жестокий терро
ческий режим для подчиняющихся закон заключенных, понужд
не выходить на работу, не слушать распоряжений администра
лагеря и представителей МВД и прокуратуры СССР, не всту
в какие разговоры с администрацией, не выходить за зону и
не выпускались за зону даже несовершеннолетние и больные,
жащие освобождению, на основании специальных указов Верхо
Суда СССР.

Обвиняемые перед всеми входными воротами и приемами в ст
внутри лагпунктов, около бараков соорудили баррикады, разр
для этого отдельные строения, укрепили баррикады бревнами
жили колючей проволокой. Строительством руководили СКИРУК
и другие.

При "службе безопасности" была организована так на
мая "спецгруппа", которой руководил СКИРУК и эта "спецгр
организовала слежку за несторонниками беспорядков. Обвин
через созданные выше перечисленные преступно-бандитские
вынуждали заключенных готовить огнестрельное оружие ор
и холодное оружие, строить баррикады, толочь стекло для
в глаза солдатам, т.е. организовали подготовку к вооруж
сопротивлению на случай входа в лагерь охраны или солдат

Всего за период беспорядков было изготовлено свыше 60 гр
более 200 ножей финского образца и типа кинжалов, свыше
ль, несколько сот штук пик и большое количество металлич
прутьев, тростей и палок. Несколько человек женщин толкли
и набивали им бутылки, а также очищали серу от спичек
нат и самопалов. Заключенных, не желающих поддерживать
новение или желающих уйти за зоны, сажали в тюрьму, допр
и избивали их, применяли пытки и истязания. При допросе
ним завязывали глаза, надевали наручники, обливали водой.
было арестовано свыше 40 человек

С помощью всей указанной выше организованной преступ
бандитской деятельностью обвиняемых, т.е. с помощью от
ного насилия, избиения, пыток, арестова, угроз повседневн
ной пропаганды, неповиновения, сопровождаемой также угро
обвиняемые организовали 24 июня 1954 года вооруженное

Витяг з вироку виїзної сесії Верховного суду Казахської РСР про звинувачення в'язня Степового ВТТ МВС В. П. Скірука в організації масових безчинств. 8 серпня 1955 р. Зворот. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

УКРАЇНСЬКА РСР
УПРАВЛІННЯ КОМІТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПО ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

УКРАИНСКАЯ ССР
УПРАВЛЕНИЕ КОМИТЕТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

26 сентября 1956 г.
№ ______
г. Луцк

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СПРАВКА

Личное и рабочее дело архивный № 6346 на с/осведомителя "Хлебороб" НАКОНЕЧНОГО Лукьяна Матвеевича, уничтожены путем сожжения, по отборочному списку № 4 от 26 ноября 1954 года. Справка выдана Следотделу УКГБ Волынской области.

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА
УКГБ ПРИ СМ УССР ПО ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
майор (БЕЛОВ)

Довідка Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Волинській області
про знищення особової справи на Л. М. Наконечного, засудженого у 1948 р. за зв'язок з УПА.
26 вересня 1956 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

При пересылке дело не сгибать.

МВД—СССР.

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ТАДЖИКСКОЙ ССР.

Управление МВД по ______ области

Отдел МВД Таджикской ССР Отдел

г. Ленинабад.

ДЕЛО № 780/6239

По обвинению Никитюк Петра
Андреевича по ст. ст. 54-1а и 54-11
УК Украинской ССР

Начато 15 февраля 1954 г.
Окончено 12 апреля 1954 г.

В 3 томах
Том № 1

Арх. № 1921
9786 фп.

Пометок и заметок не делать

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи МВС Таджицької РСР на ув’язненого П. А. Никитюка, заарештованого у 1954 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН. 1954 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

ЛИСТ ОПОЗНАНИЯ

МЕСТО ДЛЯ ФОТОКАРТОЧЕК :

1 2 3

В пред"явленных мне фотокарточках под № 3 я

Никитюк Василий Андреевич 1926 г. р. опознаю

/ фамилия, имя, отчество /

моего родного брата – Никитюка Петра Андреевича 1924 года рождения

Все известное мне в отношении опознанного Никитюка Петра Андреевича 1924 года рожд. я изложил в моих показаниях на допросе «14» августа 1949 года.

Подпись опознавшего : Никитюк

Подпись производившего опознание :

Зам. нач.

«..» 08 1949 г. Капитан

Протокол впізнання особи П. А. Никитюка (фото № 3), заарештованого у 1954 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН. 14 серпня 1949 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

№ 071624

Генеральному прокурору Союза ССР
от з/к Микитюк
Семёна Апанасевича
Минлаг Коми АССР
ст 20-54-1а УК УССР
срок 25 лет конец срока 1973
п. Инта Коми АССР
п/я 388/17

Заявление.

Приговором Военного трибунала войск МВД Волынской области от 23 июля 1948 года я осужден на 25 лет по ст 20-54-1а УК УССР.

Обстоятельства дела таковы:

В один летний день 1948 г. ко мне на квартиру (село Жашковичи, Иваничевского р-на, Волынской области) зашел председатель с/совета Грицюк Емельян Владимирович. В квартире у меня тогда случайно никого не было. Грицюк попросил у меня взаймы 300 рублей, но я собирался на базар за покупками и не хотел ему давать взаймы. Он стал просить уверяя что в скорой деньги вер...

Заява засудженого у 1948 р. С. А. Микитюка Генеральному прокуророві СРСР з проханням відміни вироку. 10 лютого 1954 р. Перша сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

[illegible]-российских, по своему [illegible]
ным как националиста.

4. Суд не принял во внимание никаких смягчающих обстоятельств, а потому тем суд-же сам [illegible] от обвинения по ст 54-11 т.е. не признал факта участия в организации и [illegible] обвинение через ст 20 [illegible] косвенное, а не прямое соучастие

5. Вынесенный мне приговор очень суров и не соответствует моей социальной опасности – (ст 20) – [illegible] прямого соучастия по определению самого суда).

6. Приговор вынесен на основе подозрительности, а не доказанности. Исходя из этих [illegible] нижеподписавшийся прошу о пересмотре дела.

Во имя Советской Законности и Социалистической справедливости прошу вмешаться в мою судьбу и отменить [illegible] который разбил жизнь [illegible]

10. февраля 1954 г. Проситель з/к [illegible]

Заява засудженого у 1948 р. С. А. Микитюка Генеральному прокуророві СРСР з проханням відміни вироку. 10 лютого 1954 р. Остання сторінка. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

58 Зам. 5156

СССР

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Форма А

АХ-II

СПРАВКА № 055750

25 июля 1956 г.

Выдана гражданину(ке) Васейко Арсентию Григорьевичу

год рождения 1896 г. национальность украинец

уроженцу(ке) с. Застава Любомльского р-на Волынской обл.

в том, что он(она) содержался(ась) в местах заключения МВД с 21.12 1948 г. по 25 июля 1956 г., откуда освобожден(а) По постановлению Комиссии Президиума Верховного Совета СССР от 13.07.56 г. в соответствии с указом от 24.03.56 г. со снятием судимости. Поражения прав не было.

Следует к месту жительства с. Подгорозно, Любомльского р-на Волынской обл.

(город, село, район, область)

Начальник лагеря (колонии, тюрьмы)

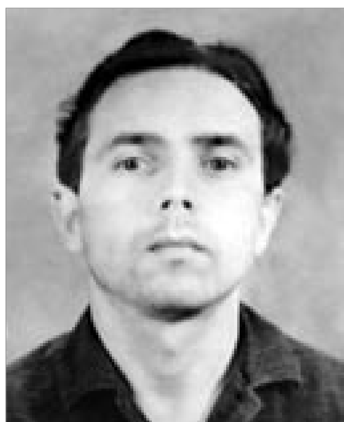
Начальник отдела (части)

М. П.

(подпись)

(подпись)

Довідка МВС СРСР про перебування в місцях позбавлення волі, видана засудженому у 1949 р. А. Г. Васейку, звинуваченому за приналежність до ОУН. 25 липня 1956 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

С. Г. Томчук. Засуджений у 1971 р. за антирадянську агітацію до примусового заходу медичного характеру – поміщення в психіатричну лікарню загального типу. 1971 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Студент 1-го курсу Луцького педагогічного інституту В. В. Топчій, засуджений у 1969 р. за антирадянську агітацію. 1969 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

В. В. Топчій під час слідчого експерименту (розклеює антирадянські листівки). Засуджений у 1969 р. за антирадянську агітацію. 1969 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

П. І. Михайленко під час слідчого експерименту (вказує на місце, де зробив написи антирадянського змісту). Засуджений у 1969 р. за антирадянську агітацію до примусового заходу медичного характеру. 1969 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Студенти!

Надходить час і нам, як молоді Чехословаччини підніматися на боротьбу з неправильною політикою радянського уряду. Проти ярма, що знову наклали на український народ! Радянська влада нас [illegible] [illegible] смертю, бо вона веде народ до загибелі. Ми повинні організовувати демонстрації, не відвідувати занять з історії, на яких нам [illegible] нав'язують демагогічні ідеї фанатичного комунізму та роблять з людей парфенеток [illegible]! Геть Радянську Владу! Всі ж на страйк!

[illegible]

Листівка із закликом до студентів чинити опір політиці радянської влади, написана В. В. Топчієм. Засуджений у 1969 р. за антирадянську агітацію. 1969 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Студенти!

Нашому майбутньому загрожує страшенна небезпека. Це третя і остання світова війна! Розпалити її хоче сам радянський уряд, який веде політику жандарма. Ми повинні не допустити знищення людства. Наші брати ллють кров ні за що у Вєтнамі, трупи хоронити привозять з Чехословаччини. За що ллється кров? Наші хлопці гублять голову в країні, яку окупували за наказом уряду. В країні, яка веде визвольну боротьбу за своє щастя!

Що ми робимо? Нічого. А ми повинні боротися. Бо в такий час нема тилів і всі на страйк. Геть радянську владу!

Листівка із закликом до студентів боротися проти радянської влади, написана В. В. Топчієм. Засуджений у 1969 р. за антирадянську агітацію. 1969 р. Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

301

Обзорная справка

По архивному оперативному делу № 830 проходит:

Червинский Владимир Захарович, 1922 года рождения, уроженец с. Щедрогорще, Ратновского р-на, Волынской области, который в 1943 году ушел в банду „Морозенко" и в 1945 году на территории Дивинского р-на, Брестской области убит советскими войсками.

Следователь УКГБ по Волынской области ст. л-нт
[signature] (Кальчик)

6/5-65 г.

Оглядова довідка щодо справи заарештованого у 1941 р.
за звинуваченням у приналежності до ОУН В. В. Червінського. 6 травня 1965 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

Управление
КГБ по Волынской области
наименование органа КГБ

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО №48

по обвинению по факту учинения враждебных надписей в г. Нововолынске Михайленко Петром Ивановичем

Начато „6 сентября 1968 г.
Окончено „19 августа 1969 г.
В двух томах
ТОМ № 2

9861 фп

Арх. №
Архив
наименование учетно-архивного отдела-отделения
Сдано в архив „ " 19 г.

Титульна сторінка архівно-кримінальної справи засудженого у 1969 р.
за антирадянську агітацію П. І. Михайленка. 1969 р.
Фонд Архіву УСБУ у Волинській області

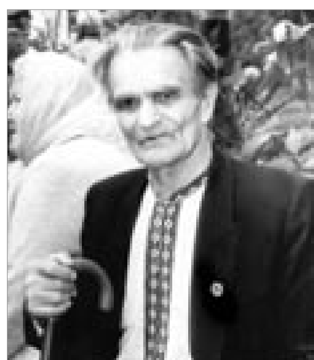
Д. Л. Шумук. Перша половина 1940-х рр. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Ізидора Косач. Фото 1900-х рр. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Василь Гаврилюк. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Микола Куделя. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Олександр Баховець. 1945 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

А. М. Чайка. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

О. Ф. Наумук (в заміжжі Савчук). 1950 р. Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Д. П. Іващенко. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Леся Ковальчук, студентка 3-го курсу Луцького державного педагогічного інституту. 1964 р. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

**Сім'я Кушнірів на поселенні в Омській області, селище Горьково.
Батько: Кушнір Дмитро Петрович, мати: Кушнір Анна Оксентіївна.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр історичних студій Волині"**

Зліва направо: Ольга Косач з чоловіком Михайлом Кривинюком, О. П. Косач (Олена Пчілка), Аріадна Драгоманова-Труш. 1907 р. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

Михайло Кривинюк з дружиною Ольгою. Фото 1900-х рр. Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”

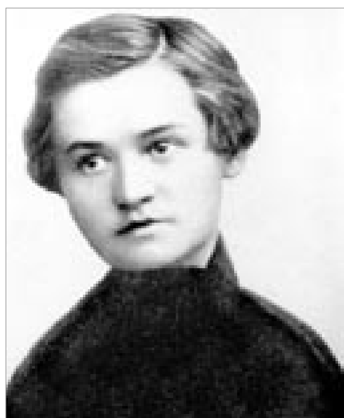
С. С. Бурко (справа).
Фото з архіву РВГ
“Науковий центр історичних студій Волині”

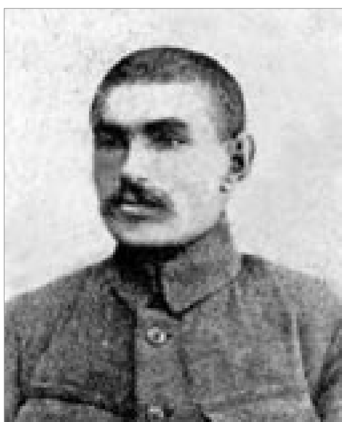
Юрій Борисов з дружиною Ізидорою. 1912 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр
історичних студій Волині”

Юрій Патута (зліва) з в’язнями. 1950-ті рр.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Ганна Жежко.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр історичних студій Волині"

Василь Мохнюк.
Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

К. І. Стельмащук. 1954 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ у Волинській області

Марко Луцкевич.
Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

М. П. Кравчук.
Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

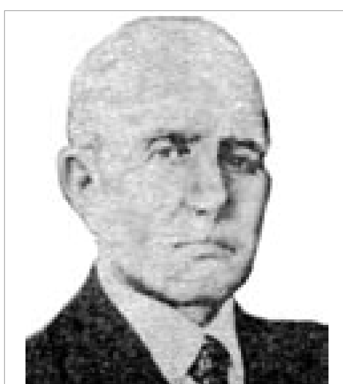
Олена Левчанівська.
Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

Самійло Підгірський.
Фото з фондів Держархіву Волинської обл.

**А. Ю. Кримський.
Фото з фондів Держархіву
Волинської обл.**

**Григорій Степура.
Фото з фондів Держархіву
Волинської обл.**

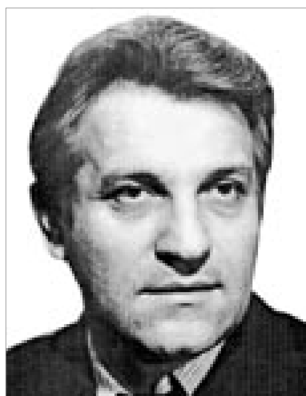
**В. С. Фурсик. Фото з архіву
РВГ, "Науковий центр
історичних студій Волині"**

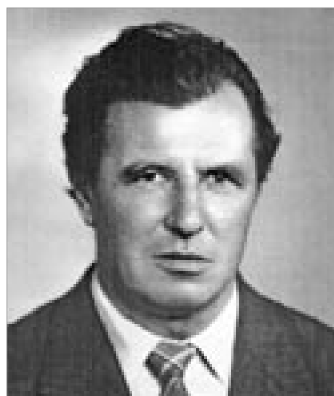
**Юрій Косач. Нью-Йорк. 1950-ті рр.
Фото з архіву РВГ "Науковий центр
історичних студій Волині"**

**Н. А. Петрук. 1943 р.
Фото з фондів Архіву УСБУ
у Волинській області**

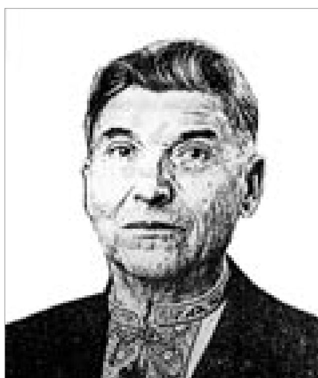
**Євген Хринюк. 1973 р. Фото з
архіву РВГ "Науковий центр
історичних студій Волині"**

**Олександр Сосіцький. 1980 р.
Фото з архіву РВГ "Науковий
центр історичних студій Волині"**

**М. Н. Ткачук. 1991 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

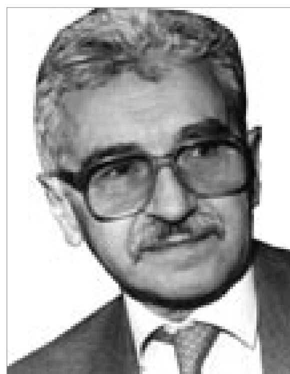
**О. П. Каліщук.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

**А. Т. Шабала в Радянській армії.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

**Ю. Г. Сачук. 1958 р.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

**Євген Сверстюк.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

**Іван Скоп’юк.
Фото з архіву РВГ “Науковий центр історичних студій Волині”**

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Рос. абр.	Укр. абр.	Повна назва
	АК	Армія крайова
АССР	АРСР	Автономна Радянська Соціалістична Республіка
	БУНД	Загальноєврейський робітничий союз
ОББ	ВББ	Відділ боротьби з бандитизмом
ВОВ	ВВВ	Велика Вітчизняна війна
	ВК ВС СРСР	Військова колегія Верховного суду СРСР
	ВКМ	Волинський краєзнавчий музей
	ВКП(б)	Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
	ВКР “Смерш”	Військова контррозвідка «Смерть шпигунам»
ВМН	ВМП	вища міра покарання
	ВО	військовий округ
	Волинська обл.	Волинська область
	ВС	Верховний суд
	ВТ	Військовий трибунал
	ВНК	Військовий надзвичайний комітет
ВЧК	ВНК	Всеросійська надзвичайна комісія
	ВУНК	Всеукраїнська надзвичайна комісія
	ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ИТК	ВТК	виправно-трудова колонія
	ВТР	виправно-трудові роботи
ИТЛ	ВТТ	виправно-трудовий табір
	ВУО	Волинське українське об’єднання
	г-во	господарство
	Ген.	Генеральний (а)
ГУГБ	ГУДБ	Головне управління державної безпеки
ГУЛАГ	ГУТ	Головне управління таборів
	Держархів Волинської обл.	Державний архів Волинської області
ДТО	ДТВ	дорожньо-транспортний відділ
ГПУ	ДПУ	Державне політичне управління
СЗ	ЗЗ	Збірник законів
	КВ	Книга вступу Волинського краєзнавчого музею
КГБ	КДБ	Комітет державної безпеки
	КДФ	(Група зберігання) Книги, документи, фото (Волинського краєзнавчого музею)
	КЕЧ	квартирно-експлуатаційна частина
УК	КК	Кримінальний кодекс
	КОВО	Київський особливий військовий округ
	КОП	Корпус охорони прикордоння
	КПЗУ	Комуністична партія Західної України
	КРПП	Комуністична робітнича партія Польщі
	КПЗБ	Комуністична партія Західної Білорусії
	КПСГ	Комуністична партія Східної Галичини
КРО	КРВ	Контррозвідувальний відділ

	КПВ	колійове приспособлєннє войскове (пол.)
УПК	КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
	КПП	Комуністична партія Польщі
КПЗ	КПУ	камера попереднього ув’язнення
	КСМЗУ	Комуністична спілка молоді Західної України
	КТР	каторжні роботи
КФССР	КФРСР	Карело-Фінська Радянська Соціалістична Республіка
	ЛКСМУ	Ленінська комуністична спілка молоді України
ГО	МВ	міський відділ
МВД	МВС	Міністерство внутрішніх справ
МГБ	МДБ	Міністерство державної безпеки
	МК	міський комітет
	МОН	Молодіжна організація націоналістів
НКВД	НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКПС		Народный комиссариат путей сообщения
НКГБ	НКДБ	Народний комісаріат державної безпеки
	НТС	Народно-трудовий союз
	НТС НП	Народно-трудовий союз (нового покоління)
	НКЮ	Народний комісаріат юстиції
	НКФ	Народний комісаріат фінансів
ОО	ОВ	особливий відділ
ОО	ОВ	обласний відділ
ОГПУ	ОДПУ	Об’єднане державне політичне управління
	ОЗН	Обуз з’єдначення народовего (пол.) (Табір національної єдності)
ОС	ОН	Особлива нарада
	ОУН	Організація українських націоналістів
ПВС	ПВР	Президія Верховної Ради
	ПЗП	Польські звьонзек повстаньчи (пол.) (Польський повстанський союз)
	ПОВ	Польска організація войскова (пол.) (Польська організація військова)
л/п	п/п	позбавлення прав
	ППС	Польська партія соціалістична
	ПрикВО	Прикарпатський військовий округ
РО	РВ	районний відділ
	РВТ	Революційний військовий трибунал
СНК	РНК	Рада народних комісарів
РОА	РВА	Російська визвольна армія
	РВР	Революційна військова рада
РСФСР	РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РККА	РСЧА	Робітничо-селянська червона армія
	РУ	районне управління
	РК	районний комітет

СМ	РМ УРСР	Рада міністрів УРСР
	СБУ	Служба безпеки України
	СЗБ	Союз збройної боротьби
	СВУ	Спілка визволення України
	СД	стрілецька дивізія
	СДП Австрії	Соціал-демократична партія Австрії
СНК	РНК	Рада народних комісарів
	СП	стрілецький полк
	с/п	спецпоселення
	СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
	ст.	стаття
ТО	ТВ	транспортний відділ
	УВО	Українська військова організація
УГБ	УДБ	Управління державної безпеки
	УКДБ	Управління Комітету державної безпеки
УМГБ	УМДБ	Управління Міністерства державної безпеки
	УМЮ	Управління міністерства юстиції
	УНАКОР	Український національний козачий рух
	УНДО	Українське національно-демократичне об’єднання
УНКВД	УНКВС	Управління Народного комісаріату внутрішніх справ
УНКГБ	УНКДБ	Управління Народного комісаріату державної безпеки
	УНР	Українська Народна Республіка
	УПА	Українська повстанська армія
	УралВО	Уральський військовий округ
УССР	УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
	УРП	Українська радикальна партія
	УРПО	Українська революційна повстанська організація
	УСБУ	Управління Служби безпеки України
	УСДП	Українська соціал-демократична партія
	УЦР	Українська Центральна Рада
	УЧПА	Українська червона повстанська армія
	УНРА	Українська народна революційна армія
	УНПО	Українська національна повстанська організація
	ф. п.	фонд припинених (справ)
ЦИК	ЦВК	Центральний виконавчий комітет
	ЦК	Центральна комісія
	чл.	член
КА	ЧА	Червона армія

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

59 Зам. 5156

Ґ

Д

Е (Э)

Є (Е)

60 Зам. 5156

Ш

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Л

М

Р

С

У

Ф

ЗМІСТ

Науково-документальне видання

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

Авторський колектив: КУЧЕРЕПА М. М. **(керівник),** ВІСИН В. В., ЛЕНАРТОВИЧ О. Ю., ОНІЩУК В. В., ПІВЕНЬ О. І., СУЩУК О. П.

Колектив укладачів: КУЧЕРЕПА М. М. **(керівник),** ВІСИН В. В., КОЦ М. Г., МІХНО О. В., НИКОНЧУК О. С. **(завідувач відділу “Реабілітовані історією”),** ОНИЩУК О. Л., ОНІЩУК В. В., ПІВЕНЬ О. І., СУЩУК О. П.

У підготовці книги брали участь: І. З. Бойко, К. І. Власова , О. Є. Горяйнова, В. Г. Дмитрук, С. В. Дмитрук, В. І. Довгалюк, Г. О. Дробот, О. В. Захарова, А. О. Зінчук, І. В. Зінчук, Б. Ю. Кощей, М. Я. Миць, В. В. Пастухов, Л. С. Пащук, В. П. Підборецький, О. М. Різванюк, О. Є. Сардачук, Б. В. Степанюк, С. М. Степанюк, О. Д. Ткач, А. М. Хмеляр, Я. Ю. Хмеляр, В. В. Шеремета, В. М. Щурук, Н. Я. Ярмольчук.
У книзі використано матеріали В. О. Данилюка, П. М. Кралюка, В. Л. Пенька, Р. Р. Стрілки, Ю. М. Хлопука.

Технічний редактор **Іван Марченко**

Художній редактор **Володимир Оверчук**
Комп’ютерна верстка **Алла Шнит, Галина Мазурець**
Коректор **Тетяна Павлова**

Підписано до друку 21.11. 2010 р. Формат 70х100$^{1}/_{16}$.
Папір офсетний. Офсетний друк. Гарнітура Minion Pro.
Обл.-вид. арк. 110,1. Ум. друк. арк. 158,6.
Тираж 1000 пр. Зам. 5156.

ВАТ «Волинська обласна друкарня»
43010 м. Луцьк, просп. Волі, 27, тел. 24-41-73

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 1350 від 13.05.2003 р.

Друк та палітурні роботи ВАТ «Волинська обласна друкарня»
43010 м. Луцьк, просп. Волі, 27. Тел.: 24-15-27, 24-25-07

Р 31 **Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область** / Головна редколегія: (голова – П. Т. Тронько, заступники голови – О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова – О. І. Курилюк, відповідальний секретар – М. М. Кучерепа та ін.).– Кн. 1.– Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2010. – 976 с.

ISBN 978-966-361-559-2
ISBN 978-966-361-560-8(Кн.1)

У книзі на основі архівних документів і матеріалів, інших джерел висвітлюється процес становлення, функціонування радянського тоталітарного режиму на території Волинської області. Вміщено оригінальні документи, що розкривають суть репресивної системи в області. Значне місце займають біографічні нариси про наших видатних земляків і спомини громадян, які зазнали безпідставних переслідувань.

Для широкого кола читачів: наукових працівників, викладачів, студентів, учнів, службовців органів державної влади й управління – всіх, хто не байдужий до минулого України, хто прагне знати правду про її трагічні сторінки, хто виявляє зацікавлення історією Волині, а також для тих, хто особисто зазнав репресій.